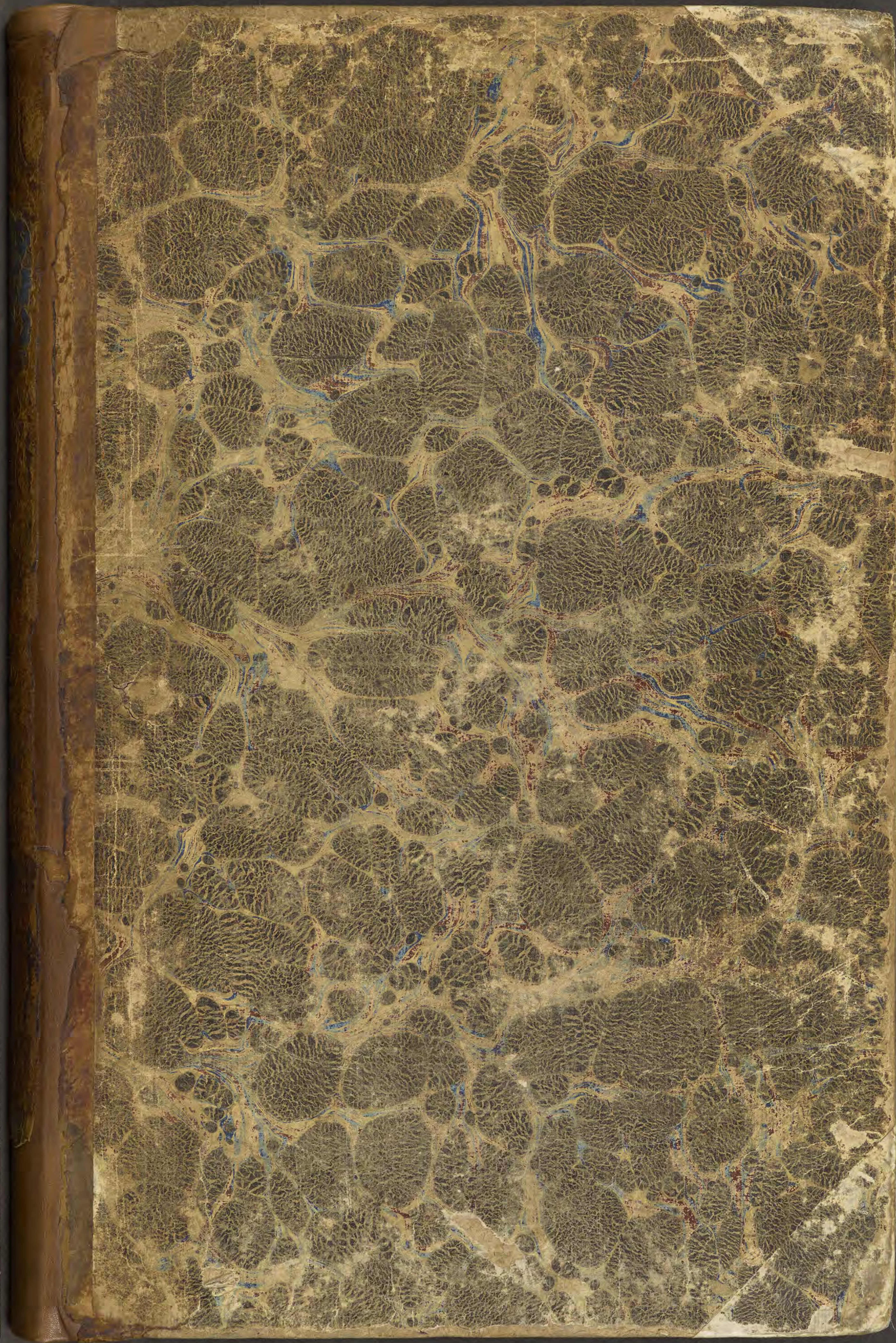
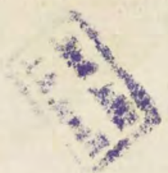

J. H van Mierlo

3

D' AMBOINSCHE RARITEITKAMER,

OF EENE BESCHRYVINGE VAN ALLERHANDE

SCHAALVISSCHEN;

BENEVENS DE VOORNAAMSTE

HOORNTJES en SCHULPEN,

ALS OOK ZOMMIGE,

MINERAALEN, GESTEENTEN, ENZ.

DOOR

GEORGIUS EVERHARDUS
RUMPHIUS.

'T AMSTERDAM, Gedrukt by FRANÇOIS HALMA Boekverkoper 1705.

D'AMBOINSCHE
RARITEITKAMER,

Behelzende eene BESCHRYVINGE van allerhande
zoo weeke als harde

SCHAALVISSCHEN,

te weete raare

KRABBEN, KREEFTEN,

en diergelyke Zeedieren,

als mede allerhande

HOORNTJES en SCHULPEN,

die men in d'Amboinſche Zee vindt:

Daar benevens zommige

MINERAALEN, GESTEENTEN,

en ſoorten van AARDE, die in d'Amboinſche, en zommige omleggende Eilanden gevonden worden.

Verdeelt in drie Boeken,

En met nodige PRINTVERBEELDINGEN, alle naar 't leven getekent; voorzien

Beſchreven door

GEORGIUS EVERHARDUS RUMPHIUS;

van Hanauw, Koopman en Raad in Amboina, mitsgaders Lid van het Kyzerlyke kweekſchool der onderzoekers van de Natuurkunde in 't Duitſche Roomſche Ryk opgerecht onder den naam van

PLINIUS INDICUS.

T'AMSTERDAM,

By JAN ROMAN DE JONGE, Boekverkoper, 1741.

OPDRAGT,

AAN DEN

HOOG-GELEERDEN HEER

JOHANNES BURMANUS,

MEDICINÆ DOCTOR, HOOGLEERAAR IN DE KRUYT-KUNDE, GENEESMEESTER DER DIACONIE, BURGER-WEEZEN- EN GASTHUIS TE AMSTERDAM, MEDELID VAN HET KYZERLYKE KWEEKSCHOOL, DER ONDER-ZOEKERS VAN DE NATUURKUNDE.

Z*Edert ik het uitmuntend werk van den vermaarde Heer RUMPHIUS, door inkoop magtig ben geworden, en ondervond, dat ik het zelve door de goede aftrek van den eerſten druk, wederom om aan de begeerte en het ſterk verlangen der Liefhebberen te voldoen in het korte ter drukperze moeſt aanleggen, heb ik aanſtonds myne gedachten laten gaan, wien ik beſt deze* Rariteit-kamer, *zou Opdragen, in een tijd, waar in de fraaie weetenſchappen verwelken, zal ik zeggen, of verſterven. Niet lang bleef ik in twyfeling, of wierd wel haaſt overredend om het zelve UEd. op te dragen, die de doorwrochten en by de geleerde werelt zo zeer geachte Werken van dezen Schryver zo hoog agt en waardeert, dat UWEd. dezelve niet alleen onder uwe opzigt en beſcherming, maar zelve tot der zelver vertaaling, uitgaaf, en vermeerdering in Uwe ledige uuren, en als tot een uitſpanning van Uwe moeyelyke bezigheden, ik meen de zeer laſtige Practyk der Medicynen, genomen hebt, zo als wy in het kort by het afgedrukte* Amboinſche Kruidboek *zullen mogen zien, en gewaar worden, zo dat UW Ed. onvermoeit op het voedſpoor uwer Voorouderen en naaſtbeſtaande, die als heldere en flikkerende ſterren aan de Nederlandſche Hooge Schoolen uitblinken, en een onſterfelyke roem voor zich hebben verkregen en ter eeuwige gadagtenis nagelaten, aan Uw Ed. zeg ik, die een ſteun en voorſtander zyt van de nutſte en heilzaamſte onderzoekingen. Zo het Uw Ed. zedigheid my niet verhinderde, wat een ruim veld zoude ik hebben om in Uw Ed. lof uit te wyden. Hoe zou ik gewag maken zo van Uw Ed. groote liefde tot allerhande fraaje wetenſchappen, die tot opheldering ſtrekken van al wat Zee en Aarde voortbrengt; als van Uw Ed. groote kundigheid in de Geneeskruiden, tot onderſchraging van het zwak en brooze Lighaam, ten welkers opzigt*

 men

men wel met regt mag zeggen met de zinſpreuk van Uw Ed. Groot Vader, dien GROOTEN FRANCISCUS, quid miſeri Sumus? *wat zyn wy elendige menſchen? ik zwyge van Uw. Ed. groote kenniſſe in de geneeskunde, aan welkers gelukkige en gewenſte oeffening een ontelbare menigten onzer inwoonderen hunne voorſpoedige herſtelling, en duurzame gezondheid verſchuldigt zyn.*

Ik neme dan MYN HEER tot een zigtbaar bewys myner hoogachting en eerbied voor Uw Ed. doordringende vernuft en ſchrander oordeel de vrymoedigheid om dit zo op nieuw begeerde Werk met Uw Ed. naam op des zelfs voorhooft geciert, te voorſchyn te doen komen, waar meede ik het Uw Ed. aanbiede in die hoope en wenſch, dat Uw Ed. het met die genegentheid zult ontfangen; als het Uw Ed. van my opgedragen word, zynde een werk, het welk, op dat ik de eige woorden van den Heere RUMPHIUS gebruike, in drie deelen verdeelt is; waar van het eerſte eene beſchryving behelſt van veelerhande weeke Schaalviſſen, als Kreeften, Krabben en diergelyke Zee-Schepſelen, die in en omtrent de Amboinſche *Zee, of aan de ſtranden der naabuurige Eilanden door den gemelde Heere zyn gevonden, verzameld en zorgvuldig bewaart: Het tweede Boek, dat de eigentlyke Raritydkamer is, vertoont alderhande Hoorentjes, Schulpen en zeldzaame Zee gewaſſen, die in de Ooſterſche Zee voortkomen, en te vinden zyn geweeſt: Het derde handeld van zommige Minerale Aarde en vreemde Steenen, die deeze Eilanden uitleveren.*

Eindelyk, myn Heer, beveel ik my wyder aan de eere uwer vriendſchap, en zal het altyd tot een groot geluk rekenen, zo my eenige gelegentheid mag voorkomen om grooter en zichtbaarder tekenen te geven van myne hoogachting voor Uw Ed. Perzoon en verdienſten uwer gelukkige geneeſingen, die van de eerſte beginnen van Uw Ed. oeffening voorſpoedig en roemruchtig geweeſt zyn, en die ik van herten wenſch, dat noch een lange reex van Jaaren van Uw Ed. in een hooge en gezegende Ouderdom tot nut en herſtelling van na hulp uit ziende lyderen mag geoeffent worden! met welke bede ik betuige te zyn en eerbiedig te blyve.

MYN HEER

UE bereyden Dienaar

JAN ROMAN DE JONGE.

VOOR-

VOORREDEN
VAN DE DRUKKER
AAN DEN
LEZER,
Dien hy alle Heil wenſcht.

WOnderbaar is God in alle zyne werken, die Hem, als de eeuwige Oorzaak van alles, [a] van eeuwigheit bekent zyn. *a Handel. XV. 18.* Niets is 'er in 't Geheele al, tot in de onderaarſche holen en ſpelonken toe, of het draagt zichtbare blyken van de oneindige wysheit, mogentheit, en goetheit des Scheppers, die alles, met het begin van den tyd, door zynen Goddelyken wille, het wezen gegeeven, en tot nu toe in zyn wezen, en byzondere ſoorten onderhouden heeft; zonder dat Godt, als het Wezen aller wezens, aan iemant gehouden is reden te geeven van zyne werkingen, die daarom onwraakbaar en te pryzen zyn, om dat Hy ze, die het oneindige Wezen is verricht, van wien niets dan 't geene naar zynen aart volmaakt is kan voortkomen. Dies zong Mozes onder 't oud Iſraël: [b] *De Heer is een rotſteen, wiens werk volkomen is*; en 't gebouw van Hemel en Aarde met alles wat 'er in vervangen is, word altoos als het groote ſchoutoneel aangemerkt, waarop zich Gods deugden en volmaaktheden op het doorluchtigſte vertoonen; zoo dat [c] *zyne eeuwige magt en Goddelykheit van de ſcheppinge der wereld aan, uit de ſchepzelen worden gezien en verſtaan*, naar Paulus woord, *op dat niemant te verontſchuldigen ware.* Hoe heerlyk, hoe verheven, hoe hoogdravende gewagen daar van ook Job en zyne Vrienden, in veele hoofdſtukken van 't Boek zyner lydzaamheit, dat men wegens de uitmuntendheit der ſtoffe, en de voortreffelykheit der uitdrukkingen moet verbaaſt ſtaan, en men zeker de grootſte welſprekentheit van het Ooſten, waar by de hedendaagſche niet haalen mag, hier in ontſloten vindt! En waar loopt toch gedurig het beſluit heene, na dat 'er van weêrkanten eene redeneering gehouden, of een voorſtel van deze verſtandige Ooſterlingen, ſchoon dikwyl qualyk op hunnen verlegen vrind toegepaſt, gedaan is? Zeker nergers anders, dan op Godts oneindigheyt en vrye oppermagt, met de nietigheit en onwaardigheit van 't ſchepzel daar tegen over geſtelt: en men hebbe God zelf maar op het end van 't gedachte [d] Boek te hooren, daar hy tot een ſtaal, zommige uitwerkzelen zyner mogentheit ophaalt, wanneer men, (ten zy men gebruik noch gevoelen van reden hebbe) niet alleen over de Majeſteit der woorden als buiten zich zelven zal worden wechgevoert, maar ook met [e] Job vervolgens betuigen: *dat men zich verfoeit in ſtof en aſſche;* vermids men menigwerf reukeloos en onbetamelyk van Godt en zyne werken gedacht, of geſproken, en Hem, als Godt uit zyne doorluchtige gewrochten kennende, niet als den Opperheer van alles gedient en verheerlykt heeft: Het algemeene quaad van 't menſchdom, na

b Deut. XXXI. 4.
c Rom. II. 20.
d Job. XXXVIII. XXXIX. XL. XLI.
e Job. XLII. 6.

dat

dat 's menſchen harte door de zonde tot ongeloof vervallen, en zoodanig verydelt, boos, en verduiſtert geworden is, dat het tot de allerſnoodſte afgoderyen is uitgeſpat, en de ſchepzelen, ja zelf de verachtelykſte, in ſteede van Godt, in alle eeuwigheit te pryzen, met de hoogſte eerbied geëert heeft; als d' Apoſtel, in zynen brief aan de Kerke van Romen, in het tweede hoofſtuk, wydluftig aanwyſt.

Godts volmaakheden en deugden nu, vertoonen zich niet alleen op het vlakke van de aarde, dat als een koſtelyk geborduurt vloertapyt, voor de kunſt onnavolgbaar, met oneindige ſoorten van gewaſſen en dieren pronkt, boven al met den menſch, 't meeſterſtuk, om zoo te ſpreeken, van Gods hand, waarin hy zyne Goddelyke wysheit en alvermogen, op het volmaakſte heeft ten toon geſtelt, en dien hy, als alleen het redenmachtige ſchepzel, met krachten en bequaamheden heeft voorzien, om Godt, als zynen Schepper, zyne eenige Oorzaak, met de diepſte nederheit, te kennen, te erkennen, en de eere te geeven, die hem over zyne oneindige werken toekomt. Ook ſchitteren de heldere ſtraalen van Godts almacht, niet alleen aan den hemel, die met de groote lichten van Zon en Maan, naar haren gezetten loop, en ontelbaare flonkerſtarren op 't luiſterlykſte praalt, waar van de aarde zoo veel dienſt en gebruik trekt, ja zonder welke wy de waereld haaſt in haren eerſten mengelklomp verandert zagen: maar ook zelf in de Zee en hare ſtroomen de aderen van dien onmeetbaaren waterkolk, waarin ontelbaare viſſchen, wriemelende, en andere gedierten, door dat Godewaardige woord van den Schepper, *de zee brenge voort*, enz. veroorzaakt zyn, en in hunne ſoorten bewaart worden.

Overzulks verwondert zich de Goddelyke Harpſlager niet alleen over den
[f] Pſ. VIII. [f] Hemel en zyne tintelende lichten, maar [g] zingt ook: *Dat die met ſcheepen*
[g] Pſ. CVII. 23, 24. *ter zee vaaren, Gods wondren beſpeuren in de diepte.* Gelyk dit door eene zekerſte ondervindinge van alle volken, in de vier ſtreeken der waereld, eenſtemmig geſtaaft en beveſtigt wordt.

Dit gaf dan ook ten allen tyden den onderzoekeren der Nature aanleidinge, om hun verſtand te ſcherpen, en hunne pennen te leenen, tot het ontdekken van de wonderſtukken, die de zee in haren ſchoot teelt; gelyk dan wylen de Heer EVERHARD RUMPHIUS, een man van groote opmerking en geleertheit, met die luſt is bevangen geworden, om eene naaukeurige Beſchryvinge der Zeegedierten en Gewaſſen, omtrent Amboina en andere Molukkiſche Eilanden te vinden, op te ſtellen, die hy uit die Landſtreeke, tot voldoeninge van de nieuwsgierigheit onzer Landgenooten, herwaarts heeft overgezonden, en die wy thans, weetgierige Lezer, niet zonder koſten en ſieraat, en, naar wy hoopen, tot uwe genoeginge uitgevoert, (ſchoon wat ſpader dan wy ons zelven in den beginne wel voorſtelden,) door onze drukperſſe gemeen maaken. Hier bekoomt gy dan de langverwachte *Amboinſche Rariteitkamer*, waarin gy uwen luſt, die dagelyks tot dit ſlach van zaaken ſchynt toe te neemen, zoo in 't leezen der ſtoffe, als de beſchouwinge der verwonderlyke kunſtprinten, daar noch koſten, noch arbeid aan zyn geſpaart, ten vollen kont verzadigen. Zeker de geoefende Schryver heeft met dit Werk een onſterflyk bewys nagelaaten, van zyne kenniſſe, naerſtigheit en onvermoeiden yver in het navorſſchen van deze natuurlyke zeldzaamheden; en wie moet niet toeſtemmen, dat hy hier door iets fraais verricht, en by de nakomelingſchap eeuwige eere verdient heeft? Want het zy dat wy in zyn eerſte Boek de groote en weeke Schaalviſſchen; in zyn tweede, de wonderbaare Hoornen en Schulpen; en in zyn derde,

de

de ongewoone ſchatten en uitwerkzelen der Nature, in die Ooſterſtreeken, beſpiegelen; wy worden op elken ſtap, om zoo te ſpreeken, verrukt over het geene hy van zoo veele wonderheden meldt. 't Luſt ons derhalven den Schryver eens op het ſpoor te volgen, en, tot gerief des Lezers, als in eene korte ſchets te betrekken, 't geene wydluftig in zyn werk is verſpreidt.

Zyn eerſte hoofdſtuk, van 't eerſte boek, begint hy van den *Locuſta marina*, of Zeekreeft, waar van in 't byzonder zyn doornachtig ſchild, en de ſterkte van zynen ſtaart, waar mede hy zich wonderlyk weet te beſchermen, in aanmerking koomen. Dan zien wy verder den *Urſa Cancer*, eenen zeer vreemden Kreeft, doch die echter zeer goed voor den ſmaak der tonge is. Wyders komt de Knyperkreeft te voorſchyn, waar van men met verwondering de groote kracht zyner ſchaaren, of knyperen, daar hy wonderlyke dingen mede verricht, beſchreven vindt. Maar gelyk elk dier in zyn eigen hoofdſtoffe leeft, vertoont zich hier ook eenen Modderman, die zich in de ſlymachtige kuilen van moddirige ſtroomen onthoudt, en, gelyk ſlecht van gedaante en verwe, zoo ook tot ſpyze is. De Beurskrabbe ſchynt gedrochtelyk, en ten deele een Kreeft, ten deele eene Krabbe te zyn, die ook, tegens den aart van alle andere, een inwooner des lands, en nimmer van 't water is. De Steenkrabbe krygt hier ook hare beurt, en word, behalven hare gedaante, als een van de beſte om te eeten beſchreven. De eigentlyke Zeekrabbe word ook aangeroert, en de Stekelkrabbe in 't korte afgemaalt. De Maan en Hondskrabben worden ook, naar hare byzondere eigenſchappen, afgeſchetſt, en met hare verſcheide ſoorten in de Printverbeelding vertoont. De zeldzaamheit van den *Cancer Raniformis* komt vervolgens voor; die verſcheide Landkrabben, in 't volgende Hooftdeel, tot zynen ſtoet krygt. De leelykheit van tweederleije Doornkrabben, verwekt een afzien en yzing voor hare gedaante, met groot recht voor gedrochtelyk geboekt. De Bloemkrabbe, nevens de eigentlyke ſchadelyke, of vergiftige, volgen malkander; waar op dan de roode, en verſcheide zwarte ſoorten ten tooneele koomen. De Gras-of Moſchkrabbe word mede voor ſchadelyk gebrandmerkt, en daarom van de Viſſchers gewraakt en uitgeſchoten. De *Calappoides*-Krabbe verdiende ook hare plaatze, die, meer uit ſchaal dan vleeſch beſtaande, ondeugende voor den mond is. Maar wat gedrocht vertoont zich flux daar op, de verkeerde Krabbe geheeten, om dat aan haar alles verkeert ſchynt te ſtaan? Zeker niet te onrechte naar de Beſchryvinge die 'er hier van voorkomt. Nu gaan wy tot de Wandelaars over; Krabben, die, uit haar eige ſchaal gegroeit, een vreemt huis, dat tot haar lyf paſt zoeken, en daar over menigmaal eenen hevigen kryg voeren; ook 's nachts zich niet ontzien, als openbare rovers, hunne oude vuile huizen, in de fraaiſte van andere hunne Meedekrabben, zoo zy ze aantreffen, te verwiſſelen. Wat vinden we dan niet van den Pinnewachter, dat kleine garneeltje, dat als op ſchildwacht voor zynen huiswaard ſtaat, en hem ter dood toe getrou blyft. De gebaarde Krabbe, nevens de Eendekrabben, meer dan van eenerlei ſlach, volgen daar op, waar van zeldzaamheden gemeldt worden. De bloedige en vierige Zeelappen, met de Zeeluis vinden hier ook hare plaatzen; gevolgt van veelerhande ſoorten van Zeeappelen, waar van eene naaukeurige Beſchryving geſchiedt, die den geeſt tot verwondering brengt. Noch komen de Zeeſlekken, en verſcheide Zeeſtarren te voorſchyn, alle kunſtig naar 't leven uitgebeeldt. Maar wie ſchrikt niet voor het hoofd van Meduza, waar door, naar het zeggen der Dichteren, ſchoon afgehouwen, alles in rotzen veranderde; En

 wie

wie zoude niet, op 't gezicht van zulk een gedrocht, als in eenen ſteen verſtyven, en met doodſchen ſchrik bevangen worden? De Zeepylen, of Zeeſpatten vind men hier ook gemeldt, die mede hare verwondering verdienen. Maar men moeſt ook hier de Zeeplanten niet overſlaan, noch de Slangen, groote en kleene, die zich in de Indiſche zee onthouden. En wat zyn toch de Quallen of Zeelongen, en waar van daan haren oorſprong, die onzeker is? Maar het Bezaantje verdiende zyne byzondere beſchryvinge, waar van ſchier ongeloofbaare, echter zeer waarachtige dingen worden aangetekent. Eindelyk ſluit de Schryver dit zyn eerſte boek, met de verhandeling der Zeewormtjes, *Wavo* geheeten, daar hy omſtandig den wonderlyken aart, en de zeldzaame wyze van hem te vangen van beſchryft.

Zie daar in 't korte, naaukeurig Onderzoeker van de geheimen der Nature, wat 'er in 't eerſte boek dezer Amboinſche Rariteitkamer is vervat. en verwonder U met my over deze wonderbaare ſchepzelen, doch meeſt over den Schepper, die hun alle, naar zyne eindelooze wysheit heeft veroorzaakt. Doch blyf hier niet ſtilſtaan; maar treê voort tot in de binnenſte vertrekken van dit Ooſterſch Natuurkabinet, waar in U zoo veele, en verſcheide ſlach van Hoornen en Schulpen, met de ſchoonſte verwen geſchakeert, zullen voor 't ooge koomen, dat gy met reden over hen vergenoegt en verwondert zult ſtaan. Hier vindenwe de harde Schaalviſſchen op 't naaukeurigſte ontleedt, en, naar eene gevoegzaame order, vervolgens beſchreven. Wei dan eerſt met uwe oogen op die ſchoone Paerlemoerſchulp, de groote Schipper geheeten, glanſſig van gedaante, en van verſcheiden gebruik. Maar bezie verder, wat 'er van eene kleener ſlach, eigentlyk het Schippertje by ons genaamt, gemeldt word. Wie verwondert zich niet over dit diertje, dat de zeevaart, met zyn licht en teer bootje, naar de beſte voorſchriften der kunſt zoodanig weet te oeffenen, dat het geenen voorzigtigen Schipper ſchynt te wyken, of in 't zeemanſchap toe te geeven? 't Poſthorentje, naar dat aan 't hoofd van Jupiter Hammon ſtaat, gelykende; de Quallebootjes, en andere Alykruiken vinden hier ook hare beſchryvinge; ook de Maansoogen, Lobbetjes en Spooren; en wat niet al van dit ſlach? Tollen, heeten de Liefhebbers, die omtrent deze gedaante hebben, waar van 'er hier veelerhande, behaaglyk voor 't ooge, vertoont worden. De verſcheide Slekkehoorens vindmen hier naaukeurig beſchreven, en verbeeldt. Daar op volgen de Stormhoeden, dus genaamt naar dat beſchuttend hoofdwapen, in oude tyden gebruikelyk, daar deze Hoorens naar zweemen. Wat de Pimpeltjes belangt; deze kan de Aantekenaar onder geen eenen naam brengen, maar noemt de eene, de getakte Zwitzers broek, de andere de groote, of kleine getakte Moerbei, ook de Paddehooren, Beddetyk, Hoogſtaarten; en wat niet al meer, die kunſtig in onze Printverbeeldingen ten toon ſtaan? Graauwe Kasketten, anders Bezoars Hoorens, ziet men hier ook van verſcheide ſlach wonderlyk in prent gebragt. Dan volgen de Krulhooren, Voethooren, Brandhooren, Spinnekop, en veele andere, die hunne benamingen van de zaaken ontleenen, daar ze naar gelyken, alhoewel zy in de verſcheide Waereltdeelen noch niet onder eenen doopnaam bekent ſtaan. Naaukeurig ſpreekt verder de Schryver van de Slekke Hoorendekzelen, Blatta Byzantia geheeten, en van den Onyx, die in de H. Schrift voorkomt, daar hy 't met dien wydberoemden en geleerden Man, *Samuel Bochartus*, niet eens omtrent is. De Belhoorens hebben verſcheide naamen en gedaanten, en word het gebruik van hun-

hunne visschen, byzonder in de Geneeskunde, hier ontleedt. Maar hier komt ook de Zeetrompet voor, ten gebruike van de Tritons, of Neptuins stoet, door de Dichteren, geschikt, maar die ook door de Alphoreezen van Keram in der daat tot Trompetten gebruikt worden, waar van wy hier de nette beschryvinge vinden, en die, nevens veele andere, hier overschoon zyn uitgebeeldt. Vreemde en wonderlyke naamen draagen ze, te lang hier alle op te haalen; daar dan de Naalden, of Pennen, lange en smalle Hoorens, op volgen, die ook verscheiden van naam en gedaante zyn. Maar beschouw eens de schoone gekroonde Tepelbakken, en verscheide Tooten, zoo geheeten; waar onder de aardig gevlakte Muzykhoorens, Speldewerkshoorens, en bykans oneindige andere, zoo kunstig uitgebeeldt als of men 't leven zag. Krabben, anders Laphoorens, koomen vervolgens hier op 't sierlykste voor 't ooge, die, naar de keurlykheit der Liefhebberen, veele naamen draagen, hier van stuk tot stuk gemeldt. Klipkoussen, of Kliphoorens, en Schildpadhoorens, de laatste naar de schoone gedaante van de Schilden dezer kruipende Lantdieren zoo geheeten, pronken hier op 't papier, nevens hunne Beschryvinge, dat 'er het oog zich naauwelyks in kan verzadigen. De Rollen, of Dadels zyn door de etsnaald ook zoo wonderbaar getroffen, dat 'er niet een vlekje in gemist wordt. Klipklevers, Zeeooren, Pokken, en wat niet al van dit slach? zyn ook op het krachtigste hier uitgebeeldt. Maar wat wonderlyke beeltenissen hebben de Zoolen, Zeepypen, of Zeeslangetjes, hier beschreven, en in plaat gebragt? Vader Noachs Schulpen zyn de gedenkwaardige overblyfzels van dien algemeenen Watervloed, waar mede Godt de vlekken der boosheit van de eerste waereld uitwiesch. De Japansche Speeldoubletten, ook de getande Venusdoublet, draagen deze naamen niet zonder reden, gelyk ook zoo veele andere Schulpen, die hier met hare naamen voorkoomen. De Bontemantels zyn fraai van aanzien, en van waardye, ook het dubbele Venushartje, dat bevallig voor 't ooge is. De groote en kleene Eendebek, anders d'eeuwigdurende Gapers geheeten, vind men hier nevens veele andere beschreven, en door d'etsnaald kunstig uitgebeeldt. De Eendemossel, 't gevlerkte Vogeltje, de Holsters, of Hamdoubletten zyn alle Mossels, verscheiden van fatzoen, die onder de zeldzaamheden in de Kabinetten der Liefhebberen te zien zyn, en hier, naar 't leven afgetekent, voor de oogen speelen. Veele schoone en zeldzaame Oesters, verscheiden van naam, waar onder de Poolsche Zadels, Hanekammen, Lazarusklappen, en Rotsdoubletten uitmunten, zyn wonderlyk door d' etskunst hier verbeeldt. Maar wat zal men van de Venusschulp zeggen, met haair rontom, zoo natuurlyk als het leven, begroeit? Zeker, de Natuur geeft ons zomwylen wonderlyke afbeeldzels van zaaken, die men nooit verwachten zoude; waar van ons de Agaatsteenen, in het volgende boek verbeeldt, ten bewyze strekken; daar ons ook iets, als byzondere wonderstukken, van staat te gewaagen. Eenige uitmuntende en overdierbaare Hoorens zyn noch in het kort Aanhangzel met naamen uitgedrukt, en weergadeloos door den Kunstenaar op 't koper, en vervolgens op 't papier gebragt, waarin de naaukeurigste beschouwers ontwyfelbaar voldoeninge zullen vinden.

Doch gaan wy, naar d' orde van 't Werk, tot het derde Boek over, waarin zoo veele schatten der aarde ontdekt, en zoo veele wonderen der Nature vertoont worden. 't Gout is het dierbaare op de aarde, dat, gelyk in zwaarte en during, alle andere bergstoffen in waardye overweegt. Te recht begint dan onze geleerde Schryver met dat alles vermogende aardteelsel, met

 recht

recht mag het zoo heeten, dewyl het in de ingewanden der aarde geteelt, gekoestert, en voldraagen, daar na, door de vroedheit der menschen, in hunnen schoot, om zoo te spreeken, gebaart, en eindelyk, om het gangbaar te maaken, met de beeltenis der Hooge Overigheit bestempelt wordt. Maar wat meld 'er onze Natuuronderzoeker van? 't Opschrift, 't geen de Beschryving beantwoordt, spreekt van de vervalsching van 't gout in Indiën, en dat door twee looze vonden, die de list der Europeërs zelf schynt te overtreffen, doch hier door den Schryver, ter waarschouwinge, ontdekt worden. Maar flux volgt 'er op eene waterproef, van gout en zilver, voor de kundigen, die op den toets dezer metallen afgericht, met de verschei-de toestellen en uitrekeningen hun voordeel konnen doen. Maar zie verder verscheide wyzen van gout te toetzen, en waarop het hecht, of geen proef houdt. Wat *Suassa* voor een metaal is, word hier wydluftig beschreven; dan hoe zommige Bergstoffen door den geest van 't zout beproeft worden; en vervolgens vinden we eene beschryvinge van zeldzaam yzer in Indiën; maar meest van de valsche Wonderwerken, die eenen Priesterlyken Koning, op den Javaanschen Oostkant, met yzere ringen en armbanden verricht. Van 't metaal *Gans* geheeten, vind men hier ook meldinge, en daar by eene gissing des Schryvers omtrent een brok van een metaal Radt, 't geen men wil dat uit de lucht is gevallen. Maar de Donder-steenen worden vervolgens, in hunne veelerlei gedaanten en fatzoen, vertoont, en men vind hier over zoo veele bondige redeneeringen, zoo wel van den Schryver, als van den Aantekenaar, dat men ten minsten van de waarheit, wat zommiger ongeloof hier tegen verzint, moet o-verreedt zyn. De Donderschopjes, die misschien hier Donderbeitels heeten, worden in 't byzonder verhandelt, waar van verwonderlyke dingen voorkomen.

Doch waar toe ons verder in 't benoemen of aanhaalen van deze Won-derstukken der Nature ingelaaten, die best uit het Boek zelf te zien en te kennen zyn, waar heene wy den opmerkende Lezer voor al het ove-rige verzenden; en, lust het hem, kan hy 'er de lyst der Hoofdstukken over nazien. Ondertusschen hoopen we dit Werk, schoon het den top van volmaaktheit niet heeft bereikt, waar toe geene menschelyke dingen koo-men, echter de goedkenninge der Liefhebberen zal behaalen, en plaats in hunne boekeryen, gelyk het dubbel over verdient, gegunt worden.

Hier mede wenschen wy hun allen welvaart, en dat dit Werk tot hun zonderling voordeel en vermaak gedye.

Amsterdam den
1 van Slagtmaand
1704.

F. HALMA.

T A-

T A F E L
D E R
H O O F T D E E L E N
D E S
E E R S T E N B O E K S,
Handelende van de
WEEKE SCHAALVISSCHEN.

T A-

TAFEL
DER
HOOFTDEELEN
DES
TWEEDEN BOEKS,
Handelende van de
HARDE SCHAALVISSCHEN.

XXII. HOOFT-

HIER

HIER IS BYGEVOEGT

EENE BESCHRYVINGE

Der

AMBOINSCHE

HOORNEN en SCHULPEN,

Door den Heer SIPMAN, Doctor in de Medicynen, enz, enz.

Dezelve Verdeelende

in drie Hoofd-soorten, of *Classes*;

te weeten,

EENSCHAALIGE GEDRAAIDE, EENSCHAALIGE ONGEDRAAIDE, EN TWEESCHAALIGE HOORNTJES;

De Eenschaalige Gedraaide Hoorntjes worden weder verdeelt in XII Hoofdgeslachten, in zich behelsende meer andere soorten:

DE TWEEDE HOOFD-SOORT of CLASSIS,

Te weeten de Eenschaalige Ongedraaide Hoorntjes zyn verdeelt in twee Hoofdgeslachten, en worden genaamt *Conchæ Univalviæ.*

II. HOOFD-

DE DERDE HOOFD-SOORT of CLASSIS,

Te weeten de Tweeschaalige Hoorntjes of Schulpen zyn verdeelt in VII. andere Hoofdgeslachten, en deze weder in mindere soorten.

TAFEL
DER
HOOFTDEELEN
DES
DERDEN BOEKS,
Handelende van de
MINERALIEN, GESTEENTEN,
En Andere zeldzaame zaaken.

XVI. HOOFT-

BESCHRYVING
Van het Stuk
GRAAUWEN AMBER,
Dat de

LIII.

D'. A M:

EFFIGIES
GEORGII EVERHARDI RUMPHII, HANOVIENSIS ÆTAT^s: LXVIII.

Cæcus habens oculos tam gnavæ mentis acutos,
Ut nemo melius detegat aut videat:
Rvmphivs hic vultu est Germanus origine, totus
Belga fide et calamo: cætera dicet opus.

ex tempore posuit — *N. S. Gub: Amb:*

D'AMBOINSCHE RARITEIT-KAMER,

Behelzende eene

BESCHRYVING

van allerhande, zo weeke als harde,

SCHAALVISSCHEN.

INLEIDING.

DIT Werk is van de Beschryving der Dieren afgezondert; en heeft de Tytel van d' *Amboinsche Rariteit-Kamer* aangenomen, om dat daer in beschreeven worden de dingen, zoo van levende als levenloose Schepselen, die, of wegens hunne zeltzaame figuur, of om datze zelden gevonden worden, de Liefhebbers tot *rariteiten* plegen te bewaren, en is verdeelt in 3 Boeken. *Tytel van dit werk.*

Het eerste Boek behelst die geene, die men weeke Schaalvissen, in 't Latyn *Pisches Crustaceos*, in 't Grieks *Malacostrea*, noemt, die wel eene harde, doch breekzaame Schaal hebben; gelyk daar zyn Kreeften, Krabben, Garneelen, Zeeappels en Zeesterren: waar van de twee laatste soorten ook *Zoophyta*, of *Plantanimalia* heeten. *Inhoud van 't eerste Boek.*

Daar op volgt, in 't tweede Boek, het tweede Hooftgeslagt, 't geen men eigentlyk *Ostracoderma*, of *Sclerostrea*, dat is harde Schaalvissen noemt, en die een steen of beenharde schaal hebben, waarmede zy het geheele lyf, behalven den mond, bedekken; als daar zyn Hoorntjes, Schulpen, en Oesters. Dit is de eigentlyke Kamer der liefhebbery, of vergadering van alle *rariteiten* in Hoortnjes en Schulpjes bestaande, die ik in de *Amboinsche Zee* heb konnen opzoeken, en waar door ons *Amboina* in geheel *Europa* bekent is. *Het tweede Boek.*

In het derde Boek sult gy hebben verscheide *Mineralen*, raare Gesteenten, Aarden, en Sappen, die men in deze Oostersche gewesten vind. *Het derde Boek.*

Eigenschappen der Schaalvissen. De byzondere Eigenschappen der Dieren in 't eerste Boek zyn, datze geen bloed hebben, en hunne Leden zoo bescheidentlyk niet als andere dieren vertoonen. De byzonderheden van het eerste hooftgeslagt zyn datze agt voeten hebben, behalven de scheeren, en noch eenige kleine pootjes by den mond; het hooft, de borst en ruggen aan malkander vast zynde, met uitsteekende en beweeglyke oogen, waar onder Kreeften en Garneelen gerekent worden, die langwerpig van lyf zyn, een langen staart hebben, en agterwaarts gaan.

Welke onder de Krabben behooren. Onder de Krabben behooren die een rondagtig, of een ter zyden gedrukt ligchaam hebben, en ter zyden uitgaan. *Zoophyta* zyn al de andere, die meer de gedaante van een vrugt of plant, dan van een gedierte hebben, zonder uitdrukkelyke leden, behalven de pooten, en egter van binnen een leevend vleesch en aderen, waar mede zy zich beweegen.

HET EERSTE BOEK

Van de

AMBOINSCHE RARITEIT-KAMER,

handelende van weeke

SCHAALVISSCHEN.

I. HOOFTDEEL.

Van de Locusta Marina. Zeekreeft. Udang Laut.

Zeekreeft beschreven ten aansien van zyn leden. DEze Zeekreeft komt meest overeen met die men in *Italien* en in de Middelandze Zee vind, doch de Indiaansche is veel doornachtiger, want de geheele rugge, welk deel men in alle deeze soorten het schild (*'thorax*) noemt, is zoo doornachtig, dat men hem qualyk zoude konnen vatten, indien niet alle de doornen voorwaarts geboogen stonden. Inzonderheit heeft hy boven de oogen twee groote voorwaars gebogene doornen, en onder dezelve nog vier kleindere, weshalven hy van vooren niet aan te doen is. Het agterste deel des Schilds heeft kleine korte doorentjes, en is daar tusschen met korte hairtjes of borstels bezet, zoo dat hy wolagtig schynt. In 't gemeen is hy 14, en 15 duimen lang, behalven de twee lange Baarden die 18, en 20 duimen lang zyn, agter schier een vinger dik, en rond, daar na allengskens spits toeloopende, yder in drie leden verdeelt, en gansch steekelig: tusschen deze staan nog twee andere korter en dunder baarden, mede in drie leden verdeelt, waar van het voorste zig in twee hoornen splyt, en daar van het eene deel altyd korter is dan het andere. In plaats van scheeren heeft hy twee voeten, aan het uiterste in tweën gespleeten als een tang, voorts de overige gelyk, behalven dat ze grooter zyn. De andere voeten zyn t' zamen agt, niet doornagtig, en van vooren in stompe klauwen verdeelt. De staert bestaat uit acht kringen, die aan d' eene zyde in een spits eindigen, en agter in vyf vinnen, die den staert breed maken.

Van zyn koleur. De Koleur aan den rauwen Kreeft is hoog blauw, met witagtige of vaale plekken hier en daar, een weinig root aan den staert en aan de hoornen. De pooten zyn blauw en

wit

Palaemon
carcinus (2)

wit gestreept. De gekookte is gansch rood. Het Mannetje is altyd steekeliger dan het Wyfje; en indien het zulk een Kreeft is geweest, waar van *Suetonius* schryft, en waar mede Keiser *Tiberius* den armen Visscher den Baard liet wryven, toen hy hem zoo onvoorziens, op 't Eiland *Capreæ*, uit de klippen bekroop, is het wonder dat hy hem het geheele aangezigt niet opgescheurt heeft. Hy heeft veel vleesch, wit, hardagtig en geil zoet; is derhalven van geen groote lekkerny, hoewel men van eene Kreeft een schotel vol kan hebben, en dat alleen uit de pooten en staert; want van 't hol des lyfs nuttigt men niets. De kleine Kreeftjes gelyken wel *Scorpioenen*, en zyn half doorschynende. *En vleesch.*

In 't Latyn noemt men dezen Kreeft *Locusta Marina Indica.* Maleyts *Udang Laut*, zynde *Udang* een algemeene naam van alle Kreeften en Garneel-soorten. Amboins. *Mitta Soa*, als of men zeide *Squilla retrogada*, of in 't Mal. *Udang-Ondor*, dat is te rug loopende Kreeft: op Leytimor *Ulehi* en *Ulehir*. *Zyn Naam in verscheide Taalen.*

Hy woont in de ruime Zee, evenwel omtrent den wal, hy gaat in de *Seris*, kruipt in de Bobbers, en word met netten gevangen. Levendig kan men hem niet aanvatten, dies hy met een harpoen gestoken word: hy heeft zulk eene sterkte in zynen staert, dat, zoo hy in 't uittrekken of aanhaalen dien om eenen steen slaat, men hem qualyk daar af-trekken kan. In 't water gaat hy voorwaarts, dragende zyne horens op zyde, als hy zyn aas zoekt, want niets is zoo stout dat hem durft ontmoeten: maar iets bemerkende daar hy schuuw voor is, of voelende dat men hem aanhaalt, zoo kruipt hy agterwaarts en steekt de hoorns voor uit. Hy is ook zoo slim, dat hy met een net omsingelt zynde, en geen uitkomst ziende, tegens den bovensten boort van het net opklautert, en zoo men 't hem niet belet, daar over zoekt te springen. De Visschers zien hem gansch niet geerne in de Bobbers, om dat hy, benauwt zynde, de andere vissen geweldig quetst. *Eigenschappen. Hoe hy gevangen word.*

De geheele Kreeft word in zout water gekookt, daar na de staert en pooten in stukken geklopt, en al het witte vleesch daar uit genomen, waar over men eene byzondere sausse moet maken. Men kan zig haast daar aan verzadigen, om dat het zoo lafzoet, en hard te verdouwen is. *Hoe gekookt en toebereit.*

Diergelyke Kreeften worden by de *Franschen* in de *Karibische* Eilanden ook *Homars* genoemt; waar van zie *Histor. Antill. Rochefortii*, Cap. 19. die de Karibaners op droogten en zandbanken by nacht vangen, door hulp van brandende toortzen, waar na deze Kreeften kruipen, wanneerze die met een harpoen steeken, of anders by de Maaneschyn waarneemen. Van de *Locusta Marina* zie breeder *Gesnerum de Aquatilibus lib.* IV. *Homars in de Karibische Eilanden, hoe gevangen.*

Alzoo de Heer Rumphius *geen afbeelding van deze* Locusta Marina *heeft gegeven; heeft de Heer Doctor* D'Acquet, *uit zyne Rariteitkamer, ons deze twee toegezonden, die wy wegens hunne zeltzaamheit, en als over een komende met de beschryvinge, oordeelden hier nevens te moeten vertoonen: zie de plaat No.* 1. A. *en* B.

II. HOOFTDEEL.

Van den Ursa-Cancer, Udang Laut Leber.

DIt is een vreemd slag van Garneelen of Kreeften, breed, en niet hoog; een van die plompe handschoenen, die men wolle wanten noemt, verbeeldende, een span lang, en een hand breed, over zyn geheele lichaam met een grauwe en ruige wolachtigheid bedekt. De rugge is een weinig bultig, met eenige stekels; de staert een weinig ronder, met een rugge in de midden, is van vyf of zes leden, en agter met breede vinnen; hy heeft geen scheeren, maar aan ieder zyde vyf pooten, dewelke eindigen in zwarte en spitze Vogelklauwen, aan de vier voorste voeten enkel, aan de agterste dubbel, of in tweën gespleeten, als een scheer, en staan dezelve agterwaarts gebogen. Daar benevens twee kleene voetjes aan den mond, die hem voor handen dienen. Van vooren is hy op 't breedste, te weeten vyf en zes duimen breed, en aldaar *Beschryving van den Ursa-Cancer.*

aan de kanten gezaagt, doch het voorste van 't Hooft, heeft aan elke zyde twee breede en dunne lappen, van de zelve schaal gemaakt, doch daar in niet vast, maar beweeglyk, en aan de kanten getandt, die hem voor vinnen dienen. Tussen deeze lappen, vooraan heeft hy twee gekorte hoorns of baarden, en agter dezelve aan de kanten heeft hy de oogen. Hy kruipt meest op den grond, met eenen langzamen gang, alwaar hem de Visschers, met een ligt harpoen, of weêrhaak steeken. Hy heeft een zeer wit, hard en zoet vleesch, beter van smaak dan de Zeekreeften, doch men vindze zelden.

Naam in verscheide taalen. Zyn Naam is in 't Latyn, *Ursa-Cancer* en *Squilla lata.* In 't Mal: *Udang laut leber.* Amboins *Ubut*, op Leytimor *Miju uhut*, of *Cattam gonosso*, van het haairige schild, als een Calappus Bolster. Jav: *Udang Bladook.*

Ursa Cancer. *De Schryver heeft de afbeelding* C, *zynde het Mannetje, verbeeldt: waar by wy hebben gevoegt* D, *het wyfje, ons toegezonden door den Heere Doctor* D'Acquet; *zie de plaat N°.* 2.

III. HOOFTDEEL.

Van de Squilla Arenaria. Knyper. Locky.

Gedaante van den Knyper-Kreeft. DEze Squilla heeft ook de gedaante van eenen langen Garneel, is in 't gemeen een hand lang, en twee vingeren breed, en in twee soorten verdeelt. I, *Locusta* of *Squilla Arenaria Terrestris.* II, *Squilla Arenaria Marina.*

I. De *Squilla Arenaria Terrestris*, is de grootste gemeenlyk een hand lang, en ruim twee vingers breed, schier uit enkel leden gemaakt, te weten, uit vyf breedere, en drie smaldere leden, als zoo veel breede banden, halvemaanswyze t'zamen gevoegt, en 't lyf uitmakende; agter met een breede steekelige staert, uit scherpe spitzen, als een kroon gemaakt, die ten weêrzyden vier vinnen hebben. Onder de vyf breede leden, waar uit het lyf gemaakt is, heeft hy aan ieder zyde vyf dubbele, breede, schubagtige voeten, het blad van een riem gelyk, waar mede hy eenen radden gang maakt. Aan de vier andere smaldere banden van 't lyf, heeft hy nog vier paar kleendere voeten van het voorige fatzoen. Nog heeft hy aan 't hooft twee langronde vinnen, die aan de kanten gehaairt of gebaart zyn, en tusschen dezelve vier korte baarden. De scheeren, het raarste van dezen Kreeft, zyn geheel anders gefatzoeneert dan aan andere Krabben, want zy zyn gemaakt van drie groote deelen, waar van het agterste dik en bogtig is, gelyk aan andere; doch het middelste is dun, breed, en het langste, aan den agtersten rand, met een diepe keep. Het voorste is smal, in vyf of meer kromme tanden verdeelt, gelyk sikkels, of vogelklauwen, die hy verbergen kan, in de voornoemde keep van 't Middel-lidt, als in een scheede, of gelyk de Fransche knipmessen. Onder deze scheeren, ten weêrzyden van den mond, heeft hy nog zes kleene en gevinde (*Pinnatos*) pooten, in scheertjes eindigende. Met de eerstgenoemde Scheeren, of Knypers, doed hy groote kragt, niet alleen met in den grond te booren, steen en zand daar mede weg te smyten, maar ook de kleene visjes daar mede te slaan datze sterven, die hy daar na in stukken snyd, en met de ses kleene pootjes aan den mond brengt; hy kan iemant ook daar mede sterk quetzen, als men hem aanvatten wil, slaande daarenboven met den steekeligen staert; weshalven men hem levendig niet handelen kan, maar moet met stroppen gevangen worden. Hy heeft groote oogen, en wit vleesch, gelyk andere Garneelen, ook van de zelve smaak, goed om te eeten, als hy in zandige plaatzen gevonden word, *Zyn Koleur.* maar in modderige gronden, deugenze niet veel, en worden zelden gegeeten. De Koleur aan den rauwen, is licht ros, en witachtig met bruin gemengt, aan den gekookten bleekrood, en aan de scheeren geheel wit, zommige min of meer rookverwig gespikkelt.

b

Naam in verscheide taalen.

In 't Latyn hiet deeze Kreeft *Squilla Arenaria Terrestris*, om dat hy zich wel omtrent de Stranden ophoud, maar daar het zeewater niet heene komt, of op zoodanige Banken die meest droog leggen. Mal. *Udang laut*, met eenen algemeenen naam. Amboins *Lokki* en *Loe*, doch een kleender soort daar van, die niet langer dan een vinger is, noemenze op Hitoe in 't byzonder *Miterna*. Onze Natie noemt hem Knyper; op 't Leytimor *Hebei-Lain*.

Zyn verblyf.

Hy heeft zyn woning omtrent de strand, op vlakke zandige Oevers, of by den uitgang van eenige rivieren, daarmen veele opgeworpene heuveltjes ziet, gelyk mollehoopen; hier vergraaft hy zig, drie en vier voeten diep onder 't zand, tot dat hy eenen harden steengrond vind. By nacht, of by afloopend water, komt hy daar uit om zyn kost te zoeken, die hy dan naar zyn hol sleept. Hy word aldus gevangen; men ruimt de opgeworpene Aarde zoo diep op, tot dat men zyn gat ziet, daarmen dan een strop aan legt van taaije stoffe, als paerdshaair, gemaakt, dwars aan een stokje vast gemaakt. Aan den kant legt men eenig Aas, daar hy niet by kan of moet door den strop kruipen, het welk hy aanvattende, met eenen den strop toehaalt, en zoo aan 't stokje blyft hangen, 't welk hy in zyn hol niet brengen kan, om dat het dwars leit; doch als men niet gauw daar by komt, kan hy, met zyn scherpe scheeren, het touwtje wel afknypen. De Inlanders eeten hem meest gebraaden, doch wanneer hy meer modder dan vleesch heeft, smytenze hem weg. De scheeren, of knypers, worden onder rariteiten bewaart, wegens haare zeltzaamheit. De Inwoonders van *Boero* houden zyn vleesch beter dan van andere Garneelen en Krabben, en gezond voor den buik.

Hoe hy gevangen word. *Word van d'Inlanders tot spys gebruikt.*

Gedaante van de Squilla Arenaria Marina.

II. De *Squilla Arenaria Marina* is van 't zelfde fatzoen, doch kleender, en veel schoonder geschildert, te weeten met donker-groen, wit en blauw gespikkelt over 't geheele lyf, en rood aan de einden der pooten. Hunne scheeren zyn anders geformeert, want de twee achterste leden zyn rondagtig, groen of gespikkelt; het voorste lidt is regt, zonder sikkels, en rood; waarom deze Scheeren, afgebroken, niet qualyk een Zwaantje met een roode snebbe verbeelden, t'zaamen omtrent een halven vinger lang, en veele die het Beest niet kennen, zien het voor een hals en snebbe van eenig gedierte aan. De gekookte word ook niet rood, maar doods-groen. Het vleesch is witter en beter dan van den vorigen; hy houd zig op in diergelyke kuilen; en zoodanige Stranden, daar groote steenen en zand onder malkander leggen, en daar het zeewater met beurten op en afloopt. Hy werd ook op de zelfde manier met stroppen gevangen.

Zyn verblyfplaats en vangen.

Zyne verscheide benaminge en waarom.

In 't Latyn word deeze Kreeft *Squilla Arenaria Marina* geheeten, om dat hy zyne woning heeft in plaatzen daar de Zee op en afloopt, en in 't byzonder *Squilla Cygnellorum*. In andere taalen heeft hy de zelve naam als boven. De onze noemenze Zwaantjes Krabben, wegens de mooije Zwaantjes die men uit de Scheertjes maakt, en uit deezen inzigt word hy ook meest gevangen, die men hem dan levendig aftrekt; het overige kookt en braad men, als Garneelen. Men kan hem zelden vinden, en noch moeylyker vangen, om dat men zoo nauw het afloopend water moet waarneemen.

Zeldzaamheid en vangen.

Een tweede soort, en haar hoedanigheid.

Een kleender slag, van de laatste soorte, is vier vinger lang, waar van het hoofd of Schild een vierde uitmaakt: het hoofd loopt spits en scherp toe, als aan een Garneel, waar van de twee middelsten in tweën gespleeten zyn, en ten weêrzyden hebbenze twee haairige blaadjes of vinnetjes, die overdwars staan. Het overige van 't lyf is de Staert, gemaakt van 9 kringen of banden, waar van de voorste smal, de agterste allengskens breeder zyn; de eigentlyke Staert is het breedste van 't geheele lyf, zeer steekelig, gemaakt van vier styve doornen, en aan de buitenkanten met twee haairige vinnen. In 't midden van deeze doorns staan noch twee scherpe klauwen, tegens malkander ziende, bedekt met eenen doornagtigen Nagel. Onder de vyf agterste en breedste kringen, heeft hy 10 gehaairde lapjes, als pooten. De voorste en smalste kring heeft niets, de drie volgende middelste lapjes hebben onder zich zes pooten, kort, dun, en met de voorste leden opwaarts geboogen; voor dezelve, aan het schild, staan de Scheeren of Knypers, zynde het raarste van dit dier, verschillende van de twee voorgaande Garneelen, want het zyn geen

fcheeren of tangen in tweën verdeelt, maar eindigen in eenen rechten doorn, die voorwaarts ziet, en in een keep van het middelfte lid fluit, daar in hy deeze fpitze altyd verbergt, tot dat hy daar mede flaan, en iets weg ftooten wil; doch aan deze kleene foorte is de fnebbe niet rood, en het lyf groen, maar geel en grauwagtig. De gekookte word zomtyts bruin, zomtyts bleekgeel. Tuffen de knypers onder aan den mond, heeft hy noch zes Pooten, kleen, haairig en den mond bedekkende, die hem voor handen dienen.

Zyn verblyf, In den regen houd hy zig onder de klippen op, anders verbergt hy zig in het zand. De Zwaantjes draagende Lokky, is een fnoode Moordenaar onder de Viffchen, als hy in een Seri, of in Bobbers komt; want al is hy kleen, en zyne Scheeren naar oogenfchyn zoo onvermogend, kan hy nochtans groote Viffchen verwonden, en kleene Viffchen doorkappen, als ofze met een mes van malkander gefneeden waren; weshalven de Viffchers dikwils een goed deel zulke doode Vifch vinden, en dezen Moordenaar daar onder betrakken, die zig levendig niet laat aanvatten, maar men *Is quaad te vangen, en hoe.* moet hem ftraks in den Nek, daar hy op 't weekfte is, fteeken, waar door hy onmagtig word.

Squilla Arenaria E. *en* Squilla Arenaria Marina F. *Het Zeezwaantje* G. *is een Schaer of Nyper van* F. *Zie de plaat* N°. 3.

IV. HOOFTDEEL.

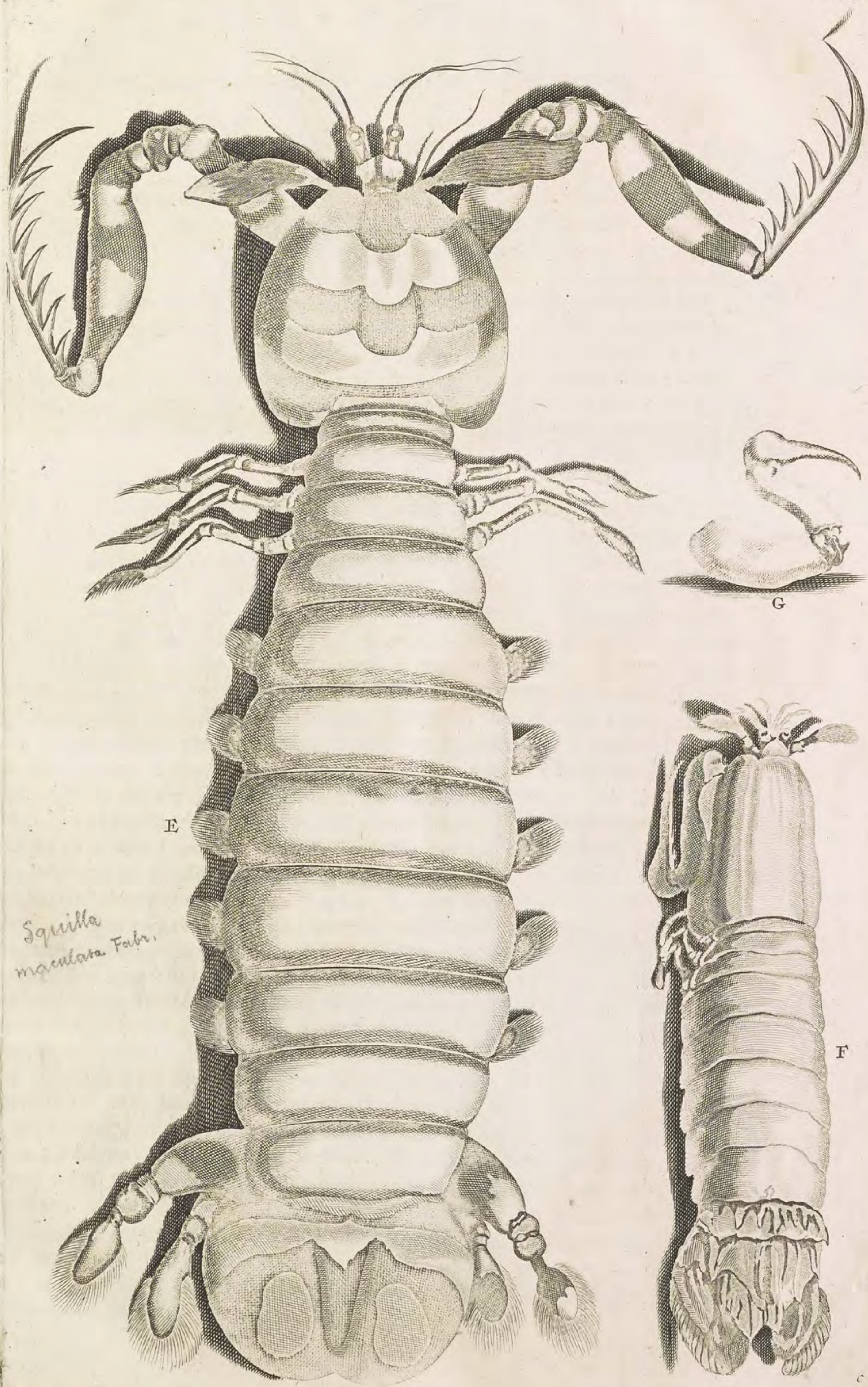
Van de Squilla Lutaria: Den Modderman: Udang Petsje.

Gedaante van den Moddermans Kreeft. DEze Modderman heeft mede de gedaante van de voorgaande *Squilla Arenaria*, doch het lyf is van een Kreeft, uit twee deelen gemaakt, waar van het voorfte het Hoofd uitmaakt; de fchaal is dun en week, lang zeven duimen, met twee korte baarden aan 't hoofd: aan ieder zyde, heeft hy vier korte pooten, die in regte en fpitze klauwen eindigen, en het middelfte lidt is gebaerd, of gezoomt, met een baerdachtig velletje; de fcheeren zyn als aan andere Krabben, waar van het middelfte lidt wat korlig is, en aan de zyden des zooms, met baardachtige velletjes voorzien, ook de rechter gemeenlyk grooter dan de flinker. Het voorfte lidt is een fcherpe fcheer, waar van de onderfte, of vaft ftaande helft, maar half zoo lang is als de bovenfte. De Staert beftaat uit 6 kringen of banden, behalven het uiterfte lidt, 't welk een nagel gelykt, ten weêrzyden met twee doornen gewapent. De rugge van den ftaert is bykans vierkantig, door twee uitfteekende kanten, en ieder kring heeft van onderen een paar gebaerde pooten. *Zyn koleur.* De Koleur aan den rauwen, is leelyk bleekrood met grauw gemengt, en de gekookte word ook niet recht rood. Hy heeft weinig ja fchier geen vleefch, want het geheele lyf en de ftaert fteeken vol groenachtige modder, en flechts in de fcheeren vindmen een weinig wit en brokkelig vleefch, van geenen byzonderen fmaak. Hy houd zich op in kuilen, als de voorige, aan de oevers van modderige ftroomen, *Waar hy zig houd.* daar hy by laag water boven komt, en langzaam over den grond kruipt, als of hy wift dat de menfchen niet veel naar hem vraagen.

Deze word in 't Latyn geheeten *Squilla Lutaria*, dat is, Modderkreeft. De In- *Zyn Naam in 't Latyn.* landers van Celebes eeten het vleefch van de fcheeren, 't welk ik hun willende na- *Is flecht om te eeten.* doen, hebbe my niet wel daar op bevonden; dies ik hem voor eenen onnutten Kreeft houde, of hy moft in andere Landen beter zyn.

De afbeelding van de Spuilla Lautaria *ontbreekt, doch de Heer Doctor* D'Akquet, *heeft twee foorten van dezelve hier too verleent; Zie de plaat* N°. V. *letter* K. *en* L. *beide van Amboina.*

V. HOOFT-

N°. III.
G
E
Squilla maculata Fabr.
F

V. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Crumenatus. Catattut. Beurskrabbe.

De Beurs-Krabbe is zeltzaam van gedaante, zie de plaat n. IV. letter H. en I. leeft op 't land.

DEze gedrochtelyke Krabben heeft een gemengt fatzoen, van een Krabbe en Kreeft, en is daarenboven een bewoonder des lands, zonder zig ooit in 't water te begeeven. Haar Schild, of *Thorax* is uit vier ſtukken gemaakt, waar van de drie grootſte aan malkander vaſt hangen. Het voorſte en kleenſte maakt den kop, in een korte ſpits eindigende, gelyk aan een Kreeft, daar onder ſtaan twee oogen digt by malkander, en ter zyden van dezelve twee baerden, uit twee leden gemaakt, waar van het onderſte en korſte breedachtig en in takken verdeelt, het voorſte dun is, en maakt met het onderſte ſchier een winkelhaak. Hier onder, en ten weêrzyden van den mond, ſtaan noch twee andere langer baarden, die te gelyk voor handen dienen, ieder uit vier leden gemaakt, alle als winkelhaaken ſtaande; doch zoo dat zy ze t'zamen kan leggen. De onderſte kanten van 't achterlyf zyn met haair bezet. Over dag komt zy weinig uit, ſchuilende in de holligheden van groote klippen, maar by nacht, meeſt by donkere Maan, komt ze te voorſchyn om haaren koſt te zoeken. Het middelſte ſtuk is het eigentlyke lyfdekſel, de twee andere zyn twee ronde lappen, aan de zyde overhangende, waar door het achterlyf anderhalve hand breed is, en omtrent ook zoo lang; daaraan volgt een dikke ronde Staert, uit vyf deelen of kringen gemaakt met breede vinnen; onder dezen ſtaert is een dikke rimpelige Zak, als een opgeblaaze beurze, waar van zy de naam heeft. Zy heeft twee geweldige ſterke ſcheeren, waar van de eene, gemeenlyk de rechter, kleener is dan de andere, overdwars geribt als met zeebaaren, en op de ribben ziet men korte borſtels; behalven die heeft ze noch agt pooten, gefatzoeneert als aan de Krabben, doch veel grooter, en de twee achterſte zyn in ſcheeren verdeelt; de lappen zyn van onderen ſchubagtig, en het ſchild heeft van boven eenige kuiltjes en vooren. De koleur aan de levende is hoog blauw, met witachtige ſtreepen op de pooten, en plekken op den rugge. Het vleeſch in de beenen ſcheeren is wit en hard, in 't lyf gelyk in andere Krabben, en in de lappen heeft zy een wit week merg als vet, maar de Beurs is opgevult met eene ſmeerige ſubſtantie, als weeke boter, die de beſte beet aan deze Krabbe is, en waarom men hem vangt. Van het hooft door 't geheele lyf en den ſtaert, loopt een zwartachtige ader, dat haaren darm is, eindigende in het uiterſte des ſtaerts. Nevens dezen darm, loopt noch een andere fyne ader, als een witte draad, die men zorgvuldig met den voorſchreven darm uitneemen moet, inzonderheit uit den ſtaert als men hem eeten wil, zoo dat 'er niet een ſtukje van in blyft, want hier in ſteekt eenige ſchadelykheit, en, dezelve uitgenomen zynde, kan men de overige boterachtige ſubſtantie zonder ſchroom eeten. Deeze Krabbe heeft in haare ſcheeren een geweldige kragt, zoo dat, als zy iets daar mede gevat heeft, men haar eer een ſcheer uit het lyf zoude trekken, dan zy het gevatte loslaaten, gelyk ook de ſchaalen van de ſcheeren op het dikſte zyn. Evenwel, als men haar onder den ſtaert kittelt, laat zy zomtyts het gevatte los, en zy kan dat peuteren aldaar zoo weinig verdraagen, dat zoo men haar lange kittelt, zy zoo ontſteeken boos word, dat zy ſchuimbekt, en met de ſcheeren zig zelven zoodanig in den ſtaert nypt, dat ze ſterft. Een Kanarynoot, daar aan men met eenen ſteen genoeg te doen heeft om op te kloppen, kan zy met haare ſcheeren gemakkelyk opkraaken. Ik voer eens in een Orangbay, aan wiens maſt wy een Beurskrabbe gehangen hadden, en daar onder ſtont bygeval een middelbaare Geit, die zy by het oor kreeg, en zoo hoog opligte, datze al van den grond af was, eer wy haar te hulp konde komen, dog de ſcheer moſt in ſtukken geſlaagen worden, eer de Geit los raakte.

Schuilt in klippen. Zoekt by donkere Maan haar voetzel.

Haar breete en verdeeda- re hoedanigheit.

Is gevaarlyk te eeten, en hoe goet te maaken.

Haar groote kracht; en hoe magteloos te maaken.

Zeltzaam geval.

Haare verscheide benamingen, en waarom.

Deze Kreeft of Krabbe, hiet in 't Lytyn *Cancer Grumenatus*, in 't Neerduits *Beurs-Krabbe*, van de aanzienlyke Beurs die zy onder den Staert heeft; in 't Mal. *Cattam Calappa*, dewyl zy zig in de Kalappusboomen onthoudt, hoewel dezen naam noch eene andere Krabbe, hier na beschreven, voert; verder *Cattam Canary*, ook *Cattam Mulana*, van het Eilandje *Mulana*, aan de Zuidzyde van *Uliassar* gelegen, klippig en onbewoont, daar men haar veel vangt; in 't Amboins *Catattut* en *Atattut*.

Haar verblyf is op de klippen en onbewoonde Eilande, waar van eenige genoemt.

Men vind haar op zoodanige stranden daar steile klippen zyn, onbewoont, vol kuilen, en daar omtrent Kalappusboomen staan, hoewel men haar ook heeft daar geen Kalappusboomen zyn; als op het voornoemde Eilandje Milana, op den steenigen zuidhoed *Oma*, *Nubsetello*, ofte drie Gebroeders, en op de Zuidzyde van *Leitimor*, by het steene voorgebergte van *Ema*; verder op de onbewoonde Eilanden van *Lussapinje* en eenige Eilanden van *Banda* en *Ternate*; op de onbewoonde Eilandjes *Tafuri*, *Bliau* en *Hiri*, waar van zy den naam draagt van *Cattam Hiris*. Zy woont in de holle steenklippen, doch altyd op het land, zonder ooit in 't water te komen; zy beklimt de Kalappusboomen, welker nooten zy af knyft, en de afgeworpene onder den boom naspeurt, die zy dan met haar scheeren weet op te byten, en het pit daar uit te haalen; hier mede word zy ook gevangen. Als men een stukje hard Kalappuspit aan een stokje bind, en in de gaten laat hangen daar in zy schuilt, houd zy dit zoo vast dat men haar daarmede kan uittrekken; 't welk men, als gezegt is, by donkere Maan moet doen, doch by aangestoke dammers en toortsen. De uitgetrokke moet men met de handen niet aanvatten, maar met een stok die gespleten is als een tange, en straks een stropje om 't lyf smyten. Men moetze ook niet by malkander zetten of hangen, of eerst de scheeren vast bewinden, anders zouden zy malkander dood nypen. Met Kalappuspit kan men haar een tyd lang mesten en levend behouden, ja zelfs naar *Batavia* voeren. Zy worden geheel gekookt, daar na den staert afzonderlyk geopent, de twee voorschreve Aderen zorgvuldig daar uit genomen; het overige merg als gesmolten boter nevens het vet onder de lappen schuilende, word met peper en azyn of lemoensap tot eene dikke sausse gemaakt, daar onder men dan mengt het witte vleesch uit de pooten en scheeren, en zoo t'zamen eet. Dit word voor een lekkerny gehouden die men op Heere tafels brengt; inzonderheit zyn de *Sinezen* groote liefhebbers daar van, dies men voor een goede Krabbe wel een quart Ryksd. moet geeven, en voor eene middelmatige een schelling. Daar zyn 'er egter, zoo wel onder ons als andere Natien, die schroomagtig zyn deze Krabbe te eeten, en dat niet zonder reden, overmids ze de kennis niet hebben om 'er den voornoemden witten draad uit te neemen, die onvoorzigtig gegeeten zynde, eene groote benauwtheit en duizeling aanbrengt, doch, zoo veel my bekend is, heeft hy niemant beschadigt; en indien het dan al gebeurde, dat zich iemant qualyk bevond door 't eeten van deze Krabben, heeft men gerede middelen daar tegen: want neemt de wortelen van den *Papaja*-boom, of die van *Siriboppar*, een van deze beide met water gewreven, t'zamen met zwart *Calbahaar*, en dit gedronken, zal alle schadelyke kost weder doen uitbraaken, zoo ze noch in de maage is, en voorts zyne schadelykheit beneemen.

Hoe zy gevangen word. — *Haar spys is Calappus vrugten.* — *Hoe men haar voed en in 't leven behoud; tot spys bereidt, en gebruikt.* — *De Chineezen groote liefhebbers daar van.* — *Gevaarlyk te eeten zoo niet wel bereidt worden, baaren veel quaats; een middel hier tegen.*

Verscheide gevoelens van haare voorteeling met de Cancellis vergeleken, doch verworpen; reden waarom. Haar eyeren door den Schryver gezien, en zyn oordeel daar over.

Van den oorsprong, en 't voortteelen dezer Krabbe zyn verscheide gevoelens; want veele beweeren datze afkomstig zyn van de *Cancellis*, dat zyn kleine Krabbetjes, in 't Mal. *Cuman* genoemt, die in slekkenhuizen woonen, waar van zie hier na. En zeker men vind onder de gemelde *Cancellis* die groote gelykenisse met de jonge Beurskrabben hebben; doch kan ik deze meening niet byvallen, dewyl de *Cancelli* op allerlei stranden in menigte, maar de Beurskrabben zoo zelden, en op weinig plaatzen gevonden worden. Verder heb ik ook aan de Beurskrabben haare eige Eyeren gezien: als mede Beurskrabbetjes gehad, die kleender waren dan de grootste *Cancelli*, ook tusschen beide een merkelyke onderscheid bespeurt: weshalven ik oordeele dat deze Krabben haare eige voortteelinge hebben, zynde daar in gesterkt door het bericht der Inlanderen, die deze Krabben vinden op en in zoodanige klippen, daar geene *Cancelli* omtrent zyn

Roc-

I
H
d

Rochefort Hist. Antill. Lib. 1. *Cap.* 21. in 't derde Lidt beschrijft de Krabben *Bourſires*, willende mede Beurskrabben zyn, dewelke in de *Antillis* zig in de Bergen ophouden, die vervaerlyk ſchaeren hebben, waar mede zy tegens malkander kletzen als of het gewapende mannen waren, en jaarlyks eens in volle ſlagordre van de bergen afdaalen naar de Zee, om haare eyeren aldaar te leggen, &c. Maar men kan uit de beſchryving niet bemerken, dat ze in gedaante of coleur met onze Beurskrabben overeenkomen, zelfs onder die veelerlei Coleuren word geen blauw geſtelt, gelyk de onze meeſt zyn.

Dezelve Kreeft beſchreven door Rochefort, en genaamt Bourſires.

De bovenſtaande Beurskrabbe moet men noch in zout, noch in verſch water laten komen, want daar in ſtervenze ſtraks. Ook gebeurt het zeer zelden, dat men haare eyeren by haar vind. Als men de Krabbe omkeert, dat de beurs boven komt, en van achteren aanziet gelyk zy zeer wel een gewapend Man, daarom hy aldus omgekeert in de figuur den naam voert van *Don Diego* in 't volle harnas.

Reden waarom hy Don Diego in 't volle harnaſch genaamt word.

Cancer Crumenatus &c. *of Don Diego in 't volle Harnas letter* H. *is dezelve van boven, en letter* I. *van een andere zyde; zoo datmen zyn geſteltheit en beurs kan zien op de Plaat N°.* IV.

VI. HOOFTDEEL.

Van de Cancer Saxatilis: Cattem Batu.

De eigentlyk Krabben verſchillen in fatſoen van de Kreeften, of om datze rond, of naar de zyde langwerpig van lyf zyn, en haren gang overdwars neemen. Myn voorneemen noch vermoogen is niet om alle de ſoorten van dit ſlag te beſchryven, dewylze zoo menigvuldig zyn, maar alleen de meeſt bekendſte, die my voorgekomen zyn; en die ik verdeele in eetbare, en ſchadelyke. Onder de eetbare munt uit in deugd de zoo genaamde *Cancer Saxatilis*, of Steenkrabbe; zy zyn van een gemeen en bekent fatſoen, rond van lyf, ontrent een halve voet breed, min of meer, het voorſte deel des ſchilds heeft aan ieder zyde negen tanden als een zaage, daar na twee groote gaten daar de oogen in ſtaan, en tuſſchen beide noch zes kerven met twee korte baarden. Het ſchild is dun en bros, op den rugge wat bultig als een borſtſtuk, voorts effen. Zy heeft twee groote ſterke ſchaeren, dik van ſubſtantie en glad, waar van de eene grooter is dan de andere, en aan de twee knypers breede ſtompe tanden als baktanden, voorts aan weêrzyden acht pooten; den ſtaert verbergenze onder den buik, doch met een onderſcheid aan 't mannetje en 't wyfje, want de ſtaert van 't mannetje is kleen, ſmal, en legt in eene keepe des buiks, doch dat men hem opligten kan; maar die van 't wyfje is grooter, en van den buik los, waar aan men op zyn tyd de eyeren hangen ziet. Het hol des lyfs is uitgepuilt met een wateragtige bruin vogt, als bloed, aan het buikblad hangt een haairig mager vleeſch tot het eeten niet dienende, maar aan de kanten heeft hy een wit en geel vet, bequaam om te eeten. Het beſte vleeſch ſteekt in de groote ſchaeren en in de pooten; in den ſtaert is niets bequaam: de levende is donker grauw of zwartagtig, maar de gekookte word eenpaarig licht rood; zy is niet op alle tyden goed en vol van vleeſch, ſchikkende zig naar de Maan; want zoo lang de Maan waſt vind men niets dan ſlym en water daar in; maar by volle Maan is hy vol vleeſch en vet, 't welk daar na allengskens weder afneemt, tot een dag voor de nieuwe Maan, wanneer hy weder vol is.

Zie de plaat n. V. letter M.

Onderſcheit der Krabben en Kreeften.

Cancer Saxatilis.

Onderſcheid tuſſchen 't mannetje en 't wyfje.

Neemt af en toe naar 't afgaan en aangroeijen der Maane.

Deze heeten in 't Lat. *Cancer Saxatilis*: in 't Mal. *Cattam Batoe*, om dat zy een donker grauwe koleur hebbende, een ſteen gelyken.

Haar naam en reden daar van.

Haar verblyf. Zy houden zig op aan moerassige plaatzen, daar kleine steentjes en grof zand onder gemengt zyn, inzonderheit omtrent de wortelen van de Mangiboomen, by de uytgangen van de Rivieren, zoo wel in als buyten het water: doch is'er een merkelyk onderscheid in de smaak, die verre zoo goed niet is aan die enkel in 't slyk *Zyn goet om te eeten.* woonen, als aan die in steenagtige plaatzen, en by een lopend water zich ophouden. Zy worden in 't gemeen voor de beste gehouden om te eeten. Men vangt ze met de handen, steektze met harpoen, doch de meeste kan men bekomen met een vierkant *En hoe gevangen worden.* schepnet, omtrent een vadem breed, *Tejang* genaamt, 't welk men met de vier hoeken aan stokken vast maakt, dat men het opligten kan. Dit *Tejang* legt men, by laag water, plat op den grond neêr, aan de kanten met eenige steentjes bezwaarende, en in het midden eenig aas van hoenderdarmen, of *Calappuspit.* Als het water nu wast, zoo kruypt de Krabbe naar dit aas, en blyft met haare pooten in het net verwart hangen, het welk men merkt aan de boey van ligt hout gemaakt, die men aan het net bind en op 't water laat dryven.

Cancer Saxatiles. *Deeze afteekening ontbreekt, doch de Heer Doctor* D' Acquet *heeft ons d' afbeelding toegezonden. Zie de Plaat N°. 5. letter* M. K. *en* L. *behoorende tot het* IV. *Hooftdeel.*

VII. HOOFTDEEL.

Cancer Marinus: Cattam Aijam.

Van deeze Krabbe zyn twee soorten, zie de plaat N°. VI. letter N. en O. DEze *Cancer Marinus*, of eigentlyk Zeekrabbe, verschil niet veel van de voorgaande *Cattam Batu*; zoo dat ze de gemeene man ook onder malkander verwart, doch ik heb ieder zyn byzonder Hooftdeel willen geeven. Zy is verdeelt in twee soorten, te weeten: 1. *Cancer Marinus Lævis*, of effene, 2. *Cancer Marinus Sulcatus*, of gevoorde.

I. Cancer Marinus Lævis. Haar gestalte. I. *Cancer Carinus Lævis*, of effene, is kleender dan de voorgaande, aan de kanten maar met zes tanden of spitzen, daar 'er de voorige negen heeft, die ook scherper, hoewel korter zyn. De tangen van de schaeren zyn langer, smaller, en binnen fynder getant. Het schild is aan de meeste effen, uyt den grauwen donker groen. De rest is als aan de voorgaande.

II. *Cancer Marinus Sulcatus*, wiens Schild een dwars hand lang en breed is, doch *II Cancer Marinus Sulcatus, of gevoorde. Haar gestalte en grootte.* altyd breeder dan lang, is over den schild dwars gevoort, die als ribben uitsteeken, doch niet hoog, zommige draagen ook Schulpen en Oesters op haare ruggen vast gegroeit. Rauw zyn ze mede donker groen, gekookt rood, eenparig van coleur, aan de kanten hebben ze vyf tanden als een zaage tot aan de oogen, met kleene korte baarden; zy hebben acht pooten, waar van de zes voorste in spitze klauwen eindigen, en de agterste in langwerpige blaadjes. De schaeren zyn gevoort en doornag- *Onderscheit van 't mannetje en 't wyfje.* tig, aan de spits wit, daer agter een zwarte band, het overige als aan 't lyf; het mannetje heeft een smallen staert onder den buyk vast; zy komt nooit op 't Land maar blyft in Zee, doch word by aflopend water op den strand, in de kuilen en steenen betrapt, of anders met treknetten gevangen, en is bequaam, tot spyze. Doch *Hoe gevangen worden.* is 't waar, dat de Ervarenheit ons heeft geleeraart, dat'er, onder alle deeze eetbaare Krabben ook, zoodanige zyn, waar van de Eters zich quaalyk bevoelt hebben. Dit gebrek moet men geenzins 't geheele geslagte toeschryven, maar de eene of andere Krabbe, in 't byzonder, die, by geval, van eenig schadelyk hout of vrucht gegeeten heeft, gelyk onder anderen verdagt zyn de vrugten van den *Arbor excæcars*, die zeer wel de korrelen van *Cataputia* gelyken; Immers ik weet dat *Sardynen* en andere Strandvissen, deze korrelen gegeten hebbende, bevonden wierden bitter van smaak te zyn, en den buyk te ontstellen.

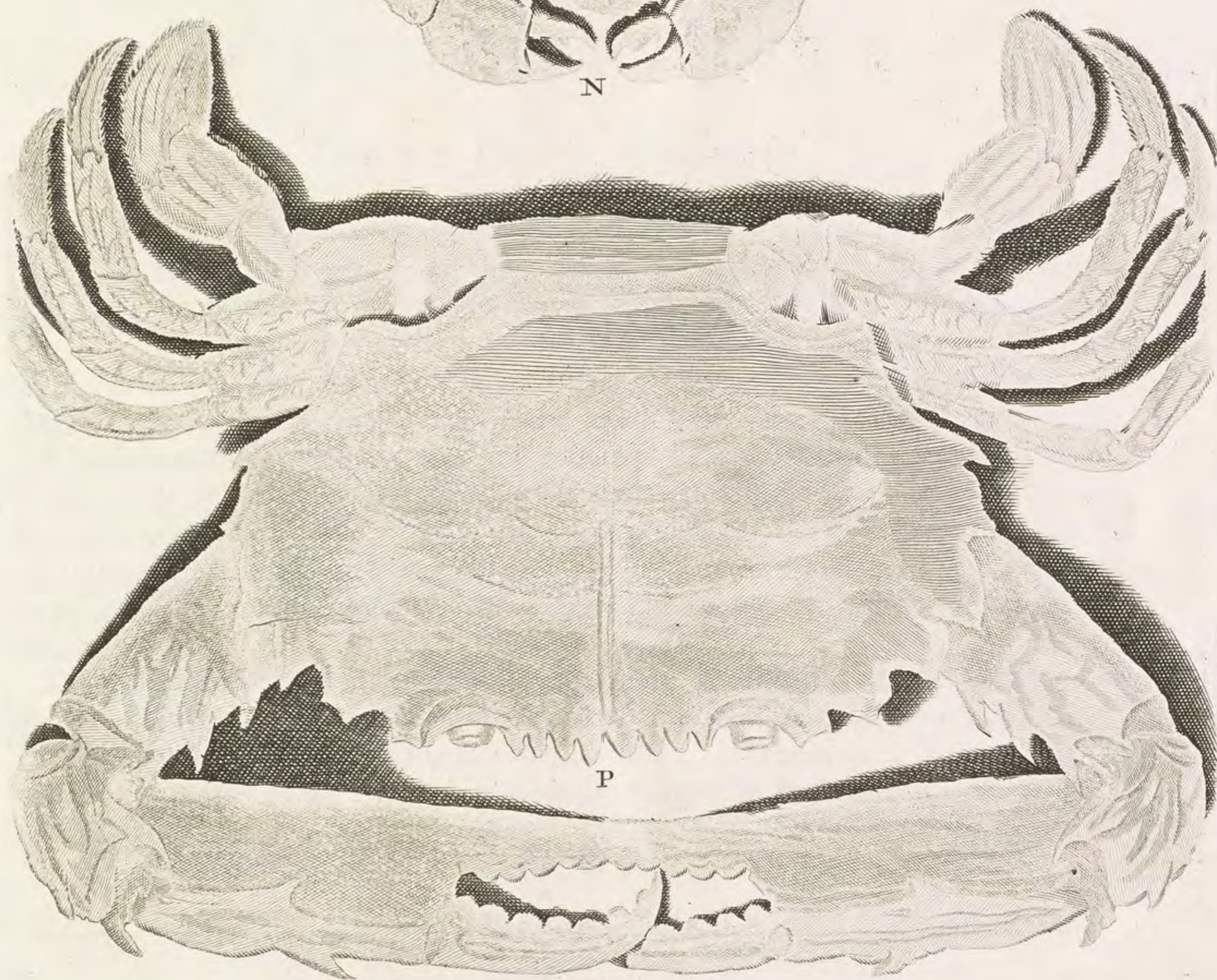
Deeze

K

M

L

N

P

O

Deeze Krab heet in 't Latyn *Cancer marinus*. *Belg.* Zeekrabbe. *Mal. Cattam aijam*, en *Uccu manu*, dat is, Hoenderkrabbe, om dat haer vleefch zoo fmaakelyk is als hoendervleefch. II. *Cancer Marinus Sulcatus*, om dat hy over 't fchild gevoort, en mofchagtig is; *Ambons. Thu hatan*, dat is, *Cattam Caju*, of Blokkrabbe, om dat hy zig veel ophoud in oude verrotte blokken, of boomen die in Zee dryven. *Haer benaming in verfcheide taalen. En redene waarom.*

Cancer Marinus Lævis. N. *en* Cancer Marinus Sulcatus. O. *d' Afbeeldingen zyn door den Heere Doctor* D' Acquet *ons toegezonden, en tot vervulling van de Plaat* No. VI *noch een Ambonienfche; zie letter* P. *Dit is een andere foort van de* Cancer Marinus Lævis; *doch heel raar.*

VIII. HOOFTDEEL.

Van den Pagurus Reidjungan.

De gemeenfte onder de eetbare Krabben, is de Steekelkrabbe, dus genaamt van de twee lange doornen die hy aan de zyden heeft. Het fchild is overdwars langwerpig, van 't hooft tot aan den ftaert, die vier dwars vingeren lang, maar zes vingeren breedt is, met fcherpe kanten aan de zyden, welke ieder een uitftekenden doorn hebben: van daar tot de oogen toe heeft zy zeven of acht tanden. Het fchild is aan zommige glad, aan zommige korrelig, als Segryn leêr, ook hebben zommige op den rugge drie groote plekken, als oogen; in de verfche bruin, in de gekookte hoog rood. De Schaeren zyn redelyk lang, uit twee leden gemaakt, waar van het voorfte gevoort, en doornagtig is, in twee lange tanden zig verdeelende, die van binnen veele fcherpe tanden hebben. Het agterfte lidt is aan de bovenkanten ook doornachtig. De andere acht pooten zyn als aan de gemeene Krabben. *Stekel Krabbe, zie de plaat* VII. *letter* R. *Waarom zoo genaamt.*

Deeze Krabben heeten in 't Latyn *Pagurus*. Mal. *Reidjungan*, *Reidjucan*, en *Rindu Rindu*, in 't gemeen ook *Cattam bulan*; Amb. *Leytim. Tatallan*, van de gelykeniffe der uitgebreide vleugelen des vogels *Tallan*, dat is, Scheer-vogel. Zommige noemen hem ook *Hyu manu*, 't welk eigentlyk de voorgaande Krabbe toekomt. *Haare benaming in verfcheide taalen. En redenen waarom.*

Pagurus Reidjungan. *Zie de Plaat* VII. *letter* R.

IX. HOOFTDEEL

Van den Cancer Lunaris: Cattam Bulan.

Uit het geflagt van de voorgaande, is mede de *Cattam Bulan*, doch kleender, twee dwars vingers lang, en wat breeder. Haar Schild heeft aan de zyden twee regte doornen, van daar tot de oogen zyn de kaken fyn gezaagt. De fchaeren zyn kort, dik en fterk, aan de bovenzyde doornagtig. Het fchild heeft op den rugge eenige wratten, of uitftekende peukeltjes, en is daarenboven met roode plekjes, als mazelen, gefpikkelt. Het lyf is redelyk dik, en uitgepuilt, daarom zy meeft gezocht word om te eeten. Men vind ze op alderlei ftranden daar zy zig onder de klippen ophoud, en by afloopend water gevangen word. Anders verbergt zy zig in 't zand, doch verraad zig zelven ligtelyk waar ze zit; dewyl men gemeenlyk eenig wroeten onder de voeten gewaar word, als men op die plaats trapt, daar men haar dan uytgraaft. *Cancer Lunaris, zie de plaat* No. VII. *letter* S. *Haar geflagt en grootte. Verblyfplaats. En hoe gevangen worden.*

Benaming in verscheide taalen. Haar naam in 't Latyn is *Cancer Lunaris*, Mal. *Cattam Bulan*, of eigentlyk *Cattam Bulan Trang*, en zoo in 't Ambons, *Tu Hulam Rita*, of korter, *Tulan Rita*, dat is, volle Maans Krabbe, om dat zy meest gevangen word by den schyn der volle Maane; als men een *Dammar* op het strand zet, daar zy met troppen naar toe kruipen, zelfs onder het zand, daar men haar onder de voeten wroetende voelen kan.

Cancer Lunaris. *Zie de Plaat* VII. *letter* S.

X. HOOFTDEEL.

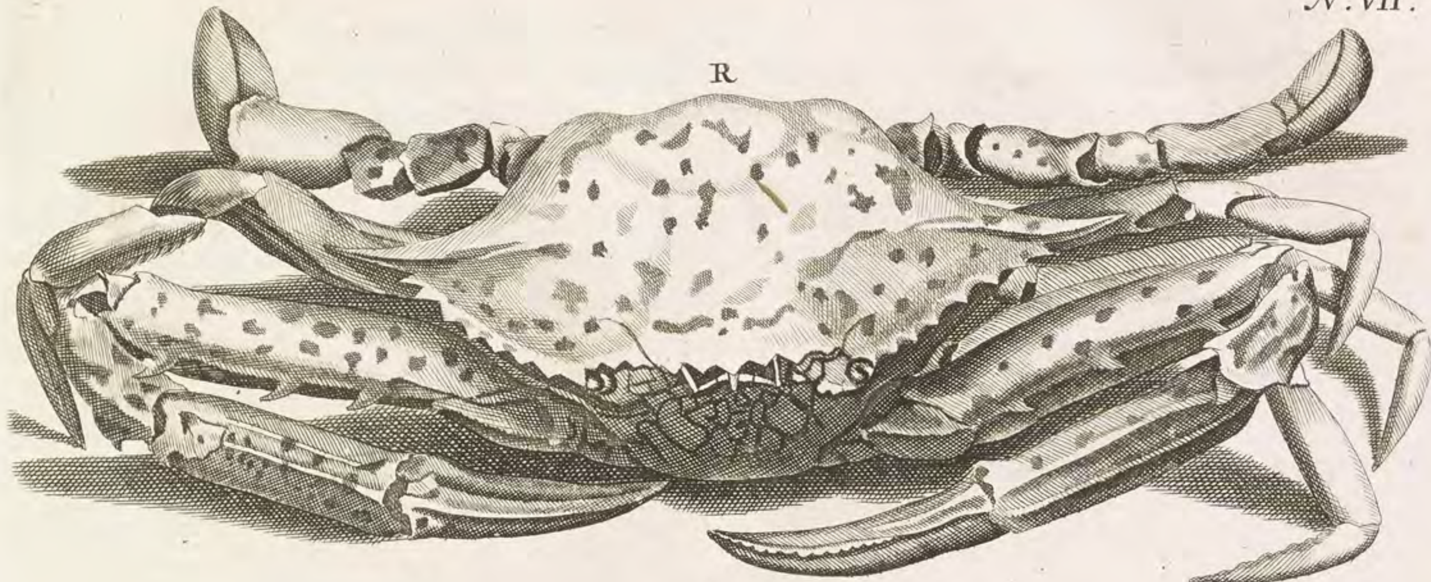
Van den Cancer Caninus: Cattam Andjin.

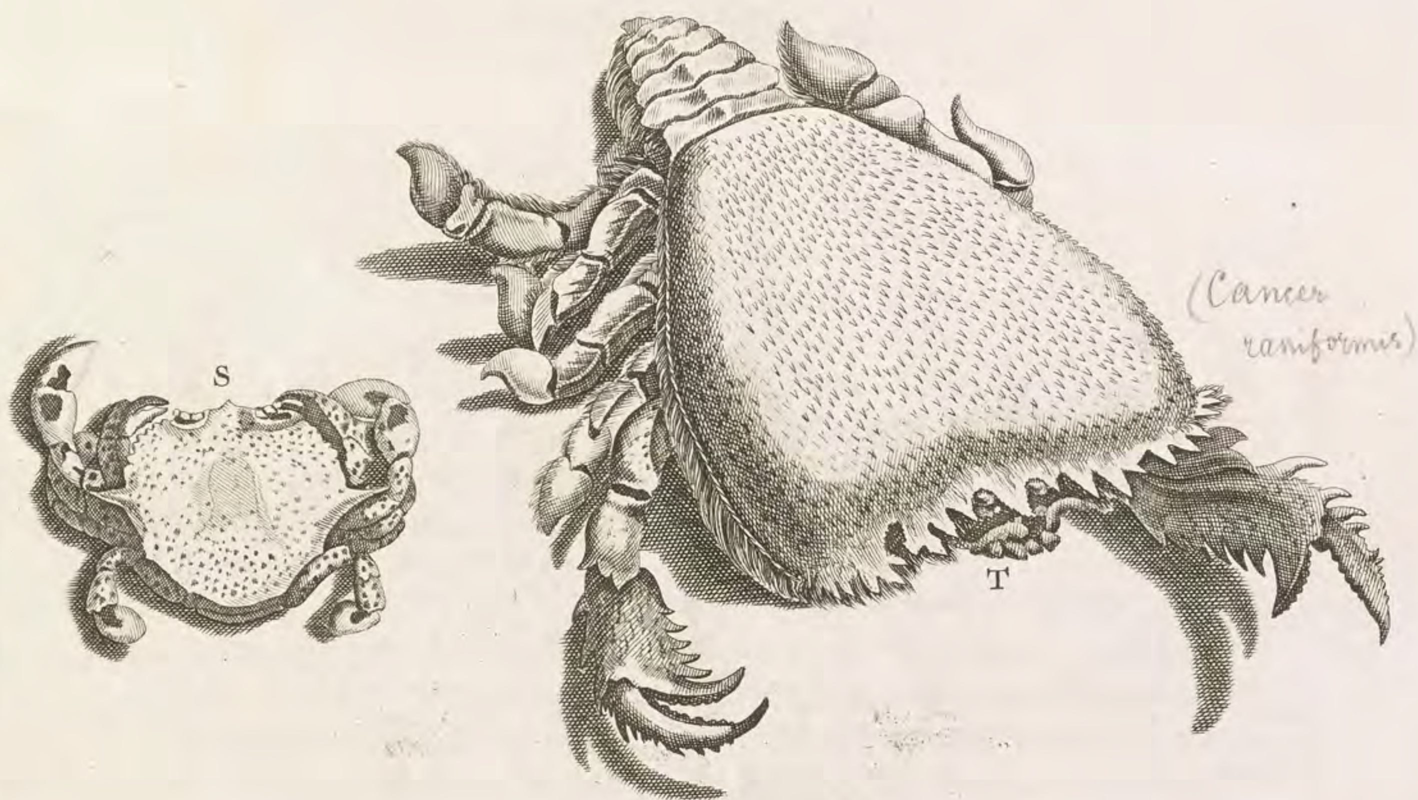
De Cancer Caninus, haare grootte en gestalte. DE Hondskrabbe is twee duimen lang, en wat minder breed, wat vierkantig naar agteren toesmallende, dik van lyf met effene kanten; levend, zwart bruin; gekookt, uit den rooden paars. Heeft acht gemeene pooten, waar van de twee voorste leden haairig, en aan de kanten fyn gezaagt zyn. De schaeren zyn kort, dik, en sterk, van boven effen, en de tangen wit; de slinker aan het wyfjen is grooter dan de regter. Aan 't hooft is zy ook effen, met pas kennelyke baerden, en de mond wort bedekt aan ieder zyde met twee breedagtige pooten, voorts de buik effen, en verbergt van binnen redelyk veel vleesch, inzonderheit veel vet ofte eyer-stof. Zy houd zig zoo wel op 't land als in 't water op, doch meest onder de *Is snel in 't loopen.* klippen; en als men haar op 't lyf komt, verbergt ze zig in 't zand. Zy is snel *Hoe van spys.* van loop, en sterk in de schaeren; zyn eetbaar, doch met onderscheid, want die zig te veel op 't landt ophouden, worden zoo goet niet geacht, dan die men onder de klippen vangt, by aflopent water. De oogen zyn aan 't voorste eind rood, met wit omvangen, aan de zyde van 't schild is zy ook witagtig.

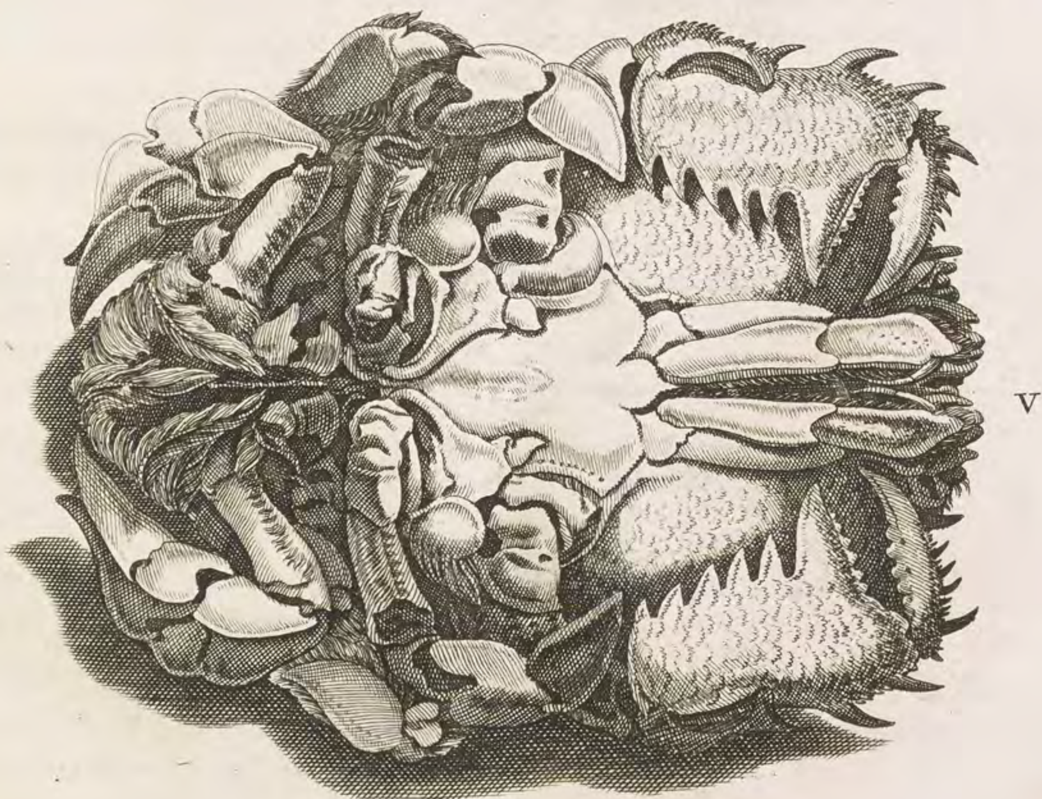
Haare benaming in verscheide taalen. En waarom. Haar naam in 't Latyn is *Cancer Caninus*. Mal. *Cattam Andjin*, dat is, Hondskrabbe, van haaren snellen loop; Amb. *Leitim: Hyu Sarissa Poëti*, tot onderscheid van *Hyu Sarissa*, die rood uit Zee komt. Daarbeneven, *Tu Mattacau*, van haare roode oogen, en *Hyu Asso*: op Hitoe, *Lilu Maolo Tal*, dat is, Kanariskraker.

Het tweede geslagt is kleinder. De tweede soort is kleender, maar vierkantig, een duim lang en twee breed, met effene kanten en hooge zyden. De oogen zyn raar geformeert, want onder zyn ze smal, waar op een dik knobbeltje staat, zynde het regter oog, en daar op weder een regt hoorntje, zonder merkelyke baarden. De regter schaer is veel kleender dan de slinker, die kort, breed, op den rugge korrelig, en aan de kanten gezaagt is, aan de uiterste tippen zit een zwart stipje. De agt pooten zyn zeer lang, dun, en als geklauwt: Op den rugge heeft hy een Character als een H. en onder de H nog twee andere puntjes, rood *Houd zig in 't zant en is eetbaar.* en wat ingegroeft, een smalle kleene staert in een groeve, daar onder twee kleene hoorntjes als een klauwe; vergraaft zig in 't zand, is eetbaar, en heeft veel vet; de koleur is aan de rauwen grauw geel, aan de gekookten doods bleek. Zy is nog sneller van loop dan de voorige, zoo dat men haar reekenen mag onder de *Hippos* van *Aristoteles*, dat kleene krabbetjes zyn, die zoo snel op den strand loopen, als of het paerden waren. Zy voert den naam met de voorgaande, doch tot onderscheid mag men haar noemen *Hansze* krabbe van de letter H.

De eerste soort voornoemt De eerste soort heeft acht haairige pooten, en een plek op de borst van kleene haairtjes, als fluweel; zy heeft zulk eene sterkte in haare schaeren, dat ze eenen Kanarynoot *Zy beklimt de Calappusboomen.* opkraaken kan, het welk zy met de voorgaande Beurskrabbe, het wilde Zwyn, en den Vogel *Cacatoca* gemeen heeft. Zy beklimt ook de Kalappusboomen, en weet hunne *Graaft door de aarde tot in de huizen.* Nooten af te werpen, die zy daar na doorboord, en het pit zoekt. Zy maakt haare holle gangen tot onder de Woonhuizen, daar ze dan by nacht uit kruipt, en een groot gewelt

R

S
T
(Cancer
raniformis)

V

gewelt maakt. Zoo weet zy ook de Hoenderen te bekruipen, dezelve by de voeten te vatten, en naar haar hol te sleepen, waar door dat geraas komt, 't welk men zomtyds by nacht in de Hoenderkotten hoort. Als men heet water in haare hoollen giet, moet zy daar uit komen.

Bekruipt de Hoenderen.

Hoe gevangen word.

Op onbewoonde Eilanden, inzonderheit op *Lussapinjoe*, zyn deeze Hoenderkrabben zeer groot, met een dik, bultig schild, en schaeren die ruig, en een hand lang zyn, aan 't voorste lidt rond en korrelig, meest op de *Pandang* struiken zich ophoudende, en oneetbaar.

Cancer Caninus. *De afbeelding ontbreekt.*

XI. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Raniformis.

DE *Cancer Raniformis*, is een zeltzaame Krabbe, omtrent vier duimen lang, en by 't hooft drie duimen breed, bestaande meest uit eene bolagtige ruggeschaal, over al bezet met ruige en steekelige puntjes, en by de schaeren loopt ze schielyk inwaarts, en wort smaller. De staert is kort en loopt schielyk af, bestaande meest uit twee kennelyke leden, eindigende in een smal snuitje, dat zy onder den buik verbergt, en daarom schynt ze zonder staert te zyn gelyk een padde. Aan 't hooft is ook niets te kennen, dan een kleenen mond met korte baartjes bezet, en daar boven op is de schaal haairig, ter wederzyden met kleene korte oogen. De voornoemde schaal is vuil wit, aan de kanten scherp getant, of gezaagt, en gelyk een dik bladt, eindigende in twee korte nypers. Daar agter volgen, ten wederzyden, drie pooten van eene byzondere gedaante, aan de kanten haairig, en eindigen in een langwerpig hart, mede een blaadje gelykende. De twee agtersten zyn mede plat en haairig, en haar hartje is wat krom, als een sikkel uitwaarts slaande, en den staert beschermende. Aan ieder zyde onder de schaal heeft ze een geut of kloove, daar in zy de zes pooten verbergen kan. Zoo trekt zy ook de schaeren zodanig onder het lyf, dat men schier niets bekennen kan; wanneer zy dan recht een padde gelykt. Zy is in *Amboina* niet veel bekent, en men vint haar op de vlakke en steenige strand van *Loehoe*: of zy tot het eeten bequaam is, kan ik niet zeggen; immers d'Inlanders zyn schroomagtig haar te nuttigen.

Cancer Raniformis, zie de plaat No. VII. letter T. en V.

Haar aart en gestalte.

Trekt haaren staart, schaaren en pooten in.

Is heel zeltzaam.

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Raniformis*. Mal. *Cattam Codoc*. Amb. *Hyu Allaac*, gemeen met andere.

Benaaming in verschei- de taalen.

Cancer Raniformis. *Ziet de Plaat* VII. *letter* T. *daar men haar van bovenziet, en letter* V. *van onderen: wegens haare zeltzaamheit hebben wy nodig geagt haar dus tweevoudig te vertoonen. Zy is ons mede toegezonden door den* Heere Doctor D'Aquet.

XII. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Terrestris tenui testa: Cattam Darat.

DE Landkrabben zyn mede van verscheide soorten, waar van wy in dit Hooftdeel de dunschaalige zullen beschryven, waar van zommige mede in 't water gaan.

Verscheide soorten van land Krabben.

Cancer Rubris Oculis. *Haar gedaante.*

Cancer Rubris Oculis: is uit den ronden wat langwerpig, ongezaagt, op den rugge geſchildert met bleekgeele bloemtjes. De oogen in de levendige zyn rood als Robynen, heeft twee korte dikke, rondachtige, en gladde ſchaeren, met korte tangen, aan 't uiterſte een weinig zwart, op de ſchaeren zwarte ſtipjes, met acht korte en dunne pooten, alle met klauwen; woont mede in de klippen.

De reden van zyn benaaming. *Zyn eetbaar, doch gevaarlyk.* *Voorbeeld van een Vrouw en dogtertje,* *Genees-middel hier tegen.*

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Rubris Oculis*, Amb. *Leytim. Hiu matta cou*, gemeen met de voorgaande *Cancer Caninus*, doch welke naam eigentlyk deze Krabbe toekomt, om dat haare oogen veel rooder zyn dan van de andere. Zy worden met de voorgaande voor Landkrabben gehouden, en alsze omtrent den ſtrand gevonden worden, en datze een effen ſchild, en geene haairen hebben, wordenze zomtyds gegeeten, 't welk dikwils mislukt; want op *Hitoelamma* is 't by mynen tyd gebeurt, dat een Vrouw met haar dogtertje niet meer dan de ſchaeren van zoodanige Krabben (men oordeelde dat het de voorgaande Hondskrabbe was, andere zeggen den *Cancer norius*) gegeeten hadde, en dood by 't vuur gevonden wierden, hebbende de ſtukken van de Krabben noch by haar leggen. Anders de algemeene tegenbaat voor alle zoodanige Krabben, is het ſchraapzel van zwart *Accarbahar*. De wortel van *Siriboppar*, van *Piſſang Swangi*, en van het ſnygras *Lalan* gedronken, of met *Pinang* geknauwt, en het ſap ingezwolgen, die deeze ſchadelyke koſt door 't braaken weder doen overgeven.

Gedaante van de Cancer Villoſus.

De Cancer Villoſus is een ganſch ruige Krabbe, langwerpig van lyf, twee en drie vinger breed, en een duim lang, het ſchild gantſch bedekt met grove borſtels, als of het een Zee-appel was, rond en effen van buik. De ſchaeren zyn mede ruig, kort en dik, heeft zwarte tangen en acht korte pooten. Men houd hem voor een medeſoort van de groote ſchadelyke; is niet eetbaar, woond in 't zand onder klippen, zyn alle rond van buik, en den ſtaert vaſt daar aan.

Verſcheide benaming, en reden waarom,

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Villoſus*, Mal. *Cattam Bulu*, Amb. *Yu Huta*, dat is, *Cattam Rompot*, van de ruigte die hy over 't lyf draagt.

Cancer terreſtris, tenui teſta. Van deze zyn veelderlei ſoorten, doch alzoo de Schryver ons geen Afbeeldingen heeft toegezonden, en men ook die niet heeft konnen magtig worden, hebben wy dezelve hier ook niet vertoont.

XIII. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Vocans: Catam Pangel.

De Cancer Vocans. Haar gedaante, Zie de plaat X. letter E.

DEze Krabbetjes behooren ook onder de *Hippos*, maar zy zyn ſchaars, een duim breed lang, ſchier vierkantig, voor breedſt, en achter toeſmallende, met effene kanten. De gekookte word niet rood, maar blyft blauwgroen. De oogen ſteeken verre uit, aan dunne ſteelen; hebben acht gemeene ſmalle en gladde pooten, twee zeer ongelyke ſchaeren, waar van die aan de rechter hand veel grooter is dan het lyf, aan de kanten en aan 't voorſte lidt ſcherp, op den rugge korrelig, en van binnen met ſcherpe tantjes. Het ſchild is wel bultig, doch glad; de nypers van de ſchaeren hebben altyd een ander koleur, en zyn of geel, of rood; zoo is ook de bovenſte nyper lichter, of witagtiger dan de onderſte. De ſchaer aan de ſlinker zyde is kleener dan eenige poot, met twee ſubtile knypers. Zy woont op vlakke zandige ſtranden, en by aflopend water ziet men haar geduurig met de grootſte ſchaere boven 't hooft zwaaijen, als of ze de lieden roepen wilde, en als men haar bykomt, zoo verbergt ze zig in 't zand; zy is dik van lyf, en eetbaar.

Haar woonplaats. *Is eetbaar.*

Cancer Vocans.

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Vocans*. Maleits *Cattam Pangel*, dat is, de Roeper om reden, als boven.

Het

Het fchild aan den rauwen is meeft zwartachtig, met witte puntjes als Characters, en de lange oogen kan hy ter zyden in zekere keepen leggen. Hy kan zoo fnel loopen, dat hem een menfch qualyk kan achterhaalen, en als men hem op 't lyf komt, zoo vergraaft hy zich zoo ras in 't zand, dat men hem met uytgraaven qualyk betrappen kan. De menfchen verachten ze tot de koft, om datze zoo kleen zyn, maar niet de Eenden, die de kleenfte najaagen, opgraaven, en inflokken. *Is niet eetbaar.* De *Mippi* worden befchreven by *Plinius.* lib. 9. cap. 31. *Ariftoteles.* lib. 4. *Animalium* noemtze *Hippeas*, dat is, Ruiters, zy zeggen beide dat men ze vind op de ftrand van *Phænicien*, doch *Bellonius* heeftze op de zandige *Syrtibus* gevonden. *Word door verscheide Schryvers Hippi genaamt.*

Cancer Vocans. Zie de Plaat X. letter E.

XIV. HOOFTDEEL.

Van de Cancer Spinofus: Cattam Baduri.

Dit zyn lelyke foorten van Krabben, waar van wy twee foorten in dit Hooftdeel befchryven. *Cancer Spinofus. 1. foort.* De eerfte foort is rondagtig van lyf als een Spinne, twee en drie vinger breed van fchild, *Haar gedaante.* achter breed en rond, voor wat fmalder, alwaar aan 't hoofd een lapje af hangt, in twee hoornen verdeelt, gelyk de kop *zie de plaat VIII. N°. 1.* van een Springkhaan, aan de zyden met noch eenige kleendere dorens; boven dit lapje ftaan noch twee uitfteekende dorens of hoornen, en daar agter over 't geheele fchild noch veel andere mindere, zoo dat hy geheel doornagtig is, vuilgrauw en altyd met mofch bedekt. De pooten en fchaeren zyn mede doornagtig; het lyf is meeft uitgevult met een vuilbruine vochtigheit, en weinig vleefch, daarom zy niet gegeeten word. *Is niet eetbaar.* Men vind haar op ftrand by aflopend water onder de klippen, maar nooit op 't drooge land. *Haar verblyf.*

Haar naam is in 't Latyn *Cancer Spinofus*, Maleits *Cattam Baduri*, Amboins *Leytimor*: *yhu* of *hyu*, *makeku huta*, dat is, *Pickol rompot*, of Mofchdraager, by andere *Hyu hatu talae*, om dat hy in de holligheit van de Koraalfteenen woont, inzonderheit als het in zee waait. *En benaming in verfcheide taalen.*

De tweede foort van de *Cancer Spinofus*, is de *Longimanus*, een lelyk en affchuwelyk dier, *De 2. foort.* wiens lichaam mede een Spinnekop gelykt, omtrent twee duimen breed, achter en voor fmal, mede met een overhangend lapje of fnuit aan 't hooft, in een ftompe fpits toeloopende; *Haar gedaante.* het fchild heeft achter drie bulten, en is daarenboven vol korte doornen en wratten, die aan de levenden altyd met mofch en andere vuiligheit bedekt zyn, dat men hem qualyk bekennen kan. Aan den buik heeft hy een diepe keep, daar in hy den ftaert verbergt, een fmalle borft, en daar aan 8 korte pooten. Behalven die heeft hy noch twee ongemeene lange fchaeren, zoo dat de geheele Krabbe niet dan fchaeren fchynt te zyn, *Wonderlyke fchaeren dezer Krabben.* gemaakt van twee lange en een kort lid, ieder lid vyf, zes, en meer duimen lang, een vinger dik, en fchier driekantig, waar van de binnenfte korrelig zyn, de derde of buitenfte is doorgaans met ftompe doornen bezet, zommige groot, zommige kleen, en de groote verdeelen zich in andere mindere, ook met mofch bedekt. *Zyn heel met mofch begroeit.* Het voorfte lid eindigt in een korte fchaer, waar van de onderfte tange nederwaarts geboogen ftaat; de koleur aan beide foorten is vuilgrauw, of rookachtig, word ook nooit rood aan de gekookte. Deze laatfte houd zig meeft op den grond van de Zee op, *Houd zich in zee.* dies hy zelden gevangen werd; hoewel hy fomtyds in de Bobbers kruipt, en ook wel met de netten opgehaalt word. Men vindze zomtyds zoo groot, dat de uitgeftrekte fchaeren meer dan een elle beflaan, en de Viffchers hebben een affchouw daar van, als voor een leelyk Zeegedrogt, weshalven zy hem gemeenlyk *Is niet eetbaar.*

weder

weder over boord ſmyten, houdende hem voor onnut, ja ſchadelyk om te eeten.

Haar benaming, en reden waarom. Tot onderſcheid van de eerſte, mag men haar noemen *Cancer Spinoſus longimanus*, in 't Amboins komt haar eigentlyker, dan de voorgaande, den naam toe van *Thu makeku huta*, dat is, Moſchdrager, waar mede hy altyd bedekt is. Als ook *Tu maccar*, dat is, *Cateam duri Sagu*.

Waargevonden worden. De eerſte ſoort word veel op Amboina gevonden, inzonderheit by *Weynitoe* op vlakke ſtranden, van zand en kleene ſteenen gemaakt, en word voor eetbaar gehouden; maar de tweede, of Langhand, is in *Amboinaas* inham meeſt onbekent, en werd voor ondeugend gehouden.

Een derde ſoort. De *Cancer Spinoſus* heeft noch een gemeene Strandſoort, is 2 duimen breed, en wat langer, voor met een afhangend ſchildje, als of hy een lapje over den mond had, het achterlyf is wat breeder, en loopt rond toe, na 't fatzoen der Spinnekoppen. De pooten zyn redelyk lang, maar de ſchaeren veel korter dan aan de *Longimanus*, voorts overal ſteekelig en knobbelig, op den buik of aan de borſt haairig.

Een vierde ſoort. Doch heel zeltzaam. Haar gedaante, zie de Plaat IX. Noch een grooter en zeltzamer Krabbe komt zelden voor den dag, om dat hy zig diep in de Zee ophoud. Haar lichaam is 4 duimen breed, na vooren ſmal toelopende, daar men ſchier niets dan een knobbelige neus, en twee kleene oogjes by malkander ziet. De geheele rug is vol knobbelen, met klooven tuſſchen beiden, en daar in zeemoſch, en kleene kraalſtruikjes. Zy heeft lange ongewoone ſchaeren, ieder 9 duim lang, met diergelyke knobbelen bezet, en daar aan noch dit byzonders, dat de twee lange leden tuſſchen beide noch een korter hebben. De 4 andere voeten ter wederzyden, hebben haare gewoone gedaante, behalven dat ze aan 't achterſte aan drie zyden met veele ſcherpe takken bezet zyn. De koleur is rood en wit geſpikkelt; zy heeft kleene baartjes, die zy in holle geutjes onder de neus verbergen kan.

Word voor onnut gehouden. d'Ambonezen zyn 'er zoo bang voor, dat ze haar met de fuik of vishoek ophalende, ſtraks weder in zee ſmyten, want ze houden haar voor ſchadelyk tot de koſt, hoewelze geen exempel konnen aanwyzen, dat ze in 't eeten leed heeft gedaan. Op Celebes Ooſtkuſt heeft men ze noch eens zoo groot, alwaar ze meede voor ſchadelyk gehouden worden. *En zyn veeltyts met Koraal takken begroeit.* Op haar rug en ſcharen dragenze meerendeels 't een of ander Zeegewas, doch meeſt de witte kraalboortjes, (*Lithodendrum calcarium*) waar uit men kalk brand, en daarom worden ze dikwils door een holle Zee op ſtrand, en in ſtukken geſmeeten.

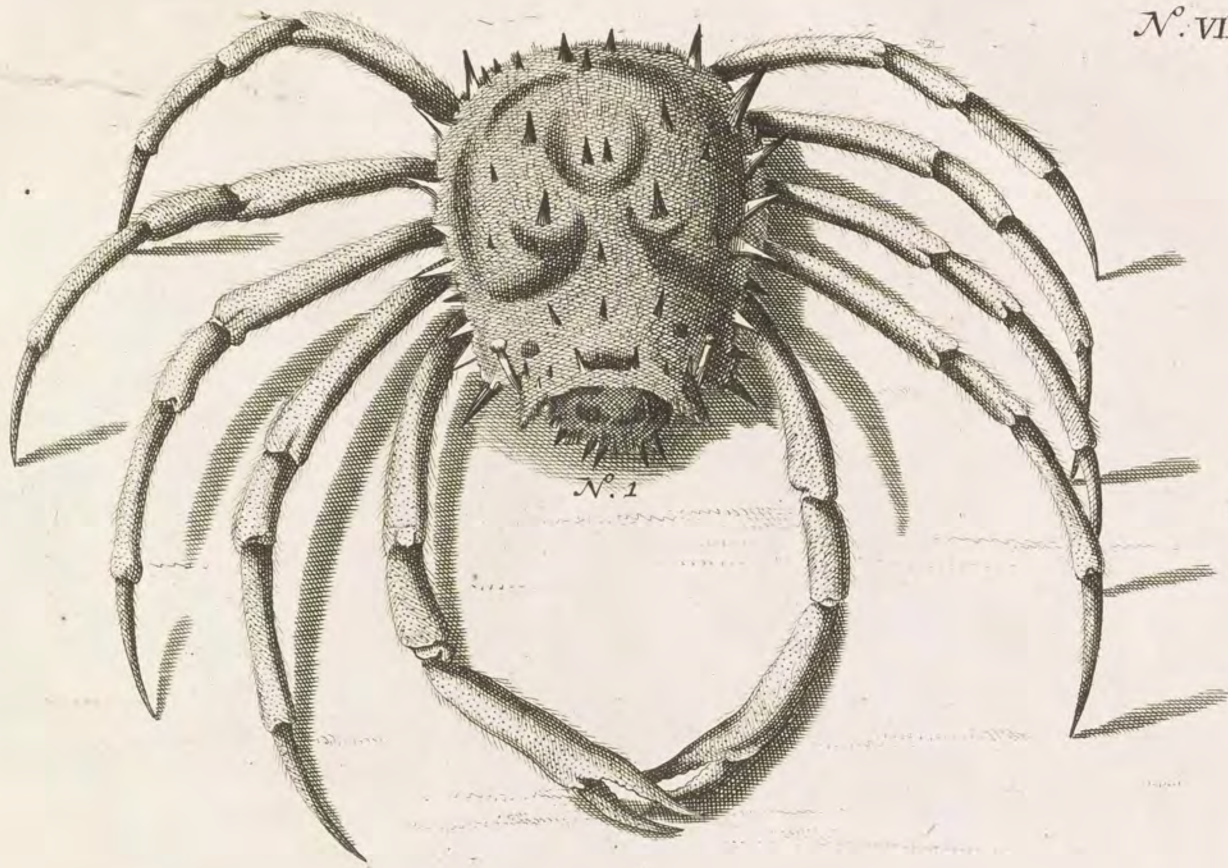
Cancer Spinoſus, *zie de Plaat* VIII. N°. *Cancer Spinoſus Longimanus. Deze afbeelding ontbrak, doch de Heere Doctor* d'Acquet *heeft twee afbeeldingen hier toe beſchikt, namentlyk de Cancer Spinoſus Longimanus, Major.* N°. 2. *en Minor* N°. 3. *en daar beneffens een der alderraarſte Kreeften. De Cancer. Aragnoides, zie dezelve Plaat* N°. 4. *en* N°. 5. *is de Cancer Florides. De Heere* d'Acquet *heeft ons noch toegezonden een ongemeene groote Krabbe, by den Schryver bekent, voor de vierde ſoorte van de Cancer Spinoſus, die by ons genaamt word de Rotskrabbe, om dat dezelve in 't aanzien wel een Rots of Koraalſteen gelykt, zie de Plaat* N°. IX.

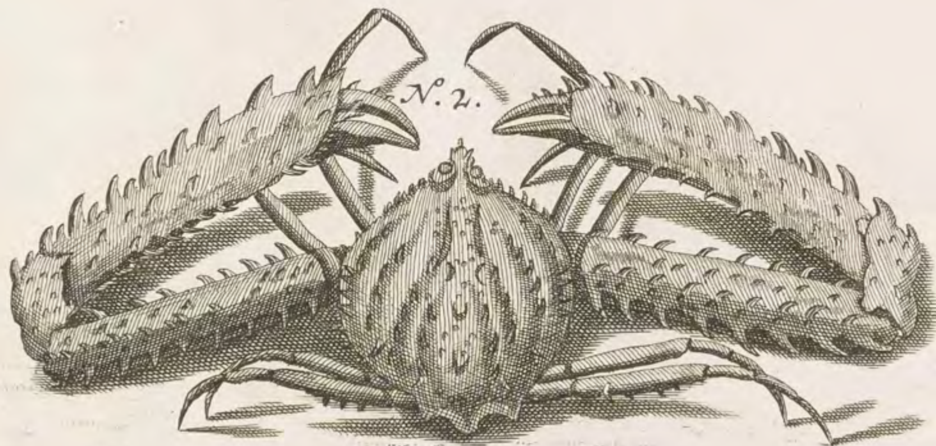
XV. HOOFTDEEL.

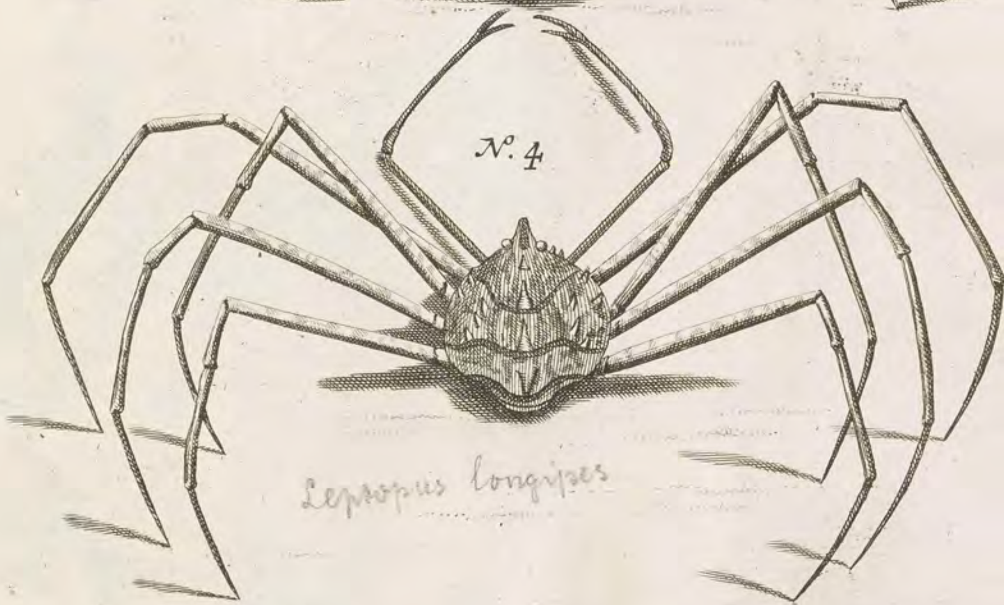
Van de Cancer Floridus: Cattam Bonga.

Cancer Floridus. Zyn geſtalte, zie de Plaat VIII. N°. 5. DEze is in gedaante van een gemeene Krabbe, langwerpig van ſchild; ſchaars twee duimen lang, twee en een half breed, en dikachtig van lyf; het ſchild is met veele peukeltjes verciert, bleek van verwe, en daarenboven met geele plekken geſchildert, dewelke aan zommige linien, aan andere plekken, en bloemtjes verbeelden. Aan de kanten is het ſchild ſcherp, aan ieder zyde met een hoekje of tand. De ſchaeren zyn naar gelykheit des lyfs dik, rond, doch kort, met peukeltjes en korrels bezet, als 't lyf, en daar aan de ſcherpe nypers of tangen, kaſtaniebruin,

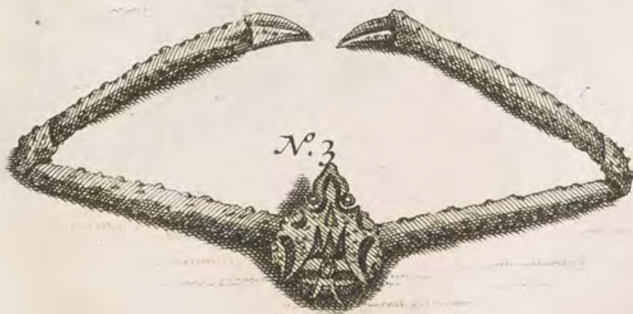
voorts

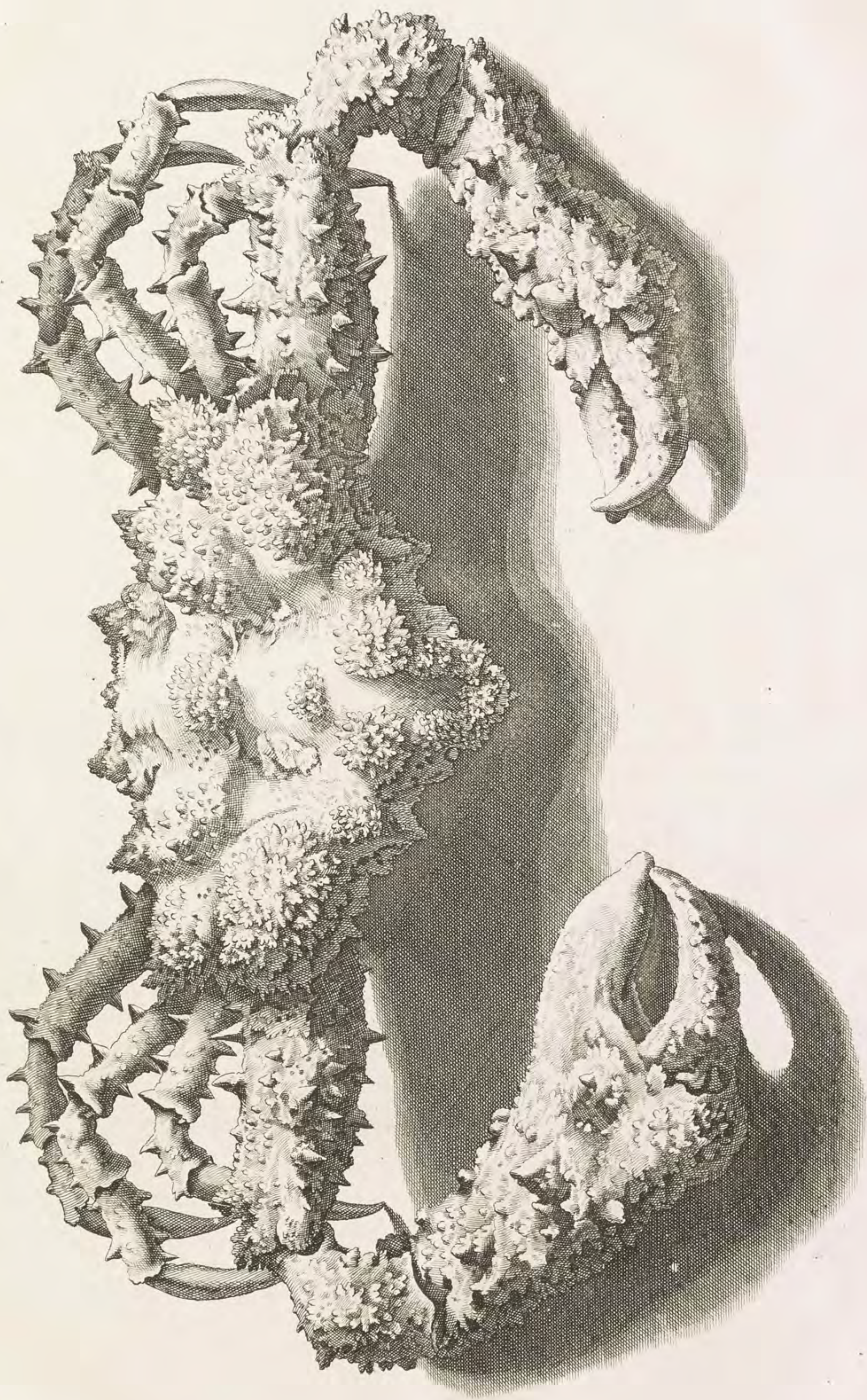

N°. 1
Maja crissata (L)

N°. 2.
Parthenope longimanus

N°. 4
Leptopus longipes

N°. 5

N°. 3

voorts 8 gewoone pooten in scherpe klauwen eindigende, die mede bruin en ruig van korte haairtjes zyn. Zy woond by aflopend water op den strand, en by hoog water kruipt zy zomtyds op de drooge klippen, daar zy by wylen haare oude huit aflegt, die men dan zoo geheel vind, met pooten, schaeren en al, aerdig geschildert en dun, dat men qualyk merken kan, waar het beest uitgekroopen is, 't welk men echter van onderen gewaar word, tusschen den buik en den staert, alwaar deze leege huisjes geopent zyn. *En verblyf-plaats.* *Verwisselt van huit.*

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Floridus*, Maleits *Cattam Bonga*, dat is, Bloem-krabbe, om dat zy onder alle het schoonste schild heeft, als of het met bloemen bezaait was: De *Amboneezen* noemen haar mede *Tu Nikimetten*, dewyl de einden van de schaeren zwartachtig zyn, waarom zy onder die geene gerekent word, die de Natuur getekent heeft om niet te eeten, gelyk ze dan word gehouden voor eene kleene soort van den grooten Zwarttant, hier na in 't 18 Hooftdeel beschreeven. Zy word niet gegeeten, dewyl de Inlanders een gemeen merkteken hebben, dat alle Krabben, wier schaeren aan de nypers zwart of bruin zyn, tot de kost niet deugen, als of ze van Natuuren getekent waaren. *Reden waarom zy zoo genaamt word.* *Is niet eetbaar.* *En waarom.*

Cancer Floridus. *Zie de plaat* VIII. N°. 5.

XVI. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Noxius: Cattam Pamali.

DEze Krabben worden voor de regt schadelyke gehouden, en zyn niet van een derlei gedaante. De gemeenste verschilt niet veel van de eetbare Zeekrabben, doch is wat grooter en dikker van schild, 't welk bleek of witachtig is, met roode plekken en Characters als bloemen gespikkelt, op een andere manier als den *Cancer Floridus*, wiens schild met veele peukeltjes verciert is, maar komt overeen met den *Cancer ruber*. Haare oogen staan ver buiten 't hooft, en zyn rood, met groote sterke schaeren; Zy kruipt zomtyds in de Bobbers, doch opgetrokken zynde, word ze straks weg geworpen, om dat ze voor schadelyk, ja doodelyk gehouden word: Immers het is in mynen tyd gebeurt op *Hitoelamma*, dat zekere Vrouw van een Krabbe, maar de eene schaer op koolen gebraden eetende, vermits ze deze Krab niet kende, by het vuur zittende, in slaap gevallen is, wordende daar ter steede dood gevonden, gelyk ook haar dogtertje, dat mede daar van at, en kort daar na ook storf, doch alvorens aanwees de Krabbe waar van ze gegeeten hadden; waar van mede boven het XII. Hooftdeel te zien is. De Natuur heeft dan wyslyk geschikt, dat dit schadelyk Beest alleen op den grond der Zee zig ophouden, en niet op den strand komen zoude, op dat 'er niet veele menschen, die hunne kost by aflopend water op strand zoeken, door beschadigt wierden. *Cancer Noxius, waar van verscheide soorten zyn.* *Met den Cancer Floridus vergeleeken.* *Is tot spyze onnut, ja doodelyk.* *Voorbeelt hier van op Hitoelamma.* *Houd zig op den grond der Zee.*

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Noxius*: Maleits *Cattam Pamali*: Amboins, op Leyt; *Tu-Umali*: op Hitoe *Lilu-Umali*, dat is, *Cancer Infaustus*, of schadelyke Krabbe; als ook *Cattam Bisa*, venynige Krabbe, gemeen met de voorgaande. *Haar benaming in verscheide taalen.*

XVII. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Ruber: Cattam Saliſſa.

Cancer Ruber. *Haar gedaante, Zie de Plaat X. N°. 1.* *Is noch weinig bekent.*

DIt is een zeltzame Krabbe, en word weinig gevonden, wat grooter dan een gemeene Zeekrabbe, 4 duimen lang, en vyf breed, onder alle de dikſte van ſchild, 't welk glad en effen is, een mes dik, aan ieder zyde heeft het een ſtomp, hoek, of tand, noch een by ieder oog, en noch vier aan 't voorhooft, ſtomp en rondagtig. De oogen zyn kleen, en ſchuilen in kleene gaten. Het ſchild heeft onder aan den buik twee ſtukken, die daar aan ſchynen gezet te zyn, en met'er tyd als halve Maanen afvallen; de ſchaeren en pooten zyn noch onbekent, dewyl my t'elkens de bloote ſchilden gebragt wierden. De koleur van 't ſchild is rood, zelfs aan de levende, als zy uit Zee komt, doch niet doorgaans, want het ſchild zelfs is bleek, maar daar op ziet men groote roode plekken, van coleur als de afgevallene bladeren van den Boom *Saliſſa*, of *Catappan*, die rood zyn als een gekookte Kreeft, waar van de drie grootſte als dubbeltjes op den rugge ſtaan, 3 kleender by den ſtaert, en zomtyds vier, en noch 4 by de oogen. Dit teiken heeft de Inlanders bewogen, dat ze haar mede voor verdacht houden, en tot denkoſt niet willen toelaaten. Immers in het dorp *Hucconalo* wierd zy my getoont, dat ze aan zommige Lieden zoude ſchade gedaan hebben, die haar in den *Amboinſen* inham gevangen, en onvoorzigtig gegeeten hadden; daarentegen andere Inlanders verklaarden, dat zy by haar gegeeten wierden. Deze Krabbe heeft 11 of 13 roode oogen, op het ſchild in 3 ryen, de grootſte als een ſtuiver. Die van *Hucconalo*, zoo andere willen, hebben haar ten onregte ſchadelyk genoemt, want op *Caybobbo* en *Bonoa* word zy voor de beſte gehouden, zynde vol geel vet, en vol vleeſch, hiet op *Bonoa*, *Moele pipi*, dat is, Geſchilderde wangen.

En met bloetroode vlakken. *Word van zommigen voor oneetbaar;* *En van andere voor goet gehouden.*

Haar benaming in verſcheide taalen.

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Ruber*; Maleits *Cattam Saliſſa*, Amboins op Leytim: *Tu Sariſſa*, op Oma *Ucu Sariſſa*; want *Sariſſa* noemen ze op Leytimor, 't welk de Hitoeſen *Saliſſa* uitſpreeken, in 't Maleits den Boom *Catappan*.

Catam Tambaga, of Koper krabben. *Waarom zoogenaamt.* *Haar gedaante. Zie de Plaat XI. N°. 4.*

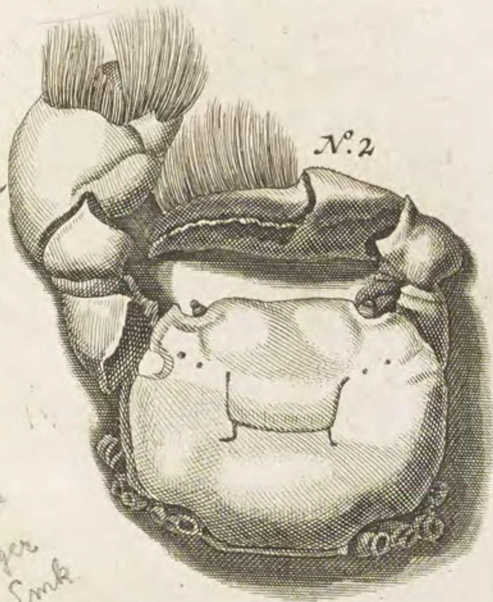
Onder de bovenſtaanden *Cancer Aneus*, zoo wel als onder den voorgaanden *Cancer Noxius*, behoort de navolgende, genaamt *Cattam Tambaga*, dat is, *Cancer Æneus*, of Koperkrabbe, dewyl ze rood of Koperverwig is, wanneer zy uit Zee komt, niet veel grooter dan een gemeene Krabbe, ook in gedaante niet veel daar van verſchillende, doch ganſch kaal van haair over 't geheele lyf, behalven eenige zagte haairtjes beneden aan de pooten. Het ſchild is digt gemarmert met bruine oogjes, doch omtrent den ſtaert heeft zy 3 regt roode plekken, waar van de middelſte vierkant, en de twee ter zyden langwerpig zyn; noch heeft zy eenige verhevendheden, eene geſlote Beurze verbeeldende, welker mond naar agteren ſtaat; zy heeft twee kleene oogen, die diep verborgen ſtaan, tuſſchen de kerven van 't hoofd, en ganſch geen baerden. De nypers zyn git zwart, doch niet ſcherp getand; de agterſte en breedſte pooten leggen met het agterſte en breedſte deel of lidt op het achterlyf, bedekkende het zelve tot aan den hals van de Beurs, waar mede zy ſchynen het agterlyf te beſchermen. De pooten eindigen in korte ſtompe doorntjes. De buik is mede rood en wit gemarmert. Van deze Koperkrabbe word getuigt, dat ze volkomen ſchadelyk is, gelyk zy ook zelden voor den dag komt. Over 't geheele lyf is zy glad, en blinkende als porcelyn.

Word voor ſchadelyk gehouden.

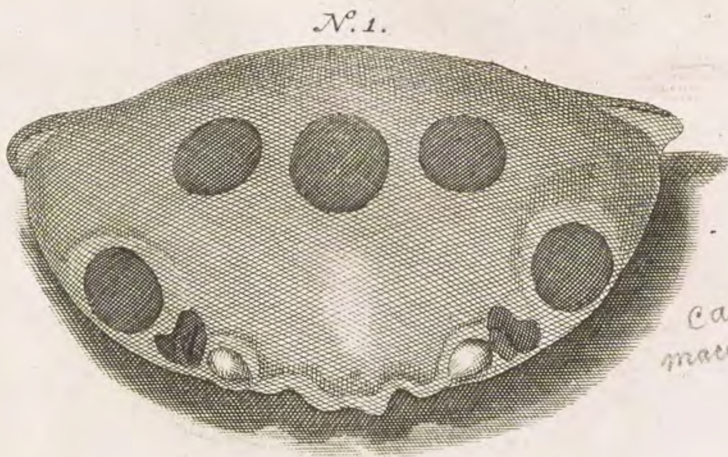
Cattam Catappan.

My is eene Krabbe van *Tu Sariſſa Aſſahoedi* toegebragt, onder den naam van *Tu Sariſſa*, of *Cattam Catappan*, van de bovenſtaande niet veel verſchillende, behalven dat zy zoo rood van ſchaal niet is; de rugge is in 't midden bleekgeel van grond, ter zyden af bruin, met een groote roode plek midden op den rugge, en aan weêrzyden noch vyf mindere,

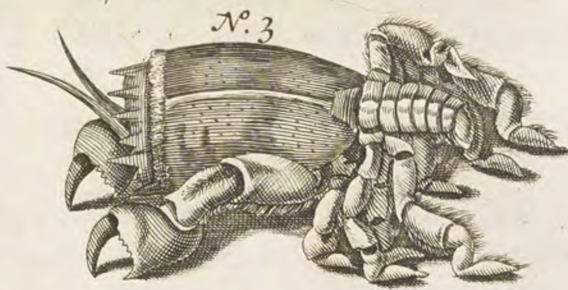
N°. X.

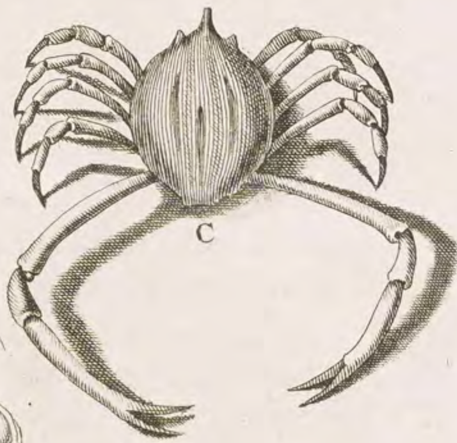

Grapsus penicilliger Lmk

Cancer maculatus L.

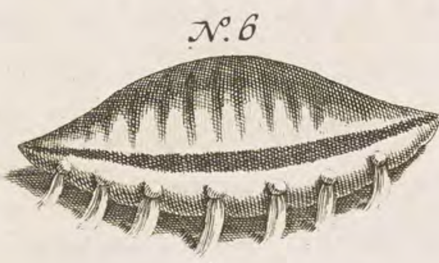

mindere, alle rood, aan de kanten van de schaal weinige korte stompe doornen. De buik is hoog verheven, heeft ter weêrzyden vier gladde pooten, en daar aan lange zwarte klauwen; de regte schaer is tweemaal zoo groot als de slinker, beide met zwarte tangen; agter bleekgeel en mede glad, de oogen steeken niet ver uit, en zyn witachtig of bleekgeel, voorts heeft zy geene Baerden.

Cancer Ruber. *Zie de Plaat* X. N°. 1. *Ons toegekoomen uit het Kabinet van den Heere de* Jong. *De* Cancer Ænus, *alzoo ontbrak, is ons door den Heere Doctor* d'Aquet *bygezet: zie de Plaat* XI. N°. 4.

XVIII. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Nigris Chelis: Cattam Gigi itam.

DEze Krabbe is op den rug donkerbruin zonder plekken, maar aan de kanten scherp gezaagt, mede zonder baerden; aan den buik ziet men twee schaeren even groot, achter bleekgeel, en voor zwart; de pooten zyn gansch ruig en steekelig, doorgaans met twee rye korte doornen; alle bleekgeel en met haair bezet; de twee agterste pooten zyn zeer kleen, en agterwaarts geboogen, heeft witachtige en heldere oogen, die by nacht blinken als Juweelen, als men met een brandende *Dammar* in Zee gaat, en heeft gemeenlyk een kleender by zig. *Cancer Nigris Chelis. Haar gedaante. Heeft blinkende oogen.*

De kleender is mede geheel bruin, heeft een schildje met geele linien als Characters, vol bulten, en zoo gekrult als of het uitgesneden was, met weinige hoeken aan de kanten, en zonder baard, de schaeren zyn aan 't voorste korrelig en donkergeel met zwarte nypers, de pooten van boven glad, van onderen haairig. Men vind ze op de Eilanden voor *Assahudi*, leggende op den hoek van *Nussanive*, daar ze in de Bobbers kruipen, en van de Visschers opgetrokken zynde, strax weg geworpen worden. *Een tweede soort wat kleinder. Waar gevonden word.*

De grootste is my noch onbekent, behalven de schaeren, die groot en sterk zyn; het eerste en tweede Lidt hebben aan de kanten groote uitsteekende dorens, het voorste is gansch korrelig, met eenige vooren, de tangen of nypers zyn zwart, met scherpe tanden van binnen, aan de gekookte violet-bruin, maar de rest is bleekrood. Zy word mede onder de schadelyke gerekent, dies aan haer geld de waarschouwinge van den Poëet: *Is weinig bekent. En niet eetbaar.*

Hic niger est hunc tu Romane caveto.

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Nigris Chelis*: Maleits *Cattam Gigi itam*, en zoo in 't Amboins, *Tu niki metten*, dat is, Zwarttant, want de Maleiers noemen *Gigi* of Tant, het geen wy Schaeren noemen. *Haar benaming in verscheide taalen.*

XIX. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Lanosus: Cattam Bisa.

DEze zeltzame Krabbe word ook weinig gevonden, 't welk eene wyze beschikking der Natuur is, dat men haar zelden vind, en dat ze zig ophoud in de diepte der Zee want deze en de voorgaande Zwarttand worden voor de regt schadelyke Krabben gehouden. Zy is omtrent twee vuisten groot van lyf, een halve voet lang en breed, hoogbultig van rug, aan de kanten met 4 of 5 stompe *Cancer Lanosus Is zeltzaam. En by de voorgaande vergeleken.*

 tanden,

Haar gestalte. Zie de Plaat XI. No. 1.

tanden, en het hooft loop fpits toe, daar kleene oogen digt by malkander ftaan, of in de gaten fchuilen zonder baarden, doch by den mond ftaan ten wederzyden 4 fpitze klauwen, 't welk haar handen zyn. Zy heeft twee merkelyke groote en lange fchaeren, in fterke tangen eindigende, die bloot en wit zyn, gefatzoeneert als den bek van een Papagaai. Het agterfte lidt van deze fchaer is, naar gewoonte, fchier driekantig, waar van de eene kant gezaagt is, voorts heeft ze aan ieder zyde vier pooten, van ongelyke groote, want de twee voorfte zyn de langft, en aan het middelfte lidt wat krom gebogen, en voor aan met een korte fcherpe klauw als een vogelpoot; de derde voet is pas half zoo lang, en de vierde is noch kleender, en ftaat fchier op den rugge, beide gewapend met kleene ronde klauwen, den angel van een Scorpioen gelyk, doch met dit onderfcheid, dat d' angel van den derden voet inwaarts ziet, en die van den vierden uitwaarts. Tegen over deze klauwtjes ziet men noch een ander en veel korter, met het eerfte de gedaante van een fchaer makende, waar mede zy ook nypen kan, 't welk men ook eenigzins ziet aan de twee voorfte pooten. De geheele fchaal, pooten en fchaeren, zyn bekleed met een vuilgrauwe mofchagtigheit, in 't gevoel als wolle laken, doch aan de kanten, fchaeren, en pooten, wat ruiger, als borftels, en deze wol hangt haar zoo vaft aan, dat men die maar effen affchrapen kan, daar onder ziet men dan de fchaal, doorgaans doodbleek, op den rug en aan de fchaeren redelyk dik; binnen heeft zy geen byzonderlyk vleefch, maar is vol van een bruinzwarte vochtigheit, die het water paers verft, als men haar kookt. Het is een leelyk beeft van aanzien, en word voor fchadelyk gehouden, weshalven de Viffchers haar in de Bobbers krygende, ftrax weder in 't water fmyten.

Is wolagtig ruig.

En leelyk van aanzien.

Haar verfcheide benaming.

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Lanofus*: Maleits *Cattam Bifa*, dat is, *Cancer Venenatus*. In 't Amboins *Tu Teku hutta*, dat is, een Krabbe die gras of mofch draagt.

En word voor onnut gehouden.

Echter van anderen gegeeten.

Hoe bereid worden.

Tot goede fpyze.

Onze Amboineezen, zoo Chriftenen als Mooren, houden haar voor fchadelyk, en fmyten ze weder weg, als ze hem vangen, doch zoo my dunkt komt dezen afkeer meer wegens haare leelyke gedaante, dan uit ervaring. Want daar zyn Natien die haar zonder fchroom op koolen braaden en eeten, al het vleefch van 't zwarte bloed afzonderende. Dit doen de Inwoonders van *Bonoa* en die van *Serua*. Op de zelve wyze heeft men genoegzaame ervarenheit, dat den Visopblazer gegeeten zynde, doodelyk is, nochtans zyn 'er veele die hen zonder fchade eeten, als ze maar weeten 't vleefch af te zonderen van de flymerige aderen, waarin de fchadelykheit fteekt. Men hebbe wel aan te merken, dat als men in dit Boek zegt eenige Krabben venynig te zyn, zulks gefchied naar de gemeene, hoewel dolende manier van fpreeken, want ze zyn niet vergiftig eigentlyk genomen, maar hebben een worgende en duizelig makende kragt, die men zomtyds met enkele Siroop van Suiker, of eenige vettigheit verdryven kan.

Voorval van diergelyke Kreeft.

In 't jaar 1692 wierd'er zulk eene kleene gevangen, die met haar 4 agterfte pooten een Zeegewas, *Bafta Laut*, aan 't eene eind kruiswys en zoodanig gevat had, dat het op haar lag als of het daar op gegroeit was, en zy bedekte zig daar mede als met een fchild: Zy was in een Bobber gevangen, en als zy een tyd lang droog lag, zoo fchuimbekte zy, en wierp veele hooge blaasjes op, gekoleurt als fchuim van klaar zeepfop.

Een andere met fpongien op zyn rug begroeit.

Een andere diergelyke Krabbe had haaren geheelen rug bedekt met een Zeegewas, van fubftantie fpongieus, en in veele ftompe fpitzen of lappen verdeelt, gelyk een koraalfteen, daar een takje van zwart *Accarbaar* doorliep. Het fchynt dat deze Krabben met haar ruige ruggen verfcheide dingen konnen vatten, en aan zig vaft maaken, fteekende zomtyds haare agterfte pooten in deze fpongieufe gewaffen.

Cancer Lanofus. *Zie de Plaat* XI. N$_o$. 1.

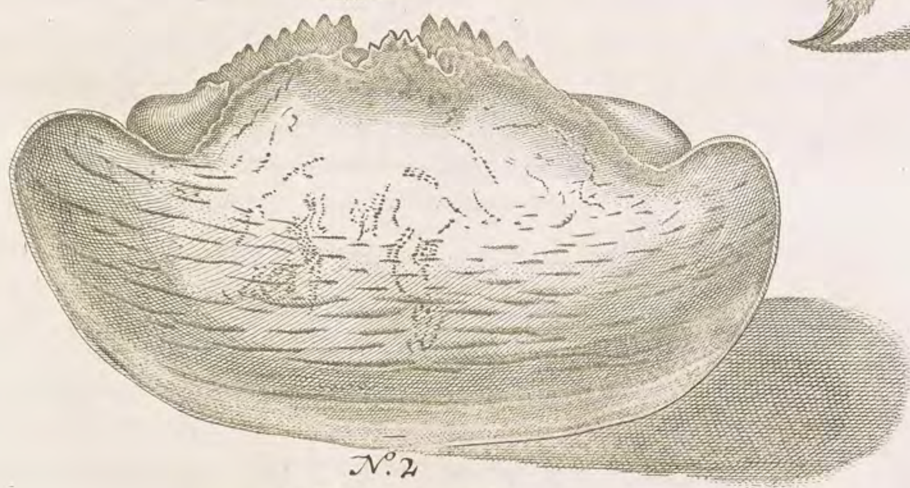
XX. HOOFT-

N°. XI.

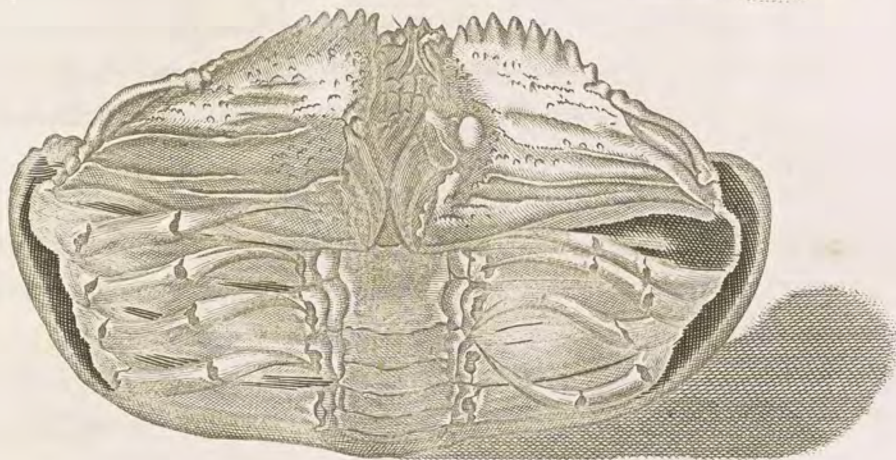
Dromia Rumphei Fabr.

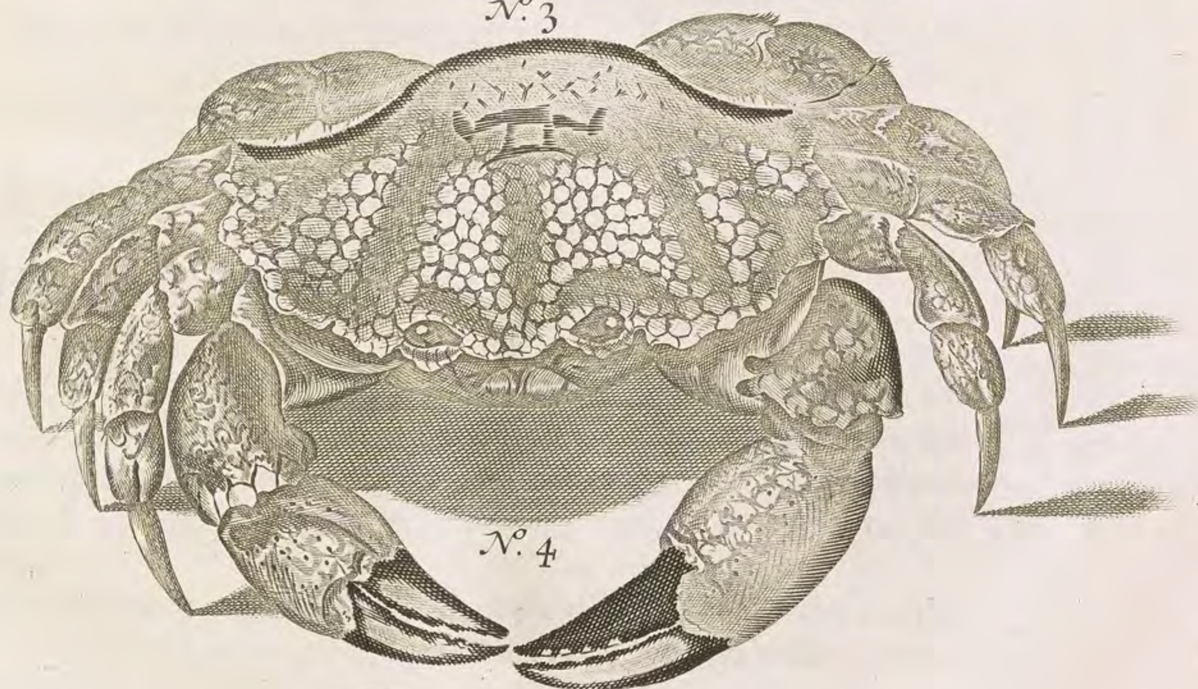
N°. 1

N°. 2

N°. 3

N°. 4

XX. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Calappoides: Cattam Calappa.

C*Attam Calappa* heeft de gedaante van een gebroken *Calappus*, doch veel breeder dan zy lang is, te weeten 4 en 5 duimen breed, en schaars twee lang, gelykende een schuitje, of een lepel uit een *Calappus*dop gemaakt, op den rug overdwars een weinig gevoorent, bultig en bleek van koleur, zoo wel rauw als gekookt. Het schild hangt ter wederzyden met een groote lap over, zoo dat het van onderen meest hol is, met een smalle borst, daar 8 korte en smalle pootjes aan staan, maar de schaeren zyn zoo veel grooter, en van een byzonder fatzoen, gelykende 't handje van een kind, breed en dun aan den voorsten kant, met eenen gekartelden uitsteekenden hoek, gelyk een Haanekam, met twee kleene doch scherpe nypers. Zy strekt de schaeren nooit regt uit, maar kan dezelve met alle de pooten onder 't schild zoo verbergen, dat men niets daar van zien kan, als zy op het strand stil zit. Daar is zoo weinig vleesch aan, dat ze schier uit enkel schaal bestaat, en derhalven om te eeten ondeugend gehouden word. Als zy op het strand kruipt by den schyn der volle Maane, geeft haar schild een weêrschyn van zig, waar aan men haar bekennen kan, anders zoude men haar van 't zand qualyk konnen onderscheiden, wegens d'overeenkomste verwe; men vindze veel op 't strand by het dorp *Hucconalo*, en voorts door den geheelen binnenboezem van den Amboinsen Inham, daar menze ongemoeit laat loopen, om dat ze niemant verwaardigt om te eeten; doch zommige worden gevangen, gekookt, gedroogt, en tot rariteiten bewaart, meest wegens de rare schaeren en het fraaije schild.

Cancer Calappoides. Waarom zoo genaamt. Haar gestalte. Zie de Plaat XI. No. 2. en 3. Heeft schaeren als haanekamme. Is by 't Maanligt glanzig. Zyn niet nut tot spyze.

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Calappoides*: Maleits *Cattam Calappa*, naar de gedaante van een *Calappus*dop. Amboins *Leytim Hyu hulan Pute*, dat is, *Cattam Bulan*, *Cancer Lunaris* van den weêrschyn, die zy geeft by de volle Maane, welken naam anders eene andere Krabbe, boven beschreven, mede draagt. De regte Maleyers noemen haar *Cattam Salwacco*, naar de gedaante van een langwerpig Amboins schild. Deze Krabbe komt overeen, immers in schildery, met de *Cancer Heracleoticus* van *Bellonius* beschreven, en afgetekend by *Jonst. Histor. Animal. Aquatil. part. 2. cap. 2. Sect. 3.* alwaar hy *Gallus Marinus*, of Zeehaan word genaamt, van de gelykenisse der schaeren met een Haanekam, doch verschilt van den regten *Cancer Heracleoticus*, beschreven by *Gesner*: *Libri* IV. de *Cancris*.

Haar benaming in verscheide taalen. Word voor de Heracleoticus van Bellonius gehouden. Doch t' onregt.

Cancer Calappoides. *Zie de Plaat* XI. N°. 2. *daar dezelve van boven, en* N°. 3. *van onderen is te zien.*

XXI. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Perversus, Balancas.

JAcob Bontius, *Hist. Indic. Libr.* 5. *cap.* 31. beschryft deze Krabbe met een lichtgroen rond schild, en eenen langen staert, zoo spits toeloopende als een Else, die iemant quetzende, zoo groot een pyn aanbrengt, als een Scorpioenssteek. Haar vleesch, zegt hy, word wel gegeeten, doch is ver na zoo goet niet dan van andere Krabben.

Cancer Perversus. Word ook Zeespin en Pylstaart genoemt.

Het is een gedrogtelyke Krabbe, waar aan men schier alles verkeerd en anders ziet dan aan andere Krabben, en behoort mede onder de grootste. Haar opperlyf bestaat uit twee deelen, waar van het eerste en grootste een schild verbeeld, aan den voorsten kant rond, maar

Haar gedaante. Zie de Plaat XII.

maar agter uitgesneden als een halve Maan, alwaar het agterste en kleenste deel met een vel aanhangt; aan zyn eind heeft het een lange driekantige staert, en aan de kanten is het met scherpe doornen bezet. Dit agterlyf zoude men naar gewoonte van andere Krabben voor het hooft, en het eerst genoemde ronde deel voor den staert aanzien, gelyk veele van onze Europeërs doen. Het groote schild is een gemeene span breed, zomtyds ook meer, van koleur olyfverwig glad, en boven op met korte stekeltjes bezet, waar onder men twee stompen ziet, boven witagtig, 't welk de oogen zyn. Het agterlyf, is, als gezegt is, aan de kanten doornagtig, en aan zyn einde heeft het wederom een kleene bogt als een halve Maan, in wiens midden de voorschreve lange staert is geplaatst, omtrent een hand lang, schaars een vinger breed, en zyn bovenste kant is mede doornagtig, scherp toeloopende als een Elze. Als men haar omkeert, gelykt zy wel een schotel, in wiens midden men het hooft ziet, als een klompje, dat qualyk te kennen is, behalven eenige haairige lappen, die den mond schynen te maaken, met noch twee korte schaeren, die den mond sluiten. Aan ieder zyde ziet men vyf ranke pooten, die zy zoodanig intrekken kan, dat men van boven niets dan de bloote schaal ziet. Agter de pooten is een zakje, daar eenig eetbaar vleesch in is, het overige van 't agterlyf is gevult met een modderige substantie, die zy onder den staert lost. Wederom is 't een zeltzaam ding aan deze Krabbe de plaats van de eyeren; want als men binnen in de schaal kykt, word men niet een eytje gewaar en een onervaarene zal ook lange zoeken eer hy ze vind, waar van zy nochtans vol is. Men moet dan weeten, dat de groote schaal van binnen bekleed is met een dun, doch styf vliesje, tusschen het zelve en de buitenschaal leggen de Eyeren in meenigte verborgen, van grootte en koleur de Javaansche kleene *Catjang* gelyk, die het beste deel zyn van deze Krabbe; want hier van maakt men een smaakelyk *Bacassan.*

Heeft aan den staert een lange pen. *Is wonderlyk van maakzel.* *Heeft niet veel 't geen eetbaar is.* *Echter veel eyers, doch zyn qualyk te vinden.* *En goet tot spyze.*

Waar zy zig houden. Men vind haar meest op de binnen- of voorzyde van *Jara*, daar moerassige en vlakke stranden zyn, altyd twee en twee by malkander, te weten mannetje en wyfje, en het wyfje moet het mannetje, 't welk altyd kleender is, op den rugge draagen. Zy maaken eenen rassen gang, en steeken den staert om hoog, waar mede zy zich verweeren.

De Javanen zullen nooit eeten het geen alleen gevangen word, zeggende dat zulks schadelyk is, en duizeling verwekt. De schaalen worden tot medicyn gebruikt, meest tot *Sawan* voor de kinderen.

Haare Benaming, en reden waarom. Haar naam in 't Latyn is *Cancer Perversus*, Verkeerde Krabbe, om reden als boven; in 't Maleits *Balancas.* Onze Duitschen noemen ze Zeeluizen, dewyl ze eenigzins naar Weegluizen gelyken. *Jav. Mime* en *Mimi.*

Door Clusius Exotic. lib. 6. cap. 14. mede verbeeldt. *Cancer Moluccang,* diergelyk eene wonderlyke Krabbe, beschryft en vertoont in aftekening de He er *Clusius*, *Exotic. lib. 6. cap.* 14. onder den naam van *Cancer Moluccanus*, zullende, in 't Jaar van Christus 1603 gebragt zyn, uit de Molukſche Eilanden, daar men ook bemerken kan, dat ze in 't Vaderland mede verkeerdelyk voor het hooft van deze Krabbe gehouden hebben de kleenste helft, daar den langen scherpen staert in staat, en hy bekent zelfs, dat zy aan de geheele schaal geen teken van hooft en staert hebben konnen vinden.

Het is my genoeg bekent, dat men ze hedendaags in de Molukſche Eilanden vind; echter is 'er my eene toegezonden die gevangen was op *Manado*, zynde het voorlands deel van *Celebes.*

De Cancer Perversus, *alhier Zeespin, ook wel Pylstaart genaamt. Zie de Plaat* XII. A. *word ze van boven, en* B. *van onderen gezien.*

XXII. HOOFT-

B

A

XXII. HOOFTDEEL.

Van den Cancelli: Cuman.

DEze Wandelaars hebben de gedaante van vooren als een Krabbetje, van agteren als een hoorntje, en woonen in vreemde huizen; daarom ook haaren oorfpronk onzeker is, gelyk ook haare gedaante. In 't gemeen zyn ze een halve vinger lang, zommige veel grooter, zommige kleender, het voorfte deel des lyfs is een Krabbetje, van veelderlei gedaante, zommige langwerpig, zommige kort en breed, naar dat het flekkenhuisje is daar in ze geformeert worden, en het agterlyf eindigt in een weeke krul, gefatzoeneert als de ftaert van een Gernael, doch zonder fchaal, en aan 't uiterfte des ftaerts hebben ze ook een vinnetje gelyk de Kreeften, waar mede zy zich vafthouden aan den binnenften wervel van het hoorntje. De eene fchaer, gemeenlyk de regter, is altyd grooter dan het geheele lyf, zoodanig naar 't huisje gefatzoeneert, datze daar mede de deur deszelfs digt konnen fluiten als met een fchild, en het geheele lyf bedekken, zynde de fchaeren van binnen fcherp getant, waar mede zy vaft konnen nypen en houden het geen zy gevat hebben. De meefte zyn van verwe rookachtig, of aardverwig, met wat paers gemengt, op de fchaeren glad en van eenderlei verwe, gelyk die geene zyn, die in de Alikruiken woonen; andere, die in langwerpige hoorntjes, of in de *Turbinatis* haar verblyf hebben, zyn langer van lyf en fchaeren, waar van doch zommige glad zyn, zommige haairig of met borftels bezet, en met blauwe puntjes op de fchaeren, leelyk van aanzien. Daar zyn 'er ook die naar de Beurskrabben zoo zeer gelyken, dat veele gelooven dat de Beurskrabben hier van haaren oorfprong hebben 't welk een misgreep is, gelyk ik boven in 't zelve Hooftdeel aangeweezen heb.

Cancelli, zyn Hoorn-krabben.

Haare gedaante.

Woonen met het agterlyf in horns.

En het harde gedeelte daar buiten.

Gelyken eenigzins de Beurskrabben of Cancer Crumenatus.

De vleefchagtige ftaert is aan zommige half doorfchynend, en hebben zy ook haare Eyeren daar onder; als men dien afgefneden in de zonne legt, zoo zweet daar een olie uit. Haare wooningen zyn allerlei hoorntjes, die de gedaante van Slakken of Alikruikjes hebben, doch meeft in die geene, die wy hier na in 't Tweede Boek, *Cochleas Margariticas & Semilunares* noemen. Een ieder woont in haar eigen hoorntje, zoo lang tot dat zy groot geworden is, en haar lyf in haar oud huisje niet langer bergen kan, dan moet zy een ander van 't zelfde fatzoen zoeken, of immers het moet niet veel daar van verfchillen, en wat grooter zyn; dan verlaat zy het oude, en weet zig met den ftaert zoodanig in het nieuwe te draaijen, daar in te woonen, en daar mede voort te gaan, als of zy daar in gegroeit was.

Doch is een andere foort.

Verlaaten haar huisjes als ze te groot worden.

En zoeken andere.

Als het nu gebeurt dat 'er veele over een huisje twiften, wie het bewoonen zal, raaken ze daar over in krakkeel, en vegten zoo lang, dat de zwakfte de fterkfte moet wyken, en haar den buit alleen laaten, doch dit gevegt valt meeft voor onder zoodanige *Cumans*, dewelke in Alikruiken of zulk een flag van Slakken woonen; want die in langwerpige huisjes geformeert zyn, moeten in haare oude huisjes blyven, tot dat ze diergelyke vinden, want dewyl ze geen groote fchaer aan de regter zyde hebben, konnenze den ronden mond van de Alikruiken niet fluiten. Dit krakkeelig ongedierte heeft my veel verdriet aangedaan, wanneer ik alderhande fraije hoorntjes te bleeken leide, zelfs op een verheven bank, daar ze 's nagts wiften op te klauteren; en de mooije hoorntjes met zich droegen, laatende haare oude rokken my ter begluring. Doch zommige van deze dieven betrapte ik wederom, die by geval een huis hadden gekregen dat haar te groot was, of een lange ftaert of doornen hadde, waar mede zy niet koften voortkomen. Als men ze uit haare huizen jaagen wil, moet men aan de fpitze of 't agterfte van 't hoorn een gloeijend kooltje houden, wanneer zy de hitte voelende, daar uit fpringen, doch zommige laaten zig liever verbranden, de-

Waar over zy te zaamen twiften.

Vooral aan den Schryver gefchied.

Hoe men haar uit de hoorntjes krygt.

welke

welke myns oordeels zoodanige zyn die daar in gegroeit, en met den ſtaert noch niet los zyn, anders kan men ze ook in de hand houden, en wagten tot dat ze haar hooft van zelfs uitſteeken, wanneer men ze gauw met de vingers moet aantaſten, een weinig vaſt houden en zoetjes draaijen, maar niet ſterk uithaalen, want anders trekt men ze van haaren ſtaert, die dan in 't hoorntje blyft, en op nieuw rot.

Wordenvan Rochefort Lib. 1. Cap. 14. Soldaaten geheeten. En van andere Heremiten. Haar naam in't Latyn is *Cancelli*, Maleits *Coeman*, Amboins *Oeman*. De Franſche Bewoonders van de *Caribiſche* Eilanden, gelyk men leeſt, *Hiſt. Antill. Rochefort. lib.* 1. *cap.* 4. noemen ze aerdig *Soldaaten*, dewyl ze geen eigen huis hebben, en over al daar ze komen zig meeſter maaken. In *Languedocq Teſta Rondolet*, men noemt ze ook *Bernard l' Eremite*, om dat ze als Kluizenaars omzwerven, en in gehuurde Celletjes woonen.

Waar gevonden worden. Men vind ze op alderlei vlakke ſtranden, daar de Zee veelderhande ruigte opſmyt, inzonderheit daar eenig aas of uitwerpzels onder loopen; als het water waſt, begeven ze zich op de naaſte klippen, en als ze een menſch zien aankomen, ſpringen ze met een gedruis van boven neêr, en verbergen zich zoo gauw in 't zand, dat men 'er van hondert qualyk een krygen kan. De gevangene kan men noch in de hand, noch in de zak by zig draagen, want de warmte gevoelende, kruipen ze ſtraks uit het huisje, en nypen met de ſchaeren, (zoo hardnekkig vaſt houdende het geen zy gevat *Zyn ſterk in haar ſchaeren.* hebben) dat ze zich dikwils eer in ſtukken laaten trekken, dan los laaten. Als'er na veele mooije drooge dagen een regen komt, kruipen ze 's nachts in de huizen en op de kamers, en maaken aldaar zodanig een gerammel, dat de ſlapende wakker moeten worden, meinende dat'er Bokken in de kamer zyn. Andere klugten meer bedryven'er de Inwoonders mede, als ze dezelve iemant 's nachts onder 't hoofdkuſſen ſteeken, of in een *En onnut tot ſpys.* toegedekte pot onder de kooi ſtellen. Tot de koſt zyn ze onbequaam, immers in deze Eilanden, doch in voorſchreve *Hiſt. Antill.* leeſt men dat ze de Carybanen eeten, *Doch word voor hulpmiddelen gebruikt.* als mede tot eenig Geneesmiddel gebruiken; want uit de ſchaal getrokken, gedoodt en in de Zonne gelegt, geeven ze eenige olie van zich, die nuttelyk geſmeert word op *Guttam Frigidam*, of Koude zinkingen. Men gebruikt ze ook zeer gelukkig om de har-*In verſcheide voorvallen.* digheit en klieren des lichaams te verdryven. In Amboina is het ook beproeft, dat de ſtaert van deze *Cumans* geſtooten, en pleiſters gewys opgebonden, de pynlyke ſteeken van den viſch *Ican Swangi* en andere venynige viſſchen geneeſt. Over haaren oorſprong vallen niet minder twiſten, dan van de bovengemelde Beurskrabben; want *Verſcheide gevoelens van haar voortkomen.* zommige oordeelen dat ze groeijen uit de overblyfzetjes der Alikruiken, die men gekookt, en niet wel uitgetrokken heeft, maar het agterſte krulletje hier van met het huisje wegſmyt, en dat daarom het agterlyf van deze *Coemans* ook met de Slakken overeen komt. Andere beweeren met beter reden, dat ze zelve voortteelen, om dat ze onder den ſtaert zoo wel eyers hebben als andere Krabben; miſſchien komen beide deze gevoelens met de waarheit overeen, namentlyk dat de eerſte groeijen uit de reliquien van de weggeworpene Slakken, en daar na weder andere voortteelen, die zodanige huizen moeten zoeken als haare Ouders bewoont hebben. By dit gevoelen zal ik zoo lange blyven, tot my de Ervaring wat anders heeft geleert, want ik het eenemaal daar voor houde, dat een ieder hoorn zyn byzonder *Coeman* voortbrengt, gelyk men uit haare verſcheide gedaante bemerken kan.

Wederom zyn 'er zommige die ſtaande houden, dat zeker ſlag van deze *Coemans* zoo groot geworden zynde, datze geen bequame huizen meer konnen vinden, voortaan bloot *Zy kruipen by gebrek van hoorns in holle vrugten. Ook in de ſchaeren doode Krabben.* loopen, en eindelyk in Beurskrabben veranderen, 't welk my ganſch niet waarſchynelyk voorkomt, en dieshalven het boven in 't zelve Hoofdeel wederlegt hebbe. Zy gaan niet alleen de leege alikruikjes bewoonen, maar als ze geen hoorntjes konnen krygen, kruipen ze ook in de leege doppen van de vrugt *Parrang*, die men *Faba* en *Caſtanea Marina* noemt: in de leege ſchaeren van groote Krabben, en diergelyken, datze voor haar lyf bequaam vinden, *Ariſt. Lib.* 4. *Hiſt. Animal.* en *Ælianus Lib.* 7. *Cap.* 31. noemenze *Carcinades*, en de laatſte zegt, datze bloot zonder ſchaal

schael geteelt worden, maar grooter geworden, zoeken ze de leege huizen van de *Purpura* en *Turbine*. *Plin. Lib. 9. Cap. 31.* schynt ze *Pinnotheres* te noemen, als of men zeide, Pinne- of Schulpjager, en zyn te onderscheiden van den *Pinnoteres*, dien hy in 't volgende 42 Hooftdeel beschryft.

Cancelli e turbine verrucoso, is een kleene vinger lang; de schaal licht bruin met roode streepen, en witte puntjes; aan de slinker zyde heeft zy een korte dikke hoekige schaer, twee lange gladde voeten, en daar agter noch een kleene korte; aan de regter zyde heeft zy een kleene schaer, en voeten als de voorige; aan 't uiterste van den staert, tusschen 2 vinnetjes, heeft zy een smalle langagtige klauw, als een vogelklauw, waar mede zy zich schynt vast te houden aan 't binnenste van 't hoorn; zy leeft niet lang buiten 't water. *Beschryving van deze Canceli.*

Rochefort, Hist. Autill. Lib. 1. Cap. 24. derde lid, heeft noch een kostelyk gebruik van 't water en olie uit deze *Coemans* getrokken, te weeten, wanneer iemant onder den vergiften *Mancenlie Boom* gezeten heeft, waar door hem het lyf opzwelt, en op de huit puisten koomen, of dat hy anders door deszelfs schadelyke melk bezeert is, zoo zal hy de plaats bestryken met het klaare water, 't welk in de hoorntjes van deeze Soldaaten gevonden word, of met de olie uit het zelve door de Zonne getrokken, welke hulpmiddelen 't vergift terstond van deze brandende vochtigheit nederslaat, en den Lyder buiten gevaar stelt. *Rochefort houd de oly en 't water van dezelve tot een Geneesmiddel voor 't vergift.*

De Schryver heeft van deze Cancelli Guman *geen afbeelding gegeven, waarom men die hier uitgelaaten heeft: wy zouden 'er wel eenige hier hebben konnen byvoegen, maar alzoo heel weinig verschillen, als in de grootte, dacht het ons best die na te laaten, en den Lezer te wyzen tot de* V *Plaat, letter* K *en* L. *welke meede diergelyke zyn, en wy ook in 't volgende Deel der Hoornen zullen in haar woonhuizen vertoonen; alhoewel ze in* Jonston *en* Gesnerus *ons Scorpioenswys voorkomen, aan welker afbeeldeng te twyfelen is.*

XXIII. HOOFTDEEL.

Van den Pinnoteres, of Pinnewachter.

Pinnoteres is een kleen Garneeltje, op het meeste een pink, maar gemeenlyk twee leeden van een vinger lang, week en dun van schaal, gemeenlyk licht of vuurig rood, met witte puntjes gespikkelt, zomtyds ook licht blauw en half doorschynend, gelyk donker kristal, of ys. Ter wederzyden heeft hy drie dunne pootjes, en voor de schaeren by den mond, noch twee kleender. De schaeren zyn voor zeer spits, scherp, en krom als klauwen, waar mede hy zeer fel nypt, laatende zig eer de schaer aftrekken, dan dat hy ze zou loslaaten. Den staert draagt hy meest onder den buik, gekromt, gelyk alle Garneelen, waar aan men subtyle pinnetjes ziet, waar mede hy zyne eyeren bedekt. Dit diertje vind men nergens bloot, op zig zelven wandelen, maar houd zig altyd op in tweederly slag van schulpen, te weeten, in de *Pinna* of Holsterschulpen, en in de *Chama Squamata* of Nagelschulpen, beide in 't volgende Boek beschreven; ieder van deze schulpen haare volkome grootte bekomen hebbende, heeft maar een van deze Garneeltjes by zich, inzonderheit de *Chama*, want in de middelbare *Pinnis* heb ik ze niet gevonden. Dit Garneeltje dan woont daar in, zynen huiswaerd nooit verlatende zoo lange hy leeft, maar dood zynde, springt het Garneeltje daar uit. Derhalven men ook geene van deze schulpen tot de kost gebruikt, als men haaren Medemakker daar niet in vind, en als dezelve by geval daar uit raakt, en verlooren gaat, zoo moet het dier van de schulp mede sterven. Zyn ampt in deze schulpen is, dat hy als deurwagter in de schulpen moet oppassen, en waarschouwen wanneer 'er eenige prooi of onraad voorhanden is. *De Pinnoteres. Zyn gedaante beschreven. Haar verblyfplaats is in de Pinna, of Holsterschulpen. Leeft in gemeenzaamheit met deszelfs vis of oester. Neemt het ampt van Deurwagter waar.*

Gevoelen van Plinius. Want, op dat ik met *Plinius lib.* 9. *cap.* 42. ſpreeke, de *Pinna*, of hier te land de *Chama*, een groot plomp beeſt zynde, doch, zonder gezigt, opent zyne ſchulpen, de kleene viſchjes aanlokkende, die dan zonder ſchroom daar in ſwemmen en ſpeelen. *En reden waarom by de onderlinge liefde der waaterdieren bewyſt.* Het Pinnewagtertje nu ziende dat zyn huis vol vreemde Gaſten is, nypt zynen *Hoſpes* met de ſcherpe ſchaeren in 't vleeſch, die terſtond zyn ſchaale ſluit, de ingeſlotene viſchjes dood, en tot zyn voedzel gebruikt, gevende zynen Kameraad een gedeelte daar van, waar uit *Plin. loc. cit.* wil bewyzen, dat onder de Watergedierten ook eenige driften van onderlinge liefde en vriendſchap gevonden worden; en het is zeekerlyk wonder, dat deze verſlindende Schulpviſch zulk een trouw, en vriendſchap onderhoud met dit kleen beeſtje, 't welk daar in zonder ſchade woonen kan; echter met die voorzigtigheit, dat ieder Schulpje niet meer dan een Garneeltje lyden wil, waar uit men beſluiten mag, dat de jonge Garneeltjes, van de oude voortgeteelt, ſtraks andere *Pinnas* of *Chamas* moeten zoeken, daar in ze woonen mogen.

Hun naam beſchryving. Hun naam in 't Latyn is *Pinnoteres*, dat is, Pinnewagter, en *Pinnophylax*, en is te onderſcheiden van *Pinnotheres*, in 't voorgaande Hooftdeel beſchreven.

2 Soorten van den Schryver in de Letterſchulpen gevonden. In de Letterſchulpen heb ik, in Oogſtmaand 1638, tweederlei Wagtertjes gevonden, de eerſte was een Garneeltje ter lengte van eenen vingernagel, hoog oranje, geel en half doorſchynend, met dunne witte pootjes. Het ander was een Krabbetje uit het geſlagt van de *Cancellis Anatum*, qualyk zoo groot als de nagel van een pink, met een bultig verheven ſchild, voor ſpits toeloopende, grauw en week; hadde alreeds Eyeren onder den ſtaert: zy waren beide levendig, en liepen heen en weêr. Het ſcheen ons toe dat het eerſte een jongetje was van een Zeekreeft, en het ander een jong Endte Krabbetje, die zoo kleen zynde, in deze ſchulp kruipen, want men vind ze niet alle.

Van de Pinoteres *of Pinnenwachters, ontbreekt de afteekeninge ook, doch zy zyn van den zelven aart als die in 't voorgaande Hoofdeel; zie wat wy daar hebben aangetekent.*

XXIV. HOOFTDEEL.

Van den Cancer Barbatus.

Cancer Barbatus, of Baartkrabben. Dit is een kleene Krabbe, wat minder dan een Ryxdaler groot, van maakzel niet veel verſchillende van den gemeenen *Cancer Caninus*, redelyk dik van lyf, en groot van ſchaeren, die boven by de tangen een bosje zwart haair of borſteltje hebben, als *Papoeze* haair, 't welk haar van andere Krabben *Haar gedaante. Zie de Plaat X. N°. 2.* onderſcheid, en een zeldzaam aanzien aan deze geeft; het zyn meeſt mannetjes, want ze hebben den ſtaert aan den buik vaſt; zy houden haar op in verſche Rivieren, doch maar in zommige; want op Amboina, in den *Oliphant, vind menze met kleene korte baerden; *En word op verſcheide plaatzen gevonden.* maar op *Ceram* in de Rivier van *Hatihau*, vry wat verre in 't gebergte, vind men de grootſte en raarſte, die vry groote, en wat gekrulde borſtels op de ſchaeren hebben. De *Alphoreezen* van dat Land gebruiken ze tot de koſt.

Haar naam in 't Latyn is *Cancer Barbatus*; in 't Maleits, by proviſie, *Cattam Gigi Boeloe*, want d'Inlandſche naam is my noch onbekent.

Deze gebaarde Krabben komen jaarlyks met groote troppen den Oliphant afdryven, kort wanneer het *Wawo* voorby is, duurende maar twee of drie dagen; daar na vind men ze 't geheele jaar niet meer: doch ik heb aangemerkt, dat ze alle Jaar niet af komen. Zy zyn goet in de koſt, en de groote ſchaeren bewaart men tot rari- *Zyn goet tot ſpys.* teiten, dewyl ze niet veel minder dan de *Ceramſe* gebaert zyn.

De Cancer Barbatus, *of Baartkrabbe, is afgebeeld op de Plaat* No. X. *en* N°. II.

XXV. HOOFT-

* *Zekere ſtroom in Amboina, dus geheeten.*

XXV. HOOFTDEEL.

Van den Cancelli Anatum : Cattam Bebec.

Cancelli Anatum. Verscheide soort.

DAar zyn noch drie of vier soorten kleene Krabbetjes, die men Eendekrabben noemt, om dat de Eenden die opzoeken en graag eeten.

De eerste soort. Haar gestalte, zie de Plaat X. A.

I. *Cancellus Anatum Primus*, is van de grootte als een dubbeltje, met een rondagtig en bultig schild, glad en uit den lichtgrauwen, glimmende als eenig steentje, agter rond, en voor by den kop spits toelopende, met kleene pootjes en schaeren, die aan haar agterste gekarteld of gegranuleert zyn.

2 Soort, zie de Plaat X. B. Die als ze gezien worden haar in 't zand verbergen.

II. *Cancellus Anatum Secundus*, is noch kleender, smal en langwerpig van lyf, te weeten van 't hooft tot den staert pas een halven dwarsvinger lang, overdwars een vinger breed, met dunne pootjes en schaeren, die pas kennelyk zyn. Zy loopen heel ras overdwars, en zoo dra zy iemant vermerken, weeten ze zich met eene wonderlyke raddigheit in 't zand te verbergen. Overzulks, al ziet men eenen grooten trop by malkander, als men 'er naar toe gaat, is het geheele zootje in 't zand verborgen, daar ze dan de Endten, die men hier op den strand laat weiden, met eene vaerdigheit weeten uit te haalen, en op te slokken; 't welk ze te gemakkelyker konnen doen, om dat beide deze soorten van Krabbetjes geene zonderlinge schaeren hebben, gelyk de *Cancer Vocans* heeft, die ook wel kleen is, echter zoo veel niet vervolgt word, om dat zy ze nypen kan.

3 Soort, zie de Plaat X. C.

III. *Cancellus Anatum Tertius*, is wat grooter dan de gladde met een rond gebult lyf, 't welk agter in een korte spits toeloopt, en over 't geheele lyf is zy ruig, als of ze met zand bezet was, de pootjes zyn subtyl en mager, maar de schaeren zyn lang, en dun, en verdeelen zich in scherpe nypers.

4 Soort, zie de Plaat X. D. Zyn heel vaardig in 't loopen.

IV. *Cancellus Anatum Quartus*, is omtrent zoo groot als een nagel van een vinger, met een oneffene of gebulte rug, aschgrauw, ten wederzyden heeft zy 4 smalle en ranke pooties, ruim een lid van een vinger lang, waar van zy de twee agterste pooten op kan ligten, boven 't lyf, en zig van agteren verweeren; de schaeren zyn wat korter aan de pootjes, en eindigen in subtyle klauwen of nypers; zy loopen als een schuim op 't zand, en als men haar te na komt, zyn ze met een snap weg; zy konnen 't lyf opligten op de pooten, gelyk een spinnekop.

Haar benaming in verscheide taalen.

Haar naam in 't Latyn is *Cancelli Anatum*, op 't Maleits *Cattam Bebec*.

En hoe gevangen worden.

De eerste soort, of eigentlyk *Cattam Bebec*, komt by laag water met troupen in 't zand, en bakeren zich in de Zon, daar ze schoon blinken met haare gladde schilden, en ligt roode pootjes; om haar nu te verrassen, moet men schielyk toeloopen, haar met een kort netje onderscheppen, of met een bezem hol over bol omkeeren, dat ze zoo ras niet in 't zand konnen kruipen, en dan met de handen gauw opraapen; doch men kan ze ook nagraaven, en uit het zand haalen; deze smyt men voor de Eenden, zoo jonge als oude, die ze graag eeten, en veel Eyeren daar van leggen, want ze zyn onschadelyk in haare Maagen, sluitende haare pootjes, en rollen by malkander als bollen, geenzins haare Maagen quetzende of steekende, gelyk de Garneeltjes doen, waar van dikwils de Eenden sterven, als mede van scherphoekige Kristalletjes, die ze overal op den strand van de Riviertjes vinden en opslokken.

Cancelli Anatum. *Zyn verscheide soorten, zie de Plaat* N°. X. *letter* A, B, C, D.

XXVI. HOOFTDEEL.

Van den Foetus Cancrorum, Bloedige en vuurige Zee-roode Lappen.

Beschryving der Fœtus Cancrorum.

Hoe gevangen worden.

DIt zyn kleene schepzels van Krabben en Garneelen, die in de eerste regenmaanden, wanneer de Zon in *Taurus* gaat, met menigte de Rivieren komen afdryven, en zig aan der zelven monden of uitgangen in Zee ophouden, daar, men ze met uitgespanne doeken vangt, zy worden gestampt en ingepekelt, waar door ze tot eenen dikken bruinen bry worden, dien men met Limoensap dunder maakt, en tot indooping gebruikt; dit noemt men met een *Sinees* woord *Kitsjap*, en de Schepzels van de voornoemde Garneeltjes noemenze op Hitoe *Oulewan*.

2 Soort.

Zyn op zekere tyden overvloedig veel.

Daar is noch een andere soort van kleene Garneeltjes, die op zekere tyden des Jaars, met zulk eene meenigte, uit Zee komen, en op strand geworpen worden, dat ze dien bedekken, en purperrood doen schynen; men vind ze meest op de stranden van *Java*, doch 't heugt my dat ik in de Westmoesson den strand van *Laricque* ook zoodanig rood heb gezien, bestaande uit diergelyke garneeltjes, waar van het grootste deel wat grooter dan luizen was. Deze konden uit geene rivieren komen, dewyl'er op die plaats, daar ik ze gezien heb, geene waren, zoo dat ze uit de Zee moeten voortgekomen zyn; het gebeurt ook dikwils, dat men deeze schollen in de Javaansche Zee ontmoet, en dat het schynt als of men door bloed zeilde. De *Javanen* en *Sineezen*, op *Griffek* woonende, weeten deze garneeltjes in menigte op te vangen, te stampen, en in te peekelen, en diergelyken bruinen bry daar uit te maaken, dien ze *Bolatsjang* noemen. Hier uit maaken ze drooge koeken, die ze in andere Landen voeren om Sauffen daar van te maaken; doch die wat zuivers wil hebben, moet het by hunlieden in 't byzonder bestellen, want het gemeene *Bolatsjang* wat morssig en vuil toebereid word. In de Reize van *Sebalt de Weert* door de Straat *Magellanes*. *p.* 15. An. 1599. den 12. January, word verhaalt, hoe hy omtrent den hoek *Rio de Platas*, de Zee zoo rood als bloed heeft gezien, en het water daar uit scheppende, bevonden dat het vol roode wormtjes was, welke, als men ze in de hand nam, als vlooijen weg sprongen. Zommige meenen, dat by zekere tyden des Jaars de Walvisschen hen uitwerpen, doch het is onzeker.

Roode wormtjes door Sebalt de Weert, omtrent Rio de Platas in groote meenigte gezien.

Voorval van zeker Oost-Indisch Schip.

In den jaare 1670 een Schip uit Holland naar Indiën zeilende, verviel wat Westelyker dan de Schipper meende, omtrent de klippen genaamt *Penedos de St. Paulo*, gelegen voor de *Brasilische* kust, op 2 graden Noorder breedte: alhier zwervende, zagen zy op zekeren nacht, agter uit de Zee gansch wit en vuurig; in een halve maan geformeert, omtrent 3 mylen lang en breed, waar naar toe, volgens hunne meening, 't Schip over stuur gevoert wierd, en waar over zy alle zeer verstelt waren, vreezende dat het de voornoemde droogten of klippen mogten zyn. De schuit wierd met der haast uitgezet, om den grond te onderzoeken, die niet gevonden wierd, en met een vaerdigheit quam dat witte en vuurige veld naar 't Schip toe, zoo dat ze zich daar midden in bevonden. Zy schepten van dit water, waar aan men by dag niet bemerken konde van ander Zeewater iets te verschillen; maar eenige linne kleederen agter uit sleepende, wierden s' anderdaags bevonden schoone blauwe plekken te hebben, die men niet konde uitwasschen. Zekere Juffrouw, een der zelver kleedjes, zynde een nachtrokje, aandoende, kreeg een plek op de muis van haar hand, die een *Escharam* zette, doch zonder groote pyn, waar van zy het lidteken tot aan haar dood behouden heeft. In 't jaar 1675, een Schip zeilende omtrent *Manado*, heeft op gelyke wyze by nacht de Zee gansch vuurig gevonden, waar van 't zoo licht wierd; als by heldere Maanenschyn. Zy zyn'er door heen gezeilt, om dat ze wel wisten dat daar, wegens den grond, niet te vreezen was, doch hebben van het water niets onderzogt.

Ander voorval aan een zekere Juffrouw.

Derde voorval aan zeeker Schip omtrent Manado.

In

In de groote Indisch Zee, tusschen *Persien* en *Mallabaar*, ontmoet men dikwils in zee groote stukken en velden, die gansch bloedrood zyn, zoo hoog en levend van koleur, dat men zoude meenen Carmozyn en Purper daar mede te konnen verwen; als men hier van wat opschept, bevind men het water vol kleene blaasjes, als of het enkel qualletjes waren, doch allegaâr met een slymerigheit aan malkander hangende, die niet brand, en als men ze een weinig handelt, versmelten ze t' eenemaal in water: onze Zeelieden noemen dit de Roode Lappen. *Roode Lappen.*

Hier van verschilt de roode koleur, die men op zekere tyden des Jaars aan 't water van 't Roode Meer gewaar word, waar van my een zekere Schipper heeft verhaalt, dat als hy in 't roode Meer voor de Stadt *Mocha* lag, de Zee eerst wit wierd als melk, daar na bruinrood, doch zoodanig als of het maar een weêrschien was, en dit duurde omtrent 10 dagen. De Inlanders verklaarden hem, *Voorbeelt hier van,* dat dit Jaarlyks omtrent September geschiedde, doch de oorzaak wisten ze hem niet te zeggen.

XXVII. HOOFTDEEL.

Van den Pediculus Marinus: Fotok. Zeeluis.

DIt is een gemengt fatzoen van een Garneel en een Luis, want hy strekt zyne pooten niet ver uit, en daarom gelykt hy wel een luis. Hy is een halve vinger lang, en een duim breed. Het lyf bestaat uit eene schaal, die bruin geel is, met kleene witte plekken of oogjes. Aan ieder zyde heeft hy 5 pooten, waar van de voorste de langste is, in plaats van een schaer; de 4 andere eindigen in een kleen lapje, 't welk effen buiten de schaal voorkykt. De staert is smal en loopt spits toe, en zoo lang, dat als zy hem onder 't lyf komt, schier aan 't hooft raakt; van onderen hol als een geut, daar in zy hunne eyertjes verbergen. Aan 't hooft ziet men niets dan twee korte baarden. *De Zeeluis. Zyn gedaante. Zie de Plaat X N°. 3.*

Deze diertjes kruipen op het zand, met den staert agter uitgestrekt; maar als men ze vangen wil, verbergen ze zich terstond in 't zand, daar men ze gemakkelyk uitgraven kan. In onzen Amboinzen Inham vallen ze kleen, schaars een lidt van een vinger lang, maar in *Banda* zyn ze grooter, daar men 'er ook meer werk van maakt; want ze worden gekookt en gegeeten als garneelen. *Hun verblyfplaats. Zyn eetbaar.*

Zy zyn my ook met geenen anderen naam bekent, dan met den *Bandaazen Fotok*. Ik heb ze in 't Latyn genoemt *Pediculus Marinus*, dat is, Zeeluis. *Hun benaming.*

Pediculus Marinus, *of de Zeeluis. Zie de Plaat* N°. X. N°. 3.

XXVIII. HOOFTDEEL.

Van den Eschinus Marinus Esculentus. Zeeappel. Seruakki.

DE Zeeappel is in Oost-Indiën al zoo gemeen als in de Middelansche Zee, in verscheide soorten, gedaante en koleur verdeelt, waar van de gemeene met de Europische meest overeenkomen. *Aristoteles lib. 4. Hist. Animal. cap. 5* stelt 5 soorten van den *Echinus Marinus*, als 1 *Echinus vulgaris esculentus* 2 *Spatagus*, 3 *Brissus*, 4 *Echinometra*, 5 *Genus quoddam pelagium longis ac praeduris spinis.* *Zeeappelen. Aristoteles stelt 5 soorten.*

ſpinis. Dioſcor. lib. 2. cap. 1. ſtelt geene ſoorten daarvan, en ſpreekt maar in 't algemeen van hunne kragten. In deze Ooſterſche Eilanden heb ik, behalven de gemeene, noch veele andere ſoorten gevonden, zoo dat ik niet weet tot welke ik deze voornoemde brengen zal; echter zal ik ze mede in 5 geſlagten verdeelen, en ieder zyn bezonder Hooftdeel geven. Als 1 *Echinum vulgarem*, 2 *Echinometram digitatem*, 3 *Echinometram ſetoſam*, 4 *Echinum ſulcatum*, 5 *Echinum planum*, alle in verſcheide mindere ſoorten onderdeeld. Doch ik vind goed hunne algemeene beſchryving vooraan te zetten, en zulks in 't korte, dewylze in de Europiſche Boeken genoeg bekent is. Alle *Echini* of Zeeappels dan hebben een halfronde, verwulfte, en breukzaame ſchaal, in de gedaante van een bakoven, zommige rond en effen, zommige langwerpig, zommige ingedrukt en gevoorent, andere plat. Van buiten ziet men over de ſchaal vier breede ſtraalen loopen, by het bovenſte gat als in een *Centrum* t' zamenkomende. De ſchaal zelfs is uit vyf deelen gemaakt, die met getande of gezaagde naaden t'zamen ſluiten, gelyk het Bekkeneel aan een menſchen hooft, doch ordentlyker. Dezelve is ook met duizenden kleene gaatjes doorboort, die alle in ryen ſtaan, als of het een konſtig borduurwerk was, zommige zoo kleen dat menze effen doorzien kan. Noch is de buitenſte ſchaal met ontelbare en groote en kleene wratjes bezet, waar van de grootſte ordentelyk in de voornoemde breede ſtraalen ſtaan, en op ieder van de wratjes ſtaat een voetje, 't welk in zommige een ſtompen doorn, in anderen een vinger gelykt, met teêre vliesjes op de voornoemde wratjes vaſt, en daarenboven met een dunne zenuwe door het gaatje van de wrat, aan het binnenſte vleeſch vaſt, en derhalven alles beweeglyk, waar mede deze diertjes hunnen gang maaken, niet rollende, gelyk zommige voorgeeven, maar regt voortgaande, het zy dan, datze door de Zeebaaren omgeworpen worden, wanneer ze zig met de langſte voeten, die op den rugge ſtaan, weder omkeeren, en in hunnen regten ſtand helpen. Dit verkeerde dier heeft zynen mond naar den grond, en 't gat naar den hemel gekeert, doch de geſtalte zynes lichaams vereiſcht zulks; want om dat het een vlakke bol is, en zyn voedzel op den grond moet zoeken, moſt noodzakelyk den mond onder ſtaan, en het gat of d'uitgang der uitwerpzelen hier tegen over. De mond is een rond gat, beneden in de ſchaal; daar inſtaan 5 tanden tegens malkander, eenen kegel formeerende, van een byzonder fatzoen, met de ſpitze nederwaarts gekeert, en boven plat. Ieder tand is van twee geſtreepte, en broſſe beentjes gemaakt, loſſelyk tegens malkander gevoegt, van binnen hol met een doorgaand beentje, als een doren, 't welk buiten wat uitſteekt; zoo dat deze 5 ſpitzen eigentlyk de tanden zyn, die de ſpitze des kegels formeeren, en agter ziet men noch eenige kromme beentjes, alwaar dezen krop (*ingluvies*) in 5 magen zig verdeelt, die tegens de ſchaal aanleggen, en anders niets inhouden dan een bruin vuil water met zand gemengt, en boven weêr t' zaamen ſlooten by den uitgang; deze tanden hangen loſſelyk, en met dunne en weeke velletjes aan malkander, en als men den geheelen klomp van de velletjes uitneemt, die zuivert en opdroogt, gelykt ze zeer wel een Keizers Kroon, doch men moet ze met een draadje bewinden, op dat ze niet van malkander valle. Tuſſchen de voornoemde 5 maagen, vind men noch vyf langwerpige klompjes, van een geele of witagtige drooge ſubſtantie, ook tegens de ſchaal aanleggende, die men de Eyeren noemt, en zeer wel met viſchkuit overeen komen, gelyk ze ook in zommige ſoorten eetbaar zyn. Aan den rand van den mond ziet men noch 5 ooren aan de ſchaal vaſt, daar de banden doorloopen, die de krop met de vyf buiken t' zamen voegen.

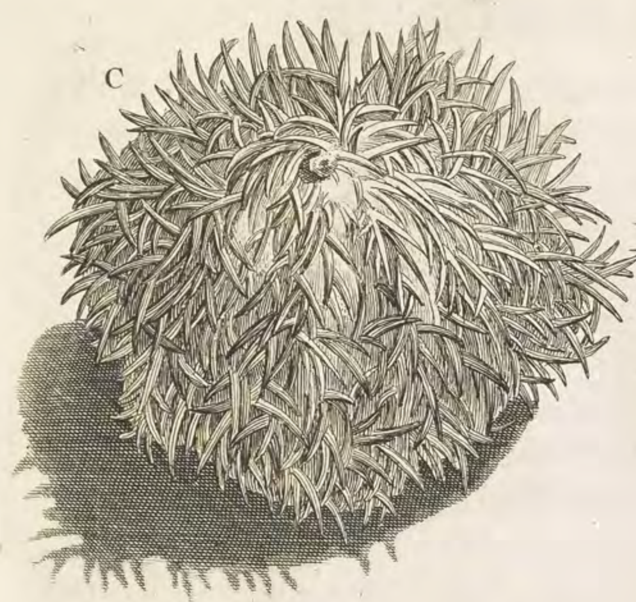
Haar verſcheidentheit onder 5 Hooftſoorten geſtelt.
Algemeene beſchryving der zelve.
Is zeltzaam van maakzel.
Heeft zyn mond onder op de grond.
En zyn agterſte vlak op de rug.
Zie de Plaat XIII. letter A.

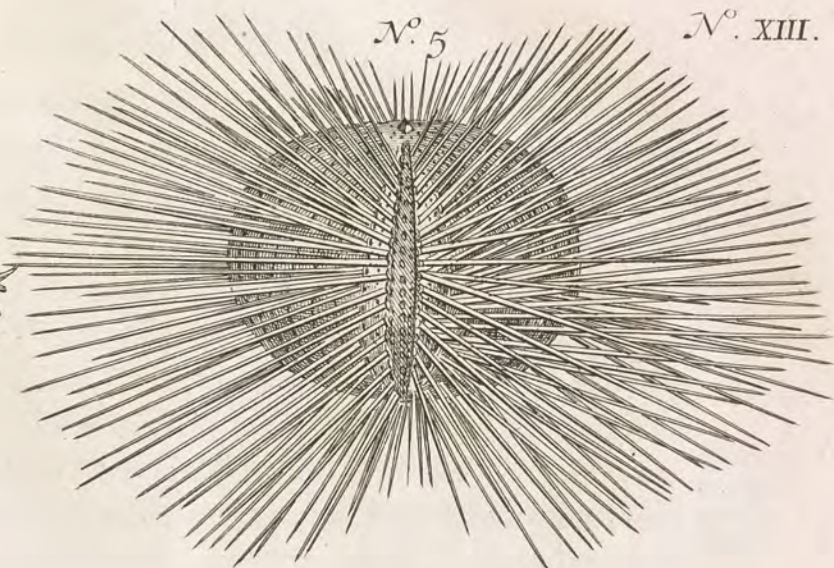
De algemeene naamen zyn: *Echinus Marinus. Belg.* Zeeappel. Amboins *Seruakki*, op Hitoe *Anay*, op Luhu *Sepalakke*, op Leytimor *Ulen huaa*, of Kleenpotje; maar *Anay* hiet de keel van een Bobber, daar de viſſchen inſchieten, daar een omgekeerden Zeeappel ook wat naar gelykt. *Manuhœlœ eſt Echinus eſculentus.*

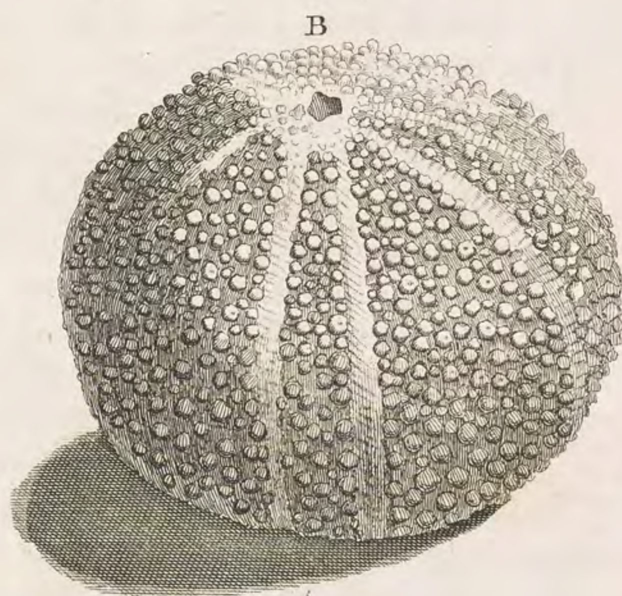
Hunne benaming in verſcheide taalen.

Om nu tot de gemeene ſoort te komen, die wy in dit Hooftdeel beſchryven, hier van bevinden wy de volgende onderſoorten.

I. *Echi-*

C

N°. 5

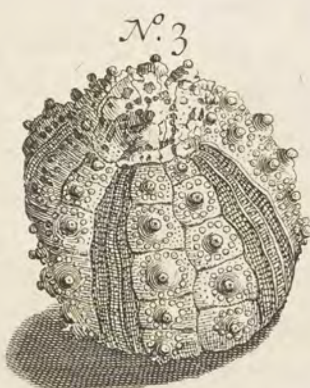

B

D

A

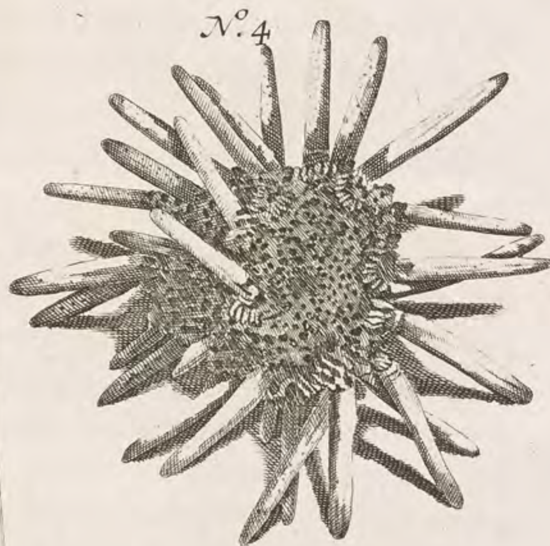

D

E

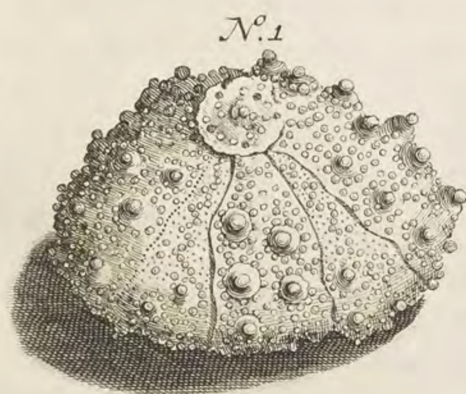

N°. 3

E

E

N°. 4

D

N°. 1

N°. 2

Eerste soort Echinus Esculentus. Zyn gestalte. Zie de Plaat XIII. letter B. letter C.

I. *Echinus Esculentus*, is de gemeenste en grootste van bol, in den omloop rond, 5 en 6 dwars vingeren breed, en 2 of 3 hoog, als een vlakke bakoven, zeer dun en bros van schaal, en over al bezet met korte doornen, die omtrent een nagel van een vinger lang, en een naalde dik zyn, staande de grootste altyd op de grootste wratjes, en alle beweeglyk; de koleur schikt zig naar het zand of den grond daar ze zich ophouden, te weeten, gemeenlyk vuil wit, zomtyds eenparig van koleur, zomtyds met donker grauwe plekken rondom bezet, die 5 breede Kringen maaken; doch de stukken van ieder Kring hangen niet aan malkander. Deze hebben de beste Eyeren, bequaam om te eeten, en ook redelyk welsmaakende, bykans als vischkuit. Men kookt ze in water op, duuwt de schaal zoetjes in stukken, neemt de vyf maagen met dat bruine bloed gevult, daar uit, dat ze de Eyeren niet besmetten, die men dan in 't bezonder eeten kan. Daar is ook aan gelegen, op wat voor stranden men ze vind, want men houd die voor de beste, die zig op 't klaare zand ophouden, daar kleene steentjes onder zyn gemengt, en die ook de witste van koleur zyn. Maar alle die men op zoodanige stranden vind, daar zwartagtig fyn zand is met modder gemengt, hebben de schaal bruinder, en zyn hooger van bol omtrent de Eyeren, hebbende ook min of meer iets van en modderigen smaak; met een woord, zy zyn van verscheide gedaante, koleur en hoogte, naar dat de stranden zyn, die wy alle onder deze eerste soort begrypen.

Haar eyeren zyn goet tot spyze. Hoe dezelve bereid worden.

2 Soort Echinus Saxatilis. Haar gedaante. Zie de Plaat XIV. letter A.

II. *Echinus Saxatilis*, is mischien de *Brisius Aristot.* kleen en langwerpig van schaal, en groot als een walnoot, dikker en harder van schaal dan de voorige, licht-rood en wit van koleur, met grooter wratjes, de voeten zyn langer en dikker dan die van de voorgaande, schier een vingerlid lang, styf en scherp, zoo dat men ze qualyk vatten kan. Zy houden zich op in de gaten en kuiltjes van de koraalsteenen, daar in ze zomtyds zoodanig groeijen, dat men ze daar uit niet haalen kan, 't welk dit beest ook eenigzins merkt; want als men 't uittrekken wil, zet het zyn steekels noch eens zoo styf, datze overal tegens den steen aanstuiten. Zy worden echter tot de kost niet gezogt, want hunne Eyeren smaaken wat bitter, maar de doppen zyn fraai om onder rariteiten te bewaaren, overmids ze zoo ligt niet breeken.

3 Soort. Echinus Niger.

III. *Echininus Niger*, zyn mede kleen, regt rond, als een groote wambusknoop zwartagtig of aardverwig van verwe, doch hunne tien straalen zyn lichter, met zeer korte en fyne stekelen bezet, als of het stukken van borstels waren. De schaal zoude waardig zyn om te bewaaren wegens haare mooije gedaante, maar zy is zoo bros, dat men ze qualyk handelen kan. Men vind ze veel in den Amboinschen Inham, omtrent *Roema Tiga*, daar de stranden wat steenig en modderig zyn; zy worden mede tot de kost niet genomen. Als men de doppen van deze en andere Zeeappelen bewaaren wil, moet men ze geheel op een plank in den regen leggen, tot dat de voeten afvallen, verder met een zagt borsteltje borstelen, en dan in de Zonne droogen, na dat'er al het ingewand uitgevallen is. Alsdan is het zeer speculatief van onderen in deze doppen te zien, wanneer men gewaar word, hoe de Natuur in zoo eene geschikte ordre alle de gaatjes gestelt heeft, zoodanig dat iemant, die deze dieren nooit levendig gezien had, anders niet zou konnen gelooven, of het most een artificieel kunstwerk zyn.

Hoe men die bereid om ze te bewaaren.

4 Soort. Oculus Poliphemi.

IV. *Oculis Poliphemi*, is een zeltzaame soorte, die weinig voor den dag komt, vermits ze zig in de diepte ophoud. Hy is rond en bultig als een halve kogel, twee vuisten groot, zonder doornen of voeten; met een vuilgroene slym bezet, en een sterken zeereuk, dies het schynt dat hy maar voortgerolt, en zomtyds op den wal gesmeten word, daar hy in de treknetten komt. Daar is niets deugdelyks aan hem, daarom hy ook straks weder weg gesmeten word; men vind ze in den Amboinsen Inham. De Amboneezen kooken de *Echinos* niet altyd, maar leggen de omgekeerde op koolen, en bradenze aldus; waar door het vleesch ook harder word, en beter te scheiden is. Zy maken zulk eene lekkerny van de Eyeren, dat ze die het hoendervleesch voortrekken, tot welk een oordeel een Europeër qualyk te brengen is. Evenwel geeft *Doscorid. lib. 2. cap. 1.* hun mede dat getuigenis, datze dienstig voor de maage zyn, en het water afdryven. De assche

Waar zy zich ophouden.

van

van de doppen gemaakt, zegt hy ook goet te zyn, op alderhande fchurftheit te fmeeren, en vuile verzweeringen te reinigen. Voorts dat ze by aanftaande onweêr zich met fteentjes belaaden zullen, op dat ze te vafter ftaan, en van de baaren niet verfmeeten worden; daar van hebben deze Inlanders geene opmerking, noch ooit diergelyke fteentjes tusfchen hunne voetjes gezien, behalven datze behangen zyn met mofch, wier, en ander diergelyk kruid op den grond der Zee waffende, daar ze miffchien moeten doorkruipen. De Inlanders bereiden ze ook dusdaanig tot de koft; Zy neemen een party rauwe Zeeappels, breeken ze in ftukken, neemen de Eyeren daar uit; en doenze in eenen groenen *Bamboes* met *Sajor Songa* en *Sajor Pacu*, laagen maakende, en'er wat zout en peper by doende; dus toebereidt, kooken zy ze t'zamen.

En hoe tot fpyze bereit worden.

De Heer Rumphius *geeft in dit Hooftdeel een omftandig verhaal van de* Echinus Marinus Efculentus, *of Zeeappelen, doch geen afbeeldinge, waarom wy noodig geagt hebben, dezelve, zoo veel als doenlyk was, hier by te voegen. Op de Plaat* N°. XIII. *letter* A. *hebben wy laaten aftekenen den mond van eenen Zeeappel, doch geopent, om al zyne leden bequamelyk te zien, die van een heel zeltzaam maakzel zyn; letter* B. *vertoont den Appel, en letter* C. *dezelve met zyne Pennen.*

De Echins Saxatiles, *ftaat op de Plaat* N°. XIV. *letter* A. *doch wat kleinder, waar by wy gevoegt hebben den Zeeappel, by ons den Turkfchen Tulband genaamt, heel raar, ons te zaamen toegezonden door den Heere Doctor* D'Aquet.

XXIX. HOOFTDEEL.

Van de Echinometra Digitata Prema: Djari Laut.

Echinometra. Twee foorten.

ECHINOMETRAS noem ik alle zoodanige Zeeappels, die met lange voeten als vingers of pylen bezet zyn, waar van wy de twee mooifte foorten in dit Hooftdeel befchryven zullen.

1 Soort.

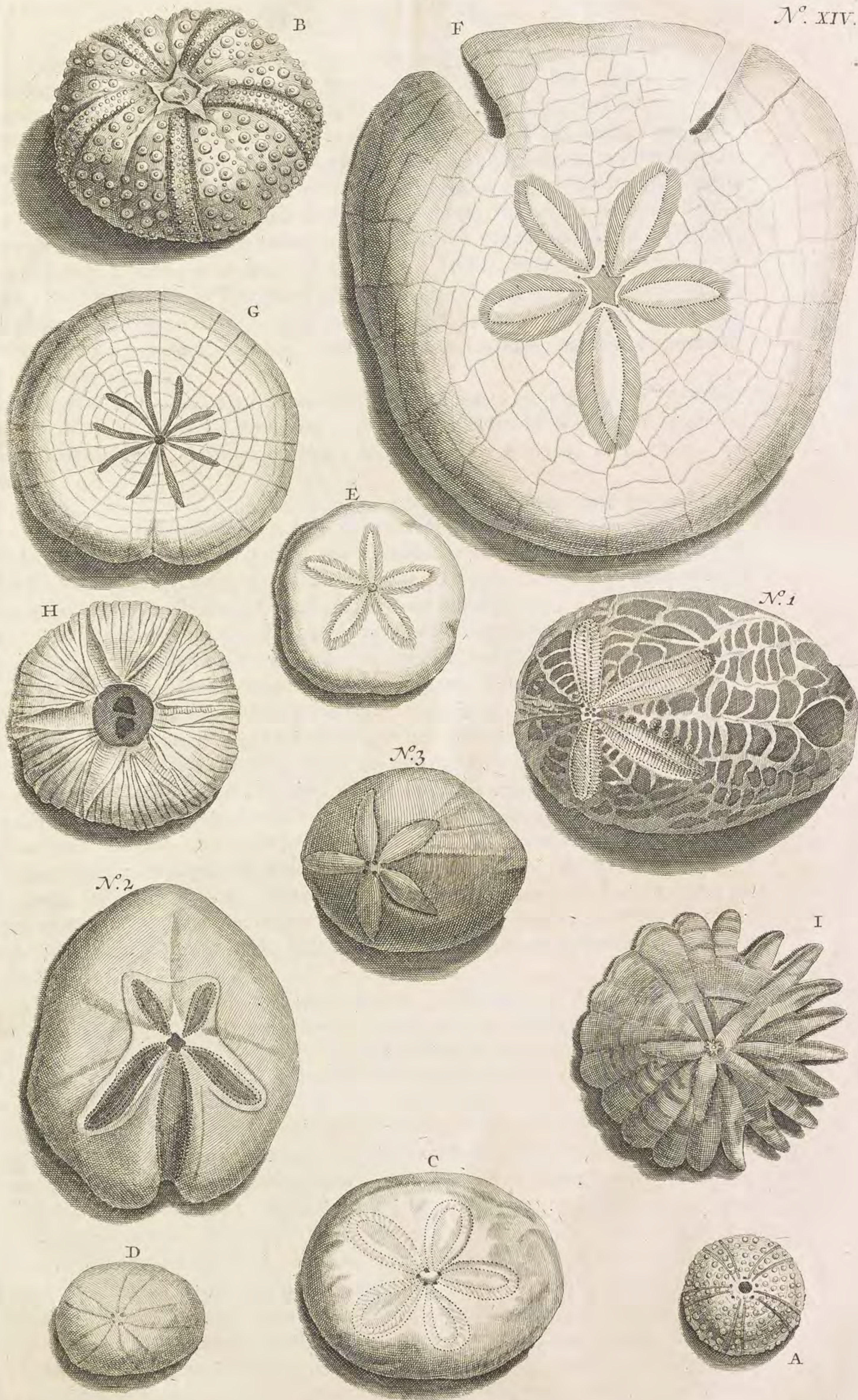
Haar gedaante. Zie de Plaat XIII. N°. 1.

N°. 2. Is dezelve met haar voeten of pennen.

I. *Echinometra Digitata Prima Loblonga*, is wel kleender van fchaal dan de gemeene, doch veel dikker, harder, en vafter aan malkander hangende, uit den ronden langwerpig, onder en boven mede wat plat, langs de 10 ftraalen of ryen met grooter wratten als met paerlen bezet, die wat ydel ftaan, en tuffchen beide met ontelbare kleender. Yder groote wrat heeft boven op een gaatje, en aan den voet rondom een kring. De mond is uit den ronden, ook wat langwerpig, en heeft aan den rand naar binnen ook vyf ooren, in de midden doorboort; de tanden zyn als aan de gemeene, doch maaken een ftomper kegel, mede met de fpits naar beneden uitkykende. De koleur van de fchaal is witachtig, naar den lichtrooden trekkende, en de fchoongemaakte wratten blinken als paerlen, welke dezen dop een groot cieraat geeven. Op ieder groote wrat ftaat een voet, in gedaante en lengte van eenen vinger, doch zoo dik niet, en op de kleender ftaan kleender voeten. De groote vingers ftaan op den rug en aan de zyden, aan 't onderfte fmal en rond, daar men een kuiltje ziet, 't welk op de wratten paft, rondom met een velletje aan de fchaal vaft; en dat met een zenuwe door 't gaatje van de wratte gaande, aan het andere vleefch vaft is, door welkers hulp het dier zyne voeten beweegt. Aan het bovenfte eind zyn deze vingers driekantig, en wat fcherp, doch de ouden worden rondachtig. De koleur is lichtbruin, maar verbleekt wat aan de gedroogde, met twee of drie witte banden in de midden. Deze fchaalen zyn wel fteenagtig, en tegen malkander geflagen, blinkende als glas, doch van binnen zyn ze droog en bros, latende zig fchraapen als hard kryt. De andere kleender vingers zyn een of twee leden van een vinger lang, boven breed, en wat plat als een fpadel; doorgaans lichtbruin, en van digter fubftantie, daarom ze ook in 't water zinken als fteen. Deze vingers hebben eene byzondere en wonderlyke eigenfchap, dat ze in 't water geworpen, zommige, en wel de meefte, daar van zinken, en plat nederleggen, zommige ftaan

Zyn van een wonderlyk geftel.

Zyne pennen als vingers

B
F
G
E
H
N°. 1
N°. 3
N°. 2
I
C
D
A

over eind als danzende in 't water, zommige ſtaan ſchuins als een gevelde piek. Ik heb my lang laaten voorſtaan, dat ze den zelfden ſtand verbeelden, dien ze aan 't levende beeſt gehad hebben, doch by nader onderzoek bevonden, dat zulks nies aan alle vingeren waar zy. De zekere oorzaak hier van zoude ik niet konnen vaſtſtellen, doch oordeelen, dat indien wy met vergrootglazen voorzien waren, wy 't zelve nader zouden ontdekken, wanneer men buiten twyffel bevinden zoude, dat de leggers digter en vaſter van ſubſtantie zyn, maar de ſtaanders, dat is, vingers die overeind ſtaan en dryven, by haare bovenſte deelen ydeler en voozer zyn; dieshalven aldaar meer luchts in zig beſlooten hebben, waar door het dan komt, dat het ligſte deel daar van zig opheft, en 't zwaarſte naar den grond zakt. Als deze vingers langen tyd op de ſtrand, of tuſſchen de klippen dryven, worden ze eindelyk zwaar, en geheel in ſteen verandert, weshalven veele vermoeden, (niet heel onwaarſchynlyk) dat het een byzonder Steen-zeegewas zy.

Hunne naam in 't Latyn is *Echinometra Digitata Prima*, en de vingers in 't byzonder *Digiti Marini*, Maleits *Djari Laut*; by de Amboneezen heeft hy geen byzondere naam dan op Hitoe, *Sulopay*; op Hila, *Hatu Opay*, en *Hatoyhu*; op Loehoe, *Sapalakke*. *Hunne benaming in verſcheide taalen.*

Zy vallen meeſt op de kuſt van *Hitoe*, op zoodanige ſtranden daar groote ſteenen en zand zyn; de Inlanders neemen ze tot de koſt gelyk de voorige, te weten, de eyerſtokken, die men van binnen vind, van het aanhangende vleeſch en ſlym wel gezuivert. De ſteene vingers ſlypen ze wat aan 't voorſte ſpits, dat'er de ſcherpe kanten afkomen, en hangen ze hunne kinderen aan den hals, in plaats van babbelſtokjes, zeggende, dat ze een gemakkelyke tanding maaken. Zommige van onze Chirurgyns hebben ervaaren, dat ze gepulverizeert en ingenomen, de zelve werking doen als *Oculi Canceri*, te weeten, om het Water, Graveel en de Maanſtonden krachtig te dryven. Van de *Ternatanen*, en Inwoonderen der *Xulaſſe* Eilanden, heb ik geleert, dat ze deze vingers mengen onder die dingen, die ze tegens ingenomen vergift gebruiken, en heb ik dezelve ook dikwils gevonden onder de bondeltjes, die zy overal op Zeetochten, en in den Oorlog gaande, by zig draagen, die gemeenlyk beſtonden uit 7 ſtukjes. Als 1 een zwart, 2 een wit geknoopt, 3 een grauw, 4 een rood Calbahaar, 5 een *denticuli Elephantis*, hier na onder de *Solenes* beſchreeven, 6 deze ſteene vingers, 7 een onbekent worteltje, doch in plaats van 't zelve was in andere bondeltjes een ſtukje van den *Solen arenarius*, of Zandpype. Andere gevoelden het Geheim daar in te beſtaan, datze deze 7 dingen gebruikten, niet alleen tegens ingenomen vergift, maar ook tegens toverſche beleezing, daar ze zeer bang voor zyn, inzonderheit tegens zoodanige ſchelmſtukjes, waar door ze malkander de manlyke kragt beneemen. *Waar gevonden worden.* *By d'Oculi Cancri vergeleeken.* *Worden tegen vergift gebruikt.* *Ook teege tovery.*

II. *Echinometra Digitata Secunda l. rotunda*, is wat grooter dan de voorgaande, in 't gemeen een vuiſt groot, regt rond, en wat gedrukt als een kaasje; de konſtigſte en cierlykſte onder alle Zeeappels, want zyn ſchaal is bezet met ſchoone groote wratten, blinkende als paereltjes, ieder met een doorgaand gaatje, en een kringetje rondom: deze wratten ſtaan in 10 ryen of 5 paaren, en in ieder ry, van het bovenſte tot het onderſte gat of den mond, 5 of 6, en daar tuſſchen noch twee of drie halve ryen, ieder van drie of vier wratten; op ieder wrat ſtaat een vinger, ruim zoo lang als de middelſte vinger, hebbende de dikte van een Ganzeſchaft, rond en in de lengte geſtreept, wat ruig, donker grauw, boven met een plat ſterretje van veele ſtraalen, van ſubſtantie harder en ſteenachtiger dan de voorige, derhalven alle in 't water zinkende. Tuſſchen de ryen ſtaan 'er noch andere kleender, doch wat ydel, en boven op meeſt rond. Daar is noch een byzondere ſoort hier van, die de vingers veel korter en dunder hebben, ook met ronde hoofden. De derde ſoort heeft gekartelde kransjes rondom de vingers, die boven $1\frac{1}{2}$ duim niet lang zyn. De vierde ſoort heeft lange en ranke vingers, boven in een ſtompe ſpits toeloopende, wit, licht, en krytachtig van ſubſtantie. De vyfnaaden, waar mede de ſchaal te zamen is gezet, loopen niet regt, maar wat bogtig of ſlangs- *2 Soort.* *Haar gedaante.* *Zie de Plaat XIII. N°. III. N°. IV. is de zelve met hunne voeten of pennen.* *Zyn van een wonderlyk maakzel.*

wyze, en hebben nauwe kerven, waar mede zy aan malkander hangen, en vallen de gedroogde derhalven ligt van malkander, of men moet ze met draaden t'zamen binden. Het bovenste gat, of d'uitgang van de Excrementen, heeft rondom noch 5 mindere gaatjes, en de schaal aldaar is van veele kleene stukjes gemaakt, die ligt van een vallen, waarom de geheele *Tholus*, of Slotsteen van dit verwulf, gemeenlyk heel invalt, nalaatende een grooter gat, 't welk men qualyk beletten kan. In den mond ziet men aan de randen ook niet meer dan vyf ooren, doch niet zeer gegaat, daar de banden doorgaan die de Kroon vast houden; deze is als aan de voorgaande; zie beneden.

Hunne benaming en reeden waarom. Hun naam in 't Latyn is *Echinometra Digitata Secunda.* In 't byzonder *Cidaris Mauri*; *Belg.* Moorsche Tulband, om dat de schoongemaakte schaal niet qualyk een Arabische of Mogolsche Tulband gelykt, die met paerlen of Edelgesteenten is bezet; by de Amboneezen heeft hy geen byzondere naam.

Als hy volkomen is, heeft hy 60 vingers in 't algemeen, in 10 ryen staande, daar *'t Getal van hunne pennen.* onder omtrent 28 of 30 groote, en 10 heele kleene. Om ieder groote vinger staan 20 kleene pennen, digt aan de groote leggende, om hem in zynen stant te houden. Hy heeft, als gezegt is, 5 naaden, die paarswyze in malkander sluiten, fyn gezaagt als een *futura oranii*, doch ieder deel laat zig weder in tweën scheiden, die wat vaster aan malkander kleeven.

Waar gevonden worden. Men vind hem by de eerste, op de kust van Hitoe, als mede in den Amboinzen Inham, daar grofsteenige stranden zyn, doch zyn beide nergens zoo veel dan die in het voorgaande Hooftdeel. Zy worden weinig gegeeten, en de vingers hebben ook geen bekend gebruik, behalven dat ze de vrouwtjes neemen om sterretjes op haare peperkoekjes te drukken; maar de schoongemaakte Tulband is in alle manieren waerd, dat men hem onder de fraaiste Rariteiten bewaare, en zoo hy van malkander valt, kan men hem met een dunne lym weêr t'zamen zetten, die dan vaster houd dan ze te vooren waren.

Siamsche Zeeappels. Eerste soort. En waar toe gebruikt worden. Siamsche Zeeappels zyn een slag van deze twee soorten, doch grooter rond, dikker van substantie, en de korrels staan ordentelyker. Deze weeten ze by den mond uit te snyden, van binnen te verlakken, of met dunne zilvere blikjes te bekleeden, waar uit ze dan fraaije doosjes en drinkkopjes maaken, die redelyk duurzaam zyn.

De voorschreve Zeegriffen worden ook gebruikt tegens het bort, als men dezelve inneemt in water gewreven, met een weinig gember, dat het even de smaak daar van krygt.

2 Soort. Haar gedaante, En verscheide pennen. De tweede of ronde soort, heeft noch eenige kleendere soorten, waar van de eerste mede rond en kaasvormig is, bezet met lange en dunne pylen, ruim een vinger lang en zoo dik als een zeilnaalde, de achterste helft is ruig en met knobbeltjes bezet, de voorste helft ruig of scherp, eindigende in een stompe spits gelyk een Syringa. Andere pyltjes zyn gladder, dunder, en eindigen in een scherpe spits gelyk een naald. Een andere soort is mede rond, platter dan de voorgaande, recht als de wervel van een spil, zyne voeten zyn een lid van een vinger lang, en gekartelt, de kroontjes in kringen boven malkander gezet, aardig om te zien. Een van de eerste soorten, in eene der regenmaanden, Augustus, gevangen, hadde omtrent 60 vingers zoo groote als *Ondervinding van den Schryver.* kleene, welke alle in 't water zonken en plat neêrlagen; dies te onderzoeken staat, of zulks de veelvuldige Regen veroorzaakte, want van de uitgeverste en gedroogde begonden 'er veele naderhand over eind te staan; zoo deden ook de vingers van de eerste of tweede soort, die gevonden wierden in de maagen van eenen grooten Opblazer. De kroontjes *Zie de Plaat XIII. letter A.* in den mond van een Zeeappel, bestaan uit 25 of 30 beentjes, die van malkander gaan, waar van de 10 grootste de vyf tanden uitmaaken.

In den jaare 1689, den 19 van Sprokkelmaand, heeft een Noordwesten storm die 8 dagen duurde, de Moorsche Tulbanden in menigte opgeworpen, die men anders in den Amboinschen Inham zelden ziet. Wanneer een vinger gebroken word, groeit het

het overige ftompje aan zyne wratte vaft, beweegt zich niet meer. Zommige vingers zyn voor afgefleten en worden krytachtig, waar mede men dan op een lei fchryven kan, als met een griffie.

De Echinometra Digitata Prima, *ftaat verbeeldt op de Plaat* N°. XIII. N°. I. *en* II. *is de zelve, met zyne pennen of voeten, in hunne onderfcheide foorten afgebeeldt met de letteren* D, D, D.

De Echinometra Digitata Secunda, *of tweede foort, die noch wonderlyker is als de voorgaande, is verbeeldt op de zelve Plaat met* N°. III, *en* IV. *is de zelve met hunne pennen of voeten, waar van drie foorten zyn aangewezen met de letteren* E, E, E.

XXX. HOOFTDEEL.

Van den Echinometra Setofa: Bœlu Babi.

DEze Zeeappel is kleender van fchaal dan de beide voorgaande, anders van gedaante als de *Echinometra Secunda*, ook dunder en platter van fchaal, en kleender van wratjes, waar tuffchen 'er noch veele ftaan die minder zyn. De grootfte fchaalen zyn als een vuift of handkaasje, overal bezet met lange pylen, van 4 tot 6 en 7 duimen lang, in de dikte van een Naainaalde, doch voor zoo fpits toeloopende als een verkensborftel. Andere tuffchen beide korter, en zoo dun als haairtjes. Zy zyn zwart bruin, zommige vuilzwart, regt, ftyf, doch zoo brokkelig, dat, zoo dra men 'er tegen ftoot, zy afbreeken: aan de zyden zyn ze van onderen tot boven overdwars gekerft als een fyne fchroeve, en ruig in 't aantaften. Hy heeft geene zonderlyke Eyeren, en word voor onbequaam tot de koft gehouden. *Echinometra Setofa.* *Zyn gedaante.* *Zie de Plaat XIII. N°. V.* *Is onnut tot fpyze.*

Hunne naam in 't Latyn is *Echinometra Setofa*, of *Echinus Setofus*, Maleits *Bulu Babi*, Amboins *Hahuru* en *Hahulu*, alle naar de gelykeniffe van Verkensborftelen: op Leytimor hiet hy ook *Maccariwan*, dat is, iets 't welk een gelach verwekt als hy iemant raakt; doch meer by de omftanders, dan by den lyder. *Zyn benaming in verfcheide taalen.*

Zy houden haar op vlakke zandige ftranden, daar weinig fteenen zyn, en zomtyds met troupen by malkander, inzonderheit als 'er, by aflopend water, eenige vlakke kuilen in 't zand blyven ftaan. Dit fnoode ongedierte maakt de ftranden overal zorgelyk, inzonderheit voor die hunnen koft, by aflopend water, daar op moeten zoeken, en omtrent een voet diep in 't water gaan, voornamentlyk by nacht, wanneer men onvoorziens tegens dit dier aanloopt, of daar op trapt, meenende dat het een fteen is. Want zoo dra men de fcherpe pylen aanraakt, of den voet flegts daar op begint te zetten, zoo heeft men de fpitzen van de pylen in de huit, die dan ftraks afbreeken, en groote pyn verwekken. Het is my zelfs gebeurt, dat ik by Maanefchyn in 't Zeewater wandelende, en eenige Rariteiten onder de klippen zoekende, daar ik noch al wel op dit ongedierte verdacht was, en dieshalven zagtjes voelde onder de klippen, echter twee of drie van deze pylen in myn hand kreeg, fchier eer ik voelde dat ik iets aanraakte, want ze ftaan rondom het dier uitgerekt, als aan een Egel of Yzer varken dat zyne borftels opzet. De heeling van deze fteeken is, dat men het gequetfte lidt zagtjes kloppe, dat het half befterve, en de ftukken van den pyl ganfch gemorfelt worden; daar na het lidt over 't vuur warm maake, zoo heet men het lyden kan; of, zoo gy 't hebt, fmeert een papje daar op van de grauwe *Crufta Accarbary*, 't welk de pyn verdooft, maar het lidt moet men evenwel kloppen om den pyl te vermorffelen. De doppen worden niet bewaart, om dat ze te bros zyn: zomtyds bewaart men de dikfte pylen die de dikte van een Zeilnaalt hebben, en onder aan mooi gekartelt zyn met kransjes, doch de langfte fpits moet men afbreeken, en dit zyn dan Zeenaalden. *Waar gevonden worden.* *Zyn gevaarlyk te vangen.* *Hulpmiddel hier teegen.*

Over dag kan hy zyne pylen neêrleggen, onder water als de Zonne fchynt; dit doet hy ook als hem een hand genaakt, die met gewreeve Gember beftreeken is, dat men *Hoe men die vangen moet.*

hem zonder ſchade handelen kan, gelyk de Gember ook de pyn geneeſt die men van zyne ſteeken bekomt.

2 Soort. De tweede ſoort is groot en plat van ſchaal, met korte pennen voorzien, die zoo vinnig niet ſteeken als de voorgaande, en hunne pennen zyn veel korter, die voor Rariteiten konnen bewaart worden.

Echinometra Setoſa. *Zie de Plaat* N°. XIII. N°. V. *welkers pennen heel dun en fyn zyn, waarom zy ook Zeenaalden by ons genoemt worden.*

XXXI. HOOFTDEEL.

Van den Echinus Sulcatus. Doodshoofden.

Echinus Sulcatus, verſchilt van de voorgaande. Haar gedaante. Zie de Plaat XIV. *letter* C.

DEze ſoort van Zeeappelen wykt wat van de gemeene gedaante, want dezen *Echinus* is wel mede uit den ronden langwerpig, maar heeft een gemengt fatzoen van een Zeeſterre. Immers op den rugge ziet men de verdeeling van eene ſterre, met 5 ongelyke ſtraalen, die vol gaatjes zyn, en daar op veele korte voetjes veel ſtekelyker als borſteltjes. De ſchaal is witachtig, omtrent de Sterre grauwachtig, dun en zeer breukzaam, zo dat men ze qualyk handelen kan; aan den eenen hoek van de kanten heeft ze een rond gat, daar qualyk een pink in kan, 't welk de mond is. By den anderen hoek onder aan den buik, hebben ze een ander gat overdwars, wiens eene lip naar den buik wat verheven is, zynde de doorgang van de uitwerpzelen; zoo maaken ook de drie langſte ſtraalen van de ſterre op den rug drie vooren. Hy word zelden gevonden, heeft noch geen byzondere naam, daarom ik hem by proviſie *Echinum Sulcatum* noeme; onze Nederlanders noemen hem Doodshoofje. Zyn ſchaal in den regen gezuivert en gedroogt, word onder de Rariteiten bewaart.

2 Soort. Haar gedaante. Zie de Plaat XIV. *letter* D.

Noch een tweede ſoort hier van is wat kleender van dop, uit den ronden, mede langwerpig, en boven een dwarsvinger niet hoog, zonder ſterre of vooren op den rugge, maar met eenen gewoonen mond onder aan den buik. De dop is met veele kleene korreltjes bezet, en daar op kleene digte ſtekeltjes als ſtukken van borſtelen, grys en glimmende als *Amianthus*, die hy in 't water opregt, maar uitgetrokken neêrlegt. Als men hier op trapt, of de handen daar aan ſteekt, verwekken ze eenen kleenen brand, jeuken in de hand, en maaken 't lidt rood zonder pyn. De dop heeft aan den eenen kant een rond gat, 't welk zyn mond is, zoo dat het voorgaande zynen uitgang is.

En waar gevonden worden. Men vind ze veel in den Amboinzen Inham in de Rivier *Weipitoe*.

Echinus Sulcatus, *By ons genaamt* Doodshoofd. *Zie de Plaat* No. XIV. *letter* C. *een tweede ſoort letter* D. *die ook* Slange Eyeren *wegens haar gedaante, genoemt worden. Wy hebben hier noch toegevoegt een gemarmerde, aangeweezen door* N°. I. N°. 2. *is een witte, doch wat uit den grauwen. Alle deeze zyn uit het Kabinet van den Heere Doctor* d'Aquet, *en* N°. 3. *is ons toegevoegt door den Heere de* Jong, *welke alle wy, om haare verſcheidentheit, noodig oordeelden hier by te voegen.*

XXXII. HOOFTDEEL.

Van den Echinus Planus. Pannekoeken en Zeeréalen.

Echinus Planus. Zyn 3 ſoorten. 1 Soort.

DEze *Echinus* wyſſelt mede tuſſchen een Zeeappel en een Zeeſterre, dies hy onder beide kan getrokken worden, waar van ik drie ſoorten aangemerkt hebbe. 1. De eerſte, die men Zeeréalen noemt, is rond, in den *Diameter* een hand breed, aan de kanten dun, in de midden een ſchaft dik, witachtig

of

of licht grauw. Op den rug vertoont hy vyfstraalige Sterre, die wat ingezakt is, en met veele kerven geteekent: in de midden of het *Centrum* een pas merkbaar kleen gaatje en op den buik ook een kleen rond gat, 't welk de mond is, van daar loopen ook vyf vooren zig in de rondte verspreide. Hy is met weinige en korte stekeltjes bezet, meest op de straal van de sterre, en ook aan den buik met noch kleender, zoo dat hy geenen zonderlyken gang in Zee maakt, latende zig door de baaren van de eene plaats naar de andere dryven. *Hunne gedaante. Zie de Plaat XIV. letter E.*

Van deze soort vind men een groot en raar slag, zeer dun en plat, 5 en 6 duimen lang en breed, in de midden omtrent een schaft dik, alwaar men op den rug een Ster ziet van 5 straalen, omtrent een lidt lang, waar van de voorste de langste is, de twee agterste loopen naar twee keepen of inhammen, die wel twee leden van een vinger diep zyn, als of 'er twee riemen uitgesneden waren, aan de ouden geopent, maar aan de jonge gesloten; de jonge zyn paers, de oude van aschgrauw en donker paers gemengt. Hunne voetjes zyn korte haairtjes of stekeltjes, waer mede zy onder water redelyk ras voortgaan, maar als hen 't water ontgaat, blyven ze op een plaats stil leggen. Men vind ze op de vlakke zandstrand, by de Rivier *Weynitoe* op Leytimor, in de maanden November en December. Hier van worden 'er ook zommige, doch zeer zelden, gevonden, die vyf uitgesneede keepen hebben, gelyk de voorgaande maar twee; doch deze keepen zyn aan de randen toegegroeit. *Een andere van deze soort. Zie de Plaat XIV. letter F. Haar grootte.*

De tweede soort is dikker van schaal, uit den ronden wat hoekig, met twee langere zyden, niet quaalyk een Ruiters schildje gelykende. Boven op den rugge heeft hy mede een Sterre, en aan den buik een ronde mond, overal bezet met korte groenachtige stekeltjes. De schaal is witter en vaster dan de voorgaande; aan den buik is hy wat ingedrukt met vyf vooren, en op den rug wat verheven, daar de straalen vol gaatjes zyn. *2 Soort. Haare gedaanten.*

De derde soort zyn de Zeeschellingen, schier van 't zelfde maakzel, in de grootte van eenen Hollandschen Schelling, en een schaft dik, meest rond of een weinig hoekig, als of ze mede een schildje wilde afbeelden. De buik is ingedrukt, en aan de kanten is hy altyd dikker, op den rug met een sterre, en overal bezet met diergelyke korte stekeltjes. Men vind ze by meenigte op de vlakke stranden van de *Oeliassers*, en hebben geen gebruik, als dat men de mooiste tot Rariteiten bewaart, wanneer men ze eerst in den regen legt, tot dat alle de stekeltjes afvallen, zynde de twee laatste soorten harder en langduuriger van schaal, doch de eerste is wel zoo raar en zoo mooi. *3 Soort.*

Hier toe behooren noch eenige Steentjes, die men in de *Vliassers* tusschen de Zeeklippen vind, hebbende de grootte van een stuiver, doch aan den eenen kant met een uitsteekend hoekje, daar een gat doorgaat, als of men ze tot voorhanzels gebruiken zoude. De onderste zyde is glad en effen, maar de bovenste is hol, vol scherpe straalen die Sterrewys staan, als de knoopen van zommige koraalboomtjes. Daar is geen ander leven aan, als dat men ze met een slymerig vleesch, de qualle gelyk, bekleedt vind, 't welk straks wegrot als men ze in de lucht legt. *Waar gevonden worden. Zie de Plaat XIV. letter H.*

De eerste soort, of eigentlyk Pannekoeken, worden 6 of 7 vinger breed bevonden, meest rond, en hebben aan den eenen kant twee inwyken, als of 'er stukjes uitgesneden waren, gelykende niet qualyk het overleer van een schoen, als het de Schoenmaker uitsnyd; ik heb 'er ook gevonden van 5 zulke inwyken, doch die ziet men zelden.

Echinus Planus, *of wel* Pannekoeken *by ons genaamt, hier van geeft de Schryver deeze drie afteekeningen, welke verbeeldt zyn op de Plaat* N°. XIV. *met de letter* E. *die ook een* Zeeréaal *genoemt word. De letter* F. *is eygentlyk de groote* Pannekoek, *van welke noch verscheide kleinder soorten gevonden worden, en een voorbeelt hier van is by letter* G. *Uit het Kabinet van den Heere Doctor* d'Aquet, *hebben wy'er noch twee bygevoegt, doch heel raar, welk eene verbeeldt staat by letter* H. *zynde deeze steenig, hart; en de ander met de letter* I. *hebbende om zyn halve rondte uitsteekende punten, waarom by de* Zonnestraalde Pannekoek *genaamt word.*

XXXIII. HOOFTDEEL.

Van de Limax Marina. Zeeslekke.

Limax Marina. Verscheide soorten. 1 Soort.

VAn de *Limax Marina* heb ik de volgende soorten ontdekt. I. De eerste is als een regte Wegslakke, langwerpig rond of ovaal, vier dwars vingers lang, en twee breed, beneden vlak, en boven half rond. De rug is bedekt met zwartachtige en weeke doornen, daar onder leggen 7 of 8 halve kringen als nagels, of als de leden van een Pantzier aan de schootjes, zwart', hoornachtig van substantie, digt tegens malkander gevoegt, doch zoodanig, dat ze het dier naar zyn believen buigen kan. Van onderen is ze t' eenemaal gelyk de Schulp *Lopas*, of Klipklever, te weeten, zy heeft een geel taai en slymerig vleesch, omgeeven met eenen gefronsden rand, ligter van koleur. Daar mede hangt zy zeer vast aan de Zeeklippen op onbewoonde stranden, inzonderheit by den droogen rysthoek *Siël* genaamt, zynde de Zuidelykste snuit van kleen *Ceram.* Men moet ze met gewelt van de klippen aftrekken, en dan rollen ze zig in malkander als een Egel. Zy hiet in 't Amboins *Kokohot*, op Loehoe *Talluut*, en word by de Inlanders gekookt en gegeeten.

Haar gedaante. Zie de Plaat X. N°. 4.

2 Soort.

II. *Limax Marina Verrucosa*, heeft mede de gedaante van een kruipende Wegslakke, doch is dikker en bultiger, op den rug met groote wratten bezet, zonder schild of doorn. Men vind haar mede aan de Zeeklippen; omtrent den voorschreven hoek, of op eenzame stranden daar groote steenen leggen. Zy blyft lang op eene plaats, gelyk de *Lopades*, weshalven men de plaats waar ze aan de klippen zitten, kaal en effen bevind; men vind ze ook onder aan de klippen hangen; zelfs daar ze met zand bedekt zyn, gelyk de Ezeltjes (*Azelli*) in de Wynkelders onder de steenen. Voor aan 't hooft steekt zy twee lange horens uit, waar mede zy in 't kruipen den weg zoekt, gelyk alle Wegslakken. Zy hiet in 't Amboins *Vlayl* en *Vlael.*

Waar gevonden worden.

Tylos, by *Plinius*, is een slag van *Azellus*, alzoo genaamt van de weerachtige, (*Calleuze*,) hardigheit des Vleeschs, waar door hy misschien een van deze *Limaces*, of Zeeslakken verstaat.

3 Soort. Haar gedaante. Zie de Plaat X. N°. 5.

III. *Limax Tertia*, is anders niet dan een klomp, meer rond dan langwerpig, met een geelachtig taai vleesch, gelyk het voorgaande geil van reuk, anders niet op den rugge hebbende dan een wit beentje, wat grooter dan een dubbeltje, met eenen uitsteekenden krommen hoek, maakende schier de gedaante van een ham.

En waar gevonden worden.

Zy groeit op vlakke stranden voor het Kasteel Victoria, en is goed om te eeten, doch is meer by de *Panegeijers* geacht, dan by onze Amboneezen.

Van deze voorgaande noch twee soorten.

Daar zyn noch twee andere soorten, meest uit een klomp vleesch bestaande, waar van de eerste een rond schildje, als een vlak schoteltje, draagt.

De andere heeft een langwerpig schildje, schier vierkantig, als een Amboins schild, een halven vinger lang, en een kleenen vinger breed. Beide worden ze mede onder Rariteiten bewaart.

Limax Marina, *of de* Zeeluis, *staat verbeelt op de Plaat* N°. X. N°. 4. *en de* Limax Tertia, N°. 5. *Van de andere hebben wy geen afbeelding; doch* N°. 6. *is hier by gevoegt, om dat die meede tot dat geslagt behoort.*

XXXIV. HOOFTDEEL.

Van de Stella Marina: Bintang Laut.

VAn de *Stella Marina* heb ik de volgende soorten aangemerkt. *Stella Marina.*

I. De gemeene soort heeft vyf voeten, in de gedaante van een vyfstraalige Sterre, want de straalen noemt men in 't gemeen de voeten, daar men takken gehoort te zeggen, want ieder tak is vier of vyf duimen lang, rond, en dik als een duim, boven glad en hoogblauw, of met laage wratjes bezet, van onderen witachtig, alwaar men in ieder tak in de lengte eene opening of scheuring ziet, doch digt gesloten, en by den mond als in een *Centrum* t' zamen stootende, zynde anders daar aan geen kennelyke mond. Uit deze scheuren, als men ze omkeert, vertoonen zich ontelbare kleene voetjes, die het dier dan uitsteekt, dan intrekt. Als ze al te zamen uitsteeken, gelyken ze wel een Duizendbeen. Men vind 'er ook onder die 6 takken hebben, te weeten, twee kleene en drie groote; doch deze zyn kleender en grauwer. Zy maaken eenen langzamen gang onder water, daar men ze schoon blauw op den grond ziet leggen, en zomtyds word men schielyk gewaar, dat ze zich onder de groote klippen verbergen, 't welk zy niet kruipende doen, maar in 't zeewater vlottende. Van binnen is een hardachtig waterig vleesch, hebben geen onderscheidene leeden, en rieken zeer sterk naar 't zeewater; en als men ze hart handelt, veroorzaakt zulks eenige jeukte in de hand. *De eerste soort. Bestaat uit vyf takken. Waar in veel kleine voetjes geplaatst zyn.*

Haar naam in 't Latyn is *Stella Marina*, in 't algemeen. *Belg.* Vyfvoet en Zeesterre; in 't Maleits *Bintang Laut*; Amboins, op Hitoe, *Sasanna*: de algemeene Naam *Sannawaru.* *Haar naam in verschei-de taalen.*

II. *Stella Marina Minor*, is pas zoo groot als een vlakke hand, de takken zyn plat, op den rug gegranuleert, lichtgrauw, of witachtig, anders van 't zelfde maakzel als de voorgaande; word gevonden in stille baaijen en vlakke stranden, als in den Amboinschen Inham, by den hoek *Martyn Fonso.* *2 Soort. Waar gevonden worden.*

III. *Stella Marina Quindecim Radiorum*, word zeer zelden gevonden; is 4 en 5 duimen breed, rondom in 12 of 14 takken verdeelt, die niet alle van gelyke lengte zyn, een ieder heeft in de midden een lidt dat hy buigen kan, omtrent een lidt van een vinger lang, ros van schaal, en bezet met scherpe stekelen, omtrent de nagel van een vinger lang, mede ros als of het een Zeeappel was; beneden ziet men aan de takken een scheur, en daar in byzondere kleene voetjes. Zy houd zich in de diepte van de Zee, daar het vol grove steenen is, gelyk de strand van *Laricque*, alwaar zy *Hulupana* hiet. Als men zig in haare stekels queft, verwekt zulks eenen grooten brand en zwaare pyn, daarom zy ongemoeit gelaten word. Men kan haar echter hart droogen en bewaaren, zonder dat haare stekels afvallen. *3 Soort. Heeft meerder takken dan de voorgaande. Waar zy zig ophoud.*

IV. *Stella Marina Quarta*, is de grootste van allen, 8 en 9 duimen breed, mede in 5 takken verdeelt, die beneden vlak zyn; boven loopen ze met een verheven rug toe, ros van koleur, die bezet is met hooge zwarte wratten, hard en spits als stompe doornen; van onderen aan de takken ziet men bescheidentlyker de lange scheuren, die met gezaagde kanten sluiten als het Bekkeneel, daar hy ontelbare pootjes uitsteekt, week, buigzaam, en voor met een knopje gelyk de Slakkehorentjes, waar mede zy niet alleen haaren gang maakt, maar ook haar voedzel zoekt, zoo dat deze vyf scheuren haar voor vyf monden dienen. Als men dit dier van boven ziet, gelykt het zeer wel een hard gebakke Pastei, met zwart gebrande knobbeltjes en kanten. Men kan geen leven aan dit dier bespeuren, dan aan de uitgesteekene voetjes, want de takken staan styf, en men ziet het geen beweging op den grond maaken, al raakt men 't aan. Als men 't opdroogen wil, moet men 't eerst in versch en warm *4 Soort. De grootste van allen. Haar gedaante. Zie de Plaat XV. letter A.*

warm water leggen, tot dat de brakkigheit uittrekke, en dan in de heete Zon of in den rook droogen, zoo kan men het een tyd lang bewaaren. Maar by regenachtig weêr, of als het voctige lucht raakt, valt het ligt van malkander.

Haar benaming in verscheide taalen. Haar naam in 't Latyn is *Stella Marina Quarta & Artocreas Marinum: Belg.* Zee-pasteitjes; in 't Amboins *Safanna*, als boven.

Men vind ze veel op *Cerams* Noordkust voor *Assahudi*, en op *Bonoa*; als ook in het binnenste van den Amboinschen Inham.

5 Soort. V. *Stella Marina Quinta & Scolopendroides*, is de kleenste, doch levendigste onder alle Zeesterren, afzienlyk van gedaante, want het Lichaam is kleen en plat als een Spinnekop, boven aschgrauw, glad, en met vyf vooren afgedeelt, boven op maar met een velletje bekleed, van onderen schaalachtig, uit den ronden vyfhoekig. Hier aan staan vyf lange en smalle takken, van enkele wervels t'zamen gezet, naar alle zyden buigzaam, als of het vyf lange wormen waren, aan de kanten met twee rygen steene voetjes bezet, die haar t'eenemaal de gedaante geven van een Duizendbeen, zoo dat men ze daar voor aanzien zoude, als men het lichaam niet ziet. Onder aan de takken ziet men geene scheuren, gelyk aan de voorgaande, alleenlyk van den mond gaan vyf korte scheuren uit. Het dier kan deze takken naar alle kanten ras beweegen, gelyk de Zeekat haar armen, en maakt daar mede ook eenen rassen gang, dezelve met veele bogten voortwerpende, en dan het lyf natrekkende. Als men een tak aanvat, kruipt het dier weg, en laat 'er een stuk van in de hand; ook is het wonderlyk om te zien, dat deze takken in veele stukken gekapt, zig alle noch lang beweegen, gelyk de afgekapte staerten van de Haagdissen. Maar als het geheele dier begint te sterven, krult het zyne takken over 't hooft in eenen bol, en sterft zoo in malkander gerolt; in 't lyf vind men niets vleeschagtigs, maar alleen een zwart bloed, is daarom ook tot de kost onbequaam.

Zie de Plaat XV. letter B. en C.

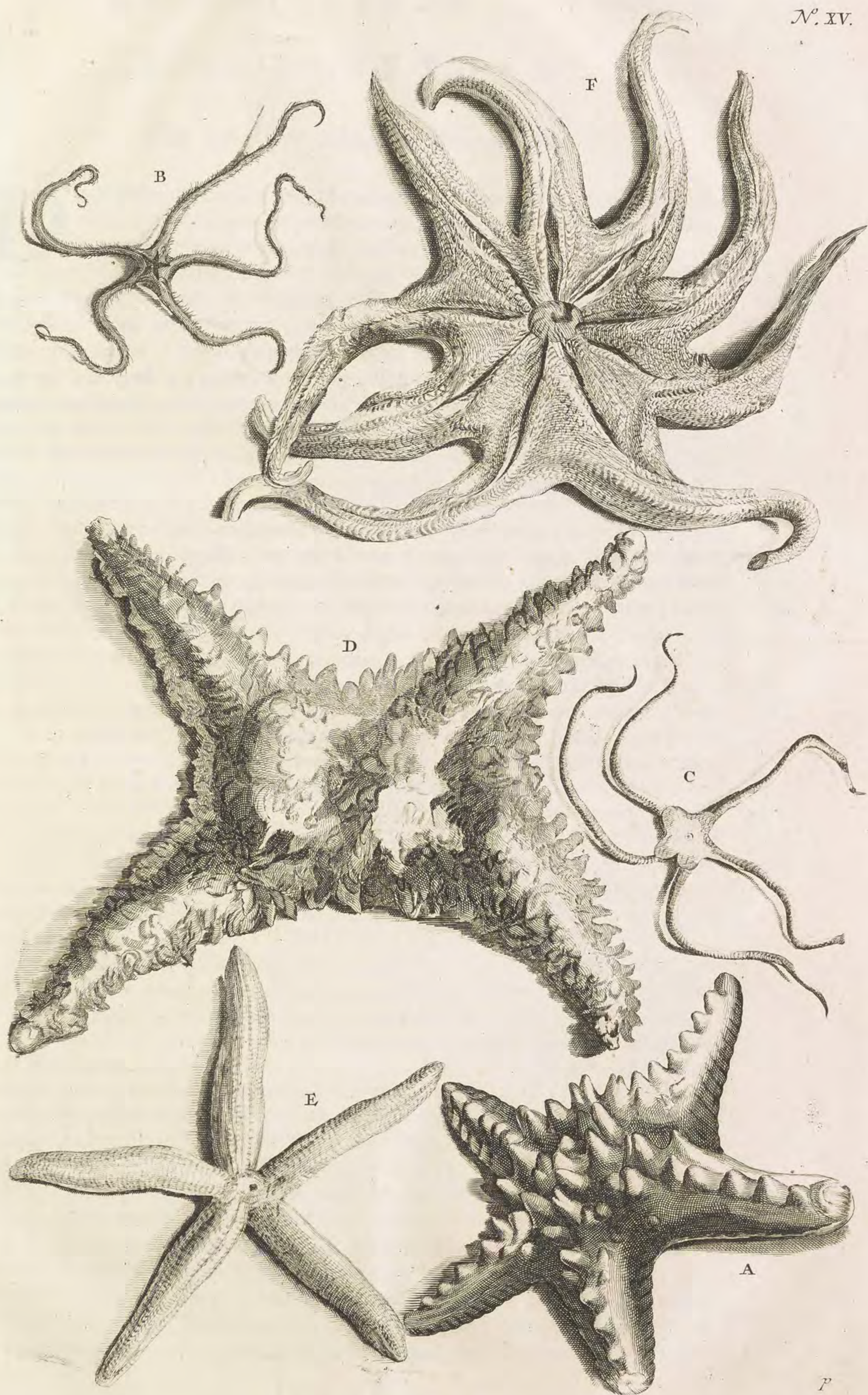
Haar benaming en waarom. Haar naam is *Stella Marina Scolopendroides*; in 't Ambons op Hitoe, *Sanna Waru manuhulu*; iets dat naar Vogelpluimen gelykt, verstaande daar mede de dunne pootjes aan de takken,

Waar gevonden worden. Men vind haar op steenachtige stranden, daar men qualyk een steen kan opligten, of men vind ze daar onder, weetende zich ras te verbergen en weg te kruipen; men ziet'er schier niets aan dan straalen of takken, zoo dat men meenen zoude het een party Duizendbeenen te zyn, 't geen ieder een vervaert maakt om haar aan te tasten.

De Zeesterren zyn onnut tot spyze. Van alle de Zeesterren word niets tot de kost gebruikt, behalven dat ik zommige Inlanders van de Zuid-ooster Eilanden gezien hebbe, die de eerste, en vierde soort tot spyze bezigen, maar ik heb niet konnen ervaaren hoe zy die toebereiden; anders word *Doch dienen voor aas der Visschers.* 'er een Aas of *Ompan* van bereidt, 't welk zy in de Bobbers der Vischvuike leggen, om de Visch daar binnen te lokken; hier toe neemen ze alderhande Zeesterren, braaden die op koolen, stootenze, en vermengen ze met andere sterkriekende dingen, en binden dat in den buik van de Bobbers. In *Hist. Antill.* leest men aangemerkt te zyn, dat de Zeesterren in de *Caribische* Eilanden, als ze eenig onweêr voorzien, met haare *Hoe zy haar in storm bewaaren.* kleene pootjes veele kleene steentjes omvatten, zoekende haar daar mede te bezwaaren, of als met ankers vast te maaken, op dat ze van de Zeebaaren niet geslingert worden. Die van *Hoeamohel* bereiden ze tot de kost aldus: zy neemen die van de eerste of vierde soorte, snydenze in stukken, en douwen'er het zwarte bloed uit, kooken ze dan in water met eenige zuure bladeren, als *Condong* of *Tamaryn*, en laaten ze een paar dagen daar in staan; daar na schrapen ze de buitenste dikke of ruige huid af, snyden ze in kleene stukjes, en kooken ze nochmaals met *Santang Calappa*; waar na ze van hen gegeeten worden.

Stella Marina, *of* Zeestarren, *zyn veele soorten, waar van ons geene afbeeldinge zyn toegekomen, dan die op de plaat* N°. XV. *verbeelt staat met de letter* A. *die, om haare gedaante, ook* Zeepasteijen *genoemt worden, De* Stella Marina Scolopendroides, *is aangeweezen met letter* B. *die met doornen omzet is, en letter* C. *is een andere soort, doch geheel glad. Wy hebben hier, om haar ongemeenheit, bygevoegt eene vierstraalige, getekent met letter* D. *en eene vyfstraalige met letter* E. *beneffens eene negenpuntige, met letter* F. *die ons door den* Heere *Doctor* D'Aquet *zyn toegezonden, welke alle in 't leven* 3 *of* 4 *maal grooter zyn dan hier verbeeldt staan.*

XXXV. HOOFT-

N°. XV.
F
B
D
C
E
A
P

XXXV. HOOFTDEEL.

Van het Caput Medusæ: Bœlœ Aijam.

DIt Monstreuze Zeedier behoort mede onder de Zeesterren, vreeslyk van aanzien, en niet ligt om aan te tasten voor die geenen, die het nooit gezien hebben; waar van ik twee soorten beschryven zal. *Caput Medusæ. Zie de Plaat XVI. letter A.*

I. Het eerste heeft het Lichaam of het hooft mede als een Spinnekop uit den ronden wat plat, en eenigzins vyfkantig, omtrent een duim breed; de dop is harder dan aan de Zeeappels, boven met een weeke huit bedekt, onder met een langwerpige scheur, 't welk de mond is, bezet met veele voeten. Dit Hoofd verdeelt zig voor eerst in 5 paaren of 10 enkele Takken, waar van twee en twee een gemeenen oorsprong hebben, en met hunne t'zaamenvoeging het voornoemde hoofd maaken, zoo dat het zelve geen byzonder Lichaam is. Ieder tak verdeelt zig in 3 andere, en de zelve wederom in 4 of 5 dundere, zynde de geheele tak ruim een hand lang. Alle deze takken of straalen zyn van ontelbaare steenachtige Wervels t'zaamen gezet, naar alle kanten beweeglyk, gelyk de baart van een Zeekat. Van onderen ziet men in twee reijen ontelbaare kleene witte voetjes, fyn gekartelt, met een geel nopje voor aan, als of het draadjes van een bloem waren, waar mede dit Beest zynen gang verrigt, zoo yslelyk van gedaante, dat men 't voor een klomp van Duizendbeen of kleene Slangetjes zoude aanzien. De gemeene koleur van beide de beesten, is ros, doch men vind 'er ook koolzwart, groen, grauw en geel; het binnenste is niet te onderscheiden in zeekere deelen van ingewanden, maar legt verwart, meest gelykende het geele vleesch van de Mosselen. Onder water gelykt het een wyt uitgebreide bloem, en als men 't opligt, laat het zyn getakte voeten allegaâr nederwaarts hangen, maar uit het water getrokken zynde, sluit het zyne takken opwaarts, slaande de zelve om de hand des geenen die het by den kop vat, die daar over niet weinig verschrikt, meenende dat hy eenig dood Zeegewas aanvat, 't welk zig dan zoo schienlyk om zyn handen slaat. Het besterft ook zoodanig met alle de takken opwaarts in een bol gesloten, gelykende alsdan 't hoofd van een kool (*Brassica*) die zig sluiten wil; men kan het echter niet lang bewaaren, dewyl het zoo bros is, en van enkele Wervels lossely k aan malkander hangt. Het houd zig in de diepte op, daar veel koraalsteenen zyn, en men vind het gemeenlyk om de Zeeboomtjes geslingert, doch word weinig gevonden. *1 Soort. Omstandig beschreeven.* *Vertoont zig onder 't water als een bloem.* *Waar zy haar houden.*

II. *Caput Medusæ Secundum*, is noch zeltzamer en wonderlyker dan het voorgaande, doch meest in meerderheit der takken daar van verschillende; want de middelste kop, die mede het lyf van een Spinne verbeeld, is voor eerst verdeelt in 5 paaren of 10 hoofdtakken, die niet boven een dwars hand lang zyn. Ieder der zelven verdeelt zig in twee andere, die een voet of 1½ lang zyn, doch de eene is altyd langer dan zyn naaste. Elk van deeze verdeelt zig wederom in 20 of 24 kleender takjes, die verwisselt tegens malkander staan, en dezelve eindelyk weder in andere dwarsdraadjes, alle van steenachtige, doch brosse wervels t' zaamen gezet, en naar allen kanten beweeglyk. Alle de mindere takjes zyn ruig van onderen, door welke het voortkruipt, want ze hebben geene voetjes, echter weet het alle zyne takken zoodanig uit te breiden en voort te zetten, dat ze malkanderen niet in den weg zyn. De kop heeft van onderen een rond gat, 't welk zyn mond is, rondom het welk veele kleene tandjes staan; behalven dit noch 5 scheuren by den oorsprong der hoofdtakken, die hem mede voor monden dienen. Het lyf is bedekt met een gladde huid, en de schaal veel weeker dan aan 't voorgaande. Binnen ziet men diergelyke 5 bloedzakken en eyeren gelyk aan de Zeeappels, doch veel kleender; de eyeren zyn geelder of schier roodachtig, harder *2 Soort. Noch zeltzamer.* *Hunne gedaanten.* *Hebben eyeren als de Zeeappels.*

dan aan de Zeeappels, en de maagen moet men onder de 5 Hoofdtakken zoeken. Het houd zig mede in de diepte op, onder en aan de groote Koraalsteenen, daar het zyn takken in de rondte uitbreidt, beslaande een plaats wel vier voeten in den *Diameter*; gemeenelyk hangt het lyf aan de klippen, en de takken slingert het om de naaste Zeeboomtjes die het zomtyds bedekt houd, inzonderheit die soorte, die wy *Lib.* 12. van ons *Herbarium*, *Pseudo Corallium rubrum* genaamt hebben. Het komt zelden voor den dag, en de Scheepslieden haalen het zomtyds met hun anker op, daar dan niemand zoo stout is die dat vervaarlyke dier durft afneemen, vreemt toeziende, als 'er een oud *Orang Lamma* onder is, die het met de handen durft aantasten, en dat het zyn takken om de zelve slaat, en nochtans niet bezeert. Het uitgetrokkene krult al zyn takken en loofwerk, over 't hooft in een bol, als een sluitkool, en besterft aldus, doch duurd mede niet langer dan de naaste Regenstorting, wanneer het in stukken van malkander valt, of men moet het geduurig in den rook laten hangen.

En kunnen niet veel bewaart worden.

Haar benaming in verscheide taalen. En waarom.

De gemeene naam van beide is in 't Latyn *Caput Medusæ*, dewyl ik niets anders weet, 't geen met dat Slangenhoofd zoo wel overeen komt als dit dier. In 't Maleits *Bulu Aijam*, naar 't Amboinsche *Manuhulu*, dat is, Hoenderveeren, waar mede ze de veelvoudige takken dezes beests vergelyken, doch dezen naam is in 't voorgaande Hooftdeel ook gegeven aan de *Stella Marina Quinta* of *Scolopendroides*, die met dit dier eenderlei slag is.

Worden van d'Inwoonders tot spyze gebruikt.

De Inwoonders van *Hitoe* en *Hoeamohel*, gebruiken het zomtyds tot spyze, neemende daar toe de tweede of grootste soorte, waar van ze alle de fyne takken weg smyten, en kooken daar van niets dan het middelste lyf, met de naaste hoofdtakken, daar in de maagens verborgen liggen, waar van ze dan niets dan de Eyeren nuttigen. Andere braden het slegts op koolen, en zoeken dan de Eyeren daar uit.

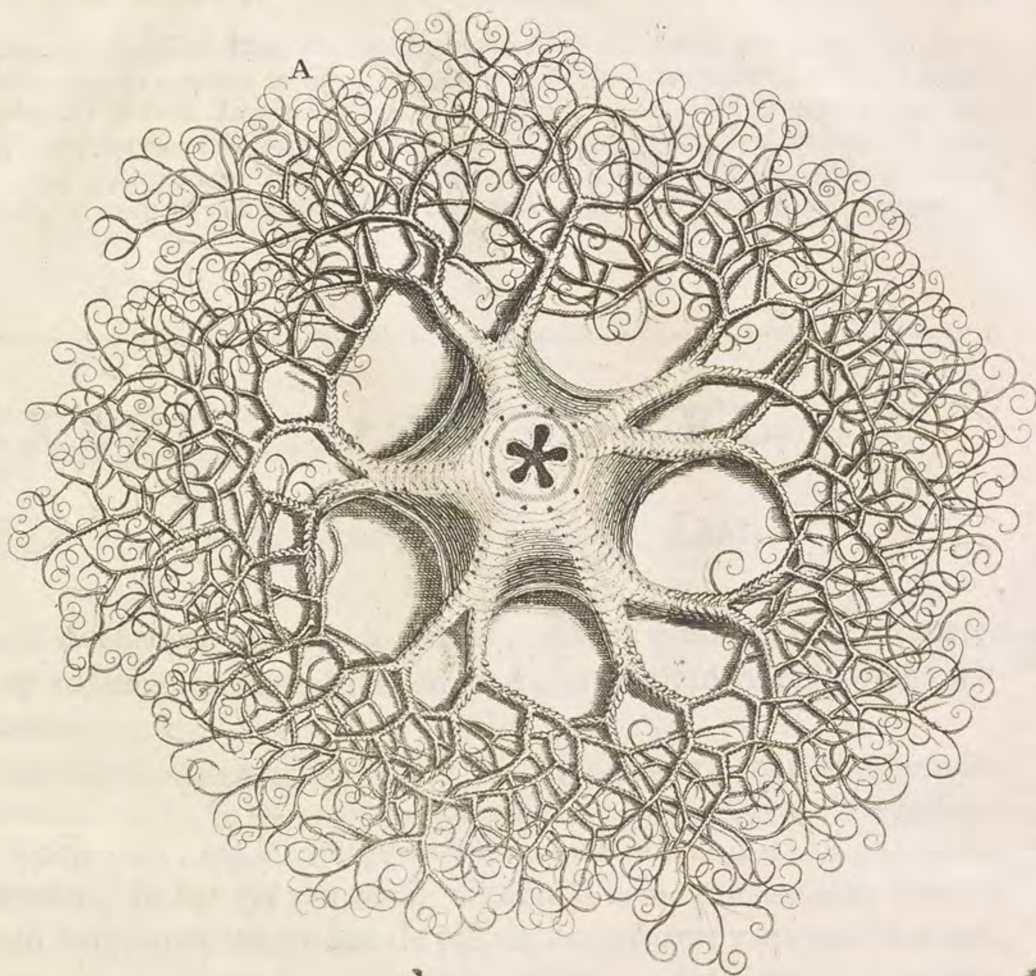
Gedroogt zynde verbeeldt zy de roos van Jericho.

Als men van de eerste soorte eenige kleene vind, die haar takjes ordentelyk opwaarts sluiten, en het hart opdroogen konnen uitstaan, gelyken ze zeer wel de zoo genoemde roos van Jericho, zoo dat men ze eenen onweetenden daar voor verkoopen kan.

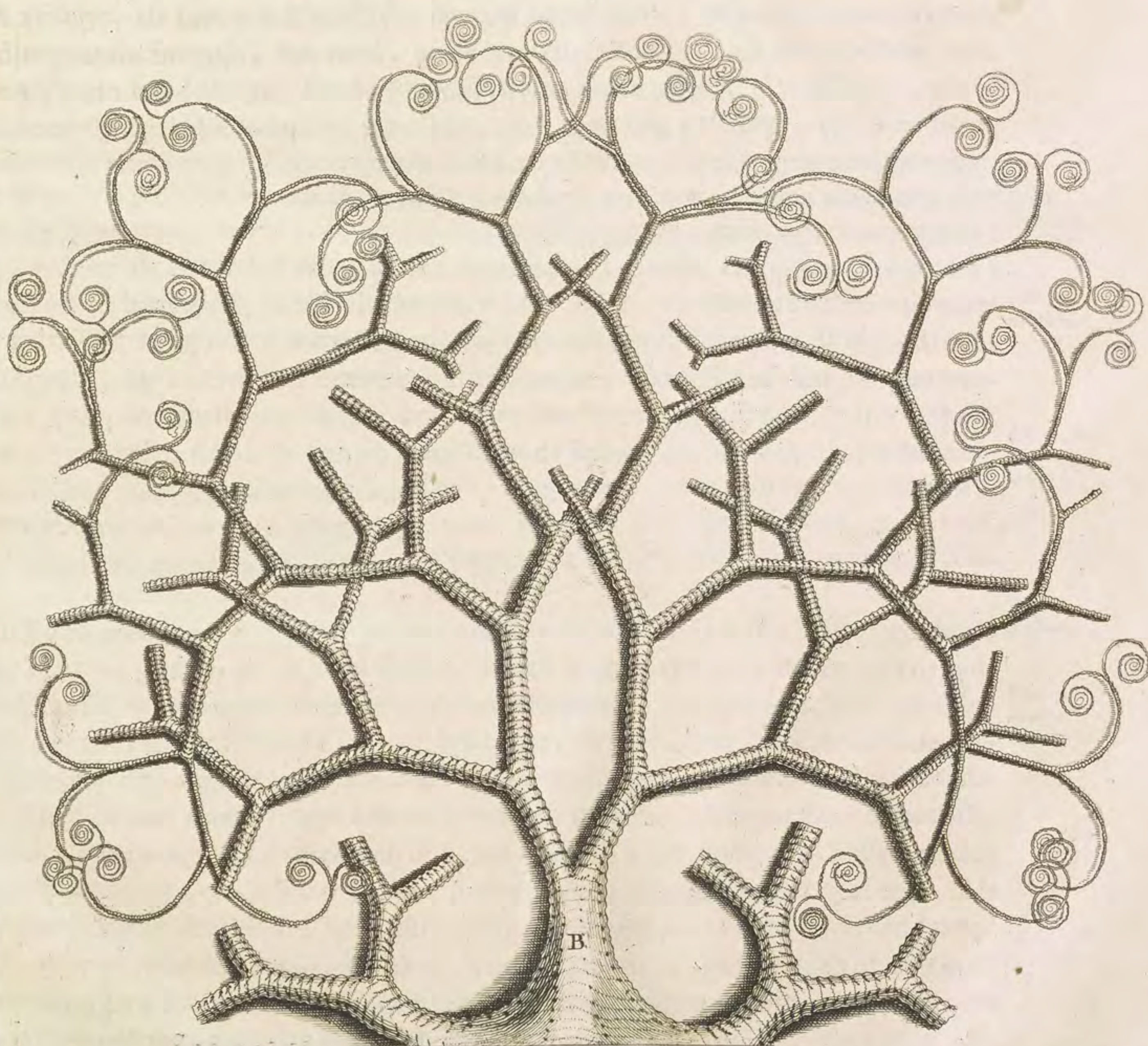
Caput Medusæ. *Onder alle Schepzelen die my voorgekoomen zyn, is deze wel 't wonderbaarlykste; 't is een dier 't geen den nauwkeurigen aanschouwer verbaast moet doen staan, en zeggen: Heer, hoe wonderlyk hebt gy alles gemaakt! Deeze Zeestar te verbeelden, is byna onmogelyk, om haare veelheit van leeden, die gedroogt zynde zoo verwart door een leggen, dat men niet dan eene afbeelding by gedagten daar af kan maaken: waarom de Schryver zulks naar behooren niet heeft kunnen laaten verrigten. De Heer Doctor* D'Aquet, *heeft uit zyn Kabinet ons een van deze toegezonden, die wy, zoo veel het doenlyk was, hebben verbeeldt, zie de Plaat* N°. XVI. *Letter* A *en* B. *is een van haare vyf takken, welke tak zig aanstonts in tweên verdeelt, die ieder weder in tweên is gesplist, gaande zoo opwaarts tot eene tienwervige verdubbeling toe. Voor zoo veel wy hebben konnen bespeuren, komt een straal of tak uit te maaken* 512 *uiteinden, waar van wy in letter* B *maar eenige, om niet verwart te zyn, konnen vertoonen, en indien de andere, die nu afgebrooken staan, meede uitgeteekent ware, zoo zoude het niet anders dan eenen verwarden klomp voorkoomen. Deeze eene dan door vyf vermenigvuldigt, (want deze Star vyf zulke punten heeft) brengen t' zamen* 2560. *uiteinden voort, die alle zoo fyn als een draat gekrult, en om haar veelheit verwart, en door malkander leggen; dit nu zoo zynde, bevinden wy dat ieder punt of tak, altoos door twee opgaande,* 512 *uiteinden maakende, in zig besluit* 1023 *leeden, en de zelve door vyf vermenigvuldigt,* 5115 *leeden uitmaaken. Ieder lidt bestaat wederom in verscheide wervelbeenen, die alle onder rondachtig, boven plat, en op ieder hoek met een doorntje bezet zyn, verbeeldt met letter* C. *Ik heb dezelve nagespeurt, en bevonden dat ieder lidt, (die alle niet gelyk, doch hoe meer naar 't uiteinde, hoe langer zyn,) van* 10 *tot* 20, *ja in zommige heb ik 'er* 24 *getelt, die diergelyke wervelbeentjes hebben: als wy nu de zelve door malkander stellen op* 16 *stuks, zoo komen ze uit te leveren een getal van* 81840. *Dit is nu maar ten opzigt van het kleine* Caput Medusæ, *alhier door den Autheur beschreeven; deze die ik nagespeurt heb, is, zoo als zelve verwart lag, omtrent* 5 *of* 6 *duim lang, en meen, dat zoo de einden uitgestrekt lagen, het einde in zyn middellyn niet wel een voet zoude uitmaaken, zoo dat men hier uit besluiten kan wat 'er van een, die de Schryver den tweeden noemt, moet zyn. Ik heb noch een diergelyke gezien, die, naar ik my verbeelde, regt uit lag, wel drie voeten over 't kruis zou geweest zyn, en echter niet grooter van leeden dan deze voorgaande. Hier uit is te denken, indien de zelve maar* 3, *of vier leeden langer ware, hoe veel uiteinden, leeden, en wervelbeentjes dat die meerder uitmaaken zoude.*

Ik heb uit den mond van zyn Scaarsche Majesteit van Moscovien, wanneer hy my met zyne tegenwoordigheit vereerde, om myne liefhebbery te zien, verstaan, dat in de Caspische Zee veele van deze gevonden worden, en dat ook de manier van de zelve te vangen, met des Autheurs beschryving over een quam, namentlyk, dat met een stok op het dier in 't water steekende, het alle zyne takken om de zelve slaat, en wel vast houdende, zoo uit het water getrokken word: en noch naderhant, ten huize zynde van den Heer de Jong, *en in gesprek raakende*

met

A

C

B

met den Secretaris van zyn Scaarfche Majefteit, beveftigde die Heer het meede, met byvoeging, dat 'er veele, en heele groote in dezelve gevonden wierden. De Schryver zegt dat deeze Zeeftarren niet wel te bewaaren zyn, doch ik geloof dat de heete Lugt aldaar, hier van de oorzaak is. Die ik ontmoet heb, was hart, en geheel gaaf, doch het kan wel zyn dat die uit een ander geweft, (daar de Lugt zoo veel bederving niet aanbrengt,) zal gekoomen zyn. Hy was heel wit, en die van den Heere Doctor D'Aquet, *uit den geelen grauw, 't welk my doet gelooven, dat deze twee, ieder van eene byzondere geftalte geweeft zyn.*

XXXVI. HOOFTDEEL.

Van de Sagitta Marina: Safappo Laut.

Zeepylen of Zeefpatten zyn dunne ftokjes, die men binnen eenen zekeren Worm op zommige zandige ftranden vind, verdeelt in twee foorten: witte en zwarte. *Sagitta Marina. 2 Soorten, witte en zwarte.*

I. Witte Zeefpatten zyn regte ftokken, van een 1½ voet lang, aan het eind qualyk een ftroohalm dik, en allengskens toefmallende, tot de fynte van een draad Het dikfte van dit ftokje ftaat, tegens de gewoonte van zwaare dingen, boven, en het dunfte onder, te weeten, in het lyf van eenen dikken Worm, die beneden daar aan hangt, noch wel een halve voet langer dan de pyl, in de gedaante van een buikworm, (*lumbricus inteftinorum,*) naar beneden allengskens dikker, tot de dikte van een pink, en dan fchielyk in een ftompe fpits eindigt. De pyl is doorgaans bekleedt met een week velletje, als met een fcheede die aan den worm vaft is, en heeft ter wederzyden een doorgaande zoomtje, van rood, geele en witte koleur, als of het franje was, in de gedaante van de lange, fmalle Maccaffaarfche Standaarden. De Worm is wit of vleefchverwig, zonder kringen, maar plat, en een weinig geftreept, van eene harde zenuwachtige fubftantie, binnen gevult met een vuil water, met weinig zand gemengt; deze Wormen groeijen op vlakke zandige ftranden, en ftaan de pylen altyd regt over eind, by hoog water meeft met de pylen boven den grond, doch met Zeewater bedekt, en zoo als het water valt, daalen ze mede in 't Land, en blyven niet boven 3 of 4 vingeren boven den grond uitfteeken. Dieshalven, als men ze hebben wil, moet men zulks met hoog water waarneemen, vattende het bovenfte van den Worm, daar de pyl uitfteekt, en 't zelve met eenen ruk uittrekkende; want als men daar aan gaat waggelen, trekt de worm hoe langer hoe meer naar beneden. Boven water gehaalt zynde, verflenffen ftraks de franjen, aan de zyde hangende, dat men ze niet meer bekennen kan; men legt ze eenige dagen in 't verfch water, of in den regen, zoo verrot de worm daar af, en men krygt eene witte pyl daar uit, die van een tot 1½ voet, lang zyn, rond en niet geheel glad, en breeken zeer ligt; men zoud ze voor bezemftokjes aanzien. *1 Soort. Gedaante en grootte der witte. Heeft een worm om zig. Waar groeijen. Hoe gevangen. En gezuivert worden.*

II. De tweede foort is 2 en 2½ voeten lang, waar van de kleenfte helft, zynde de regte Worm, glad is, en in zand fteekt, de reft naar boven toe, is aan de eene zyde bewaffen met twee rygen kammetjes, als haanekammen, doch veel dunder, en uitgebreidt door veele fyne ftraalen, in 't ronde ftaande, als vifchooren, ook met fubtile punten uitfteekende, digt boven malkander, en overdwars aan den worm, doch zoodanig, dat men met eenen vinger daar tuffchen kan komen. In 't water ftaan ze mooi uitgebreidt als een bloeme, en verroeren zich, maar uit het water komende, fluiten ze zich naar boven toe tot over 't hooft heene, daar ze allengskens kleender worden. Als men onvoorzigtig deze ftekels aanraakt, zoo gevoelt men eene hitte, en de hand word rood, daar op volgt een moeijelyk jeuken, waar na bobbeltjes opkomen, als of men door Bernneetels geraakt was, wel drie dagen duurende, maar als men ze van onderen opwaarts aanvat, gevoelt men niets dan hitte in de hand, waarom men ze dezer voegen moet aan- *2 Soort. Haar gedaante. Die aanrakende verwekken zy groote pyn.*

 vatten,

vatten, de handen met zand eerst ruig maakende. Haare verwe is niet vleeschverwig gelyk de voorige, maar bleek blauw en grauw; by nacht geeven ze eenen vuurigen en groenachtigen slym van zich; de pyl is aan deze niet wit, gelyk aan de voorige, of Hitoeëzen, maar blauwachtig. Zy trekken zich niet verder in 't zand dan tot aan de kammen, en staan op het strand voor het Kasteel Victoria, digt aan den rand van 't laagste water, daar de wal begint af te gaan.

Waar gevonden worden.

Haar verscheide benaming.

Haar naam in 't Latyn is *Sagitta Marina*, *Belg.* Zeepylen en Zeespatten, in 't Maleits *Sasappo Laut*, dat is, Zeebezemstokken. Maccass. *Panadokki.*

Hoedanig in 't water zyn.

Zy worden gevonden op zoodanige stranden, die met het hooste water niet boven een elle bedekt worden, en waar op met het laagste noch altyd wat blyft staan. De eerste soort vind men op Hitoe, op den strand van *Kaytetto*, de binnenkust van *Hoeamohel* by *Lokki* en *Laala*, als mede op *Macassar*; de tweede soort heb ik nieuwers gezien dan in den Amboinschen Inham, voor 't Kasteel Victoria. Aan de eerste of Hitoeësche soorte, heb ik ook niet ervaaren, dat ze zonderlyken brand of jeukte in de hand verwekken, hoewel ik ze by honderden uitgetrokken hebbe; ook hier niet opgelet, of ze by nacht zoodanige vuurigen en blauwachtigen slym uitgeeven gelyk de gekneusde Duizendbeenen, al 't welk de Amboinsche doen. Deze laatste in den regen en de zonne gebleekt, verliezen wel haare blauwigheit, doch worden nooit zoo wit als de Hitoeësche, waar van misschien de oorzaak is, dat de eene in witter en zuiverder zand groeijen dan de andere. Zy hebben geen gebruik dan dat men de schoongemaakte pylen tot Rariteiten bewaart, moetende in eenen Bamboes geslooten worden, op dat ze niet breeken. Zeekere *Maccassaar* heeft my nochtans voor een groot geheim geleert, dat deze pylen dienen om het grouwlyke *Maccassaarsche* gift uit de wonden te trekken, die door haare venynige spatten gemaakt worden, te weeten, als men een stukje van deze pylen in de wonden steekt, 't welk van zelfs daar in dringt, en het gift uitzuigt, dat men alsdan, met een draadje dat daar aan gebonden is, wederom uittrekt: zoo dat het schynt als of deze Zeepylen van de Natuur geteekent zyn, om dit gift te wederstaan. Want zy gelyken in de dikte en lengte zeer wel naar een *Maccassaarsche* spatte, daar het venynig hooftje noch niet aangevoegt is, en de stukjes trekken in de wonde, naar hunne voorige natuur, toen ze noch in 't zand stonden en nederwaarts trokken. De brand en de puisten die van de laaste soorte aan de huit opkoomen, als men ze hart handelt, of als ons de fyne steekeltjes van de kammen in de hand raaken, worden aldus geneezen. Neemt warme assche met zuur Limoensop gemengt, wryft daar mede de handen een reis of twee, tot dat het moeijelyk jeuken vergaa, maakt daar na een papje van de *Crusta Cinerea Accarbary Nigri*, op eenen steen met water gewreven, en smeert dat op de huid, dit zal den brand en 't fenyn uittrekken.

Dienen om vergift uit de wonden te trekken.

XXXVII. HOOFTDEEL.

Van de Phallus Marinus: Buto Kling.

Phallus Marinus

Waar van 3 soorten.

Haare hoedanigheeden.

DE volgende dieren noemt men eigentlyk *Zophista* of *Plantanimalia*, die de gedaante van een Plant of ander leevenloos ding hebben, en nochtans onder water leeven; en, zoo men 'er naukeurig opletten wilde, zal men hier van drierderlei slag bevinden, of die in drie trappen konnen verdeelen. Den eersten en opperste trap hebben die geene, die de dieren nader komen, en waar in men eenige leeden bescheidentlyk bekennen kan, en waar onder gehooren zommige in voorgaande Hooftdeelen beschreven, als van de Zeeappelen en Zeesterren. Den tweeden trap hebben die geene, die van beiden even veel hebben, gelyk de dingen die hier na volgen. In den derde en ondersten

derſten trap zyn die geene, die de planten en ſteenen nader komen, en nauwlyks iets betoonen dat naar levend gelykt, waar van wy een deel in 't einde van 't 12[de] Boek van d'Amboinſche kruiden beſchreven hebben, doch de Natuur is in 't Element des waters zoo verwart, dat men dingen vind, die men qualyk tot een van deze trappen brengen kan, als of'er overblyfzels van den eerſten Chaos in gebleven waren; want hier loopen levende; groeijende en minerale dingen alle onder malkander, maakende planten die leeven, ſtarren die groeijen, en dieren die de planten nabootzen. *En tot welk die behooren.*

Onder den tweeden trap van de *Zoophitis* dan, ſtellen wy den *Phallum Marinum*, waar van wy twee ſoorten beſchryven zullen. Het eerſte en gemeenſte is de zwarte of donkergrauwe, zeer eigentlyk een Mannelyk lidt, of een ſchaft van een Kanon verbeeldende, 6 en 7 vingers lang; ruim een duim dik, rond, aan 't eene of agterſte eind dikker, gelyk de Kartouwen zyn, voor ſpits, doch rond toeloopende, alwaar ze een rond hoofdje uit- en intrekken, en daar door een weiachtig water uitſpuiten, over 't lyf kaal, doch in de lengte, en overdwars met eenige adertjes gerimpelt of geſtreept. De koleur is aan de meeſte donker grauw of zwartachtig, aan andere lyfverwig. Haare ſubſtantie is hardachtig of calleus, dan inkrimpende, dan zig uittrekkende, waar door ze haaren gang maaken die langzaam is. Binnen hebben ze niet dan een weiachtig water met wat zand gemengt, en voorts rondom het dikke Calleuze vleeſch. Men vind ze op vlakke ſtranden daar veelderlei ſoorten van wier, en inzonderheit d' *Acorus Marinus* waſt. *1 Soort. Een Mannelyk lidt gelykende. Waar gevonden worden.*

II. *Phallus Marinus Verrucoſus*, is grooter dan de voorgaande, 6 en 7 duim lang, agter twee duimen dik, uit den ronden, wat plat, op den rug met veele wratten of knobbeltjes bezet, vleeſchverwig of roodachtig van koleur, zig uit- en intrekkende, en van binnen geſtelt als de voorige. Beide maaken ze haaren gang zonder voeten, met Slangebogten, op den grond, langzaam voortkruipende. Men vind ze ook op vlakke ſtranden, die niet te eenemaal droog vallen, al hebben ze geen wier noch ſteen. De eerſte vind men veel voor *Hitulamma*. De tweede in den Amboinſchen Inham. *2 Soort.*

Haar naam in 't Latyn is *Phallus Marinus*, in 't Maleits *Buto Kling*. *Belg.* Kaffers-kullen, op Hitoe *Suheru*. *Haar benaming in verſcheide taalen.*

Het ſlegte volkje gebruikt ze tot den koſt, te weeten, aan den buik opgeſneeden, al het water en zand ſterk daar uitgeduuwt, en dan in water gekookt, of op koolen gebraaden, ook wat Limoenſap of *Bocaſſam* daar by doende.

XXXVIII. HOOFTDEEL.

Van d' Anguis Marini: Vlar Laut.

BEhalven de groote Zeeſlangen, die men op veele plaatzen van de Indiſche Zee vind, inzonderheit in de groote bogt van *Nova Guinea*, die benoorden het Wezels Eiland ingaat, en het voorſte *Onyn* van *Nova Guinea* of *Onyn Cubicy* ſcheid; (by zommige van de onze, die haar in 't jaar 1675. bezogt hebben, Ryklof van Goens Bay genaamt:) zoo hebben wy noch een kleender ſlag, met de Blindſlange Cecilia groote overeenkomſt hebbende, omtrent een elle lang, en een vinger dik, zonder kennelyk hooft of ſtaert, rond, glad en zwart, met eenen langzaamen gang op de vlakke ſtranden voortkruipende. Deze vind men veel in ſtille bogten daar d' *Acorus Marinus* waſt, gelyk in den Amboinſchen Inham. *Angues Marini. Haar gedaante. Overeenkomende met de blinde Slang.*

Haar naam in 't Latyn is *Anguis Marinus*, *ſive Cecilia Marina*, in 't Maleits *Vlar Laut*. *Haar benaming.*

Zy doen geen zonderlyk quaat, zynde de fchrik grooter dan de fchade; als men op haar trapt, flingeren ze zich om den voet; laat men ze met vreeden, blyven ze op haare plaats; maar als men ze hard aantaft, byten ze in de handen, dat 'er het bloed uit komt, doch zonder andere fchade.

XXXIX. HOOFTDEEL.

Van de Tethyis.

De Tethyis. Zyn vleesachtige ftoffen die aan de Zeeklippen zitten.

DIt zyn vleefchachtige uitwaffingen, die men aan zoodanige klippen vaft vind, die geftadig met het Zeewater bedekt zyn; incarnaat lyfverwig, zommige rood van koleur, taai en zenuwachtig van fubftantie, en van verfcheide gedaante; zommige als een ftuk vleefch, met veele kerven en rimpelen; zommige als tepels of vingers, waar van ze in 't Griekfch den naam hebben, van buiten glad en flibberig, en als men ze aantaft, ziet men dat ze zich een weinig beweegen, maar als men ze te hart aantaft, verwekken ze eenen kleenen brand of jeukte in de hand. Binnen ziet men niets dan aderachtige pypen, gevult met water, 't welk men ook uitduuwen kan, als uit tepels; zy hangen vaft aan de klippen, daar men ze niet dan met gewelt afrukken kan, doch men laat ze meeft met vreden, dewyl het een ondeugend goed is. Ik heb 'er zommige opgefneeden die van binnen ligt rood waren als vleefch, en beweegden zich noch eenen tyd lang. In de Zonne gedroogt, krimpen ze zeer t' zaamen, en worden als een hart leêr.

Haar verfcheide benaming.

Haar naam in 't Latyn is *Tethya*, dat is, Mammetjes. *Eufeb. Nierenb. Hift. Nat. Lib. 6. Cap. 19. vocat eas Carnuculas molles*, en *Glandulas ex Athenæo.*

XL. HOOFTDEEL.

Van den Sanguis Belille: Dara Belilli.

Sanguis Belilli. Is een plant. Waft alleen op Solor en de by zynde Eilanden.

VAn het geflagte *Tethyorum*, fchynt te zyn de plante of dat gewas, waar van het vermaarde *Dara Belilli* komt. De plant zelfs is my noch onbekent, dewyl men zegt dat ze nergens elders waft dan in de Zee van *Solor*; en de omleggende Eilanden; doch zal ik 'er zoo veel van befchryven, als ik 'er van geloofwaardige Mannen van verftaan hebbe. 't Eerfte berigt is my medegedeelt in 't jaar 1681. door den E. Jacob van Wykerfloot, gewezen Opperhoofft op Timor, en luid aldus: De opregte *Dara Bitelli* is geen vifchbloed, maar grooit op klipachtige gronden, en word omtrent *Larentoeque*, en onder den Berg van *Lamahale*, aan den Weftkant, op vyf en zes vademen water, gevonden; opgeduikt zynde, is het een flymachtige fpecie, byna als kroos, dat in de flooten legt, maar bruinder en flymachtiger, zoo dat ze het met meffen onder 't water, van den grond of klippen, af, en aan kleene ftukjes moeten fnyden. Alsdan word het in Zeewater gekookt; en geftadig gefchuimt, tot dat het zoo dik als bry word, en geen fchuim of vuiligheit meer uitwerpt; dan doen ze het in gewoone Bamboesjes, die ze in de Zon zoo lang overeind zetten, tot dat het ftyf begint te worden, en leggen de Bamboesjes dan gemeenlyk in de rook, op dat het niet bederve, of eenige Wormtjes (die het verfch gemaakte zeer onderhavig is) inkomen zoude, want het niet te droog kan gehouden worden.

Verhaal daar van door den E. J. Weikerfloot aan den Schryver

En hoe tot fpyze bereit worden.

Hier

Hier mede komt meest overeen het geene my verhaalt is door *Radja Salomon*; Koning van *Apimantutu*, behalven dat hy zegt, dat het alleen op *Solor* valt, gelyk ook de *Soloreezen* zelfs bekennen, dat'er maar eenige geslagten onder hen lieden zyn, die het weeten te bereiden. Het zyn lappen als vleesch, aan de klippen wassende, onder rondachtig, boven met lange tepels of vingers; rood van koleur, gelyk de voorschreve gemeene, in Amboina wassende, wit of lyfverwig zyn. Men heeft'er twee soorten van. De eerste en beste is als men de geheele lappen afrukt, daar zomtyds de klippige wortel noch aanhangt, opkookt, in lange stukken of riemen snyd, een duim breed als teenen van lym: van buiten zwart, van binnen uit den Zeegroenen, en zwarten gemengt als donkere lym, taai, zeer bitter en brak van smaak. De andere soort is in Bamboezen als klonteren van droog bloed, ziltiger dan het voorgaande, min bitter en slegter. Dit word gemaakt als ze het kleen en groot door malkander stampen of kooken, en in Bamboezen gieten als boven. *Een ander verhaal daar van.* *Met het voorgaande meest gelyk.*

Uit het bovenstaande verhaal besluit ik dat deze *Soloreeze* vleeschlappen, anders niet zyn dan een soort van de hier vooren beschreeven *Tethyis* van de Amboinsche meest daar in verschillende, dat ze rood zyn, van binnen bloedig en bitter van smaak.

De bitterheit trekt zoo klaar naar Slangenhout, dat men zeggen zoude eenige schrapzel of sap van Slangenhout onder dit bloed gemengt te zyn, doch ooggetuigen hebben my verzeekert, dat de bitterheit aan dit vleesch natuurlyk is.

Haar naam in 't Latyn is *Sanguis Belille*, in 't Maleits *Dara Belille*, te weeten, het opgekookte bloed 't welk men in Bamboesjes verkoopt, omtrent een hand lang en een duim dik, maar het gedroogde vleesch hiet *Dagin Belilli*, 't welk men verkoopt in korte riemtjes gesneden, een vinger lang en dik. *Haar benaming en waarom.*

Men vind het nieuwers dan op de voorschreve plaatzen, en word meest door de *Portugeezen* op *Lissau* en *Larentoeque* woonende, aan andere Natien verkogt. De *Soloreezen* worden ook beschuldigt, dat ze het *Dara Belille* zeer vervalschen, 't welk echter meest daar in bestaat, dat ze het in 't kooken niet genoegzaam schuimen, met vuiligheit en al in de Bamboezen gieten, wanneer het noch niet dik genoeg gekookt is, waar door het komt dat de Bamboesjes dikwils half leeg zyn, het bloed in 't knauwen zandig, zeer brak, met weinig bitterheit. Dit Medicamenten is door de Portugeezen in groote achting gebragt, en het opregte word redelyk dier verkogt, van 't drooge bloed, 't welk in de Bamboesjes steekt, snyd men een schyfje af de dikte van een mes, en de grootte van een dubbeltje tot eene dosis. Dit wryft men in slappen Aracq, of by koortzen in slegt water, en drinkt het aldus in. In 't eerst smaakt het zeer ziltig, doch niet onaangenaam, schier als het Sineesche *Bolatsjang*, waar uit men doopen maakt, daar na word men een klaare bitterheit gewaar, die naar 't Slangenhout trekt. Zyne voornaamste kragten zyn in heete koortzen, die het door een geweldig zweeten verdryft, maar men moet zig 3 of 4 uuren naar 't inneemen voor drinken wagten, want daar door word het zweeten belet, al zoude men grooten dorst lyden, die ook gemeenlyk volgt op 't inneemen van dit Medicament. Voorts word het gepreezen tegens pleuris, of steeken in de zyde, krimping des buiks, Boord en Mordexi, die van overloopende galle haaren oorsprong hebben: als ook tegens ingenomen venyn, komende zyn reuk en smaak niet qualyk met *Theriac* overeen. Men roemt het ook tegens persfing, doch daar heb ik geen ondervinding van, gelyk wel van de voorgaande; staat ook noch te letten, dat men na 't inneemen in 't naaste eetmaal geen Limoenen of eenige zuurte nuttigen mag, want dit zoude doodelyk zyn. Als het de Portugeezen tegens venye gebruiken, zoo doen ze de Wortel *Lussa Radja* daar by: doe het de eerstemaal in Jappan gebragt wierd, was het in zulken aanzien, dat men voor een katti, of 1 en 1 quart pond van dit bloed, 100 Tail Silvers, of 125 Ryksdaalders kreeg, maar daar na als de gierigheit te veel inbrak, wierd de markt bedorven, en het Medicament veracht. *Waar 't gevonden,* *En hoe 't beter reid word.* *Is een Geneesmiddel.* *Voor koortzen.* *Is goet voor de pleuris.* *Een Katje voor 125 Ryksdaalders verkogt.*

XLI. HOOFTDEEL.

Van de Pulmo Marinus: Papeda Laut.

Pulmo Marinus. Zyn Zeequallen.

Haar gedaante.

Zyn doorſchynend.

DIt *Zoophitum* gehoort onder die geene, die men in 't Latyn *Holothuria* noemt, in 't Neêrduits Quallen. Het is ſchier van de zelve gedaante, gelyk ik ze in Europa op Portugaals ſtranden gezien hebbe, behalven dat de Portugeezen grooter zyn, en van binnen fraaijer krullen hebben. De Amboneeſche Pulmo's is in de grootte van een Tafelbord, aan de bovenzyde bultig of rond, gelyk een longe, aan de onderſte of binnenzyde gelykt het een ſchotel, daar men in een vyfhoek fraaije takken of krullen ziet, eenigzins een bloeme verbeeldende. Het lyf van de ſchotel is half doorſchynend, vleeſchverwig, de Gelatinen gelyk, die men van gekookte kalfsvoeten maakt, zeer teer en bevende. De takken of roos is regt ysverwig, te weten, doorſchynend en blauwachtig; in Zee dryvende vertoont een weinig leven, want het beweegt zig, trekt zig t' zaamen, en opent zig weêr. Als men 't hard aanvat, zoo brand het een weinig in de hand; zoo dra men het uit 't water neemt, of dat het op de ſtrand gedreeven word, kan men geen leven meer daar in merken, en het kan geen halven dag in de Zon leggen, of het ſmelt ſchier geheel weg, nalaatende eenige dunne vliesjes, zoo dat het jammer is dat zulk een ſchoon Schepzel niet langduurig is, noch bewaart kan worden. Men vind ze veel by klaare nachten, als den Hemel vol Sterren is, en de Wind wat waait, wanneer men ze s' morgens op den ſtrand ziet uitgeworpen. Ik heb de kleene Schepzeltjes van de Zeelonge gevonden op de groote van een dubbeltje, klaar, doorſchynend als ys, in de midden met een rood plekje, 't welk zig in 5 ſtraalen verdeelt, die zig t' zaamen trokken en uitrekten als of het ſlagaderen waren, die uit het hart haaren oorſprong neemen, en in de hand gantſch niet branden.

Word door de Zon verteert.

Haar verſcheide benaming.

Haar naam in 't Latyn is *Pulmo Marinus*; en qualyk *Patella Marina*, welken naam eigentlyk toekomt, een zeekere Schulp, in 't volgende Boek *Lopas* genaamt, *Belg.* Quallen en Zeelongen, in 't Maleits *Papeda Laut*, naar de gelykeniſſe van den bry *Papeda* genaamt: in 't Amboins op Hitoe, *Metuæ* en *Methuay*; by andere *Mothe* en *Lappia Mutin*, dat is, Koude Papeda.

Veele meenen, dat deze Zeelongen haaren oorſprong hebben uit het ſnuiten of ſlaken der Schietſterren, dewyl men de Zeelongen meeſt vind als 'er eenige klaare nachten voorgegaan zyn, daar in men veele Schietſterren gezien heeft. Zeker het ſnuitzel van dit *Meteorum* op de aarde vallende, is een uitgebrande, teere, en ligte ſubſtantie, de Zeelongen wat gelykende, maar als men het aanraakt, vervalt het tot aſſche, dit dan op de Zee geſchooten wordende, zoude in zoodanige Quallen veranderen. Doch hier tegens ſchynt te ſtryden, dat men, als gezegt is, zoo kleene Schepzelen daar van vind, waar uit men zoude beſluiten dat ze van een kleen beginſel groot worden, doch men kan hier op zeggen, dat het voornoemde *Excrementum* van Schietſterren, op Zee vallende, in veele kleene deeltjes van malkanderen gaat, en dan een ieder deeltje zulk een Schepzel formeert. De Inlanders weeten het niet te gebruiken, maar de Sineezen weeten het tot eenige koſt te bereiden, en zoo ze zeggen ook eenig Medicament daar van te maaken. Doch onze Natie is van dit gevoelen, dat de *Sineezen* een bedriegelyk en gewinzugtig Volk zynde, deze Quallen tot niet anders gebruiken, dan onder dat mengelmoes te doen, waar uit zy haaren *Arak* branden, om den zelven quantswys ſterk en brandig te maaken, die in der daad zoodanig daar van word, maar daar by ook ongezond voor 't hooft, en *Zenuwen* ſchadelyk, daarom ze dit bedrog heimelyk doen, en zoo het voor den dag komt, worden ze daar over geſtraft.

Worden gebruikt onder 't maaken van den Arak.

XLII. HOOFT-

XLII. HOOFTDEEL.

Holothuria. Besaantjes.

DIt vreemd slag van *Holothurijs* kan men onder de *Urticas Marinas* reekenen ; ik heb het echter in 't byzonder willen beschryven. Men kan het geen eigentlyke gedaante geven, noch van een dier, noch van eene plante. Het lyf is een langwerpige blaas , omtrent een vinger lang en een duim dik , gelykende het geheele lyf een opvulde blaaze , en op den rug staan overdwars veele velletjes onder breed , en aan de rug vast , boven spits toeloopende , gelyk een half-zeil , 't welk men een besaan noemt. By de spits zyn alle deze zeiltjes aan malkander vast met een zoom die daar over loopt, en waar mede hy alle de zeiltjes kan nederlaaten en opregten , als hy Wind voeld en zeilen wil. Het lyf is van koleur doorschynend , als of 'er een krystallyne vlesch met dat groen blauwe *Aqua Fort* , 't welk men *Aqua Regis* noemt, gevuld was. De zeiltjes zyn wit als krystal en het bovenste zoomtje heeft wat purpur of violet , schoon om aan te zien , als of het geheele Dier een kostelyk juweel was. Wanneer de zeiltjes gespannen zyn , is het lyf schier driekantig , waar van hy het hooft opwaarts kromt , en het achterste strekt hy uit den buik , die blauwer is dan het boven-lyf , als of het *Aqua Fortis* aldaar lag , en het boven-lyf van krystal was. Dit zeegedierte heeft geen kennelyke mond en als het zyn zeiltjes neêrlaat , gaat het niet te min in 't water voort de beweeging van zyn lyf , en de aanhangende baarden. Aan de eene , naar myn outhoud de regter zyde , en achter rondom hangt een menigte van dunne lange baarden , waar van de twee grootste wel twee ellen lang zyn en agter uitdryven ; de andere zyn kleen en groot door malkander , veele ook afgebroken en weder op nieuw uitwassende. De groote baarden hangen met een smal halsken aan het lyf , daar op volgt een langwerpig blaasje en de rest van den baard een schaft of stroohalm dik , allenxkens dunner wordende ; de andere baarden zyn in de dikte van een zeilgaaren en dunner, alle met veele knopjes bezet, als of ze in zoo veele leeden verdeeld waaren. Haare koleur is schoon blauw, doch zoo dat 'er altyd wat groens onder speelt. Zy zyn zoo teêr, dat ze licht afbreeken en blyven hangen aan 't geene waar meede men ze aanraakt, en verwekken ze een snoode brand en pyn, daar ze aanraaken , dat de huid daar van rood word en met bleinen oploopt , jaa de geheele zyde des lichaams word met pyn vervult , daar men ze aanraakt. Deze schadelykheit schuild meest in de baarden , want het lyf van de quallen heb ik zonder letzel aangeraakt. De Visschers zyn dikwils in de klem met dit ongedierte , wanneer het aan de netten of aan de angel-roeden of visch-lynen blyft hangen , waar aan zy hun dan dapper bezeeren , doch 't beste hier van is, dat men 't niet het geheele Jaar door vind , maar meest in 't uitgaan van de Oostmorissen , of in de maand Augustus , of naa 't eindigen van 't witte water , wanneer het zelve om de West verspreid word. Het heugt my, dat ik , Anno 1662. met een Chaloep van *Poelo Ay* in *Banda* naar *Amboina* vaarende wel een heelen dag zeilde door een zee , dewelke met deze Besaantjes schier bedekt was, met groote schollen of troepen uit het Oosten aankomende. Zeeker Heer , toen ter tyd onzen Gouverneur, dit ziende , zeide : daar ziet gy, wat venynigheit in den grond van de Bandasche Zee of in haar wit water verborgen legt , waar uit zulk een meenigte van zoo venynige quallen voortkomt.

Holothuria. *Behoort onder de Urtica Marina.* *Zyn gedaante.* *Regt een Zeil op.* *Daar hy meê zeilt.* *Is doorschynend van koleur.* *Zyn Zeiltjes neederlaatende.* *Roeit hy echter voort.* *Met zyne baarden die achter uithangen.* *Zyn pijnelyk als men ze aanraakt.* *Voorval van den Schryver.* *Vind de heele zee vol van deeze Besaantjes.*

Hunne benaming in verscheide taalen. Hunne naam is *Holuthuria Urticæ specie & Epidromides Marinæ*. *Belg.* Besaantjes. *Amboins* Hurun; *Si Ambonitæ Latinam callerent linguam, crederem ab urendi facultate, eis nomen dedisse.*

Is Schaadelyk in zee. Dit ongedierte moet men doorgaans schuwen om aan te raaken, die zyn handen niet wil verbrand hebben, zoo dat ik niets schadelyker in de Zee weet, het welk zulk een fellen brand veroorzaakt; Evenwel, dat te verwonderen is, zyn zommmige Inlanders zoo stout, dat ze deze snode quallen in de kost durven gebruiken, jaa maaken daar een Lekkerny van, dezelve slechts in zout water opkookende in een Bamboesje met *Sajor Songa*, Ritzjes een Lemoen-zap daar by doende; want zy zeggen, dat door 't kooken het alle schadelykheit benomen word, daar ze nochtans de voorgaande Zeelongen niet durven nuttigen, maar laaten die aan de Chineesen. De uit geworpene op den strand branden zoo zeer niet. *En werd echter tot spyze bereid.*

XLIII. HOOFTDEEL.

Urtica Marina: Culat Laut.

Urtica Marina. Vergeleeken by de Potta Marina. Haar gestalte. URtica *Marina* heeft meest dezelfde gedaante gelyk in de Middellandsche zee de *Potto Marina*, aldus by de Italianen genaamt. Zy gelykt een uitgebreide Bloem omtrent een voet wyd, met gekerfde en gerimpelde bladeren op de grond uitgebreid, groenachtig van koleur, met wat rood en wit gemengt, veeschachtig van Substantie, daar binnen staan noch andere kleendre bladeren, in malkander gekrult als of ze een kop wilden maaken, van onderen heeft ze een breed stuk vleesch, roodachtig, 't welk haar wortel is, waar meede ze in 't zand vast hangt, of aan de steenen, die onder in 't zand leggen, als men den middelsten kop aanvat, of dien aanraakt, sluit ze zich t'saamen; zy brand mede een weinig in de hand, doch heeft niet te beduiden, en gaat lichtelyk weer over, want men moet ze by dezen kop vatten als men ze uit trekken wil; zy vallen op zoodanige stranden daar het laagste water noch 4 a 5 voeten diep is; den hollen kop houd men voor haar Maag, want kleene vischjes daar in komende, besluit ze dezelve en verteerd ze. *Hoe geplukt en waar gevangen word.*

Haar benaming in verscheide taalen. Haar naam in Latyn is *Urtica Marina*. Mal. *Culat Laut*. Amb. *Ulat*; een gemeene naam met alle Kampernoelien, voor wiens soorte zy dit *Zoophitum* houden.

Zyn goed tot spyze en hoe bereid word. Zy mogen zoo afzienlyk zyn als zy willen, echter geeven ze een goed moes, 't welk ook lekkere monden wel aanstaan soude. Men rukt ze uit met wortel en al, kookt ze op in zout water, giet het zelve wech en wringt ze wat uit, znyd ze dan in stukken en stooft ze nochmaals met een gekruide sausse. De Amboineesen, naar hunne manier, kooken ze in groene Bamboesen met *Sajor Songa*, laag op laag leggende.

Meer soorten en breeder beschryving zie by *Jonston* van de Bloedelooze waterdieren *Lib.* 4. *Cap.* 1.

XLIV. HOOFTDEEL.

Vermiculi Marini. Wawo.

DIt zyn kleene Wormtjes of veel meer Schepzels van Wormtjes, fchaars een *Vermiculi Marini.* voet lang, in de dikte, zommige als zeilgaarn, doch de meefte als getweernde zyde, in klompjes door malkander vermengt, daar in men altyd *Zyn worden door een geftrengelt.* d'eene grooter, dikker en langer ziet dan de andere, 't welk men voor de Moeder houd. De Coleur is veelderlei. De meefte zyn donker groen, doch daar onder fpeelt vuilwit of geel, rood, bruyn en een weinig blauw. Haare regte gedaante *En daarom haar gedaante niet kenbaar.* kan men qualyk bekennen, om datze als een verwarde ftreng gaarn door malkander hangen, en ftraks in ftukken breeken, als men dezelve aanraakt; daarom men ze flux by de keerfze befchouwen moet als zy uit het water komen; maar als men ze in zoutwater laat ftaan tot 's anderen daags, en een vergrootglas gebruikt, zoo kan men de *Dan door 't vergroot glas.* volgende gedaante daar aan bemerken; in ieder klomp, als gezegt, is d'een wat grooter dan d'andere, 't welk men de Moeder noemt, heeft de dikte van het groffte zeilgaren, en zomtyds als een dunne fchacht, bleekgeel of witagtig, het hooftje even buiten 't water fteekende, daaraan men niets dan twee hoorentjes bekennen kan, gelyk de Slekken hebben, en aan ieder zyde vier duidelyke voetjes, gelyk rupzen. De andere zyn zeer fyn als haairtjes, en ontelbaar, die zy uit-en intrekken. De kinderen hangen rondom *Haar grootte.* deze Moeder, in de dikte van fyn zeilgaren of getweernde zyde, en groenagtig, zommige een hand, zommige ander halve voeten lang; zy zyn dwers over 't Lyf geribt, als of ze uit veele leden beftonden, doch zyn zoo teêr, dat ze ftraks in ftukken *Zy leeven doch niet lang.* breeken; als men ze handelt of opligt, en in de gekookten kan men de leden beter bekennen. Als men ze 's avonts verfch uit het water gehaalt befchouwt, kan men klaarlyk tekenen van leven daar aan befpeuren, doch men kan ze niet tot den dag toe levendig behouden, al laat men ze ongemoeit in 't zout water ftaan; tekenen van 't gezigt, gehoor, en reuk, kan men ook daar aan bemerken, want het fchynt door 't gezigt te gefchieden, om dat ze naar eene brandende toortze of licht toefchieten, en als de Maan opkómt, zoo verbergen ze zig wederom. Het gehoor moet men haar toefchryven, om dat ze verjaagt worden als men een groot geraas maakt, en van den reuk moet het komen, dat ze zoo greetig naar de bevrugte Vrouwen, en Beenen daar aan Ulceratien zyn, toe zwemmen. Dit gewormte ziet men 't geheele Jaar door niet, *In welker tyt men haar vind.* maar alleenlyk den 2, 3 en 4^den^ avond na de volle Maan, dewelke voorvalt als de Zon in de Viffchen is, in Februarius, en Maart, als dan moet men ze ftraks na Zonnen ondergang zoeken met aangeftokene Toortzen, op zoodanige ftranden, daar groote klip- *En waar zy zich onthouden.* pen in zee ftaan, die vol fcheuren zyn, egter niet fcherp of fteekelig, maar glad, want omtrent deze klippen ziet men zulke wormtjes krielen, op 't water dryven, en naar hen toe komende, die eene brandende toortze in de prauw hebben, daar men ze dan met uitgefpanne doeken of fyne zeeven onderfchept, en uit het water neemt. De eerfte twee nagten vind men ze omtrent de klippen, maar daar na wat verder daar af in Zee dryven. De Inlanders willen hebben dat men by deze vangft ftil *Hoe gevangen worden.* moet zyn, geen geraas, nog met fcheppen nog met praaten, maaken, maar laaten de prauw zoetjes voortdryven. In de volgende volle Maan zyn deze wormtjes al grooter geworden, omtrent een ftroohalm dik, ganfch gelyk de jonge Duizendbeenen, van groen, bruin en wit gemengt, en derhalven wat afzienlyk, 't welk ook een byzondere Naam heeft, en voor het regte *Wawo* niet gehouden word. Na den vyfden avond, op de voornoemde volle Maan volgende, verliezen ze zig, en men kan ze het geheele Jaar door niet meer zien, behalven, als gezegt is, in de volgende volle Maan, wan- *Veranderen van gedaante en naam.* neer ze een andere gedaante en naam hebben. De voornoemde volle Maan dan, ftaan-

de de Maan in de Maagd en de Zon in de Visschen, is de gewoone tyd van het *Wawo*, doch het gebeurt zomtyds, dat men ze ook wat vroeger vind, te weeten by de volle Maan, wanneer de Zon nog niet in de Visschen getreeden is. Zoo komt ook niet jaarlyks in gelyke hoeveelheit het *Wawo* voor den dag: Want wanneer 'er veele warme regens voorgaan, komt het overvloedig, en men kan 't drie avonden na malkander scheppen; maar wanneer 'er veele drooge en heete dagen voorgaan, komt het weinig en maar eenen avond. Over dag kan men bekennen, of het den zelven avond zal opkomen, want men ziet alsdan by dag zwarte plekken in 't Zeewater: Ook heeft men ervaren, dat het jaarlyks zeer hoog water maakt, immers hooger dan dagelyksche vloed is, wanneer het *Wawo* voortkomt.

En worden Wawo *geheeten.*

Gevoelen van waar dezelve koomen.

Het gemeen gevoelen is, dat dit gewormte een uitwerpzel is van de voornoemde klippen, zoo wel die bloot staan, als die onder 't zand verborgen leggen. Immers daar zoodanige klippen niet zyn, vind men dit *Wawo* ook niet: Het meeste word gevangen in den Amboinschen Inham, omtrent den rooden Berg, in de 3 *Liasser sche* Eylanden, op *Latuhaloij* en in *Banda*, als mede in de *Molukkos*.

Haar Naam.

Verscheide benamingen daar van.

By provisie mag het in 't Latyn heeten *Vermiculi Marini*; de Maleytsche naam is onbekent, dewyl 't misschien in die Landen niet valt: In 't gemeen Amboinsch *Wawo* en *Wau*, 't welk men ook voor Ternataans houd. Op Hitoe, *Melatten*, op Leijtimor, *Laur*, in de Uliazzers, *Melattonno*, in Banda, *Oele*: Dewyl het nu tweederlei is, naar de twee volle Maanen, zoo word het eerste en eigentlyke genoemt *Wawo Kitsjil*: het andere of groote in de volgende volle Maan *Wawo Bezaar*. De Hitoeësen onderscheiden het wat stipter, en maaken 'er drie soorten van. Het eerste genaamt *Malatten Salanay*, dit zyn kleene wormtjes als een hoopen draaden aan malkander hangende, voortkomende by een volle Maan in Januarius, wanneer de Zon in den Waterman gaat, dog dewyl dit niet alle Jaaren voor den dag komt, dat het ook weinig en kleen is, zoo word het niet vergadert, maar tot spys voor de visschen gelaaten. De tweede en eigentlyke soorte heet *Melatten Yan*, dat is *Visch-Melatten*, als of het nu al tot levende vischjes of kennelyke schepzels was geworden. De derde heet *Melatten Lalian*, dat is, Duizendbeens *Wawo*, dewyl het alsdan de gedaante van Duizendbeen bekomen heeft; dit komt uit in de volgende volle Maan van April, en word gehouden voor onbequaam om te eeten.

Geschikt naar haar verandering.

Men maakt groot werk in Amboina en Banda van dit *Wawo*, en die daar aangewent zyn, maaken 'er eene groote lekkerny van, hoe wel het in het aanschouwen lelyk schynt; het word op driederlei manier toebereidt: De eerste en smaakelykste manier is, als men het versch kookt in groene Bamboezen, waar toe men neemt het versche *Wawo* van de eerste soorte; laat het zelve in zout water dryven, en zuivert met eenige stokjes alle vuiligheit daar af, die in 't vangen of scheppen daar onder blyven; spoelt het dan met versch water ter degen af, neemt vervolgens groene bladeren van *Sajor Songa*, snyd ze kleen als gekurven Tabacq, doed daar by geraspte *Calappus* pit, Zout, Peper, en, zoo gy wilt, Ajuin en Look, mengt alles t'zaamen met de *Wawo*, en doet het in de Bamboezen, zet die by 't vuur en laatze kooken. Men eet het niet alleen, maar tot Visch en andere kost, en dan moet men 't nog eerst doopen in *Bocassan* of andere sausse, dan geeft het eenen lekkeren geilen smaak, als het te vooren maar ter dege gezuivert is, van houtjes, kraalsteentjes en stukken van schulpjes, die onder 't *Wawo* dryven. By het voornoemde *Sajor Songa* mag men mengen, of op dezelve manier alleen gebruiken, het *Sajor Pacu* of *Filix Esculenta*; ook de bladeren van 't Boomtje *Lignum Aquosum*, in 't Amboins *Aijwaijl*, en wegens dit gebruik, het *Daun Laur* genaamt. De tweede manier is om in te peekelen; en dit geschied, als men het schoon gemaakte *Wawo*, waar van men al 't water moet laten afloopen dat het schier droog word, in peekel doet, met het sap van Limoen *Papeda*, en zoo wel toegestopt bewaart, dus kan

Dienen tot spyze.

Hoe bereidt worde.

En waar toe meer.

kan men 't ruim een maand goed houden, faus daar van maakende, daar in men de koft doopt om den Eetluft te verwekken, gelyk men anders met de *Bocaſſan* doed; in deze peekel kan men geen gedaante van Wormtjes meer bekennen, want het fchier t'eenemaal tot flym wegfmelt, inzonderheit wanneer men het water niet ter dege laat afloopen. Een ander manier om *Bocaſſan* te maaken, is dat men 't verfch gevangene *Wawo* niet veel handele zoo lang het noch leeft, maar zoetjes in de korven giet, en zonder 't veel te fchudden, aan land brengt; men kookt eerft een fop van half water en half van 't voorfchreeven Limoen-zap op Azyn met Gember, *Lanquas*, Ritsjes, en, dien het luft, ook met Look, en giet het als dan daar over; daar na neemt Amboins zout, rookt het over 't vuur ganfch droog, wryft het kleen en ftrooit het daar over, bewaart het in digte potjes dat geen lucht daar by komt, zoo hebt gy een goede *Bocaſſan* ter indoopinge dienftig, dewelke men wel een Jaar goed kan houden, hoewel de wormen ganfch weg fmelten. *Een andere manier om het te bereiden.* De derde manier van 't toebereiden gefchied in den rook, wanneer men de fchoon gemaakte, en met de boven ftaande gefneedene kruiden gemengde *Wawo*, op een *Piſſang*-blad, dunnetjes uitbreidt, met een ander *Piſſang*-blad bedekt, en dan tuffchen dun gefpleete Bamboezen, of *Gabba Gabben* bindt, over 't vuur rooft, en daar na in den rook hangt; wanneer men 't eeten wil, neemt men het tuffchen de bladeren uit, dat dan zoo dun is als Pannekoeken, breekt het in ftukken en doopt het in eenige faus. *Derde wyſe om het te bereiden.* Al het *Wawo*, infonderheit het ingepeekelde, behoud zynen klipagtigen reuk en fmaak, daar zig de Liefhebbers niet aan ftooren, dog word die ook meeft benomen door de voornoemde Specerijen. Men bevind ook dat het 't water afdryft, doch het word hen verbooden, die eenige zeerigheid aan 't lyf hebben; en wiens Beenen vol zweeren zyn moeten in zee het *Wawo* daar aan niet laaten komen, dewyl het meer verrotting veroorzaakt en de geneezing belet.

De tweede foorte die in de volgende volle Maan opkomt, en alreeds de gedaante van Duizendbeenen heeft, word wegens haar afzienlykheit niet of zelden gegeeten, want men daar van wel geen zonderling letzel bevind, doch by veele eene groote duizeling en benautheit verwekt, daarom het beter is dat men 't geheel en al myd. *Welke niet eetbaar zyn.* De laatfte foort vuurd by nagt in zee, gevende een helder ligt van zig, waarom ze te meer gefchuwt word, dewyl ze deze eigenfchap met de Duizendbeenen gemeen heeft. Tot naarder kenniffe van dit Schepzel, zal ik hier by de aanteekeningen van zommige Jaaren zetten, wanneer het regte *Wawo* gevangen is.

Anno 1684 heeft men 't gehad den 3, 4, 5^den^ Maart, zynde de volle Maan op den eerften Maart geweeft, het quam toenmaals in redelyke menigte voort, onder de klippen, van den rooden Berg tot *Hative Kitſjil* toe, men fchept het zoo wel in de prauw zittende, als tot de midden toe in 't Water gaande, wanneer iemant van allen eene brandende Toortze in de hand houd, waar toe de Inlanders eene bevruchte Vrouw verkiezen, al zoude zy met de Toortze in de Prauw blyven zitten. *Eerſte opmerking van den Schryver, wanneer 't zelve gevangen is in 't jaar 1684.*

Anno 1685 was de volle Maan op den 20 Maart, wanneer de Zon in den Ram intrad, voor en na de volle Maan was het zeer heet en ftil weêr, waarom men dit Jaar weinig *Wawo* gezien heeft, want op den 22 Maart 's avonds, vertoonde zig dat kleene goedje *Wawo lcan* genaamt, dewyl men 't zelve voor de Viffchen laat. Den volgenden 23^ften^ wierd het regte gevangen, dog in kleen getal. *2 Ondervinding 1685.*

Anno 1686 was het volle Maan op den 8 Maart, het *Wawo* wierd den 11 van die Maand gevangen, doch mede weinig wegens de voorgaande droogte, hoewel op deze twee avonden een fterken regen voorviel. *3 Ondervinding 1686.*

Anno 1687 den 27 February was het volle Maan, en den volgenden eerften Maart had het behooren de tyd van 't *Wawo* te zyn, doch is niets gezien, behalven eenige flymerige roode draaden, dewelke geen gedaante hadden, zynde al wederom de voorgaande droogte en ftilte daar van d'oorzaak. *4 Ondervinding 1687.*

5 Onder-vinding 1688. Anno 1688 was het volle Maan op den 17 Maart, al wederom by heet en droog weêr, waarom den 19 en 20 weinig *Wawo* gevangen wierd, zynde meest verwekt door regen, dewelke twee avonden van te vooren voorviel.

6 Onder-vinding 1690. Anno 1690 den 27 Maart by de volle Maan in den Ram, wanneer het stil weêr met weinig regen was, heeft men den zelven avond en de twee volgende, het *Wawo* in redelyke menigte bekomen.

7 Onder-vinding 1693. Anno 1693 den 24 Maart, zynde den derden avond na de volle Maan, heeft men het *Wawo* beginnen te vangen 4 avonden na malkander, in redelyke groote menigte, want omtrent dezen tyd was het een stil weêr, wanneer het voornoemde gewormte meest voor den dag komt.

8 Onder-vinding 1694. Anno 1694 den 11 Maart, zynde twee dagen na de volle Maan in de Visschen, is het *Wawo* gevangen, het was mooi en stil weêr, doch is niet veel voortgekomen.

Van de voorgaande Hooftdeelen, namentlyk van 36 tot hier toe, heeft ons de Schryver geene afbeeldingen gegeven, en, naar ik geloof is zulks nagelaaten, om dat het zaaken zyn, die de verderving te veel onderworpen zyn, en niet konnen bewaart worden, gelyk als de Pulma Marinus, *of Zeequallen*, d'Anguis Marinus, de Sanguis Belilla, *en anderen, die enkel uit lil en vleesch gelykende dingen bestaan, waarom men zig vergenoegen moet met de beschryving. Doch de begeerigen konnen* Jonston *nazien, of wel noch beter* Gesnerus, *uit wien* Jonston *het toch getrokken heeft, die verscheide van de voorgenoemde vertoont; hoewel ik niet weet of die overeen koomen met deze, die de* Heer Rumphius *heeft beschreeven; want ik al veeltyts zie, dat de gedaante en benaming van dezelven by de Schryvers verschillig zyn en niet overeen koomen.*

EINDE VAN 'T EERSTE DEEL.

D'A M-

D'AMBOINSCHE
RARITEITKAMER
HET TWEEDE BOEK;
Handelende van de Harde
SCHAALVISSCHEN
DOOR
GEORG. EVERHARD. RUMPHIUS.

HET TWEEDE BOEK,

Van de Harde

SCHAALVISSCHEN,

Zynde de Eigentlyke

AMBOINSCHE RARITEIT-KAMER.

I. HOOFTDEEL.

Van de Harde Schaalvisschen in 't Gemeen.

IN dit tweede Boek zullen wy beschryven de Harde Schaalvisschen, in 't Grieks en Latyn *Ostracoderma* en *Sclerostrea* genaamt, dewelke met een Steenharde Schaal het geheele lyf, behalven den mond, bedekt hebben, of zoo ze uit twee Schaalen bestaan, zich in dezelve zoo dicht besluiten konnen, dat men van het Dier schier niets zien kan. Haare deelen en algemeene Eigenschappen zullen wy hier niet wydloopig ophaalen, maar wyzen den Lezer tot de Europische Schryvers. Wy zullen ze in drie Hoofdgeslachten of ordens [*Classes*] verdeelen, en dan van ieders Eigenschap in 't byzonder wat melden. De eerste orden behelst die geene, die wy Eenschaalige gedraaide heeten, [*Quæ constant una eaque contorta aut anfractuosa testa :*] en die men eigentlyk *Cochleas*, of Slekken en Hoorntjes noemt. De tweede begrypt de Eenschalige enkelde, die maar aan de eene zyde een Schaal of *Univalvia*, of doorgaans een enkelde ongedraaide Schaal hebben, en met de andere zyde aan de klippen hangen. In de derde orden zyn, die men de Tweeschaalige [*Bivalvia*] heet, en die wy in 't Latyn *Conchas*, in 't Duitsch Schulpen, Mosselen en Oesters noemen. Die van de eerste orden zyn zoo verschillende van fatzoen, dat men ze qualyk in zekere Hoofd-soorten kan brengen; ja daar zyn 'er onder die een gemengde natuur hebben,

Inleiding en verdeeling.

In drie onderscheide soorten.

D' eerste soort.

De tweede soort.

De derde soort.

De eerste soort in 12 verdeelt.

ben uit Visch en Hoorentjes. Echter om de geheugenis te hulp te koomen, zullen wy ze in twaaf Hoofd-soorten verdeelen, met een den Lezer waarschouwende, zo hy onder ieder soorten zommige vind, die aan gedaante wat veel van malkander verschillen; dat daar aan niet gelegen is, onder wat Hoofdstuk dat ze staan. Wy noemen ze met eenen algemeenen naam Hoorentjes, Zeehoorentjes en Zeeslekken, zonder onderscheid, dewyl wy onze rariteiten meest uit de Zee haalen, of uit zoodanige plaatsen, daar rivieren zich in zee lossen. De Maleijers noemen dit gedierte met een algemeene naam *Bia*. De Javaners en andere Maleijers *Crang*. De Amboneezen *Kima* en *Hoeri*.

De 2 soort in 2 geslachten verdeelt.

De tweede orden word in twee Hoofd-soorten verdeelt, waar van de eerste zoodaanige begrypt, die maar een bultige of verwulfde schaale hebben, en met de andere zyde tegens de klippen zitten, de tweede, dewelke een enkele ongedraayde schaal, en daar aan twee openingen hebben.

De 3 soort in 5 geslachten verdeelt.

De derden orden is verdeelt in vyf soorten, dewelke op zyn plaats zullen verhaalt werden.

Opmerking der eerste soort.

In de eerste orden staat aan te merken, dat al die geene, die een slek-vormige, of lang gedraayde gedaante hebben, aan den mond met een dekzel beslooten zyn, dat aan het vleesch vast is, het welk zy in 't kruipen op het hoofd draagen; maar als ze zich intrekken, den mond daar mede zoo dicht toesluiten, dat men niets van het vleesch zien kan. Dit dekzel noemen de Maleijers met eenen gemeenen naam *Matta*, dat is, Ooge; de spitze of dat deel, het welk aan het hoorentje spits toeloopt, en onze Natien voor

Waar die in bestaat.

het hooft houden, is by de Maleijers de steert, gelyk het breedste deel by hun lieden het hoofd, 't welk wy voor het onderste houden, daar de mond is. Behalven de twee hoorentjes, die het meeste deel aan het hoofd hebben, en die in 't kruipen voor uit steeken, hebben zommige noch een of meer snuiten, die zy door een of meer takken, dewelke van onderen half hol als een geute zyn, uitsteeken, en hier in hebben zommige een scherp Beentje, daar men zich aan verzeeren kan, en waar mede zy zoo 't schynt iets doorbooren konnen. Het vleesch van het hoofd is hard kraakbeenig, en quaalyk om te eeten, in wiens midde de maage schuilt, en daar aan de darmen, en 't geene men *Papaver* noemt, zynde een dun zakje, daar in een groenachtige of swartachtige modder schuilt, en tot het eeten niet deugt. De darmen krommen zich om het hoofd onder den hals, daar ze haaren uitgang hebben, en de vuiligheid uitsmyten. Het overige vleesch, dat door de kronkelen des hoorens loopt, is geen darm, maar meer

En welk eetbaar is.

voor een vet te houden, 't geen ook het beste is om te eeten. Het ander slag, 't welk lankwerpig van lyf is, met een langen smallen mond, heeft aan den mond geen dekzel maar bedekt zich, of met een hard weerig [*callosa*] vleesch, daar aan men zomtyds noch een beentje ziet, of kruipende heel naar binnen toe, dat men daar van niets bekennen kan.

Haar eigenschappen, en waar zy haar houden.

Haar andere Eigenschappen, dat zommige aan de klippen bloot hangen, zommige over den grond kruipen, zommige in het zand zich verborgen houden, zullen wy by ieder soorte in 't byzonder beschryven.

Manier van 't groeijen der Schaalvisschen.

Hoe dezelve groeijen op driederlei wyse. Eerste manier.

Hier staan aan te merken driederlei Manieren, dewelke alle Schaalvisschen in het groeijen onderhouden: Naar de eerste manier groeijen zommige Schaalvisschen door een toezet van nieuwe stoffe aan den mond van de schaal, [*per appositionem novæ materiæ*] gelyk doen de *Murices* en *Turbinata*. In de *Murex* is dit op het klaarste te zien, wiens voorste deel der schaal altyd dunder en zuiverder is dan de achterste deelen. Deze

Namentlyk door quyl of slym.

stof word geteelt uit een taaije quyl of slym, die het dier van zich geeft, en zich formeert in een dunnen schaal, aan de opening van den ouden mond, en loopt zoo voort tot omtrent een vierde van den omloop, al waar ze dan rust en eenen nieuwen getanden of getakten mond formeert. De schaal van den *Murex* schynt wel driekantig te weezen, zoo dat een ieder toezet t' elkens een derde van de schaal formeert. Maar de onderste zyde, daar de mond staat, is altyd breeder dan de twee schuinsse van den

rugge,

rugge; zoo dat ze bykans de helft van den omloop beſlaat. Hier uit volgt dat dit geſlacht van tyd tot tyd zynen mond aan de ſchaal verandere, of na 't vervolg van draaijingen voortzette. De tweede manier geſchied door uitrekking over 't geheele lyf naar alle kanten, (*per extenſionem totius corporis teſtacei*) want dit ſlag behoud altyd een en den zelfden mond, maar het geheele lyf word grooter. Naar deze manier groeijen alle *Porcellanæ* en *Cauris*. De derde manier geſchied door toezet en uitrekking te gelyk, (*per appoſitionem & extenſionem ſimul*) gelyk doen alle Schulpen, Moſſelen en Oeſters, die niet alleen aan den voorſten rand een toezet krygen, maar de ſchaal in zich zelfs, of veel meer haare blikken [*Lamellæ*] worden over 't geheele lyf ook dikker, krygende, zoo 't ſchynt, haar voedſel uit dunne adertjes die aan den *Spondylo* vaſt zyn. Doch by alle ſtaat aan te merken, dat de oude deelen der ſchaalen, inzonderheid aan haar buitenſte huid en uitſteekende hoornen, zoo veel voedſel niet meer krygen, of zoo veel invloijing van het dier niet meer hebben, als de jongſte toezet; want alle hoekken, doornen of nagels, die eens volmaakt zynde afgebrooken worden, groeijen niet weder aan.

De tweede manier. *De derde.* *Aanmerking.*

II. HOOFTDEEL.

Nautilus Major ſive craſſus: Bia papeda.

VOor het eerſte geſlacht van de eenſchaalige en gedraayde hoorentjes, ſtellen wy die geene, dewelke van binnen een Paerlemoer ſchaal hebben, of immers zoodanig blinken als of het Paerlemoer was. Deze zyn van verſcheide gedaanten, waar onder uitmunt de *Nautilus*, draagende eene gemengde natuur van Viſch en Schulpen, waar in hy van alle andere Schaalviſſchen verſchilt; want de Viſch die daar in woont of die deze Schulp formeert, is een ſlag van den *Polypus* of Veelvoet, verdeelt in twee ſoorten grove en fyne, die wy ieder zyn byzonder hoofdſtuk zullen geeven.

De Nautilus Major eerſte geſlacht.

Nautilus Major ſive craſſus, is het geen men in 't gemeen Paerlemoer hooren noemt, waar van wy de twee voornaamſte deelen, ieder in 't byzonder, beſchryven zullen, te weeten; de Schaal of het Huisje, en den Viſch die daar in woont. De ſchaal heeft de gedaante van een gemeene Slekke, of van dat verdichte hooren [*Cornu Ammonis*,] of ook wel van een rond bootje; want de kiel is recht rond, van vooren naar achteren omtrent 6 en 7 duimen lang, het voorſte deel maakt het Bootje, 't welk boven open ſtaat 4 en 5 dwers vingers breed. De achterſteven verheft zich boven deze vlakte met een ronde krul, die in zich zelf gedraayd en gewonden is, nergens geopent, maar ganſch toe verwulft. Van het hol of ruim des Boots is hy van binnen afgeſcheiden door een afſchutzel, [*Parietem intergerinum*] in wiens middelen een rond gaatje is, daar een dikke naalde door kan, van buiten wyd, en van binnen in een Kort pypje eindigende. De krul is van binnen verdeelt in ontelbaare Kamertjes, door diergelyke Scheids-Muuren alle in de midden het voorſchreeven gaatje hebbende. De ſchaal heeft twee korſten vaſt op malkander liggende, en echter qualyk de dikte van een mes uitmakende. De buitenſte korſt is grof gelyk andere ſchulpen en met fyne ſcheurtjes, wat oneffen, vuil of bleek wit; aan de kiel van eene koleur, naar achteren, daar de krul begint, is zo overdwars, met veele bruine en breede banden geteekend, dewelke allenxkens ſmaller werden tot aan het opperſte van de krul: De andere helft der krul naar binnen ziende, is zwart en het onderſte deel zilver verwig. De binnenſte korſt is tweederlei, want die van 't Bootje is ſchoon Paerlemoer verwig, doch meer groen en rood vertoonende, een weerſchyn als een reegenboog van zich geevende, doch niet doorſchynend al is ze ſchoon gemaakt, wanneer ze ſchaars de dikte van een half mes behoud. De ſcheids-muuren, of

Dezelve beſchreeven. *Zyne gedaante.* *Zie de plaat N. XVII. letter A.* *Is binnen in veel Kamertjes verdeelt.* *Zie dezelve plaat letter C.* *Is buiten ſchorſachtig.* *En binnen paerlemoer.*

of affchutzels, zyn mede van een Paerlemoerachtige Subftantie, doch veel fchoonder, gladder en blanker, als filver blinkende, zoo dat deze hooren in fchoonheit van verwe de gemeene Paerlemoer te boven gaat. d'Inwoonder, of het dier wil uit de maagfchap van den *Polypus* of Veelvoet zyn, doch van eene byzondere gedaante gefatzoeneert naar de holligheit van de fchaal, die het niet ganfch vervult, wanneer het zich t' zaamen trekt.

De Vifch daar in, ziet dezelve plaat letter B.

Verdere befchryving van dezelve.

Het achter deel zyns lyfs is wat uitgeholt, dat het tegens de krul gelyk overftaat; het bovenfte dat ons aanfchynt (want dit eigentlyk het onderfte van het dier is, wanneer 't zelve voort kruipt) is meeft vlak of een weinig bultig, kraakbeenachtig en rimpelig, naar den roffen of licht bruinen trekkende, met eenige fwartachtige plekken, de welke verfchieten gelyk aan den Veelvoet; het onderfte deel, 't welk tegens de kiel aanlegt, en in 't gaan het bovenfte word, is mede kraakebeenig, doch weeker dan het voorige met veele wratten bezet. Tuffchen beiden, aan 't voorfte deel, ziet men eenen klomp van ontelbaare voetjes met verfcheide lappen boven malkander geftelt, en ter weer zyden den mond bedekkende, zynde ieder lap gefatzoeneerd als een hand van een kind, waar van de grootfte en buitenfte zich verdeeld in 20 vingeren of voetjes, ieder een halven vinger lang, en een ftroohalm dik, rond, glad, zonder die wratjes die men aan des Veelvoets baarden ziet, doch aan 't voorfte breedachtig, gelyk het plat van een riem; hier onder legt het tweede en derde lapje, of handje, mede in 16 vingers verdeeld, en daar onder al weer andere kleendre en met kortere vingers tot op den mond. Alle deze vingers kan hy intrekken en uitfchieten naar believen, die hem dienen niet alleen voor voeten in het kruipen, maar ook voor handen om zyn aas aan te vatten, en naar den mond te brengen. De mond is gelyk de Snebbe van den vogel *Caccatuwe*, of gelyk een ander Zeekatte, te weeten, het bovenfte deel groot en krom, aan de kanten wat gekerft of getandt, het onderfte kleen en onder het bovenfte fchuilende. Beide aan 't achterfte einde wat hol of in tweën gedeelt, waar mede zy in 't vleefch fteeken. De geheele mond is been hard, fwart en naar den blauwen trekkende gelyk Indigo, van achteren omgeeven met een kring van wit en hardachtig vleefch, en daar onder noch een ander velletje, 't welk fchier de geheele fnebbe bedekt, gelyk dezelve ook ganfch verborgen legt onder een flym en onder de voornoemde voetjes, zoo dat men niets daar van zien kan eer menze van malkander trekt, De Oogen ftaan naar de zyde, doch meer naar de kiel, zeer groot als navels, geformeert met geen kennelyken Oogappel, maar aan deffelfs plaats hebben ze een gat, en zyn van binnen gevuld met een fwart bruin bloed. Van het achterfte des lyfs, 't welk tegens het eerfte affchutzel legt, gaat een langen ader door alle de gaatjes van de affchutzels, en door alle de kamertjes tot aan het binnenfte middelpunt, de welke het eenigfte is, waar mede de vifch aan de fchaal vaft hangt, en die al mede ligt afbreekt als men den vifch uit trekt, zynde voorts de kamertjes leeg. Onder de fnuit heeft hy een half ronde pyp, die echter t' zamen gerold is, van witagtig vleefch gemaakt, gelyk aan andere Zeekatten, en daar in iets als een tonge verborgen; doch hy heeft geen merkelyke opening in den buik, hoewel het buiten twyffel het zelfde kanaal is, waar door de Zeekat haar fwart bloed uitfchiet.

Hunne vingers of voeten.

Hunne mond.

Hunne oogen.

Uitlegging van de afbeelding.

Tot beter verftand van dit dier, zullen wy de by gevoegde figuur uitleggen, gelyk het zelve uit zyn fchaal genomen en afgeteikent is, naar dien ftand als het op 't water dryft, te weten met opening van het bootje om hoog; daar in beduiden B, C, D, E, het bovenfte kraakebeenige deel, by C, tegens den zwarten krul A aanleggende, zynde B, een wit vel 't welk aan de kanten rondom gaat. De oogen gelyken beter naar een oor of navel, en zyn in de midden doorboord. F, is de voornoemde kanaal. De geheele buik G, H, I, K, L, is gemaakt van een dunne huid, de welke aan de zyden by D, op 't dikfte is; de binnenfte holligheit is gevuld met een verwerd ingewand en een donker bruine vochtigheit. By M, zyn twee ronde fchyven als of het eyers waren, binnen met een geele flym gevuld. By I, fiet men eenen breeden band, die om den buik gaat. By K, is de voornoemde ader, die door alle kamertjes gaat. By N, zyn twee eyformige

geele

geele klieren met blaasjes boven op, zynde, zoo het fchynt, de maage des diers; want van daar tot aan de fwarte fnebbe gaat een wyde keel, gevuld met zand, fteen-tjes en fchilfferen van Oefters en Moffel-fchaalen. [Doch dewyl deze figuur t' zoek geraakt is, werd in plaats van dezelve een andere hier nevens gevoegt, dewelke doch haare byzondere letteren en byzondere uitlegging heeft.]

Heeft zandfteentjes enz. in zyn maag.

Wanneer hy aldus op 't water dryft, zo fteekt hy het hoofd met alle de baarde uit, en fpreid dezelve op 't water, met de achterfteeven of krul altyd boven water, maar op den grond kruipt hy omgekeerd, met het bootje om hoog, en met den kop en baarden op den grond, maakende eenen redelyk radden voortgang. Hy houd zich meeft op den grond, kruipt zomtyds ook in de vifch-fuiken of bobbers, maar na een ftorm, als het weer ftil word, ziet men ze met troepen op 't water dryven, zynde buiten twyffel door de ongeftuimigheit der baaren opgeligt, waar uit men bemerkt, dat ze op den grond zich ook met troepen by malkander houden. Dit dryven duurt echter niet lang, want alle de baarden intrekkende, keerd hy zyn bootje om en gaat weer te grond.

Hoe hy op 't water dryft.

En weeder te grond gaat.

Daar en tegen de leege fchaale vind men dikwils dryven, of op den ftrand gefmeeten, want die weerloofe dier geen dekzel hebbende, is een prooy voor Krabben, Haijen en Kaimans, weshalven men de fchaal aan de kanten meeft geknaagt vind, en dewyl hy niet vaft aan zyn fchaale hangt konnen ze hem licht daar uit trekken, en laaten de leege fchaal dryven.

Verftrekt tot voetzel voor Krabben, Haijen en Kaimans.

De Jonge fchepzels van dezen *Nautilus*, noch niet grooter dan een fchelling zynde, zyn fchoon Paerlemoer verwig van buiten en binnen, zoo dat de ruige fchaal eerft metter tyd daar over groeit, 't welk van 't voorfte deel of het bootje af begint.

Jong zynde, zynze van buiten Paerlemoer van koleur.

Hun naam in 't Latyn is *Nautilus major five craffus.* Neerd. *Paerlemoer hooren.* Maleits *Bia papeda*, *Bia Coijn*, 't welk echter eigentlyk de fchaale bedied. In 't hoog Maleits *Krang modang.* Amb. *Kika*; en dewyl daar onder volgende *Nautilus* begreepen word, zoo noemen ze deze foorte *Kika lapia*, dat is *Papeda hooren.*

Haar benaming in verfcheide taalen.

Men vind ze in alle zeën van de Molukfe Eilanden, als mede omtrent de duizend Eilanden voor *Batavia* en *Java*, doch meeft de leege fchaal, want het dier werd zelden gevonden of het moeft in de bobbers kruipen.

Plaats waar dezelve gevonden worden.

Het dier word tot de koft gebruikt gelyk andere Zeekatten, doch het is vry harder van vleefch en zwaar om te verduuwen. De fchaal is in grooter gebruik om 'er fchoone drinkvaten van te maken, gelyk ze in Europa bekent zyn, hier toe moet men de grootfte en gladfte verkiefen, en wel toe zien, dat ze aan de zyde geen gaatjes hebben, want veele hebben een of meer ronde gaatjes, daar men pas door zien kan, die gemaakt werden door zeekere holle wratten, [een flag van *Balanis*] welker flymerige worm een fcherp tandje heeft, waar mede hy deze harde fchaal doorboord, als hy daar op komt te groeijen, welke fchaalen dan tot dit werk onbequaam zyn.

Hun gebruik tot fpys

En hunne fchaal tot drinkkroezen.

De geheele moet men 10 à 12 dagen in eenige fuurte leggen, als in gooren ryft, azyn, of water daar in wyngaart loof verrot is, zoo gaat de buitenfte fchelle af, die men met fterk fchuuren afwryven moet, beginnende aan die plaatze daar ze op 't dikfte is, en zoo ze noch niet geheel af is, moet men ze al wederom hier in leggen, tot dat het Paerlemoer over al voor den dag komt, 't welk men dan met een flap fterk water ftrykt, tot dat het zyn volkomen glans bekomt, en ten laatften met zeepwater affpoeld.

Hoe dezelve daar toe bereid.

De fchoon gemaakte worden by de kamertjes door gefneeden, dat de vier of vyf achterfte doorluchtig worden; de drie ofte vier volgende kamertjes worden geheel uitgefneeden, en in de binnenfte krul fnyd men een geopend helmtje, en aan de zyden rondom het bootje kan men alderhande figuuren fnyden, die men met gewreeve koolen en wafch of oly door malkander gemengt wryft, tot dat ze fwart uitfteeken.

En opgeciert wierden.

De Inlanders, de moeite van fchoon maaken niet willende doen, fnyden den onderften boodem zoodanig uit, dat 'er een groote leepel of fchuitje van word, dewelke onder anderen dienftig is om 'er de *Papeda* uit te eeten, waar van dezen hooren by hun lieden zyn naam heeft; doch dewyl by de *Papeda* een faus komt van zuure lemoenen of azyn gemaakt, zoo krygt het

Worden ook tot leepels gemaakt.

het binnenste Paerlemoer een bleek vlies hier van, 't welk men dierhalven t'elkens moet afspoelen met zeep of asch-water.

By Plinius bekent.

By *Plinius Lib.* 9. *Cap.* 29-30. vind ik maar eenderley soorte van dezen visch, dien hy *Nautilum Pompilon* en *Nauplium* noemd, welke beschryving past op de volgende fijne *Nautilus*: maar de hedendaagsche Schryvers van de Middelandsche zee hebben twee soorten aangemerkt, waar van *Bellonius* deze eerste en dikke soorte *Cochleam margaritiferam* noemt, en hem toeschryft veele kameren en van binnen een schaal blinkende als Paerlemoer, zoo dat het dezelfde zal zyn dien de hedendaagsche Grieken, naar 't schryven van *Robertus Constantinus*, *Talamen tucta podiu*, dat is, *Polythalamum*; of een horentje met veele kamertjes noemen. Diergelyk een hooren moet *Cardanus* ook gehad hebben, 't welk hy *Cochleam Indicam* noemt, van gedaante als een galey en bequaam om 'er kostelyke en schoone drinkvaten van te maken.

En by andere Schryvers meer.

Vreemd voorval van een diergelyk vischje. Welke steentjes voortbrogt.

Op *Boero* is een diergelyken visch (misschien in de *Glandulis* die het vet verbeelden) een steentje gevonden, soo groot als een boontje, wit als een stukje alabast, doch zeer ongeschikt van figuur, hoekig, en met kuiltjes als of het van veele stukjes t' zaamen gezet was; niet te min hard en blinkende. Een Chineesche vrouw, die het gevonden had, hadde het eenen tyd lang in een doosje alleen bewaart, wel verzekerd, dat 'er niemand was by gekomen, en het zelve wederom openende bevond ze dat het een kleen steentje gepaard hadde, zoo groot als een linze, doch ronder en dikker, ook wit en glad, een tyd lang daar naa noch twee andere steentjes, hebbende de grootte van een mostaard korl, doch het eene was zoo bros, dat men 't met de vinger in stukken kon wryven Na dien tyd heeft het groote steentje niet meer gebaard, en men kon niet bemerken waar de gebaarde steentjes gezeten hadden. Doch ik gisse, dat het uit gevallene brokjes zullen geweest zyn, en de plaatzen daarze gestaan hadden zyn misschien effen wit en glad geweest, dat men het afvallen niet bemerken konde. Zy bewaarde hem met dat bygeloof, dat ze goed geluk met mosselen te soeken hebben zoude, om goed *Bocassan* daar van te maaken. Diergelyke baarende steenen heeft *Plinius* mede beschreeven, *Lib.* 37. daar hy ze *Peantides* en *Gemonides* noemt.

Aanmerking van den Schryver daar op.

Zy zyn by nat weer vogtig.

Deze hoorens hebben de Natuur, doch gemeen met eenige andere *Turbinatis*, dat ze by vochtig regen weer altyd zweeten, en dat zoo rykkelyk dat 'er de druppels opzitten, al heeft men ze lange jaren in huis bewaart, en al veegt men ze dikwils af, 't welk veroorzaakt word door de zoute vochtigheid, die in de kamertjes zit en langzaam opdroogt, om het welke wech te nemen, moet men ze dikwils uit wasschen, en weder in de zonne droogen.

En reden waarom.

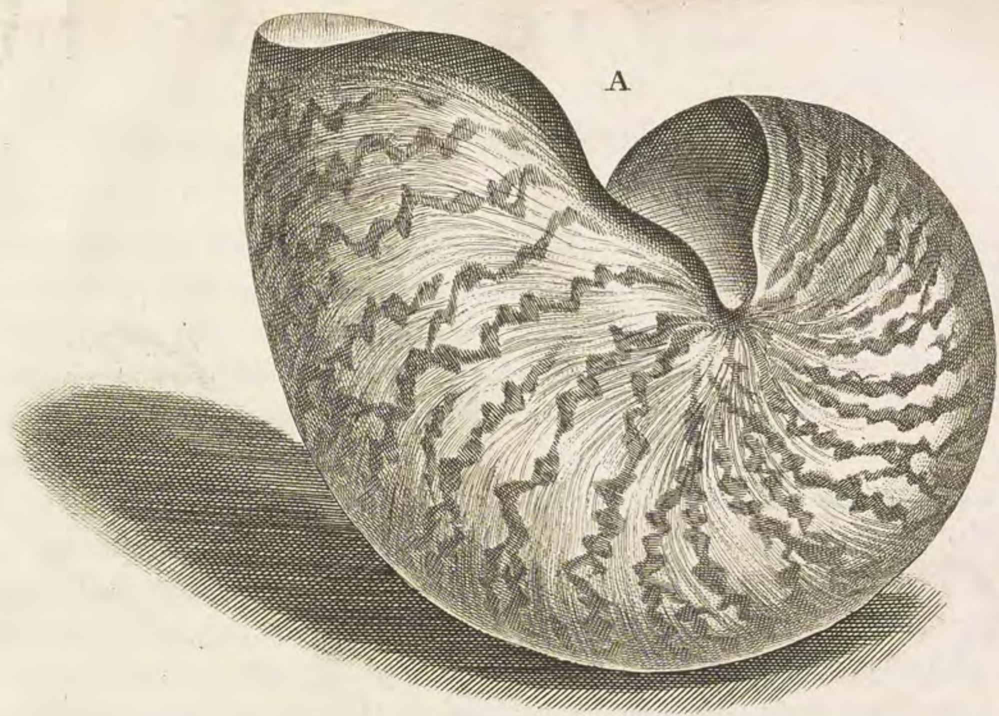
In de *Hist. Antill. Cap.* 19. *Art.* 4. *Lib.* 1. kan men beter uit de figuur, dan uit de beschryving bemerken, dat door *Bourgou* de *Nautilus Major* verstaan word; want de gedaante des Vischs word niet gestelt noch de buitenste schaal beschreeven.

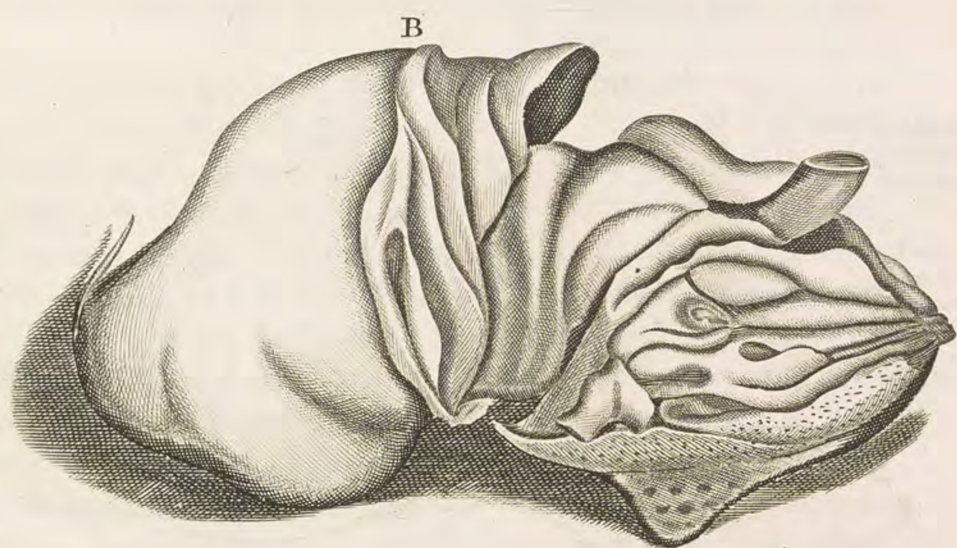
Waarschouwing.

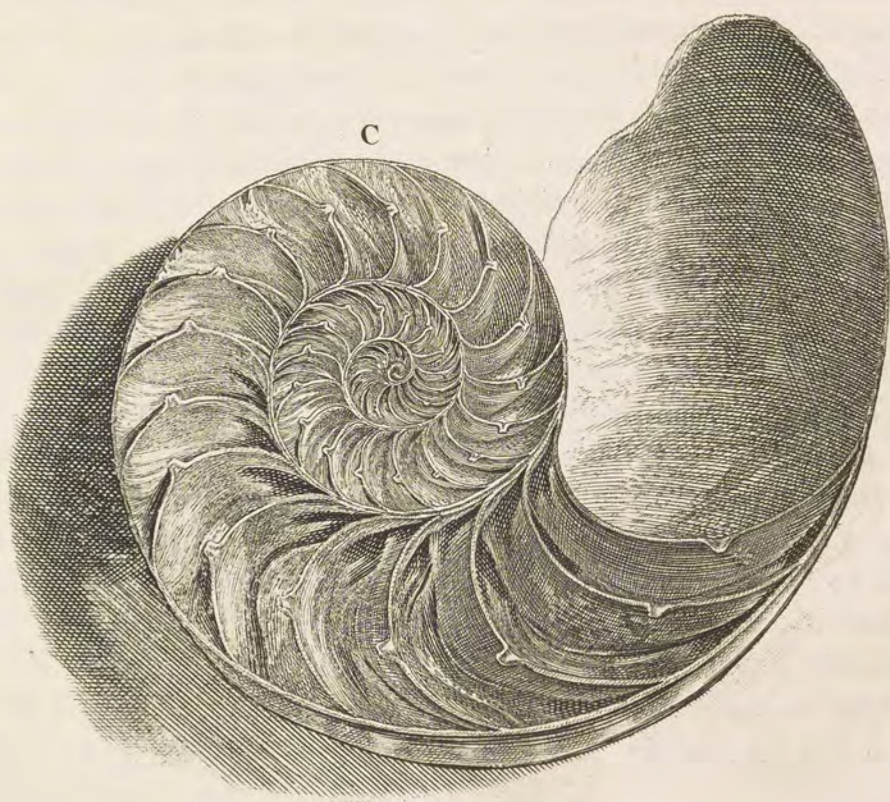
Tot waarschouwing dient, dat men zich niet daar aan stooten moet, wanneer de nieuwe Schryvers dezen hooren *Cochleam margaritiferam* noemen, en wy Duitsche Paerlemoer hooren, als of menze voor de moêr van de rechte paerlen hield, daar nochtans dezen hooren alleenlyk zoo genoemt is van den schoonen Paerlen glans der schaalen. Zie hier van het nieuwe Rariteit-boek van *Philip Bonannus*, *Part.* 2. *Class.* 1. N. 1 en 2.

De Nautilus Major, *is by ons bekent met de naam* Coquilie, *alhoewel de Franschen alle horens zoo noemen, echter gaat die naam in 't algemeen by ons zoo door, en wy verstaan geen andere daar meê dan deze. Hy is verbeeldt op de plaat* N XVII. *met lettter* A. *doch wat volmaakter van vlakken, als die wel in 't gemeen vallen; en om aan te toonen welke de beste zyn, heb ik deze, voor die van den Schryver, hier laaten stellen.* Letter B. *is de Visch door den Autheur beschreeven, maar alzo op die tekening de letters ontbreeken, geeven wy de Leezer de beschryvinge, zoo als die voor heên is ter neder gestelt, over, om zelfs na te zien, welke deelen van den Visch daar door verstaan moeten worden.*

Ik hebbe, om den liefhebberen te meer te voldoen, een dezer Hoorens laaten doorsnyden, om des te beter de inwendige kamertjes te vertoonen, die zoo wel niet uit de beschryving, als door het oog zyn te begrypen. Het is een wonderlyk maaksel, en 't is onbedenkelyk, dat dezelve alle vol visch zyn, daar haar gemeenschap van d'eene kamer in d' ander voor aan pas de dikte van een naalde en achter pas van een fyn haairtje oopening heeft. Ik heb in dezelve getelt ontrent 50 kamertjes, en geloove dat'er in 't end' meerder geweest zyn; maar de tusschenschotjes zyn zoo zwak, dat ze, alhoewel ze met een fyne werktuigje door sneeden wierden, echter aan stukken bryzelden. Zie de afbeelding zoo na als de plaatsnyder die kost krygen op dezelve plaat letter C.

A

B

C

III. HOOFTDEEL.

Nautilus tenuis: *Roema gorita.*

Gedaante van den Nautilus. Zie de plaat N. XVIII. letter A.

DIt is nu de eigentlyke *Nautilus*, dien wy, tot onderſcheid van den voorgaanden, den dunnen of fynen doe genoemt hebben, en den Ouden alleen ſchynd bekent geweeſt te zyn, want hy heeft de rechte gedaante van een galey, met een ſmalle kiel en twee hooge opgaanden zyden, achter met een kleene krul, daar de voorgaande ſchielyk toeloopt en niet veel draaijingen heeft. Ik heb daar van twee ſoorten bekomen, groote en kleene: De groote *Nautilus* is een hooren van 5 tot 7 duimen lang, en vier duimen hoog; doch men vind 'er ook van een ſpanne lang, gemaakt van een enkele dunne ſchaal, hebbende de dikte van perkament, half doorſchynend, ſpierwit als papier, zommige ook geelaghtig. De kiel is ſchaars een halve vinger breed, half rond als een kring, in veele kanten of kerven gedeelt, van dewelke veele plooijen langs de zyden op loopen en ſchier alle vergaderen achter by het hoofd, daar de krul begint innewaarts te krommen, doch veele loopen onder wegens dood, zoo dat de geheelen hooren vol plooijen is. De kiel tot boven over de krul is zwartachtig, als of zy berookt was, 't welk zich niet afwaſſchen laat. De zyden zyn recht, en ſtaan ſchuyns over eind, maakende boven eene opening van 2 en 3 vingeren breed, en achter by de krul hebben ze een uitſteekende hoek als een oor; de Viſch die daar in woont, heeft merkelyk de gedaante van een *Polypus* of Veelvoet, te weeten van dat ſlach, 't welk *Ariſtot. Bolitæna* noemt, ganſch week van vleeſch, met 8 baarden verzien, waar van de 6 voorſte kort zyn, wit en vol wratten gelyk alle Zeekatten, die hy in 't zwemmen als een rooze uitbreid. De twee achterſte zyn noch eens zoo lang, dewelke hy langs de krul achter uitſtrekt, in 't water laat hangen, en daar mede zyn bootje beſtuurd; want ze zyn rond en glad, maar aan 't einde breed als het blad van een riem, zilververwig, en aan de kanten ook met wratjes, zoo dat dit bootje beſtuurd word, gelyk een ſoort van Javaanſche Sloepen, *Tingang* genaamt, in 't gemeyn *Tinan*, dewelke met 2 roers beſtuurd worden. Tuſſchen de voorſte baarden heb ik geen dun vellerje konnen bemerken, gelyk de Schryvers melden van den *Polypus* in de Middellandſche Zee; wel is waar, dat dezelve baarden ſteeken in een zak van een vel gemaakt, en aan 't hoofd hangende, 't welk hy eenigſins uitſpand met de twee bovenſte baarden, doch dat zoude tot het zeilen niet veel helpen. Daarentegen oordeele ik, dat hy zyn zeilagie maakt, niet zoo wel met dit velletje, als met het hol van het bootje, 't welk hy met de voorſteeven om hoog licht, laaten den wind daar in blaazen. Want men bevind dat dezen viſch zeilende het meeſte lyf in 't achterſte bergt, houdende alleen de twee voornoemde roers daar buiten om te ſtuuren; maar als 'er geen wind is, zoo brengt hy alle zyne baarden buiten, laatende de voorſteeven weder zakken, en dan roeit hy. Als hy nu eenig gevaar of laage vermerkt, zoo trekt hy al zyn vleeſch binnen boord, keert den achterſteeven om hoog, dat het bootje water ſchept, en gaat zoo te grond, zoo dat men heel ſtilletjes in den wind naa hem toe moet koomen, en hem met een veerdigheit onderſcheppen, als men de ſchaale met viſch en al hebben wil; dit gebeurd zoo zelden, dat de Viſſchers het voor een groot geluk achten, als 'er eenen vangen, 't welk meeſt geſchieden moet, als na een onweêr eene groote ſtilte volgt. Met zyne pootjes vat hy alderhande houtjes aan, die hy in zee vind, waar mede hy dan gaat dryven. In het hol van het bootje ziet men den wyden loſſen buik, gelyk aan andere Zeekatten, en onder de baarden in dezen buik een wyde pyp, waar mede hy het water uitpompt, als hy boven komt; op de vlakte des buiks en van den rugge t'zaamen een zak uitmaakende, ziet men diergelyke donker bruine ſtarretjes en plekjes, gelyk aan den *Polypus*, dewelke verſchieten en haar verwe veranderen. Hy legt los in zyne ſchaal,

Waar van 2 ſoorten.

De groote hier beſchreeven.

Het dier daar in beſchreeven.

Heeft baarden in 't water hangen, waar med hy zich beſtiert.

En voort zeilt.

Doch onraad vermeemende trekt zyn wandt in en zinkt te grond.

Is los in zyn ſchaal.

En koomt die wel te verliezen. *Hoe hy op de grond, en weeder boven koomt.*

fchaal, hebbende geene ader in de krul vaſt gelyk de voorgaande; weshalven hy ook zeer ligt uit zyne fchaal geſlingert word, dewelke als dan op 't water komt dryven, en, by een gelukje, door de viſſchers opgevangen word, eer ze tegens de klippen in ſtukken geſlagen word. Op den grond van de zee keert hy het bootje om, en gaat op den kop, gelyk hy ook gezien word met den kiel om hoog, als hy eerſt boven koomt, maar keert behendig het bootje om, en hooſt het water uit, dat hy dryven kan; de baarden als gezegt, in eene rooze uitbreidende. Men heeft ze ook gezien, dat ze onder een groot blad van een boom met de baarden vaſt hingen, en daar onder fchuilende gingen dryven. De oogen zyn niet hol gelyk aan de voorgaande, maar vol en klaar.

De Nautilus Minor befchreven. *Haar gedaante, Zie dezelve plaat* B.

De kleene *Nautilus* is aan viſch en ſtructure der fchaale de voorgaande meeſt gelyk, doch veel kleender en wyder van boot, drie en 4 duimen lang, twee en drie vingeren wyd, met een breede kiel, die in mindere en ſtompere kerven verdeelt is, en dierhalven ook minder plooijen heeft, die mede fchuins en bochtig naar het middelpunt by de krul loopen. De fchaal is zoo zuiver noch wit niet als aan de voorgaande, maar vuil hoorenverwig en als berookt, de kanten aan de kiel zyn mede zwart, evenwel met veel waſſchen in zeepwater en bleeken kan men ze eenigzins witter krygen. De viſch is als aan de voorgaande, en hy gebruikt zyne baarden ook op dezelfde manier, doch word meer roeijende dan zeilende gevonden, inzonderheid onder bladeren en dryfhouten zich verbergende; anders houd hy zich meeſt op den grond, en komt zomtyds ook in de viſch-fuyken, weshalven hy meer gezien word dan de voorgaande.

Is van de zelve natuur als de voorgaande.

Of deze beide viſſchen uit hunne fchaal vallende op zich zelfs in zeewater leeven konnen, is onzeeker: Immers ik heb ze verſch uit zee gebragt gehad, dewelke ſtraks ſtierven, al deed ik ze in 't water. Ik heb ook eyers in hunnen buyk gevonden, zynde ronde witte korlen aan een klomp hangende, en ieder hadde boven op een zwart ſtipje als een oog. Zy beide hebben ook diergelyke zwarte ſnebben of een *kakatoes* bek, die diep onder 't vleeſch verborgen legt. Op den bodem van de *carina* of fchulpe vind men een klontje eyers of kuyt van gedaante of verwe gelyk andere viſchkuyt, en 't geheele klontje is omgeeven met een dun vliesje; al is het geheele huysje niet grooter dan een vinger, zo hebben ze echter een eyerſtok; als een kuſſen, op de kiel leggende.

Hebben eyers en hoe die zyn.

Hunne benaming in verfcheide taalen.

Hun naam in 't Latyn is *Nautilus tenuis & legitimus* en zyn Bootje, *Carina Nautili.* Neerd. *Dookhuyven*, van de veele plooyen. Mal. *Roema gorita*, dat is, *Domuncula Polypi*, gelyk hem ook de Grieken *Ovum Polypi* noemen. Amboinſch *Kikawawutia.*

Word zelden gevonden. *En van de Indianen op haar feeſtdagen gebruikt.*

Deez hooren word zoo zelden gevonden, dat het in Indiën zelfs hoog geſchat word. De Inlanders houden 't voor een gelukkig teeken, als zy het vinden, en bewaaren het onder hunne fchatten, het zelve zelden vertoonende dan op feeſt-dagen en openbaare vrolikheeden, wanneer de vrouwen het zelve voor den dag brengen, als ze den ronden dans, *Lego Lego*, aanſtellen; daar dan de voordanzerfche deez hooren verheeven op de rechter hand draagt; dog zy zyn 'er zoo vies niet mede, al is zy wat berookt, geſcheurt en vol gaten; daarom men ze by tyds met geld of goede woorden uit hunne handen moet krygen, als men ze ongeſchonden hebben wil; voor het gemene ſlag, in wiens boot 4 of 5 mutsjes water gaan, betaalt men zonder te dingen 1 Ryxdaalder, doch men heeft ze namaals daar voor niet meer konnen hebben, en daar zyn 'er geweeſt van 8 mutsjes, of een Zeeuſche kan, daar men 9 Ryxdaalders voor het ſtuk gegeeven heeft, om dat ze ongemeen zyn, en boven die maat heb ik 'er geen gezien. Die van de tweede ſoorte zyn ſlecht en van geene waardye. Een zeltzaam voorval moet ik hier omtrent verhaalen. Een Zee-Arent, [*Haliaetos*] zynde een vogel die gedurig op zee gaat rooven, nam zulk een *Nautilus*, in Zee dryvende, op, en voerde hem in de lucht, doch dewyl het hem meeſt om den viſch te doen was, en hy zig om de rariteyt niet veel ſcheerde, ſloeg hy zyne klauwen meeſt in den viſch, waar door hem het hooren quam te ontvallen, dat door een zeltzaam geval tuſſchen de klippen op een zandplekje zoodaanig viel, dat daar van niets gebrooken wierd, dan een kleen hoekje aan den voorſten rand; en een viſſcher daar omtrent zwervende, nam het vaardig op en bragt het by my;

Hunne waarde.

Vreemd voorval tuſſchen een Arent en den Nautilus.

my; dit dan als een ander *Palladium* uit den hemel gevallen zynde, een klein fchetsje van het vermaarde fchip Argos, heb ik in 't jaar 1683. tot eengedachtenisse gezonden aan den Heer *Johan Michael Fehr*, *Philofophiæ & Medicinæ Doctor*, *Phyficus Suinfurtenfis Ordinarius & Academiæ Curiforum Naturæ per S. Romanum Imperium ftabilitæ electus Præfes dictus Argonauta*: in welk Collegium ik het zelve jaar tot een Lid aangenomen ben onder den toenaam van *Plinius*, door gunftige recommandatie van de Heer *Chriftianus Mentzelius*, *Med. Doctor*, *Archiater & Confiliarius* van zyn Keurfurftelyke doorluchtigheyt van Brandenburg, *Apollo* van 't zelve Collegium.

De Schryver aangenomen tot een medelid van d' Academie Curiof. in Duytfchland

De oude Grieken noemen deze visch *Nautilus*; *Suidas*, *Nautes* en *Ovum Polypi*; *Athenæus*; *Nauplium*, zommige ook *Pifcem nauticum*: *Ariftot. Hift. animal. Lib.* 4. *Cap.* 2. heeft al in zyne tyden twee geflachten daar van aangeteykent; het eerft heeft een gestreepte fchaal als de *Jacobs* fchulpen, binnen hol, en aan den visch niet vast, dit geflacht is klein, uit de maagfchap van *Bolitæna*, een foorte van *Polypus*, weyd omtrent de ftranden, en word dikwyls uit zyn fchaal geflingert op het drooge, daar hy dan opgegeeten word of bederft; het tweede geflacht is aan zyn fchaal vaft als een wech flekke [*Limax*] nooit buiten zyn fchaal komende, maar zomtyds zyn baarden op 't water uitbreydende: het eerfte zal buiten twyffel onzen fynen *Nautilus* zyn, en het tweede de voorgaande paerlemoer hooren.

Hoe by de Grieken en andere Schryvers bekent zy.

En by haar onder 2 geflachten bekent.

Plinius befchryft hem als een byzonder wonderwerk der zee, doch, naar zyne manier, wat donker en onder twee naamen, die hy zoo het fchynt voor twee verfcheide dingen of viffchen gehouden heeft; d'eerfte noemt hy, *Lib.* 9. *Cap.* 29. *Nautilum* en *Pompilum*, dien hy met zyne eygen woorden aldus befchryft, dewelke ik, om hunne kortbondigheit aldus verduytfche, en hier by zette. „Onder de voornaamfte wonderwerken behoort die, welke men *Nautilum* of *Pompilum* noemt, deze „op den rugge leggende, dat is, de openinge van de fchaal om hoog keerende, komt „boven op de zee, en door zyn pypen al het water uitgehooft hebbende, roeyt hy „veerdig daar heenen; daar na de twee voorfte baarden achterwaarts krommende „(*Athenæus* fegt opheffende) fpant hy het dunne velletje tuffchen dezelve zoodanig „uyt, dat hy daar mede zeylt, en met de andere baarden roeyt, en met den middelften ftaert als met een roer zyn fchip beftuirt, zoo vaart hy daar heenen op de hoo„ge zee de jachten [*Liburnicas*] naabootfende, en zoo hem eenige vreeze overkomt, „fchept hy water en gaat te gronde. Daar na in 't volgende Capittel 30. befchryft hy naar zyne meening eenen anderen visch, doch uit het verhaal van *Mutianus*, dien hy *Nauplius* noemt, met deze woorden:

Door Plinius *befchreeven.*

En voor een wonderwerk gehouden.

Komt met dees Schryvers verhaal over een.

Mutianus *heeft voorgegeeven, dat hy noch een ander foorte van vifch gezien heeft* in Propontide, *dewelke in een fcheepje woonde, of een fcheepje droeg; het is een fchulp, gelyk een bootje gefatzoeneert, met een ronde en verheevene achterfteven, maar voor met een fcherpe fnuyt, hier in woont de* Nauplius, *een diergelyke Zeekat alleenlyk om vermaak en om te fpeelen, 't welk op tweederley manier gefchied; want by ftille zee ftrekt den opfitter zyne voeten uit, en roeyt daar mede in 't water, maar als hem een luchtje aanlokt, zoo ftuurt hy met dezelve, en keert het hol van het fchuytje tegens den wind, waar door hy zeer licht zeylt. Het vermaak van 't eene is om te draagen, en van 't ander om te ftuuren, en beyde gaan t' faamen te grond, 't welk zomtyds voor een droevig voorfpook gehouden word van der menfchenramp, dat is, veele houden 't daarvoor, als ze dezen* Nauplius *fchielyk zien te gronde gaan, dat het een voorfpook zy van aanftaande fchipbreuk.*

Mutianus *be-Schryving hier van.*

Die haar Nauplius *noemt.*

Alle beyde deze befchryvingen paffen op onzen fynen *Nautilus*, dien *Jonfton* uit *Bellonius* wat klaarder befchryft; *Hift. Natur. de Exang. aquatilibus Titul.* 3. *de Turbinatis*) alwaar wy met de woorden van *Jonfton* beginnen fullen. „De *Nautilus*, wel„ken *Suidas*, *Nautes*; andere *Nauticus*, en 't gemeen *Nautilus* noemen, en dezelve met „den *Nauplius* van *Athenæus* fchynt te zyn, word van de hedendaagfche Grieken *Thalamis Toukdapodius* genoemt, gelyk *Robertus Conftantinus* fchryft. Wy hebben van „hem by *Ariftoteles* twee geflachten. De eene welkers fchulp de *Pectunculus* gelykt,

Verder door Jonfton *befchreeven.*

„maar die hol en uit de Natuur aan hem niet vaſt is; hy weyd dikmaal omtrent het „land, waarom hy van de baaren op 't drooge geworpen word, daar hy uit de ſchulp „vallende, of gevangen word, of ſterft; dit geſlacht is klein, en de *Bolitæna* een ge- „ſlacht van de *Polypus* gelyk. De andere hangt in de ſchulp als een ſlek, deze gaat'er „nimmer uit, maar ſteekt zomtyts zynen arm buiten.

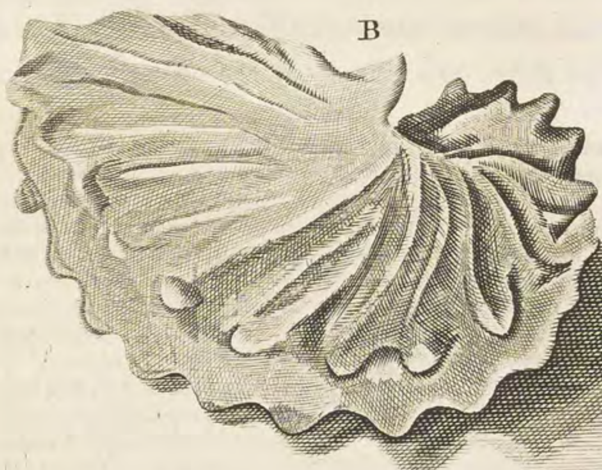
Als mede door Bellonius. Bellonius heeft hem nauwkeurlyk beſchreeven. *De ſchulp zeyt hy uit drie ſtukken te beſtaan (naamentlyk uit een kiel en twee boorden, hoewel ze nochtans enkel is) welkers zyden als aan de kiel ſchynen vaſt gehecht, en veeltyds zoo groot, als met twee handen kan omvat worden; zy zyn alle niet dikker dan een parkament, met langwerpige ſtreepen, aan de randen met kerven gekartelt en rond afloopende; maar het gat, daar de* Nautilus *door gevoed word, en uit de ſchulp kruypt, is groot; deze ſchulp is breukzaam, melkwit, helder en glad, en van geſtalte als een rond ſchip, want hy vaart boven op de zee, en doet ſich met een omgekeerde bolle ſchulp op, om te beter op te duyken, en opgereeſen zynde keert hy de ſchulp weder om, maar tuſſchen de armen van den* Nautilus *is een dun vlies, gelyk tuſſchen de klaauwen van de platvoeten, en veel dunder, ja als en ſpinnekops raach, maar nochtans ſterk, daar hy den wind in laat waayen, de krullen die hy weêrzyden veel heeft, gebruykt hy voor een roer, en als hy ſchrikt, vult hy zyn ſchulp met water en ſinkt te grond.*

't Gevoelen van dezen Schryver over dezelve. Hier op zeg ik nochmaals, dat ik aan den Ooſt Indiſchen *Nautilus* dat dunne vliesje tuſſchen de twee voorſte Baarden, het welk de *Autheuren* dezen viſch toeſchryven, meerendeels gevonden heb, behalven aan eene ſoorte, die hier naa volgt; als ook dat de bovenſtaande naam *Thalamis Toukdapodius* niet kan verſtaan worden van den rechten of dunnen *Nautilus*, dewelke geene kamertjes heeft, maar van den paarlemoer hooren in 't voorgaande hoofdſtuk beſchreven. *Bontius Lib.* 5 *Cap.* 27, ſtelt de *Nautili* onder de *Polypos* met *Plinius*, en 't fatzoen van de ſchaal komt ook ten naaſten by over een met de onzen, echter kan ik niet raaden, wat hy voor een viſch gehandelt heeft, waar aan hy de handen zoo verbrand heeft, dat hy met look in water gewreeven zynde, heeft moeten geneezen; want nooit gehoort is dat een *Polypus* brande, daarom ik giſſe dat daar van eenige woorden moeten uitgelaaten zyn, en dat men zyn zeggen van quallen moet verſtaan.

Waarneeming van den Schryver. Anno 1693. in Januarius is een *Nautilus* gevangen op *Hitoe*, wiens boot lang was 7 duymen, hoog 6 duymen, verſchilde wat in gedaante van de boovenſtaande meeſt in de twee achterſte of bovenſte baarden. Want de zes baarden waaren van 12 tot 14 duymen lang, aan de voorſte helft zeer dun en ſmal, de agterſte waaren met zuygwratten [*Acetabulis*] bezet. *En verdere beſcryving.* De twee achterſte of bovenſte baarden, (by andere voor de twee voorſte gehouden) waaren veel dikker, achter ruym een vinger dik en met zuygwratten bezet, verwiſſeld tegens malkander ſtaande; de voorſte helft had een dun en breed vel of lap, als een omgekeerde Bezaan, te weeten achter zmaller, van vooren breed, waar in hy van 't voorgaande verſchilt: *Hoe hy roeyt en zeylt.* met deze lappen ſchynt het, dat hy zoo wel roeyt als zeylt, want met de zuygwratten vat hy de kanten van zyn boot, en met het breede deel roeyt hy, gelyk ook met de andere baarden, die als dan buiten boord leggen; als hy nu zeylen wil, zoo recht hy de beyde lappen over eynd. Maar ik hebbe nooit aan eenige *Nautilus* konnen bevinden, dat de twee gemelde baarden met een dun ſcheyd velletje aan malkander zouden gegroeyt zyn, gelyk men by de Europiſche Schryvers leeſt; *Doch verwerpt het oprechten van 't Bezaantie.* weshalven ik noch by my voorige meening blyf, dat hy met het voorſte en holle deel zynes ſchips de zeylagie volbrengt. Hy was zoo ſlym, dat als de viſſchers met een prauwtje hem vervolgden, dat hy dan naar de rechter, dan naar de ſlinker zyde zyn boot keerde; weshalven, de viſſchers bemerkende dat hy water wilde ſcheppen en te gronde gaan, moſt 'er een over boord ſpringen en met zwemmen hem achter haalen. *Bonannus getuygt, dat die in de Gof van* By den hedendaagſchen vermaarden Autheur *Philippus Bonannus* in zyn Boek genaamt *Recreatio mentis & oculi* N. 13. *Claſſ.* 1. *part.* 2. word hy in 't Italiaanſch *Polpo moſcardino* en *moſcarolo* genaamt, en gezegt; dat hy dikwyls gevan-

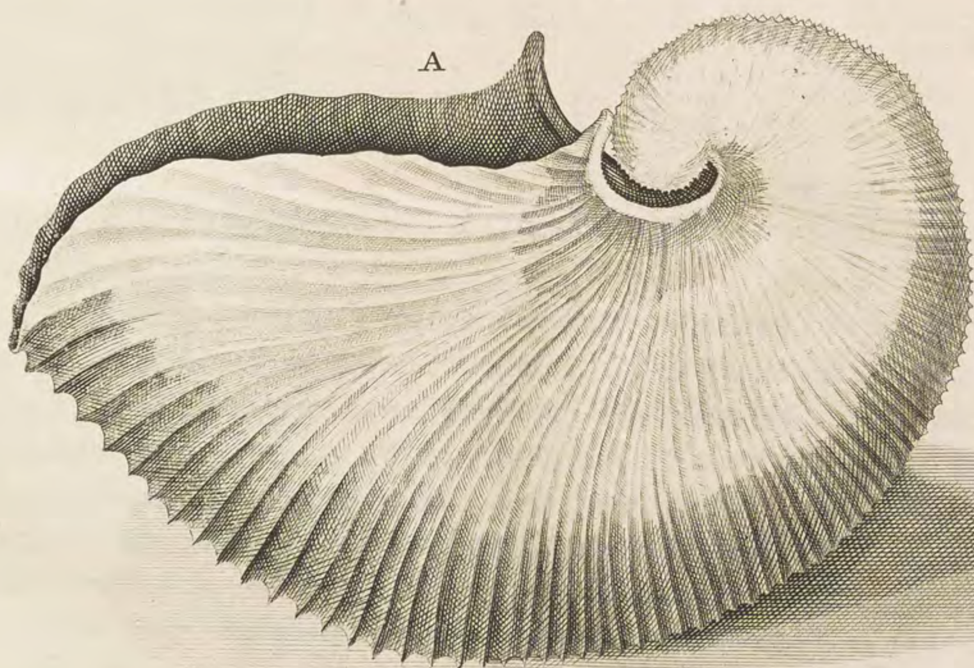
N°. XVIII.

gevangen word in de Adriatiſche zee, of Golf van Venetien aan de zyde van Italien, onder andere Zeekatten zomtyds naar den ſtrand zich begeevende om aldaar te weyden, 't welk niemand aan de Ooſt-Indiſche ooit heeft bemerkt, die nergens dan in de ruime zee, en altyd een alleen gezien word. Onze *Nautilus* heeft onder de baarden in de opene buyk noch een pyp, waar door hy het water uitſpuygt, en dat vry wat hoog, en de viſſchers dikwils in 't gezicht; achter aan dezelve pyp hangt een blaasje, gelyk aan den *Polypus* en *Sepia*, doch hier in vind men geen rood, maar een bruyn paars bloed. Voorts blyft noch voor 't menſchen verſtand verborgen; hoe dezen viſch zyn ſchaal formeert, daar aan hy nergens vaſt is, en echter t'zaamen groeyen, nooit daar uit ſpringende dan by nood, wanneer men de leege ſchaal bekomt. De viſch gaat naar den grond, maar niemant weet of hy wederom een ander huys formeert: Immers het is een viſch zeer teêr, en ſtraks ſterft hy als men hem een weynig handelt, zelfs in zeewater kan men hem niet lang in 't leven bewaaren. De zwarte randen van den verſchen aan de kiel, kan men eenigzints wit wryven met wit fyn zand, doch aan't bovenſte van de achterſteeven gaan ze niet uit. Zyn bruyn bloed verſchiet mede door 't lyf, en maakt plekken, doch aan de dooden verbleeken ze. Ik heb in hunne maagen ook gevonden ſtukjes van andere baarden, en zyne eyers lagen buiten 't lyf in 't hol van de ſchulp, doch aan den viſch vaſt.

Venetien mede worden gevonden.

Hoe hy zyn ſchaal bekomt, is den Schryver onbekent.

En is zeer ſlap van leven.

De Nautilus tenuis, *word by ons* Nautilus, *by de zeevaarende lieden* 't Schippertje, *(om dat zy die veel over de zee zien vaaren) doch by de oude liefhebbers, de* doekehuyf *genaamt, wegens haare gedaante en teerheit, want zy eer een kamerdoeks huyfje, zoo als eertyds gedraagen wierden gelyken, als een hooren uyt zoo een woeſt element als de zee is. Ik hebbe zoo een* Nautilus *gezien, die omtrent een Amſterdamſche houtvoet groot was, en, zoo ik bericht ben, tegenwoordig word bewaart in 't Cabinet van den groot Hertog van Florence, die een groot liefhebber van uytmuntende zeegewaſſen is. Des Schryvers opmerking omtrent het oprechten van 't bezaantje of klein zeyltje, waar mede dit dier vaart, verdient geloof, vermits zyn E. booven zyn nauwkeurig onderzoek, daar zelf oog getuygenis van heeft, daar alle de andere Schryvers zulks meeſt uit mondelyke berichten hebben, gelyk ik zelf mede van veele zeevaarende luyden heb verſtaan, die my verzeekerden dat dit dier voor aan een opgerecht zeyltje heeft; of 't zou konnen zyn, dat het een andere ſoort was, den Schryver onbekent. De overleeden Hr.* Volkertsz *een der grootſte Liefhebberen en kenders van zynen tyd, heeft een diergelyke naar 't leven laaten afteekenen, en door* Savry, *beneffens veele andere uitmuntende hoorens, in 't kooper brengen, welke nu noch beruſtende zyn in 't voortreffelyk Cabinet van den E. E. Heer* La Faille, *Hoofd officier der ſtad Delft. Ik heb een afbeelding daar van, welk ik goet dacht hier neevens te zetten, zie hem verbeeldt op dezelve plaat met* N. 1. N. 2. *is het zoo genaamde bazaantje, en* N. 3. *zyn de riemen, waar mede hy zich beſtiert of wel voortroeyt, de hooren is van een heel ander maakzel, want hy op zyn ribben geknobbelt is. Die Engelſchen liefhebber,* M. Liſter *geeft hem in zyn* Hiſtoria Conchyliorum, lib. IV. ſect. IV. *een veel grooter zeyl, veel licht uit giſſing; doch deze van* Volkertsz *komt met de zeylagie van die* Geſnerus *heeft laaten afbeelden beſt overeen: alhoewel de hoornen van* Geſnerus, M. Liſter, Bonanus *en dezen Schryver malkander beter gelyken. Behalven die twee ſoorten, die de Heer* Rumphius *opgeeft, zyn'er noch verſcheide andere. Deze getekent met* N. 4, *is in verſcheyde Cabinetten te zien; hy is veel fynder dan de voorgaande, breeder van kiel, wyder van buyk, witter van ſtof, en op zyn ſtriemen geknobbelt. Noch een andere ſoort is 'er, die deze heel wel gelykt, doch is zmalder van kiel, en fynder geknobbelt, zonder ſtriemen; waar van eenige te zien zyn in de uitmuntende Cabinetten van de Heeren* d'Aquet, Feytemaas; *en wel de grootſte en beſte die bekent is, by Juffr.* Oortmans *groot liefhebſter van diergelyke fraijigheeden. Hier volgt nu noch een andere ſoort alleen (voor zoo veel ik weet) onder my maar beruſtende zie hem afgebeeldt op dezelve plaat met* N. 5. *Hy heeft de gedaante van een waterlandſche boerinne kap, is heel wyd, plat gekruynt, eenigzins gekielt, doch heeft gewronge ſtriemen en knobbels, en is niet gelyk zydig als de andere, 't welk my doet gelooven, dat het een misgeboorte van den* Nautilus *is.*

IV. HOOFTDEEL.

Cornu Ammonis: Poſthoorentje.

DIt is een klein hoorentje in de gedaante van een rams hooren, of gelyk men den Godt *Hammon* aan de ooren ſchildert, zoo groot als een dubbeltje. Men zoude het aanzien voor een afzetzel van den *Nautilus major*, wiens achterſte krul het gelykt, welke het echter niet is, maar een geſlacht op zich zelfs, want het krult zich wel in malkander, gelyk een rams hoorentje, maar de gieren hangen niet aan malkander, en zyn geſcheiden tot het binnenſte tipje toe, daar men een klein knopje aanziet als een paereltje, of als een neet van een luys. De buitenſte gier heeft de dikte van een middelbaare ſchaft, buiten rond en recht wit, van vooren afgebrooken, binnen doorgaans met veele afſcheidzels, in zoo veele kamertjes, ver-

De Cornu Ammonis beſchreeven.

Gelykt de Nautilus major, maar is heel klein.

Hunne gedaante, zie de plaat N. XX. N. 1.

Is binnen vol kamertjes.

deelt, blinkende als wit paerlemoer, en ieder affcheidzel heeft een klein gaatje, met een ftuk van een pypje naar binnen toe, t'eenemaal als de *Nautilus major*; hierom gelooven veele dat dit kleine afzetzels van dien zyn, daar ik nochtans deze Pofthoorentjes grooter bevonden hebbe dan de kleinfte van de voorfchreven *Nautilus*, dewelke ook fchoon paerlemoer zyn van buiten en binnen. Daar en tegen deze Pofthoorentjes hebben in hunne voorfte kamer een flymerig dier, 't welk aan de klippen hangt, met eenen dunnen en fmallen dooren, die door het beeft en de eerfte gaatjes gaat, en aan de klippen vaft zit. Als nu de Noorde wind waayt, en de zee ontftelt maakt, zoo worden deze hoorentjes van de klippen afgefmeeten, waar door het komt dat ze aan den mondt altyd afgebrooken fchynen. De fpitzen blyven aan de klippen zitten, die noch zoo ftyf zyn, dat ze iemant de voeten verzeeren als men daar op trapt. De Amboineefen gelooven, dat ze gegenereert worden van de witte meeuwen drek; 't welk voor eerft niet waarfchynlyk is, men vind ze niet altyd, maar alleen in zeekere maanden, wanneer de Noorde wind waayt, en dan met meenigte op den ftrand gefmeeten onder andere ruigte.

En zit aan de klippen.

't Gevoelen der Amboineefen over zyne voortkoming.

Doch door den Schryver tegen gefproken.

Hunne benaaming in verfcheide taalen.

Hun naam in 't Latyn is *Cornu Hammonis*. Neerd. *Pofthoorentje*. Amb. *Tay manufamal*, dat is, Meeuwen drek, om reden als boven gemeld is.

De Cornu Ammonis, *word by ons, als by den Schryver, ook 't* Pofthoorentje, *genaamt en, fchoon het heel klein is, zoo is het zelve zoo wonderbaar van maakzel, dat het geene behoeft te wyken. 't Is van buiten wit en mat (dat is zonder glans) maar van binnen paerlamoerachtig en doorfchynend dun. Heeft ontelbaare kamertjes, die alle gemeenfchap tot malkander hebben, door een heel klein gaatje. Ik heb getracht om 'er eene midden door te fnyden, en dezelve, gelyk de* Nautilus Major, *te vertoonen, maar zulks is my t' elkens miflukt wegens zyne teêrheit. Zie hem afgebeeldt op de Plaat* XX. N. 1.

V. HOOFTDEEL.

Carina Holothuriorum: Qualle Bootjes.

De Carina Holothuriorum befchreeven.

DEze willen mede uit de maagfchap van de *Nautili* zyn, hoe wel ze de gedaante van een Alykruik hebben, gelyk wy een kleine foort in 't volgende hoofdftuk befchryven zullen. Zy zyn ontrent een duim breed, rond, aan de buitenften gier wat kantig, beneden platachtig, en uit weinig gieren beftaande, gelyk de Landflekken. De fchaal is enkeld, dun en doorfchynend, zeer licht, beneden licht viool blauw, boven naar den loodverwigen trekkende; de mond is wyd, rond, doch beneden met een uitfteekend hoekje als een hanglip, en van binnen zyn ze wit. Het dier hier in woonende is geenzins uit den flekken aard, maar een flag van Quallen overeind ftaande als een lid van een vinger, wanneer ze in zee dryven; dit Qualletje is fchoon klaar, als een kryftalletje, met eenen blauwen glans, en beftaat uit enkeld flym, die met een huidjen omgeeven is, en als men 't een dag bewaart, zoo vergaat het. Deze bootjes worden zelden gezien, immers in Amboina hebben wy ze eerftmaal gehad Anno 1682. in Auguftus, en September by 't uitgaan van den Oogft, wanneer zy met groote fchoollen quamen aandryven uit het Ooften in d' openbaare zee, *Manipa* en *Boero* voor by, daar ze de Inlanders opfchepten by droog weêr. Het bootje lach met de opening om hoog, en het Qualletje ftont als een pylaartje over eind, zeilende, zoo het fcheen, met een flap koeltje, wonderlyk om aantezien, dat een zulke vloot van wel duizend kleine fcheepjes, zoo eenparig by malkander voer. Als men ze uit de zee nam en in een fchootel met water zette, bleeven de Qualletjes noch wel een dag over eind ftaan, een wonderfchoonen weêrfchyn van zich geevend, als of de fchaal met Edel gefteente vervuld was; doch men befpeurde weinig leven daar in, allenxkens opdroogende, dat ik na vier dagen haar fatzoen noch bekennen konde. De Inlanders verklaarden, dat ze diergelyken nooit te vooren gezien hadden.

Haar gedaante. Zie de plaat N. XX. N. 2.

Worden zelden gezien.

En zeilen over zee.

En hebben een fchoone weêrfchyn.

Hun

Hun naam in 't Latyn is *Carina Holotubri*; men mag ze onder de *Neritas* reekenen, 't welk zyn kleine hoorentjes in de Middellandsche Zee, die mede op 't water dryven, in 't Griex alzoo genaamt van 't swemmen; de Onze noemen ze *Qualle Bootjes*. By de Inlanders hebben ze geen naam. *Waarom zoo genaamt.*

Van de Carina Holothuriorum, *of het* Qualle Bootje, *heeft ons de Schryver geen afbeelding gegeeven, doch wy hebben 'er uit onze verzameling, een laaten aftekenen; zie het op de plaat* XX. N. 2.

VI. HOOFTDEEL.

Cochlea Lunaris Major: Matta bulan besaar, of Matta Lemboe.

Het tweede deel van het Hoofdgeslacht, begrypt alle de geene die de gedaante van een gemeene Alykruyk hebben, en niet te min paerlemoerachtig van binnen zyn; waar van wy twee soorten beschryven zullen. De eerste soort, Reuse-ooren genaamt, zyn de grootste van dit geslacht, in 't gemeen twee vuisten groot en meer, van fatzoen als een Alykruike, met eenen grooten ronden mond, die aan den benedensten hoek ook een weinig uitspat, en daar door de gedaante maakt van een oorlapje. De buitenste en grootste gier heeft twee kanten, een naar boven en een naar beneden, en tusschen beide noch een rugge, alle drie met knobbelen bezet. De schaal is gemaakt van twee dikke huiden, waar van de buitenste grauwachtig is, doodsverwig, wat ruig en vol scheuren, doch hier en daar geplekt als de slangen, met swart, bruin, en zomtyds ook spaans groen; hoe kleinder de hoorens zyn, hoe fraaijer dat ze geplekt en hoe effender dat ze zyn; en men vind 'er ook gansch grauw zonder plekken, dewelke men voor slecht acht. De binnenste huid is schoon paarlemoer, niet blank, maar alle de verwen van een regenboog vertoonende, te weeten, groen, rood, en blauw. Zy laat zich ook in schilfferen verdeelen als men ze in stukken slaat, welke alle dezelfde koleur behouden. Het dier daar in is naar evenreedigheit groot, van vooren met een hard wit vleesch. De achterste krullen zyn enkel vet, en tusschen beiden is een groot *Papaver* of Zandsak. Op zyn hoofd draagt het een groot rond schild, waar mede het zyne deur vast sluyt, een hand breed en een vinger dik, steen hard, als of het een witte keysteen was, aan de buitenste zyde wat bultig als een linze, wit, en zomtyds met vlakke kuiltjes. Aan de binnenste zyde is het plat, doch een weinig met gieren uitsteekende, die schielyk in malkander loopen en een nafel formeeren, met een ros of bruinachtig velletje bedekt, dat daar vast aanzit, en deze zyde aan 't vleesch van 't dier; in 't kruipen draagt het dezen schild op 't hooft, doch het begeeft zich niet verre buitens huis, houdende wel de helft noch van den schild binnen de schaal; het heeft zulk een sterkte, dat 'er geen man zoo sterk is, die het uittrekken kan, al heeft hy 't onder de schaal gevat, maar het zoud hem veel meer de hand mede intrekken. Deze schild dan behoord onder die men *Umbilicos marinos*, of Meernavels noemd, waar onder deze de grootste is. Het houd zich op omtrent zoodanige stranden, die steile klippen hebben, daar de zee hard tegen aanbrand, en zyn dierhalven moeijelyk om te duiken, doch daar ze zyn vind men 'er veele by malkander, maakende zeekere Compagnie of Troepen, gelyk men zegt de *Tsjankor* op de kust *Coromandel* en *Ceylon* doen.

De Cochlea Lunaris beschreeven. Eerste soort. Hunne gedaante. Zie de plaat N. XIX. letter A en B. Hunne koleur. Zyn inwendig schoon paerlemoer. Zyn Hoofd is met een swaar schild bedekt. En word een Venus navel geheeten. Ook Umbilicus marinus of meernavel. Waar zy haar ophouden.

Zyn naam in 't Latyn is *Cochlea Lunaris Major*. Neerd. *Reuse-ooren*. Maleits *Matta bulan besaar*; want men moet weeten, dat de Maleijers *Matta Bulan*, dat is, Maans oogen noemen alle hoorens, die een rond, dikachtig en steenhard schild draagen, 't welk met zyne buitenste zyden een volle maan verbeeldt; men zoude het billyker *Cochlea Margaritica* noemen, dan *Cardanus* omtrent den voorgaanden *Nautilo majori* doet; *Hunne benaaming in verscheide taalen.*

doet; om dat het uitdrukkelyker de gedaante van een slek heeft, dan den zelven *Nautilus.*

Het dier word tot spys gebruikt.

De Inlanders maaken daar veel werks van, te weeten tot de kost, dezelve in heet water lang opkookende, tot dat het schild zich opent; het beste daar aan is de staert, want het voorste vleesch is vry wat hard, en al dat groene of swartachtige *Papaver* moet men wech smyten, dewyl het zelve bitter en zandig is. De Koningen van *Boeton* eygenen zich dezen kost alleen toe, weshalven hunne onderdaanen deze hoorens hun alleen moeten brengen. De onze maaken meer werks van den hooren, die, zoo hy schoon geplekt, als een Luipard, zonder scheuren en geheel is, bewaart word, anders stopt men den mond toe met kley en boven op met wasch, dat de scherpigheid niet aan het paarlemoer koome, en legt dien eenige weeken in azyn of goorenryst, doch den azyn moet men 2 of 3 maal verwisselen, en zoo dikwils ook schuuren, tot dat de binnenste ruige huid afgaa, en de geheele hooren paerlemoer worde; die men dan met sterk water overstrykt, en noch eens met zeepwater afspoelt. De Japanders slaan deze paerlemoer schaal in stukken, en zetten dezelve aan de groote Kantooren of Kassen, om 'er het zwarte lakwerk, bloemen en starren uit de formeeren, 't welk een groote fraaijigheit geeft, schoonder koleuren vertoonende dan het oprechte paerlemoer.

Hoe men deze hoorens de huit afneemt en paerlemoerig maakt.

En waar dat dan toe gebruikt worden.

Het schild is een goed middel voor veele quaalen.

Het steene schild, of Maans oog, kan men in plaats van liksteenen gebruiken, ook verzeekeren my eenige *Chirurgyns* in het zelve alle de krachten van *Oculi cancri* bevonden te hebben, als wanneer men 't zelve in stukken stoot, in azyn dissolveert, en ingeeft, om 't geronnen bloed te scheiden, de stonden der Vrouwen te verwekken, en het graveel af te zetten.

De tweede soort.

Hier toe behoort een kleine soort niet grooter dan een nagel van een vinger of duim, van gemeene Alykruiken fatzoen, met eenen wyde ronden mond, geslooten met een rond steendekzeltje, 't welk aan de kanten eenen loodverwigen kring geeft, maar boven op wit is. De schaal zelfs is van buiten doods aardverwig, en zomtyds met weynige witte stippen; binnen een weynig naar paerlemoer trekkende. Zy hebben geen groote fraaijigheit, zyn derhalven het bewaaren niet waard, maar worden van de Inlanderen veel gekookt en gegeeten, inzonderheit by de *papeda*, om dat ze een zoet, hoewel weynig, vleesch hebben, en daarom noemen ze zommige *Bia papeda Kitsjil.* De dekzels van de Reuzen-ooren leggen de Inlanders in water, daar ze hunne jonge kinderen uit wasschen, tegens het *Sawan*, dat is, de quaade lucht, die de kinderen bevangt en onrustig maakt.

Zyn van weinig waardy.

Doch worden van d'Inlanders gegeeten.

De Cochlea Lunaris major, *word van den Schryver ook* Reuze ooren *genaamt, by ons zyn die bekent met den naam van den bonten* Knobbel hooren: *men vind 'er die schoon zee groen zyn, die dan de groene* Knobbel hooren *worden gebeeten; zie hunne afbeelding op de plaat* XIX. *letter* A. *is die van boven, en letter* B. *dezelve van onderen. In haar opening of mond, zit het schild of dekzel* Umbilicus Veneris, *of by ons de* Venus navel *aangeweezen met letter* F.

VII. HOOFTDEEL.

Cochlea Lunaris minor: Bia matta bulan.

Cochlea Lunaris minor, waar van vyf soorten beschreeven.

ALle de volgende hebben mede de gedaante van gemeyne Alykruiken, met een dikke dubbelde schaal bekleed, en den mond sluitende met een rond Maans-oog, 't welk wy *Umbilicus Marinus*, of Zee-navel noemen, waar van wy vyf soorten beschryven zullen.

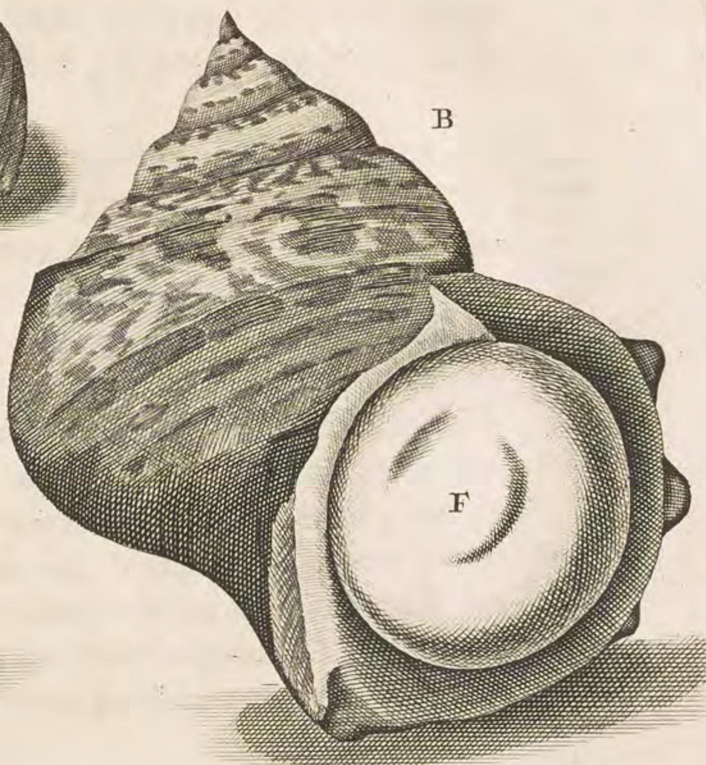
Eerste soort, zie de plaat N. XIX. letter C.

I. *Cochlea Sulcata nigra.* Maleits, *Krang Sussu*, om dat ze eenigzins verbeeld een klein mammetje, heeft van buiten een dikke en swarte schaal, overdwers of langs de gieren diep gevoorend, en daar en boven wat ruig als of ze schubachtig was, zonder glans, doch zomtyds met weinige spaansgroene of witte plekken; binnen is een bleek wit

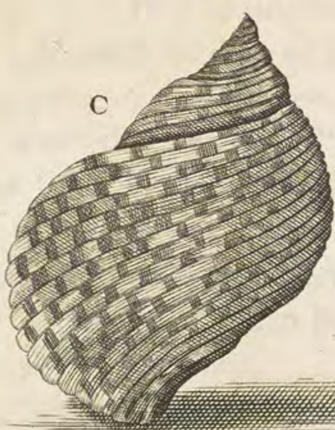
N°. XIX.

N°. 1

N°. 4

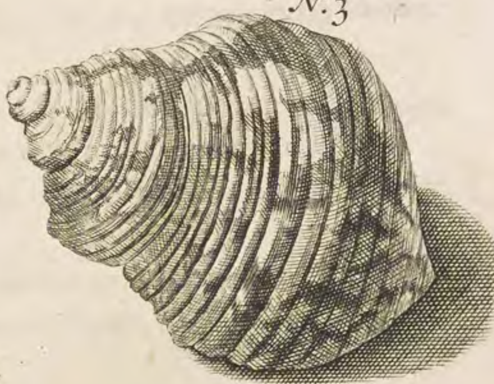

N°. 6

D

N°. 3

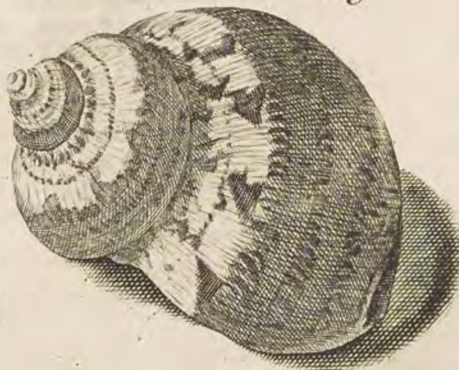
N°. 7

N°. 2

N°. 5

wit paerlemoer; het dekzel is aan de bultige of buitenfte zyde vuil wit, met eenige korreltjes, en zomtyds in de midden zwartachtig; het dier is goed om te eeten, maar de fchaal heeft geen mooijigheit.

II. *Cochlea petholata.* Maleits *Bia pethola*, is fchier van het voorige fatzoen, of wat kleinder, en de gieren zyn aan de voorfte zyde wat kantig; zommige ook recht rond, van buiten ganfch glad en met verfcheide verwen gefchildert, gelyk de kleedjes *Pethola*, of de groote Slange *Oelar pethola*: de meefte koleur is bruin met zwarte en witte plekken, maer als 'er groene en hoogbruine onderloopen, die acht men voor de befte; zommige van de geheel ronde hebben, in plaats van plekken, zwarte ftreepen langs de gieren, van binnen zyn ze geelachtig na paerlemoer trekkende; zyn dekzel is eene van de fchoonfte *Matta boelangs*, recht rond, beneden plat, en, naar gewoonte, met een navel getekent, boven fchier half rond of linzeformig, meeft zwart, aan de kanten groen en ros, glad en blinkende als een Offen oog. Noch vind men een kleinder foort zwartachtig met een groene weêrfchyn; het dier is wat harder van vleefch dan de voorgaande, taai en flymerig, en daarom tot de koft niet bequaam. Men vind ze zeer zelden, en worden daarom onder de befte rariteiten gerekent, wegens de mooije koleur van de fchale.

Tweede foort. Zie de plaat XIX. letter D.

Welke de befte zyn.

Een ander foort. Zie de plaat XIX. N. 1.

III. *Coclea Lunaris afpera*, heeft de gedaante van de eerfte foorte, langs de gieren mede gevoorent en ganfch ruig, met uitfteekende fchubben, waar door ze fchier fteekelig zyn. Het Maans oog is als aan 't voorgaande, doch flechter, en van minder glans, ook meeft zwart, of aan de kanten wat ros; de grootfte foort hier van is als een Hoender-ey, van buiten meer fteekelig, en van binnen heeft ze een geel paerlemoer, waar door ze een gloeijenden oven gelykt, en ook zoo genoemt word; de kleinder foort is min fteekelig, en heeft van binnen een wit of zilververwig paerlemoer, die gemeener en flechter is, en haer Maans oog is wat gekorrelt; beide zyn ze van buiten zwartachtig zonder glans, en zomtyds met fpaanfchgroene plekken; de befte tot het eeten zyn, als men het groene *papaver* wechfmyt, en hen zoo lang kookt dat zich de dekzels openen.

Derde foort. Zie de plaat N. XIX. letter E.

Word een gloeijende oven genoemt.

Een andere foort. Zie dezelve plaat N. 2.

IV. *Cochlea Lunaris minima*, is qualyk zoo groot als een nagel van een duim, van buiten mede gevoorent, licht karftanje bruin, zonder glans en fteekels, van binnen geel met weinig paerlemoer; het dekzel is mede een rond fchildje, zwartachtig en zonder glans.

De vierde foort, is veel kleinder.

V. Groote zilvere ovens zyn deze foort gelyk, behalven dat ze aan den bovenften omloop een kant hebben, en daar aan eenige fchubben, voorts van buiten met wit en zwart gefchildert, doch het witte is het minfte, en van binnen mede zilververwig; worden zelden gevonden.

De vyfde foort.

Alle deze foorten noemen ze met eenen algemeenen naam *Bia matta bulan*, en worden op de markt te koop gebracht tot de koft, behalven de tweede foort, die zeltzaam is, en meeft in de Uliaffes valt.

De Cochlea Lunaris minor: *De eerfte foort ftaat afgebeeldt op de plaat* N. XIX. *letter* C. De *tweede foort is letter* D. *en word by ons een* Naffauwer *gebeeten, waar van wy hier neffens vier foorten uit ons Cabinet vertoonen, doch die alle uitmuntend van koleur en tekening zyn, zie haar op dezelve plaat N. 5, 6, 7. en N. 1, is by den Schryver een andere foort van de letter* D. *Wy zouden noch veele van deze hier by konnen voegen, maar meenen te konnen volftaan met de befte te vertoonen; het is een deugd van haar als zy fchoon zilver mondig zyn. De derde foort van den Schryver ftaat verbeeldt met letter* E. *deze zyn van buiten bruin geel plekkig, doch hoe zwarter hoe beter; zy worden by ons* Gout monden *genoemt, wegens haar fchoon gout paerlemoer koleur; waarom de Schryver haar ook de* gloeijenden oven *noemt. Een tweede foort hier van, zie dezelve plaat N. 2. zy zyn grauw groen en bruin gevlakt; wy noemen die om haar wit paerlemoer* Zilver mondjes. *Waar nevens wy noch voegen den geplekten of* Bonte Zilver mond *N. 3. als mede de* Groene Zilver mond *N. 4. die mede heel zeltzaam is; van de 4 foort geeft ons de Schryver geen afbeelding, veel licht om dat die weynig van waardy zyn; als mede van de 5 foort, waar in zyn E. aanwyzing doet tot de eerfte.*

VIII. HOOFTDEEL.

Umbilicus marinus : Matta bulan.

Den Umbilicus marinus beschreeven en waarom zoo genaamt.

WY zullen nu hier by malkander verhaalen alle de dekzels van de voorgaande hoorentjes, by de Maleijers, *Matta bulan*, dat is, Maansoogen, genaamt; maar in de Europische boeken hieten ze *Umbilicus marinus*, naar de gedaante van een navel, die ze aan de binnenste of platte zyde hebben, waar mede ze tegens 't vleesch van 't dier hebben aangezeten, en worden verkeerdelyk voor byzondere hoorentjes gehouden.

Eerste soort. Zie zyn gedaante op de plaat N. XX. letter A.

I. Het eerste en grootste is het dekzel van *Auris Gigantum*, *Cap.* 6, een hand breed in den *Diameter*, gelykende beter een liksteen van marmer of eenen kaisteen gemaakt, dan een deel van een hooren; aan de binnenste zyde wel plat, maar de gieren maaken met haare kanten eenige verhevenheit, voorts met een bruine huid bekleed, die daar zeer vast aanzit; de buitenste zyde, als gezegt is, wit en bultig als een linze, aan zommige effen, aan de meeste oneffen met eenige vlakke kuilen. Als men het schild in stukken slaat, bevind men verscheide dikke huiden over malkander leggen, waar uit blykt, dat het metter tyd en met laagen aangroeyt. Als het lang op den strand legt rollen, zoo word de bruine huid afgescheurt, en zoo glad, dat het een enkelde kaisteen gelykt.

De schildjes van de kleine soorten, in 't zelve hoofddeel beschreeven, komen in geene achting, en worden daarom niet geteld.

De tweede soort. Zie de plaat N. XX. letter B.

II. *Umbilicus marinus niger*, is het dekzel van de tweede en derde soorte, in 't voorgaande hoofddeel, de schoonste van allen, en meest blinkende, en daarom voor den eigentlyken *Umbilicus marinus* te houden; doch hy verschild merkelyk van den *Umbilicus*, dien men in de Middellandsche zee vind, want die is wel plat aan de binnen zyde, en met een navel geteikent, maar aan de bultige zyde is hy ingedrukt, met een merkelyk kuiltje, ros, of oranje van koleur: daarentegen de onze is, aan dezelve zyde, uit den half ronden, plat en effen, meest zwart, met groen en ros gemengt, zeer glad en blinkende als een Ossen oog, hebbende de grootte van een dukaat of minder.

De derde soort. Zie dezelve plaat letter D.

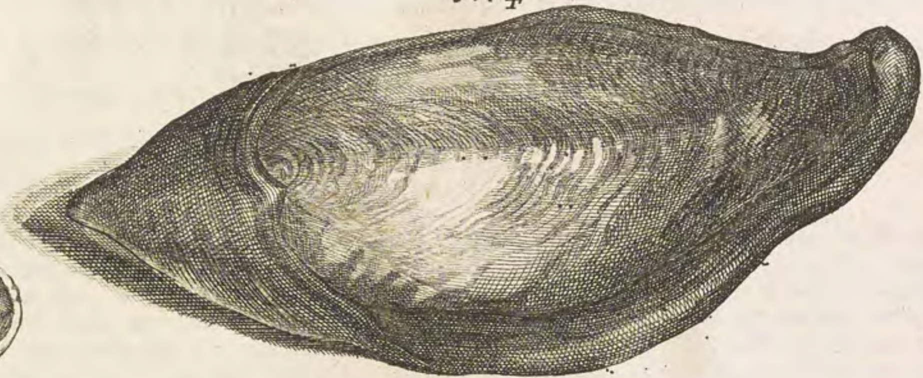
III. *Umbilicus granulatus*, is het dekzel van de eerste en derde kleine soorte, in verre zoo mooi niet als de voorgaande, en daarom onder geene rariteiten gerekent. De eerste is aan de binnenste zyde ook niet recht zwart, maar scheef en kuilachtig, aan de buitenste vuilwit, zonder glans en korreligheid. De andere mindere soorten worden hier toe gerekent.

Waar die gevonden worden. Hunne eigenschap.

Deze Maans-oogen vind men op *Boero* en elders, meer langs de strand verstrooyt zonder haare hoorentjes, en het bruine vel meest afgesleepen, waar door de misgreep komt, dat men ze voor byzondere hoorentjes houd; deze hebben de eigenschap, dat, als men ze in een vlak schoteltje legt, daar azyn of zuir Limoen zap in is, en een reis of drie op den bodem omwryft, zoo bewegen ze zich van zelfs, zommige doen het ook zonder wryven, maar staan straks wederom stil. Die men versch van de hoorentjens uitneemt, willen zulks niet of qualyk doen; waar uit schynt, dat ze op strand in de zonne leggende sponsachtig worden; want alle zoodanige dingen, die zich in azyn van zelfs verrotten, moeten sponsachtig [*Porosæ*] zyn, en eenige ingeslotene lucht hebben, die den indringenden azyn zoekt uit te dryven, en door dien stryd het lichaam beweegt. De Inlanders houden deze Maans-oogen van de tweede soorte voor goede oogsteenen, waar mede ze de verhitte oogen bestryken, inzonderheit als ze de kleine zweertjes (*Hordeola*) krygen, om dezelve te verdryven; anders hebben onze Chirurgyns ervaaren, dat alle deze steenen gestooten, en in azyn gedissolveert, dezelve kragten

En waar toe dienstig.

N°. 4

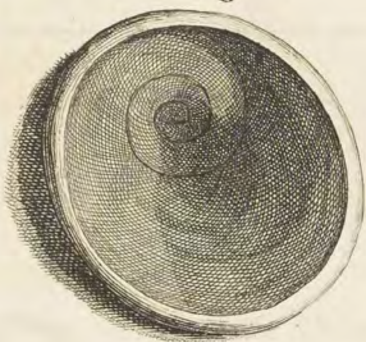
N°. 6

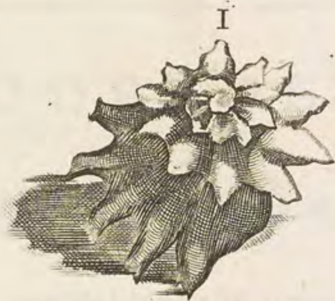
N°. 5

G

I

H

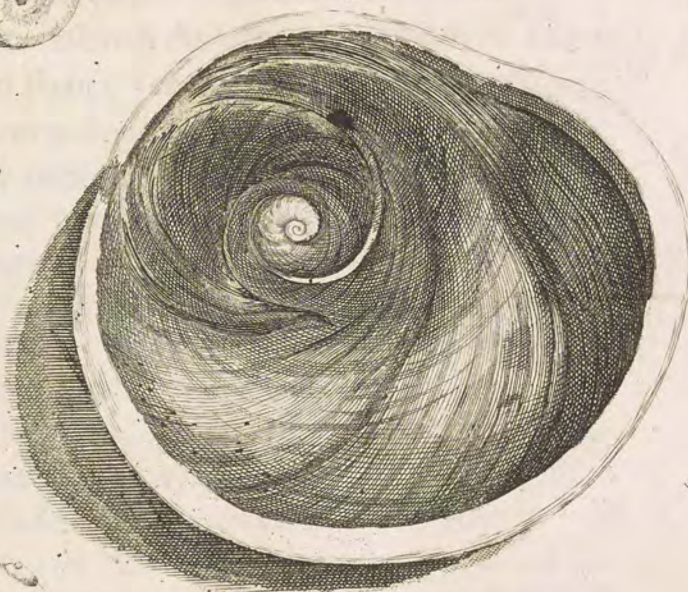
N°. 1

K

A

N°. 2

C

E

D

F

N°. 3

B

ten met de *Oculis cancri* hebben; d' *Umbilicus marinus*, uit de Middellandſche Zee, is by de Turken, inzonderheit op *Candia*, gebruiklyk in 't bord of brand van de maage, wanneer ze den zelven op 't kuiltje van 't hart leggen, een weinig draaijende tot dat hy vaſt kleeft; en wanneer ze den afgenomenen naweegen, en die zwaarder bevinden dan hy te vooren was, zoo houden ze 't voor een teken, dat hy de vochtige dampen naar zich getrokken heeft.

Umbilicus uit de Middellandſche Zee. Zie dezelve plaat letter C.

De Umbilicus marinus, *of* Maans oogen, *zyn by ons bekent met den naam van* Venus navelen, *waar van veele ſoorten zyn. En alhoewel de Schryver hier van geene afbeeldinge heeft gegeven, vertoonen wy ze echter, vermits 'er veele onder ons beruſtende zyn, die met de beſchryvinge over een koomen. De eerſte ſoort, (zie de plaat* XX. *letter* A.) *is de aldergrootſte. De tweede ſoort letter* B. *is uitnemend granzig en ſchoon. De derde is afgebeeld by letter* D. *en is boven op geheel met paerelen bezet. De vierde ſoort is die uit de Middellandſche Zee, aangewezen met letter* C. *hy is uit den rooden vleeſchverwig, en heeft recht de gedaante van een Navel. Letter* E. *is dezelve van onderen. Letter* F. *is een andere ſoort, maar bolachtig en ſchoon getekent. Letter* G. *is nog een andere ſoort: hy ziet groenachtig grauw en is onder wat flauwer van tekening als de voorgaande.*

IX. HOOFTDEEL.

Cochlea Laciniata: *Lobbetjes en Spooren.*

Dit zyn platte Alykruiken, met de binnenſte gieren maar een weinig verheven, en van twee ſoorten.

Cochlea Laciniata of Lobbetjes zyn 2 ſoorten.

I. *Cochlea Laciniata.* Neerd. *Lobbetjes*; is plat met weinige gieren, buiten ganſch ruyg, en aan de kanten van de gieren met uitſteekende kromme lappen, die al mede geſtreept of gevoorent zyn, en tuſſchen de lappen met mindere dunne ſtompe ſteekeltjes, die over de geheele ſchaal ſtaan; van de groote lappen ſtaan 'er gemeenlyk 5 in een omloop, en ieder is van vooren door eene kloove in tween gedeelt; zommige hebben, in plaats van lappen, over 't geheele lyf ſtompe ſteekels; haar koleur is meeſt grauw, zonder glans, met weinig rood gemengt, zelden zuyver, maar met wit zeegruis bewaſſen; van binnen zyn ze recht paerlemoer, en haar dekzel is een rond ſchijfje dun, donkerbruyn, buiten hol met een kuyltje, binnen uitpuylende; de grootſte zyn als een ryxdaalder, de gemeene als een ſchelling. Met haare gedaante verbeelden ze de oude kraagen, die men Lobbetjes noemt.

Eerſte ſoort. Haar gedaante. Zie de plaat N. XX. letter H. *Haar koleur. Is binnen paerlemoerig.*

II. *Calcar* of ſpooren zyn qualyk zoo als een ſchelling, noch platter en dunner, langs de gieren met een uitſteekende kant, daar aan men in ronde veele uitſteekende hoeken ziet, de gedaante van een ſpoor uitmaakende, van buiten vuylgrauw, ruyg en kartelig, van binnen paerlemoer; haar dekzel is een klein rond ſchildje, aan de buiten zyde wat ingedrukt met een kuyltje, blinkende als een roodachtige paerel. Beide zyn ze tot de koſt bequaam. Zy vallen op zoodanige ſtranden die vlak zyn, en in kleine ſteentjes beſtaan met grof zand vermengt, gemeen in den Amboinſchen Inham by den rooden berg. Die men bewaaren wil, moet men met ſterk water van het aanhangende zeegruis zuyvere, en voorzichtig met een meſſje ſchrappen, op dat men de uitſteekende hoeken niet afbreeke. De ſpooren hebben tweederlei gedaanten; want zommige hebben de bovenſte gieren verheeven als alykruiken, doch tot aan 't binnenſte met de uitſteekende tanden verciert; andere zyn plat, recht als een ſpoor.

De tweede ſoort, worden ſpooren genaamt. Zie haar gedaante op de plaat N. XX. letter I. *Worden tot ſpys gebruikt. Haar verſcheidentheid.*

De Cochlea Laciniata, *of ook* Lobbetjes, *worden by ons* Dolfyntjes, *ook wel* Baardmannetjes, *genaamt; zie haare afbeelding op de plaat* XX. *aangewezen met letter* H. *Zy zyn bruynachtig grauw, zomtyds met rood gemengt; doch de H.* Vincent *vertoont 'er een, die geheel ſchoon rood inkarnaat is: buiten deze, heb ik nooit diergelyke gezien.*
De andere, door den Schryver Calcar *of* ſpooren *genoemt, word by ons de kleine* Zonnehooren *geheeten: zie hem op de zelve plaat, by letter* I. *verbeeldt; waar by wy gevoegt hebben de groote* Zonnehooren, *aangewezen met letter* K. *deze is graauwachtig wit, ook heel zeltzaam en ongemeen.*

X. HOOFTDEEL.

Trochus: *Bia Cucuſſan.*

De Trochus beſchreven, en waarom zoo genoemt. Waar van vier ſoorten.

T*Rochus* noem ik alle zoodanige hoorentjes, die de gedaante, van een tol, waar mede de Jongens ſpeelen, of van een omgekeerde trechter hebben, te weeten van een breed voetſtuk, ſchielyk ſpits toeloopende in een korte pyramide of kegel; waar van vier ſoorten aangemerkt zyn.

Eerſte ſoort. Zie haar gedaante op de plaat N. XXI. letter A. en B.

I. *Trochus primus ſive maculoſus*, is beneden drie of vier vingeren breed, en niet veel hooger, aan de kanten van de bovenſte gieren met uitſteekende hoekjes, een weinig getand, maar de kant van den onderſten gier is effen; de buitenſte huyd heeft zwarte en roodachtige plekken, zonder glans; maar de binnenſte is ſlecht paerlemoer; de mond is ſmal, uit den ronden langwerpig; echter het ſchildje, 't welk den zelven bedekt, is rond, zeer dun als een blik, buygzaam, honigverwig en met veele kringen in een ſpits toeloopende.

Tweede ſoort. Zie de plaat N. XXI. letter C.

II. *Trochus ſecundus*, is zmaller van *baſis* of voetſtuk, maar hooger van top, buiten gegranuleert of doorgaans met korreltjes bezet, bleekrood, ongeſpikkelt en doodſch van verwe.

Haar benaaming in verſcheiden taalen.

Deze beide noemt men eigentlyk *Trochus*. Maleytſch *Bia cucuſſan*, naar zeeker keuken gereedſchap, 't welk een omgekeerden trechter gelykt. Neerduytſch *Tollen*. Band. *Tombor*.

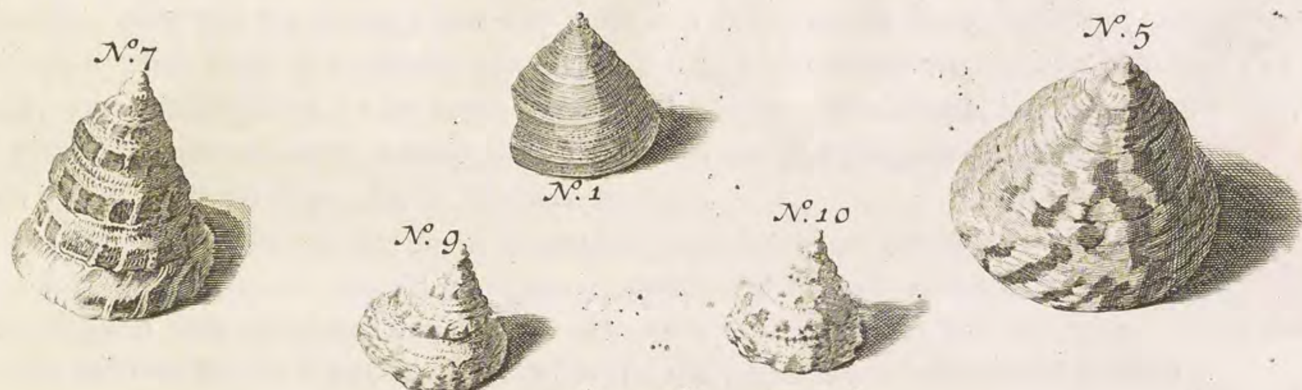
Derde ſoort. Haar gedaante. Zie de plaat N. XXI. letter D. Het dier beſchreven, en waar het zich houd. Is lang van leven.

III. *Trochus tertius ſive papuanus*, *ut & Trochus longævus*. Mal. *Cucuſſan papouan*, heeft de grootte van de eerſte ſoorte, maar is zeer ruyg en rimpelig over 't geheele lyf, en daarenboven aan de kanten van de gieren met knobbelen bezet, dik en ſteenhard van ſchaal, van buiten doodgrauw, daar wat groens onderloopt, niet te min zuyver van binnen, zonder paerlemoer; hun ſchildje is mede als een dun blik, 't welk het dier zeer diep intrekt; het dier zelf is heel hard en taai van vleeſch, onbequaam tot de koſt. Deze *Trochus* houd zich niet in zeewater op, maar hangt aan de ſteile klippen, daer het zeewater tegen aanſpat. In Amboina vind men ze niet veel grooter dan een kleine ſchelling; maar in de Papoeſche Eilanden, *Manipa* en *Kelang*, grooter dan een ryxdaalder. Dit dier is zoo hard van leven, dat zulks iemand niet lichtelyk gelooven zoude, die het niet bezocht heeft; immers ik had het op 't bloote zeggen niet durven ſchryven, indien ik 'er geen ervaring van hadde. De Papoewen zeggen, dat het een geheel jaar zonder koſt of drank kan bewaart worden, waarom ook by hun lieden het gebruyk is, dat ze deze hoorentjes in haare Tomtommen of ſtrooije koffertjes by hunne kleeden leggen, tot een bewaarder van hunnen huysraad; want, zoo het dier voor den gewoonlyken tyd ſterft, zy gelooven, dat uit dat koffertje wat moet geſtoolen zyn. Van het Papoeſche Eiland *Meſſoal* zyn my in 't jaar 1675 omtrent 12 ſtuks van de grootſte ſoorte toegezonden, die ik in eene groote aarde ſchotel in myn kamer zette, en al te zamen over de twee maanden in 't leven behield, na dat ze alreeds een maand onderwegen waren geweeſt; daar na deed ik, uit een verkeerd medelyden, wat water in de ſchotel, en zette een ruyge zeeklip daar in, op dat de diertjes van honger niet ſterven zouden; toen kropen ze terſtont uit het water na de drooge buitenkant van de ſchotel; die in 't water bleeven, begonden allenxkens te ſterven, zoo dat ik in de vierde maand de helft al quyt wiert; de overige liet ik daar na in de ſchotel kruipen, wanneer ik bevond, dat my de laatſte in de negende maand afſtorf; waar uit ik beſluit, dat deze dieren haar voedzel zuygen uit de ziltige vochtigheit der klippen, daar ze aan hangen, en geenzins in 't water het konnen harden; 't welk echter te verwonderen is, dat ze niet te min, onder alle hoorentjes, de hardſte ſchaal en vleeſch hebben; waarom ze met recht *Trochus longevus*, of langlevende *Tollen* geheeten worden.

Bygeloof der Indianen daar van. Ondervinding van den Schryver. En zyn gevoelen, waarom zy zoo lang leven.

N°. XXI.

Na dien tyd heb ik ze mede aan den ſteilen hoek van *Nuſſanive* gevonden, die, by waſſend water, met het zelve wel bedekt wierden, maar kroopen allenxkens om hoog; deze heb ik 7 maanden bewaart, en daar na noch levendig naar Batavia laaten overbrengen, zoo dat 'er kans was deze hoorentjes levendig naar Holland te vervoeren. Men zoude ze mogen vergelyken by de Beeren, die men zegt een half jaar aan hun pooten te konnen zuygen, en daar door het leven te onderhouden; want het is zeker, dat dit dier zyn voedzel moet hebben van den taeijen ſlym, die het by zich heeft. In 't jaar 1693. heeft een zoodanige *Trochus* na een geheel jaar op *Sluitens* noch geleeft.

Worden by de Beeren vergeleken.

IV. *Trochus quartus*, is kleinder dan de voorgaande, en neigt wat naar de gedaante van Alykruiken, want de tip is wat verheven, en de mond ſtaat niet onder, gelyk aan den voorgaande, maar wat ter zyden; het dier heeft een dikke en als dubbelde lippe aan den zelven, waar door den ingang nauw blyft, het heeft de groote van een kleine ſchelling, met ronde gieren, en is bezet met grove korrelen, bleekrood, met groen en grauw gemengt, binnen een weinig paerlemoer, en een dun langachtig ſchildje. Wy noemen dezen ſoort, diklip, dat is, *Labeonem*.

Vierde ſoort. Haar gedaante, zie de plaat N. XXI. letter E.

Alle ſoorten, behalven de derde of *Papoeſche*, zyn bequaam tot ſpyze, doch men moet ze wat lang kooken; om ze te krygen, moet men de huisjes in ſtukken ſlaan, want zy trekken zich zoo verre innewaarts, dat men ze anders niet kan uithaalen.

Zyn alle eetbaar behalven de derde ſoort.

Dit zyn de ſoorten van 't eerſte hoofdgeſlacht, die paerlemoer van binnen hebben. Ook vind men noch eenige *Quisquilas*, dat is, ſchorri morri, of klein goedje tot dit geſlacht behoorende, dewelke ik niet waardig achte te beſchryven; maar de Liefhebbers moeten ze evenwel hebben, die hunne Kabinetten met allerley ſoorten willen voorzien. Dit moet men mede van alle de volgende geſlachten verſtaan, die haare *Quisquilias* hebben, en van my niet aangehaalt zyn.

Daar zyn noch meerder ſoorten, doch niet waardig geacht om te beſchryven.

De Trochus, *of* Tollen *van den Schryver, worden by ons* Pyramiden, *of ook wel* Bagyne drollen, *genoemt. Hy geeft ons maar vyf afbeeldingen, die op de plaat* XXI. *worden aangeweezen, met letters* A. B. C. D. *en* E. *de andere heeft hy niet nodig geacht te beſchryven; doch alzo zyn Ed. 'er ons geene vertoont dan Amboinneeſche daarom hebben wy nodig geacht, eenige, en voor al de beſte (hier nevens) van andere plaatzen te vertoonen: zie op de zelve plaat* XXI. *N.* 1. *is eene uitmuntende lichtbruine van koleur, met eenen dunnen witten band daar om heene, beſtaande alle uit fyne witte paereltjes. N.* 2. *is een andere en hooger getopt met ſcherpe punten; is blauw, oranje en bruin gebandeert. N.* 3. *gelykt letter* A. *doch is aan zyne naaden of voegen rondom gebobbelt. N.* 4 *is van de zelve gedaante, doch in plaats van koleurde vlammen is ze geplekt, groen, rood en wit. N.* 5. *heeft verhevene geknobbelde kringen, en is rood en wit geplekt. N.* 6. *is platter, doch ſpits getopt, ze heeft roode en witte vlekken. N.* 7. *is hooger getopt, en heeft in zynen omloop kartelen of golven, is bruin en wit gekoleurt. N.* 8. *is een diergelyke, doch flauwer gekartelt. N.* 9 *en* 10 *zyn gelyk van koleur, maar verſchillen van gedaanten en knobbelen. N.* 11. *is een heel fyne geſtreepte, bruin en grauw geplekt van koleur, doch deze ſchil afgenomen zynde, heeft ze een paerlemoer, ſchoon blaauw, rood en groen weerſchynig. Van alle deze, die pyramidaal zyn, munt uit N.* 12. *zy is Carſtanje bruin, rondom fyn en gelyk geſtreept, is heel zeltzaam, en, om hunne gedaante, de* Zeeton *genaamt.*

XI. HOOFTDEEL.

Cochleæ valvatæ: Bia Tsjonckil.

Het derde Hoofdgeſlacht van de eenſchaalige hoorentjes begrypt de *valvatas ſive ſemilunares*, die de gedaante van een kleine Alykruike, en tot haar dekzel een halve maanswys ſchildje hebben; daar de voorige een rond ſchild hadden, 't welk aan de gekookten zich niet intrekt, maar ter zyden afwykt; zy worden in 't algemeen by de Amboineezen genaamt, *Matta tahettul*, [*ſponte aperientes*] om dat het gekookte vleeſch met de dekzel licht uit te neemen is. Zy zyn tweederlei, gladde en geſtreepte; waar van wy de gladde in dit hoofddeel beſchryven, beſtaande in deze volgende ſoorten.

De Cochlea valvata, beſchreeven.

Waar van tweederlei ſoorten.

I. *Valvata lævis prima ſive vitellus.* Neerd. een *Dooijer*, is een ronde Alykruik met de ſpitzen niet verheven, glad en dooijer geel, zoe dat men ze voor een dooijer van

Eerſte ſoort. Zie haar ge-

daante op de plaat N.XXII. letter A. een ey zoude aanzien, indien ze niet aan den onderften gier in een rye eenige witte oogjes hadde, die haar verzieren; van binnen is ze glad en fchoon wit; het dekzel is een halve maan, van buiten zoo wit en glad, dat men het voor een ftukje wit porcellein zoude aanzien, doch de kanten zyn wat gekartelt en gezoomt; de binnen zyde is vaal, waar mede het aan 't dier hangt, en 't fluyt effen op den mond, zoo dat 't dier het niet kan intrekken. *Waar dezelve gevonden word.* Zy word weynig gevonden, meeft op gemengde ftranden van groove kaifteenen en zand, op de kuft van *Hitoe*.

2 Soort. II. *Vitellus pallidus*, is wat grooter dan de voorgaande, van verwe doodbleek, de mond heeft beneden een uitfteekenden hoek; het fchild is mede wit, maar in verre na zoo mooi niet als het eerfte, aan de boven zyde met diepe vooren doorgeploegt: men noemt ze *de Joode*.

3 Soort. Zie haar gedaante op dezelve plaat, letter B. III. *Vitellus compressus*, deze gelykt beft naar eenen leggende dooijer, want hy is platter dan de voorgaande, glad, leververwig, zonder fpikkels; de mond langachtig fmal, met een dun donker bruin fchildje.

4 Soort. Zie letter C. IV. *Valvata quarta*, heeft de gedaante van de eerfte, doch kleinder, behalven dat de mond aan den onderften hoek wat uitloopt; over 't geheele lyf is hy wit, maar langs het midden van de gieren, in een en zomtyds twee of vier ryen met zwarte droppen gefpikkelt; het fchildje is uit den grauwen wit, en langs de kanten gegranuleert. Een kleinder foorte hier van heeft over het witte lyf 4 of 5 ryen zwarte of zwart bruine droppen, en word daarom *Canrena lima* genaamt.

5 Soort. Zie letter D. V. *Valvata quinta*, heeft dezelfde gedaante, maar is over 't lyf donker grauw of leververwig met witte banden langs de gieren, doch de meefte hebben maar een witte band; het fchildje is als aan 't naaft voorgaande.

6 Soort. Zie letter E. VI. *Valvata sexta*, is kleinder dan alle voorgaande, donker leververwig, zonder fchildering, en aan den mond zwart, waarom men ze zwartmondjes noemt; het fchildje is mede fteenhard, vuilwit en gegranuleert.

7 Soort. Zie letter F. VII. *Valvata septima sive albula*, heeft weynige gieren, de punt wat verheeven, met een wyden mond, daar een donker bruin of honigverwig dekzel opzit, dun als een hoorne blik; de meefte zyn fpierwit. *Van deze zyn 3 foorten.* Een ander foort heeft alleenlyk aan den mond een zwarte plek. De derde foort is ronder en over 't geheele lyf oranje geel met diergelyke dekzels. Deze *Albulæ* worden in 't byzonder by de Amboineezen genoemt *Issi palessu*, dat is, die meer vleefch hebben dan ze bergen konnen, want ze kruipen met zoo veel vleefch daar buiten, dat men onmogelyk zoude achten, 't zelve in haar huys te konnen bergen, 't welk ze echter noch al konnen intrekken, en den mond fluiten met dat donker bruine blikje.

8 Soort. Zie letter G. VIII. *Valvata octava sive tenuis*, is kleinder en dunder van fchaal dan de voorgaande *albula*, ook ronder van lyf, zommige zwart, zommige vaal, beide met witte flangetjes gefchildert.

9 Soort. IX. *Valvata nona sive Gothica*, is klein, rond, van maakzel het zwartmondje gelyk; aan de kanten van den mond een weynig purperverwig of paers, over 't lyf wit, doch vol vaale Characters, als of het oude Gothifche letteren waren; ze fluyt den mond met een wit porcelleinachtig fchildje; men noemt ze ook *Bia saraffa Kitsjil*, tot onderfcheid van 't groote, 't welk de harp is. *Deze alle zyn tot fpys onbekwaam.* Alle deze *Valvatæ* hebben een hard taai vleefch, en worden tot de koft niet gezocht, om dat ze een worgende kracht hebben.

10 Soort. Zie letter H. X. *Valvata decima fluviatilis sive rubella.* Maleits *Bia mattacou*, dat is, roodoog; deze Alykruik groeit in de zoete rivieren, daar dezelve in zee loopen, en aan haaren mond gladde klippen hebben; *Waar deze groeit.* of op zoodanige fteenig ftranden, daar zoete wellen uit den grond komen, gelyk men 'er veele heeft by de wortelen van *Mangi mangis*. Zy heeft het fatzoen van gemeene Alykruiken, dun van fchaal, buiten zwartachtig en doodfch, met eenen wyden mond, die aan de kanten ros is, waar van ze den naam hebben; het fchildje is mede halve maans wyze, glad en blinkende, boven met een uitfteekend hoekje als een tand, met zwarte en roffe vuilgeele aderen, die met den boch-

bochtigen kant paralleelloopen, in de gedaante van een agaat, glad en blinkende. Men vind ze aan de hardachtige en roode ſteenen kleeven, gelyk de *Patellæ*, doch 't is licht haar daar af te trekken; op haaren rugge is ze dikwils bezet met zoo veele vuilwitte wratten als korrelen, dat men de ſchaal qualyk bekennen kan, het geen haar Jongen zyn, die daar op blyven zitten, en daar aan vaſt beſterven; en als men ze in ſtukken drukt, vind men alreeds en ſlymerig diertje daar in. Deze is daarentegen bequaam tot de koſt, en zoet van ſmaak, word ook ten dien einde op de markt te koop gebragt, men vind ze aan den mond van groote rivieren in redelyken overvloed, doch met zoodanig een onderſcheid, dat de rechte roodmontjes groeijen aan harde en roſſe klippen, gelyk op *Hitoe*, waarom ook de geheele ſtrand van diergelyke ſteenen en Alykruiken *Mattacou* bygenaamt is. Maar die men in moeraſſige rivieren vind, al hangen ze mede aan harde ſteenen, hebben weynig of zomtyds niets rood aan den mond, dewelke echter zoeter van ſmaak zyn. De voorſchrevene Jongetjes, wat grooter geworden zynde, verlaaten de ſchaal van de Moeder, en kruipen aan de klippen. Men vind'er ook, waar aan dezelve wratten afgewreeven zyn, nalatende veele geele kringetjes, die haar dan verzieren. Men vind ze ook in de kuilen van harde roodachtige aarde aan de oevers van rivieren.

Heeft haar Jongen buiten op den rug zitten.

Is goed tot ſpyze.

Cochlea valvata, *by ons worden die* Slekke hoorens *genaamt; de Schryver geeft ons eenige afteekeningen verbeeldt op de plaat* XXI. *en met letteren aangewezen.* A. *is de eerſte ſoort, van de 2de is geen afbeelding, maar de 3de ſoort is te zien by letter* B. *de 4de by letter* C. *de 5de by* D. *de 6de by* E. *de 7de by* F. *de 8ſte by* G. *de 9de ontbreekt, doch de 10de is met letter* H. *aangewezen; waar by wy noch twee uitmuntende voegen als* N. 1. *en* N. 2. *van welke* N. 1. *ook maar alleen bekent is.*

XII. HOOFTDEEL.

Valvata Striata: Bia Tsjonkil.

DEze *Valvatæ* hebben mede een halve maans wyze ſchildje, maar zyn over de geheele ſchaal min of meer geribt of geſtreept, beſtaande in de volgende ſoorten.

De Valvata ſtriata, zynde de tweede ſoort.

I. *Valvata ſtriata prima ſive alpina*, is een zeer mooije Alykruik, zonder een verheven tip, maar met een wyden mond en een dikke ſchaal, die boven op pas kennelyk geſtreept, maar met zwart aardig geſchildert is, als of het verwarde takkeboſſchen, of een wild gebergte was, gelyk men in de Landkarten, de Alpes of andere groot gebergte, ſchildert; de mond heeft een dikke lip, aan de kanten lichtgeel; het ſchildje is lichtgrauw, blinkend, ſteenhard en gegranuleert, en aan den bovenſten hoek met een uitſteekend tandje. Men heeft hier van 3 veranderingen; de eerſte is de voornoemde rechte *Alpina*; de tweede is ronder en bultiger, dieper geſtreept en vol zwarte ſtippeltjes, waar van men geen figuur kan maaken, waar door ze echter zwart ſchynt; de derde heeft ſpitze zwarte bergen, die men daarom ſpitsbergjes noemt, en is ſchier niet geſtreept.

Van deze de eerſte ſoort beſchreven. *Zie de plaat XXII. letter I.*

Van deze zyn weder 3 ſoorten.

II. *Valvata ſecunda ſive faſciata*, is de voorige gelyk, behalven dat ze, langs de gieren, een, twee, of drie roode banden heeft, zynde het overige geſchildert als vooren. Zy word weynig gevonden, en meeſt op *Poeloron* of andere Bandaſche Eilanden, waarom ze ook *Poelorontjes* genaamt worden.

De 2 ſoort. Zie letter K.

III. *Vulvata tertia undulata*, is wat ronder of bultiger dan de voorgaande, en merkelyk geſtreept of langs de gieren gevoorent, en aan de kanten van den mond een weynig getand; de ſchaal is geſchildert overdwars met zwarte wateren, waarom men ze Camelottjes noemt; zommige hebben in plaats van zwarte, geelachtige wateren; de mond en het ſchildje zyn als aan de voorgaande, doch haaren tip ſteekt wat meer uit, en eyndigt in een korte ſpits; aan den mond hebben ze ook niets geels, maar zyn vuilwit, ze heeft aan dezelve een breede lip, die ſchuins afvalt naar binnen toe.

De 3 ſoort. Zie letter L.

Haar benaaming in verscheyde taalen, En waarom. Waar zy zich onthouden.

Alle de voorgaande soorten worden eigentlyk in 't Maleitsch *Biatsjonckil* genaamt, als of men Peutertjes zeide, om dat men het vleesch uit de gekookte met een spelde uitpeuteren of uithaalen moet; wy noemen ze in 't Latyn *Valvatas striatas*, in 't Amboinsch op Hitoe, *Matta Cahettul*, dat is, die haar *Matta* of schild van zelfs openen, als zy gekookt worden; men vind ze op zoodanige stranden, daar groote klippen in het zand uitsteeken, want by leeg water, schuilen ze in het zand, maar als het water wast, kruipen ze daar uit, en hangen aan de holle klippen; zy zyn van de beste tot spyze, hebben een zoet vleesch, en geeven daar by noch een goed sop. De meeste en de beste vallen in de Bandasche Eilanden; men vind ze ook aan den hoek van *Nussanive* en op *Outoemoerij*. Die men tot rariteiten bewaaren wil, moet men niet kooken, want daar door verbleeken ze, maar van malkander op een plaats leggen, dat ze den anderen niet raaken; ook moet men 'er geen zoet of regen water laaten op komen, maar haar droog laaten uitrotten.

De 4 soort. Zie letter M. Van deze zyn 3 soorten.

IV. *Valvata granulata*, deze is wit van schaal, maar doorgaans met ruige wratten of korreltjes bezet, die in ryen staan, en tusschen beiden langs de gieren vooren maaken; de mond is zeer wyd, met een grauwachtigen gegranuleerden dekzel; tusschen de korreltjes of wratten ziet men aan de versche eenige korte borsteltjes, waar door ze als met zwart gespickelt schynen. Een tweede soort hier van is kleinder, vuilwit of schier grauw, noch ruiger aan de wratten dan de voorige, doch mede diep gevoorent en zonder glans; de eerste word zelden gevonden; de tweede heeft men op Amboina by de rivier Weynitoe, omtrent de wortelen van de Wakkatboomen. Hier by behoort de kleine vuilwitte strand soorte, overal in den Amboinschen Inham gemeen.

De 5 soort. Zie letter N.

V. *Valvata sulcata nigra*, deze is diep gevoorent met uitsteekende ronde ribben, zwart van schaal en moschachtig, maar als men ze zuivert, komen 'er witte streepjes op de ribben voor den dach, waar door ze gespikkelt worden, doch altyd blyft het zwarte meester, deze voorens maaken den kant van den mond ook gekartelt; het schild is zwartachtig, aan de buiten zyde gegranuleert met zoodanig een tand als de voorige, en haaren tip steekt gansch niet uit. In 't Amboinsch word ze genoemd *Kima Ahoessen*, om dat ze, te veel gegeeten, moeyelyk is voor die den hoest hebben, en een kleine jeuking in de keel veroorzaakt.

Haar hoedanigheid.

De 6 soort.

VI. *Valvata sulcata alba*, is kleinder en ronder dan de voorige, met eenen uitsteekenden tip, wit van schaal, of met een weinig rood gemengt, meest zonder schildering, doch zommige hebben over den rugge weinige zwarte stipies; de lip is zeer dik, en heeft aan den voorsten kant eenige uitsteekende tanden, waar door de mond zeer nauw word, en een klein schildje, als een stuk van een nagel, vertoont.

Haar gedaante.

De 7 soort.

VII. *Valvata compressa*, deze is schier niet dan mond, van vooren breed en schielyk met smalle gieren toeloopende, zonder eenigen tip, uit den ronden wat plat gedrukt; de schaal is buiten een weinig gevoorent, met breede platte ribben daar tusschen, uit den zwarten en witten geschildert met streepen en plekjes; de mond, die haar ook omvangt of besluyt, is nauw wegens deszelvs dikke lippen.

De 8 soort. Onder dese zyn verscheide soorten begrepen.

VIII. *Valvata minor*, onder de *Quisquilias* van dit geslachte behooren de *Valvatæ minores*, die men over al aan de kanten van 't water van verscheiden gedaanten vind, alle niet veel grooter dan de nagel van een vinger. De mooiste daar onder hebben 't fatzoen van de bovenstaande eerste soort, doch zyn dunder van schaal, en naar proportie wyder van mond, op den rugge effen, en met zwarte takkebosschen geschildert. De tweede is platter, diep gevoorent en zonder glans. De derde is effen van schaal, van koleur eenparig, lichtrood of geel. De vierde is ook effen van schaal, maar verziert met verscheiden banden: Deze alle zyn gemeen op *Hitoe*, daar het steenige stranden heeft, maar in den Amboinschen Inham onbekent.

De 9 soort. Ziet de zelve plaat, letter O.

IX. *Valvata spinosa*: Neerd. *Rivier doorentjes*. Dit zyn doorenachtige Alykruikjes, die men niet in zee, maar in de rivieren vind van tweederlei soorten: de grootste zyn als de nagel van een duim, aardverwig en doodverwig van koleur, langs den bovenkant

N°. XXII.

N°. 1

L

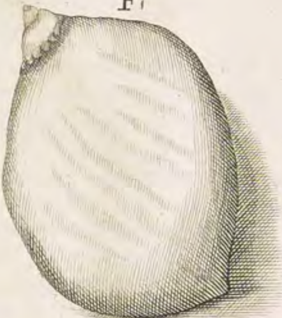
N°. 2

N°. 3

F

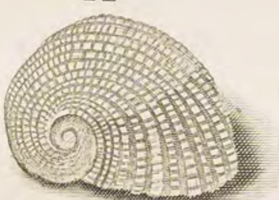
N°. 4

I

M

K

N

N°. 5

D

A

N°. 8

B

C

H

Neritina pulligera

N°. 6

G

N°. 7

E

O

Neritina corona

kant van de gieren met ſtompe doornen bezet; men vind ze omtrent de uitgangen van de rivieren, lelyk en ongezien, doch goed om te kooken: de andere zyn veel kleinder, als de nagel van een pink, zwart, dun van ſchaal, en ook met ſcherpe ſtyve doorentjes bezet; zy zyn in alle rivieren gemeen, alwaar ze op de ſteenen zitten, en de voorbygangers niet weinig quellen, want, als men op zoodanige ſteenen trapt, dan blyven ze met haare doornen in de voeten ſteeken. Men gevoelt ze meeſt, als 'er by droog weêr een ſchielyke regen valt. Zy worden op 't Amboinſch genoemt *Hebul.*

Waar zy gevonden worden.

Cochlea ſtriata, *zyn voor 't meerendeels de voorgaande gelyk, doch verſchillen daar in, dat zy verheven geſtreept zyn. Van deze en de voorgaande zyn veele ſoorten, waar van zommige* Witmondige flekhoorens, *en andere* Maan hoorens *genoemt worden, om dat zy binnen in den omtrek van hunnen mond een halven witten kring hebben, in welken men de gedaante van een halve* Maan *beſpeurt. Op de* XXI. *plaat, by letter* I. *ſtaat verbeeldt de eerſte ſoort, en by letter* K. *de 2de, by letter* L. *de 3de. de 4de by letter* M. *de 5de by letter* N. *de 6de 7de en 8ſte ſoorten zyn niet verbeeldt, doch de 9de by letter* O. *dus verre die van den Schryver. Deze volgende zyn wegens hunne zeltzaamheit van ons hier bygevoegt. N. 3. is de rechte Maan hooren, waar van 'er weinig gevonden worden. N. 4. is een 2de ſoort: deze beide zyn zwart en wit geplekt. N. 5. is een 3de ſoort, wit en zwart met Oranje banden. N. 6. is een 4de ſoort, bruinwit en zwart gevlekt. N. 7. is een 5de ſoort, zwartgrauw en wit gebandeert. en N 8. is een rechte wydmond, zwart en wit geplekt. meer ſoorten zoude men hier konen byvoegen, maar vergenoeg u met de alderbeſte te zien.*

XIII. HOOFTDEEL.

Caſſides tuberoſæ : Bia Cabeſette.

HEt vierde hoofdgeſlagt van de Eenſchalige, begrypt die de gedaante van ſtormhoeden en gemeene flekken hebben; en eerſtelyk de ſtormhoeden, die wy verdeelen, 1. *in Caſſides tuberoſas*, 2. *Verrucoſas*, 3. *Læves*, 4. *Muricos. Caſſis tuberoſa*, of gebulte ſtormhoed, heeft een gemengd fatzoen van een flekke, en een *Voluta*, want het hooft is breed met veele kringen of gieren in malkander loopende, gelyk het hoofd van een *Voluta*, maar het lyf is groot en bultig, als een *Cochlea*; alle hebben ze een lange ſmalle deur of mond, daar van de buitenſte kant buitenwaars is omgewelt, of dik gezoomt; den mond ſluiten ze niet dicht, want ze hebben maar een langwerpig beentje, of donkerbruin en dun ſchildje, 't welk ze zeer diep intrekken, zoo dat men het niet zien kan. Zy beſtaan in de volgende ſoorten.

De Caſſides tuberoſæ beſchreven; waar van 4 ſoorten.

I. *Caſſis tuberoſa prima ſive Cornuta.* Neerd. *Gehoorende ſtormhoeden* of *Oſſekoppen*, deze zyn de grootſte van dit geſlacht, van tweederlei gedaante, doch met 'er tyd in een komende; want zoo lang zy noch niet grooter zyn dan een of twee vuiſten, hebben ze aan den kant van den bovenſten gier veele ſtompe hoorens, te weeten, 11 en 12 aan eenen halven omloop, want het overige is bedekt met den mond; de voorſte zyde, die wy het hoofd noemen, en daar ze op 't breedſte zyn, maakt de *Voluta* of krul, daar men de gieren in malkander ziet loopen, en eindigen in de midden met een korte ſcherpe ſpits; van dit breede hoofd loopt de bultige rugge allenxkens ſmal toe tot aan 't voorſte eind, 't welk zich opwaarts kromt als een ſtaert; dit eind noemen wy, ten aanzien van den hooren, den ſtaert, maar ten aanzien van het dier, is het zyn hoofd; want door dezen ſtaert, die van binnen hol en naar vooren geopent is, ſteekt het dier zyne tong uit; de rug heeft noch 2 ryen met ſtompe bulten, en de geheele ſchaal is met korte groeven gegraveert, doorgaans vuilwit, hier en daar met zwartachtige of donkerbruine plekjes; de mond, als gezegt, is lang en ſmal, heeft aan den buitenſten kant een breede lip; die aan den binnen kant met ronde tanden bezet is, en voorts uitwaarts omgewelt; de tegen overſtaande lip, aan den hooren zelf, loopt breed uit, en beſlaat ſchier den geheelen buik, is zeer glad en blinkende, gelyk ook de buiten lip en de geheele binnenſchaal, uit den witten naar 't geele of vaale trekkende; het overige van de buitenſte lip ziet men op verſcheiden plaatzen aan de deure van de *Voluta*, waar door blykt, dat deze hooren groeit door aanzettinge t' elkens van een halven gier, dewelke

De Eerſte ſoort, zynde de gehoorende ſtormhoed.

Zie zyn gedaante, op de plaat N. XXIII. letter A.

Dezelve verder beſchreven.

Hoe ze aan groeit.

dewelke dan over de voorige lippen overgaande, moet het dier noodzakelyk, door een ingeboorene doch wonderlyke eigenſchap, al het geen, dat hem in den weg tegenſtaat, wederom konen wech ruimen en nederleggen.

Omſtandige redenen daar van.

Dit kan men klaarlyk zien, als men de hoorens in ſtukken ſlaat, wanneer men aan de binnenſte gieren niet dan kleine overblyfzels van de oude lippen ziet, die echter klaarlyk aan de buitenſte *voluta* beſpeurt worden; en dit moet men mede verſtaan van alle de volgende horentjes dezes geſlachts, inzonderheit van den *Murex aculeatus*. Als deze hooren nu zoo groot word als een mans hoofd, dan heeft hy zoo veele kleine bulten niet meer, maar alleenlyk vier of vyf uitſteekende ſtompe horens; aan den bovenſten omloop, gelyk de ſtompen van de eerſt uitkomende horens aan een bok, blyvende de voorige mindere bultjes noch al kennelyk aan de binnenſte omloopen van de *voluta*; de buitenſte lip is als dan zeer dik en breed uitwaarts omgewelt, en daar achter met breede zwarte ſtreepen; de buitenſte ſchaal is zonder glans, doch zuyver en mooi geſpikkeld; maar hebben dat gebrek, dat ze dikwyls met zeegruis bewaſſen en ganſch dood zyn, te weeten, zoo verre zy met den rugge boven het zand uitſteeken, want zy leggen voor 't meeſte deel in 't zand begraaven; dit zeegruis vreet ook zomtyds zoo diep in, dat ze gaatjes en kuyltjes in de ſchaal maaken, en de horens zyn dikwyls wel half uitgevreeten. Het dier heeft een dun taai vleeſch, van vooren bedekt met een langwerpig dun beentje, honigverwig en wat getant, een klauw van eenen grooten vogel gelykende.

Waarom dezelve zeer zelden onbeſchadigt gevonden worden.

Haar benaming in verſcheiden taalen.

Haar naam in 't Latyn is *Caſſis Cornuta*. Neerd. *Gehoorende ſtormhoeden* of *Oſſekoppen*. Maleitſch *Bia Cabeſette* en *krang boekoe*. Amb. *Hubuſſuta*, van de zelfde beduideniſſe. *Boetons Tandaca*. Men kan ze niet wel onder eenig bekend geſlacht van de oude naamen brengen, doch met den *Murex* zouden ze ten naaſten by wel over een komen. Ik bevinde wel dat d' *Aporrhais* van *Ariſtoteles* by zommigen op deze manier beſchreven of afgeteikent word; doch dewyl d' *Aporrhais*, volgens zynen naam, eene groote ſlekke is, die, als eenen klompigen ſteen, van de klippen afhangt, als of ze daar op druypen wilde; zoo kan het onzen ſtormhoed niet zyn, dien men anders niet vind dan in 't zand begraaven, zomtyds geheel, zomtyds met den rugge wat uitſteekende. Men vind ze op vlakke zandige ſtranden, in de Liaſſerſche Eilanden, inzonderheit op *Oma* voor *Haroeko*. De Inlanders leggen ze zoo geheel op koolen, braden ze, en ſlaan de huyden in ſtukken, om het vleeſch daar uit te haalen. Die men tot rariteiten bewaaren wil, moeten geheel onder het zand uitgegraaven, en van een middelbaare grootte zyn, want deze zyn zuyver van ſchaal, en de zwartbruine plekken vertoonen zich door 't boenen; anders als'er noch wat dun zeegruis op zit, moet men ze eenige dagen in den regen leggen, met zand ſchuuren, en met ſterk water overſtryken; doch als dan moet 'er geen vleeſch meer in zyn, want de ſlym van 't doode vleeſch, daar uit loopende, bederft den ſchoonen glans aan de onderſte zyde, 't welk men dood noemt, en met geen konſt te herſtellen is, en dit moet van alle gladde horentjes verſtaan worden.

Waar dezelze gevonden worden.

En hoe men die ſchoon maakt.

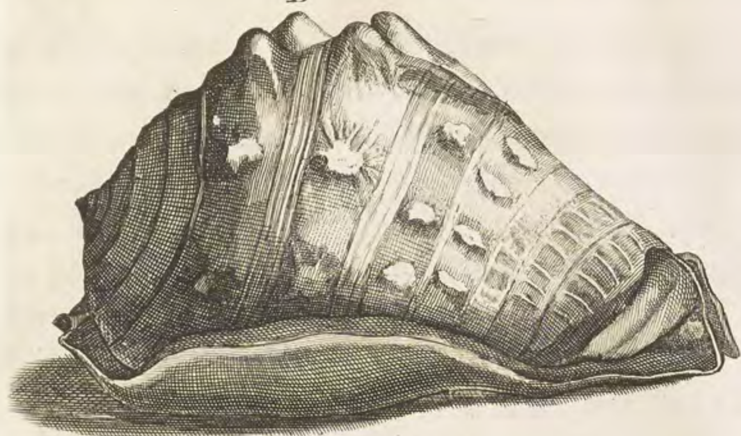
2 Soort. Caſſis rubra. Zie haar gedaante op de plaat XXIII. letter B.

II. *Caſſis rubra*. Roode ſtormhoed, dit is een raar ſlach en word weinig gevonden, kleinder dan de voorgaande, omtrent 2 vuyſten groot; de *voluta* met haar ſpitze puylt wat meer uit, en de rug is bezet met ronde, en niet hooge knobbelen, tuſſchen welke de ſchaal met korte groeven en ribben verciert is, zwartbruyn en rosachtig, geſchildert als de veêren van een hoen; de buyk of de mond is rood, als rauw en bloedig vleeſch, gelyk mede de binnenvlakte, aan den eenen kant van den mond, ook omgekrult is, het vleeſch van 't dier trekt ook naar den rooden. Men vindze mede in 't zand begraaven, gelyk de voorige met den rugge zomtyds wat uitſteekende, dewelke dan zoo verre begroeit zyn, zoo dat ze niet ſchoon gemaakt konen worden; maar die men onder 't zand vind, zyn doorgaans ſchoon, glad en blinkende; men vind ze weinig, en ſchier alleen op de Eilanden Manipa en Bonoa, waarom ze onder de voornaamſte rariteiten gerekent worden; men vind ze veel op Boeton, en worden van de Maleijers zeer gezocht om'er bonte arm-ringen van te maaken.

Waar zy zich onthouden.

III. *Caſ-*

B

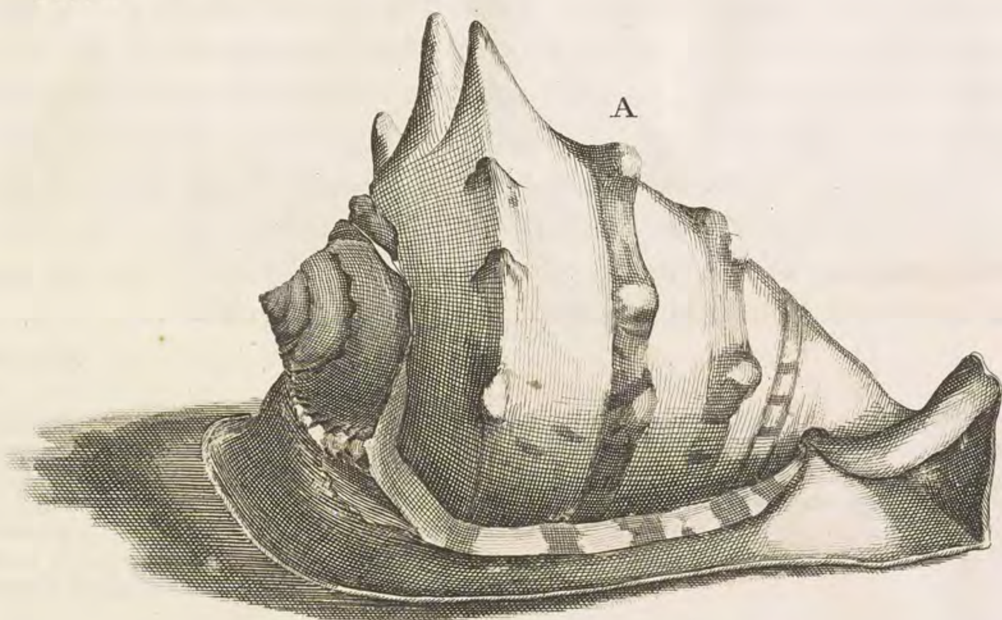
Cassis rufa

N°. 3.

Cassis testiculus

A

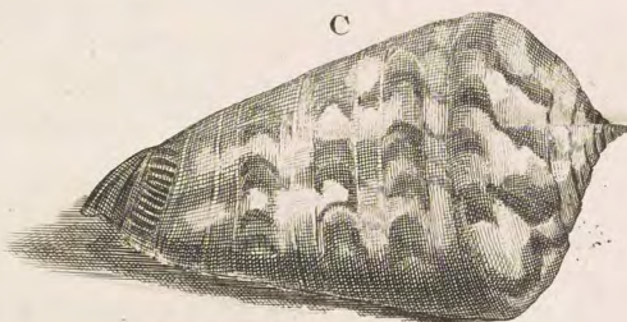

N°. 2.

Cassis flammea

C

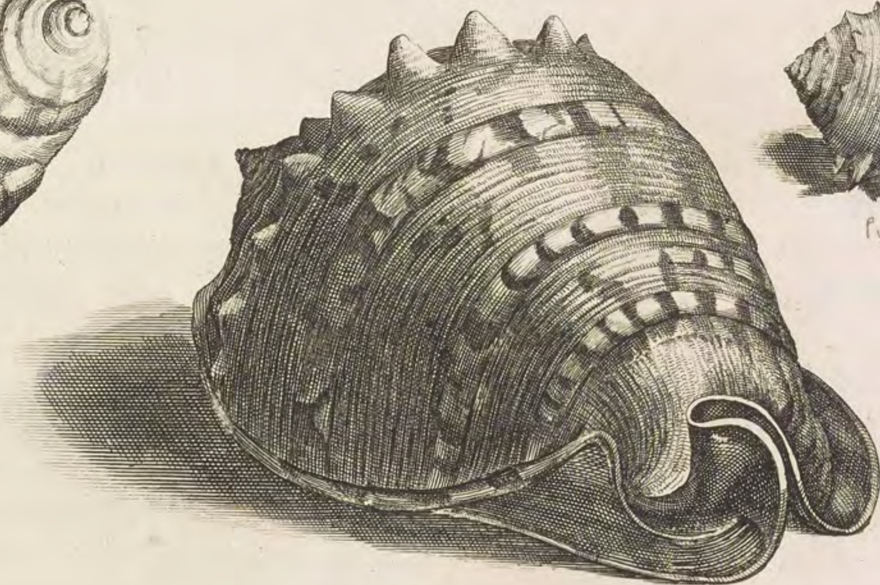

Cassis pennata

N°. 4.

N°. 1.

D

Pyrula galeodes

De 3. ſoort. Caſſis pennata. Zie dezelve plaat letter C.

III. *Caſſis pennata*, is een medeſoort van de naaſt voorgaande; heeft geene knobbels over den rug, behalven eenige korter aan den bovenſten gier; de mond heeft geen omgekrulden lip, maar eindigt met een enkelde ſchaal; de buyk is zoo rood niet, maar vaal; doch de rug is mooijer geſchildert met zwart, bruin, en wit, gelyk hoender veeren, of gelyk het gemarmelt papier, 't welk men Turkſch noemt. Zy worden zoo zelden gevonden, dat ik'er in mynen geheelen tyd maar eene bekomen hebbe, die my van *Cerams* noordkuſt gebracht is.

De 4. ſoort. Caſſis aſpera. Zie haar gedaante by letter D.

IV. *Caſſis aſpera.* Neerd. *ſteekelige Kasketten.* Deze is niet veel grooter dan een ey, over 't geheele lyf donkergrauw, en bezet met veele ſcherpe knobbeltjes, die ſtompe doornen gelyken, en daar tuſſchen noch veele rimpelen en groeven, zynde de ſteekelige tanden mede aan de gieren van de *Voluta* te zien, die wat uitpuilt; achter hebben ze geen gekrulden ſtaert, gelyk de voorgaande *Kasketten*, of maar een klein beginzel daar van; de mond heeft ook geen omgeworpen of omgekrulden lip, aan den buitenkant evenwel een weinig getandt, en de zyde daar tegen over is glad, effen, en lichtgeel. Het dier ſluit den mond met eenen langen ſmallen nagel, dien men voor eenen *Unguis odoratus* zoude houden, doch is niet gebruykelyk. Deze ſoort is in Amboina zelden te vinden; de mooiſte komen van de *Tukabeſſiſche* Eilanden, by zyden *Boeton* gelegen. Een ſlechter ſlach valt op *Cerams* zuidzyde, omtrent *Kellimoeri.* Men vind ze ook op de weſtkuſt van *Samatera.*

Waar dezelve gevonden worden.

Caſſides tuberoſæ, *zyn by ons genaamt* Stormhoeden. *De Schryver geeſt ons eenige afbeeldingen, die wy hier op de plaat* XXIII. *met letters aanwyzen; alhoewel die by letter* C. *eerder onder de* Voluta, *hier na beſchreven, behoorde geſtelt te zyn: doch wy zullen van des Schryvers verdeeling niet afwyken. De eerſte ſoort ſtaat verbeeldt by letter* A. *De tweede by letter* B. *De derde by letter* C. *En de laatſte by letter* D. *N.* 1. *is die geene, dien wy Stormhoed noemen: Hy word ook de gebreide Stormhoed of* Hoorn *genaamt, wegens zyne kleine kartelen, die hy over al heeft. N.* 2. *is een andere ſoort, bruin gevlamt en weinig geknobbelt; is heel ongemeen. N.* 3. *een andere ſoort met fyne en ſcherpe kartelen; en N.* 4. *heeſt ronde banden over zich heen leggen, die eenigzins bruin gevlekt zyn.*

XIV. HOOFTDEEL.

Caſſides Verrucoſæ: Pimpeltjes.

De Caſſides verrucoſæ beſch. even.

Dit ſlag van hoorentjes beſtaat ſchier uit enkele knobbelen, gelykende zekere kleine en geknopte glaesjes, Pimpeltjes genaamt, waar uit men brandewyn drinkt; men kan ze niet wel onder zekere ſoorten brengen, om dat ſchier ieder Eiland een byzondere heeft; derhalven ik maar de volgende en meeſt bekende zal voorſtellen.

Eerſte ſoort. Zie de gedaante op de plaat XXIV. letter A.

I. *Verrucoſa prima ſive Ceramica*, is de grootſte van dit geſlacht, met een uitſteekend hoofd, gelyk een *Turbo*; het overige van de ſchaal geformeert als een *Murex*. Op de gieren ſtaan 7 uitſteekende knobbels, als of het ſtompe doorens waren, die ook de gieren tot den tip toe vervolgen, en dan ſtaan'er noch andere mindere op den rug, en daar tuſſchen met plooijen; aan den ſtaert hebben ze geen krul, en geen omgeworpen lip; de ſchaal is van buiten doodſch, aardverwig, en aan de knobbels zwart, voorts zeer dik en hard, als of het een knobbeligen ſteen was; aan den mond zyn ze vuilwit, en het dier ſluit den zelven met eenen langwerpigen *Unguis*, donker honig verwig, en tot reukwerk eenigzins dienende. Men vind ze op *Cerams* zuydkuſt, daar de ſtranden vol kleine zwarte ſteenen zyn.

Waar dezelve gevonden worden.

De 2. ſoort. Zie op de plaat XXIV. haar verbeeldt by de letter B.

II. *Verrucoſa ſecunda* heeft de grootte van een hoender ey, aan 't hoofd zoo uitſteekende niet, gelyk de voorgaande, maar beter de form van een *Voluta* uitdrukkende; aan de gieren ſtaan 8 knobbels in eenen omloop, breeder en ſtomper dan de voorgaande, aan de eene zyde met een keep, als of ze t' ſaamen geweldt waren; het overige van den rug is met korte doornen bezet, en met ribben tuſſchen beiden: omtrent de ſnuit worden de doornen al weder grooter, en de ſnuit is zonder krul; de

Haar verſcheidentheit

 lip

breeder beſchreeven.

lip is enkeld dik en wat gekartelt; de koleur is doodſch, bleekwit, maar de doornen zyn zwart, meerendeels met zeegruis zoodanig bedekt, dat ze beſwaarlyk zyn om ſchoon te maaken; andere zyn dunner van ſchaal en aan den mond met halfronde ſchubben, 't welk de Jonge en halfwaſſe knobbelen zyn; een derde ſoort is platter van hoofd, ſchier als een rechte *Voluta*, en witter van ſchaal; een vierde ſoort heeft den tip weêr wat uitſteekender, de doornen kleinder doch ſpitſer, aan den mond zwart gelyk ook de meeſte ſchaal is. Alle deze ſoorten worden gehouden voor de gemeene Pimpeltjes, die meeſt bekent zyn en op allerlei ſtranden vallen, doch meeſt die met ſcherpe kraalſteenen vervult zyn, inzonderheit op het kleine Eilandje *Nuſſaanan*, of het Duyven Eiland, tuſſchen Amboina en Ona gelegen; haaren *Unguis* kan men tot reukwerk gebruyken. In 't Maleitſch noemd men ze *Bia papuwa.*

En waar die gevonden worden.

De 3. ſoort. Zie de zelve plaat letter C.

III. De derde ſoort heeft een breeder hoofd, van buiten wit en krijtachtig, met ſtompe knobbelen, en daar tuſſchen rimpelig; aan den mond wit met een weinig geel of paers gemengt. Men noemd ze Bandaſche Pimpeltjes, om dat ze in die Eilanden meeſt vallen.

De 4. ſoort. Zie haar by letter D.

IV. Wydmondige Pimpeltjes, hebben het fatzoen van *valvata*, te weeten een wyde mond, en een dunne kant; doch de ſchaal is dik en doorgaans met ſtompe knobbeltjes bezet, die zoo zwart niet zyn als aan de voorige. Deze vallen meeſt op *Leytimors* zuydzyde, en worden gegeeten gelyk de voorige, zomtyds ook niet, om dat haar vleeſch wat bitter is.

De 5. ſoort. Zie afgebeeld: by de letter E.

V. Kleine Geelmonden, zyn niet grooter dan een hazelnoot, met een zeer nauwen en gefronsden mond, daar aan men geele plekjes ziet, op de ſchaal krijtachtig, daar zwarte knobbelties uitſteeken als ſtompe doornen. Daar en boven is 'er eene andere ſoort, die noch kleinder is, en wyder van mond; op de ſchaal taneyt, met weinige ſtompe knobbeltjes. Deze noemt men bruine Pimpeltjes; doch deze beide hebben noch meer veranderingen, naar de verſcheidenheit der Eilanden.

Waar van noch meerder ſoorten.

Een 6. ſoort verbeeldt by letter F. op de plaat XXIV.

VI. Haairige ooren, deze komen de *Buccina* nader, want zy hebben een uitſteekend hoofd of tip, het overige van 't lyf is hoog of bultig, daar en boven geribt, en met ronde knobbelen bezet, en overal, doch meeſt op den rug, bekleedt met ſtompe borſtels, die daar vaſt aanblyven al worden ze gedroogt; doch aan de oude verlieſen ze allenxkens; de mond is nauw en met wonderlyke kronkelen bezet, de gedaante van een oor eenigzins uitmaakende, met wyd uitgerekte lippen, die glad en blinkende zyn, daar het overige van den hooren ruig en doodſch is; aan 't einde hebben ze een opgeworpen ſnuit of ſtaert; aan de voorſte zyde geopent en hol. Een tweede ſoort valt wat platter aan den buik, en den ſtaert gaat rechter uit; de rug is min knobbelig, maar dichter bezet met zachte borſteltjes als wol, die daar ook vaſt aanblyven. Zy worden weinig gevonden, en meeſt op de kuſt van *Hitoe.*

Deze worden ook Ooren genaamt.

Waar van noch een 2 ſoort.

De 7. ſoort. Zie die verbeeldt by letter G.

VII. Paddetjes, hebben ook de gedaante van een *Buccinum*, uit den ronden wat gedrukt, met een kant aan de eene zyde, op den rug geſtreept of gevoorent, met korte doch ſteekelige peukeltjes bezet gelyk de rug van een Padde, van verwe vaal; de ſtaert is zonder krul, de mond wyd, met een dikke gekartelde lip. Deze vind men omtrent den Amboinſchen Inham, omtrent het Kaſteel Victoria, in een ſlykig zand met ſteenen gemengt; worden in 't Maleitſch *Bia Codoc* genaamt.

Waar die gevonden worden

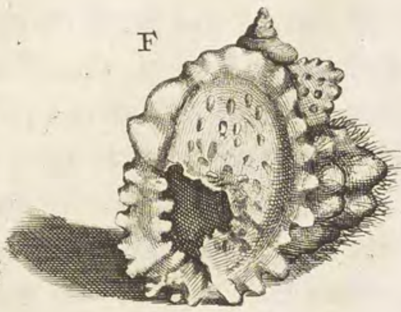
De 8. ſoort. Zie by letter H. op dezelve plaat verbeelt.

VIII. *Ranulæ*, Kikvorſchen, zyn ſchier van dezelfde gedaante, doch korter en gedrongener van ſchaal, achter uit met een ſtaert, die een weinig opwaarts kromt; de ruggen zyn mede geknobbelt en gerimpelt, doch niet ſteekelig, ook vaal en doodſch van verwe; de mond heeft een dikke gladde lip, aan den buiten kant gekartelt. Men vind ze by de voorige, doch zeldzaamer, en zy gelyken een Kikvorſch met eenen ſtompen ſtaert; hebben ook noch een verandering, die zeer klein is, ruig, rimpelig en kalkachtig van ſchaal, met een recht opgeworpen ſtaert, gelyk de Meerkatten den haaren draagen.

De 9. ſoort. Zie haar afgebeeldt by letter I.

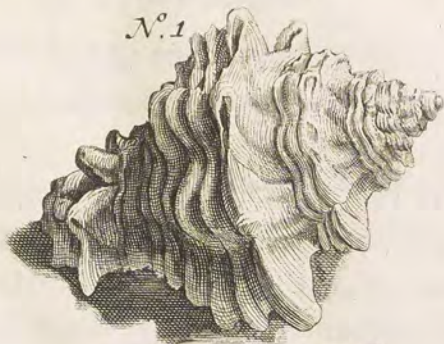
IX. *Knoddekens*, zyn ook een gemengd fatzoen van *Buccinum* en *Cochlea*, kort gedron-

F

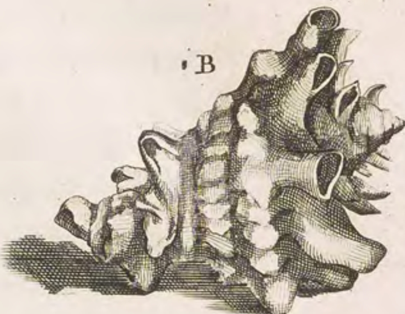
Triton anus

N°. 1

Triton tuberosum

B

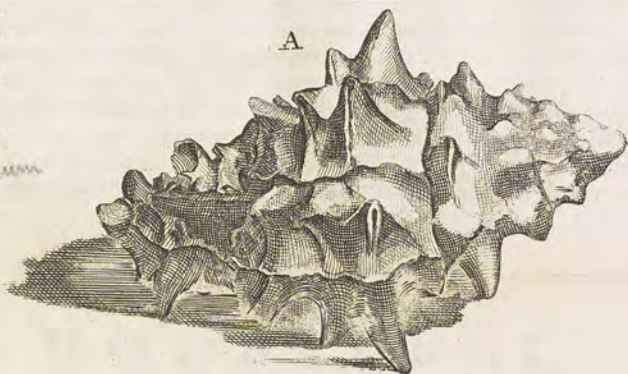

C

Purpura hippocastanum

A

G

Pyrula crumena

N°. 4

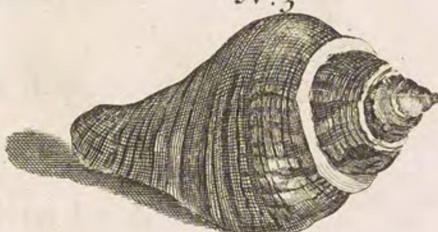

E

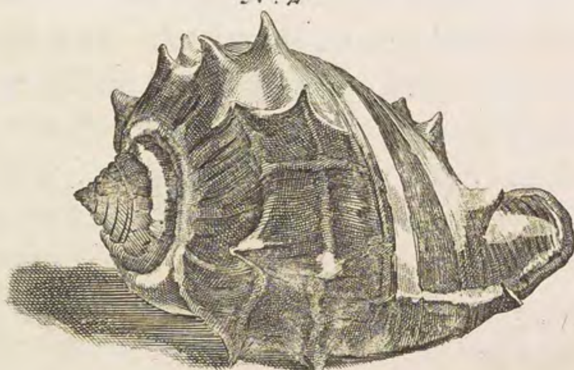

Ricinula arachnoides

N°. 3

N°. 2

Pyrula melongena

I

Triton tuberosum

D

H

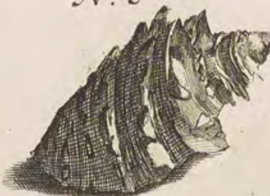

N°. 5

Purpura haemastoma?
mancinella?

N°. 6

drongen en hoog van fchaal, met uitfteekende ronde knobbeltjes; vaal van verwe en zonder ftaert; de lip des monds loopt fcherp toe en is gekartelt; zy gelyken de knodden, die aan de fchaapen hangen.

Alle deze foorten worden onder de Murices *gerekent.*

Alle deze foorten en *Pimpeltjes* hebben een donkerbruin of zwartachtigen nagel, waar mede zy den mond fluiten, dien men, by gebrek van ander, tot reukwerk gebruiken kan. Alle zyn ze aan den fchaal ruig, en zonder glans, met zeegruis en kalk bezet, zoo dat men ze niet zonder veel moeite met veel fchraapen en fterk water kan fchoon maaken; zy alle konnen onder de *Murices* gerekent worden.

Caffides verrucofæ, *deze konnen wy onder geen eene benaming brengen, nademaal ieder by ons een byzondere naam heeft, die elk op zyn plaats zal aangewezen worden. Van den Schryver zyn ons negen foorten toegevoegt, op de plaat* XXIV, *met letteren aangewezen. Die by* A. *is de getakte* Zwitfers broek, *waar by wy voegen* N. 1. *die de* Zwitfers broek *by ons geheeten word. De 2de foort is verbeeldt by letter* B. *De 3de by letter* C. *by ons genaamt de* groote getakte Moerbei. *De 4de foort by letter* D. *De 5de foort by letter* E. *die wy de* kleine getakte Moerbei *heeten. De 6de foort by letter* F. *van den Schryver genaamt* Haairige ooren; *om dat haar buiten huid met haairtjes bezet zyn, doch wy krygen die meeft fchoon en zonder haair, waarom zy Oorreliezen, of Oorborens genaamt worden. De 7de foort is letter* G. *deze noemen wy de* Paddehoorn, *wegens zyne gedaante. De 8fte foort is verbeeldt by letter* H. *die wy* Hoogftaerten *noemen De 9de foort by letter* I. *onder welke foorten ook behooren de* Schilpad ftaerten, *of* Beddeteiken; *de eerfte benaming naar zyn klein puntig ftaertje, en de andere naar zyne ftreepen of banden; van dezen zyn verfcheiden foorten, doch de befte zyn de* dubbelde getakte, *met N.* 2. *en de* gladde, *met N.* 3. *aangewezen, waar van wy 'er een met* Oranje ban*den bezitten. N.* 4. *is een getakte baftert foort. N* 5 *en* 6. *zyn geknobbelde, doch die zelden voorkomen.*

XV. HOOFTDEEL.

Caffides Læves five cinereæ: Grauwe Kasketten.

De Caffides Læves, &c. befchreven.

DEze zyn rond en glad, van gemeene flekken gedaante, doch altyd met een uitfteekende tip, beftaande in de volgende foorten.

Eerfte foort. Zie haar afgebeeldt op de plaat XXV. by letter A.

I. *Caffis Cinerea lævis*, deze gewint de groote van een vuift, doch is gemeenlyk kleinder, rond en glad van rugge, behalven dat de bovenfte gier eenige donkere voetfpooren van knobbelen heeft; de koleur is afchgrauw, zomtyds naar den klauwen, zomtyds naar den vaalen trekkende; achter met een omgeworpene en gekrulden ftaert, die wyt geopent is; de mond heeft aan den buiten kant een dikke, ronde, en omgewelde lip, aan wiens onderfte hoek 3 of 4 fcherpe tanden ftaan; de tegen over ftaande lip is vet uitgebreidt als een vlerk, zeer glad en blinkende, en daar achter ziet men een dikke naad, langs de lengte van den fchaal gaande, zynde het overblyfzel van eenen ouden mond.

Hoe dezelve aangroeijen.

Deze grauwe Kasketten groeijen mede door eene toezettinge zoodanig, dat haare oude lip blyft ftaan, en daar onder eene nieuwe dunne fchaal voortkruipt; dewelke alle hoeken en kanten aan de over zyde ontmoetende, door de kracht van 't levende dier weder week word en zich nederlegt, weshalven men dikwils de oude naaden in den mond voelen kan, daar de nieuwe lip al over heen geloopen is; en deze oude lip ziet men zommtyds over den rugge gaan; de binnenfte vlakte is aan den Jongen vaal en half doorfchynend, aan den Ouden violet en glad, den mond fluiten ze met een lang, dun, en donker bruin fchildje, tot reuckwerk niet dienftig, Zy hebben noch eene verandering van foort, daar de fchaal op den rugge rimpeliger is, en aan de gieren merkelyker tanden heeft, die wat fcherp zyn.

Wanneer zy vergaderen en voort teelen.

't Week door eijeren gefchiet.

Zy vergaderen in September, 20 en 30 op eenen troep, en leggen haare eijeren, de een na het ander, doch by malkander, op de fteenen, ter diepte van twee vademen. Deze eijeren zyn kort, getakt en bros, gelyk *Alga Coralloides*, omtrent een duim lang, digt in malkander in de midden gekropt, boven op met een ftompe fpits, week, flymig, en licht bruin, omtrent zoo dik als zeilgaaren; ouder geworden zynde, vind men de gedaante van kleine flekken daar in, waar uit de voornoemde Kasketten groeijen. Een ander gedaante van eijers van grauwe Kasketten, heb ik gevonden in 't jaar 1694. in October, zynde een klomp als een Eenden ei, van buiten vuil-geel, als vuil wafch,

 ruig,

ruig, gemaakt van veele dunne laagen op malkander, en tusſchen beiden met ſcheidvelletjes veele celletjes uitmakende; doorgeſneden was ze van binnen dichter, van verwe vleeſchrood met wit vermengt, ſpongieus van ſubſtantie, doch van binnen was 'er geen gedaante van hoorentjes te vinden, boven op zat een diergelyke Kasket, van onderen was het op een ſteentje vaſt, en ter zyden zaten noch 3 of 4 hoorentjes. Zy vallen op *Roema tiga.*

Haar naam in verſcheiden taalen.

Men noemd ze in 't Latyn *Caſſis Cinerea lævis.* Neerd. *Grauwe Kasketten.* Maleitſch *Bia bewang*, om dat het gekookte vleeſch van het dier gegeeten, een weinig naar look riekt, en die ze veel eeten, krygen 'er een ſterkriekende zweet van; doch andere noemen ze ook *Bia Cabeſette Kitsjil.* Men vind ze overvloedig in den Amboinſchen Inham, omtrent het dorp *Hoecconalo.*

De 2 ſoort is op dezelve plaat afgebeeldt by letter B. *Zyn heel zeltzaam.*

II. *Areola.* Neerd. *Beddekens*, is diergelyk een Kasket, rond en glad van ſchaal, doch op den rugge geteikent, met groote vierkante plekken, taneyt van verwe, in ordre geſtelt gelyk de beddekens van een thuin; aan den mond hebben ze drie ſcherpe tanden niet, gelyk de voorige, maar aldaar in een rye veele kleine tandjes: Deze worden zelden gevonden.

De 3 ſoort ſtaat verbeeldt by de letter C.

III. Buikjes, zyn mede ganſch rond en kort van tip, wyd van mond en dun van ſchaal; de eene ſoorte komt met de beddekens over een, waar van ze donkere voetſpooren op den rugge heeft, daarenboven met enge vooren langs de gieren; de andere is wat grooter en ronder, merkelyk gevoorent zonder bedden, maar eenpaarig van eene bleekgeele of vaale verwe.

De 4 ſoort is afgebeeldt by de letter D. *Van deze zyn verſcheiden ſoorten.*

IV. *Fimbriata ſtriata*, geſtreepte zoomtjes, zyn kleine langwerpige Kasketjes, naar 't fatzoen van de *buccina* trekkende, alzoo genaamt, om dat ze aan den eenen kant van den mond een breeden zoom hebben. die met korte zwarte banden geteikent is, en daar by eenige ſcherpe tandjes; op den rugge langs den hooren zyn ze geplooit, glad, lichtbruin of taneyt; den mond ſluiten ze met een klein geel en dun ſchildje, 't welk zich verre naar binnen trekt. Men vind hier van ook geheel witte, of een weinig met ros gemengt, die heel zeltzaam zyn.

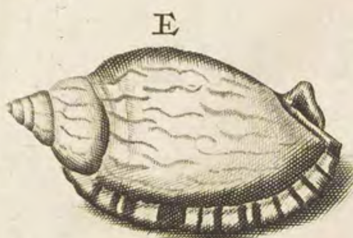
De 5 ſoort. Zie dezelve plaat XXV. *letter* E.

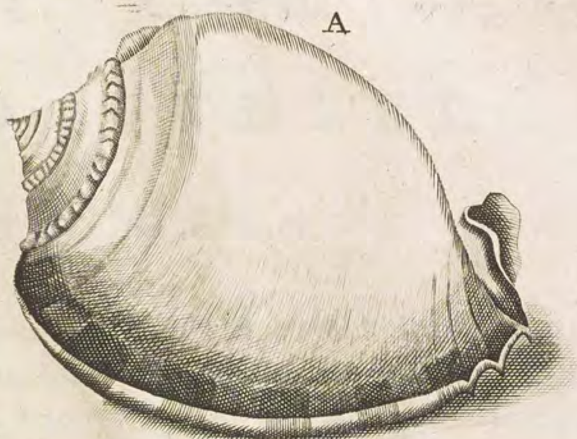
V. *Fimbriata lævis*, gladde zoomtjes, zyn van 't voorige fatzoen, dunner en gladder van ſchaal, zonder plooijen, vaal, met bruine ſlangetjes geteikent; het zoomtje is ſmal, doch heeft mede zyne zwarte bandjes en ſcherpe tandjes. Men vind ook van deze gladde zoomtjes, die geen ſlangetjes hebben, maar bruine puntjes op een ry ſtaande.

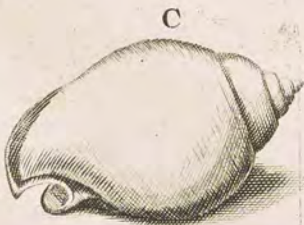
Een kleinder ſoort beſchreven.

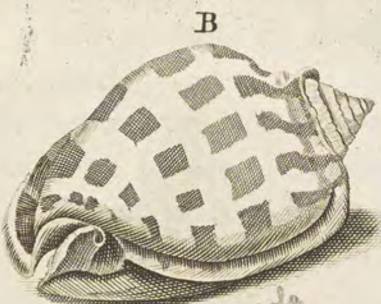
Hier toe behoord een kleine ſoort, niet boven een nagel van een duim lang, glad van ſchaal, vuilgroen, of een luttel geſpikkelt, aan de gieren weinige peukeltjes, aan den mond een ſmal zoomtje met ſcherpe tandjes.

Caſſidis Lævis, *&c. deze heeft de Schryver mede onder de voorgaande geſlachten geſtelt, en niet zonder reden, want het ook Kasketten of Stormhoeden zyn, doch zy hebben by ons een andere benaming, namelyk die van* Bezoar Hooreus, *om d' overeenkomſt van verwe en glans; doch zy zyn zeer verſcheyden van malkanderen. De* 1[ſte], *die verbeeldt ſtaat op de plaat* XXV. *by letter* A. *is de gemeene* Bezoar Hooren. *De* 2[de] *ſoort is by letter* B. *die by ons genaamt word de kleine* gevlakte Bezoar; *van deze zyn 'er noch* 2 *ſoorten, d' eene wat kleinder en flauwer gevlakt en gekartelt, d' andere is veel grooter, aangewezen met N.* 1. *Hier by komt de* geſtreepte Bezoar, *verbeeldt by N.* 2. *van welke maar weinige bekent zyn. N.* 3. *is een* wilde Bezoar, *veel lichter en dunner van ſtof, als d' andere: ook heel zeltzaam. N.* 4. *is een* dwarsgeſtreepte Bezoar. *De* 3[de] *ſoort van den Schryver is aangewezen by letter* C. *N.* 5. *deze is een andere ſoorte, doch dieper gevoorent. De* 4[de] *by letter* D. *en de* 5[de] *by letter* E. *waar van wy noch* 4 *ſoorten vertoonen, aangewezen met N.* 6, 7, 8 *en* 9. *welke laatſte ſoort heel ongemeen is, want boven zyn geplekte zoom aan den mond, heeſt by diergelyke over zyn rug loopen.*

E
Cassis vibex

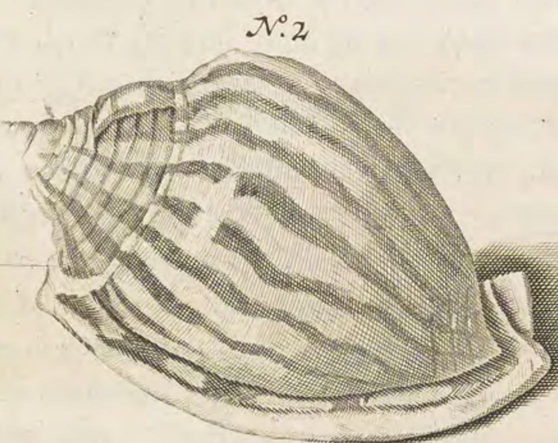

A

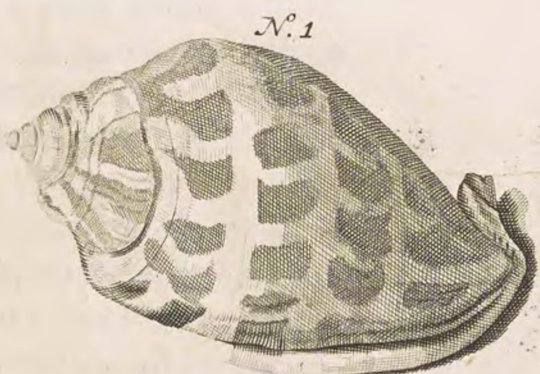

C
Cassis saburon

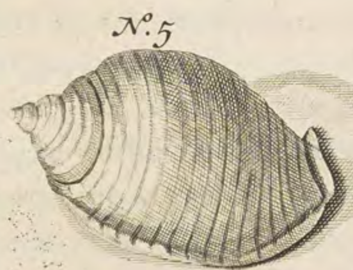

B
Cassis areola

N°. 6

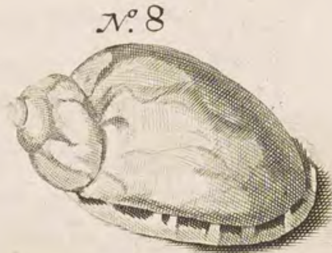

N°. 7
Cassis erinaceus

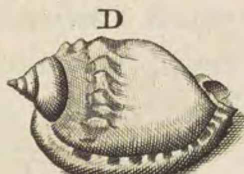

N°. 2
Cassis zebra

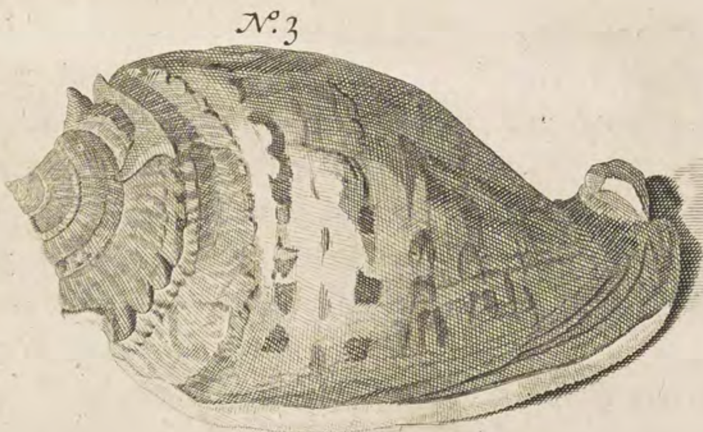

N°. 1
Cassis cornuta

N°. 5

N°. 4
Cassis glauca

N°. 8

D
Cassis erinaceus

N°. 3

N°. 9
Cassis vibex

XVI. HOOFTDEEL.

Murices : *Bia Unam*.

HEt vierde flach, van 't vierde hoofdgeflacht, zyn de getakte en doorenachtige Kasketten, die wy voor Ooft-Indifche *Murices* houden, en in gedaante, maar niet in eigenfchap, wat verfchillen van die in de Middellanfche zee gevonden worden, hebbende een gemengd fatzoen van *Caffis* en *buccinum*; zoo dat zommige van dit flach voor een *Buccinum* mogen gehouden worden; daarentegen, zommige onder de *Buccina* aarden naar dezen Kasketten. Zy beftaan in de volgende foorten.

De Murices befchreven. *Waar van veele foorten.*

I. *Murex ramofus*. Neerd. *Getakte Kasketten*. Mal. *Bia unam*. Amboinfch *Laynoa* en *Palay noa*, op Leytimor *Safalon*. Deze is de grootfte en voornaamfte van dit geflacht, met een kort op malkander gedrongen en verheven fchaal, dewelke driezydig fchynt, waar van de twee fchuinfe den rugge maaken, en de derde den buik; ieder zyde is aan den kant bezet met kromme doorenachtige takken, te weeten, 5 grootere aan het lyf, en 3 aan den ftaert of fnuit, die breed en wat verheven is; ieder tak is weder verdeelt in andere kleindere, en daar door ganfch fteekelig, alle een weinig achterwaarts gebogen, van binnen hol, en van vooren een weinig geopent, gelyk ook den ftaert of de fnuit is; de fchaal is daarenboven langs de gieren geribt, ruig, en met ftompe knobbelen bezet, de voorfte helft zuiver, maar de achterfte kalkachtig, 't welk bykomt, om dat de voorfte helft altyd de jongfte is, want aan dezen hooren op 't kennelykft te zien is, hoe die met toezetten aangroeit, te weeten, t'elkens een derde van den omloop, waar door alle de tegen overftaande takken, gelyk meermaals hier vooren gezegt is, door de wonderlyke eigenfchap van 't dier week gemaakt en nedergelegt worden, zynde de overblyfzels van de getakte ryen noch aan het hoofd te zien, 't welk tot den uiterften tip toe doorenachtig is, maar drie ryen ziet men altyd volkomen, als mede drie fnuiten; binnen is dezen hooren wit, glad en blinkende als porcellein, aan den mond licht rood of inkarnaat, gelyk ook de tanden zyn, die men aan de getakte ryen ziet; de mond is gefloten met een rondachtig fchild, boven met een uitfteekend hoekje en wat krom, als de klauw van een dier, ter grootte van een fchelling, zomtyds ook van een ryksdaalder, zoo dik als een ftroohalm, of wat meer, doch de eene kant is altyd dikker en ronder; de buiten zyde is hoorenverwig, of vuilgrauw in verfcheide verhevene kringen verdeelt, zoo als het na malkander aangegroeit is, 't welk gemeenlyk met het getal der toezetten, of doorenachtige ryen, over een komt; de binnen zyde loopt ook met veele kringen door malkander, rimpelig en donkerbruin gelyk harpuyen, maar de eene kant is rond en glad. Dit fchild nu is de rechte *Unguis Odoratus*, te weeten, van het breede flach, die men in de Apotheeken *Blatta byzantia* noemt, waar van hier na meerder.

D' eerfte foort, ftaat afgebeeldt op de plaat XXVI. met de letter A. *Haar takken of krollen befchreven.* *Beftaan in drie ryen.* *Hoe haar flekken dekzels worden.* Unguis odoratus, *ook* Blatta bizantia *genoemt.*

Deze heeft noch een kleinder flag, witter van fchaal, en korter van takken, dewelke in vyf ryen ftaan, gelyk 'er de voorige drie heeft; zyn *Unguis* is mede zwartbruin, niet grooter dan een nagel van een vinger, en mede krom, die voor de befte onder alle word gehouden; de eerfte foorte houd zich wat diep in zee, en is veel te vinden in den Amboinfchen Inham by den hoek *Martyn Alfonfo*, doch op 't meefte niet grooter dan twee vuiften, maar in de Eilanden van *Aroe*, en op *Nova guinea*, vallen ze zoo groot als een kop, en haaren *Unguis* grooter als een kleine hand; de kleine foorten vind men in de Eilanden van *Tukkabeffi*.

Van deze noch een 2 foort, met 5 ryen takken. *Zie haar op dezelve plaat N. 2.* *En zyn heel zeldzaam.*

II. *Murex Saxatilis*, heeft de groote van de voorgaande, doch zyn hoofd of *turbo* fteekt verder uit, zoo dat hy meer een *Buccinum* gelykt; hy heeft geen drie doorenachtige ryen, maar uitfteekende knobbels en rimpels over 't geheele lyf; de mond is

De 2 foort. Zie haar gedaante op de plaat XXVI. letter B.

 flecht,

ﬂecht, met een enkelde lip, binnen ros en geelachtig, voorts zonder ſnuit; zyn *Unguis* is dun, plat en ﬂecht. Hy word weinig gevonden op zeer ſteenachtige ſtranden, gelyk by oud *Hative*, enz.

Waar die gevonden worden.

De 3 waar van verſcheiden ſoorten zyn.

III. *Murex Minor*, deeze heeft vier veranderingen: 1. De grauwe, die langwerpig als een *Buccinum* is, over 't lyf ruig, rimpelig en grauw, met 3 ryen ſtompe takken. 2. De zwarte, in 't gemeen Brand-hoorentjes, of Munk-yzers, Maleitſch *Biapapua* geheeten, deze is niet boven een kleine vinger lang, met drie ryen zwarte en ſcherpe takken bezet, gelyk ook het geheele hoorentje meeſt zwart is, als of het verbrand ware, doch zoodanig, dat men de witte vooren daar tuſſchen ziet. 3. De bruine, deze is van dezelve groote doch met langer takken, en donker bruin van koleur. 4. De bleeke, deze is bleekgeel of vuilwit, met een breede lip aan den mond, ook een breede ſtaert, en daar aan ſtompe doornen. Alle vier hebben ze eenen kleinen *Unguis*, die men ter nood tot reukwerk kan gebruiken. De tweede ſoorte hier van is gemeen op alle ſtranden die ſteenachtig zyn, maar de drie andere zyn zelden te vinden.

De 2 van deze is verbeeldt op dezelve plaat by letter C.

De derde, en vierde ſoort beſchreven.

De 4 ſoort aangewezen met letter D.

IV. Het Schorpioentje is een kleine *Murex*, met een rond ſtomp hoofd, en een lange rechte ſtaert, daar aan ſtompe takken ſtaan, in gedaante als de pooten van een Scorpioen, zomtyds donker grauw, zomtyds vuilwit; deze is zelden te vinden.

De 5 ſoort. Zie dezelve plaat, letter E.

V. Gedroogde peer, dit is een hoog bultig hoorentje, met een bochtigen ſtaert, over 't lyf met knobbelen en rimpelen bezet, en daarenboven met 6 of 7 ryen borſtelen, die aan malkanderen vaſt zyn, als of het velletjes waren, doch die met ſchuuren licht afgaan, als men z'er af hebben wil; van koleur ros en vaal, hier en daar met zwarte plekken; de mond heeft een dikke lip, aan den binnen kant met eenige vooren, en is gekartelt.

De 6 ſoort ſtaat afgebeelt by letter F.

VI. *Hauſtellum.* Neerd. een Scheppertje. Maleitſch *Bia Sibor*, is mede rond van hoofd, gerimpelt en met drie naaden, zonder doornen: de ſtaert is recht ſmal, en wel 3 maal langer dan het hoorentje, binnen hol, waar door het dier zyn tong uitſteekt, en boven aan ziet men 2 of 3 korte doorentjes; in den mond zyn ze roodachtig, en zyn *Unguis* is aan de buiten zyde ganſch rimpelig of gevoorent, dezelve dient tot reukwerk.

De 7 ſoort is aangewezen met letter G.

Van deze een 2de ſoort, verbeeldt op dezelve plaat met N. 3.

Deze zyn heel zeltzaam.

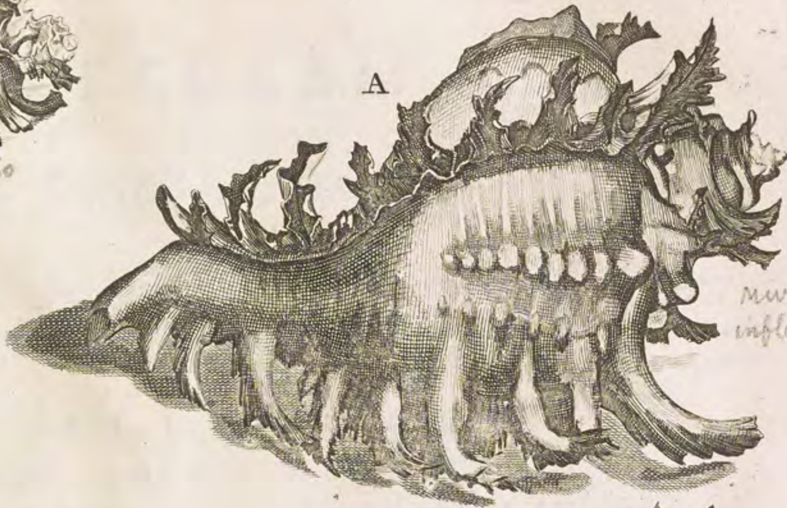
VII. *Tribulus.* Neerd. *Spinnekop.* Maleitſch *Bia Duri Lemon*, deze is van fatzoen als de voorgaande, maar op de drie naaden ſtaan lange ſcherpe doornen als Lemoen-doornen, doch wat gekromt, die ook langs den ſtaert loopen, over 't geheele lyf eenpaarig grauw. Men heeft noch een raar ﬂach hier van met lange doornen, die dichter by malkander ſtaan als de tanden van een kam, en by haaren oorſprong andere kleine doorens hebben; zyn *Unguis* dient ook tot reukwerk. Het eerſte ﬂach vind men overvloedig op vlakke zandige ſtranden, in den Amboinſchen Inham, zynde een groote plaag voor die de zegens trekken, om dat ze met haare doornen de voeten bezeeren. Maar het ander ﬂach is raar en zelden te vinden, word daarom onder de voornaamſte rariteiten gerekent. Men noemt ze Kammetjes en Neete-kammetjes, in 't Maleitſch *Bia Siſſia.*

De Murices, *wy zullen des Schryvers benaming, zoo als voor heen veelmaal gedaan is, voor by gaan, en dezelve noemen zoo als die by ons bekent zyn. De Eerſte ſoort, is verbeeldt op de plaat* XXVI. *by letter* A. *die by ons de* Krul hooren *word genaamt, om zyne omgekrulde takken. N.* 1. *heb ik hier by gevoegt om zyne ongemeenheit, die ook 't* Harte hoorentje *genaamt word. De 2de ſoort, is verbeeldt by letter* B. *wy noemen hem de* Voet hooren, *ook wel de* gedroogde Peer. *De 3de ſoort, ſtaat by letter* C. *en word by ons* Brandaris *of wel de* Brand hooren *genaamt, om dat hy zwart gebrand ſchynt. N. 2. is een dubbelde van die ſoort, deze zyn heel ongemeen; haar grond is wit en de takken of krullen zyn mede zwart; noch een ſoort is 'er met zwarte banden en krullen. De 4de is verbeeldt by letter* D. *waar van een zwarte, en een witte by my bekent is. De 5de ſoort, by letter* E. *en de 6de by letter* F. *die wy noemen de* Snippekop, *en niet te onrecht, want hy die gedaante heeft; de Heeren* Feitemaas *vertoonen 'er twee van deze, die geheel blauw zyn, 't welk iets ongemeens is. N. 4. is een getakte* Snippekop; *en N. 5. een gedoorende, van welke maar een by my bekent is. De 7de ſoort, is aangewezen met letter* G. *en wort de* Spinnekop *genaamt; waar van wy een tweede, zynde een dubbelde, afbeelden met N. 3. een heel zeltzaam ſtuk, waardig om te beſchouwen, ons toegezonden door den Heer Doct.* D' Aquet: *Mejuff.* Oortmans, *heeft onder haare uitmuntende verſameling een diergelyke, als mede de Heer* van der Burg, *een is 'er by de Heer* Vincent, *en de laatſte beruſt onder den Heer* de Jong, *buiten welke ik 'er geene zoo ken.*

XVII.

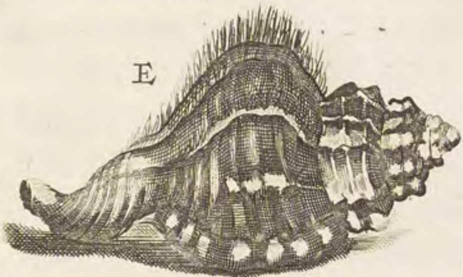
Murex scorpio

Murex inflatus

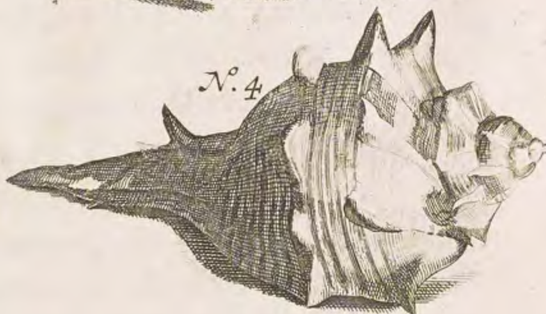

Triton lotorium

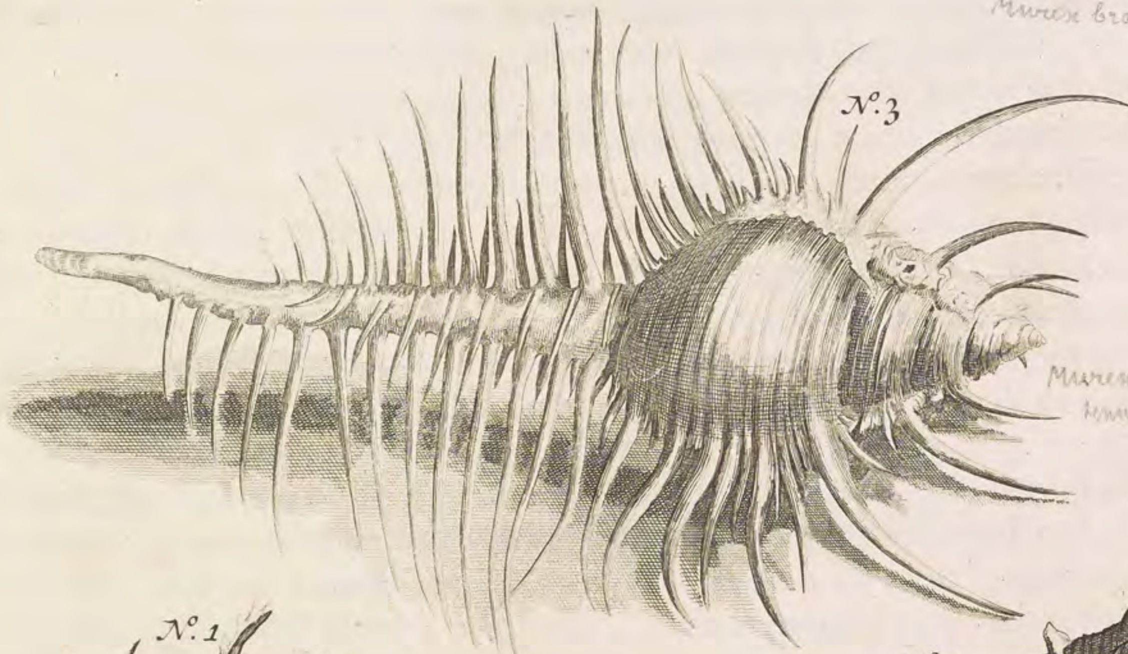

Triton pyrum

Murex brandaris

Murex tenuispina

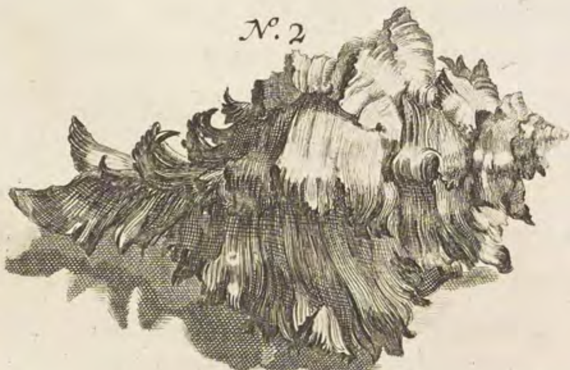
Murex axicornis

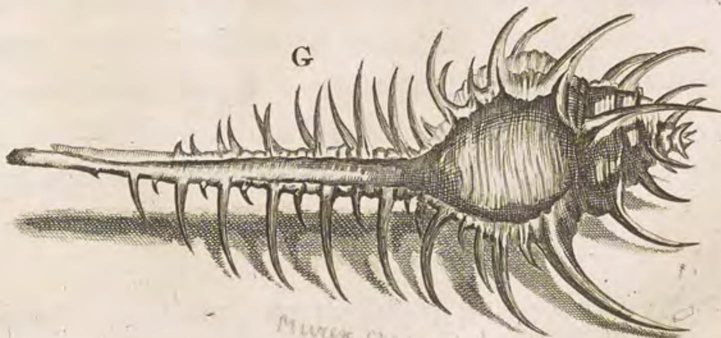
Murex cornutus

Murex haustellum

Murex saxatilis

Murex crassispina

XVII. HOOFTDEEL.

Unguis Odoratus : Sche-Chelet ; Unam.

De Unguis odoratus beſchreven.

Hier zullen wy nu in 't byzonder beſchryven wat voor dingen onder den *Unguis Odoratus* verſtaan, en van wat voor hoorntjes dezelve genomen worden.

Zyn ſlakke dekzels.

Unguis Odoratus, is een dekzel, in de gedaante van een hooren, of van een klauw zonder eenige mooijigheit, van koleur donker hoonig verwig, of als donkere harpuys, waar mede zommige hoorntjes hunnen mond ſluiten. De Ouden hebben ze alleenlyk gehaalt uit de Purperſlekken; maar wy zullen hier vertoonen verſcheiden hoorentjes, die dezelve uitgeeven, gelyk alle de voorgaande *Murices* zyn, en hier na noch eenige volgen zullen onder de *Turbines* en *Buccina*. Deze *Unguis* heet ook *Onyx Marina*, en is door geheel Indien een bekent reukwerk, zynde de *Baſis* of 't voornaamſte onder alle reukwerken, (*Thymiamata*) te weeten, die men op koolen rookt, of waar mede men *perfumeert*, gelyk de *Aloe* is onder de pillen; zy heeft aan zich zelven geen aangenaamen reuk, maar in grove ſtukjes gebroken en op koolen gelegt, riekt ze eerſt als gebraade Garneelen, maar trekt terſtond naar Bernſteen, of, zoo *Dioſcorides* wil, naar *Caſtoreum*; zoo dat ze alleen gerookt geen groote lieflykheit heeft, maar onder ander reukwerk gemengt, geeft dezelve, om zoo te ſpreeken, zyne mannelyke kracht, en duirzaamheit; want om dat meeſt alle reukwerken beſtaan uit zoodanige houten; reſinen, en zappen, die een zoete, bloemachtige of geilen reuk hebben, zoo moet men den Zee-nagel daar onder mengen, om ze krachtig en duurzaam te maaken. Men kan dieshalven dezen *Unguis* vergelyken met een Bas in de Muzyk, die alleen gehoort geene bevalligheid heeft, maar onder andere ſtemmen gemengt, een zoet akkoord maakt, en dezelve ſtaande houd: van deze heb ik de volgende ſoorten beſchreven.

Worden tot reukwerk gebruikt. *En onder andere ſtoffen gemengt.* *Gelykenis.*

D' eerſte ſoort beſchreven.

I. *Onyx major ſive taurina*, is de grootſte en bekendſte van allen, zynde het dekzel van *Murex major*, in 't voorgaande hooftdeel beſchreven, zoo groot als een Ryxdaalder min en meer, ook van dezelve dikte, uit den ronden aan de twee hoeken wat ſpits toeloopende; buiten vuil grauw, met eenige ribben of vooren; de binnenzyde is aan den eenen kant dik, rond en effen; het overige is laager, dunner, en met veele kringen door malkander loopende gekrult, van verwe als donker harpuys.

Welke de grootſte zyn.

Die van *Onin* en *Nova Guinea* komen, zyn de grootſte en dikſte, maar veele daar onder hebben een brandigen reuk, 't welk ontſtaat, om dat de Wilden de hoorens op koolen braaden, om het vleeſch daar uit te eeten. Dezen *Onyx* komt wel over een met het geen men in Apotheeken *Blatta Byzantia*, in 't nieuwe Grieſch *Blattion Byzantion* noemt, het welk wil zeggen, een blad van *Byza*, eertyds een ſtad in Africa gelegen, waar van daan men miſſchien dit reukwerk bragt, en niet van *Byzantium*, 't welk *Conſtantinopel* is. Onzen *Unam* is ook wat bochtig of innewaarts gekromt als de klauw van een groot dier; hy is de gebruikelykſte onder alle reukwerken, men ſtoot hem niet fyn, maar alleenlyk in grove ſchilfertjes of brokjes, om zynen goeden reuk te verſpreiden, moet hy langzaam op de koolen ſmelten, en niet haaſtig verbranden; men mengt hem onder droog reukwerk *Aſtangi*, ook inzonderheit onder de Makkaſſerſche *Dupa*, op zyn plaats beſchreven; ook heeft hy noch eenig medicinaal gebruikt, behalven dat men in de Europiſche boeken vind; want de Inlandſche Meeſtreſſen wryven daar van een weinig op eenen ſteen, en geeven dit te drinken tegens 't kolyk en buikpyn; als mede gebruiken ze den rook daar van tegens de moeder ziekte, doch als dan moet men ze wat hard braaden.

Worden Blatta Byzantia genaamt. *Hoe die tot reukwerk gebruikt worden.* *En waar ze meer dienſtig toe zyn.*

De 2 ſoort.

II. *Onyx ſecunda*, is het dekzel van de volgende *Purpura*, omtrent een halve vin-

ger

ger lang, en een dwars vinger breed, dikker en zwartbruinder dan de voorige, ook beter naar eene klauwe gelykende, bochtig en scheef; aan de buitenzyde grauw, binnen donkerbruin, en de eene kant is mede verheven, rond en plat, het overige laager en rimpelig, daar hy aan 't vleesch gezeten heeft. De Maleijers noemen dezen in 't byzonder *Unam Casturi*, dat is, *Onyx moschata*, om dat hy, naar hunne meeninge, zoeter van reuk is, dan de voorige; daarom hy ook meer gebruikt word tot welriekende zalve, dan tot reukwerk op koolen.

De derde soort. III. *Onyx minima & moschata*. Mal. *Unam Casturi*, heeft de grootte van eenen vinger nagel, en is mede bochtig en krom; komt van de kleinder soorte des voorgaanden *Murex ramosus*, welke valt in de Eilanden van *Aru* en *Tuccabessi*; deze word voor de beste van alle gehouden tot reukwerk.

De vierde soort. IV. *Onyx quarta*, deze behoort mede onder de *Blattas*, en is het dekzel van de volgende *Buccina Tritonis*, gelykende een breed blad, 5 duimen lang, 2½ breed, een strooha lm dik, weinig bochtig, maar meest vlak; de buiten zyde is grauw en kalkachtig, de binnenste honigverwig, lichter dan de voorgaande, en de eene kant steekt zoo niet uit; aan reuk wykt hy de voorige soorte, en word maar by gebrek van dezelve gebruikt.

De Vyfde soort. V. *Onyx quinta*, is mede een *Blatta* 4 duimen lang, en twee breed, aan de beide einden toegespitst, donkerbruin, en zuiver, in de midden met een keep, schaars een strooha lm dik; deze is een dekzel van de *Buccina Aruana*, en word denaaste voorgaande voorgetrokken; doch is weinig te vinden, om dat hy nergens valt, dan op *Aru* en *Nova Guinea*, daar hem de Maleijers en Makkassaren van daan haalen.

De zesde soort. VI. *Onyx sexta*, is dun en plat, en heeft de groote van een duim nagel; aan de buiten zyde is hy geribt, met uitsteekende kringen, hy komt van de twee voorgaande *Murices*, *Haustellum* en *Tribulus*, gemeen in Amboina, en word maar gebruikt by gebrek van anderen.

De zevende soort. VII. *Onyx septima*, deze heeft de grootte en gedaante van den *Onyx tertia*, doch is dunner en platter; komende van de wydmondige kleine Pimpeltjes, en zyn mede goed van reuk.

De achtste soort. VIII. *Onyx octava*, deze is kleinder en ronder dan de voorgaande, doch dikker en aan de buiten zyde ruiger; hy komt van den *Murex minor*, en is slecht van waardye.

De negende soort. IX. *Onyx nona*, is een geheel ander slach, komende van een slekke, die niet in zee, maar in de moerassige rystvelden wast, dun en plat, schaars een lid van een vinger lang; aan de buiten zyde grauw en kalkachtig, aan de binnenste zilververwig blinkende. Deze slekken vind men meest in de rystvelden van *Makkassar*, ontrent *Marus*, en worden aldaar *Sisse* genoemt, in 't volgende hoofddeel beschreven; doch dezen *Unguis* is slecht van reuk, en word niet veel gebruikt. Dit slach maakt eenigzins waarschynlyk het geen *Dioscorides* schrift, *Lib.* 2. *Cap.* 8. dat de *Conchilia*, waar uit hy zynen *Unguis odoratus* haalt, in Indien zouden groeijen in zoodaanige moerassen, daar de *Nardus* wast, dien deze slekken zouden afweiden, en waar van haaren *Onyx* zynen goeden reuk zoude bekomen; hoewel my tot noch toe niets is ter ooren gekomen van zoodaanige moerassen, daar de *Nardus* zoude wassen, waar van in tegendeel eenpaarig getuigt word, dat hy diep landwaarts in, en op het gebergte groeit: immers dit kan dienen, op dat men de schriften der Ouden zoo terstond niet laaken, of met leugens betichten moet, als men een zaak terstond zoodanig niet bevind gelyk zy ze beschreven hebben; daar dagelyks dingen voor den dag komen, die lang onbekent zyn geweest, en men echter in de schriften der Ouden vind, dewelke dikwils niet recht verstaan worden: zoo kan men den geheelen text van *Dioscorides* verdedigen, als men hem behoorlyk uitlegt; voor eerst, als hy zegt, dat *Onyx* een dekzel is van een *Conchilium*, het geene gelyk, waar mede de Purperslek bedekt word, zoo moet men daar door niet de schaal of 't huis verstaan, maar het dekzel of het schildje, waar mede veele hooren-

Dioscorides aangetrokken, en tegengesproken. Doch van den Schryver door reden verdedigt.

tjes,

tjes, inzonderheit alle *Murices*, hunnen mond dicht toesluiten, welk schildje zy boven hun neus aan 't voorhoofd vast hebben: waar door *Nicolaus Mirepsicus* ook kan staande gehouden worden, dewelke oordeelt, dat *Onyx* een beentje uit de neus van een Purpurslek is: het zeggen van de *Nardus* rykke poelen, kan men tweezins verstaan; of dat boven aan den Ganges in der daad bergen zyn, die de *Nardus* draagen, en aan wiens voeten zoodaanige moerassige velden zyn, in welke diergelyke Slekken of Hoorentjes groeijen, die een *Onyx* hebben, 't welk wy zoo even met het voorbeeld van Makkassar bewezen, en waar van de beste soort by *Dioscorides*, *Nardus Gangitis* bygenoemt word; of *Dioscorides* kan dezen misgreep van den gemeenen man gevolgt hebben, die het *Malabathrum* toenmaals ook *Nardus* noemden, 't welk, naar zyn schryven, in moerassige plaatzen groeijen wil, zynde hedendaags in Europa onbekent, hoewel de nieuwe kruidkenners de bladen van de wilde kaneel daar voor houden. Over den reuk moet men niet veel haairklooven, of dezelve welriekend, ofsterkriekend moet overgezet worden; want wy hebben boven gezegt, dat hy van zich zelf, en alleen gerooken, niet zeer aangenaam is, en dat van dessels reuk naar 't verschil der neuzen geoordeelt word: want hy zal den eenen zwaar voorkomen, naar *Castoreum*, *Bitumen* of gebraade Garneelen trekkende; andere (gelyk meest onze Inlanders) houden hem voor lieflyk, en vergelyken hem by *Casturi*, dat is, Muskus.

Zegelyk ook Nicolaus Mirepsicus.

Zyn reuk by d' eene veracht en van d' andere bemindt.

De namen van deze 5 welriekende Nagelen, zyn in 't Latyn *Unguis odoratus*, *Onyx marina*, en *Conchula Indica*, de platte dunne soorten in 't byzonder, met een nieuw Griekseh woord *Blattion Byzantion*, en in de Apotheeken *Blatta Byzantia*: in 't Arabisch *Adfaro tibi*, of naar de gemeenen uitspraak *Adfar al tibi*, dat is, welriekende Klauw. By *Plinius Lib.* 32. *Cap.* 10. vind men ook *Ostracion*, naar de gelykenisse van een potscherf: by de Hebreen *Schechelet*: in 't Maleitsch *Unam* en *Unam Carbou*: in 't Makkassaarsch, 't welk ook Maleitsch is, *Ambelau*: in 't Boetonsch *Laccanuga*: in 't Amboinsch *Laynoa matta*: in 't Chineesch *Lepi* en *Hiole*; andere noemen dien in 't byzonder *Tanka nuda*, den kleinen *Onyx*, en *Ambelau* of *Unam Carbou* den grooten. Het *Schecheleth*, *Exod.* XXX. vs. 34. zynde een van die vier dingen, waar uit het heilige reukwerk gemaakt wierd, word van meest alle de Overzetters vertaalt, *Onyx*; het welk my ook het waarschynlykste voorkomt: echter heeft het den geleerden *Samuel Bochartus*, in zyn *Hierozoico Lib.* V. *Cap.* 20. *p.* 808. behaagt, het zelve over te zetten, *Bdellium*, uit inzigt zoo het schynt, om dat de Jonge Rabbynen, die meest in Europa geleeft hebben, t' zelve *Schechelet* hebben gehouden voor een wortel, of iets, dat van een plante komt, gelyk het de Hoogduitsche Joden noch noemen Nagelwortelen, ziende op het kruid *Caryophyllata*; ook heeft hy in *Galenus* geleezen, dat het zwarte *Bdellium* zommige witte plekken heeft, die hy wegens de overeenkomst met mensche nagelen, *Onyx* noemt; waar uit *Bochartus* besluit, dat *Schechelet*, *Bdellium* moest zyn; maar dewyl men nergens leest noch hoort, dat *Bdellium* onder reukwerk gebruikt word, waar toe, daarentegen, by alle Oostersche natien de *Onyx marina* gebruik word, zoo doet men veel beter, dat men by de voorige overzetting blyft. Men behoeft ook geene zwarigheit te maaken, waar van daan de Israëliten in de Woestyne dezen *Onyx* gehaalt hebben, die zoo verre uit zee komt, daar ze het *Bdellium* en *Ladanum* uit het naaste Arabien genoegzaam konden bekomen: want uit *Dioscoridus*, op de bovengenoemde plaats, blykt alrede, dat de beste *Onyx* quam uit het roode meir, en de kleine zwarte uit Babylonien, werwaarts hy gebragt wierd uit *Bassora* en de Persische zee; en dus hebben zy dien immers van wederzyden konnen krygen. Tot bewys hier van dient inzonderheit een plaats uit *Alcasnino*, in zyn Traktaat van de Waterdieren, in 't Hooftdeel van *Itar*, gelyk hy dezen *Unguis* noemt, die zeer overeenstemmende met den text van *Dioscorides* is. *Bochart.* p. 806. *Avicenna* in 't Hooftdeel van *Aphdar* of *Unguis odoratus*, na dat hy de woorden van *Dioscorides* verhaalt heeft, doet hy 'er van het zyne noch dit by: dat de beste *Ungues* komen uit het Roode meir van *Mecha* en de Zeehaven *Judda*, die goed van reuk zyn, en de gebruikelykste in de Geneeskunst. Vervolgens haalt hy noch meer andere

Haare benamingen in verscheide taalen.

En waarom.

Bochartus aangetrokken.

En tegengesproken.

Benevens andere zwarigheden opgelost.

En verdedigt.

andere plaatzen op, daar goeden *Onyx* valt, te weeten, van gansch *Jemen*, of Gelukkig Arabien, *Bacharyn*, en het slot *Abadan* by den *Tigris* gelegen, *Bassora*, en meer havens van den Persischen Golf.

Waarom dezelve Byzantia genoemt word.

Byzantium of *Byzacium*, daar de *Blatta* haaren naam van heeft, is naar 't getuigenis van *Plinius*, *Lib.* 4. *Cap.* 5. een Landschapje geweest in Afrika, by de kleine *Syrtes*, door de *Libyphœniciers* bewoont, daar eertyds de steden *Leptis major* en *Minor*, *Adrumetum*, *Ruspina* en *Tapsus* stonden, hedendaags vind men de stad *Mahumeta* daar; van de voorschreve plaatzen dan schynt het, dat men eertyds de *Blatta Byzantina* gebragt heeft. By de Chineezen is de groote ronde *Vugnis Lepi*, komende van den *Murex ramosus*, gebruikelyker tot de geneeskunst, dan tot reukwerk; hy word gepulverizeert met andere heelkruiden, in d' Oly *Maju* gekookt, en daar uit een wondzalve gemaakt. De voorschreve *Murex ramosus* word in 't Chineesch genaamt *Tsohil Le*, dat is, het doorenachtig Hoorentje, en valt in de zee voor *Quantung* grooter, dan in Amboina; Deze *Vnguis* alleen is by hun lieden bekent.

Word by de Chineezen voor een geneesmiddel gebruikt.

Unguis adoratus, *word by ons* Blatta Byzantia *genaamt, zynde dekzels van Hoorn-slakken. De Schryver heeft hier geene afbeeldingen van gegeven, echter hebben wy 'er voor den Liefhebberen, die dezelve niet mochten kennen, vier byzondere en wel de voornaamste laten aftekenen, die te vinden zyn op de plaat* XX. *by N.* 3. 4. 5. *en* 6.

XVIII. HOOFTDEEL.

Cochleæ Globosæ.

De Cochlea Globosa beschreven. Waar van verscheiden soorten zyn.

HEt vyfde hoofdgeslacht van de Eenschaalige Hoorentjens begrypt die geene, welke een ronde figuur of gedaante hebben, de gemeene Slekken naast komende, als mede noch eenige andere, die van de ronde gedaante wat afwyken, en alle t' zaamen onder de *Cochleas Globosas* gerekent worden; bestaande in de volgende bekende soorten.

De eerste soort, zie de plaat XXVII. letter A. Haar gedaante beschreven.

I. *Cochlea striata sive olearia.* Mal. *Bia minjac*, deze is meest recht rond, met een redelyke wyde mond, langs de gieren met uitsteekende ribben, en aan den rand van den mond gekartelt, van koleur licht paers, met grauw gemengt, doch op de ribben met veel bruine plekken gespikkelt; gemeenlyk een vuist groot, doch de meeste zyn van een eenparige koleur zonder spikkels: deze Slek word veel gebruikt by de Ambonneezen om de Klappers Oly af te scheppen, wanneer dezelve gekookt word, waar van ze de naam heeft: doch hier toe verkiest men zoodanige, die dun van rand of schaal zyn. Het Dier daar in heeft geen dekzel, maar legt bloot gelyk andere Slekken, en zyn eijers (*Favus*) is een klomp van verwarde, dikke en witte draaden, die men zomtyds aan den mond ziet hangen, waar van echter geen Jongen komen.

Ondervinding van den Schryver.

In 't jaar 1667. heb in sulk een Hooren gevonden, geen Dier in hebbende, met een slymerige huid overtrokken, maar gansch gevuld met een *Melicera*, of Eijerstok, bestaande uit ontelbaare witte takjes, los aan malkander hangende, en bezet met witte doorschynende korreltjes, zoo groot als gerst, doch langwerpiger en schier alle getekent met 2 zwarte stipjes, als of ze de oogen van een Dier wilden worden; de takken geleken het *Lithodendrum calcarium*, waar uit men kalk brand. Deze Hooren word by de hedendaagsche Grieken genaamt *Cocholi batar*, dat is, *Cochlea pelagia*.

De 2de soort, zie dezelve plaat by letter B.

II. *Cochlea striata altera*, is kleinder en dikker van schaal, de dikke en ronde ribben zyn onderscheiden met heel kleine voorens, bruingeel, en met witte oogen; de mond is nauw, met een dikke en zeer gekartelde rand; men noemt ze de diklippige Olyhooren.

De 3de soort aangewezen met letter C.

III. *Cochlea pennata.* Neerd. Patryzen. Mal. *Bia Culit bawang*, is een wydmondige Slekke met weinige gieren, en een dunne schaal, die lichtbruin en wit geschildert is, gelyk de veeren van een Hoen of Patrys.

IV. *Cochlea pennata altera*, is ronder dan de voorgaande, ook dunner van ſchaal, by na als parkement, waarom ze de Inlanders by een Ajuy-ſchelle vergelyken, en daar om eigentlyk *Culit bawang* genaamt word; zy is ganſch licht, als't beeſt daar uit is, het welk, gelyk in de voorige en volgende, mede bloot legt zonder eenig dekzel.

De 4de ſoort, met letter D.

V. *Cochlea patula.* Neerd. Wydmonder, is by na niets dan een gaapende mond, met weinige gieren ſchielyk toeloopende; de ſchaal is zeer dik, ſteenhard, doch by den mond dun en kartelig, voorts rimpelig, op den rugge grauw met zwarte en witte plekjes; de mond word geſloten met een dun en zwart bruin dekzel. D'eene ſoort is grooter dan een Eenden-ei, en word zelden gevonden. Een ander ſoort is veel kleinder en bultiger, grauw en kalkachtig.

De 5de ſoort, is verbeeldt by letter E. Hier van een 2de ſoort.

VI. *Rapa.* Neerd. een Knol, is rond van lichaam, en met een plat hooft, en achter heeft ze een korte gekrulde ſtaert, gelyk een verkens ſtaert, dun en licht van ſchaal, wat ruig en gerimpelt, licht citroen geel, en zelden te vinden.

De 6de ſoort, met de letter F.

VII. *Bulla.* Neerd. Blaasjes, dat is een byzonder fatzoen van Slekken in malkander gerolt, met weinige gieren, en eenen langwerpige wyden mond, wiens buitenkant langer is dan het overige lyf, verdeelt in drie ſoorten: De eerſte, is de grootſte en dikſte van ſchaal, zoo groot als een ronde Pruim, en over t'geheele lyf geſpikkelt, bruin, en zwart, op de manier als de Kievits-eijeren, en met eene ſlymerigheit overtogen. De tweede, is dun van ſchaal en wyder van mond, bleekwit, en heel fyn geſtreept of gevoorent. De derde ſoort, is de kleinſte en alderdunſte, by na als een water blaas, mede wit, doch over dwars geteikent met veele zwartachtige en bruine ſtreepen. De eerſte en tweede ſoorten zyn gemeen; maar de derde is raar; als deze laatſte met zwarte en roode ſtreepen getekent zyn, noemt men ze Prince vlaggetjes.

De 7de ſoort, op dezelve plaat, by de letters G. en H. Waar van 3 ſoorten. Eerſte ſoort. 2de ſoort. 3de ſoort. Zyn zeltzaam.

VIII. *Cochlea Imbrium.* Mal. *Bia Ribut*, is een platachtige Slek met een ſpits hoofd, en een nauwen mond, binnen diep gekartelt en aan de kanten omgeworpen; dood van verwe met donkerbruin geſchildert, en aan de zyden met breede zwartachtige ſtreepen, als of het voeten waren; de tegen overſtaande kant van den mond is mede wat ſcherp, zoo dat ze een platte Kikvorſch gelykt, zy is van geen mooi fatzoen of koleur, behalven dat men zommige bewaart, om dat men de gedaante van een dier met pooten daar uit beſpeuren kan. Men vind ze omtrent den zeekant, onder het verrotte ruigte, blaaden en houtjes, zoo wel op ſtrand als landwaart in; ja dikwils op de bergen, daar geen omgang van menſchen is, en ook niet waarſchynlyk, dat ze van ſtrand ſchielyk derwaarts zouden gekropen zyn; derhalven het algemeen gevoelen is, dat ze door de wind by ſterken regen beneden opgeraapt, en aldaar neêr geworpen worden: doch my dunkt waarſchynlyker, dat ze door den regen aldaar geteelt worden, om dat men ze zoo wel klein als groot vindt.

De 8ste ſoort, aangewezen met letter I. Waar deze gevonden worden, en hoe.

IX. *Ficus.* Neerd. een Vyg, by andere genaamt een Luit, is mede een Slek van een byzonder fatzoen; want het lyf is rond, met een plat hoofd, en achter loopt het ſmal toe, gelyk een Peer; wyd en langwerpig van mond, dun van ſchaal, donkergrauw of aardverwig, zonder glans, by na rimpelig en ruig; word echter onder de Rariteiten bewaart.

De 9de ſoort, met letter K. aangewezen.

X. *Umbilicata*, is een plat gedrukte Slek, beneden ganſch plat, boven een weinig verheven, en met veele ſmalle gieren in malkander loopende, aan de kanten ſcherp; van onderen maakt ze de gedaante van een navel, doch omtrent het middelpunt ziet men een open, en aan de kanten gekartelt kuiltje; de bovenſte vlakte is een weinig gerimpelt, boven met bruinachtige en witte kringen tuſſchen beiden, met korte fyne vooren; de mond is ſmal met een dun dekzeltje: Daar van zyn noch twee kleinder ſoorten, pas zoo groot als de nagel van een vinger; waar van de eene meer verheven, grauw, rimpelig, en zonder glans is; de tweede is platter, niet rimpelig, maar glad, met lichtbruine vlammetjes: men zou ze voor Land-ſlekken aanzien, 't welk zy echter niet zyn, maar houden zich op aan den ſtrand in zeewater.

De 10de ſoort, verbeeldt by letter L. En omſtandig beſchreven.

XI. *Arcularia major*, is een kleine Slek, zoo groot als een nagel van een duim, met

De 11de ſoort, afgetekent by letter M.

met een fpits hoofd als een *turbo*, op den rugge geplooit, en aan de kanten van den omloop gekartelt, dik van fchaal een vuilwit of geelachtig van koleur; de mond is fmal met een dikke lip, waar aan fcherpe tandjes ftaan, en gefloten met een dun geel dekzeltje.

De 12de foort, verbeeldt by letter N.

XII. *Arcularia minor*, is zoo groot als de nagel van een pink, van fatzoen als de voorgaande, doch met een verhevene bult, en niet gekartelt, donker grauw van koleur, doch glad en blinkende, de mond is zeer nauw met een dikke lip. De Maleijers noemen ze *Bia Totombo*, dat is, *Arcularias*, om dat men ze gebruikt tot de ftrooije koffertjes, in 't Maleitfch *Totombo*, by de Ternatanen *Tomtomme* genaamt, dewelke vierkante koffertjes zyn, die d' Inwoonders van Ooft *Ceram* en *Goram* van zekere bladen der boomen konftig weten te vlechten, en boven op in zekere ryen met deze hoorentjes bezetten, het bultje afflypende, en met ftroogaarn daar aan vaft naajende; 't welk nieuw zynde een mooi gezicht geeft, maar geen hondert jaaren duurt, om dat het ftroogaarn zoo licht verrot.

Worden tot cieraat van koffertjes gebruikt.

De 13de foort, aangewezen met letter O.

XIII. *Serpentuli*, Slangetjes, dit zyn platte flekken in malkander gerolt als een opgefchote flang, van tweederlei gedaante, beide dun van fchaal, met een omgeworpene lip aan den mond. De eerfte en grooter foort, Olyfant fnuit, is eenpaarig bruin van koleur. De tweede is kleinder en platter met eenige zwartachtige of donkergrauwe vlammetjes. Daar is noch een derde foort, kleinder dan die beide, meeft bruin en glad, die zich niet ophoud in zeewater, gelyk de voorgaande, maar op 't land in de ruigte, en by de wortelen der Boomen. Diergelyke, en noch kleinder en dikker van fchaal en gladder, worden gevonden op den ftrand van den Perfifchen Golf, omtrent *Gamaron*, die wy ook gevonden hebben op *Hatuwe* van *Cerams* Noordkuft.

Hier van tweederlei flach.

De 14de foort, afgebeeldt by de letter P.

XIV. *Cochlea terreftris*, word hier ook onder gerekent, om dat ze met de twee voorgaande foorten groote gelykenis heeft, en ze word, om haare mooijigheit, onder de rariteiten aangenomen; zy is van fatzoen gelyk de gemeene flekken, dun en licht van fchaal, van veelderlei koleur; de meefte zyn licht geel, met een of meer witte banden; andere met bruine banden; zommige geheel bruin, met en zonder banden, zommige aan de bovenfte helft bruin, aan de onderfte wit of licht geel, die men niet veel vind.

Waar van verfcheide foorten zyn.

De 15de foort, aangewezen met letter Q.

XV. *Cochlea lutaria*, of Slyk-flekken, zyn tweederlei, groot en klein. De groote heeft de gedaante van een gemeene flekke, of gelyk de bovenftaande *Vitellus*, dun van fchaal, donkergroen met bruin gemengt, gelyk de drooge bladen van *Cotihomera*, overdwars loopen dunne geelachtige adertjes; de mond is groot en rond, gefloten met een dikachtig dekzel of langwerpig fchildje; deze is de bovenftaande *Onyx* N. IX. Als ze voortkruipen, fteeken ze twee hoornen voor uit, als andere Land-flekken, draagende als dan het fchild op den rug; onder hebben ze een ronden mond, waar mede zy het flyk en water inzuigen. De tweede foort is kleinder, en van het zelfde fatzoen, doch loopt fpitzer toe. Op Makkaffar word de eerfte foort *Siffo Capong* genaamt: De tweede foort *Siffo Potir*: op Tomboeko, *Wonko* of *Wonke*: op Balifch, *Kakol*. Men graaft ze beide op *Makaffar* uit het flyk in de ryftvelden, op *Tombocko* ook uit de flykerige oeveren der revieren, daar ze zoo groot worden als een kleine vuift; zy hebben goed vleefch om te eeten, worden in water gekookt, en het vleefch daar uit gehaalt met een Limoen-dooren, doch men kan ze ook uitzuigen, om dat haare fpitzen gemeenlyk afgebrooken zyn; haare dekzels zyn aldaar een gebruikelyk reukwerk, hoewel beide flecht, en by gebrek van ander *Unam*; doch de kleine worden voor beter gehouden. De kleine is op Tombocko doorenachtig, en word genaamt *Senipa*, in water-bakken kan men ze levendig houden en over zee voeren.

Waar van 2 foorten.

Haar benaming, En waar zy gevonden worden.

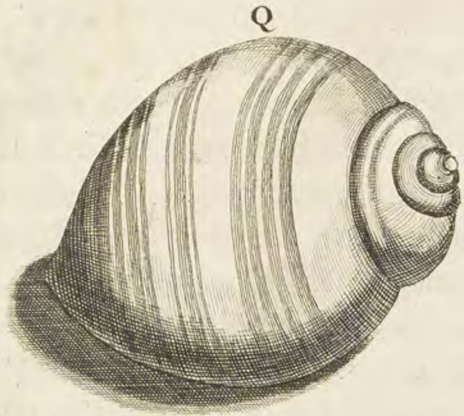
Zyn goed tot fpyze.

Op Makkaffar zyn 3 foorten van deze Land-flekken.

De Makkaffaarfche *Siffo* is driederlei. De eerfte en grootfte genaamt *Siffo falombe*, heeft de grootte van een kleine vuift, is glad en zwart, doch tegen het licht gehouden ziet men twee of drie zwarter ftreepen daar doorgaan; haar fchild is gefatzoeneert als een oor, dik en beenhard, buiten doodsbruin, van binnen donker paerlemoerachtig, tot reukwerk niet bequaam. 2. *Siffo capong* is de middelbaare foort; en de *Siffo potir* de kleinfte, met een fpitze tuit, wiens dekzel is een flechten *Unam*.

Het

Q

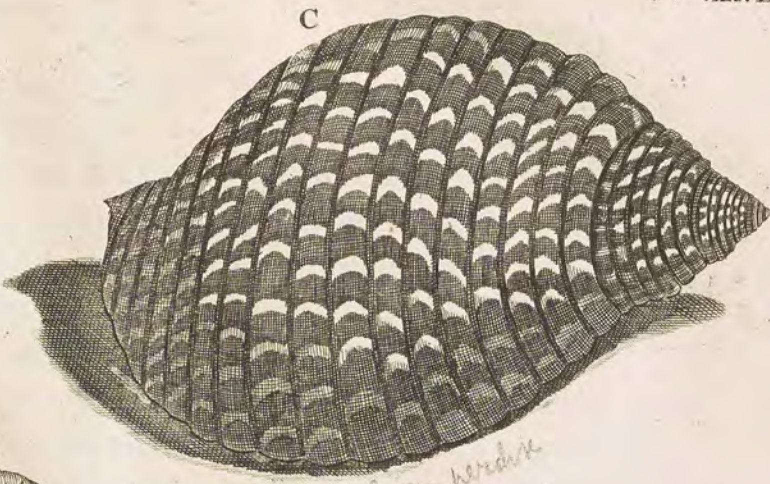

Ampullaria fasciata

N

C

Dolium perdix

I

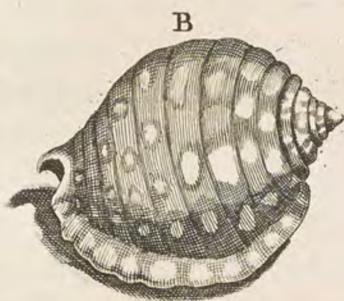

N°. 1

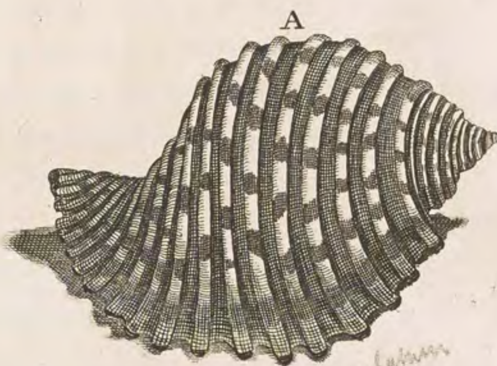

Cassidaria echinophora

B

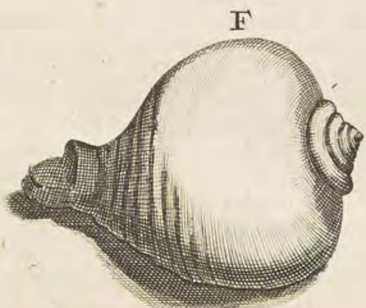

A

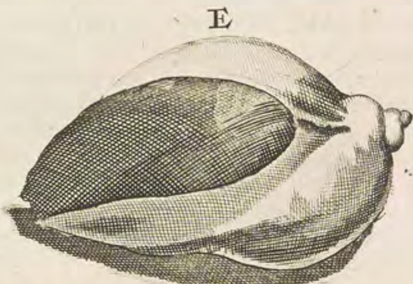
Dolium maculatum

F

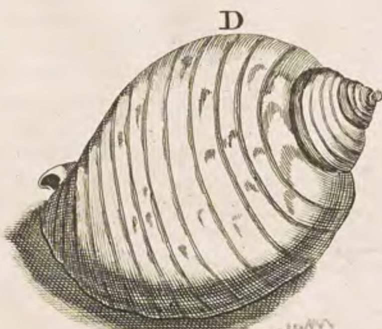
Pyrula papyracea

E

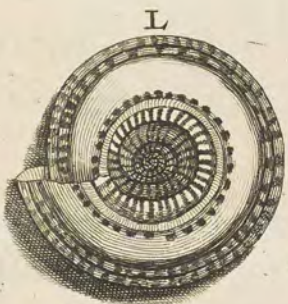
Purpura persica

D

Dolium olearium

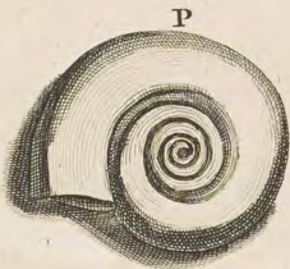
L

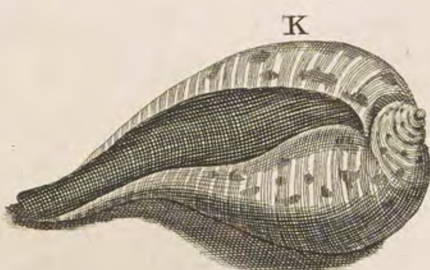
O

P

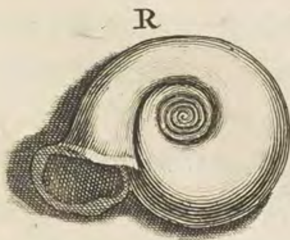

K

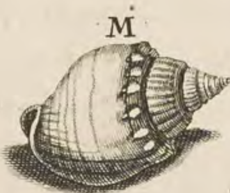

Conus ficus

R

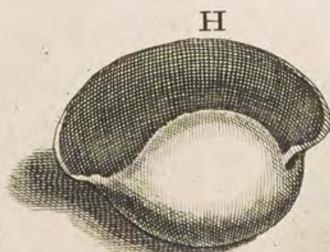
M

G

H

Bulla?

Het dekzel van de groote *Cochlea Lutaria*, is langwerpig als een ftompe halve maan, ter dikte van een mes, van buiten vuil grauw, van binnen witachtig als onge-polyft zilver blinkende; aan de flykerige rivieren zakken ze zoo diep in het flyk, dat ze den harden grond raaken, hoewel men ze ook aan de klippen vind, die omtrent *Waar die gevonden worden.* zulke flykerige plaatzen ftaan. Men kan ze uit het Griekfch *Pomatias* toenoemen, dat is, Dekzel-flekken, dewyl ze alleen onder alle Land-flekken een dik dekzel hebben; men vind ze op *Celebes*, *Java*, *Baly*, en *Sumatra*, overal in de flykerige ryftvelden, daar ze zoo groot zyn als een vuift; als de ryftvelden indroogen, verbergen ze zich *En hoe zy zich verbergen.* in den droogen flyk, daar ze dan blyven, tot de regen oogft weêrkomt. Zy zyn goed om te eeten, als men ze in water kookt, of op de koolen braadt, de voorfte fpits ofte *Zyn goed tot fpys.* ftaert eerft in ftukken flaande, dan kan men ze gemakkelyk uitzuigen, of met een Li-moen-dooren uithaalen; in water-bakken gedaan, kan men ze levend houden, over *En konnen lang bewaart en vervoert worden.* zee voeren, en in andere vyvers verplanten, gelyk de Romeinen eertyds met dierge-lyke flach deden, die ze uit Africa lieten haalen; zy worden inzonderheit gezond ge-houden voor koortzige menfchen, en die een begin van de teering hebben. Diergely-ke flekken zyn my gebracht van *Coetfchien*, en vallen, naar myn giffing, mede op *Ceilon*, over al in de moeraffige ryftvelden, en worden veel tot fpyze gezogt.

XVI. Onder de *Quifquilias* van dit geflachte, behooren noch verfcheide kleine flek- *De 16de foort, op de plaat XXVII. aangewezen met letter R.* jes en hoorentjes, geene byzondere befchryvinge waardig; waar onder de voornaamfte zyn, die men Steentjes [*lapillos*] noemt, fchaars zoo groot als de nagel van een vinger, met een fpits hoofd, gelyk de *buccina*, een nauwen mond met een dikke lip; zommige bruin met witte oogjes; zommige gerimpelt en met ftreepen aardig gefchildert; ook noch andere *Waar van noch veele foorten.* kleine flekjes, gelyk de *ferpentuli*, doch met een verheven tuitje.

Cochlea Globofa, *zyn de foorten, die wy* Bel hoorens *noemen, waar van ieder weêr zyne byzondere benaming heeft. De eerfte is verbeeldt op de plaat* XVII. *by letter* A. *die bekent is onder den naam van* geplekte Bel hooren, *De 2de foort by letter* B. *waar toe wy 'er noch een voegen, met N.* 1. *zynde de* geknobbelde Bel hooren, *die zelden voorkomt. De 3de foort by letter* C. *die genaamt word de* Patrys hooren, *ook wel het* Kivits ei. *De 4de foort by letter* D. *word by ons geheeten de* Ajuin-fchil. *De 5de foort is by* E. *afgebeeldt. De 6de foort met letter* F. *is de* Knol bel *of* Knol hooren *genaamt. De 7de foort word by letter* G. *een* Agaatebakje, *ook wel het* Kivits ei *genaamt; waar van letter* H. *eene aan de mond zyde vertoont; van deze zyn veele foorten, waar onder eene heel wit. De 8fte foort met letter* I. *die wy de* Toveraar, *ook wel de* Toover-flak *noemen. De 9de foort by letter* K. *deze is by ons bekent met den naam van den* Peer hooren: *hy word ook de* Spanfche vyg, *wegens zyne gedaante, genaamt, van welke verfcheide foorten zyn. De 10de is verbeeldt by letter* L. *die wy de* Wervel hooren *heeten, en word ook genaamt de* Perfpectiv hooren, *om zyn diepgaande en allenks verminderde inzigt, 't geen hy van onderen heeft. De 11de foort met letter* M. *En de 12de by* N. *De 13de by letter* O. *die wy* Bel-flak *noemen. De 14de by* P. *word by ons* Poft hooren *geheeten. De 15de by letter* Q. *is een* gebande Ajuyn-fchil. *De 16de by letter* R. *is een andere foort van* Poft hooren, *waar van 'er noch veele foorten bekent zyn.*

XIX. HOOFTDEEL.

Buccinum : Bia Trompet.

HEt zefde en zevende hoofdgeflacht, zyn de *Turbinata*, beide van zoo een *De Buccinum befchreven.* nabuurig fatzoen, dat men veele foorten van het eene geflacht voor die van het ander zoude aanzien; doch tot beter verftand, noemen wy *Buccina* zoo-daanige hoorentjes, welker tuit of *turbo* kleinder is dan 't overige van 't lyf, of immers niet veel langer; van buiten meerendeels ruig, geknobbelt en geribt, van dewelke wy in dit hoodfdftuk zullen handelen. Haare algemeene naam is in 't Latyn *Buccinum.* Maleitfch *Bia trompetta.* Amb. *Kima Tahuri*: waar door evenwel de grootfte foorten verftaan worden, die men tot Trompetten gebruiken kan.

I. *Buccina Aruana*, alzoo genaamt van 't Eiland *Aru*, daar men ze van daan brengt, *De eerfte foort, zie de plaat XXVIII. letter A.* hoewel ze mede aan het naafte *Nova Guinea* valt, anders in de Amboinfche geweften onbekent: dit is de grootfte en plompfte van alle, die ik gezien heb, zwaar en dik van fchaal, ruim een en een half voet lang, en een fpan hoog, met weinige gieren en

een korten tuit maakende, achter met een korte ſtaert of ſnuit; over 't geheele lichaam is ze ſchilfferig of geborſten, wit en zonder glans; het dekzel is een dunne *Blatta*, langwerpig en zwartbruin, word onder de beſte *Onyx* gerekent, boven Hooftdeel XVII. Soorte V. vermeldt.

De 2de ſoort, zie dezelve plaat letter B. II. *Buccinum Tritonis*, is naaſt de voorgaande de grootſte en ſchoonſte van de *Turbinata*, die eigentlyk de naam toekomt van *Bia Trompetta*, *Krang Seroney* en *Kima Tahuri*, gelyk men de *Tritones*, of Watermannen ſchildert: onze Duitſche noemen *Haare benaming.* dezelve Kinkhoorens; andere Schryvers *Turbo magnus*: zy gelykt meer naar een *Turbo* *Gedaante,* dan naar een *Buccinum*; zy is rond en dik van lyf, in een langen tuit eindigende, zonder ſtaert, effen en glad van buiten, doch de bovenſte randen van de gieren zyn ge- *Koleur.* kartelt, als of ze met verſcheiden ſnoeren van *Paternoſters* belegt waaren: over 't geheele lyf zyn ze aardig geſchildert, gelyk Hoender-veeren, of noch nader gelyk Turkſch papier, en daarenboven ſchoon blinkende; de mond is wyd en rond, zyn rand aan de rechter zyde gekartelt, en met tanden verciert; van binnen zyn ze ſchoonlicht, *En grootte omſtandig beſchreven.* of vuurrood, glad en blinkende als porſellein; het Dier heeft een grof ſterk vleeſch, ter dikte van een arm, rimpelig als de hals van een Schildpad, bruin en ros geſpikkelt, waar aan vaſt is een langwerpig ſchild, 5 duimen lang, 3 breed, en een mes dik, het welk is de *Onyx*, die boven Hooftdeel XVII. Soorte IV. ſtaat beſchreven.

De grootſte van deze ſoorten zyn ruim 1½ voet lang, 6 of 7 duimen hoog, haare ſpits is meeſt een weinig afgebroken, en over 't lyf bezet met witte en roode grove ſtip- *Hoe ze gezuivert worden.* jes, die men met een pennemes afſchrappen moet, na dat zy eerſt met ſterkwater vermurwt zyn. Deze worden onder de voornaamſte Rariteiten gerekent, en zoo zy zuiver *Waar zy zich onthouden.* zyn, gelden ze gemeenlyk zelfs in deze Eilanden het ſtuk een Ryksdaalder. In *Amboina* zelf vind men ze weinig, maar zy komen meeſt uit de Zuidooſterſche Eilanden; zy houden zich diep in zee, en kruipen zomtyds in de Viſchfuiken, gelyk ik 'er een op *Hitoe* gekregen heb van 't grootſte ſlag, die den hals uitſtrekt zoo dik als een been; *Zyn heel ſterk.* en als ik het ſchild wilde afſnyden, trok het Beeſt my de hand en 't mes naar binnen *En worden de hoorens tot trompetten gebruikt.* toe, zoo dat ik genoeg te doen hadde, dat harde vleeſch te doorſnyden. De *Alphorezen* van *Ceram* gebruiken deze Hoorens tot hunne Trompetten, maakende in de middelſte kring een gat, daar in zy blaazen, welk geluid zeer ver gehoort word, en op welke de nabuurige *Negoryen* t' zaamen moeten komen, diergelyke hoorne Trompetten gebruiken ook de *Tartars* in hunne Legers, gelyk men vind by Vader *Martinus* in zynen Tartariſchen oorlog, en 't welk my ook van de Chineſchen verhaalt is.

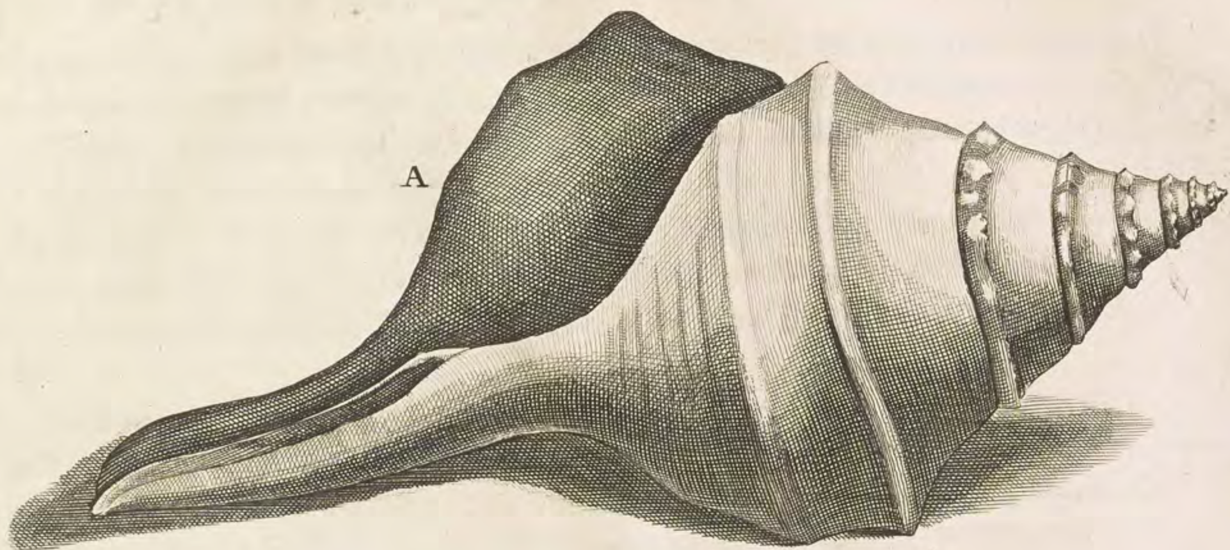
Het dier heeft achter een roodachtig vleeſch, of liever vet, bequaam om te eeten, maar het voorſte is te hard; in de maag vind men ſtukjes van ſchulpjes, koraal en keiſteentjes.

Worden ook kinkhoorens genaamt, en waarom? De naam van Kinkhooren hebben ze gekregen, om dat ze kinken of een ſuiſſen veroorzaaken, als men ze met den mond tegens de ooren houd, de gemeene man malkander wys maakende, dat dit een vaſt kenteken van de oprechte is, quanſuis om dat *Doch tegen geſproken.* men daar in hoort het ſuiſſen van de wilde zee: Evenwel loopt hier een misſlag onder, want dit ſuiſſen word men niet alle dagen of alle uuren gewaar, maar alleen over dag, wanneer de lucht bewogen word door wind, regen, of ſtemmen der menſchen; daarentegen by ſtille nachten, zal men geen ſuiſſen vernemen, en niettemin zyn ze van de oprechte. In Europa maaken ze malkander ook wys, dat het voor koortzige men- *Zy zweeten by regenachtig weer.* ſchen gezond is, water uit deze Hoorens te drinken. Noch hebben ze eene zeldzaame eigenſchap, doch met eenige andere Hoorens gemeen, dat ze by langduurig regenachtig weêr zoodaanig zweeten, dat 'er de druppels op ſtaan, 't geen ik ervaren heb aan zoodaanige, die ik al over de 16 jaaren bewaart had; en dit gebeurt t' elkens al weder, als de regen komt, ſchoon men ze zelfs dagelyks droog afveegt.

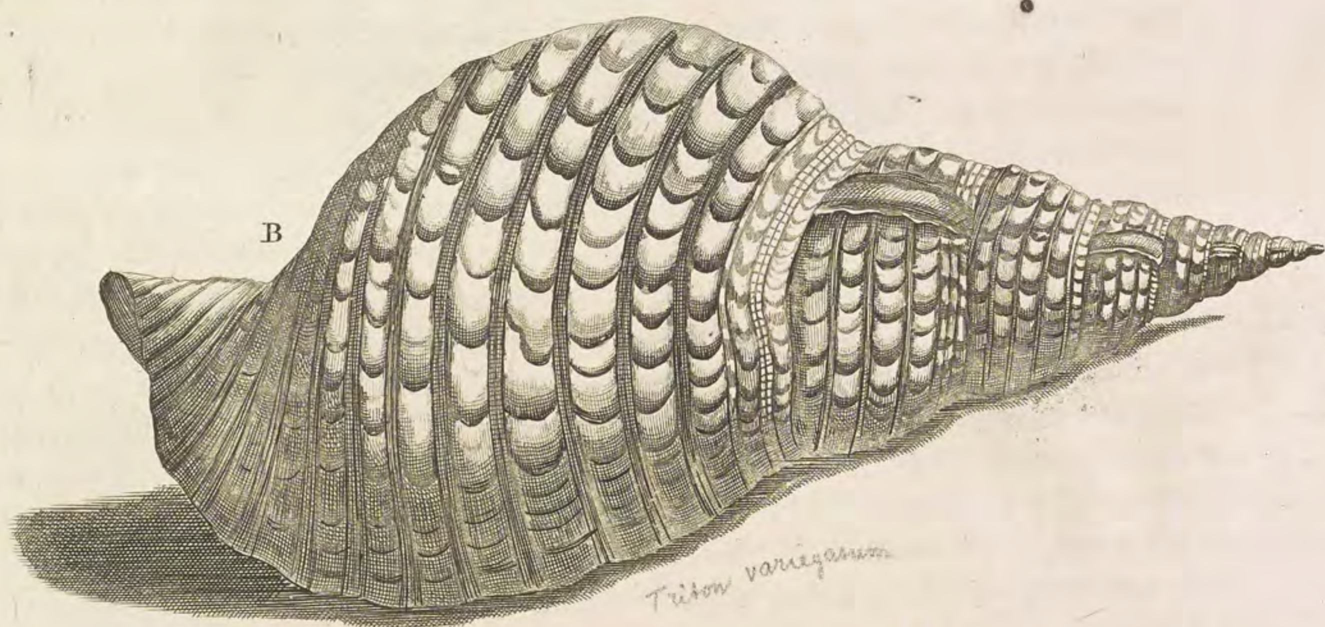
Hoe men dezelve lang goed kan behouden. Om hunnen levenden glans te onderhouden, moet men ze zomtyds, immers alle twee jaaren, eens in zout water eenige uuren laten leggen, 't welk men noemt: *de Hoorentjes te drinken geven*; daar na moet men ze met verſch water afſpoelen, in de zonne

N°. XXVIII.

A

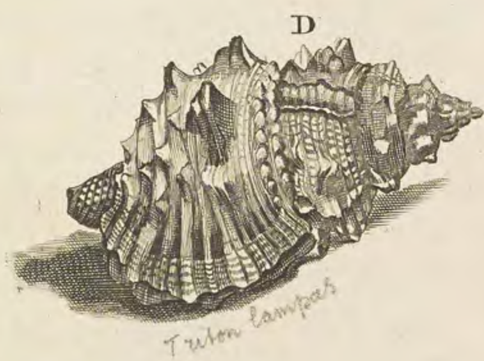
B

Triton variegatum

N°.1

D

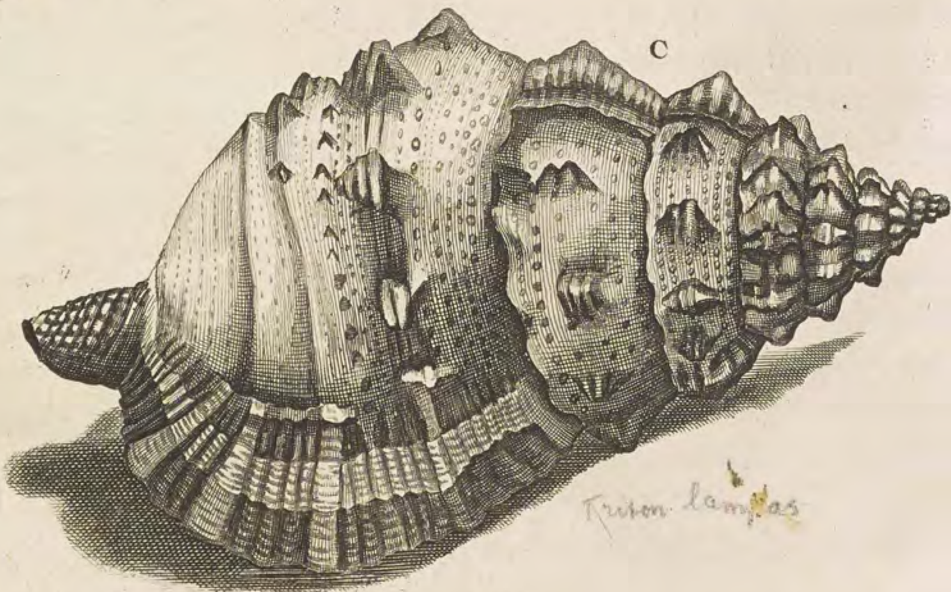

Triton lampas

Triton variegatum

C

Triton lampas

zonne droogen, en met een wolle lap zagtjes en lang wryven, tot ze warm worden, waar door ze zoo glimmend worden als een fpiegel. Deze *Buccina Tritonis* hiet op 't Chineefch *Tsjanku*, of *Tsjaku*; op de Eilanden *Liukieuw*, of *Lequeos*; van waar ze de Tartars haalen om Trompetten van te maaken.

Haar benaming in verfcheide taalen.

Hift. Antill. Lib. 1. *Cap.* 19. *Art.* 8. noemt alle Kinkhoorens *Cornets de mer*, waar onder ik door de witte, welke het yvoor gelyken, de *Subulas*, of Marrelpriem verfta; maar de gedaante van de *Trompette Marine*, of zee Trompet, is onze *Buccina Tritonis*.

III. *Buccina tuberofa*, of geknobbelde Kinkhooren, is veel kleinder dan de voorgaande, in 't gemeen een hand lang, over 't lyf geheel rimpelig, en met knobbelen bezet, zonder eenige glans of mooijigheit, vuilwit van verwe, echter, wegens zyne zeldzaamheit, onder de Rariteiten getrokken, doch van binnen is hy fchoon wit als Porfellein: men noemt hem *Hector*.

De 3de foort, aangewezen met letter C.

IV. *Buccina tuberofa rufa*, rood geknobbelde Kinkhooren, deze is noch korter dan de voorgaande, mede geheel knobbelig en rimpelig, met het zeegruis of kalk zeer bezet, en dieshalven moeijelyk om fchoon te maaken; ros van koleur, met zwarte plekken op de knobbelen; de mond is rond, aan de kanten zeer gefornft, en befloten met een dun donker bruin dekzel, gelyk ook de voorgaande; beide zyn ze tot reukwerk niet gebruikelyk; men vind ze weinig, en meeft op zoodanige ftranden, daar groote keifteenen zyn. Op *Tombucco* of *Celebes* Ooftkuft, word deze zoorte eigentlyk *Honka* genaamt, en zeer gezocht van haare voorvechters, als ze ten oorlog willen gaan, niet zonder overgeloof: want zy moeten van buiten bruinrood en van binnen fchoon vuurrood zyn; de knobbels omtrent den mond moeten ook op zekere manier met malkander overeenftemmen: waar in ze dan Gengber met noch eenige andere worteltjes, als ook brief jes met characters getekent ftoppen, en binden ze dan in hunne gordels om de lendenen vaft, geloovende, dat ze als dan gelukkig en onquetsbaar in den Strijd zullen zyn; hier door worden ze zoo ftout, als den Griekfchen held Ajax voor Trojen, waarom wy dit Hoorentje den bynaam van *Ajax* gegeven hebben; gelyk het voornoemde wit geknoopte den toenaam van *Hector*.

De 4de foort, afgetekent by letter D.

Vreemd bygeloof der Indianen.

V. *Pfeudo Purpura*. Baftaard Purperflek. Deze noem ik zoo, om dat ze eenigzins de gedaante heeft van de Purpurflekke uit de Middelanfche zee, en van binnen een rood bloedig vleefch heeft, gelyk men aan geen andere Slekken ziet; doch of daar in een rood bloed of zap te haalen zy, waar mede men zou konnen verwen, is noch niet onderzocht; zy heeft een gemengt fatzoen, van een *Murex* en *Buccinum*, zoo dat men ze onder die beide geflachten kan brengen; zy is 5 en 6 duimen lang, van vooren uitgefpitft met veele gieren, en achter met een merkelyke dunne fnuit; de bovenfte gieren der randen zyn met knobbelen bezet, zomtyds zoo fcherp als ftompe doornen; het overige van de fchaal is effen donkergrauw, of aardverwig, zonder glans; en als men het bovenfte vliesje affchraapt, ('t welk niet licht te doen valt) is de fchaal wit, met zwartachtige draaden over dwars; de rand van den mond is dun, met fcherpe tanden gezaagt; tegen over is hy glad en purperverwig; de binnenfte vlakte des Hoorens is met dunne ribbetjes gevoorent: het Dier daar in, is hard, en rood als rauw vleefch, goed om te eeten; draagt op het hoofd een langwerpig fchildje, een lid van een vinger lang, en krom als een klauw van een beeft, net fluitende op den mond, buiten vuilgraauw en effen, binnen donkerbruin en wat gerimpelt. Dit dekzel is van de befte *Onyx marina*, by de Maleijers *Unam Cafturi*, dat is, *Onyx mofchata*, genaamt, om dat ze voor de welriekenfte van alle *Unams* gehouden word naar 't gemeene gevoelen, maar niet naar 't myne; want zy riekt naar niets minder dan naar *Mofchus*, maar wel naar gebrande Garneelen met barnfteen gemengt, en ik zoude den *Unguis* van de eerfte foorte voortrekken, of deze moeft in andere landen beter zyn dan de Amboinfche. Zy is befchreven in 't XVII. Hooftdeel, de II. Soort.

De 5de foort, is verbeeldt op de plaat XXIX. by letter E.

Haar gedaante.

En koleur befchreven.

Zy zyn goed tot fpyze.

Deze Hoorens vind men redelyk veel in den Amboinfchen Inham, aan de Noord zyde,

Waar zy gevonden worden.

zyde, en zy komen met troepen by malkander voor den dag, maar in zekere maanden, en vertrekken dan wederom naar de diepte. Die men tot Rariteiten bewaaren wil, moet men van het bovenſte vliesje niet berooven, want anders, door dien men het zelve nooit geheel af kan lichten, ſchynen ze ſchurft te zyn.

De 6de ſoort, is op dezelve plaat met letter F. aangewezen. Haar gedaante beſchreven.

V I. *Fuſus*, een Spil; dit is een langwerpig Hoorentje; wiens bovenſte helft is een *Turbo* of Kegel, daar de gieren met diepe klooven onderſcheiden zyn, en daarenboven gevoorent, hebbende op de midden van ieder gier een uitſteekenden vooren, gelyk een naad; de andere helft is een lange en ſmalle ſnuit, van binnen hol als een pyp, en aan 't einde een weinig gekrult; over 't lyf is de geheele Hoorn vaal, zonder glans, en met een dun vliesje bekleedt, het welk daar niet af te ſcheiden is; maar de ſpits, en het einde van de ſnuit zyn zwartachtig; de mond is klein en rond, geſlooten met een rondachtig ſchildje, dat zwartbruin is, doch tot reukwerk niet gebruikelyk: Eerſt uit zee komende, zyn ze met eene wolachtigheit bekleedt, die zich licht laat afwryven.

De 7de ſoort, zie haar by letter G. afgebeeldt. Hier van een 2de ſoort.

V I I. *Fuſus brevis*, Stompe Spil, verſchilt niet veel van de voorgaande, behalven dat ze dikker van lyf zyn, en een dikke korte ſnuit hebben, langs de gieren met knobbelen bezet, donkergrauw en gevoorent als de andere. Een tweede ſoort hier van is rond van gieren, zonder knobbelen: haarer beider ſchilden zyn van buiten ruig met kringen afgedeelt, en eenigzins tot reukwerk dienende; hoewel ze in 't Hoofdſtuk van de *Unguis Odoratus* niet gemeldt worden.

Haar lengte en dikte.

De rechte Spil is 9 en 10 duimen, de ſtompe Spil 4 en 5 duimen lang; in de midden ſchaars een duim dik, aldus genoemt naar de gedaante van een ſpil, en word weinig gevonden.

Worden zelden gevonden.

Daar is noch een andere zeldzaamer ſoort, die niet voor den dach komt, als wanneer 'er eene by geval in een viſchfuik kruipt, want ze houd zich op in de diepte. Zy is grooter dan een gemeene Spil, mede gevoorent en ganſch wit, langs de gieren met knobbelen of bulten, die omtrent de ſpits wat ſcherp zyn.

De 8ſte ſoort, word aangewezen met letter H. Waar van verſcheide andere ſoorten.

V I I I. *Buccinum piloſum primum ſive craſſum*, in 't Neêrlandſch, Haairige Diklipjes, of Baertmannetjes; deze zyn van verſcheide gedaante, alle met een korte dikke ſtaert, en een breede gekartelde lip, over 't geheele lyf gevoorent, en met verſcheide ryen van borſtels bezet, ruig en zonder glans: De eene ſoort is rondachtig van gieren, aan de zyde tegen den mond overſtaande, met een dikke uitſteekende naad: Een ander ſoort is niet alleen gevoorent, maar ook met knobbelen en bulten bezet; de mond is klein, van binnen ros, en geſloten met een dekzel als een *Unguis*.

De 9de ſoort.

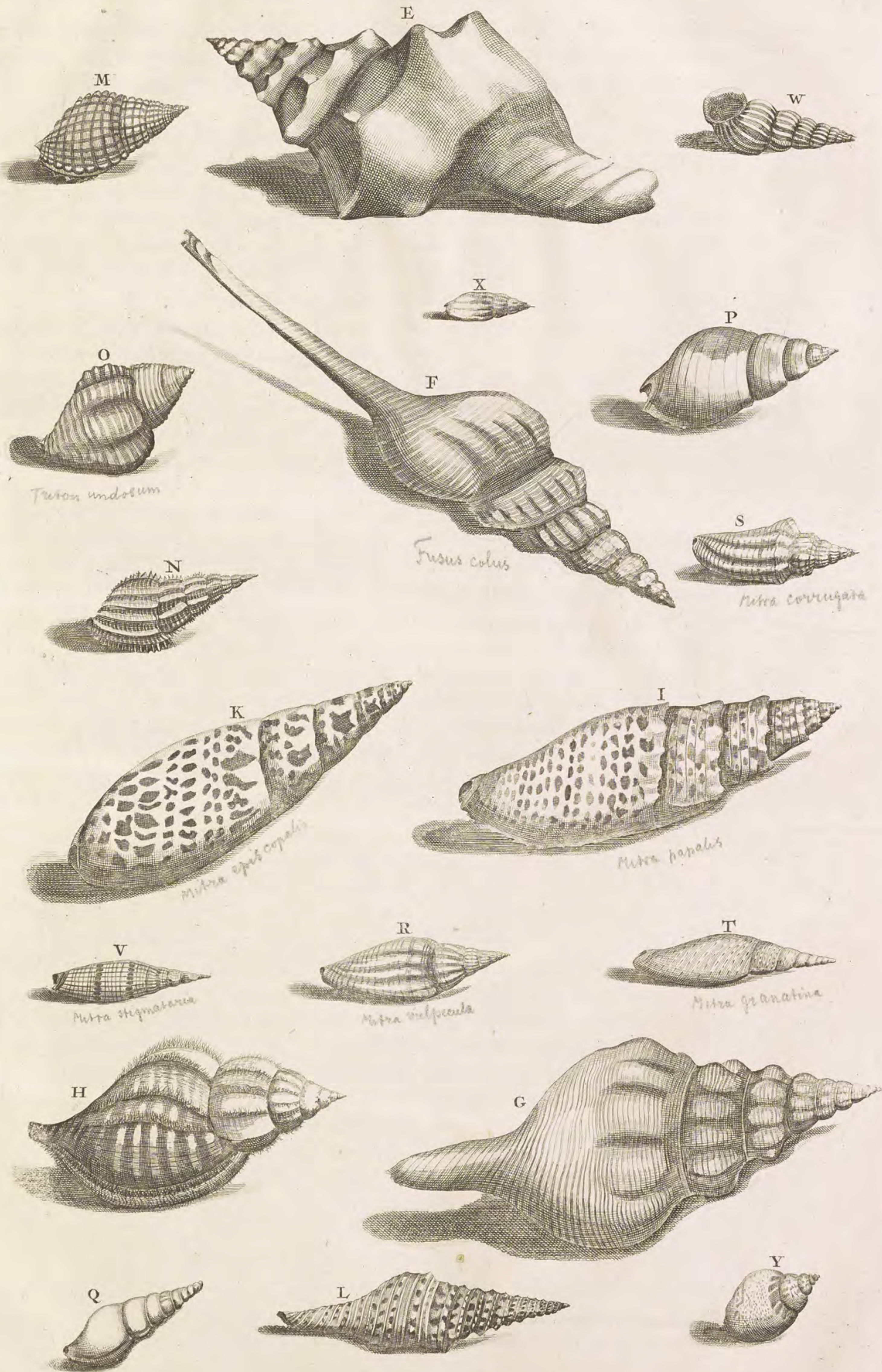
IX. *Buccinum piloſum tenue*, is niet boven twee duimen lang, dun van ſchaal, mede gevoorent, en met lange weeke haairen bezet, die in ryen aan malkander vaſt ſtaan, en licht af te wryven zyn, daar de voorige vaſt ſtaan: men houd ze voor het wyfje van de eerſte.

De 10de ſoort, op dezelve plaat by letter I. Is een ſchoon huis. Doch heeft een ſlechte Inwoonder. Is vergiftig. En word echter gegeeten.

X. *Mitra papalis*, de Pauskroon, is een langwerpig glad Hoorentje, van een byzondere gedaante; want de eerſte gier is zoo lang als al 't overige lyf, langwerpig als een rol, ganſch zonder ſtaert, over 't lyf wit, maar dicht bezet met roode droppels, die eenigzins in ryen ſtaan, en waar van de meeſte vierkantig zyn, als of het koſtelyke ſteenen waren aan eenen Paus-kroon: de bovenſte kanten van de gieren zyn mooi gekartelt of getandt, gelyk ook de lip van den mond. Deze Hoorn heeft een ſchadelyk Dier tot zynen Inwoonder, hard, taai, wit en ſlymerig van vleeſch; in zyn ſnuit, die zomtyds als een lange tong uithangt, verbergende een klein beentje, als een doorn, waar mede zy eene fenynige ſteek konen geeven, als men ze levendig in den hand houd, waar van zommige ook geſtorven zyn: het Dier zelf gekookt en gegeeten, brengt een dodelyk worgen aan, weshalven het tot de koſt verworpen is; hoewel de geringe luyden op *Kaybobbo*, een dorp van groot *Ceram*, daar zy veel vallen, dezelve zomtyds op koolen gebraden, zonder ſchade eeten: ~~want wie zoude zeggen, dat onder zulk eene heilige Pauskroon een doodelyk fenyn ſchuilde?~~

Hier van een 2de ſoort.

De tweede ſoorte hier van is kleinder, aan de kanten fyn of weinig gekartelt, en de

E
M
W
X
P
O
F
Triton undosum
Fusus colus
S
Mitra corrugata
N
K
I
Mitra episcopalis
Mitra papalis
V
R
T
Mitra stigmataria
Mitra vulpecula
Mitra granatina
H
G
Q
L
Y

ff

de droppels zyn bruinrood, die men bruine Pauskroonen noemt. Een derde soort blyft klein, omtrent een halve vinger lang, meest rood, met witte vlammen, en diep gekartelt of getandt langs den omloop der gieren: de twee eerste soorten zyn zeldzaam; maar de derde is gemeen.

Als mede een 3de soort.

XI. *Mitra Episcopi*, een Bisschops-mijter, is van de voorige gedaante, doch smaller en langwerpiger, zonder tanden aan de gieren, behalven aan den mond, daar ze scherp getandt is; over 't lyf glad, met groote roode plekken geschildert, zoo dat het rood even zoo veel is als het wit: In 't vleesch schuilt mede het voornoemde fenynig beentje, waarom men ze in de kost myden moet: Ze is lang 4 en 5 duimen, en schaars een duim dik; het vleesch van 't Dier verrottende, verandert in een zwart slym; als inkt. Ze is gemeen op den strand van *Kaybobbo*. Men vind 'er noch een kleinder soort, schaars een pink lang, over 't lyf wat gevoorent, en brandverwig; waarom men ze brandige Pauskroonen noemt.

De 11de soort word verbeeldt by letter K.
Haar gedaante beschreven.

XII. *Turris Babylonica*, Babylonische Toren: Deze loopt met veele gieren in een spitze kegel toe, gelyk een *Strombus*, achter met een staert of snuit, langs de gieren diep gevoorent, waar van een langs den rugge uitsteekt; de grond is wit, met veele zwarte puntjes, die deuren en vensters verbeelden, gelyk men die aan de Babylonische Toren schildert. Dit Hoorntje heeft ook een zeker geslachtteken, te weeten, dat het boven in den hoek een keep heeft, als of 'er een stuk uitgebroken was; het dekzel van den mond is een zwartbruine *Unguis*: Het heeft noch twee kleine soorten; waar van de eene kleine bleeke puntjes heeft; de andere is meest zwart; van gedaante komen ze met de bovenstaande Spil over een, behalven dat ze kleinder en gestipt zyn.

De 12de soort, is op dezelve plaat aangewezen met letter L.
Deze vergeleken by de Babylonischen Toren; waarom by zoo ook genaamt word
Waar van nog 2 onder soorten zyn.

XIII. *Buccinum granulatum planum*, is schaars een pink lang, de onderste of eerste gier is breed, uit den ronden wat platgedrukt, met twee uitsteekende naaden; d' eene aan den mond; d' ander daar tegen over: voorts over 't geheele lyf bezet met ronde korrels, die in ryen staan, en zomtyds *Paternosters* verbeelden, zynde de meeste wit; de middelste, een band uitmaakende, zyn rood en zwart. Aan de versche ziet men korte en styve haairtjes in de langte tusschen de korrels staan.

De 13de soort.

XIV. *Buccinum granulatum rotundum*, is een enkelde *Turbo*, rond van lyf, en zonder naaden; ook doorgaans met ronde korrels bezet; eenparig vuilwit, zonder banden.

De 14de soort, word aangewezen met letter M.

XV. *Buccinum aculeatum*, is omtrent een halve vinger lang, en over 't geheele lyf steekelig; dwars over de gieren staan ruige ribben; daarenboven is hy gevoorent, lichtbruin van koleur.

De 15de soort, met letter N.

XVI. *Buccinum undosum*, is een kort bultig Hoorntje, een lid van een vinger lang, dik van schaal, met 5 ruggen dwars over de gieren, verbeeldende eenige zee baaren, en langs de gieren diep gevoorent; aan den mond met scherpe tandjes: De ruggen zyn zwart of brandverwig, het overige is vaal. Een tweede zoort daar van, is meest rond, zonder baaren, doch mede gevoorent, en bezet met een wolachtigheit, die daar vast aan kleeft. Een derde bestaat meest uit een groote ronde gier, achter met een kort rond staertje, dun van schaal, en omgeeven met veele ribben, als draaden daar omgebonden; deze is zelden te vinden; maar de twee eerste zyn gemeen.

De 16de soort, is verbeeldt by letter O.
Hier van een 2de soort.
Derde soort.

XVII. *Buccinum lineatum*, is mede een enkelde en effene *turbo*, schaars een pink lang, omringt met zeer fyne of kleine zwarte streepjes, als of 'er zwarte draaden omgewonden waaren: de schaal is ligt, met kleine tandjes aan den mond: In haar vleesch heeft ze mede dat fenynig doorntje, gelyk de Pauskroonen, waar voor men zich wachten moet, op dat het niemant in de hand quetze.

De 17de soort word aangewezen door letter P.

XVIII. *Digitellus*, het Vingertje, is ook maar een halve vinger lang, dik van schaal, en lip, achter met een kort staertje, over 't geheele lyf korrelig, vaal, en zomtyds met eenige banden: De voorste *turbo* staat altyd wat krom, en zyn spits is stomp, waar door het een vingertje gelykt, het welk naar iets wyst. Een tweede kleinder soort, is glad, wit, en blinkende als porzelein: deze word zelden gevonden.

De 18de soort met letter Q.
Hier van een 2de soort.

N XIX. *Tur-*

De 19de soort, is getekent by letter R.

XIX. *Turricula*, het Torentje. Mal. *Bia bidji gnemon*: Dit is een byzonder fatzoen onder de *Buccina*, langwerpig, onder en boven toegespits, waar van de onderste gier zoo lang is, en meermaalen langer dan de verdere *turbo* of spits; de schaal is dik, aan den rand van den bovensten gier een weinig geplooit, en overdwars met zeer kleine vooren: zommige zyn ros of geel over 't geheele lyf: zommige hebben roode en zwarte banden: zommige zyn doorgaans een weinig geplooit, met en zonder banden. De kleinste soort daar van is wederom effen, of aan de randen een weinig geplooit, en zwartachtig van koleur; de mond is langwerpig; nauw als een scheur, en het Dier heeft geen been noch dekzel.

Van deze zyn veele soorten, en verscheide gekoleurt.

De 20ste soort, is afgebeeldt by letter S. *Van deze zyn nog meerder soorten.*

XX. *Turricula plicata*, geplooide Torentje, deze is dikker van lyf en schaal, meest grauw, met uitsteekende plooijen als ruggen, en overdwars gevoorent, zoo dat ze gansch rimpelig en ruig zy: doch hier by komt noch een soort, die wat slechter is, maar desselfs ruggen loopen scherper toe, en hebben gemeenlyk banden: de Maleijers noemen deze tweede soort, *Bia bidji gnemon*, naar de gelykenis van *Gnemon*, Korrels, die by ons de olysteenen gelyk zyn. Deze hebben veele veranderingen, die wy alle echter onder deze twee soorten brengen.

De 21ste soort, met letter T.

XXI. *Turricula filis cincta*, deze is ronder van lyf, omgeeven met zwart of bruinachtige en uitsteekende ribbetjes, als met dunne yzerdraaden.

De 22ste soort, met letter V.

XXII. *Turricula granulata*, deze is noch kleinder, waar van de eerste gier het meeste lyf uitmaakt, rondom en dicht met kleine korreltjes bezet: D' eene soort is lichtgrauw: D' andere heeft eenige banden van roode, zwarte, en blauwe korrels, als of het *Paternosters* waaren, gelyk men ze ook wel noemt.

De 23ste soort.

XXIII. *Buccinum angulosum*, schynt mede geplooit te zyn, doch de ruggen zyn smaller en scherper; ze is dun en ligt van schaal, eenpaarig donkergrauw.

De 24ste soort, met letter W.

XXIV. *Buccinum scalare*, het Wendeltrapje, is een raar, klein, en wit Hoorntje, buiten omgeeven met veele plekken, die dwars aan de gieren staan, als schubbetjes, en in ordre opgaande als een wendeltrap.

De 25ste soort, aangewezen met letter X.

XXV. *Buccinum spirale*, zynde de alderkleinste van dit geslacht, is schaars een lid van een vinger lang, grauw of bruin, ruig, en gerimpelt. Deze noemt men in Portugaal eigentlyk *Bozios*, ('t welk echter een gemeene naam is van alle *Buccina*) ze worden veel in de kloosters verkocht, waar uit de Nonnen, tot tydverdryf, kranssen en hoedbanden maaken.

De 26ste soort, is op de zelfde plaat XXIX. *met letter* Y. *aangewezen. Waar deze gevonden worden.*

XXVI. *Buccinum foliorum*, zynde mede van de kleinste Hoorntjes, dun van schaal, uit eenen ronden gier schielyk toeloopende in een spits, zoo scherp als een naald; langs de gieren is ze fyn geribt, groengrauw van koleur, met zwartachtige stipjes; den mond sluit ze met een dun rond dekzeltje. Men vind ze by meenigte aan de bladeren en takken van zoodaanige boomtjes en heesters, die op den strand wassen, inzonderheit op het *Mangium fruticans*. De Inlanders neemen de grootste, kooken ze, en eeten ze.

Dit zesde geslacht heeft ook syne *Quisquiliæ*, of kleine schorri morri, van verscheide gedaanten, die men hier en daar op steenige stranden vind, welkers gedaante uitwyst, dat ze onder de *Buccina* behooren.

De Tsjanko beschreven. is heel zwaar van stof.

Tsjanko van de kust gebragt, komt met geen van de Amboinsche Hoorentjes overeen; behalven eenigzins met de *Pseudo-purpura*, uitgezondert dat ze geen bulten, noch doornen heeft, maar rond toeloopt in een stompe spits, met een dikke snuit: deze Hoorn is schaars een span lang, zeer zwaar en dik van schaal, te weeten, ruim een schaft dik; de buitenste huid is onzienlyk vuilgrauw, met geel gemengt, hier en daar geborsten, en met afgesprongene schilffers; binnen in den mond is ze Oranje-geel, doch allenxkens naar binnen witter, maar niet Paerlemoerachtig; aan de slinker zyde van den mond ziet men drie uitsteekende ribben, die wendeltrapswyze binnenwaarts omloopen; haar gebruik is om 'er armringen van te maaken, als men ze overdwars in stukken zaagt. Zy hebben een Koning, zoo men in 't gemeen gelooft; doch by nader onderzoek heeft men

Van deze worden Armringen gemaakt.

men bevonden, dat het een wyfje of Koningin is, van den gemeenen troep niet verschillende; behalven dat haar gier verkeert, of naar de rechterhand omloopt, als men den mond recht over zich houd, gelyk hy aan alle andere Hoorntjes flinks omloopt, ten aanzien van de aanschouwers. Naar 't verhaal der Duikeren, vind men de *Tsjanki* op den grond van de zee, op zeekeren tyd des Jaars, met honderden in eenen troep over malkander vergadert, waar aan men bekent, dat ze dezen Koningin onder zich verborgen hebben, en, naar men gist, haar als dan bezwangeren: want kort daar na vind men op dezelve plaats een raare *Melicera*, of Eijerstok, hangende veele kristalachtige korrels, als druiven, rondom aan eenen steel in 's zand oprecht, waar uit dan Jonge *Tsjanki* voortkomen. By de Inlanders is deze Koning, zoo zy hem noemen, zeer duur, geevende voor 't stuk wel hondert *Pagoden*, om dat hy zoo zelden gevonden word: de gemeene man mag hem ook niet verbergen, maar moet hem aan hunne Koningen leveren.

Hebben een verkeerden omloop.

Waar zy zich houden.

En hoe zy voorttee-len.

Zyn van een groote waarde.

De Buccinum, *deze hebben, als de voorgaande, by ons andere benamingen, zie de eerste soort op de plaat* XXVIII. *met letter* A. *aangewezen. De 2de soort by letter* B. *zyn 't die men* Trompetten *noemt, ook wel* Tritons-hoorns. *Men vind van deze heel groote, waar in omtrent de zyde aan de derde krul, of omloop een gat is gemaakt, door 't welk men sterk blaazende een groot geluid kan maken. De Heer* vander Burch *heeft 'er ons een wat kleinder ter hand gestelt, aangewezen met* N. 1. *waar in het geheele Dier noch is, en gelykt wel naar 't geen met* K. *en* L *op de* Vde *plaat, in 't eerste Deel is aangewezen; doch met dit verschil, dat de pooten en nypers wat scherper en dunner zyn. De 3de en 4de soort, met de letters* C. *en* D. *aangewezen, hebben by ons de naam van* Olykoeken, *om dat zy de koleur en gedaante daar van hebben; ja zelfs, als zy wel gepolyst zyn, zoo is haar glans even eens, of zy met olye besmeert waren; die by letter* D. *is een enkelde; en die by letter* C. *een dubbelde, en word ook wel de* gebulte Olykoek *genaamt: van deze zyn nog verscheide soorten, waar onder twee uitmunten, en zelden voorkomen; namelyk de* gefronste, *en de* Olykoek met rosynen. *De 5de soort, is verbeeldt op de plaat* XXIX. *met letter* E. *De 6de soort, met letter* F. *die men* Spillen *ook* Tabakspypen *noemt. De 7de soort, met letter* G. *En de 8ste met letter* H. *De 9de heeft geen afbeelding. Doch de 10de soort, is aangewezen met letter* I. *deze is de* Pauze-kroon, *een Hoorn eertyds van den eersten rang: 't gedenkt my, dat 'er twee hondert guldens voor wierd betaalt; alhoewel nu hunne waarde wat vermindert is, zoo blyven zy noch goed, indien zy heel hoog roodgevlakt zyn, 't welk men dan* Primierkoleur *noemt, ook als hun koleur, van beneden tot boven aan den top, gelyk blyft, zonder te verminderen, die men dan* Topschoon *noemt, en zy moeten voor al geen naaden of voorens hebben. Het* venynig angeltje, *'t geen de Schryver in deszelfs visch aanmerkt, moeten de Roomschgezinde liefhebberen ongemerkt laaten voorbygaan; als mede dat in de* Bisschops mijter *is, aangewezen met letter* K. *zynde de 11de soort. Wy noemen die* Oranje pennen, *om dat hunne vlakken schoon hoog Oranje zyn: de Heeren* Feitemaas *bezitten een van deze met schoone* Citroengeele *vlakken: buiten deze zyn 'er my geene bekent. De 12de soort, met letter* L. *aangewezen, word by ons* Piramyde *genaamt, waar van mede verscheide soorten zyn. De 13de soort, heeft geen afbeelding; Doch de 14de soort, staat by letter* M. *die wy, om zyne knobbelachtigheit, de* Rystenbryhoorn *noemen. De 15de soort, met letter* N. *word het* Distelhoorntje *genaamt. De 16de is verbeeldt by letter* O. *De 17de by letter* P. *De 18de by letter* Q. *De 19de met* R. *die in 't gemeen* Bandpennen *genaamt worden; waar van veele soorten zyn. De 20ste by letter* S. *is een soort van de voorgaande. De 21ste by letter* T. *De 22ste met letter* V. *deze word om zyn schoone koleurde banden de* Staaten Vlagpen *geheeten. De 23ste soort heeft geen afbeelding; Doch de 24ste by letter* W. *deze geeft ons de Schryver voor een* Wenteltrapshoorn, *alhoewel het maar een bysoort is: Met heel weinig verandering, worden op onze stranden diergelyke veele gevonden, en van onze Visschers, doch te onrecht,* Kinkhoorns *genaamt: het zou wel gevoegt hebben de rechte* Wenteltrap *hier by te zetten, maar alzoo ons, onder 't maaken van deze plaat, de afbeelding ontbrak, zoo zullen wy die op de eerste plaats, die ons voorkomt, vertoonen. De 25ste soort, word met letter* X. *En de 26ste met letter* Y *aangewezen.*

Van de Tsjanko *geeft ons de Schryver geen afbeelding, doch dezelve word by ons de* Offerhoorn *genaamt, om dat de Heidenen dezelve in hunne offerhanden gebruiken, waar mede zy welriekende olye of balsem gieten (zoo men zegt.) Zy komen hier meest, buiten om met lompe cieraaden, en van binnen heel hol uitgesneden, waarom men gelooven moet, dat zy tot eenig gebruik zoo gemaakt zyn. Ik heb dezelve nooit heel ontmoet, als nu by de Heer* de Jong *die 'er eenige van Ceilon heeft gekregen, doch dezelve zyn my, om dat de plaat al gemaakt was, te laat toegekomen; waarom ik die niet heb konnen laaten afbeelden: ook is hy grof, plomp, zonder koleur of eenige tekenachtigheit, en derhalven ook niet waard, om 'er een nieuwe plaat van te maaken.*

XX. HOOFTDEEL.

Strombus. Naelde. Sipot.

ONder het zevende geslacht behooren de *Strombi*, dewelke zyn smalle, lange Hoorntjes, met veele gieren in een lange spits toeloopende, gelyk een houte nagel. Men noemt ze eigentlyk *Strombi*. of *Turbines*, in 't Duitsch, Naalden, of Pennen; Mal. *Bai Krang*, *Djarong* of *Sipot*. Zy zyn van tweederlei fatzoen, slechte, en hoekige of knobbelige. De slechte zyn effen van schaal. De gieren hebben geene of kleine keepen tusschen beiden, of zyn een weinig geribt, als volgt.

De trombus beschreeven.

Waar van veele soorten.

De 1ste soort, zie de plaat XXX. letter A. I. *Strombus primus sive subula*, een Elze of Marlpriem, deze is de grootste van dit geslacht, op het meest een hand lang, doch gemeenlyk korter, effen van schaal, vuilwit als yvoor, met zwartblauwe plekken of streepen aan den kant der gieren: het Dier is wit, zeer hard, en taai van vleesch, onbequaam tot eeten; het sluit zynen mond met een dun klein dekzeltje, 't geen het Dier echter qualyk bedekt: in zyn vleesch zit een venijnig beentje, wiens steeken voor doodelyk gehouden worden, gelyk het ook groote pyn verwekt, als men zich in de scherpe schaal, of in zyn spitze verzeert.

De 2de soort, zie letter B. II. *Strombus secundus*, is van de voorige lengte, doch smalder, en niet boven een vinger dik, langs de gieren met groote zwarte droppels bezet, en de gieren puilen in de midden ook wat uit.

De 3de soort, verbeeldt by letter C. III. *Strombus tertius*, is het gemeene slach; waar van zommige witachtig zyn, met lootverwige plekken en streepen; zommige zyn wit, met zwarte stipjes langs den kant der gieren; andere zyn stomp van spits, als een zwik, dat men in een vat steekt; wederom andere hebben rosse en kromme streepen, als of 'er verwart garen oplag.

De 4de soort, by letter D. IV. *Strombus quartus*, is lichtbruin, met groote witte oogen, en de gieren puilen mede in den midden wat uit; zyn zeer zelden te vinden.

De 5de soort. V. *Strombus quintus*, is ligt van schaal, lichtrood of vuurwerwig, met witte slangetjes, ook zelden te vinden.

De 6de soort, by letter E. verbeeldt. VI. *Strombus dentatus*, gekartelde Naalde, is mede lichtbruin, en aan de kanten der gieren met stomp tandjes, en langs de gieren met dunne streepen verziert.

Van de Eilanden *Lussapinjos* brengt men noch een raare Marlpriem, langs de gieren getandt of gekartelt, gelyk de voorgaande, doch van koleur bleekgeel, als vuil yvoor, met heel kleine streepen, en daarom genaamt de yvoore Marlpriem.

De 7de soort, by letter F. VII. *Strombus septimus*, is een pink lang, en een schaft dik, dwars over de gieren met fyne groeven, gelykende een Eenhooren.

De 8ste soort, by letter G. VIII. *Strombus octavus sive Lanceatus*, Piekenier, is een kleine en smalle Naalde, wit en glad, langs de gieren staan veele zwarte streepen overend, als of men een deel opgerechte pieken zag.

De 9de soort by letter H. IX. *Strombus nonus sive granulatus*, gegranuleerde Naalde, is een klein goetje ter groote van Naainaalden, beneden een stroohalm dik, met veele korreltjes bezet; zommige ook geribt en gekartelt, van verscheide fatzoen.

De 10de soort, by letter I. X. *Strombus chalybus*, Zeilnaalden, zyn de kleinste van dit geslacht, een weinig hoekig, doch gevoorent; zommige heel blauwachtig, als geblauwt staal: zommige met witte en zwarte stipjes.

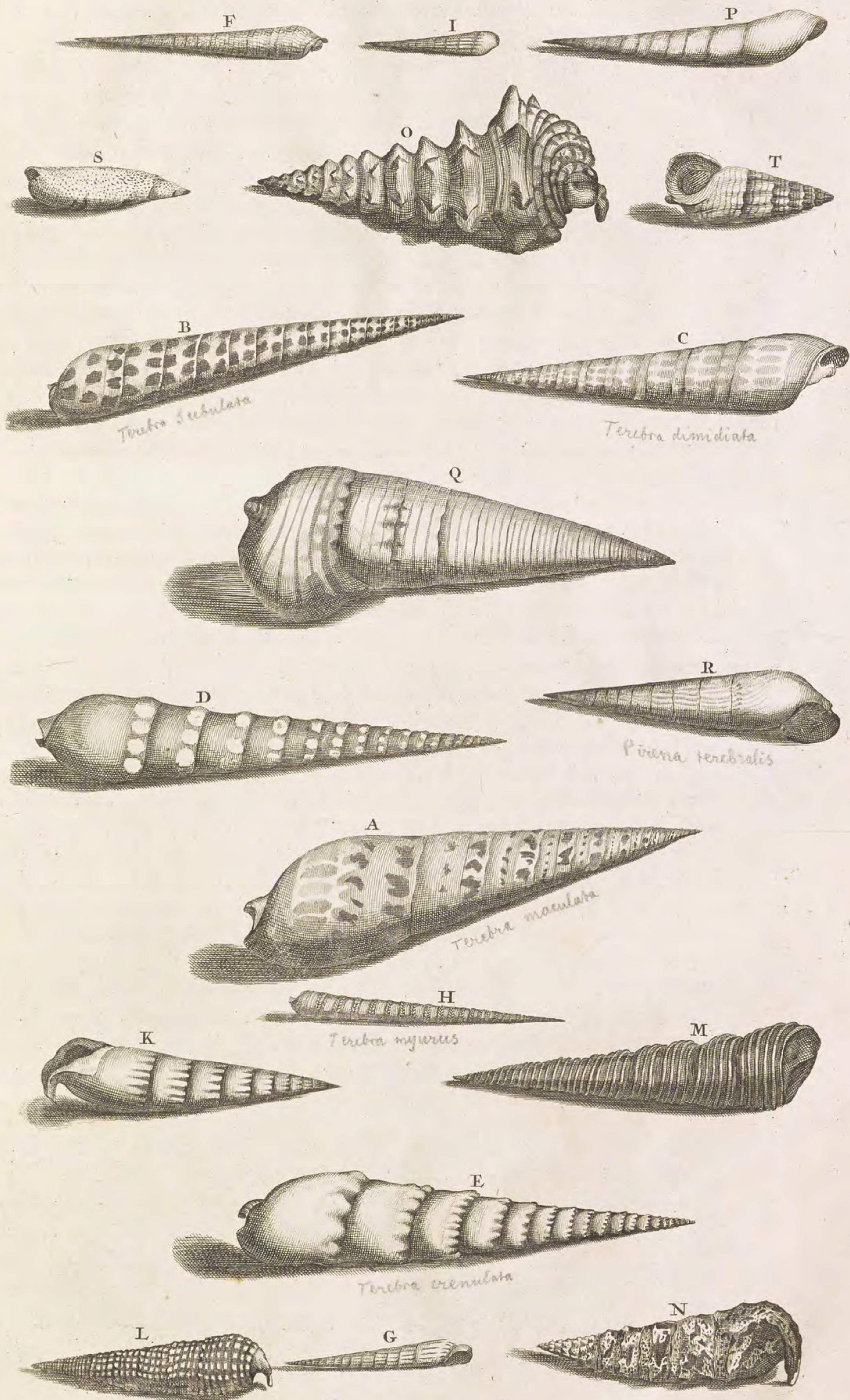
De 11de soort, by letter K. XI. *Strombus caudatus albus*, witte Tuitjes, zyn als andere Naalden, doch hebben achter een omgekromden staert; de witte zyn dwars over de gieren gevoorent, en hoe meer voorens zy hebben, hoe raarder zy zyn, sluitende haaren mond met een dun geel dekzeltje; zommige zyn geheel wit; zommige met fyne, zwarte, of bruine streepen omvangen, die de raarste zyn; een derde soort is geheel ruig, en gekartelt, ja schier steekelig.

De 12de soort, by letter L. XII. *Strombus caudatus granulatus*, is gansch korrelig; zommige geheel grauw; zommige hebben de grootste korrels wit, dewelke fraaijer zyn. Men noemt deze beide soorten Tuitjes, naar de gelykenis van een tuit aan een Schenkkan.

De 13de soort, by letter M. XIII. *Strombus tympanorum*, of *Tympanotonos*. Neerd. Trommelschroeven, naar de gelykenis van het houtje, waar mede de Tamboers hunnen trommel spannen; haare gieren zyn met keepen onderscheiden, en daarenboven geript, eenpaarig taneit van koleur, en zonder tuitje, doch een raarder soort hier van is geheel wit; deze zyn die raarste onder dit geslacht, immers op *Amboina*; maar worden ook gevonden op de Zuidzyde van *Ceram* in den Landstreek van *Kellimoeri*: mooijer, en grooter vallen ze op *Java*, en *Sumatra*.

De 14de soort, by letter N. XIV. *Strombus tuberosus*, geknobbelde Tuitjes, is de eerste onder de hoekige Naalden, vol groote knobbels, en aardig geschildert met zwarte plekken en streepen.

XV. *Strom-*

F
I
P
S
O
T
B
C
Terebra Subulata
Terebra dimidiata
Q
D
R
Pirena terebralis
A
Terebra maculata
H
Terebra myurus
K
M
E
Terebra crenulata
L
G
N

De 15de soort, by letter O.

XV. *Strombus angulosus*, ruige Trommelschroeven, deze zyn zeer ruuw van fatzoen, niet alleen knobbelig en gehoekt, maar ook diep gevoorent, ruig, zonder glans en kalkachtig, dieshalven moeilyk om schoon te maaken; achter hebben ze geen merkelyken staert, echter loopt de mond aldaar wat scheef.

De 16de soort, by letter P.

XVI. *Strombus fluviatilis*, Riviernaalden, in 't Amboinsch *Sessu*, in 't Maleitsch *Sipot aijer*, en slecht *Sipot*. Deze zyn lange smalle Naalden, dun en ligt van schaal, grauwgroen, of slykverwig, zonder glans of mooijigheit, 4 en 5 duimen lang, schaars een vinger dik: een ander soort is kleinder, stomp van spits, en met zwartachtige streepen getekent: zommige zyn ook wat hoekig langs de gieren. Men vind ze aan den mond van alderhande Rivieren, daar het slykig is, leggende in het slyk verborgen, daar men ze met menigte uithaalt, en op de markt te koop brengt, want ze geeven een goede spyze; zelf het sop daar van word tot het eeten van *Papeda* gebruikt: men dient ze echter een halven dag of nacht in versch water te laten leggen, op dat ze het zand en slyk wat uitspouwen; zy zyn zoet van smaakt, doch als men ze eeten wil, moet men van de spits een groot stuk afslaan, en dan kan men ze uitzuigen, of anders met een speld uithaalen; haar mond is gesloten met een dun zwartachtig dekzeltje.

Deze worden in Rivieren gevonden.

Worden tot spyze gebruikt.

De 17de soort, by letter Q.

XVII. *Strombus palustris*, Amb. *Sipot kitsjil*, Makkass. en Maleitsch *Borongan*, deze is van gedaante als de Marlpriemen, doch korter, leelyker, slykverwig, gemeenlyk met een afgebroken spits, binnen wit en glad, en den mond met een dekzel gesloten; zy houd zich op in de moerassige Zagoebosschen, op Amboina onbekent, doch zeer wel bekent, en word veel gevonden op *Ceram*, *Boero*, of *Celebes*; deze is mede bequaam tot eeten, en word daarom veel gezocht en toebereidt als de voornoemde.

De 18de soort, by letter R.

XVIII. *Strombus palustris lævis*, is dik van schaal, hebbende de gedaante van gemeene Naalden, met een kleine keep aan den hoek van den mond, glad, zwart of donkerbruin, deze valt mede aan moerassige Rivieren by de wortelen der Boomen, en zyn ook goed om te eeten.

De 19de soort, by letter S.

XIX. *Terebellum*, een Kuipers-boor, deze tel ik mede onder de *Strombi*, wegene haare lange en smalle gedaante, hoewel zy van een byzonder maakzel is, de Rollen naarder komende; want zy heeft maar een groote gier, een smalle en lange mond, en loopt schielyk spits toe, als een Kuipers-boor, of gelyk de spits van een houte Teil: de meeste zyn vaal of lichtbruin, met zwarte streepen en adertjes: zommige met zwarte stipjes: men vind'er ook spier witte; zy zyn dun, ligt, en glad van schaal, en kunnen uit het water springen, als of ze uit een boog geschooten wierden.

Van deze zyn verscheide soorten.

De 20ste soort aangewezen met letter T.

XX. *Strombus mangiorum*, is een grove Naalde, omtrent een vinger lang, van buiten ruig, en diep gevoorent, staalgroen en zonder glans, met een breede lip aan den mond; hy houd zich op in moerassige plaatzen, daar een harde grond en steenen onder zyn, by de wortelen van het *Mangium caseolare*, en aan de steenen daar omtrent; hy is van geen zonderlinge mooijigheit, word echter, wegens zyn fatzoen, onder de Rariteiten bewaart, en van de Inlanders tot de kost gezocht, gelyk den voorgaanden *Sipot aijer*.

De Strombi, Naalden, *by den Schryver genaamt, zyn by al de Nederduitsche Liefhebbers onder den naam van* Pennen *bekent, die ieder weder haare byzondere benaming hebben. Die met letter* A. *aangewezen, op de plaat* XXX. *word geheeten de* dikke Tyger-pen. *Die met de letter* B. *de* dunne Tyger-pen. *Die met* C. d' omwonde Pen. *Die by letter* D. *de* wit geplekte Pen. *By letter* E. *de* gekartelde Pen. *Die met de letters* F, G, H, *en* I. *werden* Naalde-pennen *genoemt, om haar dun- en scharpheit. Die by* K. *de* Snuit-pen. *By* L. *de* Kobbel-pen. *Die by* M. *de* enkelde Trommelschroef; *van welke noch een andere grooter soort is, die men de* dubbelde Trommelschroef *noemt. Die by letter* N. *de* gedoornde Snuit-pen. *Die by* O. *word de* Westindische Pauze-kroon *genaamt, veelligt om datze daar van daan eerst tot ons is overgekomen. Die by* P. *is een* Slakke-pen. *Die by* Q. *een* Westindische bastert Pauze-kroon, *ligt om dezelve reden als de voorgaande. Die by de letter* R. *aangewezen, is een andere soort van een* Slakke-pen. *Die by* S. *is de* gestippelde Boor: *waar van meer soorten zyn; als de* witte; *de* gestreepte; *de* gevlamde; *enz. En die by letter* T. *afgebeeldt, word onder de* Bandhorens, *gerekent. Van deze* Pennen *zyn noch veele andere soorten, doch alzoo de voornaamste hier zyn vertoont, moet het den Liefhebberen genoeg zyn.*

XXI. HOOFTDEEL.

Volutæ. Bia Tsjintsjing.

De Volutæ beſchreven.

IN het achtſte geſlacht komen die geene, die wy *Volutæ* noemen; in 't Duitſch, *Wellen*; in 't Maleitſch, *Bia Tsjintsjing*, en *Krang lanke*; dit zyn alderhande *Volutæ*, daar men ringen van maaken kan, hoewel dit laatſte eigentlyk op een zekere ſoort paſt.

Waar van deze benaming komt.

Voluta is een konſtwoord uit de Boukunſt ontleent, waar door betekent worden de krullen, die men aan de Joniſche en Corinthiſche pilaaren ziet, naar welkers gelykenis deze Hoorntjes genoemt worden: want zy hebben een plat hoofd, uit veele gieren in malkander loopende, gemaakt, in form van een *linea ſpiralis*, of ſlangelyn: het lyf is langwerpig, uit veele nauwe gieren gemaakt, over malkander gerolt, en achter ſpits toeloopende, zoo dat ze op het hoofd ſtaande een kegel, of piramide gelyken. Uit het gevolg van dat fatzoen, hebben ze een lange ſmalle mond, en het Dier heeft ganſch geen dekzel, trekkende zich zoo ver naar binnen, dat men niets daar van ziet. In zee zyn ze ſchier alle met eene wolachtigheit en ſlymerige huid bedekt, die ligtelyk kan afgeſchrapt worden. Zy zyn zeer verſchillende van fatzoen onder malkander, gelyk uit de navolgende ſoorten blyken zal.

Waar van veelderlei ſoorten zyn.

De eerſte ſoort, is afgebeeldt op de plaat XXXI. by letter A.

Worden by een Keizersrok vergeleken.

I. *Cymbium*, gekroonde Bak, of Kroonhoorn, Mal. *Bia ſempe*, by de Inlanders van de Zuid-Ooſter Eilanden *Wina*. Deze heeft een verſchillend fatzoen van de volgende *Volutæ*, want als men hem overeind houd, en van achteren beziet, gelykt hy een wapenrok, of Keiſersrok, (*paludamentum*) boven op met veele tanden, die in een kring ſtaan, als een kroon; van voren gelykt hy een langwerpigen Bak, met een wyden mond, buiten wat ruig, en donkerbruin, hier en daar met groote witachtige plekken; binnen is hy vuilwit, als yvoor; de gieren aan de eene zyde beſlaan pas de helft van de breedte, en daar in legt een groot Dier, van een hard grauwachtig vleeſch, bloot en zonder dekzel. De grootſte zyn 15 en 16 duimen lang, en 9 duimen breed. In Amboina vallen ze niet, maar veel in de Zuid-Ooſter Eilanden, inzonderheit op *Kei*.

Hunne grootte.

En hoe tot ſpyze bereidt worden.

De Inlanders eeten het vleeſch, de geheele ſchulpen op koolen braadende, doch de grootſte breeken ze de binnenſte gieren uit, en maaken daar van bakken en ſchotels; een profytelyken huisraat, om dat het niet ligt breekt, en als de maaltyd gedaan is, dient ze hun tot hoosvaten, om het water uit hunne vaartuigen te ſcheppen. Deze uitgeholde vaten brengen ze zomtyds te koop; maar de geheele kan men qualyk krygen, of men moet ze uitdrukkelyk beſtellen. De Chineezen noemen dezen Hoorn, *Ongle*, dat is, Koningshoorn, en weeten uit zyn binnenſte deel aardige lepels te maaken, dewelke men qualyk kan raaden, van welk een Hoorn zy gemaakt zyn; doch zy dienen beſt voor iemand, die ſlinks is.

Van deze noch een 2de ſoort, verbeeldt by letter B.

Daar valt noch een kleinder ſoorte op *Ceram*, niet boven de 7 of 8 duimen lang, lichtbruin en gladder, boven op met een ſmalle kroon, die men zomtyds geheel krygen kan, om dat ze te klein zyn, om 'er bakken uit te maaken.

De 2de ſoort, afgebeeldt by letter C.

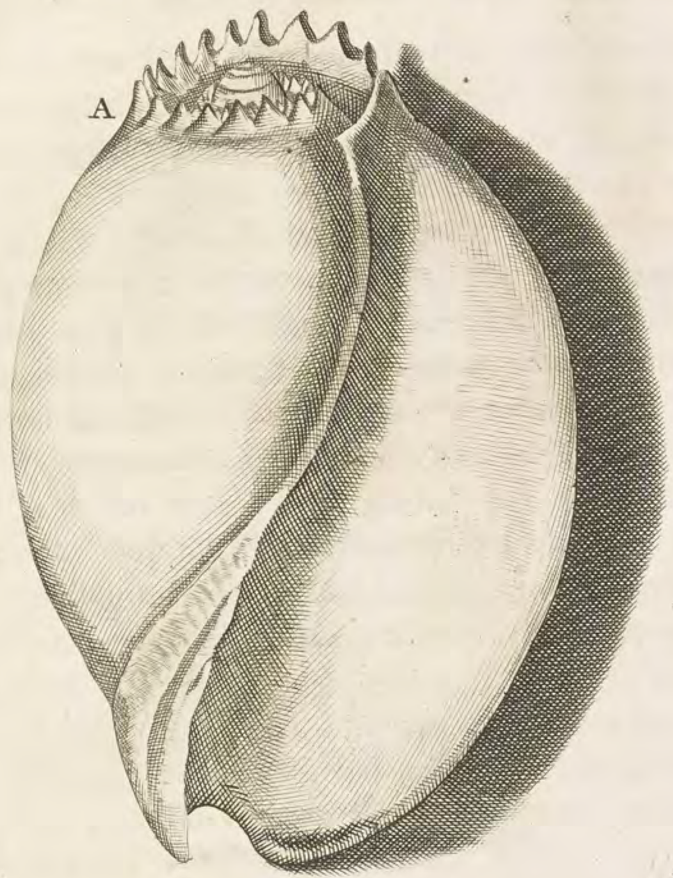
II. *Meta Butyri*, Boterweg: deze is onder de *Volutæ* de grootſte; het hoofd is wel platachtig, doch aan de kanten rond, en in de midden met een uitſteekend ſpitsje, zoo dat hy niet overeind kan ſtaan, over het geheele lyf is hy geel, als boter, met zwarte of bruine ſtipjes, die in een rye ſtaan, maar aan het hoofd zyn het breede aderen of ſtreepen. Zy worden zelden gevonden, inzonderheit die gaaf en geheel van ſchaal zyn; want dikwils hebben ze ſcheuren, of leelyke naaden.

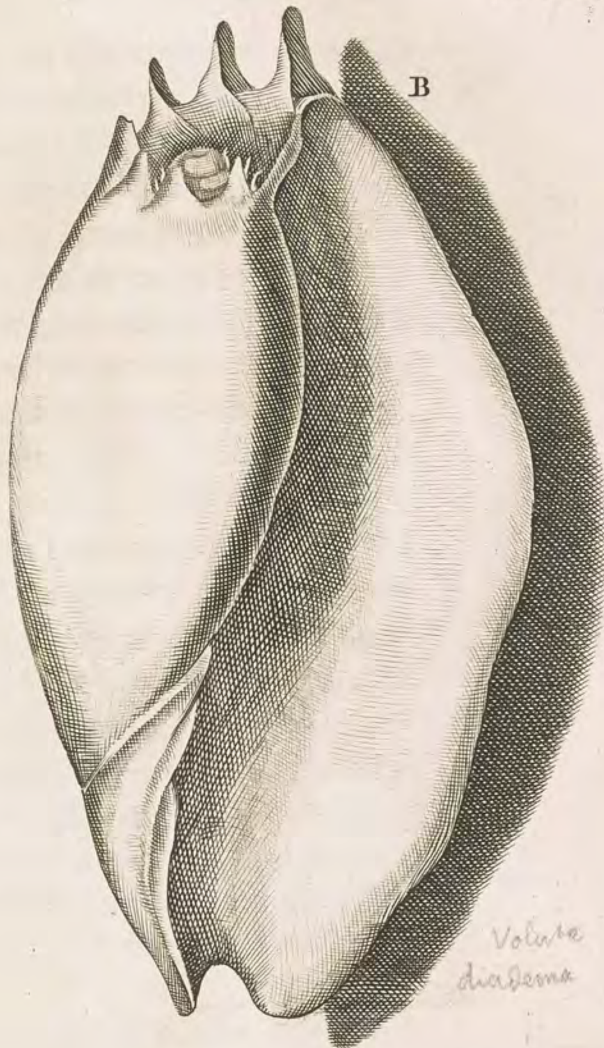
Van deze is nog een 2de ſoort.

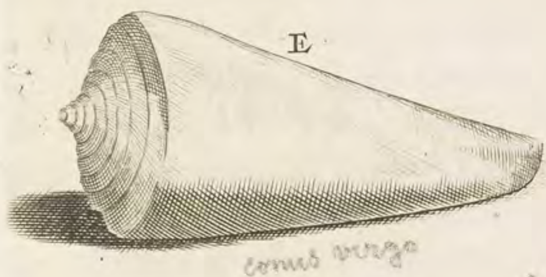
Men heeft hier van noch een kleinder ſoort, waar aan de Characters ordentlyk ſtaan, gelyk aan den Muzykhoorn.

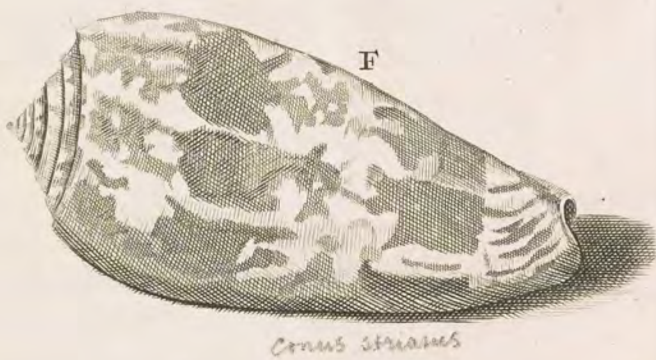
De 3de ſoort, aan-

III. *Voluta muſicalis*, Muzykhoorn, of A.B. boekjes, anders Letterhoorns; deze is d' al-

A

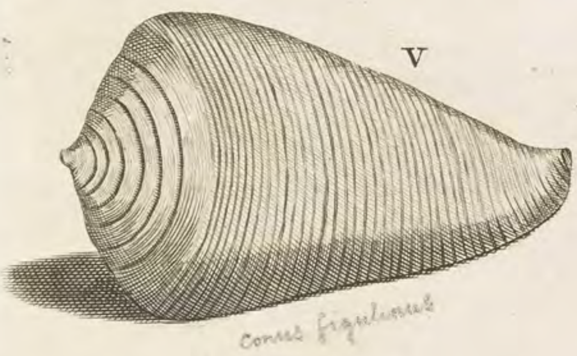

B
Voluta
diadema

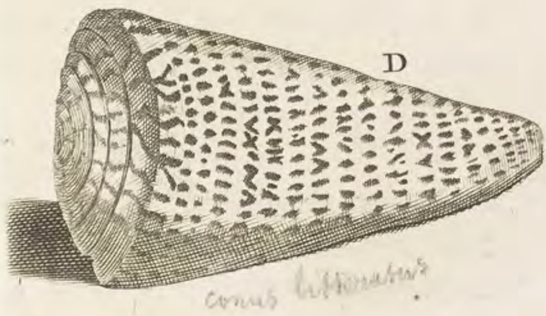

E
Conus virgo

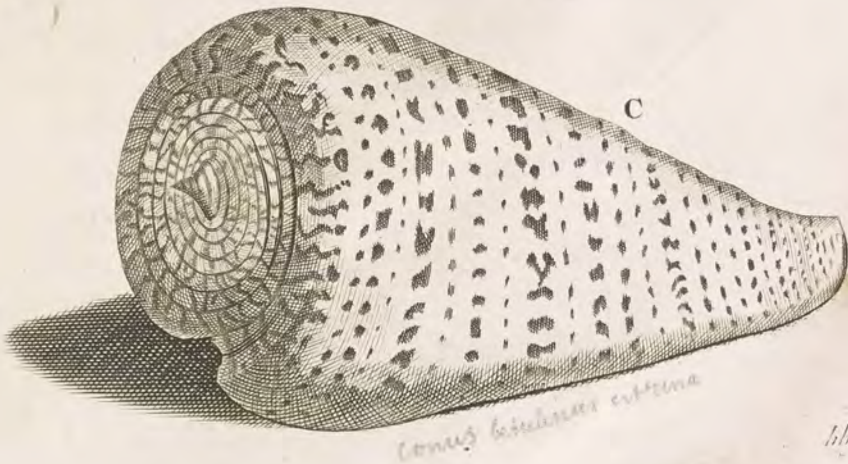

F
Conus striatus

N°. 5
Conus vexillum

G
Conus Geographus

V
Conus figulinus

D
Conus litteratus

C

d' alderplatste van hoofd, zoo dat hy over eind kan staan, als een kegel, de schaal is wit, maar dicht bezet met grove zwarte, en vierkantige Characters, alle in ryen staande langs de gieren, en eenigzins verbeeldende Muzyknooten; doch aan zommige zyn de Characters langwerpig, en die 'er naast aan staan, wat korter, diervoegen als men de letteren ziet in de A. B. boekjes der kinderen: het hoofd is met gelyke Characters getekent, en over 't lyf loopen noch 2 of 3 geele banden, die de mooiste zyn. Daar is ook een soort, die de Characters zeer klein en ydel heeft, naar den voorgaande Boterweg aardende; de mond is zeer nauw, zoo dat men qualyk iets van het Beest ziet, en de buitenste schaal is bekleedt met een dun vlies, 't welk men terstond aan de verschen afschrapen moet, anders is het moeijelyk af te krygen. Zy zyn ook meest vol scheuren, zoo dat men weinig gladde vind, en de beste moeten niet boven drie duimen lang zyn; de binnenste omloopen zyn zoo dun, als een Perkament, doch zoo styf als de hoorne blikken aan de Lantaernen, dicht op malkander gerolt, en zonder Characters. Op *Borneo* in de *Landas* worden deze Hoorns mede getrokken tot armringen.

gewezen met letter ~~C.~~ D

Haare vlakken by letteren vergeleken.

Waar van noch een 2de soort is.

Worden tot Armringen gebruikt.

IV. *Cereola*, Keersjes, Mal. *Bia Liling*: deze zyn ook kegelvormig, doch het hoofd puilt meer uit, zoo dat ze niet wel konnen staan, van een eenparige koleur, als versch opgesneede wasch; behalven achter aan den mond hebben ze een violette of zwartachtige plek; over 't lyf zyn ze fyn geribt, en de versche zyn mede met een dik vel overtrokken, 't welk men terstond afschrapen moet. Een tweede soort hier van is breed van hoofd, met een kort spitsje in de midden, en korter van lyf, mede waschgeel, en overdwars met fyne witte streepen getekent; doch aan den mond hebben ze den voornoemden violetten plek niet.

De 4de soort, afgebeeldt by letter E.

Van deze noch een 2de soort.

V. *Voluta Tigerina*, Tygers: deze zyn niet breed van hoofd, maar lang van lyf, en de kringen van het hoofd maaken eenige groeven; het lyf is getekent met groote kastanjebruine plekken, die zomtyds ook zwartachtig zyn, en de grond is wit, of lichtrood. Deze plekken verbeelden verscheide figuuren, van Wolken, Gedierten, en Menschen, die een groote kist draagen, naar dat iemand schrander is in 't bespiegelen; langs de gieren zyn ze fyn geribt, of gestreept, en met een dun vlies overtrokken, 't welk aan den gedroogden moeijelyk af te neemen is. Zy vallen op de kust van *Hitoe*.

De 5de soort, aangewezen met letter F.

Waar die gevonden worden.

VI. *Nubeculæ*, Wolkjes, zyn mede langwerpig als de voorgaande, doch aan 't hoofd wat geknobbelt, als of het een soort van de voorschreeve Bakken was, mede wyd van mond, en dun van schaal; deze is aan d' eene en grootste soorte bruin, met vuilwit gespikkelt; aan d'andere soorte purperachtigbruin, met blauwe en witte stippeltjes, die met troeppen door malkander loopen, als of het wolkjes waaren, veel schoonder en raarder dan de eerste: andere noemen de voorgaande Tygers.

De 6de soort, by letter G.

Waar van noch een 2de soort.

VII. *Vespertilio*, Vleêrmuis, Mal *Bia morsego* en *Bia buduri*, Amb. *Ruluton*. Dit schynt in 't eerste een *Murex* te zyn, want de kanten van de omloopen zyn bezet met scherpe knobbels, als de doornen van een Rozelaar, maar het Dier daar in woonende bewyst, dat het onder de *Volutæ* behoort, welke alle zonder dekzels zyn: 't hoofd puilt ook vry wat uit, als een *Turbo*, daar aan men ook doornen ziet; de schaal van buiten is bleekwit, zomtyds lichtrood, met zwarte plekken en wateren getekent, gelyk de vlerken aan een vleêrmuis; de mond is wyd, vervult met een hard knarsbeenig vleesch, aan de buiten zyde fraai geschildert, met geelgroene en zwarte streepen.

De 7de soort, afgebeeldt op de plaat XXXII. by letter H.

De tweede soort is langwerpig, lichtrood op den grond, met donkerbruine wateren; in plaats van doornen, heeft het hoofd stompe knobbels. De derde soort is mede langwerpig, en met stompe knobbels, rookverwig, met donkerbruine streepen geschildert, in plaats van wateren, die wat verwart loopen als garen. D'eerste zyn op alle stranden gemeen, hoewel men 'er weinig vind, die ongeschonden zyn, maar meest gescheurt, en met doode vlekken. Voor de mooiste houd men, die bleek zyn, en op den grond breede zwarte wateren, en hoog verheevene knobbels hebben. D' Amboineezen zoeken ze zeer tot de kost, smaak hebbende in dat knarsbeenige vleesch, hoewel 'er wat bitter onder loopt: De Boetonders leggen ze den kinderen in 't slaapen

De 2de op dezelve plaat, verbeeldt by letter I.

Van deze nog een 3de soort.

onder

onder 't hoofd, om voor het nachtelyk verschrikken en schreeuwnn bevrydt te zyn, noemende die in hunne taal Droomhoorntjes; in Mal. *Bia mimpi*; by anderen ook *Bia baduri*, dat is, Steekelige Hoorntjes, welken naam ook gegeeven word den *Tribulus*, hier boven vermeldt. Zommige Amboineezen noemen ze ook *Makiijn horun*; en men vind dikwyls aan de klippen, daar ze woonen, een bosje van witte en hoekige eijers hangen, doorschynende als ys, en met smalle halzen aan malkander hangende, niet ongelyk de eijers van een Zeekat; doch men houd ze voor de eijers van deze Hoorntjes, en doen niet tot de voorteeling, gelyk alle *Melicera* van Hoorntjes niets anders zyn, dan een overvloed van nering. Zy hieten op 't Boetons *Cantaruga*, om dat ze, als boven gezegt is, droomen verwekken, en de kinders gerust doen slapen, als men ze hun onder de kussens legt.

Hebben verscheide benamingen. En waarom.

VIII. *Harpa*, de Harp, is ook een wydmondige *Voluta*, wel de mooiste van dit geslacht, van buiten verziert met breede en uitsteekende ribben, die boven eindigen in spitze doornen, en verbeelden de snaren van een harp, loopende de doorntjes door den geheelen krul; de ribben zyn vleeschverwig, de tusschenplaatzen wat bruinder, met witte kerkvensters verziert en getekent; in den mond aan den buik zyn ze zwart; het Dier heeft veel harden knarsbeenig vleesch, aardig geschildert, met lichtbruin en geel, boven op met sterretjes. Zy hebben een stuk vleesch voor aan, zoo groot, dat het niet wel in de schaal kan, 't welk ze los konnen laaten en wechwerpen; doch wat daar uit groeit, is onbekent: immers men vind 'er veele, die dit stuk niet hebben, en als men t' stuk afruk, vind men daar onder eenige witte korrels, als of het eijers waaren. Zy zyn van natuur straks schoon, maar men heeft moeite, om 'er het vleesch uit te krygen, want als men ze kookt, en laat verrotten, krygen ze doode vlekken, te weeten, overal daar het doode bloed raakt, waarom men het vleesch moet uitsnyden, zoo verre men kan, en het overige de mieren laaten uiteeten. Zy heet op 't Amboinsch, *Tattahul*, ('t welk ook den *Sibor* beduidt) en haar vleesch word voor schadelyk gehouden.

De 8ste soort, is verbeeldt op dezelve plaat met letter K. Haar gedaante en koleur.

Hoe die van haar vleesch gezuivert worden.

De tweede soort is kleinder, maar fraaijer dan de voorgaande, om dat ze mooijer geschildert is, als met bloemtjes en roode vlekken; de ribben zyn met zwarte streepen gestreept, en aan den mond hebben ze scherpe tantjes, die de voorgaande niet heeft; deze noemt men Edele Harpen.

De 2de van deze soort, is verbeeldt op dezelve plaat by letter L.

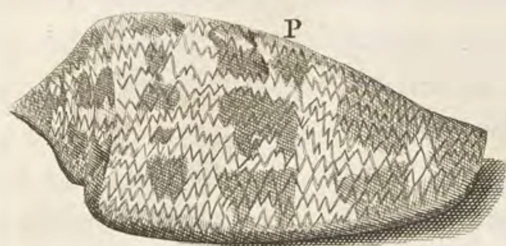
De derder soort is klein, en langwerpig; waar van de ribben maar blinken, en de tusschenplaatzen zyn doodsgrauw, met kleine vensteren getekent. D' eerste en derde soort vind men overal in Ambon: maar de tweede valt in de Liassersche Eilanden. De Liefhebbers geeven deze Hoorntjes verscheide naamen, naar hunne zinlykheit, om dat ze de voornaamste onder de Rariteiten zyn; de Maleijers noemen ze *Bia sarassa*, naar de mooije gebloemde kleedjes alzoo genaamt; by d' onzen hieten ze ook *Amouretjes*, van de Liefde; andere noemen ze in 't Maleitsch *Bia basaghi*, of *basigi*, dat is, 't hoekige Hoorntje. In de maand May met het begin van den regen *Mousson*, worden de meeste gevangen; als dan bevind men ook de voorschreven *Mola* van zyn Dier afgevallen, geformeert als een hart, aan de buitenste zyde bultig of rond, en met goude sterretjes of bloemtjes getekent, aan de onderste zyde plat, witachtig, met purpere droppels, als mazelen, daar ze tegens het ander vleesch gezeten heeft, 't welk in 't eerst mede witachtig is, maar allenxkens verandert, bloemtjes en streepen gewinnende, ook is de *Mola* altyd harder van vleesch, dan het overige van het Dier.

De 3de by letter M. Waar deze zich houden. Verscheide benaming.

En wanneer ze gevangen worden.

IX. *Voluta marmorata*, in 't Neêrd. *Marmerhoorntjes*, in 't Maleitsch, *Bia Tsjintsjing*, dat is, Ringhoorntjes, van 't volgende gebruik; deze zyn kegelformig, aan de kanten van d' omloopen gekartelt of getandt, en een kort spitsje aan het hoofd in de midden, over 't geheele lyf gespikkelt, met groote witte plekken onder de zwarten grond, recht als dat slach van marmer, 't welk men *Leucostiéton* noemt, 't welk hun een fraai aanzien geeft; de mond is smal, daar in het vleesch van 't Dier bloot legt, behalven aan den bovensten hoek, daar het een kleine nagel heeft, geschildert met geele en zwarte streepen, en by de snuyt steeken ze een smalle tong uit, met geel of licht-

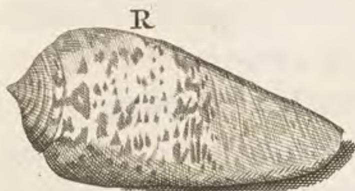
De 9de soort, is verbeeldt, op dezelve plaat by letter N. Haar gedaante, Koleur, En 't Dier omstandig beschreven.

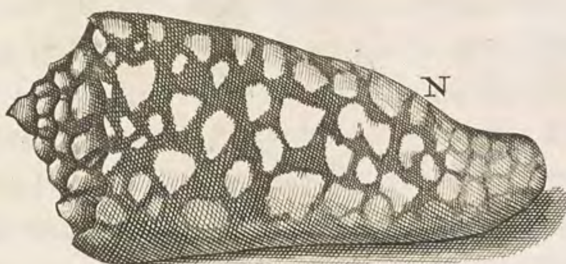

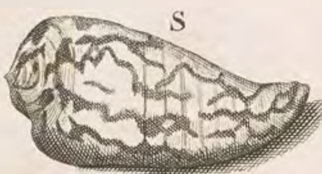
Conus Augur

Conus cinereus

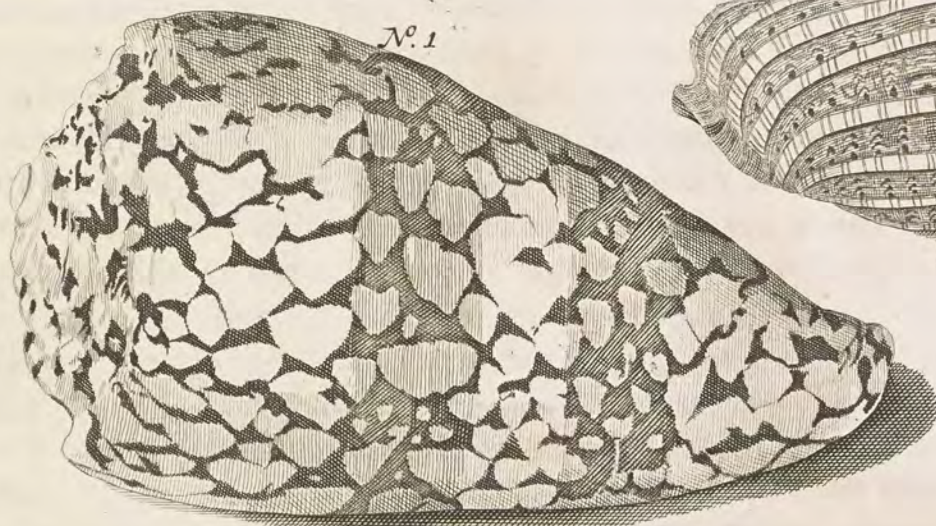
Conus marmoreus

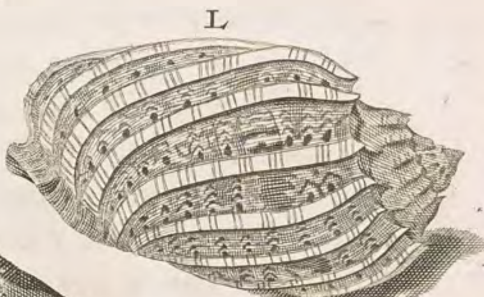
Conus spectrum

Harpa minor

Conus marmoreus

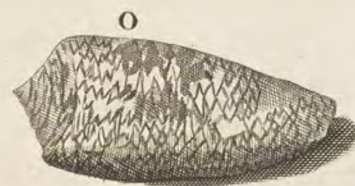
Harpa nobilis

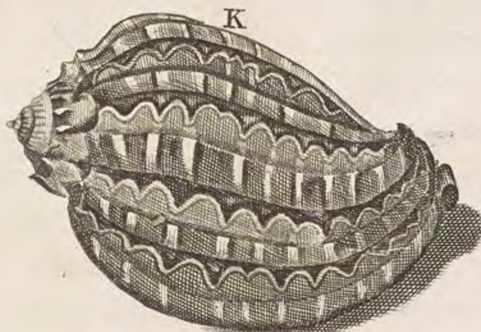

Voluta vespertilio

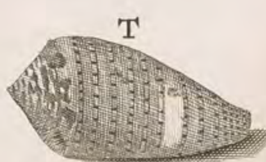

Voluta pellis serpentis

Harpa ventricosa

lichtrood gezoomt: Zy zyn omgeeven met een dun vliesje, 't welk daar aan vast houd, en ten eersten moet afgeschrapt worden: Haar *Melicera* is een verwert klontje van dikke draaden, of verwert zeilgaren, wit, rood, en kraakebeenachtig, goed om te eeten, gelyk het Dier ook is; de meeste en mooiste vind men in de *Vliassers*, weinig op *Hitoe*, en klein *Keram*. Zy worden veel gezocht om 'er Ringen van te maaken, die niet alleen de Inlandsche, maar ook onze vrouwen aan de vingeren draagen; dit geschied met groote moeiten, en schier zonder gereetschap, want zy slypen het hoofd op eenen ruigen steen, tot dat men alle de holligheeden tusschen de krullen van binnen ziet, zy slaan het achterlyf met steenen af, of zaagen het af met eenen dunnen vijl, en slypen 't overige, tot dat 'er een Ringetje van word; konnen ook uit ieder Hoorn niet meer dan twee Ringetjes krygen; deze zyn schoonwit, als het witste been, glad en blinkende, als yvoor; want de zwarte koleur gaat niet in de witte substantie van de schaal, en wort 'er uit gesleepen: Zommige laaten deze Ringetjes glad; zommige snyden ze uit met karteltjes, en bloemwerk; zommige weeten ze ook zoo aardig te snyden, dat 'er een verheeven kasje, met een zwart plekje daar boven op, aanblyft, als of het een formeele ring was met een ingevatte steen. Uit de bovenstaande derde soort *Voluta musicalis*, kan men deze Ringen ook maaken, als mede uit eenige andere *Volutæ*, en Schulpen; doch deze *Marmorata* houd men voor de beste; hier toe moet men neemen zoodaanige Hoorntjes, die niet lang uit de Zee geweest zyn, ook niet lang in de aarde gelegen hebben; want zoodaanige Ringen worden doodsch, en zonder glans, gelyk ook die gedraagen worden van ongezonde menschen: Men moet ze ook niet hard handelen, om dat ze ligt breeken, inzonderheit die van Schulpen gemaakt zyn. Zy pleegen noch andere hovaardye met deze Ringen, die zoodaanig met goud beslaande, dat men beide, 't goud en den Hoorn kan zien; zomtyds maaken ze een groeve in 't midden van den Ring, en leggen daar in een gouden hoepje, of eenen anderen ring van zwarte substantie, gelyk van Schildpadshoorn, enz.

Zyn goed tot spyze. *Waar van Ringen worden gemaakt.* *Haar koleur dringt niet door.* *Welke tot Ringen moeten gebruikt worden.* *Die veeltyds met goud beslaagen worden.*

X. *Voluta pennata*, deze zyn langwerpig als een Rol, het hoofd niet plat, maar uitpuilende in een *Turbo*, met een klein rood spitsje boven op, van tweederlei gedaante, geel en bruin: De geele soort noemt men Korhoenders (*attagenes*) item Goudelakens, want zy zyn over 't geheele lyf geschildert met geele veêren, die zwarte randjes hebben, schier gelyk de veêren van die Vogel: De tweede soort is wat kleinder, en smalder, recht als een Rol, met bruin en wit geschildert als veêren, die men Zilverlaken noemt; beide hebben ze een smallen mond, en konnen een tongetje uitsteeken, dat wit is, en rood gezoomt, en daar in een beentje, of doorentje, 't welk mede smert, als ze iemant steken: De derde of bruine soort, heeft noch een verandering, die grooter is, ook met bruin en wit geschildert, doch de veêren leggen zoo ordentlyk niet; zyn doodsch van koleur, en langs de gieren fyn geribt: Hoewel de *Attagenata* dagelyks gevangen en gegeeten word, zoo is hy nochtans niet onverdacht van venyn, 't welk in *Banda*, zou ondervonden zyn aan een slavin, die wel wist niets anders in de hand gehad te hebben, als dit Hoorntje, 't welk zy in Zee opgeraapt had, onder 't trekken van den Zegen; en naar strand gaande voelde zy een kleine jeuking in de hand, die door den arm allenkskens opkroop door 't geheele lichaam; en is alzoo op staande voet daar aan gestorven.

De 10de soort, is afgebeeldt op dezelve plaat, by letter O. *Van deze een 2de soort, met letter P. aangewezen.* *Noch een 3de soort.* *Worden gegeeten. Doch zyn venynig.* *Voorbeeld daar van.*

XI. *Voluta maculosa*, geplekte Katjes, deze zyn ook kegelvormig, met eene scherpen spits boven op, en aan de kanten wat scherp, over 't lyf met breede plekken, die meest hoog geel zyn, zwart of lootverwig gespikkelt, gelyk zommige Katten, en daarenboven met fyne stipjes, als zand, bestrooid, die meest in ryen staan: In plaats van plekken, hebben zommige, aan den bovensten kant van de gieren, zwarte streepen, en het hoofd is met diergelyke stipjes gespikkelt; zommige hebben zoo weinige plekken, dat ze meest wit, of bleekgeel zyn, die men voor slecht acht: Men vind 'er ook die grauwachtig zyn, en van andere verwe; doch alle aan 't hoofd met die zwarte stipjes bezet of getekent.

De 11de soort, word aangewezen met letter Q. *Waar van men noch meerder soorten vindt.*

De 12de soort, verbeeldt by letter R. XII. *Voluta cinerea*, in 't Neerd. Asschepoesters, zyn de voorige gelyk, doch ronder, aan de kanten, van 't hoofd, met een scherpe spits boven op, en over 't geheele lyf donker aschgrauw, niettemin glad en blinkende, zonder schildering, dan hier en daar met een zwart plekje: zy zyn raar, en worden zelden geheel gevonden, maar meest met een scheur, als of ze eertyds afgebrooken, en wederom aangegroeit waaren.

De 13de soort, by letter S. XIII. *Voluta spectrorum*, Spookjes, van fatzoen de voorgaande gelyk, maar van koleur den Boterweg, wiens klein geslacht zy zyn, te weeten, dooijergeel van verwe, met eenige magere en gehakte Caracteren, die best naar de spooken gelyken, die de Kaartemakers schilderen in de groote en grouwelyke woestyne van Lob, bewesten *Sina* gelegen.

De 14de soort, by letter T. XIV. *Voluta maculosa granulata*, Gegranuleerde Katjes, zyn een klein slach van Katjes, met groote plekken, en over 't lyf bezet met steekelige korreltjes, van twee of driederlei gedaante.

De 15de soort, zie de plaat XXXI. by letter V. XV. *Voluta filis cincta*, is een korte Welle, met een breed hoofd, bruin, en met zwartachtige draaden, als Zeilgaren, bewonden; en is zelden te vinden.

De 16de soort, zie de plaat XXXIII. by letter W. XVI. *Voluta filosa*, is een plompe Wel, met een rondachtig hoofd, en stompe kanten; het lyf is getekent met rosse kromme aderen, als of het bruin Arakans garen was, en daarbeneven met eenige breede banden van vermengde koleuren.

De 17de soort, op dezelve plaat by letter X. Hier van een 2de is verbeeldt by letter Y. XVII. *Volutæ fasciatæ*, zyn van veelderlei fatzoen, maar hebben dat tot een gemeen merkteken, dat ze een breeden band in de midden om 't lyf hebben. De eerste soort is breed van hoofd, en geelgroen of doodschgroen over 't lyf, schier als een groene kaas, met eenen breeden witten band om 't lyf, waar door noch eenige zwarte stippels loopen, aan den mond zyn ze violet of zwart: De tweede soort is bruin, met eenen witten band, en, aan 't onderste van 't lyf, korrelig: De derde soort is de mooiste en zeldzaamste, schaars een pink lang, kegelvormig, met een plat hoofd, en in 't midden van 't zelve een grove spits; het lyf is boven en onder bruin, met verscheide spikkeltjes, en in de midden eenen witten band, 't welk al weder gedeelt word door een rye van spikkeltjes, heel glad en blinkende als gepolyst letterhout; deze noemt men Speldewerxkussen, of *Bia bantal*: Noch zyn 'er verscheide kleinder soorten, wiens onderscheid meest in de koleuren bestaat.

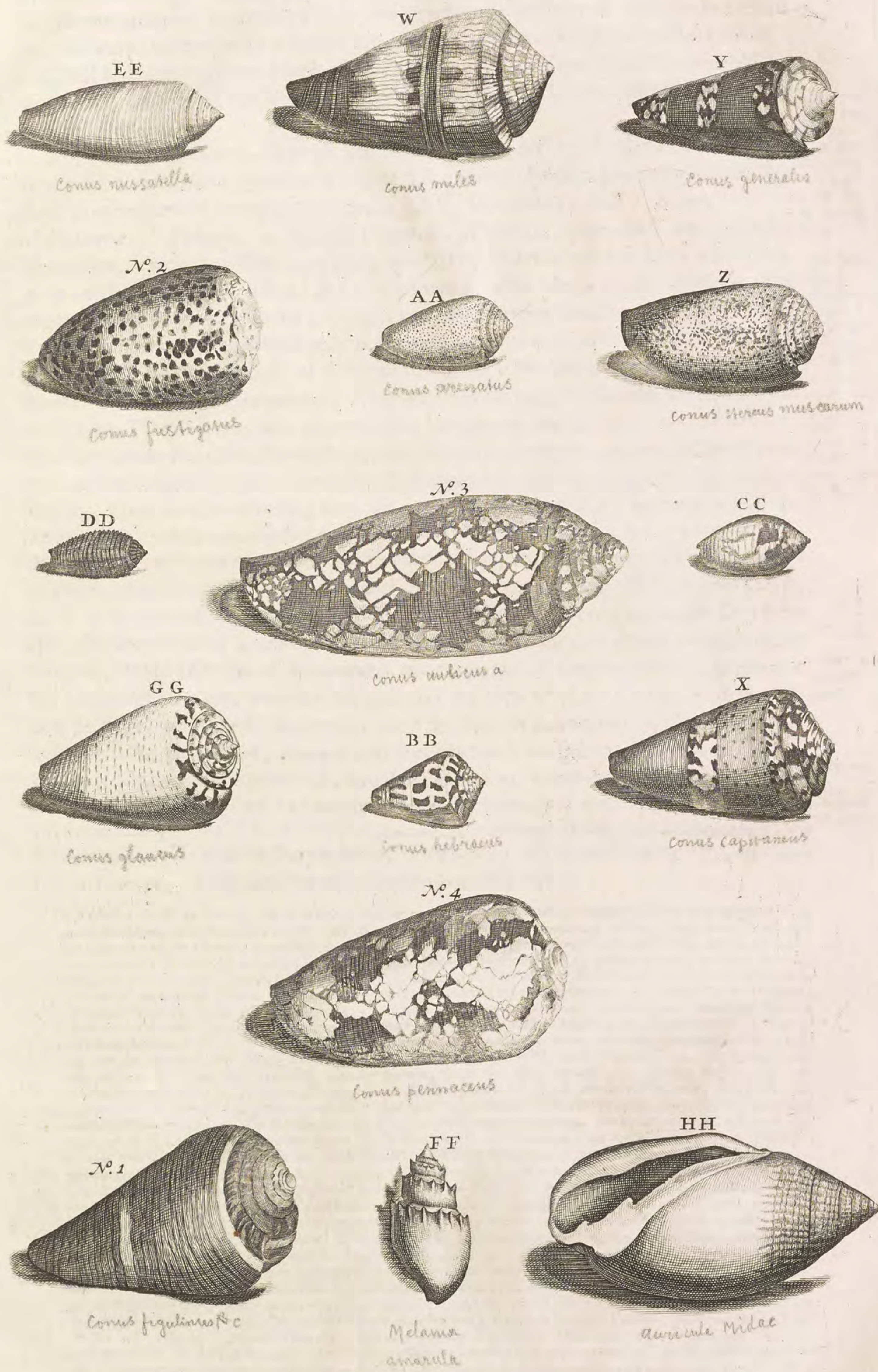
De 18de soort, op dezelve plaat XXXIII. verbeeldt by letter Z. Een 2de by de letters AA. XVIII. *Voluta arenata*, Zandhoorentjes, of Vliegescheetjes, zyn van tweederlei fatzoen: De eerste en grootste heeft groote en zwarte stipjes over 't geheele lyf verspreidt, als Vliegescheetjes: de andere soort is kleinder, aan het hoofd gekartelt, en bezet met zeer fyne zwarte stippeltjes, als of het zwart zand was, die hier en daar zoo dicht staan, dat ze zwarte plekken uitmaaken.

De 19de soort, afgebeeldt by de letters BB. XIX. *Musica rusticorum*, Boerenmuzyk, is een korte dikke Wel, schaars een duim lang, lichtrood op 't lyf, met groote zwarte vierkante droppels, die in ryen staan, als aan het Muzykhoorn, grof en versleete van schaal; want men vind ze altyd op steenige stranden.

De 20ste soort, by de letters CC. Hier van een 2de gegranuleert met DD. aangewezen. XX. Grauwe Munniken, of Oude Wyven, is een slechte soort van Wellen, smal van hoofd, en aan 't lyf wat buikig, slecht grauw, met eenige rimpelen: Hier van is een kleinder slach, schaars een nagel van een duim lang, als een rolletje in de midden, mede wat buikig, wit, en met zwarte fyne korreltjes bezet, die het ruig maaken.

De 21ste soort, by de letters EE. XXI. *Terebellum granulatum*, Ruige of Gegranuleerde Kuipersboor, heeft de gedaante wel van 't zelve, om dat het smal en langwerpig is als een rol, behoort echter onder de Wellen naar uitwyzinge van zyn hoofd; het is over 't geheele lyf gegranuleert, en daarenboven gevoorent, en geribt; van koleur vaal, of ros, zomtyds ook met plekken, als de Katjes, dit slach vind men nergens zoo veel, als op het Eilandje *Nussatello*.

De 22ste soort, by de letters FF. XXII. *Voluta fluviatilis*, Amb. *Labolun* en *Laborun*, en *Papeijte*, dat is, *Amarula*, heeft een gemengt fatzoen van een *Voluta* en Pauskroon, dunschaalig, vuilgrauw, met fyne

EE
W
Y
Conus nussatella
conus miles
Conus generalis
N°. 2
AA
Z
Conus fustigatus
conus stercus muscarum
N°. 3
DD
CC
Conus aulicus a
GG
BB
X
Conus glaucus
Conus hebraeus
Conus capitaneus
N°. 4
Conus pennaceus
N°. 1
FF
HH
Conus figulinus &c
Melania amarula
auricula Midae

zyne voorens langs de gieren, en aan haare kanten met weeke doorntjes, zomtyds ook met stompe en styve: zy houden zich in den mond van diepe rivieren. De Inlanders eeten ze, hoewel ze bitterachtig van smaak zyn. Anderen rekenen ze onder de Pauskroone.

XXIII. Boterwegje van *Boero*, is niet grooter dan een lid van een duim, rondachtig van hoofd, aschgrauw van lyf, met veele banden dwars getekent, die uit stukken van streepen bestaan.

De 23ste soort, aangewezen by de letters G.G.

XXIV. Midas Ooren, is meds een Slykhoorn, met eenen langen smallen mond, over 't lyf zwart bruin: zy vallen in brakke slyk, en men heeft 'er groote en kleine. Zie deze uitvoerlyker beschreven in 't volgende XXV. Hoofdstuk, de XII. Soort.

De 24ste soort by de letters HH.

Melicera of *Favago*, is als een Eijerstok, of Spinzel (*salivatio*) van zommige Hoorntjes, 't welk zy als een overtollig voedzel op zekeren tyd des Jaars uitwerpen, gemeenlyk by de veranderinge van de Moussonnen, als in May, zynde 't begin van den regen-Mousson; en in October, 't begin van den droogen Mousson, of Amboinschen zomer: 't is niet van eenderlei gedaante, waar van ik de twee voornaamste beschryven zal. 't Eerste is t' uitwerpzel, of d'Eijerstok van de VIIde Soort dezes Hoofdstuks genaamt *Vespertilio*, of *Bia morsego*; dit is fraai van aanzien, hebbende de gedaante van een kleine Tros druiven, van witte beziën, ter groote van kruisbeziën, of minder; doorschynende als kristal, hardachtig, met drie of twee ruggen, anders zouden ze rond zyn, alle met smalle halzen, aan malkander hangende: Als men ze opent, of in stukken duuwt, komt 'er een weiachtig slym uit, maar in de Zon gelegt, droogen ze geel op, en dan blyft 'er niets aan, dan het drooge velletje, dat naar de schillen van erweten gelykt: Men vind ze aan 't voornoemde Hoorntjes vleesch hangen, en zomtyds op kleine steentjes geplakt, eenen Tros druiven verbeeldende. Zy zyn de Eijers van een *Sepia* zeer gelyk, doch deze zyn ronder, en hebben twee zwarte stipjes, die de oogen van dat Dier worden. De tweede soort is een Spinzel, of Klompje, van witte en dunne touwtjes uitgeworpen, by de IXde Soort *Marmorata*, als mede van de *Cochlea Olearia*, gelykende het Chineesche *Laxat*, wanneer het gekookt is; men houd dit goedje, en noemt het ook de Eijers van gemelde Hoorntjes, doch het doet tot de voortteling niets, en is maar een overtollig uitwerpzel, immers zoo veel tot noch toe bekent is. De laatste soort is zomtyds wit, zomtyds lichtrood, kraakebeenachtig, en gekookt zynde, goed om te eeten. *Plin. Lib.* 32. *Cap.* 11. noemt zoodanige Hoorntjes, die dit Spinzel uitwerpen, *Melicembales*, 't welk men verbeeteren moet, *Meliceribales*, of *Meliceribali*, en schryft zulks de *Buccina* en *Purpuræ* toe; doch haaren *Melicerum* vergelykt hy, by schillen van *Ciceren*, 't welk met de eerste soorten overeenkomt.

De Melicera beschreven, is afgebeeldt op de plaat XXXII. en by de letters II. aangewezen.

Zie op dezelve plaat, letter K.

Hier van een 2de soort.

En een 3

Is goed tot spyze.

De Voluta, *en alle de soorten, die de Schryver daar onder gerekent heeft, zyn (doch eenige weinige daar uytgesloten) by ons bekent onder den naam van* Tooten, *die alle wederom haare byzondere benaming hebben; onder deze soorten zyn de alderwaardigste Hoorns, waar van wy op zyn plaats iets zullen zeggen. Die op de plaat* XXXI. *met* A. *en* B. *zyn aangewezen, worden by ons onder de* Bakken *gestelt, en niet onder de* Tooten, *om dat zy heel groot en wydmondig zyn: Zy hebben boven in haaren kroon een tuit, gelykende een tepel, waarom zy* Kroontepelbakken *genaamt worden. Van deze zyn meerder zoorten, namentlyk* enkelde Tepelbakken; *ook die zonder tepels zyn, en dan, na haare koleur, of* Achaatebakken, *of* witte, *ook* geplekte, *en* gestreepte bakken *genaamt worden. Wy verwerpen de naam van* Kroonhoorn, *om dat die is gegeeven aan eenen anderen soort, die by de Liefhebbers heel hoog gewaardeert word; die hier na zal aangewezen worden. De* Toot, *by letter* C. *verbeeldt, staat by ons bekent met den naam van* geelen Tyger, *om dat die een geele grond heeft met zwarte plekken. En die met letter* D. witte Tygers Toot, *om dat zyn grond zuyver wit is. Van deze zyn noch meerder soorten, waar van de gemeenste geele banden heeft. Die aangewezen is met letter* E. *word de* Mennitte Toot *genaamt, om datze zonder banden of vlakken is, doch schoon van luister, als ze naar de konst schoon gemaakt is. Die by* F. *afgetekent is, word de* Wolkhoorn *genaamt, waar van ook verscheide soorten zyn. Die by letter* G. *word de* Achate Kroonbak *geheeten. Die by de letters* H. *en* I. *verbeeldt zyn, op de* XXXII. *plaat, worden by ons* wilde Muzyk-Hoorns *genaamt, om dat 'er eenige onder dit geslacht, (waar van ik 'er wel in de twintig ken) naar den rechten* Muzyk-hoorn, *gelyken, alhoewel zy alle in koleur en gedaante verscheelen. Die by letter* K. *word de* grauwe Chrisant. *By* L. de bonte Chrisant. *En by letter* M. de kleine Chrisant *genaamt; doch hedendaags breekt de benaming van* Harpje *ook door. Van deze is noch een witte zoort; en een die roozenrood, bont, en fynder getekens is, doch deze zyn heel zeldzaam, en voor zoo veel ik weet, maar drie bekent. Die afgebeeld is by letter* N. *word by ons* de Hartshoorn *genaamt, om dat zyn witte vlakken, op eenen zwarten grond, Menschenhartjes verbeelden. By deze voegen wy noch een soort, heel ongemeen; zie hem verbeeldt op dezelve plaat, by* N. 1 *ons toegevoegt door den Heer* Vincent, *De Heer Doctor* D' Aquet *heeft een diergelyke, buiten welke ik 'er noch maar twee ken; hy word genaamt* de Hartshoorn met banden. *Die verbeelt zyn by de letters* O. *en* P. *worden by ons* Speldewerkshoorns *van zommigen* Goudlakenze *genaamt, doch te onregt, want de* Goudlakenze *veel bruinder en hooger van koleur zyn. Van deze* Speldewerkshoorn *zyn veele soorten, als met banden, met* witte gronden, *met* blauwe streepen, *en andere. Die verbeeldt staan by de letters* Q. R. S. *zyn* Achate Tooten, *waar van veele schoone soorten zyn, en waardig gehouden worden: doch deze zyn van de geringste, en van den Schryver genaamt, die by* Q. geplekte Katje. *By* R. Asschepoester. *En die by* S. 't Spookje, *welke benaming aangenomen behoorde te worden, om dat wy geen byzondere naamen tot deze soorten hebben. Die by letter* T. *is een uitmuntend* Tootje, *en, voor zoo veel ik*

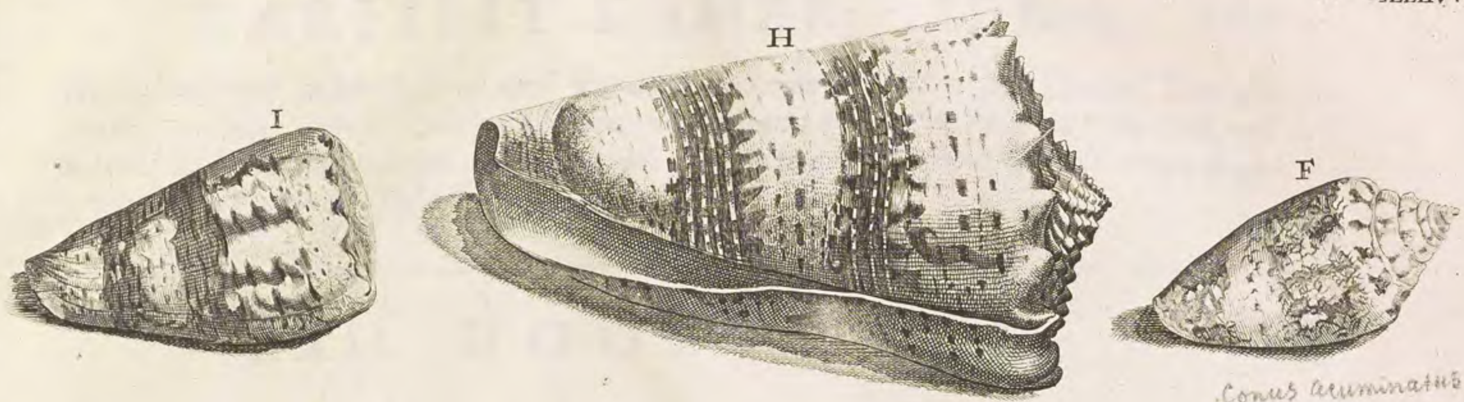
weet,

weet, alhier bygeen Liefhebbers te vinden. Hem quam een grootser naam toe, als 't gegranuleerde Katje; *doch ik zal 't niet hernoemen. Die verbeeldt is by letter* V. *noemt men de* Eikenhout-Loot; *van welke wy op de plaat* XXXIII. *een 2de soort vertoonen, afgebeeldt by* N. 1. *deze heeft een witten band aan zyn kruin, en diergelyk een door het midden loopen; buiten deze is tot noch toe geen andere bekent. Die by de letter* W. X. *en* Y. *op dezelve plaat verbeeldt zyn, worden by ons* gebande Olyvetooten *gebeeten; van welke laatste, by* Y. *getekent, veele soorten zyn, die men waardig houd, als zy rondom, en ook topschoon zyn: de Schryver noemt die by* W. *verbeeldt is*, Arakans garen: *by letter* X. Groene kaas: *en by* Y. 't Speldewerks kussen; *waar by wy 'er noch een voegen, verbeeldt op de plaat* XXXI. *met* N. 5. *deze word by ons de* groote Olyvebandtoot *genaamt, doch is heel zeldzaam. Die verbeeldt is op de plaat* XXXIII. *by letter* Z. *staat by den Schryver, en by ons bekent, met den naam van* Vliegescheet. *Maar de andere by de letters* AA. *is een* Muggescheetje, *om dat hy fynder van stippen is; hier toe voegen wy noch een (doch een veel zeldzamer soort) aangewezen met* N. 2. *de* Vloojescheet *genaamt. Die by de letters* BB. *door den Schryver* Boeren Muzyk *gebeeten, worden by ons* geplekte Tooten, *ook wel* geplekte Katjes *genaamt. Die verbeeldt zyn by de letters* CC. *en* DD. *zyn, volgens den Schryver*, oude Wyven: *waar van* DD *gegranuleert is. Die by* EE. *de* gegranuleerde Kuipersboor. *Nu volgt, by de letters* FF. *een* rivier Paussekroon, *mede onder de Tooten niet behoorende. Die by* GG. *is bekent voor de* Cyperse Kattoot, *om haar grond koleur, waar op haar tekens zwart met witte stipjes zyn. Deze Tooten zyn heel zeldzaam: De Heer Doctor* D' Aquet, *en de Heer* Vincent *zyn 'er maar bezitters van; buiten deze ken ik 'er nog maar twee. Die by de letters* HH. *noemt de Schryver* Midas oor, *om zyn gedaante; doch behoort niet onder de Tooten: wy hebben noodig geacht, hier by te voegen een rechte* Bruinnet; *zie haar afgebeeldt op de zelve plaat by* N. 3. *waar van meerder soorten zyn, doch de beste is de* geele Nethoorn; *die ons minder voorkomt als de voorgaande: die afgebeeldt is by* N. 4. *is de* Bruinnettoot, *en berust in 't Kabinet van den konstryken* Bronkhorst, *voornaam Meniatuur-schilder tot Hoorn, buiten welk 'er noch maar twee bekent zyn.*

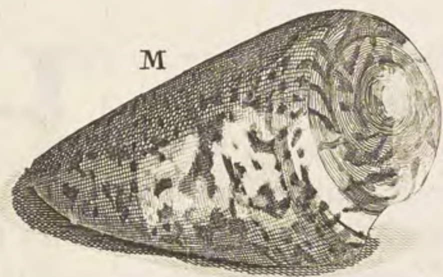
Aanhangzel tot het XXI. Hooftdeel.

Dus verre zyn wy den Schryver gevolgt, doch alzoo onder de voornoemde Tooten, *(gelyk voorheen gezegt is) de waardigste Hoorens zyn, hebben wy niet konnen nalaaten omme den Liefhebberen te vertoonen de alderzeldzaamste, die by den Schryver niet moet bekent zyn, en weinig gevonden worden, alle afgebeeldt op de* XXXIV. *plaat. Die met letter* A. *is aangewezen, komt den voorrang toe, en is genaamt* d'Oranjen Admiraal, *hy is zuiver wit van grond, heeft twee schoone hoog Oranje banden om hem heene loopen; verder is 't heele lichaam weder snel gebandeert, met witte en zwarte scharpsnydende plekken; zyn kruin, met de zelvde koleur en banden, is topschoon. Onder de Zeegewassen, en voornamentlyk de* Tooten, *is hy de alder schoonste Hoorn, die my bekent is. De Ed. Heer Burgermeester* D' Aquet *te Delft, meermaalen hier genoemt, is 'er alleen bezitter van, buiten welk 'er geen bekent is. Die verbeeldt is by letter* B. *is genaamt* d' Opper Admiraal, *en is, eer de voorgaande bekent was, de eerste Hoorn in rang geweest. Buiten deze, die hier verbeeldt is, bezit de Heer* van der Burg, *in zyn uitmuntend Kabinet, een diergelyke: zyn koleur is geelachtig bruin, met wat bruinder gevlamde streepen, die door een gevlochten zyn, met witte hartsgewyze plekken, heeft vier geele banden om hem heene loopen, met fyne witte vlakjes, en is aan zyn kruin rondom getant of getopt. Nu volgt* d'Admiraal, *mede van koleur en plekken, als de voorgaande, doch heeft een band minder: zie hem verbeeldt by letter* C. *Voor deze, die hier afgetekent staat, wierd eertyds* 500 *gulden (doch vruchteloos) geboden, waar uit men bespeuren kan, wat waarde die gehad heeft, alhoewel 'er nu geen meer dan [illegible] bekent zyn geweest; hy was toen berustende in 't Kabinet van Zwammerdam. Nu volgt noch een ander soort, mede* d'Admiraal, *aangewezen met letter* D. *genaamt, doch verscheelt wat van de voorgaande. De Heer* Ovens, *konstschilder, heeft bezitten van dezen geweest, doch is met zyn Kabinet, na zyn overlyden, naar Engeland gezonden, en aldaar verkocht. Nu volgt, die met letter* E. *is aangewezen, en genaamt word* de Westindische Admiraal, *is mede een heel schoon stuk, doch zoo waardig niet als de voorgaande. Hier volgt nu* de Vice Admiraal, *by letter* F. *verbeeldt, deze is een heel ongemeenen Hoorn, is hoogbruin, en wit gevlakt, heeft een witten band, met fynder bruine aderen, die in 't midden door hem loopen, en is heel hoog getopt. Daar zyn noch verscheide soorten, die mede zoo genaamt worden, doch deze is de rechte, en heel zeldzaam. Nu volgt* de Geneesche Toot, *verbeeldt by letter* G. *een Hoorn, die eertyds de tweede in rang was, en hoog gewaardeert wierd, welke waarde hy by dezen tyd nog redelyk bevonden heeft; hy is gridelyn of flauwpurper van koleur, heeft om hem zwarte en witte scherpgeplekte banden, die in breede en smalle bestaan. Volgt nu* de Kroonhoorn, *aangewezen met letter* H. *van deze zyn my ses soorten bekent, die alle van waardy zyn. Van deze bezit Juffr.* Oortmans, *en de voornaame Liefhebber* Cattenburg *de beste. Die by letter* I. *verbeeldt, is geen van de minste: de Heer Secret.* Blaauw, *heeft 'er in zyn uitmuntend Kabinet een, die voor niemant wykt. Deze voorgaande Hoorns, of Tooten, zyn alle van den eersten rang, en men moet, om een geacht Kabinet te hebben, deze voor al trachten te bezitten, alhoewel zy bezwaarlyk te bekomen zyn: Dit zy gezegt ten opzicht van de Tooten; doch daar zyn onder de andere soorten ook voornaame, die waardig zyn, en op haar plaatze zyn aangewezen. Nu volgen de* Tooten, *die* Achaate-Tooten *worden genaamt, waar van ook veele soorten zyn, die by de Liefhebbers waarde hebben. Onder deze munt uit, die op de zelvde plaat, by letter* K. *is verbeeldt; als mede die by de letter* L. de gestreepte Achaat-Toot *genaamt. Die by letter*

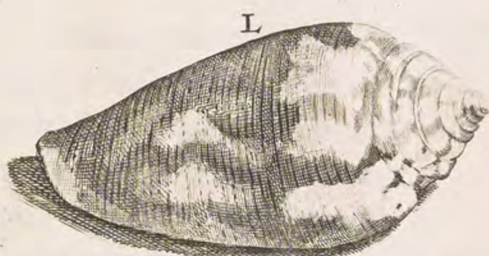
M. *be-*

Conus acuminatus

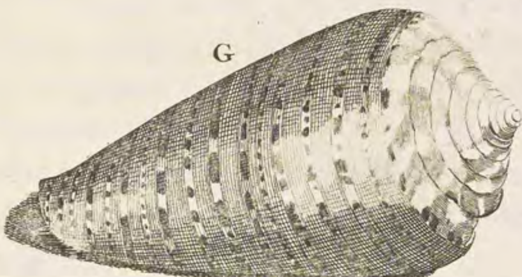
Conus proteus

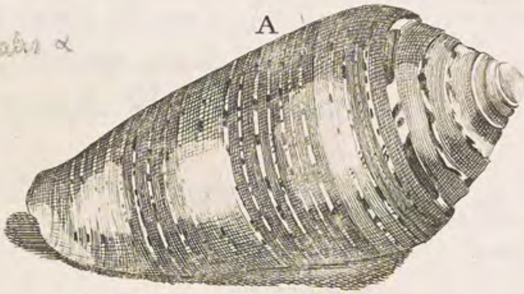
Conus achatinus

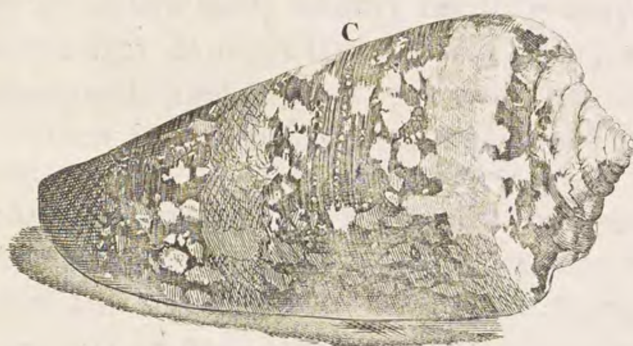
Conus ammiralis α

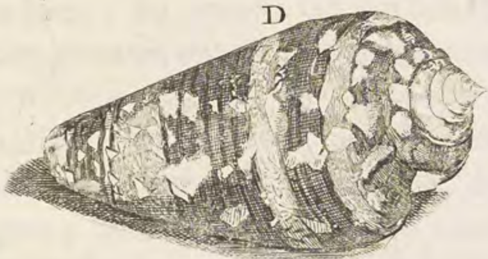
Conus genuanus

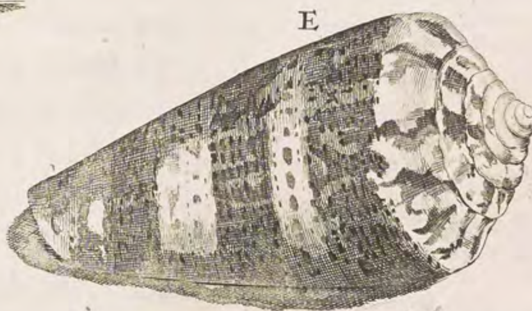

Conus aurisiacus

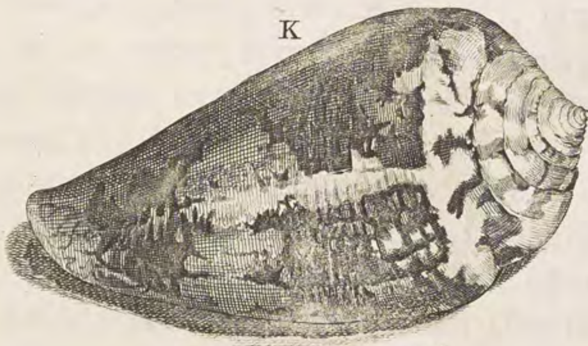

Conus ammiralis β

Conus siamensis

Conus testidunarius

M. *behoort ook onder dezelve, doch word van anderen* de klimmende Leeuw-Toot *geheeten, om haare vlakjes, die wel Leeuwtjes gelyken; zy worden om haar koleur ook wel* Schildpad-Tooten *genaamt, doch dan, als zy grooter gevlakt zyn; dus verre van de ongemeenſte en uitmuntenſte Tooten.*

XXII. HOOFTDEEL.

Alatæ: *Amb. Tatallan.*

De Alatæ beſchreven.

HEt negende hoofdgeſlacht behelſt die geene, die wy *Alatæ* noemen, dat is, gevleugelde, om dat d'eene lip altyd breed uitloopt; in 't Amboinſch *Tatallan* en *Talatallan*, naar de gelykeniſſe der uitgeſpreide vleugelen aan den vogel *Tallan*, dien wy Scheervogel noemen; zy hebben een gemengt fatzoen van een *Buccinum* en *Voluta*; want het hoofd loopt ſpits toe, als aan een *Buccinum*; maar het lyf is langwerpig, als een *Voluta*, met eenen langen ſmallen mond: *In haar geſtalte.* Tot een byzonder kenteken van dit geſlacht, hebben ze aan den mond een lang beentje, van verwe en ſubſtantie den *Onyx Marina* gelyk, aan de buitenzyde ſcherp gezaagt, beneden ſpits, en boven aan een hard vleeſch vaſt, 't welk een handje gelykt, waar *En hoedanigheden.* mede dit Dier niet alleen zynen gang volbrengt, van plaats tot plaats zich voortſtootende, maar ook geweldig daar mede, als met een zwaard, ſchermt, en al, het geen hem tegen is, wegſtoot; inzonderheit een zekere ſoort hier van, de Wyzers genaamt, dat rechte Schermers zyn.

Zyn tweederlei van aard.

De *Alatæ* zyn van tweederlei ſlach; want de uitloopende lip is aan zommigen in verſcheide takken verdeelt; aan anderen is dezelve effen en glad, beſtaande na malkander in de volgende ſoorten.

De 1ſte ſoort, is afgebeeldt op de plaat XXXV. by letter A.

I. *Harpago*, Bootshaak, of Duivelsklauw, is de grootſte onder dit geſlacht, een hand of een ſpan lang, als men de takken mede rekent; het lyf is een platte *Voluta*, wiens hoofd in een ſpitze *Turbo* eindigt; de rugge is overdwars geribt, met bulten bezet, en met bruine, of zwartachtige plekken geſchakeert; maar aan den mond zyn ze licht roozenrood; aan den rand hebben ze 6 lange takken, binnen hol en ſpits toelopende: *Haar gedaante,* waar van de achterſte, die om den *turbo* ſtaat, de langſte en de rechſte is: de twee naaſte, ter wederzyden daar aan volgende, zyn naar den voorigen gekromt: de drie *En koleur,* overige zyn korter, en zoo krom als een haak, zoo dat men den Hoorn daar aan hangen kan; waar van de twee aan 't voorſte of by de ſnuit ſtaan, van malkander afge- *Omſtandig beſchreven.* keert, als twee Buffelshoornen; en naaſt daar aan heeft de ſchaal aan d'eene zyde een wyde keep; de voorſte lap van het Dier, die men in den mond ziet, is week, dun, uit den groenen en witten geſchakeert, en dezelve heeft zyne uitwaaſſing, die naar alle takken loopen. Men verdeelt ze in mannetje, en wyfje; waar van het mannetje ſmal- *Zie het wyfje verbeeldt by letter B.* le en dikke takken heeft, meeſt toeverwulft, aan de oude ook maſſyf zonder holligheit; de plekken zyn meer bruin of ros, dan zwart, en zyn ſtomper, en wyder geopent als een geut; maar het wyfje is dun van ſchaal, zwaar geſpikkelt. Daar is ook noch een *Zie de afbeelding by letter C. waar van noch een ſoort, by letter D.* byzonder ſlach, met een breed hoofd, en 't lyf ſchielyk ſpits toelopende, zonder takken of uitlopende lip, genaamt *Stomyjes*, maar met eenen dunnen, gezaagden, en als uitgebrookenen rand aan den mond, voorts over 't lyf mede zwart geſpikkelt, en men zouze voor een onvolmaakte *Harpago* aanzien. Ik oordeel, dat deze Hoorns by *Plinius* genaamt worden *Pentadactyli*, dat is, Vyfvingers, om dat ze, miſſchien in de *Welke de beſte zyn, en waar ze gevonden worden.* Middellandſche Zee, niet meer dan 5 takken hebben. De mooiſte hier van vind men in de Bandâſche Eilanden, als ook veele op *Bonoa*, en *Manipa*; doch die zyn zeer begroeit met zeegruis, 't welk moeijelyk af te neemen is, en dikwyls de ſchaal met gaatjes doorvreet. In *Banda* en in de Zuid-Ooſter Eilanden word het Dier tot de koſt gezocht, bradende den omgekeerden Hoorn op koolen, en ſlaande daarna de ſchaal in ſtukken.

De 2de soort, verbeeldt by letter E. II. *Cornuta. Heptadactyli* by *Plinius.* Neerd. Krabben. Maleitsch *Bia Cattam.* Amboinsch eigentlyk *Tatallan.* Band. *Sipe cornuti:* Deze is kleinder dan de voorgaande, in 't gemeen een hand lang, wiens tip in 5 takken verdeelt is, en als men die van 't hoofd en den staert daar by telt, zyn 'er zeven, van ongelyke lengte, want die twee omtrent den *turbo*, of 't hoofd, zyn de langste, en die aan de zyde de kortste: Op den rug hebben ze twee of drie hooge en smalle bulten, en daarenboven overdwars geribt; zommige zyn vaalgeel, zonder spikkels, en van weinig glans, doch deze hebben de langste takken, die ook opwaarts gekromt staan: Andere hebben rosse en zwarte plekken op den rugge, wiens takken korter zyn, aan den mond zyn zommige geel, zommige violet; het Dier hier in verdeelt zich in lappen, als boven staat, maar by de snuit steekt het een lang vingertje uit, rond en styf, met een kloofje in 't voorhoofd, 't welk de mond van 't Dier is: dicht daar achter ziet men twee korte Hoorntjes, en daar op harde oogen, gelyk de Krabben hebben.

is bleek van koleur. *En andere bruinder by letter F. verbeeldt.*

Zie de plaat XXXVI. by letter G. Het wyfje hier van heeft korter en breeder takken, beneden half hol, als de pypjes van een lamp, en doorgaans dunner van schaal: Hier van vind men 'er ook tweederlei; de eene slecht, vaalgeel; de andere met zwarte plekken: Zy hebben ook haare Stompjes, gelyk de voorige, die een byzondere soort maaken, zonder takken, met een gezaagden of afgebrooken rand, geelachtig van koleur. Zy worden mede tot de kost gezocht, en zyn op alle stranden gemeen; doch men vind 'er weinig, die niet met Zeegruis besmet zyn. By *Jonston Histor. Pisc.* worden deze Hoorns onder de *Murices* gerekent, en *Coracoides* genaamt, om dat de takken naar Ravens-bekken gelyken.

Waar van noch een 2de soort.

De 3de soort, is verbeeldt op de plaat XXXV. by letter H. III. *Cornuta decumana*, is een zwaaren plompen Hoorn, wel tienmaal zwaarder dan de voorgaande, wegens de dikke schaal, die aan de uitlopende lip ook 7 korte takken heeft, den staart daar onder gerekent; de rug is niet zeer gebult, maar zoodanig met Zeegruis bedekt, dat men het voor een klippe zoude aanzien. Zy word zeer zelden gevonden, en schier alleen op *Bonoa.*

De 4de soort, is afgebeeldt op de plaat XXXVI. by letter I. IV. *Cornuta millepeda.* Neerd. Duizentbeen, deze is platter dan de voorgaande, op den rug vaal, en dicht gespikkelt, met rosse streepen; de lip verdeelt zich in 10, en zomtyds 11 korte takken, alle naar achteren gekromt, waar van de snuit en 't hoofd de langste zyn; op den rug heeft het verscheide knobbeltjes, en de lippen zyn mooi geschildert met zwarte en roode streepen.

De 5de soort op dezelve plaat, by letter K. V. *Cornuta nodosa.* Neerd. Podagra, of Scorpioen; deze is 't kleinste van dit geslacht, ook in veele takken verdeelt, waar van de staert lang, en krom is als een Scorpioens staart: alle de takken, en de rug zyn geknobbelt, gelyk de vingers, aan die het *Podagra* lang gehad hebben; aan den mond is het geribt, met zwart en rood geschildert, maar de uitsteekende ribben zyn wit. Het word weinig gevonden, en meest in de *Liassers.*

De 6de soort, by letter L. VI. *Alata lata*, Breedlip, dus verre van de *Alatæ* met getakte lippen; volgen nu de ongetakte met een enkelde slechte lip, waar onder de grootste is de Breedlip, om dat ze zeer breed uitloopt, dik en kantig van lip, die zomtyds van binnen hol is; over 't lyf donkergeel, met weinige rosse plekken, van binnen glad en rood, zelden te vinden; deze noemen zommige eigentlyk *Tallan.*

De 7de soort, by letter M. VII. *Epidromis*, een Bezaantje, dezes lip loopt op 't breeste, en zyn *turbo* of hoofd steekt uit, gelyk een *Buccinum*, en naast daar aan is de lip op het grootste en breedste; als men de spits onder houd, gelyken ze zeer wel een Bezaantje; zy zyn op den rug plat, en dooijergeel, meerendeels eenparig van koleur, zommige met weinig rosse streepen.

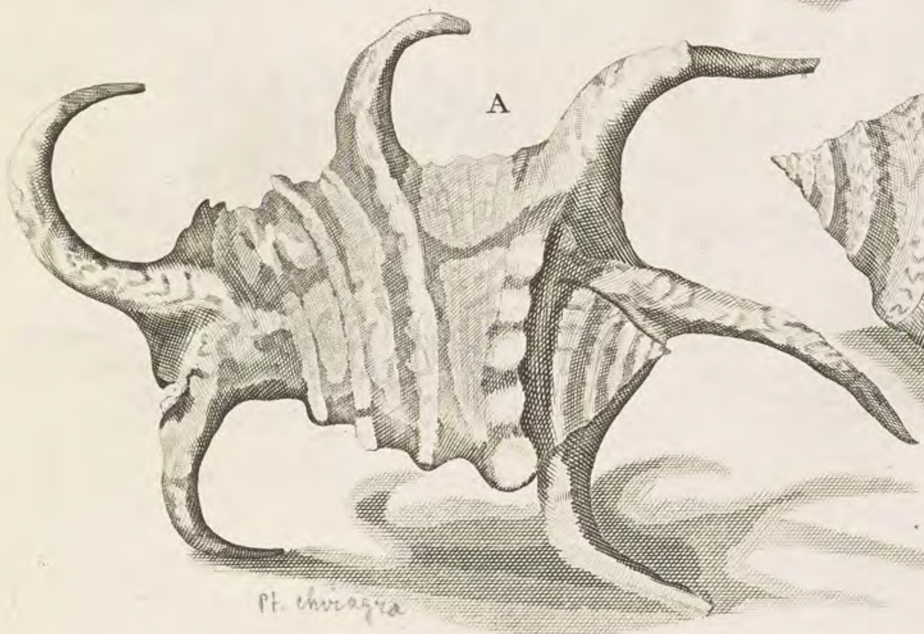
De 8ste soort, by letter N. VIII. *Epidromis gibbosa*, Bultjes, zyn als de voorgaande, doch kleinder, bultiger en dikker van schaal, hooger geel, en doorgaans met rosse kromme streepen, als draaden verziert: beide hebben ze een zwaard, daar zy mede schermen; en vallen veel in den Amboinschen Inham.

Een 2de by letter O. Daar is noch een *Epidromis*, langer dan de voorgaande, en smalder van vlerken, die

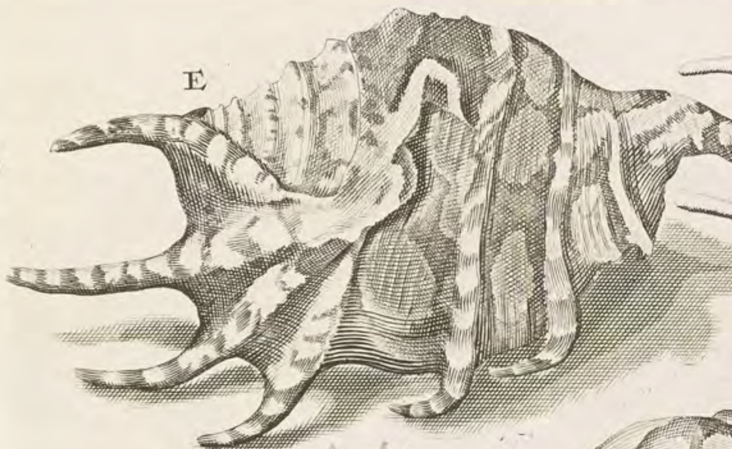
N°. XXXV.

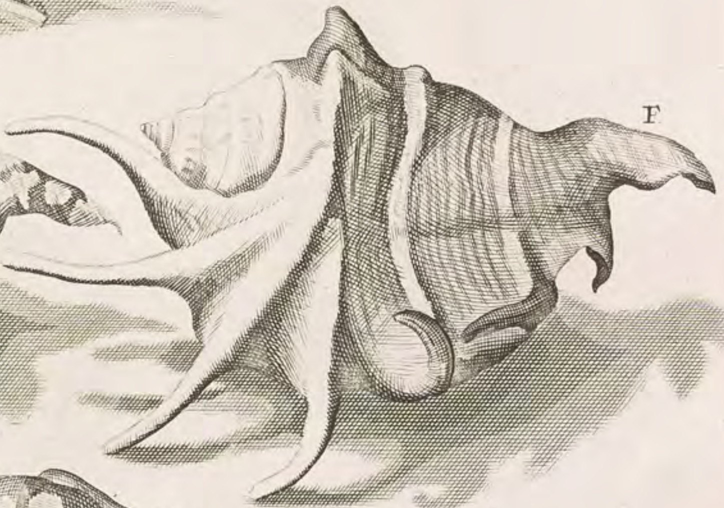

D
Pt. lambis

B
Pt. chiragra

A
Pt. chiragra

C
Pt. chiragra

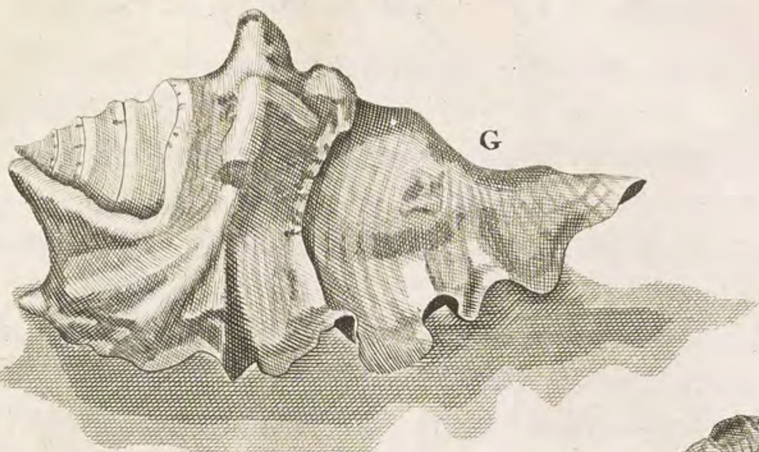

E
Pt. lambis

F
Pt. lambis

H
Pt. lambis

mm

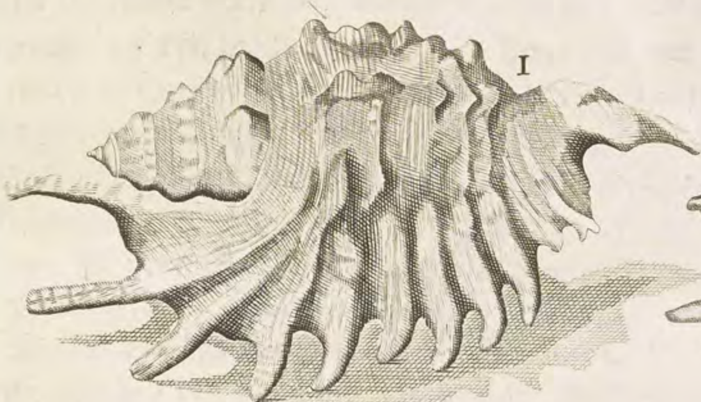
N°. XXXVI.

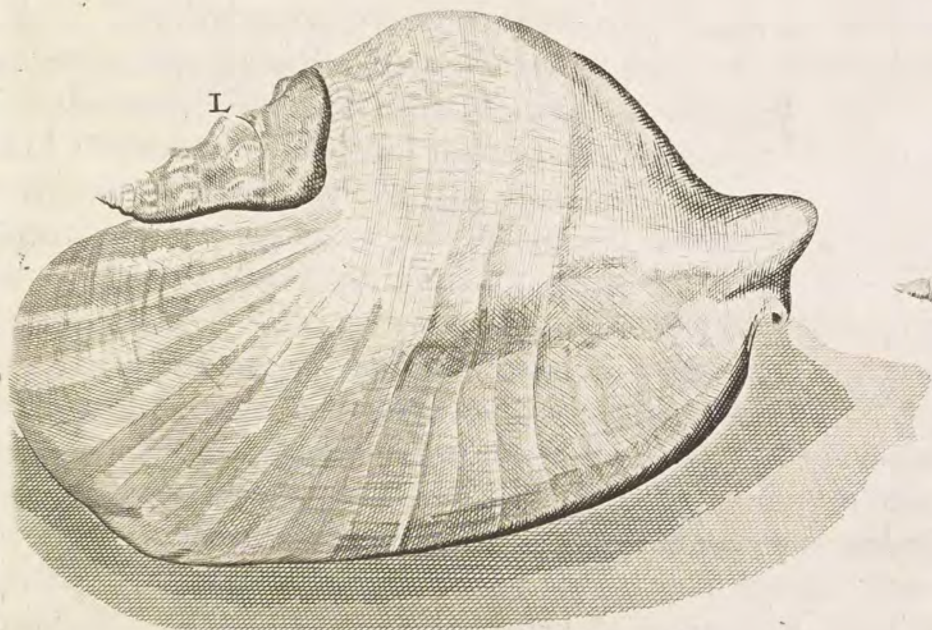
Pt. lambis

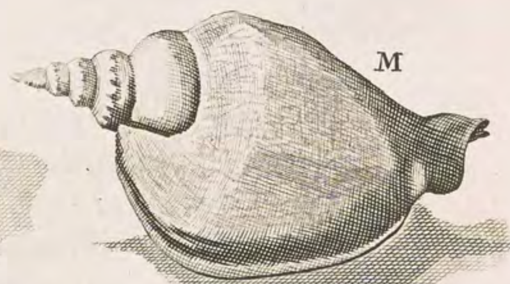
Pt. millepeda

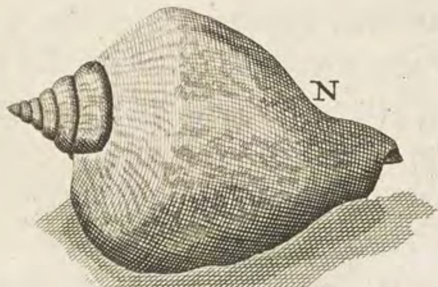
Pt. scorpio

Strombus latissimus

Stromb. epidromis

Stromb. canarius

Stromb. vittatus

Stromb. troglodytes

nn

die men ſmalle en opgerolde Bezaantjes noemt; doch zelden te vinden, deze kan men voor een byzondere ſoorte houden.

De 9de ſoort, by letter P.

IX. *Epidromis minima*, kleine Bezaantjes, zyn ſchaars een lid van een vinger lang, dik van ſchaal, op den rugge bruin, voor in den mond ſchoongeel; worden op de kuſt van *Hitoe* op ſteenige ſtranden gevonden. De Maleijers noemen deze 3 ſoorten *Bia Leijer*.

De 10de ſoort, by letter Q. op de plaat XXXVII.

X. *Lentignoſa*, Sproetjes, zyn breed, maar dik van lip, over 't lyf met bulten en knobbels bezet, met zwart, ros, en groen geſpikkelt, doch doodſch van koleur, maar van binnen zyn ze glad, uit den geelen incarnaat, en met kuiltjes onder de buitenſte knobbels. Maleitſch *Bia Taijlala*, om dat haare ſpikkels naar ſproeten gelyken.

De 11de ſoort, op dezelve plaat, by letter R.

Waar van een andere.

En noch een 2de ſoort is.

Zyn zeer ſterk.

XI. *Pugiles*, Schermers, Maleitſch *Bia t' unjockan*, dat is, Wyzers, om dat ze, nevens de ſpitze voor uit, een kleine vinger hebben, waar mede zy naar iets ſchynen te wyzen: zy zyn mede niet breed, maar dik van lip; voor hebben ze een merkelyken *turbo* of toegeſpitſt hoofd, en achter een ſtaart om hoog gekromt, aan te zien als een Ambonees, die op een voet ſtaat en ſageliſt: Zy zyn tweederlei van fatzoen; 't eerſte ſlach is grauw, zeer geript, en met knobbels bezet; de rand des monds is dik, doch heeft een ſcherper kant; van binnen zyn ze lichtrood, met witte aderen; de Wyzer, of 't vingertje, is bykans zoo lang als het lyf, en ſtaat gemeenlyk wat krom: Het tweede ſlach is bruin, effener en gladder, over den rug met witte ſpikkeltjes, en aan den bovenkant met weinige knobbels; de lip is mede dik, doch ronder dan aan 't voorgaande, van binnen ſchoonrood: de Dieren hebben het zwaerdje getand, en meer tot hun wil, dan eenige van de voorgaande; 't zelve ſtaat aan een klein handje, en zy zyn daar mede zoo vaardig, dat 'er 3 of 4 in een ſchotel leggende, met andere Hoorntjes opgevult, zoodanig aan 't ſchermen en wegruimen geraakte, dat 'er weinige in den ſchotel blyven; en niemant is zoo ſterk, dat hy de verſche dit zwaertje afrukken kan: Zy zyn gemeen op alderhande ſtranden van de Amboinſche Eilanden, en worden, gelyk de voorgaande, van de Inlanders gegeeten, doch hebben alle 't gebrek, dat ze, die hun veel eeten, een bokachtich zweet aanbrengen.

De 12de ſoort, afgebeeldt by letter S.

Zyn goed tot ſpys. En waar gevonden worden.

XII. *Luhuana*, in 't Duitſch Loehoneeſche Hoorntjes, deze gelyken eenen langwerpigen *Buccinum*, omtrent ½ vinger lang, doch hebben het gemeene kenteken van de *Alatæ*, te weeten, een ronde keep in de lip omtrent de ſnuit, dik van ſchaal, op den rugge effen, witachtig, met breede vaale plekken, die eenige breede banden maaken, van geen zonderlingen glans; binnen in den mond hebben ze tot een byzonder teken, dat ze aan den lip ſchoonrood zyn, zoo verre men naar binnen kan zien; aan de zyde, daar tegen over, zyn ze zwart, met groen en geel gezoomt: Deze zyn mede goede Schermers, en worden veel gegeeten. Men vind ze veel op alderhande ſtranden, doch nergens zoo veel, als op het land van *Loekoe*, waar van ze den naam draagen, en in den zelven geheelen bogt van *Kaijbobbo*: zy zyn wegens hunne meenigte in geene achting.

De 13de ſoort, by letter T.

Een andere ſoort, by letter V.

Een derde by letter W.

En noch meerder ſoorten.

XIII. *Canarium*, Maleitſch *Bia Canarij*, alzoo genaamt, naar de gedaante van een geſchilde Kanary, zyn van fatzoen, gelyk de voorgaande, doch doorgaans kleinder, van 4 of 5derlei ſoorte: De eerſte en grootſte zyn een kleine vinger lang, ſlecht en effen van ſchaal; zommige met donkergrauw of rookverwige; zommige met geele banden op een witten grond: Men vind 'er ook, doch zeer zelden, die ganſch wit zyn: De vierde ſoort is niet boven een vingerlid lang, met bulten aan den bovenkant, en een verheeve lip aan den mond, grauw, met zwartachtige of bruine ſtipjes: De vyfde ſoort is noch kleinder, maar de mooiſte van ſchildery, want op een witten grond, ziet men lichtroode en groenachtige plekken en ſtipjes, die eenige bloemen verbeelden; zommige met banden en ſtreepen; zommige met ſtipjes, die in ryen ſtaan. Zy zyn mede Schermers, en als het rechte Dier daar uit is, groeit 'er een *Cancellus* in, of *Cuman*; van andere *Cumans* daar in verſchillende, dat hy zoo geen groote ſchaer heeft, waar mede hy de deur van zyn huis ſluiten kan, gelyk de *Cumans* van de Alykruiken.

De 14de ſoort, by letter X.

XIV. *Canarium latum*, verſchilt van de voorgaande, om dat het breed uitloopt, ſchier

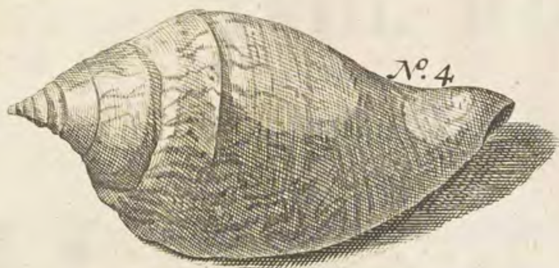
ſchier als een Bezaantje; over 't lyf donkergrauw, met geele en witte ſpikkeltjes, waar onder men zomtyds langwerpige vind, die naar opgerolde Bezaantjes gelyken.

De 15de ſoort, by letter Y. XV. *Samaar*, gehoort mede onder de Kanaryen, langwerpig, rond, en toegeſpitſt, om den omloop met plooijen verziert.

d' Alatæ, *worden by alle de Nederlantſche Liefhebbers* Krabben *genoemt*; (*eenige uitgezondert*) *die men* Laphoorns *noemt. Deze* Krabben *zyn veele in ſoorten, en ons bekent onder de benaming van Mannetjes en Wyfjes. De mannetjes zyn, die hun takken dicht toe, en geſlooten zyn; de Wyfjes, die haar takken platter en open zyn als gooten. De Schryver heeft ons verſcheide ſoorten toe laaten komen, onder byzondere benamingen, die wy daar by zullen laaten. De eerſte is verbeeldt op de plaat* XXXV. *by letter* A. *die by hem* de Bootshaak, *ook wel* de Duivelsklauw *word genaamt: Een andere van deze ſoort, is verbeeldt by letter* B. *dewelke by ons voor het Wyfje van de voorgaande word gehouden: Noch een ſoort, by letter* C. *noemt de Schryver*, Stompje; *van welke een tweede by letter* D. *verbeeldt is. De* 2de *ſoort, met letter* E. *aangewezen, word de* geplekte Krab; *en die by letter* F. *de* geele Krab *genaamt, om dat ze geelachtig, wit, en zonder vlakken is. Zie hier van een Wyfje verbeelt op de plaat* XXXVI. *by letter* G. *Die by letter* H. *is de* 3de *ſoort, en ſtaat op de* XXXV. *plaat, waar van niet te zeggen valt, dan dat dezelve dienſtig is voor grot-of fonteinwerk; want hy om zyn plompheit geen plaats in een Kabinet verdient. Doch de Schryver toont wyſſelyk aan, wat voor ſoorten de Natuur al voortbrengt. Hier volgt nu de* 4de *ſoort, verbeeldt op de plaat* XXXVI. *by letter* I. *die de Schryver* Duizentbeen *noemt: Deze, en ook de navolgende, aangewezen met letter* K. *zyn zeldzaam; en word de laatſte by ons de* Podegra kreeft *genaamt, veelligt om de knobbels, die in zyn takken ſtaan, waar van wy 't Wyfje, op de plaat* XXXVII. *by N.* 1. *hebben laaten verbeelden. Nu komen die ſoorten, die by ons* Laphoorns *genaamt worden, om haare groote en ongeſpleete vleugels of lappen, die bezyden hun mond uitſteeken: alhoewel de Schryver die onder de voorgaande ſtelt. Wy zullen echter den Schryver, die deze volgende de* 6de *ſoort noemt, byblyven, hy is aangewezen op de* XXXVI. *plaat, by letter* L. *en word by ons* de groote Laphoorn *genaamt. De* 7de *ſoort, by letter* M. *noemt de Schryver* 't Bezaantje, *doch hy is by ons* het Duifje *geheeten. De* 8^ſte *ſoort, by letter* N. *verbeeldt, noemt zyn Eed.* 't Bultje; *waar van noch een* 2de *ſoort, by letter* O. *het* opgerolde Bezaantje *word geheeten. De* 9de *ſoort, by letter* P. *is een kleinder van de voornoemde. De* 10de *ſoort, is verbeeldt op de plaat* XXXVII. *by letter* Q. Sproetje *by den Schryver, en by ons* Kikvorſch *genaamt. De* 11de *ſoort, aangewezen met letter* R. de Schermer, *of* de Wyzer *genaamt, word by ons* 't geknobbelde Laphoorntje *geheeten. De* 12de *ſoort, by letter* S. 't Loehoenſche Hoorntje. *De* 13de *ſoort, by* T. *verbeeldt* de gebulte Kanary; *waar van een andere by letter* V. de gebande Kanary; *en een* 3de *by* W. de gebloemde Kanary. *De* 14de *ſoort, by letter* X. de breede Kanary. *De* 15de *ſoort, by letter* Y. *een* Samaar. *Deze alle, naar de benaming van den Schryver; waar by wy noch voegen eenige noodige ſtukken, onder deze behoorende, die weinig bekent zyn. Op de plaat* XXXVII. *by N.* 2. *is afgebeeldt het Pronkſtuk der* Laphoornen, *namentlyk de* Oranjevlag, *zoo genoemt, om zyne ſchoone oranje, en witte banden, en die waarlyk over al de* Laphoorns *de vlag voert; en is, buiten die de Heer* Vincent *bezit, geene dan deze bekent. Hier by heb ik geſtelt den* Lapſchen geplekten Laphoorn, *toebehoorende den Heer* de Jong, *die dezelve uit Lapland heeft bekomen, en buiten deze, geene meer bekent is, aangewezen met N.* 3. *hy is geelachtig wit, met zwarte ſtippelen en vlakken. N.* 4. *is een andere ſoort, my uit Weſt-Indien toegekomen, doch met weinig koleur. Die afgebeeldt is, by N.* 5. *word mede onder* de Laphoorns *gerekent; van deze zyn veele ſoorten, en men vind' er nauwlyks twee, die malkander gelyken, waarom zy by de Liefhebbers* Kemphaantjes *worden geheeten. Op de voorgaande plaat* XXXVI. *is noch een klein* gebandt Laphoorntje, *by N.* 6. *verbeeldt; en by N.* 7. *een diergelyke, doch aanmerkelyk, om zyn gedraaide ſpil of toppunt, waarom ik 't zelve waardeere.*

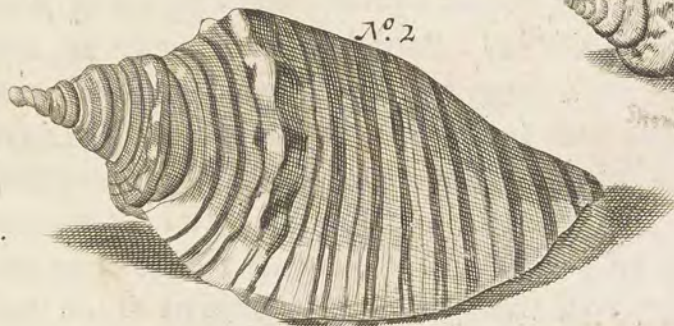
XXIII. HOOFT-

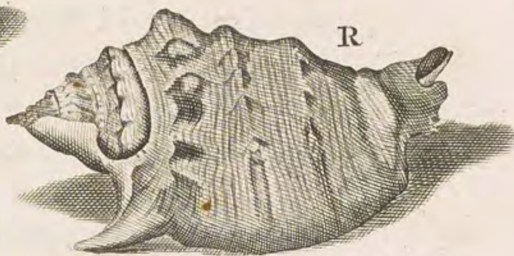
N°. XXXVII.

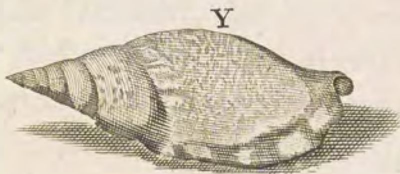

N°.4

N°.5
Strombus gallus

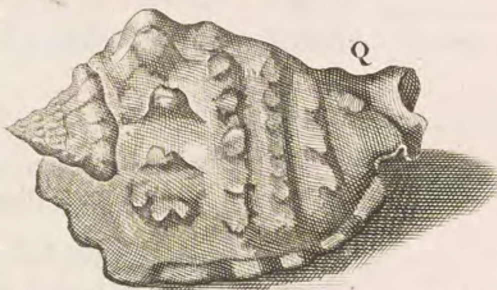

V
Stromb. gibberulus

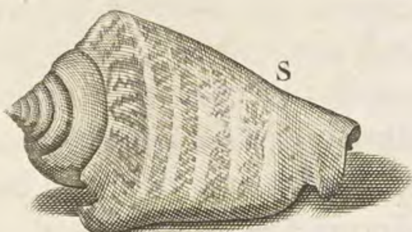

N°.2
Voluta vexillum

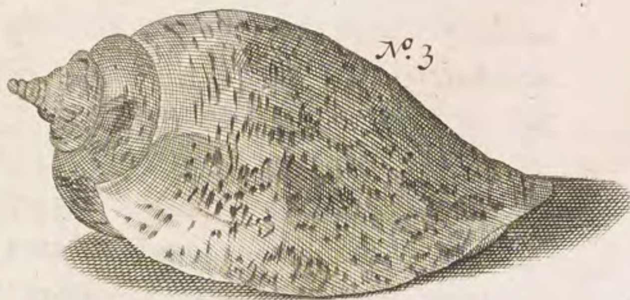

R

Y

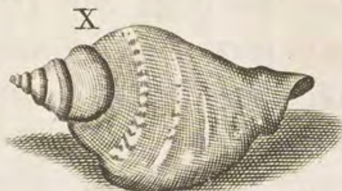

N°.1
Pterocera chiragra

Q

S
Stromb. luhuanus

N°.3

T

X
Stromb. succinctus

W
Stromb. floridus

XXIII. HOOFTDEEL.

Porcellana major : *Bia belalo.*

De Porcellanæ beschreven.

HEt tiende Hoofdgeslacht behelst de *Porcellanæ*, een byzonder slach van Hoorentjes, in fatzoen van alle de voorgaande veel verschillende, want deze hebben gansch geenen *Turbo*, of uitsteekend hoofd; zy zyn rond gebult van rugge, aan den buik platachtig, waar langs een scheur of smalle mond loopt, langer dan de geheele Hoorn, wiens lippen ter wederzyden innewaarts loopen, doch zoodaanig; dat d'eene aan den rechterhand geenzins innewaarts gerolt of gewonden is, maar gekarrelt of met stompe tanden gezaagt; d' andere zyde hier tegen over, is aan den mond mede wat gekartelt, vol ribben of voorens, en loopt voorts innewaarts, met veele draaijingen t' zaamen gerolt; de beide einden van dezen scheur zyn schier even eens; doch aan 't bovenste ziet men eenige voetstappen van de draaijingen, en daar aan op zommige eenen kleinen spits of *turbo*: Voorts zyn alle deze soorten van natuur glad, en blinkende als een spiegel, zoo dra ze uit zee komen: Haaren gemeenen naam is in 't Latyn *Concha venerea*; by *Ennius*, *Matriculus*; by *Plinius Lib.* 9. *Cap.* 25. is ze qualyk uit de *Mutiano-Murex* te scheiden, daar nochtans aan alle deze soorten niets scherps of steekeligs is, 't welk op eenen *Murex* past. Hedendaags noemt men ze *Porcellanæ*, uit navolginge van de Grieken, die ze *Charinæ* noemen: *Apud utorsque nomen acceperunt à similitudine pudendi muliebris, quod Græci Chæron, Latini porcum & porculum vocant, cujus aliquam similitudinem refert hujus Conchæ rima*; zommige Duitschen noemen ze uit gelyke reden Klipkoussen; doch met eenen fatzoenlyken naam mag men ze wel *Porcellanæ* noemen; Mal. *Bia* of *Sipo bilalo*, dat is, Likhoorntjes, om dat men daar mede linnen, papier, en diergelyke kan likken, dat is, glad maken; Amb. op Leitimor, *Huri*; op Hitoe, *Aulilu*. Zy bestaan in de volgende soorten:

Hier van zyn veele soorten.

Plinius tegengesproken.

Waarom die Porcellanæ genoemt worden.

Worden Klipkoussen genaamt.

Ook wel Likhoorns.

I. *Porcellania guttata*, Neerd. Klipkoussen, Mal. eigentlyk *Bia bilalo* en *Krang krontsjong*. Dit is, de grootste en schoonste van dit geslacht, omtrent een kleine vuist groot, zeer rond, en glad van rugge, en dezelve dik gespikkelt met zwarte droppels, daar andere kleindere bruine en geele onderloopen; en langs den rugge gaat een goudgeele streep, doch niet aan allen; en hoe eenparig de zwarte droppels zyn, hoe raarder men ze houd; straks uit zee komende blinken ze als een spiegel; de buik is niet zeer plat, maar effen, zoo dat ze daar op leggen konnen, zeer wit en blinkende; van het Dier ziet men niets dan eenen dunnen lap, schier op dezelve manier gespikkelt als de schaal, te weeten, met zwarte, bruine, en geelachtige droppels, daar witte korreltjes op zitten, en beneden steekt het een korte tong uit, en daar aan twee korte hoorntjes met de oogen: 't Geene men voor 't Wyfje hier van houd, is dun en ligt van schaal, gewint schier zyn volkomen grootte, eer het d'eene lip omrolt, dewelke scherp en dun is als parkement; de schaal is schoon geschildert met zwart, blauw, en geel; en hoe meer blauw hier onder loopt, hoe raarder zy zyn: Men vind ze op zoodaanige stranden, die een wit zand hebben, met groote klippen, die daar in bloot leggen; zy houden zich meest onder 't zand verborgen, want al wat boven 't zand uitsteekt, word ruig en doodsch, maar by nieuwe en volle Maan, komen ze by nacht uit het zand, en hangen aan de klippen: Men heeft veel moeite om'er het Dier uit te krygen, dat de schaal haaren schoonen glans behoud; want als men ze vergraaft, of onder den Hemel laat leggen, zoo gewinnen ze eenen doodbleeken koleur, die onder de buitenste gladde schaal doorblinkt, zoo dat het schynt, dat dit Dier allenkskens stervende, zynen schaal van haaren glans berooft; dierhalven is 't de zekerste weg, dat men de versche niet meer dan in heet water steeke, dat ze even daar in konnen sterven, het vleesch met haa-

De 1ste soort, is verbeeld op de plaat XXXVIII. by letter A.

Haar gedaante.

Omstandig beschreven.

Van deze een 2de soort, die men voor het Wyfje houd.

Waar zy zich onthouden.

En hoe men die moet zuiveren.
Opmerking omtrent het ſchoon maaken.

ken zoo veel uithaalende, als men kan, en het overige met den ſchaal aan eenen ſchaduwachtigen plaats leggende, daar ze noch regen, noch zon bereiken, en zoo laat men ze van de Mieren uiteeten: Men moet ze in geen verſch water leggen, zoo lang'er iets van 't vleeſch in is, want een nacht daar in blyvende, zullen ze verbleeken, ook moet het doode bloet van d' eene d'anderen niet raaken, waar door ze mede bederven; om het tweede of derde jaar moet men hun te drinken geeven, dat is, eenen halven dach in zout water leggen, met verſch water uitſpoelen, en dan weder in de Zonne droogen; uit den ſchaal maakt men tabaksdoozen en lepels, maar by deze Inlanders zyn ze in geen gebruik, behalven dat zommige arme Luiden, door den honger geprangt, die op koolen braaden, en eeten; 't welk hen zomtyds zoo qualyk bekomt, dat zommige het met den dood moeten bezuuren, en zommige worden ter nauwer nood noch geredt: Deze gedenken niet aan den gemeenen Grondſpreuk, by d' Inlanders vaſt geſtelt, dat onder de Zeehoorntjes al 't geene glad en blinkende is, of 't geene niet dan roode ſpikkels heeft, tot de koſt niet deugt: Daarentegen, dat de ruige en ſteekelige altyd beter zyn. Wanneer nu iemant onvoorzichtig hier van mogte gegeeten hebben, zal men hem terſtond rykelyk ſuikerwater, of eenigen dikken ſyroop ingeeven, om het worgen te beletten, dat de keel niet toetrekt; en daar na tot tegenbaat het zwarte *Calbakaar* (in 't XIIde Boek van onzen *Herbarius* beſchreven) met water gewreeven, ingeeven, 't welk die ſchadelyke koſt door braaken uitwerpt; dit moet veerdig toegaan, om het geneesmiddel in de maag te brengen, eer de keel toetrekt, in welk een geval het niet helpen kan; gelyk in 't jaar 1664. aan een Vrouw op de *pas Baguala* bezogt is, die door t' nuttigen van dit Dier is geſtorven, dewyl 't *Calbakaar* te laat aanquam, en de keel al toe was.

Welke ſoorten tot ſpyze bequaam zyn.
Raad tegen die ſchaadelyk zyn.
Voorval 't geen doodelyk was.

De 2de ſoort, afgebeeldt op dezelve plaat by letter B.

II. *Porcellana montoſa*, is wat kleinder dan de voorige, en doodſcher van glans, bleekwit van ſchaal, daar op veele hoeken en heuvels met roſſe ſtreepen ſtaan, als of men van verre een rond geheuvelt gebergte zag, gelyk men het Eiland *Aſcenſion* ſchildert: By de onze word het de *Caap* genaamt, beduidende de *Caap de bon Eſperance*; maar is zeer zelden te vinden, en in Amboina genoegzaam onbekent.

De 3de ſoort, verbeeldt by letter C.

III. *Concha teſtudinaria*, Karet, is langwerpiger dan de voorgaande *Caap*; op den rugge ſchoon geplekt, gelyk men aan Schildpadshoorn, of karet ziet, en voorts ſpiegelglad; eertyds qualyk genaamt *Caap ſuſo*, doch nu hiet ze *Karet*, en word onder de raarſte gerekent.

De 4de ſoort, by letter D.
Zyn heel zeldzaam.

IV. *Argus*, dit is een langwerpige *Porcellana*, bruinverwig van ſchaal, doorgaans aardig geſchildert, met witte oogen, elk oog is uit 2 of 3 kringen gemaakt, gelyk men den reus *Argus* ſchildert: Zy worden ook zeer zelden gevonden, om dat ze zich wat diep in zee ophouden, en zomtyds in de bobbers kruipen, of door een aardbeeving opgeworpen worden, gelyk in 't jaar 1674. by den hoek *Ciel*, op klein *Keram*, gebeurt is; doch de meeſte daar onder zyn doof van koleur; en de blinkende heel raar.

De 5de ſoort, by letter E.

V. Slangekoppen, groote; deze zyn plat van buik, en hebben rondom eenen ſmallen kant aan den buik, een vinger breed; boven de kanten zyn ze rondom zwart of donkerbruin, blinkende als een ſpiegel; de rug is met taneite plekjes geſpikkelt.

De 6de ſoort, by letter F.
Een ander ſoort, by letter G.

VI. Slangekoppen, kleine; zyn van het zelve fatzoen en verwe, doch kleinder, niet boven een lid van een vinger lang, mede zeer glad en blinkende: Zy zyn gemeen op ſteenige ſtranden, gelyk die van *Laricque* en *Nuſſatello* zyn. Men vind hier van een raar ſlach, op den rugge blauwachtig, met eenen geelen ader, 't welk men blauwe Slangekoppen noemt.

De 7de ſoort by letter H.

VII. Witte Jamboezen, zyn van grootte en gedaante de voorgaande gelyk, doch ganſch wit, gelyk zeker ſlach van witte wilde Water-Jamboezen; die rug heeft overdwars eenen uitſteekenden kant, en by de twee einden ziet men een bleekwit korreltje, in een kring ſtaande, als en ingevatte paerl, en daar by een lichtrood plekje, 't welk met ter tyd verbleekt; het Dier is mede wit, en dun doorſchynend, met zwarte ſtipjes, en word weinig gevonden.

VIII. *Tal-*

VIII. *Talpa*, een Mol, deze is langwerpig, rond als of het een rolle was, zwart of donkerbruin aan den buik, en aan de zyden; de rug heeft twee bleeke, en tuſſchen beiden eenen roſſen band: Zy worden by de Inlanders veel gebruikt tot het gladmaaken van de Piſſangbladeren, daar ze de tabaksrolletjes van maaken, en hebben de koleur en gedaante van een Mol. *De 8ste ſoort, by letter I.*

IX. *Carneolo*, Maleitſch *Bia daging*, is mede langwerpig als de voorgaande, doch aan de einden ronder, daar de voorige een kuiltje hebben; eenpaarig lichtrood, of vleeſchverwig. *De 9de ſoort by letter K.*

X. *Porcellana ſalita*, Zoutkorreltjes, deze zyn korte, ronde *Porcellanæ*, omtrent 2 duimen lang, op den rug grauwbruin, met witte droppels, die eenigzins uitſteeken, als of 'er korrels zout op geſtrooit waaren; op den buik zyn ze roodachtig, doch beſterven meeſt bleekgeel; het Wyfje hier van is dun van ſchaal, met weinige en geenzins uitſteekende korrels. Zy zyn gemeen op alle ſtranden, en daarom veracht. *De 10de ſoort, by letter L.*

XI. *Porcellana Litterata ſive Arabica*, Letterhoorntjes, of Arabiſche Hoorentjes, zommige houden ze voor de Muzykhoorntjes: Zy zyn plat van buik, met eenen dikken kant rondom, die wat uitſteekt; op den buik zwartachtig, en aan de zyden met zwarte droppels; de rug is getekent met taneite of roſſe ſtreepjes, en ſtippeltjes, 't Arabiſche ſchrift zeer wel gelykende; doch andere maaken 'er een *tabulatuur* met Muzyknoten van; men kan 'er ook eenige van onze Letteren uit beſchouwen. Een tweede ſlach hier van is ligt van ſchaal en koleur, in plaats van ſchrift, heeft het veele verwarde ſtreepen, als of het Landſchappen waaren; zie de kluchtige figuur van een Muzicaalhoorn by *Rochefort Hiſt. Antill. Lib.* 1. *Cap.* 19. *Art.* 9. *De 11de ſoort, by letter M.* *Waar van een 2de ſoort.*

XII *Porcellana lentiginoſa*, Kakkerlakjes, zyn ruim een lid van een vinger lang, en hoog gebult; op den rug vol roſſe, zwarte en hooggeele ſpikkeltjes, waar tuſſchen lichtblauw loopt: Men zoude meenen, dat het de Jongen waaren van d' eerſte ſoorte, doch deze woorden niet grooter, en hebben tot een byzonder teken aan den buik eenige uitſteekende ribben, van 't eene einde tot het ander: De Wyfjes zyn ligter van ſchaal, zonder ribben aan den buik, eenparig met ros geſpikkelt, en zoo ligt, dat men ze van haar plaats wechblaazen kan. *De 12de ſoort, by letter N.* *Een andere ſoort, die men voor 't Wyfje houd.*

NB. Als wy in 't verhaal dezer Hoorentjes van Mannetje en Wyfje ſchryven, moet men niet meenen, dat onder dezelve in der daat zulk een onderſcheid van geſlacht zy, maar om dat, naar de gemeene gewoonte, voor 't Wyfje genomen word, het geene t' ligſte, en 't gladſte is. *Aanmerking.*

XIII. *Variolæ*, Mazelen, zyn weder wat langwerpig, en van tweederlei ſlach: Het eerſte en grootſte heeft aan de zyden groote zwarte droppels, gelyk zeeker ſlach van kinderpokjes, die de Maleijers, *Lute lute beſſi*, dat is, Yſerpokjes noemen: Het ander ſlach is wat kleinder, en heeft aan de zyden purpere droppels, gelyk de mazelen (*morbilli*:) beide zyn ze op den rugge verwart geſpikkelt, met ros en taneit; doch de laatſte zyn de mooiſte. *De 13de ſoort, by letter O, en P.*

XIV. *Ovum*, Maleitſch *Bia* of *Sipot Saloacco*, deze zyn van gedaante als een Eendei, of wat langwerpiger; de tip van den mond is langer dan het geheele Hoorn, en gekartelt; de geheele ſchaal is ſpierwit, ſpiegelglad en blinkende, behalven de dikke lip, die aan zommigen geelachtig of vuilwit is; van binnen is de ſchaal violet, en het Dier van buiten pikzwart, gelyk het ook in een zwarten inkt verſmelt. Deze witte Eijers zyn in groote achting by de Alphooreezen, of wilde Bergwoonders van *Keram*, op wiens ſtranden zy ook meeſt vallen; want niemant onder hun mag deze Hoorentjes aan den hals, of in de tuit van 't haar draagen, dan hunne Voorvechters en die eenige hoofden van den vyand gehaalt hebben: Als men ze in ſtukken ſlaat, en met ſlypen op een ſteen daar uit ronde, langwerpige, of van andere gedaanten ſtukjes formeert, worden dezelve gebruik, om de lange ſchilden *Saloacco* genaamt daar mede in te leggen, 't welk hun eenen grooten fraaijigheit geeft, om dat deze ſtukjes ſchynen, als of ze wit verglaaſt waaren, en fraai uitſteeken op die zwarte ſchilden, die met rood en geel gezoomt *De 14de ſoort, afgebeeldt by letter Q.* *Haare Eijers worden tot ſpys, en haar Hoorn heel waardig gehouden.* *En tot ſieraad der ſchilden gebruikt.*

Van deze noch een 2de soort. Als mede een 3de.

zoomt zyn, en hier van hebben ze hunnen naam. Men vind 'er een flach, dun van schaal, hebbende de lip enkeld, scherp, en niet omgekrult, dewelke men voor de Wyfjes houd, gelyk boven in d' eerste Soort gezegt is. Een derde flach blyft klein, een weinig knobbelig of korrelig, en dik van schaal.

Hebben haar naam na 't Chineesch Porsellein; of wel het Porsellein na dezen Hoorn. Waar van verscheide gevoelens aangehaalt worden.

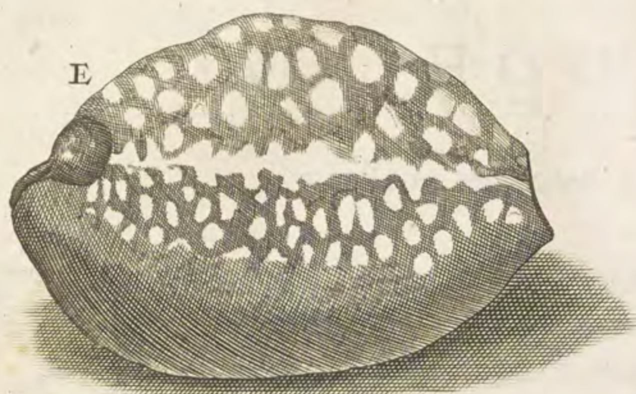
Van deze Hoorntjes nu, heeft dat kostelyk Chineesche aardewerk, Porsellein, zynen naam, of, om dat men eertyds gelooft heeft, dat het uit derzelven stof gemaakt wierd; of, 't welk gelooflyker is, om dat de Porselleine vaten in wittigheit en gladdigheit overeenkomen met deze Hoorntjes: Maar of nu ons hedendaasch Porsellein vaatwerk, met het geen de Ouden *Vasa Myrrhina* noemden overeenkomt, word by de Geleerden onderzogt; immers de geleerde *Julius Scaliger Exercit.* 92. houd het wel daar voor, dat de Porselleine vaten hunne naamen bekomen hebben van de *Concha porcellana*; en *P. Bellonius* in zyne *Observ. Lib.* 2. *Cap.* 71. noemt wel de Porselleine vaten, naar 't gemeen gebruik, *Murrhina*, doch trekt in twyfel, of het de oprechte *Murrhina* der Ouden zy, beweerende met beter redenen, dat de oprechte *Murrhina* gemaakt wierden van d' Edele steenen *Sardonyx*, *Onyx*, *Jaspis*, en diergelyke: waar mede overeenstemmen *Georg. Agric. de Re Fossil. lib.* 6. en *Boëtius* de *Boot*, in zyn *Gemmarium Lib.* 2. *Cap.* 85. doch de rechte historie van 't Porsellein, zie in 't volgende Boek.

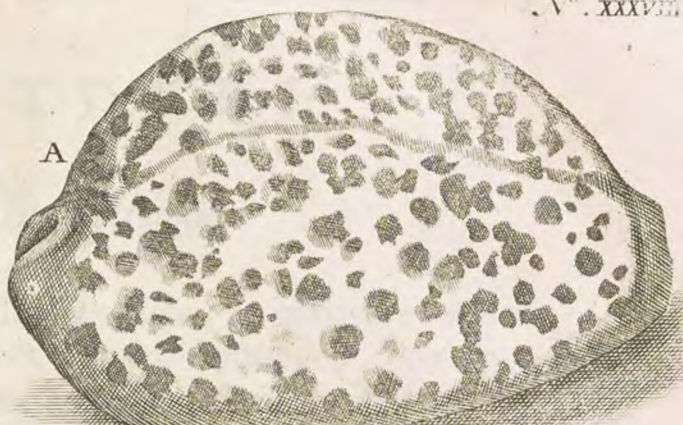
Hoe men dezelve moet vangen. Doch zyn onnut tot spyze.

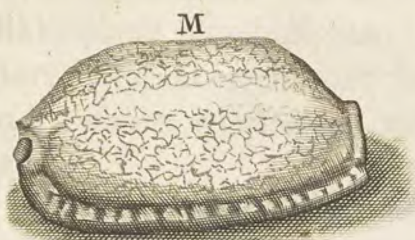
Om deze Hoorntjes te vangen, neem een stuk van 't *Caju sonti*, of *Perlarius primus*, leg het in zeewater, daar het niet boven 4 voeten diep is, en laat het aldaar rotten, zoo zullen deze Hoorntjes zich daar omtrent vergaderen: De gepulverizeerde schaal word ook onder de papjes gemengt, die men op het lyf smeert der geener, die gezwollen en waterzuchtig zyn; het Dier zelf deugt niet om te eeten, vermids het worgt, en dikwyls den dood aanbrengt. By *Phil. Bonannus Part.* 3. *Fig.* 252. word het *Ovum marinum* genaamt.

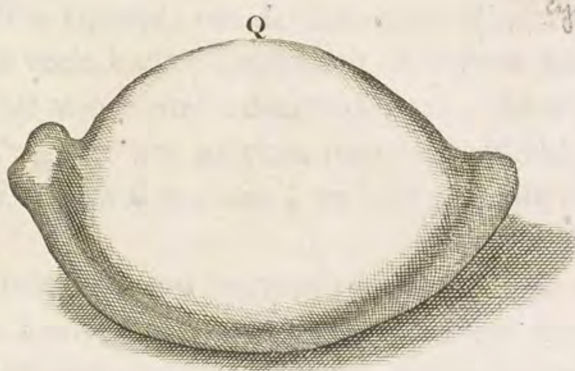
De Porcellanæ majores, *worden alle by ons* Klipkoussen, *en by de Varensgasten noch slimmer genaamt; doch men zou die 't best*, Kliphoorns, *moogen noemen, 't welk ik altoos doe. Van deze zyn veele soorten, waar van eenige maar byzondere naamen hebben: het zyn maar gemeene Hoorns, om dat zy 'er overvloedig zyn, uitgenoomen eenige weinige, die aangewezen zullen worden. De eerste soort, is verbeeld op de plaat* XXXVIII. *by letter* A, *deze is heelgemeen; doch daar is een 2de soort, dewelke ligter van stof, en dunner van schaal is, ook veel zeldzaamer als de voorgaande. De 2de soort, afgetekent by letter* B, *is ook ongemeen. Doch de 3de soort, by letter* C, *heeft veel meerder waarde: hy word genaamt de* Schilpadhoorn, *om zyn bruine vlakken, die gloejend en doorschynend zyn; onder deze soorten munt hy uit, en wel voornamelyk die, dewelke bewaart word in 't kabinet van den Heer Secret.* Blaauw. *De 4de soort, verbeeldt by letter* D, *word by ons de* dubbelde Argus *genoemt, om zyne plekken, die ieder met een rond ringetje zyn omtrokken: 't is een soort, daar men eertyds veel voor besteedde, en is noch heel zeldzaam, waarom hy ook noch in waarde is. De 5de soort, by letter* E, *is 'er te overvloedig, om hem waardig te houden. De 6de soort, by letter* F, *is als de voorgaande, en by den Schryver* Slangekop *genaamt: van deze is nog een 2de soort, aangewezen met letter* G. *De 7de soort, by letter* H, witte Jamboezen, *doch by ons* Hoogruggen *genaamt. De 8ste soort, by letter* I, *worden hier, als ook by den Schryver*, Mollen *genaamt. De 9de soort, by letter* K, *is heelgemeen. De 10de soort, by letter* L, Zoutkorreltjes. *De 11de soort, by letter* M, Arabische letters. *De 12de soort, by letter* N, Kakkerlak. *De 13de soort, by letter* O, roode Mazelen; *waar van noch een 2de soort, by letter* P, *verbeeldt is. De 14de soort, is afgebeeldt by letter* Q, *en word by ons* de witte Porselleinhoorn *genaamt; van deze is noch een 2de soort, veel dunner en ligter van stof, inwendig zoo wit als van buiten; doch zyn heel ongemeen.*

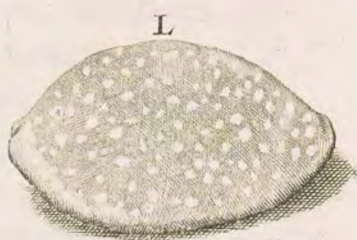
XXIV. HOOFT-

E
Cypraea mauritiana

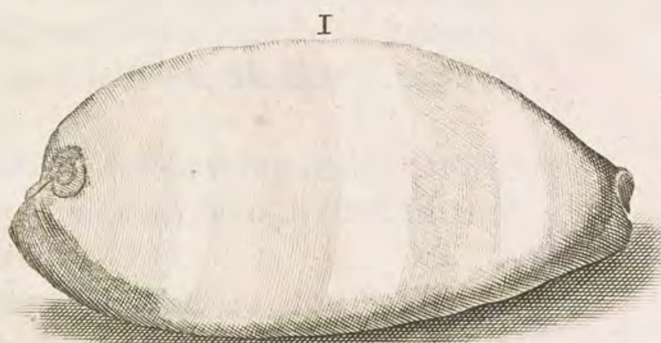

A
Cypraea tigris

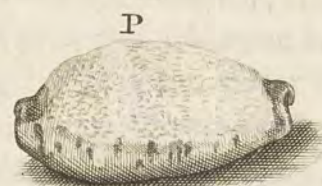

M
Cypraea Scurra

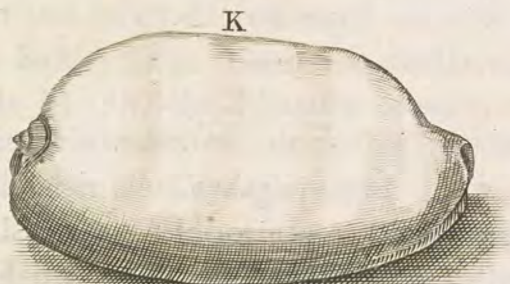

Q

L
Cypraea vitellus

D
Cypraea Argus

I
Cypraea talpa

P

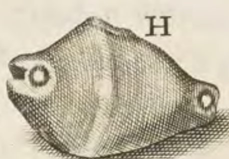

K
Cypraea carneola

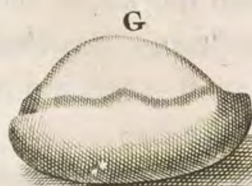

O
Cypr. variolaria

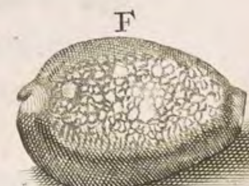

C
Cypraea testudinaria

B
Cypraea mappa

N
Cypr. lynx

H

G

F
Cypraea caput serpentis

XXIV. HOOFTDEEL.

Porcellanæ minores : Bia Tsjonka.

DE kleine *Porcellanæ* maken het elfde Hoofdgeflacht, en beftaan in veelderhande foorten, zelfs in fatzoen van malkander verfchillende, doch dewyl ze het gemeen teken van de *Porcellanæ* hebben, zullen wy ze door malkander in dit elfde geflacht begrypen. Zy worden in 't algemeen genaamt, by de Maleijers *Condaga*, en *Bia tsjonka*, om dat men ze veel gebruikt tot zeker fpel *Tsjonka* genaamt, waar in men veele kleine dingen telt in zekere kuiltjes, die in een dikke plank uitgeholt ftaan: De voornaamfte daar onder zyn, die wy *Thoracia*, dat is Borftftukjes noemen, om dat ze zeer wel gelyken naar een borftftuk van een wapen: in 't gemeen worden ze *Cauri* of *Caudi* genaamt, en beftaan in de volgende vier foorten.

De kleine Porcellanæ *befchreven; waar van veele foorten zyn.*

I. *Thoracium oculatum*, Witoogjes, zyn omtrent een lid van een vinger lang, met eenen breeden en gekartelden kant, daar aan men een breede zwartachtige plek als een brandmerk ziet; de rug is vaalgrauw, met veele witte ronde oogjes; de mond is zeer gekartelt, en van binnen lichtrood: Zommige zyn breed als een borftftuk, 't geen de mooifte zyn: Zommige zyn langwerpig, hebben geen uitfteekende kant, en ydele oogjes. Men noemt ze ook Brandvlekjes.

De 1fte foort, is verbeeldt op de plaat XXXIX. *by letter* A.

II. *Thoracium ftellatum*, Sterretjes, zyn wat kleinder dan de voorgaande, aan den buik en de zyden lichtbruin, of ros, met wat paars aan de einden; de rug is bleek wit met roffe of bruine fterretjes verfiert, gelyk de fteen *Aftroites*.

De 2de foort, by letter B.

III. *Thoracium vulgare, five Cauricium*, gemeene geele *Cauris*: deze hebben de eigentlyke gedaante van een borftftuk, aardig met kleine bulten verfiert, zeer glad en bleekgeel, zomtyds met eenen hooggeelen kring op den rug, aan den buik wit, en by den mond gekartelt, in 't gemeen zoo groot als een nagel van een vinger, of duim; doch hoe kleinder hoe fraaijer de bultjes ftaan: Deze zyn nu dat vermaarde geld, 't welk men met fcheepen vol van de Maldivifche Eilanden afhaalt, en naar *Bengale* en *Siam* brengt, om aldaar voor klein geld te dienen; doch daar loopen noch andere foorten van kleine *Porcellanæ* onder, die men alle *Condagæ* noemt.

De 3de foort, by letter C.

Zyn by d' inwoonders van Bengale *en* Siam *gangbaar geld.*

Wadaat by d' Arabiers, zyn kleine witte Hoorntjes, uit het geflacht van *Concha Venerea*, dewelke men in die landen gebruikt, om de halzen der honden, en diergelyke, daar mede te verfieren, en die ik niet anders oordeele te zyn, dan *Cauris*.

Worden ook tot fieraad gebruikt.

Van *Caudi*, of *Cauri* fchryft *Francifcus Pyrard* in zyn tweede hoofdftuk aldus: daar is noch een andere rykdom in de *Maldivis*, 't welk kleine Hoorntjes zyn, dik als een pink, geheel wit, zommige glad en blinkende, die men vifcht tweemaal s'maands, drie daagen na de nieuwe, en drie daagen na de volle Maan, op andere tyden worden die niet gevonden; 't zyn Vrouwluiden, die ze gaan zoeken aan den zeeftrand, waarom zy zomtyds tot aan haar middellyf toe in 't water gaan: Deze Hoorentjes worden in zulken menigte weggevoert naar alle geweften van Indiën, dat ik zomtyds gezien heb 30 en 40 fcheepen vol met dezelve bevragt. By die van *Bengale* zyn ze in zulk een waarde, dat ze daar voor gemeen geld gangbaar zyn, hoewel die Natien, Goud, Zilver en andere Metaalen genoeg hebben; en dat, 't geen te verwonderen is, de Koningen en groote Heeren aldaar heele pakhuizen laten bouwen, om ze te bergen, en ze voor een deel van hunnen fchat houden. De Koopluiden haalen ze alleen om naar *Bengale* te voeren, dewyl ze elders niet gevonden worden. In *Cambaja*, en andere plaatzen van Indiën, beflaan ze de fchoonfte en zilver en goud, en houden ze voor een groote Rariteit, ja als of het Edelgefteenten waaren.

Francifcus Pyrards *aanmerking.*

Hoe die gevangen worden, en vervoert.

En grootelyks in waarde gehouden.

IV. *Thoracium quartum*, flechte *Cauris*, zyn kleinder dan de voorgaande, zonder

De 4de foort, by letter D.

 bulten,

bulten, en effen van kanten, op den rugge blauwachtig of lootverwig, met een hooggeelen kring omgeeven, als of men eenen ingevatten Turkois zag, doch de blauwe koleur verbleekt metter tyd, en word bleekgrauw: Deze zyn in *Amboina* gemeen; maar de rechte *Caures* niet: Den blauwruggigen *Cauris* van de vierde soort leggen de Chineezen een nacht in Lemoensop, tot dat ze smelten, dit drinken ze tegens het pynlyk en kalkachtig wateren, misschien gelyk wy met Kreefts-oogen doen.

Worden voorgenees middel gebruikt.

De 5de soort.

V. *Casuaris* Eijers, deze zyn langwerpig, met ronde en effene kanten, in 't gemeen een lid van een vinger lang, met doodschgroen, bruin, en ros gespikkelt, gelyk de eijers van den vogel *Casuaris*; zomtyds eenparig; zomtyds met eenen breeden brandvlek op den rugge.

De 6de soort, by letter E.

VI. *Dracæna*, Draakenhoofjes, zyn bleekgrauw of vaal van schaal, overdwars met twee ronde ruggen, en tusschen beiden met eenen grooten brandvlek; die zomtyds een Eiland; zomtyds een vliegende draak gelykt: Deze zyn zelden te vinden.

De 7de soort, by letter F.

VII. Blauwruggen, zyn langwerpig, met eenen witten uitsteekenden kant of lyst, aan d' eene zyde op den rug verscheide verwig, met taneite en zwartachtige streepjes, die eenige Landschapjes verbeelden; zomtyds hebben ze 4 zwarte oogjes aan beide einde, dewelke raar zyn; zomtyds is 't buitenste velletje door 't zand afgeschuurt, en dan zyn ze doorgaans paars op den rug: Men noemd ze ook Lystjes.

De 8ste soort, by letter G.

VIII. *Isabella*, deze zyn mede langwerpig rond, als een rol, zonder kant aan de zyden; die beide einden zyn Oranjegeel, en stomp; de rug is vaal met weinige zwarte streepen: Men vind'er ook heel witte.

De 9de soort, by letter H.

IX. Kleine *Argus*, is vaal op den rugge, doch dicht bezet met groote witte oogen, die met smalle randen aan malkander hangen: Deze zyn weinig te vinden.

De 10de soort, by letter I.

X. *Nussatellana granulata*, Ryskorrels, zyn niet boven een nagel van een vinger lang, en rond gebult, over al bezet met uitsteekende korreltjes, die langs den rugge met een vooren onderscheiden worden, op den buik geribt: De mooiste zyn spierwit, of zomtyds loopt'er een licht purper op den grond: De slechter trekken naar den grauwen of bleeken koleur, en hebben fynder korrels: Een derde slach, is zoo groot als een lid van een vinger, ydel van korrels, op den grond staalblauw; zommige zyn uit den rooden grauw, en zoo blinkende, dat ze schynen geëmalieert te zyn. Dit goedje valt nergens zoo overvloedig, als op het Noordelykste van de drie Gebroeders, of *Nussatello*, zynde drie kleine, doch hooge Eilandjes voor den Westhoek van groot *Amboina*, alwaar zoo wel deze, als de drie voorgaande, en navolgende soorten overvloedig vallen, daar een fyne witte zandstrand is: Men vind'er ook, hoewel weinige, op de kust van *Hitoe*, maar die zyn nooit zoo wit, als die van *Nussatello*.

Een andere soort.

Een derde.

En waar die gevonden worden.

De 11de soort, by letter K, en L.

XI. *Globuli*, Knopjes, deze zyn kleinder, ronder en hooger gebult dan de voorgaande, aan beide einden met een uitsteekend hoekje, en als het zelve afgesleeten is, gelyken ze wel kleine Wambais knoopen: Het eene slach is met korreltjes bezet; zommige bleekgeel; zommige wit: Een ander slach is wat kleinder, gansch glad, behalven dat het op den rugge eenen fynen vooren heeft; mede zomtyds geelachtig; zomtyds wit.

Waar van meerder soorten zyn.

De 12de soort, by letter M.

XII. *Aselli*, Eseltjes, zyn wit, maar hebben dwars over den rugge drie breede zwarte streepen, als of'er drie zakken over een Ezel gelegt waaren, of beter, als of 'er twee witte zakken op eenen zwarten Ezel lagen.

De 13de soort by letter N.

XIII. Paereltjes, zyn van gedaante als de *Bia Saloacco*, *Num.* 13, in 't voorgaande Hoofdeel, beschreven; doch niet grooter dan een vinger breed, blyven ook zoo klein, en zyn geheel wit, dat men ze voor paereltjes aan de ooren zoude konnen draagen.

De 14de soort, by letter O.

XIV. *Vrsulæ*, Beertjes, is een klein goedje, meest wit, en hebben op den rugge eenen grooten vaalen plek, waar uit men een Beer of diergelyk een beest kan afzien.

De 15de soort, by letter P.

XV. *Pediculus*, de Luis, dit is 't alderkleinste Hoorentje schier van alle geslachten;

ten, in 't gemeen niet veel grooter dan een dikke vette luis; zommige als weegluizen: Zy zyn ganſch wit, en overdwars geribt en gevoorent, als of men de ribben van een luis zag; doch alle de ribben eindigen in eenen vooren, die langs den rug gaat. Men vind 'er een groot ſlach van, als een middelbare hazelnoot, op dezelve manier geribt en gevoorent, doch zoo wit niet als de kleine.

Van deze noch een andere ſoort.

De Porcellanæ minores, *zyn kleinder ſoorten als de voorgaande: De eerſte is verbeeldt op de plaat* XXXIX. *by letter* A, *en worden* Witoogjes *genaamt. De 2de ſoort, by letter* B, *zyn* Starretjes. *De 3de ſoort, by letter* C, *zyn* Cauris, *doch by de Hoogduitſchers* Slangehoofden, *die dezelve veel gebruiken tot ſieraad van hunne paardetuigen. De 4de ſoort, by letter* D, blauwe Cauris. *Van de 5de ſoort, ontbreekt ons de afbeelding. De 6de ſoort, by letter* E, 't Draakenhooftje. *De 7de ſoort, by letter* F, *zyn* Blauwruggen *genaamt. De 8ſte ſoort, by letter* G, *zyn* Iſabelle. *De 9de ſoort, by letter* H, de kleine Argus. *De 10de ſoort, by letter* I, *is* de Ryskorrel. *De 11de ſoort, by* K, 't korrelige Knopje: *Hier van een 2de ſoort, by letter* L, *verbeeldt*, 't gladde Knopje. *De 12de ſoort, by letter* M, *waar van noch een andere ſoort, met Oranje vlakken. De 13de ſoort, by letter* N. *De 14de by letter* O. *De 15de by letter* P, *afgebeeldt; dus verre de Schryver, waar by wy noch voegen eenige, die ongemeen zyn. Die met letter* Q, *is een ſchoone gewolkte* Achate Kliphoorn. *Die verbeeldt is by letter* R, *word de* witgeplekte Achaat *genaamt. Die by letter* S, *is een heel ongemeenen, ons van Cartagena toegezonden, waarom wy hem de* Cartageenſche Kliphoorn *noemen: Deze zyn niet bekent, dan in de Kabinetten van den Heer Secret.* Blaauw, *en van den Heer* Feitemaas.

XXV. HOOFTDEEL.

Cylindri: *Rollen.*

HEt twaalfde en laatſte geſlacht van de Eenſchaalige gedraaide Hoorns zyn de *Cylindri*, of Rollen, aldus genaamt van haaren langwerpigen figuur, als een t'zaamen gerolt papiertje, of linnen: Deze alle zyn dik van ſchaal, glad, blinkende, en met een korte tuitje vooruit; wegens haar Cylindervormig fatzoen komen ze met malkander zoo na overeen, dat men ze aan 't gevoelen niet wel onderſcheiden kan, beſtaande het verſchil meeſt in de ſchilderyen en verwen, als volgt:

De Cylindri beſchreven. *Waar van mede veele ſoorten.*

I. *Cylinder prophyreticus*, is van buiten uit den donkergrauwen, en zwartachtig geſpikkelt, gelyk die ſoort van Marmer, die men Porphyrſteen noemt, hebbende dwars over de midden eenen zwarten band; van binnen zyn ze hoog geel.

De 1ſte ſoort, is verbeeldt op de plaat XXXIX. *by* N. 1.

II. *Cylinder niger*, Satyne Rolletjes, deze zyn zwart als ſatyn, en ſpiegelglad, zonder verminging van andere koleuren, als ze van de rechte zyn; want voor ſlechter houd men, die omtrent den kant naar kaſtanjebruin trekken; de kant is gezoomt met een of twee uitpuilende ribben, doch de rechtzwarte zyn gemeenlyk ongezoomt. Dit ſlach vind men ſchier nergens dan op *Honimoa*, in het bochtje van *Tjouw*, en worden voor de raarſte van dit geſlacht gehouden.

De 2de ſoort, by N. 2. *Dewelke de raarſte zyn.*

III. *Cylinder tertius*, is ſtomp van tuit, van koleur meeſt olyfverwig, met kleine zwarte ſpikkels, die eenige Eilanden verbeelden: Andere hebben verſcheiden banden overdwars, gelyk men aan den Agaatſteen ziet: Zommige zyn van eenderlei koleur, te weeten lichtbruin, en Iſabelle.

De 3de ſoort, by N. 3.

IV. *Cylinder quartus*, is noch ſtomper van tuit, en legt bykans in een kuiltje; de grond is mede olyfverwig, en de gladſte van allen, met zwarte plekken en ſtreepen, die in ordre ſtaan, en niet qualyk een ſleep of ſtatie van mannen verbeelden, die met lange mantels een lyk volgen, waarom ze in 't gemeen *Sepulturæ*, of Prinſe begraaffenis genoemt worden.

De 4de ſoort, by N. 4.

V. *Cylinder quintus*, deze is wel groenachtig, met dooijergeele, en weinige paersblauwe plekken geſpikkelt; doch van de gemeenſte en ſlechſte.

De 5de ſoort.

De 6de soort. VI. *Cylinder sextus*, Grauwe Monniken, deze zyn van buiten dicht gespikkelt met donkergrauw en zwartachtig, gelyk d'eerste soorte; en die ydele plekken hebben, zyn schiergrauw; haare tuiten steeken wat meer uit, en een soort daar van is in den mond violetverwig.

De 7de soort, by N. 5. VII. *Cylinder septimus*, Kamelotjes, deze zyn met zwartachtige wateren of baaren geschildert, gelyk kamelot.

De 8ste soort, by N. 6. VIII. *Cylinder octavus*, Blauwdroppen, verschillen wat van de gemeene gedaante, want zy hebben eenen merkelyken tuit, en eenen uitsteekenden rib, die scheef over den rug loopt, vuilwit of geelachtig, met weinige paarsche of blauwachtige droppels bezet: Een slach daar van blyft kleinder, stomp van tuit, en heeft zwarte droppels.

De 9de soort, by N. 7. IX. *Cylinder nonus*, zyn de groote Glimmetjes, spits van tuit, spiegelglad; zommige gestreept; zommige donkergroen en zwartachtig gespikkelt, die gemeen zyn: Men vind 'er ook geheel witte, doch zelden.

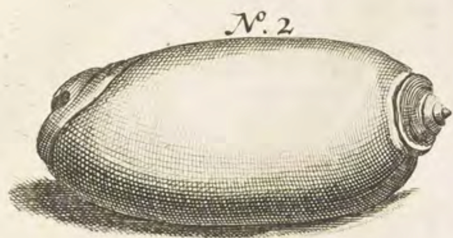
De 10de soort, by N. 8. Waar van noch een andere soort. X. *Cylinder decimus*, kleine Glimmetjes, deze worden niet boven een nagel van een vinger lang, gespikkelt als de voorige: Een slach daar van word zoo spits als een *Buccinum*: Een kleinder slach hier van is zoo raar, met streepen en plekjes gespikkelt, dat men ze voor den steen Jaspis zoude aanzien, inzonderheit als ze in een ring zoodaanig gevat worden, dat men niets dan den rugge daar van ziet; doch men moet ze met honderden by malkander hebben, om zoodaanige uit te zoeken.

De 11de soort. XI. *Cylinder*, Achaatjes, zyn mede niet veel langer dan een nagel, van tuit stomp, lichtrood of paarschachtig met aderen als Achaat. Alle de voorgaande XI. soorten van de *Cylindri*, hebben een hardachtig wit vleesch, zonder eenig dekzel, onbequaam tot den kost naar den gemeenen regel: Al wat glad en blinkende is, dient tot de kost niet. Haar eigen Vaderland zyn de *Liassersche* Eilanden, inzonderheit *Honimoa*, het groote Rif van *Goeli goeli* aan tot *Keffing* aan *Kerams* Oosthoek, daar beneven de Amboinschen inham aan de Noordzyde. Waar deze gevonden worden.

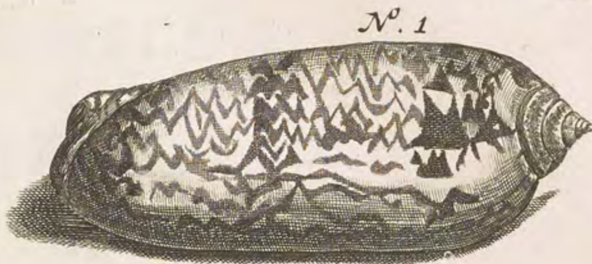
De 12de soort. XII. *Cylinder lutarius*, Slykrolle, dit is een byzonder fatzoen, uit een *Buccinum* en een Rolle gement, 4 duimen lang, en ruim 2 vingeren breed, van koleur aardverwig, in den mond Oranje, met eenen dikken lip: Men vind ze in de Moerassige Zagoebosschen van *Keram*, of diergelyke Moerassige rivieren, en derhalven zyn ze niet onder de Zeehoorntjes te rekenen; zy zyn goed om te eeten, worden daarom gezocht, en zyn zoet van vleesch en sop, gelyk de hovenstaande *Sipot aijer*: Dit slach kan men ook onder de *Volutæ* rekenen, en zy worden in 't gemeen genaamt Midasooren: Men heeft 'er noch een kleinder slach van; doch beide hebben dat gebrek, dat haare spitzen wat afgebroken zyn. Deze zyn ook in 't voorgaande, XXI. Hooftdeel, XX. Soort, onder de *Volutæ* gerekent. Zyn Rivierhoorns. En goed tot spyze. Waar van noch een andere soort is.

De Cylindri, Rollen *waar van veele soorten zyn, zy worden by ons* Dadels *genaamt, om dat zy de steenen van dezen vrucht wel gelyken. De Schryver geeft ons van dezelve veelerhande, die alle op de plaat* XXXIX *afgebeeldt zyn. Die by N.* 1. *is wel de grootste; alhoewel 'er van dit geslacht noch grooter zyn. Die by N.* 2. *word by ons* de zwarte Dadel *genaamt, om zynen schoon zwarten koleur. N.* 3. *is een* bonte Achaat Dadel. *N.* 4. *noemt de Schryver,* Prinse begraaffenis. *Van de* 5 *en* 6 *de soort ontbreekt ons d' afbeelding, en 't is door de veelheit van dit geslacht niet welte gissen, welken soort de Schryver hier mede meent. De* 7de *soort, is verbeeldt by N.* 5. *De* 8ste *by N.* 6. *De* 9de *by N.* 7. *De* 10de *by N.* 8. *die wy alle laaten by de benamingen, die de Schryver hen heeft gegeeven, om dat wy 'er geene toe hebben. De* 3 *laatste soorten, die beschreven zyn, ontbreeken, gelyk van de voorige, d' afbeeldingen; doch wy voegen hier in de plaats eenen gansch ongemeenen, aangewezen met N.* 9.

XXVI. HOOFT-

N°. 2
oliva maura

M
Cypr. asellus

N°. 1
oliva erythrostoma

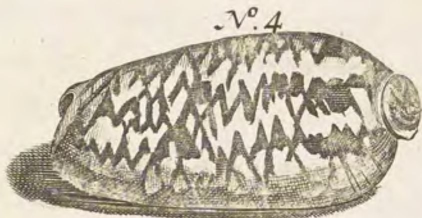

D
Cypr. annulus

L
Cypr. globulus

A
Cypraea erosa

N

I
Cypr. nucleus

N°. 4

N°. 8

N°. 3

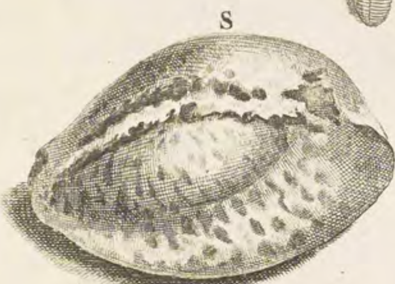

F

N°. 9
oliva acuminata

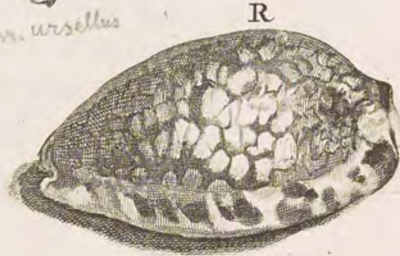

H

O
Cypr. ursellus

P cypr. oryza

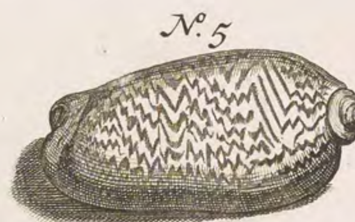

S
Cypraea mus

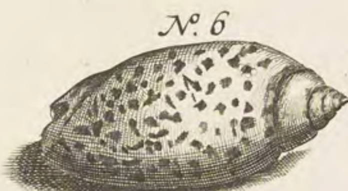

N°. 7
oliva ispidula

R
Cypraea histrio

K
Cypr. cicercula

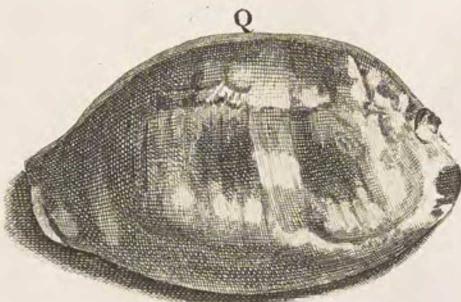

E

N°. 5

N°. 6
oliva guttata

B
Cypr. helvola

C
Cypr. moneta

Q

G
Cypr. isabella

XXVI. HOOFTDEEL.

Conchæ Univalviæ.

De Conchæ beschreven, van welke 2 soorten zyn.

NA de twaalf geslachten, te weeten der Eenschaalige gedraaide Hoorntjes, volgt nu het geslacht van de Eenschaalige ongedraaide, verdeelt in twee geslachten. Het eerste, waar van wy in dit Hooftdeel spreeken, begrypt die geene, welke maar aan de eene zyde een schaal hebben, en met de andere zyde bloot tegens de klippen zitten; bestaande in de volgende soorten.

De 1ste soort, is verbeeldt op de plaat XL. by letter A. Een andere soort, by de letters B, en C. Een 3de by letter D.

I. *Lopas* of *Lepas*, *sive patella*, een Lampje, of Schoteltje; Maleitsch *Bia sabla*; heeft een hooggebulte schaal, als een gezwel, of een platte Piramide aan de klippen zittende; buiten ruig, grauw, en zonder glans, van binnen vuil paarlemoerverwig: De grootste soort hier van is buiten meest effen, of met weinige donkere ribben; de mond heeft de grootte van een ryksdaler, doch langwerpig: De tweede soort is zoo klein als een bloedvin; zomtyds diep geribt, niet grooter dan een stuiver; zomtyds met uitsteekende hoeken, en wat plat, zoo dat ze een klein Schildpadje verbeeld: De derde soort is schier plat, en rond van omloop, buiten slecht gespikkelt met zwart, van binnen zilververwig.

Haare benaminge, en waarom. Zyn goed tot spyze, en hoe die bereid word.

Men noemt ze in 't gemeen *Patellæ*, dat is, Schoteltjes, in Portugaal *Lambroa*, dat is, Lampjes, zy zitten zeer vast aan de klippen, en moeten met scherpe beitels afgeslagen worden, niet zonder quetzing van den schaal: Men kan niet merken, dat ze haar plaats veranderen, want daar ze zitten, maaken ze eenen kaalen plek: Zy zyn alle goed tot de kost, inzonderheit die men aan de Zeeklippen in Portugaal vind, die ook doorgaans grooter zyn dan de Amboinsche: Men zet den omgekeerden schaal op koolen, braad ze in haar eigen sop, en men neemt het vleesch met een spits houtje daar uit: Men kan ze ook kooken alleen in water, als boontjes. De Rivier-*Lopas* word genaamt *Ahaân*, en is ter grootte als de nagel van een duim, in zyn vleesch met een dun en wit beentje voorzien, in gedaante als een pennemesje. Een ander slach is dunner en platter, en word genaamt *Bessi mattal*, heeft eenen dunnen schaal; zyn vleesch is eetbaar, en zonder het voornoemde beentje of pennemesje.

De 2de soort, is verbeeldt op dezelve plaat by letter E, van buiten, en F. dezelve van binnen. Een andere by letter G. De 3de by letter H. De 4de by letter I.

II. *Auris marina*; Maleitsch, *Telinga maloli* en *Bia sacatsjo*; Amboinsch, *Hovileij*; deze heeft de gedaante van een langwerpig oor, te weeten, aan de eene zyde met een verheeven kant, die by den eenen hoek in een krul toeloopt; langs dien kant heeft de krul verscheide gaatjes, waar van de voorste doorgaan, doch de achterste niet; buiten is ze ruig, en zonder glans; van binnen schoon zilververwig, of paarlemoerachtig; zy heeft veel vleesch, 't welk bloot aan de klippen hangt, gelyk de *Patellæ*, doch zyn zoo goed niet om te eeten als deze; want de grootste en mooiste soort is ruim een vinger lang, van buiten effen met donkergroen en zwartachtig gespikkelt als een slang: De tweede en gemeenste is korter en breeder, van buiten met veele peukeltjes bezet, wit en kalkachtig: De derde is noch breeder, dun van schaal, van buiten effen, doch een weinig geribt: De vierde is zeer klein, schaars een lid van een vinger lang, van buiten effen en wat gespikkelt, zonder gaatjes; die men aan kleine steenen langs den strand vind zitten.

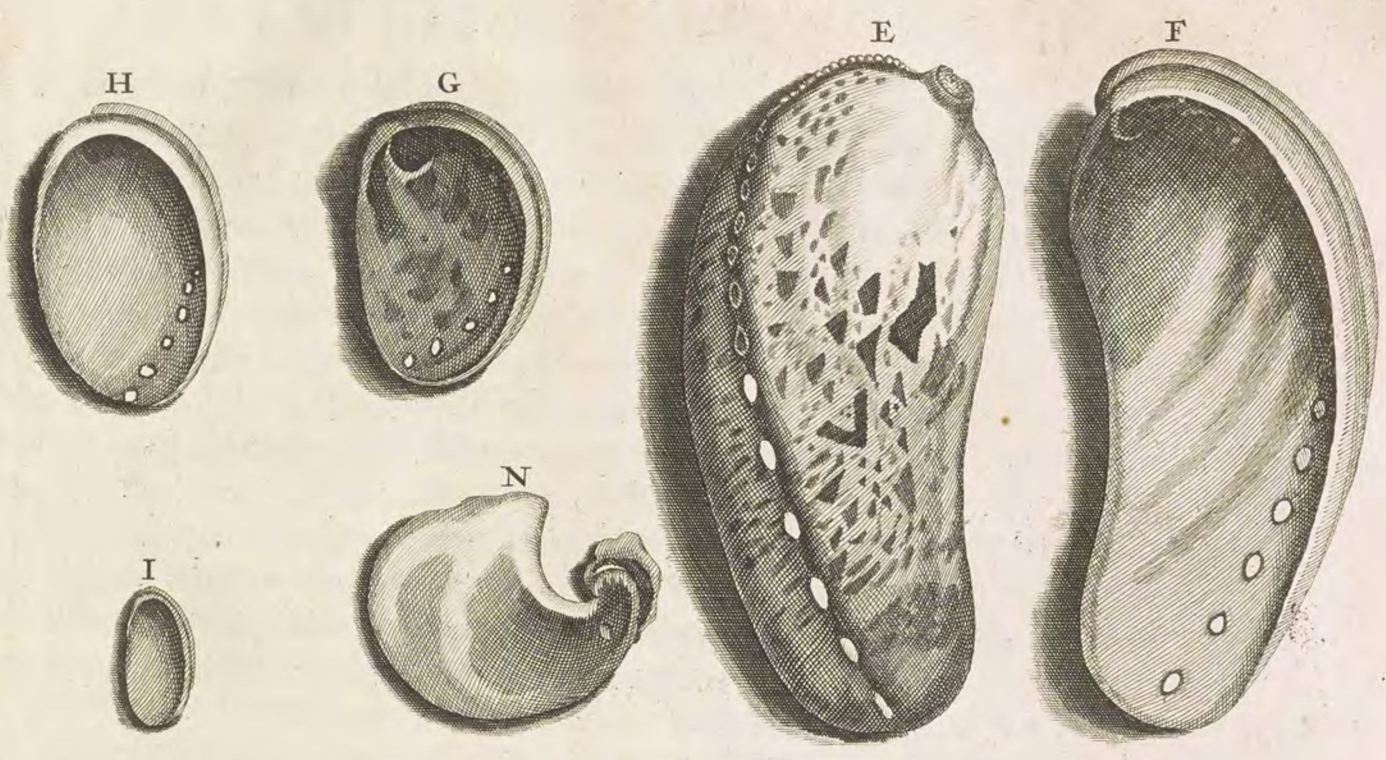
De 3de soort, is afgebeeldt op de plaat XLI. by letter A. Groeijen onder aan de scheepen. En worden Tul-

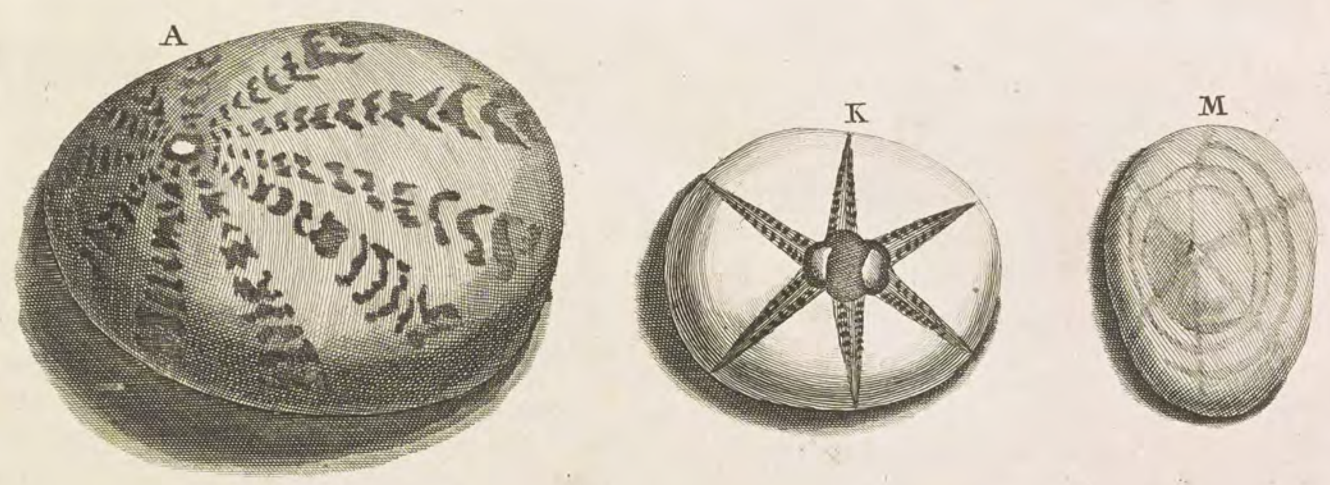
III. *Balani*, Ekelen, Puisten, Maleitsch, *Gindi laut*, en opgaande Tulpen, hebben de gedaante van een opgeborsten gezwel, wassen veele by malkander, groot en klein, en zitten met klompen aan de scheepen, en aan zommige groote klippen, met een vlakken bodem daar tegens aangeplakt, zoo dat ze aan den bodem toe zyn; van daar loopen ze als een stompe Pyramide, met oneffene zyden, van buiten geribt of gevoorent, rood met grauw gemengt; boven hebben ze een opening, welken zommige by een opgaande Tulp vergelyken; de kanten van den mond zyn scherp, en als uitgebro-

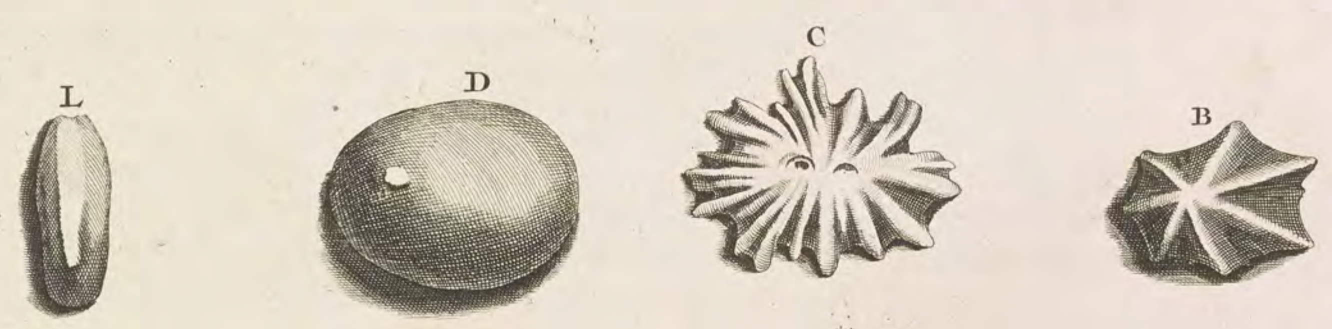
pen genaamt, om haare gedaante. ken; in de opening ziet men een geſtel van twee platte en gekartelde beentjes, een weinig gekromt als een Papegaaisbek, die als tanden tegens malkander ſluiten, en met dunne velletjes aan 't vleeſch vaſt zyn; maar ieder tand laat zich weder in tweën *Zie dezelve plaat letter B.* deelen: Als ze deze tanden openen, ziet men daar uitkyken een boſch van 12 korte en kromme pluimtjes; waar van de twee middelſte de grootſte, en ter weêr zyden allenkskens kleinder zyn; aan de binnen zyde haairig als de pooten van zommige krab- *De ingetrokken baard, zie het Dier by letter C.* ben; deze gebruikt het Dier tot een middel om zyn voedzel uit zeewater te haalen, en dezelve weder intrekkende, ſluit het zyne tanden t' zaamen; het binnenſte vleeſch rauw zynde, is ganſch ſlymerig, zonder zandzak, of *Papaver*, om dat het ſchynt van enkel water te leeven: maar gekookt zynde word het wit en hardachtig, van eenen treffelyken ſmaakt, als het witte vleeſch of het vet van de beſte krabben, met een zuur en gepepert ſausje: Dit is te verſtaan van de groote Knoeſten, die aan de ſcheepen en cha- *Groeijen ook aan de klippen.* louppen groeijen; want die aan de klippen zitten, zyn zoo goed van ſmaak niet: Als men ze van 't hout afbeitelt, dat ze aan den bodem onbeſchadigt blyven, en in zout water zet, ziet men, hoe ze den voornoemden ſnebbe buiten den mond verheffen, de baarden of pluimtjes uitſteeken, en aan de kanten van den ſchaal den aanhangenden ſlym, en 't moſch aflikken met de ruige korreltjes, die aan de baaren zyn, 't welk dan buiten twyffel haar voedzel is; maar zoo dra men ze beweegt, trekken ze haare baar- *Opmerking.* den en ſnebben weder in: Merk hier weder aan de voorzichtige Natuur, die aan deze Knoeſten van buiten dezen moſch en ſlym aanzet, waar van dit onbeweeglyk Dier leeven *Worden by de Chineezen zeer bemint, en tot ſpys gebruikt.* moet. De Chineezen houden het voor een koſtelyk eeten gekookt zynde; men haalt het ook raauw uit, en zout het in als *Balatſan*, maar het moet ten minſten een half jaar ſtaan: Het huisje van binnen heeft omtrent de midden rondom eenen uitſteekenden kant. Men vind ze met klompen van een vuiſt, en een hoofd groot aan de ſcheepen *Worden ook ingezouten en bewaart.* zitten; de grootſte in de midden, en de kleine rondom. Men vind noch twee of drie kleinder ſlach, die van buiten niet geribt zyn, maar leelyk grauw, ruig en gegaat; *Van deze noch meerder ſoorten.* de mond is in drie of vier ſtyve ſpitzen geopent, daar in men zig wakker bezeeren kan, als men onvoorzichtig daar op trapt: Deze laatſte vind men zoo wel aan de klippen, *Worden tot kandelaar gebruikt by de Afgoden.* als aan de ſchildpadden. De Chineezen neemen de grootſte klompen, zetten die voor hunne Huisgodekens, en ſtellen daar kaersjes in, als in een kandelaar: Noch ziet men diergelyke puiſtjes, die als overhangende wratjes op andere Hoorntjes zitten, boven toe en onder open, alwaar ze een ſcherp beentje hebben, waar mede zy den ſchaal, daar zy op zitten, doorbooren konnen, en een rond gaatje daar in maaken, als of het *Reden haarer benaming.* door konſt gedrilt was. In 't Maleitſch worden ze genaamt, *Gindi batu*, of *Gindi laut*, om dat ze gelyken den tuit van een porſelleine gietkan; Chineeſch, *Tsjip*.

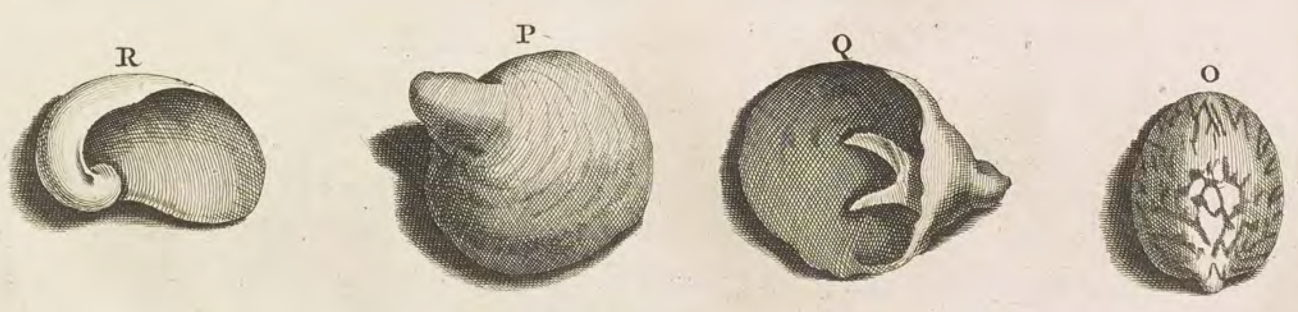
De 4de ſoort, is afgebeeldt op de plaat XL. by letter K. IV. *Verruca teſtudinaria*, Maleitſch *Kutu totruga*, dat is Schildpadsluis. Dit is ook een *Balanus*, die men nergens ziet dan aan de groote Schildpadden, niet verheven, maar plat, een lid van een duim lang, een halven dwars vinger hoog, en rondachtig, t' zaamen gezet van 6 beenderen van ongelyke grootte, die met naaden en groeven aan malkander hangen; witachtig en effen: van onderen zyn ze plat, daar ze tegens den *Deze zitten op de Schildpadden.* ſchaal van den Schildpad zitten, en die helft van dien grond is de dikte der ſchaale, ſponsachtig, en vol gaatjes; in de midden ſtaan ze open, hebbende 't bloote vleeſch tegens den Schildpad aanleggen: Boven zyn ze ook open, en hebben aldaar in den mond twee tanden tegen malkander gevoegt, gelyk de eerſte *Balanus*, daar tuſſchen noch andere kleindere beentjes zyn, zich alle in 't vleeſch beweegende: In de midden is een ſlymerig Dier; met het onderſte ſponſachtige deel houden ze zich vaſt aan de Schild- *En waar die gevonden worden.* padden, en veranderen niet van plaats: Men vind ze niet aan alle, maar meeſt aan die zich ophouden op de Schildpads Eilanden *Luſſapinjoe*, 25 mylen bezuiden Amboina gelegen: In de Amboinſche vind men de 2de ſoorte van 't eerſte ſlach, te weeten, die grauwe of verhevene Wratten heeft.

De 5de ſoort, is verbeeldt V. *Opercula callorum*, dit zyn Dekzeltjes van zekere ſtukken vleeſch, die wy *Callus* noemen, zynde een ſlach van den *Limax Marina*, die zich in zandige en ſlykige ſtranden

H
G
E
F
N
I

A
K
M

L
D
C
B

R
P
Q
O

den onder het zand houden, dit dekzel op den rugge als een nagel draagende, waer van ik driederlei slach aangemerkt heb: Het eerste slach is een langwerpig beentje, een lid van een vinger lang, gefatzoeneert als een langwerpig Amboinsch schildje, beneden wat hol, en boven gebult: Het ander is grooter en ronder, als een schoteltje, met scherpe kanten, vuilwit, en wat paarlemoeragtig: 't Derde is een wit beentje met een uitsteekend hoekje, en daar by een bochje gefatzoeneert als een schonkje van een varken; de twee eerste leggen op den rugge van 't Dier, wat uitkykend; maar t' derde legt in 't vleesch, schier gansch verborgen, welk vleesch geil van reuk is, doch goed van smaak, als t' gekookt word. Het is moeilyk te vinden, dewyl het zo diep in 't zand steekt: Men heeft het op 't strand voor 't kasteel *Victoria*.

op dezelve plaat met letter L.
De 2de by letter M.
De 3de by letter N.

VI. Nootedoppen, deze zoude men ten aanzien van de helft voor een schulp aanzien; want zy hebben aan den eenen hoek een kantje, als of het de wervel van een schulp was, 't welk echter zoo niet is; want zy kleeven met de opene zyde tegens de klippen; op den rugge zyn ze geschildert, als of het kleine hoenderveêren waaren.

De 6de soort, by letter O verbeeldt.

VII. Orlamjes of Vischhuiven, zyn vuilwitte wratjes, met de tuit wat overhangende, gelyk de Orlamsche mitjes der Matroozen, of de huiven der Vischwyven; binnen hebben ze een rond beentje, gelyk een halve pyp; en met de opene zyde zitten ze vast tegens de klippen.

De 7de soort, by letter P, van buiten, en by Q, van binnen te zien.

VIII. Melknapjes, dit is een kleine vlakke *Patella*, glad, en van binnen melkwit.

De 8ste soort, by letter R.

De Schryver stapt hier af van het geslacht, by ons bekent onder den benaming van Hoorns, *en gaat over tot het andere, namentlyk der Eenschaaligen, by ons bekent onder den naam van* Klipkleevers, *om dat de visch altoos tegen de rotzen, of klippen aanzit, en buiten om met een* Schulp, *of* Schild *gedekt en bewaart is. Van deze zyn'er veele soorten, waar van eenige verbeeldt zyn op de plaat* XL. *Die by letter* A, *noemt zyn Edt. een* Lampje, *of* Schoteltje; *als mede die by letters* B, C, *en* D, *zyn aangewezen. De 2de soort, by letter* E, Zeeooren *by den Schryver, word by ons de* lange Paarlemoerschulp *genaamt: By letter* E, *is de buitenste, en by* F, *de binnenste zyde vertoont. Die by* G, H, *en* I, *worden ook maar* Paarlemoerschulpen *geheeten. De 3de soort, is afgebeeldt op de plaat* XLI. *by letter* A, *die by ons* Pokken *worden genaamt; zy groijen onder aan de scheepen, en zyn hen hinderlyk in 't zeilen, ook wel aan rotzen, schulpen, steen, en hout; zy zyn veelderlei van gedaante en grootte, doch deze is wel de voornaamste. 't Geen by letter* C, *word aangewezen, is de Visch, die in dezelve zit met zynen uitgestrekten baard; en dat by letter* D, *is dezelve, doch in een geslooten. De 4de soort, is afgetekent op de plaat* XL. *by letter* K, *is een* Schildpadpok; *deze zyn heel zeldzaam. De 5de soort, is verbeeldt by letter* L, *van welke wy heele groote bezitten: Van deze is noch een 2de en een 3de soort, afgetekent by de letters* M, *en* N. *De 6de soort, is verbeeldt by letter* O. *De 7de by letter* P, *van buiten, en by* Q, *van binnen. Deze word by ons* Zotskap *genaamt: een Schulp of Hoorn voortyds zoo ongemeen, dat men plagt te zeggen, als men diergelyken niet bezat,* noch niet in den kap te zyn; *hy is noch waardig, als hy wat groot is. De 8ste soort, by letttr* R, *noemt de Schryver een* Melknapje; *doch wy hebben hem altoos den* witten Oorschulp *genaamt: Zy zyn heel zeldzaam, en, voor zoo veel ik weet, maar drie bekent; van deze is noch een andere soort.*

XXVII. HOOFTDEEL.

Solen : Cappang.

HEt tweede slach van de Eenschaalige Schulpen bestaat uit een lange pyp; die zommige recht; zommige krom, en aan de beide einden open zyn; doch zoodaanig: dat het eene eind altyd smal is, als een afgebroken spits, alwaar de schaal op 't dikste is, en van binnen ziet men de holligheit door een scheiding in tweën verdeelt, 't welk echter niet diep ingaat, en hier heeft het Dier hun begin, zynde als de wortel daar van: het ander eind is altyd grooter en dunner

De Solen beschreven.
Zyn lange pypen.

van fchaal, dewyl het Dier aldaar zyn aangroeijen heeft; zoo dat de pyp hoe langer hoe wyder word, hier van heb ik drie foorten gevonden.

Waar van 3 foorten.

De 1fte foort, is verbeeldt op de plaat XLI. by letter D. is het onder-, en letter E. het boven-eind.

Haar langte en dikte.

I. *Solen arenarius*, Zandpyp, Maleitfch *Cappang bezaar*, in de Uliaffers *Hatu Aätu*, Neerd. Koedarm; by zommige Tritonshoorn of Zeetrompet, doch verkeerdelyk, genaamt: Deze gelyken zeer wel groote Koedarmen aan 't achterfte eind, 't welk wy de wortels noemen, zyn een vinger dik in den diameter, doch de fchaal is aldaar op 't dikfte, en binnen met een fcheidsmuur, in tweën, of driën gedeelt, die niet boven een vinger lang ingaat, doch aan zommigen met een kalkachtige *fubftantie* meeft toegegroeit is: Aan 't voorfte eind zyn ze 2 en 3 vingers breed in den diameter, in 't gemeen 2 en 3 voeten lang, weinige recht, maar de meefte krom en bochtig, de fchaal is ruim een ftroohalm, zomtyds ook een fchaft dik, van buiten wit, en overdwars met kringen getekent, ook hier en daar met fcheuren, die niet doorgaan, zoo als het Beeft zyn aangroeijing genomen heeft; omtrent den mond zyn ze altyd op 't witfte en zuiverfte, maar by den ftaert of wortel zyn ze vuil, zwartachtig en begroeit; binnen legt een flymerig dier, 't welk door 't kooken wat hard word, en bequaam om te eeten, van fmaak als de befte Moffelen; voor in den mond heeft het 2 beentjes als een Myter tegen malkander fluitende, niet aan den fchaal, maar aan 't vleefch vaft, 't welk zyne tanden zyn; waar mede het zich den weg bereid om zyn fchaal voort te zetten:

Worden tot fpys gebruikt.

Worden zelden gevonden.

Waarom dezelve niet recht zyn.

Dit groot flach *Cappang* vind men op weinige plaatzen, als op *Keram* in den bocht van *Amaheij*, en in den bocht van *Kaijeli*, op *Boero*, alwaar het omttent de wortelen van de *Mangi mangi*-boomen groeit, in een grond die van kleine fteenen, en zand gemaakt is; derhalven het in 't groeijen zich krommen en formeeren moet, zoo als de fteenen en wortelen toelaaten, die het in 't groeijen ontmoeten, derhalven men zoo weinige rechte vind: Onze Amboineezen maaken hedendaags weinig werk daar van, ja zouden ze niet eens opzoeken, zoo wy 'er zomtyds niet eenige begeerden om tot Rariteiten te bewaaren; doch zy weeten te zeggen, dat ze eertyds van de Maleijers en Vreemdelingen zeer wierden gezocht, toen zy noch in deze geweften mogten komen om te handelen, niet alleen om het Dier te eeten, 't welk zy zeer preezen, om de mannelyke krachten te verfterken, maar ook om de fchaal of pype met zich te voeren, dien zy tot eenige geneesmiddelen gebruiken; doch hebben zulks aan d' Amboineezen niet willen openbaaren: Ten tyde van Oorlogen, als wy zomtyds der vyanden vaartuigen veroverden, hebben wy gevonden onder hunnen huisraad, dat ze ftukken van deze pypen onder ander koraal en zeegewaffen bewaarden, waar van ons namaals d'Inwoonders van de Xulafche Eilanden, die daar van fchynen de befte kenniffe te hebben, deze opening deden: Dat deze fchaal onder andere gewaffen uit de zee, te weeten, drie of vierderlei flach *Calbahaar*, en de navolgende *denticuli Elephantis* een beweert Tegegift zyn tegens alderhande ingenomen fenyn, om deffelfs krachten te dooden, en dan door andere braakmiddelen uit het lyf te jaagen; daarenboven tegens zekere betovering of fchelmftukken, die zy malkander zeer ligt aandoen, om iemant de mannelyke krachten te beneemen; weshalven zy deze dingen altyd by zich klaar hebben, als zy van huis reizen; de fchaal in ftukken gebroken, bevind men dat ze uit verfcheiden korften over malkander leggende gemaakt is, die glad zyn en blinken als de fchilfferen van *Bezöar*, hoewel de buitenfte ganfch rimpelig, ruig en zonder glans is: In 't wryven geeft ze een moerafachtige reuk van zich, fchier als de *Mangi mangi*, daar ze by groeijen.

Worden gebruikt tegen fenyn.

Waangeloof der Landaard van deze Hoornen.

Nader befchryving van deze Hoornen.

By nader onderzoek bevind men, dat deze *Solenes* aldus groeijen: Het breedfte en dunfte deel ftaat onder, en is gefloten met een dunne fchaal, die zeer ligt breekt, waar uit men befluit, dat ze neêrwaarts groeijen: Het dikfte en fmalfte deel ftaat boven, alwaar het door een fcheiding in tweën gedeelt is: Uit ieder opening gaat een lange pyp opwaarts, wel twee fpannen lang, dewelke een weinig boven den grond uitfteeken, en zy konnen ze uit en inhaalen naar believen: Uit ieder pyp hangt een klein ftukje vleefch, waar door het Dier zyn voedzel zuigt, doch als men daar by komt, trekt het in, en fpuuwt het water wel een vadem hoog uit: Deze pypen zyn zeer

dun

dun en bros, breeken ligt af, doch groeijen wederom aan, en boven ſtaan zy een weinig van malkander: Men kan ze zelden uitgraaven, dat deze pypen daar aan blyven, en de pypen zelfs zyn met een kalkachtige en broſſe ſchorſe bekleedt, die zeer ligt afvalt. Men vind ze op *Amaheij* in een moelige moeras, tuſſchen de *Mangi mangi*-boomen, daar in men tot boven de knie zakt, doch daar onder is een harde grond van kleine ſteentjes gemaakt. Die van *Amaheij* gebruiken deze Hoorns, om daar op te tuiten, als zy het volk in de kerk en de kinderen in de ſchoole willen hebben, waarom men ze Schooltrompetten mogt noemen. *Worden voor blaashoorns gebruikt.*

II. *Solen lignorum*, Neerd. Boorworm, Maleitſch *Cappang* en *Vtor*, Amboinſch *Abet.* Deze gelyken naar gekronkelde hoenderdarmen, daarom ze zommige Maleijers ook noemen *Purrut aijam*, zy hebben de dikte van Tabakspypen; zommige dikker; zommige dunner, doch de ſchaal van zich zelven is niet dikker dan een dubbeld parkement, ook van verſcheide rolletjes gemaakt, van buiten ſchoon wit met fyne kringetjes, met eenen diergelyken Dier, als 't voorige, bezet: Deze groeijen in 't verrotte hout, zoo aan ſcheepen, als boomen, die in Zee dryven; inzonderheit aan het *Mangi mangi*-hout, daar in ze zoo vermenigvuldigen, dat men geheele boomen vind van binnen met deze Pypen opgevult, met zeldzaame krullen en bochten over en door malkander lopende, doch de meeſte zyn leeg, om dat het Beeſt verrot, als het de ſchaal niet verder voortzetten kan: Het is een ſchadelyke peſt voor de vaartuigen van inlandſch hout gemaakt, die door dezen Worm zoo doorboort worden, dat ze zinken moeten, inzonderheit als zy niet neerſtig met kalk, en eenig olye, in plaats van teer, geſmeert worden: De grootſte hier van worden een vinger dik; waar van men de ſtukken tot diergelyke geneesmiddelen bewaart, als de voorgaande. *De 2de ſoort, by letter F, en G.* *Waar deze groeijen.* *Zyn ſchadelyk onder aan de Scheepen.*

III. *Solen anguinus*, Maleitſch *Cappang* of *Bia ular*, dit zyn diergelyke Pypen, niet boven een ſchaft dik, met veel zeldzaame krullen te zaamen gedraait als een ſlange; van buiten wit, wat hoekig, en met korreltjes bezet; van binnen met diergelyk een ſlymerig Dier, en een getand Mytertje voor in den mond: Zy groeijen niet in 't hout, noch in den grond, maar aan zoodaanige klippen, die vol kuilen zyn, en uitſteekende knobbels hebben, daar zich deze Slangetjes omleggen, met den mond aan de klippen zuigende: Hier onder gehooren noch andere zeer kleine Pypjes, die aan de ſteenen vaſt gegroeit zyn, of ten deele los, ook met ſlangevormige bochten, doch niet boven een ſtroohalm dik. D' eerſte vind men zelden, en worden onder de voornaamſte Rariteiten bewaart. *De 3de ſoort by letter H.* *Deze groeijen aan de klippen.*

IV. *Denticuli Elephantis*, Olyphants tanden, Maleitſch *Tando laut*, dit zyn kleine *Solenes*, ruim een middelſte vinger lang, beneden ſchaars een pink breed, boven toegeſpitſt, doch zoodaanig, dat 'er altyd noch een opening blyft, en weinig gekromt als een Bokshoorn, of wat rechter, gelyk Olyphants tanden; van buiten met uitſteekende ribben, groen, by den tip witachtig: Een tweede ſlach is langer, ranker, en zoo groen niet, maar bleek Spaanſchgroen: Het alderkleinſte ſlach is pas een lid van een kleine vinger lang, diergelyken men op de Perſiaanſche ſtranden vind: In alle zit van binnen een ſlymerig Dier, en als men ze weglegt, verſmelt al het vleeſch: In 't vleeſch zyn geen tandjes, maar een rond mondje, en aan 't zelve een doorgaande adertje, zonder eenige hardigheit, daar in men een rysje kan ſteeken; door dit mondje zuigen ze het ſlyk, en fyne zand binnen; in water gelegt, willen ze het zelve niet uitſteeken. Men vind ze op vlakke ſtranden, daar een harde grond, en ſtille Zee is, gelyk in den Amboinſchen Inham; de breedſte helft ſteekt in het zand, en de ſpits daar buiten ſchuins uit: Wegens haare kleinigheit worden ze van d' Inlanderen tot den koſt niet gezogt, maar wegens haare zeldzaame gedaante komen ze onder de Rariteiten. *De 4de ſoort, verbeeldt by letter I.* *Waar van een 2de ſoort.* *Ook een 3de* *Waar deze gevonden worden.*

V. Men vind noch een ſoort van de *Solenes*, meeſt aan en in de Koraalklippen; waar van zommige recht zyn, als ſtukken van darmen, of ſauſyſen; dik van ſchaal, ordentelyk geribt, en bruinachtig, andere zyn dikker, effener, en ronder van ſchaal, doch ge- *De 5de ſoort, by letter K.* *De andere ſoort hier*

 kren-

van by letter L.

kronkelt aan ftukken van een konkeldarm (*colum*;) aan het eene eind open, en met het ander aan de klippen vaft gegroeit.

Waar de Olyphants-tanden gevonden worden.

De Olyphantstandjes worden ook bevonden fchuins in 't zand te fteeken, met de fpits onder, en daar aan een adertje als een blaadje, met den breeden mond even buiten 't zand, wiens fcherpe kanten de voeten mede bezeeren; maar die met de fpits boven leggen, zyn door 't aanflaan der zee omgekeert, en meeft leeg. Men vind ze veel aan den mond van de rivier *Waijnitoe*, en op den Galghoek: in 't vleefch word geen fcherp beentje gevonden, en zomtyds gelyken 'er twee in malkander geftooken te zyn.

Hier volgen nu de Zoolen, *by ons* Zeepypen, Zeeflangetjes, *en die wy naar hun gedaante hier na zullen noemen. De Schryver noemt deze de tweede foort van d' Eenfchaalige, alhoewel dit een byfoort der Hoorns, en die van 't voorgaande Hoofdftuk, een byfoort der Schulpen is. Van deze is de eerfte foort, verbeeld op de plaat* XL. *by letter* D, *'t welk het onderfte deel van een* Zandpyp, *by ons een* Offedarm *genaamt is; en het bovenfte deel by letter* E. *De* 2[de] *foort, is by de letter* F, *en* G, *aangewezen. De* 3[de] *foort, by letter* H. *De* 4[de] *foort, by* I, *en by ons ook een* Olyphantstand *geheeten. De* 5[de] *foort, by letter* K, *en van deze noch een ander by letter* L, *verbeeldt. Tot hier toe de Schryver: Waar by wy noch voegen eenige ftukken, die heel ongemeen zyn. Die met* N. 1. *aangewezen, is een* Hoornflangetje, *zyn fchoonheit beftaat in zyn gekronkelt ftaartje, 't geen heel fcharp moet zyn.* N. 2. *is een diergelyke, doch korter in een gedrongen.* N. 3. *is een uitgeftrekte* Hoornflang. *En* N. 4. *een gekrolde op een Hoornflak gewaffen.* N. 5, *en* 6. *zyn beide andere foorten van* Olyphantstanden. *En* N. 7. *is de zoo genaamde* Venusfchagt; *een heel zeldzaam ftuk, 't geen maar by weinige Liefhebbers word gevonden.*

XXVIII. HOOFTDEEL.

Chama afpera: Bia Garu.

De Chama *befchreven.*

TOt hier toe zyn verhandelt de Eenfchaalige Hoorntjes, zoo gedraaide, als ongedraaide; volgen nu de Tweefchaalige, (*Bivalviæ*;) dewelke wy eigentlyk in 't Latyn *Conchæ*, in 't Duitfch Schulpen noemen, in 't Maleitfch behouden ze noch al den algemeenen naam *Bia*, in 't hoog Maleitfch *Krang*, in 't Amboinfch *Kima* en *Ima*. De Tweefchaalige verdeelen wy in zes geflachten, de Rivierfoorten t' elkens onder haars gelyke Zeefoorten begrypende; en zyn deze: 1. *Chama afpera*, 2 *Chama Lævis*, 3 *Pecten*, 4 *Tellinæ*, 5 *Mufculi*, 6 *Oftrea*. *Chamæ* noemen wy alle zoodaanige Schulpen, die op den grond bloot leggende, meeft gaapen, en daarom niet qualyk Gaapers genoemt worden: Deze zyn al van *Plinius* in 2 geflachten verdeelt, te weeten, in *Chametrachea*, en *Camelæa*, waar van wy ieder een byzonder Hooftdeel geeven.

En in verfcheide foorten verdeelt.

De Chama Afpera.

Chametrachea; of *Chama afpera*, is die een ruige fchaal heeft, 't zy door uitfteekende ribben, 't zy door fchubben en nagelen; en zyn deze:

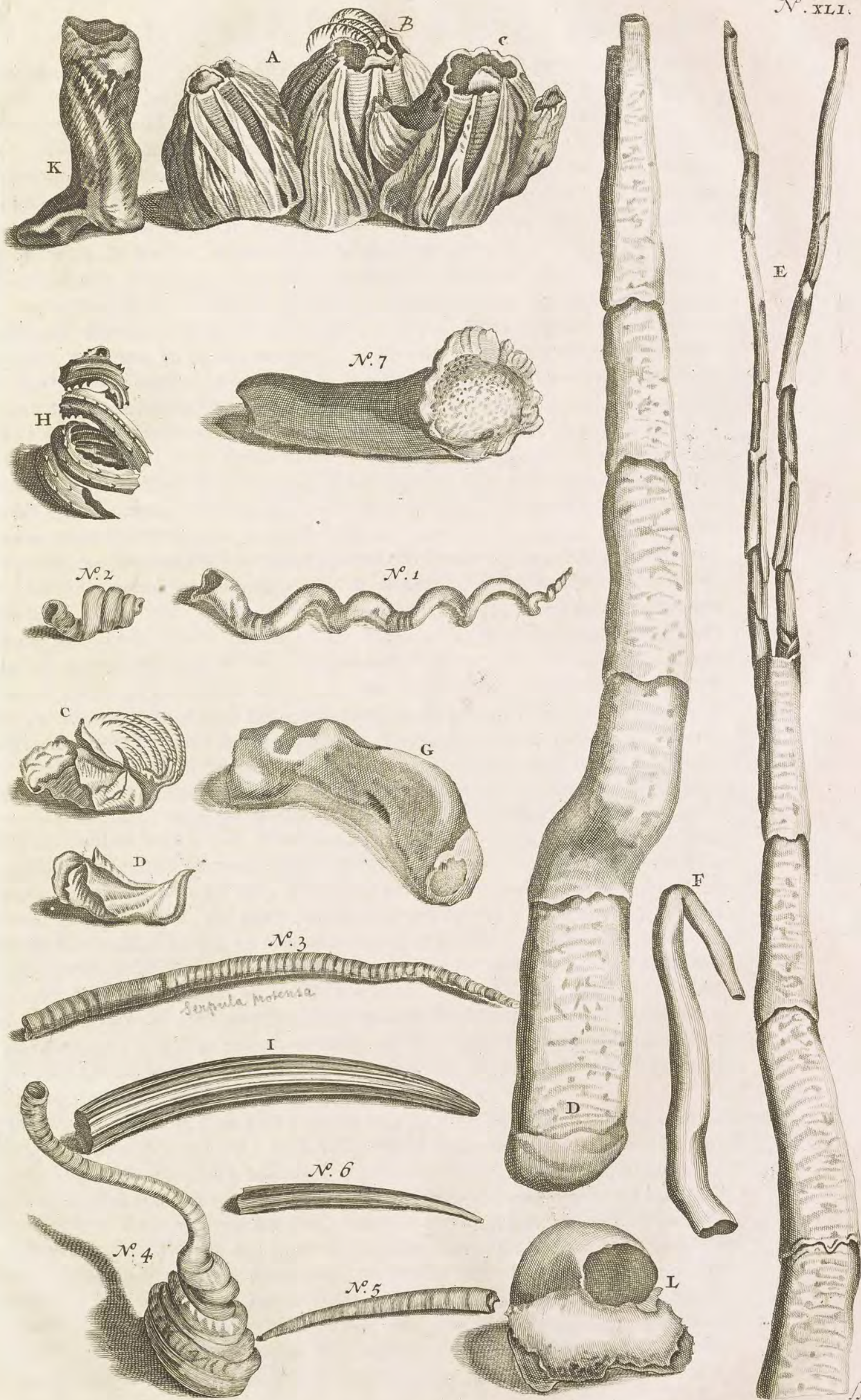
De 1[fte] *foort, verbeeldt op de plaat* XLII *by letter* A.

I. *Chama fquammata*, Nagelfchulpen, qualyk van zommigen Klipkouffen. Maleitfch *Bia grau*, dat is Krouwers, om dat men daar mede iemant euvel krouwen zoude, of om dat ze iemant de handen krouwen, als men ze handelt. Amboinfch *Maëka*, Ternat. *Kima*: andere neemen *Kima* voor recht Maleitfch, Boëtonfch, *Morabo*, Bandâfch, *Maniwoc*, Maccaff. *Alibo*.

Van deze zyn ongemeene groote. Ook kleine.

Deze worden de grootfte onder alle Schaalviffchen; want men vind'er zoo groot, dat 'er 6 of 8 menfchen aan een genoeg te draagen hebben: doch dewyl deze zich altyd in de diepte ophouden; en dat men daarentegen omtrent de ftranden een kleinder flach vind, die niet boven een hand lang worden, zoo zullen wy ze verdeelen in *Chamæ decumanæ*, of *Pelagiæ* en *Littorales*. De *Littoralis* eerft befchryvende, zoo is de-

zelve

N°. XLI.
A
B
C
K
E
N°. 7
H
N°. 2
N°. 1
C
G
D
F
N°. 3
Serpula proensa
I
D
N°. 6
N°. 4
N°. 5
L

zelve een hand lang, en minder van gemeene schulpfatzoen, te weeten, uit den ronden langwerpig, verdeelt in Wyfje en Mannetje: Het Wyfje is het gemeenste, *Zynde Mannetje en Wyfje.* wiens schaal verdeelt is in 4 of 5 uitsteekende ronde ruggen, tusschen beiden diepe vooren maakende, die met scherpe kanten nauw in malkander sluiten, behalven aan de eene zyde, daar ze een nauwen opening hebben, wiens kanten gekartelt zyn, zoo dat deze schaal op en neêr gaat als zeebaaren, zoo wel binnen als buiten; op den rugge *Hebben buiten op schubben als nagels.* staan groote kromme schubben, der menschen nagelen zeer gelyk, van vooren rond en scherp, doch de meeste, inzonderheit de oude zyn afgebroken en geschonden, en hoe volkomener deze nagels zyn, hoe beter Rariteit zy maken: Deze kleine soorten zyn van buiten vuilwit, zonder glans, van binnen geelwit als yvoor; doch aan de oude is de buitenste schaal zeer begroeit met mosch, kalk, en ander zeegruis, ja met andere schulpen, mosselen, en koraalboomtjes; zoo dat men ze eer voor een klip, dan voor een schulp zoude aanzien: Het Dier daar in woonende, is ysselyk van aanzien, want *En zyn inwendig slecht van visch.* als men den gapenden aanschouwt, ziet men niets dan een gespannen vel, vol zwarte, witte, geele en lootverwige aderen, geschildert als een slangevel; de geheele schulp is *Haar verdere gedaante.* eenigzins driezydig; waar van de voorste, daar zig 't Beest opent, de langste is; de tweede aan des Beests slinker zyde, als het voor ons legt, is meest geslooten, dien wy den rugge noemen; de derde aan des Beests rechter zyde, is zyn buik, daar de voorschreve gekartelde opening is, in de Wyfjes zoo nauw, dat men qualyk een mes daar in kan krygen: Deze twee smalle zyden maaken een stompen hoek, daar de twee schaalen t'zaamen sluiten door een *Gynglymum*, te weeten, de uitsteekende hoekjes van de eene schaal sluiten in de holligheeden van de andere, zynde daarenboven verbonden met een dik huidje, 't welk van buiten daar tegen aanlegt: In 't geopende Beest ziet *Omstandig beschreven.* men ook twee gaten, naar de twee voornoemde smalle zyden; 't eene naar de slinker zyde, is klein, en meest gesloten, waar door het Dier zyn overtollige vochtigheit lost, aan de rechterhand heeft het een grooter rondachtig gat, waar uit een lange quast hangt van groove en taaije draaden gemaakt, 't welk men den baard noemt; waar mede *Hoe zy haar aan de klippen vast houden.* zy aan de klippen vast hangen om niet geslingert te worden, doch in een zandgrond maaken ze deze baarden ook vast, zynde aan hunne uitersten vermengt met steentjes en andere zeegruis, doch het is niet waarschynlyk, dat ze daar door eenig voedsel trekken; midden in de schaal, doch de opening nader, staat een dikke pilaar, die in de groote een arm, en in de kleine een vinger dik is, zynde de *tendo* van een taai draadig vleesch gemaakt, aan beide schaalen vast, waar mede het Dier hun schaale t'zaamen trekt, en zoo vast gesloten houd, dat men ze met geen gewelt openen kan; rondom deze pilaar legt een hardachtig vleesch, als een ronde schyf, 't welk men *Spondylum* of een wervel noemt, en het beste is dat men eeten kan; aan 't zelve is t'ander witachtig vleesch vast met een groote geele klomp, als een dooir van een ei, 't welk des Diers vet is; daar onder legt een sak van een zwart slym, met zand en steentjes gemengt: Het Mannetje is langwerpiger, in 9 of 10 ruggen verdeelt, en op dezelve staan de schubben dicht, doch veel korter dan aan 't Wyfje, en d' opening aan d' eene zyde is veel grooter: anders evenwel van t' zelfde maakzel.

De *Pelagia* word van 3 tot 4 en 5 voeten lang op dezelfde manier verdeelt, als de *De Pelagia beschreven.* voorige; de schubben zyn wel 2 messen dik, meest stomp en afgebroken van buiten; aan de bovenzyde zoodaanig begroeit, dat men ze qualyk schoon kan krygen; de onderste is altyd zuiverder en effener; de schaal is in de gemeene een dwars hand dik: Men vind 'er, die over ½ voet dik zyn, waar uit men ligt kan afmeten de zwaarte *Haar dikte.* van dezen schulp: Als men den schulp in stukken slaat, zoo bevind men dat ze uit verscheide laagen gemaakt is, dewelke buiten twyffel van tyd tot tyd over malkander groeijen, 't welk men buiten aan de afzetzels afnemen kan, zoodaanig dat t' elkens de jongste laage onder d' oudere voortgroeit, en haar na voren toe uitbreid, waar door het komt, dat de jongste laag met een de voorste is, en zoo scherpe kanten maakt, die als een mes snyden: Hierom is het zeer zorgelyk deze schulpen te handelen, zoo lang *Zyn sorgelyk te handelen.* het

het Beeſt daar in is, zoo men zich niet bezeeren wil. In de Molukkiſche en Papoëſche Eilanden, daar wel de grootſte vallen, heeft men ervaren op onze Chalouppen, als de Matroozen het anker laten vallen, en het ankertouw by geval in deze gaapende ſchulp komt, dat ze toenypende t' zelve afknappen, als of het afgekapt was: Iemant zoude gevaar loopen om een hand te verliezen, die het gaapende Beeſt wilde aanraaken, zoo hy niet iets tuſſchen den ſchaal lag, om voor 't fluiten bevryd te zyn:

Hoe die door de Viſſchers gevangen,

De Viſſchers haalen ze aldus voor den dag: Een Duiker maakt een touw daar om te brengen als een ſtrop, welken zy dan met alle man ophyſen, daar na maakt men met een mes of parring door den opening aan de zyden te dringen, en den *tendo* of pilaar door te ſnyden, waar in alle de kracht van 't Beeſt legt, en dan gaapt de ſchulp van zelf, en kan niet meer ſluiten; op welk manier men ook alle Dieren en Menſchen verloſt, die aan dezen ſchulp vaſt raaken.

En krachteloos gemaakt worden.

Hoe zy haar voedzel vangen.

Op den grond als gezegt is, gaapen ze meeſt altyd, inzonderheit om de kleine viſſchjes te vangen, die in meenigte daar in zwemmen en ſpeelen, tot dat ze al 't zaamen ſchielyk beſloten worden, en dan tot voedzel van 't Beeſt dienen:

Heeſt een wachter by zich.

Dit plompe Beeſt heeft altyd een Kameraatje by zich, 't welk hun wachter is, zynde een ſoorte van Garneeltjes, hier boven in 't eerſte Boek onder den naam van *Pinnoteres* beſchreven, 't welk den ſchulp in 't vleeſch nypt, als het ziet, dat 'er veel prooi in haar huis is, waar op de ſchulp dan toenypt, en men gelooft, dat het Beeſt niet leeven kan, als dat Pinnewachtertje by geval daar uit raakt, dewyl het Beeſt zonder gezicht is, en zich voor de roovers niet wachten kan.

Zonder welken het niet leeven kan.

Een andere ſoort beſchreven.

Daar is noch een ander ſlach, dunner en platter dan de voorige *Littoralis*, en meer in een kring geformeert, ydel van ſchubben, die niet te min lang zyn; zommige lichtgeel; zommige lichtrood van ſchaal, met noch andere veranderingen; doch de mooiſte en beſte om te bewaaren zyn niet boven een vinger lang, zuiverwit en vol ſchubben of nagels: by onze Amboineezen zyn ze niet zeer gebruikelyk tot den koſt, daar ze by andere volkeren zoo veel meer zyn: De Inwoonders van *Bonoa* en de *Papoeën* zyn zeer graag daar na, en ik heb'er geſien, die met grooten zmaak het rauwe vleeſch, inzonderheit het geele vet opaaten:

Worden van d' inwoonders gegeten.

De *Badjos* (zynde menſchen die geſtadig op zee zwerven, en hun met viſſchen geneeren) vangen de grootſte, neemen 'er het vleeſch uit, en rooken het zelve als rookvleeſch, *Denaeng bia* genaamt, 't welk zy dan op *Makkaſſar* en *Bima* te koop brengen; een lekker koſtje voor yzere tanden en dikke tongen; ſlimmer als gedroogde Zeekatten, doch t' word meeſt by den Theebak opgeſchaft om daar van te peuzelen.

Inzonderheit van de viſſchers, die dezelve vangen en rooken.

In den *Tendo* of band of den omliggenden *Spondylo* worden zomtyds eenige mooije ſteentjes gevonden den ſteen *Calapites* of *Calappus* zeer gelyk, te weeten als Alabaſt; zommige ſchoon wit; zommige vuil of geelwit; zommige ook met een paarlachtige weêrſchyn, en by den eenen hoek half doorſchynend als Achaat:

In dezelve worden ſteenen gevonden den Calappus gelyk.

Doch met dit onderſcheid.

van den ſteen *Calappus* kan men ze hier in onderſcheiden; dat de ſteen *Calappus* of gelyk en eivormig is als een Hagediſſen-ei, gemeenlyk met een donker hoekje, 't welk de wortel is, waar mede het aan den *Calappus* dop vaſt gezeten heeft; of Linzevormig, gelyk die men in 't appeltje vind. Daarentegen deze Schulpſteentjes, die wy *Chamites*, in 't Maleitſch *Meſticabiagaru* noemen, zyn oneffen, hoekig, en meerendeels geelachtig.

Chamites, Meſtica bia garu

Dat ze zoo niet van gedaante zyn.

In de Amboinſche vind men ze weinig, maar meer in de Makkaſſarſche en Papoëſche, zelfs in het gerookte *Dendeng* heb ik kleine half doorſchynende gevonden; want die niet boven een erwete dik zyn, zyn de zuiverſte en witſte, maar die de grootte van een knikker hebben, zyn hoekig en vuilwit: die met viſſchen en ſchulpen haar koſt moeten ſoeken, draagen deze ſteenen gaarn by zich: Anders onze Amboineeze zyn wat bygeloovig, om deze groote ſchulpen in haare vaartuigen over zee te voeren, zeggende dat ze wind en onweêr ontmoeten ſouden:

Bygeloov der Amboineezen, die gelooven, dat zy onweêr verwekken.

Men brengt 'er evenwel zoo nu en dan een aan van 't grootſte ſlach om in de erven by de huyſen te zetten, en de hoenders of ander tam gevogelte daar uit te laaten drinken, 't welk zy voor die vogels zeer goed achten om gezond te blyven, en nooit letzel aan de

Worden tot drinkbakken der Hoenderen gebruikt.

de oogen te krygen; doch dan besterft de yvoore gladdigheid van binnen, en word grauw; men moet ook de scherpe kanten als dan wat afwryven, op dat zich niemant daar aan bezere: Ik heb 'er ook gehad, die van binnen aan den onderften schaal een uitwas hadden, zeer hoekig, en kartelig, schier als een haanekam, van *fubftantie* als de *Chamites*.

Een andere Chamites beschreven.

In de Papoesche en Keramsche Schulpen word noch een andere *Chamites* gevonden, langwerpig als een klein vingertje, beneden met een rond bolleken, en voorts toegespits; het bolleken is donker roodachtig, doch met een paerlachtige weêrschyn; het vingertje zelfs schoon wit; zomtyds gelykt het naar een ftuk van een vinger, afgebroken en schilferig, doch daar aan ziet men altyd wat paerlachtig; dit mag men *Chamites digitalis* noemen. Noch een ander gebruik van de schaal; op den ftrand vind men zomtyds ftukken van de gebrokene schaal, van den buitenften ruigen schorfze door 't schuuren gezuivert, glad als yvoor, en zoo hard, dat men ze voor keifteenen zoude aanzien; onder deze heb ik zommige zoo verfteent gevonden, dat men 'er eenigzins mede vuur kan flaan als met de rechte keifteenen; ook bewaart men ze tot eenig gebruik in de geneeskunde; tot dien einde neemt men de grootfte ftukken, en flaat de buitenfte ruige schorfze af, t' overige wryft men op een fteen met water tot een papje, dit zmeert men rondom de groote bloedzweeren om den brand en den pyn te verminderen, desgelyks op zweerende oogen: En zo iemant dezelve wilde gebruiken zoo binnen als buiten t' lyf by gebrek van *Calbakaar*, of wit koraal, die zoude myns oordeels niet dwaalen, hoewel ze wegens haare taaije *fubftantie* moeilyker te wryven zyn, als een gemeene fteen.

Noch een diergelyke soort.

Deze worden tot een geneesmiddel gebruikt.

Clypeolus Lunæ, beschryving van een soort van Schilden.

Men vind ook, doch zelden, onder de Inwoonders van *Amboina* en *Keram* eenige ronde schildekens omtrent 7 duimen breed, en aan de kanten een halve vinger, maar in de midden een duim dik, aan de buitenzyde een weinig buikig, aan de binnenfte wat hol, en aldaar in de midden met een verhevenheit gefatzoeneert als de nave (*modiolus*) van een rad, en in desselfs midden een rond gat, daar qualyk een pink door mag: Het is een fteenharde *fubftantie*, vuilwit als gebezigt yvoor, met veele witachtige aderen, die bochtig en dwars loopen, te kennen geevende, dat het een ftoffe zy met veele laagen over malkander aangegroeit; want natuurlyk fteen kan 't niet zyn, om dat het na mynen gewoonlyken proeve by nacht niet vuurt, gelyk andere klaare keifteenen doen; daarentegen in zuur Lemoensap gedaan zoo kookt 't, 't welk de fteenen niet doen; waar uit ik afneeme, dat het van eenige groote Schulpen moet gemaakt zyn, te weeten, uit den voorschreven *Chama Pelagia*; zynde de geheele breedte des schilds, uitwyzende het beloop van de aderen, uit de dikte dezer Schulpen gemaakt, waar uit men afneemen kan, dat ze aan zommige plaatsen van ongeloovige dikte moeten vallen; als men ze tegens den dag houd, zoo zyn ze omtrent de kanten half doorschynend, doch d'eene meer dan d'andere. De Inlanders weeten niet te zeggen, door wien, en uit wat ftof zy gemaakt zyn, alleenlyk verklaarende, datter in oude tyden eenige weinige in deze Landen gebragt en duur verkocht zyn. Haar gebruik is, om ze aan de gevesten van haare zweerden te zetten, om den hand daar mede te beschermen, gelyk anders de Amboineezen op dezelve plaats een rond tafelbordje van hout hebben, en het geveft met loot begieten om de noodige zwaartte in de vuift te hebben. De voornoemde Schildekens echter mag niemant dragen, dan hunne helden of voorvegters, die ze *Brani* noemen, geloovende, dat niemant het hert heeft tegens iemant te kappen ofte te flaan, die sulk een Schildeken aan zyn zweerd heeft; doch zedert dat de Europeërs bezitters van deze Landen geworden zyn, willen ze de Schildekens als tekenen van haare oude dapperheit niet meer draagen, om by d'onze niet in 't oog te raaken; weshalven zy nu dezelve zomtyds aan d'onze aanbieden: Namaals ben ik wat zekerder bericht, dat deze Schildekens door de Javanen van *Bantam* in deze Landen zouden gebragt zyn, buiten twyffel d'Inlanders wysmakende, dat het dingen van groote waardy waren, en dierhalven aan haar Lieden duur verkocht wierden. De Bantamers nu maak-

Zyn fteenhard.

Proef dat dezelve geen fteen zyn.

Zyn by d' Inlanders onbekent, waar van zy gekomen zyn.

Worden tot kleine Handschilden gebruikt.

Doch met bygeloof.

Nader bericht, dat deze door de Javanen daar eertyds gebragt,

maakten ze uit den voornoemden *Chama decumana*, dewelke zeer dik en zwaar valt in den mond van den ſtraat *Sunda*, inzonderheit omtrent *Poelo taboang*, dat is, 't Banditen Eiland, waar door zy miſſchien de Prince Eilanden verſtaan; als mede daar tegen over in den bocht van *Lampin*, in welke diepe zee men zomtyds ook ziet den Boom, daar de *Calappa Laut* aanwaſt, wiens top men even onder water bekennen kan, doch ik weet niet, uit wat reden niemant daar na derft duiken; Zoo heb ik ook verſtaan, dat ze mede in de *Molukkos* gemaakt; en tot noch toe by d' Alphooreezen op *Gelolo* gedraagen worden.

Hoe deze Schildekens van d' Inwoonders genaamt worden.

Waar deze Schulp groeit.

d'Inwoonders noemen deze Schildekens *Moſſa boela boelang*, dat is, Schildeken, geformeert als een volle maan, en zoo in 't Latyn *Clypeolus Lunæ*: Als men de beſte *Bia garu* tot den koſt wil uitzoeken, zoo moet men neemen, die niet boven een voet of $1\frac{1}{2}$ lang zyn: Diergelyke groeijen zomtyds in de holligheden of gaaten van de breede klippen *batu tikar* genaamt, zoodaanig daar in vergroot, dat ze geenzins geheel daar uit konnen genomen worden, of men moet eerſt de kanten van den klip in ſtukken breeken; met een baard hangen ze daar in vaſt, daarom noemen de Maleijers den zelven des Beeſts *Ackar* of wortel; en dewyl men altyd de onderſte zyde zuiver, en de bovenſte begroeit ziet, zoo beſluit ik daar uit, dat ze nooit van plaats veranderen, immers niet zoodaanige, die aan den klip gewortelt zyn.

Noch een andere ſoort beſchreven.

Op *Luſſapinjoe* vind men noch een byzonder ſlach, hebbende een gemengde fatzoen van *Bia garu* en *Coeroerong*, wiens ſchaal wel op en neêr gaat met zeebaaren, en korte en ydele ſchubben heeft, maar aan de ſlinker zyde is ze plat, gelyk de *Coroerong*, vuilgrauw van buiten; men vind den voorſchreeven

Hebben mede hunnen Meſtica.

Meſtica daar in zoo wel als in den *Bia garu*, in de grootte van vitſen, erweten en boonen, doch in de grootſte vind men altyd maar een, gelyk in de Paerlſchulpen ook gebeurt; in 't eerſte meeſt alle ſchoon wit en blinkende, doch worden metter tyd geelachtig, 't welke een gemeene faut van den *Chamites* is.

Iets zeldzaams aan den Schryver door ooggetuigen vertelt; dat een Chamites een ander ſteentje baarde.

Reden van den Schryver hier van.

Ik moet noch iets raars van de *Chamites* voortbrengen, doch ik kan niet verzekeren, of het een *Chamites* uit een *Biagaru*, of uit een ander Schulp moet zyn, immers ik heb het van ooggetuigen voor de waarheit hooren vertellen: Het waaren viſſchers, die diergelyke ſteentjes in hooge achtinge houden, deze verklaarden tweemaal gezien te hebben, dat een groote hoekige *Chamites*, byzonder in een doosje bewaart, met verloop van tyd een ander ſteentje gebaart hadde van de zelfde ſubſtantie en koleur, en men konde 't gaatje zien, daar dat ſteentje geſtaan had: Ik giſſe dat dit geſchied zy, dewyl het kleine ſteentje met het groote geen *continuum corpus* gemaakt heeft, zynde daar aan wel vaſt gegroeit, doch dat de natuurlyke lym metter tyd los gegaan zy; want hoewel de eigenaar zeide wel te weeten, dat dat Moederſteentje na 't baaren aan grootte en zwaartte niet vermindert was, zoo houd ik nochtans daar voor, dat hy zulks

Die het zelfde wedervaren is.

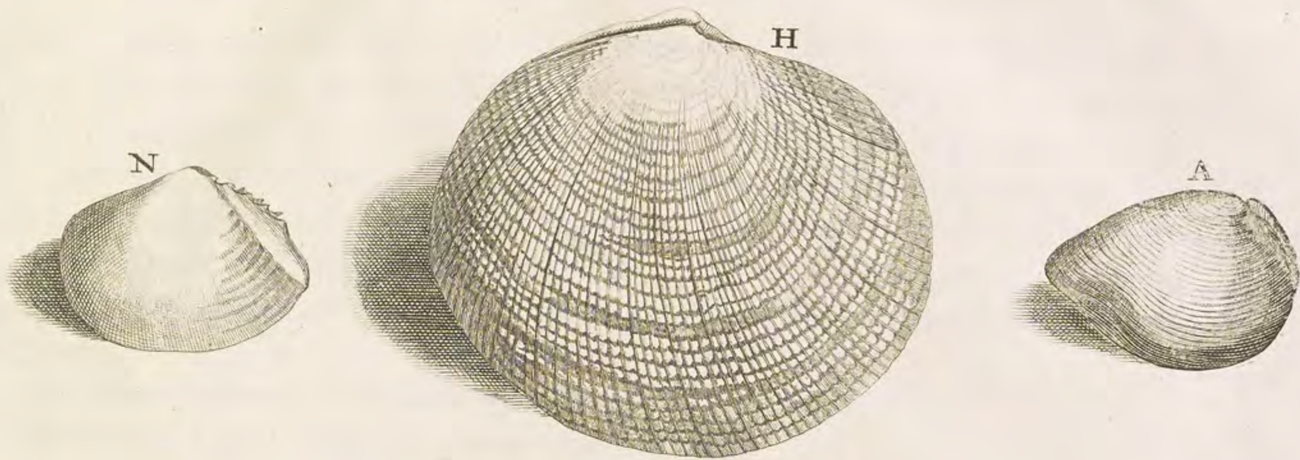
niet nauwkeurig genoeg onderzocht heeft. Ik heb zelf bevonden, dat ik 6 zulke ſteentjes, daar onder eene zeer hoekig was, in een doosje bewaarende, en na een half jaar weder beziende, 7 gevonden heb, doch niemant konde aanwyzen, waar de zevenſte geſtaan had:

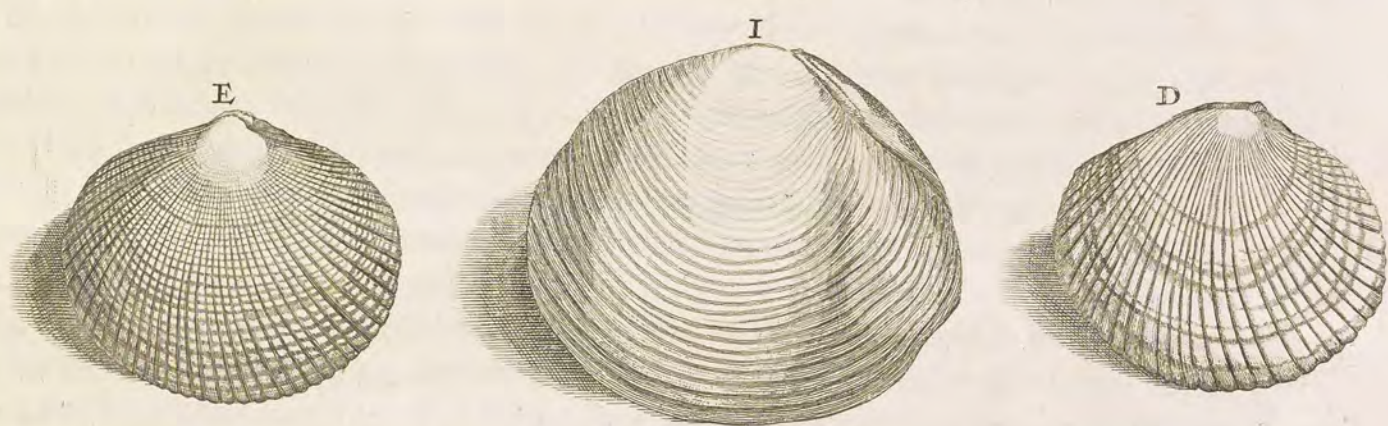
Doch houd altoos geen proef.

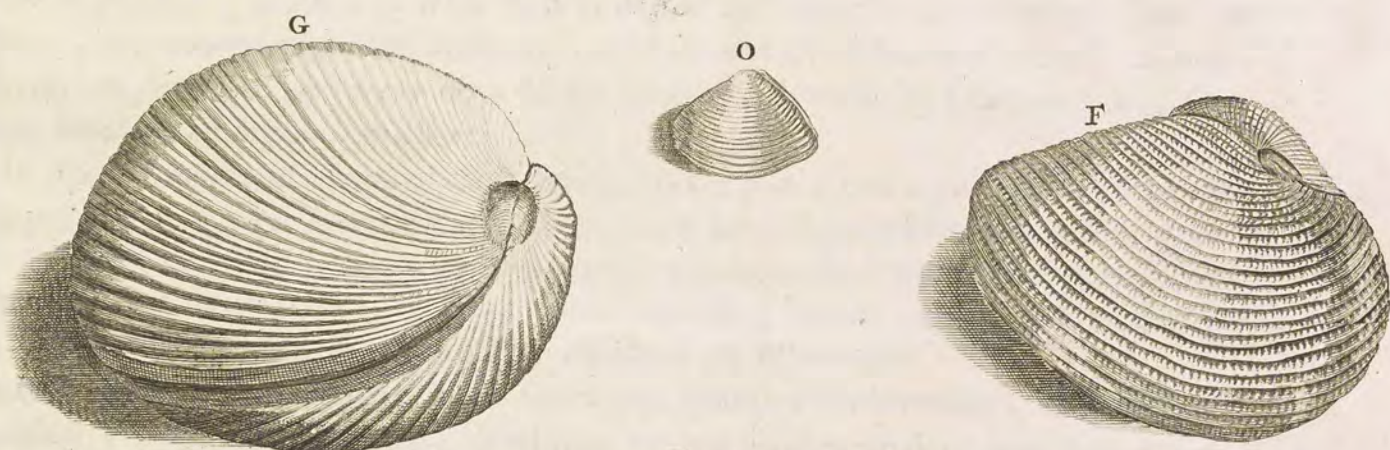
Daarentegen, heb ik nu eenige jaaren eenen hoekigen *Chamites* afzonderling in een ſchulpje bewaart, en daar by t' nette gewigt aangetekent, doen ik hem eerſt kreeg, dewelken ik jaarlyks onderſoeke en beſchouwe, maar bevinde niets van zyn gewigt vermindert of vermeerdert; en hy wil ook niet baaren, te meer alzoo men rondom geen voege beſpeurt, daar een hoekje afvallen mogte; of 't moet zyn, dat des bezitters ongeloof zulks verhindert: Immers allerlei *Chamites* hebben nu den naam gekregen, dat ze baaren konnen, en zoo zouden ze der Ouden *Gemonides* en *Peanthides* mogen zyn, by *Plinius Lib.* 37. *Cap.* 10. vermeldt; diergelyken zie mede *Cap.* 2. de *Nautilo craſſo*. Hierom is 't, dat zommige Chineezen veel van deze ſteenen

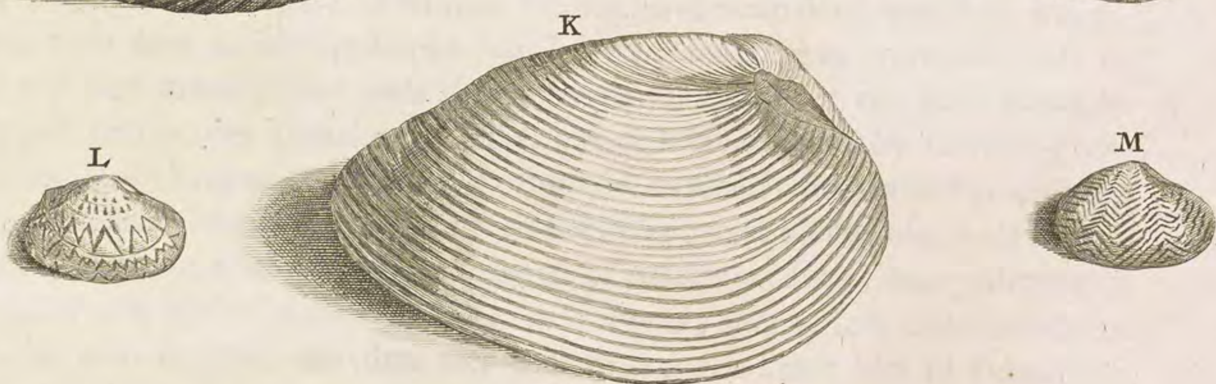
Een Chineeſch hier door tot bygeloof gebragt, geeft veel geld daar voor.

houden, om goed geluk in 't huis te brengen, en het goed te vermeerderen: Zeker Chineeſch heeft alhier gewoont, bezittende een zulken *Chamites*, die gebaart hadde, en dien hy voor groot geld van de Mooren geloſt hadde, die hem wys maakten, dat hy den ſteen alle vrydaagen met *Benjoin* berooken moeſte, waar na hy van een ſlechte kalis

N
H
A

E
I
D

G
O
F

K
L
M

C
B

lis in rykdom rykelyk toenam; (doch men moet weeten, dat hy een neerstig houtzaager was;) maar in 't jaar 1674. is zyn huis door de groote Aardbeving omvergevallen, en den steen verlooren hebbende, is hy namaals verarmt: Die de tyd hebben, mogen overwegen, hoe het toegekomen zy, dat de Inwoonders van *Ternate* en *Manado* deze schulpen *Kemas* noemen, even zoo als ze de oude Grieken genaamt hebben, te weeten, *Chemæ*, waar van de Latynen *Chema* maaken, zynde *Chemæ* noch by de oude Latynen in gebruik geweest, zulks uitwyzende 't vaersje van *Apulejus* in zynen *Apologia* uit *Ennius* genomen. *Word ryk. Doch weder arm. d' Inwoonders van Tern. en Man. en de Grieken geeven dezen schulp een benaming. Uit Apulejus bewezen.*

Apriclum piscem scito primum esse Tarenti
Surrentis chemas. Glaucum cumas apud: at quid
Scarum præterii cerebrum Jovis pœne supremi.

In 't gemeen verdeelt men den *Chama* als gezegt is, in *Aspera* en *Lævis*. *Chama aspera* is eertyds gehouden van een quaden sap of voedzel, die men ook *Ostrea* noemde: In Macedonien *Corycos*, te Athenen *Krios*. *Chamælea* of *Chama lævis* was van beter smaak, daarom ze zommige *Pelorides*, en wegens haar grootte *Basilicæ*, dat is, Koninklyke noemden: Maar *Plinius Lib.* 32. *Cap.* 11. verhaalt 4 soorten met deze woorden in 't Duitsch overgezet: De geslachten van de *Chamæ* zyn deze, (in de gedrukte boeken leest men qualyk *Cancrorum genera pro chamarum genera*) *Chamætrachea*, *Chamæleos*, *Chamæ pilorides*, in verscheidentheit van fatzoen, en rondte van d' andere verschillende; *Chamæ glycymerides*, dewelke grooter zyn dan de *Pelorides*; dan voegt hy als een vyfde soorte noch daar by de *Colycea* of *Coraphia* (andere lezen *Copycia* en *Coryphæa.*) De uitleggers tekenen aan op deze soorte, dat *Chamætrachea* de hardste schaal heeft: *Chamælos* de witste en teerste: *Pelorides*, by *Athenæus Conchæ peloriades*, zyn zoet van smaak, en grooter dan *Pelorides*, hoewel deze de naam zoude gekreegen hebben van *Pelorios*, dat is, groot, 't welk men misschien met beter reden afbrengen kan van *Peloro*, een voorgebergte van Sicilien: Uit *Colycia* of *Corophya* maaken andere waarschynlyker *Corycia*. *Athenæus* doet de 6de daar by, dewelke hy *Chamænigram*, *Concham molænam* en *Melænitem* noemt. *Verdeeling van deze Schulpen. En haare benamingen by verscheide Schryvers. Haare eigenschappen uit de benaminge aangewezen.*

II. *Chama aspera & obtusa*, is ronder en dikker van schaal, met geen verhevene ruggen of baaren, en dezelve met dichte, doch korte stompe schubben bezet, grauw van buiten, aan d' eene zyde met eenen wyden mond, daar men wel een duim insteken kan, al is de geheele schulp niet boven een hand breed; aan de kanten geelachtig, gemein op Kerams Noord-kust by *Assahoedi* en *Hennetello*. *De 2de soort, is afgebeeldt op de plaat XLII. by letter B.*

III. *Chama Striata*. Maleitsch *Bia Coroerong*. Neêrd. Peerdevoetjes, deze heeft een wonderlyk maakzel, te weeten, als of men van een halve maan den eenen hoek weggesneden had, waar door dezelve zyde plat word, en, als men ze van voren bekykt, de figuur van een hert maakt, met veele ribben boven malkander in een halve kring loopende, en zoo veel hertjes uitmakende, waar van de kleinste achter by 't lid staat, verbeeldende een doorschynende teikening; en door dezen sneed word de schulp eenigzins driezydig: De schaal is overal zeer ruig en steekelig, met kleine nagels als stompe doorns bezet, niet alleen in verscheiden ruggen of baaren verdeelt, maar ieder rug en vallei verdeelen zich weder in andere ribben en voorens, niet te min overal zoo dicht sluitende, dat men nergens een dun mes daar in brengen kan: Het dier daar in is van 't zelfde maakzel als 't voorige, en zyn vel noch wel zoo yslelyk geschildert. Ik heb ze nooit grooter gezien dan een span lang, daar de meeste nagels al afgesleeten zyn, maar de grootte van een ei hebben, zyn de de mooiste, vol van scherpe nageltjes, en met bruine plekken getekent, welke bruinigheit men ook binnen aan de kanten ziet, aan de meest doorschynende zyde; hoewel die nauw gesloten is, hebben ze echter een dunnen baard uithangende, waar mede zy haar aan de klippen hegten. In den *tendo* of band bevind men ook den *Chamites*, doch meest in die schulpen, die op *Lussapinjoe* vallen, van de voorgaande wat verschillende; want deze *Chamites* is zoo groot als een geheele hazelnoot of knikker; de andere meenigte is klein als vitsen en spel- *De 3de soort, op dezelve plaat by letter C. Omstandig beschreven. Haar grootte. Hebben mede den Chamites.*

ſpeldekoppen: Van de grootſte vind men twee of drie omtrent het hoofd van den band, ganſch hoekig en korlig, als of ze uit veele ſteentjes 't zaamen gezet waren, niet te min hard en vaſt aan malkander hangende; zommige witgeel; zommige lichtpaars: Het ander klein goedje legt daar onder, aan zommige zoo vol, dat de geheele *tendo* van ſteentjes ſchynt 't zaamen gezet te zyn; alle niet veel byzonder, en van geen groote mooijigheid.

Doch van weinig waardy.

De 4de ſoort, verbeeldt by letter D.

IV. *Teſtæ*, Scherfjes, zyn kleine ronde ſchulpjes van dikke en platte ſchaalen, zy hebben de groote van een dubbeltje en ſesje, van buiten met groote korrels bezet, vuilwit met zwartachtige of roſſe plekken aan den kant: de enkele ſchaal op den ſtrand leggende zoude men voor dikke ſcherfjes van een gebroken ſchotel aanzien; de grootſte zyn zoo dik van ſchaal, dat men ze voor een ſteen zoude aanzien; de kleinder zyn beter met voorens getekent, vuilwit en ros van koleur; beide zyn ze gemeen in den Amboinſchen Inham. Op den witten Zandſtrand van *Mamalo* vind men ze ſchoonwit, als of het een klompje gekookte witte ryſt was, zy zyn alle goed om te eeten.

Waar die gevonden worden.

De 5de ſoort.

V. *Teſtæ pectinata*, Wildde Scherfjes, zyn ook rond als een ſchelling, en dik van ſchaal, met voorens en ruggen getekent als de *pectines*, doch veel groover, vuilwit, en met zwartachtige plekken en tekenen.

De 6de ſoort, afgebeeldt by letter E.

En omſtandig beſchreven.

VI. *Cartiſſæ*, Hertjes, *Bia hati*, dit zyn de raarſte en mooiſte van alle *Chamæ*, dun van ſchaal, recht hertvorming, ſcherp van kanten, en aan dezelve zommige getand, zommige niet; aan de onderſte zyde platachtig, aan de bovenſte met een verhevene buik, dewelke ſcherp toeloopt, en ter weêrzyden veele halve kringen of ribben heeft, dewelke op een doorſchynende wyze verkleinen; over dezen buik gaat de opening, daar de ſchulp van malkander gaat tegen de manier van andere ſchulpen, en echter in het kloofje van het hert hangen ze aan malkander, en ieder ſtuk in 't byzonder gelykt een halve maan. Zy hebben driederlei fatzoen: De gemeenſte zyn onder en boven buikig, doch van onderen minſt, aan de kanten getand, en witgeel van koleur: De tweede zyn witter, van onderen en aan de kanten ongetand, en aan zommige opgeworpen: Het derde ſlach is van onderen wat hol, maar boven zeer gebult, ook meeſt ongetand, en met roodachtige ſtipjes. Het Dier daar in is meeſt ſlym, zwartachtig, en, als men het een nacht in verſch water legt, ligt uitvallende. De meeſte en beſte vallen op *Nuſſalaut*; weinige ook op *Hitoe*. Men legt ze twee daagen in verſch water, tot dat het Beeſt uitvalt, daar na moet men ze een halve maand in de regen en zon bleeken, waar door ze zuiver en wit worden, en ten laatſten met een draadje 't zaamen binden. Men rekent ze onder de voornaamſte Rariteiten.

Een tweede.

Als mede een 3de ſoort.

Hoe men die zuivert.

De 7de ſoort, afbeeldt by letter F.

VII. *Quadrans*, 't Quadrantje heeft de gedaante, als of men een kaasken, 't welk ſmallen kanten heeft, en in de midden buikig is, in vier ſtukken geſneden hadde, weshalven de afgeſnedene zyde plat is, en een langwerpig hert vertoont, en deſſelfs randen zyn eenigzins getand, doorgaans muisverwig of donkergrauw, en een weinig geſtreept. Men vind ze zeer weinig, en meeſt op de buiten Eilanden van Amboina.

Deze zyn heel zeldzaam.

De ſtukken van *Bia Garu*, *Bia cattam*, en Reuzen ooren hebben wy gezegt, dat door langheid van tyd in ſteenen verandert, en door de zee zoo glad geſleepen worden, dat men ze voor keiſteenen of andere raare ſteenen aanziet: Dezelve kan men aldus onderſcheiden: Twee witte en half klaare keiſteenen, by nacht tegen malkander geſlaagen, vuuren helder en veel, maar twee ſtukken van Verſteende Schulpen doen het niet, of zeer weinig, doch eenigzins de ſtukken van de Verſteende Bergſchulpen in 't volgende Hoofdeel beſchreven.

Proef om te zien, of deze dingen ſteen, of maar verſteent zyn.

De *tendo* of ſpan-ader van dezen ſchulp hiet in 't Maleitſch ook *Toncat* en *Toncatnja*, dat is, een pilaar. De Badjos en Makkaſſaaren eeten uit dezen ſchulp al het wit en hard vleeſch, wegſmytende het witte of geele vet, om dat het zelve wat dronken maakt, als mede al het zwarte bloed.

De tendo beſchreven.

En wat eetbaar is.

Men verhaalt veel zeldzaams van een groote *Bia garu*, dewelke op een binnenmeir van 't Eiland *Timor Laut* zoude te zien zyn, dewelke haar by nacht openende een klaar licht

Verhaal van een lichtende ſteen in

licht of fchyn van zich zoude geeven, 't welk men ook van verre bekennen kan: Een ander ooggetuige van *Hitoe* heeft my verhaalt, omtrent d'Eilanden van *Kei* in zee gezien te hebben eenen ongemeen grooten *Bia Garu* wyd gapende, en daar in iets helders als een kostelyke steen, 't welk zy Lieden voor desselfs *Mestica* hielden, doch niemant dorfde bestaan daar na te duiken, dewyl het op een plaats was, daar een groote stroom ging.

een Bia Garu *gezien.*

Van *Bia Garu* is te verstaan, het geene men in zommige Autheuren aangetekent vind, dat 'er in 't jaar 1645. op t'Princen Eiland, gelegen in de mond van den straat *Sunda*, gevonden is een Oester (Schulpen) van 7 ellen in den omloop, of 2 en $\frac{1}{4}$ el in den diameter: Desgelyks, dat men op *Java* Oesters vind, die 300 pond wegen.

Bia Garu *zyn Schulpen van een ongemeene grootte.*

In 't jaar 1681 in Februarius heeft de Gouverneur *Robbertus Padbrugge* in den straat *Lembe*, aan de Noord-Oosthoek van *Celebes* gelegen, twee van deze Oesters aan boord gekregen, waar van de eene acht voet en twee duimen; de andere 6 voeten en 5 duimen in den omloop hadden: Zy wierden aldaar *Kemas* genaamt, overeenkomende, als gezegt is, met het Griekfche *Chemæ*, zynde dat flach, waar van het dorp en 't gebergte *Kemas* zyn genoemt geworden, dewyl ze aldaar veel en groot vallen; hier van maaken de Noord-Celebifche Bergboeren armringen, weetende die harde schulpen, met een stukje porsellein aan een stok gebonden, aardig door te drillen, en dan vervolgens met Bamboezen te polyzen, en glad en effen te maaken. Deze schulp, met takkels overgehaalt, lag op den overloop des schips, en gaapte als of ze dood was, weshalven een Matroos een koevoet daar in stiet, om dezelve open te houden, maar de schulp neep toe, en hield den koevoet zoo vast, dat hy bochtig wierde. Zy zitten gemeenlyk aan de klippen vast, zoo dat men ze met koevoeten moet los breeken: De Makkassaaren houden uit den schulp voor 't beste, 't geen zy *Subang* noemen, waar door zy verstaan niet alleen den *Tendo*, maar ook den *Spondylum* of het hardachtige (*callosa*) vleesch, 't welk als een wervel daarom legt.

Een ander verhaal van 2 diergelyke groote Schulpen.

Waar van d'Inlanders armringen maaken.

Ongelooflyke kracht van dezelve door 't krom nypen van een yzeren koevoet.

Welk deel de Makkassaaren tot spys gebruiken.

Hier gaat de Schryver over tot de Tweeschaalige, die wy Schulpen *noemen, en altoos met het onduitsch woord* Doubletten, Schulpen, *die ieder weder haare byzondere benaming hebben; dewelke wy vervolgens op haar plaats na onze beste kennisse zullen noemen, laatende de benaminge van den Schryver blyven, daar wy gebreekig zyn De eerste soort, is verbeeldt op de plaat* XLII. *by letter* A. *en word by ons genaamt de* Nageldoublet, *ook wel de* Nagelschulp *: Van deze is een 2de soort, verbeelt op de zelfde plaat by letter* B. *waar van noch meerder soorten zyn: Zy verschillen in gedaante en koleur; waar van de* roode *wel de ongemeenste zyn. De 3de soort van den Schryver, is verbeeldt by letter* C. *doch by ons de* perspective Doublet *genaamt; om dat hy op zyn platte zyde eenige streepen heeft loopen, die verminderen, en krom omgaande een hert verbeelden, gelyk by deze aftekening is te zien. De 4de soort, by letter* D. *Van de 5de soort ontbreekt de afbeelding. Doch de 6de soort, is aangeweezen by letter* E. *'t welk wy een* Venus Hertje *noemen: van deze zyn ook verscheide soorten, doch haar waarde bestaat daar in, als zy roode stippels hebben.* Jr. Oortmans *en de* Hr. Vincent *bezitten ieder een, die citroenverwig zyn; dewelke voor de alderwaardigste worden gehouden. De 7de soort afgebeeldt by letter* F. *is een heel ongemeene* Doubletschulp; *my staat voor maar eenen van deze gezien te hebben in 't Kabinet van wylen de* Hr. Dr 's Gravezande *tot* Delft. *Het is een andere soort van een* Venus Schulp met hair, *dewelke wy hier na zullen vertoonen op de laatste plaat van de Schulpen.*

XXIX. HOOFTDEEL.

Chama montana sive Noachina, Vader-Noachs schulpen.

De Steen-Schulpen, die in 't gebergt gevonden worden, door den Schryver met veele redenen bekragtigt.

VAn de groote *Biagaru* of *Chama decumana* vind men woeste stukken en brokken, niet alleen in 't Amboinsche gebergte, maar ook in de omliggende Eilanden, en in de *Molukkos*, van dewelke veel woordentwist gemaakt word, hoe zy daar komen; weshalven ik goed vind dezelve wat uitvoerlyk te beschryven: I. Haare gedaanten: II. De plaats, daar men ze vind: III. De valsche redenen, hoe ze daar komen: IV. De waare of waarschynlykste.

Eerste reden, van haar gedaante.

I. Aangaande haar gedaante, zoo kan men daar aan bemerken, dat zy eertyds niets verschilden van die men noch dagelyksch uit den zee haalt, doch nu zyn ze door langheid van tyd zoodaanig begroeit, dat men ze voor heele klippen aanziet: maar, zoo men daar wat nauw op let, kan men ligt bekennen aan het beloop van de ruggen of baaren, dat het schulpen zyn: Weinige daar van zyn noch ten naasten by geheel, behalven dat de kanten meest afgebroken zyn, aan zommige ook heele stukken uit: Andere zyn in de midden doorgebroken, zoo dat men de stukken niet 't zaamen kan vinden; zommige leggen op d' aarde bloot, of slegte met een weinig aarde of ruigte bedekt, want diep daar onder vind men ze niet; zommige zyn aan de klippen vast gegroeit; zommige steeken ook een stuk weegs geheel daar in: Zy leggen op verscheiden manieren schuins, recht plat, overeind en door malkander, als of ze gesaait waaren: Alle zyn ze van buiten ruig, moschachtig, en aan de zyde, die bloot legt, met een scherpe keiachtige *Substantie* begroeit, ja geheele stukken van scherpe keisteenen, die men Speldewerk noemt, zitten daar zoo vast aan, dat men ze qualyk afslaan kan; van binnen zyn ze schoonwit, massief en dicht, als eenig wit marmer zyn mag; doch daar aan kan men duidelyk de verscheidene laagen bekennen, gelyk andere zeeschulpen hebben, en al vind men stukken, die half doorschynend zyn, zullen evenwel zoo veel niet vuuren by nacht, als gemeene keisteenen doen, hoewel ze tegens malkander geslagen noch eenige vonken geeven, en merkelyk een keiachtigen reuk hebben, tot een bewys, dat ze de steenachtige natuur, al vry veel aangenomen hebben: als men daar op slaat, zoo klinken ze als porsellein. Men vind 'er daar 4 of 6 man aan een halve genoeg te draagen hebben; andere zyn kleinder, en niet boven een voet lang, en daar na veele stukken in de grootte van een kop.

En 't blykt, dat het Schulpen zyn geweest.

Worden heel en aan stukken gevonden; en op allerlei wyze verspreidt.

Zyn inwendig noch schoonwit.

Zy vuuren niet als de keisteenen.

Worden groot en klein gevonden.

Tweede reden, van haar plaats, waar de meeste gevonden worden.

II. Men vind ze meest op alle Eilanden van 't Amboinsche Gebied, als mede, zoo ik versta, in de *Molukkos*, en misschien op andere plaatzen meer; De meeste en grootste heb ik gevonden op het Hietoësche gebergte, dicht achter *Hitoelamma*, daar eertyds de *Negorii Tomoe* gelegen heeft, waar van men noch veele oude muuren van opgezette steenen vind. De plaats aldaar is gansch klippig, en zoo scherp, dat men qualyk een voet zetten kan; welk slach van klippen men Speldewerk noemt: Ik heb nooit het geluk gehad, dat ik de twee deelen van deze schulpen op malkander gevonden heb, maar zy leggen verstrooit; zommige ook, als gezegt is, aan de klippen vast; zommige ook recht in den weg, daar men afdaalt, dewelke de voorbygaande voor klippen aanzien, en zoo voorts door dat zelve geheele gebergte. Ik heb ze ook gevonden op den strand van de zelfde kust, in de klippen zoodaanig vast, dat het onmogelyk was de schulpen daar uit te krygen zonder de klippen te vermorzelen, tot een bewys, dat dezelve klippen eertyds moeten week geweest zyn, en de schulpen zelfs waaren door 't zeewater blank geschuurt. Op *Leytimor* by 't Riviertje *Weynitoe* legt een heuvel omtrent een musquetschoot van den strand af, den welken het gemeene volk al lang na myn naam genoemt heeft, om dat men aldaar, als mede in 't omleggende gebergte, veel zulke schulpen vind, zoodanig begroeit, steekelig en zwart, dat

Doch geen 2 op malkander maar meest verstrooit en aan de klippen vast gegroeit.

Meer plaatzen, daar dezelve gevonden worden.

dat men ze alle ten eersten voor klippen aanziet, doch deze zyn niet boven 1 of 1½ voet lang; den steekelingen kei, die daar aan vast hangt, kan men na veel moeite daar af slaan, op dat men de *substantie* van den Schulp ter deege bekennen mag, die dan noch al vol gaten en afgebrokene hoeken is. Het Eiland *Bonoa* heeft wel het scherpste, stekeligste en hakkeligste gebergte van gansch Amboina, op 't zelve vind men deze Schulpen zeer groot en dik, veele in de klippen vast, vol gaten, en t' eenemaal versteent.

Derde reden, van haar komste, wekers onwaarschynlyke redenen worden voorgestelt. Waarom die in en op 't gebergte worden gevonden. En hoe die daar komen.

III. Nu valt te vraagen, hoe zy op dit gebergte komen, daar van zyn verscheide gevoelens en zaamenspraaken voorgevallen: Veele van onze Natie oordeelen, dat een van deze twee moet waar zyn; of dat het natuurlyke vrugten zyn van die klippen, en van dien grond, daar men ze vind, voortgebragt, gelyk andere metallen, mineralien en steenen; tot een bewys brengen ze voor de steenen *Aëtites*, *Gelodes*, *Ombria*, &c. dewelke men; na haar byzondere manier getekent, mede zomtyds bloot op den grond, of op andere steenen vind; of zoo men dit niet wil aanneemen, zoo moesten ze eertyds door menschen derwaarts gebragt zyn, om het vleesch daar uit te eeten: Dat beide deze manieren niet waarschynlyk zyn, zal ik door volgende redenen bewyzen: Eerstelyk zeg ik dan, dat ze geen naauurlyk of gewoonlyk gewas van de bergen konnen zyn: 1. Om dat me ze van zoo verscheiden fatzoen en gesteltheit vind, als geheele, twee op malkander, halve, gebrokene stukken, nu plat leggende, dan schuins of overeind, even als of ze door een machtige hand aldaar gezaait waaren; zommige op, of een weinig onder den mullen grond; zommige in, en aan de klippen vast; hier ziet men een groote, daar een kleine, en niet te min alle van een ouderdom, namentlyk die even lang daar moeten gelegen hebben, om dat ze op eenderlei manier begroeit en versteent zyn. Nu is 't immers bekent, dat alle zoodaanige dingen, die uit aarde en klippen groeijen, op eenderlei manier daar aan gewortelt zyn, of immers haar byzondere *Matrices* hebben, gelyk men aan meest alle edele gesteenten ziet: Want t' bewys van den steen *Aëtites* doet hier niet toe, dewelken men altyd van een zeker en gewoonlyk fatzoen en figuur vind aan de oevers van zommige rivieren, of op 't veld:

Verdere reden genomen uit haar veelderlei gestalte, en haar gelyke versteening, ook om dat ze geen wortel hebben.

Bewys genomen van 't goud, 't geen in de Rivieren word gevonden, hoewel 't daar niet groeit.

niemant is zoo slecht, die maar een weinig kennisse van bergwerken heeft, die niet verstaat, dat de korreltjes van goud en ander metaal, die men in zommige Rivieren vind, aldaar niet gegroeit zyn, maar in die bergen, daar de Rivieren ontspringen, en door der zelver afloopen mede gevoert worden: De steenen *Aëtites* en *Gelodes* groeijen in de aarde, gelyk andere steenen; maar worden, of door Rivieren, of door regenwater ontbloot, weggevoert, en hier en daar langs de oevers, of op de velden verstrooit:

Tegenwerping van den steen Ombria weirlegt.

De steen *Ombria*, dien men bloot op de velden vind, word eenpaarig gelooft, dat met eenig groot onweêr aldaar geworpen word: Alle welke manieren van onze Bergschulpen niet en konnen gezegt worden.

De tweede reden is, om dat dezelve Berg of Steen-Schulpen overeenkomen met die van de zee.

2. Zoo bevind men dat de *substantie* en gedaante van deze Bergschulpen t' eenemaal overeenkomt met die men dagelyks uit zee haalt, gelyk boven gezegt is, en hoe hard men daar ook op slaat met een goed staal, zoo men maar den kei niet en raakt, zal men echter geen vonxken vuur, of immers bezwaarlyk daar uit krygen, hoewel ze in 't slaan een keiachtigen reuk hebben; daarentegen zullen zy in zuuren Lemoensap kooken, hoewel veel slapper dan de Zeeschulpen, 't welk geen steene gewas uit de bergen doet.

Proef hier van.

De derde reden, om dat de steene korst van den Schulp onderscheiden is.

3. De keiachtige korst mag daar zoo vast aanhangen als hy wil, echter zy maakt met den Schulp geen *continuum corpus*, maar men kan ze met hamers en beitels daar van afslaan, en dan vind men gemeenlyk tusschen den kei en schulp noch iets aardigs.

Zyn daar door geen menschen gebragt.

Dat ze door menschen aldaar zouden gebragt zyn, is noch ongerymder, want wat zoude de menschen bewogen hebben, zulke zwaare beesten, ja monsters, van den strand op de hooge bergen te draagen, daar het gemeenlyk zo scherp is, dat men qualyk staan kan, en daar 't niet waarschynlyk is, dat 'er ooit menschen gewoont hebben, en dat alleenlyk om 't vleesch daar uit te hebben, 't welk men met kleine moeite op den strand daar uit neemen kan, gelyk te voren van de Volkeren *Badjos* gezegt is, die 't vleesch van deze beesten op Makkassar te koop bren-

Nader reden.

brengen: genomen, dat de menschen in oude tyden halve reuzen waaren geweest, zoo geloof ik echter, dat haar huid zoo week zy geweest als de onze, en derhalven die hakkilige plaatzen zoo wel geschuwt hebben als wy, en zoo zouden zy dezelve noch al niet in de klippen vast gemaakt hebben; derhalven ik met d' Inlanders dit zeggen beter met uitlacchen, dan met veele redenen te wederleggen, waardig acht: Zeker, d'Inlanders achten zich niet weinig verongelykt, dat men haare voorouders voor zulke gekken houd, en zoo mooijelyk werk om een nietig oorzaak te beginnen, en daar men nooit diergelyke versteende Schulpen omtrent bewoonde plaatzen vind, behalven weinige, die zy by haare huisen zetten om het pluimvee daar uit te drinken, die dan altyd zuiver gehouden worden.

De vierde reden, waar door de waare reden van haar komste word voorgestelt. Afgeleidt van d' algemeene Zundvloed.

IV. Dewyl ze dan in die bergen niet gegroeit, noch van menschen daar gebragt zyn, zoo kan men geen nader redenen bedenken, dan dat ze door een groote vloed daar moeten gevoert zyn, 't welk wy uit de Heilige Schriftuur weeten, dat maar eens geschiet is, namentlyk in de dagen Noë, wanneer alle de bergen onder water gestaan hebben, en wanneer deze, en andere Zeedieren door 't opzwellende water geholpen, daar na toe gekropen zyn, en de bosschen bewoont hebben, gelyk *Ovidius* van zyne *Deucalions* vloed zingt, *Lib. Metamorph.* 1. *vers.* 299. & 300.

Modo qua graciles gramen carpsere capellæ
Nunc ibi deformes ponunt sua corpora phocæ.

Tegenwerpig opgelost en met reden bevestigt.

Men mogte vraagen, waarom al dat Zeegedierte zich niet weder na haar oude woonplaats de zee begeven heeft, hoe het water weder afliep? Daar op ik antwoorde: Dat men het immers dagelyks gebeuren ziet, dat by afloopend water al het Zeegedierte weder na de diepte spoeit, daar vlakke en effene stranden zyn, maar, daar dezelve holle klippen en kuilen heeft, verblyven t'elkens alderhande kleine vischjes, krabben, schulpen, &c. die zich buiten twyffel na haar oude woonplaats zoude gepakt hebben, hadden ze 't verstand gehad, dat hun ondertusschen het water zoude ontloopen, terwyl zy in deze kuilen speelen: zoo is het ook gelooflyk, dat het meeste deel van deze Schulpen zich weder na de zee gepakt heeft, daar t' glad en slibberig is geweest, maar wat zouden die doen, die op ruige en hakkelige plaatzen geraakt, en wel ligt met de omgevallene boomen bedekt waaren, die hebben zich immers zoo gauw niet konnen redden, te meer alzoo t' vallen van die vloed veel schielyker is toegegaan, als ons gewoonlyke ebbe, dewelke op 't meeste in 6 uuren 10 voeten valt, behalven eenige weinige plaatzen in de weereld: Als men nu de hoogste bergen 1 $\frac{1}{4}$ Duitsche myl of 5000 schreeden, dat is, 25000 voeten hoog stelt naar 't *perpendicul*, en de wateren van de vloed, in 125 dagen deze hoogte gevallen zyn, zoo moeten ze ieder etmaal zonder rusten 200 voeten, of in 6 uuren 50 voeten gedaalt zyn, dat is ruim 5 maal rasser dan de gewoonlyke ebbe.

Nader bewys.

Zyn tot tekenen gegeeven aan de Lochenaars van d'algemeene Zundvloed, dewelke niet alleen daar, maar ook in Europa,

Zoo heeft ook buiten twyffel God de Schepper zoodaanige overblyffelen en merktekenen van d' algemeene vloed hier en daar in de weereld laten overblyven, als voorziende, dat in de laatste dagen neuswyze menschen zouden opstaan, die de waarheid van de H. Geschiedenissen ook in dezen zouden trachten te krenken; namentlyk die de *Præadamiten* staande houden en beschermen, ons willende wys maaken, dat de vloed niet over den geheelen aardbodem gegaan zy, want daar door zouden haare verdichte *Præadamitische* menschen verdronken zyn, maar dat 'er een hooge waterberg geweest zy, dewelke alleenlyk Palestina, Syrien, Armenien, Arabien, en de naast aangelegene landen bedekt heeft, namentlyk daar de nakomelingen van Adam woonden: Zoo bevinden wy in Europa, namentlyk, in Vrankryk en Italien, dat men op zommige plaatsen veele Zeeschulpen uit d' aarde graaft: Een geloofwaardig ooggetuig verhaalt in het Fransche landschap *Avergne* gezien te hebben een natuurlyk klip van marmer, daar in alderhande Zeeschulpen en Hoorntjes door malkander als ingelyft waaren, als of het een *massa* was, door konst zoodanig toebereid. De vogelsberg in de Westerwald is bekend de naam te hebben, om dat men aldaar beenderen van alder-

han-

hande vogelen vind in steen verandert, inzonderheit als men putten graaft in den zelven berg.

In China,

De Chineezen hebben my verhaalt, dat men in de bergen van 't Landschap Fockien zomtyds onder den aarde groote ankertouwen vind, van een haairige stof gemaakt, gelyk wy hier te Land van den Boom *Gumuto* maaken, zynde een stoffe, die in den aarde schier onverganklyk is, en van hun voor overblyffels van den grooten vloed gehouden worden, die ten tyde van haaren Koning U, anders Jao genoemt, voorgevallen is, en in den tydrekening niet veel verschilt van Noachs vloed: In deze Oostersche Eilanden hebben wy de voornoemde Bergschulpen: In West-Indien, na 't

America,

schryven der Spanjaarden, heeft men, by 't zoeken van goud in de Bergen van *Peru*, gevonden zommige heel oude vaartuigen en ongewoonen huisraad; waar by wy in 't voorbygaan afneemen, dat, hoewel door den zundvloed de voornaamste gedaante des weerelds niet verandert zy, echter veele bergen op nieuw opgesmeeten zyn, waar

En verder in alle gewesten des weerelds worden gevonden.

mede deze Zeegedierten bedekt, en metter tyd versteent zyn, en 't zaamen met den leem, daar in een steenachtig sap was, en derhalven metter tyd tot steen geworden zyn: Zoo zyn dan in der daad deze Bergschulpen de oudste ontwyffelbaare overblyffels der oudheid, als die nu by de 4000 Jaaren op die bergen gelegen hebben, en met haare gedaante den ontsachlyken oudheid vertoonen: Hier mede komt over een het gemeen gevoelen

Hier by noch d' overleeveringe en 't verhaal der vreemde volkeren.

der Inlanderen, dewelke deze overleveringen van haare voorouders bekomen hebben; dewelke onder hun wat grauwer zyn, inzonderheit de Moorsche Paapen, weeten duidelyk te zeggen, dat het overblyffels van *Nabbi Noch* (zoo noemen zy Noach) zyn: Ik zelfs zoude het niet ligt gelooft hebben uit het enkel verhaal van anderen, zoo ik de plaatzen niet zelfs gezien had, alwaar ik overleggende haar gedaante en gelegentheit ligtelyk heb konnen besluiten, dat ze aldaar geenzins gegroeit, noch van menschen derwaarts gedraagen waaren: Een zulken helft, daar 6 mannen genoeg aan te draagen hadden, ik in 't jaar 1663 uit het gebergte van *Hitoelamma* gehaalt, en aan den Heer *Jacob Hustard* oud Gouverneur van Amboina behandigt, dewelke voorgenomen hadde, dezelve mede na Europa te neemen, en op eenig Academie te vereeren, doch vermits gemelde Heer in Indien verbleven is, kan ik niet weeten, waar die heen gekomen zy. In 't jaar

Een van deze gezonden aan den groot Hertog van Toskanen.

1682 is een zoodaanige kleine onder myne andere Rariteiten aan den groot Hertog van *Toskanen* gezonden.

Een ander tegenwerping opgelost en wederlegt.

Iemant mogte vermoeden, dat, vermits deze Landen het aardbeeven zeer onderworpen zyn, behalven d' algemeene Zundvloed, met verloop van tyd noch andere geweldige omkeeringen van Landen door 't aardbeeven veroorzaakt, en daar door veele nieuwe bergen, dewelke 'er te voren niet waaren, opgeresen zyn, en dat met dezelve deze Schulpen om hoog gevoert zyn: Ik ontkenne geenzins de geschiedschriften, dewelke zoodaanige bergen in den weereld aanwyzen, maar men kan zulks van deze Landen niet zeggen, of men moeste met een voor vast stellen, dat alle Eilanden en Bergen, daar deze Schulpen gevonden worden, met haaren geheelen omslag uit den Zee gerezen waaren, 't welk een ongerymd zeggen zoude zyn, want men vind ze binnen in 't land op zoodanige Bergen en op zoo groote Eilanden, die buiten twyffel van 't begin der Scheppinge geweest zyn.

Chama Montana, *of* Vader Noachs-Schulpen, *van deze geeft de Schryver geene afteekeninge; om dat het meerendeels maar groote ruuwe stukken en brokken zyn van Schulpen, die zyn Eed. zegt, dat meest enkeld worden gevonden: 't Gedenkt my voor eenige jaaren, alhier op 't Oost-Indisch huis, drie van dezelve gezien te hebben, die volkomen* Doublet *waaren, zynde dezelve ongemeen groot, weegende ieder* Doublet *wel 300 pond: om den Liefhebberen een denkbeeld daar van te geeven, zoo zie op den plaat* XLII. *by de letters* A. *en* B. *haar gedaante; 't is een soort tusschen beiden, doch meer gelykende naar die by letter* B. *Des Schryvers gevoelen over deze versteening; hoe en wanneer 't geschied is; en waarom* Vader Noachs-Schulpen *genaamt worden, is ontwyfelbaar: Wy zouden veele soorten, die by meenigte over al zyn gevonden (en waar van wy veele bezitten) konnen aanwyzen; doch alzoo in 't volgende derde Deel in 't 65. 66. en 84. Hooftdeel weder van de versteende stoffen word gesprooken, zoo zullen wy aldaar eenige*

 af-

afbeeldingen, zoo van die de Hr. Vincent, *als die onder ons berustende zyn, vertoonen: Die verder mogt twyfelen aan 't versteenen van levende en zielooze zaken, die leeze Kircherus Onderaardsche Weereld in 't tweede deel 't achtste boek, daar hy omstandig van dezelve en van de steensappen schryft: En hoe die in 't diep der aarde, en binnen de bergen worden gevonden, zie in de aantekeningen gemaakt op de Nederlantsche Outheeden, en wel inzonderheit, in 't uitmuntend werkje genaamt* 's Weerelds Begin en Einde, *door den Engelschen Godgeleerden en Natuurkundigen* de Ray *beschreven, 't geen in 't Nederduitsch in* 8. *is gedrukt.*

XXX. HOOFTDEEL.

Chama Lævis.

De Chama Lævis *beschreven.*

DE gladde *Chamæ* of Gapers zyn veel kleinder dan de voorgaande ruige, als hebbende de groote van een gemeene Schulp, meest rond, en van een dikke schaal, waar in zy van de *Tellinæ* verschillen, dewelke alle dun van schaal, en langwerpig zyn: Zoo leggen ook de *Chamæ*, of bloot op den grond, of niet diep in de modder, maar de *Tellinæ* moet men uit 't Zand en onder de steenen uitgraeven; doch in dit Hooftdeel zullen wy mede begrypen zommige Schulpen, dewelke waiffelen tusschen de *Chamæ* en *Tellinæ*, zoo dat men ze zoo wel onder d'een als onder d'andere kan rekenen. Zy bestaan in de volgende soorten.

De 1ste soort, is verbeeldt op den plaat XLII. *by letter* G.

I. *Chama Lævis* eigentlyk zoo genoemt, of gladde Gapers, zyn rondachtig, of uit den ronden dryzydig; hebbende achter by den wervel een stompen hoek, maar 't voorste deel loopt rond, dik van schaal, gansch glad en effen; zommige zyn van buiten bleekgeel of vaal; zommige staalgroen en bruinachtig, doch alle aan d'eene zyde zwart; het vleesch is wit, en onder anderen het zoetste van zmaak, daarom men ze niet onbillik voor de *Glycymerides* van *Plinius* mogte houden, men vind ze in zuiver zand, of daar fyne modder onderloopt, weshalven haar koleur ook naar den grond geschikt is; Zy zyn weinig in *Amboina* te vinden, en de meeste by 't dorp *Soeli*; meer op *Kerams* Noordkust, daar 't lange Zandstranden heeft, en in de Zuid-Ooster Eilanden, inzonderheit op *Tenember*: Ieder heeft tot een wachter een klein krabbetje, in den grootte van een nagel aan een vinger, vierkantig van schild, uit het geslacht der geene, die wy in 't voorgaande Boek *Cursores* of *Hippi* genoemt hebben, dewelke, zoo 't schynt, daar in zoo lang woonen, tot dat ze zoo groot geworden zyn, dat ze zelfs buiten den Schulp konnen leeven: Dewelke hier te lande vallen, zyn niet boven 2 of 3 duim breed, maar in *Japan* en *China* zyn ze meer dan een hand breed, dewelke de Japanders van binnen vergulden of verzilveren, daar op boomtjes of eenige figuuren schilderende, zoo dat men ze voor doosjes gebruiken kan, maar zy gebruiken ze tot eenig spel, misschien om daar door te looten, wat voor een figuur iemant krygen zoude, in manier als men anders met de kaarten doet; want van buiten zyn ze malkander allegaâr zoo gelyk, dat men ze niet onderscheiden of weeten kan, wat daar in geschildert zy.

Waar die gevonden worden.

Hebben mede een wachter.

Dienen in China voor een speeltuig.

Haar benaming in verscheide taalen.

Wy noemen ze *Chama lævis Glycimeris Indica.* Maleitsch, *Bia Lebber* en *Bia Tenember.* Makkassarsch, *Tudo.* Neêrduitsch, Gladde Gapers; maar de groote noemt men Japansche Schulpen.

De 2de soort is verbeeldt op dezelve plaat, by letter H.

II, *Chama Lutaria* en *Coaxans.* Neêrduitsch, Quakkers. Maleitsch, *Bia Codock.* Deze zyn van dezelfde gedaante met de voorgaande, ruim een hand breed, en gebult, doch van buiten zoo glad niet, staalgroen of modderverwig, zonder glans, en wat ruig wegens de lappen van 't groen vliesje, waar mede zy bekleed zyn, en 't welke hier en daar scheurt. Men vind ze in slykige plaatzen, meest aan den uitgang van groote Rivieren, daar ze by afloopend water ontdekt worden, en door het openen en sluiten

Waar die gevonden worden.

K
E
F
D
C
B
A
I
H
G

van den ſchaal quakken als kikvorſchen, zoo dat men ze van verre hooren kan. Zy zyn mede goed tot eeten, als men ze eerſt ½ dag in verſch water legt, op dat ze het meeſte zand uitſpuuwen; en de grootſte vallen op *Boero*. In zommige vind men ook een *Meſtica* of wit ſteentje gelyk de voorſchrevene *Chamites*; zomtyds mooi rond, zuiverwit en blinkende; zomtyds vuilwit en hoekig, 't welk mede onder de *Paantides* gerekent word, dewelke metter tyd een klein ſteentje van zich geeven, als of ze baarden, doch dit gebeurt zelden.

Konen geluit maaken. *Hebben ook Chamites.*

III. *Chama virgata.* Maleitſch, *Bia Baguala*, is van 't zelfde fatzoen, doch dunner van ſchaal, buiten ſtaalgroen, met donkergeele ſtreepen of ſtraalen, dewelke achter by den wervel 't zaamen ſtooten, binnen violet. Deze vind men in den ſtille bocht van *Ambon* by 't dorp *Baguala*, doch worden tot den koſt niet veel gezocht, om dat ze naar modder ſmaaken.

De 3de ſoort, is verbeeldt by letter I.

IV. *Chama optica*, Perſpectiefjes, zyn rondachtige en gebulde Schulpjes, omtrent 2 duimen breed, dik van ſchaal, van buiten glad, en met zwartachtige ſchilderijen verſiert, heuvelen, huisjes en ſpitsjes vertoonende, zoodanig dat, dewelke naaſt aan den rand ſtaan, de grootſte en zwartſte zyn; de andere na achteren volgende zyn allenkskens kleinder, blauwer, en flauwer, even als of men een Landſchapje in 't verſchiet of perſpectiefs getekent zag. Een ſlechter ſlach hier van is in de lengte met kringen of ribbekens geteikent, alle met den rand paralleel; de ſchilderijen zyn bruin, en onder en door malkander. Noch heeft men op *Bouton* een derde ſlach, niet boven 2 dwars vingers breed, en met flauwe kammen gegraveert als de Jacobs Schulpen, zonder kringen, meeſt kaſtanjebruin met weinige witte ſchilderijen. Men vind noch een kleinder ſoorte, buiten glad, en met donkerbruine ſchilderijen, die eenige tenten verbeelden met kleine vlaggetjes boven op, als of men het Turkſche leger in 't veld zag.

De 4de ſoort, by letter K. *Van deze een andere,* *Een derde.* *En noch een vierde ſoort.*

V. *Chama circinata.* Maleitſch, *Bia matta doa*, dat is, Schulpen met 2 oogen, deze is wat platter dan de voorgaande, vol kringen en ribben, met de randen paralleel loopende, met donkergroene of rookverwige, zomtyds ook zwarachtige ſtipjes en vlekken, meeſt verwert met wit gemengt, die zomtyds toorntjes en huiſen verbeelden: het Dier heeft een wit en ſmaakelyk vleeſch, weshalven dit de gemeenſte Schulp is dagelyks in den koſt te gebruiken, inzonderheit by de *Papeda* om de ſauzen daar van te maaken. Men moet ze uit vochtige plaatzen, en uit 't zand met kleine ſteentjes gemengt uitgraaven, doch zy leggen ganſch ondiep, en verraden haar plaats door twee gaatjes, die men in 't zand ziet; de uitgegraavene hebben wederzyds een pypje, 't welk de Inlanders oogen noemen, waar door ze water uitſpuiten, en den graaver dikwyls d'oogen raaken, zelfs door de voornoemde gaatjes, als zy noch in 't zand ſteeken. Zy zyn op alle ſtranden gemeen, te weeten, daar geen groote ſlag van zee gaat.

De 5de ſoort, is verbeeldt op den plaat XLIII. by letter A. *Dienen tot ſpys.* *Waar die gevonden worden.*

VI. *Chama litterata oblonga.* Neêrduitſch, Letterſchulpen. Maleitſch, *Bia letter*, deze is 4 of 5 duimen lang, 3 breed, van een middelbaare ſchaal, van buiten ook met paralleele kringen, op den grond lichtros of vaal, met zwarte ſtreepen of tekenen getekent, die de letter W. uitmaaken, en hoe meer en dichter deze letteren ſtaen, hoe de Schulp netter is: Dewelke men *Bia malam*, dat is, Nachtſchulpen noemt, deze hebben geene letters, maar zyn zwart, met breede lichtroode en witachtige ſtraalen, achter ſmal toelopende, verbeeldende een ſchildery, daar men een licht door een donkere nacht ſchynende aftekent: De derde ſlach is kleinder, dunner van ſchaal, grauwachtig met weinige zwarte ſtipjes, die geen tekenen uitmaaken, daarom van ſlecht alloi: De vierde ſlach is langwerpig en ſmal, dik van ſchaal, zonder kringen met bruine of vloijende wateren verdeelt.

De 6de ſoort, is verbeeldt op dezelve plaat by letter B. *Welke de beſte zyn.* *Een andere ſoort.* *Een derde.* *Een vierde.*

VII. *Chama litterata rotunda*, is ganſch vlak, niet te min dik van ſchaal, bykans recht rond, vol kringen met zwarte letters (M) en (W) getekent, die zoo vol takken niet zyn als aan den *Oblonga*, maar uit magere ſtreepen beſtaande: Zy worden niet veel gevonden, en zyn daarom raar.

De 7de ſoort, verbeeldt by letter C.

VIII. *Chama pectinata* is vlak, dikſchaalig, in weinige en wyde kammen verdeelt

De 8ſte ſoort, afgetekent by letter D.

door laage voorens, die van achteren na den kant loopen. Men vind ze niet op *Ambon*; maar op *Kerams* Noordkuſt *Bolela*.

De 9de ſoort, by letter E.

IX. *Chama Scobinata*, is mede rond, vlak, en wit als de voorige; zomtyds met flauwe kammen en voorens; zomtyds zonder dezelve, maar over 't geheele lyf met kleine ſchubbetjes bedekt of met ſchubachtige ruitjes. Zy zyn zelden te vinden, en op *Amboina* onbekent.

De 10de ſoort, by letter F.

X. *Favus*; Wafelyſer, is een dikſchaalige ſchulp, wit, en zoodanig met kringen en dwarsribben getekent, dewelke ſcherpachtig van kant zyn, dat ze vierkante kamertjes uitmaaken, gelyk men aan de Wafelyſers ziet.

De 11de ſoort, by letter G.

XI. *Lingua Tigerina*, Tygerstong, verſchilt niet van den voorgaanden, als dat de kanten van de kringen ſcherper zyn, niet wit, maar vuilros, en aan de kanten zwartachtig, van verſcheiden fatzoen, doch van geen waardy, om dat ze geen fraeije koleur hebben.

De 12de ſoort, by letter H.

XII. *Chame granoſa*, verſchilt niet van den Tygerstong, dan dat ze in plaats van ruiten, uitſteekende ſcherpachtige korrels heeft; onder beide vind men zommige, die zeer dik en breed van lippen zyn: Noch is de wilde Tygerstong, dewelke geen ruiten noch korrels heeft, maar vol ſchubben is als de *Scobinata*, rookachtig van koleur, en zonder mooijigheit.

De 13de ſoort, by letter I.

Waar van verſcheide ſoorten zyn.

Worden tot ſpys gebruikt.

Waar die gevonden worden.

Noch een van deze afgebeeldt by letter O.

XIII. *Remies*, is een platte *Chama*, vol uitſteekende kringen, dik, en wit van ſchaal, zonder ſchildery, waar van de grootſte 3 vingers breed zyn, maar de gemeine zyn als een nagel van een duim, en groeijen met meenigte in 't witte zand, inzonderheit op kleine en woeſte Eilanden: Zy zyn goed om te eeten, en worden met ſchaal en al ingepekelt. Men heeft noch een kleine ſoorte, dewelke met donkergrauw geſchildert is, anders mede met ringen bezet. Andere zyn wat dikker, en geſtreept als de *Pectunculi*, van verwe ſmoddig, met weinige zwarte plekken: Alle ſoorten vallen overvloedig op witte zandſtranden, zoo dat, als men maar een weinig met de handen in 't zand vroet, men ze met hoopen vind; zy hebben beide een ſmaakelyk vleeſch, hoewel weinig en voor een hongerige maag niet bequaam; men kookt ze in water, neemt ze als dan uit den ſchaal, en giet daar over een ſauze van boter, azyn of limoenſop, met peper en ſout. Zy vallen veel op eenzaame Eilanden, gelyk het Duiven Eiland, men kan ze ook ſaaijen, als men ze met het waſſende water op den ſtrand ſlechs uitſpreid, zoo dra het water daar over komt, kruipen ze in het zand, en vermenigvuldigen zich in korten tyd; haar naam is in 't Maleitſch *Remis*. Hier by behooren noch meer andere ſoorten, die men Scherfjes noemt, dewelke op den ſchaal gegranuleert zyn, zommige wit, zommige leververwig: Dit is wonder van deze Schulpjes, dat ze in het zand groeijen, en leeven, en men vind nochtans weinig zand daar in, als men ze kookt, zoo men ze maar te voren ter degen in water afſpoelt. Men kan ze eenige dagen goed houden, als men ze in zand zonder water in een pot of kiſt doet, daarom zyn ze ook op der Heeren tafelen toegelaten. Men vind ook zoodaanige *Remies*, die zoo groot zyn als een ſchelling, vuilwit en ſlecht van aanzien.

De 14de ſoort, by letter K.

XIV. *Toede baija*, is ook een met kringen bezette *Chama* op *Makkaſſer* vallende, dik van ſchaal, rook en bruinachtig, met breede witte ſtraalen daar tuſſchen, meeſt rond, en bultig, een kleine hand breed: Zy heeft noch 2 kleinder ſoorten, onze *Bia Matta doa* gelyk, doch bultiger, zwartbruiner dan de voorige, en met vuilwitte ſtraalen.

De 15de ſoort, by letter L. *van deze noch een by* M.

XV. Xulaneeſche Letterſchulpjes, zyn mede uit het ſlach van No. VI. doch kleinder, niet boven een lid van een vinger lang, en mooijer getekent. Zy vallen in de Xulaneeſche Eilanden, en men kan 'er twee ſoorten uitmaaken, als men nauw op den gedaante der letteren ziet.

De 16de ſoort, by letter N.

XVI. *Remies gargadja*, is een witte *Remies*-Schulpje, aan d' eene zyde gerand of gezaagt.

De

De Chama lævis, *zyn zommige* glad, *andere* gevoorent, geftreept, gevlakt *of* gekartelt. *De eerfte van den Schryver is verbeeldt op den plaat* XLII. *by letter* G, *deze is glad en gevlakt; doch word by ons de* Japanfche Speeldoublette *genaamt, om dat dezelve daar veel gebruikt word om mede te fpeelen: zy befchilderen dezelve inwendig met beeltjes, kruidtjes en andere fieraaden, en roeren die dan in twee hoopen onder een, na welk zy die dan weder paaren, en die zyn hoop 't eerft heeft gedaan, wint het fpel. De* 2*de foort, ftaat op dezelve plaat verbeeldt by letter* H, *en word by den Schryver de* Quaaker *genaamt. De* 3*de foort, is afgetekent by letter* I, *deze zyn zeldzaamer als de voorgaande. De* 4*de foort, by letter* K, *word by ons de* Griekfche A doublet *genaamt, om dat alle haare tekens daar naar gelyken: van deze zyn veele foorten, doch hoe fynder en fcherper die ftreepjes zyn, hoe waardiger. De* 5*de foort, is verbeeldt op den plaat* XLIII. *by letter* A. *De* 6*de foort, by letter* B, *die by ons* Strikdoubletten, *ook wel* Japanfche matjes *genoemt worden; van welke veele foorten zyn, als grof en fyn geftreepte, geftippelde, gevlakte, gewolkte en andere meer. De* 7*de foort, is afgebeeldt by letter* C, *van deze zyn ook verfcheide foorten, en worden* baftaart Strikdoubletten *genaamt. De* 8*fte foort, by letter* D, *dezen de voorens of ribben afgefleepen en gepolyft zyn als dan veeltyds fchoonrood, wit, en geel zacht gekoleurt. De* 9*de foort, is verbeeldt by den letter* E. *De* 10*de foort, by letter* F, *dien wy de* Lipdoublet *heeten, om dat zy met breede randen fyn getandt dicht in een fluiten. De* 11*de is een andere foort van de voorgaande, aangewezen by letter* G. *De* 12*de noch een andere by letter* H, *verbeeldt. De* 13*de foort, by letter* I, *waar van noch een by letter* O, *te zien is. De* 14*de foort, by letter* K. *De* 15*de foort, by letter* L, *van dezelve noch een by letter* M, *die by ons* tour de Bra *word genaamt. De* 16*de foort, by letter* N, *verbeeldt, word by ons de* getande Venusdoublet *geheeten.*

XXXI. HOOFTDEEL.

Pectines & Pectunculi.

HEt derde geflacht van de Schulpen maaken de *Pectines* of platte St. Jacobs Schulpen, en de *Pectunculi*, dewelke bultig zyn, als volgt: *De* Pectines *befchreven.*

I. *Pecten primus five vulgaris*, gemene St. Jacobs Schulpen, Neerduitfch; Bontemantel, is plat, 3 en 4 vingers breed, achter by den wervel met twee ooren, waar van t' eene altyd grooter is, waar door ze een uitgebreide mantel gelyken; Zy heeft veele plooijen, met diepe voorens onderfcheiden gelyk een kam, waar van ze in 't Latyn den naam heeft; de plooijen zyn overdwars gekartelt en ruig, vuilwit of vaal met weinige zwarte plekken. De Maleijers noemen ze *Bia Siffir*, dat is, Kamfchulpen, ook *Bia Terbang*, dat is, Vliegende Schulp, om dat men ze zomtyds uit het water een fprong ziet doen als of ze vlogen, doch niet ver. De hedendaagfche Grieken noemen ze *Chtenia*, afkomftig van 't oude Griekfche *Ctenes*. De raarfte hier van zyn, dewelke de twee achterlappen meeft gelyk hebben. *De 1fte foort, afgebeeldt op den plaat* XLIV. *by letter* A.

II. *Pecten fecundus*, is kleinder en bultiger dan de voorgaande, ook met twee doch ongelyke ooren, en op de voorens ruig, aan 't breedfte deel grauw, naar achteren witachtig, met veele zwarte plekjes en ftipjes, waar door men ze mede Bontemantels noemt; binnen zyn ze wit, en omtrent de kanten purperverwig; Alle *Pectines* hebben achter geen uitgeholden wervel of *Ginglymum* gelyk de *Chamæ*, maar d'ooren leggen plat op malkander, en worden 't zaamen gehegt door een harden en zwarten band als een dikke draad, dewelke droog zynde afbreekt, en dan vallen de fchulpen van malkander, anders fluiten ze rondom dicht, en hebben geen opening, behalven een weinig by de grootfte ooren. Zy zyn in *Ambon* niet overvloedig, en men vind ze meeft op ftranden, daar meer fteen dan zand is. *De 2de foort, op dezelve plaat by letter* B. *Worden Bontemantels genaamt.*

III. *Pecten tenuis*, is dun van fchaal, met geen verhevene plooijen, en met korte ooren, in vierderlei foorten onderdeelt: D' eerfte is kaftanjebruin, met korte en ydele fchubbetjes op de plooijen: De tweede blyft klein, grauw, ruig van fchubbetjes, en met zwarte plekjes, gemeen aan de voorfte randen op fteenige ftranden: De derde *De 3de foort, afgebeeldt by letter* C.

is ganſch wit, ook met ydele ſchubben: De vierde is koraal en minie-rood; zommige ook citroengeel, dieper geplooit, en ruig gekartelt op de plooijen; doch word zelden gevonden, en daarom voor een groot Rariteit gehouden.

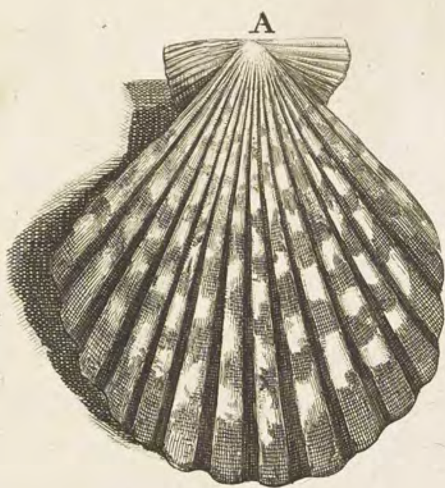
De 4de ſoort, by letter D. IV. *Radula*, een Raſpe, deze is geformeert als of men een Jacobs Schulp in tween gedeelt had, te weeten, aan d' eene zyde recht, aan de andere rond, diep gevoorent of getandt, en daarenboven geſchubt als een Raſpe, ganſch wit, en zonder ſchildery. Een kleinder ſoort heeft fyner kammen, en heel kleine ſchubbetjes, gelyk een ſoetveil, mede wit; beide vallen ze ligt van malkander, als het zwarte bandje breekt.

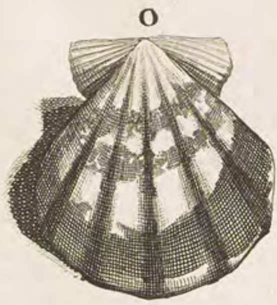
De 5de ſoort, by letter E. V. *Pectunculus vulgaris.* Maleitſch, *Bia cucuran*, wegens haare gekartelde kanten het getande yſer gelyk, waar mede men de Calappusnooten raſpt: in 't Chineeſch, *Ham*; deze is getandt gelyk de voorige, doch de plooijen zyn ronder, effener, en niet gekartelt, of een weinig ruig, en de voorens daar tuſſchen zyn ſmal: De ſchaal is rondachtig en hol of bultig, zonder ooren, maar met gekartelde kanten, die dicht op malkander ſluiten, en de ſchaalen hangen achter met diergelyken zwart bandje aan malkander, 't welk gebroken zynde, zoo willen de ſchaalen niet meer aan malkander hegten; van verwe zyn zy vaal en vuilwit, met weinige zwarte ſtipjes, dewelke drie dwars vingers groot worden, zy zyn in de midden van den ſchaal citroengeel, en op de plooijen merkelyk gekartelt. *Waar die gevonden worden.* Zy hebben veel vleeſch, en houden zich op onder 't zand, doch by laag water komen ze boven, openen haar ſchaal, en gaapen na een ſachten wind. In dit geweſt is het vleeſch wat hard, en tot den koſt niet zeer aangenaam, maar in Portugaal, en langs de Spaanſche kuſten, daar men ze *Brigigoins* noemt, en niet breeder dan 2 dwars vingers zyn, worden ze voor een lekkere koſt gehouden, in haar eigen ſop gekookt met een Braſiliſche peper houwe, daar ryke en edele ook ſmaak in hebben, *ut ajunt*, *ad excitandam Venerem.*

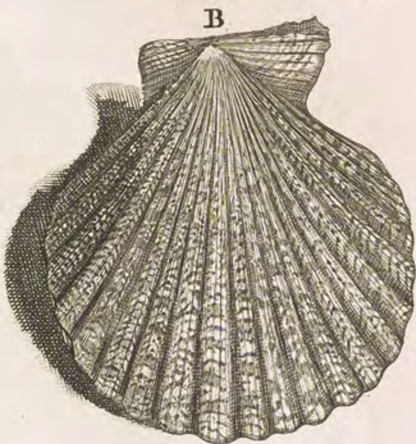
De 6de ſoort, by letter F. VI. *Fargum*, een Aardbeſie. Maleitſch, *Cucuran mera*, is mede gekant, en bultig of hol, aan de eene zyde wat plat, doch zoodaanig, dat in de midden de kanten wat uitpuilende, als of een halve maan in tween geſneden was; de plooijen zyn dicht bezet met bruinroode reimtjes of ſchubbetjes, die den geheelen ſchulp ruig maaken, en daar door een Aardbeſie gelyken, in 't gemeen ruim twee vingers lang, en ook zoo dik: Deze en alle *Pectunculi*, dewelke rond en hol zyn, hebben achter een wervel, waar mede zy in malkander ſluiten, en daar achter een velleken, 't welk den ſchaal 't zaamen houd. Zy zyn gemeen in den Amboinſchen Inham, en leggen niet diep begraaven in 't zand. *Waar van een andere ſoort.* Men vind onder deze, dewelke zommige plooijen hebben, ganſch kaal, zonder eenige riemtjes; en op *Nuſſapinjo* heeft de heele platte zyde geen riemtjes of kartels.

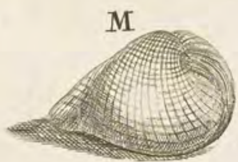
De 7de ſoort, afgebeeldt by letter G. VII. *Fargum album*, witte Aardbeſien, deze zyn ſchaars een duim groot, van de zelfde fatzoen als de voorige, behalven dat de vlakke zyde wat ſcherper kanten heeft; de plooijen zyn dicht bezet met fyne riemtjes, bleek of witgeel, en zelden te vinden. *Noch een andere by letter H.* Van deze is noch een grooter ſoort, die d' eene zyde ganſch glad en plat heeft; de plooijen fyn bezet met geele riemtjes, die beter naar ſchubbetjes gelyken; men vind ze in den binnenſten ſak van den Amboinſchen Inham.

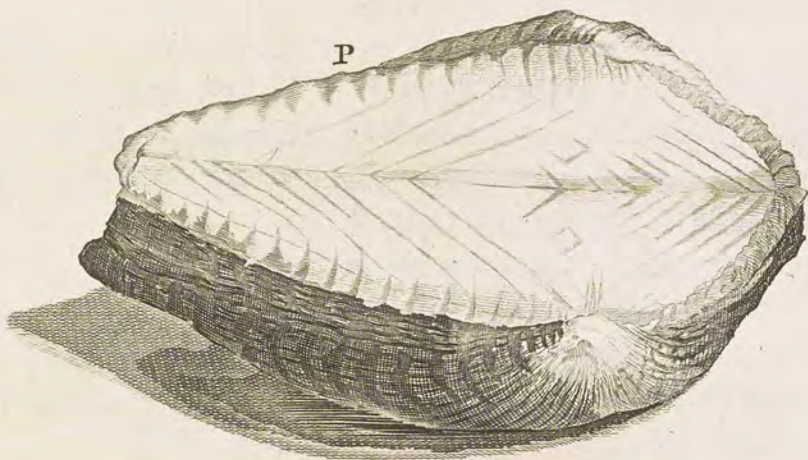
De 8ſte ſoort, by letter I. Omſtandig beſchreven. VIII. *Pecten virgineus.* Maleitſch, *Bia anadara*, is een dikſchaalige getande Schulp, aan d' eene zyde met een uitloopenden hoek, waar door ze ſcheef word, als of men van een halve maan met een ſchuinze ſtreep het eene hoorn afgeſneden hadde; het achterhoofd maakt twee ronde bulten, alwaar de ſchaalen zonder wervel op malkander leggen, hangende buiten aan malkander met een velletje, en aan den ſchaal ziet men eenige fyne kerven; de plooijen zyn plat, met ſmalle voorens onderſcheiden, weshalven de kanten ook niet zeer gekerft zyn, bleekwit, zonder ſchildery, maar uit zee komende doorgaans bekleedt met een donkergrauw of aardverwige wolachtigheit; aan de kanten haairig, dewelke met zand ligt af te wryven zyn; het vleeſch is hardachtig, en heeft een minie-rood toegeſpits handeken, waar mede het groot gewelt kan doen, van zich geevende een lichtrood ſap, 't welk d' Inlanders vergelyken by de eerſte

A

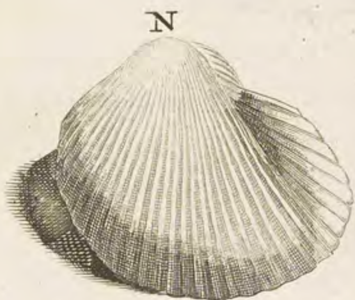

O

B

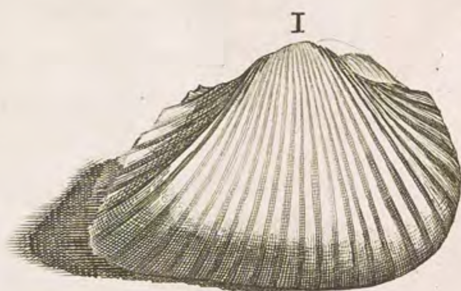

M

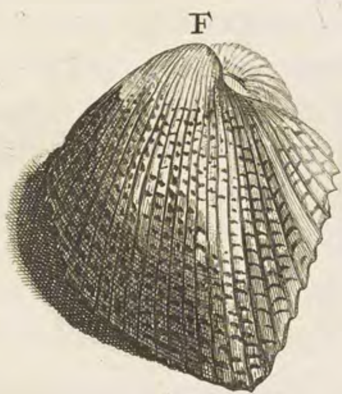

P

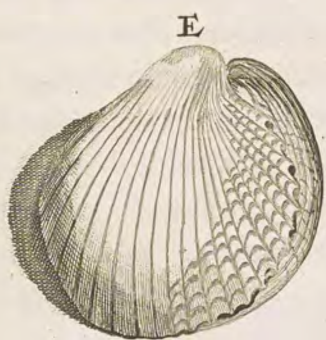

C

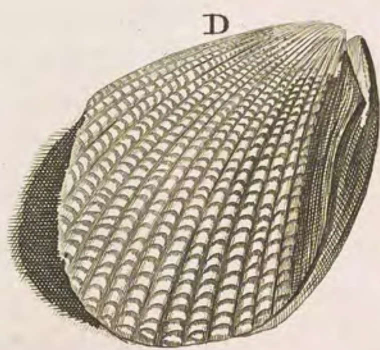

N

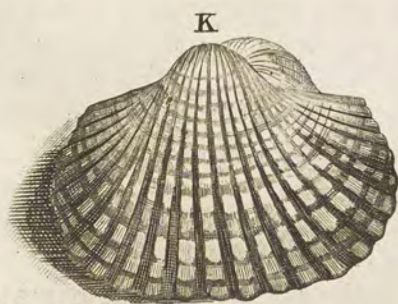

L

I

F

E

D

K

H

G

eerſten bloem van een Maagt, waar van ze den naam heeft. Zy zyn gemeen op alle Amboinſche ſtranden, daar wat modder onder 't zand loopt, en zy worden veel gezocht tot den koſt, hoewel ze hard te verteeren zyn.

Ctenites is een wit rond ſteentje, in de grootte van een erwete, een kleinder; zomtyds wat paerlachtig blinkende, of met een wit ſonnetje boven op, 't welk men in deze en in de voorgaande *Pectines* vind, doch zelden, en word voor een Rariteit gehouden. De Inlanders draagen het om gelukkig te zyn, in 't opſoeken van moſſelen en ſchulpen. Daar is noch een ander *Ctenites*, zynde een harde donkergrauwe ſteen in de gedaante van een *Pectunculus*, waar van zie in 't volgende Boek onder de Steenen. *Ctenites beſchreven. Waar van noch een andere ſoort*

IX. *Pecten granoſus*, heeft den gedaante van den voorgaanden, doch ronder en dunner van ſchaal; de plooijen ſteeken zeer uit, en zyn bezet met groove korrels, die den ſchaal eenigzins ſteekelig maaken; deze is in *Ambon* onbekent, maar valt op *Kerams* Noordkuſt, en op *Celebes* by *Makkaſſar*. *De 9de ſoort, by letter* K.

X. *Pecten ſaxatilis*, Maleitſch, *Bia batu*, is langwerpiger en ſmaller dan *Bia anadara*; zy heeft achter eenen platten rugge, en daar over 2 bultige hoofden, hangende de ſchaalen los aan malkander met een velleken; zy is donker en onordentelyk gekamt, en aan den voorſten zyde heeft zy een opening, als of 'er een ſtuk uitgebroken was; by den uitlopenden hoek is ze wat haairig: Men vind 'er zoo ſmalle en langwerpige, dat ze een kleine baktrog (*mactra*) gelyken, en de ſchaalen zyn gemeenlyk van malkander op den ſtrand verſtrooit, anders hangen ze met een ſteenig gewas door het voornoemde gat aan de klippen vaſt, als of ze daar in beeten; dies zy geenzins van plaats veranderen. *De 10de ſoort, by letter* L. *Een andere ſoort.*

XI. Billetjes, zyn niet boven een nagel van een duim groot, met een uitloopend hoekje, bultig, en achter met ronde billen, bruingrauw met plooijen en ſtreepen in ruitjes verdeelt, en derhalven ruig: Andere zyn platter, en hebben aan d' eene kant 4 of 6 ſcherpe ſchubben, mede in ruitjes verdeelt: Deze beide zyn gemeen in de Amboinſchen Inham. *De 11de ſoort, by letter* M.

XII. *Pecten bullatus*. Maleitſch, *Bia filoos*, is zeer dun van ſchaal, zoo dat men ze ligt in ſtukken duuwen kan; van buiten is ze lichtros en geelachtig, met weinige ſpikkeltjes, weinig en donker gekamt, en de ſchaalen hangen loſſelyk met een velleken aan malkander; van binnen is ze lichtrood, zeer hol, en opgeblaazen als een zeker bolachtig pannebakſel, hier te lande *filoos* genaamt: Het vliegen of liever ſpringen uit het water verrichten de *Pectines plani* door het handeken, 't welk een hardachtig (*calloſa*) vleeſch is, waar mede zy tegen den grond ſlaan, en daar door uit het water vliegen, met d' achterſte of ſcherpſte kant voor uit: Zoo dat *Jonſtonius*, en andere Schryvers geen reden hebben dit vliegen in twyffel te trekken, quanzuis om dat deze Schulp haar ſchaalen niet uitbreiden kan als vleugels, 't welk by dit uitſchieten niet van noden is. *De 12de ſoort by letter* N. *verbeeldt. Die uit het water vliegen.*

XIII. *Bia Sabandar*, of kleine Bontemantel, is als een gemeene Jacobs Schulpe, met weinige en ronde ruggen, waar op men zwartachtige wateren ziet, geplekt als de viſch *Jcan Sabandar*. *De 13de ſoort, by letter* O. *verbeeldt.*

De Pectines & Pectunculi, *worden voor 't meerendeel by ons* Bontemantels *genaamt; waar van wy eenige zullen aanwyzen. De eerſte ſoort, is verbeeldt op den plaat* XLIV. *by letter* A. *De 2de ſoort, by letter* B, *deze* Bontemantels *zyn waardig, inzonderheit als zy ſcherp van nageltjes, en hoogrood met ſcherpe witte vlammen gekoleurt zyn, doch de zwarte plekken op een zuiveren witten grond worden voor de beſte gehouden. De 3de ſoort, by letter* C, *worden* baſtaart Bontemantels *genaamt, ook wel* Weſtindiſche Bontemantels, *om dat dezelve daar veel van daan koomen: van deze zyn veele ſoorten en verſcheiden van koleur en tekens; zommige zyn heel ſchoon hoogrood; andere oranje, purpere, met wit gewolkt of geſtreept, ook wel geſtippelt. De 4de ſoort, aangewezen by letter* D, *is hoe witter hoe beter, en worden* Ysdoubletten *genaamt om haar waterachtige doorſchynigheit. De 5de ſoort, by letter* E. *De 6de ſoort, by letter* F, *die wy* roode Aardbeidoublet *noemen. De 7de ſoort, is verbeeldt by letter* G, *en word de* witte *of* geele Aardbeidoublet *genaamt. Die by* H, *is het* dubbelde Venushartje, *om dat dezelve wederzyds een verſcheiden hartje vertoont; deze zyn voormaals hooggewaardeert,*

en is

en is voor een, dat roode stippelen of vlakjes hadde, 60 Ducatons betaalt, doch was toen maar alleen bekent; nu zyn dezelve wat gemeender, doch echter waardig. De 8ste soort, by letter I, *aangewezen, word by ons een* Bastaard-Ark *genaamt. De 9de soort, by letter* K. *De 10de soort, by letter* L. *De 11de soort, by letter* M. *De 12de soort, by letter* N, *Deze alle zyn verscheide soorten van* Bastaard-Arken; *waar by wy de rechte* Noachs-Ark, *by letter* P. *verbeeldt, hebben gevoegt. De 13de soort, by letter* O *afgetekent, behoort onder de* Bontemantels, *en word de* Gewolkte *genaamt; deze zyn heel zeldzaam, en worden weinig gezien.*

XXXII. HOOFTDEEL.

Amusium : Kompas-Schulp.

d' Amusium beschreven.

DE zeldzaame Schulp *Amusium* of Kompas-Schulp, al schynt ze uit den maagschap van de *Pectines* te zyn, verdient echter wegens haare zeldzaamheit een byzonder Hooftdeel.

Zie hem verbeelat op den plaat XLV. letter A. van buiten, en letter B. van binnen.

Zy is aan weerzyden verschei den van koleur.

Zy gelykt een platte Jacobs-Schulp, gemaakt van twee dunne, ronde, en meest platte schaalen, in den grootte van een dwarshanden meer; doch men vind aan beide schaalen gansch geen uitsteekende ribben, gelyk anders alle *Pectines* hebben, maar zy zyn effen en glad: Het wonderlykste daar aan is, dat de bultige zyde gansch wit is, daarentegen is de vlakke schaal, dewelke maar een weinig bultig is, donkerleververwig, en doortrokken met groene streepen, dewelke achter by den wervel meest 't zaamen stooten, en zich na den omloop uitbreiden, recht gelyk de streeken op een Kompasroos, waar van ze den naam heeft; aan den binnensten zyde daarentegen hebben beide de schaalen eenige dunne uitsteekende ribben, dewelke niet tot achteren toe loopen, maar die zy omtrent de midden verliezen, dewelke men ook van buiten bekennen kan, als men ze maar een weinig tegens den dag aanhoud; zoo schynt dan deze Schulp uit twee verscheiden schaalen gemaakt te zyn, zoo dat men 't niet gelooven zoude, als men ze niet aan malkander vast ziet; achter by den wervel in de twee uitsteekende hoeken zyn ze met een bandje vast, gelyk andere *Pectines*. Haar Inwoonder is een week geelachtig vleesch, schier gelyk aan den *Pinna*: Het tweede wonder is, dat men ze zoo zelden vind, en geen plaats op strand of in 't zand kan aanwyzen, daar zy woonen, dan dewelke by geval in 't zand op vlakke stranden geraken:

Zyn zeldzaam.

En koomen maar op 2 plaatzen voor.

Men weet tot noch toe maar twee plaatzen, daar men ze vangt, te weeten den Noord-Westen hoek van *Xula mangoli*, en de stranden van *Waro* tot *Hote* toe, op *Kerams* Noordkust. Zy dryven in zeewater omtrent de stranden, meest met de witte of bultige schaal boven, doch zy zyn zoo behendig, dat ze dan 't witte, dan 't bruine boven keeren, gelyk ze ook schuins dryven; en zoo zy willen te gronde gaan, trekken ze haar 't zaamen, doorsnydende het water als een pyl: Men vangt ze met netten onder andere visschen, daar in zy al gapende dryven, en aersefelen als men na hun toegaat. Men vind ze maar in weinige maanden van 't jaar, en dat maar in den Oosten of Zuid-Oosten *Mousson*, dewelke op voornoemde plaatzen een opperwal maakt. De eerste wierden in 't jaar 1666. in *Amboina* gebragt van *Hote*; daar na heeft men ze wel in 20 jaaren niet gezien, tot dat 'er eenige weinige, in 't jaar 1685, van *Xula mangoli* gebragt wierden: na dien tyd zyn ze in meerder meenigte van *Waro* aangebragt. Haare zeldzaame gedaante en moeilyke manier om te vinden hebben haar altyd onder de dierste Rariteiten gestelt.

Zyn veel jaaren vermist; doch weder te voorschyn gekomen.

Worden t' onrecht vliegende genaamt.

De eigen Naam by d'Inlanders is onbekent, behalven dat haar zommige *Bia terbang*, dat is, Vliegende Schulp noemen, om dat ze quansuis als vliegende op 't water dryven; doch deze naam komt met beter reden toe alle de Jacobs-Schulpen, dewelke een sprong doen als of ze vlogen. Beter hebben ze onze Duitsche Kompas-Schulpen, genaamt,

genaamt, naar de streepen, dewelke men op de vlakke schaalen ziet, en daar van mag het zyn, dat men ze in 't Latyn *Amusium* noemt. Dezen Schulp vind men ook beschreven, als een meesterstuk van de zee, in het Boek van de Hoorntjes door *Philippus Bonanus*, en afgetekent in 't III Deel, de 354ste Figuur. *Door* Bonnanus *beschreven.*

In 't jaar 1696. Zyn deze Schulpen ook op Batavia bekend geworden, wordende door de visschers van de Eilandekens aangebragt.

In 't jaar 1698. Heb ik ze bekomen van *Bima* uit den straat *Sapi*, van de zelfde fatzoen en eigenschap, als die van *Keram*, doch die van *Bima* waaren wel zoo groot en schoon, zynde aldaar mede in de treknetten gevonden.

d' Amsium, *word by ons* Maand oublette, *dog ook wel, als by den Schryver,* Compas-schulpen *genaamt, zie den zelven verbeeldt op den* XLV. *plaat, die by letter* A. *is de buiten zyde, en by letter* B, *is dezelve van binnen te zien.*

XXXIII. HOOFTDEEL.

Tellinæ.

ONder de *Tellinæ* begrypen wy al dat dunschaalig en langwerpig goedje, 't zy glad of gestreept, bestaande in de volgende soorten. *De* Tellina *beschreven.*

I. *Tellina arenosa.* Maleitsch, *Bia passir*, is een vinger lang, en 2 dwarsvingers breed, redelyk dik van schaal, buiten gestreept als de *Pectines*, doch de ribben zyn ruiger en smaller, loopen wat bochtig, en met stekelige korrels bezet; zommige lichtgrauw of witachtig; zommige uit den blauwen en grauwen gemengt; maar de meeste roodachtig, gelyk ook de kanten van binnen zyn: Het Dier heeft een wit vleesch; aan d' eene hoek 2 holle pypjes met roode frangjen gezoomt, waar door zy het water inzuigt, en met gewelt wederom uitspuit; by den anderen hoek is noch een gat in 't vleesch, waar door zy de vuiligheden uitwerpt uit het zwarte *papaver*, 't welk vol zand is; de schaalen sluiten in malkander *per ginglymum*, en daar achter is een dik sterk vel, dat de beide schaalen t' zaamen houd, en, als het Beest daar uit is, dezelve zoo sterk achterwaarts trekt, dat men ze met gewelt weder t' zaamen moet drukken; de wervel en 't hoofd staan niet regt in het midden van den rug, maar nader aan den eenen hoek, en de twee voornoemde spuiten staan by den langsten hoek, en by den ronden hoek is de uitgang van de vuiligheid, dichter by na voren toe is een handje van hardachtig vleesch, aan 't levende Dier buiten den schaal uytkykende, waar mede het op den grond voelt, en zich op en neêr laat, want alle *Tellinæ* staan omtrent een hand, en zomtyds een voet diep in den harden zingelgrond overeind: De 2 waterspuiten eindigen straks in den maag of zandsak, van het *papaver* onderscheiden, 't welk by den ronden hoek legt: zoo hebben ook alle *Tellinæ* eenen langwerpigen schulp, en twee *tendinus* of spanaderen; de eene by den waterspuit, in den langsten hoek; de andere by den ronden hoek, om dat een niet genoeg was om dien wederspannigen schaal te sluiten: In het midden legt een klontje wit vleesch geformeert als een dooijer van een ei, 't welk het geen is, dat men tot den *Bocassan* gebruikt, doch de Chineezen laaten het zwarte *papaver* daar by. Alle *Tellinæ*, zoo wel in een waazigen, als in een zingelgrond, staan overeind, op 't hoogste een voet diep onder den grond, maar als het water wast, zoo ryzen ze na boven, wanneer ze een halve voet diep staan, en dan zyn ze best te graaven. Men vind ze aan den uitersten rand, alwaar het zeewater komt, in 't grof zand met steenen gemengt, hebbende tot een kenteken van haar plaats een rond gaatje, 't welk men ziet, als men 't zand wat wegschart, 't welk de voornoemde pypjes maaken met het inzuigen en uitblaasen van 't water; zomtyds vind men ook een klein

De 1*ste soort verbeeldt op den plaat* XLV. *by letter* C.

Deze konnen het water door 2 pypen uitspruiten.

De Tellina *verder beschreven.*

Waar die gevonden worden.

Hebben ook paarlen en andere steenen in. paerltje daar in ; geelachtig of paars naar den koleur der schaal, 't welk is een *Tellinites*: Doch noch een ander steen van dien Naam zie in 't volgende boek onder de Steenen.

Deze Schulpjes worden veel gegraaven tot het maaken van *Bocassan*, en daarom by veele *Bia bocassan* genaamt; doch dewyl ze zeer zandig syn, zoo worden de volgende blauwe Schulpjes daar toe voor beter houden; en deze worden maar by gebrek van dezelve genomen, die men wel een week in zeewater moet laaten staan om haar van 't zand te zuiveren, in welken tyd men ze geduurig ziet het water uitspuiten, zoo dat men qualyk daar by staan kan, zonder in d' oogen geraakt te worden. *Hoe men die zuiveren moet*

De 2de soort. II. *Tellina saxatilis*, *Bia batu*, is een dikschaalige ruige Schulp, met het achterste aan de klippen vast, weinig gestreept, vuil moschachtig, aan de kanten haairig, die vast aan den schaal zyn, zoo dat men ze niet afwryven kan; aan den voorsten kant niet wel sluitende, waarom ze ten deele altyd gaapen; zy worden niet veel gezocht: Deze veranderen haar plaats niet, als mede de *Pecten saxatilis* in 't voorgaande Hooftdl.

De 3de soort verbeeldt op den zelfden plaat by letter D III. *Tellina Gari.* Maleitsch, *Bia bocassan*. Amboinsch, *Blastor* en *Blastol*, is een vinger lang, en een dwars vinger breed, niet gestreept, maar langs de kanten met eenige kringen of scheuren; 't overige effen, zwartachtig of donkerblauw, met weinige bleekwitte en donkere straalen aan de hoeken, niet altewel sluitende, en aan de voorsten kant wat innewaarts gebogen; voorts hol, en veel vleesch verbergende, door haare pypjes 't water uitspuitende als de voorige: Het vleesch is wit en sacht, het *papaver* met geen zand vervult, daarom worden ze voor de beste gehouden tot het maaken van *Bocassan*. Men graaft ze op weeke stranden, daar een stille zee is, uit een zwart modderig zand of waazigen grond. *Zyn mede water spuitende.*

Bocassan *beschreven.* *Bocassan* of *Bacassan*, is dat vermaarde Amboinsche *Garum*, met der oude Romeinen *Garum* meest overeenkomende, 't welk men aan de tafels gebruikte om eetlust te verwekken in *Amboina* maakt men het uit tweederlei Schulpen, te weeten, uit den eersten en derden zoort dezes Hooftdeels, en zomtyds ook uit den navolgenden *Tellina picta*, doch uit den derden is het gemeenste en beste: De Schulpen moet men eenige dagen in zeewater zetten, dat ze haar ter deege van 't zand zuiveren, 't welk de derde soort in een of twee dagen doet, als dan op tweederlei manier gehandelt maken zet tweederlei slach van *Bocassan*, witte, en zwarte: De witte *Bocassan*, dewelke by onze Natie voorgetrokken word, maakt men aldus; de rauwe Schulpen opent men, neemt het witte vleesch daar uit, en snyt het *papaver* weg, 't welk, wel gewasschen, en gezuivert, 8 dagen in 't zout moet staan, en hoe witter men dit vleesch krygen kan, hoe aanzienlyker de *Bocassan* word; dit gepekelde vleesch bestaat meest in riemtjes en vellekens, word daar in goeden *Towak*-azyn gelegt, daar onder mengende klein gesnedene wortelen van *Galanga major* of *Lanquas*, witte gember, en hauwens van *Siliquastrum* of ritsjes, ook, voor die het verdraagen konnen, wat look; de potjes, daar in men het bewaart, moeten wat nauw van mond zyn, daar op men dan een weinig Olyven-oly giet, en dicht toebind, want de *Bocassan* gansch geen lucht verdraagen kan; op deze wyze toebereidt, kan men ze over een jaar bewaaren: Andere neemen, in plaats van ritsjes, zwarte peper en den schorze *Culit Lawan* in kleine stukjes gesneden; als men ze nuttigen wil, moet men 'er t'elkens maar een weinig uytneemen om op tafel te zetten, en 't overige weder toebinden. Het is een voortreffelyke en aangename sause by alderhande kost te eeten, inzonderheit by gebradens, verwekkende den eetens lust, en 't maakt allen kost smaakelyk, daarom word het uit *Amboina* na alle plaatzen van *India* vervoert: De zwarte *Bocassan*, daar de Chineeezen en Maleijers het meest van houden, en ook met het Romeinsche *Garum* beter overeenkomt, maakt de tanden zoo eggerig niet als de witte, om dat hier geen azyn bykomt, en word aldus bereid; de Schulpjes haar behoorlyken tyd in water gelegen hebbende, tot dat men gist, dat ze van 't zand ter deege gezuivert zyn, worden of geheel gelaten, en met schaal en al ingepekelt, of, als men ze straks eeten wil, zoo opent men de schaal en men

Bereiding van de witte Bocassan. *En hoeze bewaart word.* *Andere bereiding.* *Wordt tot sauze gebruikt.* *Bereiding van de zwarte* Bocassan.

men neemt het witte vleesch daar uit met het aanhangende zwarte vet, 't welk in andere Schulpen geel is, en het ei genaamt word, wegsmytende alleenlyk den zwarten Zandsak of *Papaver*; dit vleesch acht dagen in pekel gelegen hebbende maakt den zelven bruinzwart, waar van men zo veel uitneemt, als men op een maal eeten wil, giet daar wat zuur Lemoenzap over met gesneden gember en ritsjes, zoo is ze toebereidt; aan smaak geenzins wykende het Romeinsche *Garum*, 't welk zy van kleine Visch-darmen maakten, gelyk hier te lande ook geschiet.

By 't Romeinsche Garum *vergeleken.*

Als men den witten *Bocassan* over Zee wil stuuren, en men geen Olyven-oly heeft om daar over te gieten, zoo dekt men de potjes toe met een paar bladeren van den boom *Capraria* of *Caju Cambin*, 't welk ze voor 't bederven bewaart, waar toe anders de *Culit Lawan* ook dient; zoo neemen zommige ook witte peper in plaats van zwarte, om dat ze beter sin in deszelfs geur hebben.

IV. *Tellina Violacea*, is grooter doch dunner dan de voorgaande, 4 en 5 duimen lang, 1 breed, als een scheede geformeert, zoo dun van schaal, dat men ze ligt in stukken duuwen kan, aan beide einden wat gapende, licht violetblauw, met witachtige breede straalen, effen en plat van schaal; zommige zyn rondachtig; zommige platter, en 2 vingers breed, aan de hoeken recht, als of 'er wat afgesneden was; deze is zelden te vinden, en word onder de Rariteiten gerekent; zy heeft haar paarsachtige straalen niet altyd in 't midden des rugs, maar meerendeels in d' eene hoek vergadert: Men vind ze aan den Oost-strand van de *Passo Baguala* en *Xulij*, overeind staande in 't fyne zand, en dat aan den kant van 't alderlaagste water, 't welk geschiet 's jaarlyks by een volle Maan in *November*; haar plaats word gekent aan een gaatje in 't zand, 't welk een sleutelgaatje verbeeld: Men vind ze niet alle jaaren, en derhalven alzoo zelden als de volgende *Bia pissou*; hierom noemt men ze Sonnestraal van *Baguala*, doch de Maleijers rekenen ze onder den *Bia pissou*.

De 4de soort verbeeldt by letter E.

Waar en wanneer die gevonden worden.

V. *Tellina cultriformis*. Maleitsch, *Bia pissou*, is mede dun van schaal, en langwerpig, aan de einden een weinig gapende, aan den voorsten kant een weinig buikig, en scherp met de beide hoeken achter overgebogen als een Zabel, of als de Chineesche Zeepmessen; zy is op den schaal gespikkelt met lichtbruin en ros: Men vind ze weinig omtrent den rivier *Weijnitoe*, in 't zand overeind stekende, gelyk de volgende *Ungues*, en uit den bovensten mond die meest gaapt, water spuitende, als men daar na graaft; waar op zy dieper in 't zand sakken, daarom moet men ze met behendigheit uitgraaven, toeziende datze met haar scherpe kanten niemand in den hand snyden; wegens haare zeldzaamheit verstrekken zy voor een Rariteit.

De 5de soort, afgetekent by letter F.

VI. *Tellina picta*. Maleitsch, *Kappija*, is een Schulpje van gemeen fatzoen, weinig gestreept, en korrelig met landschapjes en torentjes geschildert; zommige buiten lichtgrauw, binnen wit; zommige buiten ros, van binnen rood, maar haarer beider schilderyen zyn donkergrauw of zwartachtig, en een lid van 1 duim lang: Zy groeijen in een harden steenachtigen strand; daar men ze met moeite uitscharren moet, en dat essen aan den rand, daar 't hoogste zeewater komt, by vallend water na de diepte sakkende, en by deszelfs wassen weder opkomende, 't welk van alle *Bocassan* Schulpen gezegt zy. Zy vallen meest op den strand van *Roematiga*, daar een zingelgrond is, zy hebben een zacht vleesch, en weinig zand, en daarom mede bequaam om *Bocassan* daar van te maaken, wordende met schaal en al ingepekeld.

De 6de soort.

Waar die groeijen.

Worden mede tot Bocassan *gebruykt.*

VII. *Lingua felis*, Katte tongen, zyn breede en platte Schulpen, aan de eene zyde recht rond, aan de andere met een smalle hoek, met veele fyne schubbekens bezet, en daar door ruig als een Katte tong: Zy zyn wit, met roodachtige straalen achter by 't hoofd 't zaamen stotende; zommige zyn slecht wit, met bochtige scherpe ribben, en ruitjes zonder straalen; d' eerste vallen in fyn zand, en dienen voor Rariteiten; d' andere vallen onder de steenen, en zyn niet mooi.

De 7de soort, verbeeldt by letter G.

VIII. *Tellina virgata*, Sonnestraalen, Maleisch, *Bia matta harij*, zyn schaars een vinger lang, twee vingers breed, en meer, aan de eene hoek mede rond, aan de andere

De 8ste soort, by letter H, *afgebeeldt.*

scherp,

En verder beschreven.

ſcherp, gelyk een Weſtphaalſche ham, vol kringen of ribben, met de kanten paralleel lopende, in 't gevoelen wat ſcherp, bleekgeel, met roodachtige ſtraalen, achter by 't hoofd 't zaamen ſtotende, verbeeldende de ſtraalen, die men 's avonds ziet by den ondergaanden Zon, als hy water trekt, daar een regen op volgt: Van deze ſtraalen zyn zommige breed, zommige ſmal, zommige Schulpen hebben ook ganſch geene of ſlechts eenige voetſtappen daar van; daar is weinig vleeſch in, om dat ze zoo plat zyn en men vind ze meeſt leeg op ſtrand gapende, doch de ſchaalen noch aan malkander vaſt, 't welk geſchied, als ze by aflopend water boven 't zand komen, en ſchielyk door de heete zon geraakt zynde zoo magteloos worden, dat ze den ſchaal niet 't zaamen konnen houden, om dat het achterſte dikke velletje door de droogte buitenwaars krimt, waar door zy den krabbekens ten prooi worden. Men vind ze overvloedig in den Amboinſchen Inham omtrent de *Waijnitoe* en in de *Uliaſſers* op vlakke en harde ſtranden: Zy worden tot den koſt niet gezogt. Men vind 'er ook, doch zelden, die rood van ſchaal zyn, met witte of geele ſtraalen. Noch een derde ſoort, dewelke ganſch wit is, en ſlecht van koleur. Een vierde ſoort valt op Ooſt-Keram, zynde de grootſte onder de *Tellinæ*, vier duimen lang, twee vingers breed, over 't geheele lyf glad en bruin, en zonder ſtraalen, dewelke raar zyn.

Waar van meerder ſoorten zyn.

De 9de ſoort by letter I.

IX. *Tellina lævis* is van fatzoen als de voorgaande, maar wel zoo breed en dun; ganſch glad, zonder ribben of ſchilderijen; zommige wit als yvoor; zommige lichtgeel, achter by den wervel met een rood plekje of kruisje; zommige hebben ook eenige donkere ſtraalen; dewelke wit zyn; deze zyn raar.

De 10de ſoort, by letter K.

X. *Folium.* Maleitſch, *Bia Lida*, deze is ganſch plat en dun, heeft geen uitſtekenden hoek gelyk de hammen, maar aan beide einden rond, of aan 't eene eind recht, en als afgeſneden, en aldaar ſcherp getand, gelykende een tong of een blad, van verwe hooggeel, met en zonder ſtraalen: zy worden zelden gevonden, en zyn derhalven raar; men moet ze zacht handelen, en niet lang in den zon droogen, want daar door verbleeken ze.

De 11de ſoort, by letter L.

XI. *Petaſunculus*, Hammetje, heeft de gedaante van een Banquethammetje, te weeten, aan den eenen hoek rond, en aan den andere ſmal lopende, een vinger lang, en ruim een breed, zeer dun van ſchaal, eenparig rood: zommige zyn incarnaat, dewelke breeder en ronder zyn: Andere zyn lichtgeel als vuil yvoor, dewelke grooter en ſlechter zyn: Men heeft ook kleine, ſchier zonder hoek, en rond, mede rood.

De 12de ſoort.

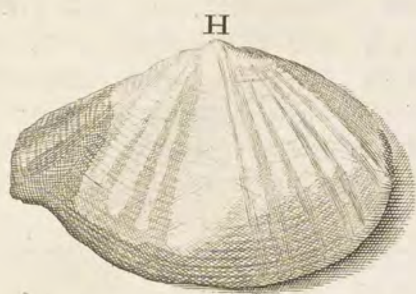
XII. *Petaſunculus ſtriatus*, is een klein langwerpig Schulpje, in de lengte geribt, wit of lichtgrauw.

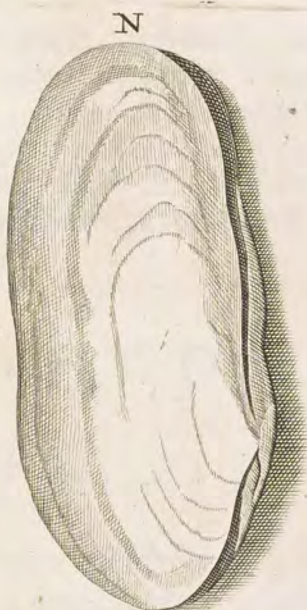
De 13de ſoort by letter A. op den plaat XLVI.

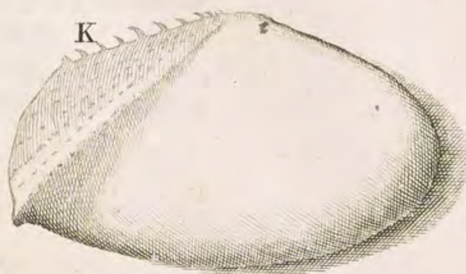
XIII. *Vulſella*, Baardnypers, is een langwerpige Schulp; aan den eenen hoek dik, en aldaar met een wervel aan malkander vaſt; aan den anderen dun, plat, en rond, zoo dat ze op en toegaan; gelyk een tang of Chineeſche Baardnypers, de grootſte zyn 3 en 4 duimen lang, buiten vaal, en ruig, zonder mooijigheit, en gelyken meer naar een ſnebbe van een Eend: Andere zyn kleinder en moijer, die beter naar een Nyper gelyken; zy zyn een kleine vinger lang, wat krom als een Sabel, donkergrauw of aardverwig. Men vind ze in groote klompen by 70 en 80 met een ruigmoſch aan malkander vaſt hangende, die men dan in water moet leggen, en los laaten weeken.

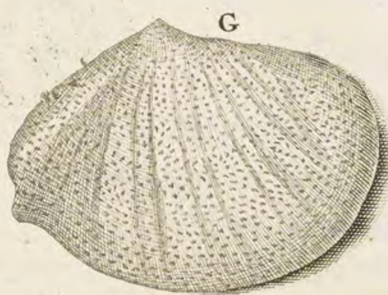
De Tellinæ, *deſe 1ſte ſoort is afgebeeld op den plaat* XLV. *by letter* C. *Van de 2de ſoort, ontbreekt d' afbeelding. Doch de 3de ſoort, word aangewezen by letter* D. *De 4de ſoort, by letter* E, *deze word by ons de* purpere Sonneſtraal, *ook wel de* groote Tour de Bra, *genaamt. De 5de ſoort, by letter* F. *is een* Peuldoublet, *en word ook 't* Poolſch Mes *genaamt. Van de 6de ſoort, ontbreekt de afbeelding. Doch de 7de ſoort is, afgetekent by letter* G, *en word by ons* Robbetong, *om zyn ſcharpe ſchubbetjes, genaamt, ook wel de* Segreine doublet: *van deze zyn groove en fyne; de groove hebben bruine plekken; en de fyne hebben roode ſtraale op een witten grond: Dewelke hier als de 8ſte ſoort, by letter* H, *is aangewezen. De 9de ſoort, by letter* I, *is glad, en behoort onder de* Roosdoubletten

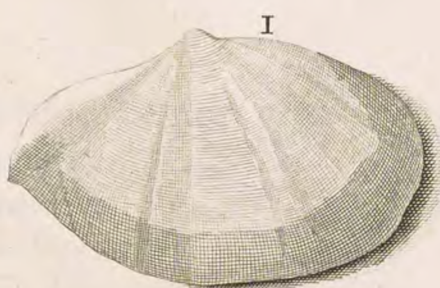
N°. XLV.

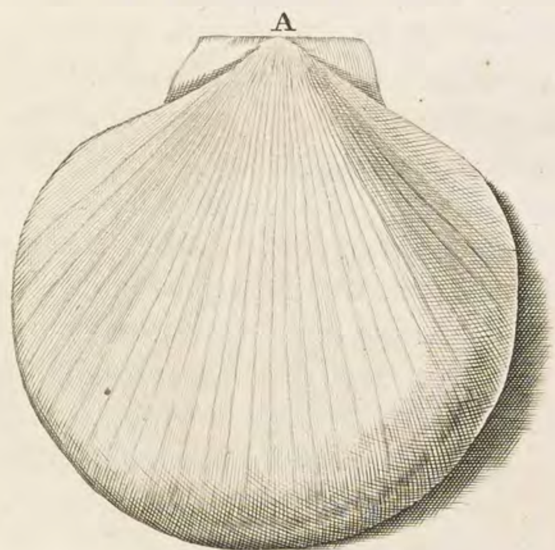

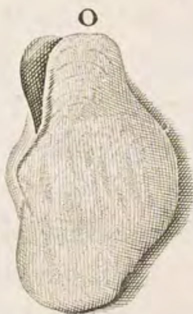

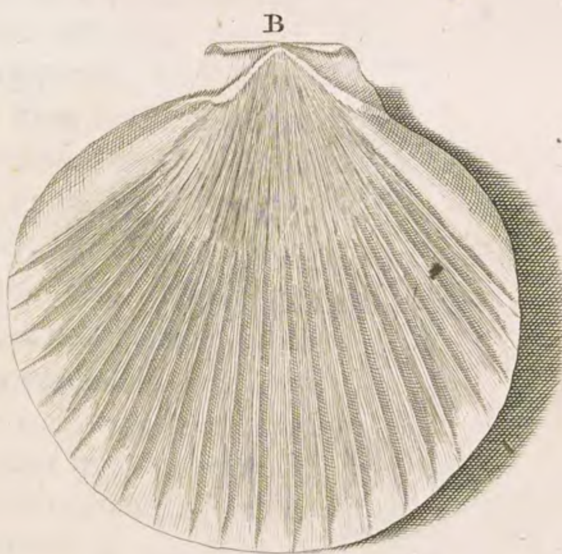

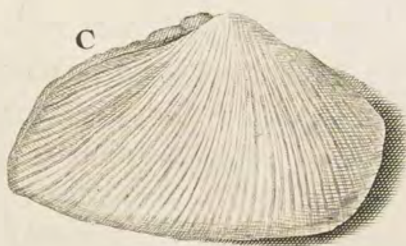

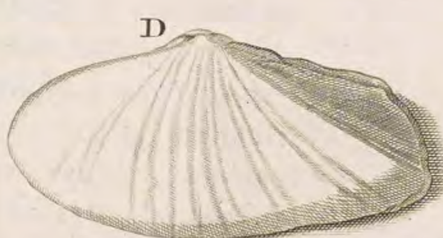

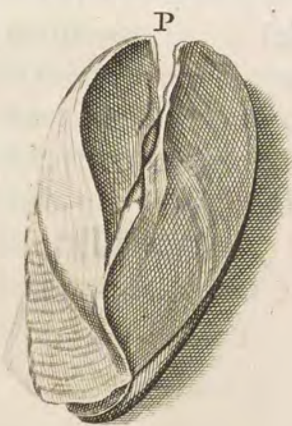

Solen cultellus

letten; *waar van geele, roode, witte, gevlamde, geſtraalde, en geſtreepte zyn. De* 10*de ſoort, verbeeldt by letter* K, *is een andere ſoort van* Venusſchulpen, *te voren beſchreven. Den* 11*den ſoort, by letter* L, *noemt de Schryver* 't Hammetje; *doch worden by ons mede onder de* Roosdoubletten *gerekent. Den* 12*den ſoort, moeten wy, om dat de aftekeninge ontbreekt, voorbygaan. Doch de* 13*de ſoort, is verbeeld op den plaat* XLVI. *by letter* A, *dien de Schryver* Baartknyper *noemt*

XXXIV. HOOFTDEEL.

Solenes bivalvy.

BOven in 't XXVII. Hooftdeel, hebben wy beſchreven de *Solenes ſolidi*, die maar uit een pyp beſtaan, nu komen de Tweeſchaalige, maakende het vyfde geflacht van ſchulpen, dewelke langwerpige ſchulpen ſyn, met haare twee ſchaalen een ſcheede of pype verbeelde, en beſtaan in de volgende ſoorten:

De Solenes bivalvij beſchreven.

I. *Solenes bivalvy, Ungues, Dactyli, vulgò, Vagini*, Neêrduitſch, Orgelpypen, Maleitſch, *Biabutu* en *Biaſaron*, ook *Krang ſiſſij* en *Bia koekoe*, om dat haar ſchaal uit nagelen of ſchubben ſchynt 't zaamen gezet te zyn, Deze zyn 4 en 5 duimen lang, een vinger breed, dunſchaalig, uit den ronden wat plat, aan d'eene zyde door een velleken wat t'zaamen gevoegt, aan d'andere open, doch niet wydgapende, want ſtraks daar achter is 'er een velleken voorgeſpannen: De beide einden ſtaan open, waar van het bovenſte rechte, het onderſte rondachtige kanten heeft: De koleur van den ſchaal is lichtbruin, aan zommige met witte plekken en ſtraalen, effen en glad, of met kleine ſcheurtjes overdwars, wyzende zyne aangroeijinge na beneden; het vleeſch is hard en zenuwachtig, boven met een eindtje, zynde een lid van een duim lang, uitſteekende, gefatzoeneert als een *Membrum virile*, met een zwarte voorhuid naar believen uit en ingetrokken wordende, en water uitſpuitende: Zy ſtaan recht overeind in een zuivere zandgrond, altyd aan den rand van 't laagſte water, daar de wal begint af te gaan: Haaren plaats kan men bekennen aan een rond gaatje in 't zand, daar men ze behendig uitgraaven moet met onderſcheppen, want geraakt zynde trekken ze zich diep in den grond. By de Chineezen worden ze ingepekelt en gegeeten, hoewel ze zeer hard en onverdouwelyk van vleeſch zyn. In den Middellandſchen zee, inzonderheit in den *Archipelagus* moeten ze veel beter en murver zyn; want ik verſta, dat ze by de Grieken en Italianen aldaar in hoogachtinge zyn. De hedendaagſche Grieken noemen ze *Sulinees*; de Italiaanen *Lanquetti*; doch by *Jonſtonus Lib. de Aquatilibus*, vind ik den Venetiaanſchen naam, *Cappa longa*; te Bononia, *Piſche canella*; en het is miſſchien de *Concha longa* van *Rondoletius*; hoewel de Middelandſche *Solenes* van de onze wat verſchillen. Men behoeft *Ariſtoteles* juiſt niet te beriſpen, daar hy ſchryft, dat de *Solenes* aan beide kanten geſlooten zyn; want in der daad de loſſe zyde niet ver open gaat, zynde als gezegt van binnen met een velleken toegeſloten.

De 1ſte ſoort, is verbeeldt op den plaat XLV met letter M.

En verder om ſtandig beſchreven.

Hoe die gevonden worden.

Worden gegeeten.

Haar benaming in verſcheiden taalen.

II. *Roſtrum anatus.* Eende-bekken, zyn mede een ſoort van *Solenes bivalvij*, en miſſchien de Wyfkens, want *Plinius* verdeelt ze in Mannekens en Wyfkens; hoewel deze ook van tweederlei ſlach zyn: De eerſte of grootſte Eende-bek is dikker van ſchaal, en breeder, langs de kanten geribt, en als vol ſcheuren, niet bruin, maar aſchgrauw, boven met een zeer gapenden mond, wiens lippen een weinig uitwaarts gekromt ſtaan, de onderſte hoek ſluit wat meer, en zy ſtaan overeind omtrent een hand diep in 't zand, hebbende boven een zwart en zenuwachtig einſt uitſteeken, rimpelig, zich uit en intrekkende, en maakende boven in 't zand twee gaatjes, daar men een kleine vinger inſteeken kan, en waar uit het Dier water ſpuit; het binnenſte vleeſch is ondeugende, vol zwart bloed en zand, velachtig en onbequaam tot den koſt, behalven een

De 2de ſoort, op dezelve plaat, by letter N. verbeeldt.

Waar van 2 ſoorten.

Zie deze ſoort, verbeeldt by letter O

Zyn ook waterſpuwers.

weinig, 't welk men inpekelt: Het tweede slach is korter, en zoo dun van schaal, dat het schier doorschynend is, in 't midden buikachtig, boven zeer gapende, en van 't zelfde vleesch; de schaal is vuilwit of grauwachtig, en ruig als een Haaije-vel, aan 't vleesch is gansch niet dat deugt: Men vindze in grof zand, daar een waazige of moerassige grond onder is.

Waar die gevonden worden.

De 3de is verbeeldt by letter P.

Een derde soorte hier van is een kleine vinger lang en breed, wiens schaal overdwars wat gestreept of geribt is. Onder de *Solenes bivalvij* behooren ook de *Musculus arenarius*: *Asussen passir* en *Biapissou*: De *Assusen passir* steekt haar vleesch mede buiten 't zand uit, 't zelve uitbreidende in den rondte als een roossebloem, die zich straks nederwaarts begeeft, als men het aanraakt, en de mossel trekt zeer diep in 't zand, daarom is 't moeijelyk haar geheel uit te graaven: Men legt ze slechts een ommezien in heet water, tot dat ze gapen; en men eet het vleesch half rauw, want het vleesch is week, en zeer welsmaakende, zonder zand, wit, en beter als veel Oesters, voornamentlyk 't onderste, want het bovenste is wat hardachtig, in twee langwerpige lippen verdeelt; wiens opperste dat gerimpelde vliesken heeft, 't welk buiten 't zand uitsteekt.

Zyn eetbaar.

De 3de soort.

III. *Bia catsjo.* Amboinsch, *Hua ilij* of *Huilij.* Deze zyn kleine Schulpjes een lid van een duim lang, wit, of blauwachtig met groen gemengt, van figuur als een schopje met een platte rugge in het midden van yder schaal; onder aan hangt een taaije witte zenuwe, als of 't een Langhals was, dewelke in 't zand gaat; en, als zy geraakt worden, zinken ze nederwaarts: Zy staan overeind niet diep in 't zand, hebbende tot een teken een klein scheurtje, als of het met een mes gesteken was; Men graaft ze op vlakke stranden met meenigte by malkander, en worden veel gegeeten by den *Papeda.* Men noemt haar *Bia Catsje* naar de gedaante van de kuiltjes in de *Pinang*-beeken, daar in men een *Catsjo*, dat is, een beet *Pinang* leggen kan, naar welke zy gelyken.

Waar zy haar onthouden.

En worden Catsjo *genaamt.*

IV. Zee-penzeelen, vind men op den strand van *Waijnitoe* overeind in 't zand stekende, zynde een vinger lang, en een strohalm dik, witachtig, en half doorschynend als glas, gelykende zeer wel een schaft van een vogelveêr, boven in veele vezeltjes verdeelt als een penzeel: Daar by vind men noch een ander goed, wat dikker als fyne darmen, buigzaam en taai, 1 voet of anderhalf lang, buiten zandig, binnen met water gevult, die men als formen uit 't zand graaft: Een derde soort zyn pypen, hebbende den dikte van een pink, een vinger lang, buiten ruig, binnen glad, met slymerig water gevult, zoo bros, dat ze van enkel zand schynen gemaakt te zyn. om dat ze straks breeken, als men ze drukt.

De 4de soort Zee-penzeelen genaamt.

Waar van verscheide soorten zyn.

Om alderhande *Solenes* te vangen, als men eerst de gaatjes ziet, daar zy insteeken, zoo zal men van boven een bezemriedje of den styven middelzenuwe van een *Calappus*-blad daar in duuwen, zoo diep men kan, en veerdig daar onder graaven ter zyden; want door dat scherpe rysken geprikkelt zynde, vergeeten ze het neêrwaats zakken.

Hoe men die vangen moet.

Onder de *Solenes* kan men ook brengen, (als gezegt is) de vyfde soorte van 't voorgaande Hooftdeel *Tellina Cultriformis* of *Bia Pisso*, om dat ze op diergelyke manier in 't zand steekt, en aan fatzoen niet veel verschilt. De schaal is langwerpig, en wel zoodanig, dat de zyden paralleel loopen, voorts dun en breukzaam, van buiten is ze getekent met fyne ribben en voorens, dewelke paralleel met de randen loopen in een halven kring. Zy is altyd zuiver, en laat haar wel polyzen, daarom is zy onder de Rariteiten aangenomen, de koleur is geel bruin.

De Solenes Bivalvij, *waar van eenige onder de* Mosselen *behooren; van deze word de* 1ste. *soort, aangewezen op den plaat* XLV. *by letter* M, *de Schryver noemt deze* Orgelpypen, *doch die worden by ons* Goot-Doubletten *genaamt, om dat zy of heel of half zynde, heele of halve gooten gelyken. De* 2de *soort, by letter* N, *noemt de Schryver den* grooten Eendebek; *van welke noch een andere soort, by letter* O, *verbeeld, de* kleine Eendebek *genaamt word, doch by ons* eeuwigduurende Gaapers, *om dat die noit toe konnen sluiten. De andere soort, by letter* P, *is van deze voornoomde* groote. *Van de volgende heeft de Schryver in dit Hooftdeel ons geen afbeeldingen laaten toekoomen.*

XXXV.

XXXV. HOOFTDEEL.

Musculi: Mosselen.

De Musculi beschreven.

HEt zesde geslacht van Schulpen maaken de *Musculi* of Mosselen, en de *Mituli*, waar van wy de volgende soorten aangemerkt hebben.

De 1ste soort verbeeldt op den plaat XLVI. by letter B.

I. *Nusculus vulgaris major.* Maleitsch, *Asusseng.* Deze is de gemeene Mossel van bekende fatzoen, doch hier te land meer naar den bruinen dan blauwen trekkende, met een baard aan de klippen of houten hangende, aan smaak veel wykende den geenen, dien men in onze Wester-zee vind.

De 2de soort, by letter C.

II. *Mitulus anatarius.* Maleitsch, *Asusseng Bebec*, dat is, Eend-mosselen, Amboinsch, *Jhul*, op Hitoë, *Lulat.* Deze zyn kleine Mosseltjes, schaars een lid van een vinger lang, een en een halve vinger breed, bleekbruin, en wat rimpelig van schaal: Zy steeken veele by malkander in een waazigen grond, maakende een geheelen korst, gemeen in den Amboinschen Inham, en op *Hoeconalo*, en andere stille bochten: Men graaft ze veel uit om d'Eenden daar mede te voeden, over de uitgegraavene korsten rolt men een steen, of men breekt ze met de handen in stukken, en als dan worden ze van de Eenden greetig gegeeten: De Varkens eeten ze ook gaarn, inzonderheit de wilde, waar op de Jagers ook weeten te loeren.

Zyn tot spys der Eenden.

Als meede der wilde Varkens.

De 3de soort verbeeld by letter D.

III. *Mitulus saxatilis* is noch kleinder, schaars een lid van een vinger lang, maar breeder, en als een oor gefatzoeneert, buiten rimpelig of korrelig, omtrent de randen met haairen bezet, en met een groenen weêrschyn: Sy hangen aan harde klippen, die plat leggen, en op andere harde vlakke stranden: Sy dienen niet tot eeten, maar wel voor Verkens en Eenden.

De 4de soort, verbeeldt by letter E.

IV. *Musculus arenarius.* Maleitsch, *Asussenpassir.* Deze steekt geheel in 't zand verborgen, en overeind, gelyk de *Solenes*, van fatzoen als Mosselen, doch de zyden loopen meer paralleel, en beneden is 't hoofd ronder, dun en bros van schaal, in kringen verdeelt, langs dewelke zy breekt, als men ze duuwt; zy zyn eenpaarig grauw, naar den vaalen koleur trekkende, en zuiver: Sy hebben geen baard, gelyk de Mosselen, maar volgen den natuur van den *Pholates.* Het vleesch is wit, week, en goed om te eeten. Men vind ze weinig in een harden en fynen zandgrond op vlakke stranden, daar men haar plaats bekennen kan aan een rond gaatje, en by laag water in 't zelve een roosje van roodachtig vleesch, in de grootte van een schelling, en in de gedaante van een *Boletus*, het welken het Dier boven uitsteekt om te bakeren.

Zyn goed tot spys.

Myites word in de voorgaande Mosselen gevonden.

Myites is een steentje van gedaante als de voorgaande Mosselen, doch niet boven een nagel van de duim lang, boven bruin of violet, beneden rond, witachtig met een paarlachtigen weerschyn, en half doorschynend, 't welk men by geval in deze Mosselen vind; wegens haare mooije gedaante en zeldzaamheit, worden deze Mosselen onder de Rariteiten gerekent.

De 5de soort afgebeeld by letter F.

Groeijen in de Koraalsteenen.

V. *Pholas.* Maleitsch, *Asussengbatu.* Neerduitsch, Steenscheede. Deze is een langwerpige zwarte Mossel, hebbende de lengte en breedte van een vinger, doch meerendeels kleinder, zomtyds ook een hand lang, met eenige kringen by het bovenste eind, 't welk scherp en plat toeloopt, beneden stomp en witachtig: Deze vind men nergens bloot, maar altyd in de groote Koraalsteenen; (*Lib. 12 Herbar. Ambon. Saxumcalcarium* en Katskoppen genaamt.) in deze steken ze in een kuiltje, zoo net op den Mossel accordeerende, als of het door konst uitgehouwen was, staande met den spyts altyd overeind of een weinig hellende, en van daar altyd een heel klein gaatje hebbende, 't welk door den steen gaat, waar door zy het water inzuigen en uitspuuwen: Rondom den Schulp legt een meelachtige substantie als een papje, en hoe minder deze is, hoe mooijer, zwarter, en gladder de Mossel is; maar die veel pap om zich hebben zyn

ruig

ruig en korrelig, doodschbruin, en niet mooi: Het vleesch is slymerig, doch word door het kooken hardachtig, tot het eeten niet zeer aangenaam, om dat ze naar de klippen smaaken: Men krygt ze nooit dan by 't maaken van kalkoovens, wanneer men die Katskoppen in stukken slaat of kapt, om kalk daar van te branden, daar men met verwondering ziet, hoe deze Schulpen in den steen verborgen leggen, daar men van buiten geen tekens ziet; en nochtans door die kleine gaatjes haar voedzel moeten zuigen; zoo moet men ook wel 3 of 4 steenen openen, eer men een vind, die ze heeft; de kleine hebben kleindere, en de groote grootere Mosselen: Daar zyn zommige van onze Oostindische Philosophen, dewelke vermoeden, dat deze Mosselen 'er eerst zyn en daar na de steenen daar rond om groeijen door onzienlyke Waterdiertjes, die de steenigen stoffe 't zaamen draagen, en laag op laag aanzetten, gelyk de Byen haare huisjes maaken. De Katskoppen groeijen gelyk andere Zeegewassen, gelyk 't zelve door ons in 't voorgenoemde *Herbarium* is beschreven; daarom heb ik ze ook onder de Waterplanten gebragt; of het evenwel door zoodaanige Diertjes geschied, is my noch onbekent, maar dat ze rondom deze Mosselen groeijen, kan ik niet toestemmen; de reden hier van is deze, om dat men deze Mosselen niet bloot vind noch rompslomp over hoop in die steenen, maar altyd of recht of schuins overeind, hebbende buiten twyffel het dier deze eigenschappen en krachten, dat het in 't groeijen den omliggenden zachten steen vermolzemen of verbreyzelen kan, om haar kamertje grooter te maaken, en haar schaal uit te breiden, het welk men merken kan aan de kringen, die de schaal aan haar dunste einde heeft, alwaar het aangroeijen geschied.

Hoe dezelve gevonden worden.

Gevoelen van zommige over haar groeijen.

Als mede een opmerking van den Schryver daar over.

VI. *Avicula.* Maleitsch, *Asussang burong.* Deze is een zwarte Mossel, in den gedaante van een Vogeltje of Swaluwtje, 't welk haar beide vleugels opwaarts steekt, maar als men ze uitbreid, zoo gelykt ze een vliegend Vogeltje met een langen staart, in 't gemeen een vinger lang; met het hoofd hangen ze nederwaarts, en met den staart opwaarts aan stokken, en dus houd men die lang in zee staan, als mede aan de berghouten en roers van Chaloupen door middel van den baard, die by 't hoofd is, Men vind ze ook aan de zeeboomtjes of *Akkarbaar* vast gegroeit, inzonderheit aan het zwarte, dewelke niet boven een vinger lang zyn; zommige zyn zwart; zommige rood, beide met lange staarten, en ligt afvallende; het vleesch is gelyk aan andere Mosselen.

De 6de soort, is verbeeldt by letter G. Uitgestrekt leggende verbeelden zy een Vogeltje.

VII. *Pholas lignorum* gelykt 't uiterste lid van een vinger, te weeten, van voren stomp, achter spits, platachtig, en met een rond gaatje, in twee deelen open gaande, van buiten is ze grauw, lelyk, en zeer bros van schaal; zy groeijen in de verrote paalen, die in zout water staan, zoo als de *Solenes integri.*

De 7de soort, afgebeeldt by letter H.

Met den natuur van *Pholas* komt overeen, 't geen *Matthiolus* zegt van zekere Alykruiken op Slekken, die men levendig vind in zekere rotzen by 't slot *Duin* in den Adriatische zee, daar men met yzere hamers groote stukken afslaat, en dezelve wederom in andere kleindere stukken, daar in men dan deze Slekken vind, goed om te eeten, en lekker van smaak: By den Tartarischen Stad *Tarku* worden desgelyks slekken in een rots gevonden; ook vind men verscheide Schaalvisschen in de hoogste *Alpes* achter *Verona. Aldrovandus Lib.* 3. *de Exanguibus* bevestigt dit bovenstaande mede: Aan den oever te *Ancona* worden steenen van 50 en meer ponden uit den zee getrokken, dewelke, met hamers in stukken geslaagen zynde, kleine levendige en zeer lekkere visschjes uitleveren, *Idem Aldrovandus.*

Matthiolus *aangehaalt.*

Ook Aldrovandus, *die den* Pholas *bekrachtigen.*

De Musculi, Mosselen, *is by ons de* 1*ste soort*, *verbeeldt op den plaat* XLVI. *by letter* B. *De* 2*de soort, by letter* C. *De* 3*de soort, by letter* D, *deze is heel zeldzaam, en word de* Eende-mossel *genaamt. De* 4*de soort, is verbeeld by letter* E. *De* 5*de soort, by letter* F, *deze is een* Steen-mossel, *om dat dezelve in de Zee-Koraalsteenen groeijen, die men aan stukken slaande; daar uit krygt. De* 6*de soort, by letter* G, *is het* gevlerkte Vogeltje *genaamt, om dat dezelve van malkander leggende, en tegen een gevoegt, een vliegend Vogeltjen verbeelden. De* 7*de soort, is te zien by letter* H.

XXXVI.

XXXVI. HOOFTDEEL.

Pinna, Maleitsch, *Bia mantsjado*.

De Pinna beschreven.

HEt zevende geslacht van de Schulpen maaken de *Pinnæ*, Maleitsch, *Bia mantsjado*, naar den gedaante van een smalle Indiaansche byl, Amboinsch, *Kima Omin*, Neêrduitsch, Holster-Schulpen. Deze hebben een byzondere gedaante, van alle andere Schulpen verschillende, namentlyk driekantig, lang, plat, boven breed, en gapende, beneden scherp en spits toeloopende, gelyk een holster; zy zyn verdeelt in de volgende soorten.

De 1 ste soort. afgebeeldt op den plaat XLVI. byletter I. Haar gedaante, koleur, en Dier omstandig beschreven.

I. *Pinna prima sive oblonga*, is een of 1½ voet lang, en boven vier duime breed, beneden spits toeloopende, overeind staande, en de helft in den slykigen grond staande; de eene lange zyde is gesloten; de andere is los, en opent zich omtrent 1 vinger breed, en aldaar aan den grond ziet men een baard van zwartgroene draaden gemaakt, omtrent een lid lang, aan het Dier smal en van voren breed, den welken men *byssum* noemt, waar mede het Dier zich vast maakt aan steentjes en zand; de bovenste zyde sluit niet wel, maar staat boven altyd gapende, en loopt wat rond, zynde de schaal aldaar zoo dun en scherp als een mes, zoo dat men zich dapper daar in bezeeren kan, als men onvoorzichtig daar op trapt of daar na duikt: De buitenste schaal is zwart, of met wat bruin gemengt, zoo ver zy boven den grond uitsteekt, vol zeegruis of kalk; 't overige is zuiver, met korte en ydele schubben beset, die in ryen staan, en aan d' oude schier geheel vergaan; de onderste spits is wit, binnen is de bovenste helft mede zwart, de onderste zilverwig: Het Dier heeft een grooten *Callum*, en een grooten klomp hooggeele, of minij roode vettigheit, die men het ei noemt, voorts breede zwartachtige lappen, door den geheelen Schulp verspreidt, beslaande 't vleesch niet meer dan de zilververwige plek, en daar onder legt een groote zandsak van zwart bloed en zand.

De andere van deze zie by letter K.

De jonge *Pinna*, noch geen half voet lang zynde, is wit van schaal, zeer dun en doorschynend, van buiten in den lengte geribt of gestreept, en met scherpe schubben bezet, allenkskens den bruinen koleur aannemende, en de bovenste of smalste zyde is niet rond, maar recht, zoo dun en bros als glas; alle *Pinnæ* hebben een pinnewachter, *Pinnophylax* en *Pinnoteres* genaamt, dewelke een garneeltje is, zynde ½ vinger lang, ysverwig met witte stipjes, en schier doorschynend, met dunne en zeer scherpe nypers, 't welk geduurig in den *Pinna* woont, zoo lang dezelve leeft, maar als zy begint te sterven, zoo loopt het daar uit: In ieder *Pinna* woont maar een garneeltje, doch 't zelve schynt daar in zyne eijers (dewelke men onder zyn staert vind) te formeeren, en jongen voort te brengen, die daar na verhuisen moeten, en andere *Pinnæ* zoeken: Zyn ampt is den *Pinna* te nypen, dat ze haar toe zal trekken, als 'er prooi in den Schulp is, of als 'er eenig gevaar voor handen is, gelyk wy boven in 't XXVIII. Hooftdeel van de *Chama Squammata* gezegt hebben. Zy groeijen in geen openbaaren zee, maar in stille bochten, daar een moddergrond is; met het bovenste ronde deel even uitkykende, maar daar een harde zandgrond is, steeken ze meer dan de helft bloot boven den grond, veele by malkander, met den scherpen kant altyd boven, dat men geen voet daar tusschen zetten kan; zy zyn 4 en 5 voeten onder water: Men zind ze in den binnensak van den Amboinschen Inham, in den geheelen moerassigen bocht van *Hennetello* tot *Cauwa*, aan Kerams Noord-Westhoek, en in den bocht van *Tanoeno* en *Kaijbobbo*. Zy worden tot den kost gebruikt, doch dat zwarte *Papaver* moet men wegsmyten, om dat het wat dronken of duiselig maakt, en 't overige is ook van geen zonderlyken smaak: Beter moeten ze zyn in den Griekschen zee, inzonderheit in den

Deze alle hebben een Wachter. — *Dewelke haar (dood zynde) verlaat.* — *Wat dezelve Wachter doet.* — *Waar de Pinnæ groeijen,* — *En haar ophouden.* — *En worden mede tot spys gebruikt.*

Propontis, of rivier van *Constantinopolis*, daar men ze noch *Pina* noemt, en alwaar zy noch wel 2 voeten lang vallen zullen.

Hebben ook een soort van paerlen in zich. Men vind hier in ook zomtyds paerlen, gelyk men van de *Pinnæ* in den Middelandschen zee ook schryft, doch deze zyn klein, rond, paars, of lichtviolet, en verliessen metter tyd haaren glans: Ik geloof echter, dat ze witter en mooijer vallen in zoodaanige *Pinnæ*, die van buiten niet zwart, maar bruinachtig zyn, en in een harden grond groeijen, en klaarder water hebben, daar de meeste Amboinsche in water staan, dat modderig is; het moet echter wat klaar zyn, als men na dezelve duiken wil, want zommige meer dan een vadem onder water staan; ook moet men wel oppassen, dat men zich aan haare scherpe kanten niet bezeere: Van de *Pinnæ* zie *Plinius Lib.* IX. *cap.* 42. en *Cicero Lib.* 2. *de natura Deorum.*

De 2de soort, zie hem verbeeldt by letter L. *By letter* M. *noch een andere soort.* II. *Pinna lata. Plinius, Perna.* Deze word voor het wyfken van den *Pinna* gehouden, en is wat korter dan de voorgaande, maar veel breeder, en dikker van schaal, zeer wel naar een Westfaalsch hammetje gelykende: Ik heb 'er gehad van 16 duimen hoog, en 1 voet breed, aan den openen zyde een weinig uitgeholt met een bochtje, daar de *byssus* staat; de schaal is mede zwart of aardverwig, in ryen met scherpe smalle schubben bezet, die zy ook in haar ouderdom behoud: Men vind ze ydel, en van de voorige afgezondert, want zy willen een harder grond hebben, en vrijer zee; doch ik heb bevonden, dat 'er altyd geen versche rivieren omtrent zyn, daar de *Pinnæ* zich ophouden, gelyk andere schryvers melden.

De 3de soort, by letter N. III. *Pinna alba*, word ook voor 't wyfken gehouden, en is veel kleinder dan de voorgaande, zy is wit of lichtgeel van schaal, dun, en half doorschynend als glas, niet recht driezydig, maar in 't midden bochtig, als of ze t'zaamen gebogen was, van buiten is ze glad, doch een weinig geplooit: De grootste zyn een hand lang; andere 3 en 4 duimen lang, en in 't midden zoo bochtig, als of ze t'zaamen gevouwen waaren: Zy steeken niet in den grond, maar hangen met de baarden aan de steenen; deze worden zelden gevonden.

De Pinna, *by den Schryver* Holsters, *worden by ons* Hamdoubletten, *om haar koleur en gedaante, genaamt, ook wel* Steekdoubletten, *om dat dezelve meestentyds in een weeken grond steekende gevonden worden. De 1ste soort is verbeeld op den plaat* XLVI. *by letter* I, *van deze* Hamdoubletten, *heb ik 'er een gehad, ruim twee voeten lang: Hier van is een andere soort, afgetekent op den zelven plaat, by letter* K, *doch is een veel kleinder slag als de voorgaande. De 2de soort, by letter* L, *waar van nog een andere by letter* M, *verbeeldt is. De 3de soort, word aangewezen by letter* N.

XXXVII. HOOFTDEEL.

Ostreum, Oesters, *Tiram*.

De Oesters beschreven. HEt achtste geslacht van Schulpen maken de Oesters, van veelderlei fatzoen, doch alle daar in overeenkomende, dat zy van buiten een ruig geschilfferden of schubachtigen schaal hebben, van binnen zyn ze zilververwig of paarlemoerachtig, en deze veranderen niet van plaats: Van Oesters zullen wy *Waar van verscheiden soorten zyn.* hier niet uitvoerlyk handelen, als genoegzaam bekent zynde, maar alleenlyk eenige soorten aantekenen, die men hier in *Amboina* vind.

De 1ste soort, is verbeeldt op den plaat XLVI. *by letter* O. I. *Ostreum radicum sive lignorum.* Neêrduitsch, Stok-oesters. Maleitsch, *Tiram besaer* en *Tiram akkar.* Deze zyn de grootste, langwerpig, een hand lang en minder, van geen vast fatzoen, maar bochtig met omgevlochtene kanten, en dezelve zomtyds gekartelt of geplooit; van buiten zyn ze zwartachtig, van binnen zilververwig, met den onderste en dikste schaal krommen ze haar om de wortelen der boomen, waar aan zy groeijen, weshalven haar fatzoen zich schikken moet naar den plaats, daar zy hangen.

De

D
A
C
L
K
I
H
B
N
G
M
F
E
O

Waar die gevonden worden.

De beſte en grootſte vind men op *Manipa*, *Boero*, *Kelang*, *Bonoa*, en op vlakke ſtranden, daar veel *Mangi mangi*-boomen ſtaan, aan wiens wortelen zy hangen, zoo dat men dikwyls een ſtuk van den wortel mede afkappen moet; men mag ze houden voor den *Tridacna* by *Plinius*, en by de hedendaagſche Grieken worden ze *Chæderopada* genaamt na de gelykeniſſe van een ezels voet. Zommige landen en ſtranden brengen deze Oeſters zoo weelderig voort, dat de ſcheepen aldaar ten anker leggende, en 't zelve ophaalende den ankerſtok bezet vinden met ſchoon groote Oeſters, gelyk mede den kiel van 't ſchip, 't welk inzonderheit gebeurt in *Siam*; alwaar aan de kielen ook zekere Moſſelen groeijen, die langwerpig, grauw, of lichtbruin zyn, van fatzoen als de bovengemelde *Muſculus arenarius*; zelden gebeurt het, dat men witte ſteentjes daar in vind, in de grootte van een erwete, en vitſe; zommige zyn geheel wit; zommige met een paerlachtigen weêrſchyn aan den eenen zyde, dewelke men onder de *Chamites* rekenen kan.

Groeijen onder aan de Scheepen, en Ankers &c.

De 2 de ſoort, op den plaat XLVII. by lette, A.

II. *Oſtreum Cratium*, *Sery*-Oeſters. Deze zyn kleinder, omtrent een vinger lang, met geplooide en gekartelde randen, van buiten grauw en ſchilfferig; zommige ros, zuiver, en met een verheevene rug in den bovenſten ſchaal, met den onderſten omvatten ze de ſtokjes of rietjes van de *Serys*, die omtrent 1 half jaar in zee geſtaan hebben; dit geſchiet met veele korte voetjes, of armtjes, die de randen van de ſtokken omvatten, op den zelven manier, als men aan de wortelen van *Polypodium* ziet: Aan deze rieten waſſen ze met klompen boven malkander, zoo dat men de ſtokken mede affnyden moet, doch de mooiſte zyn, dewelke enkeld groeijen: Men vind ze ook aan de wortelen van allerlei *mangium fruticans*, doch die zyn klein, ſcherp, en zeer gekartelt; waar van men veelderlei ſlach vind op den *Baſſo* van *Baguala*, ter wederzyde van dien *Iſthmus*.

Waar die gevonden worden.

De 3 de ſoort.

III. *Oſtreum Saxatile*, deze zyn klein, van veelderlei hoeken, en fatzoen; zommige als een ſchoteltje, met de eene zyde aan de ſteenen vaſt; zommige zyn rond als Paarlemoerſchulpen, en deze ſtaen overeind: Zy groeijen aan alderhande ſteenen; zelfs die niet grooter dan een noot zyn, ook op ſcherffen, en ſtukken van gebakkene ſteenen, &c. de ſteenen zodaanig bedekkende, dat men ze van boven niet bekennen kan. Zy zyn lekker van ſmaak, maar koſten wat moeite om op te kloppen en ſchoon te maaken: Men vind ze veel aan den Noordzyde van den Amboinſchen Inham.

Worden tot ſpys gebruikt.

De 4 de ſoort, is verbeeldt op dezelve plaat, by letter B.

IV. *Oſtreum placentiforme ſive Ephippium*. Neêrduitſch, Engelſche Zadels en Zadelſchulpen. Maleitſch, *Tiram Lebber*. Amboinſch, *Ea* en *ija*. Boëtonſch, *Calepinda*. In de Xulaaſche Eilanden, *Calvinde*, vallende op *Toccoeve*- en zyn aldaar paerlryk. Deze zyn dun, en plat als pannekoeken, doch een weinig gebogen, in manier als de platte Engelſche Sadels; zommige hebben 6 en 7 duimen in den *Diameter*, recht gefatzoeneert als een Sadel; de ſchaal is een ſchaft dik, ſchilfferig, als of zy alleen van huiden gemaakt was, buiten is ze zwartgrauw, binnen ſchoon paarlemoer met regenboogs verwe, inzonderheit de ronde plek, daar de *Tendo* ſtaat, daar men ook zomtyds eenige korrels als paerlen aan den ſchaal vaſt ziet: Het vleeſch is weinig, en ſchier enkel lappen, doch goed van ſmaak. Deze vind men op *Bonoa* in ſtille bochten, daar een harde koraal-grond is, op malkander leggen, en daar eenige aders van zoet water zyn. Een ander dunner ſlach vind men in den Amboinſchen Inham, die beter naar pannekoeken gelyken, en wiens ſchilfferen zich ligter van malkander laaten trekken, kleinder in den omloop dan de voorige, buiten is ze uit den grauwen ros, binnen paerlachtig, doch met veel rood gemengt, als rood koper, derhalven zoo mooi niet als de voorige. In den ſtraat van *Bouton*, en rondom *Pangeſane* vind men de groote ook, daar ze mede *Calepinda* hiet, en wiens paarlemoer tot het inleggen van houtwerk aan de ſtevens van haare vaartuigen gebruikt word: Deze ſoorte word op den Ooſt-kuſt van *Celebes* mede *Calepinda* genaamt; waar van men aldaar een kleine ſoorte heeft, die wat plat, en dun is, gelyk men ook op *Baguala* vind: Deze ſchaalen hangen die van *Tambocco* aan malkander gereegen aan de voorſtevens van hunne

Waar paerlen in groeijen.

Van deze een 2 de ſoort.

Ook een 3 de ſoort.

vaar-

vaartuigen, als zy op een togt zyn geweest, en goed geluk hebben gehad om koppen te haalen; desgelyks haare voorvechters hangen ze rondom haare huisen, om, als de wind waeit, door haar geklatter de menschen te waarschuuwen, dat aldaar een stout man woont, die zich niet veel onder den neus laat peuteren; zoo dat deze Schulpen als Basuinen van de *Fama* zyn.

Geeven geluit van haar.

Alle deze soorten brengen paarlen voort, doch in de Amboinsche vind men ze weinig, en die zyn klein, hoekig en geelachtig; mooijer heeft men ze in de Xulaasche Eilanden, en op het Papoesche Eiland *Messoal*, alwaar zoo mooije paarlen vallen, die de oprechte Ceilonsche vry wat gelyken: Deze Oesters vind men 3 en 4 vademen diep onder water; zommige plat, zommige als leijen schuins tegen malkander geschikt, daar men ze met harpoenen steekt en opligt. Op *Balij* hiet men ze *Giwan*, met wiens mooi uitgesneedene stukken de zadels en toomen worden ingelegt.

En waar die gevonden worden.

Boven onder den *Chama squammata* heb ik aangetekent het verhaal van de Inwonders van *Keij*, dat omtrent haare Eilanden op een klip in zee eenige vademen onder water een groote Schulp te zien zy, dewelke een groot licht van zich geeft, maar, als men daar na duikt, verdwynt, of misschien haar t'zaamen trekt: Indien het geen *Bia garu* is, zoo zal het buiten twyffel een groote Zadelschulp zyn, waar van ik dikwyls zelfs gezien heb den gapenden schaal onder water leggen, en een schoone paerlachtige weerschyn van zich geeven.

Opmerking van den Schryver.

V. *Ostreum plicatum majus* is een dikschaalige Oester, uit verheve plooijen gemaakt, welkers ruggen bezet zyn met lange schubben, als nagels t'zaamen gerolt, gansch ruig en morsachtig, wiens slym aan den buitensten schaal hangende een jeuken veroorsaakt, op den huid zyn ze gelyk die van andere Koraalsteenen; het binnenste is wit, en omtrent de kanten zwart; Men vind ze op *Manipa*, doch weinig, niet aan de wortelen der boomen, maar onder de steenen. Een slach hier van valt op *Hoeconalo* in den Amboinschen Inham eenige vademen onder water, en tusschen de steenen; zy is mede geplooit, dog zonder nagels of hoornen, maar met kleine gaatjes: Deze is zoo ruig en onaanzienlyk, dat men ze voor een klip aanziet, doch van binnen schoonwit als alabast.

De 5de soort, verbeeldt by letter C.

VI. *Ostreum Plicatum minus* is qualyk een hand breed en groot, uit weinige, doch groote plooijen gemaakt, zonder uitsteekende nagels of hoornen, maar met kleine gaatjes en ruitjes uitgegraaven, grauw en zuiver: Deze geplooide Oesters worden zelden gevonden, en maaken eenen grooten Rariteit.

De 6de soort, by letter D.

VII. *Ostreum Echinatum*, Maleitsch, *Biatsjoeppo.* Deze heeft twee holle schaalen, donkerbruin, en overal met steekels of takken bezet, gelyk een *Echinus marinus* of zeeappel, van ongelyke lengte; waar van zommige breed, zommige rond zyn; zy zyn moeilyk om aan te vatten, behalven achter by 't hoofd, daar de steekels op 't kortste zyn. Een ander slach is kort, en diep als een kommetje of theekopje, waar op de andere helft als een vlak dekzel legt, met korte en ydele steekels bezet, alle aan de kanten een weinig gekartel, en zommige zyn van buiten zoo rood als koraal: Daar zyn 'er noch andere van slechter fatzoen, met korte breedachtige schubben, met een klein dekzel boven op, witgrauw, kalkachtig, en daarom niet mooi. Alle *Tsjoeppi* hebben achter een breed gat als een koraalsteenig aanwas, waar mede zy vast tegens de klippen zitten: De mooiste zyn de Kastanje-bruine, niet zeer hol, vol steekels, en zonder zeegruis; waar van men zomtyds twee en drie met de billen aan malkander gegroeit vind: Zy zitten aan harde rosse keisteenen, op den strand van *Hative*, en veele hebben ook een Krabbetje tot een wachter: Het vleesch word weinig of niet gegeeten, dewyl het een kleine duizeling of benautheid aanbrengt.

De 7de soort, by letter E.

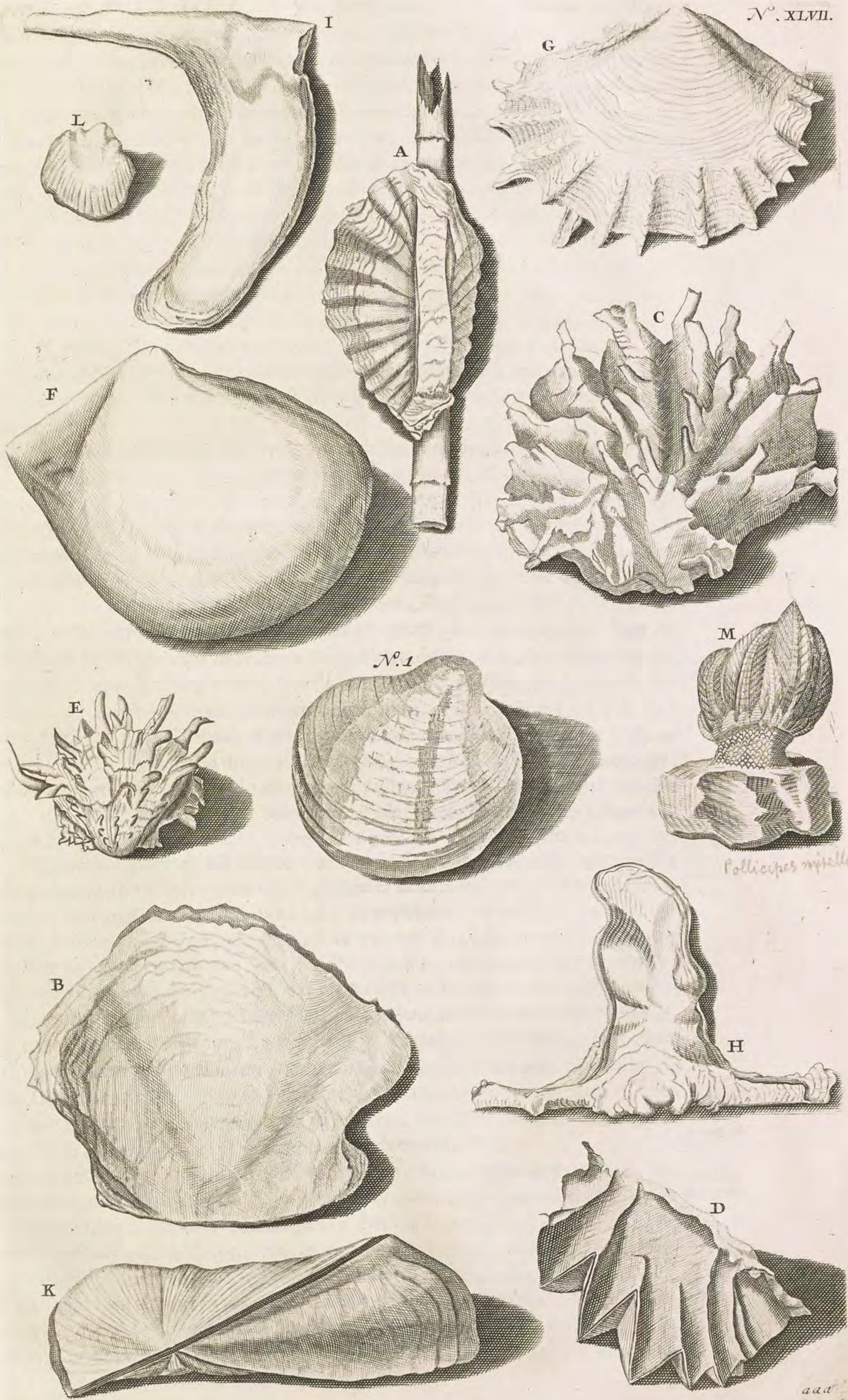
Van deze zyn verscheide soorten.

Welke de beste zyn.

En waar zy haar outhouden.

VIII. *Ostreum echinatum maximum & monstrosum*, dit schynt de Koning van alle *Tsjoeppi* te zyn; waar van ik maar een gezien heb, dewelke met een net opgetrokken wierd voor *Porto* in de Uliassers: zy was ongemeen groot, en van een wanschikkelyke gedaante, te weten de Schulp zelf een hand lang, overal bezet met lange steekels; zommige een vinger lang, zommige korter, zommige plat, en scherp als vlymen,

De 8ste soort.

aaa

men, zommige rond als doornen, wit en grauw, alle na voren gekeert, zoo dat men ze nergens konde aanvatten, als alleen, en dat noch naulyks, achter by 't hoofd: De geheele Schulp klonk als fyn porfellein, en geen Inlander had diergelyke meer gezien: Zy is in 't jaar 1682. aan den groot Hertog van *Toſcano* gezonden.

IX. Rechte Paarlemoerſchulpen, deze hebben wy op deze Eilanden niet, maar wel een foorte, die zeer daar na gelykt, hoewel zy geen paerlen geeft; wy noemen ze Tafelbordjes, en zilvere Pierings. Maleitſch, *Telinga andjin.* Amboinſch, *Aſſo teli-nay*, dat is, Hondsooren: Zy is meeſt rond als een klein tafelbordje, achter aan de eene zyde met een oor gelyk de *Pectines*, doch ſtomper en breeder, buiten met veele lange ſchubben bezet, omtrent de randen de langſte, buigzaam, en in den zon gedroogt, bryzelig als nat gemaakt en weder ingedroogt parkement: Deze ſchubben of nagels afgeſchuurt zynde, word de ſchaal wat effen, en is met witte plekken geſpikkelt gelyk een ſlangevel: Binnen zyn de kanten zwart, 't overige is wit en zilverwig, het vleeſch als aan andere Oeſters, doch witter en harder. Men heeft noch een ander ſlag, uit den grauwen ros, dun van ſchaal, in den zon leggende ſcheurt ze ligt, en is van geen belang. *De 9de ſoort, afgebeeldt by letter I.* *Van deze een 2de ſoort, by letter G. verbeeldt.*

In de Molukkos hebben de Alphooreezen op 't land *Hallemahera* aan haare zwaarden zekere ſchildekens van Schulpen gemaakt, dik en rond geſlepen, dewelke hun de handen bedekken: Deze ſchildekens noemen zy *Ngnotsjo*, die zy zoo 't ſchynt van verſcheide Schulpen maaken; de gemeenſte zyn gemaakt van een ſlach groote breede Schulpen, gelyk wy in deze IXde ſoorte ſtellen, zynde ruim een ſpan breed, en wat minder lang, ſchaars een vinger dik, van driederlei korſten gemaakt, waar van de buitenſte grof en ruig is; de middelſte is als aan den *Bia garu*, doch meer blinkende; en de binnenſte is recht paarlemoer: Binnen ziet men een groot plek vol rimpelen, daar de wervel geſtaan heeft, en daar in groeijende paerlen, doch niet in alle: eerſt is zy aan den Schulp vaſt met een ſmal halsje, 't welk van het Dier zoo lang gelekt word, tot dat ze los raakt, en daar van word de paerl peerformig: Of zy rondom het Land *Hallemahera* en *Gelolo* in zee vallen, is my noch onbekent, want alle, die de Alphooreezen hebben; zyn langen tyd in den aarde vergraaven geweeſt, en, zoo men zegt, in *Ternate* gebragt in 't jaar 1661. door een groote Chineeſche *Wanckan*, die dezelve op *Soloc* (een landſchap op *Borneos* Noordzyde) ingeladen hadde, en in China wilde voeren, om kantoortjes en ſchrynwerk daar mede in te leggen; doch dewyl het volk van het voorſchreeven jonk voor Spyonnen van *Coxinga* wierd aangezien, is het door de onze aangehaalt, en prys verklaart, wanneer deze Schulpen op *Ternate* in grooten meenigte hier en daar verſmeten wierden, en miſſchien door de Alphooreezen opgezocht en bewaart zyn, dervende voor 't ſtuk wel een Ryxdaalder eiſchen; zy noemen ze daar in 't gemeen *Mutiara*, dat is, Paarlemoer, en zeggen, dat ze een tyd lang moeten vergraaven worden, om dat de verſche in 't werken te bryzelig vallen: De Koning van 't voornoemde land *Solok* heeft in zyn land een zekeren vlakken ſtrand, daar de voorſchrevene Paarlemoerſchulpen vallen; alwaar, zoo ik verſta, niet alleen alle Schulpen, maar ook de viſſchen, die zich daar omtrent ophouden, paerlen by zig hebben: Deze ſtrand word met ſtrenge wachten bewaart, zoo dat niemant daar viſſchen mag, ja niet eens aan Land vaaren; maar de Koning, als 't hem belieft, laat de Schulpen opviſſchen, die hy dan aan de vreemde Handelaars verkoopt. *Waar van d'inlanders ſchilden maaken.* *Hoe de paerlen daar in groeijen.* *Deze Schulpen worden tot verſcheide zieraaden gebruikt.* *En verboden die te vangen.*

Diergelyke Schulpen vallen in den Golf van Perſien, inzonderheit aan den zyde van Arabien omtrent de Eilanden van *Bahareijn*, daar eertyds de vermaardſte paarlebank was, en zy worden tegen over den *Congo* aan den Perſiſchen ſtrand te koop gebragt, dienende meeſt om rauwe Oeſters daar in te branden, want men kan ze lang gebruiken, eer de buitenſte rauwe ſchorze af brand, en dan zyn ze noch goed paarlemoer. Uit Weſt-Indien worden na Holland ook dusdanige gebragt, waar van men de grootſte insgelyks gebruikt om Oeſters in te braaden: De fyndere worden in ſtukjes gezaagt om ſchryn en buſſenmakerswerk daar mede te maaken: In de twee buitenſte ſchortzen *Worden in Perſien mede gevonden,* *Als mede in Weſt-Indien.*

 vind

vind men dikmaals diepe gaaten en kuiltjes, in welke zekere wormen ſchier een pink dik zich ophouden, dewelke men in de overgebragte noch dood vind, welke kuilen de *Ternataanſche* ook hebben: Als deze Schulpen paerlen in haar hebben, zoo worden ze gevonden omtrent zoodanige ſtranden en kuſten, die ganſch bar en droog zyn, zonder eenig verſch water, en daar de grond ziltiger is dan de zee zelfs: Daarom vind men geen Paerlen in de Amboinſche Tafelborden, waar van ik 'er gehad heb, die mede een ſpan breed waaren, doch ſchaars een halve vinger dik, van binnen veel bleeker van paarlemoer dan de voorgaande. Deze vallen veel in den Amboinſchen Inham, doch niet boven 4 duimen breed, dun van ſchaal, en zeer geſchubt: Grooter vind men ze in den *Talaga* of binnenwater op den hals van klein *Keram*, tuſſchen *Laala* en *Tanunu* gelegen, daar zoete ſpruitjes inloopen, als mede in de Xulaaſche Eilanden, doch alle ſonder paerlen.

Zy groeijen in het alderzoutſte water op verſcheiden plaatzen.

De 10de ſoort, afgebeeldt by letter H.

X. *Oſtreum diviſum.* Neêrduitſch, Meshamers. Maleitſch, *Bia kris.* Dit is ook een zeldzaame gedaante van Oeſters, van figuur als een half kruis of de Letter T, doch de twee bovenſte hoornen zyn ſmal, dik, en van ongelyke lengte; het lange been gaat niet altyd recht uit, maar dikwyls na eene zyde gekromt, en daarenboven op en neêr gaande als de zeebaaren. Zy is zwart, ſchilfferig, en geſchubt: De Maleijer vergelyken ze by een *Kris*; de onze by een Meshamer: Het vleeſch is als aan andere Oeſters, en goed om te eeten; wegens haare zeldzame gedaante worden ze onder de Rariteiten gerekent. Men vind ze omtrent *Aſſahoedi*, en *Hennetello* op klein *Keram*, als mede in den Amboinſchen Inham aan den zyde van *Leytimor*.

Waar die gevonden worden.

De 11de ſoort, by letter I.

XI. Ιστγνόμον. Neêrduitſch, Winkelhaak. Dit is een Moſſelformige Oeſter, langwerpig plat als een tong, met een hoorn aan den eenen zyde in gedaante van een winkelhaak, of ook een lemmet van een *Kris*; achter is ze dik, en voor dun, en ſchilfferig: Men vind ze noch ook van een andere gedaante, en ganſch irregulier, niet recht zwart, maar bruinachtig.

De 12de ſoort, by letter K.

XII. *Oſtreum tortuoſum*, dit is een zeldzaame Oeſter, uit 't Papoeſche Eiland *Meſſoal* komende, langwerpig en als gedraait met een uitſteekend hoekje by 't eene eind, van buiten grauw, geſtreept en zuiver, haar ſcheeve gedaante kan met niet vergeleken worden, dewyl zy in deze Eilanden onbekent is; behalven dat men eenige weinige vind op *Kerams* Noord-Kuſt by *Hote:* De ſchaal heeft eigentlyk 3 zyden, waar van de ribben ook zoodaanig loopen, gelyk de zyden gedraait zyn.

De 13de ſoort, by letter L.

XIII. *Oſtreum electrinum:* Bernſteen-Oeſtors, is een klein Oeſtertje, ſchaars een lid van een vinger lang, waar van alleenlyk 't bovenſte deel te voorſchyn komt, blyvende de andere helft onder water aan de klippen hangen: De bovenſte helft is hol als een Nootedop, doch ſcheef, dun, van verwe is ze binnen geel, buiten ook geel en paerlachtig, en half doorſchynende als donker bernſteen, in den zon een ſchoone weêrſchyn geevende. Zy zyn tot noch toe nergens gevonden, dan omtrent den Noord-Ooſthoek van *Boero* by het bochtje *Waylila*, en den berg *Karamat*, doch de plaats, daar zy groeijen, is voor menſchen oogen verborgen, en alleenlyk de bovenſte kant word op ſtrand geſmeten: De Mooren van *Boero* maaken gaatjes daar in, en rygen die aan een ſnoer, zoodaanig; dat twee en twee tegens malkander ſtaan als Katte-ooren, die zy dan aan haare Tulp-banden draagen, hebbende vermaak in 't ſchitteren, dat ze in de oogen maaken met haaren goutgeelen glans. Op *Xula taljabo* vind men ze ook, van welken plaats ik ze geheel gehad heb, zynde het onderſte een dun dekzeltje, waar mede zy tegens de klippen zitten, doch zoo bros, dat men het zonder breeken qualyk handelen kan. Zy zyn ook gevonden op *Amboina*, by den River *Waynitoe* op ſtrand geſmeten, in 't Jaar 1686. in Januarius.

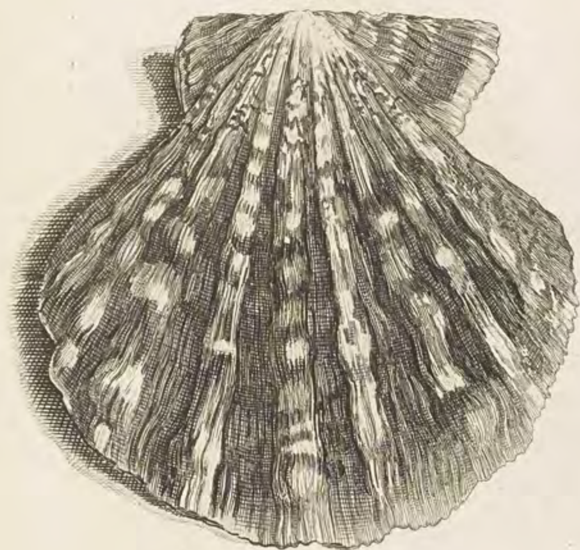
Van deze vind men geen dubbelde.

En worden van de Mooren tot zieraad gebruikt.

De 14de ſoort afgebeeldt by letter M.

XIV. *Mitella*, Mytertjes, is een ſlach van *Balanus*, geſatzoeneert als een platte Myter: van 4 of 5 beentjes gemaakt, dewelke naar klauwen van een vogel gelyken, gekartelt en overdwars geribt, vuilgeel en groenachtig: Deze beentjes ſtaan alle met de ſpitzen opwaarts, en ſluiten den Myter, doch boven konnen ze haar openen, daar het

N°. 8

N°. 7

N°. 5

N°. 2

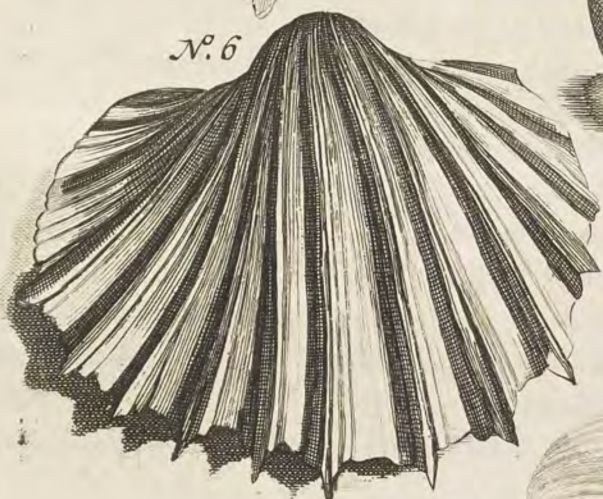
N°. 1

N°. 10

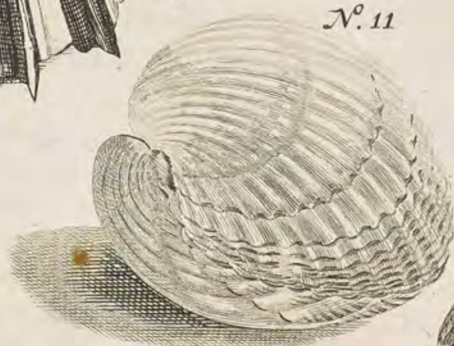
N°. 6

N°. 3

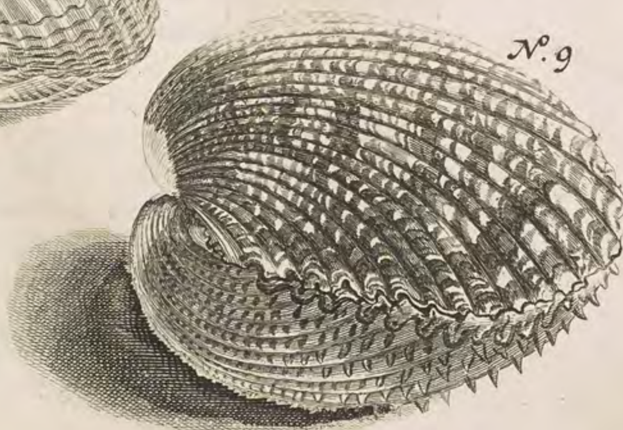
N°. 11

N°. 4

N°. 9

het Beest dan iets uitsteekt, en het voedzel van den schaal aflikt, zynde het slym, dat het zeewater daar aan zet: Aan 't onderste of breedste deel van den Myter ziet men noch andere kleine beentjes als tandjes, die allenkskens andere Myters voortbrengen; waar door men 4 en 5 aan een klomp ziet zitten: Ieder heeft een korten hals, van een schubachtig vel gemaakt, waar mede zy aan de klippen zitten. Men vind ze aan groote en steile Zeeklippen, daar 't hoogste water even tegen aanspat, maar noit onder water, veel op *Nusatello* en aan den klip van *Laricque* 't Zuikerboodje genaamt: De inlanders zoeken die om *Papeda* sauzen daar van te maaken, alleen om den smaak, want weinig vleesch is in deselve; men kan ze qualyk langen tyd aan malkander houden, want na eenen langen regentyd vallen ze los van malkander. *Waar die gevonden worden.*

XV. Langhalsen, is ook een Oester gewas, in den gedaante van een spitse hooge Myter, gemaakt van 6 witte beentjes; waar van de twee smalste den rand aan den hals maaken, overeenkomende met den *Clavicula* van de dieren; de twee breedste zyn de wangen of zyden; aan den buik nog twee smaller hebbende: Achter hebben ze eenen langen hals, van een taai vel gemaakt, dewelke aan de drooge inkrimt, en waar mede zy aan de vaartuigen vast hangen, doch zy booren niet in der zelver hout; by den spits opent zich die Mossel een weinig: Aan den zyde van den buik (want op den rugge zyn ze gesloten) komen zoodanige kromme en bruine pluimtjes uit, gelyk een haane staart, of gelyk van den *Balanus* gezegt is; deze pluimtjes dienen het Dier om zyn voedzel te zuigen van den slym, die buiten aan den schaal hangt. Zy groeijen aan de vaartuigen, niet onder, noch boven 't water, maar daar 't zelve even raakt, en met water bedekt zynde opent ze zich; maar die van 't water niet geraakt worden, droogen op en sterven. Diergelyke Oesters of Mosselen zyn ook die, uit dewelke men gelooft heeft, dat de Kranten of Schotsche Rotgansen hunnen oorsprong hebben, waar van *Isaac Lydius* in zyn vrolyke uure des doods schryft op 't 88ste blad by den Heer *Colvius* gezien te hebben, en schryft daar van aldus: *Die de meergemelde Heer* Colvius *heeft, zyn als kleine Mosselen, ende zy hangen aan wier, 't welk vast is aan een stuk hout, daar uit men gemeent heeft, dat vogels groeiden, overmits men binnen in die Mossel-schulpen (die van een witte koleur zyn, daerom van andere Oesters genaemt worden) vind een substantie, dewelke de veëren van een staert, of vleugel van een vogeltje zeer gelyk zyn, die met een dun vliesken aen de randen van den Oester of Mossel vast zyn, gelyk ik een van dezelve open doende heb gemerkt; ende aen den zyde, daar de Mossel aan 't wier vast is, word ook een ander substantie gezien, die 't lichaem van een schepzel schynt te zyn; doch de rechte gedaante van een vogeltje, noch bek, noch hooft is 'er niet te vinden:* Het is echter uit de schipvaarten der Hollanders genoegzaam ontdekt, dat de Rotgansen in de Noorder quartieren, Groenland en *Nova Zembla*, gevonden zyn op haare eijers zitten te broeden, van welke plaatzen zy 's jaarlyks in de Zuiderlanden komen overvliegen. *De 15de soort.* *Waar die groeijen.* *Worden voor 't beginzel van Rotgansen gehouden.* *Door J.* Lydius *uit den Heer* Colvius *bewezen.* *Doch met redenen wederlegt.*

XVI. *Ostreum Pelagium*, is een soort van geplooide Oesters, dik van schaal, doch zonder schubben, groeijende aan de Zeeklippen redelyk diep onder water, met een breed gat daar aan vast gehecht, en daarom moeilyk 'er af te krygen. Men acht ze beter van smaak dan de groote Stok-oesters, die men aan de wortelen der boomen vind. *De 16de soort.*

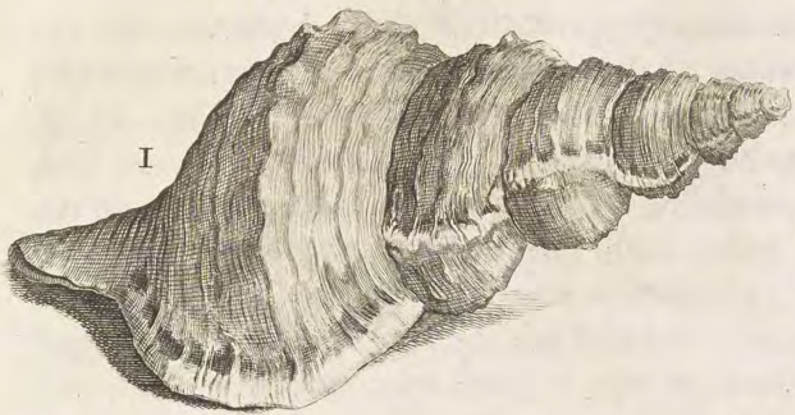
Ostreum, Oesters, *en andere soorten daer onder behoorende: Van deze heeft ons de Schryver eenige verbeeldt; waer onder veele heel zeldzaem zyn, die wy vervolgens aenwyzen. De eerste is afgetekent op den plaet* XLVI. *by letter* O, *en word de* Stok-Oester, *genaemt. De* 2*de* *soort, op den plaet* XLVII. *by letter* A, *is by ons bekent met den naam van 't* Lauwrierblad, *om zyn gedaente. Van den* 3*den* *soort, ontbreekt d'afbeelding. Doch de* 4*de* *is aengewezen by letter* B, *die by ons* Poolsche Sadels, *ook wel* Engelsche zadels *genaemt worden: Van deze vind men veele soorten; doch de grootste, die my voorgekomen is, berust onder den Hr. Doctr.* d'Aquet. *De* 5*de* *soort, afgetekent by letter* C, *word by ons de* getakte Haanekam *genaemt; doch deze is heel zeldzaam. De* 6*de* *soort, by letter* D, *is de* Haanekam; *waar van ook dubbelde zyn. De* 7*de* *soort, verbeeld by letter* E, *word by ons de* Lazarus-klap *genaamt; om dat zy in haar slot met kromme haaken dicht in een sluiten, en niet van een vallen, schoon men met dezelve als met een Lazarus-klap klapt: Van deze zyn veele*

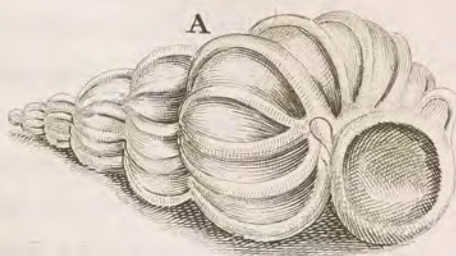
soor-

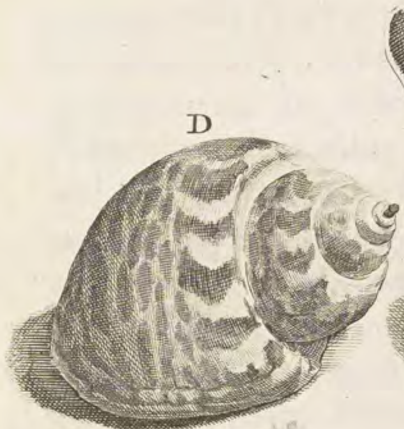
soorten, die malkander in gedaante en koleur ongelyk zyn; als daar zyn gepende, genagelde, geschubde, witte, grauwe, bonte, bruyne *met* witte nagelen, *schoon* oranje, *ook* citroengeele; *doch onder deze alle munt uit, die verbeeldt staat op den plaat* XLVIII. *met* N. 1. *aangewesen, dewelke schoon bloedroot, en alleen maar bekent is,* *Die met* N. 2. *op den zelven plaat afgetekent staat, is grauwachtig wit, met roode vlakken gevlamt, waar van de Hr. Doctor.* d'Aquet *de grootste en schoonste bezit, die ons bekent is. Dit zyn uitmuntende stukken, en die selden voorkomen, waarom ik die alhier nevens heb gevoegt: De Hr.* Griffet *tot Rotterdam, heeft een uitmuntend stuk, namentlyk een Keisteen, waar op verscheide diergelyke zyn gegroeit: Zulk eene is ook te zien in 't Kabinet der Heeren* Feitemaas *tot Amsterdam: Tot deze behoort ook de soort, aangewezen op den selven plaat by* N. 3. *een uitmuntend stuk, de* Rotsdublet *genaamt; waar van de H. Secret.* Blaauw *bezitter is, buiten welke heel weinige zyn bekent. Nu keeren wy ons weder tot den Schryver, die ons een* 8ste *noemt, doch geen afbeelding geeft. De* 9de *soort, is verbeeldt op den plaat* XLVII. *by letter* F, *en is by ons bekent met den naam van* Paarlemoer-schulp: *een van deze heb ik in 't* Kabinet *van de Hr. Dr.* d'Aquet *gezien, omtrent een hout voet groot over 't kruis, een heel ongemeen stuk; waar van een* 2de *soort, word aangewezen by letter* G. *De* 10de *soort, by letter* H. *verbeeldt, word een* Poolsche Hamer, *ook wel om zyn gedaante, een* Indiaansche Kris, *doch voortyds een* Kruis-Doublet, *genaamt; zy waaren eertyds hoog gewaardeert: Ik ben berigt, dat seker Heer eertyds hondert dukatons voor een betaalde, om die als een wonder (dewyl deselve een recht kruis verbeelde, en waar aan eenige schyn van lichaam zich vertoonde) aan de toen zynde Paus te vereeren; doch haar seldsaamheit is nu vervallen, door dien men nu weet, dat het een geslacht is. De* 11de *soort, is verbeeldt by letter* I, *van den Schryver* Winkelhaak, *doch by ons* Venusschagt-Doublet, *genoemt; zy zyn ook heel zeldsaam. De* 12de *soort, by letter* K, *de* gedraaide Oesters, *word by ons de* kromme Noachs-Ark, *geheeten. De* 13de *soort, by letter* L; *en de* 14de *by letter* M, *door den Schryver, de* Myter *genaamt om zyn gedaante. Van de* 15de *en* 16de *soorten ontbreeken de afbeeldingen: waarom wy den plaats vullen met een heel ongemeene schulp, aangewezen by* N. 1. *Dus verre den Schryver nagevolgt zynde, hebben wy nodig geacht noch eenige, doch heel ongemeene soorten, die wel op andere plaatsen te vooren behoorden ingevoegt te zyn, hier te laaten volgen; door dien wy die eerst na 't afdrukken van de voorgaande hebben bekoomen. In 't* XXVIII. Hooftdeel *op den* XLII. *plaat by letter* F. *is een soort van* Venus-schulp, *verbeeldt; zie den plaat* XLVIII. *by* N. 4. *een andere: Dese is de rechte* Venus-schulp *met* Haair. *En by* N. 5. *de geringelde* oude Wyfs-schulpe, *deze is heel ongemeen. En by* N. 6. *de* geribde Venus-Doublet, *een stuk heel zeldsaam, om dat die selden gepaart, en altoos beschadigt voorkomen. Onder de* Bontemantels, *in 't* XXXI. *Hooftdeel beschreven, behooren ook de* Koraal-Doubletten, *verbeeldt op den voornoemden plaat by* N. 7. *alwaar deselve op zyn eene zyde is afgetekent, geribt, en gevoorent; doch zyn andere zyde word vertoont by* N. 8. *alwaar hy op zyn ribben eenige knobbels heeft, gelykende naar koraalen; soodanig zyn zy meest: Doch de Hr. Secret.* Blaauw *bezit eenen heel ongemeen grooten en sonder knobbels, diergelyke my noch nooit is voorgekomen; Zy is bruinrood met grauwachtig wit gemengelt: Doch Juffer* Oortmans *bezit eenen, die heel schoon Citroengeel is, met witte vlammen; die ook de eenigste onder de Liefhebbers bekent is. Onder de* Nagel-schulpen, *in 't* XXVIII. *Hooftdeel beschreven, behoort ook die verbeeldt is op den selven plaat by* N. 9. *dewelke uitmuntend en heel seldsaam is: Waar by noch voegen een andere, die ons nooit gepaart, als dese, is voorgekomen, aangewesen by* N. 10. *en die de* dubbelde Zotskap-Schulp, *word genaamt. Doch* N. 11. *is d'afbeelding van een Schulp, die voor geene behoeft te wyken; een stuk volmaakt schoon, zoo van gedaante, koleur, als scherpe tekening, berustende in 't uitmuntende kabinet der Heeren gebroeders de* Feitemaas; *waar mede de beschryvingen d'afbeeldingen der Schulpen worden geeindigt.*

AANHANGZEL.

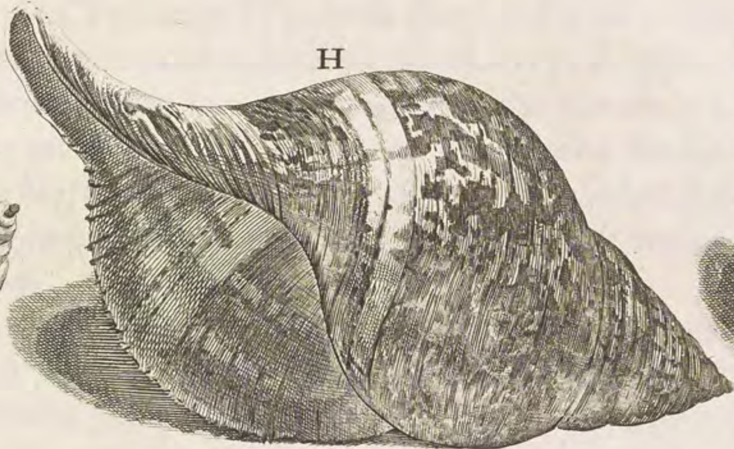
Alzoo ons na 't afdrukken der beschryving van de Hoornen, *eenige zyn ter hand gekomen, die om haar zeldzaamheid niet te bekomen, ja nauwlyks te zien zyn, zoo heb ik nodig geacht dezelve hier achter aan te voegen, en op den zelven plaat* XLIX. *noch eenige te verbeelden, die de Schryver heeft voorby gegaan, veel ligt, om dat die zyn Ed. niet zyn voorgekomen, of omtrent dat gewest niet vallen: Zy behooren voor 't meeste gedeelte onder dien soort, welken de Schryver in 't* XIX. *Hooftdeel*, Buccinum, *noemt; waar in een*

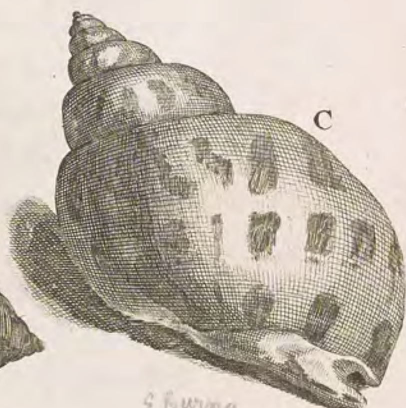

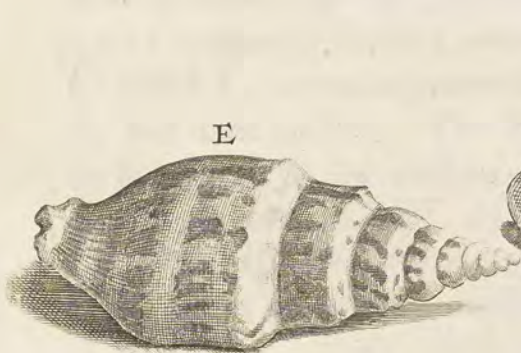
Eburna spirata

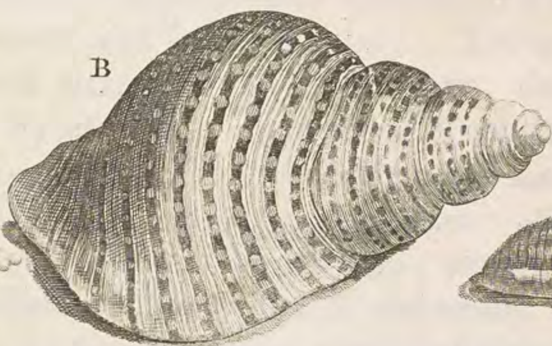

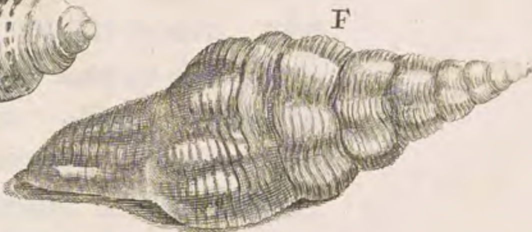
Fasciolaria tulipa

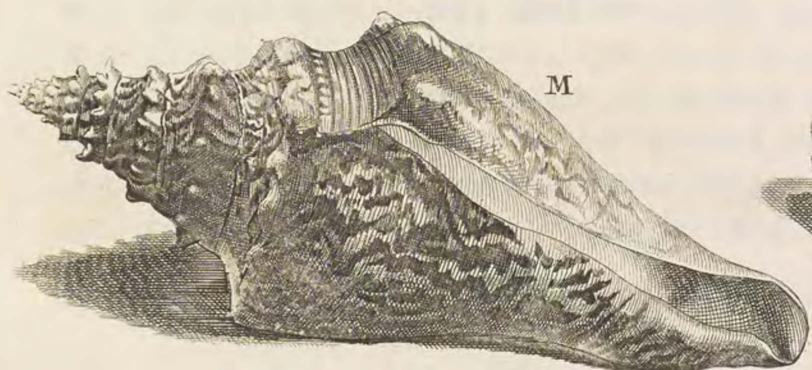

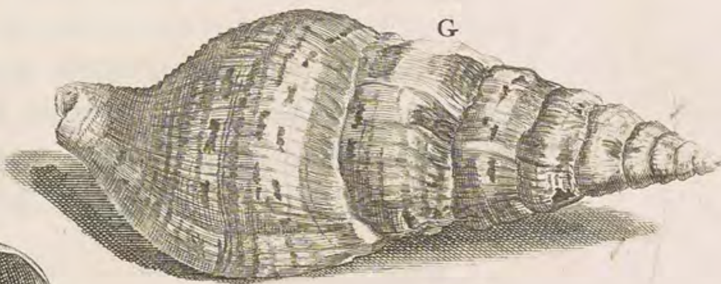
Eburna areolata

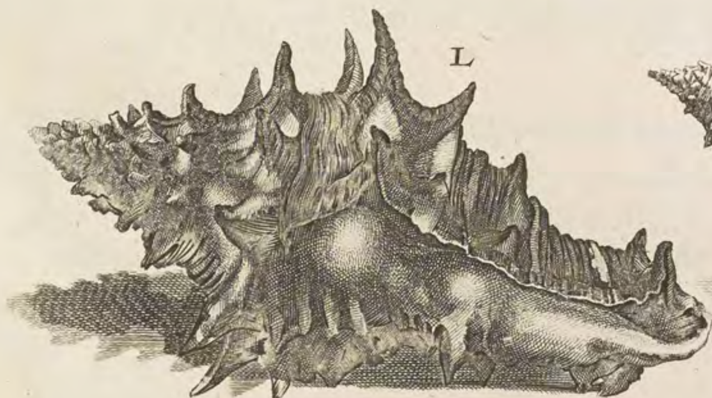

Triton maculosum

Fasciolaria trapezium

een vertoont word, die de Wenteltrap *genaamt word; doch door ons in d' Aantekening maar voor een bysoort gehouden; waar van de rechte u hier op den* XLIX. *plaat by letter* A, *word verbeeldt: Hy is maar schoonwit van koleur, doch wonderlyk van maakzel, en niet wel zoodaanig te verbeelden, als hy in der daad is; zyn flakke kring is los, en vermindert van 't hoofd tot den staart in dikte, gelyk de meeste Hoornen; doch is niet aan een gevoegt, dan door dwarse banden, die over dezelve evenwydig, doch verminderende, heen loopen: Hy is hol van spil, zoo dat men boven by zyn hoofd tot aan den staart door den zelven heen zien kan; 't geen my buiten dezen noch maar in een, doch minder soort van Hoornen, is voorgekomen: De bezitters van dezelve zyn de groot Hartog van* Toscanen *&c. en de Heer* la Faillie; *Hooftofficier der Stad Delft, buiten welke noch maar een, die elders in Engeland is, (en gekoomen uit het Kabinet van den konstryken schilder* Ovens) *bekent is: Haar waar de is daar uit af te neemen, dat de overleeden* Volkaartsz 500 *guldens voor dezelve heeft geweigert. Die afgebeeldt is by letter* B, *is een, waar van geen wedergaa bekent is; dien wy, om zyn witte ronde oogjes op een bruinen bandgrond, de* gebande Argus oogen, *noemen. Die afgetekent zyn by* C, D, *en* E, *zyn verscheiden soorten, alle wit met kastanje bruine vlakken, mede heel ongemeen, en inzonderheit die by letter* E, *waar van mede weinige bekent zyn. Die afgetekent is by letter* F, *word genoemt de* omgewonden Hoorn, *om dat op een grauwitten grond een bruine draad legt, evenwydig van boven tot beneden, als of die door konst daar omgewonden was. En die verbeeldt is by letter* G, *de* gevoornde Plek-hoorn. *Die by letter* H. *de* gebande Achaat-hoorn: *van welke meerder soorten zyn; zommige bruin; andere wat lichter gevlakt. Die aangewezen is by letter* I, *is een ongemeene soort van* Olykoek-hoorn, *doch grauwachtig wit van koleur. Die by letter* K, *de* gebande Knobbel-hoorn. *Die by letter* L, *is een andere* getakte Switzers-broek; *waar van op den voorgaanden plaat* XXIV. *by letter* A, *een is aangewezen: Andere noemen hem den* Morgenstar, *na zeker oorlogs gereetschap, om zyn scherpe punten: Hy is by d' oude liefhebbers bekent met de benaming van de* bonte-Takhoorn. *En de laatste by den letter* M, *word* de Fransche Hoorn *genaamt; waar van ik de reden niet weet, noch heb konnen bekomen. Wy zouden noch veel meerder soorten hier by konnen voegen, die door den Schryver niet zyn aangehaalt, doch om dat het boek de benaming heeft van* d' Amboinschen Rariteitkamer, *zoo zoude den Schryver van deze te kort gedaan worden, met daar van een algemeenen beschryving der Hoornen en Schulpen te maaken; alzoo dit het oogmerk van zyn Eed. niet is geweest: Egter hebben wy niet konnen nalaaten eenige van de voornaamste hier by te voegen, als dienende tot verlichting der onkundige.*

XXXVIII. HOOFTDEEL.

Verdeeling van Zeeslekken en Schulpen uit Plinius.

P*Linius* in 't IX. Boek, Hoofdstuk 33. heeft zich onderstaan al dat Zee goetje, 't welk hy met een gemeene naam *Concha* noemt, en in zyn tyd in den Middellanschen zee bekent was, in 33 veranderingen af te deilen; dewelke ik hier na malkander zetten en aanwyzen zal, hoe dezelve passen op de Hoorntjes en Schulpen in dit Boek beschreven, als volgt: *De verdeeling der Hoornen en Schulpen, &c.*

 1. *Con-*

1. *Concha plana*, zyn alle platte en effene Schulpen, gelyk zommige *Pectines*, en platte Oesters.

2. *Concava*, dewelke gebult en hol is, gelyk de *Pectunculi*, en *Ostreum echinatum.*

3. *Longa*, langwerpige, gelyk de *Solenes.*

4. *Lunata*, halfrond als een halve maan. *Chama Squammata.*

5. *In orbem circumacta*, recht rond als een schijf, als een soorte van *Chama litterata*, en Tafelbordjes.

6. *Dimidio orbe cæsa*, als van een halve maan een stuk afgesneden is, gelyk de *Chama striata*, *quadrata*, en *Pecten virgineus.*

7. *In dorsum elata*, bultig, Tygerstongen, en *Pectunculus granosus*, onder de Hoorntjes alle de *Cassides.*

8. *Lævis*, glad als *Chama lævis*, *Procellanæ.*

9. *Rugata*, *Chama aspera.*

10. *Denticulata*, wiens kanten getand of gekartelt zyn, gelyk alle soorten van *Chama aspera.*

11. *Striata*, dewelke ribben heeft van 't hoofd na de kanten strekkende, *Chama striata* en *Pectines.*

12. *Vertice muricatim intorto*, dewelke in een tuit toeloopen, en steekels daar aan hebben, als *Pseudopurpura*, *Turbo caudatus*, & *Voluta aculeata.*

13. *Margine in mucronem emisso*, wiens randen met takken en hoornen uitloopen, als *Pentadactyli* en *Heptadactyli.*

14. *Margine foris effuso*, wiens rand uitwaarts omgebogen is, gelyk de *Cassides majores.*

15. *Margine intus replicato*, wiens randen innewaarts gebogen zyn, gelyk alle *Porcellanæ.*

16. *Distictione virgulata*, dewelke met streepjes of kentekenen geteikent is, als Letterhoorntjes en Letterschulpen.

17. *Distinctione crinita*, met fyne streepjes als haairtjes geschildert, fyne Letterschulpen en Arabische Hoorntjes.

18. *Dist. crispa*, die verwarde schilderijen hebben, Arabische Letterhoorntjes.

19. *Undata canaliculatim*, dewelke groote plooijen heeft, op en neêrgaande als Zeebaaren. *Concha squammata.*

20. *Undata pectinatim*, wiens schaalen gestreept zyn als kammen; alle *Pectines*, gelyk de zoo genaamde Aardbezien.

21. *Undata imbricatim*, wiens schaalen gekartelt zyn op de plooijen, in manier als de dakpannen leggen.

22. *Cancellatim reticulata*, ruitswys gedraait, onder de *Chamæ* de Tygerstongen en Wafelyser.

23. *Expansa in obliquum*, die een uitlopenden hoek maakt, *Pecten virginius* en *Tellina.*

24. *Expensa in rectum*, die voor uitgebreidt is, gelyk de Oesters, en de *Bia kris.*

25. *Densata*, kort gedrongen, gelyk de Pimpeltjes.

26. *Porrecta*, lang uitgerekt, Spillen en Babylonische torens.

27. *Sinuata*, bochtig. *Bia kris.*

28. *Brevi nodo ligata*, die kort en rond zyn, als Alykruiken.

29. *Toto latere connexa*, die aan den eenen zyde niet open gaan, *Solenes*, *Tellinæ*, en *Pinnæ.*

30. *Ad plausum aperta*, als men daar op klopt opengaande.

31. *Ad buccinam recurva*, zoo krom, dat ze tot een Trompet dient, Tritonshoorn.

32. *Navigans* & *Velificans*, *Venera sive Nerita. Nautilus.*

33. *Saliens ex aquis*, & *seipsam Carinans. Pectines.*

XXXIX. HOOFTDEEL.

Hoe men de Hoorntjes vergaderen en schoon maken zal.

Reden van den Schryver over 't verzamelen van de Hoorntjes en Schulpen.

ONze Landslieden en Vrienden in 't Vaderland zyn meerendeels in dat gevoelen, dat men de Hoorntjes en Rariteiten zoo schoon en zuiver op strand vind, of zoodanig uit den zee haalt, gelyk men ze hunlieden toezend, en dat 't by gevolg geen andere moeite kost als maar het opraapen: Het was bykans niet waardig dit misverstand wydlopig te wederleggen; indien het niet nodig was, ons die in *India* woonen van dat quaad vermoeden te zuiveren, als of het onbeleeftheid of onbillikheid was, als wy de Vrienden zomtyds hun verzoek en zinlykheid niet konnen voldoen: Weshalven ik aanwyzen moet, wat tyd en moeite zy kosten, als men een stel van Rariteiten by malkanderen wil krygen, my, doch zonder roem, redelyke kennisse daar van toeschryvende, als dewelke in myne ledige uuren vry wat werks daar van gemaakt heb. Ik verklaar dan, dat ik over een Kabinet van omtrent 360 soorten, alleenlyk in Hoorntjes en Schulpen bestaande, dewelke in de Amboinsche gewesten gevonden worden, by de 28 jaaren vergadert heb, en dat daar onder veele soorten waaren, waar van ik maar een stuk gehad heb, welke alle in 't jaar 1682. op het aanhouden van eenige Vrienden, aan dewelke ik verplicht was, gezonden zyn aan zyn Hoogheit *Cosmus* den III. groot Hartog van Toscanen.

Waar van 360 soorten by hem vergadert, en gezonden zyn aan den groot Hartog van Tascanen.

Behalven den langen tyd, die daar toe vereischt word, zal ik hier ook aanwyzen, wat moeite en verdriet men uitstaan moet om dezelve schoon te maaken, en eenig aanzien te geeven: Ik wil gaarn bekennen, dat ik ze by andere Liefhebbers alzoo schoon gezien heb, maar veel weiniger soorten; en die den navolgenden moeite niet wil ontzien, en zyn werk daar van maaken, daar toe beter gelegentheid hebbende dan ik, zal ze buiten twyffel alzoo schoon, en veel, ook in veel korter tyd, by malkander konnen krygen, dan ik gedaan heb.

Wat moeite daar is om dezelve te verkrygen en schoon te maken.

1. Voor eerst staat te weeten, dat alle Hoorntjes, die men hier en daar op den strand vind, meest dood, gebroken en gescheurt zyn: Dood noemen wy zoodaanige Hoorntjes, niet daar het Beest uit verrot of gestorven is, maar die haaren natuurlyken glans en koleur verlooren hebben; want al 't geene men tot een Rariteit bewaaren wil, moet men varsch uit den zee haalen, daar het levende Dier noch in is.

Moeten alle levendig gevonden worden.

2. Men vind niet allerlei Hoorntjes op alle stranden, maar een ieder heeft zynen byzonderen strand en Eiland, daar men ze moet laaten opzoeken, gelyk in dit Boek by alle soorten aangetekent staat; doch daar zyn zommige, die geen byzondere strand hebben, maar die men by geval in den open zee vind, gelyk de *Nautilus major* en *minor*.

En meest op byzondere plaatzen.

3. Het opzoeken van de Hoorntjes geschied meest by nacht, zoo wel by nieuwe, als by volle maan: Het moet laag water, of aan 't wassen zyn, wanneer de Hoorntjes zich buiten 't zand begeeven: By donkere nachten moet het met toortzen geschieden, op dat men van zich zien mag.

By nacht

4. Haar beste tyd zyn de twee eerste regen-maanden, dewelke in *Ambon* zyn *Majus* en *Junius* tot in *Julius*; maar als het regenweêr te lang aanhoud, zoo verbergen ze haar weder in 't zand, als mede in de heete maanden; doch by volle maan komen ze als dan voor den dach.

En in den regentyd, en volle maan.

5. Vlakke zandstranden hebben meest Schulpen en kleine *Turbines*, maar andere Hoorntjes, inzonderheit de getakte, moet men tusschen de klippen zoeken, dog daar het land geen steilen wal maakt, want aan den steilte kan men niet zoeken.

Waar de gladde, en waar de getakte gevonden worden

Swaarigheden, die in 't opzoeken van deselve voorkoomen.

6. Dit zoeken op klippige ftranden heeft zoo wel zyn verdriet en zwarigheid, als de vlakke zandftrand, want op deze heeft men geduurig te vreezen den grooten Zee-moordenaar, den *Kaiman*, zyn'er dan eenige moeraffige kuiltjes, daar men door moet, daar trapt men zeer ligt op de fcherpe Zee-egels of Zee-appels, en op den venynigen vifch *Ican Siwangi*. De klippige ftranden worden wel niet bezocht van den *Kaiman*, maar daar bezeert men de voeten zeer ligt aan de fcherpe koraalfteenen, welke

En waar voor men zich al heeft te wachten.

quetzuuren zeer ligt quaadaardig worden door de fchilfferen en den brandigen zee-flym, die over al aan de klippen hangt; zoo moet men ook handen en voeten wachten voor den *Echinus fedofus*, in 't Maleitfch, *Boelu babi* genaamt, wiens lange pylen als fyne naalden, op 't minfte aanraken, iemand in den huid blyven fteeken, en grooten pyn veroorzaaken, gelyk boven in 't voorgaande Boek gezegt is.

Wat men verder moet doen.

7. Eenige nu vergadert hebbende, zoo moet men dezelve twee daagen in een kuip met zeewater zetten, op dat men ze op zyn gemak kan verdeilen.

Aanmerking omtrent de gladde.

8. Tot een gemeene waarfchouwinge dient, dat alle gladde, en glimmende Hoorntjes, zoo lang het dier noch daar in is, in geen zoet water, regen, noch zon, moeten gelegt worden; want daar door verliezen ze haaren glans, veranderen haar koleur, en worden doodfch, 't welk met geen konft te verhelpen is; men moet ze ook niet op malkander leggen, dat het dode bloed van de eene d'andere raake, want daar door bederven ze.

Getakte,

9. Daarentegen alle ruige, geribde, en getakte Hoorntjes, die van natuur geen glans hebben, konnen dit alles beter verdraagen, zelfs 't kooken in zeewater, als men ze in heet water effen zoo lang laat leggen, dat het Beeft fterft.

En andere Hoornen in 't uitneemen van den vifch,

10. Uit allerhande Hoorntjes moet men zyn beft doen, ten eerften zoo veel vleefch daar uit te haalen, als mogelyk is, op dat het overige zoo veel eerder uitrotten kan; aan zommige gefchied dit met uitfnyden, als men ze wechlegt en wacht, tot dat het dier een ftuk weegs daar uit kruipt, en dan vaardig met een fcherp mes daar achter is, gelyk men handelt met den *Auris gigantum*, *Murex ramofus*, *Buccina Tritonis*, *Harpa*, &c. op andere moet men zout, azyn of eenig fcherp goed gieten, zonder den fchaal veel te raaken, want hoe fchielyker het dier fterf, hoe minder de fchaal van haar glans verlieft.

Waar van de Porcellanæ, *en de* Volutæ *anders moeten gehandelt worden.*

11. Maar de *Porcellanæ*, *Volutæ*, & *Strombi*, dewelke een nauwen mond hebben, kan men op den voorfchreeven manier niet handelen; die moet men dan aan een fchaduwachtigen plaats leggen, van zon en regen bevrydt; daar de zwarte mieren haar konnen uiteeten, altyd met den mond neêrwaarts zettende, op dat het doode bloet 'er kan uitlopen, 't welk niet zonder verdriet en ftank toegaat.

Een andere manier.

12. Andere leggen de Hoornen uit malkander gebreidt op een *parparre* of roofterwerk van latten gemaakt, en ftooken daar onder een fmeulend vuur, wanneer het Dier door den rook fterft en inkrimt, daar zy dan ten minften 2 of 3 weeken opleggen; maar in 't zand te begraaven is niet raadzaam, om dat veele Hoorntjes daar door doodfch worden.

En hoe men verder daar mede moet doen.

13. Als het Dier nu uitgerot of verdroogt is, zoo mag men ze eerft in varfch water een nacht leggen, te weeten de gladde, en daar een glans by is, want die moet men ftraks des anderen daags uitfpoelen, en, zoo 't nodig is, met een lap van grof linnen en fyn zand overwryven; maar de ruige en getakte moet men eenige weeken in regen en zon leggen, waar door het zeegruis en andere mofchachtigheid afwykt, 't welk men daar na te gemakkelyker afwryven of afborftelen kan.

Ook omtrent de verkalkte.

14. Zeegruis, *Salfilago marina*, noemen wy dien kalkachtigen en harden fubftantie, zoo wit, als rood, die zich aan den fchaal zet, zomtyds met kleine korrels, zomtyds met groote plekken: Aan gladde Hoorntjes kan men ze meeft affchuuren met fyn zand of grof linnen; Aan de getakte moet men het met een penne-mes affchrabben, en

wat

wat hier door niet afgaan wil, moet men met ſterk water beſtryken, en dan wederom ſchuuren of ſchrabben.

15. Ieder zy gewaarſchouwt, het gemeen praatje niet na te volgen, dat men alle Hoorntjes, die met zeegruis beſmet zyn, ſchoon kan krygen met leggen in azyn, of gooren ryſt, 't welk de gewiſſe dood voor alle gladde Hoorntjes is.

Waarſchouwing.

16. Maar den *Nautilus major*, dien men tot drinkbekers wil maaken, of het Reuſen-oor, waar van men het paarlemoer hebben wil, pleegt men te weeken in azyn, gooren ryſt, of wyngaard-loof, om 'er den buitenſten huid af te krygen, gelyk boven in 't Hoofdeel van den *Nautilus* gezegt is, waar by men opletten moet, dat men de Hoornen ettelyke reiſen uitneemen moet, en aan de hoeken, daar zy de dikſte korſten hebben, zoo veel afſchuuren, als men kan; daar na afgedroogt weder in azyn leggen, wel toeziende, dat men met geen vette of zweetige handen in den azyn koome.

Hoe men het paarlemoer te voorſchyn doet koomen.

17. De *Volutæ*, Krabben, en Pauskroonen zyn met een vel bekleedt, als ze uit zee koomen; zommige met een dik wolachtig vel, 't welk zich ten allen tyden laat afſchuuren; maar zommige met een dun velleken, 't welk daar zeer vaſt aanhangt, en aan de gedroogde niet wel af wil, weshalven het nodig is, dat men het zelve aan de varſche ten eerſten afſchrabt; doch het velleken; dat den *Pſeudo-purpura* bekleed moet men daar aan laaten, dewyl 't zelve geen miſmaaktheid geeft.

Hoe men ze zuivert van de vellen en vlieſen.

18. De borſtels, die men hier toe gebruikt, maakt men van *Gomuto*, zynde de zwarte haairen van den *Zagueers*-boom, tot dit werk bequaamer dan verkens borſtels: Men moet daar van verſcheide borſtels maaken, groove en fyne, dikke en dunne.

Wat voor borſtels men moet gebruiken.

19. Als men de ſchoongemaakte Hoorntjes droogt, moet men ze by nacht wel bewaaren voor de *Cumans* of kleine Krabbetjes, welke gauwdieven 's nachts de Hoorntjes ſteelen, die zy voor hun lyf bequaam achten, in der zelver plaats voor u de oude gebrokene huiſen laatende: Doch deze dieven moeten het zomtyds met den dood bezuuren, te weeten, als zy in een huis kruipen, dat getakt of geſtaart is, waar mede zy hier of daar hangen blyven; als men ze uit de ſchaalen wil jaagen, moet men aan 't achterſte een kooltje vuür of brandende lont houden, en hun het gat warm maaken, zoo beginnen ze het hoofd uit te ſteeken, 't welk men dan vaerdig vatten en uittrekken moet; anders, zoo het een Hoorn is, dat geen grooten glans heeft, zoo legt men ze een nacht in varſch water, en dekt ze toe, tot dat ze verſmooren, want zommige hangen zoo vaſt aan haare ſchaalen, zynde miſſchien daar in gegroeit, dat ze haar liever laaten verbranden, dan dat zy uit haare huiſen zouden wyken.

Opmerking omtrent eenige Dieren, die de Hoorntjes ſteelen, en voor hun hui en gebruiken. Middel om hun die weder te ontzetten.

20. *Porcellanæ*, *Strombi*, Harpen, *Cylindri*, zyn van natuur ſchoon en glad, behoeven geen ſchoonmaaken, maar die uit den zee doodſch koomen, konnen niet herſtelt worden, die men dan wechſmyt.

21. Zoo zyn ook de Hoornen het ſchoonmaaken niet waardig, die met het witte kalkachtige zeegruis zoodaanig bezet zyn, dat het zelve gaten in den ſchaal gevreten heeft.

Welke Hoornen geen ſchoonmaaken behoeven.

22. Hoorntjes, wiens randen of takken een weinig geſcheurt of gebroken zyn, moet men verhelpen en effen maaken met een grooven vyl, of met het ſlypen tegen een ruigen ſteen.

De geſcheurde takken konnen weder aangevylt worden.

23. Op gladde Hoorntjes moet men niet veel met het ſterkwater arbeiden, behalven op den *Buccina Tritonis*, dien mag men wel met een ſlap ſterkwatertje, gelyk meeſt hier in Indien valt, overſtryken, 't welk de verwen verheft.

Tot welke men geen ſterk water moet gebruiken.

24. De ſchoongemaakte en gedroogde Hoorntjes moet men lang, doch niet zeer hard, met een ruig lapje wryven, tot dat ze warm worden, 't welk haar glad maakt, en de koleuren verheft.

Hoe men die glanſig maakt.

25. Al-

25. Alle paarlemoerachtige Hoornen, die buiten eenen ruigen fchaal hebben, moet men een nacht in eenen lauwen, doch fterken loog weeken, 't welk de koleuren en plekken mooi voor den dach moet komen.

Hoe men de Schulpen moet zuiveren.

26. Met de Schulpen behoeft men zoo veel moeite niet, men legt ze op 't droog zoo lang heen, tot dat ze gaapen, dan moet men met een fcherp mes den *Tendo* fnedig in ftukken fnyden, waar door ze belet worden den fchaal weder te fluiten, en als dan kan men met gemak het vleefch daar uitneemen.

Waarneeming omtrent eenige Schulpen.

27. Nagelfchulpen, Jacobfchulpen, en alle die van buiten ruig zyn, als het vleefch daar uit is, moet men in varfch water, of in den regen leggen, tot dat de aanklevende vuiligheid 'er af weekt, en daar na moet men ze fterk borftelen: De gebrokene Nagels moet men met een vyl of fteen rond vylen.

Een tweede foort.

28. De Hartjes en witte Aardbeziën moet men een etmaal of meer in varfch water weeken, zoo kan met het vleefch daar uit flingeren, achter met den vinger haar vaft houdende, dat de fchaal niet van malkander breekt; daar na moet men ze in regen en zon bleeken, en ten laatften zachtjes borftelen.

Een derde.

29. Zommige Hoorntjes of Schulpen zyn van buiten met korte borftels of haairtjes bezet, gelyk de gedroogde peeren, *Auris hirfuta, Buccinum pilofum*, en *Tellina faxatilis:* Deze laat men weeken met haare borftels, zoo die noch vaft daar aan zyn, wordende flechts maar in den regen gelegt, en zachtjes geborftelt.

Een vierde.

30. Eenige dunfchaalige Schulpen, inzonderheit de *Pinne*, en de Swaluwtjes moet men geenzins in den zon droogen, maar in den lucht, want door den zon fcheuren haare kanten.

Hoe men die moet pakken om te verzenden.

31. De fchoongemaakte Hoorntjes, die men wechzenden wil, dienen niet met katoen of diergelyke warme ftoffe ingepakt te worden, om dat door dit broeijen haar koleur verbleekt, maar het moet gefchieden met fyne kiftemaakers krullen, en Chineefch of ander week papier: Het doornachtig goed, of dat fyne nagels, maar geene zonderlinge koleuren, heeft, mag men in kattoen bewaaren: Die men in 't huis voor zich zelfs behoud, mag men maar bloot over malkander leggen.

Hoe men dezelve duurzaam houdt.

32. Zommige Liefhebbers hebben in gebruik, dat zy om het tweede of darde jaar de Rariteiten eens te drinken geeven, 't welk gefchied, als men ze een etmaal in zeewater legt, daar na met varfch water uitfpoelt en weder droogt, want het fchynt, dat hier door de koleuren wat levendig worden, als komende weder in haar element; immers zoo 't niet veel helpt, zoo fchaadt het ook niet.

En waar ook verder op te letten ftaat.

33. Zommige Hoorntjes hebben dien natuur, inzonderheit de *Nautilus major*, en *Buccina Tritonis*, dat ze by langduurige regen-maanden in den kamer leggende zweeten, zoo dat 'er droppels water opftaan, daar men op moet letten om naarftig af te droogen, op dat ze het omleggende goedje niet bederven.

EINDE VAN 'T TWEEDE BOEK.

BESCHRYVING EN VERDEELING

Der

AMBOINSCHE
HOORNEN en SCHULPEN,

Door den Heer SIPMAN, Doctor in de Medicynen, enz, enz.

AMBOINSCHE RARITEIT-KAMER, bestaande in verscheiden soorten van Hoorntjes en Schulpjes, in 't Latyn, *Ostracoderma*, of *Sclerostrea* genaamt, in 't Nederduitsch, Harde Schaalvisschen, dezelve verdeelende in drie Hoofd-soorten of *Classes*.

HET EERSTE GESLACHT

Van de Eenschaalige of gedraaide Hoorntjes, van binnen paarlemoerachtig blinkende.

N*Autilus major sive crassus*. Mal. *Biapapeda*. word gevonden in alle Moluk-kische Eilanden: By *Plinius*, *Nautilus Pompilon*, en *Nauplius* genaamt.

2. *Nautilus tenuis major*. Maleitsch, *Biagorita*. Neêrduitsch, Doek-huyven. Amb. *Kika Wawutia*. Deze is wit van koleur met eenen nauwen mond, van de Inlanders niet wel te bekomen, om dat hunne vrouwen zulke op de handen draagen, als zy op haare Feestdaagen het *Lego*, *lego* danzen. Een kleinder slach hier van, in den Amboinschen Inham gemeen, is ook wit, maar heeft eenen wyden mond.

3. *Cornu Hammonis*. Neêrduitsch, Posthoorntjes, worden, hoewel qualyk, gehouden voor een Schepsel van den *Nautilus Major*; deze aan de klippen hangende, en door een sterken Noorden-wind de zee ontstelt zynde, koomen van de klippen geslaagen aan strand dryven. Amb. *Tay manusæmal*, dat is, Meeuwen-drek.

4. *Carina holothuriorum*. Neêrduitsch, Quallebootjes. Syn enkel van schaal, beneden blauwachtig; het Dier, dezen *Carina* bewoonende, is een slach van Quallen, overeind staande als een lid van een vinger; wanneer zy in zee dryven, zyn ze schoon en klaar als een kristalletje, met een blauwen glans een aangenaamen weêrschyn van zig geevende, bestaande uit enkel slym, en met een huideken omgeeven; men mag ze onder de *Neritæ* rekenen, dewelke men vind in den Middelandschen zee, van hun swemmen zoo genaamt: Men vind ze weinig omtrent *Boero* en *Manipa*, en hebben derhalven geen Inlandschen Naam.

HET TWEEDE HOOFDGESLACHT.

Behelst zoodaanige, die den gedaante van een gemeenen Alykruik hebben, mede paarlemoerachtig blinkende.

C*Ochlea lunaris major*, *Auris gigantum.* Maleitsch, *Matta boelan bezaar* of *Matta Lemboe*, is van bekende fatzoen; zy word wegens haaren wyden mond, Reuzen-ooren; en van haaren grooten ronden dekzel, *Matta boelan*, dat is, Maands-oog genaamt: Haar dekzel is een *umbilicus marinus*.

2. *Cochlea lunaris minor*, heeft 4 soorten: 1. *Cochlea sulcata nigra.* Mal. *Krang sussu*, om dat ze eigentlyk verbeeld een klein Mammetje, zy heeft een zwarten schaal, overdwars diep gevoorent, en ruig, als of ze schubachtig was, met weinige spaansch-groene plekken, van binnen paarlemoerachtig. 2. *Bia pethola*, *Nassau*, waar van drie soorten van verscheiden koleuren zyn. 3. *Cochlea lunaris aspera*, heeft van binnen geel paarlemoer, waarom zy vuurige Oven genaamt word: Een kleinder soort hier van heeft wit paarlemoer, van buiten steekeliger. 4. *Cochlea lunaris minima*, is van buiten nergens gevorent, licht kastanjebruin, niet grooter als een nagel van een vinger, van binnen is ze geel met weinig paarlemoer. De tweede soort valt meest in de Uliassers.

3. *Cochlea Lanciniata.* Neêrduitsch, Lobbetjes.

4. *Calcar.* Spooren. Deze zyn platte Alykruiken, dubbelde, en enkelde.

5. *Trochus.* Dit zyn diergelyke Hoorntjes, den gedaante hebbende van een tol, waar mede de Jongens speelen, en is *Trochus maculosus* genaamt, zy is de grootste van allen, beneden glad met wit en rood vermengt, van boven met verscheiden koleuren geschildert als Hoender-veêren, of Turksch papier.

6. *Trochus granulatus*, is doorgaans met korreltjes bezet en hooger van dop; zy is bleekrood, en doodsch van verwe.

7. *Trochus longævus sive Paquanus*, is bekent. Neêrduitsch, Lang-leven. Een kleinder soort hier van valt omtrent de *Batoe Chabehoe* in overvloet. Maleitsch, *Bia Cucussan* genaamt.

HET DERDE HOOFDGESLACHT

Van de Eenschaalige begrypt die den gedaante van een kleine Alykruik hebben. Cochleæ valvatæ. *Maleitsch*, Bia Tsjonkil *genaamt.*

V*Itellus* Neêrduitsch, Dooijer, dese is van koleur geel.

2. *Vitellus Compressus*, deze gelykt best naar een leggenden Dooijer, want zy is platter dan de volgende leververwig van koleur, zonder spikkels, de mond is langachtig smal.

3. *Vi-*

3. *Vitellus pallidus*, is wat grooter dan de eerfte, van koleur doodfchbleek, aan den boven zyde is ze met diepe voorens doorplooit.

4. Is wit van koleur, en over den rugge zomtyds met 2, zomtyds met 5 ryen fwarte fpikkels: *Bia carera.*

5. Is van de zelfde gedaante, over 't lyf donkergrauw of leververwig, met witte banden langs de gieren.

6. Is kleinder dan alle voorgaande, ongefchildert, leververwig, doch aan den mond is ze fwart, daarom noemt men ze Swartmondjes.

7. *Albula*, heeft een wyden mond, en is fpierwit: Een ander flach heeft aan den mond een fwarten plek: Een ander flach is over 't geheele lyf Oranjegeel. Amb. *Iffi paleffu*, dat is, die meer vleefch hebben als zy bergen konnen.

8. *Tenuis*, is dunner van fchaal en ronder, zommige zyn fwart, zommige vaal met witte flangetjes gefchildert.

9. *Gothica*, is het Swartmondje gelyk, aan de kanten van den mond een weinig purperverwig, over 't lyf wit, vol vaale tekenen als of het Gothifche letters waaren. *Bia faraffa kitsijl* genaamt, tot onderfcheid van de groote, dewelke de Harp is.

10. *Fluviatilis five rubella.* Maleitfch, *Bia mattacou.* Neêrduitfch, Roodoog, groeijende in zoete Rivieren.

Cochleæ Valvatæ Striatæ, *zynde over 't lyf geftreept.*

1. *Alpina*, hier van zyn 3 foorten: De eerfte heeft een wyden mond, en een dikken fchaal, die pas kennelyk geftreept is, maar met fwart aardig gefchildert, als of het verwarde takkeboffchen waaren, gelyk men de *Alpes* fchildert: De tweede is dieper geftreept, en vol fwarte ftipjes, zoo dat ze fwart fchynt: De 3[de] heeft fpitze fwarte bergen, die men Spitsbergjes noemt, deze is niet geftreept.

2. *Valvata fecunda, five fafciata*, is den voorigen gelyk, behalven dat ze langs de gieren 2 of 3 roode banden heeft, zynde 't overige gefchildert als vooren: Zy worden weinig gevonden, en meeft op *Poeloron*, daarom zy ook Poelerontjes genaamt worden.

3. *Valvata undulata*, deze is wat ronder en bultiger dan de voorgaande; merkelyk geftreept, aan de kanten van den mond een weinig getandt, zynde gefchildert met fwarte wraaten, zommige ook met geele, genaamt *Kamelotjes:* De mond heeft niets geels, maar is vuilwit.

4. *Valvata granulata*, deze is wit van fchaal, maar doorgaans met ruige wratten of korrels bezet, tuffchen de gieren voorens maakende, de mond is wyd met een graauwachtig dekfel, tuffchen de wratten of knobbels ftaan eenige borftels, waar door zy als met fwart gefpikkelt fchynen.

5. *Valvata fulcata nigra*; deze is diep gevoorent met uitfteekende ronde ribben, fwart van fchaal, en mofchachtig, maar fchoon gemaakt zynde is ze mooi gefpikkelt met witte ftreepjes.

6. *Valvata sulcata alba*, is kleinder en ronder dan de voorgaande, met een uitsteekenden tip, wit van schaal, of met een weinig rood gemengt, meest zonder schildery; doch zommige hebben op den rugge swarte stipjes; de mond is nauw wegens de tanden.

7. *Valvata Compressa*, deze is schier niet dan mond, en van voren is ze breed, en schielyk met swarte gieren toelopende; zonder tip, en uit den ronden plat gedrukt; de schaal is buiten een weinig gevoorent met platte breede ribben, en daar tusschen uit den swarten en witten koleur geschildert met streepen en plekjes.

8. Is lichtrood, of geel van koleur, effen van schaal, maar versiert met verscheidene banden; deze is in den Amboinschen Inham onbekent.

9. *Spinose*. Neêrduitsch, Riviertoorntjes. Deze zyn doornachtige Alykruikjes, en worden niet in den zee gevonden, in den grootte van een nagel van een duim, aardverwig van koleur, en boven met stompe doornen bezet.

HET VIERDE HOOFDGESLACHT

Van de Eenschaalige, begrypt die den gedaante hebben van Stormhoeden en gemeene Slekken, verdeelt in 4 Soorten.
1. Cassides Tuberosæ. 2. Verrucosæ. 3. Læves. 4. Murices.

TUberosa Cornuta. Neêrduitsch, Gehoornde Stormhoed of Ossekop, van zyne hoornen. Maleitsch, *Bia cabesette besaar*. Amboinsch, *Hubussutha*.

2. *Cassis rubra*, roode Stormhoed. Deze heeft den rugge bezet met ronde en niet hooge knobbels, tusschen welke de schaal met groeven versiert is, swartbruin en rosachtig geschildert als veêren van een hoen; de mond is rood gelyk rood vleesch met een dikken omgeworpenen lip: Men vind ze op de Eilanden *Manipa*, en *Bonoa*, hoewel zeer zelden.

3 *Pennata*, heeft geen knobbels op den rugge, behalven aan den bovensten gier; de mond heeft geen omgeworpen lip, maar eindigt met een enkel schaal; de buik is vaal, maar niet zoo rood; maar de rugge is schoonder geschildert gelyk het Turksche papier: Zy word gevonden op den Noordkust van *Keram*.

4. *Aspera*, steekelige Kasketten. Deze zyn niet veel grooter dan een ei, over 't geheele lyf donkergrauw en bezet met veele sterke knobbeltjes, die stompe doornen gelyken, zynde de steekelige tanden mede aan den *voluta* te zien, dewelke wat uitgepuilt zyn: Achter hebben zy geen gekrulden staert, maar een beginsel daar van, de mond heeft geen opgeworpen lip, en is een weinig getandt; de zyde daar tegen over is glad en lichtgeel: Deze soorte is in *Amboina* weinig te vinden.

Verrucosa, Pimpeltjes.

5. *Verrucosa Ceramica*, is de grootste van dit geslacht met een uitsteekend hoofd gelyk een *turbo*, 't overige van den schaal als een *Murex*, heeft 7 knobbels.

6. Is

6. Is als een Hoender-ei, aan de gieren 8 knobbels in een omloop hebbende, zy is breeder en stomper dan de voorgaande.

7. Heeft een platter hoofd, van buiten wit en krytachtig, met stompe knobbels, aan den mond is ze wit met een weinig geel of paars gemengt: Deze valt op *Banda.*

8. Wydmondig Pimpeltje, is by na niets dan mond, van buiten met swart en wit gemengde streepen; deze is bekent.

9. Kleine Geelmonders, zyn niet grooter dan een hazelnoot, met een nauwen mond, daar aan men geele plekken ziet, op den schaal is zy krytachtig, daar swarte knobbels uitsteeken als stompe doornen.

10. Haairige Ooren, *Buccinum pilosum*, komen de *Buccina* nader, het lyf is hoog en bultig geribt, en met ronde knobbels, en overal doch meest op den rugge met stompe borstels als haairen bezet, die daar vast aan blyven, al worden ze gedroogt, doch aan de oude verliesen ze allenkskens; de mond is glad en blinkende: Deze worden weinig gevonden.

11. Hebben ook den gedaante van een *Buccinum*, uit den ronden wat gedrukt, met een kant aan de eene zyde, op den rugge gestreept of gevoorent, met korte doch steekende puekeltjes bezet, gelyk de rugge van een padde, en zyn van koleur vaal.

12. *Ranula*, is schier van dezelve gedaante, doch korter van schaal, achter uit met een korten staert, die een weinig opwaarts kromt, de rug is mede geknobbelt, doch niet steekelig.

13. Knoddekens, zyn een gemengde fatzoen van *Buccinum* en *Cochlea*, hoog van schaal met uitsteekende ronde knobbeltjes, vaal van koleur, en zonder staert.

14. Groote Wydmonders. *Bia moele bezaar.* Deze bestaan uit een enkelde mond, waar van noch een kleinder soorte bekent *Rudolphus.*

15. *Cassis cinerea lævis*, grauwe Kasketten.

16. *Areola*, Beddekens, is een diergelyke Kasket, glad van schaal, en met groote breede vierkante plekken getekent, taneit van koleur.

17. Zyn mede rond, en kort van buik, en lip, wyd van mond, en dun van schaal: De eene soorte komt met de Beddekens overeen: De andere soorte is wat grooter, merkelyk gevoorent, en bleekgeel van koleur, of eenpaarig vaal.

18. *Fimbriata striata*, gestreepte zoomtjes, zyn kleine langwerpige Kasketten, zoo genaamt, om dat ze aan den mond een breeden zoom hebben, met swarte plekken getekent, op den rugge geplooit, glad lichtbruin of taneit: Men vind van deze ook heel witte, of een weinig met ros gemengt, dewelke raar zyn.

19. *Fimbriata lævis*, deze is zonder plooijen, met bruine slangetjes getekent; Noch een soorte hier van is met bruine stipjes in een rye in plaats van slangetjes.

20. *Murex. Bia oenam.* Deze is bekent, de dekfel daar van is een *onyx*, en word *Blatta byzantia* genaamt, van een Stad in *Africa.*

21. *Murex saxatilis*, is zoo groot als de voorgaande ; maar zyn hoofd strekt wat verder uit, zoo dat hy meer naar een *Buccinum* gelykt.

22. *Murex minor*, heeft 4 soorten: 1. Deze is grauw, en langwerpig als een *Buccinum*, over 't lyf grauw, en rimpelig, met 3 ryen stompe takken: 2. Brandhoorntjes. Maleitsch, *Bia papua*, deze is niet boven een vinger lang, met 3 ryen swarte scherpe takken, als of het verbrand was, doch zoo dat men de witte voorens zien kan: 3. De bruine, deze is van de zelfde gedaante, doch heeft langere takken: 4. de bleeke, deze is vuilwit, met een breeden lip aan den mond, en een breeden staart, en daar in zyn stompe doornen. De tweede soorte is gemeen: maar de andere niet.

23. Schorpioentje, heeft een rond stomp hoofd, en een lange rechte staart, aan dewelke stompe takken staan in den gedaante als de takken van een Schorpioen; zomtyds grauw, vuilwit, ook swart, en is zelden te vinden.

24. Gedroogde Peeren, is een knobbelig Hoorntje, met een lange bochtige staart met 6 of 7 ryen borstels, als of het vellekens waaren, die aan malkander vast waaren, van koleur ros en vaal, hier en daar met swarte plekken; aan den binnen kant heeft ze eenige voorens, en is gekartelt.

25. *Haustellum*, een Scheppertje. Maleitsch, *Bia sibur*. Deze heeft een langen staart.

26. *Tribulus*. Spinnekoppen. Maleitsch, *Bia duri lemoen*. Deze heeft drie ryen groote doornen als Limoen-doornen, wat gekromt, over 't geheele lyf graum: Van deze is 'er noch een soort, welkers doornen dichter by malkander staan, en fynder zyn, maar is weinig te vinden, en worden Kammetjes genaamt. Zy vallen op *Assahoedi*.

HET VYFDE HOOFDGESSACHT.

Behelst die een ronden gedaante hebbende, de gemeene Slekken naast komende, en worden gerekent onder de Cochleæ globosæ.

Cochlea striata sive olearia. Maleitsch, *Bia minjae*. Dese is meest rond, met een wyden mond, langs de gieren met uitsteekende ribben, en aan den mond gekartelt; van koleur is ze lichtpaars, met veele bruine plekken gespikkelt; doch de meeste zyn eenparig van koleur.

2. Deze is kleinder en dikker van schaal, bruingeel, en heeft witte oogen.

3. *Cochlea pennata*. Maleitsch, *Bia culit bawang*. Zoo genaamt van haar gedaante als Patrysen: Een ander slach hier van, zynde dunner van schaal, vergelyken zy by den ajuin-schelle, die eigentlyk *Culit bawang* genaamt word; deze is uit den geelen gemengt.

4. *Cochlea patula*, is beschreven onder de *Verrucosæ*.

5. *Rapa*, Neêrduitsch, een Knol. Deze is rond van lichaam, met een plat hoofd, en achter een kort gekrulden staart, gelyk een varkens staart omgeboogen; zy is dun en ligt van schaal, licht Citroengeel, ruig en gerimpelt, en is zelden te vinden.

6. *Bul-*

6. *Bullæ*, Blaasjes, zyn in malkander gerolt, met weinige gieren, en een langwerpigen mond, wiens buiten kant langer is dan 't overige van 't lyf: Hier van zyn 3 soorten; waar van de derde, de raarste zynde, wit is met swarte en roode streepen getekent, waarom zy Prinze-vlaggetjes genaamt worden: De eerste is gespikkelt als de Kievits eijers: De tweede is bleekwit, en heel fyn gestreept.

7. *Cochlea imbrium. Bia ribut.*

8. *Ficus*, Neêrduitsch, Vyge, by andere word ze genaamt een Luite.

9. *Umbilicata*, is een plat gedrukte Slek, beneden plat, boven een weinig verheven, en worden Naveltjes genaamt; waar van 3 soorten zyn.

10. *Areularia major*, deze heeft den grootte van een nagel, met een spits hoofd als een *Turbo*; zy is vuilwit of geelachtig van koleur. *Areularia minor*, is kleinder, en word tot den *Totombo* gebruikt om dezelve daar mede in te leggen.

11. *Serpentuli*, Slangetjes, zyn platte Slekken, in malkander gerolt als een opgeschoten slang met een ongeworpen lip.

12. *Cochlea terrestris*, is als een gemeene Slek; zommige geel; zommige bruin, met banden en zonder banden.

13. *Cochlea lutaria* of *Bia siso* komt van *Makkassar*, en houd zich op in de Rysvelden.

HET SESDE HOOFDGESLACHT.

Van de Eenschaalige zyn de Turbinata, *welkers tuit of* turbo *kleinder is dan het overige lyf; haar gemeene naam is* Buccinum. *Maleitsch*, Bia Trompet. *Amboinsch*, Kima Tahoeri.

BUccina *Auruena*, is in Amboina onbekent.

2. *Buccinum Trititonis*, Amboinsch, *Krang Seronei*, is gelyk men de *Tritones* of Watermannen schildert; de Duitsche noemen ze Kinkhoornen, om dat ze voor de ooren gehouden eenige zuisinge veroorzaaken; andere noemen ze *Turbo Magnus*.

3. *Buccinum tuberosum rufum*, rood geknobbelde Kinkhoorn, is ros van koleur, met swarte plekken op de knobbels: Deze word op Celebes ooftkust *Hunka* genaamt; zy word van de mannen veel gezogt, wanneer zy in den oorlog gaan, dewelke als dan in dezelve wortelen en briefjes met vreemde tekenen getekent stoppen, die zy dicht aan 't lyf binden, en dan geloven zy, dat ze in den stryd gelukkig en onquetsbaar zyn zullen; hierom hebben de Liefhebbers dien Hoorn *Ajax* genaamt.

4. *Buccina tuberosa*, geknobbelde Kinkhoorn, is vuilwit van koleur, en wat kleinder dan 't voorgaande.

5. *Pseudopurpura*, heeft eenige overeenkomst met die uit den Middellandsche zee komt, en heeft van binnen een rood vleesch; doch of daar rood bloed uit te haalen

zy om daar mede te verwen, is noch niet onderzocht: De *onyx* daar van is de beste van alle, en word daarom van de Inlanders *Unam casturi*, dat is, *moschata* genaamt.

6. *Fusus*, een Spil, word weinig gevonden; spierwit van koleur, rondom met knobbels bezet, en heeft een langen hollen staert.

7. *Fusus brevis*, is van d'eigenste gedaante, doch veel kleinder.

8. *Buccinum pilosum primum & crassum*, in't Duitsch, haairige Diklip. Deze alle hebben eenen korten dikken staart, en zyn over 't geheele lyf gevoorent, en met ryen borsterls bezet; de mond is klein, en van binnen ros.

9. *Buccinum pilosum tenue*, is niet boven 2 duimen lang, dun van schaal, mede gevoorent, en met lange dunne haairen bezet.

10. *Mitra Papalis*, Paus-Kroon, is gekartelt, en met groote roode vierkante plekken getekent; hebbende den gedaante van kostelyke steenen.

11. *Mitra Episcopi*, is mede gekartelt, en met groote roode vierkante plekken, maar glad als de voorgaande; en word Bisschops Myter genaamt. Het Dier heeft een swart beentje, waar mede het weinig steekt.

12. *Turris Babylonica*, zoo genaamt van de groote swarte plekken, die het heeft, verbeeldende de vensters aan den geschilderden Babylonischen toorn.

13. *Buccinum granulatum planum*, is schaars een pink lang, over 't geheele lyf met ronde korrels beset, als of het *paternosters* waaren, van koleur is ze bruin en geel.

14. *Buccinum granulatum rotundum*, is een enkelde *turbo*, rond van lyf, met diergelyke korrels eenpaarig bezet, vuilwit en zonder naaden.

15. *Buccinum aculeatum*, is omtrent een halve vinger lang, over 't geheele lyf steekelig, dwars over de gieren staan ruige ribben, daarenboven is het gevoorent, en lichtbruin van koleur.

16. *Buccinum undosum*, is een kort bultig Hoorntje, een lid van een vinger lang, dik van schaal, met 5 ruggens dwars over de gieren, verbeeldende eenige zeebaaren, aan den mond is ze met scherpe tandjes voorzien, de rug is brandverwig, 't overige is vaal. De derde soort is dun van schaal, omgeeven met ronde ribben als banden, en is zelden te vinden.

17. *Buccinum lineatum*, is een effene *turbo*, omringt met dunne swarte streepen, als of 'er swarte draaden omgewonden waaren, met kleine tandjes aan den mond.

18. *Digitellus*, des zelfs voorste *turbo* staat krom, en zyn spits is stomp, waar door het een vingertje gelykt, het welk na iets wyst: Een kleinder soort is wit, blinkende als porsellein.

19. *Turricula*, *Bia bidji gnemon*. Dit is een byzonder fatzoen onder de *Buccina*, zy is langwerpig, onder en boven toegespits; zommige zyn ros of geel; zommige rood of met swarte banden.

20. *Turricula placata*, geploide Toorntjes, deze zyn dikker van lyf en schaal, en meest grauw.

21. *Turticula granulata*, is noch kleinder dan de voorgaande; waar van de eerste gier het meeste lyf uitmaakt, rondom dicht met kleine korreltjes bezet: De eerste soort is lichtgrauw, en heeft eenige banden, als ook roode, smarte en blauwe korrels, daarom noemt men ze *Paternosters*.

22. *Turricula filis cincta*, is met banden als yserdraaden omgeeven.

23. *Buccinum angulosum*, is mede geplooit, en eenpaarig donkergrauw.

24. *Buccinum scalare*, Wendeltrapje, is een raar klein wit Hoorntje, van buiten omgeeven met veele vlerken, die dwars aan de gieren staan als schubbekens, en in ordre opgaande als een Wendeltrapje.

25. *Buccinum spinala*, is de alderkleinste van dit geslacht, zy is grauw of bruin van koleur.

26. *Buccinum fol.* is dun van schaal, uit een grooten gier schielyk toeloopende in een spits, zoo scherp als een naald; zy is groengrauw met swartachtige stipjes.

HET SEVENDE HOOFDGESLACHT

Zyn de Strombi, *dewelke lange en smalle Hoorntjes zyn, met veele gieren in den lengte spits toeloopende gelyk een goude Nagel, men noemt ze in 't Neêrduitsch, Naalden Pennen; in 't Maleitsch*, Bia krang *of* Djaron *of* Sipot. *Zy zyn van tweederlei fatzoen, slechte en knobbelige; de slechte zyn de volgende.*

STrombus primus sive subula, een Elze of Marlpriem, zy is de grootste van dit geslacht, op het meest een hand lang en wat korter, effen van schaal, vuilwit als yvoor, met swarte blauwe plekken of streepen aan den kant der gieren.

2. *Secundus*, is van dezelve lengte, doch niet zoo dik, en zy is smalder, langs de gieren met groote swarte droppels bezet, en de gieren buigen mede in 't midden wat uit.

3. *Tertius*, is het gemeene slach; waar van zommige witachtig zyn met loodverwige plekken; zommige zyn wit, met swarte stipjes langs den kant der gieren; andere zyn stomp van spits als een swik, dien men in een vat steekt; andere hebben rosse en verwarde streepen, als of 'er verwart gaarn over lag.

4. *Quartus*, is lichtbruin, met groote witte oogen, en is zeer zelden te vinden.

5. *Quintus*, is ligt van fchaal, lichtrood of vuurverwig, met witte flangetjes, deze is ook zelden te vinden.

6. *Strombus dentatus*, gekartelde Naalde, is mede lichtbruin, aan de kanten der gieren met ftompe tandjes, en langs de gieren met fyne ftreepen verfiert. Van *Luffapinjoe* brengt men een ander foort, van koleur zynde bleekgeel als vuil yvoor, met fyne ftreepen voorzien, en daarom yvoorne Naalden genaamt.

7. *Septimus*, is een pink lang, en een fchaft dik, dwars over de gieren met heel kleine groeven, gelykende een Eenhoorn, anders Trommel-fchroeve genaamt.

8. *Octavus five Lanceatus*, Piekeniers, is een kleine en fmalle Naalde, wit en glad, langs de gieren ftaan veele fwarte ftreepen over eind, als of men een menigte opgerechte pieken zag.

9. *Granulatus*, gegranuleerde Naalden, deze zyn mede klein, in den grootte van Naainaalden.

10. *Chalybeus*, Zeilnaalden, zyn de kleinfte van dit geflacht, een weinig gevoorent en hoekig; zommige met witte en fwarte ftipjes.

11. *Strombus caudatus albus*, witte Tuitjes, zyn als andere Naalden, maar hebben achter een omgekromden ftaart: Een ander flach hier van hebben bruine ftipjes rondom, en zyn raar: De derde foort is geheel gekartelt, en valt ftekelig.

12. *Strombus caudatus granulutus*, is ganfch korrelig, en grauw, zommige hebben de groote korrels wit, dewelke fraaijer zyn: Men noemt ze Tuitjes na den gedaante van den tuit van een fchenkkan.

13. *Strombus tympanorum* of *tympanotos*, Neêrduitfch, Trommelfchroeven, haare gieren zyn met keepen onderfcheiden, en daarenboven geribt, taneit van koleur, zonder tuitjes: Een ander foort is heel wit, en is de raarfte onder dit geflacht, immers op *Ambon*, zy word gevonden omtrent *Kellimoeri* op den Zuid-zyde van *Keram*.

14. *Strombus tuberofus*, geknobbelde Tuitjes, zyn vol groote knobbels, en aardig gefchildert met fwarte plekken en ftreepen.

15. *Strombus angulofus*, ruige Trommelfchroeven, zyn diep gevoorent.

16. *Fluviatilis*, Riviernaalden. Maleitfch, *Sipot aijar*. Deze zyn grauwgroen, en licht van fchaal of flykverwig, 4 of 5 duimen lang: Een ander foort is kleinder met fwarte of fwartachtige ftreepen getekent.

17. *Strombus paluftris*, is van gedaante als een Marlpriem, en leelyk van koleur.

18. *Paluftris lævis*, is dik van fchaal, in den gedaante van gemeene Naalden, met een kleine keep aan den eenen hoek van den mond, zy is glad, fwart of donkerbruin.

19. *Terebellum*, Kuipersboor, is vaal, of lichtbruin met fwarte ftreepen en adertjes; zommige met fwarte ftipjes: Men vind 'er ook fneeuwwitte, dewelke raader zyn; zy komen uit het water fpringen, als of ze daar uit gefchooten wierden.

20. *Strombus mangiorum*, is een groote Naalde omtrent 1 vinger lang, buiten ruig, en diep gevoorent, ſtaalgroen en zonder glans, met een breeden lip aan den mond, zy houd zich op by de wortelen van de *Mangimangi*-boomen.

HET ACHSTE HOOFDGESLACHT

Begrypt de Volutæ, *in 't Maleitſch*, Bia Tsjintſing, *in 't Neêrduitſch*, *Wellen.*

CYmbium, gekroonde Bak of Kroonhoorn. Maleitſch, *Bia Sempe*, heeft achter een kroon, waar van het den naam heeft; zy is van koleur geelbruin.

2. *Meta butyri*, Boterweg, deze is onder de *Volutæ* de grootſte, het hoofd is wel platachtig, doch aan de kanten rond, en in het midden met een uitſteekenden ſpits, over 't geheele lyf geel als boter, met ſwarte of bruine ſtipjes, die in een rye ſtaan.

3. *Voluta muſicalis*, Muſiykhoorn of A, B, C-boekje, deze is als de voorgaande, maar de ſtippels ſtaan ordentlyk.

4. *Cereola*, Kaersjes, zyn als de voorige, doch zonder ſtippels, van koleur als verſch opgſneden was, met een breeden band om het lyf; in 't Maleitſch, *Bia Liling* genaamt.

5. *Voluta tigerina*, een Tyger, is niet breed van hoofd, over 't lyf geteikent met groote karſtanje bruine plekken, die zomtyds ook ſwartachtig zyn, en de grond is wit of lichtrood.

6. *Nubeculæ*, Wolkjes, zyn langwerpig als de voorige, doch aan 't hoofd wat geknobbelt, wyd van mond, en dun van ſchaal, dewelke bruin met vuilwit geſpikkelt is: Aan den anderen ſoorte is die purperachtig, en bruin, met blauwe en witte ſtipjes met troepen door malkander loopende, als of het wolkjes waaren: Deze is raarder als de eerſte.

7. *Veſpertilio*, Vleêrmuis. Maleitſch, *Bia Monſego* en *Baduri*, ſchynt onder de *Murices* te behooren wegens haare ſcherpe knobbels; de ſchaal van buiten is bleekwit, zomtyds lichtrood, met ſwarte plekken en wateren getekent, gelyk de vlerken van een Vleêrmuis: De tweede ſoort is langwerpig, lichtrood, en op den grond met donkerbruine wateren; in plaats van doornen heeft ze ſtompe knobbels: De derde is roodverwig.

8. *Harpa*, een Harp, is ook een *Voluta*, maar zy is de mooiſte van alle, en is uit verſcheiden ſoorten en koleuren beſtaande.

9. *Voluta marmorata*, Marmer-hoorntjes. Maleitſch, *Bia isjintsjing*, dat is, Ringhoorntjes, zy worden zoo genaamt van haar gebruik en koleur, dewelke met het marmer *Leucoſtiĉton* overeenkomt.

10. *Voluta pennata*, is van 2derlei gedaante: Den eerſten noemt men *Attagenata*, Koorn-

Koorhoenders, of Goudelakens: De tweede is kleinder, recht als een rol, met dierglyke doch witte veêren geschildert, en word Zylverlaken genoemt.

11. *Voluta maculosa*, geplekte Katjes, deze zyn ook kegelformig, met een scherpen spits boven op, over 't lyf met breede plekken, dewelke meest hooggeel zyn, met swart of lootverwig gespikkelt, gelyk zommige katten zyn; aan het hoofd zyn zy met swarte slipjes getekent.

12. *Voluta cinerea*. Neêrduitsch, Asschepoesters, zyn de voorige gelyk, doch zonder aan de kanten van 't hoofd, met een scherpen spits boven op, over 't lyf donker aschgrauw, en zyn zonder schilderyen.

13. *Voluta spectrorum*, Spookjes, deze gelyken de mannen, dewelke de Kaartemaakers schilderen, zy worden gevonden in den grooten woestyne *Lob* tusschen den Zandzee en de Tartaren, gelegen aan den West-kant van *China*.

14. *Voluta maculosa granulata*, gegranuleerde Katjes, hebben groote plekken, en over 't lyf bezet met stekelige korreltjes van twee of driederlei gedaante.

15. *Voluta filis cincta*, is een korte Welle, met een breed hoofd, bruin, en met swartachtige draaden omgeeven als zeilgaren, en is zelden te vinden.

16. *Voluta filosa*, is eene plompe Wel, het lyf is getekent met rosse kromme aderen als verwart garen, daarenboven met eenige grove banden, van vermengde fatzoen, als 't Arakans garen.

17. *Voluta fasciata*, is van veelderlei fatzoen, maar heeft tot een gemeen merkteken, dat ze een breede band in 't midden om 't lyf heeft: De derde soort is de raarste, schaars een pink lang, kegelformig, met een plat hoofd, en in deszelfs midden een grove spits; het lyf is boven onder bruin, met verscheiden spikkeltjes, en in 't midden een witte band, 't welk ook weder gedeelt word door een rye van spikkeltjes, zeer glad en blinkende als het polyste letterhout; zy word Speldewerks-kussen of *Bia mantal* genaamt: Onder deze behoort ook de soort, de groene Kaas, genaamt.

18. *Voluta arenata*, Vliegescheetjes, waar van d'eene grove, en de andere fyne scheetjes hebben.

19. *Musica Rusticorum*, Boeren Musyk, is schaars een duim lang, met grove vierkante swarte plekken, die in ryen staan, als aan het Musykhoorn.

20. Grauwe Monniken of oude Wyven, deze zyn over 't lyf slecht grauw met eenige rimpelen.

21. *Terebellum granulatum*, is over 't geheele lyf gegranuleert, en daarenboven gevoorent en geribt, van koleur is ze vaal of ros, zomtyds ook met plekken als de Katjes.

22. *Voluta fluviatilis*, is een gemengde fatzoen van een *Voluta* en van de Pauskroon, dunschaalig, vuilgrauw, met fyne voorens langs de ribben, en aan deszelfs kanten zyn weeke doorntjes, dewelke zomtyds ook stomp zyn.

HET

HET NEGENDE HOOFDGESLACHT

Behelst die wy Alatæ *noemen, dat is, gevleugelde, om dat d' eene lip altyd breed uitloopt; in 't Amboinsch,* Tatallan, *naar de uitgebreide vleugelen des Vogels* Tallan, *den welken wy Scheer-Vogel noemen*

H*Arpago*, Boots-haak of Duivels-klauw, word verdeelt in 't Mannetje en Wyfje: Het Mannetje heeft smalle dikke takken, aan d' einden zonder holligheid, de plekken zyn meer ros dan swart: Het Wyfje is dunner van schaal, swarter gespikkelt, de takken zyn stomp, en wyder geopent als een geut; een soort hier van zonder takken is mooi, en schynt een jong van deze te wezen, by *Plinius*, *Pentadactyli* genoemt.

2. *Cornuta. Plinius, Heptadactyli.* Maleitsch, *Bia Cattam.* Neêrduitsch, Krabben. Deze zyn mede verdeelt in Mannetje en Wyfje: Het Wyfje is ligter dan het Manneken; zommige zyn geel; zommige met swart en geel vermengt.

3. *Cornuta decumana*, is in *Ambon* onbekent, en valt alleen op *Bonoa.*

4. *Cornuta millepeda.* Neêrduitsch, Duizentbeen, deze is platter dan de voorgaande, op den rugge is ze vaal, en dicht gespikkelt met rosse streepen; die lip verdeelt haar in 10, zomtyds ook in 11 takken, alle na achteren gekromt, waar van de snuit en 't hoofd de langste zyn; op den rugge heeft ze verscheidene knobbeltjes, en de lappen zyn mooi geschildert met swarte en roode streepen.

5. *Cornuta nodosa*, Neêrduitsch, Podagra of Schorpioen, is het kleinste van dit geslacht, waar van de staart lang en krom is, als de staart van een Schorpioen; alle de takken zyn geknobbelt gelyk de rug van 't lyf, of als de vingers van die het Podagra lang gehad hebben: Zy word weinig gevonden, en meest in *Lassers*; de mond is geribt met swarte en roode streepen.

6. *Alata lata*, Breedlip genaamt, om dat zy zeer breed uitloopt, zy is dik en kantig van lip, die zomtyds van binnen hol is, over 't lyf donkergeel, met weinige rosse plekken, van binnen glad en rood, en is zelden te vinden.

7. *Epidromis*, een Bezaantje, dezes tip loopt op 't breedste, de eene spits van deze steekt uit als een *Buccinum*; zy is van dooirgeelen koleur; andere zyn eenparig van koleur, en zommige met rosse streepen.

8. *Epidromis gibbosa.* Neêrduitsch, Bultjes, zyn van diergelyken fatzoen, behalven dat de lip dikker is, van buiten naar den donkergeelen koleur trekkende: Een ander slach van *Epidromis* is smalder, zonder vlerken, maar langer dan de voorgaande, dien men den opgerolden Bezaantje noemt.

9. *Epidromis minima*, is van den zelfden gedaante, maar zeer klein, en is dikker van schaal, op den rugge bruin, en voor in den mond geel: Maleitsch, *Bia Leyer.*

10. *Lentiginoſa*, Sproetjes zyn niet breed, maar dik van lip, over 't lyf met knobbels bezet, met ſwart, ros en ſtaalgroen geſpikkelt, doch doodſch van koleur; maar binnen zyn ze glad uit den geelen incarnaat, en met kuiltjes onder de buitenſte knobbels: Maleitſch, *Bia taeylala*, om dat haare ſpikkels naar ſproeten gelyken.

11. *Pugiles*, Schermers. Maleitſch, *Bia Toenjokan*, dat is, Wyzers, om dat ze nevens den ſpitſe voor uit een kleine vinger hebben, waar mede zy na iets ſchynen te wyzen; zy zyn niet breed, maar hebben een merkelyke *turbo* of ſpits toeloopend hoofd, en achter een omgekromden ſtaart om hoog: De eerſte ſlach is grauw, van binnen lichtrood met witte aderen: De tweede is bruin, effener van ſchaal, en op den rug met witte ſpikkeltjes, zy is mede van binnen ſchoonrood.

12. *Luhuana*.

13. *Canarium*, Maleitſch, *Bia Canary*, zoo genaamt, na den gedaante van een geſchilde Kanary, zy is van fatzoen gelyk de voorgaande, doch doorgaans kleinder; hier van zyn 4 of 5 derleije ſoorten; de grootſte zyn een kleine vinger lang, effen van ſchaal, met donkergrauw of rookverwig; zommige met geele banden op een witten grond: Men vind 'er ook die gantſch wit zyn, doch zelden: De vyfde ſoort is de mooiſte van ſchildery, want op een witten grond ziet men lichtroode en groenachtige plekken en ſtipjes, die eenige bloemen verbeelden; zommige met banden en ſtreepen; zommige met ſtipjes, die in ryen ſtaan, niet boven een lid van een vinger lang.

14. *Canarium latum*, verſchilt van het voorgaande, om dat het breed uitloopt, ſchier als een Bezaantje, over 't lyf donkergrauw met geele en witte ſpikkels, waar onder men zomtyds langwerpige vind, die naar opgerolde Bezaantjes gelyken.

HET TIENDE HOOFDGESLACHT

Handelt van de Porcellanæ *zynde een byzonder ſlach van Hoorntjes van fatzoen van alle voorgaande verſchillende:* Dicuntur Porcellanæ ad imitationem Græcorum, qui Χοιρίνας vocant, apud utroſque nomen acceperunt à ſimilitudine pudendi muliebris, quod Græci χοῖρον vocant, Latini porculum, cujus aliquam ſimilitudinem refert hujus conchæ rima; hinc etiam Concha Venerea audit: Apud Ennium, Matriculus. *Maleitſch*, Bia Lilala, *dat is, Likhoorntjes, om dat ze daar mede linnen en papier likken, dat is, glad maaken konnen.*

Porcellana guttata*. Neêrduitſch, Klipkouſen. Maleitſch, *Bia Vilala*, is de grootſte en ſchoonſte van dit geſlacht, omtrent een kleine vuiſt groot, zeer rond en glad van rugge, en dezelve dicht geſpikkelt met ſwarte droppels, daar andere kleine bruine en geele onderloopen, en langs den rugge gaat een goudgeele ſtreep, doch niet aan alle.

2. *Porcellana montoſa*, anders de Kaap genoemt, vertoonende verſcheide heuvels of bergen, gelyk men den hoek, en het gebergte van den Kaap *de bon Eſperance* ſchildert. Deze heeft geen mooijigheid, maar zy is bleek van koleur.

3. Con-

3. *Concha testudinaria*, is langwerpiger dan de voorgaande, op den rugge schoon geplekt, gelyk men ziet aan schildpadshoorn of karet, waar van zy den naam heeft, Karet, *aliàs*, *Kaap falso.*

4. *Argus*, is een langwerpig Hoorn, bruin, leververwig van koleur, met veele oogen bezet, gelyk men den Reus *Argus* schildert.

5. Groote Slange-hoofden, zyn plat van buiten, en de rug is swart met geele of taneite plekken verziert.

6. Kleine Slange-koppen, zyn van 't zelfde fatzoen, doch niet grooter dan een lid van een vinger: Een raar slach hier van is over den rug blauwachtig met een geelen ader, dewelke men blauwe Slangen-hoofden noemt.

7. Witte Jamboesen, zyn van grootte den 5den soorte gelyk, doch gantsch wit, de ring heeft overdwars een uitsteekenden kant, en by de einden ziet men een bleekwit korreltje in een kring staande, als een ingevatte paerl, en daar by een lichtrood plekje, 't welk metter tyd verbleekt.

8. *Talpa*, een Mol, is swart of donkerbruin, en op den buik van bekende fatzoen.

9. *Carneola*, Maleitsch, *Bia Dagin*, is mede langwerpig als de voorige, eenpaarig lichtrood of vleeschverwig.

10. *Porcellana salita*, Zout-korrels.

11. *Porcellana litterata*, *sive Arabeca.*

12. *Porcellana lintiginosa*, Kakkerlakjes.

13. *Variolæ*, Mazelen, zyn van tweederlei fatzoen en langwerpig, de eerste hebben aan den kant groote swarte droppels; de tweede heeft aan den zyde purpere droppels, gelyk de *Morbilli.*

14. *Ovum*, Maleitsch, *Bia* of *Sipot Saloacco*, deze zyn spierwit, en hebben den groote van een eend-ei: De Amboineezen leggen hunne schilden daar mede in, en hangen ze tot pronk aan de voorsteevens van hunne vaartuigen.

HET ELFSTE HOOFDGESLACHT.

Begrypt de Porcellanæ minores, *in 't gemeen by de Maleijers genaamt* Candaga *en* Bia tsjonca, *om dat men ze veel gebruikt tot zeker spel* Tsjonca *genaamt, waar in men veele kleine dingen telt in zekere kuiltjes, die in een dikke plank ingeholt staan: De voornaamste zyn, dewelke men* Thoracia *noemt, dat is, Borststukjes, in 't gemeen* Cauri *of* Caudi, *bestaande in de volgende vier soorten.*

THoracium oculatum, Witoogjes, zyn omtrent een lid van een vinger lang, met een breeden en gekartelden kant, daar aan men een breede swartachtige plek als een brandmerk ziet; de rug is vaalgrauw als met veele witte ronde oogjes; de mond is van binnen lichtrood: zommige zyn breed als een Borst-

ſtuk, en die zyn de mooiſte; zommige zyn langwerpig, en hebben geen uitſteekenden kant, en ydele oogjes: Men noemt ze ook Brandvlekjes.

2. *Thoracium ſtellatum*, Starretjes, zyn wat kleinder dan de voorgaande, aan de kanten bruin of ros met wat paars aan de einden; de rug is bleekwit met roſſe of bruine ſtarretjes verziert, gelyk de ſtarre *Aſtroites*.

3. *Thoracium vulgare ſive Cauricium*, gemeene geele *Cauris*, deze hebben den eigentlyken gedaante van een Borſtſtuk, aardig met kleine bulten verziert, zeer glad en bleekgeel; zomtyds met een hooggeelen kruin op den rug, aan den buik wit, en by den mond gekartelt; in 't gemeen zoo groot als een nagel van een duim, doch hoe kleiner dat zy zyn, hoe fraaijer de bultjes ſtaan: Deze zyn het vermaarde geld, 't welk men met ſcheepen vol uit de Maldaviſche Eilanden afhaalt, en na *Bengala* en *Siam* brengt om aldaar voor klein geld te dienen.

4. *Thoracium quartum*, Blauwrugjes, zyn ſlechte en gemeene *Cauri*, effen van lyf, zonder bulten op den rug, blauwachtig met een goudgeelen kring omgeeven als een ingevalle Turkois in 't goud, maar het blauw verbleekt metter tyd. In *Ambon* zyn ze gemeen, maar de rechte *Cauri* niet.

5. *Caſuaris*-Eijers, deze zyn langwerpig, met ronde en effene kanten, met doodſchgroen en ros geſpikkelt.

6. *Dracæna*, Drakenhoofdjes, zyn bleekgrauw of vaal van koleur, overdwars met twee donkere ruggen, en tuſſchen beiden met een groote blandvlek, die zomtyds een Eiland, zomtyds een vliegende Draak verbeelden, en zyn zelden te vinden.

7. Blauwruggen, zyn langwerpig, met een witten uitſteekenden lyſt of kant aan de eene zyde, op den rug verſcheiden verwig met taneite en ſwartachtige ſtreepen; zomtyds 4 ſwarte plekken of oogjes hebbende aan beide einden, dewelke raar zyn.

8. *Iſabella*, is mede langwerpig rond, zonder kanten aan de zyden, beide einden zyn Oranjegeel en ſtomp, de rug is vaal met weinige ſwarte ſtreepen.

9. Kleine *Argus*, is vaal op den rug, dicht bezet met groote witte oogen, die met ſmalle randen aan malkander hangen, en is weinig te vinden.

10. *Nuſſatellana granulata*, Ryſtkorrels, zyn van koleur ſpierwit, zomtyds loopt 'er wat paars onder, over den rug zyn ze vol korrels met een vooren onderſcheiden. Een derde ſlach hier van is een lid van een vinger lang met ydele korrels, op den grond ſtaalblauw, of zommige uit den rooden grauw, en zoo blinkende, datze ſchynen geamulieert te zyn.

11. *Globuli*, Knopjes, zyn kleynder, ronder en hooger gebult dan de voorgaande, aan beide einden met een uitſteekend hoekje, 't welk afgeſleepen zynde zoo gelyken ze naar wambais-knoopen; zommige zyn met korrels bezet; zommige zyn glad.

12. *Aſelli*, Ezeltjes, zyn wit, maar hebben dwars over den rug 3 ſwarte ſtreepen, of 'er drie zaalen over een Ezel gelegt waaren.

13. *Pediculus*, dit is het alderkleinſte Hoorntje ſchier van alle geſlachten, in 't gemeen niet veel grooter als een betteluis, ganſch wit, en overdwars geribt en gevoorent, en alle de ribben eindigen in een vooren, die langs den rug gaat: Men vind een ſlach daar van zoo groot als een hazelnoot, maar zoo wit niet.

HET

HET TWAALFDE HOOFDGESLACHT

Van de Eenschaalige en gedraaide Hoorntjes heeft de Cylindri *of Rollen, aldus genaamt van haaren langwerpigen figuur als een zaamen gerolt papiertje of linnen, van schaal glad en blinkende, met een kort tuitje voor uit.*

CYlinder *Porphyreticus*, is van buiten uit den donkergrauwen en swartachtig gespikkelt gelyk die soorten van marmer, dewelke men porphyrsteen noemt, hebbende dwaars over de huiden een swarten band, van binnen zyn ze hooggeel.

2. *Cylinder niger*, zatyne Rolletjes, deze zyn swart als zatyn, en spiegelglad, zonder vermenging van andere koleuren, als zy van de rechte zyn; zy worden voor de raarste van dit geslacht gehouden.

3. *Cylinder tertius*, is van koleur meest olyverwig, met kleine swarte spikkels; zommige hebben een koleur, te weeten lichtbruin of *Isabella.*

4. *Cylinder quartus*, *Sepulturæ*, of Prinze begraavenis, wordende zoo genaamt van de swarte plekken en streepen, die een processie verbeelden.

5. *Cylinder quintus*, is groenachtig met dooijergeele en weinige blauwe plekken gespikkelt, zy is gemeen en slecht.

6. Grauwe Monniken, deze zyn van buiten dicht gespikkelt met donkergrauw en swartachtig, gelyk de eerste soort; en die ydele plekken hebben zyn schiergrauw, haar tuiten steeken wat meer uit: Een slach daar van is in den mond violet.

7. Kamelotjes, zyn met swartachtige wateren of baaren geschildert, gelyk kamelot.

8. Blauwe Droppen, verschillen wat van den gemeenen gedaante, want zy hebben een merkelyken tuit en een uitsteekenden rib, die scheef over den rug loopt; zy zyn vuilwit of geelachtig met weinige paars- of blauwachtige droppen bezet.

9. Zyn de groene Glimmetjes, spiegelglad, zommige gestreept, zommige met donkergroen en swartachtig gespikkelt: Men vind 'er ook geele, en witte; doch zelden.

10. Kleine Glimmetjes, worden niet boven een nagel van een vinger lang; zy zyn gespikkelt als de voorige.

11. Agaatjes, zyn mede niet veel langer als een nagel van een vinger, lichtrood of paarsachtig met aderen als Agaat.

12. *Cylinder lutarius*, Slyk-rolle, is van een byzonder fatzoen, uit een *Buccinum* en een Rol gemengt; van buiten ruig en zonder glans; omtrent den tuit een weinig geribt; van koleur aardverwig: In den mond is ze Oranjegeel met een dikke lip: Zy word in 't gemeen Midas-ooren genaamt, waar van men noch een kleinder soorte heeft.

NA DE XII. GESLACHTEN

Van de Eenschaalige gedraaide Hoorntjes volgen nu de Eenschaalige ongedraaide, verdeelt in twee geslachten, en worden genaamt Conchæ Univalviæ : *Het eerste geslacht behelst die maar aan den eenen zyde een schaal hebben, en met den anderen bloot tegen de klippen zitten, bestaande in de volgende soorten.*

L*Opas* of *Lepas*, *sive Patella*, Lampje of Schoteltje. Maleitsch, *Bia Sabla.*

2. *Auris marina*, Zee-oor, Maleitsch, *Bia Maloli*, hebben den gedaante van een langwerpig oor, te weeten, aan den verheven zyde met een kant, langs den kant heeft de schaal eenige gaatjes, waar van de voorste doorgaan, en de achterste niet.

3. *Balani*, Ekelen, Puisten, Maleitsch, *Geddi laut*, als opgaande Tulpen, zittende met klompen aan de scheepen en aan zommige groote klippen, met een vlakken bodem daar tegen aangeplakt, zoo dat ze aan den bodem toe zyn; zy zyn rood met grauw gemengt van koleur.

4. *Verruca testudinaria*, Maleitsch, *Catu totruga*, dat is, Schildpads-luis, deze is ook een *Balanus*, maar nergens te zien dan aan de Schildpadden, glad, effen en witachtig, een lid van een duimlang, ; dwars vinger hoog, en rondachtig, zaamengezet van 6 beenderen van ongelyke grootte, die zich met naaden en groeven aan malkander houden.

5. *Opercula callorum*, deze zyn dekzeltjes van zekere stukken vleesch, die wy *Calli* noemen, zynde een slach van den *Limax maxima*, die zich in zand-en slykige stranden onder het zand houden; op den rug deze dekzels als een nagel draagende: Waar van drie soorten zyn. De 1ste is gefatzoeneert als een langwerpig schildeken, beneden wat hol, en van boven gebult. De 2de is grooter en ronder als een schotteltje met scherpe kanten, vuilwit en wat paarlemoerachtig. De 3de is gefatzoeneert als een hammetje van een varken.

6. Noote-doppen, kleeven tegen de klippen aan, en zyn van boven geschildert als of het hoender-veëren waaren.

7. Orlamjes of Vischwyven, zyn vuilwitte wratjes, met den tuit wat overhangende gelyk de huive van de vischwyven, binnen hebben ze een beentje gelyk een halve pyp; met den openen zyde zitten ze tegens de klippen aan.

HET

HET TWEEDE HOOFDGESLACHT

Van de Eenschaalige ongedraaide Hoorntjes bestaat uit een lange pyp, aan zommige recht, aan zommige krom, die aan beide einden open zyn, doch zoodaanig, dat 't eene eind altyd smalder zy, en als een afgebroken spits, alwaar de schaal op 't dikste is; zy worden genaamt Solenes; *Maleitsch,* Cappang.

SOlen arenaris, Zandpyp. Maleitsch, *Capang bezaar.* Neêrduitsch, Koedarm, by zommige, doch t'onrecht, Tritons-Hoorn genoemt, zy gelykt zeer wel naar een opgeblasen koederm, in 't gemeen 2 of 3 voeten lang; weinige zyn'er die recht zyn, maar de meeste zyn krom en bochtig, van buiten wit en over dwars met kringen getekent, ook hier en daar met scheuren, die niet doorgaan, zoo als het Beest zyn aangroeijen genomen heeft; omtrent den mond zyn ze op het witste en zuiverste, maar aan den wortel vuil en begroeit: Dit slach word gevonden op *Keram* in den bocht van *Amahey*, en in den bocht van *Cajeli* op *Boero*, alwaar deze soort omtrent de wortelen van de Mangi Mangi boomen groeit in een grond, die met zand en kleine steenen gemaakt is, waar uit zy in 't groeijen toeneemen en aanwassen moet, na dat de wortelen en steenen het toelaaten; *habet suum in med, usum ac indigen.*

2. *Solen lignorum.* Neêrduitsch, Boorworm. Maleitsch, *Capang* en *Vtor*, deze gelyken naar gekronkelde Hoender-darmen, daarom noemen ook zommige Maleijers haar *Purrut aijam*; zy hebben den dikte van een tabakspyp; zommige zyn dunner, doch de schaal is niet dunner dan een dobbel parkement; van buiten schoonwit met fyne kringetjes, groeijende in 't verrotte hout, zoo aan scheepen, als ander hout, daar in zy zoo vermenigvuldigen, dat men geheele boomen vind van binnen met deze Pypen opgevult, met zeldzaame bochten en krullen over en door malkander loopende: Zy zyn schadelyk voor de vaartuigen van Inlandsch hout gemaakt.

3. *Solen anguinus.* Maleitsch, *Capang* of *Bia Vlar.* Deze zyn diergelyke Pypen, niet boven een schaft dik, met veele zeldzaame krullen t'zaamen gedraait als een slang, van buiten wit, wat hoekig, en met korreltjes bezet; met een getandt Muttertje voor in den mond: Zy groeijen niet in 't hout, noch in den grond, maar in Zeeklippen, daar veele kuilen en uitsteekende knobbels zyn, om welke zy zich leggen met den mond aan den klip zuigende; deze zyn raar, en worden zelden gevonden.

4. *Denticuli Elephantis.* Maleitsch, *Tande laut.* Deze zyn kleine *Solenes*, gekromt als een Boks-hoorn, van buiten geribt, groen, en witachtig by den tip: Het tweede slach is zoo groen niet, doch is langer en ranker: Het derde slach is pas een lid van een vinger lang; en is mede op de Persiaansche stranden gemeen.

5. Men vind'er ook noch een soort van *Solenes* in de Koraal klippen, dewelke van koleur bruinachtig en onordentlyk geribt zyn.

Tot hier toe zyn verhandelt de Eenschaalige, zoo gedraaide als ongedraaide; volgen nu de Tweeschaalige.

HET EERSTE HOOFDGESLACHT

CHama *aspera squamata*, Nagelschulpen, van zommige Klipkouschen genaamt. Maleitsch, *Bia garu*, dat is, Krauwers, om dat ze iemant de handen krauwen, als men ze handelt; deze worden de grootste onder alle Schaalvisschen, want men vind 'er zoo groot, dat 6 of 8 mannen genoeg daar aan te draagen hebben; deze houden zich op in den diepte van de Zee: Een kleinder soort niet boven een hand lang vind men aan strand; deze noemen zommige *Pelagia decumana*, *en* andere *Littoralis*.

2. *Littoralis* is kleinder, en word niet boven de 3, 4, en 5 voeten lang, bezet met schubben wel 2 messen dik, meest stomp en afgebrooken, en qualyk schoon te krygen; Op het Eiland *Java* worden 'er gevonden van 300 en meer ponden. In de Papoesche Eylanden zyn ze zoo groot, dat ze het ankertouw van een Chaloup, zoo zy dien by geval raaken, in stukken konnen nypen, als of het afgekapt was: In dezen Schulp word een *Chamites* gevonden, van dewelke gezegt word, dat hy een ander steentje baaren zoude, als hy hoekig is, 't welk hier by een Chinees gebeurt is, dewelke, na dat hy het steentje verlooren hadde, verarmt is geworden; waar van veel verdicht en verziert word, als dat het den bezitter of eigenaar rykdom zoude aanbrengen: Men mag ze houden voor der ouden *Gamonides* en *Peanthides*, by *Plinius* in zyn beschryvinge der dieren aan 't XXXVIIste Boek, Hoofddeel 10.

3. *Chama striata*. Maleitsch, *Bia Coeroerong*. Nêerduitsch, Paardevoetjes. Derzelver schaal is over al zeer ruig, en steekelig, met kleine nagels als stompe doornen bezet, niet alleen in verscheide ruggen en baaren verdeelt, maar ieder rug en vallei verdeelt zich weder in andere ribben en voorens, niet te min over alzoo dicht sluitende, dat men nergens een dun mes daar in brengen kan.

4. *Cardissæ*, Hartjes, *Bia hatj*. Dit zyn de raarste en mooiste van alle *Chamæ*, dun van schaal, recht harteformig, scherp van kanten, en aan dezelve zommige gekant, zommige niet; aan den onderften zyde platachtig, en de bovenste met een verheven buik, dewelke scherp toeloopt, en ter wederzyden veele halve kringen heeft; over dezen buik gaat de opening, zoo dat de Schulp van malkander gaat tegen den manier van andere Schulpen, en achter in het hoofd van het Hart hangen ze aan malkander: Zy zyn van driederlei fatzoen, en vallen op *Nussalaut* en *Hitoe*.

5. *Quadrans*, Quadrantje, heeft de gedaante als of men een kaasken in 4 stukken snydt, weshalven de eene zyde, als afgesneden, plat is, en een langwerpig hart vertoont, en deszelfs randen zyn eenigzins getandt, doorgaans muisverwig of donkergrauw, en een weinig gestreept.

HET TWEEDE HOOFDGESLACHT

CHama *lævis*, gladde Gapers, zyn rondachtig of uit den ronden driezydig, hebbende achter een stompen hoek, van buiten bleekgeel of vaal. Maleitsch, *Bia Lebber*, en *Bia Tenember vid. in fine*.

2. *Chama Lutaria & Coaxans*, Quakkers. Maleitsch, *Bia Codock*; Deze zyn een hand groot, staalgroen of modderverwig; zy worden zoo genoemt, om dat ze met het toesluiten van den schaal quakken als Kikvorschen.

3. *Cha-*

3. *Chama optica*, zyn rondachtige en gebulde Schulpjes, twee duimen breed, dik van schaal, en van buiten glad met swartachtige schilderyen, die aan den rand staan zyn grooter, en de volgende kleinder en blauwer.

4. *Chama cincinnata.* Maleitsch, *Bia Matta doa*, dat is, Schulpen met twee oogen. Deze zyn wat platter dan de voorgaande, vol kringen en ribben, met de randen paralleel loopende, met donkergroen bezet, en zyn rookverwig; zomtyds ook swartachtige stipjes en vlekken hebbende, meest verwart met wit gemengt, die zomtyds huisen en toorntjes verbeelden.

5. *Chama virgata.* Maleitsch, *Bia baguala*, is van de tweede fatzoen, doch dunner van schaal; van buiten is ze staalgroen met donkergeele streepen of straalen, dewelke achter by den wervel te zaamen stooten; van binnen violet.

6. *Chama litterata oblonga.* Neêrduitsch, Letter-Schulpen. Maleitsch, *Bia letter*, deze is 4 of 5 duimen lang, en 3 breed, van buiten met paralleele kringen, op den grond lichtros of vaal met swarte streepen of tekenen getekent, die den letter W uitmaaken.

7. *Chama litterata rotunda*, is gansch vlak, niet te min dik van schaal, bykans recht rond, vol van kringen, met swarte tekenen getekent, dewelke de letter M en W verbeelden: Zy worden niet veel gevonden, en zyn daarom raar.

8. *Chama pectinata*, is vlak, dikschaalig, en wit; zy is in weinige doch wyde kammen verdeelt door lange voorens, die achter na den kant loopen. Men vind ze niet op *Ambon*, maar op *Bolela* den Noordkust van *Keram.*

9. *Chama scobinata*, mede rond, vlak en wit als de voorige; zomtyds met flauwe kammen en voorens, zomtyds zonder dezelve, maar over 't geheele lyf met kleine schubbetjes bedekt: Zy is zelden te vinden, en op *Ambon* onbekent.

10. *Favus.* Neerduitsch, Wafel-Yzer, is een dikschaalige schulp, wit, en zoodaanig met kringen en dwarsribben getekent, dewelke scherpachtig van kant zyn, zoo dat ze vierkante kamertjes uitmaaken, gelyk men aan een Wafel-yzer ziet.

11. *Lingua tigerina*, Tygers-tong, verschilt niet van de voorgaande, dan dat de kanten van de kringen scherper zyn, niet wit, maar vuilros, en aan de kanten swartachtig: Hier van zyn verscheide soorten.

12. *Chama granosa*, verschilt niet van den Tygers-tong, dan dat ze in plaats van ruiten uitsteekende scherpachtige korrels heeft.

13. *Remies*, is een platte *Chama*, vol uitsteekende kringen, dik en wit van schaal, zonder schilderye; waar van de grootste 3 vingers breed zyn, maar de gemeenste als een nagel van een duim.

14. *Kapija*, is een soorte van Letter-schulpjes, ½ vinger lang, buiten wat ruig, en met grauwe schilderyen als Bergen en Landschappen: *Tellina picta adspect. inscr* Die hier te lande vallen zyn niet boven 2 a 3 duimen breed, maar in *Japan* en *China* zyn ze meer als een hand breed, dewelke de Japanders van binnen vergulden of verzilveren, daar op schilderende boomtjes of andere gedaanten, zoo dat men ze voor doosjes gebruiken kan; maar zy gebruiken ze tot eenig spel, misschien om daar door

te looten, wat voor een gedaante iemand krygen zoude, in manier als men anders met het kaarte-ſpel doet, want van buiten zyn ze malkander allegaar zoo gelyk, dat men ze niet onderſcheiden of weeten kan, wat daar in geſchildert is.

HET DERDE HOOFDGESLACHT.

Van de Schulpen, maaken de Pectines *of platte St. Jacobs Schulpen en* Pectunculi, *dewelke bultig zyn.*

GEmeene St. Jacobs-Schulpen. Maleitſch, *Bia Siſſir.*

2. *Pecten ſecundus*, is kleinder en bultiger, vol van ſwarte en grauwe ſtipjes, waarom men ze bonte Mantels noemt, van koleur grauw aan 't breedſte deel.

3. *Pecten tenuis*, is dun van ſchaal, met geen verhevene plooijen, en met korte ooren, in vierderleye ſoorten verdeelt: De 1ſte is kaſtanjebruin, met korte en ydele ſchubbekens en met ſwarte plekjes, gemeen aan de voorſte randen van ſteenige ſtranden op de plooijen: De 2de blyft klein, zy is grauw, ruig van ſchubbekens en met ſwarte plekjes, gemeen aan de voorſte randen van ſteenige ſtranden: De 3de is ganſch wit, ook met ydele ſchubben: De 4de is koraal en minjerood, zommige ook citroengeel, dieper geplooit, en ruig gekartelt op de plooijen; doch word zelden gevonden, en daarom voor een groot Rariteit gehouden.

4. *Amuſium.* Neêrduitſch, Kompas-ſchulpen, word zoo genaamt van de ſtreepen, dewelke op den bovenſten ſchaal van koleur leververwig doorſchynen gelyk op een Zeekompas; zy zyn van onderen wit, zoo dat men meenen zoude, dat deze twee ſchaalen niet t' zaamen behoorden; zy worden nergens gevonden dan op den kuſt *Keram* omtrent *Hate* en *Waro*; op *Ambon* vind men een ſlach daar van, waar van de onderſte ſchaal lichtrood of incarnaat is, de bovenſte bruin, doch zonder kompas-ſtreeken.

5. *Radula*, een Raſpe, deze zyn geformeert, als of men een Jacobs-Schulp in tween gedeelt had, te weeten, aan de eene zyde recht, aan de andere rond, diep gevoorent of gekamt, en daarenboven geſchubt als een Raſpe, ganſch wit en zonder ſchilderyen. Een kleinder ſlach heeft fyne kammen en ſchubbetjes gelyk een ſaat, en is vuilwit.

6. *Pectunculus vulgaris.* Maleitſch, *Bia Cucurang*, zoo genaamt wegens haare gekartelde kanten, waar door het naar getande uiſen gelykt, waar mede men de *Calappus*-nooten raſpt, de ſchaal is rondachtig en hol, dewelke 3 dwarsvingers groot worden, zy is geel in het midden, en op de ploijen merkelyk gekartelt: *Veſcuntur ad excitandam Venerem.*

7. *Fragum*, een Aardbeſie. Maleitſch, *Cucurang mera*, is als de voorgaande, van buiten vol van roode ſchubbetjes, waar door ze naar een Aardbeſie gelyken.

8. *Fragum album*, witte Aardbeſie, is ſchaars een duim groot, en van het zelfde fatzoen als de voorige, behalven dat de vlakke zyde wat ſcherpe kanten heeft; de plooijen zyn dicht bezet met fyne rimpjes, bleek of witgeel, en zelden te vinden: Zy heeft noch

noch een grooter soorte, dewelke de eene zyde gansch plat en glad heeft, de plooijen zyn bezet met ydele rimpjes, die beter naar schubbekens gelyken, zy is bekent in den Amboinschen Inham.

9. *Pecten virginens.* Maleitsch, *Bia anadara*, is een dikschaalige getande Schulp, aan de eene zyde met een uitloopende hoek, als of men van een halve Maan met een schuinse streep de eene hoorn afgesneden hadde, van koleur bleekwit, zonder schilderyen, maar uit zee komende met een bruine wolkachtigheid bekleedt, of beter met een donkergrauwe of aardverwige; het vleesch is hardachtig, en heeft een minjerood toegespits handeke, van zich gevende een lichtroode zap, 't welk de Inlanders vergelyken by de eerste bloem van een Maagd, waar van ze den naam heeft.

10. *Pecten granosus*, heeft een gedaante van de voorgaande, doch ronder en dunner van schaal, de plooijen steken zeer uit, en zyn bezet met grove korrels, die den schaal eenigzins stekelig maaken; zy is in *Ambon* onbekent, maar valt op *Kerams* Noord-kust.

11. *Pecten saxatilis.* Maleitsch, *Bia batoe*, is langwerpiger smalder dan *Bia anadara*, zy heeft achter een platte rugge, en daar over twee bultige hoofden, hangende de schaal los aan malkander met een velleken, en schynt by haar opening, als of 'er een stuk uitgebroken was, en aan den hoek wat haairig, genaamt *Mastra*, Baktrog

12. Billetjes, hebben den grootte van een duim, en zyn van koleur bruingrauw

13. *Bia filoos. Pecten bullatus*, is zeer dun van schaal, zoo dat men ze ligt instukken duuwen kan, van buiten lichtros en geelachtig, met eenige stippeltjes, binnen lichtrood en opgeblasen als een zeker soorte van Pannekoeken *Filoos* genaamt.

14. *Testæ*, Scherfjes, zyn kleine ronde Schulpjes van dikke en platte schaalen, hebbende den grootte van een dobbeltje of een sesje, van buiten zyn ze met groote korrels bezet, vuilwit met swartachtige of rosse plekken aan den kant.

15. *Testa pectinata*, wilde Scherfjes, zyn ook rond als een schelling, en dik van schaal, met voorens en ruggen getekent als de *Pectines*, doch veel grover, vuilwit met swartachtige plekken en tekens. Maleitsch, *Bia Patsja pingang.*

HET VIERDE HOOFDGESLACHT

Onder de Tellinæ *begrypt men al dat goedje, dat dunschaalig en langwerpig is, 't zy glad of gestreept, bestaande in de volgende soorten.*

T*ellina arenosa.* Maleitsch, *Bia passir.* Deze loopen wat bochtig, en zyn met stekelige korrels bezet, zommige lichtgrauw of witachtig, zommige uit den blauwen en grauwen koleur gemengt; maar de meeste zyn roodachtig, gelyk ook de kanten van binnen zyn.

2. *Tellina saxatilis*, *Bia batu*, is een dikschaalige ruige Schulpe, met het achterste aan de klippen vast, en haairig.

3. *Tellina gari*; *Bia bocassan*, deze is niet gestreept, maar langs den kant met ee-

nige kringen, 't overige effen fwartachtig of donkergrauw word tot *Bocaffan* gebruikt, het welk is het vermaarfte Amboinfche *Garum* met der Ouden *Garum* overeenkomende; en is van tweederlei fatzoen, fwart en wit; het fwarte zoekende de Chineezen, en het witte de Europeers; der Ouden *Garum* is uit darmen van kleine vifchjes gemaakt.

4. *Tellina violacea*, is grooter dan de voorgaande, gefatzoeneert als een fcheede, dun van fchaal, aan de beide einden wat geopent, lichtviolet blauw met witachtige breede ftraalen: Men noemt ze ook *Bia matta hari Baguala.*

5. *Tellina cultriformis*; *Bia Piffoe*, is mede dun van fchaal, en langwerpig, aan de einden een weinig geopent, aan den voorften kant buikig en fcherp, met beide hoeken achter overgebogen als een zabel, op den fchaal gefpikkelt met bruin of ros.

6. *Lingua felis*, Katte-tongen, zyn breede en platte Schulpen, aan de eene zyde recht rond, aan de andere met een fmallen hoek, met veele fyne fchubbekens bezet, en daar door ruig als een Katte-tong; zy zyn wit, met roodachtige ftraalen achter by 't hoofd te zaamen ftootende.

7. *Tellina virgata.* Maleitfch, *Bia matta hari*, Sonne-fchulpjes, verbeelden een Weftphaalfchen ham, vol kringen of ribben met de kanten paralleel loopende, van geelen koleur met roode ftraalen: Men vind 'er ook doch zelden, dewelke rood zyn, met witte of geele ftraalen: Een ander foorte valt op *Keram*, de grootfte van allen, zynde over den fchaal bruin, zonder ftraalen en glad.

8. *Tellina lævis*, *alba*, *rotunda*, is als de voorgaande doch ronder; de witte daar van zyn de raarfte, en hebben achter by den wervel een rood plekje.

9. *Folium.* Maleitfch, *Bia Lida*, deze is ganfch plat en dun, heeft geen uitfteekenden hoek gelyk de Hammen, maar aan beide einden ronde, of aan 't eene eind rond en als afgefneeden, en aldaar fcherp getandt, gelykende naar een tong of een blad, zy si van koleur hooggeel, met en zonder ftraalen; zy word weinig gevonden.

10. *Petafunculus*, Hammetje, heeft de gedaante als een Banquet-hammetje, een vinger lang, en ruim een breed, zeer dun van fchaal, eenpaarig rood, zommige incarnaat, dewelke breeder zyn; andere zyn lichtgeel, andere als vuil yvoor.

11. *Petafunculus ftriatus*, is een langwerpig Schulpje, in de lengte geribt, wit of lichtgrauw.

12. *Vulfella*, Baartnypers, is een langwerpige Schulp, aan d'eene hoek dik, aan d'andere dun, plat, en rond, zoo dat ze open en toegaan gelyk een tang of Chineefche Baartnyper, of gelyk een Eendebek.

Solenes bivalvij maaken de gedaante van een Scheede, en zyn.

1. *Solenes bivalvij*, *Ungues*, *Dactyli*, *vulgò*, *Vaginæ*, Neêrduitfch, Orgelpypen. Maleitfch, *Bia butu* en *Bia faron* naar de gelykeniffe van een fcheede: Zy zyn 4 en 5 duimen lang, dunfchalig, uit den ronden wat plat, aan 't eene eind open, doch niet wyd gaapende; van koleur lichtbruin, aan zommige met witte plekken en ftraalen, effen en glad.

2. *Roftrum anatis*, Eende-bekken, zyn mede een foort van *Solenes*, van tweederlei

derlei fatzoen, Wyfke en Manneke, van koleur fpierwit en doorfchynende als glas van Mofcovien.

3. *Bia Catsjo*, is een klein Schulpje, een lid van een duim lang, van koleur is ze wit of blauwachtig met groen gemengt, de gedaante is als een fchepje, met een platte rugge in het midden van ieder fchaal.

HET VYFDE HOOFDGESLACHT

Te Mufculis, *van de Mosfelen*, aliàs Mitulis.

MUfculus anatarius. Maleitfch, *Afuffeng bebec*, dat is, Eende-Moffel, bleek-bruin en wat rimpelig, waar mede ze de Eenden hier te lande voeden.

2. *Mitulus vulgaris major*. Maleitfch, *Affuffeng*, is een gemeene Moffel, hier te lande meer naar den bruinen dan blauwen koleur trekkende.

3. *Mitellus faxatilis*, is nog kleinder, fchaars een lid van een vinger lang, maar breeder, en als een oor gefatzoeneert, buiten rimpelig en korrelig, omtrent de kanten met haairen bezet.

4. *Mufculus arenarius*. Maleitfch, *Afuffeng paffir*, fteekt geheel in 't zand verborgen, gelyk de *Solenes*; zy is van fatzoen als de Moffelen, doch de zyden loopen meer paralleel, en het hoofd is ronder, dun en bros van fchaal, eenpaarig grauw naar den vaalen koleur trekkende.

5. *Pholas*. Maleitfch, *Afuffeng batu*, Steen-fcheeden, is een langwerpige fwarte Moffel, hebbende den langte en breedte van een vinger zomtyds ook een hand lang; zy groeijen in de groote Koraalfteenen.

6. *Avicula*. Maleitfch, *Afuffengbatu*, is een fwarte Moffel, in den gedaante van een vogeltje of fwaluwtje, te weeten, zyn beide vleugels opwaarts fteekende, maar als men ze uitbreidt, zoo gelykt ze naar een vliegend vogeltje met een lange ftaart, groeijende aan 't hout, dat lang in zee ftaat: Men vind ze ook aan zeeboomtjes en aan het fwarte *Accarbaar*.

7. *Pholas lignorum*, gelyk het uiterfte lid van een vinger, te weeten, van voren ftomp, en fpits, achter platachtig, met een rond gaatje in 2 deelen opgaande, van buiten grauw, lelyk en zeer bros van fchaal; zy groeijen in verrotte paalen, die in zeewater ftaan, zoo als de *integri Solenes*.

HET

HET SESDE HOOFDGESLACHT

Bia mantsjado, *deze gelyken wel naar een Indisch smal mes of byl. Amboinsch*, Kima omen. *Neêrduitsch, Holster-schulpen, zynde driekantig, lang, plat, boven breeder en gapende, beneden scherp en spits toeloopende, gelyk een Holster.*

P*Innaprima, sive oblonga*, is 1 a 1 en een half voet lang, 4 duimen breed, beneden spits toeloopende, zy heeft haaren *Pinnophylax*, gelyk alle *Pinnæ* hebben, en is van bekende fatzoen.

2. *Pinna lata. Plinius* noem ze *Penna*, deze word voor het Wyfje van den *Pinna* gehouden, en is wat korter dan de voorgaande, maar veel breeder en dikker van schaal; zeer wel een Westphaalsche ham gelykende, zy is 16 duimen hoog en 1 voet breed; de schaal is mede swart en aardverwig, in ryen met scherpe smalle schubben bezet, en dezelve in hun ouderdom behoudende.

3. *Pinna alba*, is veel kleinder dan de voorgaande, wit of lichtgeel van schaal, dun en half doorschynend als glas, niet recht driezydig, maar in 't midden bochtig, als of ze t' zaamen gebogen was, van buiten glad, doch een weinig geploit: Zy steeken niet in 't zand, maar hangen met de baarden aan de klippen, en worden zelden gevonden.

HET ZEVENDE HOOFDGESLACHT

De Ostris, *van de Oesters.* Tiram.

O*streum radicum, sive, lignorum.* Neêrduitsch, Stok-oesters. Maleitsch, *Tiram bezaar.* Deze zyn de grootste van verscheiden gedaante; zommige door malkander geslingert, en van buiten geplooit: Deze komen van *Boero.*

2. *Ostreum palorum. Sery*-Oesters, deze zyn wat kleinder, omtrent een vinger lang met geplooide randen, van buiten grauw en schilfferig.

3. *Ostreum saxatile*, is klein, en van veelderlei slach; zommige zyn als een schotteltje, en zitten aan de klippen vast; zommige zyn rond als Paarlemoer-schulpen, en staan overeind: Zy groeijen op alderhande steenen, en zyn lekker om te eeten.

4. *Ostreum placentiforme, sive Ephippium.* Neêrduitsch, Engelsche Zadels en Zadel-Schulpen. Maleitsch, *Tiram lebber*, deze zyn dun en plat, doch een weinig gebogen in manier als de platte Engelsche Zadels, hebbende 6 of 7 duimen in den *Diameter*, van binnen paarlemoerachtig, en met regenboogs verwe: Een ander dunner slach vind men in dezen Inham, dewelke dunner en platter is gelyk een Pannekoek: De voorgemelde Zadels hangen de Alphoreezen op *Celebes* aan hunne huisen, als zy goed geluk gehad hebben over koppen te haalen, om daar door te laaten zien, dat daar een stout man woont, die zich niet veel onder de neus laat peuteren.

5. *Ostreum sulcatum majas*, is een dikschaalige Oester, uit verheevene plooijen gemaakt,

maakt, welkers ruggen bezet zyn met schubben, als lange nagels t' zamen gerolt, ganschruig en morsachtig.

6. *Ostreum sulcatum minus*, is quaalyk een hand breed groot, uit weinige doch groote plooijen gemaakt, zonder uitsteekende nagels of hoornen, maar met kleine gaatjes en ruitjes uitgegraven; zy is grauw en zuiver, en word zelden gevonden, waarom zy voor een groot Rariteit word gehouden.

7. *Ostreum echinatum.* Maleitsch, *Bia tsjoeppo*, heeft twee holle schaalen, donkerbruin, en over al met steekels of takken bezet gelyk een *Echinus Marinus* of Zee-appel, van ongelyken lengte, waar van zommige breed, zommige rond zyn, moeilyk om aan te vatten, behalven by het hooft, daar de steekels op 't korste zyn: Men vind 'er ook op den rugge geribt en met ydele steekels bezet.

8. Regte Paarlemoer-Schulpen, vallen in deze Eilanden niet, maar wel een soorte, die zeer daar naar gelykt, hoewel ze geen paerlen geeft; zy word genaamt Tafelborden, en Zilverpierings. Maleitsch, *Telinga andjin*, dat is, Hondsooren; zy is meest rond, achter aan de eene zyde met een oor gelyk de *Pectines*, doch stomp en breeder, buiten met veele lange schubben bezet, en omtrent den rand zyn de langste.

9. *Ostreum divisum.* Neerduitsch, Meshamer. Maleitsch, *Bia Kris*. Deze is gefatzoeneert als de letter T.

10. *Ostreum tortuosum*, komt uit de Papoesche Eilanden, en is hier onbekend.

11. *Ostreum electrinum*, Bernsteen-Oester, is een klein Oestertje, en men ziet maar den bovenstaande helft daar van; de bovenste helft is hol als een noote-dop, dog scheef, dun van verwe, binnen geel, buiten ook geel en paerlachtig, en hel doorschynend als donker bernsteen, in de zon een schoone weêrschyn gevende.

12. *Mitella* Mytertjes, is een slach van *Balani*, gefatzoeneert als een platte Myter van 4 of 6 beentjes gemaakt, dewelke klauwen van een vogel gelyken, gekartelt en overdwars geribt, vuilgeel en groenachtig; deze beentjes staan alle met de spitze opwaarts en sluiten den Myter, doch boven konnen ze haar openen, daar het Beest dan iets uitsteekt en het voedzel aflekt, zynde het slym, dat de zee daar omzet; onder aan den Myter ziet men noch andere beentjes als tantjes die allengskens andere Myters voortbrengen, waar door het komt, dat men 4 a 5 aan een klomp ziet zitten.

13. Langhalsen, is ook een Heester-gewas, in de gedaante van een spitze hooge Myter, gemaakt van 6 witte beentjes, waar van de twee smalste den rand aan den hals maaken, overeenkomende met de *Clavicula* van de Dieren, achter hebben ze een langen hals van taaije wol gemaakt, 't welk aan de drooge inkrimpt, en aan de vaartuigen hangt: By de spits opent zich de Mossel een weinig aan de zyde van den buik; (want op de rug zyn ze gesloten) daar komen zoodaanige kromme en bruine pluimtjes uit gelyk een Haane-staart of gelyk van de *Balani* gezegt is. Diergelyke Oesters of Mosselen zyn het, uit dewelke men gelooft heeft, dat de Schotsche Rotgansen haaren oorsprong hebben, overmits deze staert of pluimen, waar mede ze haar voedzel zuigen, een vleugel van een vogel gelykt.

Bestaande alle de bovenstaande Geslachten zoo Hoornen als Schulpen t' zamen in 272 soorten.

*De H*r. Sipman, *een der* grootste Liefhebbers *en bewaarders van zeldzaame dingen, heeft deze beschryving en verdeelinge der Amboinsche Hoornen en Schulpen opgestelt, zynde alstoen een medegenoot van den H.* Rumphius *tot Amboina, en heeft het zelve alhier overgezonden aan zynen byzonderen goeden vriend, den H*r. J. de Jong, *die het, als dienstig tot dit werk, aan ons heeft overhandigt; waarom wy het ook, tot voldoeninge der* naukeurige Liefhebberen, *en nader verstant dezer Beschryvinge, hier hebben bygevoegt.*

EINDE VAN 'T TWEEDE DEEL.

D'AM-

D'AMBOINSCHE RARITEITKAMER

HET DERDE BOEK,

Handelende van de

MINERALIEN, GESTEENTEN,

En andere zeldzaame zaaken.

DOOR

GEORG. EVERHARD. RUMPHIUS.

HET DERDE BOEK,

Van de

MINERALIEN, GESTEENTEN,

En andere zeldzaame zaaken.

I. HOOFTDEEL.

Hoe het gout in deze Landen vervalſcht word.

Lhoewel het gout met ſcheepen (doch niet vol) in oude tyden uit Indien gebragt wierd, zoo bevinden wy echter in onze tyden, dat het op verre na zoo overvloedig niet meer gevonden word, dat men over de goutklompen zoude ſtruikelen, gelyk men by *Salomons* tyden te *Jeruſalem* over de Steenen deedt; want men nu ter tyd al lang vragen moet, waar hier of daar een goutberg zy. *Sumatra* is het eenige, 't welk hedendaags de kroon ſpant, en naaſt daar aan *Borneo*; op *Timor* valt een weinig, van *Celebes* word wat gedroomt, als mede van *Nova Guinea*, en een weinig zandgoud levert *Mindanao*, en de Philippynſche Eilanden: Oud Indien, *China* en *Japan* willen wy onder den kreits van ons water-Indien niet begrepen hebben: Hoe weinig het nu is, zoo wil echter een ieder iets daar van in zyn huis hebben, agtende geen huisgezin zich gelukkig, daar deze Huis-God niet gevonden word, en dit is de oorzaak, waarom de kleine meenigte, die men nu vinden kan, zoo verdunt, gerekt, geſlagen en vervalſcht word, dat het ten minſten naar goud moet gelyken. Ik wil alle de manieren hier niet ophalen, hoe het zelve toegaat, maar alleenlyk dit weinige hier aanroeren, hoe het in deze Eilanden vervalſcht word, en dat tot waarſchouwinge van onze Landslieden, die het geluk mochten hebben daar mede te handelen.

Inleiding.

Waar het gout in Indien gevonden word.

Opmerking van den Schryver ontrent deszelfs ſchaarsheit.

En hoe het door d' Inlanders word vervalſcht.

Geene *Alchimistische* vonden heeft men by deze domme Inlanders te vreezen, zoo is hun ook de konst van verzilveren en vergulden onbekent; maar zy hebben eenen anderen snoden handel, waar mede zy ook de goede kenners van metalen bedriegen: Dit geschied op deze manier, dat ze het goud tot dunne blikken slaan, en daar mede zilvere plaatjes zoodaanig bekleden, dat het geheele werkstuk voor zuiver goud aangezien word, door de toets kan men dit niet bekennen, of men moeste het zoo diep wegslypen, dat men op 't zilver komt, daar op men dikwils niet verdacht is: Een stukje van de kanten af te snyden om te zien wat daar aan vast is, gaat ook niet vast, want het gout in 't doorkappen of doorsnyden zich zoodanig in de sneede legt, dat dezelve mede geel vertoont: Zoo gy het in 't vuur smyt, en tot een klomp smelt, zoo krygt gy goet zilver daar af: De naaste weg dan is, dat men het fatzoen leert kennen, het welke de gewrogte stukken hebben, waar van ik twee soorten heb leeren kennen.

De proeven om het te kennen zyn onzeker.

En zyn tweederlei.

Het eerste. Het eerste en gemeenste is, dat men Amboinsche goude Slangen noemt, zynde van wervelen gemaakt, schier als de beenderen uit den rugge-graat van een Slang, uit dunne blikken in malkander geschakelt, en aan de einden met twee Slange-hoofden voorzien; deze kan men noch eenigzins aan 't gewicht bekennen; want ze vallen veel ligter dan het massiev gout, ook zyn ze in 't voelen nooit zoo koud als het waare gout.

Het tweede. Het tweede fatzoen zyn diergelyke Slangen, niet uit wervels gemaakt, maar een doorgaande ketting, wiens draad in 't kruis gevlogten is op de manier als een rugge-graat uit den visch *Serdijn* of Haring; hier van zyn zommige ook uit zuiver zilver gemaakt; en van buiten met eenige verw geel geverwt, 't welk men egter door de toets ligt bekennen kan: Deze twee fatzoenen wierden eertyds in *Amboina* veel gemaakt door de goudsmeeden, die te *Ihamahoe* woonden, en zyn onder den gemeenen man noch genoegzaam te vinden; maar zoodaanige Slangen, die van draadwerk gemaakt zyn, worden niet of zelden vervalscht, die men dan voor dat geene mag aanneemen, 't welk de toets uitwyst. De goude krishegten moet men zoodaanig aannemen; dat ze maar een goude blik boven op hebben, en het overige van binnen is opgevult met eenig hers, gelyk ook de hoofden van de voornoemde Slangen zyn. Als men in de Zuid-Ooster Eilanden gout handelt, daar vind men groote schotels en tafelborden, dewelke gout schynen, doch zoo dun zyn als klatter-gout, en van slecht alloy; echter noch al beter dan de massieve stukken, die zy U aldaar toonen, vermits dezelve met geel koper vermengt zyn, 't welk een snoode vermenginge geeft, en tot alle werken onbequaam is.

Welk gout men voor echt houden, en van welk men zich moet wachten.

II. HOOFTDEEL.

Water-Proef van gout en zilver.

De Proef van 't gout, door Archimedes uitgevonden;

Uit de geschiedenissen is bekent, dat *Archimedes* Bouwmeester des Konings *Hieronis* te *Syracusa* de eerste uitvinder is van deze konst, doch zy is nooit veel in 't werk gestelt, ten deele om dat men groote klompen gouts en zilvers daar toe hebben moet, andersdeels om dat het water zich zoo buikt, swelt, en als een bogt maakt buiten en boven het vat, als men het gout daar in doet, namentlyk als men met kleine stukken handelt, zoo heb ik dan myn heureka hier by willen stellen, hoe men zulke proeven met kleine parthyen gout en zilver zal in 't werk stellen, wel te weeten, dat de stukjes van gout en zilver, die men toetsen wil, ten minsten 2 onçen moeten swaar zyn, en tot staafjes en andere massieve klompen moeten

En van den Schryver nader ontdekt.

ten gegoten zyn: Hier toe worden vereischt zekere toestellen, waar uit dan eenige grondregelen gemaakt worden, en daar op het werk zelfs volgt, namentlyk.

Eerste toestel.

Neem van 't fynste gout, dat gy hebben kunt, en niet beneeden de 23 karaaten zy, fyn zilver en fyn koper alles tot staafjes gegoten, en aan het eene eind plat, neemt dan ook week wax, bekleed daar mede de voorschreve staafjes eerst met olye gesmeert, dat ze glad uit en ingaan, snyd de formtjes boven af, dat ze met het platte eind gelyk worden, laat het wax koud en styf worden, en neem de staafjes dan wederom uit: De staafjes moeten te voren net gewogen zyn, waar toe ik gebruikt heb medicinaal gewigt van 1 onçe, houdende 8 drachmen of quinten en 480 grein: Ieder drachme houdt 3 scrupels of 60 grein: Ieder scrupel houd 20 grein; en ieder grein heeft de swaartte van een witte peper korl of 2 korls gepelde rys; een pond gemeen of zilver gewigt is 6 drachmen swaarder dan 16 onçen medicinaal gewigt. *Eerste manier om het gout te proeven.*

Tweede Toestel.

Vul de voornoemde formtjes met water zoo vol gy kunt, stort het zelve in een kopje of schaaltje, weeg 't zelve netjes, en teken ieders gewigt byzonder aan: By voorbeeld om van 't gout te beginnen. Ik heb een staafje van fyn gout, van ruim 23 karaaten, wegende 3 onçen min 25 grein of 71 scrupels schaars, of 1415 grein, doch dewyl vyf greintjes gout zoo weinig water uitwerpen, zoo neem' ik het op 71 scrupels net: Het water in 't voornoemde waxdoosje gaande word bevonden 90 grein te weegen, zeg nu naar den regel van drien, 71 scrupels geeven aan water 90 grein; wat geeven 24 scrupels of een onçe? maakt $30\frac{1}{2}$ grein. *De tweede manier.*

Eerste Regel.

Dewyl uit 't volgende werk blykt, dat het waterschil van karaat tot karaat op een onçe gout bedraagt ruim een grein waters, zo maake ik hier uit den eersten grondregel, dat een onçe fyn gout van 24 karaaten, 't welk men Capelle-gout noemt, aan water uitwerpt 29 grein, en ik maake daar uit het volgende tafeltje: *'t Gevolg daarvan.*

Karaat.	Water.	Karaat.	Water.
24 - - - - -	29 grein	18 - - - -	36
23 - - - - -	30	17 - - - -	37
22 - - - - -	31	16 - - - -	38
21 - - - - -	32	15 - - - -	39
20 - - - - -	34	14 - - - -	40
19 - - - - -	35	13 - - - -	42

Al het gout, dat meer zilver houdt dan de 12ste karaat mede brengt, word geen gout meer, maar goudryk zilver genaamt.

Derde toestel.

Een staafje Siams zilver weegt 3 onçen 2 quinten 2 scrupels, of 80 scrupels; zyn waxformtje houdt aan water eerst 3 drachmen 5 grein, of 185 grein: Zeg nu naar den regel, 80 scrupels geeven 185 grein waters; wat geeven 24 scrupels? maakt $55\frac{1}{2}$ grein. *De derde manier wegens 't zilver.*

Twee-

Tweede Regel.

Een once Siams zilver werpt aan water uit $55\frac{1}{2}$ grein waters.

Derde Regel.

Hoe men die bewerkt.

Verdeel het bovenstaande watergewigt van 't gout 29 grein in 24 deelen, 't welk karaaten, of zoo men met onçen handelt, schrupels zyn; komt voor 1 schrupel $1\frac{1}{5}$ deel grein waters ten naasten by desgelyks 't zilverwigt 56 grein ook in 24 gedeelt; komt nauw genoeg voor 1 schrupel $2\frac{1}{3}$ grein neem het eerste van 't tweede af, blyft $1\frac{2}{5}$ grein, 't welk wy waterschil noemen van karaat tot karaat, want om dat onder ieder onze gout het 24ste deel of een scrupel zilvers moet gemengt zyn, als het een karaat lager in alloy zal wezen, zoo volgt dat het voorschreeve waterschil 't onderscheid der karaaten aanwyst.

Vierde toestel.

De vierde manier wegens 't koper.

Een staafje Japansch koper, dat men voor 't zuiverste houdt, weegt 7 onçen 1 drachme en 2 scrupels; werpt aan water uit 7 drachmen 25 grein, of 445 grein; door den regel gewerkt, komt voor 1 once 61 grein schaars.

Exempel I.

Verdere proef van gemengt gout, zilver, of koper.

Of u gout of zilver, dat gy tot deze waterproefbeproeven wilt, inhoude zilver of koper, zult gy daar aan kennen; het zilverige gout is bleekgeel en week op de toets; het koperige is roodachtig en hard op de toets. Ik heb dan een staafje slegt gout, dat ik bevinde zilverryk te zyn, wegende 12 drachmen en 45 grein, of 745 grein, zyn wax-formtje houd aan water 1 drachme of 60 grein, voor de bovenstaande 12 drachmen en 45 grein neeme ik 38 scrupels, en zegge, 38 scrupels geeven 60 grein water; wat geeven 24 scrupels, of 1 once? maakt 38 grein.

Om nu het alloy van dit staafje te weeten, zoo zeg 24 scrupels of een once fyn gout geeven aan water 29 grein, wat geeven 38 scrupels? maakt 46 scrupels: trek hier af de bovenstaande 38 grein waters, blyft 8 grein waterschil, 't welk maakt 8 karaaten, trek die af van 24 karaaten, blyven overig 16 karaaten, 't welk is het alloy van dit staafje, gelyk gy ook in de bovenstaande tafel vindt; waar uit volgt, dat onder dit staafje 16 deelen gout en 8 deelen zilver zyn, dat is, een derde deel aan zilver.

Besluit.

Besluit en waarneming hier toe.

Hier uit blykt verder, dat deze proef wat onzeker gaat, indien de staafjes die gy toetsen wilt, niet ten minsten twee onçen houden; want hoe meer iemant neemt, hoe zekerder het uitkomt; en in 't maken van de formtjes moet men wel opletten, dat het wax overal ter degen aanleggen, en in 't uitschudden van de staafjes, dat men den form niet drukt.

Exempel II.

Met een proef door den Schryver ontdekt.

Een Frankforter goude Dukaton was suspect, dat 'er van binnen eenig zilver verborgen lag, en boven op een goude blik hadde, nadien hy naar zyn grootte te ligt scheen, hoewel op de toets Coepan-gout geleek, en, als men daar op schrapte, klonk hy hol, hy was zwaar 9 drachmen effen, of $21\frac{1}{2}$ dobbeltjes; deze op de voornoem-

noemde manier met wax bekleet, het zelve in de midden door gesneden, en het water daar ingaande wierde gewogen, en zwaar bevonden 50 grein; naar de bovenstaande Regelen moeten voor 9 dracmen fyn gout komen schaars 33 grein waters, 't welk van 50 afgetrokken blyven 17 grein waterschil; waar uit dan blykt; dat het over de 15 karaaten lager is dan fyn gout; maar dewyl het de toets houdt op 21 karaaten, zoo volgt dat 'er een stuk zilver in moet zyn, doch hoe veel kan men hier door niet weeten.

III. HOOFTDEEL.

Hoe gout en zilver op andere dingen behalven den Toetsteen zich vertoont.

DEwyl ik ondervonden heb, dat gout en zilver haar koleur op zommige dingen anders vertoonen als op den toetsteen, zoo heb ik eenige der zelver bevindinge hier willen aantekenen. *Verscheide proeven op gout en zilver.*

Ik heb van *Makkassar* een *Mestica Pinang* gekregen, zynde een oude *Pinang* in een harden donkerbruinen steen verandert, gelyk hy hier na zal beschreven worden: Gout en zilver daar op getoetst houden beide haar koleur aan de zyde gewreven; maar op het vlakke hoofd, daar anders de *matta* of 't oog staat, vertoont het fyne gout haar regt geele koleur; maar al het gemengde vertoont zich ros als of 'er koper onder gemengt was; maar het zilver blyft blank. *Eerste manier van 't zelve te toetsen.*

Op den *Sangites* of *Mestica* van *Caju Sanga* houden de metaalen haar koleur. *De tweede wyze.*

Op *Mestica parrang* word het fyne gout lichtgeel, daar na hoe gemengder gout hoe rosser de koleur is: het zilver is blank, doch wat rood loopt 'er onder. *De derde.*

Op de stukken van *Bia garu* word al het gout lootverwig, maar als men ze naar 't licht keert, vertoont het zich geelachtig; op het ronde stuk van *Bia garu* word het zilver lootverwig, doch heen en weêr geneigt, word geelachtig. *De vierde.*

Op *Calbahaar poeti* word het gout lootverwig, naar 't licht geneigt word het fyne gout geel, 't gemengde donkergeel, als of 'er loot onderliep. *De vyfde.*

Op witte Keisteenen houden de metalen haar koleur, doch steken niet uit, en kleven niet vast. *De sesde.*

Gladde Vuursteenen of Snaphaansteenen willen niet wel toetsen, doch de nieuwe Bimaasche doen 't beter, hoewel ze doorschynender zyn. *De zevende.*

Allerley beenderen toetsen gansch niet, als mede de tanden van groote visschen. *De achtste.*

De Amboinsche groene en versteende *Amianthus* toetst, maar de regte gansch niet. *De negenste.*

Op een slypsteen van Makkassarsch Cosassuhout gemaakt is het fyne gout geel, en 't gemengde ros, maar naar zich toegehouden van 't licht af word het allegaar donker. *De tiende.*

De zwarte korrels van Saguweers-boomen toetsen zoo wel als zwarte toetsteenen; doch men vind zomtyds eenen, die half versteent is, dewelke wegens zyne gladdigheit niet toetsen wil. *De elfde.*

IV. HOOFTDEEL.

Suaſſa *wat het voor een Metaal zy.*

't Suaſſa beſchreven. SUaſſa is een mengeling van verſcheide metalen, gelyk het *Electrum antiquorum*, by alle Ooſterſche Volkeren in groote achtinge, zelfs by de Portugeezen; en de Inlanders draagen het liever tot ringen, dan gout. Het is tweederlei; *Nativum* en *Artificiale*, doch verſchillen beide wat van 't geene de Europiſche Autheuren beſchryven. Ik zal derhalven hier zetten, gelyk het in Indien gevonden en gemerkt word, immers in dit ons water-Indien.

Waar het gevonden wordt. *Electrum nativum* of het natuurlyk *Suaſſa*, 't welk men ook *Tambagga Suaſſa* noemt, word alleenlyk gevonden op het Eiland *Timor* in deſzelfs Ooſtelyke Landſchap *Ade*, *Haar hoedanigheid.* het is van aanzien niet anders dan een rood koper, behalven dat het digter en zwaarder is dan het gemeene koper, met een weinig gout gemengt, 't welk men in 't doorkappen gemeenlyk daar in blinken ziet, doch zoodanig dat het koper het meeſte deel uitmaakt, en derhalven voor een goutryk koper te houden is. Men vind het aldaar maſſief in groote en kleine klonteren, zomtyds zoo groot, dat 'er acht man aan een ſtuk op te beuren hebben, en ik heb uit den mond van *Radja Salomon*, eertyds Ko- *Hier van een ſtuk ongemeen groot voor een ſtoel gebruikt.* ning van *Ade* zelf gehoort, dat voor zyne wooninge een ſtuk gelegen heeft, 't welk hy voor een ſtoel gebruikte, waar toe 100 man geweeſt zyn om het op den Berg te draagen, doch 't zelve is hem door de Portugeezen in 't jaar 1665 afgenomen, en waar over de meeſte oneenigheid gevolgt, is, zoo dat hy eindelyk uit zyn Land heeft moeten vlugten. De Berg, daar in het valt, legt ruim 1 myl van ſtrand naar 't Zuiden van *Ade*, zeer kennelyk aan zyne gedaante, en word by d'onze de Koper- *Vreemt gevoelen der Inlanders daar van.* berg genaamt. d' Inlanders verhaalen, dat op dezen berg twee groote witte buffels huis gehouden hebben, zeer wild van aard, dewelke ſteenen aaten, en 't voornoemde goutryke koper door den afgang weder uitworpen, waar van d'eene noch zoude in 't leven zyn. Zy hielden het ganſch ongeoorloft dien berg aan te taſten, maar lieten zich vergenoegen met de klontertjes, die de rivier uit dien berg ontſpringende afdreef; ja zy zouden liever oorlogen als dien berg aan te taſten om mynen daar in te *En waar toe zy het eertyds gebruikten.* graaven. Zy hielden dit metaal wel in waarde, doch men heeft niet vernemen konnen, dat ze eertyds iets anders daar van maakten, dan viſch hoeken, tot datze door de Makkaſſaren en Portugeezen wyzer gemaakt wierden.

Is een goutryk koper. In der daad is dit metaal voor geen *Electrum*, maar goutryk koper te houden, dewyl des zelfs vyfde deel geen gout is, en alle werken daar van gemaakt ſlaan zwart uit gelyk ander koper.

Een tweede ſoort door konſt gemaakt. *Electrum artificiale* is veel ſchoonder en koſtelyker dan 't voornoemde Natuurlyke, en daarom ook in veel grooter gebruik: Het gelykt wel rood koper, maar veel helderder van glans en blanker, met een geele weêrſchyn ſchier als een gloeijende kool, wanneer 't gepolyſt is. Het word op verſcheide manieren gemaakt, waar van deze de gemeenſte is, men neemt fyn gout van 23 of ruim 22 karaat, en fyn rood koper gelyk het Japanſche is, van ieder even veel en dat ſmelt men t'zaamen; als men meer *'t Hoe het bereidt wordt.* gout neemt, zoo word het *Suaſſa* donkergeel en zoo mooi niet: Andere neemen gout en koper even veel, een quartje fyn zilver, en de ſwaarte van 2 dubbeltjes fyn ſtaal, ſmelten eerſt het gout en koper t' zaamen, daar na het zilver, en ten laatſten doen zy het ſtaal daar in; doch zy moeten noch eenige handgreepen weeten, die zy voor ons verborgen houden, want onze goutſmeden, deze mengeling willende namaaken, bederven gemeenlyk den geheelen klomp, daarom men beſt by d' eerſte manier blyft.

De proef of het zelve goet is. Deze *Suaſſa* gepolyſt zynde moet altyd ſchoon en blinkend blyven, al komt 'er zout water en azyn op, ja ſterkwater en *Spiritus ſalis armoniaci*, want al wat

zwart

zwart of groen uitslaat, is geen opregt *Suassa*. Des zelfs gebruikt als gezegt is gansch gemeen by alle Oost-Indische volkeren, inzonderheit by de Maleijers, dewelke gladde hoepringen daar van maken om aan de vingers te draagen, kalkdoosen in de *Pinang*-bekkens, blikken om hunne krissen aan de scheede en aan 't onderste van 't hegt daar mede te bekleeden, en de groote Koningen ook drinkkoppen en bekers: Men schryft het zelve zoodanige kragten toe, die men voor waangeloovig zoude agten, niet te min is 't by die volkeren zoo ingewortelt, dat ze daar niet af te brengen zyn, roemende op de veelvoudige ervaring. Zeker indien de helft daar van waar is, zoo mogt men het billyk 't gout voortrekken, en 't is zoo veel wonderlyker, dat die kragten noch in 't gout, noch in 't koper afsonderling steken, maar eerst door vermenging verkrygen: Ik heb gezien, dat personen, die den mond verbrandt hadden met scherpe kalk, den zelven geneesden met een ring van *Suassa* in den mond te steken; hierom maken ze geerne kalkdoosjes daar van, waar in allerlei kalk onschadelyk word: Eenig vergift omtrent dit metaal komende doet het zelve verbleken, vreemde koleuren aannemen en knerssen; het waangeloof doet 'er by, dat de drager van dit metaal van veelderlei ongelukken zal bevryd zyn, en, zoo hem iets geraakt of eenige siekte overkomt, de ring zal aan de hand bersten. Daarom draagen de Maleijers en Makkassaren 't zelve zoo geern aan hunne krissen, en aan hunne wapenen, houdende zich daar door in den oorlog gelukkig, zoo lang de Hollanders hun niet overkomen, tegens welke zy geloven, dat zelfs hunne Duivels niet bestaan konnen.

En 't gebruik daar van. — *Bygeloof der Inlanders.* — *En waar voor zy het al gebruiken.*

Des zelfs waardy, als men 't koopt, is ten minsten het halve gewigt van gout, doch als men 't van hun hebben wil, zoo moet men 't gemeenlyk noch duurder betaalen: Veele van onze groote plegen de Rottangs, die ze in de hand draagen, met *Suassa* te beslaan, dewyl het onkostelyker is dan van louter gout, en niet te min schoonder van glans is, nooit uitslaat, en de handen niet besmet, gelyk zilver doet.

Deszelfs waardy en goet gebruik.

Quaad *Suassa* word gemaakt als men jong goud neemt van 17 of 18 karaat, te weeten daar onder ruim $\frac{1}{4}$ deel zilver is; want deze menging met rood koper geeft wel een *Suassa*, het welk zeer blank word, doch na 't polysten niet langer blinkt, maar strax als men het raakt swartachtig of donkerbruyn word, en de vingers zwart verft, doch t'elkens als men 't wryft weder blank word: Dit is by geval gevonden door d' ontrouw der goutsmeeden, die in plaats van oud jong gout naamen; egter hebben deze zwarte ringen noch hun gebruik, als men rouw draagt.

Welk Suassa *niet goet is.*

Electrum Antiquorum zoo als 't van d'oude Autheuren beschreven word, namentlyk een menging van 4 deelen gout met 1 deel zilver, is hedendaags onder die naam niet meer bekent, want de Maleijers noemen zulk een menging *Maas Mouda*, dat is, jong gout, van zyn jonge (dat is bleeke) koleur.

Noch een andere soort.

Zwart *Suassa* komt uit *Tonquin* en *Japon* zynde een slach van rood koper, 't welk van buiten altyd zwart is, maar als men 't wryvt, word het koperverwig, wiens menginge my noch onbekent is; men gebruikt het veel tot degen gevesten, beslag om Rottings en Wambais-knoopen, dewelke met goude bloempjes ingeleidt of verguldt worden, want het gout door 't draagen ligt afgewreven word: zommige zeggen dat het een mengzel van rood koper en yzer zy; andere dat het 't hart van 't roode koper zy: De Chinezen noemen diergelyk koper *Luykung tang*, dat is, Donder-koper, en zeggen, dat het d'oudste en beste kern van 't koper zy, van buiten zwart uitslaande, maar geenzints dat het van den donder afgeslagen wierde.

Zwart Suassa *van waar het komt, en waar toe gebruikt word.*

Aurichalcum sive Orichalcum Antiquorum schynt geenzins ons geel koper of messing geweest te zyn, 't welk door menschen gemaakt word van gemeen koper met *Cadmia* of *Chalmey* geverwt; maar een goudryk koper, 't zy natuurlyk uit de Bergen gehaalt, gelyk wy boven van 't Timorsche gezegt hebben, 't zy door de konst gemaakt, gelyk onze Oost-Indische *Suassa* is, want van dit rood *Suassa* schynen de Persiaansche Koningen hunne kostelyke drinkbekers gemaakt te hebben, die zy *Batiahas* noemden, hebbende de gedaante eener in de middel doorgesnedene pompoen, waar van

't Koper der Ouden hier by vergeleken.

wy noch het Maleitsche woord *Bateca* hebben, 't welk nu een Water-meloen beduid. Hier van schynen ook geweest te zyn de twee kostelyke vaten, Ezræ Cap. 8. dewelke de Koningen van Persien in den Tempel van Jerusalem vereert hadden: De text van Ezra aan het VIII. Hooft-deel, vs. 27. luid aldus: *Ende 2 vaten van blinkend goed koper, begeerlyk als gout.* In 't Hebreeusch staat נחשת מצהב, 't welk beter word overgezet, blinkend koper, gelyk de Grieken het ook overzetten, χαλκῦ στίλβοντος, dit woord στίλβοντος, afkomstig van στίλβω, geeft te kennen eene eigenschap het opregte *Electrum* toekomende, en niet geel, gelyk zommige Overzetters hebben.

En met Ezra Cap. VIII: 27.

Als mede 't Chasmal *by Ezech Cap I: 27.*

חשמל Chasmal by Ezech. in 't eerste Hooftdeel, vs. 27. is ook anders niet geweest dan een zulk *Suassa*, 't welk de Grieken overzetten ἤλεκτρον *Electrum*, gelyk zulks met bondige reden bewyst de geleerde *Sam. Bochardus* in zyn byvoegzel op 't *Hiroizoicum*, alwaar hy het woord חשמל Chasmal afbrengt van twee Chaldeeusche woorden נחש Nechasch en מלל Melal, rouw gout, zoo als het uit de mynen komt, waar mede t'eenemaal overeenkomen de woorden *Aurichalcum* en *Chalcochruson*: zoo is hy ook van gedachten en wel met goede redenen aangaande het woord χαλκολίβανον, *Chalcolibanon*, (waar van men leest in d'Openbaaringe Joh. I: 15. en II: 18.) dat het eigenste zy met *Chasmal* of *Electrum metallicum*, dat is, schoon gepolyst *Suassa*, 't welk wy boven de koleur van een gloijende kool of van gesmolten koper, zoo als 't in de gloed staat, gegeven hebben: Wy besluiten derhalven, dat het opregte *Electrum metallicum* een menging is van zuiver gout en koper, 't welk na het getuigenis van *Plinius* en der Ouden d'eigenschap heeft met zyn regenbogige verwen het ingegoten vergift te verraaden, 't welk de menging van gout en zilver alleen geenzins doet.

Ook in d' Openbaaringe Joh. I: 15. en II: 18.

Met deze Suassa *over een gebragt.*

Javaansche Suassa, *hoe gemaakt wordt.*

De Javanen maken hun *Suassa* aldus: Zy neemen fyn gout een reaal zwaar, een Ryxd. zilver, 3 fesjes *Brongo sari* of fyn geel koper, rood koper van ieder een quartloot ruim een dubbeltje, smelten dit al t'zamen, doch het loot doen zy niet eer daar by, voor dat alles in de vloed staat, dan gieten zy het tot staafjes en slaanze sagtjes met een hamer, doch zo draa zy zien, dat het scheurt, zoo leggen zy 't weder in 't vuur, en laaten het dan van zelfs kout worden, 't welk zy dikwils doen moeten, tot dat het zoo dun en breed worde, als zy 't begeeren; zy konnen 't zoo dun krygen als blik, waar mede men de kris-scheeden beslaat, en het laat zich ook soldeeren: Dit *Suassa* is by de Javanen in grooter waarde dan enkel gout, en hunne Keizer de *Susuhunam* draagt het meer dan 't gout: Zy maaken ook kalkdoosen daar van, dewelke den kalk zyne scherpheit benemen, 't welk ook doen de *Suassa*-ringen, als men ze in den mond houd.

En is by hun van groote waardy.

V. HOOFTDEEL.

Hoe eenige metaalen door den Spiritus salis *beproeft worden.*

Spiritus *salis hoe die op gout werkt.*

Spiritus salis communis doet de volgende werking op de metaalen: Op fyn gout doet hy niets anders, als dat hy 't schoon maakt:

Op slegt gout doet hy insgelyks.

Op zilver.

Op zilver, wort het swart, een weinig naar den blauwen trekkende als inkt.

Op Suassa.

Opregt *Suassa* blyft helder, en verandert gansch niet, 't welk dan eene vaste proeve van 't zilver is.

Op slegt Suassa.

Quaat of swartachtig *Suassa* eerst schoon gepolyst word door den *Spiritus salis* straks zwart.

Op Ceraunia *&c.*

Op 't *Ceraunia metallica* of 't Donderschopje, wort blauwachtig zwart, en droogt op als zout, in de kuiltjes van 't zelve Schopje word het regt blauw.

Een

Een ſtaafje van een ander Donderſchopje gewint niets blauws, maar word donker muſcus-grauw, daar wat paers onderloopt. *Op een andere ſoort.*

Electrum nativum van *Timor* word op 't vlakke koper rood, maar aan de zyde in de kuiltjes donkerblauw: Het Japanſch koper word eerſt donkerbruin, maar droogt geelachtig op. *Verſcheide veranderingen.*

Spiritus ſalis Armoniaci doet de volgende werken: Allerhande gout word daar door zuiver, doch aan 't jonge gout droogt het metter tyd blauwachtig op. *Spiritus ſalis Armoniaci hoe op 't gout werkt*

Zilver word vuilblauw; regt *Suaſſa* verandert ganſch niet, 't welk wederom een vaſte proef is. *Op 't zilver*

Quaad *Suaſſa* wort zwart met blauw gemengt: Donderſchopjes worden vuilgeel, om dat 'er gout onder loopt. *Op Suaſſa.*

Timorſch koper word roodachtig, en aan de zyden loopt 'er wat groen onder. Japanſch koper word donker paers, met weinig geel daar onder. *Op Timors koper.*

Naarder proef van *Spiritus ſalis communis*: Op zilver van een Spaanſche mat word hy zwart, op den derden dag de plek roodachtig, en aan de kanten blauw opgedroogt: Op 't Japanſche koper blyft de plek ſchoonrood en blinkend, en op den derden dag aan de kanten ſpaans-groen: Op het Tonquinſche zwarte *Suaſſa*, daar men knoopen van maakt, blyft het zwart en droogt zoo op. *Naarder proeven daar van op verſcheide metaalen.*

VI. HOOFTDEEL.

Zeldzaam Yſer in Indien.

ONs Water-Indien is van Yſer weinig voorzien, niet zoo zeer als of het de Natuur aldaar niet voortbrengt, als wel door d' onwetenheid der Inlanders, dewelke 't zelve uit allerhande yſer-ſteenen niet weeten uit te trekken. *Yſer word meede in Indien gevonden.*

Crimata een klein Eiland, ten weſten van *Borneo* gelegen, heeft veele Yſerſmids, die 't zelve uit de ſteenen weeten te trekken: Van daar komende Crimaatſche byltjes, die men om dezen geheelen Ooſt verhandelt. *Tot Crimata.*

Op *Celebes* Ooſt-kuſt in 't diſtrict van *Tambocco* valt ook veel yſer, waar uit men de Tambokſche ſwaarden maakt, door alle deze Eilanden bekent, doch ſlegte van alloy. *Op Celebes.*

Een beter ſlach valt in het naaſte Landſchap daar aan in 't Weſten geleken, rondom het binnemier van *Tommadano*, welkers ſwaerden en beter zyn en meer gelden dan ſes Tambokſche; want zy weeten door veelvoudig wellen het yſer zoodanig te bearbeiden, dat het zoo goet als ſtaal word, 't water uit het voorſchreve binnemeir veel daar toe helpende: De ſwaarden kan men daar aan kennen, dat ze omtrent den rug in de lengte veele bogtige aderen vertoonen, zynde een teken, dat ze dikwils gewelt zyn. Ik zal hier niet breed beſchryven, wat veranderingen al 't yſer in Ooſt-Indien onderworpen is, naamelyk dat dit duurſame metaal, 't welk de geheele waereld dwingt, in Indien ſo bederfelyk is door den roeſt, die 't geduurig plaagt, en, zoo 't in de vrije lugt ſtaat, binnen korte jaaren verteert, veroorzaakt wordende door de warme vogtige en doordringende lugt dezes lands, gelyk ik achte genoegzaam bekent te zyn: Ik zal alleenlyk hier aanhalen eenige zeldzaame ſoorten, waar van men zoo wel fabuleuſe als waarſchynelyke dingen verhaalt, gelyk 't zelve van d' Inlanders opgegeven word. *Waar het beſte valt.* *Verteert in Indien heel ligt en waarom?*

Ghiry is een Berg en opene Stad op d' Ooſt-kant van *Java* digt agter de koopſtad *Griſek* gelegen, waar op woont de *Penimbaan*, dewelke daar als Patriarch en Prieſterlyke Koning woont, die wegens zyne ſchynheiligheid en valſche wonderwerken van al dat Landvolk, zelfs van den grooten Keiſer of *Suſſuhunam*, voor een heilig *De berg Ghiry bewoont van een Heilige.*

 perzoon

Die de bygeloovige Javaanen misleid,

perzoon geagt word: Onder andere bedriegerijen verſchenkt deze baſtaart-heilig aan de vreemdelingen, en aan alle die hem bezoeken, zekere yſere ringen en armbanden, waar van de ring maſſief en d' armbanden hol zyn, gevult met eenige heilige aarde uit die plaats gegraven, daar hy woont; zommige ringen zyn dun en van binnen ganſch hol, zoo datze op 't water konnen dryven, 't welk het onwetende volkje voor een wonderwerk houd: Zy zullen nooit roeſten, en zy zyn goed voor beten en ſteeken van fenynige gediertens, desgelyks voor 't branden van kalk in den mond, gelyk boven gezegt is.

en de redenen waarom.

By nader onderzoek bevind men, dat dit alles bygeloovigheden en Moorſche bedriegerijen zyn, want die Paap maakt ze uit verroeſte ſpykers; dewelke hy uit zyn Tempel trek, noemende dat yzer quans-wys *Beſſi keling*, want het word hem gebragt van de kuſt van *Coromandel*, en de kragten zullen ze eerſt krygen door zyne beleſinge; het is waar zoo lang men ze aan de handen draagt, blyven ze blank, maar legt men ze heen, zoo roeſten ze als ander yſer; dit bedroog van bygeloof is de gemeene man onbekent, daarom laaten ze onze Chineezen hunne vrouwe draagen, jaa zelfs de ſlegte Chriſtenen dezelve noch al in waardy houden, geloovende dat de kragten der Natuur in dat yſer zyn. Zy willen ze echter niet ligt de vrouwen laaten draagen, maar eigentlyk mannen, en dat aan een voorſten vinger of aan den duim, waar mede zy de kris en andere wapenen vatten, om gelukkig in den oorlog te zyn. Ik vertrouwe dat ze dezelve tegen hnn Landlieden gebruiken, want dat ze tegen de Hollanders niet vermogen, heeft de voorſchreven Moorſche Paus tot zyn ongeluk ervaaren, als hy in 't jaar 1680. den 25 April met zyn maagſchap 50 weerbare mannen ſterk in perzoon op ons volk aanquam, dewelke door laſt van den *Suſſuhunam Amancurat* dien heiligen berg zoude beſtormen, om dat de *Tenimbahan* het heimelyk hielde met zynen rebel *Troenajaja*, en hem geen *Homagie* wilde doen: De Paap quam wel ſtoutelyk met zyn geſellen op ons volk aan, en doode een Duitſchen Capitein met 15 Zoldaten, dewelke door den drank verhittet wat onvoorzichtig op hem aanquaamen, doch terſtond wierd hy van onze muſquetten in zyn knie getroffen, dat men hem weder na zynen berg droeg, en de volgende nacht wierd hy door een *Madurees* op zyn kooi geponjaardeert. en des volgende daags zyne twee oudſte zoonen door *Amancourat* zelf op die plaats, daar ze onze Duitſche hadden nedergevelt; wordende aldus dat geheele heilige geſlagt uitgeroeit tot verwondering van geheel *Java*, daar menigmaal te voren des *Amancurats* vader dezen berg van *Ghiry* te vergeefs beſtormt had.

Deze heeft geen vermogen tegen de Hollanders, en word van hun t' ondergebragt.

En met al de zyne uitgeroeit.

Een ander bedrog van de zelve Heilig.

De voornoemde Paap plagt ook aan de vreemdelingen mede te deelen zekere witte aarde uit die heilige plaats gegraven, gelykende naar vuil Kryſtal of Alabaſt, dewelke hy de voornoemde kragten mede toeſchryft, en daarenboven dat ze met water gewreeven en ingenomen by de zuigende vrouwen de melk zoude vermeerderen: Van een ander zeldzaam yſer zie hier onder in 't XXXII. Hooftdeel van de *Dentritis metallica.*

Japanſch yſer hoe 't bereidt, en tot ſtaal gemaakt wordt.

De Japanders bereiden 't yſer aldus om houwers daar van te maken, tot platte ſtaaven geſmeedt begraven zy in 't in een moeraſſige plaats eenige jaaren, tot dat het ter dege verroeſt is, daarna herſmeden ze die, en doen ze weder in de moeras tot 8 of 10 jaaren toe, tot dat al het ſlegte yſer door den roeſt verteert zy; 't overige is dan zuiver ſtaal, waar uit zy hunne houwers maaken: zoo weeten ook onze Amboinſche ſmids uit d'oude en ganſch verroeſte hoepen de beſte *Parrangs* te maken; tot de ſnede neemen ze ſtukken van gebrokene Sineſche pannen, die men *Tatsjos* noemt, in plaats van ſtaal: de Singalezen neemen ook de meeſt verroeſte hoepen van ons volk, waar uit ze die koſtelyken loopen ſmeeden, dezelve dikwils over en weder overwellende tot een ronde ſtaaf, die zy dan booren: Het ſak-piſtool van de Heer *Rijcklof* van *Goens* was zoodaanig een loop, 17 duimen lang,

VII. HOOFT-

VII. HOOFTDEEL.

Van 't Metaal Gans.

't Siamsch Gans. *Hoe 't gemaakt word.* *Op Baly legt een groot stuk van 't zelve, 't geen geloost word uit de lucht gevallen te zyn,* *en waarom?*

IN *Pegu* en *Siam* is gemeen een Metaal, dat men *Gans* noemt, en schynt een mengeling te zyn van koper en tin, 't is rood als bleek koper en 't gaat voor geld, maar 't is verboden uit te voeren: Zy smelten het, en maaken potten daar van; misschien van dit metaal is dat groote stuk, 't welk heden op *Baly* te sien is, hebbende de gedaante van een massief wiel met een stuk van den as daar aan, van buiten blauwachtig of zwart uitgeslagen, het welk d'Inlanders zeggen uit de lucht aldaar gevallen te zyn. Andere geeven 't aldus op: By de stad *Pedijng* word de plaats getoont, daar dit ongemeen groot stuk metaal legt op de eigenste plaats, daar het neêr gevallen is, hebbende ter weêr zyden een groot *Martavaan* staan: Het wiel is den diameter omtrent 4 voeten breed, en de as ruim zoo lang, al van een stuk, en hedendaags blauwachtig uitgeslagen. Die van *Baly* geloven vastelyk, dat het een wiel van den Maans wagen zy, eertyds zoo helder schynende, dat het de nacht verlichte, doch als zeker Fielt op een tyd daar teegen aanpiste, op dit licht gestoort zynde, om dat het hem in zyn nachtelyke dieveryen belette, zoo is het van die tyd af verroest en donker geworden: Evenwel heeft nooit de Koning van *Baly* het hert gehad dat stuk van zyn plaats te brengen, of iets daar van af te kappen; maar heeft 't zelve aldus ter gedagtenis laten leggen; indien het waar is, dat het van menschen niet gemaakt is gelyk men ook geen reden weet te geeven, waar toe zoodaanig een onvormelyke klomp dienen zoude; zoo is 't waarschynlyk, dat het door een donder voortgebragt en aldaar nedergeslagen zy; waar van wy hier naa zullen verhaalen, dat dondersteenen van verscheide metaalen afgevallen zyn, en dat de donder ook groote steenen afslaat, kan men noch zien in de Stad *Grave*, daar in 't Choor van zeker kerk een zeer groote steen getoont word door den donder aldaar heen geworpen.

Gevoelen van den Schryver,

VIII. HOOFTDEEL.

Ceraunia, *Dondersteen*, Gighi gontur.

De Dondersteenen beschreven. *Waar van 2 soorten.*

DE Dondersteenen geloof ik, dat in Indien ruim zoo veel gevonden worden, en in meer soorten verdeelt, dan in *Europa*; Ik zal daar van aanteikenen, zoo veel ik in Indien ondersocht en bevonden heb, verdeelende dezelve in twee hooftsoorten, te weeten, 1. in *Ceraunium lapidem* of eigentlyken Dondersteen; 2. in *Ceranniam metallicam*, waar van in 't volgende Hooftdeel.

Hun onderscheit en koleur.

De Eigentlyke Dondersteenen zyn van verscheide gedaanten en koleur, doch zoo veel ik aangemerkt en ook van andere ooggetuigen verstaan heb; plegen ze alle de gedaante van een slaande of quetsend Instrument te hebben, als van een hamer, byl, beitel, pyl, gutse, &c. In *Europa* hebben ze zomtyds een gat, doch diergelyke heb ik in Indien noch niet gezien: zy zyn van koleur in Indien meest zwart als de gemeene toetsteenen, doch gladder en blinkender, zommige staalgroen, zommige ros met groen gemengt, weinige wit en half doorschynend als donkere krystallen; zy zyn alzoo hard als eenig keselsteen zyn mag, en men kan alle metaalen daar op toetsen.

Hun benaming in verscheide taalen.

Hun Naam in 't Latyn is *Ceraunius lapis*: By Plinius, *Ceraunia* en *Bœtylus*: in 't Maleitsch, *Gighi gontur* en *Batu gontur*: in 't Chineesch, *Luykhy*, dat is, Dondertand, want de Chinezen en Indianen gelooven, dat de donder een grooten kop heeft

Vreemd ge nelen d'r Indianen van dezelve.

heeft als een Stier, en dat de Dondersteenen zyn de tanden, maar de volgende metaalachtige zouden kiesen syn, dewelke hy uitspuuwt, als hy vergramt is, zynde het donderen volgens hun vermoeden anders niet dan het brullen van dien Stier: Zommige zyn zoo stout, datze voorgeven met eigen oogen gezien te hebben de gedaante van zulken Stier in een Donder-wolk, die zich opende; doch andere vergelyken hem by een Bak-oven: De volgende gedaanten van Dondersteenen zyn my voorgekomen, waar van ik zommige heb laten uitteikenen, gelyk hier nevens te zien is.

No. 1. is verbeeldt op de plaat L. by letter A.

1. Is een Dondersteen in de gedaante van een vlakke gutse 4½ duim lang, 2 vingers breed, doch aan 't bovenste eind wat smalder, daar hy vierkant en als afgekapt scheen, aan de zyde met stompe kanten, en in de midden dikst, doch hier en daar met tekenen als of 'er splinters uitgebroken waaren, dewelke misschien veroorzaakt zyn, als hy met geweldt in 't hout voer, hoewel men aan deszelfs keepen gissen konde, dat de steen uit veele schilfferen over malkander liggende gemaakt was, rondom het lyf gingen smalle bogtige streepen, als of de steen aldaar t'zaamen gezet was; en aan d'eene ne zyde was noch een andere ader, dewelke lootverwig scheen, ook eenigzins toetste als ysfer, wanneer men ze met de toetsteen treffen konde; zoo word ook de azyn, op deze ader gestreeken, ros, waar uit men mede oordeelde, dat 'er yseractig stof in dezen steen moest zyn, te meer dewyl hy een scherpe klank gaf, als men aan de kanten daar tegen sloeg; zyn koleur was doorgaans donkergroen, schier als groene kaas, en gansch niet doorschynend, en zo hard, dat men met een staal daar tegen slaande qualyk een vonksken vuur daar uit konde krygen. Alle metaalen daar op gestreeken toetsen zoo wel als de beste toetsteen, en ysfer daar op geslepen neemt van den steen niets af, gelyk van andere slypsteenen, maar het yser word scherp; weshalven men allerhand geweer daar mede aanzetten kan; aan 't gewigt was hy niet wel zoo zwaar als een gemeene keisteen, ook in 't gevoel zoo koud niet: Een linnen doeksken daarom genaait, dat het over al glad aanlegt, is op gloijende koolen zoo lang onbeschadigt gebleven, tot dat men 100 tellen konde, doch de steen wierd zeer heet, en het linnen rook ten laaste wat brandig: Dit houden d'Inlanders voor een vaste proef van een Dondersteen; doch ik heb ervaren, dat dit alle harde en gladde steenen doen. Hy is door den donder geslagen in een dikken yserhouten boom, die van boven neer gekloofd was, en in deszelfs hart stak deze steen op 't Eiland *Gape* op klein *Bangay* in 't jaar 1677. in Januarius, waar op ik dit Jaar-versken gemaakt heb.

Zyn gedaante,

Koleur.

Zy dienen voor toets,

en Slypsteenen.

Waar dezelve is gevonden.

ALs *Gapes* opperheer boog Voor *Kabonna* stoVt,
Voer Ik Door DonDers kraCht In 't hart Van 't yser-hoVt.

Want op den zelven tyd moeste de regte Koning van *Gape* vlugten voor den *Ternataan Cabondo*, die hem uit gesach verdreef, gemelde Konink wilde dezen boom omvellen, onwetende dat hy van den donder gescheurt was, om uit deszelfs hout *Nadjos* voor zyn Corre Corren te maaken, en zoo gebeurde het, dat deze steen gevonden wierd in tegenwoordigheid van eenige Duitsche borgers, die hem met groote moeite en smeeken van den Koning kreegen, dewelke verklaarden, dat hy liever een slaaf wilde missen dan dezen steen, gelyk hier onder zal gesegt worden.

No. 2. Op dezelve plaat by Letter B.

2. Deze heeft de gedaante van een kromme kleine vinger, doch achter wat breeder, schaars 2 duimen lang, gansch glad en pikzwart als een toetsteen, gelyk hy ook alle metaalen toetst, en omnaait zynde met linnen heeft dezelve proef uitgestaan als de voorige.

No. 3. Zyn gedaante.

3. Is op *Boero* omtrent *Tomahau* gevonden, door den donder geslagen in een *Pangi*-Boom, in de gedaante van een oude geschilde *Pinang*, te weeten als een stompe kegel, aan d'onder zyde met een kuiltje, ook pikzwart en glad, maar in 't midden van 't kuiltje, 't welk men aan den *Pinang* het oog noemt, klonk hy als klokspys, waar uit men vermoede, dat 'er koper in was.

Een vreemd voorval van dezelve.

Eenen *Imam* of Paap van *Tomahau*, die dezen steen gevonden en in den gordel om zyn lyf gedraagen heeft, verzekerde my, dat hy in den Madjiraschen oorlog eens

eens met een kogel getroffen wierd, en dat juist op die plaats, daar hy den steen droeg, dat hy omtuimelde, maar noch hy, noch de doek, daar de steen ingewonden was, zyn daar van bezeert geworden: Hy zeide ook, dat, hy hem in de hand houdende, de steen zoo sweete, dat de geheele hand daar van binnen nat wierde.

4. Uit 't verhaal van andere: Een andere dondersteen mede op *Boero* gevonden, als een klein wiggetje geslagen door een boom in de aarde; deze was aan d'eene zyde steen, aan d'andere zyde yser. No. 4.

5. Een ander dergelyke Steen, op *Amboina* gezien, was als een gemeen ei, of wat langwerpiger, mede pikzwart en glad, ook bequaam tot toetsen. No 5.

6. Van geloofwaardige ooggetuigen heb ik verstaan; dat een ongemeene groote dondersteen te zien zy in de stad *Grave*, te weeten in het Choor van een kerk aldaar, zynde ingemetselt in de plaats van de kerk, daar hy door den donder heen geworpen is, te weeten op den vloer, met het dikke deel in d'aarde; want hy heeft de gedaante van een Zuikerbrood, maar aan zyn dikste deel wel 1 en een half voet dik, van verwe donker met bruin en groen gemengt: deze, als het zeer regenachtig weêr is, sweet veele droppels, die op hem hangen. No. 6. *Een ongemeene groote.*

7. Een ander dondersteen, op *Ceilon* in de knie van een schip geslagen, hadde mede de gedaante van een wigge of beiteltje, en de lengte van een middel vinger; van gedaante wit en bykans doorschynend als donker krystal of als klaare keisteenen, doch mede zeer hard. No. 7.

8. Te *Goslar* in Saxen heeft men een dondersteen gehad, volkomentlyk als een wigge, een hand lang, achter wat smalder, van koleur wit en grauw door malkander gemengt als alabast, doch zeer hard: de eigenaar hadde hem omtrent de helft in zilver gevat, en aan een touwtje hangende, waar aan men heeft opgemerkt, dat hy zich t'elkens beweegde, als 'er een donder weêr was; maar op een tyd, als de huisheer niet te huis was, en een zwaar donder weêr quam, heeft hy (zoo men giste) zoo hard tegen de muur geslagen, daar hy tegen aanhing, dat hy zoo ver afbrak, als hy in 't zilver gevat was; Men zoude konnen gissen, dat hy aan die plaats, daar hy brak, lossely t'zaamen gezet was, of dat het geschiet zy door Antipatie, die dezen Martialischen Steen misschien met 't zilver heeft. No. 8. *Vreemd voorval van een Dondersteen.*

9. De Tamboksche dondersteenen zyn meest zwart als toetsteen, doch gladder; altyd in de gedaante van een slaand Instrument. No. 9.

10. Een andere dondersteen had de gedaante van een gemeene koks-byl, doch aan de sneede loopt hy mede wat bogtig als een platte gutse, 7 duimen lang, by de sneede 3 duimen breed, maar aan 't bovenste einde, 2, daar hy mede vierkant was, gelyk die van No. 1. zoo ook aan de zyden met ronde kanten, in de midden buikachtig met eenige keepjes, als of 'er schilfferen uitgebroken waaren: De koleur is niet eigentlyk te beschryven, doch ten naasten by kan men ze vergelyken met het zoute vleesch, 't welk aan de kanten wat groen en blauw is: Over 't geheele lyf met donkergroene stipjes, die hem ook groenachtig doen schynen: Overdwars loopen veele bochtige aderen, waar van de grootste rond loopen, d'andere zyn kort en afgebroken, witachtiger van koleur dan d'andere substantie, voorts hard, glad en blinkende als marmer, eenigzins een weerschyn van zich gevende; hy is gevonden op *Makkassar* door een boom in d'aarde geslagen, daar men hem gevonden heeft, na dat het donder weer voorby was; een Eigenaar van *Makkassar* heeft hem door gebrek van gelt aan my verkocht voor 10 Ryksdaalders, daar hy hem anders voor geen 20 zoude willen missen. No. 10. *Een ongemeene groote door den Schryver voor 10 Ryxdaalders gekogt.*

11. *Zeilerus* in zyner Zend-brieven eerste Deel, Brief 73. bladzyde 205. verhaalt, dat in *Pomeren* een groote Walvisch gestrandt zy, in wiens lichaam een dondersteen gevonden is. No. 11.

12. Te *Devonshire* in Engeland in 't Jaar 1622. is in den akker van *Robbert Piers* een geweldige dondersteen neêrgevallen, hebbende de lengte van 3½, de breette van No. 12.

 2½, en

2½, en de dikte ook van 2 en een half, voet; in hardigheit en verwe was hy een keſelſteen gelyk, hy wierd in veele ſtukken geſlagen, waar van ieder wat mede nam om voor wat wonders te vertoonen: Hy quam met zulken kragt om laag, dat hy wel een el diep in de aarde wierd geſlagen, zoo haaſt de gedagte ſteen neerlag, hiel de donder op.

Redenen van den Schryver wegens 't voortkoomen van de Donderſteenen.

Uit veele heb ik maar deze Exempelen willen aanhaalen, dienende mynes oordeels tot een genoegzaam bewys, dat de donderſteen geenzins voortgebragt word in d'aarde, daar men hem vind, als of het blixemvuur den zelven in dat ommeſien voortbragte, 't welk, wanneer het in d' aarde ſlaat, quanſuis der zelver zand doet gelyk glas ſmelten, daar het in 't tegendeel waarſchynlyker is, dat hy in de wolken voortgebragt word uit aardachtige en metaalachtige ſtof, de welke met de dampen uit de aarde opgetrokken, en daar na door de geweldige kracht des blixemvuurs geconcenteert en tot een ſteen geformeert wordt: Waarom hy nu altyd de gedaante van een ſlaand Inſtrument hebbe, moet men de verborgene eigenſchap van een Martialiſchen geeſt toeſchryven: Want in *ſecretiori Philcſophia* & *Magia naturali* leert men, dat alle Natuurlyke lichaamen geteelt worden, na dat de byſondere denkbeelden de Aſtraliſche invloeijingen by haar hebben, zynde de grond van de natuurlyke ſignaturen; want dat hy niet in de aarde uit zand voortgebragt wordt bewyſen genoegzaam zoodaanige ſteenen, die in een onbequaame ſtoffe (gelyk zoo wel groeijend als droog hout, 't vleeſch van de walviſch, &c.) gevonden worden.

Waar toe dezelve gebruikt worden, namentlyk voor Toets en Slypſteenen.

Van 't gebruik des Donderſteens zal ik alleen verhaalen, 't welk ik van d'Inlanders geleert hebbe, onbetwiſt latende wat daar van voor ſuperſtitieus te houden zy: Voor eerſts kan men alle donderſteenen gebruiken voor Toetsſteenen, want zy houden 't metaal vaſter dan de gemeene. De Mooren zetten hunne kriſſen daar mede aan, tot dat ze de regte ſcherpte bekomen, zy geloven, dat ze daar mede alle hard gemaakte vel konnen doorſtooten: Het grootſte gebruik, waarom zy by alle Indianen zoo hoog geacht worden, is tot het *Cabbal*, dat is, zich vaſt en onquetsbaar maaken, ſtout en moedig in den oorlog te zyn; 't welk nodig is voor die eenige ſterkte willen beſtormen, naar welke konſtjes de Inlanders inzonderheit tragten. Zekere *Sengadje* van *Waytina* op *Xula Mangoli* regeerende, heeft op een plaats, kort te vooren door den donder geſlagen, een wonderlyken donderſteen gevonden, dergelyken ik nooit geſien of gehoort hebbe; hy was als een dikke armring, daar men 3 vingers doorſteeken konde, de ring zelf was omtrent een vinger dik, rond, glad en pik-zwart, als of het zwart glas was geweeſt; hy wilde dien noch voor geld noch voor goede woorden overgeeven, maar droeg dien altyd in zyn gordel op den navel, als hy in den oorlog trok, en gaf voor, dat hy nooit eene wonde ontfangen had: Indien d' invloed der ſtarren hier toe niets vermag, en alles voor waangeloof gehouden word, 't welk ik egter niet en zegge, zoo dienen deze konſtjes ten minſten om d' inbeelding van den drager te verſterken, dat hy te ſtouter word, en met meerder moed aanvalt; anders moet het een Chriſten niet onbekent zyn, dat hy zyne overwinninge niet van eenig ſchepſel, veel min van een leveloſe ſteen, maar door een vaſt vertrouwen op God verkrygen moet; egter moet ik noch dit zeggen, dat dit gebruik al zeer oud is, want *Plinius Lib.* 37. *Cap.* 9. beſchryft uit *Sotacus* twee ſoorten van den donderſteen, zwarte en roode, de welke een byl gelyken; de zwarte zouden in gebruik zyn om de ſteeden te veroveren, en vlooten te verſlaan, de welke men *Bœtylus* noemt; maar de langwerpige ſlegs *Ceraunia*; ſtrax voegt hy daar by: Men heeft noch een andere *Ceraunia*, zeer raar en zelden te vinden, by de Parthiſche *Magi* hoog geacht, en word nergens gevonden dan op plaatſen door den donder geraakt; buiten twyffel is de Parthiſche *Ceraunia* geen ander, dan die *Sotacus* beſchryft.

Bygeloof der Indianen van de zelve.

Een Donderſteen hebbende de gedaante van een ring.

Overdenking van den Schryver omtrent dit waangeloof.

Plinius *aangehaalt.*

Mede tot hulpmiddelen gebruikt.

In water gelegt en gedronken, ook van buiten daar mede gewaſſchen, bluſt brandende koortſen, meeſt der geene, die by donder en kout regenweer naakt geloopen, en hun een koortſe over t'lyf gehaalt hebben.

In 't Vaderland leggen zommige Vee-Herders en Boeren den donderſteen in 't water

ter, en laaten de beesten daar van drinken, als ze eenige ziekte onderhevig zyn: Zoo heb ik ook in *Europa* gezien, dat Vrouwen, ontstekene en sweerende borsten hebbende, dezelve met dezen steen dikwyls bestreeken, om den brand te blussen.

13. Ik hebbe gezien een stuk van een Dondersteen, zwart en glad, bykans als een Toetsteen, omtrent *Baguala* door den Donder geslaagen tegen een harde klip op 't land staande, daar hy een scheur in gemaakt hadde, by dewelke men dit stuk vond; of de andere helft in de klip gevaren zy, is onzeker. No. 13.

14. Een *Patty* van *Tamilau* bewaarde een Dondersteen, vierkant en glad, aan 't eene grootste einde als een zwarte Toetsteen, aan 't ander als rood koper, doch hy wilde hem aan niemant van ons volk toonen. No. 14.

15. Zeker Inlander van *Nau* op de kust van *Hitoe* heeft in een klip by 't Zuiker-broodje op *Lariques* strand een diergelyken gemengden Dondersteen gevonden, daar in de Donder voor zyne oogen geslagen hadde; gelyk ook de *Patty* van *Tamilau* op zulken manier een gevonden heeft, deze was rond in de grootte van een Bas-kogel, d'eene helft als een zwarte Toetsteen, d'ander helft als rood koper; deze in water gelegt, en verhitte oogen daar mede gewasschen, heeft dezelve genesen: Doch als ik in 't jaar 1670. den zelven leenen wilde, hebben ze hem verborgen gehouden, voorgeevende dat hy verloren was; in 't gemeen gebruiken ze alle Dondersteenen in water te leggen, en 't zelve te drinken, ook van buiten daar mede te wasschen om allen inwendigen brand des lyfs te blussen; welke genezinge veel aangenaamer is dan met de volgende kopere Schopjes: Dit moet niemant vreemd dunken, dat een steen in 't allerheetste Element voortgebragt een anderen brand kan blussen, want het mindere altyd voor 't meerdere moet wyken, gelyk wy zien, dat het sonlicht een kaersse kan uitdoen, en de kalk op verbrande deelen gesmeert trek den brand uit: In ons Kruid-boek vind men ook Exempelen, dat de kleine bernnetels den brand van een ander blad uittrekken. No. 15. *Eene gevonden in de gedaante van een Bas-kogel.* *Hun gebruik in 't gemeen.* *Door den Schryver bekragtigt.*

In 't jaar 1690 heeft de donder in een schip omtrent het Eiland St. *Paulo* in de groote Zuid-zee zeilende, de groote steng in stukken geslagen, die van boven neêr viel; en dewyl men op den derden dag noch eenige swavelstank in 't schip vernam, wierde overal gezogt, tot dat men agter een kist den Dondersteen vond, die noch al stonk, doch de reuk verdween allenxkens: Hy was omtrent 4 duimen lang, agter rond en stomp, van voren spits, uit den grauwen blauwachtig. De schipper heeft hem mede naar Holland genomen. *Verhaal van een neder-slagen Donder-steen.*

De Schryver geeft ons hier een verhaal van de Dondersteenen, *over welkers voortkoomen van veele word getwyfelt; doch deze ter nedergestelde ondervindingen zullen veele swarigheden wegneemen, te meer, als men de redenen, hier gegeven, nagaat, dewelke altoos naar myn gevoelen, hebben bestaan, en met dees Schryvers meening ook overeenstemmen, daar op uitkomende*, dat alle de in de lucht opgetrokkene aardsche en metallische fyne deelen, die door de verdunning der lucht met de waterdeelen vermengt en dus opgevoert zynde, door de groote kragt van het onwederstaanbaare blixem-vuur ontmoet, dezelve in haar snellen doortocht aandoen, smelten, en tot een klomp doen stremmen na de grootte der stoffen, die door het zelve vuur bevat zyn, en door welkers kragt zy tot in de hardste stoffen door geslaagen worden, ontfangende zulke gedaanten en wezen, als de stremming der deeltjes en de vermenging der stoffen toelaaten: *Dus verre ben ik met den Schryver van een gedagte; doch de andere wyze komt my mede waarschynlyk voor, om dat ik 'er veele gezien heb, die door smelting ongelyk zydiger en ruuwer, ook van aardachtiger stoffe my voorkwaamen, dewelke ik my verbeeld' op deze wyze te geschieden: Namentlyk*, dat het blixem-vuur, in een lucht zuiverder van aardsche stoffen, de deeltjes in hout, steen, of metallische lichaamen, in de aarde ontmoetende, doet smelten, en om haar beslootenheit zoo tot ruuwer en ongeregelder klompen doet stremmen. *Welk gevoelen mede plaats kan hebben, schoon de Schryver het zelve verwerpt; waarom wy gelooven, dat de geregelde figuuren in de open lucht, en de ongeregelde klompen in de aarde gevormt zyn: De* Hr. Rumphius *geeft ons eenige afbeeldingen der geene, die hy heeft beschreven, doch niet alle; wy zullen, om dat gebrek te vullen, gelyk wy in de voorgaande Hooftdeelen hebben gedaan, eenige van die wy bezitten vertoonen. De eerste soort van den Schryver is afgete-*

getekent op de plaat L. *by leter* A. *en de* 2[de] *soort by letter* B. *Waar by wy 'er een voegen met* No. 1. *verbeeld, omtrent een vinger lang en dik, naar onderen toe wat dunner loopende; zynde graauw van koleur, hebbende in 't midden over langs heene eene vooren of kerf, ter wederzyde gerimpelt en eenigzins geplooit. Zyn stof is heel hard, doch een der zelver doorslaande, bevond' ik die bros en glasachtig, en met straalen uit het middelpunt naar buiten schietende, als hier by* No. 2. *afgebeeld is.* No. 3. *is een andere, doch kleinder soort, gloejend bruin en doorschynend van koleur, dog veel vaster en harder als de voorgaande: Wy hebben een van dezelve dwars doorgeslaagen, en bevonden, dat uit een wit middelpunt zyn straalen alle blinkende naar buiten liepen, gelyk te zien is by* No. 4. *en wanneer ik een ander in de langte kloofde, bevond' ik dat dezelve mede uit het genoemde middelpunt naar buiten liepen, als te zien is by* No. 5. *Waar uit wel ligt te besluiten is, dat zy door eene schielike smelting en stremming geformeert zyn. Die afgetekent staat by* No. 6. *is een van een andere gedaante, namentlyk onder plat, topsgewys opgaande als een Zuikerbrood, doch dikker en stomper van gedaante, hebbende vyf ribben, ieder tusschen twee naaden of voor en heen loopende, beginnende van het toppunt af, en eindigende in 't midden van het onderste platte deel; zie hem verbeeld by* No. 7. *van deze is een andere soort, afgetekent by* No. 8. *die een weinig platter is als de voorgaande, en tusschen zyn ribben als met een net, 't geen witter als de grond is, omvlogten: Hy heeft de koleur en hardigheit van een Vuursteen. Die by* No. 9. *verbeeld, is noch een ander soort, wat platter en zoo geregelt niet als de voorgaande, en mede vuursteenachtig. Van deze heb ik noch meerder soorten, doch alzoo zy maar weinig verschillen, laaten wy het hier by blyven, en vertoonen noch een van die soorten, die wy geloven door 't Blixem-vuur in de aarde gevormt te zyn; zie hem verbeeld by* No. 10. *Hy is ongelykzydig, bobbelig en geperst, waar door hy noch week zynde, op twee plaatzen is geborsten, en een van dezelve hier duidelyk te zien; Hy is mede Vuursteen hard, doch met een glanssige Kastanie bruine korst omtrokken: Wy zouden meer voorbeelden konnen geeven, doch alzoo op deze plaat ook moeten koomen de zoo genaamde Donderschopjes, zullen wy hier mede eindigen.*

IX. HOOFTDEEL.

Ceraunia Metallica: *Donder-Schopje.*

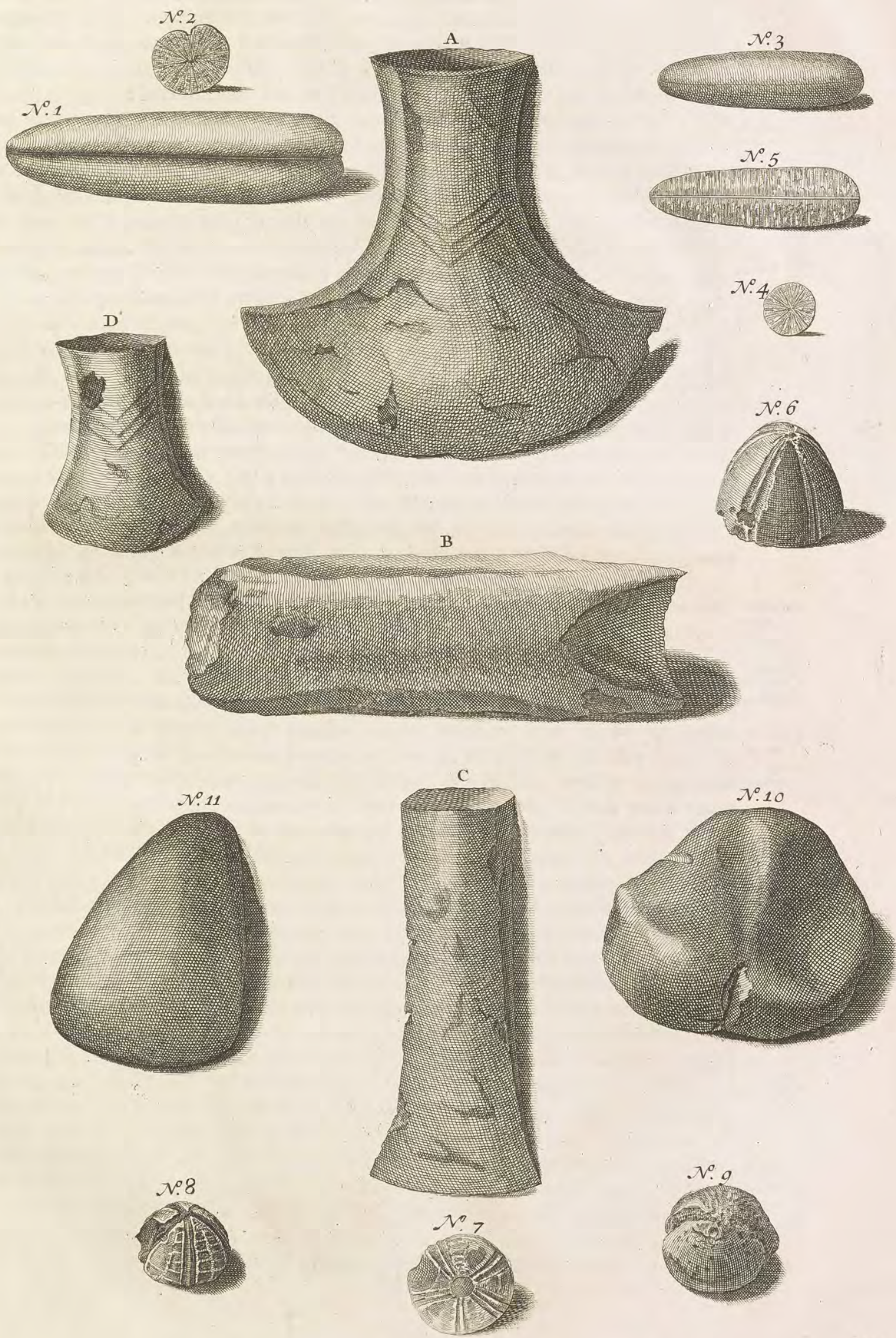
De Donder-schopjes beschreven.

DAt steenen in de Wolken voortgebragt worden is mynes eragtens nu genoegzaam bekent, en by 't meeste zoo geleerd als gemeen volk aangenomen; maar dat metaalsche lichaamen in de Donder-wolken geteelt worden is mynes wetens in *Europa* noch weinig gehoort, en zal misschien ook beswaarlyk aangenomen worden, te meer als men hoort en ziet de wonderlyke gedaante van dit slag van donder-steenen, dewelke zoo natuurlyk onze huislyke Instrumenten verbeelden. Ik bekenne, dat het my qualyk kon wysgemaakt worden, doe ze my eerstmaal getoont wierden, te meer als zommige van onze Werkbaasen aannaamen, zulke dondersteenen naa te maken, 't welk zy egter niet volbrachten, doch ik versekere den Lezer, dat ik my hier in niet onachtzaam of ligt gelovig gedraage, maar alles eerst nauwkeurig en uit zoodanig ooggetuigen, die my geloofwaardig toeschեenen, ondervraagt hebbe: Ik zie ook geen swarigheid, waarom niet zoo wel metallische als aardachtige en steenachtige stoffe met de dampen uit de bergen in de wolken zoude konnen opgetrokken, en door 't donder-vuur tot een steen gesmolten worden, als men overdenkt, dat de bloedige en veel verwige regen, die men zomtyds gezien heeft, geen andere oorspronk kan hebben als van diergelyke aardachtige dampen: Maar hier in leide de grootste swarigheid, hoe dit slach van donder-steenen, die ik van hun gedaante Donder-schopjes noeme, die wonderlyke gedaante van onze huislyke Instrumenten verkreegen; doch ik bekenne, dat ik my liever over de ondoorgrondelyke kragten der natuur verwondere, dan met een al te naukeurig ondersoek in d'een of d'ander dwaling vervallen wil; het naaste, daar ik my aanhoude, kan men haalen uit de *Philosophia secreta Veterum sive Magia naturali*, dewelke leert, dat alle menschelyke konsten, weten-

De reden, waarom te gelooven is, dat dezelve in de lucht gebooren worden.

De swarigheid.

Door Natuurkundige reden opgelost.

N°. 2
A
N°. 3
N°. 1
N°. 5
N°. 4
D
N°. 6
B
C
N°. 11
N°. 10
N°. 9
N°. 8
N°. 7

wetenschappen en daar toe behoorende werktuigen, die tot het tydlyke leven dienen, oorspronkelyk den Mensch invloeijen door 't gestarnte, na dat hy 't zelve gunstig of ongunstig heeft; waar uit men dan besluiten mag, dat dien Astralische smid, die den Menschen ingegeven heeft, hoe ze hamers, beitels, en diergelyke instrumenten tot het smeeden nodig zullen maken, ook in 't Donder-vuur, waar over hy 't gezach heeft, dergelyke instrumenten zonder Menschen handen maken kan, gelyk men ziet, dat veele planten de gedaante van eenig huisraad of oorlogs wapenen hebben; zoo dat ieders gestarnte de dingen op aarden formeert naar de schets, dewelke haar Godt in de eerste Schepping toegeeigent heeft: Ik zal dan den Leser hier na malkander voorstellen eenige van zulke metallische Donder-steenen, dewelke my getoont zyn, en waar van ik gehoort heb, latende een ieder zyn oordeel vry, en 't nader onderzoeken bevolen. Myn is een Donderschopje voorgekomen, hebbende zeer net de gedaante van een schopje uit den ronden vierkant, met een stuk van een steel daar aan, aan de scherpte was het 5 vingers breed, aan de zyden 3 vingers hoog, en de steel noch twee vingers lang, en binnen hol; in 't eerste aanzien was 't vuilzwart als verroest koper, en stonk ook gelyk ander koper, dat men met vette of sweetige handen aantast, maar geschuurt zynde kreeg 't de koleur van gemeen rood koper, doch wat bleeker en naar 't geele trekkende, behoudende hier en daar eenige swarte plekken of kuiltjes, die men niet schoon konde krygen, en scheenen van andere substantie te zyn: Omtrent de sneede was 't redelyk scherp, en harder als gemeen koper, ter weerzyden van den steel liepen 3 of 4 uitbuilende aderen naar de kanten van 't Schopje toe; aan de eene zyde zeer eenparig, als of ze van Menschen handen gemaakt waren; de steel was als gezegt is hol, doch de holligheid liep aan d'eene zyde wat krom in 't Schopje, de steel was ook niet rond, maar gedrukt aan weêrzyden met een stompe kant, en aan de bovenkant van 't huisje liep hy ook onordentelyk.

En voorbeelden bevestigt.

Een vreemd Donderschopje beschreven.

In 't jaar 1679 zond de Koning van *Tambocco* eenige gesanten naar *Ambon* om eenige gescheften te verrigten, dewelke dit Schopje mede bragten, en van dewelke ik het met groot vleijen en goede betaaling gekregen hebbe; deze verzekerden op hun manne waarheid, dat dit Schopje gevonden was voor 3 jaaren omtrent *Tomadano* een Negory van Celebes Oost-kust, daar een groot Binnemeir en veel yser-hutten zyn, zoo dat schier de heele Negory uit ysersmeden bestaat; als nu in 't zelve 1676ste jaar op zekere nacht een swaar Donder-weêr voorgevallen was, en de *Badja* van dien plaats des morgens uitging om te zien, waar de donder geslagen hadde, vond hy eenige boomen in stukken geslagen, en daar by een kuil vol slykig water, 't welk men te voren nooit gezien hadde, daar in hy zoo lang met de voeten omwroete, tot dat hy dit Schopje vond; Twee jaaren daar na hebben hem die van *Tambocco* 't zelve afgenomen, als zy hem den Oorlog aandeden, en dewyl ik met den *Badja* van *Tambocco* in goede kennis stont, en hem al eenige jaaren om diergelyke Dondersteenen moeilyk gevalle hadde, heeft hy zich bewegen laten 't zelve voor my af te staan: Het genoemde Donder-schopje nu hier aangebragt, en aan onze Werkbaasen getoont zynde, konden ze 't zelve anders niet aannemen dan voor een werk van Menschen handen gemaakt, wordende meest daar toe beweegt door de vier voornoemde vooren of aderen, die zoo eenpaarig liepen, als ook door de holligheid des steels: Zy hebben 't ook nader getoetst, en bevonden 't zelve van ongelyke substantie, te weeten aan d'eene kant harder dan aan d'ander, in de kuiltjes zoo grof en swart als roestig yser: Zy onderzochten ook de kanten van den steel, die niet gesoldeert was, doch bevonden daar geen teken van, besloten derhalven, dat het moest gegoten zyn, 't welk ook niet mogelyk schynt, dewyl de holligheid zoo krom liep: De brengers of *Tamboccanen* lachten ze wat uit, vraagende wat doch de Menschen in hun land bewegen zoude een zulk onbruikbaar werkstuk te smeeden of te gieten, 't welk noch tot graven noch tot vegten bequaam was, en dat noch in een land, daar men yser overvloedig heeft, en of ze niet zagen, wat moeite en arbeid het een Mensch kosten zoude een zulk on-deu-

Word door eenige gesanten medegebragt, en aan den Schryver verkogt.

Verhaal hoe het zelve gevonden is.

Waarom het voor een natuurlyke te houden zy.

Redenen der Indiaanen over 't ongeloof der Christenen van 't zelve.

deugend en onordentlyk werkſtuk te vervaardigen, inzonderheit de voornoemde uitſtekende aderen, die doch tot de volmaaktheid of mooijigheid van 't werktuig niet met al doen, daar 't werktuig zelfs zoo onordentelyk, vol kuilen en bogten was: Daarenboven was 'er by hun en hunne voorouders geen geheugenis, dat by hun dergelyke wanſchiklyke werkſtukken noch van koper noch van yſer gemaakt waren; om nu te keuren van wat ſubſtantie dit Koperſchopje was, dewyl ik dikwils gehoort hadde, dat het meeſte metaal door den Donder afgeſlagen, ongeſmedig of brokkelig was, zoo heb ik van de bovenkant des ſteels een ſmal riempje laten afzaagen en 't zelve ſmeeden, 't welk ons ten tweedemaal met byvoeginge van eenig *Borax* gelukte, wordende een vierkantig ſtaafje, 4 dwars vingers lang en een ſchat dik: Ik liet ook een ander ſtaafje van gemeen rood koper en van dezelve grootte maken; hier aan bevonden wy eerſt eenig onderſcheid in de koleur, zynde 't Donder-koper bleeker en geelder dan 't gemeene, aan gewigt verſchilden ze niet veel, behalven dat het Donder-koper omtrent een ſtuiver zwaarder woeg, maar 't meeſte onderſcheid beſtont in den klank, dewelke in 't Donder-koper veel fynder en helderder was, dan aan 't gemeene, den klank van 't gout nader komende, weshalven wy oordeelden, dat 'er gout moeſte onder ſchuilen, gelyk het ook met *Spirites Salis* beſtreeken zoo zwart niet uitſloeg als 't gemeene.

Proef van den Schryver genoomen die het feinder bevind, dan ander metaal.

Een myner knechten geboortig tot *Loebo* of *Tolcebo*, een Landſchap gelege in de groote Zuid-bocht van *Celebes*, verhaalde my, dat in 't zelve Land een rivier zy, roodachtig water voerende, en af komende van een gebergte, daar yſer en koper valt; langs dezen rivier zeide hy met zyn Oom gereiſt te hebben, en komende aan een plaats, daar zy wiſten, dat de Donder te vooren geſlagen had, vonden ze een ſchuinſe ſcheur of groeve in d'aarde, daar ze naar groeven, en een donderſchopje, ten naaſten by met het voorgaande overeenkomende, zyn Oom liet het zelve ſmelten, zonder daar iets by te doen, en maakt 'er ringen van, die hy aan den voorſten vinger droeg om gelukkig in den oorlog te zyn.

Verhaal van een Donder-ſteen, waar van ringen gemaakt wierden.

Een Amboinſch burger geboortig van *Makkaſſar* verhaalt, dat hy verſcheide donderkylen in zyn Land gezien heeft van een metaalachtige ſubſtantie, van 't bovengenoemde Schopje merkelyk verſchillende, te weeten, de ſubſtantie, gelykt zomtyds naar klokſpys of zoodaanig metaal, waar van men de geſtukken giet, zommige van yſer, zommige van yſer en koper gemengt: Zy hadden de gedaante niet van een ſchopje maar van een wigge of kyl, evenwel boven in twee ooren geſpleeten: Alles was brokkelig, en liet zich niet gieten, ten waare men ruim de helft gout daar onder deede.

Een ander verhaal van dier-gelyken metaaligen ſteen.

Hier tegen verhaalt zekeren Sinees Soon op *Makkaſſar* woonachtig, dat hy meer zulke donderſchopjes gezien hadde van dezelve ſubſtantie en fatzoen als 't myne; onder anderen hadde de donder eens geſlagen door een groote Waringe-boom, eertyds voor het Konings-huis op *Bontuala* ſtaande, daar men vermoede, dat de voorige Koningen hunne ſchatten begraven hadden: *Radja Palacca* liet op dien plaats zoeken, na dat de boom omgekap was, daar hy een deel van den ſchat vond nevens een zoodaanig Schopje, 't welk hy aan de Nederlandſche Præſident toonde, om hem te overtuigen, dat zoodanige dingen met den donder afgeſlagen wierden: Gemelde *Radja* wilde het laaten ſmelten om een beſlag tot zyn kris daar van te maken, maar het wilde niet vlieten tot een klomp, hoe men het ook maakte: Hy had 'er noch verſcheide andere gezien, zommige rood zommige geel van verſcheide gedaanten, en dat meeſt alle donderkylen op *Makkaſſar* neêrvallende of metaalachtig of met metaal gemengt waaren, gelyk hy ook op *Java* een zulk Schopje gezien hadden omtrent de Stad *Demack* door den donder afgeſlagen; Gemelde *Radja Palacca*, zynde een ſtout Krygsman, wiens dapperheid in den Javaanſchen oorlog genoegzaam gebleeken is, draagt (zoo men my berigt) geduurig aan zyn lyf een zulk donder-ſchopje, wanneer hy in den Oorlog is, en men weet niet, dat hy ooit gequetſt is, hoewel hy in 't gezigt van onze duitſche Officiers veele ſtoute aanvallen op den Vyand gedaan heeft, op hun aanvallende half gekleedt, en ſlegts gewapent met een ſchildeken, zabel en toraan in de

En door meerder voorvallen beveſtigt.

Des zelfs verſchil in gedaante, koleur en ſtoffe.

de hand: Diergelyks hoorde ik van de Tambokſche Geſanten in hunnen oorlog met die van *Boëton* gevoert, doch dewyl daar onder ſchyn van eigen roem liep, heb ik 't zelve hier niet mogen aanhaalen.

Proef van den Schryver genomen in 't ſmelten van een andere ſoort,

Noch heb ik een klontje metaal gekregen omtrent een once zwaar, van buiten zwart, vuil en vol kuilen, binnen roodachtig als koper, zynde een gedeelte van een ſtuk door den donder op *Totoli* afgeſlaagen, op *Celebes* Noord-Weſt-hoek gelegen; dit heb ik ook met *Borax* laaten ſmelten, maar bevond het ganſch ongeſmeedig, hoewel het tot driemaal hergoten wierd, krygende van ieder hamerſlag een borſt; doch van 't zelve ſtuk heb ik een gekartelde ring, die met byvoeginge van de helft gout gemaakt is.

Het boven beſchreeve Schopje in 't jaar 1681. onder myne andere Rariteiten gezonden aan *Coſmus* de derde groote Hartog van *Toſcanen.*

By de letter B. is de Donderſteen van *Bangay*, en is dezelve met die by letter B. in 't voorgaande Hooftdeel is aangetekent.

No. 2. *zie de plaat* L. *by letter* C.

2. In 't voornoemde jaar 1679. heb ik bemachtigt het tweede Schopje van dezelve Tamboecaanſche Geſanten: Dit was wat kleinder dan 't eerſte, 't was van voren niet vierkant, maar rond met een ſcherpe ſnee, en zoo hard, dat men qualyk iets daar van ſchrabben konde: Zyn ſubſtantie was noch bleekgeeler, ook met verſcheide plekken en kuiltjes, die zich niet glad lieten ſchuuren, waar uit men bemerkte, dat het een gemengt metaal was, van de ſteel liepen ook ter wederzyden twee kromme en verhevene aderen zikkels wyze naar de kanten toe; de ſteel was uit den ronden wat plat gedrukt met eenige aderen, en van binnen hol, en daar in ſtak een ſtuk hout, 't welk de verkopers my niet wiſten te zeggen, hoe het daar in quam; zy vermoeden egter dat iemand hunner Koningen een ſteel daar in moeſt gemaakt hebben om in de hand te draagen, 't welk ook waarſchynlyk was, want het ſtukje uitgehaalt bevond men goed *Ciaten*-hout te zyn, met een mes geſneden en naar de holligheid geſchikt: De verkopers zeiden, dat de donder het door den kop van een Os in de aarde hadde geſlagen, en woog omtrent 8 onçen, breed zynde ruim een hand, en half rond toelopende gelyk een halve maan: De ſteel had ook twee tuiten of knoopen by ieder ſcherpe kant.

Zyn gedaante en ſlof omſtandig beſchreeven.

No. 3. *is een andere ſoort.*

3. Het derde Schopje heb ik gekregen in 't jaar 1683. mede van *Tambocco*, en gekogt voor 6 Ryxdaalders. Dit was grooter en zwaarder dan de beide voorſchreevene, anders van 't zelve fatzoen, voor rondachtig met diergelyke verhevene aderen van den ſteel afkomende, en naar de kanten loopende: De ſubſtantie verſchilde wat van de voorgaande, want zy geleek beter naar klokſpys dan naar koper, en aan de kanten waaren eenige hoeken uitgeſtoten, op de vlakte waaren zwartachtige plekken, en 't rook ſterk als koper; het is gevonden op *Bonſora*, 4 mylen bezuiden *Tambocco* gelegen, in een harde ſteenachtige grond, door den donder vry diep ingeſlagen: Dit Schopje is in 't zelve jaar gezonden onder andere Rariteiten aan den Heer *Chriſtiaan Mentzelius* Cheurvorſtelyke Raad en Lyf-Medicus tot *Berlin.*

Waar het zelve gevonden is.

No. 4. *zie de afbeelding op dezelve plaat by letter* D

4. Dit was het kleinſte Schopje van allen, 2 vingers breed en 2 leeden lang, met een natuurlyk gat aan d' eene zyde van den ſteel, die zeer plat en gedrukt en hol was, met ſcherpe kanten aan de zyden, hebbende aan ieder zyde maar een ader of ribbe: Het voorſte liep uit den ronden plat toe, redelyk ſcherp, doch met een uitgeſtoten hoek: De ſubſtantie was gemengt van koper, ('t welk zoo hoog toetſte als gout) en van yzervlekken. Het is door de Alphoerezen agter *Tambocco* gevonden, door den donder geſlagen in den palmyt van een Calappus-boom, wiens geheelen kruin de blixem verzengt had: Drie eigenaars na malkander hadden het aan hun kriſſen gedragen, waardoor 't zoo glad en zmeerig was, dat het geverniſt ſcheen.

Hoe, en waar het gevonden is.

Zie boven in 't VII. *Hooft-deel.*

Van het monſtreuſe ſtuk koper of klokſpys, hebbende de gedaante van een wiel, door een onweêr op *Baly* neêrgeworpen, zie boven in 't VII. Hooftdeel, handelende van 't metaal *Gans.*

De redenen der Indiaanen,

In 't voorgaande Hooftdeel is geſegt, dat alle deze Heidenſche en Moorſche Inlanders den donder de gedaante van een Stier of Paarde-kop toeſchryven, en dat onder ande-

andere deze Donderschopjes zyne kiesen zyn, die met den steel of 't holle deel in 't kakebeen steeken, en die den donder uitspuuwt, als hy zeer vergramt is: Met beter reden kan men gissen, dat by 't blixemvuur een sterke wind zy, die van agteren deze schopjes voortdryft, en daar door deze holligheid maakt; ondertusschen dat het omstaande blixemvuur die stoffe van buiten t'zamen houdt, en de snee formeert, gelyk men aan zommige geschotene kogels ziet, die van agteren een kuiltje hebben, als ze in een zuivere aarde vaaren. Van 't gebruik is schier 't zelve te zeggen, 't geen wy boven van de Dondersteenen gezegt hebben, te weeten, dat zy ze aan 't lyf draagen, of ringen daar van maakende dezelve aan den voorsten vinger steeken, als zy ter oorlog gaan, inzonderheit als zy iets bestormen willen: Zy zyn zoo zeer versot op deze dingen, dat men ze niet dan met vleijen en groot gelt, of anders door openbaaren oorlog van hun bekomen kan; inzonderheit is van dat goetje veel in onze handen gevallen by de heerlyke overwinninge, die wy in 't jaar 1667 op *Boeton* over 't groote Makkassaarsche leger behaalt hebben: Want geen Natie zoo veel met oorlogs kunstjes omgaat, als die van *Makkassar* en andere Inwoonders van *Celebes*; daarom het ook den gemeenen man ongeoorloft is deze dingen by hun te hebben of te verbergen, maar zy moeten ze aan hunne Oversten of *Radjas* geeven; jaa zoo zy in een misdaad des doods vervallen waaren, zy zouden dikwyls hun leven behouden met het vereeren van een Dondersteen: naar hun geloof maken ze den dragenden niet alleen stoutmoedig en *Cabbal* of onquetsbaar, maar ook de stukjes van een zulk Schopje in een krishegt verborgen, en den kris met een Dondersteen aangezet, doen het zelve door alle betoverde vastigheid doordringen: Desgelyks onder 't gieten van kogels eenige stukjes van donder-koper onder 't lood gemengt doen dezelve door alle wapenen en vastigheid doordringen. In de Medicynen gebruikenze deze Schopjes op dezelve manier, gelyk die Dondersteenen, leggende dezelve in 't water, eerst een weinig in 't zelve wryvende, waar van ze dan iemand te drinken geeven, en van buiten daar mede wasschen, die met een heete koortse bevangen is om allen inwendigen brand te blussen, doch dit water zoude my niet lusten wegens den lelyken koperachtigen smaak, die het daar van krygt, en ik zoude in dat geval liever de Steenen gebruiken.

En die des Schryvers behaalt.

De Schopjes met de Dondersteenen over een gebragt.

En 't waangeloof der Indiaanen aangewezen.

Ook haar gebruik in de Medecynen.

Georgius Agricola Lib. 5. de ortu subterran: refert hæc ex Avicenna: Avicenna verò inquit, in Persia decidunt, cum coruscat, corpora ænea & similia sagittis hamatis, quæ in fornacibus non liquescunt, sed eorum humor in fumum resolvitur, terra autem residua fit cinis. Decidit quoque prope Lurgeam ferri massa quinquaginta librarum, quæ præ duritie frangi non quivit; cujus pars ad Regem Torali est missa, is verò ut enses cuderentur jussit; sed illa nec frangi nec cudi potuit. Adhæc Lydiatus de fontibus Cap. 6. refert, in Hispania massam lapideam venis metaillicis insertam, è nubibus delapsam fuisse,

Verhaal van Georgius Agricola.

Welke woorden in Duisch overgeset aldus luiden: *Georg. Agric. de ort. subterr.* verhaalt het volgende uit *Avicenna*: In Persien, als het blixemt, vallen kopere lichaamen af, gelyk gehaakte pylen, dewelke in geen smeltoven willen smelten, maar haare vogtigheid verdwynt in rook, en d'overschietende aarde word tot asch. Zoo is mede by *Lurgea* een groot stuk yzer afgevallen 50 pond zwaar, 't welk wegens de hardigheid niet heeft konnen gebroken worden; hier van een stuk aan den Koning van *Torali* gezonden, zoo heeft hy belast, dat men daar van houwers zoude maaken, doch men konde het wegens des zelfs hardigheid noch breeken noch smeeden. Verder verhaalt *Lydiatus de Fontibus* in 't VI Hooftdeel, dat in *Hispania* een steene klomp nedergevallen zy uit de wolken, dewelke met metallachtige aderen gevult was.

Die het uit Avicenna *heeft.*

Ook Lydiatus *de* Fontibus.

Sterkwater op een *Ceraunia Metallica* gestreeken, en een eetmaal daar op gestaan hebbende vertoont zich aldus: Na 6 uuren word het een weinig groen over 't meeste lichaam; in het tweede eetmaal trok het naar 't spaansgroen, doch daar onder liepen tweederlei plekken; zwarte en bruine: De zwarte vermoedt men van een aardachtige substantie, en de bruine van een yzerachtige te komen: In 't midden waaren nog eenige

ge plekken ongeverft, het welk zoude moeten gout zyn. Op den zelven tyd op gemeen koper gestreeken wierde het donkergroen; en aan d' eene zyde zwartachtig.

De Schryver geeft ons hier de Donder-Schopjes, *die ook* Donder-Beitels *genoemt worden; deze bestaan meest uit metaalstoffen; waar van ik veele soorten hebbe gezien, van gelyke koleur en gedaante, in 't Kabinet van den Hr. Capitein* Krytsmar; *doch alzoo dezelve meest onder de buitenlandsche Lief hebbers verstrooit zyn, heb ik 'er geene konnen bekoomen, als die verbeelt is op de plaat* L, *by* N°. 11. *hy is gitzwart van koleur, blinkende, en heeft, naar ik uiterlyk bespeuren kan, geen metaal in zich: Hy is mede van een Indiaan uit waangeloof om zyn hals gedraagen, die om hem te behouden zyn leven verliet, ten welken einde daar boven een gaatje dwars is doorgeboort. De Hr.* Rumphius *geeft ons maar van de zyne twee afbeeldingen, waar van de eerste is aangewezen op dezelve plaat by letter* C. *en de andere by letter* D.

X. HOOFTDEEL.

Auripigmentum Indicum. *Maleitsch*, Atal.

OP *Java* vind men een soort *Auripigmentum pallidum*, 't welk onze Schilders *Opermont* en *Realgar* noemen, zynde geele steenachtige klontertjes zonder goude glimmetjes, gelyk het regte *Auripigmentum* heeft, van smaak niet t' zaamentrekkende, maar bykans ongesmaakt, of een weinig naar 't *Vitriolum* trekkende: Men vind zomtyds roode stukjes daar onder, 't welk de *Sandaracha Græcorum* wil zyn: De Maleijers en Javaanen noemen 't *Atal*, de Sineezen *Tsjio uijn*, dat is, geele Steen. *Het Javaansche* Auripigmentum *beschreven.*

De Javaanen en Chineezen agten het voor geen vergift, want zy gebruiken het niet alleen in water of olye gewreeven om geel daar mede te verwen, maar geeven het ook zonder schroom in 't lyf, doch in kleine quantiteit, waar in zy myns oordeels niet al te voorzigtig zyn: Immers men heeft gezien in 't jaar 1660. op *Batavia*, dat ze het een Vrouw ingegeeven hebben, die daar van gek wierd, tegens de muuren opklauterende als een kat, zynde misschien de quantiteit te groot geweest: Anders geeven zy het in kleine quantiteit onder het *Djoe djamboe* gemengt binnens lyfs om de drie maanden eens, zeggende, dat zulks dient om de huid voor alle onzuiverheid te bewaaren, en een glad vel te maaken, waar naar de Vrouwtjes tragten: Men vind het in de Javaansche koopsteden op de markt te koop, als mede op *Baly* en in *Sina*. *Word van hun voor geen vergift gehouden, doch onwaar bevonden.*

Die van *Baly* gebruiken het ook om een flach van linnen, *Krinsing* genaamt, daar mede geel te verwen, zynde een soort van kleederen met gout-geel, rood en wit, &c. gesprenkelt, doch wanneer men dit gout-geel opgesmeert heeft, moet men 't linnen in den rook droogen, want daar van krygt deze verwe haar vastigheid: De Sineesche schilders gebruiken dit goet om gout-geel op het pampier te verwen. *Word tot verwen en tot schilderen gebruikt.*

XI. HOOFTDEEL.

Tsjerondsjung.

IN den *Vulcaan* of brandenden Berg tot *Banda* heeft men verscheide spelonken en overhangende klippen als kleine kelders of verwulfsels, behalven den *Crater* of gesprongene mond aan de West-zyde van dien berg: In dezen *Crater* en verwulfsels vind men verscheide mengzel van swavel en aluin, gelyk ik betrouwe in *De Tsjerondsjung beschreven, zynde een mengzel,*

van zwavel en aluin. alle swavel-mynen gevonden te worden; onder andere een slach van *Alumen plumosum*: Ik meen geenzins den *Amianthus*, dewelke hedendaags by de Apothekers t'onrechte dien naam voert, maar een rechte aluinachtige substantie, wit als kalk, die wat aangevogtigt is, van smaak zuur, met een merkelyke t'zaamentrekkinge, gelyk het oprechte *Alumen plumosum* hebben moet. De Inlanders noemen het *Tsjerondsjong* of *Tsjerondsjung*, en men heeft 'er tweederlei soorten van: De eerste, witste en beste heeft men in de verwulfsels aan 't bovenste der zelver met stompe kegels af hangende, gelyk men in *Europa* in de kelders ziet, die onder den blooten hemel staan, en daar veel regenwater opvalt, en lange kegels ziet afhangen van een salpeterige substantie: Dit *Tsjerondsjung* is egter zoo hard niet, maar bryselig, zoo dat men de geheele kegels niet kan afbrengen: In 't eerst is 't zuiver wit als kalk, maar besterft metter tyd grauwachtig, en word schier nooit ter dege droog, in den mond scherp zuur doordringende en wrang: Het slegter is mede wit als drooge kalk, 't welk men vind op den grond van de voorschreeve spelonken, inzonderheit in den grooten *Crater* met menigte op den grond leggen, aan de randen van dat helsche gat, waar uit geduurig een warme damp komt, en een onderaarsch gedruis gehoort word: dit is veel onzuiverder dan 't voorgaande, met aarde en kleine kruimpjes van swavel gemengt, weshalven het ook min of meer brandt, als daar vuur bykomt. Andere klompjes zyn wit, droog, en ligt, hebben weinig zuurte, en branden niet, zoo dat ze een uitgebrande substantie schynen te zyn; derhalven het beste *Tsjerondsjung* moet men niet in den *Crater*, maar in de Spelonken, die aan de zyden des bergs zyn, zoeken, daar het doorzyperende regenwater deze kegels formeert. Omtrent het jaar 1660. plagt dit een welgetrokken koopmanschap op *Java* te zyn, zedert dat de Keiser van *Mataram* het uit *Banda* ontboden had, geldende een pond van 't zuivere 3 Ryxsdaalders, van 't onzuivere [illegible] van een Ryxsdaalder: Men heeft lang niet ervaaren konnen, waar toe het de Javaanen gebruikten; zommige wilden ons wys maaken, dat dit dienen zoude om de mannelyke kragten in 't Venus spel te vertraagen, of lang op te houden, doch dit streed tegen de natuur dezes Mineraals, het welk meer vloeijend en afvaagend dan stoppend is: Naderhand hebben wy zeker ervaaren, dat de Moorsche Vrouwen gebruikten voor haar zelven, om haare natuur door des zelfs afvaagende kragt zuiver en droog te maaken, om daar door aangenamer by haare Mannen te worden; een kunstje nodig by zulke Natien, daar veele Vrouwen by eenen Man moeten houden, en ieder zoekt haar de bevalligste te maaken; het word in kleine quantiteit ingenoomen, te weeten, in de grootte van een erwete, onder zoodanig *Djoedjamboe*, 't welk van 't zaamentrekkende zaaden en bloemen gemaakt word, en dan moeten ze het niet meer dan eens ter week inneemen; want men heeft ervaaren, wanneer het te veel gebruikt word, geduurige vloijing veroorzaakt, dewyl de afvaagende kragt in dit Mineraal veel sterker is dan de t'zaamentrekkende. Namaals, als de Bandaneezen de slegte en drooge soort meer dan de beste begonden in *Java* te voeren, misschien veroorzaakt door onkunde zoo wel van den verkooper als kooper, is het weder in verachting gekomen, want onder de Bandaneezen zelfs weinige zyn, die het oprechte weeten te zoeken, en van 't drooge te onderscheiden. Van *Nila* en *Damme*, daar ryke swavelmynen zyn, is my 't zelve *Tsjerondsjong* toegebragt, wit en droog als kalk, zommige als meel, zommige als klompjes, een vuist groot, bykans zonder smaak of met weinig zuurte, ook niet brandende, ten ware dat daar geele klontjes onderliepen; want daar veel geel onder is, 't zelve brand zoo krachtig en langzaam, dat een klontje van een boon groot aangesteeken, meer dan een . quartier uurs brande, maakende een gat door een dunne plank, daar op het geworpen word; zommige van onze Natie kennen dit Mineraal ook niet ter dege, t'onrechte het zelve houdende voor *Arsenicum album*, doch de meeste en onkundigste voor salpeter, niet weetende, dat de natuur in een swavelachtigen of brandenden berg nooit swavel en salpeter t'zaamen voegt, waar door zulk een berg springen zoude als een Granaat, daar het zeker is, dat die eeu-

Waar van verscheide soorten zyn, en hier genoemt worden.

Waar toe het gebruikt word.

Is zaamentrekkende en afvaagende.

Ook sterk brandende,

en bestaat uit zwavel en aluin

eeuwige vuuren veroorzaakt worden door fwavel met aluin vermengt, dienende de fwavel om te branden, en de aluin om tegen te houden.

XII. HOOFTDEEL.

Tana Bima, Badaki Java.

DIt is mede een aluinachtig aarde, wat drooger en harder dan het voorgaande de *Dsjerondsjong* doch mede brokkelig, gelykende ruuwen fwavel, te weeten, bleekgeel met vuilwit gemengt, hoewel ze in geen fwavel-bergen gevonden word, ook op vuur gelegt geenzins brand, maar zift of kookt; van fmaak zuur en t'zaamentrekkende gelyk gemeen aluin. Men noemd ze in 't Maleitfch, *Tana Bima* en *Badaki Java*; op *Bima*, *Batungontfjo:* Men vind ze op 't Eiland *Sombava* op den Berg *Sarri* gelegen tusfchen *Sape* en *Bima*, alwaar men ook de befte vuurfteenen vind: Men bewaard ze in aarde potten, en hangfe een tydlang in den rook; want zy is moeilyk om te bewaaren, by regenweêr of aan een vogtige plaats ftraks fmeltende tot een dikken Siroop, doch men kan ze t'elkens wederom droogen.

De Tana Bima, &c. wat het is,

Waar gevonden, en hoe bewaart wordt.

Zy word meeft gebruikt om de tanden daar mede zwart te verwen, by de Maleijers en Javanen voor een welftand gehouden; men neemt een klontje zoo groot als een erwete, knauwt 't zelve met *Tiripinang*, zoo worden lippen en tanden daar van zwart, doch aan de lippen gaat het ligt weder af, en het maakt de tanden met een vaft: De Inlanders neemen het zoo nauw niet, of ze in 't knauwen t'fap daar van infwelgen; zonder *Siripinang* in den mond gedaan verftze geenzins zwart: Men doet ze ook by 't *Zappan*-hout of *Lolang*, als men met *Indigo* zwart wil verwen, want het geeft een hoogzwarte koleur, en maakt dezelve beftendig; zoo dat deze aarde nooit zwart verft, als 'er geen rood by gemengt word: Om deze oorzaak maaken ze een koopmanfchap uit deze aarde, wordende in de Steden van *Java* en *Bima* op de markt verkogt.

Is om tanden en andere goederen zwart te verwen.

XIII. HOOFTDEEL.

Eenige foorten van Marga *en* Argilla : Batu Poean.

DE Amboinfche Eilanden zyn ryk van alderlei foorten *Marga* en *Argilla*, doch zoo veel tot noch toe bekent is, geen zonderlyk medicynaal gebruik hebbende, waar van de voornaamfte zyn de volgende:

Waar de Marga, &c. vallen.

De eerfte, een foort van *Terra Sigillata*, word maar in brokskens gevonden, in de grootte van een walnoot, drooger en ligter dan de regte *Terra Sigillata*, doch aan fmaak dezelve gelyk, aan de lippen kleevende, doch in den mond fmeltende als andere fyne aarde, van koleur lichtgrauw, zommige meer naar den geelen, zommige naar den witten koleur trekkende; in hardigheid onder malkander ook verfchillende, want zommige zyn zoo week als *Bolus*, zommige zoo hard als halfgebakken leem, draagende een middel natuur tusfchen fteen en *Marga*.

Zyn verfcheide foorten: De eerfte foort, komt over een met de Tarra Sigilliata.

Men noemt ze in 't Maleitfch, *Napal* en *Batu Poeang* of *Poang*; en, om dat men ze met *Siripinang* aan de bruilofts feftoenen bindt, *Pocan* genaamt, dewelke men by de Maleijers en Sineezen op bruilofts tafelen tot een pronk zet: Amboinfch, *Hatu mina*: In de Uliasfers, *Hatu menal*, dat is, Vette Steen, om dat hy in 't eeten fmeerig valt. Zommige willen het woord *Batupoan* niet van 't Maleitfch, maar van 't Amboinfch afbrengen, dewyl het meeft alle Amboineezen noemen *Hatupoean*, en *Hatu*

Haar benaming in verfcheide taalen.

 puanno,

puanno, afkomftig van *Puan* of *Appuan*, dat is, fmelten, bryfelen, dewyl het een fteen is, die in den mond ligt fmelt en verbryfelt word.

Waar die gevonden worden.

Men vind ze fchier in alle Amboinfche Eilanden, doch d'eene is wat beter dan de andere: Die op 't Eiland *Honimoa*, in 't gebergte van *Ithawacca*, *Vlat* en *Ouw* valt, word voor de befte gehouden, zynde lichtgrauw en den *Bolus* naaftkomende: Andere achten meerder die van *Waccafihu*, op groot *Amboina* gelegen; deze zyn harder en geelachtiger dan de voorige, valt aan de lippen kleevende, dewelke men graaft agter dezelve *Negory* uit een bakoven aan 't hangen van den berg; In 't riviertje *Waypya* in 't land van oud *Hative* vind men klontjes klein en groot, harder en witter dan de voorige, zoo dat men ze in 't byten af knappen moet, dewelke men ook onder de befte rekent: D'andere, dewelke men langs 't Hitoêfche land vind, als in oud *Eli*, *Senalo* en *Peliffa*, worden voor flechter gehouden, en zyn dikwyls met zand gemengt. Men graaft deze aarden 2 of 3 voeten diep onder den gemeenen grond, beftaande of uit gemeene zwarte, of roode, of grauwe berg-aarde; men moet zoodanige plaatfen kiefen, die aan een fteilte afhangende van een berg ftaan, daar men dan hoolen maakt: als bakovens, daar men de zuivere *Batu poan* zonder vermenging met andere aarde kan uithaalen, maar in opene kuilen blyft het regenwater ftaan, 't welk den *Batu poan* onzuiver maakt.

En welke de befte zyn.

Word tot fpys om uit de hand te eeten gebruikt.

Alle *batu poan* is in 't dagelyks gebruik niet tot de medicyn, maar om uit de hand te eeten, de Inlanders vinden groote fmaak daar in, inzonderheit hunne vrouwen, die bevrugt en gewoonlyk met vreemde luften bevangen zyn: Men eet ze nooit zoo verfch, als ze uit den Berg of uit de Riviere komt, maar men doet ze in een nieuwe onverglaafde pot, en hangt ze omtrent een maand in den rook, waar door ze een rookachtige fmaak (*Wangi* genaamt) bekomt, fchier als verfche ryft, by d'Inlanders aangenaam, en dan word ze op de markt verkocht: De Vrouwtjes weeten niet eigentlyk te zeggen, waarom zy ze zoo graag eeten, als dat zy daar fmaak in hebben, en malkander wys maaken, dat zy een bleeke koleur daar door krygen, en zoo op haar manier wilde wit fchynen, ik meen als 't ongebleekte linnen: De ervaaring leert wel, dat moeder en kind op haar manier daar door wit worden, maar die ze dagelyks en te veel eeten, krygen een bol vleefch en grooten milt, en ten laaften den koek of korten aafem, (*Tehatu*) met een vervuilde maag, waar uit *Cacohymia* ontfpringt: Daarentegen houd men ze gezond voor die een fcherpe buik en bloedloop hebben om de bezeerde darmen te zuiveren, te falven en fmeerig te maaken, dat de fcherpe dampen daar geen vat op hebben, en met eenen zachtjes te ftoppen.

Doch maaken een ongezonden milt en kortborftigheit.

De tweede foort.

Marga Ihana gelykt zeer wel naar nat gemaakte afch van koleur, zwaarder en vetter dan *batu poan*, aardachtig van fmaak: Deze vind men overal in 't gebied van oud *Iha* of *Hatuana*, zoo dat het geheele land daar van fchynt genaamt te zyn, doch word meeft gevonden aan de kanten van des zelfs rivieren, inzonderheit by *Wayfalee*; als men 2 of 3 voeten diep door deze *Marga* graaft, zoo komt men op de regte *batu poan*; dewelke men in koleur en fubftantie ligt daar van onderfcheiden kan. Van deze *Marga* vind men een geheele klip aan 't riviertje *Eijer Goeroe Goeroe Kitsjil*, daar 't zelve van boven neerftort, en daar de boots van de fcheepen hun drinkwater haalen, gelegen aan de Noord-zyde van den Amboinfchen Inham; dit riviertje voert een fteenachtig zap in zyn water, het welk een fteene korft zet aan houten en takken, die daar in vallen, doch als men 't water wat ftaan laat, tot dat deze fubftantie op den bodem fakt, zoo is het goed te drinken: De Amboneezen noemen deze *Marga*, *Hatu fuhu*, dat is, *batu lompor* of flykfteen, om dat men hem in 't water wryvende terftont tot flyk kan maaken; in de Uliaffers *Hatu kullul*. Deze *Marga* gebruikt men in de Uliaffers om formen van te fnyden, daar in men gefmolten tin, koper en loot kan gieten.

Waar van een heele klip is.

En waartoe gebruikelyk.

De derde foort.

Terra Nuffalavienfis komt nader met de *Terra Sigillata* overeen, zy is wit, een weinig naar 't gryfe trekkende, als of er wat lichtblauw onder liep, zeer vet als zeep, doch

doch niet kleevende aan den mond, en zoo brokkelig, dat met het minste handelen de klontjes van malkander vallen, niet te min is ieder stukje aan zich zelfs vast en smeerig: De smaak trekt merkelyk naar onze *Terra Sigillata*, en zy is zoo vet, dat ze haar niet wel met het water laat mengen, gelyk een *Axungia*, of *Medulla Saxorum*. Men graaft ze op *Nussalaut* in 't hangen der bergen, en op de naaste heuvelen agter de dorpen *Sila* en *Titaway*. De versch uitgegravene doet men in een *Baly* met water, roert ze met een stokje om, tot dat de geele en roode klei daar afgaat; want men graaft ze onder zoodanigen grond 2 of 3 voeten diep, en dewyl de Inlanders slordig daar mede omgaan, ook t' elkens na 't uitgraven den kuil met die aarde weder stoppen, zoo komt ze by 't uitgraaven daar onder, daar anders d'ader of gang zuiver is: De uitgewassene in potten gedaan, en in den rook gehangen, word van de Vrouwtjes van dat Eiland gegeeten gelyk andere *Batu Poan*, den buik min stoppende, en misschien met de regte *Terra Sigillata* nader overeen komende; doch de Inlanders hebben de eerste of drooge soorte liever, om dat deze Nussalautsche aarde zoo smeerig is, en aan de tanden kleeft. In de voorschreve heuvelen vind men noch een andere soort, witter, heeft grooter klontjes, en is min brokkelig, die men voor een witte *Bolus* mag houden. Zy word gerookt en gegeeten als de vorige.

Waar die gevonden, gegraven, en bereidt wordt.

Waar van meerder soorten zyn.

De *Batu poan* van 't Eiland *Oma* is vry slegter dan de Uliassarsche, want daar loopt veel geele klei onder, gemengt met zand en steentjes, en riekt wat swavelig.

Bolus ruber is tweederlei van koleur, donkerrood en lichtrood, men vind hem in 't gebergte van *Ulat* en *Ouw* met kleine klontjes boven op den *Batu poan*, en ook daar onder gemengt; hy word niet gegeeten, maar van de Pottebakkers gesogt, dewelke de zuiverste klontertjes vergaderen, met water wryven, en op de nieuwe potten van buiten smeeren, eer zy die in 't vuur zetten om rood te worden. Zy noemen hem aldaar *Haca caul* en *Tiaul*: Dezen *Bolus* vind men overvloedig op *Leytimor* aan den rooden berg, daar dezelve steil en afgevallen is: Des gelyks den rooden en witten *Bolus* by het Hitueesche dorp *Hausihol*.

De vierde soort.

Dient om aardwerk daar mede rood te schilderen.

Terra Aurifabrorum, in de Uliassers *Umepyal* genaamt, is een vette zwaare *Marga*, van veele klontertjes gemaakt, bleekgeel met een zilvere weerschyn, brokkelig, aan de lippen niet kleevende, en niet zonder vermenging van fyn zand: Men graaft ze uit een vlakken grond, aan *Pya* en *Kullur*, plaatsen aan de Noord-zyde van *Ulirssar* by den hoek *Umepoeti*. De Goudsmeden van *Iha* gebruiken deze aarde om formen en smeltkroesen daar van te maaken, daar onder mengende gestotene Javaansche Gorgeletten: Zy gebruiken ze ook om de holligheden in 't gemaakte goutwerk daar mede op te vullen, als zynde hoefden van de goude slangen en de krishegten, 't welk andere Goudsmeden met *Ambalo*, dat is, *Gummi lacka* doen; dergelyke aarde vind men ook by den hoek van *Nussanive* in de Portugeesche Baay, daar de Landweg overgaat, en by regenweer den weg zoo kleeverig maakt, dat men met moeite de voeten daar uit haalen moet.

De vyfde soort, wat de Tarra Aurifabrorum is.

En waar toe die gebruikt word.

Ochra, bruine en geele, word gegraaven op 't Hitoeesche land, op een berg, daar de oude *Negory Pelissa* gestaan heeft, op den plaats *Amahutetto*, 2 en 3 voeten diep onder den grond; de bruine gelykt naar donker *Lacca*, doch verbleekt leelyk, wordende blauwpaers van buiten: Zy loopt met het geele door malkander gemengt, zoo dat men zelden groote klonters van een koleur vind; daar omtrent heeft men ook roode, zwarte en witte aarde meer naar den *Bolus* dan *Oker* trekkende; ook treffen de gravers zomtyds een bloedrooden zap aan, zynde buiten twyffel een gesmolten *Bolus* welk deze waangeloovige voor een quaad voorteken aan de gravers houden: De bruine en geele word gerookt en gegeeten als andere *Batu poan*. In 't gemelde dorp was eertyds een gehugt *Lissaloho*, wiens beurt 't was hun Stadshuis te stichten, daar ze in 't graaven de twee voornoemde *Okeres* vonden, en van haar naam bygenaamt Aarde van *Lissaloho*: In 't zelve gebergte lagen ook de dorpen *Senalo* en *Eli*, daar men ook *Batu poan* uitgraaft, te weeten, tot *Senalo* by den oorsprong des riviers *Waccahuli*, een

De seste soort, Ochra waar die gevonden word.

Haar gebruik tot spys.

witte, fyne en dichte aarde; maar die van *Eli* is grauwachtig met plekken als yzer roest en fyn zand ondergement, derhalven ondeugend. By *Mamalo* in 't gebergte van *Hausibol* vind men roode en witte *Bolus*, fyn, en in groote klontjes, waar van de roode tot olyverwe dienstig is; gelyk ook de Leytimorsche uit den rooden berg.

En tot verwen.

De zevende soort, Argilla.

Argilla is een witte, vette en zeer kleiachtige aarde, dewelke gevonden word by den oorsprong van de rivier *Way yla*, die by *Hoekonalo* in zee loopt: De plaats hiet *Pannat*, omtrent een uur gaans na 't Oost-zuid-oosten van 't voorschreve *Pelissa*, een laage vlakke plaats, daar men deze *Argilla* vind, zynde schier nooit droog, weshalven men ook niet daar door gaan kan wegens de taaije kley. Zy dient tot 't eeten niet, als ook niet om vaten daar van te maken, dewyl ze te veel vermengt is met kleine grauwe steentjes: Men noemt ze *Pannat* naar de plaats, daar ze gevonden word.

Is tot eenige gebruiken bequaam.

Wanneer het langen tyd geregent heeft, zoo spoelen in dit kley-plein eenige vuursteenen bloot, zynde van dat slach, de welke men *Androdamantas* noemt, zwaar en hard van substantie, van koleur als geel koper. De klontjes zyn in de grootte van een dobbelsteen, kleinder en grooter; zommige vierkant, zommige irregulier hoekig, als of 'er een *Pentagoon* of vyf zydig Lichaam in een *Cubus* verborgen lag, en hier en daar met de hoeken uitstak; aan haar zwaarte en koleur zoude men gissen, dat 'er eenig metaal instak, maar men kan ze niet smelten, gelyk hier onder breeder zal gezegt worden: Egter wilt my een Moor te zeggen, dat hy op *Timors* Zuid-zyde gezien hadde het Amoerassische gout met kleine klontjes uit dergelyke witte kley trekken: zoodaanige witte *Argilla* vind men ook aan den voet van den rooden berg, na *Hative kitsjil* toe, op strand, doch die is brak en met veel zand gemengt, grauwachtig en droogt niet wel, buiten twyffel witter en drooger te vinden, als men wat dieper in den berg groeve: Het is een rechte *Terra Cimolia* of volder aarde, dies de Inlanders dezelve ook gebruiken by gebrek van zeep, om hunne klederen daar mede te wasschen.

Zie de plaat LI. by No. 1. en 2.

Is maar een schyn-metaal.

De achtste soort.

Marga van *Nussanive* word, omtrent den uitersten West-hoek van *Lytimor*, *Weyhoeki* genaamt, met groote stukken gegraaven, gelykende wel een *Marga*, doch is veel drooger en harder, muisverwig met een geele weerschyn, zoo dicht als een lever, en knappende als men daar iets afbyt: zy word mede voor een goede *Batu poan* gehouden, en behoeft over de drie dagen niet gerookt te worden, dat dan noch niet hard genoeg is, houd men voor geen *Batupoan*, maar voor een *Marga*, dewelke men op *Leytimor*, *Hatupatta*, dat is, brokkelige Steen noemt: Dergelyke klontertjes, roode, geele en grauwe vind men overal in de rivieren van *Leytimor*, inzonderheit in de Waytommo en Olyphant, die men rookt en voor *Batu poan* eet, hoewel ze vry wat hard vallen in 't byten; uit deze kleiachtige klontjes worden metter tyd redelyk harde steenen, van buiten met knobbelen en kuilen bezet, doch van andere daar aan te onderscheiden, dat ze in 't aantasten glad zyn als zeep, zich ligt laten slypen, en met een mes snyden, van binnen veelderlei plekken, aderen en wolkjes vertoonende; waar van zie hier na in 't Hooftdeel van 't Amboinsche *Marmor*.

Waar die gevonden word.

De negende soort, Verf-aarde van Bangay.

Op het Oostelyke deel van *Bangay* of *Gapi* genaamt *Bulu* legt de *Negry Labo*, en daar by een rivier, in de welke men klonterjes en steentjes vind, zynde een goede Verf-aarde, daar men rood, geel en wit mede verwen kan.

De tiende soort, Ampo.

Word mede gegeeten.

Ampo is een roodachtige aarde op *Java*, waar van men op *Cheribon* de gorgeletten maakt, bleekrood als een half gebakken steen; de stukken hier van, of byzondere koekjes van die aarde tot dien einde half gebakken, worden op de markten verkogt, en van de Vrouwtjes uit de hand gegeten, gelyk de *Batupoan* op Ambon.

De Heer Rumphius *heeft in dit Hooftdeel eenige aardsche stoffen beschreven, waar in zyn Eed. onder andere ook van steenen in dezelve groeijende gewag maakt; en alzoo de afbeeldinge ontbreekt, en wy veele soorten van dezelve bezitten, zoo konnen wy niet nalaaten eenige hier toe behoorende daar by te voegen. Op de plaat* LI. *by* No. 1. *is een afgetekent, hebbende de gedaante van een volmaakte vierkante dobbelsteen, dewelke veel vallen in Zwitserland by de Rivier-baaden, en ook, doch kleinder, in de Leibergen gevonden worden. Die by* No. 2. *verbeeldt, is de Vyfkantige, mede van hem beschreven:*

waar

waar by wy voegen een heel ongemeene, aangeweezene by No. 3. *wat ongelykzydiger, zittende dezelve op een rotsje vast. Zie hier by* No. 4 *een heel andere soort: zynde alle als breede pylpunten, die verwart door malkander noch in haar* Argilla, *of moeder aarts zitten.*

XIV. HOOFTDEEL.

Eenige Steenen tot verwen bequaam.

1. C*omalo* is een Steen, tot verwen bequaam.
2. *Antsjor* is een groene Steen, ook tot verwen dienstig; zy komen beide van *Suratte.*
3. *Suligi* is een witte Steen, komt van *Atching*, met andere spezeryen gewreeven en ingenomen, is goed voor het steeken in de beenen.

XV. HOOFTDEEL.

Hinghong: *Sineesch Mineraal.*

H*inghong* is een rood grauwachtig Mineraal of Steen, welk men in *Sina* vind op zoodanige plaatsen, daar de Pauw drie jaaren na malkander zyn nest gemaakt heeft, omtrent een span onder 't zand of aarde steekende, en openbaart zich door zekere scheuren, die men aldaar in den grond ziet: Het is tweederlei van substantie, het eene als yserroest, en 't ander wat rooder. *'t Hinghong, waar 't gevonden, en,*

De Sineezen noemen het *Hinghong*, maar in *Siam* hier het *Jaklak*, dat is, Medicyn tegens het Coerap: De Pauwen leggen het by haare Eijers om van de slangen bevrydt te zyn; met slappen *Arac* gewreeven, en zoo veel gedronken als men kan, geneest de beeten van alle fenynige slangen, ook van die in zee woonen, en daar men van opswelt; gestoten en vermengt met *Saijor Cancong* en opgelegt, geneest de zugtige beenen. De licht of roodachtige stukjes daar van met water gewreeven verwen Oranje koleuren, en d'andere bruine zyn als snuiftabak. Jaklak, *waar toe dit gebruikt word.*

XVI. HOOFTDEEL.

Zwart Zand.

HEt zwart Zand word gevonden in *Amboina* voor de Negory *Hitulamma*, niet 't geheele jaar door, maar wanneer de Noorde- of Noord-Weste wind sterk doorwaait, dan word het uit de zee op strand geworpen; dewyl nu dit Zand in menigte op *Java* valt, inzonderheit op de strand omtrent *Grisec*, zoo willen die van *Hitulamma*, onder dewelke hun *Radja* en de stam *Tanahitumessing* van Javaansche afkomst zyn, dat men gelooven zoude, dat dit zwart Zand aan den kiel van hun Jonk gezeeten hebbe, waar mede hun voorouders van *Java* afgevaaren, en op deze plaats aangelandt zyn, en hebben zich namaals aldus vermenigvuldigt; daarom het ook anders niet te voorschyn komt, dan als de Weste wind doorwaait, wanneer *'t Zwart Zand, waar en wanneer 't gevonden word. Vreemd gevoelen der Javaanen, van waar het komt.*

Waar het meerder word gevonden. neer de vreemde handelaars daar aankomen: In meerder overvloet vind men het op *Batſchian*, en op *Halemahera*, de Weſt-zyde van 't groot Eiland *Gelolo*: Na de groote aardbeving in 't jaar 1674. dit Landſchap overgekomen, heeft het zich ook geopenbaart by den rooden berg ten Ooſten van het Kaſteel *Victoria*, doch komt niet 's jaarlyks voor den dag. Ik heb bevonden, dat het Amboinſche Zand grooter is dan 't Molukſche, en wel een vierde deel zwaarder; desgelyks dat het zwarte Amboinſche Zand, met het fyne witte vergeleken, mede veel zwaarder is: In 't jaar 1678. heeft de Heer *Robbertus Padbrugge* doenmaals Gouverneur van *Ternaten* ondervonden, dat de zeilſteen 't ſwarte zand van *Gelolo* zoo wel aantrekt, en tot haairtjes formeert, als het vylſel van ſtaal, *Is yſerachtig.* waar uit men oordeelt, dat het yſer-ryk moet zyn: Het Amboinſche word van den zeilſteen ook aangetrokken, doch veel ſlapper dan het Ternataanſche. Zoo heb ik ook aangemerkt, dat het vylſel van yſer of ſtaal, door den zeilſteen aangetrokken, als men 't *Waar toe het gebruikt word.* aan een kaars houd, terſtond t' zaamen ſmelt, en zich tot korte draadjes formeert; anders heeft 't ſwarte zand geen gebruik, als by de Schryvers op 't verſche ſchrift te ſtrooijen, daarom onze Secretaryen en Comptoiren zich 's jaarlyks van *Hitulamma* voorzien: doch men moet het eerſt in verſch water opkoken, en in de zon droogen, eer men het gebruikt.

Van dit ſwart yſerachtig Zand, is my door den Sardammer, bereiſden Heer Calf, *nauwkeurig verſamelaar van uitmuntende zoo natuurlyke als konſtige zaaken, een doosje vol ter hand geſtelt, door zyn Eed mede gebragt van* Puretta, *gelegen over* Genua, *hebbende deſelve eigenſchap als in deſen gemelt is, namentlyk, dat het door de Magneet word aangetrokken, gelyk 't vylſel van ſtaal en yſer: Het heeft volkomen de gedaante van zand; en 't is korlig, hard en glinſterig, doch pikzwart van koleur.*

XVII. HOOFTDEEL.

Cinis Sampaenſis: *Abu Mua.*

't Cinis Sampaenſis, waar het gevonden word. IN 't Landſchap *Tsjamſiaa*, by d'onze *Tsjampaa* genaamt, legt de Stad *Colong*, agter welke omtrent ½ dagreizens landwaarts in een plaatsis, in de grootte van 't Kaſteels binnen plein hier op *Amboina*, aldaar welt in 't heetſte van den Somer een troebel water als ſlyk op, 't gelykt als of 't kookte, of als een pap borrelt: Dit water, zoo draa het de heete Son beſchynt, droogt in, en verandert in aſch, witachtig, een weinig naar den geelen trekkende, of vuilwit: De plaats is omringt met met een muur, en word bewaart door een Officier met 50 Soldaten, op dat niemand *'En behoort den Koning* van deze aſch wegdraage; want men moet ze den Koning des Lands brengen, die alleen daar mede handelt, zynde een koopmanſchap door geheel Indien getrokken, *Hier van meerder ſoorten.* en geld den Picol in *Tsjampaa* 10 tail zilvers, dat is, 32½ Ryksdaalders: Buiten dien muur een ſtuksweegs rondom valt deze aſch ook, maar die is vuil met zand en aarde vermengt, daar van mag een ieder nemen.

Wat beter is die digt aan de muur valt, waar van men ook niet neemen derf, als met toeſtemminge van den Pagter, maar de binnenſte aſch, inzonderheit die in 't midden van 't beſlotene plein opwelt, is de wiſte en fynſte, zonder eenig zand, in klonters als een vuiſt groot, dewelke egter zeer ligt van malkander vallen, als men ze wryft; aan zwaartte is ze andere aſch gelyk: Op andere tyden des jaars welt ze niet op, als dan ook de plein onbewaart ſtaat.

Haar benaming in verſcheide taalen. Die van *Tsjampaa* noemen ze *Catloe*. De Sineezen *Tsjamſiaſoa*, dat is, Tsjampaaſche Aſch. Maleitſch, *Abu mué*, dat is, opſwellende Aſch, gelyk de goede ryſt in 't koken doet; zommige neemen ze ook *Abu maleijo*.

Word in plaats van zeep om te waſſchen gebruikt. Haar gebruik is meeſt tot alle dingen, daar men zeep toe gebruikt, als om kleederen en lynwaat te waſſchen; ook om de handen wit te maaken: In de loog kookt men de lang-

de langwerpige ryst, *Bras boele* genaamt, die daar van een aangenaame geur krygt, daar van men allerhande koekjes maakt: inzonderheit word ze veel gebruikt tot het maaken van *Casomba*-verwe, in plaats van asch, die men anders van gebrande *Durioens*-schillen en *Calappus*-schuitjes maakt, en men kan met een lepel vol van deze asch meer uitrichten, dan met een groote hand vol andere asch; ook word de verwe veel klaarder daar van; egter zommige zeggen, dat het lynwaat dikwils daar in gewasschen, en als men de loog te sterk maakt, ligt verbrandt en verslyt. *Ook om te verwen.*

XVIII. HOOFTDEEL.

Verscheide Vuursteenen. Batu Api.

IN de Amboinsche Eilanden worden op verscheide plaatsen goede Vuursteenen gevonden, niet alleen tot het vuurslaan dienstig, maar ook bequaam om Snaphaansteenen daar van te maaken: Zy zyn driederlei van koleur; zwart of hoornverwig, dewelke de beste zyn; daar na de vaale of leververwige; maar de bruine of roodachtige zyn de slegste: De beste zyn ook niet grooter dan een vuist, want de groote stukken zyn van gemengde substantie en brokkelig, van buiten kalkachtig, grauw en ruig, gelyk andere keisteenen, doch zwaarder, zy zyn ook hoekig, glad en blinkende: De beste vallen op 't Varkens Eiland, aan deszelfs Zuidzyde, in 't bochtje *Sonahola* is een droog riviertje langs een heuvel, daar menze onder andere keisteenen vind: Op strand staan wel verscheide klippen van vuursteen, doch zyn vol scheuren en brokkelig: Op Kerams Noordkust heeft men ze ook op *Caloway*, aan deszelfs Zuidzyde omtrent *Goeli Goeli* van de rivier *Wattalomi* tot *Affan* en *Dawan* toe, daar men fyne en massive stukken van een kop groot in zee vind: Desgelyks op den Noord-Westenhoek van *Boero*, te weeten, *Balatetto*, en aan de Zuidzyde by *Karike*: Op Makkassar heeft men ze ook, en zoo ik verstaa geheele klippen daar van, daar onder zommige zoo schoon en fyn zyn, dat menze voor Achaat zoude aanzien; en zeker de Achaat en Vuursteen hebben zoo groote overeenkomste met malkander, dat het geloofl yk is, dat het buitenste of grofste van Achaat niet dan Vuursteen zy, gelyk veele edele gesteenten een groove moeder om zich hebben, in de *Gemmariis*, *Matrix Gemmarum* genaamt: Immers my zyn van *Suratte* eenige stukjes ruuw Achaat toegezonden, waar van men de meeste voor Vuursteen zoude houden. Dit onderscheid is alleenlyk daar onder, dat de Vuursteenen meer of min toetsen, als men gout daar opstrykt, maar de Achaat geenzins, dewelke ook veele breede aderen of banden heeft en half doorschynend is, maar de Vuursteen niet: De beste onder d'Oost-indische, die ik tot noch toe gezien hebbe, worden van *Bima* gebragt, uit het gebergte van *Sarri*; waar van zie boven in 't Hooftdeel van *Tana Bima*. Zy zyn van driederlei koleur, rood, hoornverwig, en wit, die men voor Achaat zoude aanzien, zoo zy aderen hadden: Zy laten zich zoo wel klieven als de vaderlandsche, en geeven veel vuur op den minsten slag tegen malkander of tegen staal: Zy zyn ook zoo glad, inzonderheit de witte soorte, dat men daar op niet toetsen kan; het is bekend, dat men in Europa van den Italiaanschen Achaat ook Snaphaansteenen maakt, die men op pistolen zet, dewelke weinig, doch rood en doordringend vuur geeven. Onse Amboinsche Vuursteenen hebben die fauten, dat ze zoo wel niet klieven of schilfferen als de Europische, of de faute moet by onze onkunde zyn om dezelve te handelen. De Makkassaren leeren ons, dat men de geheele klompen eerst een dag in water moet kooken, zoo zullen ze te beter klieven, 'twelk geschied met een klein hamertje, als men den steen op de vlakke hand of een hard kussen legt, en aan de hoeken daar op slaat, dat de

De Vuursteenen beschreven
Welke de beste zyn.
En waar die gevonden worden.
Zyn den Achaat zeer gelyk.
En waar in zy van dezelve verschillen.
Hun hoedanigheid.
En hoe men die moet klooven.

 slag

ſlag wat ſchuins daar op komt, 't welk een zekere handeling is: Zy geeven wel veel vuur, maar ſpringen ligter, en worden eerder ſtomp dan de Europiſche, men kan zich egter daar mede behelpen.

Zie hier van een afbeelding op de plaat LI. *by* No. 5.

In 't midden van eenen roodachtigen Vuurſteen, afkomſtig van de Zuydzyde van *Boero*, hebben myne Jongens gevonden eenen anderen witten keiſteen, in de grootte en gedaante van een duive-ei, doch langwerpiger en vuilwit, gelyk men ook zomtyds in de Europiſche vind; dezen zoude ik houden voor den *Enorchis* by *Plin. Lib.* 37. *Cap.* 10. Waar van zie ook het *Gemmarium Boëtii lib.* 2. *Cap.* 202. Op andere plaatſen van *Bima* vallen ook goede Vuurſteenen, doch die zyn zoo goed niet, en worden metter tyd dood, dat is, geeven zoo veel vuur niet meer.

Een dergelyk Steentje als een duiven-ei word op de plaat LI. *aangewezen by* No. 5. *'t geen wy bezitten is zuiver wit, eenigzins doorſchynend' en hard; en heeft aan zyn ſchootig einde een kleine ronde uitwaſſinge als een paereltje; 't is rondom in de kneep gerimpelt, en als of 't een afgebonden wrat was.*

XIX. HOOFTDEEL.

Androdamas, Maas Urong.

De Maas Urong *beſchreven.*

Zyn metalige Vuurſteenen, en van zeldzaame gedaantens.

M*Aas Vrong* is een ſchoone en raare *Pyrites* of Vuurſteen, zeer zwaar, hard en maſſief, het geele koper zoo gelyk, dat men 't voor klontjes daar van zoude aanzien, doch niet wel op den ſteen toetſende, maar met een ſtaal geſlagen vuur geevende als een andere vuurſteen: Men vind het in groote en kleine ſtukjes, alle zeer hoekig en onordentlyk, nogtans zoodaanig, dat alle de hoeken een zekere ordre hebben, want de meeſte zyn wel rondachtig, maar daar ſteeken hoeken uit, by de *Geometræ, anguli ſolidi*, dat is; vaſte hoeken genaamt, beſtaande uit 3 vlakke zyden t' zaamen in een hoek gevoegt, en haar 't uytwyzen der hoeken ſchynen ze deelen te zyn van een lichaam, by de Konſtenaars *Dodeca-etron* genaamt, 't welk gemaakt is van 12 vlakten, en ieder vlakte heeft 5 ſtreepen als een *pentagonus*, of vyfhoek: Men zoude zeggen, dat veele zulke *Dodeca-etra* in een *Corpus* of lichaam ſteeken, maar als men den ſteen in ſtukken ſlaat, zoo bevind men hem van binnen maſſief, en geenzins van deelen gemaakt, 't welk men ook aan de Kryſtallen gewaar word, die altyd van buiten zoo ordentlyk als onordentlyk ſeſkantig, en evenwel van binnen maſſief zyn: Andere ſtukken zyn vierkantig als een dobbelſteen; andere ganſch onordentlyk, en hoekig, zoo nogtans, dat hier en daar een *Dodeca-etron* uitſteekt. Ik noeme dezen ſteen *Androdamas* van *Plinius*, en *Pyrites ſolidus*, in 't Maleitſch *Maas Vrong*. De grootſte en ſchoonſte ſtukken vind men op *Java* omtrent de Stad *Mataram*; Ook op *Celebes*, *Borneo* en *Succadana*, dewelke geſlepen een hand breed zyn en blinken als een metaale ſpiegel: In *Amboina* en op *Keram* vind men maar kleine klontjes in de grootte van een erwete of piſtoolkogel, dewelke de voorſchrevene *Dodeca-etra* beſt vertoonen: Zy groeijen in harde en roſſe keiſteenen, die men aan de kanten van zommige rivieren vind; namentlyk op *Hila*, *Larique* en oud *Hative*, in de rivier *Wayfia*, dewelke, als boven gezegt is, ook rykelyk uitlevert de beſte *Batupoan*. De roſſe keiſteenen moet men in ſtukken ſlaan, dan vind men deze klontjes daar in zoo vaſt gegroeit, dat men ze daar uit kappen moet; doch onder tien ſteenen vind men pas een, die ze heeft: Het zyn ook altyd geen maſſieve klontjes, maar dikwils zeer kleine ſtukjes als grof zand, en korreltjes van geel koper, door het geheele lichaam des ſteens verſtrooit. In de Europiſche marmerſteenen, inzonderheit in de zwarte of blauwe vind men diergelyke *Pyrites* in redelyk groote ſtukken,

Zie de plaat LI. No. 1, 2, 3, *en* 4.

Groeijen in keiſteenen.

Doch maar in eenige.

ken, dewelke de steenhouwers Quasten, in 't Latyn, *Centrummarmoris* noemen, en die zy in 't bewerken niet gaarn daar in zien; want zoo zy dien uitkappen, 't welk geschieden moet, als ze daar in vast steekt, zoo blyft een kuiltje in den steen, waar door dikwyls een geheele tafel geschendt word; maar wanneer zoodaanige *Pyrites* aan een hoek des steens staan, die worden al willens daar uit gekapt, geslepen en op vuurroers gezet, dewelke men Italiaansche vuursteenen noemt: De andere stukken, die op een vlakte van een marmersteene tafel voorkomen en vast zitten, moeten door de werklieden met gedult effen gekapt, en met 't overige van de tafel gepolyst worden, 't welk een Rariteit en welstand daar aan geeft.

Zyn in de steenen, als quasten in 't bont.

Op de kust van Finland, in dat deel van de Oost-zee, 't welk men den Finschen bodem noemt, staan veele yselyke rotsen in zee, de Finsche Scheeren genaamt, waar uit men blauwen marmer of arduinsteen kapt, daar in vind men veele van deze vuursteenen, wat grooter dan een musquetkogel, bleeker van koleur dan de Oost-Indische, als of geel koper met zilver gemengt was; dewelke geslepen blonken als een spiegel, doch op den steen geenzins toetsten; daarentegen de Amboinsche massieve toetsen min of meer op den steen, doch de streek gaat straks uit, als men met de hand daar over strykt.

Worden in Finland, in de blauwe steenbergen mede gevonden.

Boven in 't XIII. Hooftdeel staat de plaats *Pannat* beschreven, bestaande uit louter witte weeke *Argilla*, daar in men by regenweêr veéle van deze *Pyrites* vind, dewelke egter zoo ordentlyk niet en zyn, als die men uit de rosse steenen der riviere van *Larique* kapt.

Zie boven, het XIII. Hooftdeel.

Op *Timor* vind men ook groote klontjes van dezen steen, doch die is zeer brokkelig, en schynt uit veele stukken t' zaamen gezet te zyn, derhalven noch tot slypen, noch tot vuursteenen bequaam.

Worden ook op Timor gevonden.

Soo gehoort hier onder ook een soorte *Marcasita ærosa* of Kopersteen, dewelke men op verscheide plaatsen in de Oostersche quartieren vind; deze is brokkelig, ruig en scherp, hoekig, daar glimmetjes en blikken onderlopen als geel koper, met grauwe bergsteen gemengt, by deze Inlanders mede onder den naam van *Maas Vrong* begrepen, hoewel het merkelyk daar van verschilt, want het is niet alleen brokkelig, en men kan geen vuur daar mede slaan, maar heeft ook een scherp corrosief zout by zich gelyk *Salmiaak*, 't welk daar uit slaat, als men 't een tydlang in de opene lucht laat leggen.

Zie van deze verscheide afbeeldingen op den plaat LI. by No. 6, 7, 8, 9, 10, 11, &c.

Men vind het veel op 't Oost-eind van 't Eiland *Messoal* digt op strand, en daar toe moerassig: Ook op Kerams Noord-kust by *Hote*; op *Nussalau* omtrent het warme water by *Sila*, op *Timor*, en andere plaatsen meer.

En worden op verscheide plaatsen gevonden.

Het gebruik van dezen koperigen vuursteen is by de Inlanders noch niet ter dege bekent, veele Europeers vergapen zich daar aan, inzonderheit aan d' eerste soorte of *Pyrytes solidus*, wegens zyne swaarte en koperige koleur, willende met gewelt des vuurs eenig metaal daar uit haalen, 't welk doch daar in niet is, en blyft een bloote steen. De Javaanen, Maleijers en Makkassaren slypen de mooiste stukjes tot een platte tafel, zoo wel rond als ruits-gewys, en zetten die in slegte ringen of aan hunne Tulpbanden; want zy geloven, dat ze den drager moedig en winbaar maaken; Achter *Grisec* legt een berg *Giry*, daar op de *Penimbaam* woont, den welken de Javaanen alle voor een Heilige Leeraar of Paus houden; van dezes voorouders en geslachten ziet men verscheide graven op 't hoogste van dien berg, waar in groote gepolyse stukken van dezen steen gezet zyn, die een wonderlyken glans van zich geeven, wanneer de opgaande zon daar tegen schynt, 't welk het onwetend volkje voor een wonderwerk acht. De tweede of brokkelige soort, geeft wat meer hoop om metaal daar uit te trekken, hoewel het tot noch toe met weinig vrucht geschiet is: In 't Jaar 1666. hebben wy 't hier op *Ambon* ondervonden met een gedeelte van *Messoal* gebragt, 't zelve in smeltkroezen met een sterk vuur aantastende, wanneer het schier anders niet uitgaf als eenen ongelyken swaveligen stank, latende op den grond van den kroes een klompje, 't welk na spyauter geleek, maar als men daar op klopte, sprong het aan stukken; evenwel houd men voor ze-

Worden geslepen en in ringen gezet.

Zyn heel glanzig.

Proef genomen of 'er metaal in is, en onwaar bevonden. Doch eg-

te daar voor gehouden.

zeker, dat de Messoalsche Papoeen die stoffe daar uit haalen, waar uit zy de kopere bekkens *Gong*, by d'onze Gommen genaamt, maaken met toeset van eenig koper, maar dan moeten zy de steenen wat diep en onder water graaven, daar ze massiever en harder zyn.

De redenen van den Schryver wegens zyn benaming uit verscheide Schryvers, en inzonderheit Plinius.

Dat ik nu de eerste soort voor *Androdamas* van *Plinius* houde, daar toe hebben my zyne woorden bewogen, welke staan *Lib.* 37. *Cap.* 10. daar hy zegt: *Androdamas* heeft een zilveren glans als een Diamant, vierkantig en altyd de dobbelsteenen gelyk: De *Magi* vermoeden, dat hy zyn naam bekomen hebbe, om dat hy de ongestuimigheid en toornigheid der menschen bedwingt: De Autheuren leggen het niet uit, of *Argyrodamus* dezelve steen zy of niet; *Clarissimus Salmasus* tekent op dezen plaats aan by *Solinus* p. 564. het volgende: *Plinius* wil zeggen, dat hy de kragten en hardigheid van een Diamant heeft. En kort daar na doet hy daar by: *Androdamas* is zeker een soorte van *Hæmatites*, dat is, Bloedsteen, van uitnemende hardigheid en zwaarte, maar van yzer koleur; zoo dat hy oordeelt, dat den ouden geen ander *Androdamas* bekent zy geweest dan deze, en dat hem *Plinius* by een Diamant vergelyke, om dat hy zoo hard is, en de menschen bedwingt:

Omstandig ondersogt en vergeleken.

Myn gevoelen daarentegen is, dat *Androdamas* geen soort van *Hæmatites*, maar van *Pyrites* zy, en zyn naam heeft niet van een Diamant, maar van 't bedwingen der menschen, gelyk ik alrede boven van de Javaanen gezegt hebbe; *Plinius* geeft hem wel een zilveren glans, maar dat moet men van geelachtig zilver verstaan, gelyk het gepolyste *Maas Vrong* heeft: Hy heeft wel meerendeels de gedaante van dobbelsteenen, maar ik heb gezegt, dat hier en daar de vyf hoekige kanten van een *Dodeca ëtron* daar onder lopen: Eenen anderen steen zal ik hier na beschryven, den welken ik voor *Argyrodamas* houde: Wilt gy dan noch eenen anderen steen uit *Plinius*, die met onze vyfhoekige of veelhoekig *Maas Vrong* over een kome, zoo geeve ik u w in 't zelve Hooftdeel den *Hexicontalithos*, dewelke in een lichaam veele verwen vertoont, en gevonden word in *Troglodytica regione*: Dewyl 't nu qualyk te geloven is, dat in een kleine steen 60 koleuren zich zouden vertoonen, zoo is het waarschynlyk, dat *Plinius* van hoeken heeft willen spreeken: Naar myn gissing schryft ook *Bellonius* van dezen steen *Lib.* 2. *Observ.* *Cap.* 67. zeggende, dat hy te *Tauris*, een stad aan 't roode meir, een steen in redelyke menigte gezien heeft, den welken een Griekschee Monnik voor de *Lapis Arabicus* wilde gehouden hebben; hy was rond of bolachtig, hard een *Pyrites* zeer gelyk, uit veele vierkantige stukjes t' zaamen gezet, op de manier van *Androdamas*; hy hadde liever mogen zeggen, dat het de *Androdamas* zelv was, want indien de *Arabicus Lapis* dezelve is met *Arabic. Plin. loc. cit.* zoo moet hy het y voor zoo gelyk zyn, dat men hem daar voor zoude aanzien, indien hy zoo hard niet en was: Men houdt hem voor die soort van Marmer, dewelke *Orpheus* in zyn steen-gedigt *Lapis Barbarus* noemt.

Getuigenis uit Bellonius.

En toegepast op den Androdamas.

Zyn benaming op 't Javaansch.

Maas Vrong heit op 't Javaansch *Crapo*, waar men groote stukken van een hand breeed uit het Mattaramsche gebied brengt, die zy schoonglad slypen, en in zilver of koper zetten, als ook om daar mede vuur te slaan.

Dit geheele Hooftdeel is een verhandeling van zoodaanige stoffe, die by ons Marchasita *genoemt word: 't Is een schyn metaal, want het heeft de koleur en gedaante van Koperaats; waar van in Moscovien heele bergen gevonden worden, uit welke men met groote moeite eenig zilver ontdekt heeft, doch heel weinig; het zelve in 't vuur gebragt vervliegt alles in eenen afschuwelyken stinkenden rook, en laat heel weinig* Caput mortuum, *of Doodekop over, waar nit dan 't zilver word gehaalt: In* Ungarien, Bohemen, Saxen, *en andere bergwerken word het mede gevonden, doch in klompen van een zeldzaame gedaante, en alle meest van een bysondere koleur en gedaanten, deselve bergwerkers houden het voor een verbrande zwawelstof, en (zoo zy zeggen) voortgebragt uit zwavelachtige wateren, die uit de mynstoffen loopen of syperen, mede sleepende eenige van die deeltjes, waar door zy heen dringen, en, als dezelve in de kuiltjes stil blyven staan, dan door een stremmende kragt zaamen stallen, en zoodaanige gedaanten maaken, als de deeltjes der mynstoffen toelaaten, ieder verscheiden na hunne*

zou-

N°. 6
N°. 5
N°. 7
N°. 9
N°. 10
N°. 2
N°. 8
N°. 1
N°. 11
N°. 3
N°. 12
N°. 4
N°. 13

soute, swavelachtige en andere deelen, daar zy mede vermengt zyn; in dit water eenige stoffe geworpen of by geval inkomende, word van 't zelve voort doorgedrongen en verteert, waar in deze deeltjes blyven, en de gedaantens verbeelden van de ingeworpe saaken; doch ruuwer, alsoo korste en bywas aan 't selve groeit: Wy bezitten veele van dese, zynde alle van bysondere koleur en gedaante; waar van 't ons goet dacht eenige hier te verbeelden op de plaat LI. *Die by* No. 6. *aangewesen, is een ruuwe klomp, doch schoon glinsterend van koleur.* No. 7. *Heeft de gedaante van een Boksvoetje, en boven aan een knobbel of klomp van een andere stof en koleur als de klauwtjes zyn.* No. 8. *is een stuk, door welkers midden een tak loopt, aan de einden uitkoomende, 't welk wy vermoeden een worteltje te zyn, 't geen in* Marchasita *verandert, en waar om de omzynde korst door deselve stof is gegroeit.* No 9. *is een klomp, geelder van koleur, en wolkachtig; het zelve aan stukken geslaagen, ziet men dat alle dezelve met straalen uit een middelpunt naar buiten schieten.* No. 10. *is een geheele ronde Bal, buiten om eenigzins wolkachtig, en inwendig mede straalsgewys uit een middelpunt voortkomende.* No. 11. *is een diergelyke bal, doch rondom met scherpe uitsteekende pylpunten omzet.* No. 12. *is een lankwerpig Keisteentje, voor een gedeelte met een korst* Marchasita *omgroit.* No. 13. *is een ruuwe groote klomp, hebbende de gedaante van een koperen deur-klopper: Wy zouden veel meerder soorten hier by konnen voegen, namentlyk Hoorns, Schulpen, en andere gedaantens, alle met deze stof omzet of wel geheel verandert, maar meenen genoeg gedaan te hebben eenige van dezelve te vertoonen.*

XX. HOOFTDEEL.

Argyrodamas. Batu goela.

An de Zuid-West-zyde van *Boeton* in 't gebergte en op strand, vind men een flach witte Keisteenen in de grootte van een kop of een vuist, van buiten vuilwit, oneffen, vol scheuren en hard gelyk een gemeene Keisteen, maar als men daar op slaat, zoo valt hy in stukken, en dezelve kan men deelen in zoo veel kleine brokjes als men wil, waar van zommige de figuuren als dobbelsteentjes, andere van platte tafeltjes hebben, en dezelve laten zich al weder in andere kleindere schilferen; zy zyn wit, doorschynende als krystal, doch boven op hun vlakte geeven ze een weêrschyn, als of ze verzilvert waaren of als zilverschuim: Zy zyn week van substantie, slaan geen vuur, en lichten geenzins by nacht, als men ze tegen malkander slaat, gelyk Kristal en de Keisteen doen. Ik heb dergelyke steenen noit meer gezien, ook by geen Autheur iets daar van gevonden, egter oordeel ik, dat men hem voor den *Agyrodamas* van *Plinius* mag houden, te weeten een steen die een Diamant gelykt, en een zilveren weêrschyn geeft, waar van zie *Lib.* 37. *Cap.* 10. In 't Maleitsch noemt men hem *Batu goela*, dewyl hy zeer wel gelykt naar de brokjes van Candy-zuiker, in 't Latyn *Saccarum cantium*, en niet *candidum*, vermits *cantium* een nieuw Grieks woord is, beduidende kantigen zuiker: Men zoude hem voor een *Lapis specularis* aanzien, maar men kan hem niet tot kalk of gips branden, gelyk hy ook wel zwaarder en harder is dan eenig *Lapis specularis*. In dat gebergte, daar men hem vind, vloeit hier en daar een adertje van zwart *Bitumen*, 't welk in zee komende hard word, en de vreemdelingen voor zwarten Amber verkogt word, hier door kan het zyn, dat deze steen geen harde en massive substantie gewint, noch tot een volkomen Keisteen worden kan. In 't jaar 1666. wierden my van *Boeton* eenige manden vol van deze steenen gebragt, dewelke ik toen niet achtede, dewyl ik daar aan niet zien konde, 't geen die van *Boeton* daar van opgaven, te weeten, dat hy veele schoone koleuren zouden van zich geeven, als van zilver, paerlen, en regenbogen, daar men anders niet aansag als een onfatzoenlyken Keisteen, weshalven ik ze weg smeet; maar als ik 10 jaaren daar na by geval een groote klont daar van aan stukken sloeg, bevond ik, dat hy van binnen veel schoonder en raader was, dan ik gedagt had, en

De Argyrodamas,

Hun eigenschap beschreven.

En voor d' Argyrodamas *van* Plinius *gehouden.*

Waar die gevonden word.

En waar in zyn schoonheid bestaat

doe waaren de andere ſtukken weg. Die van *Boeton* weigerden ook meer daar van te brengen, niet zoo zeer om dat dezelve Koning niet meer leefde, aan wien ik kennis hadde, als om dat zy die ſteenen niet graag aan onze Natie willen openbaaren, vermits zy dezelve, zoo ik verſtond, gebruiken in plaats van kogels om uit hun kanons daar mede te ſchieten, dewyl ze in veele 100 ſtukken ſpringen, als of men met ſchroot ſchoot:

Deze worden van d'Eilanders tot kogels gebruikt.

Dergelyke ſlach *Batu goela* valt op *Makkaſſar*, een groote dagreis achter *Marus*, in een zeer hoog en koud gebergte, 't welk men doorreiſen moet, als men na 't land der Boegiſſen gaat, boven op kan niemand wegens de groote koude duuren, ja geen gevogelte noch gedierte ziet men aldaar; omtrent de halve hoogte van dit gebergte heeft men groote ſpelonken, daar in men groote ſtukken en kegels ziet af hangen aan ſmalle halſen van allerhande gedaante yſelyk om aan te zien;

Groeijen mede in een berg-ſpelonk

die metter tyd ook afvallen, van buiten zyn ze wit, doof en krytachtig, van binnen klaar en doorſchynend als kriſtal, doch zonder deszelfs glans, behalven hier en daar met een zilverachtige weêrſchyn, niet maſſief, maar uit veele langwerpige ſtukken t'zaamen gezet, die meeſt vierzydig, sommige vyf en ſeszydige zyn, doch ganſch onordentlyk, en derhalven met een kleine ſlag ligt van malkander te ſcheiden, uit te nemen en weder in te ſteken: De meeſte hebben de dikte van een ſchaft, weinige van een vinger of een duim:

Dienen ook tot verſierſelen der Makkaſſaaren

De Makkaſſaaren brengen de afgevallene ſtukken naar huis, en ſlypen de grootſte brokken tot platte tafels en ruitjes, die zy tot verſierſel aan hunne kriſſen zetten; het ſlypen gaat gemakkelyk toe met water op een ruige ſteen, want ze zyn week en geeven een wit zap van zich, zy vuuren niet by nacht, noch rieken als Keiſteenen, gelyk ook de voorige *Batu goela*, anders zoude men ze voor Kryſtallen houden. Op *Makkaſſar*, *Batu bakilat*, dat is, glimmende Steenen genaamt.

Een andere ſoort, Amboinſche.

Saccharites Ambonicus of Amboinſche *Batu goela* verſchilt wat van de beide voorgaande aan fatzoen, maar niet in ſubſtantie: de Amboinſche valt mede in groote klompen, dewelke buiten doof en kalkachtig zyn, maar ſtraks daar onder legt de *Saccharites* t'zaamen gezet van ontelbare ſtukjes, zoo klaar als een kryſtal, doch veel weeker;

Is van velderleije gedaantens.

Deze ſtukken zyn ganſch onordentlyk van grootte en fatzoen; want die in de eerſte laag zyn lankwerpig en onordentlyk, zoo dat men qualyk een ſtukje vinden kan, 't welk zeskantig en den Kryſtal gelyk zy: Onder deze zyn andere grootere ſtukjes, zomtyds in dezelve laagen, zomtyds in de naaſte daar onder; zynde de laagen met een kalkachtige ſchorſſe van malkander onderſcheiden: Deze ſtukjes zyn mooijer en den Kryſtal gelyker, hebben een, twee of meer gladde zyden, doch geen vaſte figuur, en de andere zyden zyn geſtreept, als of ze van ſmalle ſtukjes t'zaamen gezet waaren, in manier als de *Amianthus*: Alle deze klontjes, zoo kleine als groote, hoe onordentlyk van hoeken dat zy ook zyn, leggen zoo digt geſloten aan malkander, dat 'er geen ledige plaatſen tuſſchen zyn, egter met een kleine ſlag kan men de groote klompen van malkander ſlaan, en de ſtukjes met de vingers afhaalen; dewyl geene of weinige ſtukjes van deze de dobbelſteenen gelyken, zoo konnen ze geen eigentlyke *Argyrodamas* zyn,

Ook ſchoonder van ſtof.

welke naam de bovenſtaande Boetonſche ſoorte beſt paſt, hoewel de Amboinſche *Batu Goela* veel helderder en mooijer van aanzien is dan de Boetonſche, dewelke donkerder van ſubſtantie is, hier en daar met een zilvere weêrſchyn, latende zich in platte tafeltjes of dobbelſteenen deelen, welke kentekenen *Plinius* zynen *Argyrodamas* toeſchryft:

Waar dezelve gevonden wordt.

Den beſten hier van vind men op *Leytimor* in de valleije van de *Waytommo* aan den voet der bergen, en digt by de rivierkant, ſteekende met groote klompen in andere klippen, de groove en koraalſteenige zyn van een onzuivere gemengde ſubſtantie, gelyk de regte en ſeshoekige Kriſtallen tot een moeder of voet hebben een anderen roſſen of grauwen ſteen, die eenpariger van ſubſtantie is.

Onderſcheid tuſſchen deze en 't kriſtal.

Ook groeit de regte Kryſtal nooit zoo digt tegen malkander, hoewel zyne ſtukjes met hun voeten digt aan malkander zitten Alle Kryſtallen groeijen ook buiten 't lichaam van den ſteen, daar aan zy zitten als een vrugt of uitbotting der zelver ſteenen, de *Argyrodamas*, ſoo wel de Boetonſche als d' Amboinſche, is van buiten met de voorſchreven

ven schorsse bedekt. In de naaste rivier van den rooden berg vind men een slegter soorte *Batugoela*, meest van langwerpige stukjes t' zaamen gezet, gelyk een groven *Amianthus*, zonder tafelen of vlakten: *Batu Goela* verschilt van het krystal, behalven aan de figuur, ook hier in, dat *batu goela* altyd een dooven glans heeft, met een kleine slag bryzelt, by nacht tegen malkander geslagen gansch niet vuurt, ook in 't vrywen geen keyachtigen reuk van zich geeft, al het welk 't krystal doen moet: Men zoude dit Amboinsche *batu Goela* vergelyken konnen met dat onvolmaakte slach van bastaart krystal, 't welk men in Zwitserland *Gletscher* noemt, 't welk egter haar oorspronk zoo 't schynt niet uit eenen steenzap, welken de koude vochtige klippen uitzweeten, maar uit een veroudert ys heeft. *En komt best over een met het Zwitzersche* Gletscher

*d'*Argyrodamas, *door den Hr.* Rumphius *beschreven, die ons geene afbeeldingen van deselve geeft, veel ligt om dat het by zyn Ed. meest gedaanteloože zaaken zyn, gelyk wy ook verscheide hebben, zynde maar ruuwe klonten, en niet waardig af te beelden: Deze stoffe word by de bergwerkers alhier* Krystal-talk, *of ook wel* glets-krystal *genaamt; waar van verscheide soorten zyn, doch onder deselve munten uit, die in Engeland, en wel inzonderheit tot* Cornuwal, *gevonden worden: Zy zyn schoon zilverglanzig, wit en meest doorschynend; Haar gedaante is die altoos van een scheeve ruit, plat en naar de kanten met een lyst scherp toeloopende, als of deselve gesleepen waaren; echter zyn zy zoo natuurlyk gegroeit, ten bewys is, dat veeltyds in 't midden, ook wel op de zyde van deselve wederom een andere van die gedaante ter halver wege uitsteekt. Zie op de plaat* LII. *een groote verbeeldt by* No. 1. *en een andere by* No. 2. *uit welkers zyde een halve gegroeit is: Haar stof en hoedanigheid komt over een met de beschryving van den* Hr. Rumphius.

XXI. HOOFTDEEL.

Cryftallus Ambonica.

MEn heeft in de Amboinsche en omleggende Eilanden een soort van slegt Krystal op de zelve manier aan ruuwe klippen groeijende, als de regte: Men vind weinige stukken, die den regten gelyken, en die zyn klein, niet boven een schaft dik; d' andere zyn meest vol scheuren, schurft, vuil van koleur en oneffen; sommige zyn aan de eene zyde enkelde donkere keisteenen, vuilwit of geelachtig, aan d'andere helft doorschynende als Krystal: zy hebben alle 6 zyden, gelyk het Mathematische *corpus Chrisma* of eenhoekige *Cylinder*, en eindigen boven in een punt van even veel zyden als een Diamant, doch aan de meeste afgebrooken: De grootste, die ik in Amboina gezien hebbe, zyn een vinger dik en lang: zy groeijen als een vrugt uit ruuwe en grove bergsteenen, altyd veele by malkander, niet regt opwaarts, maar schuins en verwert door malkander, hebbende gemeenlyk een of twee grootere, en daar rondom al kleinder, en kleinder; ook dikwyls op de vlakte van den steen krystalachtige korst, als hun voet: hun natuurlyke plaats zyn de groote grauwe klippen, daar in de kuiltjes staan, zoo wel buiten als binnen d'aarde, ja self die onder het water staan; de grootste vind men op hooge bergen aan zoodanige klippen, die overhangen, en daar ontrent een rivier ontspringt, welkers kuilen men van binnen bezet vind met kleine krystalletjes, een lid van een vinger lang, een schaft en een halm dik, alle seskantig ende puntig, doch de zyden zyn alle effen breed, maar onordentlyk, zoo dat 'er somtyds een geheele zyde toegegroeit is; waar door de steen vyfkantig word: In de rivieren vind men deze stukjes hier en daar verstrooit, somtyds ook in 't veld, als men graaft, dewelke daar geenzins gegroeit, maar van de bergen afgespoelt zyn; want het schynt, dat deze steentjes 't zy door hun rypheid, 't zy door stormwinden, plas-regen, of ander geval van hun moeder-klip afraaken, en zoo met de rivieren afgespoelt worden; on-

De Cristallus Ambonica *beschreven.*

Zie de plaat LII. *by* No. 3.

Waar de grootste als mede de kleinste groeijen.

En hoe het bykomt, dat dezelve in 't land gevonden worden.

onder andere voert de Rivier *Waytommo* veele van deze steentjes, aan welkers steile oevers 1 of 2 voeten onder den grond men geheele lagen vind van ruuwe, rosse en grauwe steenen, daar de Krystalletjes met menigte opzitten, inzonderheit in de kuiltjes, ja ook in de gebrokene steenen, die van binnen hol zyn, zoo dat groote klippen groote, en kleine steenen kleine Krystalletjes hebben: Op 't land van oud *Hative* zyn zommige rivieren, daar in men 6 of 8 voeten diep onder water groote klippen ziet, en daar op schoone groote en zuivere krystallen. Op *Negory Lima* een dorp op de Hitoesche Kust legt een zeestrand, vol groote grauwe steenen, zoo wel op 't drooge als in zee water, welkers kuilen vol krystalletjes zyn, zuiver maar klein: Onder 't Guarnizoen van 't zelve Reduyt lag zeker soldaat, dewelke een beiteltje, nyptang, en hamertje hadde, hem van een Amsterdamsche ziel-verkoper mede gegeven, om paarlen en diamanten van de klippen af te nypen, dewelke hy na des zielen-verkopers zeggen in Indien overal aan de klippen zoude vinden; Die plompe Juwelier had verscheide stukken met klip en al afgeslagen, dewelke hy, by zyn wederkeeren naar Holland, voornam den ziel-verkoper in zyn bakhuis te duuwen tot dankbaarheid, dat hy hem zoo bedroogen had; doch een vroege dood heeft dit quaad voornemen voorgekomen, en ik zette dit daar by om de waarheid van deze eerlyke ziel-verkopers op te houden.

Groeijen mede op klippen onder 't water.

Verhaal van een, die deze!- ze voor Diamanten vergaderde.

Doch ontdekt zynde wel zag, dat hy bedrogen was.

Bygeloof der Inlanderen.

Noch een ander voorbeeld, hoe de krystallen onder water groeijen; op *Bima* is een berg *Tolocco* zynde hun vlugtberg, omtrent een dagreize van 's Konings fort aan strand, boven op vlak en breed, vol zailand, en vrugtboomen; agter de *Negory* op een hooger heuvel is een kuil met versch water, daar de Koning na toegaat *Batappa*, wanneer een *Djing* of Duivel hem in 't water verschynt met een groote buffelshoorn aan zyn voorhoofd, die hem deze steenen aanwyst niet diep onder water aan de klippen vast.

Batappa een Duivelsche dienst.

Die zy op eenzaame plaatsen verrigten.

En daar door meenen hun wenschen te verkrygen.

Batappa is een Goddeloos overblyfsel van 't Heidendom, 't welk de Mooren tegen hun wet, en daarom in 't heimelyk ook nadoen; wanneer zy van een *Djing*, dat is, *Dæmon*, (den welken zy van den Satan of Duivel onderscheiden) iets begeeren, of een konstje willen leeren, ook rykdom te verkrygen, gelukkig en onquetsbaar in den oorlog te zyn, rooven, steelen, dievery plegen, speelen, minnen, &c. zoo gaan zy op zulke afgelegene plaatsen en hooge bergen, blyven daar een tydlang, dag en nagt, en doen eenige offerhande aan den *Djing* met een vast opzet voor deszelfs gedaante niet te verschrikken noch zich te laaten wegjaagen, zoo geeft hun dan eindelyk de *Djing* een houtje of een steentje, dat zy hun moeten draagen om het afgebedene werk te verkrygen, en dan meenen zy op hun manier noch Godsdienstig te zyn, daarom deze krystallen ook by hun *Batu Djing* genaamt worden.

De Krystallen worden mede in de goutmynen gevonden.

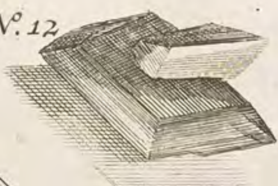
En groeijen op rotsen of steenen.

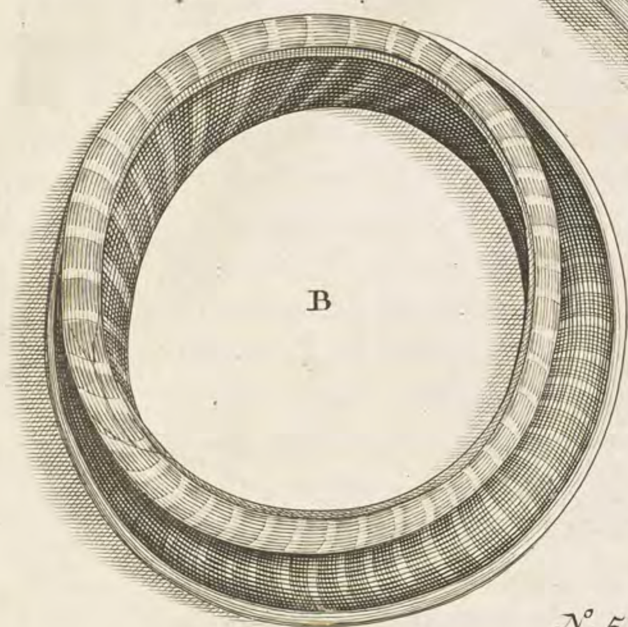
In de goutmynen van *Sumatra* vind men ook schoone groote krystallen, ruim een vinger dik en een lid lang, zuiver en effen van kanten, met een volkomene punt als of ze geslepen waaren, doch de zyden zyn onordentlyk, zommige leggen los in den grond, zommige zitten vast aan stukken van grauwe en witte steenen, en het is geloofflyk, dat de losse ook zoo gezeeten hebben, want by my is niet waarschynlyk, dat eenig krystal los en zonder voet in de aarde zoude groeijen; hier in *Amboina* vind men wel schoone stukken, eenige voeten diep onder den grond, als men putten graaft, maar men kan klaarlyk daar aan bespeuren, dat ze afgebroken zyn: Het is aanmerkenswaardig, dat de geheele vlakte, daar het kasteel *Victoria* met de omliggende *Negory* opstaat, een opgehoope grond is, ten deele door menschen, hoewel voor 't meeste deel door overvlojing van de rivieren gemaakt; bewys hier van is, dat men in 't graven van putten, 8, 9, of 10. voeten diep onder den zandigen grond, veele dingen vind, als *Calappus*-doppen en Canary-noten, die daar niet gegroeit zyn.

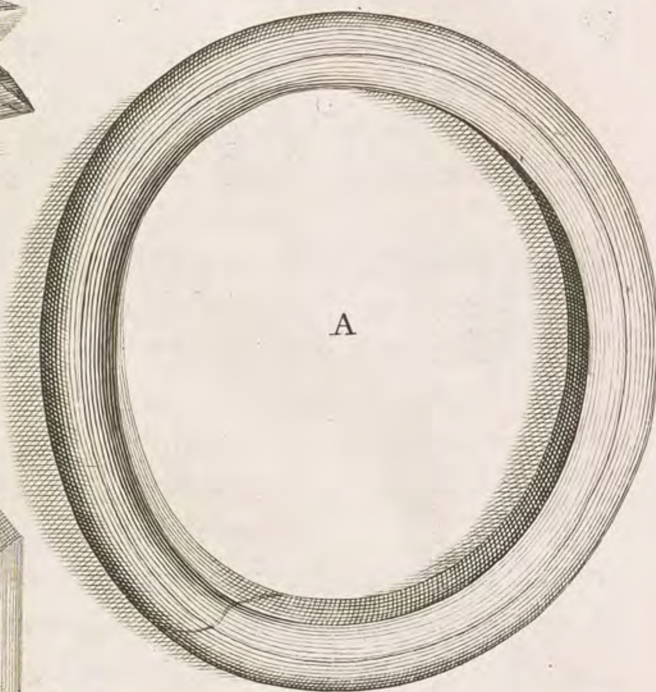
Waar toe de Indiaanen dezelven gebruiken.

De Amboinsche krystallen wegens haar kleinheit en schurftheit worden niet geagt, doch de Javaanen neemen de mooiste stukken, die zy aardig weeten te slypen tot tafels en punten, en om ze in ringen te zetten, dat ze Diamanten schynen, waar van ze egter met een half oog konnen onderscheiden worden; daarom leggen ze liever eenige

N°. LII.

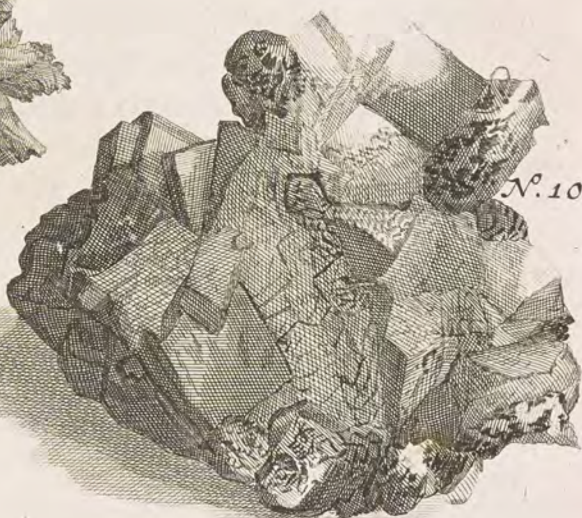

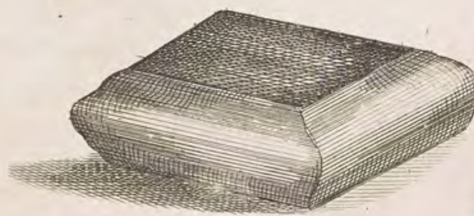

fff

nige geverfde foely daar onder, en maaken aldus valſche Emarauden en Robynen, gelyk men veel aan hunne kriſſen ziet: De Inlanders willen ze mede tot medicyn gebruiken, daar een goed geloof toe vereiſcht word, want zy wryven ze op een gladde toetſteen met water, daar evenwel niets afgaat, en egter geeven zy het zelve te drinken om den brand in de koortſen en andere heete ſiekten te bluſſchen, verkieſende hier toe die onder water gegroeit zyn, om welke oorzaak *Radja Bima* zomtyds een meenigte van deze Kryſtallen den Koning van *Makkaſſar* moet zenden.

Noch een andere ſoort van Kryſtal.

Daar is noch een andere ſoorte van Kryſtal in *Ambon*, 't welk men op de bergen in grootere ſtukken vind, te weeten, als een ey of walnoot, niet ſeskantig maar onordentlyk veelhoekig als afgebrokene ſtukken van een grooter klomp, anders redelyk doorſchynend en klaar: Hoe deze groeijen is noch onbekent, dewyl men ze meeſt op hooge koude bergen vind, daar weinig menſchen heen komen, en de Inlander daar toe niet nieuwsgierig is. Ik heb ze gevonden tuſſchen de wortelen van groote boomen vaſt ſteeken, alwaar ze buiten twyffel door den regen geſpoelt worden.

Worden ook op Nuſſatello *gevonden doch kleinder.*

Op *Nuſſatello* vind men dergelyke ſtukjes, doch klein, zeer klaar, en naar den geelen koleur trekkende, gelyk zommige geele Diamanten, ook gantſch onordentlyk, *en* als afgebroken, hebbende zoodaanige ſcherpe hoeken, dat ze eenigzins glas ſnyden; het zelve doen ook zommige ſeshoekige kryſtalletjes, die men op *Naſſalauw* by de Marcaſiten vind: De zee-Arend, in 't Amboinſch; *Kiappa* genaamt, ſchynt vermaakt in deze ſteentjes te hebben, want men heeft ervaren, dat op *Manipa* een neſt van zoodaanigen zee-Arend, op een hooge *Caſuaris*-boom ſtaande, door een wind eens afgeworpen wierde, waar in men vond vier of vyf redelyk groote en ſeskantige Kryſtallen, waar van de grootſte een vinger lang en dik, met kleindere omgeeven, en, alle op een ſtuk van een grauwe klip vaſt waaren, 't welk de Arend in 't gebergte vindende, en miſſchien wegens haar blinken voor een aas aanziende in zyn neſt gedraagen heeft; doch vermits die van *Manipa* zeiden, dat zy zulke ſteenen meermaals in die neſten gevonden hadden, zoo zoude men oordeelen, dat den Arend eenig nut of gebruik daar van moet hebben, weshalven zy hem ook den naam van Arend-ſteen gaven: Van andere ſteenen in zulke neſten gevonden zie hier na in 't Hooftdeel van *Aetites.*

En worden door de Arenden in hun neſten gedraagen.

Waarom die ook Arent ſteenen genaamd worden.

Het verſchil tuſſchen recht Kryſtal en *Batoe goela* of *Argyrodamas* zie in 't byvoegzel van 't voorgaande Hooftdeel.

Van de Kryſtallen alhier beſchreeven zyn mede geene afbeeldingen, waarom wy nodig geacht hebben eenige zeldzaame hier by te voegen: Het gemeen kryſtal, in 't begin van dit Hooftdeel gemeld, is verbeeldt op de plaat LII. *by* No. 3. *zynde ſeskantig: Het Bergje afgetekent by* No. 4. *zyn alle kleinder ſoorten, die wonderlyk door malkander geworpen en over hoop leggen; deze is zoo gegroeit.* No. 5. *is een ander Rotſje, waar uit op een punt een ſeskantig ſtuk gegroeit is, en na boven met platte kanten ſpits toeloopende, als of het geſleepen was, hebbende drie breede en drie wat ſmalder handen of zyden.* No. 6. *is een ſtuk piramidaal, mede ſeskantig tot boven toe: Zynde alle deze kanten omzet met ontelbaare dergelyke ſeskante puntige Kryſtallen, die alle opwaarts aan loopen; zy zyn zoo wonderlyk van maakſel, als my ooit iets is voorgekoomen.* No. 7. *is een ſtuk helder Kryſtal, waar binnen inwendig te zien is een geheel Landſchap met bergen en daalen, alle met groen moſch gelykende bewaſſen.* No. 8. *is een bruin Bergje, waar op leggen eenige als om vergevalle Piramiden, zynde dezelve heel wit en knobbelig als zegerynleer. De Rots by* No. 9. *verbeeldt, heeft op een bruinen grond eenige witte gecandiliſſeerde ſchotſen of platte ſtukken, alle hol over bol geworpen.* No. 10. *is een Bergje van geele* Toepaas, *gelykende naar Kryſtallen met hagelwitte korrels beſaait, en met* Marchaſita *of metaal ſchynende Bergjes begroit.*

XXII. HOOFTDEEL.

Silices Cryſtallizantes. Batu Dammar.

Silices Cryſtallizantes zyn doorſchynende Keiſteentjes.

BEhalven de voorſchrevene Kryſtalletjes vind men in d' Amboinſche Eilanden noch een ander ſlach, die men niet hooger kan achten dan klaare Keiſteentjes, doch dewyl zommige daar onder zulken klaaren weêrſchyn hebben, dat ze 't edel geſteente zeer naby komen en als tergen, zoo heb ik ze met een byzonder Hooftdeel verwaardigen willen. Ik noem ze *Silices cryſtallizantes*; de Maleyers *Batu Dammar*, om dat ze groote gelykeniſſe hebben met den Amboinſchen klaaren *Dammer batu*. Zommige hier van zyn half doorſchynende, aan d' eene zyde rondachtig, 't overige onordentlyk hoekig, zomtyds helder en doorſchynend als ys; zommige met een blauwen weêrſchyn, gelyk het wit van een gekookt ey; zommige hebben van binnen een geelen weêrſchyn, gelyk een lichtje van de eene plaats tot d'andere verſchietende, als men ze neigt; zommige verbeelden zoo duidelyk de klaare ſtukken van *Gummi tragant*, dat men ze daar voor zoude aanzien, indien niet de zwaarte en hardigheid anders getuigde: Deze alle vind men in den Amboinſchen Inham, aan des zelfs Noord-zyde op ſteenige ſtranden, van *Hative*: Op *Nuſſatello*, *Locki*, en aan de Zuidzyde van *Boero* vind men andere kleine weitte Keiſteentjes, in de grootte van hazelnooten, zommige rond, zommige plat, van buiten effen en doof, van binnen doorſchynend en van een eenpaarige ſubſtantie, zommige geelachtig, zommige blauwachtig, zoo dat men ze voor ruwe Diamanten zoude aanzien, en geſlepen zouden ze miſſchien d' Amersfoortſche Diamanten niet veel wyken, inzonderheit die van *Nuſſatello* komen, doch het is tot noch toe niet bewezen. Dergelyke Steentjes, doch wat grooter, zyn my gegeeven voor opregt Berg-kryſtal, 't welk van de kuſt *Coromandel* komt, waar voor ik ze egter niet kan aannemen, dewyl ik 't voor een ſubſtantieele eigenſchap des kryſtals houde, dat hy van natuur ſeskantig moet zyn,

Van verſcheide kleuren.

Waar die gevonden worden.

En hebben gelykenis naar de Amersfoortſche Diamanten.

XXIII. HOOFTDEEL.

Vaſa Porcellanica.

't Perſelein door Nieuhof beſchreven.

DE meening is niet om 't Porſellein uitvoerlyk te beſchryven, dewyl het zelve by andere Auteuren genoegzaam te vinden is, inzonderheit in de nauwkeurige geſchiedeniſſen van 't Sineeſche geſandſchap door *Johan Nieuhof* beſchreven; alleenlyk zal ik hier aantekenen eenige dingen, dat koſtelyke Vaatwerk betreffende, dewelke myns weetens by andere Auteuren of niet of donker aangehaalt worden: Voor eerſt zal ik myn oordeel zetten, waar van de naam Porzellein komt, namentlyk van zeker ſlach van zeehoorntjes, dewelke men in 't Latyn *Concha Veneris* en *Murex Mutiani* noemt, boven in 't II. Boek Hooftdeel XXIII. beſchreven: Welk ſlacht van Hoorntjes men hedendaags by de Françoiſen en Italiaanen *Porcellanæ* noemt; hier van (zegge ik) heeft het Sineeſche Vaatwerk haar naam bekomen, geenzins, oorſpronkelyk in *Sina*, maar zoo 't ſchynt in Spanjen, en eigentlyker in *Majorca*, alwaar men fyn en wit aardwerk maakt, 't welk wegens haar gladdigheid, met die Hoorntjes gemeen, haar naam gekregen heeft: Of men moeſte zeggen, dat het Sineeſche Vaatwerk zoo genaamt zy, dewyl men de waereld voor dezen wys gemaakt heeft, dat het gemaakt wierde van gladde zeehoorntjes, geſtamt, met het witte

Haar naam genomen van zeker ſlach van Zeehoorns

witte van eijers gemengt, en ik weet niet hoe veel jaaren ook onder de aarde begraaven: Hier in Indien by de Maleijers heeft het niet eenderley naam, want in 't gemeen wordt het genoemt *Manko*, doch eigentlyk verstaat men daar door diepe Kommetjes: *Pingan* zyn allerhande Schotels: *Piring*, Tafelborden: *Tsjauwan*, Kopjes: *Mamolo*, groote Potten met een hals, dergelyke men op de Kassen te pronk zet. Zoo is ook myn gevoelen, dat *Plinius* en d' Ouden dit Vaatwerk *Myrrhina Vasa* genaamt hebben, in welke tyd het zeer duur was, en alleenlyk in der koningen schatten te vinden: Doch het schynt, nademaal de waereld hedendaags daar mede als opgepropt was, dat de natuur ons dit kostelyk Vaatwerk wat heeft willen onttrekken door de verwoestende Tarters, haters van alle mooijigheid, dewelke de oude Chinesche meesters verjaagt, en de werstellingen verwoest hebben: Om dit gebrek te vervullen, hebben zich voor weinige jaaren eenige meesters opgedaan in 't Landschap *Quantung* by de stad *Tikoa*; doch dewyl zy de regte aarde niet hadden, hebben ze witte marmer of veelmeer alabast genomen, 't welk zich ligt stoten laat, en hebben uit 't geslotene, met water tot den deeg gemaakt, kleine Schoteltjes en Kommetjes geformeert. Deze zyn wel schoon-wit en glimmende, doch hebben den blauwen weêrschyn niet als de regte, maar gelyken best naar witte gepolyste marmer: Zy zyn veel swaarder dan het regte Porsellein, en worden voor minder prys verkogt: Uit *Japan* komt nu ook overvloedig Porsellein het Sineesch tergende, het welk de geboorne Sineezen aan de *characters* en figuuren ligt kennen konnen, maar onze Natie maakt een onderscheid, dat het Japansche nooit het helder blauw heeft, 't welk men aan 't Sineesche ziet, ook heeft het Japansche onder aan den bodem drie ruige knopjes; het grootste verschil bestaat daar in, dat het opregte Sineesche niet springt, als men heet zop daar in doet, maar het Japansche zeer ligt, als men het van te voren niet eerst warmt: Dit gebrek kan men egter ook gebeteren, als men t' Japansche in een grooten ketel doet, water daar over giet, en t' zaamen ter dege opkookt, daar na van zelf weder laat koud worden.

Heeft verscheide benamingen naar haar gedaanten.

Word by de Myrrhina van Plinius vergeleken.

De Chineesche maakers zyn door de Tarters verwoest, doch naderhant zyn weder andere voortgekoomen.

In Japan *word het zelve mede gemaakt.*

En 't onderscheid met dat van China.

Voor het beste Sineesch Porsellein houd men, dat van binnen geschildert is met de bloem *Serune*, welk is de *Matricaria Sinensis*, waar van zie myn *Herbarium Lib.* 8. en waar van men dergelyke Schotels *Pingan Serune* noemt. Nader beschryvinge, hoe het Porsellein gemaakt wordt, zie by *Nieuhof pag.* 9.

Welk Porsellein 't beste is.

Men heeft bevonden, dat het hedendaagsche Porsellein in *Sina* onder de Tartarsche regeering gemaakt, en Kraakwerk genaamt, in Holland gebragt zynde, de groote koude des winters niet kan verdraagen, maar in stukken springt, het welk men van het oude werk nooit gehoort heeft.

Ik zal hier by voegen de beschryving van 't Porsellein uit *Thomas Brown*, in zyn II Boek (*van de gemeene dwaling*) aan 't V. Hoofdeel: dewelke, de valsche opinie of dwaling overslaande, aldus begint: Doch *Gonzales de Mendoza*, van *Philippus* de II Koning van Spanjen naar *China* gezonden, heeft op onderfoek en eigen ondervindinge een manier beschreven, die tegen alle de vorige aangaat; want naar de konst daar van vernemende, bevond hy, dat ze gemaakt waaren van een kalkachtige aarde, welke gestoten, en in water geweekt een room of vettigheid boven op geeft, en onder een grove substantie: Van het bovenste zegt hy, worden de fynste Schotels gemaakt, van het onderste de grove, dewelke, als ze gefatsoeneert zyn, zy schilderen, en doen ze niet 100. jaaren onder d' aarde begraaven.

Een andere beschryving uit Thomas Brown.

En hier op slaat in alle deelen het verhaal van Linschoten, *een vlytig onderfoeker, in zyn Oosterfche Zeevaart. Noch jonger bevestiging van de zaak mogen wy hebben uit* Alvares, *de welke lang in die gewesten geleeft heeft, in zyn verhaal van* China, *dat de Porselleine Schotels slegts in een stad in 't Landschap* Chiamsi *gemaakt wierden; dat d' aarde uit andere Landen gebragt wierd, doch om 't gerief van water, 't welk haar gladder en doorlugtiger maakt, wierden ze in dit Land alleen gemaakt; dat ze bearbeidt en gefatzoeneert wierden, gelyk die van andere Landen, waar van zommige blauw geverft wierden, zommige rood, andere geel, van welke verwe alleen zy den Koning vereeren.*

't Zelve uit Linschooten beweezen.

Nadere beschryvinge daar van. *De laatste onderrigtinge hier van is te vinden in de reis van den Duitschen Ambassadeur, die van* Batavia *aan den Keiser van* China *gezonden wierd, en in 't Fransch gedrukt in 't Jaar 1615, die daar duidelyk van verhaalt, dat de aarde, daar de Porselleine Schotels van gemaakt worden, uit het gebergte van* Hoang *gebragt word, en in hoekachtige stukken geformeert, te water gebragt, en met des Konings zegel gemerkt word; dat d' aarde in haar zelv heel mager en fyn is, glinsterende gelyk zand; en dat ze word toebereidt en gefatzoeneert op dezelve wyse, gelyk de* Italiaanen *de fyne aarde vaten van* Faventia *of* Faença *bereiden; en dat zy aangaande dat konststuk zoo zorgvuldig zyn, dat het alleen van den Vader maar aan den zoon geopenbaart word, datze met* Indigo *geverft, en vyftien dagen achter een in een vuurigen ooven gebakken worden, en bestookt met hout, dat heel droog en niet rookende is; het welk den Auteur gezien hebbende, konde hem qualyk van lacchen onthouden over 't gemeene gevoelen, 't welk boven door ons verworpen is.* *Moet 15. dagen in 't vuur staan.*

Redenen van haar schaarsheit. *Vraagt nu iemand, hoe ze zoo schaars of nauwlyks te bekomen zyn, daar ze zoo veel en in korter tyd gemaakt worden? Hier op antwoorden deze laatste Schryvers; dat 'er een groote boete gezet is op die de eerste soorte uit het land voeren. En gewisselyk op deze soorte passen d' eigenschappen, die* Scaliger *en andere de Porselleine Schotels toeschryven; dat ze geen vergift willen houden, dat ze vuur slaan, dat ze niet hooger heet worden, dan daar vogtigheid in gedaan word: Want die onder ons in 't gebruik zyn, en den naam van fynste draagen, sullen alleenlyk vuur slaan, maar geen vergift ontdekken; doch mogen boven d' andere dienstig zyn tegen de roode loop.*

XXIV. HOOFTDEEL.

Pingan Batu, Gory. *Gift-schotels.*

De Gift-schotels beschreven. MEn heeft voor dezen die van *Europa* wys gemaakt, dat het fynste Porsellein 't welk men Kraakwerk noemt, die eigenschap zoude hebben, dat het springen of knersen moest, als men eenig vergift daar in dede: De Sineezen hier van ondervraagt weeten geen Porsellein aan te wysen van het gemeene slach, hoe fyn het ook zyn mag, 't welk die eigenschap zoude hebben; maar wel een ander slach van 't gemeene veel verschillende, 't welk by de Maleyers *Pingan Batoe* genaamt word. Onder dezen naam vind men verscheide Schotels, die onder malkander in substantie en prys veel verschillen, weshalven ik ze verdeelen zal in gemeene of slegte, en in zeldzaame of kostelyke. *'t Porsellein 't on recht daar voor gehouden.*

Een ander slach van Porsellein beschreven. De gemeene *Pingan Batoe* is een zwaare groote schotel, als of ze van steen gemaakt was, vlak, op den grond een vinger dik en meer, aan de zyden half zoo dik met omgewelde kanten, glad, bleekgroen, doch de eene meer naar 't blauwe, de ander meer na 't grauwe trekkende; de meeste zyn eenpaarig van koleur, dog zommige hebben onder 't glassuursel eenige figuuren van bloemwerk uitkyken: Men vind'er ook, die aan de buiten-zyde veele ronde en verhevene ruggen hebben, eertyds by de Ternataanen zeer geacht, en *Gorange Mangati* genaamt, dat is, Haais-lever of naar 't fatzoen der ruggen of naar de koleur van de rauwe Haaije-lever. Al het andere slach van *Pingan Batu* noemen ze *Suggi:* Deze soort moet glad, geheel en massief zyn, maar als daar veele scheurtjes inkomen, zoo rekenen ze die voor dood, en niet meer deugende: Dit aardwerk plag eertyds in *Sina* gemaakt te worden, doch was aldaar in geen waarde, maar alleen voor gemeene Lieden, gelyk het ook in der daat een slegt aardewerk is, en hiet in 't Sineesch *Tschopoa*, dat is, steene schotels: Hedendaags by de Tartarische regeering word het niet uitgevoert, en misschien ook niet meer gemaakt, daarom men nu in waarde houdt al wat men van 't oude slach noch vind; Inzonderheit dat met witte bloemen geschildert is. De Amboineezen, en by na alle inwoonders van den Molukkischen kreits, plagten eertyds, ja doen het noch, deze steene schotels, gelyk ook allerhande fyn Porsellein onder de aarde te vergraaven, om 't zelve niet ligt *'t Welk veel ruuwer en groover is.* *By d' Amboineezen hoog geacht,*

te verliesen by overval van vyanden, of wanneer hunne strohuisjes afbranden, dit doen ze niet omtrent hunne huisen, maar in de boschtuinen, daarze dan een struikje van *Codibo* en *Terminalis* planten, om de plaats te kennen: Andere vergraaven het in spelonken en onder overhangende klippen, inzonderheit de Alphoreezen of wilde bergwoonders, het zelve eerst dik bewindende met *Goemoet* en *Rottangs*; dese vergraavene schat haalen ze dan niet eer voor den dag, tot dat ze een groot feest maaken of aan hunne Duivelen een offer willen doen; zy zyn zoo bedekt met dat vergraavene goetje dat ze dat zelf aan hunne kinderen niet willen openbaaren: Hier door gebeurt het, dat, zy ondertusschen stervende, deze begraavene schat onbekent blyft, tot dat ze by geval, of door aardbevinge, of door een sterke regen of afval des Landts ontdekt wordt; Op welke manier onze Jagers schoone Schotels in 't gebergte opgedaan hebben. Zedert zyn uit *Japan* dergelyke Schotels aangebragt, zommige glad en slecht, zommige geschildert, meer grauw dan groen hebbende, aan schoonheid de Sineesche niet wykende, behalven dat ze mede dat gebek hebben, ligt te springen of te scheuren, als men heete kost daar in doet of op koolen zet, doch worden op de zelve manier verbetert, gelyk in 't voorschrevene Hoofdeel geleert is: Deze zyn nu gemeen, en men koopt het stuk voor 1 Ryxdaalder, of 1½ voor een geschilderde, die men zomtyds met goede winst by de Alphoreezen verhandelen kan.

Die het begraaven. — *En niet gebruiken, als in hun Afgodendienst.* — *Doch die worden nu in Japan nagemaakt.*

Zeldzaame of kostelyke *Pingan Batu* zyn mede gebloemde en vlakke schotels, wat kleinder dan De voorschrevene, te weeten, als een gemeene schaf-schotel met breede en geenzins omgewelde ranken, niet van eenderlei koleur noch substantie: De meeste zyn dik, geenzins doorschynende met zulken wonderlyken weêrschyn, dat men de rechte koleur niet beschryven kan. De grond van 't glassuursel schynt geel te zyn, en daar op een lichtpaarsche koleur: De bodem is lichtblauw of aschblauw met een kring omgeeven, van de zelve koleur, die geen weêrschyn geeft, hier en daar met bruine plekken of stippeltjes, en als men de schotel aan een schaduwachtige plaats aanziet, gelykt ze groen: De buiten-zyde is aschblauw, en als men 'er van binnen nauw oplet, zoo is ze vol fyne scheurtjes, die men egter niet voelt, behalven de fyne ribbetjes aan de zyden, zommige zyn meer bruin, zommige blauw, zommige groen; men vind 'er ook die omtrent de randen half doorschynende zyn, dewelke men voor de duurste houd, daar men 70, ja ook wel 100 Ryxdaalders voor ieder geeft: Dergelyke twee hebben de Koningen van *Makkassar* gehad, maar de gemeene kan men voor 20 Ryxdaalders krygen; d' oorsaak, waarom deze schotels zoo duur zyn, is een algemeene inbeelding, die nogtans alle man van d' Inlanders zoo ingenomen heeft, dat ze daar af niet te brengen zyn, hoewel men 'er zoodaanige weinig vind, die de proef konnen uitstaan; de proef bestaat hier in, dat ze het vergift zullen verraden, te weeten, als men eenige vegifte kost in vochtigheid bestaande daar in doet, zoo moet het zop kooken of bobbeltjes opwerpen, de schotel knersen en scheurtjes krygen, of immers haar koleur veranderen: Als men gekookte rys daar in doet, die zal drie dagen lang goet blyven, en niet goor worden, maar wel opdroogen; waar van een Sineesche *Kyayloera* of ontfangt van *Grisek* my verzekerde zulks geprobeert te hebben; als men kalk op den buitensten bodem strykt, daar de schotel niet verglaast is, die zal haare scherpigheid verliesen, zoo dat men ze zonder schade in den mond kan houden: Wat van deze dingen zy, kan ik niets voor zeker zeggen, dewyl my het geluk tot noch tot niet gedient heeft een zulke schotel te bemachtigen, die de voorgemelde preuve kan uitstaan, behalven een van het gemeene slach, waar van ik het volgende ondervonden hebbe: Wy hebben sublimaat in water los gemaakt, en het zelve in de schotel gegooten, de plaats, daar het water stont, kreeg een andere, dat is, lichter koleur, maar wy wierden geen knersen noch scheuren gewaar, en als men 't water weder uitnam, zoo kreeg de schotel haar voorige koleur: Op de onderste bodem heb ik messel-kalk laten stryken, na een weinig tyds proefden de omstanders daar van, en de zelve in den mond houdende zeiden geen scherpighied te gevoelen; ik dede het

Van deze een tweede soort. — *Haar gedaante en koleur.* — *Worden heel waardig gehouden.* — *En waarom.* — *De Proef door den Schryver genomen.* — *Doch onwaar bevonden.* — *Een andere proef met kalk.*

het mede, en proefde wel de natuurlyke kalksmaak, doch wyl d'omstanders zeiden niets te gevoelen, zoo zeide ik mede zoo: Ik wil echter hier mede dit kostelyke vaatwerk geenzins verkleint hebben, maar liever geloven, dat ik het beste slach niet gehad heb, en de ondervindinge andere aanbevolen laten, die de gelegentheid daar toe hebben, want in deze Oostersche gewesten zyn ze zoo weinig te vinden, dat men qualyk van de een of van d' andere hoort, en die ze bezitten willen ze qualyk toonen. Van haaren oorspronk weet ik ook niet zekers te zeggen, doch het gemeen gevoelen is, dat ze eertyds uit *Sina* gebragt, en door de Inlanders dezer Eilanden hier en daar vergraaven zyn: De Sineezen hier van ondervraagt hebben my het volgende opgegeeven:

En bevonden als voren.

Verigt der Chineezen hier van.

De vermaarde Sineesche Admiraal *Sampo* zal de eerste uitvinder en werkmeester van dit Vaatwerk zyn, doch waar hy 't zelve gemaakt, en waar hy de stof daar toe gevonden heeft, zyn ze in 't verhaalen niet eenpaarig: Zommige zeggen, dat hy ze noch in *Sina* zynde gemaakt heeft, en als de ruuwe Schotels op de bank stonden; eer ze in den oven quaamen, dat 'er een groote vogel, na hun beschryving *Geruda* of Griffioen, over de werkstede zy gevlogen, dat het geheele huis daar van daverde; waar van de Schotels die scheurtjes zouden bekomen hebben, dewelke zy dan voor een teken van oprechte houden.

En hun bygeloof.

Ander berigt van deze Gift-schotels.

Andere willen, dat de voornoemde *Sampo* deze Schotels zal gemaakt hebben op 't Eiland *Condor*, voor 't Land *Cambodja* leggende, en maar uit eenen hoogen berg bestaande, als hy van *Humvuus* den eersten Sineeschen Keiser, na het verjagen van de Tartars, naar vreemde Landen gezonden wierde, om het kostelyke van ieder Land voor zyn Keiser op te soeken en mede te brengen; het zy zoo 't wil, het is zeker, dat men de Schotels meest vind in de Landen van dezen *Sampo* besocht, en alwaar hy een tydlang gewoont heeft: Onder dewelke voornamentlyk genoemt worden, *Borneo*, *Makkassar*, *Baly*, *Java*, en *Malacca*, alwaar de Sineesche put aan 't bergje *Bukit Sina* noch te kennen is: Van hem worden deze Schotels noch by de Sineezen *Sampopoa* genaamt, en boven de voorschreve noch de volgende eigenschap toegeschreven, dat ze 't sout water daar in gegoten versch en drinkbaar moeten maaken; maar de gemeene *Pingan Batu* noemen ze *Tsoe Pijan*. De Ternataanen noemen allerhand kostelyk Porsellein-werk *Picca Radja*, dat is, Koninglyk Huisraad.

En waar van zy haar benaming hebben.

Gori.
Haar koleur, gedaanten,

Gift-schotels of *Gori* zyn of dezelve of dergelyk slach van Schotels, doch meest naar den groenen trekkende met dergelyken weêrschyn, zommige in de gedaante van Schotels, zommige van Tafelborden, en andere van kommetjes: Deze koopt men in *Pegu*, alwaar ze komen van *Ava*, en worden naar oud Indien vervoert, alwaar ze in groote waarde gehouden wierden, zoo dat de Guzaratten eertyds voor een zulke Schotel 150 en 200 Ryksdaalders gaven, om dat ze naar hun zeggen geen vergift konde lyden maar als de gierigheid de meenigte heeft ingevoert, en misschien ook de winsucht der Peguers dezelve nagebootst en vervalscht heeft, zoo zyn zy in verachting gekomen, en zoo ik verstaa, blyven ze te *Golconda* in 't Pakhuis van de Compagnie leggen, want de Sineezen zullen ze niet kopen, vermits hunne laatdunkenheid niets acht, 't welk niet uit *Sina* komt: zoo is het ook onzeker, of de maker *Sampo* zelf geweten, of de menschen wys gemaakt heeft, dat deze Schotels 't vergift niet konnen verdraagen, dan of de zelve Schotels niet eenige eigenschap ontfangen hebben van d'aarde, daar ze zoo lange Jaaren hebben vergraaven gelegen: Immers ik beelde my in, dat men hier en daar verscheiden Vaatwerk vind, door de Ouden vergraaven, 't welk ik niet gelove, dat *Sampo* gemaakt heeft; by voorbeeld in het gebergte achter *Cheribon* op *Java* worden by geval nu en dan bruine of donkerroode kopjes en Schoteltjes, ook vuilwitte kroesjes met blauwe bloemen en vol scheuren gevonden, dewelke de Sineezen voor 't maaksel van *Sampo* hielden, en de proef van kalk versch te maaken uitstond, daar het waarschynlyker is, dat ze, inzonderheit de bruine en roode, op *Cheribon* zelv gemaakt syn, (alwaar men noch roode Gargaletten en derge-

En groote waarde, die daar na verminderd is.

't Gevoelen van den Schryver omtrent het begraaven der selver.

gelyk Vaatwerk maakt) en een tydlang onder de aarde gelegen hebben, waar door ze misschien die versch makende kragt konnen hebben, en ook metter tyd weder staande verliesen.

Op *Boeton* noemen ze deze Schotels *Manco Paso*, om dat ze op den bodem 1 of 3 zwarte streepen hebben als de groote spykers; de Konig van *Boeton* heeft'er een van een *Asta* of kleine elle wyd, lichtgroen, dik, zwaar, vol scheurtjes, nochtans glad, daar in hy zich roemt sout water te konnen versch maaken. *Worden ook* Manko Paso *genaamt.*

Op *Belitton* en *Crimata* graaft men niet alleen deze Schotels uit de aarde, maar ook groote antique Potten van 1½ en 3 en 4 voeten hoog, van buiten verglaast, geel of geelgroen, met Slangen, Draaken en dergelyke ongedierten geteikent, boven met een wyden mond, dat men 't hoofd daar in steken kan, en worden *Tadsjos* genaamt; men vermoedt, dat ze in oude tyden de asch van hun verbrande doden daar in vergraaven hebben: Hun word geen kracht van vergift te wederstaan toegeschreeven, echter zyn ze in achtinge niet alleen wegens hunne zeldzaamheid, maar ook om dat men groote koopmaanschap daar mede dryven kan by de Alphoreezen op *Borneo*, dewelke voor ieder stuk graag een slaaf geeven om de koppen van hunne vianden daar in te bergen; want het is by hun de manier, gelyk by onze Alphoreezen op *Keram*, dat niemand mag een wyf trouwen of een nieuw huis oprigten, die niet te voren een kop van den viand gehaalt heeft, dewelke zy dan onder hunne schatten bewaaren. *Antique Potten. En waar toe die gebruikt worden.*

De *Pingan Batu* van d' eerste soorte moeten helder klinken, en zonder scheurtjes zyn, maar de tweede of kostelyke hebben een dooven klank, en de scheurtjes worden daar aan gepresen, niet die door stooten of slaan daar in komen, maar die zich onder 't glassuursel vertoonen, zeer fyn en daar in gebakken zyn: Zoo schynt'er ook een onderscheid te zyn tusschen de groene Gift-Schotels en Gorys uit *Pegu* komende en de dikke *Pingan Batu*, in 't Sineesch *Sampo Poa* genaamt, dewelke naar 't zeggen der Sineezen eertyds in *Sina* gemaakt zyn by de stad *Jautscheu* in 't Landschap *Kiangsi* of *Kangsay*, doch nu in veele hondert jaaren niet meer, zynde eertyds in deze Indische gewesten gebragt door *Sampo*: Zy moeten ligter zyn dan gemeen Porsellein, en een dooven klank hebben, den welken zy verkregen hebben door hun ouderdom en door het lang vergraaven leggen onder d' aarde: In *Sina* worden ze zeer kostelyst gehouden, geenzins wegens eenige zonderlinge kragten, gelyk hem de Maleijers toeschryven, maar alleenlyk dewyl ze een oud Meesterstuk zyn, 't welk hedendaags niemand meer kan namaaken, weshalven zy door de Sineezen in Indien worden opgekogt, en in *Sina* vervoert. *Onderscheid van dit Vaatwerk. En waarom die begeerig zyn.*

Het verhaal van den Sineeschen Admiraal *Sampo*, en der diere Schotels, *Pingan Batu* genaamt, dewelke hy in deze landen gebragt heeft, zoo als het onze Amboinsche Sineezen zelf opgeeven, is als volgt: Pater Martinus *verhaal wegens den Sineeschen Admiraal* Sampo.

De diere Schotels, in 't Maleitsch *Pingan Batu*, in 't Sineesch *Sampo Poa* genaamt, zyn voor 350 jaaren gemeene Schotels in *Sina* geweest, vermits de Sineesche Keisers 't Porsellein naar hun believen zomtyds veranderen, zoo wel in stof als in gedaante, doch hebben de voormoemde Schotels haare waardigheid gekregen op de volgende manier: Als omtrent voor 324 jaaren, of gelyk *Pater Martinus* schryft, in 't Jaar Christi 1368, *Hungvu* of *Humvu* de Tarters verjaagt hadde, en daar door de eerste Sineesche Keiser geworden was uit het geslachte *Tsju*, by *Pater Martinus*, *Taiminga* genaamt, en 37 jaaren geregeert hadde, heeft hy na zyn dood het ryk overgelaten aan zyn Zoons Zoon *Kembun*, beide tot *Nankin* hun verblyf houdende, doch deze *Kembun* is verdreven door zyn Oom *Englok*, vierde Zoon van *Humvu*, in 't derde jaar zyner regeering, den welken misschien *P. Martinus*, *Taichangus* noemt: Deze *Englok* heeft den keiserlyken stoel van *Nankin* naar *Pakin* overgebragt, en onder zyne getrouwste vrienden, die hem tot de regeering geholpen hebben, gehad eenen *Ong-Sampo* tot Raadsheer en Hofmeester van zyn geheel huis, een zeer geleerd, wys en magtig man, ervaren in natuurlyke konsten: Op zeker tyd vraagde de Keiser dezen *Sampo*,

po, waar doch de verdreven *Kempun* fchuilen mochte, of hy levendig of dood was, en of 'er hoop was om hem in handen te krygen, *Sampo* antwoorde: Uit den loop der ftarren weet ik dat hy noch leeft, hy fchuilt in verre plaatfen, doch gy zult hem niet vinden noch in handen krygen; de Keifer wierd hier over ontfteltenbekommert, dat *Sampo* wel mochte weeten, waar zich *Kembun* ophield, en heimelyk met hem

Die bevel krygt om Kembun op te zoeken.

houden: Hy vermaande dan *Sampo*, dat hy als een wys en in alle natuurlyke konften ervaren man zich zoude op een zeereize begeven, *Kembum* in alle Landen opzoeken en met een voor hem wat raars medebrengen, hy zoude hem fcheepen, volk en levensmiddelen befchikken: *Sampo*, daar naar trachtende om zich van den Keifer te ontflaan, en op verre zeereizen te komen, hoewel de Sineezen doe in veele hondert jaaren geen groote zeereizen geoeffent en de ftuurkonft fchier vergeeten hadden, heeft zulks echter aangenomen, den Keifer verzekerende, dat hy tot alles raad wifte, en ook zelf voor zyne Lands-Lieden een nieuw Stuurmans-boek gemaakt hadde; hy

Waar toe een Vloot uitgeruft word in 't jaar 1420.

rufte dan een Vloot toe van omtrent 18 fcheepen van alles wel voorzien in 't 13de jaar van *Engloks* regeering of 't jaar Chrifti 1421. wanneer *Sampo* zyn eerfte reis begon: De Vloot ftond onder drie Hoofden, alle 3 *Sampo* genaamt als Koninglyke Factoren, waar van de eerfte en grootfte was dezen *Ong-Sampo* als Admiraal over de Vloot, gehouden niet alleen voor een wys en geleert, maar ook voor een heilig en in wonder-

Neemt eenige Porfelleinen tot zyn gebruik mede.

werken magtig man; deze dan nam onder anderen mede tot zyn dienft en huishouding, en geenzins tot koopmanfchappen, veelerlei Porfellein van fchotels, kommen en potten, gelyk toenmaals in *Sina* gebruykelyk waaren, dewelke alle, het zy door de heiligheid van *Sampo* of door byzondere konft, 't welk de Sineezen niet weeten te zeggen, die kracht en eigenfchappen verkreegen hebben, dat het drinkwater in de potten nooit ftinkend wierd, de gekookte ryft en andere koft in de fchootels gedaan veele dagen onbedorven bleef, alle de geneesmiddelen in de kommen gedaan haare krach-

Die, zoo zy geloven, wonderlyke krachten verkreegen.

ten verdubbelden, ja het water daar uit gedronken den brand in de koortfe verfloeg; doch hebben nooit gehoort, dat het vergift, in 't Sineefch, *Pifun*, ik 't Maleitfch, *Warangan*, by de onze *Arfenicum* genaamt, daar in gedaan de fchotels zoude doen fpringen of van koleur veranderen, gelyk naar hun zeggen wel in 't gemeene Porfellein gebeurt, maar in 't tegendeel, dat de fchotels van *Sampo* geen veranderig moeten toonen, en evenwel het vergift krachteloos maaken: Van dit Porfellein heeft *Sam-*

Van welke hy in andere Landen gefchenken doet.

po hier en daar in de Landen daar hy geweeft is aan de grooten eenige gefchonken, die zy altyd voor een groot Rariteit en koftelykheid, ook om van den brand bevryd te zyn, gehouden en zomtyds begraaven hebben. In zyn eerfte reis dede hy de Landen van

Zyn voorvallen in verfcheide plaatfen.

Tunkin, *Cautfchi*, *Cambodja* en *Siam* aan, komende eindelyk tot *Schor*, daar zoo veele en krachtige tovenaars waaren, dat ze hem eenige fcheepen op de bergen haalden, eindelyk geraakte hy tot *Malacca*, daar hy mede door ftorm en onweêr eenige fcheepen verloor, derhalven genoodzaakt wierd aldaar wat te ruften en nieuwe fcheepen te timmeren: De overblyffels en gedenktekenen hier van te *Malacca*, zyn het Berksken *Bukit Sina*, en de Sineefche Put, die alleen goed drinkwater heeft: Na vyf jaa-

En wat hy zyn Keifer weder te rug brengt

ren keerde hy weder tot zyn Keifer mede brengende fchoon fyn wit linnen, *Sanhofu* of bloedkoraal-boomen en *Calambac* of Paradyshout; doch *Englok* was te onvrede, dat hy zoo veel volks en fcheepen verlooren hadde, hield hem daarom by zich tot *Pakin*, hoewel *Sampo* om nieuwe fcheepen en volk aanhield, en een tweede tocht wilde doen, het welk egter niet gefchiede tot in 't tweede jaar der regeering van *Engloks* Zoons Zoon *Suan Tic* of 28 jaaren naar zyn eerfte tocht, omtrent het jaar Chrifti 1450. wanneer

Zyn tweede tocht.

Sampo voor het tweedemaal uitgevaaren is, veel meer andere Landen aandoende dan te voren, als *Borneo*, *Baly* en *Java*, daar men noch overal zyne gedenktekenen toont, en daar hy van deze fchotels en potten al wederom gelaten heeft, die men nu heden-

Wat hy verricht.

daags hoewel zelden vind, na dat zommige over de 100 jaaren vergraaven hebben gelegen naar de manier van deze Oofterfche volkeren, die hun koftelykfte huisraad meeft vergraaven: Eindelyk is hy in *Siam* gekomen, zoo 't fchynt, niet gezint zynde naar

zyn

zyn Vaderland te keeren, alwaar hy ook gestorven is, na dat hy met een Wonderman van *Siam* lang gestreden hadde, wie de grootste wonderwerken zoude konnen doen; en volgens bericht zoude 'er noch een groot paleis in *Siam* zyn, 't welk *Sampo* gebouwt heeft in 3 eetmaalen, in welken tyd de Siammer niet meer dan een *Tâ* of *Pyramide* heeft konnen oprechten.

En waar hy gestorven is.

De kostelyke en oprechte Schotels, die men *Poa Sampo* noemt, zyn aldus geschikt: De grootste daar onder zyn over een elle wyd, andere kleinder en dieper, doch alle meest van die gedaante als de nieuwe overkomende *Gori* of Gift-schotels, wel grof en dik van substantie, doch niet zwaar, ook van een gantsch doove klank; van koleur zyn zommige vuilwit, andere geel, bleekgroen, blauw, donkerbruin, en zommige ook zwart, maar nooit rood, alle met fyne pas kennelyke scheurtjes in 't glassuursel na buiten; van onderen aan den bodem met een bruine kring omtrent 2 vingers breed omgeeven, alwaar ze ook niet of weinig verglaast zyn; aan de gebrookene stukken ziet men de binnenste aarde niet wit noch steenhard als aan de gemeene, maar houtverwig, en met een nagel kan men daar van schrappen, gelyk aan een gebakken steen van binnen: Deze Schotels zyn hedendaags zelf in *Sina* zoo hoog geacht, dat de Sineezen dezelve op *Java* en andere plaatsen voor 40 en 50 Ryksdaalders opkoopen en in *Sina* voeren, daar zy het stuk voor 100 en 150 Ryksdaalders verkoopen.

Nadere beschryvinge der Poa Sampo.

Haar gedaante, koleur en groote waarde.

De *Gory*, in 't jaar 1684. in *Amboina* aangebragt, kennen zy niet, waar ze gemaakt zyn, gelyk ze ook geene kentekenen hebben van de *Poa Sampo* of Schotels van *Sampo*; maar zy weeten wel dat ze in *Japan* op 't nauwste nagebootst worden, dewelke men hier plagt voor 1½ en 2 Ryksdaalders te koopen, hoewel ze niets van de voorschreve kentekens hebben.

Worden van de Japaneezers nagemaakt.

XXV. HOOFTDEEL.

Mamacur *of* Macur.

Hier zal ik verhaalen, hoe een nietig ding door enkel goedvinden en inbeelding der menschen tot zulk een waarde kan koomen, dat het onder de voornaamste schatten gerekent word. Een dikken, plompen Armring, dewelke onze Natien voor glas aanzien, en ook anders niet is dan een maaksel van menschen handelen, van glas, *Amaus* en dergelyke klaare steentjes gemaakt, van zulke wydte, dat men 'er een bequaame hand effen doorsteeken kan; aan de binnenkant altyd vlak, ruig, schaars een duim breed, van buiten zyn zommige met een ronde rugge, zommige loopen wat driekantig toe als een dak, doch met een rondachtige rugge, en schynen altyd van tweederlei substantie gemaakt te zyn, want de binnenste kant of bodem is grof en donker, de rugge glad en half doorschynend gelyk een dik glas; in 't gemeen noemt men ze *Mamacur* en *Macur*: By de Mooren *Mamacul*: Op Keram *Mamaur*: By die van Oost-Keram, *Dittir*: In de zuid-Ooster Eilanden *Ditti*; op *Lety* en *Moa* worden ze genaamt *Sely*. Ik hebbe daar van driederlei soorten gezien, van malkander veel in substantie en prys verschillende: De eerste, beste en meest geachte zyn regt glasgroen met een ronde rugge, half doorschynend gelyk het dikste van de Engelsche bottels, wat zwaarder dan gemeen glas; als men ze tegen den dag houd, moet men daar in eenige wolkjes zien dryven, die haar met het neigen veranderen, 't welk de Alphoreezen voor slangen en draaken aanzien.

De mamacur beschreven, in zyn stoffe en gedaanten.

Waar van 3 soorten zyn.

De eerste soort is groen van koleur.

De tweede en zommige voor de beste geachte is hoogblauw, mede half doorschynend, daar zomtyds wat paars onderloopt, van binnen met dryvende wolkjes en als zandkorreltjes: Deze beide zyn altyd rond van rug, van buiten niet geschildert, en hoe

De 2de soort is blauw.

hoe meer veranderingen van koleuren, wolken en water zy van binnen vertoonen, hoe kostelyker zy zyn.

De derde soort zynde de slechtste.

De derde is veel slechter dan de voorige, doch in de Zuid-Ooster Eilanden tot *Timor* toe meer geacht dan op *Keram*: Deze zyn driekantig met een ronden rug, van groen, bruin, en blauw glas, daar in veele kuiltjes gegraaven zyn, en dezelve gevult met geel en rood lak-werk, 't welk met 'er tyd daar weder uit valt; deze plekken zyn zoodaanig geordineert, dat 'er een roode tusschen twee geele komt, alle omtrent een vinger breed en loopen dwers over den rug.

Is by d' Inlanders hoog gewaardeert.

De Inlanders betwisten ons met grooten eernst, dat deze geen gemaakte maar natuurlyke steenen zyn, uit de bergen of uit zee komende, en de winsucht raad onze Natie aan, dat men ze by dat gevoelen laat, want het is een van de vermaartste koopmanschappen onder deze Inlanders, zoo dat men voor een van de slechtste een slaaf kan krygen, maar zoo ze mooi gewater en naar hun sin gewolkt zyn, kan men wel 5, 10, en meer slaaven voor een krygen; ja zy voeren onder malkander oorlog om de zelve: Van waar nu deze Ringen koomen, kan men niet eigentlyk weeten, het waarschynlykste is, dat eertyds de Portugeezen de zelve in deze Eilanden gebragt en de menschen wys gemaakt hebben, dat het kostelyke Steenen waaren; want het is zeker, dat de hedendaagsche Papen in *Bengale*, en op de kust van *Coromandel* dergelyke Armringen geeven aan die in hunne Tempelen offeren; die zy buiten twyffel van eenig grof glas maaken: Evenwel kan men niet eigentlyk weeten, hoe en waar uit zy die maaken, en dat ze zulke wateren hebben: Dit is te verwonderen, dat de Javaanen, die door een lange omgang met d' Europeës nu snedig zyn geworden, evenwel de rechte groene *Mamacurs* opkopen, en aan hunnen Koning tot een groot present vereeren.

En worden door hun geestelyke voor een groot present aan hunne Koningen vereert.

Waar toe dezelve gebruikt worden.

Nu zullen wy verhaalen, wat de Alphoreezen van *Keram* met deze Ringen doen; de gemeene man mag de zelve niet hebben, immers niet opentlyk, en het moet al een grooten *Radja* zyn, die 'er een besit, houdende zich ryk genoeg, als hy deze drie dingen heeft, een steene Schotel of *Pingan Batu*, een *Mamola* of steene Pot, van wit Porsellein van buiten met figuuren, loofwerk en draaken versiert, en een zulken *Mamakur*.

En hoe sorgvuldig zy die bewaaren.

De twee eerste dingen, als in 't voorgaande Hooftdeel vermeldt is, worden met kattoen, gomuto, en rottang digt bewonden, dat men wel een uur te doen heeft, eer men een los snyd, ook worden ze in de aarde begraaven: De *Mamakur* word ook met kattoen en linnen bewonden, en boven in 't huis aan een hoogen balk opgehangen, om dat hy naar hun zeggen in geen kisten wil besloten zyn: Op de nieuwe maan haalen ze hem af, en doen hem offerhanden met een hoen; ja zy doopen hem zomtyds in 't bloed van een hoen, zeggende dat hier door zyne wateren ter dege voor den dag zullen koomen; als zy ten oorlog of op roof willen uitgaan, zoo beschouwen ze hem ook, en willen daar in goed of quaad geluk voorzien; het is niet ongelooflyk, dat de Leugengeest daar onder speelt, en door deze κατοπτρομαντία weet zyne dienaars iets te vertoonen, waar na zy hun konnen schikken.

Hun waangeloof daar van.

Ten tyden van den Gouverneur *Herman* van *Speult*, wanneer d' eerste oorlogen in *Amboina* begonden, wierd *Lissabatte* op Kerams Noordkust ook afgelopen, alwaar onzen *Gnatahoedi Paulo Gomas* in 't huis van den overste aan een balk een zulken *Mamakur* vond: Deze was blauw naar 't groene trekkende, gelyk het glas aan den voet van de fyne roemers, met water, wolken en vier koleuren van binnen.

En worden oorlogen om dezelve gevoert.

Radja Saulau de machtigste onder de Alphoreezen op *Keram* hadde eertyds een glasgroenen *Mamakur*, waar over geduurig oorlog gevoert wierd met zyne naabuuren, zoo dat hem nu d' een nu d'ander bezat; eindelyk raakte hy in handen van ons volk, die hem straks naar 't Vaderland zonden, en lieten dergelyke Ringen van glas maaken, dewelke zy met den oprechten aan die van *Keram* vertoonden om te verkoopen, maar die van *Keram* wisten met der haast hunnen ouden en rechten Ring uit te kiesen, en begeer-

begeerde d'andere niet, hoewel d'onze schier geen onderscheid daar aan zaagen, geene wolkjes maar wel zandkorreltjes konden bespeuren; wilde men derhalven vreede met hun hebben, zoo moest men hun den rechten Ring wedergeeven: Ik achte dat men deze Ringen van geen gemeen glas, maar van doorschynend *Amaus* moet maaken, gelyk de steene *Paternosters* zyn, die den Bernsteen gelyken.

Vo rval hier van.

De Præsident *Simon Cos* namaals Gouverneur in *Amboina* heeft in 't Jaar 1655. in de Negory *Noccobay* op Kerams Noordkust een zulken *Mamakur* moeten wegneemen, om dat de Nabuurige Negory oorlog daarom voerde, doch de Capitein *Hoelong*, die het gesag over deze Landstreek voerde, en de onze anders wel toegedaan was, toonde zich zeer misnoegt hier over, zeggende dat zulken Ring wel 100 Slaaven ja een heele Negory waardig was; doch zy hebben hem niet weder gekregen, dewyl hy weg geraakt is: In de Zuid-Ooster Eilanden, als gezegt is, worden deze Armringen met roode en geele plekken geëmaljeert met een grof emaljeersel, 't welk daar ligt uitspringt, en gemeenlyk kan men een slaaf voor een krygen; doch die van een eenpaarige blauwe of groene koleur zyn, en in dewelke naar hun zinlykheid veele wolken speelen, houden ze voor ongelyk beter: Die van *Seru Matta* en *Babber* worden beschuldigt, dat ze valsche *Macurs* konnen maaken, doch die zy van de rechte ligt konnen onderscheiden; hoe zulks toegaat is my onbekent, dewyl ik niet weet, dat de voornoemde Eilanders de konst van glas maaken verstaan, behalven die van *Keram Laut*, dewelke de groeee stukjes van gebrokene bottels naerstig opsoeken, in een uitgeholde houtskool weeten te smelten, en daar uit zulke schoone Steenen maaken, die men voor Toepaazen en Chrysoprasen zoude aanzien, doch een goed kenner kan ze ligt van de natuurlyke onderscheiden, als men ze uit den Ring neemt, wanneer men aan de kanten de glasachtigheid straks gewaar word; dewelke ook by nagt niet vuuren: Uit de zelve Eilanden heb ik een *Makur* gekregen, op den bodem ruim een duim breed, aan de binnenzyde zeer oneffen en heuvelig, van aanzien zwart, maar als men hem tegens 't licht hield, half doorschynend en donkerblauw, daar op stonden geele en bruine plekken met bochten door malkander lopende, waar van de hardste scheenen emaljeersel te zyn, maar de uitgesprongene waaren met lak vervult Hy vuurde by nagt geenzins, behalven aan de dikke kanten van den bodem, daar hy met een Amboinschen Krystal geslagen een weinig vuurde, gelyk alle glasachtige steenen; De gemeene gelt 7 Ryksdaalders, een goede 15 of 16; als hy geheel blauw is met bruinblauwe of paarsche wolken, word hy *Dittir Radja* genaamt, waar voor zy 16 en 20 slaaven geeven: Eenige Makkassaren en Maleyers geeven voor, dat ze deze *Makurs* eerst op *Atchin* gekocht en in de voornoemde Eilanden gebragt hebben, 't welke ook waarschynlyk is, want de Portugeezen bevaaren de zelve Eilanden niet of weinig, en op *Timor*, daar zy woonen, worden de *Makurs* niet geacht: De rechte grasgroene *Makurs* worden hedendaags niet meer gevonden, en als 'er een voor den dag komt, zoo koopen hem de Javaanen en Maleijers op, die hem dan met gout beslaan en met andere gesteenten bezetten, dewyl zy noch al in die mening zyn, dat het een natuurlyke Steen zy.

Simon Cos neemt eenen der zelver weg om 't oorlogen te beletten.

Glase steenen door de Keram-Lauwers *gemaakt.*

Zie de afbeelding op de plaat LII. *by de letters*, A *en* B.

De groene worden by de Javaanen en Maleijers noch hoog gewaardeert.

Ik hebbe my laaten berichten, dat op de kust *Coromandel* de manier zy by hunne glasblasers, dat ze de stukken en stollen van een klomp grof glas van allerhande koleur op 't laatst zaamen in een pot smyten, en eenige dagen in den smeltoven laaten staan; hier uit word een klomp geformeert van groen, blauw en ander gekoleurt glas, daar in zomtyds wonderlyke wolken en koleuren speelen, na dat de stoffe vuil of zuiver is geweest al het welk by geval voorkomt; want als zy 't zelve met opzet willen maaken, zoo wil 't hun niet gelukken, van welken klomp het waarschynlyk is, dat de *Mamakurs* gemaakt worden, hoewel zy niet dan zuivere glaaze Armringen draagen.

Bericht aan den Schryver hoe, en waar van dezelve gemaakt worden.

Van deze Ringen hier beschreven geeft ons de Hr. Rumphius *twee afbeeldingen op de plaat* LII. *aangewezen, beneffens zyn Eed. aanwyzingen; te weten die by de letter* A. *was van een donkergroen en blauwachtig glas; aan de binnen zyde glad en heel donker als steen;*

ook konde men bekennen, dat de bovenste Ring aan den hoek te zaamen gelast was. Letter B. *Was een Amring van zuiver en helder glas, met een verheeve rug, die van onderen hol was, dwars over den kring liepen witte streepen, als of ze daar op geëmalieert waaren: Den eersten by letter* A. *hielden de* Papoua *hooger van waarden, en zeiden eertyds in de* Molukkos *gebragt te zyn door de Portugeezen: Den tweeden, by* B. *hielden zy voor een Sineesch maakzel.*

XXVI. HOOFTDEEL.

Armilla Magica & Coticula Musæ.

Verhaal van den Schryver wegens een anderen Armring.

Die zyn Eed. te koop gebragt wierde.

By aanleiding van den voorschreven *Mamakur* moet ik hier een dergelyken Armring verhaalen, doch van een gansch andere substantie met noch een swarten steen, waar van my het volgende opgegeeven is: In 't jaar 1668. als ik noch op *Hila* woonde, zyn my door een Moor van 't dorp *Mosappel* deze twee dingen te koop gebragt, zynde daar toe gedwongen zoo hy zeide, om dat ze in zyn geslagt geen geluk meer daar mede hadden.

Het eerste was een steene Armring van die grootte, dat men hem gemakkelyk over de hand konde stryken, driekantig, binnen plat, een kleine vinger breed, boven in een stompe rug toelopende, doodsch, zonder glans, naar alle oogenschyn door menschen handen gemaakt, zyn substantie was als een harde en zwarte Leye-steen, hier en daar met zilvere glimmetjes, gelyk *Antimonium*; dergelyke groote klippen ik op *Hoeamohel* gezien hebbe, inzonderheit op de strand van *Erang*: Dezen konde men met een mes gemakkelyk schrappen tot een grauwe poeder; des verkopers Oom hadde hem aldus verkregen: Op den hoek van *Mamoa* hadde hy in 't bosch t' arbeiden geweest om eenige boschtouwen voor zyn bobber te kappen, wanneer hy hoorde, dat uit de lucht door de takken der boomen in de ruigte iets afviel, 't welk hy naspeuren de dezen Ring vond, dewelke in 't eerst klein geweest, maar daar na allenkskens tot die grootte uitgewassen zoude zyn; hy geloofde dat hem een *Djing* of *Damon* moeste gunstig geweest zyn, en tot zyn gebruik hem dezen Ring bescheert hebben; hy heeft hem ook altyd aan de hand gedraagen, als hy ten oorlog uitging, inzonderheit om een plaats te bestormen, wanneer hy dikwyls als Capitein de ordre uitgevoert heeft, en naar 't zeggen van zyn neef weet men niet, dat hy eenmaal in zyn leven gewond zy geweest; of een droppel bloets gelaten heeft; eindelyk tot een hoogen ouderdom gekomen is hy arm en zonder mannelyke oir overleden, nalatende eene dochter, die met een vreemdeling getrouwt en van den zelven verlaten is, die dezen Armring met den volgenden steen tot een byzonderen schat voor zyne vrienden naliet; doch zyn voornoemde neef niet genegen het voorschreve geluk uit te staan, en dan in zyn ouderdom tot armoede en eenzaamheid te vervallen, heeft die beide dingen aan my verkocht, my verzekerende, 't welk ik ook volkomentlyk aannam, dat ze geen krachten by my zouden hebben, gelyk naar hun zeggen alle zoodaanige Rariteiten doen, die men niet zelv vind of geschonken krygt, maar met gelt koopt.

Hoe die te voorschyn is gekoomen.

't Waangeloof des bezitters van dezelve.

Zyn verder verhaal aangaande zyn schat.

Het tweede stuk, zynde een steen.

Waar en hoe die gevonden en gebruikt is.

Het tweede was een Steen, naar 't aanzien t' eenemaal als een zwarte toetsteen, glad, uit den ronden wat gedrukt, in de groote van een ronde pruim, of gelyk hy in den voorschreven Ring afgetekent staat: De vinder van den voorschreven ring hadde hem gevonden stekende in een *Pissang*-stronk, niet ver boven den grond, op dezelve plaats van *Mamoa*, en dewyl hy hem op zoo een ongewoone plaats vond, heeft hy hem mede in eeren gehouden en tot het voorschreve gebruik bewaart, den zelven in zyn gordel draagende als hy ten oorlog ging, Ik konde niet anders daar van maaken dan een zwarten toetsteen, hoewel hy wat smeerig en glad was om het gout en zilver ter dege te vatten; misschien had hy zyn toesende eigenschap verlooren, om dat hy zoo

lang

lang in de vochtige *Piſang*-ſtronk geſteken had, of om dat hy met çivet en andere vettigheid beſmeert was, gelyk ze met die ſteenen doen, die ze tot bygeloov bewaaten: Ik zoude giſſen dat het een Donderſteen was, om dat men op die plaats, daar deze *Piſang*-boom ſtond, geen Toetsſteenen vind; maar dewyl de ſtam geheel en onverſeert was, kan dit ook niet zyn; derhalven volgen moet, dat dit Steentje by geval daar geſmeeten, en door den opwaſſenden *Piſang*-ſtronk ingeſloten zy, gelyk meermaals gemeene Steenen gevonden zyn in 't onderſte van een ſtam of by de wortel, buiten twyffel daar gelegen hebbende eer de ſtam opſchoot. *Des Schryvers meening van dezen.*

In 't jaar 1684. wierde my een groote platte en ruige Keiſteen gebragt, gevonden in 't onderſte van een *Calappus*-ſtam, dewelke miſſchien de planter op de *Calappus*-noot als een dekſel gelegt heeft, toen hy de noot plante: Zie deze beide uitvoerlyker beſchreven in 't volgende Hooftdeel. *Noch een andere ſoort.*

XXVII. HOOFTDEEL.

Mutu Labatta.

Hoewel dit Hooftdeel mede te vinden is in 't twaalfde boek van ons *Herbarium*; echter heb ik het hier mede willen zetten, om dat het onder de raare Steenen gehoort; doch 't welk wonderlyk is, hoewel het valt en meeſt gedraagen word op *Timor*, *Solor*, en de omleggende Eilanden, daar Portugeezen en Hollanders nu zoo lange jaaren koopmanſchap gedreven en gewoont hebben, zoo is nochtans zyn oorſprong en geboorteplaats aan onze Europeers ganſch onbekent, en by de Inlanders zoo onzeker en verſcheiden voorgeſtelt, dat men niet weet, wat men daar van ſchryven zal: Ik heb veel moeite angewend om des zelfs oorſprong en natuur uit te vraagen, zoo by de natuurlyke inbooringen der voorſchreve Eilanden, als door myne vrinden, die het Commando aldaar voerden, en die het ook door zekere Heeren opgelegt wierde zulks uit te vraagen, doch alles te vergeefs, gelyk ik den leſer uit de navolgende aankondigingen vertoonen zal. *De Mutu Labatta.* *Hun oorſprong onbekent.* *Alſchoon 't ernſtig onderzogt is.*

Jacob Wykerſloot Opperhoofd van *Timor*, op *Coepan* zyn verblyf houdende, heeft my in 't jaar 1680. dit berigt toegezonden: Wat *Matu Labatta* zy, en waar het gevonden word, zulks kan men niet recht te weeten krygen, want de Inlanders om de Ooſt meenen, dat het van de Weſt, en die van de Weſt meenen dat het van de Ooſtkant dezes Eilands *Timor* komt, gelyk ook die van *Rotty* zyn in de meening, dat het van *Sawo* komt; maar als men de oudſte Rottineezen daar naar vraagt, zouden ze de *Mutu Labatta* van een Eiland, dat *Rotty* en *Sawo* was voor by komen dryven, bekomen hebben, 't welk nu niet meer te vinden is, en dat zyn ook maar giſſingen of inbeeldingen van deze Natien, zoo dat niemand weet waar het van daan komt, noch des zelfs kracht weet uit te leggen; doch door den Broeder van den Moordenaar *Talo* verſtaan wy, dat de *Mutu Labatta* op *Sabo*, omtrent een muſquetſchoot van de *Negory Timor* op een klein bergsken uit een diepen kuil, byna een mans langte diep, zoo als men ze tegenwoordig ziet met gaatjes en als geſleepen, zy gehaalt, maar, om dat ze alle in 't korte ſtierven, hebben die van *Timo* en hy *Talo* zelf den kuil met ſteen en aarde onder een gemengt toegemaakt. *Berigt van Jacob Wykerſloot.*

Radja Salomon verdreve Koning van *Ade mantuttu*, op de Ooſtelykſte hoek van *Timor* gelegen, in 't voorſchreve jaar hier in *Amboina* tegenwoordig zynde, hoewel een nauwkeurig man en van veele dingen ondervindinge hebbende, heeft my geen ander berigt weeten te geeven, als dat *Mutu Labatta*, zoo wel in zyn Land als in de verdere Eilanden naar 't Ooſten gelegen tot *Tenimber* en *Timor Laut* toe, een gemeene *Verder berigt van Radja Salomon.*

ne dragt zy, doch de Inlanders weeten van des zelfs oorsprong anders niet te verhaalen, dan dat het van de Westkant kome: In 't einde van 't zelve jaar heeft hy my ook een snoertje gezonden, 't welk hy zeide het oprechte *Mutu Labatta* te zyn, zynde 1½ voet lang, digt geregen van platachtige korrels, in 't midden groote, na de einden allenkskens kleinder, anders van gedaante als koraalen van 't kleinste slach, maar oranje rood, wegende 7 dubbeltjes, by hem geschat op 1 tail gouds ofte 15 ryksdaalders waardy.

Twyfel achtig berigt der Inlanders van de Mutu Labatta. Eenige Inboorlingen van *Timor* en *Rotty* van my naar dit gewas ondervraagt deden daar van zoo verscheide verhaalen, dat men zeggen zoude het onder hun een opgestemt werk te zyn voor de Hollanders te verbergen; wat *Mutu Labatta* zy en waar het valt: want het is by my niet gelooflyk, dat zoo veele Inlanderts niet zouden weeten, waar dat ding vandaan kome, 't welk zy zoo gemeen draagen: De Rottineezen zeggen, dat het op *Timor* valt in 't bergachtige Landschap *Suuneba*, in 't gemeen *Sonnebay* genaamt, omtrent die plaatsen daar het gout valt: Men vind het als kleine en hoekige korrels in 't gebergte, die aan 't vuur gehouden zaamen smelten, of zoo andere zeggen, niet smelten maar alleenlyk gloeijend en week worden, dat men ze effen met een hamertje fatsoeneren kan tot platte schyfjes, en dan met een gloeijend yserdraad doorbooren: *Hoe het tot malkander gebragt word.* Die het smelten staande houden zeggen, dat men veele korrels aan een yserdraad moet rygen en over het vuur houden, tot dat ze aan malkander smelten, en dan met een ander yser daar over stryken dat ze effen worden; 't welk koud geworden is geeft een lang pypje, dat men dan naar believen in stukken breekt, d' einden plat slypt en aan draaden rygt: Daar loopt echter een soort onder die bestorven geel is, van buiten gestreept als koraalen, van binnen doorgeboort en zwart, schynende stukjes te zyn van lang gebesigde tabaks-pypen: vraagt gy de *Timoreezen*, waar het wast, zy zullen eenstemmig ontkennen, dat *Mutu Labatta* op hun Land wasse, en wysen u na *Sawo*, daar het misschien op beide plaatsen valt.

Beschryving van het zelve. Haar geboorte-plaats dan overslaande zullen wy het beschryven, gelyk het ons voorgekomen is: Het zyn korteltjes van verscheide gedaante, de meeste als dunne schyfjes, zommige als kaaskens, andere als stukken van pypen, van substantie de bleeke of geele koraalen naast komende, de meeste roodgeel, zommige wat rosser, zommige wat bleeker, dat men ze voor lang gedragene koraalen zoude aanzien, indien ze die geschikte form hadden, haar oorsprong is naar 't waarschynlykste uit het gebergte, en derhalven mineraal, vallende zoo wel in kleine stukjes als in lange takken, die van natuur binnen hol zullen zyn; hoe zy nu door het vuur gesmolten en geformeert worden, zullen wy aan het nader onderzoek beveelen: *Proef genoomen op het voor verhaalde, en onwaar bevonden.* Immers het heeft my niet willen gelukken, want de stukjes van *Mutu Labatta* over 't vuur gehouden wierden wel gloeijend en rood, maar geenzins week en gesmeedig veel min vloeijend.

Van deze zyn verscheide soorten. Men verdeelt het in twee soorten, want de grootste korrels, en die best naar het bleek koraal trekken, noemen de Inboorlingen van de voorschreve Eilanden *Va-Boa* of *Waboa*; *d' Eerste,* Ua Boa. deze zyn weinig aan een snoer en dier, men vind 'er korrels van zoo groot als hazelnoten, waar van hunne *Orangcayen* maar 3 aan eene snoer geregen om den hals draagen: *De* 2de, *soort,* Tzeda. De tweede soort hiet by hun *Tzeda*, 't welk kleine korrels zyn, meer van het geele dan van het rosse hebbende, en veel slechter van prys; behalven deze twee oprechte soorten heeft men noch een bastaart *Mutu Labatta*, *De* 3de, *een bastaart soort.* 't welk zy van slechte steentjes maaken, ja het schynt veel meer een gebakkene aarde te zyn, dewelke zy onder de oprechte mengen om den hoop te vermeerderen; doch andere seggen, dat deze Bastaart-koraal hun toegebragt word door de *Kelings* van de kust *Coromandel*, die ze in hun Land van een zekere slach van aarde bakken; andere snoeren, *Waar toe die gebruikt worden.* die de gemeene man en de vrouwen om 't lyf draagen, zynde 3 voeten lang, hebben loode Pyramydjes aan d' einden, die zy af laaten hangen als quasten; deze snoeren hebben veel *Schorri morri* door malkander gemengt, waar van pas 't vierde deel oprecht is, of 2 paar grootere korrels omtrent de midden: Het ander goedje is gemengt van Krystal, Bernsteen, zwarte en koleurde Glas-koraalen, als mede eenige kopere kor-

korreltjes, van de midden kleinder en kleinder aflopende, doch alles in zeker getal; welke vermenginge zy maaken, op dat ieder zyn snoer kenne muge.

Haar naam. Het is met geen andere naam onder ons en de Indianen bekent, dan met den Maleitschen *Mutu Labatta* of *Muttu Labatte*, 't welk schynt te willen zeggen een steene Paerl, by de Timoreezen en Rottineezen is echter deze naam onbekent, maar wel de twee te voren genoemde *Va-Boa* en *Tzeda*.

Zyn naast het gout in waarde. In de voornoemde Eilanden *Timor*, *Solor*, en de omgelegene tot *Tenimber* toe, is naast het gout niet hooger in waardy dan dit *Mutu Labatta*, 't welk in 't gemeen tegen de halve zwaartte van het slechte Timorsche gout betaalt word; daar mag geen *Orangkay* of zyn Vrouw zyn, of zy moeten eenige korrels van het *Va-Boa* om den hals draagen: Men kan ook niets anders of beters vinden dan *Mutu Labatta* om in die Eilanden slaaven te koopen, daar men voor twee snoeren van de bovenstaande lengte een slaaf kan krygen.

Waarom veel moeite aangewend is om de zelve te ontdekken. De E. Compagnie heeft daarom veel moeite gedaan om de rechte myne van 't oprechte *Mutu Labatta*, op 't Eiland groot *Sawo* West-Zuid-West van *Timor* gelegen, op te soeken, maar heeft daar over een schip verlooren, en daar na het werk laaten steeken, vermits verradery daar onderliep, gelyk boven in Sr. *Wykersloots* verhaal aangeroert word; dewyl nu zoo een groote hoop *Orangkayen* op *Timor* en *Rotty* zyn, dat hun na gegeeven word in zekere Nogory 110 *Orangkayen* getelt te zyn, daar alle des zelfs onderdaanen maar 109 waaren; dewelke *Orangkayen* alle echter van deze *Mutu Labatta* willen draagen, diesvolgens moet daar nootzaaklyk veel valsch goedje onderloopen, het welk dan die geene ter dege moeten leeren kennen, die op die plaatsen handelen: Deze Koraalen, lang by die smeerige menschen gedraagen, besterven *De zelve vervuilen ligt.* zeer bleek en worden van binnen zwart, dewelke zy dan wederom zuiveren, met een loog water daar in zachtjes gewreeven en wederom gedroogt: *Hoe die weder schoon gemaakt worden.* Ik hebbe zulks geprobeert aan zoodaanige stukjes, die buiten gestreept en pypeformig waaren, en bevonden dat ze wel zuiver wierden, maar bestueven, daar na grauwer dan zy te voren waaren, zoo dat het misschien een byzondere loog moet zyn. Anders zyn gansch geen Medycinale krachten daar aan bekent, zoo dat buiten twyffel de eenigste oorzaak van *En waarom d' Inlanders die hoog waardeeren.* haar waardy zy ten deele d' inbeelding en zinlykheid der Inlanders, die ze misschien om gezondheid en goed geluk draagen, ten deele om dat het zoo weinig en zelden gevonden word; het zy zoo 't wil, het is zeker dat de Inlanders ons niet willen openbaaren den plaats, daar het gevonden word, gelyk het een zeer nydige Natie is, die noch andere kostelyke gewassen en metaalen van hun Land voor ons verborgen houd.

XXVIII. HOOFTDEEL.

Mare album. *Wit Water.* Ayer Poeti.

Mare Album beschreven. DE Zee omtrent de Bandasche Eilanden word jaarlyks op zekeren tyd tweemaal wit, niet by dag maar by nagt klaar schynende, en zoodaanig licht van zich geevende, dat men de lucht en 't water qualyk onderscheiden kan, daarom het wat gevaarlyk is zich dan met kleine vaartuigen op Zee te begeeven, om dat men d'aankomende dyningen en stortingen niet gewaar kan worden, alzoo zy met de lucht een koleur hebben: By dag heeft het water zyne gewoonlyke koleur, en men kan daar aan geen onderscheid bemerken, noch in reuk noch in smaak, behalven dat de Vaartuigen in dit water leggende dan ligter verrotten als op een anderen tyd; zoo eer als de Son onder is en de donkerheit des nagts begint, dan ziet men het See-water wit en helder gelyk zommige verrotte houten,

als

als ook 't flym van de zeekatten en haeringen by ons doen, en hoe dieper men op Zee komt hoe witter het fchynt; hier om vind men in zommige Kaarten de zee, tusschen *Keram* en het bekende Zuid-Land, genaamt de *Melk-Zee*, in 't gemeen het witte Water, in 't Latyn *Mare Album*, hoewel men het eigentlyk *Mare Noctilucum* mogte noemen, Maleitsch *Ayer Poeti*.

En waarom de Melk-Zee genaamt.

De tyd wanneer zulks geschiet.

Zyn tyd is in 't midden van de Ooft of regen *Mousson*, 't welk zyn de Maanden *Junius*, *Julius* en *Augustus*, en word verdeelt in klein en groot wit Water.

Het kleine of eerste wit Water begint met de nieuwe of donkere Maan in *Junius*, waar van de zee even wit geverft word, doch nog geen helder licht geeft, en allenkskens weder vermindert, doch eer het geheel vergaat, komt het groote witte Water aan met de nieuwe Maan in *Augustus* en duurt tot in *September*, wanneer de geheele zee rondom *Banda*, zoo ver men aldaar beoogen kan, des nagts helder en wit schynt, hoe dieper in zee hoe witter, blyvende hier en daar langs den ftrand een weinig van 't gemeene Water; het houd evenwel zoo geen netten tyd, dat het niet t' eene jaar vroeger of laater kome dan het ander; ja in zommige jaaren word het niet of zeer weinig gezien, meerendeels komt het op 't klaarste, wanneer de Zuid-Ooste wind sterk doorwaait, buijig en regenachtig weêr maakt, en daar door zoo 't schynt die geheele zee ontroert: Het gevaarlykste is, dat de zee inzonderheit by nagt als dan zich verheft met zwaare dyningen, al is 'er geen wind aan de lucht, een teken dat 'er eenige dampen uit den grond moeten rysen en dezelve baaren beswangeren: Na dat de zuid-Ooste wind sterk en vroeg doorwaait, daar na heeft men het witte Water vroeg en veel, allermeest wanneer de wind na 't zuiden draait en veel donker regenweêr maakt: Want in 't jaar 1663. hebbe ik in *Banda* bemerkt, wanneer de wind oostelyker waaide, zelv in 't laaste van *Augustus*, wanneer ik van *Banda* naar *Amboina* verseilde, dat 'er schier geen wit Water was, behalven veele vuurige vonken, waar van de zee scheen vol te zyn, gelyk ik in 't jaar 1668. in de maand *December* de zee ten Westen van *Amboina* gezien hebbe, wanneer de wind Noord-Ooft waaide, zonder regen; daarentegen, wanneer de zuide of zuid-Ooste wint laat begint, zoo heeft men het witte Water ook laat, 't welk in zommige jaaren tot in *October* duurt.

En door welke winden het veel of weinig komt.

De plaatsen waar het zelve gevonden word.

Dit wit Water ziet men zoo verre, als ons volk uit *Banda* de zuide-Oostere of zuidere Eilanden bevaaren hebben, te weeten van *Arou* en *Key* af tot *Tenimber* en *Timor laut* in 't zuiden, en van daar af tot *Timor* toe in 't Westen, in 't Noorden tot digte by de zuidkust van *Keram*, ten Noorden de *Liassers* en *Amboina* komt het niet, maar gaat voor by dezelve in 't zuiden, zoo dat men het op het *Leytimorsche* gebergte klaarlyk zien kan; waar van daan het nu zyn eerste oorsprong neemt is noch onbekent, in 't gemeen houd men daar voor, dat het zyn oorsprong hebbe in den grooten boesem, dewelke het bekende en ons naaste Zuid-Land met den langen hals van *Nova Guinea* maakt; want onze Bandasche zeevaarders hebben aangemerkt, dat het op 't grootste zy en de zwaarste dyningen maakt ontrent *Tenimber*: zoo is het ook gebeurt, dat eenige van *Key* komende in 't jaar 1664. ten Westen naar *Banda* omtrent 30 mylen van *Key* geen wit Water hadden, maar *Banda* genakende vonden ze de zee geheel wit, waar uit men nochmaals besluiten mag, dat 'et uit den zuid-Oosten of zuid-zuid-Oosten moest komen: Het vermengt zich niet met het ander zeewater, 't welk een zeldzaame vertooninge by nagt geeft en by onkundige zeelieden dikwils verslagentheid veroorzaakt, gelyk geschiede met zeker schip, 't welk in *September* van *Ambon* naar *Batavia* verseilde, en even buiten de engte van *Amboina* gekomen zynde schielyk uit het zwarte in het witte water geraakte, meenende, dat ze op een droogte quaamen; doch geen grond vindende, en de zee in 't zuiden, zoo verre zy beoogen konden, wit ziende dachten eerst aan dit voorval, evenwel waaren ze zoo benauwt in de Melk-zee, dat ze met 'er haast weder naar 't zwarte water spoeiden: Als nu dit witte water tot in 't begin van *September* aldus gestaan heeft binnen de voornoemde paalen, zoo begint het allenkskens om den West te raaken, te weeten, in zyn geheele *massa* langs de zuidere Eilan-

Word onderzogt.

Een opmerking daar van.

Waar het eindelyk verblyft.

Eilanden, *Ombo*, *Luhu*, *Bala*, *Ende*, en *Bima*, ftrekkende zich uit tot 4 of 5 mylen bezyden *Amboina*: Van daar af begint het zich in groote ftreeken te verdeelen, die noch al voorby *Boeton* gaan, en, als ze geen Wefte wind ontmoeten, noch al verder voorby *Saleyer* en *Makkaffar*, tot dat ze zich allenkskens verliefen en met het gemeene zee water vermengen.

Eigenfchappen en uitwerkingen daar van. *Is niet goed om in te viffchen* *En waarom.*

Het witte Water brengt geen merkelyke fchadelykheid aan, behalven het geene boven ftaat van het verrotten der vaartuigen en de zwaare dyningen, maar in *Banda*, en daar het op 't hoogfte is, veroorzaakt het in dien tyd fchaarsheid van vifch, niet alleen om dat de vifch voor deze helderheit fchuw wordende naar 't zwarte Water vlucht, maar ook die weinige, die noch daar in blyven, zyn moeilyk om te vangen, dewyl ze de vifchlynen en vaartuigen te klaar zien, en voor de minfte beweging der zelver fchuw worden: Daaarentegen veroorzaakt het zomtyds overvloed van vifch, wanneer het witte Water de diepte beflaat en 't zwarte of gemeene Water naar den ftrand perft, waar na toe de vifch dan ook vertrekt: Als het nu voorby of in 't afgaan is, dan ziet men de Zee zich zuiveren, verfcheide vuiligheden op ftrand uitwerpende; de Zee zelf in vol van brandige quallen, die de onze bezaantjes noemen, gelyk ik in 't voornoemde jaar 1663. een geheelen dag gezeilt hebbe van *Poelo Ay* naar *Amboina* door zulke bezaantjes.

Vreemd voorval daar van in 't jaar 1669.

In 't jaar 1669. heeft de zee na 't eindigen van 't witte Water zulke leelyke en vuile ftoffe opgeworpen langs den geheelen zuid-Ooften hoek van *Neira*, en tegen over tuffchen *Ranan* en *Wahan*, dergelyke nooit te voren gezien was, immers niet by lieden, die 60 of 70 jaaren oud waaren: Dit uitwerpfel had de gedaante van een taaye flym of *Papeda*, bloedrood en gaf een vuilen zwaveligen ftank van zich, wanneer de Son daar op fcheen: In de kuilen, daar het aflopend zeewater ftaan bleef, ftierven alle viffchen en krabben, die 'er van geraakt wierden, ja zelf de fchadelyke landkrabben; by dag was deze ftoffe bloedrood, en de ftrand als met een rood laken bedekt, maar des nagts was ze vuurig en vonkte als fterretjes: Van *September* af des zelven jaars en 't volgende geheele jaar 1670. was een drooge gefteltheid des luchts zoo in *Banda* als *Amboina*, waar by hevig omging eerft de kinderpokken zoo wel onder oude als jonge, niet minder als een peft, daar op volgende de dolle koortfen en lelyke bloedloopen.

Als mede in eenige navolgende jaaren.

In 't jaar 1673, heeft men in *Banda* het kleine witte Water niet gehad, en het groote quam wat laat in *Auguftus*, om dat de Zuid-Oofte wind doenmaals laat doorwaajde.

In 't jaaar 1681. hebben 't de onze ontmoet tuffchen *Timors* Oofthoek en *Kiffer*, wanneer de zee van verre met zulke vuurige dyningen zich verhief, dat het fcheen als of een fchip vooruit zeilde met een groote lantaarn achter op.

De oorzaaken hier van zyn onbekent.

Wat de eigentlyke oorzaak van dit witte en by nagt lichtende Water zy, kan ik tot noch toe niet bevestigen, en zeker de verftanden hebben ftof zich over dit wonderwerk der natuur te oeffenen: By de Bandafche Ingezetene hebbe ik geen berigt noch curieusheid bevonden, dewelke hun hoofd met deze beufelingen, zoo zy ze noemen, niet willen breeken en door de jaarlykfche gewoonte geen acht daar op flaan; ja daar is niemand, die eens opletten wil op wat tyd en by wat gefteltheid van weêr en wind dit witte Water jaarlyks min of meer, vroeg of laat kome.

't Gemeen gevoelen daar van met redenen wederlegt.

Daar zyn'er veele, dewelke oordeelen, dat dat veroorzaakt worde door ontelbaare kleine diertjes, die by nagt lichten en de zee zoodanig verwen, gelyk men in zee veele viffchen en goedje heeft, 't welk by nagt licht, by voorbeeld de *Sardynen*, *Ikan*, *Moor* en *Gatzje*, by de roode viffchen van de fteenbrazems aart en daar van meeft hun ingewand; boven al doet het de Spaanfche Zeekat, *Sepia*, in 't Portugeefch *Siba*, doch in Portugaal veel meer dan hier in Ooft-Indien: Deze meening voldoet my niet, dewyl het ganfch niet waarfchylyk ja onmoogelyk is, dat zoo veele diertjes fchielyk konnen opkoomen, en eene groote zee eenpaarig verwen zonder water van ander koleur daar tuffchen te zien, en dat noit iemand die diertjes gezien heeft, al fchept men het water in een zuiver vat, en laat het tot den dag ftaan, wanneer het klaar is

en de koleur van 't gemeen water heeft: Daaren boven hoe zouden deze diertjes by malkander konnen blyven zonder zich met dat ander water te vermengen, want het witte Water van het zwarte als met een ſtreep afgeſcheiden is, en met groote velden ſtreepen en bogten allenkskens om de Weſt gevoert word: Waar van dit volgende tot een bewys: In 't jaar 1679. een ſchip zeilende uit *Banda* omtrent 't midden van *September*, wanneer het witte Water in *Banda* al voorby was weſtwaarts naar *Batavia*, ontmoete het zelve bezyden *Amboina*, en zeilde twee nagten daar door tot de helft van *Boero*, alwaar een weſtelyke ſtroom van gemeen water 't zelve tegen perſte, dat het niet weſtelyker konde koomen, te meer dewyl het ſtil weêr was: Andere mynes oordeels vermoeden met beter reden, dat het een dunne ſubſtantie zy in gedaante van een damp uit den grond der zee uitwazemende, en zich met dat water vermengende, want een dikke ſubſtantie kan het niet zyn, om dat het water by dag niet geverwt is; men vermoedt dat het een zwavelige damp zy, waar mede die geheele Zeeboeſem beſwangert is, 't zelve uitwyſende de veele zwavelbergen, welke men in die Eilanden vind, als *Banda*, *Nila*, *Teeuw*, *Damme* tot *Lery* toe, en uit de Schipvaart van *Jacob Lemaire* veele groote op *Nova Guinea*. Het tweede bewys zyn de ſtinkende roode uitwerpſelen, vuurige bezaantjes, en andere zwavelige uitwerpſelen, dewelke het witte water nalaat, gelyk boven gezegt is: De *Alchimiſten* zouden ons hier in eenige openinge konnen doen, of niet een *Spiritus ſulphureus* (zwavelachtige damp) met *Aqua ſalſa* (zout water) zig vermengende dergelyke nagtligtende eigenſchap voortbrenge, 't welk onder andere zoude konnen doen die van ons *Collegium Naturæ Curioſorum*, in 't Duitſche Roomſche Ryk opgeregt, dewelke het *Phosporum liquidum* ('t helder licht van zich geevende) bedacht hebben, waar van een klein glasje, door hun Eed. my toegezonden, een geelachtig watertje behelſde, 't welk op eenig ding geſmert by nagt niet alleen helder lichte, maar ook zeer fyne dampjes en vlammetjes van zich gaf, duurende ſchier een geheele nagt; doch hier ſtaat wederom aan te merken, dat 'er noch een onderſcheid is tuſſchen de bekende nagtlichtende dingen, als de bovengemelde, viſchdarmen duizentbeenen, fynynige kampernoelje en zelf het voorſchreve *Phoſphorum liquidum*, welke alle by nagt vuuren als ſtarrelicht en ons wit Water, 't welk eigentlyk niet vuurt, gelyk men aan de zeebrandingen ziet, maar alleenlyk een witten ſchyn van zig geeft gelyk ſnee of melk.

Des Schryvers redenen hier van.

Een vergelyking by het Phoſphorum liquidum.

Daar zyn wederandere, dewelke giſſen, dat in de Ooſt-*Mouſſon* uit de groote rivieren van 't Zuid-land en *Nova Guinea* by ſterk regenweêr eenig ſtoffe in zee gevoert word, waar van die geheele zeeboeſem beſmet word; doch dewyl dit op geen ondervindinge ſteunt zullen wy niet breeder daar van ſpreeken.

Een andere gevoelen.

Caſparus Scotus in appendice ad Phyſicam curioſam cap. 3. haalt verſcheide dingen aan uit *Thomas Bartholinus Fortunius Licetus*, *Olaus Wormius*, en andere, dewelke een ongewoon licht by nagt van zich geeven, daar men te voren niet opgelet heeft, als het verſch geſlachte oſſen en ſchaape vleeſch te *Montpelieers* in 't jaar 1641. omtrent de velachtige en vette deelen, het hoofd en vel van een *Scorpius marinus*, zekere kleine oeſtertjes in een kleiachtige ſtoffe ſchuilende in de zee by *Ancona*, een eedele Juffer in Italien, welkers lichaam vuurige ſtreepen en ſtraalen van zich gaf, een Monnik, wiens hoofdhaairen vonkten als men daar over ſtreek; voor eenige jaaren heeft men ook in Engeland gezien, dat al het verſch geſlachte vleeſch in de hallen by nagt licht van zich gaf omtrent de velagtige deelen; d'oorzaak hier van hebben de nieuwe Wysgeeren eenige kleine een pas kennelyke dierſjes toegeſchreven, dewelke by peſttyden in de lucht voortgebragt worden, en de peſt zullen veroorzaaken, dewyl naar hun zeggen, dit ſchouſpel nooit gezien word, dan by een groote ſterfte: Alle welke bewysreden niet genoeg zyn om de nagtlichtende natuur van ons wit water uit te drukken; waar toe men in waarheid wel een *Apollo* van nooden hadde, om ons dat uit te leggen, gelyk *Bartholinus* by zyn nagtlichtende vleeſch wenſchte.

Verhaal van verſcheide nagtlichtende zaaken en voorvallen.

Doch by deze verworpen.

In *Herberts* reisboek *pag.* 16. ſtaat, datze de zee op vier graaden Zuider breedte en ten Noor-

Een ander ver-

Noorden van de *Majottos* wel 10 mylen lang sneeuwwit gevonden hebben, niet door schuim of wind, maar by groote kalmte: zy verstonden, dat het aldaar jaarlyks zoo gebeurde omtrent den 19 van *September*,

baal van Herberts

XXIX. HOOFTDEEL.

Hoe de Amboinsche Goudsmeeden 't Gout zuiveren, en haar koleur geeven.

Hoe men 't Amboinsche Gout zuivert.

ZY neemen een Ketting of ander gemaakt Gout, dat door lang draagen besmeert en vuil geworden is, leggen het op gloeijende koolen, tot dat alle vuiligheid en vezels af branden, en het Gout zwart word; om dit te zuiveren neem een potscherfs, doe daar in zalpeter, aluin en gemeen zout, van ieder even veel en klein gewreeven, leg de Ketting daar in en giet daar water op, dat ze even bedekt zy, kook dit t'zaamen, tot dat het water meest verdroogt en aan de Ketting hangt een dikke Syroop, maar men moet het wel omkeeren; als gy dat ziet, neem het 'er straks uit, wasch het in zuiver water of met wat Limoen-sap, sterk wryvende en met borstels afvegende, zoo is het Gout zuiver en blank: Hier toe neemt men gemeenlyk een klein slach van Limoentjes, te weeten Limoen Maas, in ons *Herbarius*, *Limonellus aureus* genaamt; doch *Limon nipis* is daar toe ook bequaam.

Hoe men 't haar koleur geeft.

Om nu het schoon gemaakte Gout haar koleur te geeven, 't welk de Maleyers *Suppo* noemen, neem een andere pot, wryv op den bodem een weinig zwavel, doe 'er een mudsje water in met wat *Tamaryn* en een fesje zwaar zout, kook dit op, doop de Ketting daar in, 'ten laatsten met versch water afspoelende: Het jonge Gout moet men daar in maar 2 of driemaal doopen, maar het oude 5 of sesmaal, tot dat het rood genoeg word.

't Gout geneest Lappar Garam.

Geneesmiddel van 't Gout om 't *Lapper Garam* te geneezen, zynde een roode opdrachtigheid in de huid met een moeijelyk jeuksel en een scherpe vochtigheid; Neem eenig Gout, leg het in 't water, wasch het voorschreven Accident 2 of drimaal daar mede 't is waar bevonden by onze Inlanders, hoewel men geen reden daar van geeven kan dewyl naar ons gevoelen het Gout geen uitvloeijing in 't water geeven kan.

XXX. HOOFTDEEL.

Myrrha Mineralis Mor.

't Mineraal Myrrha *beschreven.*

MOr vloeit als een dikke vochtigheid of honing uit de rotsen op *Crimata*, die omtrent de zeekant staan, en word daar na zoo dik als een pap, dat men 't handelen kan; het is wat brak van smaak, doch niet bitter, en wat zandig, het komt alle jaaren niet, maar altemets in de drooge *Moussons* als een dikke honing uitvloeijen: Die met *Ramak Dagin* vermengt word meest onder *Djoedjamboe* gebruikt tegen buikloop en buikpyn.

Waar toe 't gebruikt en zoo genaamt word.

Ik noem het *Myrrha Mineralis*, niet als of het groote gelykenis hadde met de rechte *Myrrha*, maar om dat het onze Indiaanen *Mor*, dat is, *Myrrha* noemen; want het heeft noch de bitterheid noch de goede reuk van de *Myrrha*, maar alleen een brakke smaak zonder scherpigheid, waar uit ik oordeele, dat het een uitsweetinge van de brak-

 ke

ke klippen zy: Dergelyke vettigheid doch wat witter word ook in *Banda* gevonden aan de Zuid-zyde van 't hooge Land of *Lontor*, aan overhangende klippen op ſtrand, doch by die Inlanders in geen gebruik: Het voorſchreve *Mor* hebbe ik ook beſchreven in 't Amboinſche Kruidboek, III. Boek in 't Hoofdeel van *Dammar Selan* by *Ramak Daging*, dewyl het zoo wel voor een *Reſina*, als voor een *Mineraal* kan gehouden worden

XXXI. HOOFTDEEL.

Toetſteen van de Kuſt.

De Toetſteenen beſchreven. DEze Steenen zyn in rood koper omvat, zwart, zonder glans en gekartelt, daar men 't gout hard opſtrykt, en dan met waſch met koolen gemengt afdrukt; doch als op het waſch veel gout ſtaat word het zelve geſmolten.

Op de Malabaarſche kuſt gebruiken ze den Malabaarſchen Amaril, *Tsjanitalla* genaamt, dewelke is een Steen vallende in groote rivieren tot *Malabaar* en *Goa*, en maaken Slypſteenen daar van op de volgende manier: Dezen Steen neemen de Inlanders, ſtooten hem heel fyn, daar by doende rauw *Gummi Lacca*, zoo als het van de ſtokjes komt, ſmelten het zelve en doen daar by den klein geſtoten *Tsjanicalla*, tot dat'er een dikke pleiſter van word, het welk zich malaxeeren laat, het zelve plakt men dan rondom een houte ſchyf, omtrent een ſpan breed, aan welkers kanten deze klomp vaſt kleeft en hard word, die men dan aan de bovenſte kant, zynde omtrent een vinger breed, glad maakt om daar op allerhand gereetſchap te ſlypen; te weeten, men ſteekt een as door de ſchyf, die met haar einden op twee pilaartjes ruſt, dewelke men dan met een toutje omdraait, gelyk de draaijers doen, en het yſer tegen de ſchyf aanhoud. *En waar toe die gebruikt worden.*

XXXII. HOOFTDEEL.

Dendritis Metallica.

De Dendritis beſchreven. UIt het verhaal der Javaanen hebbe ik, dat ze op *Java* zomtyds gevonden hebben in eenig onbekent hout, 't welk zy in 't boſch opgeraapt hadden tot brandhout, eenige ſtukjes yſer, die zy in groote waardy houden en aan 't lyf draagen, als zy ten oorlog gaan: Een ander ooggetuige verhaalde my, dat hy op *Makkaſſar* gevonden hadde in een ſtuk quaſtig en rood hout ('t welk hy in 't boſch opraapte om een kris-ſcheede daar van te maaken, en dat hy voor rood *Lingoo* aanzag) een klompje metaal, zynde half yſer en half koper of eigentlyk uit die beide ſubſtantien gemengt: Hoe deze dingen in 't hout koomen daar van kan men veele gevallen bedenken, dewelke my niet waarſchynlyk voorkoomen; derhalven, dewyl ik boven gezegt hebbe, dat de metaalachtige ſubſtantien met den Donder afgeſlagen worden, zoo zoude het konnen zyn, dat de voorſz. ſtukjes *Ceraunia Metallicæ* zyn: Evenwel blyft die zwarigheid, hoe zulke houten door den Donder geſlagen geheel blyven, want naar 't zeggen der vertellers waaren de voorſchreve ſtukjes gevonden in een maſſief hout; doch ik geloof dat de vinders zoo nauwkeurig niet geweeſt zyn om alle omſtandigheden ter dege te betrachten, en 't is de natuur niet onmogelyk, gelyk een verſteende ſap in de planten kan trekken, waar uit *Meſticæ* voortkoomen, dat op de zelve manier uit d' onderleggende aarde door de zuig- *Wat het zelve is.*

zuig-aderen de wortelen ook een metaalachtige stoffe kan optrekken, dewelke zich dan in 't hout tot een klomp zaamen zet: Dit is het Metaal, dat *Julius Scaliger Exercit.* 187. beschryft en *Metrosideros* noemt, doch die naam komt myns oordeels eigentlyk het yserhout toe, hier mede maaken hun de Javaanen onquetsbaar, daar noch by doende 16 andere *Mesticæ*, die zy zoo vast om het lyf binden, dat zomtyds het smeer en de huid daar over groeit; onder die 16 is een van de voornaamste de *Cochlites rarus*, dewelke een klein Alykruikje gelykt, en in een wit en half doorschynend steentje verandert.

Door Scaliger *aangebaalt, doch wederlegt.* *Bygeloof der Indiaanen daar van.*

XXXIII. HOOFTDEEL.

Steene Vylen op Java.

De Javaansche Smids gebruiken geen Vylen in 't maaken van hun krissen, maar steene stokjes als rollen, die zy aldus maaken: zy neemen gestooten Porsellein, smelten een gedeelte *Dammar Selan* of eenige andere harde *Dammar*, roeren het voorschreve Porsellein daar onder, tot dat het een dikke klomp word, die ze dan met de handen formeeren tot rollen, een hand of span lang en twee vingers dik: Deze rollen draaijen ze met een touwtje daar om geslingert, (gelyk de draaijers,) sterkelyk op het kris, 't welk het yser zoo wel wegneemt als de beste Vyl.

Steene Vylen, van wie, en hoe die gebruikt worden.

XXXIV. HOOFTDEEL.

Steene Kogels en Steene Vingers.

De steene Kogels zyn een soort van *Goedes*, de Vingers zyn *Belemnitæ* of *Dactyli Idæi*; zy worden beide gevonden in de Xulasche Eilanden, weshalven wy die plaatsen wat duidelyker ophaalen zullen: Onder de drie Xulasche Eilanden is *Mangoli* het grootste, doch heeft maar twee Negorijen, *Mangoli* en *Weytina*, beide aan de zuid-zyde gelegen, voor 't overige woest en onbewoont: Van *Mangoli* scheept men 3 uuren Westwaart aan tot in 't bochtje *Gorangoli*, daar een ankerplaats is, met drie Eilandekens daar voor; van daar noch 6 uuren te vaaren komt men aan het bochtje *Boeja*, daar drie Riviertjes zyn, en twee mylen Landwaart in twee kennelyke bergen, alle van den zelven naam; van *Boeja* noch drie uuren westelyker, komt men aan den uiterſten Westhoek *Batoe Maloela* of *Batoe Lacki Lacki*, van daar men oversteekt na *Taljabo*: Alhier staar een Klip in de gedaante van een Man, daar de Xulaneezen voor by vaarende gemeenlyk eenige vruchten haar toewerpen tot een offerhande om geen ongeluk daar te hebben, want het een nauwe en zeer gevaarlyke Straat maakt tusschen *Mangoli* en *Taljabo*, en by deze Klip is een Maalstroom: De engte is op 't smalste niet breeder dan een musquetschoot, doch word straks ter weêr zyden breeder; in 't midden van deze Straat op *Taljabo* legt de hoek *Langoy*, en daar by een bochtje.

De steene Kogels en Vingers beschreven. *Omstandig berigt.*

In de bocht van *Boeja* op strand by laag water vind men zekere steene Kogels zeer glad en rondachtig; zommige zoo rond als of ze gegooten waaren, doch die zyn weinig, van verwe blauwzwart, gelyk de slechte Toetsteenen, die zy ook gelyken in sub-

En waar deze steeneKogels *gevonden worden.*

fubftantie en hardigheid, maar niet in zwaarte en toefen, als ook de Metaalen, van binnen maffief en moeijelyk om in ftukken te flaan; de kleinfte zyn als een Piftool-kogel, en allenkskens grooter tot een, twee en 3 ponden toe van yfere kogels; zommige zyn grauwachtig, andere doch weinig zyn ruig en ros als yferfteen, zommige ook donkerrood, de fcheeve en hoekige zyn de meefte: De Xulaneezen zoeken de rondfte uit en gebruiken ze tot Baffen en Mufquet-kogels; men heeft daar mede door een plank gefchoten, zonder dat de Kogel breekt: Als men ze in ftukken flaat en op een fteen wryft, reiken ze zwavelachtig als bedorven boskruid; binnen is een eenpaarige zwarte fubftantie, en buiten als met een fteene huid omgeeven, waar uit men bemerkt, dat hun deze rondigheid niet door 't rollen van 't zee-water aankomt, maar door hun eigen natuur hebben, gelyk in *Europa* andere foorten van *Geodes*: Men vind ze alleen op ftrant maar niet in de rivieren, of fe op de bergen *Boeja* mede vallen is onbekent; want de Inlanders willen niet eens daar naar toe gaan, noch alleen nog met ons volk, vreezende dat ze dood gefmeeten of geflaagen zullen worden van den Duivel, dewelke op die bergen woont, en met de voorfchreve fteenen van zich fmyt; zy verhaalen daar van deze fabel: Voor omtrent 80 jaaren hebben op die bergen verfcheide volkryke Negoryen gewoont, dewelke met malkander zoo lange geoorlogt hebben, tot dat eindelyk de Duivel hun deze Kogels befchikt heeft, en aan den voorfchreven berg zoude men noch ander geweer vinden; op den zelven berg hoort men op verfcheide tyden, inzonderheit in de maand *October*, wanneer de Noorder of regen *Mouffon* aldaar begint, verfcheide flagen van Kanon en Mufquetten, die men zomtyds op *Fatoematta* hoort: In de voorfchreeve Straat, *Seranna* genaamt, leggen noch andere klippen onder water, waar op eertyds de ftroom een Portugeefe fchip gezet heeft, waar van ze het volk dood geflagen en 't fchip gerooft hebben.

Hun grootte. Koleur. Waar toe die gebruikt worden.

't Gevoelen der Inlanders daar van is zeer kluchtig.

Dergelyke fteene Kogels zwart en zeer blinkende worden gevonden op den heiligen berg *Bafagi* op *Baly* boven op des zelfs vlakte, daar de *Pygmæi* of Bergmannetjes op woonen, zynde kleine menfchen, zommige zyn wit, zommige kakerlakken van vel en hair met een fpitfe bultige rug, zoo dat ze altyd op een zyde moeten leggen, woonende in kleine huifkens, rondom met een tempel bezet; deze ftaat op eenen effenen fteenen vloer, als van hard arduin, zoo glad dat men qualyk daar op ftaan kan, en voor des zelfs deur ftaan 4 yfere koevoeten, zoodaanig uit de aarde gegroeit; rondom dezen fteenen vloer legt het vol van deze ronde Kogels, dewelke die van *Baly* naar believen mogen opraapen en tot gedachtenis mede neemen; 't welk zoo zynde blykt, dat deze Kogels niet rond gefleepen worden door 't rollen van de zee of regen, gelyk zommige vermoeden, want zy leggen vlak en ftil; breng hier by tot verder bewys den akker van *Jerufalem*, die vol fteene *Ciceres* is.

Befchryving van de Pigmæi. Hun tempelen woonplaats.

Daar die ook gevonden worden.

In 't bochtje *Langoy* op *Taljabo* is een moeraffige brakke rivier, aan welkers mond men op ftrand vind de fteene Vingers t' eenemaal gefatfoeneert gelyk een *Belemnites*, of *Dactyli Idæi*, in 't *Gemmarium* van *Boeëtius* afgeteikent; doch deze fteene Vingers zyn meeft gebrooken, van een weeke fubftantie, die haar fnyden en fchrappen laat, donker van fubftantie, meeft geelgrauw, binnen met een hart als een houte tak, en in de omtrek veele ftraalen: De geheele gelyken de fpits van een ftompe pyl, alle met een keep of vooren aan d' eene zyde, langs dewelke zy haar laaten deilen als men daar op flaat: zommige zyn geelachtig als *Dammer Selam*, zommige ros en half doorfchynende als donker bernfteen, die men weinig vind, en d'Inlanders bewaaren om een *Adjimat* van te maaken: Tegen malkander gewreeven rieken ze vuil of modderachtig als *Mangi Mangi*: Van haaren oorfprong is noch niets verhaalt; naderhand is bevonden, dat ze op andere plaatfen meer dan op *Taljabo* door de Zee opgefpoelt worden, immers meeft aan d'Ooft en Noord-zyde des zelven Eilands, als mede op *Kelang*: Op de zelve plaatfen vind men noch een anderen zeldzaamen Steen in de grootte van een fchelling, beneden vlak boven gefchikt en geftreept als 't Hoorntje *Umbilicus*; zommige zyn bruin, dewelke de hardfte zyn, zommige grauw, en zoo week,

De fteene Vingers, waar die gevonden worden.

Haar hoedanigheit omftendig befchreven.

Noch een andere foort.

week, dat men ze schrappen kan, zommige zitten op een hard keisteentje: Ik heb 'er een gehad op *Kelang* gevonden, een kleine hand breed, scheef en gedraait als een *Carina Nautili* aan de eene zyde: Van de steene Vingers vind men stukjes als Koraalen in 't midden met een gat, en daar onder zommige zoo dun als een mes, die men voor Timorsche *Muttu Labatte* zoude aanzien, zoo ze die koleur hadden.

XXXV. HOOFTDEEL.

Ambra Grysea. Ambar.

Uit de verscheide verhaalen der Auteuren van den oorsprong en eigenschap des Ambers zal ik alleenlyk die voortbrengen, dewelke my nodig schynen om myn oordeel daar uit vast te stellen. Deze spezeryachtige Gom, zynde hedensdaags gerekent onder de kostelyke dingen der waereld, en in gewigt al tot de waardy des gouts gesteigert, is, zoo veel ik weet, by alle Natien met geenen anderen naam bekent, dan *Ambra*, en *Ambar*, gelyk het ook by onze Maleijers hiet, behalven by de Inwoonders van de Zuid-Ooster Eilanden en *Timor*, dewelke het onwaardiglyk, *Ijan-taij*, dat is, visch-drek, noemen: De gemeene manier volgende zullen wy het verdeelen in 3 soorten, te weeten, grauwe of *Ambar grys*, witte, en swarte, onder malkander veel verschillende in substantie en kragten; Van de eerste soort zal dit Hooftdeel spreeken, welke men eigentlyk *Ambra* en *Ambra Grysea*, naar haar grauwe koleur noemt. By zommigen wegens haare voortreflykheid en duurte, *Ambra Chrysea*, dat is, gulden Ambar: Wy verstaan daar door zoodanigen *Ambar*, die van buiten besmeert of zwartachtig is, van binnen grauw als gedroogden koedrek, tusschen de tanden taai en nooit verminderende, hoe lang men hem ook kauwt, ligt van substantie, aan zich zelf een goeden doch slappen reuk hebbende, en weinig naar de Zee riekende, of eigentlyk naar *Unguis Odoratus*; doch in een warm sop gesmolten, veel kragtiger van reuk; op een gloeijend blik van yser, of, zoo andere willen, van gout gelegt, geheel en al versmeltende, zonder rook, maar op koolen geeft hy een recht opgaanden rook van zich, doch weinig en met een dunnen straal. *Beschryving van d'Ambra Grysea.* *Waar van zyn 3 soorten.* *Haar benaming en hoedanigheid.*

D' oorsprong des Ambars word verscheidentlyk opgegeeven, naar de verscheide oordeelen der Auteuren: De oudste en by deze Inlanders schier over al aangenome meening is, dat het zynen oorsprong heeft uit den Walvisch, doch niet van alle, maar van een byzondere soort, dewelke d' Arabiers *Azel* noemen: Onder anderen moet ik hier aanhaalen de kluchtige geschidenis van den oorsprong des Ambars uit *Ferdinandus Lopes de Castagneta*, die in 't vierde boek van 't bedryf der Portugeezen in Oost-Indiën *cap.* 35. schryft, dat de uitgelesenste *Ambar* valt in de Maldivische Eilanden, daar zich veele groote vogels ophouden, *Anacangrispasqui* genaamt, de welke veelderhande spezeryachtige kruiden afweidende, hunnen drek uitwerpen op de klippen die aan zee staan, 't welk dan goede en oprechte Ambar is, by hun *Pona Ambar*, dat is, gulden Ambar genaamt, hoewel hy wit is, echter de duurste van allen, om dat hy weinig en met moeite gevonden word: Deze drek, met groote korsten aan de klippen hangende, word metter tyd door regen en wind afgeslagen, en met groote stukken in zee vallende, dryft daar in heen en weêr, tot dat hy opgespoelt en aan strand uitgeworpen word, zynde grauw van koleur, en hiet *Coambar*, dat is, Water-Ambar, om dat hy lang in 't water gerolt en veel van zyne deugd verlooren heeft, welk dan de tweede soorte is: De derde en slechtste is de zwarte, genaamt *Mani-Ambar*; dat is, Visch-Ambar, om dat hy van Walvisschen en andere groote Visschen opgeslokt en in derzelver maag onverdouwlyk zynde, weder uitgespogen is, en daarom schier al zyn deugd *D'oorsprong van de selve uit den Visch Azel.* *Oordeel van Ferdinandus Lopes de Castagneta.* Ponambar, *Vogel-Ambar.* Coambar, *Water-Ambar.* Maniambar, *Visch-Ambar.*

deugd en krachten verlooren heeft; dus verre *Caſtagneta*: Dit verhaal laat ik in zyn waardije, en wil wel toeſtaan, dat onder zoodaanigen vogel-drek *Ambar* gevonden word, echter komt my verdagt voor, dat van *Garzias Lib.* I. *cap.* 1 geen gewag van die vogels gemaakt word, dewelke nochtans een nauwkeurig beſchryver van de Ooſt-Indiſche dingen in zynen tyd geweeſt is; immers hadde *François Pierard* daar van moeten weeten, de welke van 't jaar 1602. veele jaaren in de Maldiviſche Eilanden gewoont heeft, en van den Ambar niets anders ſchryft, dan dat hy in meenigte op die Eilanden door de zee opgeworpen word, en dat de Eilanders van zynen oorſprong niets anders weeten, dan dat hy uit de zee komt.

Meeninge van Servatius Marel.

Carolus Cluſius ſchryft in zyne aantekening op 't voornoemde Hoofdeel, dat hy te Frankfurt eenzekeren Bourgonjer, *Servatius Marel* geſprooken heeft, dewelke veele Landen doorreiſt hadde, om ſpezeryen, edelgeſteenten en paerlen te handelen: Deze hadde hem verzekert, dat Ambar niet anders is dan eene overtollige vergadering in de maage van den opregten Walviſch, daar onder hy geenzins d' *Orca*, *Phyſeter* noch eenige groote en getande Viſſchen wil verſtaan hebben: De regte Walviſch dan, hebbende geene tanden en een nauwe keel, ſlokt niets dan kleine viſchjes in, inzonderheid Zeekatten en *Polypi*; deze blyven hem in de maage langen tyd zitten, en maaken een ſlymerige vergadering, die hy niet wel verdouwen kan, en eindelyk, als de meenigte hem te laſtig valt, weder uitſpouwen moet: Dat eerſte uitſpouwſel is ſlechte en vuile Ambar, maar het geene lange by hem blyft en wel gekookt is, wort goede Ambar; of dit nu alle jaaren eens of meermaals geſchied, is onzeker, maar dit is gewis, dat wanneer de Walviſch de maage ontledigt heeft en dan gevangen word, men geen Ambar in hem vind: Een tyd lang daar na heeft hy by zich weinig en rauwen Ambar; maar de beſte is, die lang by hem gebleven is: Hier van komt het, dat men onder den Ambar zomtyds den bek van de voornoemde Zeekatten vind, dewelke men verkeerdelyk vogels-bekken aanziet: Voor den beſten Ambar koos hy die van binnen grauw is, en een brokje op een heet gemaakt yſerblik gelegt moet ten eenemaal ſmelten tot eene olye, en eenen lieffelyken reuk van zich geeven; dus verre *Servatius Marel.*

Ambar, komt van den Walviſch.

Proef, welk de beſte is.

Meeninge van Julius Scaliger.

Julius Scaliger Exercit. 104. na dat hy uit de boeken der Mauritanen veele voorbeelden bygehaalt hadde, dat d' Ambar in Walviſſchen groeit, en de Walviſch zelf in de taal van *Fez* en *Marocco Ambar* hiete, verklaart zyn gevoelen, dat hem zulks ganſch onwaarſchynlyk voorkomt, dewyl hy zoo veele Walviſſchen heeft zien openen in de bocht van *Biskayen*, en'er van gehoort heeft, maar van niemand verſtaan, dat in die walviſſchen het minſte Ambar ooit gevonden zy; daar op verklaart hy zyne meeninge, namentlyk; Dat d' Ambar op den grond van de zee groeit op de wyze als *Fungus* of Campernoelje, en door de zeebaaren los geſpoelt zynde, dan boven komt dryven; Tot deze meening is hy bewogen, om dat hy eenige bollen van Ambar gezien heeft, dewelke van buiten met een vliesje overtrokken waaren gelyk een *Fungus*, ook met gelapte ſchilfferen, gelyk een oude *Fungus*: Op dezelve plaats ſchryft hy ook, dat de Voſſen den Ambar vindende gretig opſlokken, en daar na door den afgang weder van zich geeven, doch dat het zelve een vuile en verdorve Ambar is; welk verhaal ons hier na zal te paſſe koomen: De drie bovengemelde ſoorten uit *Caſtagneta* van den vogel-drek heeft hy ook, maar met andere naamen, noemende de Eilanden *Palanduras* (zynde miſſchien bedorven uit *Maldivas*) en de drie ſoorten *Povambar*, *Puambar*, en *Pinambar*, doch de bovenſtaande naamen koomen met den Portugeſchen text beter overeen.

Dat dezelve op den grond van de zee groeit.

Ondervinding van een Walviſch op Timor.

Radja Salomon Speelman, verdreven Koning van *Ademanduta*, een geloofwaardig man en ooggetuige van dit verhaal, heeft my in opregtigheid verklaart, dat in zynen tyd, omtrent 't jarr 1665. in zyn Land by *Batoerou* opgedreven is een doode walviſch, dien hy *Iju-Ambar* noemde, 15 vademen lang, waar van het hoofd een vadem lang was en ſpits toeliep, doch het voorhoofd was rond: Op het hoofd ſtond een vinne, wel van een mans hoogte, en langs den rugge 5 vademen lang, die hy

kon-

konde nederleggen; opgeſneeden, vond men den buik zoo groot als een kamer, en ſchier met enkel ambar gevult, waar van het voorſte en naaſte aan de keel wit en waterachtig was, het middelſte geel en grauwachtig; het achterſte zwart en week als teer, het welk hy door den afgang uitwerpt, maar de twee eerſt genoemde uitſpouwt: De Timoreezen kenden het niet en gebruikten het voor teer aan hunne prauwen, tot dat ze van de Makkaſſaren wyzer gemaakt wierden, die het van hunne vaartuigen weder afſchrapten, hen afkogten en naar hun Land voerden: Eenige jaaren te voren waaren meer Walviſſchen op *Timor* geſtrand, dewelke korte en dikke tanden hadden, zommige een voet lang, zommige korter, gelyk die van *Leti in hiſtor. animalium* worden gemeldt; doch of de voornoemde ander viſſchen mede tanden hadden was hem vergeeten.

Waar in een groote meenigte Amber gevonden is.

Het gevoelen der Javaanen is, dat Ambra een uitwerpſel of drek is van den grooten Vogel *Geruda*, dewelke op den Boom *Paos Singi* zoude woonen, ſtaande in de groote Zuid-zee, wiens afgang daar na de walviſch inſlokt, en d'Ambar hem onverdouwlyk vallende weder uitſpout.

Gevoelen der Javaanen.

Nu zal ik wat nieuws opſchaffen, miſſchien te voren in de waereld niet gehoort, voortgebragt door eenen *Hubert Hugo*, voor eenige jaaren geſaghebber op het Eiland *Mauritius*, dewelke aan den Ed. Heer Generaal *Joan Maatſuyker* in een brief geſchreeven den 14 *December* 1671. aldus ſchryft.

Aangaande de verſchillen onder de geleerde nopens het Ambar-grys, waar het zelve zynen oorſprong van daan zoude neemen, of wat gedierte of wat gewas het zelve zoude voortbrengen, zyn wel in aanmerking te neemen, maar niet daar uit vaſt te ſtellen; want ik hier door neerſtig onderſoek en ondervindinge bevonden hebbe, het zelve geen ſchuim of drek van den walviſch nog een gedaante van *bitumen* of lym te weezen, maar uit den wortel van een boom (wiens naam my zelven onbekent is) voort te ſpruiten, welke boom, hoe ver hy ook in 't land ſtaat, zyne wortelen altyd naar de zee ſchiet, zoekende de warmte der zelver om zyne vetachtige gom, die al naar beneden en niet naar boven ſchiet, door de warmte der zee quyt te worden, alzoo anderzins boven door zyne groote vettigheid zoude verbranden en verſtikken; waarom de zelve naar onderen zendt om door behulp en warmte der zee zich daar van te ontlaſten: De wortel dezes booms zynen vetten gom in zee ſchietende, is de zelve zoo taai, dat men hem niet ligtelyk van den wortel af kan breeken, ten zy het zoodaanigen klomp word, die voor 't kleine adertje van den wortel te zwaar, door de warmte der zee en beweging der zelver van zelf afbreekt en alzoo in zee dryft, wordende door de ſtroom, waar die meeſt zyn val heeft, aan ſtrand door zyne vette ligtigheit geworpen; waarom ik een geheel jaar myn werk gemaakt hebbe de ſtrooms-kabbelingen waar te neemen, maar door gebrek van vaartuigen, daar toe bekwaam, hebbe niets ten vollen konnen uitwerken, waarom genootzaakt ben (by 't goet vervolg van 't nieuwe getimmerde vaartuig) mynen tyd ten meeſten dienſt van d'E. Compagnie daar in te beſteeden: Gevonden en in 't werk geſtelt zynde, zoude oordeelen, door 't planten der zelver boomen aan ſtrand, of die plaatſen daar die ſtroom zynen aanval heeft, dat het niet miſſen konde, of zoude moeten, op ſtrand geworpen zynde, door de zoekers gevonden, en d'E. Compagnie rykelyk toegebragt worden; hoewel ik oordele, dat de boomen dieper in 't land ſtaande, vetter gom, als die aan ſtrand zyn, geeven, en dat daarom ook d'eene ambar beter als d'andere gehouden word. U. E. word door dat ſcheepje ½ pond toegezonden, (zynde gevonden by een ſoldaat *Joan Weſtphalen* van *Straalſont*, die ook, om dat zynen tyd uitgedient heeft, en voorleden jaar van 't *Fort* de Goede Hoop op zyn verzoek verloſt, mede naar Batavia is vertrokken, om naar 't Vaderland over te vaaren,) nevens noch 2 ſtukken by my zelf gevonden; 't welk ik hoope, dat U. E. aangenaam, en voor my een eer zal weezen.

Nieuwe meeninge van den oorſprong des Ambars.

Ambar-Boomen en Boom-Amber.

Die zyn wortel in zee ſchiet.

En zoo groeijende eindelyk tot Amber word.

De ſoorten *Ambar-noir* en *Succinum*, worden meerder dan de andere gevonden, te weeten koſtelyker, waar van ik U. E. zoo veel, als ik hebbe konnen magtig worden

De zwarte Amber.

toe-

toezende; doch myns oordeels, van kleine waardy: Maar om dat van den E. Commandeur *Jacob Borghorst* in zynen brief verzogt word, alles wat reuk en smaak heeft op te zoeken, en zyn Ed. toe te zenden, hebbe niet willen daar in nalatig zyn; dus verre *Hugo*.

Bedenking van den Schryver daar over; doch door hem verworpen. Indien het voorgaande waar is, ben ik verwondert, dat deze boom alleen op 't Eiland *Mauritius* zoude staan, daar d'Ambar niet alleen aldaar, maar langs de geheele Oostkust van *Afrika*, *Madagaskar* en *Maldivas*, hier in de zuid-Oostere Eilanden, ja op zoo veele plaatsen der geheele waereld, als in West-Indien of de stranden van *Marokko*, gevonden word, en dat deze raare Ambarboom dus lange onbekent is gebleeven: En zoo hy in de gemelde Landen ook groeit, inzonderheit op d'Oostkust van *Afrika*, en *Madagaskar*, dat hem de scherpsinnige Arabiers, zoo veele eeuwen dezelve Kust doorsnuffelt hebbende, niet eer gekent hebben: Zoo men ook allerhande welriekende Gommen, dien Ambar eenigzins gelykende en uit boomen druipende, straks voor Ambar wilde houden, zoo kan ik in 't Landschap *Amboina* dergelyke boomen toonen in mynen Amboinschen *Herbarius*, in de hoofdstukken van *Nanarium minimum* en de *Boeroneesche Rowayl*: Van *Manipa* is my een zekere aarde gezonden zeer natuurlyk naar Ambar riekende, maar by nader onderzoek wierd bevonden dat dezelve aarde uitgegraven was onder den voornoemden boom, en buiten twyffel van zyn sap doortrokken was.

Ander gevoelen, dat dezelve in de wilde zwynen groeit. En hoe zal de voornoemde boom konnen bestaan met het geene my een ander persoon, die een tyd lang op 't Eiland *Mauritius* gelegen hadde, verhaalt heeft, dat de Ambar groeit in de maage van wilde varkens; en waarom zoude ik hem niet gelooven? daar hy 't zoo wel met zyn oogen gezien heeft uit den buik van de voornoemde varkens uithaalen, als *Hugo* aan den wortel van zynen boom hangen; maar voorwaar, indien men het gelooven wil, dat d'Ambar groeije in den buik van zoo veele Land- en Water-dieren, daar in men hem zomtyds en by geval vindt, zoo mogen die van West-

Als mede in vossen. Indien ook gelooven, dat hy in haare vossen groeit, waar van men leest in de Fransche gescheidenissen *Antillarum cap.* 20. door Monsr. *Rochefort* geschreven; aldaar staat eerstelyk, dat veel goede Ambar-grys gevonden word op de Kust van *Florida Tabago* en ander Caribesche Eilanden: Kort daar na leest men, dat in die Landen, daar de meeste Ambar valt, veele vossen gevonden worden, die 's nagts de wacht houden op de stranden, daar hy meest opgeworpen word, en den zelven vindende straks opslokken, doch hun onverdouwlyk voorkomende, door den afgang weder van zich geeven, dewelke veel van zyn deugd verloren heeft, en by hun *Ambar des renards*, of Vossen-Ambar, hiet, noch tot geneesmiddel, noch tot reukwerk dienende, en derhalven niet in Vrankryk gebragt word.

Onderzoek en gevoelen van den Schryver hier over, beweerende dat d'Amber op den grond van de zee groeit. Dewyl dan uit de bovenstaande voorbeelden blykt, dat d'Ambar in zoo veelderlei dieren gevonden word, die hem als voor hunne natuur onverdouwlyk zynde, onverteert weder van zich geeven, zoo is 't gansch niet waarschynlyk, dat hy in dezelve dieren groeije: Ik houde my dan aan de meeninge van veele geleerden, die beweeren, dat *Ambra* zoo wel als alle Bernsteen, een weeke Lym zy, uit den grond van de Zee zweetende, 't welk boven koomende, door de koude en ziltigheid des waters allenkskens hard word; deze weeke substantie heeft in 't eerst een sterken reuk, juist niet stinkende gelyk de Franschn geschiedenis zegt, maar gelyk alle lymachtige zappen, aardolye, en dergelyke, dewelke de dieren aanlokt als een aas, daarom slokken het de

Hoe hy in zoo veelerhande dieren komt. Walvisch en andere dieren in, als mede allerhande Zeevogels zoo lang het in zee dryft: word het aan strand opgeworpen, zoo word het ten buit aan wilde Varkens, Vossen, en misschien ook aan den Kayman, gelyk de Fransche geschiedenis van den West-Indischen Krokodil getuigt. Onze Amboinsche visschers hebben hier ondervindinge van, die hier omtrent in Zee ziende iets dryven, daar de vogelen naar pikten en veele visschen rondom swommen, dezelve verjagende, vonden een zwart klompje als week pik, vol kuilen en gaten, zoo het hun scheen door de vogelen en visschen daar in gemaakt; dit by my gebragt zynde, bevond ik dat het buiten

tenste zwarte Ambar was, noch al week, maar na weinige maanden zoo hard als ander pik; doch als men het handelde en in de handen warm maakte, zoo wierd het weder wat week. In des zelfs midden lag verborgen een stukje goeden Ambar-grys omtrent ½ onçe zwaar: Zoo hebben my d'Inwoonders van de zuid-Ooster Eilanden berigt, dat de meeste bevonden word aldus met eene zwarte en weeke substantie omgeeven te zyn, dewelke noch versch zynde, vry vuil riekt, misschien om dat hy eerst van den walvisch komt; maar op koolen riekt hy natuurlyk als *Bitumen* of Aerd-olye. In 't jaar 1682. is een zulk zwart stuk, ruim een vadem breed, met den Oosten wind op den strand van *Loehoe* gesmeeten, daar het door de hitte der zonne gesmolten lag met zand en ander vuiligheid vermengt; hier uit hebben de Chineezen en zommige Inlanders eenige stukjes en brokjes gepeutert en goeden buit daar van gemaakt: De zwarte en weeke substantie als teer, dewyl ze gansch vuil en met zand vermengt was, heeft men alhier op eene slegte wyze gedistilleert; en daar uitgehaalt een bruine olye, sterk van reuk t'eenemaal als *Petroleum*, echter altyd iets van den zeereuk behoudende, gelyk men in den *Ungnis odoratus* bemerkt waar uit ik wederom besluite, dat d'Ambar eene lymachtige substantie zy, en zoo is 't ook een vast bewys, dat d'Ambar niet in den Walvisch kan groeijen, om dat men zulke groote stukken daar van vind, dat men ze by kleine Eilanden vergelykt, dewelke nimmermeer uit de nauwe keel van een walvisch konnen koomen; zie onder anderen *Linschoten* Cap... van een stuk by de Kaap *Comoryn* gevonden, het welke 30 Centeners woeg: Maar voor Ambar uit den walvisch houd men, als 'er in den Ambar, zoo zwarte als grauwe, de bekken van de zeekatten, kleine schulpjes en beentjes gevonden worden, die nergens anders dan in zyn maage daar onder konnen koomen; hoewel ik nu vaststelle, dat Ambar een *Bitumen*, of lym zy, zoo wil ik nochtans niet voor onmogelyk houden, dat het zelve *Bitumen* door eenigen wortel van groote boomen aangetrokken, en in een hars, den Ambar eenigzins gelykende, verandert worden, zoo nochtans dat 'er altyd een merkelyk onderscheid zy tusschen den waaren Ambar en zulken hars, gelyk het zeker is dat een en de zelve lymachtige vettigheid der aarde in Pruissen, wanneer ze in de zee komt, Bernsteen word, maar door de dennen en pyn boomen opgetrokken zynde, een weinig verandert en tot hars word: Op deze manier kan men het voornoemde verhaal van den Ambarboom op *Mauritius* waarschynlyk maaken; te meer dewyl dezelve *Hugo* schryft, dat op *Mauritius* meer andere lymachtige soorten, als zwarte Ambar en *Succinum* of Bernsteen, vallen, als hy maar niet eenig hars, van de boomen afgevallen en in zee-water verhardt, voor Bernsteen aangezien heeft, gelyk men in deze Oostersche Eilanden veelderlei hars, 't welk men *Dammar* noemt, op den strand vind, dat men voor Bernsteen zoude houden.

Een ander onderzoek.

En besluit van den Schryver.

Linschooten aangehaalt.

En verdere redenen van den Schryver hier over.

Om nu de manier te beschryven, hoe men den rechten Ambar-grys verkiesen en beproeven zal, zoo komt het voor eerst op het gesigt en de koleur aan: Wel is waar 't geene *Rochefort* in zyne Fransche bescheidenis schryft, dat de oorspronkelyke Ambar stukken bolachtig moeten zyn, niet volkomen rond, maar uit den ronden bultig of gedrukt, van buiten vuil, besmeert, zomtyds zwartachtig, zomtyds uit den rossen en grauwen gemengt, even als of ze met een vlies omgeeven waaren, niet ongelyk de *Tubera*, by de Italiaanen *Tartufoli*, by de Franschen *Truffles* genaamt; het welk veelen heeft doen gelooven, dat Ambar een *Tuber* of *Fungus marinus* was; van binnen zegt de zelve Auteur, moet hy grauw zyn, droog en ligt, of eigentlyk, als of 'er asch met wasch gemengt was, zoo nochtans men d'asch en het wasch ieder in 't byzonder onderscheide kan: Doch mynes oordeels gaan deze kentekenen niet al te vast, want d'Inlanders pleegen den Ambar te vervalschen met wasch, drooge aarde, en een weinig slechte Ambar, geevende de bollen de zelve figuur en koleur van buiten, als de rechte Ambar heeft: Om dan den nagebootsten beter te kennen moet men uit de ervaarentheid weeten, hoe veel een bol rechten Ambar weegen moet, van die grootte als ons eene voorkomt, wat de gemaakte altyd merkelyk zwaarder is dan de op-rech-

Hoe men den Ambar kennen en beproeven zal.

Zyne hoedanigheeden.

En vervalsing.

Den zelven te leeren onderscheiden door 't gewigt.

rechte, aan de buitenste koleur is niet veel gelegen, want dewyl onze Oosterſche ambar gemeenlyk uit den zwarten ambar gevonden word, den welken men afschrappen moet, tot dat men op het harder komt, 't welk de rechte amber is, zoo behoud hy van buiten eenen zwartachtige of donker grauwe koleur, van binnen moet hy grauw zyn, niet eenparig, maar met witte plekjes gemengt: D' onze vergelyken hem by droo-

Nadere proef. ge koeſtront; loopt'er dan wat zand, ſteentjes of ſchulpjes onder, dat maakt de ambar niet ſlimmer in qualiteit, maar minder in prys: Indien de verkoper niet toeſtaat de bollen in ſtukken te laaten breeken, en gy echter gaerne weeten wilt, of zand, ſteentjes en bekjes van Zeekatten daar in ſteeken, zo neem een lange heet gemaakte naalde, ſteek die daar in, zoo zult gy wel gewaar worden, of de naalde eenige hardigheid ontmoet, daar naar gy den prys kont maaken, dewelke in *Amboina* en *Banda* is van

De waarde van dien. 12 tot 15 ryksdaalders voor een onçe, zynde de prys van gemeen gout: Veele hebben hier van een proef willen maaken, als men met een heete naalde eenige olye daar uit brengt, maar dit gaat niet vaſt, want de valſche ambar doet dat ook: Het is met meerder zekerheid, als men een brokje op een heet gemaakt yſer of mes legt, het welk ſmelten moet als waſch en t' eenemaal wegbranden of wegrooken, zonder iets na te laaten.

Den reuk kan men niet beſchryven, den welken men uit ondervindinge hebben moet, vermits d' ambar een byzonderen reuk geeft, die niet kan nagebootſt worden: Boven hebben wy hem Zee-reuk genoemt, den welken men ten naaſten by kan leeren

Een andere proef. kennen uit den *Unguis odoratus*. Die van *Keram* hebben my noch een andere proef geleert, hoewel ze my onwaar voorkomt, te weeten d' Ambar een hoen of haan gegeeven doet dezelve ſterven, het welk wonder zoude zyn, daar d' ambar aan geen ander dier ſchadelyk is: amber in den mond genomen, zoo men zegt, kan niet verminderen, of immers zoo ligt niet als andere gomachtige dingen: doch ik hebbe deze preuve al mede onzeker bevonden, want ik hebbe goeden ambar gehad, dewel-

Doch onzeeker bevonden. ke in 't byten kort afknapte als glaſch of waſch, het welk door groote koude hard geworden is, en tuſſchen de tanden bryzelde, dat men hem inſwelge konde; wederom een ander ſtuk goeden *Ambra* bryzelde wel tuſſchen de tanden, maar men konde het ligter tot een klomp brengen, dewelke echter door lang knauwen allenkskens verminderde: Daarentegen de zwarte taaije Ambar in den mond genomen zal niet verminderen, al knauwt men eenige uuren lang; zoo dat men op deze proef niet vaſt kan

Meerder proeven. gaan: Wanneer de Ambar op koolen gelegt een viſch-reuk of een lymachtige geur, gelyk een ſteenkool of zwarte ambar; van zich geeft, of eenigzins naar dien reuk trekt, dat is quaade of ſlechte Ambar; want de Maleijers willen hebben, dat hy een aangenaamen bloem-reuk zal hebben, daarom zy de beſte ſoorten noemen *Ambar Bonga*, dat

Ambar Bonga, *Bloem-Ambar.* is, Bloem-Ambar: Amber met den eenen hoek aan 't vuur gehouden, dat hy een weinig ſmelt, moet aan de vingers zoo vaſt kleeven, dat men hem niet afwryven kan en de geſmoltene plek moet aſchblauw beſterven, welke beide de valſche niet doet.

Krachten en eigenſchappen van den Ambar. Van de krachten en eigenſchappen des Ambars zal ik my gedraagen aan de Europiſche boeken, alleenlyk dit zeggende, dat d' ambar zich niet vermengt met water, olye af andere vogtigheid, noch zich tot ſtof laat maalen, doch als men hem fyn ſchrapt en met eenig droog poeijer vermengt, zoo laat hy zich met andere dingen vermengen:

Hoe men dien los maakt. Men kan hem ook eenigzins ontdoen in den beſten geeſt van wyn, over koolen warm gemaakt: De bekendſte kracht, die men van hem weet, zyn de herſenen of zenuwen te verſterken, de levensgeeſten te verquikken, inzonderheit, 't welk hem ook zoo duur maakt, de mannelyke krachten te vermeerderen, een konſt die inzonderheit in

En waar toe die gebruikt word. Indiën groot geacht word, voorts om reukballen daar van te maaken en welriekende *Paternoſters*, dewelke men zoo wel bloot als op de huid draagt, als ook in eenig hol of doorbrooken goudwerk ſluit om daar aan te riken: Hier toe kan men den enkelden ambar niet gebruiken, maar men moet het meeſtendeel van zwarten ambar daar onder doen, dewelke hem het harde beſtaan (*conſiſtens*) geeft, als ook *Benjoin*, *Muſcus* en

en *Unguli odoratus*, alles met het beste rose water gewasschen, en dan met *Styrax liquida* of *Rasmalla* tot een klomp gebragt.

De plaats daar de zelve valt, is niet wel te bepaalen.

Aangaande de plaatsen daar d'*Ambra* valt, zyn door de geheele waereld verspreidt: De History van *Anthill*: verdeilt hem ten aanzien van de plaatsen in Westelyk (*Occidental*) en Oostelyk (*Oriental*:) *Occidental* noemt hy dewelke gevonden word in West-Indiën, *Florida*, en de Eilanden van *Caribe*, den welken hy boven den anderen waardeert, maar dewyl hy door *Oriental* verstaat, die gevonden word op de kust van *Barbaria*, *Marocco* en *Guinea*, zoo heeft hy eenigzins gelyk, dewyl de zelve mede zwart is: Maar zoo men onder den *Oriental* ook den Oost-Indischen verstaat, zoo kan zyn zeggen niet doorgaan, want de geheele Oost-kust van *Afrika*, inzonderheit van *Sophala* tot *Melinde* ja tot het Roode Meir toe, d'Eilanden *Madagascar*, *Mauritius* en de *Maldivas* geeven zoo kostelyken amber-grys als zyn West-Indiën, hoewel de zwarte ook overal gevonden word: Ik geloove, dat men tot noch toe niet genoegzaam opgelet heeft, namentlyk dat de goede ambar grys, dikwyls met den zwarten omgeeven, gevonden word, en derhalven moest men altyd den zwarten beschouwen, of die niet eenige harde klompjes van goeden ambar in zich verborgen heeft; immers wy hebben het in deze gewesten dikwyls zoo bevonden; Voorts word hy gevonden in de Zuid-Oostere Eilanden, inzonderheit die omtrent *Tenember* leggen; doch de Eilanders zyn door onze Kooplieden zoo snood gemaakt, dat ze den zelven meest met wasch vervalschen, 't welk men gewaar word, als de klompen te geel zyn door 't handelen, en in warm water leggende ligt week worden, 't welk de rechte ambar niet doet.

Word in verscheide gewesten gezonden.

Verscheide soorten van Amber door den Schryver onderzocht.

Drie stukjes van ambar-grys, genaamt *Pissang*, *Loehoe*, *Baber*, op het heete blik getoetst, zyn aldus bevonden: Alle drie hadden geen goeden reuk, inzonderheit *Loehoe* rook als gebrande soute visch, en liet vuiligheid op het blik na zich, gelyk ook zyn zwart kleed dede: De *Pissang* en *Baber* hadden beter reuk, verrookten geheel weg zonder iets na te laaten, gelyk ook het zwarte kleed van den *Pissang*, het welke noch al week bleef; zoo dat geen ambar op koolen of heet blik een aangenaamen reuk geeft, daarentegen *Loehoe* en zyn kleed (het welk met veel zand vermengt nu tot een steen geworden was) hadde rauw den besten reuk, zeer naar *Unguis odoratus* trekkende: De *Pissang* en zyn kleed vermindert niet tusschen de tanden, gelyk ook het Ceylonsche stukje, maar *Loehoe* en *Baber* bryzelen en vergaan: Door *Ambar Pissang* verstaa ik het boven genaamde stukje zwarten ambar in zee gevonden: Door *Loehoe* verstaa ik het voornoemde groote stuk op den strand van *Loehoe* gevonden: Door *Baber* het geen uit de Zuid-Oostere Eilanden komt.

Een ongemeen groot stuk Amber. Zie diergelyke afbeeldt op de plaat LIII. en het aanhangsel van dit Hoofdeel.

In 't jaar 1693. heeft de Koning van *Tidore* van zyne Papoesche visschers gekregen een ongemeen groot stuk Ambra de grys, zwaar 194. pond, waar voor de E. Compagny geboden heeft 11000 ryksdaalders; het hadde de gedaante van een schildpadde, doch de kop was daar van afgebrooken, waar over hy eenige van zyn onderdaanen liet gevangen zetten, doch heeft het niet krygen konnen.

Ik moet hier by voegen het verhaal, 't welk my van den Hr. Dr. *Andreas Cleyer*, gewezen Opperhooft in *Japan* mede gedeel is in verscheide brieven van een Ambar-visch, dewelke in *Japan* zoude te vinden zyn, waar van het eerste berigt hier onder volgt, getrokken uit zyn E. brief van den 28 Februarius 1695.

Verhaal van den Hr. Cleyer.

De Visch, waar van d'Ambar de grys voorkomt, word in 't Japansch genaamt *Hay ang kie*, en is van gedaante een Walvisch van de kleinste soorte zeer gelyk, verschillende met den zelven maar in dit eenige, dat de Walvisch (Noord-kaaper) geen tanden, wel een vischbeenigen mond; maar deze Visch den mond vol tanden hebben; waar onder twee groote uitsteeken, gelyk aan een wilde zwynsbeer, of Walrus te zien is.

Een ander verhaal van den selven

In een andere brief van 't voorgaande jaar 1694. schryft zyn E. van den Ambar-visch aldus: Om U.E. eindelyk ook te dienen met de kennisse van den Amber de grys, die dik-

met een omstandige beschryving.

dikwyls in *Japan* rykelyk aan verscheide plaatzen valt, en voornamentlyk de Liquesche Eilanden, die onder de Japansche regeering behooren, en dan noch op andere plaatsen meer, die *Japan* te vinden zyn; komende uit een visch zeer gelykende naar den Noord-kaaper, van gedaante en van grootte, uitgenomen dat hy verschilt in dezen, te weeten, dat deze voor uit zynen mond twee uitsteekende witte tanden nederwaarts afdalende, en een ongekloofde staert heeft, die my door een Japansche tolk, die zelv een walvisch vanger lange jaaren geweest is, vereert en medegedeelt is; voegende wyders daar by, dat ze zekere tekens aan dezelve hebben, daar uit zy konnen oordeelen. wanneer die visschen een menigte Amber in hunne buik bezitten: Deze visschen zomtyds vangende zynde visschers gehouden, zulke visschen aan land te brengen, en aldaar in tegenwoordigheid van eenige afgezanten, die hun Landheer daar over stelt op verbeurte van 't leeven te openen, wanneer de grootste massieve stukken voor den Landheer daar uit worden genomen, 't overige van kleine brokken, en dat noch slymachtige dun is, vervalt aan de visschers met het lichaam, daar ze traan uit kooken: En wat U. E. verders aangaat, de groote stukken Ambar, die in der visschen buik gevonden worden, waar van U. E. schryft; dat ze niet zouden konnen worden ingeswolgen, om dat de walvisschen een zeer klein keelgat hebben, daar in ben ik met U. E. van een gevoelen, dat namentlyk de stoffe van d' Ambar 't eerste week en vloeibaar is, en door de zee hard word, gelyk my die van *Japan* mede bevestigden, en dat de visschen, onmachtig zynde de voorgedagte ingeswolgen stoffe te konnen uitspouwen, nootzaakelyk ziek worden, ende eindelyk daar van moeten sterven of verstikken; welke groote stukken, wanneer de visch vergaan of verrot is, dan door de zeewellen worden aan strand gesmeten en dusdaanig meermaals verkregen worden.

Van 't voortkoomen des Ambers.

BESCHRYVING.

Van het Stuk

GRAAUWEN AMBER.

Dat de

Kamer van Amsterdam uit Oost-Indien heeft gekregen Weegende 182 ponden; nevens eene korte verhandeling van zynen oorsprong en kragten.

MYN HEER,

GY weet dat de Oost-Indische Kamer van Amsterdam heeft verscheide plaaten laaten snyden en drukken van een stuk Graauwen Amber, 't geen ze gekregen heeft. Ik heb 't geluk gehad van dit stuk te zien, dat, wegens zyne ongemeene grootte, te zeldzamer is. 't Pond houd 16 onçen, en de gewoone prys van den graauwen Amber is, van 30 tot 40 guldens de onçe, zoo dat men 2912 onçen rekenende, dat het gewigt is van dit stuk, zal bevinden, dat het omtrent 116400 guldens waardig is, en dat gevolgelyk, dezen kostelyken klomp, voor die dien gevonden heeft, zoo hy de waardye kende, zekerlyk eenen vry goeden schat is geweest.

Ge-

Het stuk Amber der E. Oostindische Maatschappye zoo als het zich in de lengte vertoont.

Het stuk Amber der E. Oostindische Maatschappye op zyne breette te zien.

Gelyk nu de afbeeldzels van dit stuk zekerlyk wyd en zyd verspreidt, en tegenwoordig in handen gevallen zyn van alle naukeurige Onderzoekeren van de verborgentheden der nature, twyfele ik niet, of zy maaken verscheide bedenkingen over den oorsprong, den aart, de hoedanigheden en eigenschahappen van deze Ambersoorte, om, ware 't mogelyk, de voortkomst van dit stuk, en de wyze hoe het is t' zamengegroeit, uit te vorschen.

Indien ik verzekert ware, dat iemant dezer Geleerden de moeite wilde neemen, om 'er ons eenig beregt omtrent te geeven, en zyne gedagten wegens deze stoffe te ontvouwen, ik zou de myne zoo dra niet in 't licht brengen, noch myne twyfelingen dien aangaande eerder voorstellen, dan na ik zyn gevoelen wel doorkeken hadde.

Maar dewyl deze Heeren zich mogelyk niet zullen verhaasten, als met wigtiger bezigheden belemmert, om ons hunne bedenkingen mede te deelen, en dat het jammer ware, dat 'er de nieusgierige liefhebbers langer van versteeken bleven, zal ik eerst het ys breeken, om hen hier door aan te zetten, dat ze de waereld met hunne bevindingen en gevoelens over dit stuk willen verryken. Ik zende U dan hier neven, myn Heer, 't geen ik 'er over ontworpen hebbe, en gelyk ik weet dat gy my zyt toegedaan, houde ik my ten vollen verzekert, dat gy wel de moeite zult willen neemen, om myne gedagten dien aangaande in te zien, en my vervolgens de uwe, omtrent myne twyfelingen en gissingen, te ontvouwen. Maar voor dat ik ze U opgeeve; zal 't niet onvoegzaam zyn hier de verscheide meeningen der Schryveren, over den oorsprong van den Grauwen Amber, voor te draagen.

Matthiolus heeft eenige Leerredenen, in zyne verklaringen over *Dioscorides*, gemaakt; maar aangezien zy zoo overvloedig, noch zoo wydluftig niet zyn dan de redeneeringen van *Justus Klotius* in de Philosophische verhandelingen van Engelland, zal ik ze hier onder stilzwygen voorbygaan.

Ik ben zoo gelukkig niet geweest, van de laatste dezer twee Schryveren, wat moeite ik 'er om hebbe aangewendt, te konnen bekoomen; maar volgens 't geen ik 'er van in de Philosophische handelingen van Engelland heb geleezen, haalt hy achttienderlei gevoelens over den Grauwen Amber op, en onderzoekt dat voornamentlyk, het welk wil, dat dezen Grauwen Ambar van 't uitwerpzel van zekeren Vogel voortkomt, die in 't Eiland van Madagaskar gevonden, en door d' Inwoonderen van 't Land *Aschibobuch* geheeten word *Odoardus Barbosa*, Portugeesch, heeft ons de beschryvinge van dezen Vogel gedaan. Daar zyn andere Schryvers die bevestigen, dat hy zoo groot als een Eendvogel is, hebbende een groot hoofd, en ongemeen schoone vederen. Ik heb dezen *Aschibobuch* in de Vogelbeschryvingen van *Aldrovandus*, en *Willugbei*, de leste een Engelschman, gezogt, doch niet gevonden, dewyl 'er van geenen vogel die dezen naam heeft in gewaagt word. De zelve *Justus* zegt, dat niet alleen deze slag van vogelen in 't Eiland van Madagaskar gevonden worden; maar dat 'er ook eene groote menigte van in de Maldivische Eilanden zyn: Dat ze eveneens als de kraanvogels vergaderen, en gewoon zyn hun verblyf rontom de hoogste rotzen, op den zeestrand, te neemen, waar af hun uitwerpzel in 't water valt. De zelve Schryver, na dat hy over deze meening heeft gesproken, en zyn gevoelen geuit, gaat tot eene andere over, die hy meent zekerder te zyn, namelyk, dat de Grauwe Amber 't uitwerpzel van zekeren Walvisch is, waar van hierna zal gehandelt worden.

Nademaal nu deeze klomp, ten aanzien van de waerdye, veel kostelyker dan 't gout is, en dat niemant tot noch toe zynen rechten oorsprong heeft konnen ondekken; hebben veele persoonen van tyd tot tyd onderzogt, waar eigentlyk zyn beginsel, van 't welke men in 't algemeen zoo onkundig was, in beruste. Overzulks leezen wy in een boek, dat het opschrift van *Miscellanea Natura Curiosorum* draagt, en in Duitschland in den jaare 1630 is gedrukt, dat *Honnius Vollquadus* eene van zyne ondervindingen, onder den tytel van 300 uitgaf, by hem gedaan over een stuk Grauwen amber, dat vyf hondert vierentagtig onçen en een half woeg. Deze amberbrok, die

in

in den jaare 1613, te Venetien gekocht was, wierd voor een ongemeen schoon en verwonderlyk stuk gehouden, alhoewel het op verre na niet quam by 't geene waar over ik hier schryve; nadien het, als wy boven gezegt hebben, twee duizent negen hondert en twaalf onçen weegt.

De Schryver van 't gemelde boek *Miscellanea Naturæ &c*, tekent op deze ondervindinge van *Honnius Vollquadus* aan, dat *Gargius* van *l'Orto*, in zyne Historie der Drogeryen verhaalt, en na hem andere Schryvers, die hem misschien hebben uitgeschreeven, dat men in zee niet alleen groote stukken amber, maar zelf gansche Eilanden vindt. De Schryver die deze Aanmerking in zyn boek *Miscellanea Naturæ &c.* maakt, kryt deze beregten voor belachelyk uit, en voegt 'er by, dat indien hier in gissingen mogen plaats hebben, deze vertellingen op 't verhaal der geener zyn gegrondt, die over een stuk van de zee zynde gevaaren, daar Grauwen Ambar op den grond lag, over al de geur van dezen amber geroken hebben, waar door ze zyn bewogen geworden te gelooven, en daar na te verbreiden, dat het een Eiland van amber onder water was, 't geen deeze reuk uitgaf. Die zelve Schryver, om zyn meening te bevestigen, verhaalt 't geene *Joannes Fabri*, over het verslag van *Gregorius* van *Bolmar*, heeft uitgegeeven, te weeten, dat men in dit gedeelte van de zee een stuk amber van 100 ponden gevonden had, en 't geen *Gargius* ook heeft verspreidt, dat 'er in 't jaar 1555, omtrent de Kaap *Komoryn* een brok van 300 pond gevonden, en onder den naam van leem verkogt is.

Joannes Ugoliscotus verhaalt, dat 'er omtrent de Kaap *Komoryn* een ander stuk van 1500 ponden is verkocht, en *Monardus* schryft, dat 'er uit het lyf van eenen Walvisch 100 ponden amber is gehaalt. Onze Schryver, die deze aanmerkingen in zyn boek *Miscellanea Naturæ* maakt, voegt 'er by, dat het geene de zelve *Gargius*, op 't verhaal van anderen, heeft geschreven, de waarheit nader bykomt; namelyk, dat men een stuk van Grauwen Amber van een mans lengte, en een ander van 30 handpalmen lang, en 18 breed had gevonden. De zelve Schryver tekent daarenboven aan, dat *Montanus*, in zyn Gezantschap naar Japan, in den jaare 1659 gedaan, gewaagt dat de Koning van Sassumen een stuk Grauwen amber van 130 ponden hadde, 14000 Tailien, zeker Japans geld, waerdig geschat.

Volgens 't verhaal der Hollanderen, smeet men, in den jaare 1666, na by de groene Kaap, in den Jambesstroom een stuk Amber weg, dat 80 ponden woeg, en *Gargius* bekent, na alle deze verscheide verhalen, dat het grootste stuk ambar, 't geen hy gezien heeft, maar van 15 ponden was.

In 't gedagte boek, *Miscellanea Naturæ* genaamt, heb ik gevonden dat deze amber geen gom van een boom is, by toeval in zee gedropen; dat het alzoo weinig 't uitwerpzel van eenigen vogel is, noch een honigraat, maar dat het eenig slym op den grond der zee is, dat, even eens als het zeepik, groeit en t' zamenstolt; en by deze waarneminge word aangeknoopt, dat zeker koopman van Batavia, *Gabriel Nakke* genaamt, als een ooggetuige, verklaart hadde, dat de Inwoonders van de zuidelyke Ooster eilanden amber met pik van den gront der see hadden gehaalt, en dat men langs de stranden van 't Eiland Mauritius, die van Madagaskar, en de Zuidelyke Ooster Eilanden dezen amber op 't land vond, die zeer van de varkens gezogt, en gretig ingeslokt word. In de tweede afbeelding, van het meergemelde boek, by de 21 ste Waarneming door *Andries Kleijer* gedaan, vind men d' afbeeldzelen van twee Walvisschen, van 't klienste slag, in d' Eilanden van Japan gevangen, in wier buiken veel Grauwen Amber gevonden wierd; en dit verhaal heeft aanleidinge tot het verdigtzel gegeeven, van die gelooft hebben, dat d' Amber van de slymagtige vogtigheid kan voortkoomen, die in de maage van den Walvisch groeit, en die door onverteerde spyze veroorzaakt zynde, naderhant word uitgebraakt: of van zommige anderen, die gemeent hebben, dat het de drek, of 't zaad van deze Walvisschen is. 't Gevoelen van die met *Avicenna* en *Serapion* gemeent hebben, dat d' Amber de dieren de dood aanbrengt die 'er van eeten, is niet een haair beter.

Alle

Alle deze gevoelens, die ik hebbe opgehaalt, worden in 't algemeene Woordenboek der Fransche taale gevonden, door den Abt *Furetiere* gemaakt en uitgegeeven. Ik zal ze hier vervolgens na malkander, tot klaarder verstand van dit stuk, in order noch eens verstellen,

Deze Schryver stelt voor eerst, na anderen, dat de grauwe amber een soort van Gom is, die eene aangenaame geur uitwaassemt, en zoet van smaak is. Hy voegt 'er by, dat deze Gom, waar van de Natuurkenners noch den aart niet ondekt hebben; op den zeestrand gevonden word.

2. Dat zommige meenen, dat d'amber de drek van zommige vogelen is, die in 't Eiland van Madagaskar, naar de uiterste deelen van den Oosterschen Archipel, te vinden zy.

3. Dat hy, naar 't gevoelen van zommige anderen, 't uitwerpzel, of 't zaad van den Walvisch is; en *Joost Globius* zegt, in zyne historie van den grauwen Amber, dat deze kostelyke stoffe uit de ingewanden van zekeren Walvisch, *Tromp* geheten, voortkomt; vermids hy op 't hoofd een tromp met tanden heeft een voet lang en een vuist dik, en dat d'Amber, anders *Spermace* genaamt, in 't hoofd van dezen Walvisch gevonden word.

4. Dat andere willen, dat d'Amber een zeeschuim is, of wel een Leem, die onder uit de aarde komt, of uit de klippen, waar in hy word overgehaalt.

5. Dat'er zyn die gelooven, dat zekere visch, *Azel* genoemt, zeer op den grauwen amber verlekkert, geduurig dezen amber zoekt, maar dat hy, zoo dra hy 'er van gegeeten heeft sterft; waar na de visschers, die hem op 't water zien dryven, hem opvangen, om den Amber, dien hy ingezwolgen heeft, uit zynen buik te haalen.

6. Dat andere meenen, dat de grauwe Amber van kleine honigdruppelen zich t'zamen zet, die met den tyd, door de zonne herkookt wordende, van de rotzen en klippen in zee vallen, daar de beweging van 't zout en der baaren de kokinge vol trekkende, deze druppelende lyvigheit, waar in ze gevonden worden, byzet. Maar daar steekt weinig waarschynlykheit in deze meeninge; overmids men stukken amber van twee hondert ponden gewigt vindt.

Deze grauwe amber, gelyk *Furetiere* aantekent, is van marmerkoleur, op den grauwen trekkende. Dikwyls word het lichter of donkerder gevonden, met witte streepen, en zomtyds eenigzins geelachtig. Zomwylen worden 'er ook vogelsnebben, met bloedelooze diertjes, en andere stoffen in gevonden, die 'er, terwyl hy noch maar een vloeijend Leem was; zich mede vermengt hebben. Ik heb 'er, eenige stukjes van, waar in vyf of zes vogelbekjes, en dergelyke dingen zyn.

De beste grauwe amber word op 't Eiland Mauritius, in Afrika, gevonden.

Gemeenlyk word deze amber na een onweder gevonden, en de varkens, die het van zeer verre ruiken, verzuimen niet om 'er naar toe te loopen, en het gretiglyk in te slokken. *Izaak Vigni*, een Fransch reiziger, meldt, dat in een zekere landstreek de grauwe amber in zulk eene overtollige menigte word gevonden, dat 'er wel 1000 schepen mede zou konnen bevragt worden, en dat hy zelf daar ter plaatze een stuk kreeg, 't geen hy voor 1200 ponden steerlings, dat 14300 Hollandsche guldens is, verkocht. Maar gelyk men tot noch toe deze plaats niet heeft konnen ontdekken, onaangezien men zes weeken lang van voet tot voet zonder ophouden naar de plaats dezer landstreeke gezogt heeft, geloof ik vastelyk, dat het geen 'er deze Schryver van zegt een verdigtzel is.

Behalven alle deze gevoelens, die ik hebbe bygebragt, is noch dat overig van die meenen, dat deze kostelyke stoffe niet anders dan een zeeslym is, die de bestandigheit van den grauwen Amber verkrygt, en dat hy, na door de zon gedroogt te zyn, op 't vier word gesmolten, om 'er de wezentlyke kracht en geuren van te maaken, en vervolgens ook onder andere droogereyen gemengt word.

By deze zoo zeer verscheide meeningen over den oorsprong van den grauwen Am-

 ber,

ber, door *Furetire* by een gehaalt, zal ik voegen die van *Garcias du Jardin*, d' Aantekeningen van *Antony Colyn*, en de gevoelens van den Heer *Nikolaas Monara*, Geneesheer te Sivilje: Dit merkt 'er *Garcias du Jardin* over aan: d' Amber, die de Latynen heeten *Ambarum*, en d' Arabiers *Ambar*, is, naar ik kan giſſen, onder dezen naam, met weinig, of geene verandering, bekent.

De Schryvers die over deze ſtoffe hebben geſchreven, zyn ten aanzien van de teeling of voortkomſt des amber zeer verſchillende van gevoelens.

'Amber is geen hom van den Walviſch.

De grauwen Amber ſchynt een zeker leem, of vette aarde te zyn.

Zommige ſtellen vaſt, dat d'amber de hom, of 't zaad van eenen Walviſch is; andere dat hy 't uitwerpzel van zeker zeedier, en andere dat hy zeeſchuim is. Deze gevoelens zyn, om de waarheit te zeggen, op geene reden geveſtigt, vermids 'er in de plaatzen, daar zich de meeſte Walviſſchen onthouden, gelyk ook daar de geduurige beweginge der baaren veel ſchuim verwekt, geen gryzen Amber gevonden word. Daar zyn 'er die ſtellen, dat d'Amber, op gelyke wyze als 't Leem, uit zekere onderaardſche groeven of buizen van de zee voortkomt; en deze mening heeft veele Schryveren toegeſchenen de beſte te zyn, en die 't naaſte aan de waarheit quam.

Avecenna in 't tweede boek, het 63ſte hoofd. en *Serapion* in zyn boek van de Kruiden het 196 hoofd. zeggen dat d' amber aan de zeerotzen, gelyk de Kampernoeljen op de boomen waſſen, groeit, en dat zomwylen de ſtormen dezen Amber met het gruiszand op ſtrand affmyten. Dit gevoelen is van alle, die *Avicenna* aanhaalt, het waarſchynlykſte. Wanneer de wind meeſt Ooſt waait, word te Sofolan, en op d' Eilanden van Komora, Emgora, Mazambiquen, en overal langs dezen ſtrand een groote menigte amber gevonden, die 'er van de Maldiviſche Eilanden, naar den Ooſtkant gelegen, word op geſmeten. In tegendeel wanneer de wind Weſt waait, word d' amber overvloedig op deze Eilanden gevonden, *Maldiviſche* geheeten, van een bedorven woord, want men moet ze *Naledives* noemen, vermids *Nale*, in de Malabarſche ſpraak, *vier*, en *Diva*, een *Eiland* betekent. Overzulks moſten ze *Naledives*, als of men zeide, Vier Eilanden, heeten, even gelyk wy de Eilanden den naam van d' *Angediviſche* geeven, twaalf mylen van Goa gelegen, alwaar den Ooſt-Indiſchen handel gedreeven word, aangezien deze Eilanden vyf in getal zyn, naby den ander leggende; want *Ange* betekent in de taal dezer volkeren *vyf*. Alhoewel dit hier ter zaake niet doet, heb ik 'er echter een woord in 't voorbygaan, by gelegentheit van *Malediva*, van willen aanroeren.

De Maldiviſche, de Angediviſche Eilanden.

Deze twee Schryvers, ter zelver plaatzen door ons aangetrokken, voegen 'er by, dat d' Amber door eenen Viſch, *Azel* genaamt, word ingezwolgen, die ſchielyk ſterft, na dat hy dien heeft ingeſlokt. Dat d'Inwoonders van 't Land die hem op de baaren zien dryven, hem met yzere haaken op ſtrand trekken, en na dat ze hem ontweidt hebben, den amber uit hem haalen, die van kleine waarde is, behalven die aan 't ruggraat zit, dit met der tyd zeer uitſtekend is geworden. Naar myn gevoelen, is deze meening valſch, aangezien het ten hoogſten waarachtig is, dat de dieren geen ander aas zoeken dan dat met hunne natuur overeenkomt, en wanneer ze iets ſchadelyks neemen, zulks geſchied niet anders, dan na dat ze door den ſchyn van eenig ander, dat hun eigen, en waar mede 't ſchadelyke vermengt is, bedrogen zyn, op gelyke wyze als de Rotten door 't eeten van *Arſenicum*, of Rottekruid, onder iets gemengt dat hun ſmakelyk is, gevangen worden. 't Is derhalven geenzins waarſchynlyk, dat de Viſch, *Azel* geheeten, den Amber tot zyn aas zoekt, indien 't waar is, dat hy 'er, na hy dien heeft ingezwolgen, ſchielyk van ſterft. Daarenboven, nadien d'Amber onder die dingen behoort die 't harte verſterken, moeſt deze Viſch zeer vergiftig zyn, indien hy ſtorf, na dat hy zoo een uitſtekend en krachtig geneesmiddel had ingezwolgen.

De Viſch Azel, die naar men zegt, den Amber inzwelgt.

Azel ſterft niet, om dat hy den Amber heeft ingezwolgen.

d'Amber verſterkt het harte.

Averroes, in 't vyfde boek van zyn *Coll.* het 56 hooftſt. verhaalt, dat 'er een zeker ſlach van Kamfer word gevonden, die in de zeegroeven groeit, en daar na op 't water dryft, waar van 't beſte en uitſtekendſte is, 't geen d'Arabiers *Aſchap* noemen.

't Is

d'Aschkamfer is geen soort van Amber.

's Is onnodig hier veele redenen by te brengen, om te toonen, dat zulk eene meeninge verre van de waarheit af, en onwaardig zulk eenen grooten Eilosoofis; Voor eerst om dat hy zegt, dat de Kamfer in de zee groeit; ten tweeden, overmids hy van deze zelve Kamfer, die koud en droog is in den derden graad, een soort van Amber maakt, die hy echter heet en droog in den tweeden geraad stelt. Wy zullen hier eenige woorden aantrekken, die by *Serapion* en *Avicenna* gevonden worden. *Serapion* in zyn Boek van de Kruiden, het 196 hoofdst. beveftigt, dat men eene groote menigte Amber uit het land *Zinga*, dat is, *Sofola*, vervoert, want *Zinga* of *Zanga*, beteken in de Persische en Arbische taale *Zwart* in 't Neêrlandsch; en overmids deze gansche strand van Ethiopien door Negers of zwarten word bewoont, heet *Serapion* die *Zinga*. Van gelyken geeft *Avicenna*, in zyn tweede boek, het 63 hoofdst. den Amber den naam van *Almendeli*, als of men zeide van *Melinde*, en dien van *Selachristicum*, mogelyk van den naam van *Zeilan* [*Cylon*] een van de vermaardste Eilanden van 't Oosten. *Lacuna* in 't eerste Boek zyner verklaringen over *Dioscorides*, het 20 ste hoofdst. meent dat het een stad is, waar in hy mistast, gemerkt het een Eiland met veele steden is. Daar hebt gy al wat 'er d' Arabische Schryvers van melden; en belangende de Grieken, daar is 'er niet een, behalven *Aëtius*,, die 'er gewag van maakt.

't Gevoelen van Garcias du Jardin wegens den Amber.

Vorder, zie hier wat myn gevoelen over dit stuk is. Gelyk naar den aart der Landen, de aarde zomtyds rood als Armenische *Bolus* is, zomtyds wit als kryt, en zomtyds ook zwartachtig, zoo is 't ook waarschynlyk, dat 'er, of Eilanden, of Landeryen gevonden worden, van een Amberkoleur, of gedaante, door die nde aarde ligt, en sponsachtig is, of, als een Kampernoelje, met kleine gaatjes. De groote menigte, die 'er van gevonden word, toont middagklaar dat dit waarachtig is, gemerkt men zelfs menigmaal stukken zoo dik als een man, ter lengte van 90, en breedte van 22 handpalmen gevonden heeft. Zommige hebben verzekert een Eiland gansch van zuiveren Amber gezien te hebben, maar alhoewel men naderhant met veel moeite naar 't zelve gezogt heeft, is 't echter nooit weder gevonden.

Een Eiland gansch van Amber.

De Kaap van Komoryn.

Int 't jaar 1555 vond men een stuk Amber omtrent de Komorynsche Kaap, tegen over de Maldivesche Eilanden, ter gewigte van drie duizent ponden; doch dewyl hy die 't had gevonden meende dat het pik, of een soort van leem was, verkocht hy het tot eenen zeer laagen prys,

Een stuk Amber van 15 ponden.

't Grootste stuk dat ik ooit heb gezien, woeg niet meer dan omtrent 15 ponden, maar die in Ethiopien vaaren, om te koopmanschappen, verzekeren, dat zy 'er veel grooter hebben gezien; want deze gansche kust van Ethiopien van *Sofala* af, tot aan *Brana* heeft overvloed van Amber. Hy word ook zomwylen doch zelden, in de landen van *Timor* en *Brazil* gevonden.

Ik heb ook gezien; dat 'er in 't jaar 1530, naar d' aantekening der Schryveren, een groot stuk in een haven van de Portugalsche zee, *Setubal* geheeten, is gevonden.

Zomtyds worden 'er Ambarstukken gevonden, waar in men iets als Vogelbekjes ziet, en 't is geloofiyk dat 'er deze beestjes in nestelen. Ook vind men by wylen in deze Ambérbrokken schelpen en schaalen van Zeeoesters, die 'er waarschynlyk, wanneer d' Amber tegens haar aandryft, in blyven zitten. Verder word die voor de beste Amber gehouden, die de zuiverste is, en 't naaste by 't wit komt, dat is, die aschgrau is; of ook wel, die dan eens witte, dan eens aschgrauwe aderen heeft, die daar by ligt is, en waar uit, met een naalde doorgeprikt zynde, eenig olyachtig vocht druipt. De zwarte in tegendeel word niet veel geacht, en is gevolgelyk van kleine waarde; en indien *Serapion*, in zyn Boek boven aangetrokken, de witte niet goedkeurt, zulks is om dat hy van die spreekt, die met plaasteraarde vervalscht is.

Verkiesing van den Amber.

Wy zullen hier een woord in 't voorbygaan aanroeren, van de tegenzegginge van *Nanardus*, die in zyne uitkippinge *der Gesteenten*, d' eerste onderscheiding, beweert dat d' Ambar een nieuwgevonden ding is, waar van hy luttel werk maakt. Maar een weinig verder, in de t' zamenmenginge van den *Diambra*, als of hy niet dagt

aan 't geen hy even te voren gezegt had, pryſt hy dit t'zamenmengzel hemelhoog, uit inzigt, zegt hy, van den Amber, die eene uitmuntende drogery is, en waar van hy zich, gelyk hy verzekert, menigmaal, zoo voor de vrouwen, als hoog bejaarde perſoonen, bedient heeft.

D' Amber word hoog geacht by de ryke en vermogende Indiaanen, die dien dikwyls in plaats van geneesmiddelen gebruiken, en ook in hunne gewoone ſpyze doen. De prys van den amber word hooger, of laager naar dat de ſtukken groot of klein zyn; want hoe de brokken grooter zyn, hoe d' amber dierder is, van gelyken als d' edele geſteenten, waar van de grootte 't onderſcheid van den prys maakt.

d' Amber is heel dier in China. Echter is 'er geen plaats, daar d' amber meer geacht, en hooger van prys dan in China is. Want zommige Portugeezen, die 'er een weinig van in dat ryk gebragt hadden, verkochten het katje, een gewigt van omtrent 20 onçen, tot 1050 Ryksdaalders.

Nu laaten wy de Aantekeningen van *Antony Colyn* volgen.

Ferdinand Lopes de Caſtagueda, die de hiſtorie van Portugal heeft beſchreven, waar in hy de heldendaden der Portugeezen in 't Ooſten verhaalt, verzekert, dat in de Maldiviſche Eilanden zeer uitſteekenden amber gevonden word; maar wegens zyne voortkomſt, is hy ganſch in een ander gevoelen van veele Schryveren die 'er over geſchreven hebben. Deze Maldiviſche Eilanden, zegt hy, brengen veele welriekende kruiden voort, die door zekere groote vogelen worden gegeeten, by d' Eilanders *Anacangriſpaſqui* genaamt. Deze vogels, die in groote menigte in de rotzen langs de zee worden gevonden, kakken Amber, van driederlei ſlach: D' een, die wit is, blyft vaſt aan de rotzen zitten, zoo dra zy dien uitwerpen; deze amber word voor de beſte gehouden, en d' Inwoonders van d' Eilanden noemen hem *Sonambar*, dat is, gouden amber; deze is veel dierder dan de twee ander ſoorten, om dat hy weinig gevonden wordt. De andere twee amberſoorten zyn van een zwartachtige aſchgrauverwe, en van kleinder prys. Deze Schryver voegt 'er by, dat deze amberſtukken, door 't gewelt der ſtormwinden afgerukt; en in zee geſmeten zynde, naderhant by verloop van tyd op ſtrand worden geſmeten; en dat deze ſoort van ambar *l'Oamber*, dat is, die ganſch van 't zeewater is doortrokkken, geheeten word. De derde amberſoort, die zwartachtig is, word *Hanſamber*, als of men Viſchamber zeide, genaamt; en deze Amber is dusdanig geworden, door dien hy ingeſlokt, en daar na weêr uitgeſpogen is, door de Wal- of andere Viſſchen, die hem niet konnen verdouwen; deze is de ſlechtſte van alle, vermids hy alle zyne krachten verloren heeft.

Naukenrige Liefhebbers van dezen tyd, die in den handel zyn, en in vreemde Landen gereiſt hebben, beveſtigen, dat d' Amber niet anders dan een zekere overtolligheit is, die met den tyd in de mage van eenen rechten Walviſch toeneemt. Men moet weeten, dat de rechte Walviſſchen geen tanden hebben, en gelyk ze om die reden de viſſchen geheel inſlokken, en noch ligter die week van viſch zyn, groeit daar nootzakelyk eene ſlym- en lymachtige ſtoffe van, die by verloop van tyd, de mage dezer Walviſſchen overlaſt, zoo dat ze genootzaakt zyn, of alle jaaren, of op zekere tyden haar uit te braaken. Deze ſtoffe, zoo lang in de maag gehouden en bewaart, en naderhant uitgeworpen, is 't geen men eigentlyk Amber heet, en op 't water dryft. Verder moet de beſte Amber aſchgraverwig zyn, en wanneer men dien op een gloeijend mes legt, ſmelt hy als oly, en geeft eene aangenaame geur van zich.

Die meer over den Amber wil weeten, behoeve ſlechts te leezen 't geen 'er *Julius Scaliger* in 't Latyn van heeft geſchreven in zyn boek van de Scherpzinnigheden tegen *Cardanus*, de 104 verhandeling, de 10 verdeeling, daar hy 'er breed over uitweidt.

Men kan niet twyfelen, dat 'er niet eenen grooten overvloet van amber langs de kuſt van Ethiopien word gevonden, gemerkt men dien heel ligtelyk, de ganſche ſtrand over, ontdekt. Zulks word ook met het gezagh van *Garcias du Jardin* bewezen. *Avicenna* gewaagt 'er ook in zyn Latynſch werk van, maar breeder in 't geen hy in 't Ara-

't Arabisch heeft geschreven. Wy willen hier de plaats inlassen, door een hedendaags Schryver vertaalt.

„ Ten aanzien dat zommige zeggen, dat d'Amber Zeeschuim, of de Drek van ze-
„ ker gedierte is, zulks is gansch ongerymt. My aangaande, ik heb van een geloof-
„ waardig man hooren verhaalen, dat hy in zyne jeugt ter zee gevaren hebbende, in
„ een zeker geweest was gekomen, dat aan zee lag, door die van 't land *Bachach* geheeten,
„ en dat hy, met zommige andere op strand gekomen zynde, daar verscheide stukken of
„ brokken amber, van verscheide koleuren, gevonden had: Dat die van dezen amber kon
„ vinden, dien voor zich behielt, en dat hy den Inwoonderen gevraagt hebbende,
„ waar ze van daan quam, zy hem niet anders hadden weeten te antwoorden, dan dat
„ men gemeenlyk zag, dat hy 'er nu en dan by tusschen pozinge van tyd viel.

Men brengt te Sevilje, een van de vermaardste koopsteden, niet alleen van Grenada, maar ook uit gansch Spanje zekere olye te merkt, die uit Amerika komt. Deze olye is roodachtig, en men schryft haar eene wonderlyke kracht tegens de gebreken der lyfmoeder toe: Zy word oly van *Liquidambar* geheeten, en heeft bykans de zelve reuk als de Styraks.

Deze olye word uit een zeker vocht getrokken, dat uit een boom vloeit, *Ocosolt* geheeten, gelyk de Schryver van de Mexikaansche historie, in deze woorden, verhaalt: *Onder de boomen die Mexica voortbrengt, is 'er een Ocosolt genaamt, die heel groot en schoon is, hebbende bladen als Veil, of Eiloof; 't Vocht van dezen boom, 't geen d'Inlanders Liquidambar heeten, is heel goet voor allerlei wonden.* Met de schorsse van den boom, waar uit het vloeit, gemengt, na die tot stof is gemaakt, komt 'er een zeer lieflyk en krachtig reukmengzel uit.

Na deze opmerkingen en aantekeningen laat ons nu ook eens het gevoelen van de Heere *Nikolaas Monard*, Geneesheer van Sevilje, overweegen. Hy begint zyne waarnemingen van Florida, een Landschap van Nieuw Spanje, waar van daan wy hedendaags den grauwen Amber krygen, dien men opgeworpen vind langs de zeestrand, van Kanavazal af, tot de Kaap van St. Helena: dit zegt hy 'er van.

Men vind verscheide meeningen nopende den oorsprong van den grauwen Amber. *d'Amber is een leem.* Maar het is zeker, dat hy een soort van leem is, die uit de springen in het diepste der zee vloeit, en die, na dat hy in de lucht is gekomen, hard word, gelyk veele andere dingen, die week en zagt in 't water van de zee zyn, maar daar uitgehaalt, hard worden, als 't koraal, en de geelen Amber.

Onder de Grieken vind men alleen *Simon Lethi*, en *Etius*, die 'er gewag van maaken, waar van d'eerste bevestigt dat d'Amber, gelyk het leem, uit de bronnen voortkomt, en dat die door de de visschen word ingezwolgen de slechtste is.

Dit gevolen smyt de meeninge van hen om ver, die stellen dat d'amber de hom of 't zaad van den Walvisch is, om dat hy zomwylen in de maage der Walvisschen word gevonden, die dien, voor hun eigen voedzel houdende, inslokken. *d'Amber is geen hom van den Walvisch.*

't Is eene waarachtige zaak, dat 'er ten mynen tyde een Walvisch omtrent de Kanarische Eilanden, de Gelukkige geheeten, gevangen wierd, in wieus ingewanden hondert ponden amber wierd gevonden. Naderhant doodde men eene groote menigte Walvisschen met hunne jongen, maar men vond 'er gansch geen amber in.

Die van Florida komen, zeggen, dat in die zee veele Walvisschen zyn, maar dat, alhoewel 'er veele met hunne jongen zyn gevangen en gedoodt, men in geen van beiden amber heeft gevonden. D'Amerikanen weeten deze kleine Walvischjes met eene wonderlyke behendigheit te vangen op de volgende wyze.

Een dezer Amerikanen neemt een lang sterk tou, waar in hy een strikknoop legt, *De wyze der Amerikanen om de Walvisschen te vangen.* verder gaat hy in een bootje voor den Walvisch leggen op den streek, dien hy met zyne jongen houdt, by welk een hy gekomen zynde, springt hy 'er op, en smyt hem den strikknoop om den smoel. Zoo dra 't Walvischje dien gevoelt, duikt hy met den Amerikaan naar den grond, die hem met beide armen om den hals vasthoud. Nu heb-

hebbe men te letten, dat deze Amerikanen groote duikers en goede zwemmers zyn, zoo dat ze langen tyd onder water konnen blyven. Echter is de jonge walvisch, adem willende scheppen, gedwongen weêr boven water te komen, wanneer d'Amerikaan zynen slag waarneemt, en hem met de hand een gescherpte houte wig, of paal in de neus of tochtgaten steekt, waar door hy adem haalt, zoo dat z'er in blyft zitten, zonder dat'er het Walvischje zich van kan ontdoen. Daar na zyn tou schot gevierc hebbende, klimt hy weêr in zyn sloepje, en wagt'er in tot dat de visch, die geen lucht meer kan scheppen, gestikt is; om dien op 't land te tekken. Zeker eene aardige, maar zeer gevaarlyke vischvangst. Ook zyn deze Amerikanen zoo grauw en wel afgerecht, dat een van hen eenen Kaiman, een soort van Haagdisse, of Krokodil, wel van dartig voeten lang en het wreedste van alle de zeedieren, kan afmaaken.

Daar zyn 'er ook die beweeren, dat de grauwen Amber van eene zekere welriekenke vrucht komt, die dicht aan de zeestrand groeit, en in de maanden van April of May ryp word, en die, wanneer zy is afgevallen, van de Walvisschen word ingeslokt, Gelyk of de vrucht, die tot voedzel strekt, iets anders dan vleesch en bloed kon voortbrengen.

Alhoewel 'er in 't eerste hooftdeel van 't boek van *Garcias du Jardin*, verscheide dingen worden opgehaalt, wegens den oorsprong en de beschryvinge van den grauwen Amber, zullen wy echter, tot voldoeninge van den nieuwsgierigen Lezer hier eenige byzondere gevoelens noch dien aangaande bybrengen, om vervolgens den knoop van 't besluit te leggen.

Serapion weêr aangetrokken. Daar zyn 'er zommige, als *Serapion*, die stellen, dat de grauwen Amber op den grond van de zee, of aan de boomen, of rotzen, die 'er instaan, voortkomt, op de zelve wyze als een Kampernoelje, of Paddestoel op d'aarde, en dat hy ten tyde van onweder, door 't gewelt der baaren word losgerukt, en op strand gesmeten. Ook verzekert *Scaliger*, dat 'er op de Pireneesche gebergten, en in 't land van Rouergue welriekende Kampernoeljes gevonden worden. *Scaliger.*

Garcias du Jardin. 't Gevoelen van *Garcias du Jardin* schynt de waarheit nader by te komen Die Schryver beweert, dat de grauwen amber een Leem, grauwe aarde of eenige aarde van andere verwe is. 't Geen niet onwaarschynlyk voorkomt, gemerkt men heele groote stukken amber vindt. 't Is noch geen hondert jaaren geleden, dat 'er tusschen Bajonne en Lappreton een brok van 100 ponden gewigt wierd gevonden. De zee worp ook een stuk van 35 ponden op de naburige kust van Buch, en naderhant een ander van elf ponden en een half op de strand van Maren zyn op.

Een stuk Amber van 100 ponden te Bajonne gevonden.

Gevoelen van Eduard Barbossa. *Eduard Barbossa* zegt in zyn boek van de Indiën, dat d'Inwoonders van de Palanduursche Eilanden, in de Indische zee, het daar voor houden, dat d'amber het uitwerpzel van zekere groote vogelen is, die 's nachts op de rotzen na by de zee komen zitten. Dat de drek dezer vogelen door de lucht en de zon gezuivert word, en dat de zee by een onweêr het weder opwerpt; daar by voegende, dat het niet zwaarder te begrypen valt, dat een Vogel den amber kakt, dan dat een ander Dier muskus en civet voortbrengt.

Gevoelen van Simon Lethi. *Simon Lethi* beweert, dat d'Amber uit zekere springen of bronnen van een grauw welriekend leem komt, 't zy dat ze in zee, of by de zee zyn. Hy pryst zeer den roodachtigen en grauwen Amber, die op Ceilon in Indiën word gevonden, van gelyken als dien men in eene zekere zeestad vind Sycheon genaamt, en hy meent dat de zwarte de slechtste van allen is. Dit gevoelen hebben *Falopius*, onze Schryver, *Agrikola*, *Garcias* en zommige anderen gevolgt.

Gevoelen van Erasmus Stella. *Erasmus Stella* zegt, in zyne Beschryvinge van Pruissen, dat men door ondervindinge weet, dat d'Amber uit het slyk van zekere gebergten vloeit, door de kracht der zonne uitgebroeit; dat het op 't gewas, aan den voet dezer bergen vallende, hard word, en dat wanneer de zee hoog word, zy het wegsleept, en naderhant weêr op de naburi-

buri-

buurige ſtranden opwerpt. Deze Schryver doet 'er by, dat hy den Amber heeft zien van d'aarde opneemen zoo week als waſch, die, na dat hy in zeewater was geweekt, hard wierd.

Ten aanzien van de hardigheit of vaſtigheit van den grauwen Amber, die kan de zee hem geeven, om dat hy door de kracht der baaren, waar in hy dryft, gezouten en t'zamen getrokken word. Of ook kan deze grauwen Amber in de lucht hard worden als 't koraal, waar van men zegt, dat het, *in mari herba, ſi in aërem transferatur, in lapidis firmitatem ſolidatur;* dat is, in de zee een kruid is, maar indien men 't in de lucht brengt, zoo hard als ſteen word. Eveneens als de Aſphaltiteſche leem, die op ſtrand geſmeten, *vapore terræ & vi ſolis inareſcit, ita ut ſecuribus diffindatur*, dat is, zoo hard door de dampen der aarde word, dat men ze met bylen moet breeken. Gelyk ook als de Piſſaſphaltus van *Dioskorides*, die in de ſtroomen dryft, en door den wind op de Kaai geſmeten, zoo hard als geelen Amber word, dien men een rosachtige leem houd te zyn, tegens de dwalende meening der Ouden, die gemeent hebben dat hy een ſap, of vocht was, dat uit de boomen komt, die dicht by de zee ſtaan daar hy valt.

Reden, waarom d'Amber, niet anders dan leem zynde, hard word gevonden.

De Schryver van den *oprechten Koopman*, of *algemeene verhandeling der Droogeryen*, zegt in het tweede deel van zyn boek, het XXVI. Hooftdeel, dat de grauwe Amber niet anders is dan een t'zamenpakking van honigraten, die van de rotzen in zee vallen, of die door de golven worden afgeſpoelt, 't zy door de kracht van den wind, of anderzins. Hy voegt 'er by, dat deze waſchraten vol honig, in zee dryvende, 't zy door d'eigenſchap van 't zeewater, of door de kracht der zonneſtraalen, week en driftig op 't water worden gemaakt.

Deze Schryver, om zyn voorſtel te beveſtigen, zegt, dat de Heer *Morkonys*, algemeen Luytenant van Lion, op de 71. bladzyde van zyne Reizen, verzekert, dat hy in Engelland gehoort heeft, dat de grauwe Amber de waſch en honig is, die de Byën tegen de groote rotzen, die op den oever van d'Indiſche zee ſtaan, teelen, en dat deze honigraten, door de zon gerooſt, los worden en in zee vallen, die door haare beweeginge haar verder tot Amber maakt. Hy voegt 'er by, dat men midden in een groot ſtuk Amber, 't geen noch tot zyne volkomenheit niet was geraakt, na dat het gebroken was, beide de raat van waſch en honig gevonden had. En om dit gevoelen noch meer kracht by te zetten, verzekert hy, dat 'er, als men den grauwen Amber met geeſt van wyn op wynſteen doet ſmelten, eindelyk eene ſtoffe als honig overblyft.

Renanus Françiskus, Prediker des Koningks van Vrankryk, toont in zyne Proefſtukken van de wonderen der nature, dat hy ganſch niet van dit gevoelen is; want na hy alle de meeningen heeft bygehaalt, en gezegt, dat hy noch van den Viſch *Azel* komt, in wiens buik *Serapim* zegt, dat hy, door dien Viſch ingeſlokt, tot volkomenheit geraakt; noch van zekere boomen, waar uit een lymachtig vocht vloeit, 't geen in zee gevallen hard word, en naderhant door de baaren op ſtrand word geſmeten; noch van 't uitwerpſel des Walviſchs, dat, verre van in zulk eene zelfſtandigheit te veranderen, die zoo lieflyk van geur is, naar 't zeggen van hen die op de kuſten verkeeren, daar de Walviſſchen zich onthouden, en die hem vangen, eene onverdraaglyke ſtank van zich geeft; noch van d'ontlaſting zommiger vogelen, die op de toppen van de klippen en rotzen leeven; bekent hy onbewimpelt dat men niet weet wat het is, en dat niemant noch d'oorzaak van zulk eene koſtelyke ſtoffe ontdekt heeft. Hy ſchynt echter te hellen naar 't gevoelen, dat het een Leem is, die, door onderaardſche buizen op den grond der zee gevoert, hard word, en, op verſcheide wyzen, tot zyne volkomenheit geraakt: Welk gevoelen veel bewyſlyker dan dat van den Schryver der *algemeene verhandeling van de Droogeryen* is, die meent dat d' Amber waſch- en honigraten t'zamen zy. Want behalven dat d'amber op plaatzen valt, daar geene byekorven zyn; en dat zulk eene groote overvloet dezer dierbare ſtoffe, van 't waſch en den honig niet kan voortkomen, die van eenige rotzen in zee vallen, zulks blykt

te meer, om dat d'Inwoonders der Maldivische Eilanden, daar d'amber in menigte aanspoelt, noit hebben konnen bemerken waar van hy voortkomt, noch iemant anders van die langs de kusten woonen, daar deze grauwe amber gevonden word, 't geen men zekerlyk op d'eene, of d'andere wyze zou ontdekt hebben, zoo hy van honigraten zynen oorsprong had. En uit dien inzigt antwoorden de Maldivische Eilanders, naar *Pirards* verhaal in zyne Reizen, aan die hen naar d'oorzaak van den grauwen Amber vraagden, dat ze niet wisten waar deze kostelyke stoffe van daan quam; dat ze wel wisten dat hy zynen oorsprong in zee had, maar of het op den grond, of boven op 't water, of op eenige rotzen, of ergens elders was, dat niemant hun met zekerheit daar omtrent had konnen beregten.

Na de verscheide gevoelens der Schryveren te hebben opgehaalt, over den oorsprong en den aart van den grauwen amber, is my overig ook myne gissingen voor te dragen, 't geen ik zal doen alleenlyk om een onzer geleerden op te wekken, op dat ze hunne gedachten den naukeurige onderzoekeren mededeelen, omtrent het geen zy 'er van ontdekt hebben.

Om dit tweevoudig oogwit te bereiken, acht ik het nodig te zyn, dat men de form of gedaante van de klompen amber wel aanmerke, die ons van tyd tot tyd worden overgebragt, om te weeten, of het een afgevallen drop is, en dit word men in dien van 't Oost-Indisch huis gewaar.

Indien 'er, die 't gezien hebben, wel op hebben gelet, zullen ze zekerlyk zyn gewaar geworden, 't geen ook in onze twee printverbeeldingen boven is te zien, dat dit Amberstuk de gedaante van eenen grooten droppel heeft. Dat het met de zyde A getekent, ergens aan vast schynt te hebben gezeten, gelyk men ligtelyk kan bespeuren uit d' indrukzelen, die 'er heel zigtbaar in zyn; en dat het aan d' andere zyde een weinig spits is, 't geen aanwyst, dat men 't voor een kegeldrop moet houden, brengt my dit ook in 't gevoelen van die meenen, dat het niet anders dan een Leem kan zyn, onder uit de aarde of rotzen voortgekomen.

D'eerste reden die my overhaalt te gelooven, dat de grauwen amber van Leem voortkomt, is dat naar 't gevoelen van alle hedendaagsche Filozofen de geur van de zwavel voorkomt, zoo dat, na 'er meer of min van deze stoffe in de lichamen is, de reuk in dezelve ook sterker, of flauwer is.

Dit vastgestelt, gà ik tot eene tweede reden over, namelyk dat de zwavel een soort van aardsch vet, of een olyachtig vocht zynde, zy zich meer met het Leem, dan met eenige andere stoffe vind vermengt. Nu gelyk dit Leem in 't middelpunt van de aarde van een geduurig vier word geblaakt, waar door het vloeibaar word en aan 't koken komt, loopt het door d'aderen van deze zelve aarde, en verspreid zich, even eens als het bloed in d' aderen van 't lichaam, door verscheide buizen, of groeven, die meest onder holle gebergten uitloopende, van tyd tot tyd door hen worden uitgebraakt. De Leemstroomen, die uit den berg *Gibel* en *Vesuvius* zyn ontstaan, zyn onwederspreekelyke bewyzen van myn zeggen, en men heeft toen aangemerkt, dat naar mate deze kokende vloeden van hunnen oorsprong afgeweken, zy door de koude van de lucht verdikten; zoo dat eindelyk hun vocht, zoo hard als steen werd gestolt, en zy ophielden te loopen.

Myn derde aanmerking is, dat zommige dezer groeven in 't binnenste der klippen konnende eindigen, gelyk ik niet twyfele of zy strekken zich zoo verre uit, en dat 'er onder deze klippen holligheden van zout water zynde, die *Kircherus*, *Hydraphilaci*, noemt, de brandende stoffe die geduuriglyk in 't binnenste dezer klippen vloeit, dit water, dat niet zuiver, maar olyachtig, en, by gevolg, vol zwavel is, verdikt. Ondertusschen dewyl het tot geen Leem kan stollen, wegens 't zout dat 'er in is vermengt, neemt het eene andere wezendheit aan, waar uit de grauwen Amber voortkomt, die door eene geduurige kokinge, gelyk ons de Scheikonst bevestigt, dezen aangenamen geur bekomt, waar door hy zoo hoogh geacht word.

Men

Men kan hier eene tegenwerping maaken, namelyk, dat zoo 'er in den grauwen amber zout ware, men zulks door den smaak zou gewaar worden, daar men het tegendeel bevindt, nadien hy, gelyk wy boven gezegt hebben, heel zoet van smaak is. Ik antwoorde daar op met de scheikundige Filozofen, dat de zouten, door een lange kokinge, bitterder worden, en dat ze eindelyk alle hunne bitterheden verliezende, zoet worden.

Alles wat ik hebbe voorgestelt dus bevestigt zynde, onderstelle ik, dat 'er in deze klippen kleine openingen, of tochtgaatjes zyn, waar door 't vuur lucht schept. Wanneer nu dit middelpuntig vuur ontstoken word, brengt het de Leem aan 't koken, die door de kracht en schrikkelyke hitte van het zelve door deze openingen vloeit, en gelyk ze eene dikke en zwaare stoffe is, stolt ze straks, zoo dra zy in de koelte van de lucht komt, en word, gelyk alle andere vochten, tot een kegeldrop, die door de koude van de lucht gestremt zynde, met veele spleeten, door 't schynzel van eene groote hitte, openbarst, gelyk zulks in 't stuk, dat hier vertoont word, te zien is.

't Is buiten tegenspraak, dat de hitte de lichaamen doet splyten. Men hebbe maar het aardryk in den zomer, wanneer 'er eene lange droogte is, te beschouwen, om van deze waarheid overtuigt te worden. Men ziet als dan, dat de deelen, door de groote hitte, en gebrek van vochtigheit, ingetrokken zynde, het vol reeten en spleeten is. Dit zelve word ook op zommige lichaamen door eene groote koude veroorzaakt, te weeten, wanneer de vochtigheit die 'er in is, bevriest, gelyk hier de proeve van is genomen, door de vermaarde hooge Schoole van *Florençen*, omtrent kristalyne, en andere metale vaten van verscheiden slach. Deze vaten met water gevult, en zoodaanig besloten zynde dat 'er geene uitwaasseming van kon geschiede, sprongen aan stukken, zoo dra als 't water bevroren was. Zoo dat, wanneer men in 't stuk, waar over deze verhandeling valt, gelyk ook in de Print, die 'er naar gemaakt is, verscheide spleeten vindt, men hier uit zou konnen besluiten, dat het vol vocht, en zyne oppervlakte hard was, zoo dat, deze vochtigheit door de koude gestolt zynde, hier uit deze spleeten zouden konnen ontstaan zyn.

Doch gelyk ik niet oordeele, dat deze klomp een korst, of harde schaal kan hebben; en dat ik zelf overtuigt ben, dat hy 'er gansch geen heeft, kan ik dit gevoelen niet omhelzen.

Ik zal hier by myne Aanmerkingen, 't gevoelen van den Paracelsus van onzen tyd, ik meen *Pieter Jan Fabri*, voegen; dit zegt hy van dezen Amber in zynen *Panchimitus*, 't IVde Boek, het 49ste Hoofdeel:

De grauwen Amber is eene dikke en grove stoffe, die van 't zeewater voortkomt, en, als de Kampernoeljen, in de klippen van de vette, vochtige, en leemachtige stoffe van 't water groeit, dat in de steenen en rotzen van de klippen zuigt; in welkers gaatjes 't water kookt, en gist, waar van de fynste deeltjes vervliegen.

Men moet weeten, voegt 'er deze Schryver by, dat d'aarde, door het middelpuntige vuur, in haar besloten, overal dampen opwerp, zelf in den grond van de zee, daar de grofste stoffe wellende 't zout, gelyk ook de steenen der klippen maakt, die midden in zee worden gevonden: En van de dikste stoffe, die uit de gaatjes van deze steenen komt, word d'Amber gemaakt, die, naar de hoedanigheit des zwavels, grauw, of zwart is, welke zwavel met het zeewater vermengt, een zeer goeden reuk geeft. Men kan derhalven zeggen, dat de grauwen Amber een gom, of dikke stoffe van 't zeewater is, die, als 't wasch, by 't vuur smelt, en door de koude verstyft.

Naar 't gevoelen van dezen zelven Schryver, word de grauwen Amber ook in 't zand voortgebragt, overmids 'er het slymachtige zeewater, dat 'er inloopt, ook door de hitte der zonne, in kan verdikken: Hy voegt 'er by, dat nooit eenig Zeeman op 't water dezen Amber heeft zien dryven, waar van 'er driederlei soorten zyn; de eene grauw, d'ander aardverwig, en de derde zwart, maar dat de grauwen Amber de beste van allen is, zoo ten aanzien van zynen reuk, als dat hy een uitnemend hardsterkend mid-

del is, die alle de levendige geesten vervrolykt, en die zelf een balsemkracht heeft.

Wy besluiten onze Aanmerkingen, met te zeggen, dat 'er van alle de verscheide gevoelens die ik hebbe bygebragt, geen bewyslyker is, dan 't geene stelt dat hy een soort van Leem is, of dat hy 'er van voortkomt; gemerkt gelyk ik straks bewesen heb, de bronnen of springen van dezelve op den grond der zee, in de holen van brandenden Leem, die 'er, zoo wel als onder de bergen, in voorkomen, te vinden zyn. Nu dat 'er onderaardsch vuur op den grond van deze groote diepten is, is ligtelyk af te neemen uit de nieuwe Eilanden, die men van tyd tot tyd van Pruimsteen ziet voortkomen, 't geen niet anders den eene opwerping, of uit damping van vuur kan zyn.

Ik kon my veel breeder over deze stoffe uitbreiden, maar gelyk ik door geen andere beweegreden de penne in de hand heb genomen, dan om zommigen onzer Geleerden gaande te maaken, op datze ons hunne ondervindingen over dit stuk, van den aart en oorsprong des Ambers mededeelden, vind ik ongeraden my in myne bespiegelingen hier over breeder uit te laaten. Ik onderwerp ze, Myn Heer, aan uw oordeel, u biddende te willen gelooven dat ik altyd bereid zal zyn de reden te volgen, en veel achtinge te toonen voor 't oordeel van een persoon als gy zyt, die oneindig meer licht dan ik bezit.

Ik blyve,

MYNHEER,

U. Ed. gansch verpligte dienaar,

N. N.

XXXVI. HOOFTDEEL.

Ambra nigra: Ambar Itan.

De zwarte Amber beschreven, en wat die zy.

DE zwarte Amber, in 't gemeen *Ambar de Noort* genaamt, uit een bedorven naam in het Fransch *Ambar de noir*, word in 't gemeen gehouden voor een uitwerpsel van den walvisch, om dat men hem by 't openen van zoodaanige visschen gemeenlyk in 't achterste des buiks vind, doch dewyl, gelyk in 't voorgaande Hoofdeel gezegt is, de rechte Ambar dikwyls met dezen zwarten omgeeven gevonden word, zoo moet ze de walvisch zoo wel door den mond als door den afgank uitwerpen; hy mag nu door den walvisch verandert of vermeerdert worden, zoo kan ik geenzing gelooven, dat zoo wel de zwarte als de grauwe Amber in den walvisch voortgeteelt worde, maar dat ze beide zyn eene lymachtige of olyachtige vochtigheid uit den grond der zee voortkomende, dewelke op het water dryvende door allerhande groote visschen, en misschien in hun mage wat verandert word.

Gevoelen des Schryvers van den zelven.

Onder den naam van zwarten Ambar word in deze Oostersche gewesten tweederley substantie verkogt merkelyk van malkander verschillende, hoewel ze misschien een gemeene natuur hebben: D'eerste is de eigentlyke zwarte Ambar, dien men in zee vind: D'ander is het Boëtonsche Steenpek of *Ambar Batoe*.

Nader opmerking daar van.

D'eigentlyke zwarte ambar, die men met en zonder Ambergrys vind, is het geene meest door den Walvisch uitgeworpen word, met groote stukken in zee dryvende, uit den grond der zelver voortkomende omtrent de Zuid-Oostere Eilanden, en van daar tot *Nova Guinea* en het zuidland, daar zich ook veele Walvisschen ophouden: En niet

niet zonder reden mogt men giſſen; dat de *Ambar Fonteine* in die groote Zeebocht zy, want gemeenlyk na een grooten ſtorm in de Ooſte *Mouſon* word dezelve opgeworpen; eerſtelyk is hy week als ontlaate pik, maar word metter tyd hard, kort af brekende, en grauwzwart als een doove kool, die lange onder de aarde gelegen heeft, verſch zynde is hy van een vuilen viſchachtigen reuk, maar droog en op koolen gelegt, riekt zwaar als *Bitumen* (lym) of ſteenkoolen, doch altyd noch iets van den zeereuk behoudende: Ik hebbe tweederley ſoorten daar van aangemerkt.

Beſtaande in 2 ſoorten.

De eerſte ſoort.

De eerſte naar myn giſſing word door den Walviſch uitgeſpogen met en zonder Ambar-Grys, daarom ik ze het kleed van den zelven noeme; deze word noit ter dege hard, behoud altyd wat van den viſchreuk inzonderheid opkoolen; ja men vind 'er,'t welk een vuilen reuk heeft gelyk ſtront, en zy verrooken beide op het heete blik: Dat deze ſoorte van den Walviſch komt, giſſe ik daar uit, om dat my in 't jaar 1677. een ſtukje Amber-Grys gebragt is, in gedaante naar de grootte van *Piſſang*, naar 't aanzien goeden Amber de Grys gelykende, doch geheel omgeeven met een zwarte kleverige ſubſtantie, dewelke metter tyd hardachtig wierd, zynde rechte zwarte Amber ook den Ambarreuk behoudende: Dit zwart kleed ſtak vol ſnebben van Zeekatten, dewelke nootzaaklyk in den buik des Walviſchs daar onder gekomen zyn, die zulke weeke viſſchen tot zynen voedzel inzwelgt, en miſſchien de taaije ſlym van die viſſchen helpt wat tot de voortteelinge of vermeerderinge van den zwarten amber: Het was een klomp in de grotte van een Boëtonſche Kiſt in Zee voor *Manipa* dryvende, daar veele viſſchen en vogels rondom vergadert waaren.

De 2de ſoort.

De tweede ſoorte ſchynt nooit in den Walviſch geweeſt te zyn, droogt harder op en ſpringt als glas, het afgebrokene blinkt mede zoo, en is vol kuiltjes, doch zonder de voornoemde ſnebben; op koolen riekt als Aard-olye, zonder viſchreuk, en derhalven aangenaamer dan het voorige, op het heete blik langzaam verrookende.

Waar deze ſoorten gevonden worden.

Beide ſoorten vind men in redelyke menigte in deze geheele *Archipelagus* tuſſchen *Celebes* en *Nova Guinea*, inzonderheit in de Papoeſche Eilanden, welk wel het hardſte en het vuilſte van reuk is, ook dikwyls van eenig *Dammar* vervalſcht; want het gebeurt zomtyds, dat de zwarte *Canari Dammar*, door de rivier in zee gevoert en aldaar verhardt, voor zwarten Amber verkogt word, gelyk ander, ligter, harder en geele *Dammar* door 't Zeewater verhardt de gedaante van Bernſteen krygt.

Ambar Batu is maar Steenpek.

Ambar Batu of Boetonſche zwarte Ambar is geenzins een vrucht der zee, maar een Steenpek, *Bitumen durum* of *Piſaſphaltum*, uit eenige rotzen op het Land zweetende, eerſt week als teer, daar na ſteen hard, als het in water komt blinkend zwart als *Gagates* of ſteenkoolen; op koolen is 't mede van den zelven reuk; het welk (in 't kort) de bedrieglyke Boëtonders voor zwarten ambar willen gehouden hebben, en ook daar voor verkoopen, de vreemdelingen wysmaakende, dat het uit de zee kome:

Bedrog daar mede gepleegt.

Onderzoek waar het zelve groeit.

Na veel moeite en uitgraaven heb ik ervaren, dat het in manier als ander *Bitumen* (Lym) uit de aarde en klippen zweete in 't gebergte van het Boëtonſche Land naar des zelfs Zuidzyde, zomtyds zoo dun als olye uit de rotzen, zomtyds dikker als week pek in gedaante als een hoorn of raape uit de aarde, zoo week dat het ſchier aan de handen kleeft, doch in weinige weeken word het hard: de plaats word genaamt *Cotawo*, zynde een berg gelegen tuſſchen de ſtad *Boëton* en *Coeloetſjoetſjoe*, doch niet veel volks komt aan die plaats, om dat het aldaar ſpookt of van ongedierte bewoont word, 't welk echter niet zeer waarſchynlyk is; want ik heb ondervindinge, dat ſlangen zich niet gaern ophouden aan plaatzen, daar *Bitumen* (Lym) en namentlyk dit Boëtonſche gerookt word, daarom ik ook gezien hebbe, dat zommige Inlanders hun tuinen daar mede berookt hebben: Uit den voornoemden berg ontſpringt een rivier, waar in het week *Bitumen* uit de klippen druipt, en het zelve met zich voert in de groote bocht van *Coeloetſjoetſjoe*, daar het dan in zee komt, en hard word zonder door 't handelen weder weekt te worden; noch week zynde en in zee dryvende zwerven de viſſchen en vogels zoo wel daar rondom als om ander Amber, inzonderheit de Haajen, en *Tſjoe-*

 kalan,

kalan, ('t welk is een klein slach van *Thynnus*.) Hierom gelooven de Boëtonders of immers maaken het andere wys, dat het een uitspuigsel van den Walvisch zy: Andere, die wel weeten, dat het uit het Land komt, zeggen of verzieren, dat op de voornoemde plaats in 't gebergte een groote Slange woont, *Bokulawa* of *Bonkulava* genaamt, een slach van de aldergrootste *Boa*, dewelke de Maleijers *Ular petola* noemen; deze Slange zal den voornoemden Ambar uitspuigen, als ze aan 't water komt om te drinken, die daarna door de rivier in Zee gevoert word: Hoor nu hoe het met *Bokulawa* verder afloopt, als hy zeer oud en groot geworden is, dat hy de dikte en langte van een *Calappus*-Boom heeft, zoo kan hy wegens de zwaarte zynes lyfs niet meer voortkomen, blyft derhalven meest op een plaats leggen, zich geneerende met het geene hem naast voorkomt, door dit lange stilliggen vergadert zoo veel vuiligheid en stof op zyn lyf, dat'er een geheele ruigte en struiken op groeijen, wanneer nu al het voedzel op is, zoo port hem de natuur schielyk op, en maakt hem indachtig, dat zyn tyd uit is op het land te woonen, *Bokulawa* dan met een wakker voorneemen zich opwekkende neemt afscheid van het land, doch niet zonder schrik van de toehoorders, hy breekt met een groote gedruis door boomen en struiken, alles breekende wat hem voorkomt, niet anders als of men een groote boom de bergen afsleepte, hy neemt zyn weg recht naar de zee, daar hy dan in zwemt, verandert zynde in een langen en dunnen Walvisch, dewelke schubben en tanden heeft, zyn oude natuur van zwarten Amber uit te spuigen behoudende.

Verzieringe der Inlanderen van den selven heel kluchtig.

Een ander verhaal van 't voorgaande.

Die van 't Eiland *Binonco* in 't zuid-Westen van *Boëton* gelegen zien dikwyls dergelyke Visschen en Slangen omtrent hun Eilanden, daar men ook den voorschreven zwarten Amber vindt: zeker Makkassaar, die zomtyds de waarheid sprak, verzeker de my met zyn oogen gezien te hebben, dat op het Land *Makkassar* omtrent *Turatta* een zulken booms dikte hebbende en bekruide Slang van het gebergte afdaalde, en naar de zee ging met zulken gedruis, dat de omstanders daar voor vlooden, doch of hy in een visch verandert zy, konde hy niet zeggen: Ik gisse dat ze door dezen Visch verstaan den langwerpigen en getanden Walvisch *Pristis*, dewelke in den Indiaanschen Oceaan zeer groot gevonden word: By mynen tyd is een zulken visch dood komen aandryven op het groote rif van *Lacker*, een van de zuid-Oostere Eilanden, lang over de 30 gemeene vademen of 150 voeten, niet dik maar geschubt, en de mond vol tanden, van ongelyke grootte, gelyk de slangen hebben; want de grootste waaren een staande hand of een span lang, vier vingeren breed, boven een weinig krom met een stompe spits, massief en vuilgeel, doch binnen wit en als yvoor, doch veel harder: Dergelyken een ik bezitte door vereeringe van Hr. *Qualbergen* doe ter tyd Gouverneur in *Banda*; andere zyn korter, doch wel zoo breed en boven stompt.

De Pristis een getande Walvisch.

Nader verhaal van den zwarten Ambar; en 't gevoelen van den Schryver over den zelven.

Wederkeerende tot den zwarten Amber zoo vermoede ik, dat op *Boëton* meer zulke plaatsen moeten zyn, dewelke *Bitumen* [lym] moeten uitzweeten, want aan de Westzyde van *Boëton* op den strand van *Waloba*, andere zeggen *Waccocco*, vind men op strant grauw zwarte steenen, die men voor gemeene steenen aanziet, maar als men ze nader onderzoekt, zoo bevind men dat het een klomp van *Bitumen* [lym] is vermengt met grofzand, kleine, zwarte en donkergroene steentjes, dewelke toetsen, alles metter tyd tot een steen verhardt: De zwarte hier van aan het vuur gehouden, worden aan dien hoek een weinig week, bryzelig, branden bezwaarlyk en rieken sterk als steenkoolen; de grauwe zyn al te ouden hard, smelten aan 't vuur niet wel, doch bryzelen en geeven den voorschreven reuk: Die van *Boëton* noemen ze *Batoe Amber*, dat is Ambarsteen, en worden by hun niet geacht noch bebruikt. Het schynt dat deze weeke Ambar door den Westen wind op *Tomahoes* strandt, zynde de Westhoek van *Boero* en wel 40 mylen van de dwaal-Bay of den bocht van *Coeloetsjoetsjoe*, daar zyn dikwyls stukken opgedreeven van zuiver zwart en Ambar zonder vermenginge van zand, doch zommige daar onder zoo hard en grauw, dat men ze voor zuivere steenen aanziet.

Wordt ge-

De zwarte Ambar in 't gemeen is van kleine waarde en gebruik: D'eerste soorte of Wal-

Walvisch-Ambar word meest gebruikt om de welriekende Koraalen of Paternosters daar van te maaken*, gelyk in 't voorgaande Hooftdeel gezegt is; De tweede soorte of Boëtonsche, *Ambar batu*, word by die van *Coloetsjoetsjoe* gesmolten en in schotels gegooten, waar uit groote koeken worden, schoon, zwart en harder als pik, blinkende als men ze breekt, die zy dan aan de vreemde handelaars verkoopen voor het geene zy hun konnen wys maaken: De Maleijers en Makkassaaren koopen het echter voor geringen prys, dewyl ze het van noden hebben om een weinig daar van onder de *Dupa* te mengen; want het geeft andere zoete reukwerken de mannelyke kracht, dat is, maakt ze langduurende en krachtig, doch men moet de nette maat weeten, want een weinig te veel daar onder komende, bederft het geheele reukwerk: Met het versche berookt men de vischlynen, netten, en serijen om de visschen aan te lokken. In 't jaar 1669. hadden die van *Boëro* een koek van zwarten Ambar, waar mede zy de kinderpokken, (die doen geweldig omging) berookten, om het moeijelyk jeuken en krauwen te verdryven: De Amybersteenen deugen nergens toe als om de tuinen daar mede te berooken, doch ik hebbe bevonden, dat ze onder reukwerk bequaamer zyn als het zuivere steenpik, dewyl ze door het afspoelen van zee-water meer van den Ambar-reuk verkreegen hebben: De Koning van *Boëton* heeft in zyne stad op den berg een waterbak bereid, daar toe nemende het voorschreve steenpik met olye week gemaakt in plaats van çiment, want in 't water word het weder hard: Die van *Boëton* vermengen het ook met wasch, olye en verscheide welriekende hers, maaken 'er grauwzwarte bollen van, en verkoopen ze voor Amber, voor welk bedrog men zich wachten moet, want het is een slecht vuil goedje, langen tyd week en naar *Calappus*-olye riekende, maar metter tyd word het steenhard.

bruik tot het maaken van Paternosters.

Ook reukwerken.

Ambar Gunong is een andere zwarte substantie, dewelke ons die van *Boëton* voor een Ambar verkoopen, zeggende dat dezelve in 't gebergte groeije en niet diep onder de aarde ligge omtrent de wortelen van eenige boomen: Ik zie het aan voor een *resina* (hers) van een my noch onbekenden Boom, want het gelykt zeer wel het *Gummi Elemi*, doch zonder reuk; aan zommige deelen hoornverwig, aan zommige bleekgeel en ros, op koolen riekt het als vet, doch niet onlieflyk: Men vind ook stoppelen, drooge ryskens en bladeren daar onder, eenige hoeken zien 'er uit als dik groen glas, en aan 't vuur gehouden brand het als ander *resina* (hers.) De bedriegelyke Boëtonders, die alle dingen op hun Land vallende een valschen naam geeven, maaken de vreemdelingen wys, dat het een duur ding zy en een soorte van Amber, welken de bergen voortbrengen: zy gebruiken het onder welriekende zalve en onder ander reukwerk, daar de gemeene *Dammar Selan* bequaamer zoude zyn: De voornoemde zwarte Amber-steenen van *Boero* worden eigentlyk gevonden omtrent *Foggileko* of oud *Foggi*, doch by de Inlanders niet gekent en geacht.

Een andere soort Ambar Gunong.

Tot welk gebruik.

En waar die gevonden word.

XXXVII. HOOFTDEEL.

Ambra alba, Sperma Ceti, Ambar Poeti.

HEt derde geslacht van *Ambar* is de witte, waar onder ik geenzins versta den witten Vogel *Ambar* in 't begin van 't voorgaande XXXV. Hooftdeel uit *Castagneda* verhaalt, dewelke zoo hy is, onder den Ambargrys moet gerekent worden; maar dat wit schilfferige goedje, 't welk men in 't gemeen *Sperma Ceti* noemt: Ons Oost-Indische *Sperma Ceti* nochtans verschilt in gedaante, maar niet in substantie van het Europische, het welk met groote plassen in zee dryft, geelachtig of vuilwit, en in kleine schilfferen verwaart word. Daarentegen het Oost-Indische vind men met groote en kleine stukjes saamen gepakt, zommige een vuist, zom-

De witte Ambra, anders Sperma Ceti genaamt.

 mige

Haare hoedanigheid omstandig beschreeven. mige een kop en meer groot, meest schoon wit of een weinig naar den geelen trekkende, latende zich ligt schilfferen, inzonderheid tusschen de tanden, het is smerig in 't aantasten, doch de vingers geenzins besmettende of vet maakende, zonder smaak of met een slappen zeereuk, die wat naar Ambar riekt, maar op koolen riek het als gesmolten ongel: De grootte stukken zyn meest plat met kuilen en hoeken, als zy op den strand geworpen worden; van buiten met zand bekleedt; binnen vind men zoo wel als in den amber de bekken van zeekatten, stukken van Schulpen en Oesterstukken; zommige niet boven 2 vingeren dik, tegen 't licht gehouden zyn ze klaar en half doorschynend gelyk witte Bernsteen, doch die vind men zelden, dergelyken een van 5 pond van my naar *Florenço* gezonden is: andere stukken hebben van binnen een zwarte stoffe als slyk, dikwyls door den geheelen klomp verspreid, dewelke men voor zwarte modder houd: Maar ik oordeele, dat het zoo wel daar onder komt als de bekken van zeekatten en Schulpen in den buik des walvischs; want hoewel ik eerst tot die meeninge geneigt ben geweest, dat *Sperma Ceti* een vettigheid van de zee zy, en eenige gemeenschap met des Ambars oorsprong hebbe, zo heeft echter het zeggen van de Inlanders my anders doen gelooven, te weeten, dat het waarschynlyker zy, dat het niet alleen een uitspouwsel van den Walvisch, maar ook iets zy in den zelven voortgeteelt: Dit bewysen niet alleen de voornoemende dingen, die men daar onder vind, maar ook de vette en schilfferige substantie en d' ongelachtige reuk, van alle voorgaande soorten des Ambars merkelyk verschillende, en niet duister te kennen geevende, dat het een vischachtige substantie moet zyn. Onze Europeërs houden het voor 't zaad of de natuur van den Walvisch, waar van het den naam van *Sperma Ceti* en Walschot bekomen heeft; immers dat schilfferige goed, het welk men in de Noordzee opschept, kan in het Oost-Indische niet wel zyn, om dat het zoo veel van de natuur des zaads van alle andere dieren verschilt, en in groote klompen gevonden word, en de voornoemde vreemde dingen daar onder gemengt zyn, wat het dan eindelyk zy, moet de nadere ervaaring en 't naastig onderzoek ons leeren.

Der Schryvers gevoelen wat het zy.

Redenen daar van.

De naam. Wy noemen het in 't gemeen in 't Latyn *Sperma Ceti* tot onderscheid van het Europische schilfferige: Ook *Ambra alba*, in 't Maleitsch *Ambar poeti*, dewyl geen andere witter Amber te vinden is dan dit goed: Zommige Maleijers noemen het *Ican poenja monta*, dat is, 't uitspouwsel van een visch, welke naam eigentlyk toekomt het volgende Zeespek; anders ook *Bene gadjamina*, dat is, Walvisch-zaad, doch ik vertrouwe, dat hun dit van onze Natie wys gemaakt is.

Plaats. Men vind het in zommige jaaren redelyk veel in de Amboinsche Eilanden, inzonderheit op *Boero* en *Manipa*, na 't uitgaan van de Ooste *Mousson* hier en daar op strand geworpen, daar het niet lang leggen moet, om dat het de varkens anders opslokken: Ik hebbe gemerkt, dat het in *Amboina* en de *Moluccos*, als mede langs de Oostkust van *Celebes* meer gevonden word dan in de zuid-Oostere Eilanden.

Verkiesing. Men houd voor 't beste, het welk wit is of een weinig geelachtig, ligt schilfferig en zonder de voorschreve zwarte vuiligheid; het geene smeerig is schilffert niet ligt, en inzonderheit het geene de Boeroneezen smelten en in Bamboezen verkoopen, is verre zoo goed niet, als dat vermengt is met Zeespek of door den Walvisch of door menschen, en derhalven van een ongelachtigen reuk.

En gebruik in de Geneeskunst. Wy gebruiken het hier te Land op dezelve manier en tegen de zelve gebreeken als het Vaderlandsche *Sperma Ceti*, namentlyk tegen de pyn van 't graveel en nierensteen, tegen longe gebreken en etter spouwen, tegen geronnen bloet in 't lyf om 't zelve af te zetten: De ervaring heeft geleert, dat het zeer ongelyk by de eene of andere mensch werkt, want by zommige graveelige menschen heeft het zoo sterk afgezet, dat 'er bloet navolgde, daarentegen by andere deed het weinig werkinge. Het is moeijelyk in te neemen, om dat het zoo ligt in den mond stremt, al is 't in eenige vochtigheid gesmolten, daarom doet men beter als men een stukje zoo groot als een hazelnoot in de mond knauwt en doorzwelgt, 't welk ligt om te doen is, wyl het van geen viesen

reuk

Hoe men het zelve bereiden moet om te gebruiken.

reuk noch ſmaak is, en daar op een dronkje van eenig warm vocht doet, latende het dus in de maage ſmelten: Anders ſmelt het zeer ligt in heet water en allerlei vochtigheit, en kout geworden komt het weder tot een *Maſſa*, maar met warme olyen vermengt het zich; op deze manier kan men het vuile eenigzins zuiveren, wanneer men het in heet water ſmelt, waar door de meeſte en grofſte vuiligheid zich op den grond zet: Doch dit geſmolte goet krygt een ander gedaante, word zoo wit niet meer, en het ongel gelyker, daarom ik voor beter achte, dat men de ſtukken beware, zoo als ze uit Zee komen, al loopt daar wat zwart onder, 't welk doch geen quaad doet, als het maar gezuivert word van de buitenſte zand-en vuiligheid; de brakkigheid beneemt men hem, als men het eenige malen in verſch water legt, en t' elkens weder in de zonne droogt; zommige weeten het ook wit te bleeken, alle de kleine ſtukjes eerſt ſmeltende tot dunne en platte koeken, die ze daar na met zeewater in de zonne zoo lange bleeken, tot dat ze wit genoeg en weder wat ſchilfferig worden, waar uit ze dan bollen en klompen maaken.

Eenige omſtandigheden van het Sperma Ceti.

Op *Sumatra* in de bocht van *Lampon* valt het ook, maar als het in de Negory gebragt word, zoo verbieden ze de jonge Vrouwen het zelve te bekyken of te handelen, zeggende dat ze den witten vloet daar van krygen zullen, ik geloove als ze het inneemen, waar in ze miſſchien dit goet ongelyk doen: Zommige Chineezen wilden my wys maaken, dat het een Gom zy, uit oude en opgeſplete *Caſuaris*-Boomen zweetende, het welk niet veel wederleggens behoeft, want de klompen zyn te groot, en geen Gom ſmelt als vet in 't water, noch heeft zulken reuk. *Matthiolus* en andere hebben genoegzaam beweezen, dat het geen ἅλος ἄνθος van *Dioſcorides* en *Plinius* zy, waar mede ik het ook houde; maar dat het een vettigheid of *Bitumen* zoude zyn, uit de zee of der zelver grond zweetende, heeft (als gezegt) zyn zwaarigheid: Immers uit den traanigen reuk op koolen, als ook om dat het zoo ligt in het water ſmelt en zich met olye vermengt, kan men beſluiten, dat het geen *Bitumen*, maar een vettigheid uit eenig Dier voortkomende, zyn moet. Als men de ſtukken in een vat wil kuipen om lange te bewaaren, op dat ze niet t'zamen ſmelten, moet men ze eerſt bewinden met droog gras, en dan inleggen in eenig zaagzel van hout: Anders kan men ze ook bewaaren in een ſteene pot en aan koele plaatzen, maar men moet ze by geen linnen of papier leggen, het welke daar van verrot wegens de brakkigheit, die langen tyd daar in blyft, dewelke echter haar bewaarmiddel is; want *Sperma Ceti* en andere ſoorten van Ambar, als ze te oud en droog geworden zyn, moet men, immers alle 10 jaaren eens, een nachtje in zeewater leggen en in de zonne weder droogen, waar door haare krachten vernieuwt worden. Uit de Franſche Geſchiedeniſſen van de *Anthill.* blykt, dat dit goet in de Weſt-Indiſche zee ook valt, en aldaar *Sapo marinus* genaamt word.

Bewys van den Schryver wat het zelve is.

Nu zal ik noch eenige bewyzen aanbrengen, waar uit mynes oordeels blyken kan, dat *Sperma Ceti* uit eenige Walviſſchen haaren oorſprong hebbe.

Eerſte aanmerkingen en omſtandigheden.

Voor eerſt kan den lezer vinden in de *Ephemeridibus Naturæ Curioſorum* in 't eerſte Deel *ad Annum* 1670. *Obſ.* 136. dat een zeker perſoon langen tyd voor een groot geheim heeft gehouden, doch eindelyk in 't licht is gekomen, namentlyk, dat hy in de bocht van *Biſcaija* veele Walviſſchen gevangen, en uit der zelver brein het oprechte *Sperma Ceti* hadde weeten te bereiden: want hy nam het brein van den Viſch, deed het in een groote pot, dewelke beneden een gaatje met een prop hadde; dit liet hy aan eene warme plaats een tyd lang ſtaan, daar na opende hy het onderſte gaatje, en liet de olye of traan daar uit loopen, zoo bleef het zuivere *Sperma Ceti* in de pot: Die ſoorte van walviſch word aldaar genoemt het Mannetje, in 't Latyn *Orca*, dewelke veele tanden hadde, en daar onder zommige waaren, dewelke omtrent een pond woegen. Noch in de zelve *Obſ.* ſtaan eenige Exempelen, dat de Engelſche in de Eilanden *Barmudas* woonende, het *Sperma Ceti* gehaalt hadden niet alleen uit het brein, maar ook uit den buik van een getanden walviſch, den welken zy mede voor het Manneken hielden.

Vor-

Verder ondervindinge van 't zelve. Vorders hebben wy zedert 't Jaar 1670. dergelyke ondervindingen hier in Amboina gehad, wanneer wy uit het hoofd van doode Walvisschen, die meest getandt waaren, het brein hebben uitgehaalt, het zelve in potten of Bamboesen een tyd lang bewaart; na verloop van eenige maanden, doch meest in de koude of regentyd heeft men aan de kanten van die vaaten een zuiver wit en schilfferig *Sperma Ceti* gevonden, en als men beneden aan 't vat een gat maakte, zoo liep de olye of traan daar uit: Doch dit slach van *Sperma Ceti* is altyd traaniger van smaak en reuk dan de bovenstaande stukken en klompen, die men in zee vindt. Van dezen getanden Walvisch of *Orca* zie breeder in myn Dierboek. De Engelsche in *Bermuda* hebben geleert, dat men het *Sperma Ceti* versch uit den Walvisch gehaalt met *Omphacinum*, dat is, verjuis, afwasschen en doorperssen moet, om den traanigen reuk te verliezen.

Brouwns verhaal van 't Sperma Ceti. Ik vinde goet hier by te voegen, een omstandig verhaal van *Sperma Ceti* uit *Thomas Brouwn lib.* 3. *part.* 1. *cap.* 26. wat *Sperma Ceti* zy, mogen de menschen met regt twyfelen, nadien de geleerde *Hofmannus* in zyn dertigjaarig werk rond uit zegt: *Nescio quid sit*, dat is, ik ken 't niet. Dies behoeven zy hen niet te verwonderen over de veelerhande gevoelens; alzoo zommige hebben geoordeelt, dat het was *Flos maris*, dat is de vettigheid van de zee, en by veele maar voor een slymachtigheid op de zee dryvende gehouden.

Dat het 't zaad van een Walvisch niet is, naar 't oordeel van de gemeene man ofte de gewoonlyke benaminge, hebben de wysgierige altyd in twyfel getrokken; niet ligtelyk konnende oordeelen, dat de zaadelyke vochtigheid der dieren zoude konnen aangesteeken worden, of van een zwemmende aart zyn.

Dat het uit den Walvisch voortkomt word door ondervindingen voorvallen bekrachtigt. Dat het uit den Walvisch voortkomt, behalven het verhaal van *Clusius* en andere geleerde onderzoekers, is in weinige jaaren ontwyfelbaar gemaakt, door een *Sperma Ceti*-Walvisch op onze Noord-volksche kust komende aandryven, waar van wy, tot nader onderrigtinge, niet konnen nalaten iets te verhaalen: Hy was 60 voet lang, 't hoofd was byzonder, iets in 't breede over den mond heen hangende, tanden alleen hebbende in d'onderste kennebak, waar van de grootste woegen omtrent twee pond, zonder knersbeenen in een mond, doorgaans Walvischbeenen genoemt; alleen twee korte vinnen voor aan op den rug hebbende, de oogen waaren klein, de roede lang en uitsteekende: Een kleinder walvisch van zulk een slach quam 'er twintig jaaren te voren op de zelve kust aandryven.

De beschryving van den walvisch, schynt *Gesnerus*, *Rondeletius*, en *Aldrovandus* in zyn eerste druk overgeslagen te hebben, doch aangemerkt en beschreven in de Latynsche druk van *Ambrosius Parée*, en onder de vreemde diere van *Clusius*, en in de natuurlyke historie van *Nurenbergius*, doch noch wydlopiger in *Jonstonius*.

De Matrosen (die de beste naamgevers niet zyn) hebben dit Dier *Jubartas*, ofte veel eer *Gibbartas* genoemt; van de zelve benaminge leest men van een in *Rondeletius*, by de Franschen genoemt *Gabbar*, van zynen ronden en bultachtigen rug.

De naam *Gibbartas* vinden wy ook, dat een zekere soorte van Groenlandsche walvisschen gegeven word: Maar d'onze, daar wy nu van verhaalt hebben, scheen met den walvisch van die benaminge niet overeen te komen; maar veel eer met de *Trumpa* of *Sperma Ceti*-walvisch, volgens de meeninge van onze Groenlandsche beschryvers in *Purchas*, die de derde geweest is onder de acht aanmerkenswaardige walvisschen van die kust.

Dezelve komt uit het hoofd. Uit het hoofd van dezen walvisch (eenige dagen gestorven zynde en nu aan 't verrotten) vloeide stroomen van olye en *Sperma Ceti*, die by de visschers aldaar met vlyt verzamelt en bewaart wierd; doch in 't opbreeken van het hoofd, vond men het Magazyn van *Sperma Ceti* in huiskens en ordre leggen, zoo groot als Ganze-eijeren, omhangen als met breede plaaten, zoo groot als een Mans-hoofd, in de gedaante van honigraten, gansch wit en vol olye.

Uit Ca- Iets dergelyks schynt 'er geweest te zyn in den *Physiter* of *Capidolio* van *Rondeletius*, daar

daar hy fchryft : Dat een vettigheit , dunner als olye, uit de harzenen van dat dier vloeit , welke daar uit zynde , is het overfchot als de fchobben van Zardyn in een klomp uitgeperft; 't welk van hitte fmeltende wederom van koude ftyf wierd : En dezen oordeelen veele den Vifch geweeft te zyn, die *Jonas* opflokte ; hoewel hy om de grootte van zyn mond, en de menigte in de Zee ligtelyk de *Limia* geweeft is. *pidolld van Rona deletius beweezens.*

Een zeker gedeelte van *Sperma Ceti*, aan de Zeekant gevonden ; was zuiver , en had weinig zuivering van noden : Een groot gedeelte met ftinkende olye vermengt, diende wel ter dege toebereidt, en dikmaals uitgeperft te worden, om in platte koeken te brengen , en was niet alleen in 't hoofd, maar ook in andere deelen gelegen ; want uit de vleefchachtige deelen gebraden zynde, droop olye , het reuzelachtige en dikkere deel naar den grond zinkende: In de olye zelf was ook veel daar van begrepen, en na eenige jaaren kreeg men daar iets uit. *Eenige van dezelve aan ftrand gevonden.*

Zelden dat de Groenlandsvaarders zulk een flach van Walviffchen te zien krygen ; en derhalven is 't maar een toevallige waar, by andere niet te bekomen: 't Brandt wit en helder op als Kanfer, maar 't wil zoo in fterk water niet fmelten. Zommige brokken van omtrent vier loot geduurig in 't water gehouden, geeven een friffe en lieflyke reuk ; wel toebereidt en van de olye afgefcheiden , zal 't niet ligtelyk vergaan, en de olye, die vereifcht word in de zalve van *Matthiolus*, konnen uitharden. *Deze foort van vifch komt zelden voor.*

De veelheit van olye, die uit de *Sperma Ceti* eerft geperft wierd, was wit en klaar, gelyk de olye van Amandelen ofte *Ben* ; dat 'er uit gezoden wierd , was rood: Men merkte dat ze in de vaten , daar ze in bewaard wierd , groote lekkagie leed: Zy bevrieft ofte word haaft ftyf in de koude, en hoe verfcher hoe eerder: Zy fchynt van de olye van andere dieren te verfcheelen, en onze Zeepzieders wierden in hunne meeninge dies aangaande grotelyks bedrogen , als zich niet willende vereenigen ofte laten mengen onder hunne loog, maar wel onder Schilders verwe, hoewel ze nauwlyks altoos opdroogen wil: De wollekammers gebruiken ze , en de boeren tot een fnee, pyn in de lenden en harde gezwellen: In de Geneeskonft kan ze dienftig zyn; en verftrekt tot een grond in de vermengde Olyen en Balzamen; gediftileert zynde, geeft ze een fterke olye, nevens een doordringend water, afgerookt zynde; levert ze een balzem, die bequamer geperfumeert word in terpentyn met *Sperma Ceti* overgehaalt: Had het den afgryzelyken ftank willen lyden, wy hadden dat vreemd maakzel des hoofds en de heuveltjes van vleefch daar omtrent doorfnuffelt, nadien de werkluiden getuigen, dat hun het *Sperma Ceti* voorquam, aleer zy aan het been quamen; en het hoofd, dat noch bewaart word, fchynt ook zulks te bekrachtigen: De *Sphincteres* dienende tot de *Fiftula* , had men mogen bezien, nademaal ze in andere Walvifchachtige dieren in zoo een merkelyke ordre geftelt zyn: Als ook de ftrot, overeenkomende met die der dolfynen en vogelftruizen, in het vreemde maakzel en gedaante die 't heeft; ook wat voor een fatzoen van maag dit dier heeft, (dat het in het onderfte kakebeen maar tanden heeft) daar in de vogelftruifen [die van beiden overvloet hebben] de maag drievoudig verdeelt word; en nadien in dat dier, te voren gevangen, niet dan onkruid gevonden wierd ; het hert, de longen en nieren zouden niet vry geraakt hebben, die merkelyk van die der landdieren verfcheelen, mitsgaders wat voor een humeur dat 'er in de blaas was, doch voornamentlyk in de Zaadvaten; waar door wy hadden mogen oploffinge doen van het onderfcheid des humeurs van deze, die den naam daar van draagt. *Haar olye word in de Genees-konft gebruikt.*

XXXVIII. HOOFTDEEL.

Lardum marinum. *Zeespek.* Ikan poenja monta.

Lardum marinum, *Zeespek.*

ONder de soorten van Amber wil zich indringen een ander vuil en smeerig goetje, het welk wy *Lardum marinum* noemen, dat is, Zeespek en Zee-ongel, in 't Maleitsch, *Ican poenja monta.* Het is buyten twyffel een recht uitspouwsel van den Walvisch, word met groote en kleine klompen gevonden, bleekgeel, vuil als oud ende garstig spek, de handen smeerig maakende, van binnen is het gansch haairig en draadig, zoo dat men het qualyk van malkanderen trekken kan, maar wel doorsnyden, van een vetten en traanigen reuk en smaak, op koolen noch sterker en onliefelyk, gelyk traan of oud smeer, zoo dat het een geheele kamer met zyn vuilen reuk vervult, die ook lange duurt: In 't eerst is het witachtig of vuilgeel, maar binnen weinige jaaren word het van buiten gryzig en zwartachtig, met 'er tyd verdroogt ook het meeste vet, zoo dat by na niets dan de grove vezelen overblyven; op het vuur gesmolten en door een doek gekleinst word een dik ongel daar van.

Wanneer, en hoe het bekent geworden is.

In 't jaar 1664. is het alhier eerst bekent geworden, wanneer een groot stuk op *Manipa* aangedreven was, liggende in de zonne te smelten zonder dat 'er iemant oplette, tot dat een jager, met zyn honden daar omtrent komende en ziende, dat de honden daar van aaten, het zelve opnam: Omtrent dien tyd wierd ook een stuk op *Nussatello* gevonden, en dewyl het onder den gemeenen man onbekent was, maakte men malkander wys, dat het een soorte van Amber moeste zyn, gelyk het ook redelyk duur verkocht wierde: Men bragt het op *Java*, daar de verkopers uitgelacht wierden, leerende van de Javanen en Maleijers dat het een veracht goedje en het uitspuigzel van een Walvisch was: Zy wilden het egter noch wel hebben voor een geringe prys, om dat het dienstig was voor die zich met visscheryen geneeren; want het zelve wat warm gemaakt, en de deur van de Serijen en mond van de vischfuiken of Robbers daar mede gesmeert of berookt, lokt de visschen aan, het welk dan [zoo veel my bekent is] haar eigentlyk en eenig gebruik is; hoewel andere dit goed aan hunne Serijen niet geerne hebben, dewelke quaade beenen hebben, want de verzweeringen zullen vererg eren in 't Zeewater door dit goed geinfecteert. Men zoude mogen gissen, dat de taaije vezelen van het Zeespek haaren oorsprong hebben van het taaije en haairige vleesch der Zeekatten, het welk hard om te verdouwen is, en misschien dit mengelmoes in zyn maage maakt.

XXXIX. HOOFTDEEL.

Naamen van eenige Edelgesteenten in 't Maleitsch.

Adamas, *Diamant.*

ADamas, een Diamant, in 't Maleitsch *Intam*: De Maleijers maaken drie soorten van den Diamant: 1. *Intam Bun*, dat is, water- of donker-Diamant, dewelke donkere wateren geeft; deze word voor de gezontste geacht om te draagen: 2. *Intam Api*, of vuur-Diamant, dewelke een roodachtig water heeft, en het lichaam wat geel; deze verhit het bloed te zeer, en word voor ongelukkig gehouden: 3. *Intam Poeti* of witte Diamant, van heldere en blanke wateren; deze zyn de mooiste om te draagen, dewyl ze verre van zich schitteren. Alle drie vallen op *Succadana* ende in de *Landas*. Diamant hiet in 't Sineesch *Suanu*, en

en is in Sina niet geacht, alleen maar eenige kleine koopen ze om glas daar mede te fnijden en te graveeren.

Noch een baftaart-foort.

Canjang is een baftaart Diamant, wiens wateren op den grond blyven zitten, en niet uitfchieten, miffchien zynde onze *Clabbeken*: *Clabbeken* vallen in Sina, zyn hard en moeijelyk te flijpen, en hieten aldaar *Tsjoetsjoe*, dat is, Waterfteen, om dat ze het vuur van een Diamant niet hebben.

Aanmerking van den Schryver.

Het is geen wonder, indien men hedendaags de Diamanten zoo hard niet vindt, gelyk d'Ouden daar van gefchreven hebben, zoo 't waar is, dat in de Golkondaalfche mynen binnen zoo weinige jaaren de Diamant weder aangroeit, daar men te voren gegraven geeft. De hedendaagfche winzucht en pracht willen ze in zulke menigte hebben, dat ieder ambagtsman dezelve draagen mag, zoo dat de fteen geen tyd heeft om oud genoeg te worden, daar hy te voren miffchien 1 of 2 duizent jaaren in zyn myne ruft hadde gehad: Immers het outfte gewag vind men daar van by *Mofes*, die den Diamant onder den naam van *Jahalon*, dat is, Hamerfteen, eerft in den heiligen borftlap gezet heeft; toen de waereld al 2500 jaaren geftaan had: of *Tubalkain*, de werkmeefter in koper en yzer, al voor den Zondvloet de konft gevonden hadde om Diamanten te flypen, is onbekent.

De Robyn.

Rubinus een Robyn, de grootfte, die wy voor een Karbonkel houden, noemen de Maleijers *Gomala*, de gemeene Robynen *Manicam* en *Permatta mera*; want *Permatta* is in 't gemeen een Edelgefteente, als of men zeide *Per meij matta*, dat is, iets dat fchoon in de oogen is: De Maleijers maaken ook geen onderfcheid tuffchen de rechte Robynen, dewelke vuurrood zyn; *Spinellen* hoogrood; *Lychnis* geelrood en *Baleis* lichtrood, of witachtig: Hier van zyn zommige zo wit, dat men ze voor kryftal aanziet, maar in 't neigen toonen ze eenige roodigheit, het welk fraai ftaat en dit is d'*Eriftalis* of beter *Erytrylla* van *Plinius Lib.* 37. *Cap.* 10. Alle Robynfoorten hieten in 't Sineefch *Sia Liudfi*, dat is, Graanaat-korrels, en worden van hun zeer diep uit d' aarde gegraven; de vrouwen draagen ze in de haairftekers, maar geen mannen.

Is verfcheidentlyk rood van koleur.

Smaragd of Efmaraud is fchoongroen van koleur.

Smaragd in 't Franfch Efmaraude, Maleitfch *Permatta Idjou*; deze word niet veel gezien in deze Landftreek: Smaragden komen uit het Sinefche Landfchap *Suffuwan*, daar men ze in zekere rivieren vindt digt by hunnen oorfprong, daar ze uit de klippen komen: Men vind 'er ftukken van een hand groot, egter zyn ze weinig en dier in *Sina*.

Saphyr is fchoonblaauw, ook zuiverwit.

Saphyr; in 't Arabifch *Nila*, Maleitfch *Nilam* en *Permatta biroe*.

Granaat fchoon-root gekoleurt.

Granaat; in 't Maleitfch *Bidji de Lima*, roozeverwig van koleur en gedaaante, de korrels uit den rypen Granaat ganfch gelyk, daarom ik giffe dat hy de *Kargedonius* van *Plinius* of *Grenater* der Ouden geenzins zyn kan, dewelke hoogrood en vuurig zyn moet, daar de gemeene Granaat veel meer onder de Baleifen gehoort: Deze hebben hun naam geenzins van een Paleis, als of hy het huis of moeder van den Robyn was, maar van de volkeren *Balukes* of *Balotsjes* ten Weften van de rivier *Indus* woonende, daar deze fteenen veel vallen: Ik heb ze de Inlanders zien gebruiken om het donker gezicht te verklaaren en verhitte oogen te verkoelen, op een harde flypfteen met water zoo lange gewreven, dat 'er even iets afkomt, en het zelve in d' oogen gedaan.

Amathift is fchoonpurper.

Amethiftus is bekent aan zyne purperverwe; deze is hard, glad, blinkende doch niet zeer doorfchynende, aan den kant ftomp en vetachtig van aanzien; voor de befte houdt men dewelke de koleur van Amorellen-wyn heeft: Men vind 'er ook, die zoo licht van koleur zyn, dat ze naar 't paarfch kryftal gelyken, en zomtyds met violette aderen daar door; men draagt ze niet in ringen wegens hunne flegtigheid, maar aan Brazeletten en *Paternofters*.

Sardis en Carneol zyn zom-

Sardius, een *Carneol*, deze komt veel uit het roode meir van *Mocca*, en word by den gemeenen man onder den Agaat mede betrokken, en ook genaamt

mige vleeſch-rood, andere zuiver-wit, ook t'zaamen gemengelt.

roode en geele Agaat; want zommige zyn roodachtig als rauw vleeſch of water, daar in bloedig vleeſch gewaſſchen is, en ſchier niet doorſchynende, 't welk de rechte *Carneol* zyn moet; andere zyn Oranjeverwig, half doorſchynende, met breede aderen, die zomtyds eenige beelden vertoonen; zommige ook witachtig als een ander Agaat: Alle zyn ze ſtomp van kanten en vetachtig van aanzien: Daar zyn 'er ook zoo vuurigrood, dat men ze voor geele Robynen zoude aanzien, doch aan den kant hebben ze altyd eenige donkere plekken of aderen.

XL. HOOFTDEEL.

Kat-oogen. Maleitſch, *Matta Cutsjing.*

Kat-oogen zyn weerſchynende van koleur.

KAt-Oogen, by de Portugeezen *Olhos de Gathos* genaamt, zyn een ſoorte van *Opalus*, hebbende tot een byzonder merkteken, dat ze over 't lyf een witte ſtraal vertoonen, als men zekeren hoek tegen 't licht keert, zy mogen dan donker, half, of geheel doorſchynende zyn, en van wat koleur zy willen, zoo ze dezen ſtraal niet hebben, zoo zyn 't geen Kat-oogen; doch ſtaat te merken, wanneer men den rechten hoek niet naar 't licht keert, zoo ziet men den ſtraal niet of weinig; ook ſchynt de ſtraal altyd mooijer en grooter by de kaers dan by dag. De ſlegtſte hebben een grauwgeele koleur, zommige naar 't groen trekkende, even gelyk de oogen der Katten; zommige niet, zommige half doorſchynende, en hun ſtraal trekt uit den witten naar den geelen. Men moet ze niet ſlypen met tafels of kanten, maar rond laaten en ſlegt polyſten. De ſlegtſte worden gebruikt tot Brazeletten en *Paternoſters*, de halfdoorſchynende worden in ringen gezet, doch moeten van onderen platachtig zyn, en niet diep in de kas ſtaan.

Waar van veele ſoorten en koleuren.

Element-ſteen is weerſchynende.

De mooiſte ſoorte hier van komt nader aan den *Opal*, en hiet by de Duitſche Juweliers Elementſteen, *Gemma Elementorum*, hy heeft de grootte van een erweet, is doorſchynende als een donker kryſtal, waar in men de koleuren der vier Elementen kan zien ſpeelen; want het doorſchynend lichaam met de witte melkſtraal vertoont de lucht, een geel vlammetje ter zyden het vuur; een blauw plekje het water; de andere donkere hoek de zwarte aarde: Na zonnen ondergang vertoonen zy zich vuuriger dan by dag: Deze zyn weeke en teere ſteenen, die men zachtjes handelen moet; men vind ze op *Ceylon* in *Cambaija* en *Pegu*.

En vertoont de koleuren van den regenboog.

Bygeloof der Inlanders van dezelve.

Zy worden in Indiën veel hooger geſchat en ook dierder verkogt dan in Europa, om dat de Javanen een algemeen gevoelen of waangeloof hebben, dat des bezitters en draagers goed niet zal verminderen maar al geſtadig vermeerderen; miſſchien om dat menſchen, dien 't wel gaat, veele benyders hebben, die de oogen toeſluiten om eenes anderen geluk niet te zien. Zy gelooven ook dat Vrouwen, die dezen ſteen draagen, by het manvolk zullen aangenaam worden: Het is ook een Droomſteen zoo wel als den Amathiſt, want hy maakt geneugelyke droomen, en wil egter van geen droomer gedragen zyn: De Oude noemden diergelyken ſteen *Paederos*, in 't Duitſch een Wêze, om dat hy minnens waardig is als een mooi weesjongetje.

Ondervinding van den Schryver.

Noch een andere ondervindinge heb ik van den Elementſteen, dat hy in een ring ſtaande, en uitpuilende gelyk een erweet, de beelden en koleur vertoont van alles, 't welk zyn affchynzel naar hem toeſchiet, inzonderheit als men onder dak ſtaat; by voorbeeld. Eens zat ik in een *Oranbay* (zynde een gedekt vaartuig daar in fatzoenlyke luiden vaaren:) een zulken ring aan de hand hebbende en langs het land vaarende; ik konde daar in zien de groene boomen, die ter zyden op het land ſtonden, het bewegen der ſchippers die achter my, en de aangezichten van die neffens my zaten. Indien deze Elementſteen den naam van den rechten *Opalus* niet kan haalen, zoo dunkt

my

my dat hy is de *Astrobolos* van *Plinius Lib.* 37. *Cap.* 10. dewelke gelykt naar een visch-oog, en den glans der sterren aanneemt.

By Plinius Astrobolos *genaamt.*

Daar is noch een ander zeldzaam Kat-oog van een wilde Kat komende, waar van zie op zyn plaats onder de *Mesticæ.*

Een andere soort van Kat-oog.

Dewelke wy Kat-oogen noemen, verdeelen de Chineezen in drie verschillende steenen: De eerste is de gemeene of donkere Kat-oog, met een witte straal, deze word in 't Sineesch *Njaun kang bac* of *matta Coetsjin* genaamt, en is weinig geacht als hy niet klaar is: 2. De beste en dierste is d' Elementsteen, dewelke veelderlei verwen vertoont en dezelve veranderlyk, daarom is hy misschien de rechte *Opalus*; deze word by uitnementheit *Tsjoe* en *Po-tsjoe*, dat is, Edele steen, genaamt, en word gevonden in de rivieren van *Suffawan* onder 't zand verborgen: 3. De derde is de slegtste, uit *Ceilon* komende, die men doorboort en 'er dan koraalen van maakt; deze is schier niet doorschynende, aan d' eene zyde vuilwit, aan de andere geelachtig met een paarlemoerstraal, die men niet ziet als men hem van 't licht afwendt; hy komt geenzins uit de bergen, maar het is een *Mestica* uit de *Chama Striata* of *Bia Coroerong*, boven in 't II. Boek beschreven; deze vallen veel en groot in den Zeeboezem voor 't Landschap *Quang say* omtrent de stad *Kengtsjoehu*, en daarom hiet hy Kat-oog *Hamtsjoe*, dat is, Schulp-peerlen, doch zyn gemeen en van weinig prys.

Dezelve in 3 soorten verdeelt. 1ste soort. De 2de soort. De 3de soort. Waar die gevonden word.

Mestica Bulang schynt ook een soort van Kat-oogen of Elementsteen te zyn, van my noit gezien en word zelden gevonden; naar 't verhaal van anderen, heeft hem een vrouw op *Makkassar* gehad, dewelke was boven plat en rond, beneden uitpuilende als met een steel, klaar en half doorzichtig; daar in zag men by dag een licht, het welk by nacht grooter wierd, en 't zelve wierd groot en klein, na dat de maan toe en afnam: De vrouw, die hem bezat, wilde veele voorzeggingen daar mede doen, maar zy wierd by den gemeenen man gehouden, dat ze een gemeenzaame geest (*Spiritus familiaris*) hadde. Dergelyke *Gemma* beschryft *Plinius Lib.* 37. *Cap.* 10. onder den naam van *Selenitis*, dat is, Maansteen, te onderscheiden van *Selenites lapis*, 't welk is Moskovisch glas. Een anderen steen heb ik gezien van Oost-Keram gebragt in de grootte en rondte van een musquet-kogel, groenachtig als bottel-glas, in de middel met een geel en wandelend lichtje, dergelyke de Italiaanen *Girasole*, en de Latynen *Asteras* noemen.

Mestica bulang *is heel zeldzaam.* Plinius *aangetrokken.*

Dewyl men my dikwyls wys gemaakt heeft, dat de Ceilonsche Kat-oogen uit de Zee of uit eenig Zeegedierte komen, zoo heb ik zekeren Chirurgyn last gegeven, die een tocht naar *Ceilon* dede, dat hy ter dege daar naar zoude vernemen, dewelke dan tot my wederkeerende, bericht dede, dat hy 'er naar gevraagt hadde, te weten naar de zelve steenen, die wy in 't Duitsche Kat-oogen, in 't Portugeesch *Olhos de Gathos*, in 't Malabaarsch, *Ponekenbeijdudi* noemen, en dat hy van d' Inlanders geen ander bericht heeft konnen bekomen, dan dat ze op de Ceilonsche stranden door de Zee opgeworpen wierden: Dit verhaal kan ik qualyk van alle Kat-oogen opnemen, immers geenzins van de klaare en doorzichtige, hier boven Elementsteen genaamt, maar wel van de andere donkere, dewelke misschien in eenige schulpen groeijen of uit der zelver schaal gemaakt worden: Inzonderheit komt my niet waarschynlyk voor van een steen, die de onze mede voor een soorte van Kat-oogen houden en de Sinezen boven op hun Tartarsche mutzen draagen, waar van de Sinezen bevestigen, dat hy uit een Zeeschulp gehaalt word: hy is rond in de grootte van een musquet-kogel, doorboort, van verwe als vuil yvoor, doch ter weêrzyden heeft hy een plek als een oog, met een paarle weêrschyn; zoo moet men ook den boven genaamden edelen Elementsteen onderscheiden van een anderen gemaakten Elementsteen, 't welk een konstig glaswerk is, half doorschynend, waar van de geele en blauwe koleur zeer aardig door malkanderen loopen, inzonderheit als ze hoekig zyn, waar van men oorhangzels en Paternosters maakt, zynde merkelyk ligter dan de natuurlyke steenen.

Onderzoek en verscheide redenen van deze Kat-oog-Steenen.

Doch doorboorde korrels van de Ceilonsche Steenen heb ik zelf gezien, hoewel dezelve wat slegter van alloy zyn.

Wederom myn Schoonzoon, Monsr. *Wybrand Laurentius*, heeft op myn verzoek my be-

bericht, dat de Kat-oogen op Ceilon in de groote rivieren gevonden, en misschien door de zelve zomtyds op strand gevoert worden.

XLI. HOOFTDEEL.

Onyx. Joc.

De Onix heeft in de H. Schrift den eersten naam onder d' Edele gesteenten.

By onze Europeërs is de Diamant de Koning onder de Edele gesteenten, maar of zulks al van outs en inzonderheit by de Oostersche Natien zoo geweest zy, staat zeer in twyffel: Immers in de Heilige Schrift word de Diamant zulke eere niet gegeven; maar de *Onix*, in 't Hebreeuwsch *Schoham* genaamt, waar onder de *Sardonix* begrepen is, heeft de eere dat hy de eerste genoemt, en zyn geboorteplaats in het aardsche Paradys aangewezen word, *Genes. Cap.* II. in den heiligen borstlap, *Exod. Cap.* XXVIII. De Diamant is ook aan geen voornaamen noch koninklyken stam, als Levi en Juda waren, maar aan een van de twee minste en geringste, Benjamin of Gad, toegewezen. Zoo vind men in de Historyen der Chineezen, dat men van outs geen werk van den Diamant, maar wel van den *Onyx* gemaakt heeft, waar uit ik besluite, dat dit de alderoudste en eerstbekende steen in de waereld is. In 't gemeen Chineesch word hy genaamt *Jok*, by Vader *Martinus*, *Yu*; hy moet wit zyn als een nagel van een mensch, doch wat zwartblauw en rood moet daar onder loopen, wat minder dan half doorschynend, niet te min schoon blinkende. Hier van is het Keizerlyk Signet van China gemaakt, zynde alle andere onderdanen op halsstraffe verboden hunne Signetten van *Jok* te maaken, maar wel van *Satsjoo*, 't welk is een slach van witte marmer met licht vleeschrood gemengt. Hy word zeer zelden en moeijelyk gevonden, en niet dan in 't hert van groote en harde klippen; weshalven het in China de manier is, wanneer iemant een zulke klip weet aan te wyzen, daar in hy uit zekere tekenen voor vast weet dat de *Onyx* is, zoo laat de Keizer de zelve klip openen, vind hy den *Jok*, zoo laat hy den aanwyzer en al zyn geslagt met veele gaven vereeren; vind hy hem niet, zoo laat hy hem een voet afkappen wegens zyn vermetel aanwyzen, waar door men zoo veel vruchteloose moeite gedaan heeft. Daar was echter in oude tyden iemant *Banho* genaamt, die zulk een klip aan twee Keizeren aangaf, 't elkens met verlies van een voet, om dat men na veel moeite geen *Jok* vondt; hy volhardde echter by zyn voorstel, en wees de zelve klip aan by den derden Keizer, Zoonszoon van den eersten, die de klip ten gronde toe liet afbreken en doorzoeken, wanneer men eindelyk den *Jok* vondt; toen liet hy den armen man rykelyk vereeren met zyn geheel geslagt, en uit den gevonden *Jok* het Keizerlyk Signet maaken, het welk van hand tot hand overgeërft is tot dien tyd toe, dat het zelve geslagt uitgeroeit wierde door een oproer, van drie Koninkskens *Sam Cocsi* verwekt; maar op dat evenwel dit Signet niet in handen der vyanden zoude komen, zoo wierd het een vrouw om 't lyf gebonden, en de zelve in eenen put gesmeten; niet lang daar na zag een zeker man in dien put iets dat licht van zich gaf, 't welk hy uittrokt t'zamen met het doode lichaam, door de kracht des steens noch onbedorven zynde: Deze mans zoon, nu bezitter van het Keizerlyk Signet, is namaals een van de 3 Koningen of *Sam Cocsi* geworden, dewelke te gelyk over China geregeert hebben omtrent 314. jaaren na Christi geboorte. Dit Signet is echter namaals weder verlooren, als de laatste Keizer der Chineezen, door de Tarters in 't Jaar Christi 1270. verjaagt, over Zee na *Coinam* wilde vlugten, wanneer hy onderwegens tusschen *Heijnam* en *Brasselles* met zyne vloot grooten dorst lydende dezen steen in de Zee smeet (zoo ze zeggen) uit wanhoop. Op de zelve plaats zal men noch een plek met witachtig water vinden, 't welk zoet en drinkbaar zal zyn, by onze Zeeluiden mede gezien doch niet geproeft: De-

Word mede by de Chineezen hoog gewaardeert.

Wonderlyk verhaal van eenen die voorgaf den Onix aan te wyzen, en niet vindende hem zyn 2 voeten afgehakt wierden, en eindelyk denzelven noch te voorschyn bragt; die doe tot het Keizerlyk Signet wierd gebruikt.

Noch eenige andere kluchtige vertellingen daar van.

N. LV.

Deze Chinesche vertellinge zet ik hier niet, als of ik het naar de letter geloofwaardig hielde, maar om aan te wyzen in wat waardigheit den *Onyx* by de Chinezen is, zynde by ons een ongeachte steen.

Den voornoemden *Jok* of *Onyx*, waar op het Keizerlyke wapen stond, zeggen andere verlooren te zyn omtrent het jaar Christi 1618. wanneer voor de tweedemaal de Tarters Heeren van *Sina* zyn geworden, en dat doe het voorschreven Signet door een Tarter heimelyk zoude gestoolen en naar Tartarien gebragt zyn, daar het t'eenemaal verlooren is: Het was een stuk ruim een staande hand lang en een dwars hand dik.

XLII. HOOFTDEEL.

Achates. Widury.

BEhalven de roode Achaten zyn in Indiën gemeen de witte met een zonder figuuren; als mede op Coromandel, en weinig zwarte: De witte, geen figuur hebbende, zyn half doorschynende, gelyk het witte van een hart gekookt ei; deze worden eigentlyk by *Plinius* genoemt, *Leuc' Achates*: De witte of geelachtige met boomen versiert worden genoemt *Dendra Achates*, by d'onze Boomtjes Achates: Zy zyn zeer gemeen en vallen in menigte omtrent de stad *Suratta* in 't Indostaansche gebergte. De witte zoo wel met als zonder figuuren worden genoemt by de Maleyers en Javanen *Widury*, by zommige doch qualyk *Belour*, welke naam eigentlyk den Beryl toekomt, gelyk de Chinezen noch alle roode Achaten *Belo* noemen, en de witte voor Bernsteen aanzien. Gelyke misvatinge heeft onze Natie, dewelke den zwarten Achaat gelyk stelt met den zwarten Bernsteen of *Gagates*, die nochtans merkelyk van malkander te onderscheiden zyn, want de zwarte Achaat is veel zwaarder, harder en blinkende, gelyk een steen behoort te zyn, maar de *Gagates*, in 't Portugeesch *Aljo bidjo* genaamt, waar uit men Braçeletten maakt, is ligt, en aan 't vuur gehouden brandt eenigzins met een sterken reuk van *Bitumen*. Op de zelve wyze kan men ook onderscheiden den witten Achaat, en witten Bernsteen, die malkander mede zeer gelyk zyn: De witte Achaat is niet van eenderlei substantie, want zommigeen wel de meeste zyn half doorschynende, zoo dat men ze voor Beryl of Bernsteen zoude aanzien, indien ze van binnen niet bezet waaren met eenige stipjes als zout of zandkorreltjes. Ik hebbe een houwer-gevest van een groot Heer gezien, gemaakt van wit Achaat, over 't geheele lichaam van een koleur, behalven aan de eene zyde zag men de gedaante van een pikzwarte vliege, dewelke het geheele stuk raar maakte. Dat 'er veelderleye andere gedaanten in den witten Achaat gevonden worden is genoeg bekent, doch hier te lande vind men ze meest met boomtjes versiert, dewelke schier alle de gedaante hebben van onze Vaderlandsche heide, [*Erica*] zwart van koleur, het welk fraai uitsteekt op een witten steen; zomtyds zyn het veele verwerde takken door malkander, zomtyds fatzoenlyke boomtjes, zoo natuurlyk op een heuveltje staende als of ze daer op geschildert waaren, en zommige takken leggen in 't lichaam verborgen: Men kan 'er ook bloemtjes aan bekennen, ook wolkjes, en vogeltjes, doch daartoe word een scherp gezicht vereischt. Onder de geelachtige vind men, dewelke dropoogen en andere beelden van menschen en gedierte hebben, dewelke niet alle op te tellen zyn. Ik ben verwondert wat reden en oorzaake van deze verschillende figuuren men uit de nieuwe Wysbegeerte zoude willen voortbrengen, daar in men leert, dat meest alle zoodanige figuuren door een toevallige vermenginge van de stoffe voortkome; en 't is zeker dat een Achaat genoegzaam leert, dat het geen toevallig, maar een bestendig en vast voorgenomen werk van de natuur zy, en dat dezelve een wetende of kennende geest zy, die uit ieder stoffe weet een lichaam te maaken met zooda-

d' Achaten of Boomsteentjes, zie de plaat LV.

Word n op Suratte gevonden; van dezelve zyn veleſoorten.

Meest witachtig en doorschynende; doch met zwarte figuuren en geestige boomtjes, landschappen, menschen, dieren en meer andere gedaanten.

Redenen van den Schryver daar over, die de natuur de werkende oorzaak daar van noemt.

nige

nige figuuren, als de Schepper in 't begin ieder ſchepzels byzondere natuure toegeeigent heeft, waar van de ſchikkinge in 't byzonder van 't geſtarnte af hangt, maar haare *Zopyra* of vonkskens hier en daar in de geheele ondermaanſche waerelt verſpreidt leggen, en de ſtraalen of invloeijinge van haar ſtarren aantrekken en hegten: In alle planten, dewelke een zadelyke kracht by zich hebben, volgen deze *Zopyra* of Zaad-vonkskens altyd net zoodanige figuuren, als haar in 't begin ingedrukt zyn: Maar in de bergen by 't maaken van de Edele geſteenten, heeft de natuur wat meer vryheid om veelderhande figuuren dezelve in te drukken, ontleenende of afteikenende niet alleen natuurlyke dingen, maar ook zoodanige werken en ſchilderyen, die wy menſchen bedacht hebben, ten welker aanzien men de natuur van zoodanige bergen niet qualyk vergelyken kan by een zwangere moeder, die haar vrucht zomtyds zulke figuuren indrukt, als ze in haare bevattinge of gedachte begrepen heeft: Hier toe is zoo zeer niet nodig, dat een berg, met Achaten zwanger, zoodanige figuuren, als hy den Achaat indrukt, op gezetten tyde en in gelyke grootte en dikte hem zelven voorſtelle, om dezelve aan te zien, gelyk Jacobs ſchaapen de geſchilderde ſtokjes deden, en gelyk zommige van den Achaat voorgeeven, dat de zwangere natuur van een Achaatberg de gedaante van heide of moſch ontleenen of afzien zoude van het moſch, 't welk aan een tegenoverſtaande berg groeide; maar zy ontleent haare figuur ook van afwezende dingen, als ze maar in de natuur zienlyk zyn, als van dieren, huiſſelyke werkmiddelen en ſchilderyen, die juiſt aan den tegenoverſtaanden berg niet te vinden zyn: Dit ſpel van de natuur is zoo wonderbaar en verſcheiden, dat der menſchen oordeel en verſtand onmogelyk 't zelve ter dege konnen verſtaan, hoe zulks toegaat; immers in den Achaat bevinden wy grotere vryheid van de ſpelende natuur dan in eenig ander ſchepſel, en laat zich in geene regelen vatten; by voorbeeldt, boven in 't Hooftdeel van den Donderſteen hebben wy gezegt, dat de Martialiſche geeſt, natuurlyk præſident van den donder, den zelven ſteen voortbrengt in de gedaante van een ſlaand en quetſend werktuig: In de planten maaken de hemelſche directeurs dezelve zoodanig, dat men daar uit haare aart eenigzins bekennen mag; als de Jovialiſche geeſt maakt zyne kruiden zacht, en wolachtig; Mars de zyne brandende of doornachtig; Zon en Venus ſchoone bloemen, en zoo voorts: Maar wat zullen wy van den Achaat zeggen, dewelke zoo veelderleye gedaante vertoont van menſchen, gedierten, oogen, handen, boomen, heide, moſch, ruiters, wagens, ſtykbeugels, zadels, toomen, en zoo voorts: Welke alle onder een hoofd qualyk konnen gebragt worden, of men moeſte den zelven den veranderlyken *Jan Potage Mercurius* toeſchryven: Laat ons liever over de mogentheit der natuure ons verwonderen, en des Scheppers wysheit pryzen, dan al te wys willen zyn en te onderzoeken dingen die boven ons begryp zyn, laatende ons vergenoegen, als wy maar een weinig daar na raaden konnen.

Voorbeeld van de Donderſteenen aangebaalt.

En verder d'onmogelykheit des Schryvers om de reden daar van te konnen doorgronden.

Hun kracht en eigenſchappen ondervonden in 't uittrekken van vergift.

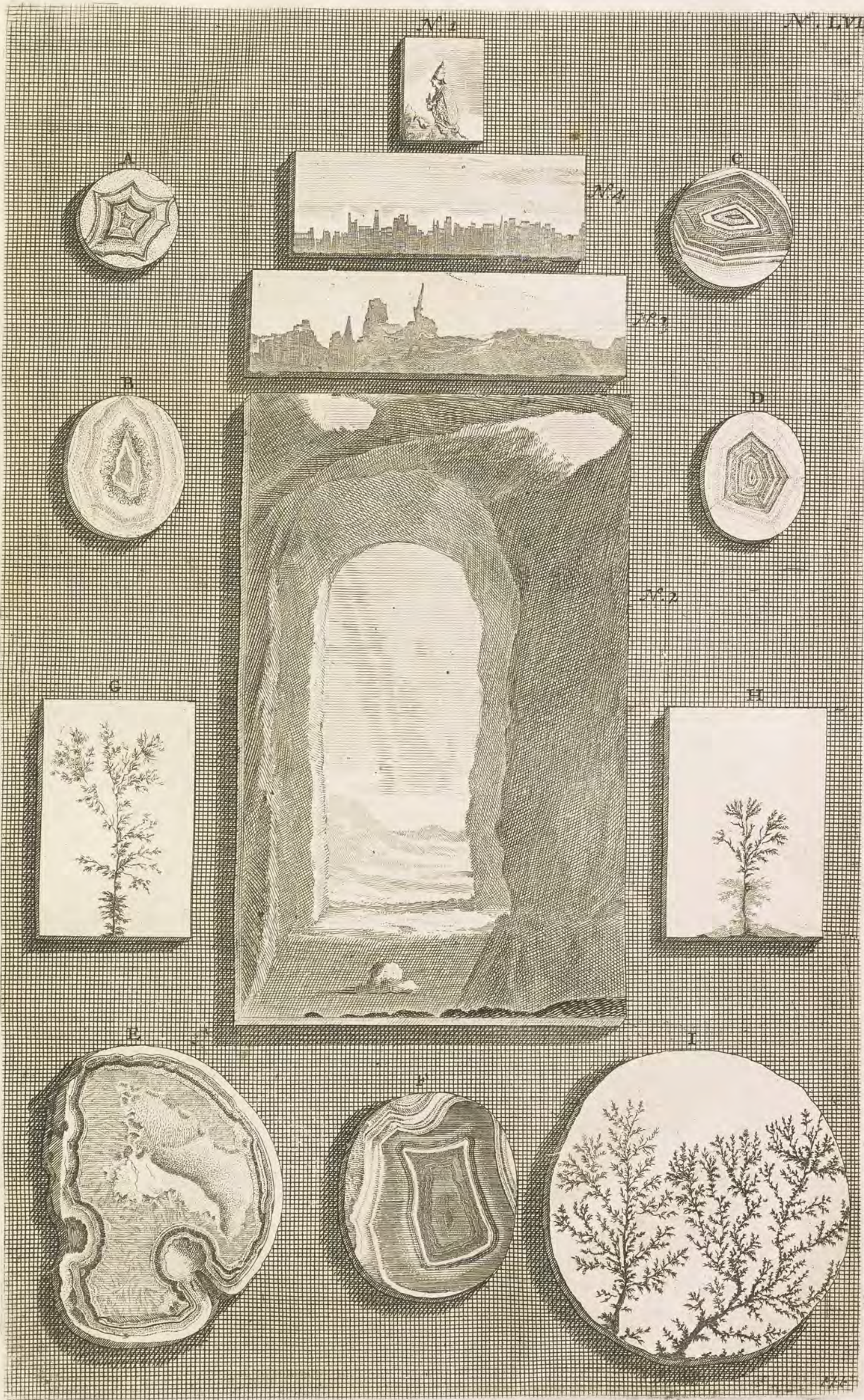
Aangaande de kracht dezes Steens, zoo bevinde ik, dat hy by de Maleijers en Javanen vry meer geacht word dan by onze Natien, inzonderheit de Boomtjes Achaten, en alle die van natuuren met eenige figuur getekent zyn: Dezen ſchryven ze de kracht toe den draagenden te bewaaren, dat hy van geen vergiftig of ſchadelyk dier gebeten of geſteken word; en ik laat my voorſtaan eenige ondervindinge daar van te hebben: Onlanks is het ook in 't werk geſtelt aan een ſlaaf, die in zyn hand geſteken was door de fenynige pylen van den viſch Pylſtaert, *Paſtinaca marina*, waar van hem den geheelen arm opſwol met grooten brand en pyn, doch een Boomtje-Achaat eerſt in water gelegt en verkoelt, en daar na op den ſteek gebonden zynde is hy geneezen.

Een andere ondervindinge.

Een ander Achaat, met roode droppen en oogen geteikent, beneemt den kalk zyne brandigheit, dat men hem zonder ſchade in den mond kan houden, 't welk alhier dikwyls in 't werk geſtelt is door een zekeren goutzmid, bezitter van dien Steen, dewelke in myn tegenwoordigheit groote klompen kalk op den Steen ſmeerde, en zonder ſchade in den mond hielde.

En waar

Uit de roode en geaderde Achaten, by den gemeenen man t'onrechte *Batoe Ceylon* ge-

N°. LVI.
N°. 1
A
C
B
D
G
H
E
F
I

genaamt, maaken de Mooren hunne *Tasibée* of Bidsnoeren, moetende altyd 99 korrels aan eenen snoer zyn, de honderste en grootste staat voor aan alleen.

d'Inlanders dien toe gebruiken.

* *De Sckryver heeft van dese Boomsteenen geene afbeeldingen gegeven, doch de Hr.* Feitema *heeft ze ons uit zyne kostelyke versameling van dergelyke steenen medegedeelt, die verbeeldt staan op de plaat* LV. *Zynde dezelve zoo groot als die daar afgetekent staan, doch voor 't meerendeel verscheiden van koleur en wonderlyk scherp getekent. Hier by voege ik noch eenige andere soorten van Boomsteenen. Zie de plaat* LVI. *by de letters* G. *en* H. *deze is een steen van koleur den olysteen gelyk, met zwart gestipte boomtjes: Als mede een andere soort, verbeeldt op dezelve plaat by letter.* I. *Deze worden gevonden in een rouwen klipsteen, daar men dien kloovende binnen in vindt: Zy zyn mede zwart op een grauwachtigen grond, doch leggen meestentyds heel verwart door een, loopen dwars en schuins, ja ook wel't onderste boven; zoodanig hoe men den steen ook klooft, men altoos heele Landschapjes daar in vindt: Deze konnen niet gesleepen noch gepolyst worden; ik heb het meer dan eenmaal bezogt, doch altoos de boomtjes verlooren. Dit stuk hier afgetekent is zoo groot van geboomte als ik oit gezien hebbe.*

XLIII. HOOFTDEEL.

Ophthalmius.

Achates, *Onyx*, en *Sardius* zyn drie steenen, die groote gemeenschap met malkanderen hebben, en maaken zomtyds een mengelmoes van een vierden steen, die men zoo wel tot een als tot de andere brengen kan: Onder andere is de *Ophthalmius* van zulken aart, doch den Achaat naastkomende, of een weinig donkerder, hebbende afbeeldzels van verscheide dieren oogen, naar dewelke hy genoemt word: By voorbeeld een Vischoogs-Achaat is buiten aan de rand licht hoornverwig, daar na een kring van donkerder koleur, en in 't midden een witten oogappel, gelyk die menschen die een paerl op de oogen hebben.

d'Ophthalmus in zyn aart beschreven.

XLIV. HOOFTDEEL.

Cepites.

Dit is ook een slach van Achates met verscheide aderen, streepen en koleuren, die zoodanig door malkander lopen, dat ze de gedaante van een tuin of van een Fortres uitmaaken; by voorbeeld: Ik heb een zulken steen in de grootte van een hoender-ei, doch aan de onderste zyde een weinig uitgeholt, gelyk de Cabeletten die men op de pistolen zet; op de bovenste of bultige zyde is hy aan de kant hoornverwig, half doorschynende gelyk Caret; ook heeft hy 6 witte aderen, waar van de buitenste en binnenste de breedste zyn met vier streepen tusschen beiden, alle paralleel lopende en uitmakende de figuur van een irregulier vyfhoekig kasteel; het binnenste plein is wat blauwachtig en in de midden een ovaal met twee bruine kringen omgeeven, en binnen in de koleur van het ander plein, afbeeldende een woonhuis; door des zelfs muur loopt een dwarse streep, dewelke een kruis en een kandelaar afbeelt, aan den eenen hoek ziet men de gedaante van een oog mede met 6 fyne witte kringen omgeeven, dewelke zich verspreiden na de punten van 't kasteel; de onderste of holle zyde is blauwachtig, daar in men noch veele bruine streepen ziet, mede bochtig en in 't rond t'zaamen lopende; hy is zoo glad dat men 'er zich in spiegelen kan, en vuurt zoo wel by nacht als andere Achaten: Hy is gevonden op *Co-*

De Cepites is mede een soort van Achaat, doch met streepen, die geestige fortressen en andere gedaantens verbeelden.

Zie de verscheide afbeeldingen op de plaat LVI. *aangewezen by de letters* A. B. C. D. E. *en* F.

romandel in een rivier: Den Inlandschen naam weet ik niet, waarom ik hem *Cepites* noeme, dat is, Tuin-steen, vermelt by *Plinius Libr.* 37. *Cap.* 10.

Deze Afbeeldinge hebben wy hier weder by gevoegt, ons mede ter hand gestelt door den voornoemden Hr. Feitema. *Waar van ik uit veele dit weinige hebbe gesocht, zoo veel 't nodig was tot dit Hooftdeel: Zie de plaat* LVI. *Die by letter* A *verbeeldt is een seshoekige fortres, rontom in zyn wallen en grachten; hy is hoog doorschynend rood: Die by letter* B. *is doorschynende oranjeverwig, doch het middelste eilandtje is wit, met een roodgestippelde strandomtrokken; doch zoo eedel en teer van tekening en koleur, dat het onmogelyk is deselve wel op koper te verbeelden. Die by letter* C. *is met een witten grond, doch niet doorschynende; de afbeelding is grauw purperachtig, doch met snellt witte streepen omtrokken. By letter* D. *is de buitenste rand doorschynend als glas; de fortres is bruin purperachtig en tusschen in helder van koleur. De afgetekenende by* E. *is de buitenste smtrek bruin doorschynende, waar na weder drie streepen verscheide van koleur zyn, verbeeldende een dyk, rontom een doorschynend doch yzachtig water, in welkers midden legt een groot Eiland, en rontom het zelve veele kleine Eilandtjes; deze zyn blaauw, purper en roodachtig van koleur: Dit stuk is zoo uitmuntend en vreemd, als my onder die soort oit is voorgekomen. De laatste van deze is verbeeldt by letter* F. *zynde wit en blauwachtig, doch weinig doorschynende. Dus verre hebben wy eenige verbeeldt, die tot dit Hooftdeel behooren, en om te vertoonen, hoe wonderlyk de natuur in de steenen speelt, zoo konnen wy niet voorbygaan eenige dergelyke op de zelve plaat te vertoonen; by* N°. 1. *is een soort van Ægyptisch marmer of Achaat, bont en verscheide van koleur, waar in men de gedaante van een biddenden Paus ziet in zyn gedaante en verwen, zoo als hier afgebeeldt staat, doch de lucht is wat geplekter en meer gevlakt: Dit hebbe ik gevonden onder veele soorten van steenen, die buiten Romen uit een oude tempel van het muur bekleedzel zyn gebroken.* N°. 2. *is een Duitsche Achaat-steen, waar op men in zyn volkomen koleur ziet een onderaardsche rots, en door dezelve eenige bergen in 't verschiet, hebbende boven in 't verwulfzel twee doorgebrookene gaten, door welkers eene een straalend licht komt vallen: Hier nevens worden noch vertoont twee uitmuntende stukken van de zoo genaamde Ferraarsche Natuursteenen aangewezen by* N°. 3. *en* 4. *onder veele die ik bezitte, zyn deze wel de netste en beste; zy komen veel uit Italien en worden gebruikt tot voorstukken van Cabinetten: Het is ongelooflyk voor die dezelve noit beschouwt hebben; men ziet'er in Woestenyen, bergen, stroomen, vervalle gebouwen, steeden, gewolkte luchten, en andere zeldzaame gezichten, en hoe dun men die ook door de konst van een zaagt en polyst, zoo behoud men egter de gedaante, doch met eenige verandering, na dat de gekoleurde stoffe van dezelve loopt.*

XLV. HOOFTDEEL.

Proef der Edelgesteenten.

Ondervindinge van den Schryver om de natuurlyke steenen van de valsche te kennen.

IK hebbe by geval en uit eigen ondervindinge gevonden een zeker proef, waar door men allerhande Edelgesteenten, zoo ze maar een weinig doorschynende zyn, van de valsche en uit glas gemaakte onderscheiden kan, welk konststukje ik noch by geen Autheur gelesen hebbe, en waar uit ik deze grondregel maake: Alle natuurlyke Edelgesteenten, die uit bergen komen en geheel of maar ten deele doorschynende zyn, moeten by nacht of in 't donker gehouden vuuren, dat is, een helderen schyn of ten minsten een vonksken van zich geven, als ze met een ander diergelyken steen tegen malkander geslagen worden. Dit doet geen glas, geen *Mestica* uyt eenig gedierte of plante die niet doorschynende syn, nog geen donker en weeke steen al is hy natuurlyk? dit vuurtje of glans is nochtans verscheiden, in d' een minder in d' ander meer, uit d' een moeijelyker te haalen dan uyt d' ander, waar van ik de volgende ondervindingen aangetekent hebbe.

Eerste opmerking omtrent den

De Diamant, Robyn en Saphyr, vuuren weinig en bezwaarlyk, te weten de Diamant heeft een klein doch scherp blixemend vonksken, waar door ik geenzins versta een

een uitvaarend vonksken, maar een klein lichtje of glans, het welk in den ſteen gezien word: Deze drie zynde harde en gladde ſteenen moeten met hun gelyke geſlagen worden, ook wat hard tegen zoodaanige hoeken, daar ze minſt geſchonden konnen worden. Men moet geen Punt-Diamant tegen malkander ſlaan, want die zouden malkanderen kraſſen: maar plat geſlepen en *Fuſetre* kan men zien vuuren, als men ze ſterk tegen malkander vryft, niet met de punt maar met de kant aan de zyde of aan het laveur. De robyn geeft een rood en de Saphyr een blauw vonksken of vuurtje. De Smaragd ten Element-ſteen heb ik niet durven toetſen om datze te week zyn.

Diamant Robynen Saphyr.

Achaat, Kryſtal en alle Kryſtalachtige half klaare en witte keiſteenen, dewelke in menigte in Amboina gevonden worden, vuuren op 't aldermeeſt, dat by na de geheele ſteen daar van ſchynt, zoo wel met hun gelyke als met andere geſlagen; ja de Kryſtal zoo ligt, dat ze vuuren als men ze maar tegen malkander laat vallen of ſlegts zacht ſtrykt. De Achaat geeft ook aanſtekende vonken van zich, zoo dat men ze tot vuurſteenen, tot vuurroers en ſnaphaanen gebruiken kan; derhalven heb ik boven gezegt, dat de Achaat en vuurſteen groote gemeenſchap met malkanderen hebben, dat het ſchynt de moeder van Achaat niet anders dan een halve vuurſteen te zyn, immers zoo als ze my van *Suratte* toegezonden zyn.

2de Opmerking van d'Achaaten en Kryſtallen.

Alle *Meſtica*, zoo uit gedierten als uit planten die niet doorſchynende zyn, vuuren niet. Als gy dan een zulk ſteentje krygt, hoe mooi en gelyk het den waaren ſteen ook mag zyn, 't welk geenzins vuurt, moet gy voor een *Meſtica* houden, evenwel die klaare ſteenen, dewelke my voor *Meſtica Ular* of Slangeſteen verkocht zyn, vuuren ook doch zoo veel niet als de Kryſtal.

3de Aanmerking van de Meſtica.

Stukken van glas tegen een klaaren keiſteen geſlagen vuuren wel doch zeer weinig, en zoo gy wel oplet zoo komen de vonkskens meer van den keiſteen dan van 't glas; men moet dan door oeffening leeren kennen het onderſcheit tuſſchen het vuur van 't glas en natuurlyke ſteenen.

4de Aanmerking van 't Glas.

De *Cochlites* of *Cochlea ſaxa* vuurt niet, immers aan de platte kanten, hoewel hy half doorſchynend is en zoo hard als een Keiſteen.

De 5de van de Cochlites.

Alle blauwe en grauwe Toetſteenen hard geſlagen vuuren een weinig, maar de zwarte ganſch niet.

De 6de van de Koraalſteenen.

Alle verſteende Koraalſteenen, en het witte *Kalbahaar*, dat geſtreept is, vuuren een weinig; maar het witte gladde *Kalbahaar* ganſch niet.

De 7de van de Koraalſteenen

De witte *Enorchus* is een roſſe Keiſteen op *Boero* gevonden; deze vuurt ook.

*De 8ſte van d'E*norchus.

XLVI. HOOFTDEEL.

Meſtica *in 't gemeen.*

MEſtica of *Moſtica* word in 't Maleitſch genaamt ieder ſteentje, 't welk men buiten gewoonte der natuur in eene plante, hout of andere ſteenen vind, voortgebragt in dezelve, niet uit eene bedorve ſtoffe en de dieren laſtig vallende maar uit zuiver overtolligheit van goet voetſel, daar in een ſteenachtig zap is aangetrokken uit het uitwendige voetſel. Hier onder dan worden geenzins verſtaan zoodanige ſteenen, die by geval in de dieren of planten komen of die eenig gebrek dezelve aanbrengen, gelyk alle ſteenen in de maage, *Urin*, en galblaazen, nieren, darmen, enz. zelfs niet de *Bezoar*, varkenſteen, geenzins de ſteenen die eenig dier inzwelgt, gelyk de Kaiman en hertebeeſt doen: Maar *Meſtica* moet een hard ſteentje zyn, glad, zelden of niet doorſchynende, voortgebragt in plaatzen daar ze de natuur zelf niet maakt, als in 't vleeſch, herzenen, vet, en aan de beenderen der dieren, in 't zuivere hout en in de vruchten van zommige planten. Deze ſteentjes

Wat de Meſticæ *zyn.*

Waar die voortkomen.

Zyn by d' Indianen hoog geacht. worden by alle de Indianen in vry groter waarde gehouden dan by onze natie, hoewel ze van geen byzondere moijigheit zyn, om dat ze dezelve toeſchryven veele verborgene krachten, die meeſt in een waangeloof en inbeeldinge beſtaan. In 't gemeen *Hun by geloof van dezelve.* worden hun de krachten toegeſchreven van den dragenden gelukkig te maaken of in den oorlog of in de koopmanſchap of in eenig andere hanteering, na dat het dier of plante is daar ze van genomen zyn, hierom plegen zy dezelve zoo veel by malkander te zoeken als ze krygen konnen en in een gordel om 't lyf te dragen, zoodanig dat de ſteenen zoo dicht op het bloote vleeſch liggen, dat ze zomtyds met het vel overtrokken en daar in genezen worden; dit doen inzonderheit dewelke hun in den oorlog vaſt en onquetsbaar willen maaken, het welk de Maleijers *Cabbal* noemen, hebbende miſſchien zulken konſtje van de Joden geleert, die door hunne *Cabala* zulk vaſt maaken en andere wondere dingen beloven. Het is waar en men vertelt onder den gemeenen man veele raare voorvallen, dat 'er menſchen gezien zyn, die met geenderleije wapenen hebben konnen gedoodt worden, tot dat men hun een of meer diergelyke ſteentjes uit het lyf gesneden heeft, daar ze dezelve ingedrukt hadden; diergelyke gecabalizeerde menſchen zyn ons volk in d' oorlogen voorgekomen, en de zaak is van geloofwaardige officieren in der daat aldus bevonden, zoo dat het my niet luſt de zelve tegen *Door den Schryver tegengeſprooken.* te ſpreken: Maar een ieder gezond Chriſten weet wel, dat zulke krachten geenzins natuurlyk van een ſteen of hout, maar gemeenlyk door duivelery by de kinderen des ongeloofs (zy mogen Mooren of Naam-Chriſtenen zyn,) konnen voortgebragt worden: Derhalven als wy in 't vervolg van eenige *Meſticæ* dergelyke dingen ſchryven, geſchied geenzins dat men ſtraks geloof daar aan ſtellen zal, maar alleen om te toonen wat de Inlanders daar van verhaalen, en waarom zulke by ons ongeachte ſteenen by deze natie in zoo groote waarde komen; daar het doch allegaar beſtaat in de inbeeldinge en ſinnelykheit van zommige menſchen.

Waar van by d' Europeanen niet vry kent. Zeker wy Europeanen behoeven de Inlanders niet uit te lacchen, want wy zyn aan dat euwel zomtyds mede ziek: Hoe is anders in vorige tyden de Bezoar in zulke achtinge gekomen en nu zoo veracht geworden; daarentegen is hedendaags de leelyke Varkenſteen tot zulken hoogen prys geſteigert, dat men meer goet gout daar voor geeft als hy groot is, als om dat men zich ingebeeld heeft veel grootere krachten daar in te ſteeken dan ze in der daad hebben.

De proef van dezelve tegengeſprooken. Om nu de *Meſticæ* van andere ſteenen, die 't zelve fatzoen en koleur hebben te onderſcheiden, hebben ze veele proefjes bedagt, die doch alle niet vaſt gaan; inzonderheit ſtellen zy tot een generale proeve, dat een *Meſtica* in ſcherpen azyn of zuur Limoenzap gelegt koken moet, dat is, kleine bobbeltjes rondom zich opwerpen, dit is wel in de meeſte waar, echter houd ik die proeve niet voor goet, om dat de mooiſte ſteentjes daar door bederven, en haaren glans verliezen: Men doet dan beter dat *Die ganſch onzeker is.* men naukeurig kennen leert de gedaante, koleur, ſtreepen en inzonderheit de plaats, daar eenig *Meſtica* gevonden is met eenig eigenſchap, als wy by ieder in 't byzonder zeggen zullen. Door 't vuuren by nacht kan men ze niet toetſen, dewyl geen donker *Meſtica* zulks doet, behalven weinige en half doorſchynende, gelyk in 't vervolg op zyn plaats zal aangetekent worden.

Alle *Meſticæ* te beſchryven is myn voornemen niet, maar alleen die my voorgekomen zyn, en voor eerſt zoodanige die in menſchen en gedierten groeijen en dan vervolgens die in houte planten en andere ſteenen gevonden worden: Waar by inzonderheit aan te merken ſtaat, dat de *Meſticæ* op geen land overvloediger gevonden worden, *De zelve vallen meeſt op Makkasſar en Celebes.* dan op het land van *Makkaſſar*, op het geheele Eiland *Celebes* en de naaſt rondom gelegene Eilanden, zynde zulks buiten twyffel een eigene natuur van die landen, dat in de dieren en planten meer ſteenzap uit haar voetzel aangetrokken word dan op andere plaatzen. De *Meſticæ* in 't gemeen word ook die eigenſchap toegeſchreven, dat ze by niemant gelukkiger zyn dan by den vinder, of die ze van den zelven geſchonken gekregen heeft, maar by geen koper: zoo willen ook de Mooren, dat ze door hun-

hunne Papen eerst moeten belezen zyn, en dan op ieder vrydag met eenig goet reukwerk berookt worden.

Onder de *Mesticæ* worden mede gerekent eenige andere steentjes, dewelke niet op de voorschreve manier in dieren, houten of planten maar buiten gewoonte in andere steenen van een ander substantie gevonden worden.

XLVII. HOOFTDEEL.

Encardia humana. Muttiara manusia.

OM van de *Mesticæ* te beginnen, dewelke in de dieren groeijen, zoo komt ten eersten voor de Menschen-steen, *Encardia humana*, in 't Maleitsch *Muttiara* of *Mestica manusia* genaamt; waar van ik 'er maar twee gezien hebbe: De eerste naar 't zeggen van den verkoper gegroeit in 't herte van een mensch, zynde geweest een Javaansche Paap, ik weet niet om wat oorzaake door die van *Tombomco* doot geslagen, en wiens hert omtrent des zelfs spits deze steen gevonden is: Hy was in de grootte en gedaante van een oude en geschilde *Pinang*, dat is, als d'onderste en stompe spitse van een hert; aan de bovenste zyde platachtig; van koleur zwart; aan de platte zyde zwarter; aan de spitse wat naar den grauwen trekkende, rondom met heel kleine gaatjes als of hy met spelden gesprikkelt was: Omtrent de spits zag men veele en pas kennelyke streepen slangswyze rondom loopende, doch bogtig en geene kringen maakende: Voorts zeer hard, zwart en altyd kouder dan andere steenen; indien hy de voorschreve gaatjes en streepen niet hadde, die de zwarte koleur en gladdigheit verminderen, men zoude hem voor een toetsteen aanzien, want hy ook de metalen toetste. De Inlanders zeggen dat hy gelukkig zy in den oorlog te draagen, de menschen stout, listig en anderer Luiden voornemen ligt bekent maakt. *De Encardia humana in 't hert van een Javaansche Paap gevonden.* *Hun koleur en gedaante beschreven.*

Een ander Menschen-steen, doch niet bekent in wat deel des menschen hy gezeten hadde, is kleinder, in de grootte van een Amarelle kersse, niet herformig, maar onordentlyke rond, hart, zwaar, nog kouder dan de voornoemde, donkerrood en wat ros, vol merkelyke gaatjes, van buiten ruig en wat korlig zonder streepen, maar aan de platte zyde met builen, als of 'er stukjes uitgesprongen waaren. Hy is my van *Makkasser* gezonden met den naam van Menschen-steen, doch ik hebbe den Eigenaar niet spreeken noch vraagen konnen, hoe en in wat mensch hy gevonden zy. *Een andere soort.*

Plinius Lib. 37. *Cap.* 10. heeft driederlye steenen, die hy *Encardia* en *Cardisce* noemt: De 1ste vertoont een zwart hert, afgetekent op een veld van een ander koleur; De 2de een dusdaanig groen hert: De 3de vertoont een zwart hert, maar is aan zyne andere deelen wit. Het kan wel zyn dat ze alle drie soorten zyn van *Achates* of *Onyx*; evenwel hebben wy onzen *Mestica Manusia* den zelven naam willen geven, dewyl *Encardia* in 't Grieksch te kennen geeft een steen die in 't hart gevonden is, en den naam van *Cardisce* hebben wy boven in het II. Boek 't XXVIII. Hoofdeel aan een hartformig schulpje gegeeven. *Plinius aangehaalt.*

Nota: Steenen, die men in blaazen, nieren en gal van menschen vindt, worden onder de *Mesticæ* niet gereekent.

XLVIII. HOOFTDEEL.

Steatites.

De Steatites.

Waar die groeijen.

STeatites is een witte steen den Albast of Calappus-steen gelyk, doch zonder vaste figuur, in de gedaante van een klontje vet, gelyk *Plinius* van zyn *Steatites* ook zegt: En deze word gevonden in het vet van zommige sterke en vette Indianen in 't hooft, in de nek en in de heupe, daar hy zonder pyn of beletsel van den mensch groeit: hy is zoo hard en glad, dat men qualyk iets daar van schrabben kan, gansch niet doorschynende, zomtyds enkeld, zomtyds uit twee en meer klompjes t' zaamen gezet, diergelyke ik maar een gezien hebbe. De Indiaansche Koningen hebben zekere tekenen of liever gissingen, waar uit zy vermoeden dat zulken steen in een mensch steke, wanneer zy dan om geringe oorzaaken zoodanige menschen zullen dooden om dien steen uit hun lyf te krygen, zoo weinig achten zy het leven van een mensch. Zy dragen hem om listig en verstandig te worden.

Waar toe die gebruikt worden.

XLIX. HOOFTDEEL.

Tigrites. *Tygersteen*, Mestica matsjang.

De Tygersteen, waar gevonden,

DE Tygersteen is gevonden op *Sumatra* in 't hooft van een Tyger omtrent de herssenen, in de grootte van een ronde pruim, niet volkomen rond, maar een weinig hoekig, en hier en daar met een gaatje als of 'er zand in gesteken had en uitgevallen was, zoo hard als een keisteen, grauwachtig van koleur doch vol rosse plekken, eenige figuuren verbeeldende: Men konde daar uit beschouwen de hoofden van menschen, paerden en andere dieren, dewelke misschien deze Moordenaar in zyn leven verscheurt hadde, en welke afbeeldzels de phantazie zyn herssenen en dien steen ingedrukt hadde. Zeker Heer, van den welken ik dien steen hadde, en hem zelf gezien hadde uit het hooft van den Tyger haalen, verklaarde dat het een zeer grote en verwoede Tyger was geweest, die met veele slagen en wonde qualyk konde gedoodt woreen: De Indianen wilden den steen straks verbergen om tot hun gewoonlyk bygeloof te gebruiken, gelyk boven in 't XLIV. Hooftdeel gezegt is, doch zyn gezag en achtbaarheit bragt te weeg, dat zy hem den zelven geven moesten: Hy is in 't jaar 1682. gezonden aan zyn Hoogheit den groo-ten Hertog van *Toscanen*.

en aan wien vereert is.

Een ander soort uit een Renoster.

Een ander diergelyke Steen is eertyts gevonden in de herssenen van een *Renoster* op *Java*, den welken zie beschreven in de werken van *Jacobus Bontius Lib... Cap.* in 't Maleitsch *Mestica abbadac* genaamt. Deze is by de Maleijers in groote waarde, dewyl ze van den zelven een weinigje in water gewreeven inneemen tegens de veranderde koorts om dezelve door 't sweeten te verdryven. Zoo heeft men ook in 't jaar 1656. op *Jambi* in de herssenen van een Oliphant twee *Mesticæ* gevonden, het eene wit het ander zwart: Hy was gedoodt van een Yzervarken, 't welk hem zyne pylen in de ooren schoot als hy het zelve wilde doot trappen.

Een 3de uit een Oliphant.

Een ander Renostersteen wierde gevonden in 't jaar 1672. op *Batavia* zoo lang als een lid van een pink, eivormig, met het spitse eind in de herspan stekende, met het dikkere in de herssenen uitpuilende zeer hard en grauw van koleur: Naar 't verhalen van andere ooggetuigen waaren de beelden op den voorschreven Tygersteen veel duidelyker

lyker en noch meer te zien en te bekennen, als men hem des avonds by een kaers beschoude.

Op *Manipa* in de herssenen van een wild koebeestis een steen gevonden in de groote van een musquet-kogel, bruinachtig en half doorschynende: Hy liet geen hoen van den ryst eeten daar hy bylag. *Een 4de uit een wild koebeest.*

L. HOOFTDEEL.

Aprites. Mestica babi.

APrites is een steen in de groote van een baskogel, die maar een pont weegt, ten naasten by rond met een klein gaatje aan (het eind) de eene zyde, wit als yvoor, zonder plekken, niet doorschynde, wat harder dan albast, doch liet zich schrappen, en als men daar aan flikte wat brak van smaak byna als spek. *d'Aprites zyn gedaante, waar hy groeit.* Hy was gevonden in 't hoofd en in de herssenen van een wild varken voor lange jaaren op *Loehoe*, eertyts de hooftplaats van klein *Keram*: Dit is een klein slach van wilde Varkens, hard van vleesch en leven, zoo dat, als de vinder verklaarde, men het zelve Varken niet dooden ja niet eens quetsen konde, tot dat men het van achteren met een spits yzer doorstak; deze Varkens lopen des nachts gemeenlyk op strant, daar ze de kleine mosselen opknappen, en daar men ze aan 't kraaken hooren kan, en worden daarom van onze Jagers, Strandjutten genaamt: Deze voorschreven steen is in het zelve geslacht nu al 3 of 4 maal overgeërft en geschonken met die ingebeelde kracht, dat hy veelderleije droomen zoude maaken, (het welk geen wonder is, want hy komt van een slaperig beest) inzonderheit als men eenig gewigtig voornemen heeft, zoo soude deze Steen de goede of quade uitkomst door eenen droom openbaaren: dog de laatste eigenaar heeft hem aan my overgegeven by dusdanige gelegenheit; hy was om eenige fouten in de ketenen geklonken, gelyk hy my in 't jaar 1660. als ik het gezag over de kust *Hitoë* kreeg ook geketent overgelevert wierde; hy dede den steen groote eer aan, hem neerstig in kattoen bewaarende, alle vrydagen berookende en hem 's nagts onder het hooft leggende om te zien of en wanneer hy uit de ketenen zoude geraaken; doch hy wilde hem niets openbaren, 't welk mede geen wonder was, want hy quam van een dom beest, het welk zyn leven niet in gevankenisse, maar meer in vryheit toebrengt: Doe wierde hy quaat op den steen en gaf hem aan my over, zeggende gemerkt te hebben, dat hy hem en zyn geslachte niet meer dienen wilde, gelyk hy wel eertyts gedaan hadde: Ik zeide laat u dit niet vreemt dunken, dat de steen u zynde een Moor niet dienen wil, daar u voorouders heidenen zyn geweest, die de varkens wel lyden mogen, gelyk wy Christenen ook doen: Ik zal u betoonen dat de steen nu by my goede krachten zal hebben, en wel wetende, dat hy om een geringe oorzaak in de ketenen geraakt was, maakte ik hem uit dezelve los; waar op ieder van ons wel vergenoegt ik met den steen en hy met zyne vryheit naar huis keerde. *En waar toe die gebruikt word.* *Verhaal daar van, en bygeloof der Indianen.* De Steen is in 't jaar 1682. aan meergemelde Hoogheit van *Toscano* gezonden, zynde in de 22 jaaren by my niets verandert, behalven dat ik hem zomtyts met zeep gewasschen hebbe, wanneer hy wat geelachtig begon te worden: *De zelve aan den groot Hertog vereert.* De voornoemde eigenaar hadde hem van zyn bestevader, gewezen Orangkay van *Saluki* geërft, zynde zy alle gelukkig in den oorlog geweest, die hem aan 't lyf droegen, wanneer ze op een tocht gingen. Doe ik hem kreeg hadde hy eenige plekken als sproeiten, die namaals afgingen als hy in zeepwater gewasschen wierde, met een mes geschrapt zynde, blonk hy van binnen als Candyzuiker, maar vuurde by nacht niet. De voorschreven eigenaar hadde noch een kleinen hoekigen steen gehad, gevonden in het geraamte van een dode slang, doch *Een an-*

van

die in 't geraamte van een Dondeslang gevonden. van zelfs in stukken gesprongen, eer hy in de ketenen geklonken wierde, en de stukken daarna door hem uit mismoedigheit weggesmeten, te meer dewyl hem de *Genius* des voorschreve varkensteens naar ouder gewoonte in de gedaante van een man in den droom niet meer verschynen en geen uitkomst openbaren wilde, daarom hy zich dien ook quyt maakte. Op mynen tweeden trouwdag heeft een van de aanzittende gasten in een tam varkenshooft, digt onder 't oog een steentje gevonde in de grootte van een erwette, niet recht rond, eerst wit, daar na allenkskens grauwachtig wordende; deze was zoo hard niet als de voorgaande. *Een diergelyke in een tam varken gevonden.*

LI. HOOFTDEEL.

Pilæ Porcorum. *Varkens Bollen.*

De Pila Porcorum *beschreven, zie die afgebeeldt op de plaat* LVII. *wat deselve zyn, of hoe die groeijen is onzeker.*

DEwyl wy nu aan 't verhaal der Varkens geraakt zyn, zoo moeten wy noch meer dingen aanhaalen, dewelke zeldzaam in dezelve zyn; in de magen van de voorschreve Strandjutten of kleine wilde Varkens op het Land *Hoehamohel* vind men dikwyls 2, 3 en 4 ballen omtrent een vuist groot of minder, zommige vierkant, zommige rond als een kogel, van buiten zyn ze vaalgrauw gelyk de grauwe hoeden, zommige ook bruin, ruig als een vilt, daar aan men de haairtjes klaarlyk bekennen kan, ligt en taai van substantie; als men ze doorkapt zoo ziet men niets dan diergelyke haairen, in de midden hard, roodachtig doch noch al van haairen gemaakt, zoo digt en vast dat de geheele bal niet dan een enkel vilt schynt te zyn. Zy hebben geen zonderlyke smaak en de haairtjes iemand op de huid komende verwekken een klein jeuken: De Jagers hebben my tot noch toe niet konnen zeggen, waar uit deze ballen groeijen, weetende geene vruchten in 't bosch doch geen ander kost die de Varkens eeten, waar aan diergelyke haairtjes staan; het is ook te verwonderen, dat zomtyds 4 diergelyke groote ballen, in eene mage van van zulke kleine Varkens gevonden worden, en de Jagers hebben nooit gemerkt, dat zoodanig varkenvleesch slimmer zy van smaak. Daarentegen heeft men in de magen van zommige koebeesten diergelyke ballen gevonden, van buiten gladder dan de voorige, zwartgroen en voozer, van binnen mede haairig doch niet viltig, maar als van slym 't zamen gebakken: maar deze koebeesten waren lange te voren niet gezond geweest, quynende en uitteerende tot dat ze stierven. Diergelyke ballen beschrift *Doctor Piso Lib. 5. Cap. 25. Histor. Brasil.* gevonden te worden in de Brasilische koebeesten, die hy *Tophos Pilosos Jumentorum* noemt: Deze koebeesten gaan langen tyd kuchende en quynende tot dat ze sterven, gelyk de bokke, die den Bezoar hebben; dezelve ballen zyn gansch haairig, van buiten met een zwartachtige harde en gladde huid omgeven: Hy oordeelt dat ze komen als de koebeesten op haar vel jeuken gevoelen, het welk zy met byten in de huid verdryven, willende eenige haairtjes uitrukken en inzwelgen, die dan onverdoulyk in de mage zittende met de voorschreve slymerige huid omgeven worden. Als dit in de Brasilische koebeesten plaats heeft, zoo kan ik niet weeten, hoe het in de wilde Varkens zyn kan, welkers ballen buiten lichtgrauw en ruig, binnen van rosse haairtjes gemaakt schynen, daar de Varkens hier te lande allegaar zwarte haairen hebben.

Worden ook in de magen der koebeesten, gevonden.

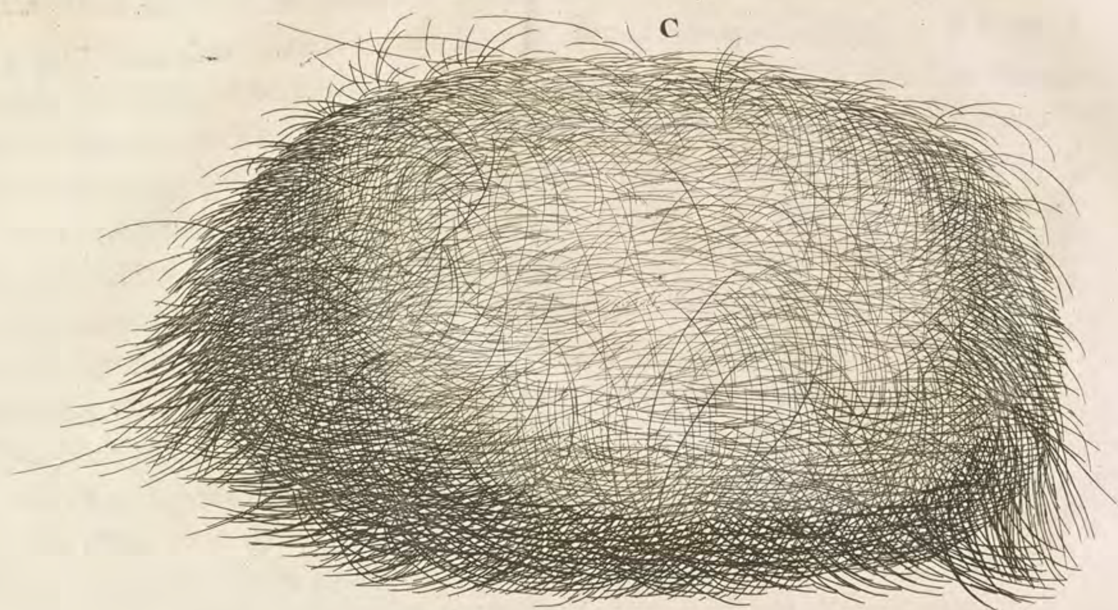
Piso *aangehaalt.*

Zyn gevoelen daar over.

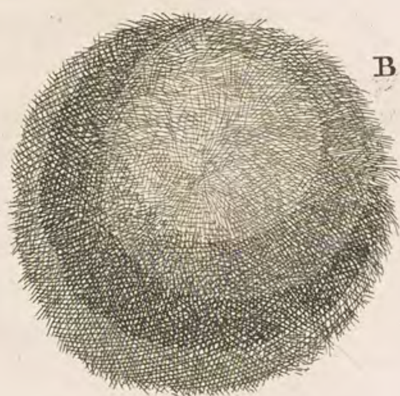
Wat gebruik die hebben.

Het gebruik van de Brasilische *Tophus* is gewreeven en ingenomen tegens een langdurige *dysentheria*, van buiten als haazen haairen opgelegt, stillet het bloeden der neuzen, 't welk *Piso* zegt bevonden te zyn. De Amboinsche Varkensteenen worden gebrandt, en men laat de Jagthonden daar aan rieken om gretig op het wild te worden.

Om-

C

A

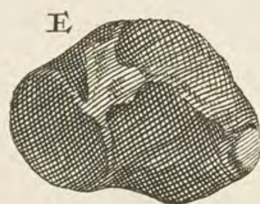

B

I

H

G

E

D

H

N°. 1

F

G

Waar die meer gevonden worden.

Omtrent de ſtad *Tuncham* in het Landſchap *Xantung* en voornamentlyk in 't gewest van de vierde Hooftſtad *Cingchieu* omtrent 20 mylen naar 't Ooſten van *Tuncham* gelegen, worde, zoo ons de Tolk uit het zeggen der Inwoonders verhaalde, een ſteen in de maag der koeijen gevonden, dien de Sinezen *Nieuhoang* noemen, 't welk op 't Neêrduitſch zoo veel is als 't geel der koeijen, want *Nieu* is een koe, en *hoang* zoo veel als geel gezegt; deze ſteen is van verſcheide grootte en dikwyls niet veel kleinder dan een ei van een gans, uiterlyk ſchynt hy uit een zachte keyachtige ſtoffe te beſtaan, uitgezeit dat hy gemeenlyk geel van koleur valt, invoegen hy veel zachter en weeker als de Bezoar is, daar voor of ten minſten voor een ſoort van den Bezoar zommige dezen ſteen willen gehouden hebben; De Sineſche Geneesmeeſters pryzen dezen ſteen hemel hoog en wenden groote neerſtigheit aan om dezen te bekomen. De Sinezen ſchryven, dat deze ſteen zeer kout van aart is, en zonderlinge kracht by zich heeft om alle zinkingen te genezen, en te verdryven: Het ſtof van dezen ſteen in ziedend water geworpen doet dezelve naar 't zeggen der Sinezen terſtont ſtillen, en indien op 't zelve een weinig kout waters gegoten word, zoo komt 'er een rookachtige damp uittrekken.

Waar toe de Chinezen dien gebruiken.

Een gelyke ſoort.

Een diergelyke bal is op *Honimoa* in een koebeeſt gevonden, in de grootte van een Sineſchen appel, buiten zwart als pik, binnen vol groffe en ſteekelige hairen, meeſt van *Gomoetoe*: Den welken ik giſſe voortgebragt te zyn, dewyl de koebeeſten de jonge bladeren van den Saguweersboom gaerne eeten, als mede de *Ela* of zemelen van Zagoëmeel, daar zy dan buiten twyffel veele hairen van *Gomoetoe* mede inſlokken, die zich dan in de maagen zetten en t' zamenrollen, en dagelyks met nieuwe ſlym omgeven worden.

Des Schryvers gevoelen daar van.

Bokke-ſteen in een Bokkenblaas gevonden.

In een ouden Poolſchen Bok tot *Cracau* is in zynen blaas gevonden een ſteen, in de grootte van een walnoot, uit den ronden wat gedrukt, zeer hard als een Keiſteen met eenige kuiltjes, van verwe uit den grauwen en witten gemengt, zoo zwaar als een gemeene ſteen; men koſte hem ligt ſchrabben met een mes tot grof zand, in water gelegt had hy bobbelen of blaasjes rontom zich.

Hier ontbreeken weder d' afbeeldingen van den Schryver, doch de Hr. ***Doct.*** d'Aquet *heeft uyt zyn ſchatkamer ons eenige toegeſonden: Zie dezelve op de plaat* LVII. *by letter* A. *deſe is zyn Eed. toegekomen van Amboina, is omtrokken met een kaſtanjebruine korſt, doch brokkelig en afgeſchilfert, inwindig fyn hairachtig, doch vaſt in een geſlooten. Die by letter* B. *is een andere ſoort, doch ſonder korſt en veel voozer van hair deelen: Zyn Eed. noemt die* Pila marina. *Hier by is noch een derde verbeelt by letter.* C. *deſe is, alſoo zyn Eed. my bericht heeft, hier te lande uit de maag van een tam varken geſneden: Men vind ook veeltyds deſelve in de maage of penzen van koebeeſten: waar van ik eenige bezitte, doch verſcheiden van koleur en maakzel, ſommige zyn fyn van hair en dicht in een geſlooten, andere met een gladde korſt omtoogen: Onlangs is my een van Koppenhaven toegeſonden, met lange hairen, hebbende de koleur van een grys konynen bont, doch inwendig heel vaſt en hard.*

LII. HOOFTDEEL.

Hyſtricites. Pedra de Porco.

De Pedra de Porco *beſchreven, van welke verſcheide ſoorten zyn.*

Onder den naam van Varkenſteen worden verſcheide getoont in ſubſtantie en kracht van malkander verſchillende, gelyk ze ook niet van een dier komen: Alle zulke medecynale ſteenen, die men wryven en innemen kan, worden niet onder de *Meſticæ* gerekent, maar van de Maleijers eigentlyk *Culiga* genaamt. De opregte Varkenſteen komt uit de galle van een Yzervarken, in 't Latyn, *Hyſtrix* genaamt, en hiet daarom in 't Latyn, *Hyſtricites*, in 't Portu-

 geeſch,

geefch, *Pedra de Porco d' Espinha*, Maleitsch, *Culiga Landa*: Deze is klein, niet grooter dan een musquetkogel, ros, glad als Spaansche zeep, byzonder als men hem nat maakt, op het minste aanraken de tonge zyn bitterheit meedeelende, hy is weinig te vinden en zeer dier, want de waarde dezes steens is hedendaags zo hoog geklommen, dat men het stuk van 60 tot 100 Ryksdaalders verkoopt: Van zyne krachten hebben andere genoegzaam geschreven; zyn gemeene proef is, dat hy in water gelegt het zelve terstont bitter maakt ingenomen het zweet uitdryft en daar door den brand van de koortse bluft. De Sinezen noemen hem *Ho-tischoo*, dat is, wilde Varkensteen, verstaande misschien daar onder mede de Yzevarkens, gelyk wy in 't gemeen ook doen. Zy hebben noch een ander proef, nemende den steen in de handt en houden hem besloten, tot dat hy warm word, dan zuigen ze op den arm en zoo ze eenige bitterheit proeven, zoo houden ze hem voor goet. De onze hebben dit nagedaan, maar het schynt dat onze tongen tedik zyn, of dat deze proef niet altyt vast gaat. De beste worden omtrent *Malakka* gevonden, en tegen over op *Sumatra* in de stad *Bancalis*; op de Kust *Coromandel*, op *Ceilon* en andere plaatzen vind men ook wel Yzervarkens, maar die hebben geenen steen, of die ze hebben zyn de beste niet.

Zyn waarde. *Zyn zweet dryvende.* *Hun proef.* *Waar de beste gevonden worden.*

De gemeene Varkensteen ook *Pedra de Porco* genaamt, in 't Maleitsch, *Mestica de Scho*, doch beter *Mestica babi*, zegt men te groeijen in de maage van wilde Varkens: Deze vallen op *Sucutana* en in het Landschap *Tampas*, daar ze de wilde berglieden aan de strandwoonders brengen, naar hun zeggen uit eenige wilde Varkens gehaalt. Deze zyn grooter dan de voorschrevene, ligter en zoo ros niet, maar vaal als een half gebakken steen, zoo glad niet, en moeten wel 6 uuren in 't water leggen, eer het bitter word; zy hebben dikwyls een viltig aanwas, gelyk de *Pilæ Porcorum* in 't voorgaande Hoofdeel, daarom wy in 't eerste meenden, dat wy den regten *Pedra de Porco* gevonden hadden, doch geene bitterheit daar aan proevende, hielden ze 't voor een ondeugend goet. Ik hebbe 6 diergelyke steenen gezien, door de Portugezen aan onzen *Resident* op *Timor* verkocht onder den naam van opregte *Pedra de Porco*, gelyk misschien waar was, want naar myn oordeel waren ze gekomen van wilde Varkens op het groot Eiland *Ende* vallende: Zy waren in de grootte van een okkernoot; zommige kleinder van substantie, en van koleur als even gezegt: Na dat ze 6 uuren in water gelegen hadden, gaven ze aan het zelve een natuurlyke smaak van Slangenhout, waar uit men oordeelen zoude, dat de Varkens de wortelen van Slangenhout eeten, en dat het Slangenhout, 't welk mede op *Ende* groeit, dezelve kracht hebbe als de Varkensteen; doch op het zelfste Eiland vind men ook Yzervarkens, maar kleinder van lyf dan de Malakkische en met korte pennen, meer naar Eegels dan Varkens gelykende.

Een anderſort, dewelke van mindere kragten zyn als de voorschrevene.

Lapilli è felle apri.

Een derde soort. In de galblaas van de wilde Varkens vind men ook zomtyts kleine hoekige steentjes als ciceren, hooggeel als donker ooker, zommige hardachtig, zommige bryzelig, van smaak zoo bitter als galle, doch niet sterk; deze zyn noch niet onderzocht wat krachten zy bebben: Ik heb in eene blaas 7 stuks gevonden, alle ruim zoo groot als cicer, hoekig, glad, tusschen de tanden brokkelig. In een ander wilt varken op *Boero* zyn gevonden 3 steentjes in de groote van pistool-kogels, mede hoekig en brokkelig als uit veele kleine stukken t'zamen gezet: De eerste 7 steentjes zyn gevonden in een galblaaze van een mager wild varker of wilden Beer, op *Hitoe* in 't jaar 1667. in de groote en gedaante als kleine hoekige boontjes; zy lieten zich ligt schrabben en wryven tot poeijer, van koleur regt als drooge geel gom of *Gutta Cambodja*.

Pedra de Porco van *Larentuque*

Een vierde soort. Deze *Pedra de Porco* is in de groote van een *Lemon nipis* of kleinder, word van de

de Portugezen van *Solor Larentuque* gebragt, zoo zy zeggen, gehaalt uit eenige wilde Varkens; het zyn zeer brosse bolletjes, oneffen rond, hier en daar geschilffert en afgesprongen, buiten uit den rossen en grauwen gemengt, binnen grauw en zoo teer, dat men ze met de nagels van de vingers bryzelen kan tot een fyn meel, derhalven men ze zachtjes met water op een steen wryft en inneemt tegen de koorts, de smaak is in 't eerst wat speçeryachtig, trekkende naar de medeçynale wortelen *Lussa Radja* en *Raiz Baffado*, in 't laatste merkelyk naar slangenhout trekkende, dies men zeggen zoude, dat de voornoemde Varkens veel van die wortels moeten gegeten hebben. *Worden mede tegen de koorts gebruikt.*

De *Pedra de Porco* van *Malakka* gekomen, in de grootte van een middelbare pruim, woeg 10 Johorsche maasen of 12 Japansche maasen, doende 120 Condoryns, en 't goldt 364 Spaansche matten. Daar is noch een derde soorte van de *Pedra de Porco*, slegter dan d' andere, gelykende naar fyne vilt of de ballen, die men uit zommiger koebeesten maagen haalt: Deze is mede bros en moet zachtjes gewreeven worden, waar van men omtrent een lepel vol inneemt, de bitterheit is klein. *De Malakische Pedra de Porco, haar waarde.*

Eenige Experimenteerde krachten van *Pedra de Porco* uit een zeker (MS.) geschreven werk aangehaalt en hier op volgende voorgestelt:

En krachten.

1. Is dienstig voor den steen, en ik hebbe daar mede genezen zekeren Minnebroeder van d' ordre van St. *Franciscus*.
2. Tot de bloetloop, waar mede zeer veele heb genezen.
3. Tot het Colyk, gelyk dikmaals ondervonden heb.
4. Tot alle gebreken van winden voortkomende.
5. Tot bort of mordexin, 't welk met veel braaken en afgang aankomt.
6. Voor fenyn is 't krachtiger dan *Bezoar*.
7. Tot de Pleuris een dodelyke ziekte.
8. Tot allerhande pyn van de maag.
9. Tot de kortzen een krachtig geneesmiddel.
10. Tot allerhande hartkloppingen.
11. Tot de vallende ziekte.
12. Tot alle winden in 't lichaam.
13. Tot afdryving en doding der wormen.
14. Tot de binnenste *Apostemata*.

De voornoemde krachten heb ik dikmaals ondervonden, behalven noch eenige andere, die andere Autheuren beschreven hebben.

Laat dezen Steen in weinig water leggen, en zoo de ziekte zeer sterk is, zoo moet 'er een weinig van de substantie geschrapt en dan van 't zelve water gedronken worden; de prys des zelfs is zomtyts 200 Ducaten, byzonder wanneer hy groot is, en hoe dezelve ligter is, hoe beter hy is. Was getekent *Albertus Polonus*. *Het gebruik.*

LIII. HOOFTDEEL.

Lapis è Cervo.

IN de maage van een Hertebeest, door onze Jagers op *Combello* gevangen, is gevonden een witte Steen in de grootte en gedaante van een duiven-ei, zoo hard en glad, dat wy hem voor een keisteen aanzagen, en ook noch daar voor houden, om dat hy by nacht vuurt gelyk een ander keisteen: De gissing is dat het Hertebeest hem onder het drinken moet ingeslokt hebben: Misschien was hy eerst hoekig of onordentlyk gelyk men andere steenen ziet, en is daar *De Lapis è Cervo beschreven. Des Schryvers meening en ondervinding hier van.*

 na

na in de maage zoodanig gefatsoeneert; dat zulks geschieden kan heb ik ervaren aan stukjes van wit *Kalbahaar*, die ik een Endt ingegeven hebbe, en des anderen daags geslacht zynde wierd het stukje *Kalbahaar* kleinder en ronder bevonden, daar het nochtans in hardigheit den keisteen niet veel wykt.

LIV. HOOFTDEEL.

Oculus Cati feri. Mestica Cutsjing.

d'Oculis Cati feri beschreven. Waar die gevonden worden.

UIt het Katten geslacht heb ik tweederlei *Mestica* aangetroffen, naar 't zeggen der eigenaars, beide gevonden in den oogappel, d'een van een tamme, d'ander van een wilde Kat: De laatste gevonden op *Boëton* in den oogappel van een wilde Kat, stond in een ring en was in de grootte van een erweet, doch zoo het schynt plat geslepen en rond, niet doorschynende, aan de kant donker ros, in de midden met een witte plek als een paerl, dewelke by avont en by de kaers groter en klaarder zich vertoont dan by dag: De Boëtonder zeide dat een wilde Kat in zyn land groter was dan de tamme, wreet en zeer schuw voor menschen, weinig te vinden in 't hooge gebergte, doch zomtyts omtrent de *Negory* komende, de graven omwroetende en de verschbegraven lichamen verscheurende; haar oogen lichten by nacht als vuur: Het was geen çivetkat noch het dier *Lau*, beide geslachten van wilde Katten in Amboina bekent, weshalven ik gisse dat dit een slach van *Hyæna* moet zyn, waar voor *Bellonius* de civetkat houd, en *Plinius lib*, 30. *c*. 11. & *lib*. 37. *cap*. 10. getuigt ook, dat in den oogappel van de Africaansche *Hyæna* steentjes gevonden worden; die by *Hyæniæ* noemt, van tweederlei koleur.

Bellonius en Plinius aangehaalt.

Een diergelyke in den oogappel van een Huis-kat gevonden.

De eerste Steen is op *Makkassar* gevonden in den oogappel van een oude tamme Huis-kat, mede in de grootte van een erweet, rondachtig doch overdwars met een kromme keep als of de steen by 't indroogen gekrompen was, dewelke een wit en half doorschynende straal maakte, blinkende als de straal in andere steene Karoogen, en deilende d'eene geelachtige helft van d'andere, die naar 't bruin trekt, doch de oneffenheit kan men beter met de nagel voelen dan met het gezigt bekennen, ook is de straal by de kaers lichter en groter dan by dag; en daar de voorschreve keep een bochtje maakt gelyk een haakje, ziet men den steen half doorschynd, en een lichtje daar in, inzonderheit als men 't by de kaers beschouwt. Tot wat einde zy beide van de Makkassaren en Boëtonders gedragen wierden, wisten zy my niet te zeggen; d'een eigenaar was een Sinees, dewelke happig zyn op hun voordeeltje en misschien daarom de katte natuur van noden hebben. Ik noem hem in 't Latyn *Ælurites*, dat is, Katten-steen, en voege daar by, dat de voornoemde kromme paerlstraal naar u toegekeert den Cyffer-letter 9 verbeelde, hebbende naar de andere zyde noch een ander kleinder haakje, als of men 6 en 9 aan malkander gevoegt hadde: Hy kookte mede in Saguweers azyn, maar vuurde by nacht niet, het welk de steene Katoogen doen.

Haar hoedanigheit.

Word by den Schryver Ælurites genaamt.

LV. HOOFT-

LV. HOOFTDEEL.

Bezoar. Culiga kaka.

DE *Bezoar* word voor geen *Mestica* gehouden maar voor een *Culiga*, wiens uitvoerlyke beschryving zie by andere: De oude en tot noch toe bekende *Bezoar* word verdeilt in Orintalischen en Occidentalischen, en beide groeijen ze in een byzonder vleesachtig beursje, veel by malkander in de maage van zekere wilde Bokken, in 't Persiaansch *Pazan* genaamt. De naam *Bezoar* willen zommige afleiden van een Persiaansch woord *Belzahar*, het welk zoude te kennen geeven Heere des gifts: De Occidentaalsche komen uit *Peru*: De Orientaalsche uit *Persien*, *Curassou*, *Arabien*, *Malabaar*, en de Eilanden *Ilhas de Vaccas* by *Jafanapatam* gelegen, doch die uit *Curassou* worden voor de beste gehouden, en daarom by d'Arabiers genaamt *Hagjar Curassou* waar van zie de schriften van *Philippus Baldeus* en andere. Wy zullen alhier beschryven een nieuwe soorte van *Bezoar*, myns wetens in de Europische schriften tot noch toe onbekent; in 't Maleitsch genaamt, *Culiga kaka* of *Culiga kees*, met een half Duitsch woord; in 't Portugeesch, *Pedra* of *Culiga d' Buzio*; in 't Sineesch, *Gautsjo*; alle betekenende Apensteen: Aan koleur en fatzoen verschilt hy niets van d' ouden want de meeste zyn mede olyverwig, andere groengeel, zommige ook bruinachtig, gemeenlyk zoo groot als een hazelnoot, andere langwerpig als een stuk van een vinger, alle van schellen over malkander liggende gemaakt, van binnen met een kleine holligheit, daar in men iets kafachtigs vindt, het welk voor het beste deel van dezen steen word gehouden; men brengt ze uit de *Succadana* en *Tambas*, plaatsen op *Borneo*, daar ze de strandwoonders bekomen van de berglieden; naar 't zeggen van deze, zouden ze groeijen in een zeker slach van Apen of Meerkatten, want zy konnen ons niet ter dege berigten van de eigentlyke gedaante dezes diers, daar in ze groeijen, alleenlyk daar in overeenkomende dat het een zeker slach van Apen is, die de Maleijers *Kaka* noemen; zommige zeggen, dat het groote en Apen zonder staerten zyn, diergelyke wy Bavianen noemen of beter Papianen; andere dat het kleine en Apen met lange staerten zyn, in 't byzonder op *Borneo*, *Mothien* genaamt; andere wederom zeggen, dat ze groeijen in de maage van die Apen en veele by malkander; andere en wel de meeste, dat men ze op dusdanige wyze vind: De berglieden gaan op zekeren tyd uit en schieten deze Apen met stompe pylen of met spatten, die zy uit een roer blazen, die het dier slegts quetsen maar niet dooden; nu heeft den Aap die manier, dat hy een gaatje in 't lyf krygende het zelve met krabben grooter maakt, daar na zoekt hy eenige Medicinale kruiden, die hy in den mond kauwt en daar mede de gaten stopt, en waar over het vel toegroeit, waar uit dan metter tyd deze steenen groeijen, te weten uit de gekaude bladeren en het bloed dezes diers; na verloop van eenige jaaren gaan ze wederom in 't gebergte naar deselve plaats, daar ze te vooren den Aap gequetst hebben, schieten hem met scherpe pylen dood, en betasten hem overal aan 't lyf, daar zy dan een bult vinden, snyden den zelven op en vinden den *Bezoar* daar in: Voor de waarheit hier van wil ik niet instaan, maar laten het aan 't verder onderzoek: immers de Chinezen en andere inwoonders van *Borneo* lacchen d' onze uit, dat ze die *Bezoars*, die men te *Bantem* te koop vind en in deze gewesten alleen bekent zyn, uit bokken willen halen, daar 't anders niet dan Aapesteenen zyn.

De Bezoar beschreven. Zyn tweederlei. Waarom zoo genaamt. En welke de beste zyn. Hun benaming in verscheide taalen. Vreemd gevoelen der Inlanders. Waar en hoe die groeijen. De Inlanders gelooven die Aapesteenen te zyn.

De *Bezoar* was in vorige tyden in vry grooter achtinge dan hedendaags, wanneer hy in prys zeer afgeslagen is, ten deele om dat men aan hem zoo grote kracht niet bevind als men eertyts wysgemaakt wierdt, ten deele om dat hy zoo dikwyls vervalscht word.

Zyn vee vermindert in waardy.

De proef van den oprechten was eertyts, dat men een draat, door het zap van eenig ver-

Eerste proef.

vergiftig kruid gehaalt, met een naalde door het been van een hond trok, latende den draat daar in ſteken; wanneer nu de hond tekenen maakte dat hy ſterven wilde, gaf men hem geſchrapten *Bezoar* met water in, genas hy daar door zoo hield men den ſteen voor goed, en zoo niet, dan verwierp men hem. De Maleijers toetſen hem al- dus: Zy ſmeeren dunnen kalk op een wit linnen en wryven den *Bezoar* daar op, verft hy terſtont het linnen geel zoo is hy goed, maar verft hy langzaam, wei- nig, of donkergeel, zoo houden ze hem voor gemaakt: Dewyl egter deze proef niet al te vast gaat, zoo houde ik deze manier: Druk een heet gemaakte ſpy- ker tegens den *Bezoar*, is hy goed, zoo ſpringen de ſchilfferen daar af, is hy valſch, zoo gaat de heete ſpyker daar in en de ſteen ſmelt; of breek eenige ſchilffertjes daar af en legt dezelve op een heet yzerblek, de opregte ſpringt in kleine ſtukjes en ver- valt zonder rook, de valſche ſmelt met rook en een hersachtigen reuk, want hy word van eenig hers gemaakt: In ſtukken gebroken hebben alle de opregte een holligheit en daar in iets kafachtigs, gelyk een gedroogdt blaadje: De valſche zyn ook maſſief, of hebben iets dat men ligt bekennen kan, van menſchen daar in geſteken te zyn. De Si- nezen hebben noch een verdragelyker manier om te vervalſchen, makende uit veele kleine een grooten op dusdanige wyze: De kleine ſtoten ze tot een fyn poeijer en maken met water een fyn deeg, daar van ſmeeren zy dan over een ſteen, eerſt in de dikte van een mes, latende 't zelve t'elkens droogen eer zy het ander daar op ſmeeren en zoo voorts tot dat het geheele deeg verbeſigt is, op dat de ſteen mede ſchilfferig worde. Deze gemaakte *Bezoar* is qualyk van den natuurlyken t'onderſcheiden en ook byna van de zelve krachten als uit de zelve ſtoffe gemaakt, wordende dus uit veele kleine een groote gemaakt, om dat de groote meer gelden: Egter kan men ze daar aan beken- nen, om dat van de natuurlyke het bovenſte velleken afgenomen het onderſte altyt gladder is en meer blinkt, het welk de gemaakte zoo niet doen.

Tweede proef der Maleijers.

De 3de proef van den Schryver onder zocht en aangewezen.

Hoe van de Sineſen echter ver- valſcht wordt.

Hier toe een ander proef.

Hun waarde.

De prys is hedendaags veel vermindert van den ouden, daar men een Karaat van het grootſte ſlag voor 8 ſtuivers plagt te verkopen: 1 Karaat van het middelſlach voor 4 en 6 ſtuivers; van het kleinſte ſlach voor 2 en 3 ſtuivers: Hedendaags kan men te *Bantem* een grooten ſteen, die meer dan 1 onçe weegt voor 8 en 10 Ryksdaalders: het klein en gemeen ſlach voor 4 en 5 Ryksdaalders de onçe kopen. Op *Succadana* en *Banjar maſſing*, plaatſen op *Borneo*, zyn ze ook voor minder prys te koop.

Hun gebruik by de Chinezen in de Genees-konſt.

Naar 't voorſchrift der Sineſche doctoren moet men dezen ſteen digt geſloten be- waren, op dat zyne fyne deeltjes niet vervliegen, daarom maken ze tot ieder grooten ſteen een byzonder doosje van wit hout, daar in ze den ſteen met kattoen bewonden digt bewaren, gelyk men ze ook te koop vindt: Zy willen ook dat men by 't inne- men van den *Bezoar* de tanden niet raken zal, om dat hy dezelve bederft, daarom gieten ze den zelven op een blaatje of geutje den patient in den mond. De minſte *do- ſis* is 10 grein, maar men neemt'er ook tot 30 grein in, want men kan hem niet te veel innemen, inzonderheit als men zweeten moet. Zy gebruiken hem tegens aller- hand ingenomen fenyn, brandige koortzen, ziekten, die uit Melancholique humeu- ren ontſtaan, als ſchorftheit, de beginnende melaatsheit; en om de jeugt fris en ge- zont te bewaren plegen ze tweemaal 's jaarlyks te purgeeren in Maart en September, wanneer de Zon in den Evenaar komt, en de volgende 5 dagen nemen ze dagelyks het gewigte van 10 greintjes *Bezoar* in met rozenwater, waar mede zy de jeugt on- derhouden willen. Al het voorgaande uit het voorſchrift der Sinezen zal men verſtaan van den nieuwen *Bezoar* of Aapeſteen en niet van die uit de Bokken komen, dewelke hun onbekent zyn. Ons volk neemt den *Bezoar* hedendaags in vry grooter menigte in dan eertyts, want een gemeenen ſteen wat groter dan een hazelnoot deilen ze ſlegts in 3 of 4 deelen, en neemen t'elkens een deel op eenmaal in.

Zyn zweet dryvende en verſterken.

Hoe die by de onze gebruikt word.

Het gevoelen van den Chinees Zeuquius van den zelven.

De Chinees *Zeuquius* zegt in 't Sineſche Landtboekje te vinden, dat de *Bezoar* kome van het dier *Monjet* (anders *Mothien*,) 't welk hy niet anders beſchryft dan een geſteerten Aap in 't Landſchap *Queicheu*, by hem *Quitſchiu* genaamt, 't welk vol welriekende krui- den en

en bloemen is; men vangt de Apen met stroppen, flacht ze en betast ze over al, waar builen aan 't lyf zyn, daar in men den *Gautscho* vindt, wiens proef is met kalk als boven, en hy wil ze binnen niet vol hebben. In *Sina* worden ze meest gebruikt tot de kraamvrouwen om het nawee te verdryven, ingegeven met een gekookt mengzel van *Cassomba* en *Hoijchjee*, dat is, drakenbloet in kleine koeken, om te zuiveren en te versterken. Mansperfoonen nemen hem in met slappen *Arak*, 't welk hun wyn is. *De Bezoar extracto ex animali sagittâ transfixo, quod fovebat partem sagittæ in suo corpore*, dat is, van den *Bezoar* gehaalt uit een dier met een pyl doorschoten, 't welk een gedeelte van den pyl noch in zyn lichaam hadde. *Vide Miscell. Curios. ad Annum* 1670. *obs.* 115.

LVI. HOOFTDEEL.

Enorchis Silicis. Mestica batu api.

d' Enorchis Silicis beschreven, waar die gevonden word.

IN 't jaar 1672. hebben myne Jongens op de Zuidzyde van *Boero*, omtrent den strand van *Waysamma*, daar men veele vuursteenen vind, in een rotze, dien ze klieven wilden tot gerief van hun vuurslag, in des zelfs midden en holligheit gevonden eenen anderen witten steen naar de holligheit geschikt, ook veel meer de holligheit en de uitwendige steen naar den ingeslotenen: Hy was in de grootte en van gedaante van een duiven-ei, vuilwit, en donker, wat weeker dan een ordinaris keisteen, egter by nacht vuurende als men hem tegen eenen anderen steen sloeg. Men mag hem houden en noemen een soorte van *Enorchis*, waar van *Plinius Lib.* 37. *cap.* 10.

By de Joden-steenen vergeleken.

In 't jaar 1667. als d Hr. *Cornelis Speelman* den oorlog op *Makkassar* voerde, heeft een Boetonder midden in een Keisteen op dat Land en in des zelfs midden gevonden een diergelyk eiformig steentje, niet wit maar blauwachtig en het zelve aan den voornoemden Admiraal geschonken. Men zoude alle deze steenen niet qualyk rekenen onder de *Techolidas* of Joden-steenen, dewelke altyt gevonden worden in 't hart van marmer of andere diergelyke groote steenen, want het komt my niet waarschynlyk voor, dat zeker Chirurgyn my verhaalt heeft in *Suratte* gezien te hebben vrugten van een Boom, waar uit de Joden-steen gehaalt wierde, waar van hy ook een handvol toonde gansch natuurlyk en gelykformig met die wy in ons Land hebben. Ik houde 't daar voor, dat alle diergelyke ingeslotene steenen eerst gemaakt zyn, en daar na van den omvattenden marmer of andere Keisteenen, dewelke in 't eerst een vloeijende stoffe waren, omgeven worden.

't Gevoelen van den Schryver.

LVII. HOOFTDEEL.

Ophitis Selonica. *Ceilonsche Slangensteen.*

De Ophites Selonica of Slangesteen zie de plaat LVII. by letter D.

OM tot den Slangensteen te komen, van den welken men veele waare en ook kluchtige dingen verhaalt, zal ik voor laten gaan het geen *Philippus Baldeus* van den gemeenen en in Indiën overal bekenden Slangensteen schryft:

Zyn natuurlyke, en na gemaakte.

Verdeilende den zelven in natuurlyke en gemaakte, naar zyn zeggen beide van een fatzoen, te weeten in de grootte van een dubbeltje of halve schelling, platrond, zwartachtig, en in de midden met een wit oog. De natuurlyke komt voort van een Waterslang, als men den zelven met den start ophangt over een pot met water, zoodanig-

De nä-

Natuurlyke waar van komen. danig dat hy het water even lekken kan, zoo zal hy na weinige dagen den steen in den pot uitspouwen, dewelke dan in 't korte al het water doet opdroogen; deze is een kostelyk geneesmiddel tegen de waterzucht, als men hem op den buik van een waterzuchtigen bindt, zoo zal hy al het water uittrekken: Andere zeggen, dat hy komt van de aldervenynigste slange, in't Portugeesch *Cobra de Cabelo*, in't Latyn *Serpens pilosus* genaamt, maar of dit alles waar zy, en niet veel meer van den gemaakten Slangesteen moet verstaan worden, laat ik aan het onderzoek der geene, dewelke in die landen woonen. *Ander gevoelen.*

De nagemaakte hoe bereid word. De gemaakte Slangesteen is meer bekent op *Ceilon*, de Kust van *Coromandel* en *Malabaar*, daar hy van de *Bramines* toegestelt word, naar 't schryven van *Baldeus*, uit de levende deelen van de *Cobra Capelo*, als het hooft, hart, lever, en de tanden met een goet deel *Terra Sigillata*; Andere verzekeren my dat 'er een goet deel gedroogde koedrek onder komt, het welk de *Bramines* voor een groot Geneesmiddel houden als komende van een beest, 't welk by hun heilig gehouden word: Immers de *Bramines* houden deze konst zoo verborgen, dat zy dezelve noch voor gelt, noch voor bidden aan andere leeren willen; ja men zegt dat 'er maar een geslacht onder hun geweest zy, het welk deze konst wiste, en het zelve nu uitgestorven, heeft men van alle de steenen, die hedendaags gemaakt zyn, dat vermoeden, dat ze hun behoorlyke kracht niet hebben: Het zy zoo het wil, het zyn goede steenen tegen de steeken en beeten van allerhande venynige dieren geprobeert, als ze maar van d' opregte zyn; waar van men voor een vaste proeve houd, als ze in een glas met water gelegt een straal opgeven en eenige bullekens opwerpen, of als men ze tegen het gehemelte des monts drukt daar aan zoo vast kleeven, dat men ze qualyk aftrekken kan: Zommige zyn platrond, in de midden dikst, rontom met scherpe kanten als een linze, in de midden met een wit oog, het welk zomtyts maar aan d' eene zyde is, en in de midden weder een zwart plekje heeft, zomtyts is het witste meest en aan beide zyden; doch deze acht men voor slechtere: Zommige zyn langwerpig en niet groter dan een nagel of als een Roomsche boon, meest zwart en blinkende met een klein wit plekje aan d' eene zyde. *Waar toe dienstig.* *Hun gedaante zie de plaat by letter E.*

Worden tegen venynige beeten of steeken gebruikt. Men legt ze slegts op den steek of beet van eenig venynig dier, eerst de wonden een weinig prikkelende, dat 'er wat bloets uitkome, en dan moet de steen zoo vast daar aan kleven, dat men hem niet aftrekken kan, maar als hy zyne werkinge gedaan heeft, zoo valt hy van zelfs af, gelyk een Bloetzuiger: Zomtyts gebeurt het dat hy door 't al te sterk zuigen in stukken val, dan moet men met eenen anderen steen gereet zyn om dien daar op te leggen, den van zelfs afgevallen steen moet men in koemelk of in 't zog van eene vrouw leggen, daar in hy dan zyn vergift weder aflegt, zoo dat de melk blauwachtig daar van word: Daar na wascht en droogt men hem weder af, en bewaart hem in een digt doosje tusschen kartoen; want ik hebbe gem erkt, dat deze steen nauw bewaart wil zyn, anders verlieft hy zyne krachten, gelyk ik eenen hebbe in de grootte van een halve schellig, aan d'eene zyde grauwwit, dewelke te voren goet was, en na eenige jaaren op de beet van een houtspin in myn hand gekregen gelegt niet eens hegten noch trekken wilde. *Hoe men die weder zuivert en bewaart.*

Ondervinding van den Hr. Cleijer van des zelfs Sympathetische werking. Ik zal hier byvoegen eene ondervinding van een Sympathetische werking door dezen steen gedaan, gelyk het my bekent gemaakt is door den Hr. Doctor *Andreas Cleijer*, en ook te vinden in de *Ephemerid. German. ad annum* 83. *Observat.* 7. Een zeker jonge van gemelden Heer *Celeijers* dienstknechten zoude een groote slang schoon maken om een *Scheleton* toe te stellen, bezeerde hem by geval aan een van zyne vingers door een tand van gemelde slang, hoewel al het vleesch daar af was, waar van hem de geheele arm opzwol, met ontsteking, koortzen en ydelhoofdigheit; op den steek leide men den Ceilonschen Slangesteen, die het vergift uittrok en den arm dede dunner worden; maar doe was men verlegen om wat melk te krygen, daar in men den steen weder uitwasschen zoude; doch een zoogende vrouw by geval daar by staande leide den steen in een kopje, hieldt haar borsten daar over, en spuite genoegzaam melk op

op den zelveu, dewelke daar van blauwachtig en de Steen weder zuiver wierde; doch de warme melk op den vergiftigen steen gespuit werkte zodanig op de borst, dat die daar van gansch ontsteeken wierde, en men moeite hadde om die weder te herstellen: Van dezen Slangensteen zie *China illustrata pag.* 81.

Ik zal noch hier byvoegen een verhaal van een zeker Chirurgyn, genaamt Mr. *Christiaan Gyrarts*, dewelke in zynen brief aan my aldus schryft: Ik wilde van een Slanggenspeelder eenige Slangensteenen koopen, doch op de proef aan, hy wilde in 't eerst daar niet aan, doch als ik hem een Ryksdaalder beloofde, zoo liet hy hem in den arm byten van een jonge getande Slang omtrent de polsader; voorts zag men het bloed opwaarts trekken, zoo dat de arm opzwol: Hy leide eenen van myne Steenen daar op, die ik koopen wilde, toen trok het bloed weder neêrwaarts liep eerst dikachtig, daar na tappelings daar uit, tot dat de Steen afviel; toen nam hy niets als nagelen onder een *Pinang* geknauwt en leide het op die wonde met een *Daun baru* of *folho de Pouw de St. Maria*, en na dat ik ze hem afgekocht hadde, vertrok hy en leerde my, dat zoo men de Steenen na 't gebruik niet in zoete melk, of by gebrek van die, in zout water leide, om het venyn 'er uit te trekken, zoo waren ze bedorven en noit meer te helpen, en toen ik hem vroeg, wat voor een substantie het eigentlyk was, wilde hy niets zeggen, maar na ik hem zyn begeeren voldeed met schenking van een rok, verhaalde hy, dat omtrent de Nicobaarsche Eilanden zekere zeeboomen gevonden worden, doch zeer diep, welke met kleine yzere dreggetjes eerst opgehaalt, dan gesleepen en zoo verkocht worden zonder daar iets by te doen, behalven eenige bygelovigheit, waar aan niets geloofwaardigs is, daarom niet schryve. Ik vertoonde hem *Kalbahaar Itam*, hy dit ziende verklaarde dat 't het zelfde was, maar het moeste een huit aanhebben; dit geleek heel en al daar na, behalven dat het myne zoo glinzende zwart was, 't welk hy aan d'andere niet waargenomen hadde, doch hy verzekerende my, dat het zulk een stoffe was:

Een ander verhaal van de werking der Slangesteenen en hun zuivering.

Doch dit laatste schynt my niet waarschynlyk, en ik geloove, dat de voornoemde Mr. *Christiaan* van dien gochelaar bedrogen is.

LVIII. HOOFTDEEL.

Ophitis Vera. Mestica Ular.

Behalven den voorschreven Ceilonschen slangesteen, heeft men in Indiën nog andere slangesteenen, van dewelke so klugtige als waare dingen verhaalt worden, zoo dat ik niet weet wat ik daar van houden zal: Want om dat ze zoo weinig gevonden en zoo zelden gezien worden, zoo kan men ze niet uitvoerlyk beschryven, maar wy moeten ons behelpen met het geene onder den gemeenen man daar van verhaalt word: Zy zyn niet eenderhande maar van verscheide substantie, koleur en gedaante, komen ook van verscheide slangen, gelyk ik ze na malkander voorstellen zal, nademaal der zelver veelderleije soorten in myne handen gekomen zyn.

De Ophitis Vera, zynde een andere soort van Slangesteenen.

Op *Java* is een Slang by de Javanen *Ular Maas* in 't Sineesch *Kim Soa*, dat is, Goutslang genaamt, gespikkelt met rood, geel en zwart, aan den buik geel en blinkend als gout, waar van ze de naam heeft: Hy heeft veele tanden, en is op het hoofd versiert met eenen rooden kam; hy gaat met het hooft opgericht, varkens en andere dieren aandoende, als hy vechten wil blaast hy de keel op, spouwt zyn fenyn uit, het welk een mensch rakende doet opzwellen als waterzuchtig en al quynende sterven.

De eerste soort, in wat voor Slangen die gevonden worden.

In 't jaar 1679. wierde my de *Ophitis* of *Mestica* van deze Slange getoont in de grootte van een grauwe erweet, staande in een zilveren ring, want naar hun zeggen wil hy in

Zyn gedaante, eigen-

schap, en werking. in geen gout ſtaan, daar in hy zyne krachten verliezen zoude; hy is wit met blauw gemengt, half doorſchynende, boven op zag men een zonneken, en binnen in veele heldere ſtraalen, die zich verroerden als men hem beweegde, hy trekt al het vergift uit geſtekene wonden, en in azyn met zout gelegt kookt hy, ook beweegt hy zich een weinig; hy was meeſt rond, behalven van onderen, daar hy in den ring ſtont, wat platachtig met een klein kuiltje niet diep in den ſteen gaande, waar mede hy zoo het ſcheen in een been van 't hooft geſteken hadde; de kas van den ring was van onderen open, zoo dat men den ſteen uitneemen en weder inzetten konde: Den uitgenomen lag ik in wyn-azyn, daar in wilde hy niet kooken maar wel in zap van *Lemonnipis*, en noch meer in ſterk Saguweers-azyn, waar in hy veele bobbelen opwierp, doch zich niet verroerde, en uitgenomen was hy helderder dan te voren: By avont tegens Kryſtal of klaaren Keiſteen geſlaagen vuurde hy niet, welke beide kentekenen zyn van een *Meſticæ*. NB. Naar myn giſſing zal de voornoemde Slang een *Cobra Cabelo* zyn, dewelke mede op *Java* valt, daar de voorſchreve Steen gevonden is.

Noch een andere ſoort. *Ular Sawa*, anders *Tsijnde* of *Ular Petola*, in 't Sineeſch, *Backlyong*, in 't Makkaſſaarſch, *Tomma Laboe*, is geſpikkelt van bruin, rood en zwart, met een plat hoofd, daar op ſtaat een kring, en in den zelve een kruis, makende de gedaante van een oog, waar van hy in 't Sineeſch den naam heeft, maar in 't Makkaſſaarſch, om dat hy met het hooft opgericht gaan kan, hy doet geen quaat aan de menſchen, en word daarom van de Chinezen en Baliërs in hun vaartuigen en huizen opgevoedt en als een huisgodeken geëert, om dat hy hun goed geluk aanbrengt; hy zuigt egter d' eyers zeer graag uit en dat zoo behendig, dat men byna geen gat daar in bemerken kan: Uit deze willen de Chinezen den regten Slangenſteen hebben, den welken hy (naar hun zeggen) in 't hoofd zoude dragen; dog zodanig dat hy hem afleggen kan, wanneer hy eeten of drinken wil, dan moet men ſnedig oppaſſen en den Steen wegroven, want die men van den doodt geſlagenen krygt, licht by nacht geenzins gelyk hy anders doen moet, als de ſlang hem by geval in 't water laat vallen, kan hy den zelven niet weêr opnemen, en dan kan men hem ook krygen: Van dezen Steen giſſe ik, dat *Baldeus* ſpreekt, den welken hy den natuurlyken noemt, waar van in 't voorgaande Hooftdeel; doch hier ſtaat te merken, dat *Ular Pethola* by d'Maleijers een andere Slang is, dan die wy hier in *Amboina* zo noemen, dewelke is de *Coulauber boa* of Huisſlang, eerſt met eyers en hoenders zich behelpende, daar na zoo dik geworden als een dye taſt ze dieren en menſchen aan: Maar de voornoemde gekroonde Slang, die de Sinezen eere aandoen, is niet boven 1 en ½ vadem lang, ruim een been dik, met een rond hooft, en over 't lyf zoo ſchoon geſchildert als de kleedjes *Petholæ*; zy doet niemant quaad, maar vergenoegt haar met den koſt, die haar de Sinezen voorzetten; het welk den Satan een groot vermaak zyn moet, dat zoo een groot gedeelte des waerelts zyn beelteniſſe zoo veel eer aandoet.

Welkers Slang by de Chinezen voor een God word gehouden, en met ſpys bezorgt.

Een derde ſoort van Slangen, waar in dezelve gevonden worden. De gedaante der Slangen, die den koſtelyken *Ophitis* geven, tot nader onderzoek uitſtellende zal ik voortvaren te beſchryven den tweeden *Ophitis*, dewelke my daar voor gegeven is. Deze is my gebragt en gezonden van den *Raaja Tomboucco* woonende op *Celebes* Ooſtkuſt, zynde gekomen van een Slange, die zy my zoo afgryzelyk beſchreven, dat de regte *Baſiliſcus* niet lelyker kan afgemaalt worden, want zy zoude twee voeten hebben, een hooft en een kam als een haan, zoo vergiftig dat zy met haaren azem een menſch dooden kan, gelyk zy ook nergens woont dan in afgelege gebergten, daar de venynige ſpatten-boom groeit, en daar onder zy haar ophoudt: Deze *Baſiliſcus* kan derhalven niet levend gevangen worden, maar was van verre met pylen doot geſchoten, en in haar hooft wierde deze Steen gevonden; hy was in de grootte van een dubbeltje, aan d'eene zyde plat, aan d'andere bultig als een halve kegel, doch wat platter, klaar doorſchynende als een donker Kryſtal, doch d'eene helft was donkerder dan d'andere, en aan de ſcherpe kanten was hy glasachtig. De nachtlichtende Eigenſchap was aan hem ganſch niet te merken, maar tegen een Kryſtal

Haar gedaante en mismaaktheit. *Hoe die gevangen en de Steen gevonden word; benevens eenige aanmerkingen van den zelven.*

ſtal of klaaren Keiſteen geſlagen vuurde hy by nacht, in azyn of limoen-zap wilde hy niet koken; dit aan den verkoper voorgehouden zynde, datzulks immers geen eigenſchap van een *Meſtica* was, gaf tot antwoord dat de nachtlichtende eigenſchap by den ſteen niet blyft, als het dier doot geſchoten word; maar alleen by die men van levenvende ſlangen krygt, waar van egter weinige zyn, die zulken gezien hebben, hoewel alle Indianen zoo veel daar van ſpreeken: Daarenboven alle *Meſtica*, die klaar en hard zyn, zouden in azyn noch limoen-zap niet koken, het welk ook zyne reden heeft, want een digte klaare Steen heeft geene gaarjes, [*Pori*] daar de azyn indringen mochte: Voorts heb ik geene ondervinding van dezen ſteen, en de verkoper wiſt 'er my ook niets van te verhaalen.

Een ander verhaal van den een Dracontia genaamt.

De derde *Ophitis* is my gebragt door eenen Duitſchen handelaar van het groot Eiland *Mindanau*, by de Inlanders *Magindano* genaamt, by hem aldaar gekogt voor een ſtuk Guineeſch Lynwaat op een afgelege Negory aan de Zuid-Ooſt hoek van de Inlanders, die hem gevonden hadden in 't hooft van een Slange, en ſteelswyze by hem bragten, om dat hun Koning alle zoodanige ſteenen voor zich begeerde: Hy was in de grootte en natuurlyke gedaante van een Roomſche boon, langs de rugge rondom met een uitſtekende en glasachtige kant, veel klaarder dan de voorſchreven, het Kryſtal of eenig Kryſtallyne glas zoo gelyk, dat men hem daar voor aanziet: De verkoper zoude by my geen geloof gevonden hebben, had ik in de oude ſchrift niet gelezen, dat de opregte *Dracontia*, waar voor men deze beide ſteenen houden moet, zoo ze waarachtig uit ſlangen komen, aan koleur gelyk moet zyn den Kryſtal, en aan gedaante een boon: Hy lichte by nacht niet noch kookte in azyn en limoen-zap, maar vuurde by nacht tegens eenen anderen Kryſtal geſlage t'eenemaal als de voorſchreven, met den welken hy ook aan den glasachtigen rand overeen quam; en dewyl zy beide van zoo verſcheide natie quamen, die eenderlei verhaal daar van dede, zoo zoude ik het by proviſie geloven, dat ze van eenige Slange moeſten komen.

Een vierde ſoort van Ophitis.

De vierde *Ophitis* is my gebragt uit de Zuid Ooſtere Eilanden, die onder *Banda* ſtaan, mede in 't hooft van een Slang gevonden, dewelke de brenger niet wiſte te beſchryven: Hy was van aanzien onder de voornoemde, in de grootte van een grauw erweet, half rond als een doorgeſnede kogel, beneden plat en blauwachtig, zonder gaatje, boven toen hy my gebragt wierd grauw of vuilwit, maar na 6 jaaren merkelyk naar 't geele trekkende, met een ſcheurtje overdwars als of hy geborſten was, doch pas kennelyk en zonder zonnetje, van den *Chamites*, die uit *Biagaru* komt, qualyk te onderſcheiden: Hy kookte in Limoen-zap, maar vuurde by nacht niet.

Een 5de ſoort.

Op *Jambi* is een grootte Boſchſlange of gemeene *Oelar Pethola*; in welkers hooft gevonden is een witte *Ophitis*, langwerpig, ruim een halve vinger lang, hard, glad en blinkende: De Maleijers hangen hem aan hunne kriſſen, benaaijen hem in laaken, en hangen hem de kinders aan den hals, om voor tovery bevrydt te zyn: Metter tyd wierde hy ook geelachtig, dan leggen ze hem in Limoen-zap, daar in hy kookt en zich verroert, ſtraks neemt men 'er hem weder uit en weekt hem in water, daar in rys gewaſſen is, wryft hem ook een weinig met den rys, zoo word hy weder zuiver en klaar, die men dan in kattoen bewaart.

Hoe die vervuilt zynde gezuivert word.

Een 6te ſoort, komt van een ongemeene grote Slang.

Noch andere Slangen worden 'er genoemt, dewelke een klaaren Steen zouden hebben, als, 1. een *Iſte Liong* in 't Sineeſch genaamt, dat is, *Nagga* of *Draco*, dewelke de Sinezen voor de grooſte Slange houden, en deze zoude gevonden worden op het Eiland *Contung*, het welk miſſchien *Poelo Condor* zal zyn, daar de Sineſche Admiraal *Sampo* een tydlang zich opgehouden, en dezen Steen voor zynen Keizer opgezocht heeft; gelyk hy ook gedaan heeft in de ſtae *Burneo*, daar het land vol van dergelyke Slangen zal zyn: Doch de Shinezen zeggen, dat hy op zyn geheele reis maar een zoude gekregen hebben, die by nacht lichte, en den zelven aan zynen Keizer gebragt. 2. *Tambo Siſi* is de alderdikſte Slang met harde ſchubben bekleedt en met een groot gedruis van 't gebergte naar 't water komende. 3. *Terrebelau*, een Slan-

Slange op *Celebes*, die haar *Meſtica* in 't water laat vallen, en dan niet kan weder nemen.

Proef van den Meſtica *omtrent barende Vrouwen.*

De proef van een *Meſtica Ular* zal genoomen worden, als men hem in water weekt het zelve een baarende Vrouw te drinken geeft, en den Steen over den buik ſtrykt, dat zal haar een gemakkelyke verloſſing geven.

Noch een ander verhaal van eenen geeden doorſchynenden Slangeſteen.

Een Chirurgyn hebbende eenige jaaren op *Ligoor* gelegen in 't jaar 1687. verklaarde my gezien te hebben een Karbonkel van een ſlang by een ſeker Regent des Lants, dewelke door de moeder in zyne kindsheit met een kleetje in 't boſch aan twee takken was gehangen, toen was 'er een groote Slang by hem gekomen naar 't verhaal van zyne ouders, die een zekeren Steen op zyn lyf liet vallen, en die Slang is naderhant by zyne ouders altyt gevoedt; deze Steen was in de grootte van een oude geſchilde *Pinang*, ovaalswyze, doorſchynend brandig geel, naar den rooden trekkende, by nacht zoo klaar ſchynende, dat een kamer daar door verlicht wierde: De Viceroy en regeerende Opperhooft van L*igoor* hebben hem dezen Steen, als hy in hegtenis zat, afgenomen en aan den Koning van *Siam* gezonden.

LIX. HOOFTDEEL.

Steenen uit verſcheide andere Venynige Dieren.

De Scolopendrites, *hun benaming in verſcheide taalen.*

Bygeloof der Chinezen van de zelve.

S*Colopendrites*, Maleitſch, *Meſtica kacki ſariboes* in het Sineſche Landſchap *Suchuem*, of gelyk de Chinezen ſpreken *Soutſjouam*, worden groote Duizentbeenen gevonden, die de Inlanders opvoeden moeten in hunne hooftkuſſens, die van binnen hol zyn als een kiſtje: Deze kuſſens moeten zy by hen dragen als zy door 't Land reizen, en 's nachts daar op ſlapen om bevrydt te zyn van een ſlach booze Slangen *ſeſe* genaamt, dewelke een hooft hebben eenes menſchen aangezicht gelyk, die 's nachts in de huizen kruipen en de menſchen aandoen; doch zy komen niet daar deze Duizentbeenen zyn, en zoo ze daar al komen, zoo laten ze de groote Duizentbeenen los, die deze Slangen aandoen en haar ombrengen, welke Duizentbeenen zy dan weder zoetjes vatten en in haar huisken zetten: Deze Duizentbeenen zyn niet boven een ſpan lang, en egter 3 of 4 vingers breed, in 't Sineeſch genaamt *Jacan*; zy draagen een *Meſtica* by zich, half doorſchynend en by nacht lichtende, genezen de ſteeken van vyenynige gedierten en bewaaren den dragenden voor de voornoemde Slang.

De Javaanſche Duizentbeenen zyn de een andere ſoort.

Op *Java* worden de Duizentbeened ook groot, wel een hand of een ſpan lang, en een duim breed, die ook een nagtlichtende *Meſtica* hebben, immers men heef op *Batavia* op het kerkhof in het beenhuis dikwyls by nacht gezien een groote Duizentbeen, aan 't hooft of in den mond lichtende als een vuurtje; doch de doodsbeenderen weggenomen zynde, wierde zy niet gevonden: Men vermoed, dat het voornoemde licht van haar *Meſtica* gekomen zy, doch andere, die *Meſticæ* uit Duizentbeenen konden toonen, hebben geen nachtlichtende eigenſchap daar aan gemerkt, miſſchien om dat hy van een doodgeſlage Duizeutbeen genomen was.

De Salmander *of* Geckoſteen *beſchreven.*

Salamandrites, *Meſtica Tocke* komt van een ſlach des Salamanders, by de Maleijers, *Tocke*, by d'onze *Gecko* genaamt, vallende op *Sumatra*, *Java* en *Celebes*; deze heeft mede een Steen in 't hooft, wit, niet doorſchynende, den Kalappus-ſteen wat gelyk, hy word aan de kriſſen gehangen, en vuil of geelachtig geworden zoo word hy in Limoenzap en ryswater gezuivert, gelyk in 't voorſchreve Hooftdeel gezegt is.

LX. HOOFTDEEL.

Aëtites Peregrinus. Mestica Kiappa.

De Aëtites Peregrinus beschreven; zie de plaat LVII. by de letters E.F. en G.

VAn de Vogelen heb ik de volgende *Mistica*, *Aëtites peregrinus*; deze waren twee steenen eertyts gevonden op *Hoelong*, een Negory landwaarts in van klein *Keram*: Aldaar had een Zee-Arendt *Haliaëtos*, in 't Amboinsch *Kiappa* genaamt, een nest op een boom en dede de Inlanders veel quaat met roo ven van pluimvee, en was zoo stout, dat hy geen menschen ontzag; dies de Heeren van dat dorp besloten hem den oorlog aan te doen, men trok te veld met pyl en boog, want 2 of 3 mannen dorsten hem niet aandoen, en de eerste, die zynen boom beklom, was genoegzaam lyveloos: Het geluk diende hun dat ze hunnen vyant met pylen dood schooten, en het nest, 't welk zoo groot was dat een Ambonees genoegzaam daar in konde woonen, van boven neêr wierpen. De doode Arendt hadde op zyn kop een knoest, daar andere Arenden vlak van hooft zyn, in dewelke geopent gevonden wierde een ronde steen als een groote musquetskogel; hy was vaalbruin van koleur met kleine gaatjes over 't lyf als of hy met spelden geprikt was, en een merkelyk kuiltje aan d'eene zyde, daar hy misschien met een adertje aan 't hooft vast gezeten hadde; voorts donker en hard als een keisteen: Den anderen steen vonden zy in 't nest in de grootte van een baskogel of kleine bal, uit den ronde wat hoekig, wit als yvoor, glad en mede steenhard, behalven op een plaats met 7 kleine gaatjes: Beide kooken ze in Limoenzap en vuuren niet by nacht. De eerste eigenaar hadde hem gedragen om schoot vry in den oorlog te zyn, schreef hem ook toe, dat de Hollanders hem nooit gevangen of gequetst hadden, doe wy in 't jaar 1654. met hunlieden oorlogden, daar nochtans die zotte man gezien hadde, dat de vogel voor de pylen niet schoot vry was, daar hy nochtans dezen steen op 't hooft gedragen hadde.

Vreemt verhaal van den zelven, en waar die gevonden zyn.

Bygelovigheit onderzocht en wederlegt.

Van deze Arendsteenen zyn ons mede geene afbeeldinge gegeven, doch, om de liefhebbers te voldoen, hebben wy onder veele soorten, die voor handen zyn alleenlyk twee verbeeldt; zie de plaat LVII. *Die by letter* E. *is een veelhoekige, doch glad en kastanjebruin van koleur. Die met letter* F. *aangewezen is grooter, doch ruuwer, dien wy doorgeslaagen. en den zelven hol bevonden hebben, hebbende in zich een witachtig kleinder steentje, aangewezen met de letter* G.

LXI. HOOFTDEEL.

Lapillus Motacilla. Mestica Baycole.

De Lapillus Motacilla, waar die gevonden word.

DOe het Ladt *Hoeamohel* of klen *Keram* noch volkryken met veele Negoryen bezet was: te weten voor het jaar 1651. is het gebeurt dat zeker Inwoonder van *Lycidi* in Zee vischte omtrent een vervallen Seri, aan wiens stokken een quikstaert zyn nest hadde gehegt, naar gewoonte dezes vogels; die altyd zyn nest maakt op diergelyke paalen in zee staande: als de Inlander nu bezig was met visschien, viel hem dezen vogel lastig, om zyn hooft, uit en in het nest vliegende, gelyk het een ongeruste en nieusgierige Vogel is, dies hy hem zochte te vangen; hy besmeerde zyn nest met vogellym van de melk des *Soccom*-booms gemaakt, waar aan de vogel kort daar na vast bleef hangen, zoo dat de visscher hem kreeg; maar als hy den vogel opnam vond hy een aardig steentje in 't nest, dies hy den vogel als schenker van deze rariteit met olye zalfde, waar van het vogellym van zyn veêrtjes

tjes los raakte, en liet hem vliegen met het steentje doorgaande; het zelve was plat-achtig, ovaal, gefatzoeneert als een aangezicht van een mensch, te weten boven breed en onder spits toelopende als een kin, een duim lang en een vinger breed, hard en blinkende als marmersteen, bleekbruin, doch naar het kin witachtig; aan de voorste zyden die het aangezicht voorbeelde waren veele witte kringetjes te zyn, onder anderen twee groote, het welk d'oogen zouden zy, de oogappel in dezelve was een donker wit plekje met fyne roode adertjes doortrokken, omgeven met een bruine *Iris* of kring, en dezelve weder met een witte kring: Deze beide oogen met een kuiltje daar onder geleken zeer wel een aangezicht of veel meer een dootshooftje: Op het voorhoofd zag men noch veele witte kringetjes kleinder dan de vorige, een lichtbruin plekje begrypende, aan de rechter zyde in 't kruis over malkander lopende; van achteren had hy noch meer diergelyke witte kringetjes, doch door malkander en zonder ordre met noch eenig kuiltjes: De Lisidiaan hadde hem tot aan zyn dood niemant getoont, hoewel hy bekende dat hy hem bezat, hy beelde zich in dat het by dezen steen toequam, dat hy gelukkiger en ryker was dan zyne andere medeborgers: Eindelyk heb ik hem door smeken en goede betaalinge van zyn erfgenaam bekomen.

Hebbende de gedaante van een menschen aangezicht.

Een ander soort van een Quikstaartsteen

Een ander Quikstaertsteen is van my niet gezien maar beschreven uit het verhaal van eenen ouden geloofwaardigen *Orangkay*: Deze steen was gevonden door een Inlander van *Caytetto*, als hy op den strandt ging wandelen, vloog hem een Quikstaert zoo moeilyk om 't hooft, dat hy hem met geen geraas verjagen konde; eindelyk sloeg hy met zyn neusdoek en raakte by geval dien moeilyken vogel, doe liet hy een steentje voor zyne voeten vallen. 't welk noch ook wilde nabootzen de ongeruste natuur van zyn vogel: De Indiaan nam den steen op en bevond hem eenigzins gelyk te zyn het ei van dien vogel, aan 't eene eind bruinachtig, aan 't ander zwart,, in de midden wit met een heldere schyn. Zy verhaalden veel wonders van dezen steen, waar van het geloof by hun blyft.

Zyn gedaante en hoedanigheit.

De vinder had hem in een beker half vol zoete Saguweer gelegt, waar op de Saguweer begon te kooken; en niet ophieldt tot dat de beker vol wierde: Onder rys gemengt, die hem de hoenders voorwierp, hadde geen hoen eenigen korrel van den rys gegeten, zoo lang de steen daar by lag: Den dragenden maakte hy grauw, ras en onvermoeit in 't lopen of marcheren, hebbende zulks aan hem zelfs bevonden, wanneer hy in den Hitoëschen oorlog omtrent het jaar 1642. van de Hollandsche soldaten yverig vervolgt wierde, doch hy zeide niet daar by, dat'er misschien een halve myl spatie tusschen beide was. Alle vrydagen wierd hy met *Benioin* of *Dupa* berookt, en in een doekje van *Muscus Zibeth* of ander stinkend reukwerk zorgvuldig bewaart, hier door had hy een reuk gelyk alle *Mesticæ*, die ik van de Inlanders gekreegen hebbe; waar uit blykt wat afgodery en waangeloof zy met diergelyke steenen bedryven en met meerder hartzeer daar van afscheiden dan van diamant en robynen. De vinder, die hem van den vogel zelfs gekreegen hadde, verhaalde noch iets anders daar by; als hy met den steen t'huis quam, is hem een klein manneke van een gansch korte statuur, doch onbekent, ontmoet, dewelke hem van de kracht dezes steens onderricht heeft; namentlyk wanneer ze ten oorlog uittrokken om eenige vyantlyke vastigheit in te nemen, dat ze dan den steen in Zaguweer zouden leggen, en alle daar van drinken, zoo zouden ze alle gelukkig op hun tocht en voor 's vyants wapenen verzekert zyn, onder beding dat hy den steen als boven staat bewaaren en berooken moeste: Op dezelfste manier lezen wy dat de afgodische Israëliten hunne netten en garen berookt hebben als zy een goede visschvangst hadden. *Habacuc. Cap.* 1. *vers.* 16.

Bygeloof der Inlanders van den selven Steen.

Bygeloof der Israeliten.

De eerste steen tegens een Achaat geslagen vuurde by nacht doch weinig, in Limoenzap en Azyn heb ik hem noit getoetst, zorgende dat de mooije koleur bederven mogte; doch in een half vollen beker met Saguweer leggende, wierde dezelve terstont vol, te weten, op dat gy 't wel verstaat, toen de jonge meer daar toe goot, en anders niet.

Proeven van den zelven.

Plin.

Plin. Lib. 37. *Cap.* 10. maakt ook gewag van een Quikstaertsteen, dien hy *Chlorites* noemt, dewelke groeit in den buik van een Quikstaert t'zamen met den Vogel, en deze is grasgroen, welke koleur aan den voorschreven niet te vinden is. De *Magi* willen, dat men hem in een yzere ring zal zetten tot eenige wonderbare krachten naar hun manier; waar uit gy ziet dat het al een oud bygeloof is met dezen Steen, den zelven meer krachten toe te schryven als de natuur geven kan: Waar mede ik egter de invloet van 't gestarnte geenzints verwerpen noch ontkennen wil, dat een steen in 't eene metaal krachtiger word dan in 't ander, hoewel *Plinius* naar zyn manier daar mede schynt te spotten.

De Chlorites door Plinius beschreven.

LXII. HOOFTDEEL.

Steenen uit verscheide andere Vogels.

Verscheide andere Vogelsteenen beschreven.

OP *Boëton* vind men een Vogel hebbende een gemengt fatzoen van een wilt Hoen en een wilde Duive, langs den grond lopende gelyk een Velthoen, maar de bek en de stem is van een wilde Duive, zwart van vederen maar op de vlerken uit den groenen blinkende. In zyn krop vind men een hoornagtig beursje, en in het zelve gemeenlyk een wit Steentje als een Keisteen doch weeker, in de grootte van een boontje, en laat zich met een mes schrabben; de wittigheit blyft niet lang, maar verandert binnen een jaar in geelgrauw met een bruin plekje boven op: De Boëtonders brengen deze Velthoenders op de markt te koop en de meeste hebben dit Steentje.

Eerste soort, uit een Velthoen en wilde duive t'zamengezet.

Een ander Vogel my van *Taliabo* gebragt, niet veel van den voorschreven verschillende, behalven dat de vederen vuilgrauw waren, die hy ook weinig had, en door het minste handelen uitvallende, zo dat hy byna kaal was, zelden hoort men een stem van hem, tegen den dag een weinig zuchtende, als een wilde Duive: Hy hadde mede in zyn krop een dergelyk hoornachtig beursje, en daar in eenen witten Steen, aan hardigheit en koleur van een Keisteen niet te onderscheiden, plat, hoekig, en weinig naar den blauwen trekkende, en zyn wittigheit niet verliesende gelyk de voorige. Het Hoen is my gebragt onder den naam van *Ajan Taljabo*, zynde een van de Soulanesche Eilanden, hard van vleesch, de spieren van de dyen en de borst zoo vol smalle beentjes, als of het vischraten waren, maar het voorschreven Boëtonsche Velthoen is veel beter van smaak en vleesch.

Tweede soort, van eenen onbekenden Vogel.

De twee voorschreve Steentjes tegen Krystal of klaren Keisteen geslagen vuuren by nacht, waar uit ik gisse, dat ze natuurlyke Keisteenen moeten zyn, die de Vogels inslokken en in hun krop blyven steken, doch dewyl ze altyt een byzonder huisken hebben, zoo is 't gelooflyk, dat ze dien Vogel een byzondere dienst moeten doen.

Proef.

Aan de Kaap heeft men in het doir van een ei eenes Vogelstruis gevonden een Steen, in de grootte van een duive-ei, wit en in de gedaante van een Calappus steen, een weinig met blauwe adertjes doorregen; maar de gedaante van een schynende zon had hy veel klaarder dan een Calappus-steen. Hy is te zien by den Heer *Qualbergen*.

De 3de soort van een Vogelstruis.

LXIII. HOOFT-

LXIII. HOOFTDEEL.

Sepites. Meſtica Sontong.

De Sepites, zynde Viſchſteenen. Eerſte ſoort, van de Zeekat.

UIt de viſſchen heb ik de volgende Steenen bekomen; in het vet van de Zeekat *Sepia*, in 't Maleitſch *Sontong* genaamt, groeit een langwerpig Steentje, ſchaars een lid van een vinger lang, aan 't eene eind een ſchaft dik en daar na ſmalder in een ſtompe ſpits toelopende, een geſchilde korrel van de vrucht *Gnemon* wat gelykende, doch glad en effen, in 't eerſt ſchoon wit en half doorſchynende, mettertyd aan 't ſmalſte eind vuilgeel of vuilachtig wordende: Men heeft hem my gebragt voor een *Meſtica* van de voornoemde vrugt *Gnemon*, doch naderhant door onze Natie op *Manipa* in het vet ofte klier van een Zeekat een diergelyke ſteentje gevonden, is het bekent geworden, waar van zy komen.

Worden in de meeſte ſoorten van viſſchen gevonden. In de Capalla batoë, in de Karpers.

Byna alle viſſchen hebben in hun hooft achter by de herſſenen aan 't onderſte deel, 't welk het verhemelte maakt, twee gaaten in het *Cranium*, dewelke geſloten worden door twee beentjes, die men uitnemen kan; deze zyn aan alle viſſchen niet even eens, aan de meeſte klein en langwerpig, met twee ſpitſe einden in de gedaante van een ſchuitje: De mooiſte en grootſte vind men in zekere viſſchen, om dier oorzake wille *Capalla batoë*, dat is, Steenkop genaamt, kleine Karpers niet zeer ongelyk, doch met zoo harden kop, dat men hem qualyk kloven kan; aan de voorſchreve plaats van de herſſenen vind men in ieder kop twee ſteentjes, die ik *Lapides lithocephali* noeme; deze zyn onze Karperſteenen zeer gelyk of wel zoo groot: in de breette van een nagel eenes vingers, driekantig, ſommige langwerpig met eenen ſcherpe en twee ſtompe hoeken, alle ſchuitvormig, te weten; aan de onderſte zyde bultig, effen, glad, of zommige met een voren als of 'er twee ſteenen tegen malkander gezet waren: aan de bovenſte zyde tegens de herſſenen hol en rimpelig, zomtyds met eenig uitwas: Hun koleur is witachtig gelyk d'andere beenderen des viſch, zommige half doorſchynende en blauwachtig als wit Achaat, doch metter tyd worden ze geelachtig. Van hun gebruik weten de Inlanders niets te zeggen, doch ik oordeele, dat menſe in alle manier gebruiken kan als onze Karperſteenen, te weten, tot het afzetten van 't graveel en 't zand.

En waar toe die gebruikt worden.

By gebrek van aftekeninge, hebben wy hier bygevoegt dergelyke ſoorten, die heel zeldzaam, en verbeeldt zyn op de plaat LVII. *by letter* G. *is een Steen uit het hoofd van een Zeekoe. By letter* H. *een dergelyke uit het hoofd van een Zeewolf: Waar by wy voegen die by letter* I. *afgetekent ſtaat, en, zoo ik bericht ben, gevonden is in 't hoofd van een Stier, en my voor wat zeldzaams vereert: Wat belangt de Steenen van den Karper en andere viſſchen, die zyn zoo veele en gemeen, dat de zelve geene afbeeldinge verdienen.*

LXIV. HOOFTDEEL.

Chamites. Meſtica bia garu.

Chamites, zyn Schulpviſchſteenen. Eerſte ſoort, komt uit de Nagelſchulpen.

BOven in 't II Boek, 't XXVIII. Hooftdeel in de beſchryvinge van *Chama aſpera*, heb ik gezegt, dat men uit verſcheide ſoorten van de *Chama* eenige *Meſticæ* haalde, dewelke ik nu na malkander zetten zal.

Meſtica bia garu komt uit den grooten Schulp *Chama* of Gapers, dien wy Nagelſchulp noemen, wanneer ze al groter dan een voet zyn geworden, doch onder 10 vind men pas een, die een Steentje heeft, en het zelve altyt in den *tendo* of daarom liggende

gende *Spondylo*: Zy zyn niet van eenderlei fatzoen, doch ik breng ze alle onder twee geſlachten: De eerſte zyn langwerpig als een klein vingertje, in de gedaante van een fiole der Alchiminiſten, te weeten onder rond en bolachtig en dan allenkskens in een ſtompe ſpits toelopende, zommige regt, zommige een weinig krom gelyk een *Retorte*; van verwe wit, aan 't onderſte bolletje roodachtig of geelachtig en donker; aan 't ſmalle eind half doorſchynend als wit Achaat, gemeenlyk ook met een paerlachtigen weêrſchyn: By nacht vuuren ze niet, maar gewreeven rieken ze als wit *Kalbahaar* en koken in Limoenſap. Men vind hier van korte ſtukken, aan 't onderſte eind ruim een vinger dik, en ſchaars een lid van een vinger lang, mede wat krom als een *Retorte*, beneden vuilgeel, geſcheurt en afgebroken, daar ze aan de ſchulp vaſt gezeten hebben, want ze zyn niet alle los, en de loſſe zyn rond en glad, gelyk ze door 't lekken van 't dier geformeert worden. Naar de ſpits zyn ze glad, zuiver wit en zoo hard als een Keiſteen.

Hun gedaante.

De tweede ſoorte van *Chamites* zyn kleinder, en liggen los in het vleeſch meeſt omtrent den *tendo*; zommige langwerpig en plat gelyk een Hagediſſen-ei, den Calappus-ſteen zeer gelyk, zoo dat men ze daar voor aanziet, doch hier in te onderſcheiden: De langwerpige Calappus-ſteen, die ook een Hagediſſen-ei gelykt en zuiver wit is, heeft gemeenlyk aan het dikſte eind een kroontje als een uitgevallen tand, waar mede hy aan de ſchaal vaſt gezeten heeft, en aan 't ſmalſte eind een weêrſchyn of zonnetje. De *Chamites* heeft geene van die kentekenen, maar hier en daar een paerlachtigen weêrſchyn, en vertoont eenige ſcheurtjes, daar hy op het meeſt glimt. Andere zyn onordentlyk rond, met uitſtekende hoekjes en kuiltjes, ſlegt wit of geelachtig als yvoor van ongelyke groote; zommige als een erweet, zommige als een dobbelſteen, en worden metter tyd noch al geelder.

De tweede ſoort.

De derde *Chamites* komt uit de *Chama Striata* of *Bia Coroerong*, inzonderheit uit een groot ſlach, die men op de Eilanden *Luſſapinios* vind, en een gemengd fatzoen hebben van de *Squammata* of Nagelſchulp, en *Striata*: Hier heb ik verſcheide ſteentjes in gevonden, zommige in de grootte van een erweete en regt rond, zommige grooter en linzevormig, alle ſchoon glad ende blank, dat men ze voor bleeke paerlen zoude aanzien, en hun koleur behoudende: deze leggen in de wervel of klierachtig vleeſch, en worden door het lekken aldus geformeert. Andere zyn niet groter dan *Katjang*, zommige aan malkander in een klompje gebakken, alle ſteenhard, van koleur verſcheiden. De grootſte zyn wit en glad, zommige geelachtig, maar die aan de klompjes ſtaan lichtrood, en paars, alle ſteenhard, de *tendo* is zoo vol van deze ſteentjes, als of hy daar van t'zamen gezet was, en de grootſte ſtukken zyn omtrent de einden. De Amboinſche *Bia Coroerongs* hebben ze niet of zelden, in Limoenzap willen de korrelachtige klompen niet of weinig koken, een teken dat ze van een harden digte ſubſtantie zyn.

De derde uit de Chama ſtriata.
Waar van verſcheide ſoorten.

De vierde *Chamites* valt in de gladde *Chama*, inzonderheit die wy Quakkers, in 't Maleitſch, *Bia Codoc*, noemen: Deze zyn ſlegt wit, doch worden metter tyd geel of grauwachtig, zommige rond als een erweet, zommige hoekig en als of 'er eenige kleintjes aangezet waren, die ook zomtyts daar af vallen: Hier van komt het dat de *Chamites*, zoo wel uit deze als de voorgaande *Bia Garu* die hoekig is, zomtyts een klein ſteentje van zich geeft, het welk dan by het gemeene volkje geloofт word, dat de ſteen baart en jongen krygt. Zekere Sineſche vrouw op *Amboina* heeft in een Quakker op *Boero* zulk eenen *Chamites* gevonden, wit, hoekig als een kleine dobbelſteen, na dat ze hem eenige jaaren bewaart hadde, en by geval daar na weder zag, vond ze een klein ſteentje daar by, 't welk zy zeide een kind van den grooten te zyn; doch de groote nauw bezien zynde, konde men niet bekennen waar de kleine gezeten hadde: Zy zoude den ſteen om veel gelt niet willen miſſen, haar inbeeldende dat haar goed zoude aangroeijen, gelyk de ſteen gedaan hadde. Alle de voornoemde Steenen noem ik in 't Latyn *Camites* naar 't exempel van

De vierde ſoort uit de zoo genaamde Quakkers Schulpen.

Plinius aangetrokken, en bewezen dat de Stenen voorteelen. *Plinius*, dewelke *Lib.* 37. *Cap.* 10. en 11. veele diergelyke Steenen beschryft, maar de dieren en planten hen noemende, daar in ze misschien groeijen of eenige gelykenis daar mede hebben, dewelke dus lange by onze Juweliers onbekent geweest of voor fabulen gehouden worden, doch nu allenkskens weder aan den dach komen. Zoo is het zeggen van 't baaren der Steenen geen nieuw maar een out gevoelen, want *Plinius* schryft het zelfste van zynen *Gemonites* en *Pheantites*, dat die op hunne tyden ook baaren zouden. In 't Maleitsch worden ze genoemt *Mestica Biagaru*; of alleen *Mestica bia*, om dat ze meest van eene substantie en koleur zyn; uit wat Schulpen zy voortkomen, zie mede boven van de *Chama aspera* in 't II. Boek, Hoofd. XXVIII.

Hun gebruikt. Hun gebruik is om ze tot een Rariteit te bewaaren, de mooiste daar onder worden in zilvere ringen gevat, Inlanders dragen ze om gelukkig te zyn in 't visschen, Mossels en Schulpen op te zoeken en diergelyke kost uit de zee te halen: De voornoemde Sinesche Vrouw schryft door dezen Steen haar zelf eenige gauwigheit toe, dat ze op strand wandelende aan de gaatjes in 't zant bekennen kan, wat Schulpen en Mosselen daar onder steken, en zeker, zy weet zulke rare Mosselen op te zoeken, die niemant anders vinden kan. De waarde. Van de mooiste, die rond en blank zyn, koopt men het stuk voor een Ryksdaalder, de andere zyn geen quartje waert. De Inlanders toetzen ze gelyk andere *Mesticæ* in Toack, Azyn, of Limoemzap, 't welk ik mede verwerpe, om dat de glans daar door bederft; ook zommige van de mooiste, die hard, keiachtig en klaar zyn, doen zulks niet of qualyk, en niet te min zyn ze van d' opregte; want geen steen, die hard en digt van substantie is, kan zulks doen: hy mag een *Mestica* zyn of niet.

De vyfde zyn de een soort van Katoogen. De vyfde *Chamites* word onder de Katoogen gerekent, en tot noch toe uit misvatting voor eenen natuurlyken Bergsteen gehouden, daar ze nochtans groeijen in een flach van de *Chama* of Nagelschulp: by de Sinezen bekent, om dat ze zoo scherp van nagelen zyn, dat het iemant, die zich daar aan verzeert, zoodanig smert, als of hy met vuur gebrandt was. Zy vallen veel in de bocht van *Cantong* en aan d' Oostzyde van *Ceilon*, waar van het komt dat men ze met de natuurlyke Katoogen vermengt, dewelke mede op *Ceilon* vallen. Waar toe die gebruikt worden. De Steen of *Mestica* hier van is rond in de grootte van een grauw erweet, vuilwit of grauwachtig met een paerlstraal als andere Katoogen: Van de zelve, met gaaten doorboort en aan snoeren geregen, worden Braçeletten gemaakt. Een diergelyke Katoog, doch grooter zie beschreven boven in 't XL. Hooftdeel.

LXV. HOOFTDEEL.

Tellinites, Ctenites. Bia Batu.

Tellinites wat het zyn. Daar worden Steenen gevonden, de gedaante van verscheide Schulpen hebbende, waar van men noch niet zeker is, of ze in de Schulpen groeijen of buiten dezelve uit een klomp aarde geformeert wordeu: Immers men vind ze buiten de Schulp, ja zomtyts op plaatzen daar diergelyke niet omtrent zyn waar van ik deze twe soorten aangemerkt hebbe.

De eerste soort. *Tellinites* is geformeert als eene van de *Tellinæ* boven in 't II. Boek, Hooftdeel XXXIII. beschreven, inzonderheit van de zeste soorte; dewelke langwerpig zyn, en een ander wat ronder of uit den ronden driezydig, gelyk de Schulp *Bia matta doa*: Het zyn onzienlyke Steenen als of ze uit eene vuile donkergeele rosse aarde slegts versteent waaren, achter met twee billetjes en een keep, voorts effen zonder streep, redelyk hard, nochtans met een mes ligt te schrabben. Worden op Java gevonden. Men vind ze op *Java* op den strand van *Remban* en *Lassam*. Ik weet geen ander gebruik daar van, als dat de Chinezen dezelve gaerne by hun voeren op hunne vaartuigen: Deze *Tellinitis* vind men ook omtrent *Grisek* by *Dudunam*

in

in een moeraffig zand, men weet niet of ze de zee opwerpt: Zommige draagen ze aan hun lyf, en geloven dat ze den dragende bewaaren zullen tegens de tovery der vrouwen, die ze met liefdranken of *Oebat Goena* verrichten willen.

Ctenites is een harde donkergrauwe fteen als een Kei, geformeert als *Bia anadara*, een foort van de *Pectines* of bultige *Jacobs* Schulpen, met diergelyken rand en ftreep of voorens, doch weinige en die niet naar d'ordre van de natuurlyke fchulpen lopen, zo hard dat men ze qualyk fchrabben kan. Men vind ze op de kleine Eilanden, in de kaarten *de Uos* genaamt, beooften het grootfte Papoëfche Eiland *Meffoal* gelegen. Men kan ze brengen onder de foorte van *Ombria* of Weerfteenen, leggende hier en daar verftrooit op den ftrand van die Eilanden. De Papoëers zoeken de rondfte uit en gebruiken ze in plaats van kogels uit hunne Baffen daar mede te fchieten, waar toe ze egter noch andere bequamere hebben, op *Meffoal* zelfs vallende, die men voor regt yzere kogels van 1 pond zoude aanzien, gelyk ze ook in der daad yzerachtig zyn. *De tweede foort.* *Worden tot Kogels gebruikt.*

Hier by behooren noch eenige andere verfteende Schulpen, van gedaante als de Steenfcheede en eenige andere gladde *Chamæ*, doch grof, donker en aardachtig van fubftantie, dewelke men vind in zommige klippen op ftrand, boven water ftaande, en wel bezien zynde kan men niet anders oordeelen of zy zyn het vleefch van dezelve dieren, door het indringend flyk in fteen verandert; want men ziet'er hier en daar noch eenige overblyfzeltjes van de fchaal daar aan. Diergelyke hebben wy veele gevonden in 't jaar 1692. in de rotzen; waar op de Fortreffe *Duurftede* op het Eiland *Uliaffar* toenmaals gelegt wierde. *Noch verfcheide andere verfteende Schulpen.*

LXVI. HOOFTDEEL.

Cochlites, Cochlea Saxea. Meftica Bia.

DE Steen in dit Hooftdeel befchreven oordeele ik natuurlyke Slekken geweeft te zyn, die door eenig geval in harde fteenen verandert zyn, waar van ik 3 foorten aangemerkt hebbe *De verfteende Schulpen befchreven.*

De eerfte was een witte en half doorfchynende Steen, in de groote van een Roerkogel, in de gedaante van een Alykruikje, *Bia papeda*, genaamt, boven in 't II. Boek, VI. Hooftdeel befchreven; want hy hadde de zelfde gieren, en omtrent het achterfte noch een donker overblyfzeltje van de fchaal; 't overige was maffief, uitgevult en zoo hard als een Kei, waar voor men dezen zoude aangezien hebben, indien hy by nacht gevuurt en den keiachtigen reuk gehad hadde: Hy is op den ftrand van *Mamalo* gevonden, en ik hebbe in myn tyd maar een gezien, die gezonden was aan den groot Hertog van *Tofcana*. Men zoude zeggen, dat het geheele Hoorntje in fteen verandert was, doch nauwer bezien zynde kan dit niet zyn, dewyl men tuffchen de gieren van de fchaal niets overig vond, behalven een weinig boven op, zoo dat het geheele beeft in fteen verandert moet zyn. *De eerfte foort.* *Aan den groot Hertog gezonden.*

De tweede *Cochlites* had mede de gedaante van een Alykruikje, doch daar aan hing het kruipende dier buiten de fchaal, ten naaften by de gedaante van een volkomen Slek hebbende, doch gerimpelt, gefchonden, en hier en daar een hoekje afgebroken: Het huiske was als het voorfte, keiachtig en half doorfchynend, maar het dier was een donkere fteen, vuilwit of grauwachtig. Men vind ze zelden, hier en daar een op de ftranden van *Leytimor*, en ik heb 'er maar 3 gezien, waar van de mooifte aan den voornoemden groot Hartog gezonden is. Zy koken in Limoenzap, worden zuiver daar door, en vuuren niet by nacht, noch hebben eenen keiachtigen reuk: Hoe deze dieren in fteen veranderen kan ik noch niet zeggen, behalven het gevoelen van *De tweede foort.* *Haar gedaanten.*

Verscheide redenen over het versteenen van Hoornen en Schulpen. van zommige Chinezen, te weten, dat deze dieren op den bloten strand kruipende, en by geval door het blixem-vuur geraakt, schielyk versteenen zoude; indien dit zoo was, dan zoude het al meer aan andere soorten ook gebeuren; waar van men geen ondervinding heeft: Het is waarschynlyker, dat een slach kleine en witte Alykruiken, (die vier of 6 maal meer vleesch hebben, dan haar huisken bergen kan, en daarom in 't Amboinsch *Issi Palesou*, dat is, Veel Vleesch of Meer Vleesch genaamt worden) haar van de natuur bestemde maate van wasdom en grootheit erlangt hebbende, van zelfs en door haar eigen steenzap verstyven en in steen veranderen: Hoewel dit gevoelen al mede haar zwarigheit heeft, want men kan zeggen, dat dan deze steen de nette gedaante van het vorige dier behoort te behouden, het welk men echter niet ziet: Hier op kan men antwoorden, dat de dieren in 't versteenen qualyk haar vorige gedaante konnen behouden, dewyl ze inkrimpen, hier en daar gestoten en gebroken worden, gelyk men aan deze steene Slekken nooit ter dege het hooft bekennen kan. De Maleijers zeggen, dat ze in andere Landen ook gevonden worden, doch zeer zelden, zy dragen ze onder andere *Mesticæ* om 't lyf, inzonderheit de eerste soorte, om naar hun gevoelen onquetsbaer in den oorlog te zyn.

De derde soort omstandig beschreven. *Cochlea Saxea* is de derde soorte van versteende Slekken, doch geene gedaante van eenig slekkenhuis hebbende, maar alleenlyk een stuk van het vleesch dezes diers vertonende, gemeenlyk een vinger lang en schaars een pink dik, meestendeel krom en bogtig: Men zoude ze voor witte en half doorschynende Keisteenen aanzien, doch de gedaante bewyst genoegzaam dat ze van eene slekke moeten komen, want het ronde deel heeft altyt een aanwas of vlek, gelyk het kruipende dier gehad heeft, het ronde deel is het witste, gemeenlyk half doorschynende en blauwachtig als Achaat, zomtyts effen zomtyts rimpelig met een wit hart in de midden als een ader; de vlerken zyn van eene donkere keiachtige substantie; uit wat soorte van hoorntjes zy komen kan ik noch niet zeggen, want men vind de stukken bloot hier en daar op den strand van *Leytimor*, en malkanderen niet gelyk. Zy koken dapper in Limoenzap, en vuuren by nacht niet, behalven een weinig aan de keiachtige vlerken, als men ze wat hard slaat; tegen malkander gewreeven rieken ze als andere stukken van Schulpschaalen; van haar gebruik is noch niet bekent.

In 't XXIX. Hooftdeel *van het voorgaande* II *Boek, zyn de versteende Horens en Schulpen door den Schryver geleerdelyk verhandelt: Daar neffens, hoe en waarom, die in Steenen, op bergen, ja ontoegankelyke diepten onder d'aarde gevonden worden. Zyne redenen zyn ontwyfelbaar; namelyk, dat ze daar in geraakt zyn, toen Godt de Heer, om de eerste waereldt te verdelgen, door den algemenen Zond-vloet alles overstroomde; daar door al dat geschapen was, Menschen, Vogels en Landtgedierte (buiten dat de Ark besloten hield) om hals raakte en vernielt wierdt: Voerende de Visschen, (Horens, Schulpen en andere stoffen daar onder begrepen) door den drift der Wateren, over den gehelen Aartbodem. Veele zyn daar door in 't diep der Bergen en onder de aarde, door den drift der Wateren, geraakt; die met Steenzap doordrongen, echter de gedaanten behoudende, versteent zyn: Wordende dagelyks en byna op alle plaatzen, zoo in 't binnenste der bergen, als aardtgronden gevonden, en daarom van den Schryver,* Vader Noachs-Schulpen, *genaamt; alhoewel latere overstromingen zulks mede hebben veroorzaakt.*

De tegensprekers van dit gevoelen willen, dat het gewasschen der aarde en steenen zyn. Doch, wanneer men de zaak met reden navorscht, is het onbetwistbaar geene onmoogelykheit, om dat gevoelen goedt te keuren; te meer, om dat de meeste, die in de bergen en aarde gevonden worden, in gedaanten, met die de zee voortbrengt, overeenkomen; zomtyts geheel schulp, zomtyts half of wel geheel versteent; ook vindt men dat, als ze geheel geopent of doorgeslagen worden, de binnestof, namelyk de visch, mede in steen verandert; van eene geheele andere gesteltheit is dan de schors of schulp, die het binnenst wel eer omvangen heeft: Ja, men bespeurt ook onderscheit tusschen de harde of vaste deelen van de visch en de slymerige of wekere; die insgelyks harder of weker, en de buiteschulp daar tegen, wederom ongelyk harder dan de inwendige deelen zyn. Dus bevindt men ook dat de Horens en Schulpen, uit de Steenbergen gehaalt, meest alle harder en steenachtiger zyn, dan uit de aarde gegravene, die veel weker, meer verkalkt en vergaan zyn: Ook is 't aanmerkelyk, dat hoe ze dieper (zoo wel in bergen als aarde) gevonden worden,

den, hoe schoonder en volmaakter, voor het oog komen. Een klaar bewys, dat de luchtdeelen, op de diepleggende, zoo veel gewelt noch kracht hebben gehadt, als wel op die de oppervlakte nader waren, ook, dat zommige, uit diepe plaatzen te voorschyn gebragt, voor 't merendeel de koleuren noch behouden; in tegendeel, die de lucht nader hebben, daar van berooft zyn, doch buiten gesloten zulke, die by Zulfer, Zalpeter, Arsenicum of andere scherpe stoffen geraakt zyn; waar uit men weder bespeurt, dat 'er Horens, Schulpen of andere gewassen, geheel in de Aarde of Bergen gespoelt, echter daar niet gegroeit zyn. Van de uit de aarde gegravene, hebben wy, in 't beschouwen van de ongemeene en zeltsame zaken der nature, by den Ed. Gr. Achtb. Hr. N. Witzen Burgerm. 't Amsterd. *verscheidene soorten gezien, die toen de Waterput in 't Oud-manhuis aldaar wierdt gegraven, na dat veele gronden waren doorboort, ter diepte van* 160 *voeten, zandt met horens en schulpen gemengt, gevonden, en waar van eenige, by zyn* Ed. Gr. Achtb. *onder andere zeldzaamheden, bewaart zyn; daar in zyn de koleuren noch volkomen, en ('t geen aanmerkelyk is) alle soorten, die nu, op onze stranden, niet meer gevonden worden. Waar uit te denken is, dat die, door eenen geweldigen storm, van andere gewesten zyn medegesleept en hier gebragt; of wel, dat de overstroming en weder afloping van 't water, zoo veele aarde en slib heeft nagelaten, dat dit geheel Geslacht versmoort en in den grondt verswolgen is; daar beneffens is ook te denken, dat dit Landt, voor 't meer-gedeelte, water of zee geweest is, en allengs, door meer dan eene overstroming (te bespeuren aan de verscheidene gronden of korsten der aarde, in het graven, eer men tot dien diepen Zeebodem komt, daar die Schulp-bedden leggen, ontdekt) eindelyk zoodanig, als 't nu zich bevind, aangegroeit. Ik moet 'er noch iets van diergelyke natuur byvoegen, mede door zyn* Ed. Gr. Acht. *als Gedep. wegens dezen Staat, met het Leger te Veldt aangemerkt: Ontrent Tongeren dat men voor-heen, doch zeer duisterlyk voor een zeeplaats hield, heeft het zyn* Ed. Gr. Acht. *gelust, om, ware 't mogelyk, eenige ontdekking daar van te bekomen, vermits bericht kreeg, dat eene plaats aldaar, de zeedyk genaamt, ook geoordeelt wierd wel eenen zoodanigen dyk te moeten of te konnen geweest zyn; schoongenomen dan in het eerst, eene goede vaste kley grondt ontdekte, voer zyn* Ed. Gr. Achtb. *echter voort, latende eenige voeten dieper graven, daar een grondt, met eene groote menigte Schulpen en Horens bezaait, zich opdeed. Zyn* Ed. Gr. Achtb. *heeft 'er aan my vier soorten van ter handen gestelt; die ik, om de Liefhebbers te voldoen, in 't koper hebbe gebragt, te zien op de plaat* LVIII. *by de letter* A. *zynde eene* Oesterschulp: *Als mede by de letter* B *eene andere soort van* Oester: *Die men by de letter* C *ziet, is eene* Zeeschulp: *En by letter* D. *eene by ons, onder den naam van* Pennehoorntjes, *bekent, doch hedendaags, op onze strandt, niet voorkomende. Van de Oesters is bekent, dat ze aan de Engelsche kust zyn: En de andere komen ons noch dagelyks uit de West-Indiën toe. Hier by noch een derde voorbeeldt: De Hr. Doctor* Magnus Bromelius *van Gottenburg, voornaam naspoorder der natuurlyke zeldzaamheden, heeft in zyne reizen, door Vrankryk en andere plaatzen, veele diergelyke versteende zaken ontdekt, mede gebragt, en aan my in de twintig soorten vertoont, by zyn Ed. alle in* Champagne *gevonden, by zeker dorp* Chameri *buiten* Rheims, *in eenen Wynberg* la Montagne de Rheims *en andere uitgegraven, daar onder eenen van ongemeene grootte, zynde een* Penne-hoorn, *aan 't eene eind eenigzints verkalkt, doch verder heel schoon en zuiver, gelyk ook alle de andere soorten; ja veele zo gaaf als of ze eerst uit zee quamen. Nu is het bekent, hoe verre deze Landtstreek van zee legt; gelyk wy ook veele soorten (doch alle versteent) by ons hebben, die 50 en 60 vademen diep, uit het Toscaans gebergt gehaalt, evenwel klaar blyken Zeehoornen te zyn.*

Eerstelyk, om dat de meeste diergelyke ook in zee gevonden worden, en niet alleen in den omtrek, maar ook in de binnenste deelen overeenkomen: Doch met dit onderscheit, dat de meeste in de aarde gelegen hebbende, der zelver Vischdeelen zyn vergaan en tot aarde geworden; men ziet het duidelyk aan de holligheden, gelykvormig met het dier dat 'er in is geweest; daar in tegendeel, de dieren in de Steenbergen, 't meeste deel in hunne eigene schorssen, door de van buiten inkomende Steenzappen, zyn versteent.

Ten anderen, dat wy, eene proef nemende, met die op eenen Robyn-molen te polysten, de stof der Schulpachtige (mits die niet vergaan zyn) zoodanig hebben bevonden, als der uit de zee gekomene.

Ten derden, blykt het ook, dat de versteende Visch-deelen, altydt veel weker, dan der Schulp-deelen zyn.

Te willen zeggen, dat, het Landt, de zoete rivieren en beeken, ook Slakken, Oesters of Mossels (met Horens en Schulpen omvat) hebben, sta ik gaerne toe, doch men zal ze ook veel ligter en dunder geschaalt, zoo wel hier te Landt, als in Oost- of West-Indiën bevinden; daar wy noch byvoegen, dat die soorten in de zee niet gevonden worden: Want de Zee-Schulpen en Horens zyn, voor 't meerendeel, veel zwaarder, vaster en dikker van schors en stof; om dies te grooter geweldt, van een woester element, tegen te konnen staan. Ook worden de dun geschaalde in de Zeën, meest gevonden op zoodanige plaatzen,

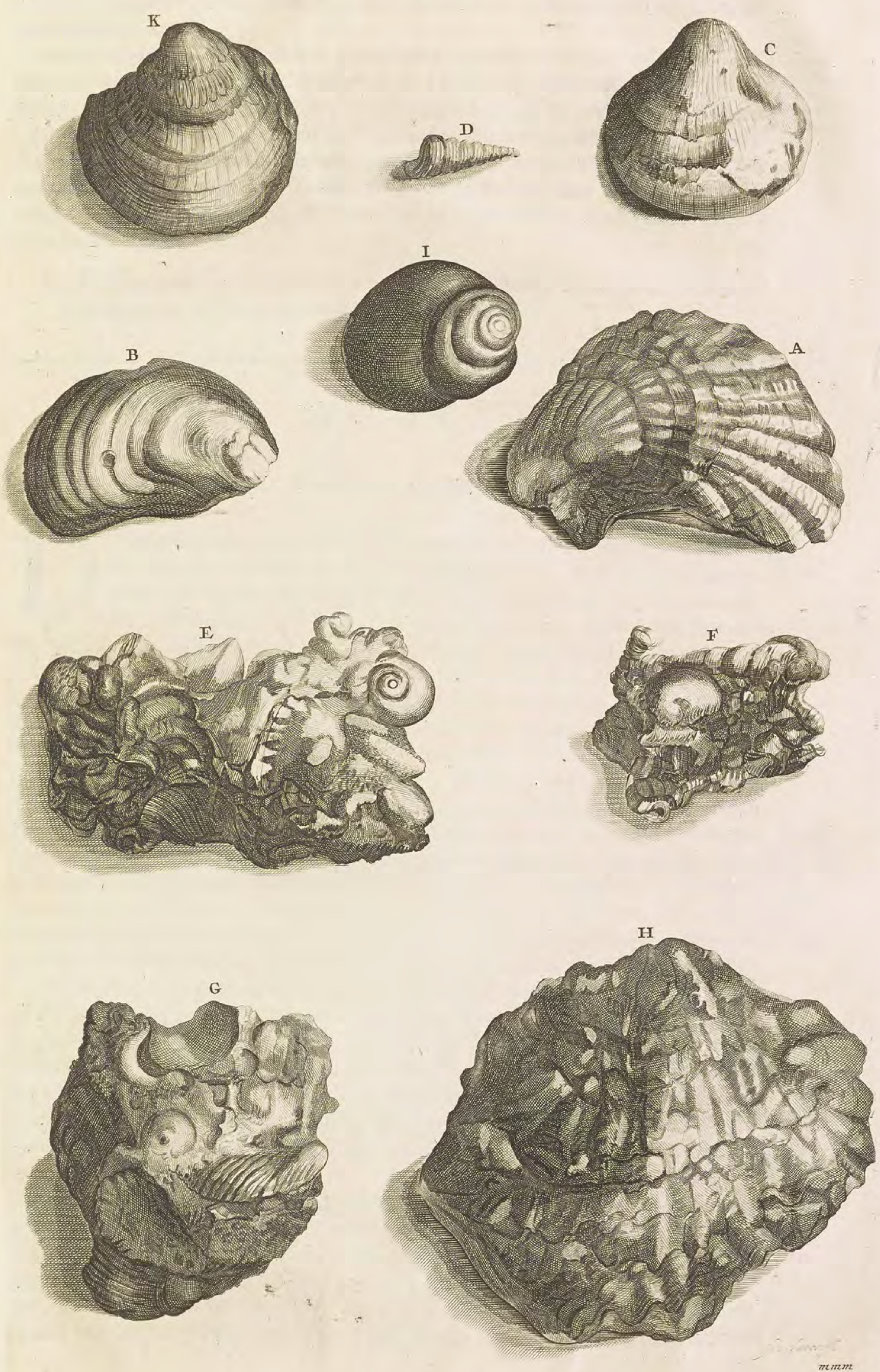
daar ze de harde gronden en 't fluiven der baren tegen de steenklippen, niet onderworpen zyn. Dus verre achten wy het nodig ons hier in te laten, ook wel verder, indien 't werk het toeliet. Die meerder licht daar omtrent begeert, leeze het geleert werkjen van den Hr. J. de Ray 't IV. *Hooftst. van zyn Waerelts begin en eind, uit het Engelsch in 't Nederduitsch vertaalt, in 8vo gedrukt te Rotterdam by* Barent Bos. *Als mede de Nederlantsche Outheden, voor omtrent 100 jaaren door* R. Verstegen *opgestelt en op nieuws, met geleerde aantekeningen, in het licht gebragt, gedrukt t' Amsterdam by van* Rooijen *in 8vo. En wat belangt, het komen der Hoornen en Schulpen, in de allerzwaarste steenbergen, 't zal ligt te begrypen zyn, indien 't gevoelen van den Hr.* T. Burnets *heilige Aardkloots beschouwing, zo veel ingang by den leezer als my heeft. Lees hem daar hy handelt, van het instorten, overstromen, en voortkomen der Bergen. Dat werk is mede uit het Engels vertaalt, en in 't jaar 1696. t' Amsterdam, by* Van Dalen *in 4to gedrukt. Van de voorgaande uit de aarde gegravene, als in de bergen gevondene versteende Horens en Schulpen, worden 'er veele by de Liefhebbers bewaart en gezien. Daar in munten uit (behalven de voornoemde de Hr. Doctor* Ruysch, *de Hr.* Vincent *en andere. Van de grote menigte, die wy bezitten, zullen w'er maar eenige den Liefhebberen voorstellen: Zie de plaat* LVIII. *by de letter* E. *dit is eene keiharde Steen met verscheidene zoo Hoorntjes als Schulpen bezet, door den Hr.* Kreitsmaar *Kapitein onder des Konings guarde, buiten Brussel, onder het graven in 't maken van eene sterkte gevonden: Die afgetekent staat by letter* F. *is een diergelyke, doch met een ander soort van Hoorntjens omzet, en my uit West-Indien toegekomen; By letter* G. *eene andere bergklomp: En by letter* H. *een volkome dubbelde Oester, buiten en binnen geheel versteent, en in het Toscaans gebergte gevonden: by letter* I. *een hard versteendt Hoorn; en by letter* K. *een diergelyke versteende dubbelde Schulp. Op de plaat* LIX *by letter* A. *is een Rotssteen, met verscheidene Schulpen, daar onder een groote geribde, hoogblaauw van koleur: By letter* B. *op de zelfde plaat, een versteende Schulp, by ons de enkele* Zots-kap *genaamt, van welke ik de dubbelde ook versteent hebbe gezien. Op de plaat* LX. *by de letter* A. *is een* Pennehoorn, *de* Trommelschroef *genaamt, buiten en inwendig geheel versteent, verbeeldt: By de letter* B. *een diergelyke, doch noch in zynen rotssteen zittende: By letter* C. *eene dubbelde Schulp, waar van 'er veele in Hongaryen worden gevonden: By letter* D. *is een Hoorn,* Cornu Ammonis *genaamt, afgetekent, waar aan getwyfelt wort, of het een gewas, of hoorn is; doch zie de voor- en tegen-reden by den voornoemden* J. Ray. *By de letter* E *(deze heeft zyn volkome koleur) en is vuursteenhard: En die by de letter* F. *een, by ons bekent onder de benaming van* Toot: *By de letter* G. *ziet men een zwart* Slakkehoorntje, *met een flaauw wit bandtjen: En by de letter* H. *een, by ons onder de* Posthoorntjes, *bekent: Het verbeelde by letter* I. *is een getopt Hoorntje, zynde zwart en glanzig; alle zyn ze uit de Steenbergen gekomen, en zoo wel in als uit-wendig versteent. Nu volgen, uit de vele die voor handen zyn, maar eenige uit de aarde gegravene en geheel versteende, die by de letter* K. *afgetekent, is een dubbelde* Jacobs-Schulp, *doch heel zuiver en schoon, met zyne ingeslotene visch nog by zich, maar, veel weker dan de voorgaande, versteent. Zodanig is mede de verbeelde by* L. *en by de letter* M. *eene geribde* Maan-Doublet, *of* Compas-Schulp. *By de letter* N. *een langwerpige Schulp met schuinze, tot malkanderen lopende ribben: Daar wy mede eindigen; zullende op het* LXXXIV. *Hooftdeel verder van de andere Steengewasschen schryven.*

LXVII. HOOFTDEEL.

Myites. Mestica Assousing.

De Myites *beschreven, zie de plaat* LX. No. I. *word voor en Mosselsteen gehouden.*

PLinius *Lib.* 37. *Cap.* 11. maakt gewag van den Steen *Myites*, doch anders niets van hem schryvende, dan dat hy de naam zoude hebben van de gedaante eener muis; doch myn *Myites* is genaamt van een Mossel, dewelke in 't Griekscb eenen gemeenen naam heeft met de muis, hy word gevonden in een flach van Mosselen, die dun van schaal zyn, diep in 't zand stekende, en daarom boven in 't II. Boek, XXXV. Hooftdeel, Zandmossel of *Musculus arenarius* genaamt: Zeer zelden vind men in dezelve dit Steentje, 't welk men voor een kleine Mossel zoude aanzien, indien het niet steenhard was, aan het bovenste einde wit en half doorschynende, aan 't onderste

K
D
C
I
B
A
E
F
H
G
mmm

ſte of dikſte eind, paars en blauwachtig, ſchaars een lid van een vingerlang. Ik hebbe maar een gezien, zynde meer voor een zeltzaam toeval dan een gewoon ſchepzel der natuur te rekenen.

Om de *Meſticæ* der Zeegedierten te beſluiten, zoo voege ik hier by de Paerl, die men in zommige Schulpen en Moſſelen in de Amboinſche zee vindt, dewelke klein en ſlegt zyn en daarom geen byzonder beſchryving behoeven. In de vlakke Zadelſchulp vind men de beſte, de regte Paerl naaſtkomende, doch geelachtig en hoekig, gelyk die men in den Amboinſchen Inham vindt: Schooner en grooter vallen ze op *Xula Mangoli* omtrent de Negory *Weytina*, als mede op *Botton*, daar deze Schulp *Calepinda* hiet. In de Holſterſchulp of *Pinna* vind men ze ronder, doch paars of bruin, en beſterven mettter tyd. *De Paarlen mede onder de Meſticæ gerekent.*

De Schryver geeft geene afbeelding van dezen Moſſelſteen, *doch alzoo wy een diergelyken bezitten, vertonen wy hem op de plaat* LX. No. 1.

LXVIII. HOOFTDEEL.

Clappites. *Klapſteen.* Meſtica Calappa.

DE *Calappus*-ſteen is ten deele beſchreven *Lib.* 1. *Cap.* III. van ons Amboinſch Kruidboek in de Hiſtory van den *Calappus*-boom, doch zal nu hier op zyn plaats zyn volle beſchryving hebben; behoorende onder die Steenen, dewelke *Plinius Lib.* 37. *Cap.* 11. *Dendritides* noemt; doch dewyl daar onder veele ſoorten begrepen worden, die men in deze Ooſterſche Eilanden en by na in allerhande ſlach van vruchten en boomen vind, zoo heb ik ieder een byzonder naam, naar de Pliniaanſche manier geformeert, gegeeven: Het is te geloven, dat deze Steentjes geformeert worden uit den ſteen zap, dewelke uit den grond in de boomen en vrugten opgetrokken word, zig aldaar concenteert en uit het edelſte der ſelver een *Gemma* of raar Steentje maakt, het welk, als meermaals gezegt, de Maleijers met een gemeene naam *Meſtica* of *Moſtica* noemen. Onder die uit boomen en vruchten komen is de bekentſte en gebruikelykſte de *Calappus*-ſteen, in 't Latyn *Calapites*, in 't Maleitſch *Meſtica Calappa.* Het is een wit Steentje, het wit kezelſteenje of alabaſt zoo gelyk, dat men hem daar voor zoude aanzien, doch de *Calappus*-ſteen is weeker, ſlaat geen vuur, heeft geen keiachtigen reuk, en noch eenige andere eigenſchappen, die hem van andere Steenen onderſcheiden, verdeilt in langwerpige en ronde: De langwerpige heeft de gedaante en grootte van een duive-of eenes anderen vogels-hert, zomtyts ook van een Hagediſſen-ei, aan 't eene eind dikker met een donker kroontje als een uitgevallen tand, 't welk de wortel is, waar mede hy aan de ſchaal of *Tampoerong* heeft vaſt gezeten: Doch zommige hebben dit kroontje niet, 't welk een teken is, dat ze al van de ſchaal afgevallen en los in 't water gedreven hebben dewelke dan het Hagediſſen-ei gelyker zyn, aan het ander en ſmalder eind, 't welk als een ſtomp kegeltje toeloopt, zyn ze op 't klaarſte en boven op met een blinkend plekje gelyk een ſtralend zonnetje, het welk zich openbaart als men ze tegen den dag houd, en als ze dit zonneken niet hebben worden ze voor dood gehouden. *De Calapites.* *Zyn Steenen uit vruchten en gewaſſen.* *Hun benaming in verſcheide taalen.* *Hun gedaante en eigenſchappen.* *Kentteken of ze levend of dood zyn.*

De *Calaplus*-ſteen is zomtyds regt rond, als een groot erweet, zomtyts linze-vormig; zoo groot als een platte gerieke, rontom met eenen ſmallen rand: Deze groeijen in 't appeltje, het welk men in d'oude *Calappus*, noot vind, en zoo ze daar af vallen dryven ze mede los in 't water. Beide zyn zy zuiverwit, te weeten d' eerſte ſoorte melkwit, de tweede trekt uit den witten een weinig naar het blauwe, en zomtyts aan de randen half doorſchynend, daar ze in 't gemeen alle donker zyn: De ronde hebben *Hebben verſcheide gedaanten en koleuren.*

aan

aan de klaarfte en meeft verhevene zyde ook het witte zonnetje; aan beide ziet men zomtyts heel kleine en fyne fcheurtjes, die niet diep ingaan en den Steen geenzins flimmer maken: Want dewyl de Steen in eene geduurige vochtige fubftantie groeit gelyk het binnenfte hol van een *Calappus*-noot is, zoo kan 't niet minder zyn of de Steen moet fcheurtjes zetten, wanneer hy aan de drooge lucht komt, het welk men ook ziet gebeuren aan den *Umbilicus Marinus*, als men den zelven varfch van zyn dier affnyd. Hoe ze in de *Calappus*-noten groeijen, heb ik van een ooggetuig geleert, zynde een Faandrig, dewelke in 't jaar 1672. naar de Zuid-Ooftere Eilanden gezonden, aldaar onder anderen een *Calappus*-noot oopende, daar in het pit wel volwaffen, doch noch niet hard was, aan het zelve een rood plekje gewaar wierde, een weinig buiten het ander vleefch uitpuilende, en daar in twee witte platte Steentjes, die noch week waren en aan de fchaal noch vaft: De Inlanders zeiden; hadde die *Calappus*-noot noch twee maanden aan den boom mogen blyven, dan zouden de Steentjes ryp en hard geworden zyn.

Verhaal van haar rypheit.

Waar die 't meefte gevonden worden.

In de Amboinfche geweften vind men ze niet, hoewel daar zoo veel duizent oude noten geopent worden, om olye daar uit te branden, doch van Kerams Noordkuft worden veele gebragt naar het zeggen der Inlanders in hunne *Calappus*-noten gegroeit, daar ik mede aan twyffele, dewyl my niemant voorquam, die ze zelfs daar in gevonden hadde. De meefte vind men op *Celebes* en *Makkaffar*, het land van de *Boegis*, *Cajeeli*, en op *Boëton*; het fchynt dat die Landen een eigenfchap hebben, dat ze meer fteenzap in haare vruchten en boomen ftieren, dan elders gebeurt, daarom ook de meefte *Meftica* van die plaatzen komen.

Hoemen die toetzen moet.

De proeve dezer Steenen gefchiet gemeenlyk met fcherpen Azyn of Limoenzap, als men een weinig daar van in de hand giet en den *Calappus*-fteen daar in legt, zoo moet dezelve daar in terftont koken of bolletjes rontom zich opwerpen, en die dat niet doet word voor ondeugend of doot gehouden; maar ik heb meermaals deze proef verworpen, dewyl de Steen daar door zynen glans verlieft en eene doodfche koleur krygt; al wafcht men hem terftont met water. Ook doen dit alle weeke, donkere en poreuze Steenen, in welkers [*Pori*] gaatjes de Azyn of Limoenzap indringende de ingeflote lucht uitdryft, en daar door bobeltjes veroorzaakt, gelyk men in *Europa* ook ziet gebeuren aan den *Lapis Victorialis* of *Aftroites*, dewelke zig in den Azyn ook beweegt. De tweede proef zal deze zyn; als men hem op een matte legt en daar rontom rys of *Pady* ftrooit, zoo zal geen hoen derven een korrel daar van eeten, zoo lang de Steen daar by legt; doch dit heeft my niet willen gelukken, want had ik den Steen niet weggenomen, de hoenders zouden hem met den rys opgeflokt hebben, en nochtans meende ik, dat ik den regten hadde. De derde proef is noch ongelooflyker, dewelke ik van eenen ouden Malabaarfchen *Empiricus* gehoort hebbe; als men den Steen aan den ftam van den *Calappus*-boom bindt, zoo zouden alle de noten afvallen, 't welk ik niet in 't werk geftelt hebbe.

Andere proef.

Derde proef.

Vreemt gevoelen van Plinius.

Plinius op de voorfchreve plaats fchryft zynen *Dendritis* die eigenfchap toe, dat hy onder de wortel van een boom begraven, die men omvellen wil, de byl niet laat ftomp worden; het welk men aan den volgenden *Dendritis* in 't werk ftellen mag. De langwerpige *Calappus*-fteen heeft ook grote gelykeniffe met den *Chamites* van d' eerfte foorte, doch daar in te onderfcheiden, dat de *Chamites* gemeenlyk een paerlachtigen weërfchyn maar geen zonnetje heeft, ook in Limoenzap lankzamer en weiniger kookt dan de *Calappus*-fteen: Metter tyd door 't draagen word de *Calappus*-fteen ook fmoddig, vuilwit en doodfch van koleur, den welken men weder zuiveren moet op deze wyze; men legt hem een halven dag in water van een jonge *Calappus*, en wryft hem met des zelfs liplap, of wafcht en wryft hem in water, daar men rys in gewaffchen heeft, die men kooken wil.

Hoemen die vuil geworden wederzuivert.

Worden bygelovig gebruikt by

De *Calappus*-fteen word onder de voornaamfte *Meftica* getekent, die men draagt om gezondheit of goed geluk in eenig voornemen te hebben en tot veele andere dingen,

die de Inlanders door bygeloof en inbeeldinge hem toeschyrven, als om gelukkig te *d' Inlanders.*
zyn in koopmanschappen, thuinen te maken, en in den oorlog iemant gezont en onquetsbaar te bewaaren; welk laatste immers geen schyn heeft, want wat heeft de vreedzame *Jupiter*, waar onder deze boom behoort, met den Krygs-God *Mars* te doen; Betere redenen hebben zy, dewelke hem tegens de Koortzen gebruiken, als men hem in *Hun regt gebruik.* water legt en daar van drinkt om den koortzigen brand te blusschen; ook met water op eenen fynen steen gewreeven en in d'oogen gedaan geneest de verhitheit der zelver. De mooiste en ronde worden in zilvere ringen gezet, want in 't gout wil hy niet staan. De grootste worden aan de krissen gehangen ook met zilvere hoepen gesloten. De Malabaaren maken ook oordroppen daar van, die de vrouwen aan de ooren dragen, doch met gout ingevat, daar in ze nooit zoo blank blyven als in 't zilver. Het stuk koopt *Waarde.* men in 't gemeen voor een Ryksdaalder, doch de ronde en mooi gestraalde gelden wat meer.

In 't jaar 1691. in Februarius is zekere meid by my gekomen, dewelke een oude *Verhaal van eenen gevonden Calappus Steen.* *Calappus*-noot geschilt hadde, die op *Bahuala* gegroeit was: Op de schaal of *Tampoerong* en onder de buitenste bolster heeft ze een *Calappus*-steen gevonden, niet aan het oog maar aan d'eene zyde van de *Tampoerong* in een vlak kuiltje zittende: In koleur en subsantie was hy de andere *Calappus*-steenen gelyk, maar in gedaante verschilde hy; want hy was in de grootte van een dubbeltje en gedaante van een vlak hart, aan de onderste zyde plat, aan de bovenste bultig en aldaar een klein kuiltje, daar in men iets bemerken konde als een vezeltje van den bolster, en aan den eenen hoek was een schilffertje uitgevallen, waar onder een klein quastje was. De meid hadde hem in azyn gelegt, waar in hy gekookt en zich beweegt heeft, doch daar door iets van zynen glans verlooren.

LXIX. HOOFTDEEL.

Dendrites Calapparia.

EEn regte soorte van *Dendritis* uit een *Calappus*-boom is gevonden op *Ceilon* *De Dendritis Calapparia, wat het zy.* in het hout van des zelfs stam, kort te voren door den donder omgeslagen, want 's daags na dien slag gingen 2 Duitsche Officieren met hunne slaven daar voor by; de slaven liepen naar den omgevallen boom om het palmyt uit de kruin te haalen, wanneer ze dit Steentje in het hout van den stam vonden, daar aan men klaarlyk bekennen konde, dat het aldaar moeste gegroeit zyn, om dat het met dat hout digt omvat was; zy gaven het aan hun Meester den Kapitein, die het namaals in *Amboina* aan my vereert heeft. Dit Steentje was rond of een weinig bultig, in de *Haar gedaante omstandig beschreven.* groote van een kriekje, hard en glad als een kezelsteentje, niet doorschynend, dooirgeel van koleur, daar op stonden rontom veele witte oogjes of kringetjes, binnen met een geel plein, zommige groot, zommige klein, als ofze geschildert waren; het bovenste oog was het grootste, en hadde in zich noch eenen anderen donkeren kring, gelyk de Iris van een oog; van de andere oogjes liepen sommige door malkander, sommige waren ook geheel wit, diergelyke kringetjes men byna ziet aan een soorte van den *Lapis Victorialis* of *Astroites*: Aan d'eene zyde zag men een wit plekje, doodsch van koleur, alwaar men vermoedde, dat hy van het blixem-vuur een weinig geraakt was: (De Kapitein verhaalde my, dat de Singalezen hem gezegt hadden, dat zulke Steentjes meermaals in 't *Calappus*-hout gevonden wierden; echter zy konden hem niet een te voorschyn brengen, noch daar van aanwyzing doen, hoewel hy doemaals als *Worden in 't Calappus Hout gevonden, en* *Dessave*, dat is, Landdrost over hun lieden het gezag voerde: Naar zyn gissing mog-

 ten

bygeloovig gebruikt. ten ze wel diergelyke gehad doch voor hem verborgen gehouden hebben, om dat die Natie zoo wel als andere Indianen diergelyke zeltzame *Mesticæ* in groote waardye houden, dezelve dragende om goed geluk te hebben, by zonder in den oorlog, 't welk ik eenigzins aannemen konde, indien hy zynen boom hadde beschermen konnen tegen des donders gewelt; doch het spreekwoort luid: (*Als meerder komt, moet minder wyken.*) Ik heb van diergelyke niet meer gehoort noch gezien in deze Oostersche gewesten; hy is in een ring gevat in 't jaar 1682. en onder myne andere Rariteiten gezonden aan den groot Hartog van *Toscane* met den naam van *Dentritis Calapparia*: In Azyn of Limoenzap heb ik hem niet willen toetzen om zynen glans niet te willen bederven, maar by nacht tegens een Krystal of Achaat geslagen vuurde hy, doch weinig, gelyk alle harde *Mesticæ* doen, die of geheel, of ten deele doorschynende zyn.

LXX. HOOFTDEEL.

Pinangitis. Mestica Pinang.

De Pinangites beschreven. DEze *Pinang*-boom geeft tweederlije Steenen uit hem, van malkander veel verschillende. D'eerste is de gemeene *Mestica Pinang*; 't is een klein steentje, wat groter dan een groene *Catjan*, van gedaante als een stomp kegeltje, zuiverwit, met een straalend zonnetje boven op, niet zoo ligt verbleekende als de *Calappus*-steen. *Waar die gevonden word.* Men vind hem in de oude *Pinang*-noten steekende boven in den kern, de noot, die men eet, is in dat kuiltje, 't welk men het oog noemt, en waar uit een nieuwe spruit voortkomt: Doch men moet weten, dat men onder duizent noten hem qualyk in eene vindt, en dat meest op *Makkassar* en *Boëton*. Zy worden wegens hun moijigheit in ringen gezet en gedragen als *Calappus*-steenen, *Hun waarde.* inzonderheit eigenen zich hem die geene toe, dewelke met *Pinang* te planten en verkoopen omgaan.

De tweede soort. De tweede *Pinang*-steen heeft een geheel ander fatzoen, en is anders niet dan een oude *Pinang*-korrel in een harde keisteen verandert, daar van hy ook meest de gedaante en grootte heeft, te weten, aan het onderste eind een weinig plat en voorts rond toelopende met een rimpelig kroontje boven op, donkerbruin met rosse stipjes, zeer hard, koud, en als men hem aantast vochtig schynende; hy word zeer zelden gevonden op *Makkassar*: *Worden voor Toetsteenen gebruikt.* In Limoenzap kookt hy niet; men kan hem voor een Toetsteen gebruiken, doch hy neemt het gout zeer ongelyk aan want aan de zyde rontom neemt hy de natuurlyke koleur van 't gout aan en behoud die lang, maar aan de onderste vlakke zyde vertoont het gout bleek en onzienlyk, als mede op het kroontje.

De Mestica Bars zynde de derde soort. Voeg hier by den *Mestica bras*, zynde een klein langwerpig en wit Steentje, het welk men op *Makkassar* zomtyts vindt in plaats van een ryskorrels, in zyne natuurlyke bolster besloten, het welk die geene geerne by zich dragen, die met rys planten omgaan.

De Scorodites de vierde soort. *Scorodites*, dat is, *Mestica bawang poeti* is een witte steen, niet doorschynend, behalven een weinig aan 't dikste eind, in de gedaante van een teen van look, doch tweemaal grooter, gevonden op Makkassar in een bol van look, gelyk men zomtyds ook lookbollen vind, die maar uit eene groote teen bestaan: dewelke men Mannetjes-look noemt; vuurt niet by nacht en in 't wyrven riekt niets naar look.

LXXI. HOOFT-

LXXI. HOOFTDEEL.

Dendritis arborea. Mestica Caju.

DEze *Dendritis* is aldus in *Amboina* gevonden: Daar was een zeker Sinees, in 't eerst een arm en geringperzoon, die zich met Arak-branden geneerde, welke hanteering veel brandhout vereischte, en dat van 't beste slach, nu gebeurde het op zekeren tyd, dat een van zyne slaven een hout kloofde, doch de byl trof op iets hards in 't hout, 't welk daar uit en den meester voor zyne voeten sprong, 't zelve opgeraapt wierd het een mooi Steentje bevonden van eene ongemeene gedaante, 't welk in 't hout gepast zynde bevond men, dat het daar in gelegen en by gevolg gegroeit was, anders zoude men den kapper opgestreden hebben, dat hy in een steen kapt hadde. Wat hout het geweest zy, daar op wierd toen niet gelet, doch namaals by nader onderzoek hielt de jonge staande, dat het *Casuaris*-hout geweest was, welk hout de Sinezen meest gebruiken tot het Arak-branden, om dat het fel brand en een vaste kool maakt. Dit Steentje was langwerpig rond als een lid van een vinger, doch wel zoo dik, en had men 't elders gevonden, men zoude het voor een hoornverwig Achaat aangezien hebben; het midden des Steens vertoonde een melkweg uit 7 smalle witte aderen gemaakt, gelyk men zomtyts een *Iris secundaria* ziet by een regte regenboog; de bovenste helft des Steens was hoornverwig, maar beneden den gordel lichter van koleur, gelyk een regte witte Achaat, en de onderste hoek was breedst en wat ruig, tegens het licht gehouden overal half doorschynend en by nacht vuurde hy ook gelyk Achaat, hoewel wat minder, aan hardigheit en glans den zelven mede gelyk. De voornoemde Sinees, *Nonko* genaamt, heeft hem van dien dag af in zyn gordel om 't lyf gedragen, en vermits hy van een arm perzoon in korte jaaren ryk wierd, heeft hy als een Heiden dat geluk dezen Steen toegeschreven; den welken hy zelden getoont, noch voor eenig gelt heeft willen missen, hoewel ik hem de zwaarte van goed gout daar voor aanbood, 't welk naar 't gewigt bedroeg omtrent 10 Ryksdaalders. Ik moest my laten vergenoegen, dat hy hem my voor een uurtje leende om uit te teikenen en te beschryven, zonder dat hy ondertusschen uit de kamer ging. Namaals in 't jaar 1693. by zyn overlyden is de Steen zoek geraakt, zonder dat de Erfgenamen iets daar van wilden weten; zoo hy hem gedragen heeft om naar 't gemeen gevoelen onquetsbaar daar door te wezen, zoo is het aan hem mis geweest, nademaal hem in een krakeel het tipje van zyne neus afgekapt wierdt.

De Dendritis Arborea. *Waar die gevonden word.* *Zyne gedaante en koleur.* *Bygeloof der Inlanders.*

Diergelyke Steenen in hout groeijende worden by de Maleijers in 't gemeen *Mestica Caju* genaamt, en zoo zelden gevonden, dat ik dezen alleen maar gezien heb, hoewel men zegt, dat 'er hier en daar onder de Inlanders noch eenige schuilen. Op *Makkassar* vind men ze nu en dan in knoesten of quastige deelen van *Cosassu*-hout en *Camoeneng batoe*, die ik noch niet gezien heb.

Worden zelden gevonden.

In 't jaar 1674. heeft een Sineesch Timmerman in een boom *Caju sicki* gevonden een Steentje, in de grootte van een *Bonga Manoors* knop, buiten witachtig en half doorschynend gelyk Achaat, doch zonder die aderen van de bovenstaande, naar binnen was de koleur wat zwarter en als donker: De Sinees, die hem gevonden had, wilde hem niet missen; want zy gelooven, dat de vinder van zoodanige Steenen groot geluk zal hebben, en achten hem krachteloos als men hem verkoopt.

De Mestica Sicki, wat die zyn.

Voeg hier by twee Steentjes, die leververwig, donker en hoekig zyn, gevonden op *Camarien* in de vrucht van eenen groten *Casuaris*-boom, wiens vruchten viermaal groter zyn dan de gemeene.

Twee Steenen uit de vruchten van een Casuaris-boom.

LXXII. HOOFTDEEL.

Nancites. Mestica Nanka.

De Nancites beschreven.

DE korrels, die men in het vleesch van de vrucht *Nanka* of *Soorsatk* vind, versteenen ook zomtyds, en dat op het Land *Makkassar*, welke steenen kleinder zyn dan de korrels zelfs, doch van het zelfde fatzoen, te weten als een langwerpig eitje, hard, glad, bleekgeel of immers witter dan de korrel: Men vind ze zelden, en hoewel de vrucht over de 100 korrels heeft, nochtans maar een verandert in eenen Steen, dewelke ook van ongelyke grootte zyn, in 't gemeen een lid van een vinger lang, zommige langwerpig rond, zommige wat plat gedrukt: Zy worden by de Makkassaren met vier zilvere bandjes ingevat, en aan hunne krissen gedragen; hoewel deze lasse vrucht geen eigenschap met den oorlog heeft. De metalen toetzen eenigzins daar op, doch valsch, en de toets houd niet vast; het zilver vertoont zich als potloot, en 't gout word ook bleek en ongedaan; aan 't onderste of dikste eind is hy zomtyds ruig als of 'er een stukje afgebeten was. Voorts vind men noch *Mesticæ* in verscheide andere boomvruchten en kruiden, dewelke van my noch niet gezien zyn, te weten in de houwen van *Tamarind*, in de vruchten van *Tsjeremy* of *Boa Malacca*, in de knien van 't kruid *Sulassi*, en meer andere.

Worden tot Toetsteenen gebruikt.

Verscheide Mesticæ uit vruchten en kruiden.

Mestica Clompan heeft de gedaante van een *Bidji Clompan*, maar is wit als *Calapites*.

LXXIII. HOOFTDEEL.

Sangites. Mestica Sanga.

De Sangites omstandig beschreven.

WAt een schadelyke melkboom *Sanga-zy*, zie in 't Amb. *Herbar. Lib.* 3. *Cap.*.... waar van het Sineesch vernis of *tsjad* gemaakt word; dragende eene vrucht de Amboinsche *Gajang* gelyk, doch veel kleinder: Deze vrucht steekt vol zwartbruine melk, die ook steenhard word, maar eene drooge witte korrel legt 'er binnen, dewelk zomtyds in eenen Steen verandert; deze behoud gemeenlyk de gedaante van de vrucht, met dergelyke uitpuilende aderen, doch kleinder dan de vrucht; hy is zeer hard en zwaar als een keisteen, koud, kastanje bruin, donker en toetst redelyk wel en vertoont de koleuren der metalen opregt: zommige zyn kleinder, vol hoeken en kuilen, en wel zoo bruin. zeker Ooggetuig heeft my verhaalt eene vrucht aan dien boom gevonden te hebben, dewelke al half in steen verandert was, daarom hy een touwtje aan den steel bond om die vrucht te kennen, doch omtrent een maand daar na weder by den boom komende was de vrucht afgevallen, en lag onder den boom geheel in steen verandert. Een ander had dergelyke half versteende vrucht afgebroken en in een *tomtom* gelegt, dewelke een tyd lang daar na mede geheel tot eenen steen geworden was: Waar uit men ziet dat veel en krachtig steenzap in dezen boom moet steken, waarom ook dat Sineesch vernis zoo hard word gelyk men aan het verlakt houtwerk ziet. De boomen wassen op *Makkassar* omtrent de kanten van de rivieren, van waar ik twee zulke Steenen bekomen heb.

LXXIV. HOOFTDEEL.

Parrangites. Mestica Gondoe.

DEze *Mestica* komt van de vrucht *Parrang*, anders genaamt *Faba marina*, en beschreven *Lib. 7. Cap.*..... hebbende de gedaante en ten naasten by ook de grootte van een boon uit dezelve vrucht, zynde verandert in eenen harden steen, platrond, ter wederzyde in de midden uitpuilende, zwartachtig aan de kanten, naar den blauwen trekkende, zoo dat het schynt dat de geheele boon, dewelke donker kastanjebruin is, in zulk eenen steen verandert is, hoewel de Makkassaarsche *Parrang*-boon veel grooter is dan d'Amboinsche, maar de steen is in de grootte van den Amboinschen, en hoewel deze vrucht zeer overvloedig in *Amboina* was, zoo is my nochtans niemant voorgekomen, die ooit eenen Steen daar in gevonden heeft; zelfs op *Makassar*, daar alles in steen verandert, is hy zeltzaam, en ik heb 'er een van daan gekreegen met rood koper ingevat, zoodanig dat men hem uitnemen konde, den welke zy aan 't lyf gedragen hadden, als zy ten oorlog gingen, misschien om dat de geheele vrucht de gedaante van eenen krommen houwer, en daar van den naam heeft. Hy toetst mede, doch vertoont de koleuren niet opregt, te weten goed gout trekt bleekgeel, en slegt gout naar den rossen, zilver word blank, doch daar schynt wat rood onder.

De Parrangites, waar van dezelve komen. *Haar gedaante.* *Waar toe die gebruikt worden.*

LXXV. HOOFTDEEL.

Manorites. Mestica Manoor.

OP het Landt *Makkassar* zyn ook de bloemen niet vry van het versteenen, 't welk zoo veel wonderlyker is dan in de voorgaande houten en vruchten, dewelke veel bequamer zyn den steenzap te ontfangen, dan een teere bloem of bloemknop, evenwel heeft *Medusa* haar niet verschoont.

De Manorites, wat die zyn.

Een *Manorites* dan, of Steentje uit den knop van een *Bonga Manoor* geworden, is my van *Makkassar* toegebragt, gevonden in een tuin van een Duitsche familie, alwaar de huisvrouw, in haar tuin tegen den avont de knoppen van deze bloem willende vergaderen, heeft onder anderen afgeplukt een knop, zoo zy niet beter wist, van een *Manora*-bloem, doch dewyl die haar los in de hand viel en wat zwaarder voorquam dan een natuurlyke bloem, bekeek zy die wat nader, en bevond het een wit steentje te zyn, als of 'er een *Manoor*-bloem uit alabast gesneden was, doch de deiling van de bladeren konde men niet bekennen: Zy riep tot getuigen het geheele gezelschap van haar man, en wees den steel daar het Steentje gestaan had; deze namen het Steentje mede en leiden het zonder agterdogt op de tafel, daar by geval *Boerepons* gestort was, een drank die van zuur Limoenzap gemaakt word, welk zap het steentje rakende in korten tyd een hoekje daar af beet. In 't zelve jaar is hy my noch geworden, wanneer hy noch schoonwit was, doch na acht jaaren begon hy zyn schoone wittigheit te verliezen en grauwachtig te worden, doch met een mes geschrapt, wierd hy wederom wit, namaals heeft my een Moorsche Paap verklaart, dat hy op *Boero* aan een *Manora*-stok diergelyke steentjes gevonden heeft in de gedaante van zulken knop, doch het steeltje is altyd korter dan aan de regte bloem.

Verhaal van 't zelfde. *Tweede verhaal.*

LXXVI. HOOFTDEEL.

Steenen die by geval in eenige Boomen, of Vruchten komen.

Andere Boom- en Vrucht-Steenen beschreven.

ONder de *Mestica* worden zomtyds, doch t'onrecht, zommige Steenen gerekent, die by geval in eenige houten of vruchten komen en in 't groeijen daar in gesloten worden, dewelke men daar aan bekennen kan, als zy de substantie en koleur van natuurlyke en bekende steenen hebbben; waar onder even wel zommige syn daar aan men twyffelen mag: Ik sal daar van eenige voorbeelden voortbrengen, naar welke men d'andere schikken mag. In mynen tyd, doe ik op *Hitoë* lag, wierd op *Mamoa* (een plaats tusschen *Hila* en *Hitoelamma*, daar men veele tuinen maakt) in eenen stronk van een *Pissang*-boom een ronde doch wat gedrukte zwarte steen gevonden, den gemeenen zwarten Toetsteen zoo gelyk; dat ik 'er geen onderscheit in vinden konde, behalven dat hy wat smeeriger was en de metaalen niet wel aannam, 't zelve misschien veroorzaakt, om dat hy langen tyd in dien vochtigen stronk gelegen had; de Inlanders hielden hem voor een *Mestica*, en dat hy in den *Pissank*-stronk gegroeit was, berookten hem naar hun manier alle vrydagen, bewaarden hem in een linne doekje, droegen hem aan 't lyf om goed geluk met hun tuinen te hebben. Andere vermoedden dat het een Dondersteentje was, dewelke men ook zwart, maar myns wetens nooit van eene ronde gedaante vindt, ook most het een machtelooze Dondersteen geweest zyn, dat hy door eenen weeken *Pissank*-stronk niet heeft slaan konnen. Naar myn gissing is dit steentje by geval geworpen of gevallen op een jong *Pissang*-plantje, 't welk door zyn haastig groeijen dezen Steen omvat en in zich beslooten heeft; waar tegen de Inlanders inbragten, dat op die plaats geen Toetsteenen gevonden wierden, 't welk niet al te vast gaat, dewyl ik zelfs andere zwarte Steenen op die plaats gevonden heb, die de Toetsteenen zeer gelyk waren: Immers het is zwaar te gelooven, dat zulk een harde Steen in de waterachtige substantie van een *Pissang*-stronk zoude groeijen, hoewel men zeker weet, dat in zommige soorten van *Pissang*-vruchten kleine en vuilwitte Steentjes gevonden worden, die men dan voor den regten *Pisangites* of *Mestica Pisang* houden mag.

Eerste verhaal van dezelve. — *Het gevoelen der Inlanders.* — *En de redenen van den Schryver daar over.* — Pisangites.

Het twede verhaal van d' Armilla Magica. — *Hoe die gevonden,*

Armilla magica of *Armilla Dæmonis* behoort hier by, zynde een Armring, naar 't oogenschyn door menschen handen gemaakt, doch naar 't voorgeven der Inlanders op de volgende manier gevonden: Zeker *Tuhua*, inwoonder van *Mosappel*, een Negorytje eertyds omtrent *Mamoa* gelegen, hadde zyne tuinen op 't voorschreve *Mamoa*, alwaar hy den voornoemden *Pissang*-steen ook gevonden heeft op deze manier; hy wilde op dezelve plaats eenige boschtouwen kappen, die men tot de bobbers gebruikt, wanneer hy door de takken en bladeren van eenen hoogen boom al ruischende iets hoorde afvallen, 't welk hy naspeurende dezen Armring vond, en zich inbeelde, dat hem die bescharrt was door eenen gunstigen *Djing* of *Dæmon* tot zyn gebruik, den welken hy ook zorgvuldig naar zyn manier berookte en bewaarde: In 't jaar 1668. lange jaaren daar na is hy nevens den voornoemden *Pissang*-steen door zynen neef aan my verkocht, beide met kattoen wel bewaart, met çivet besmeert, en zo hy zich geliet daar toe gedwongen: Hy gaf voor dat zyn Oom *Tuhua* die beide Steenen tot in zynen hoogsten ouderdom bewaart hadde, dezelve by zich dragende, wanneer hy ten oorlog ging, en men wiste niet, dat hy in zyn leven ooit gequetst of een droppel bloeds verlooren had, hoewel hy de troepen aangevoert en veele *Attaquen* bygewoont had; eindelyk tot eenen hoogen ouderdom gekomen en geene kinderen hebbende, behalven eene dochter, die hem mede door een vreemdeling ontvoert was, had hy de beide Steenen aan zyn neef behandigt en als eenen verborgen schat aanbevolen: Hy dan vreezende, dat het zelve lot hem als zynen Oom mogt overkomen, was gedwongen die Steenen weg te geven, als

En waar toe gebruykt word.

als bemerkende dat ze zyn geslacht niet langer gunstig waren. Hy wilde my ook wysmaken, dat de ring eerst klein geweest en metter tyd tot zulk eene grootte gegroeit was; weshalven ik hem in zyne tegenwoordigheit op een pampier afteikende, met voornemen om den zelven na verloop van jaaren hem weder te toonen, dat hy noch in de zelfste grootte was, doch wy zyn kort daar na van malkanderen geraakt, en hebben malkanderen niet meer gezien, maar de ring bleef in de zelfste grootte.

De Armring was zoo groot, dat men hem gemakkelyk over een hand konde stryken, aan de binnen kant vlak, een pink breed, buiten driekantig met eenen stompen rug naar de gedaante van een *Mamakur*, lootverwig, hier en daar wat blinkende als rauw *Antimonium*, niet glad maar wat gestreept en ruig, als of hy met een snydend werkmiddel aldus gefatzoeneert was, met een mesje ligtelyk tot een grauw poeder te schrappen, van substantie zeer gelyk eenen harden Leye-steen of diergelyken Klipsteen, waar van ik geheele bergen op 't Landt *Hoeamohel* inzonderheit op den strandt van *Erang* gezien heb. Ik kan ook anders niet gelooven, als dat hy door menschen uit zulk eenen Steeen gesneden zy, doch hoe hy op den boom komt laat ik *Tuhua* met zyn *Djing* raaden, wel wetende dat de bedriegende geest vaardig is om wangelovige menschen naar hun begeerte iets te beschaaren of aan te wyzen, 't geen by ander geval daar gekomen is, gelyk hy aan zyne dienaars het *Vara*-zaad in St. Jans nacht weet te beschaffen. Ik wel wetende dat hun voorgeven beuzelachtig was, en ook niets byzonders of zeltzaams aan die Steenen ziende heb ze egter uit hunne handen genomen, om dat slegt volkje van hun bygelovigheit te verlossen, ook weet ik wel dat de overwinning in den oorlog geenzins van zulke lompe Steenen komt, vinde egter raadzaam zulke dingen uit der Inlanders handen te krygen, waar op zy by tyd en wyl stout worden en hun verlaten, en daar door dikwyls zeer ligtveerdig ons zelfs den oorlog aandoen. *Zyn grootte en gedaante, benefens 't gevoelen van den Schryver.*

In 't jaar 1683. Wierd een *Calappus*-boom omgevelt omtrent het Kasteel *Victoria* in 't velt, waar in men vond een grooten platten Steen, dien men wel bekende eenen gemeenen Veltsteen te zyn; hy lag in 't onderste van den stam, een paar voeten boven den wortel: Naar vermoeden is deze steen daar gelegt, doe de *Calappus*-noot eerst geplant wierde om dezelve volgens gebruik toe te dekken, doch door de planters vergeten is hy van den opschietende stam omvat, hoewel dit al mede haar zwaarigheit heeft, namentlyk waarom de groeijende en opwaarts stygende natuur des *Calappus*-booms den Steen niet hoger gevoert heeft, gelyk deze boom en de regte palmboom de natuur hebben tegens alle zwaarte op te dringen: Dit laat ik die geene raaden, dewelke gehoort en gezien hebben hoe het gras groeit; het is my genoeg te weten, dat het een gemeene Veltsteen was, die door den opschietenden stam ingesloten is. Van deze Steenen word ook gemeldt in 't voorgaande XXVI. Hooftdeel. *'t Derde verhaal, en des Schryvers aanmerkinge van den zelven.*

LXXVII. HOOFTDEEL.

Steenen die by geval een ongewoone gedaante hebben.

Hier behooren geenzins zoodanige Koraalsteenen en Zeeboomtjes, dewelke volgens hun gewoonlyke natuur de gedaante van eenige planten of dier hebben, en die in 't XII. Boek van 't Amboinsche *Herbarium* voorgestelt worden, om dat ze een *Vegetavite* natuur, met de steenen vermengt, hebben: Noch zoodanige Landsteenen, dewelke van buiten altyd eene zekere figuur hebben door hun inwendigen geest voortgebragt, gelyk de seshoekige Krystallen, de vier en vyfhoekige *Gedaantens Steenen by geval.*

vyfhoekige *Androdamantes*, en meer andere. Maar ik verfta zulke Steenen van een ongewoone gedaante, dewelke zy niet door intentie der natuur, maar by geval verkrygen, dewelke ontelbaar konnen zyn; ik zal maar eenige uitkippen, het eerfte voorbeeld ontleenende van den Zuidelykfte hoek van Afrika, den welken de Ooft-Indifchvaarders omvaaren: Benoorden de Kaap *de bon Efperance* op de hoogte van 29 graden Zuider breette leggen de bergen, by de Portugezen *Osmontes de Pedra* genaamt, dat is, Steenbergen, aldaar by d'Oliphants rivier diep landewaarts in hebben d'onze groote fpelonken, en overhangende klippen van dezelve bergen gevonden, aan welkers verwulfzels hingen als yskegels, gelyk men in de zalpeterige kelders vind, aan fmalle halzen verfcheide gedaanten van paarden, ruiters te paard, vogelftruizen, leeuwen, en meer andere, even als of ze uit den bovengenoemden fteen gefweet waren, dog hard en van fteenige fubftantie: De bergen zelfs waren van rooden marmer. Van deze beeltjes hebben d'onze verfcheide mede gebragt, zynde een vinger lang, fteenhard en glad, ieder kan wel bezeffen dat deze beelden niet van de natuur met opzet gemaakt worden, dewyl ze geen eenderleije noch vafte gedaante hebben, maar of uit de bovenfte klippen uitgezweet, of door het afvallen van de omhangende aarde aldus ontbloot zyn; doch 't eerfte is waarfchynlykft, want op de zelve manier ziet men op *Amboina* by de rivier *Batoe gantong* overhangende klippen en fpelonken, daar van boven veele grote mammen afhangen, en andere diergelyke van onderen daar tegen opgegroeit zyn, verbeeldende den mond van een grooten draak, dewelke noch jaarlyks groeijen; 't welk men daar aan gewaar word, dewyl alle naamen uitgroeijen, die voor eenige jaaren daar in gegraveert waren. Zoo vind men ook hier en daar op ftrand en in 't gebergte groote klippen, die door 't wegfpoelen van d'omleggende aarde nu bloot ftaan en de gedaante van menfchen hebben.

Eerfte voorbeeld, benoorden de Kaap de Bon Efperance, *gevonden in de Berg. fpelonken, zynde paarden, ruiters, vogels, leeuwen, en meer andere.*

Redenen van den Schryver over deszelfs gedaanten.

Voeg hier by het zeltzaam beeld van een menfch op een ftoel zittende, op een vloer van enkel fteen, naar 't zeggen der Makkaffaren aldus van natuur gegroeit op eenen hoogen berg.... dewelke het Makkaffaarfch van 't Boegiffche gebied fcheid in de ftraat van *Saleijer*, daar die Natie, doch heimelyk naar toe loopt om het vervloekte werk *Batappa* te verrichten, van den *Djing* of Duivel iets verzoekende, als geluk in den oorlog, voorfpoet in 't winnen van rykdom, boelfchappen, en meer andere dingen; waar op hun de Duivel een onbekend Steentje geeft, of eenige uiterlyke plechtigheden leert, die zy volbrengen moeten.

Tweede voorbeeld, een menfch op een ftoel zittende verbeeldt.

Voeg hier ook by het fteene Maria-Beeld in een fpelonk van een berg in *Chili* gevonden, daar nooit te voren Chriftenen gewoont hadden, by d'eerfte aankomft der Spanjaarden, hoewel *P. Kircherus* zulks voor een Goddelyk mirakel wil verkopen zyn onderaardfche Waereld 't .... Boek, Hoofttuk....

Derde voorbeeld, een fteene Maria-beeldt.

In 't jaar 1681. wierd in den Amboinfchen Inham uit de zee gehaalt een Koraalklip, dewelke na een weinig fchrabben en graveeren v an d'Inlanders de gedaante kreeg van een Vrouw met het halve lyf, hebbende met het hooft onder en met den buik opwaarts geftaan, naar den aart des Koraelfteens in verfcheide takken en hoeken verdeelt, als mede het hooft; borft, buik en fcherpe hoeken mismaakt; dewyl nu dit beeld juift gevonden wierd voor de plaats van *Hative Kitsjil*, alwaar voor eenige hondert jaaren een Javaanfch jonk aangelandt is, waar van de *Anachoda* of Schipper met zyn wyf of zufter *Teyfilan* naar land willende varen, de prauw om floeg en *Teyfilan* verdronk, zoo dat ze noit voor den dag is gekomen, wordende daar omtrent een groote Koraalfteen in zee getoont, dewelke haar *Toedong* of breede hoed zal geweeft zyn: Deze klip nu voor den dag komende mofte *Teyfilan* zyn, te meer alzoo men uitftrooide, dat ze in 't uithalen eene zugtende ftem van haar hadde gegeven: een groot toeloop van volk fchoot daar naar toe, inzonderheit van Heidenen en Chinezen, dewelke verzot zyn op diergelyke beelden, die de natuur maakt. De Inlanders hadden het zelve al in 't bofch verborgen, en naar vermoeden zoud de een of ander een afgod daar van gemaakt hebben: Want de *Morianen* nu onder *Halong* woonende rekenen hun afkomftig

Vierde voorbeeld, van een half vrouwen beeldt.

Waar d'zelfde gevonden en van de Inlanders voor gehouden is, die afgodery daar mede bedryven.

ſtig van den voornoemden ſchipper; doch ik heb dat beeld met behendigheit tegen betaaling van 1 Ryksdaalder uit hunne handen bekomen, nu daar mede in myn tuin pronkende; daar namaals uit des zelfs lyf verſcheide plantjes en bloemen groeiden, want ik had te voren het zaad daar van in de holle kuiltjes geſtoken: Kort daar na bragten ze my noch een beeld van eenen mismaakten man, ook uit de Zee gehaalt, doch dewyl het my niet luſte zoo veel geld daar voor te geeven, hebben ze my niets meer gebragt.

Vyfde voorbeeld, van diergelyken Mans beeldt.

LXXVIII. HOOFTDEEL.

Melitites. Boatana.

DEze Steen is gevonden van een ſlaaf in het gebergte van eene bruine vette kleiachtige aarde onder den wortel van den boom *Oebat Toeni*, of *Seſoot*, met wiens wortelen men den Saguweer bitter maakt. Naar zyn zeggen in het eigenſte fatzoen, te weten achtkantig met vier breede en vier ſmalle zyden, aan beide hoeken zeer ſmal toelopende, in een vierkant plaatje, 2 duimen lang, in de midden dik, bruinachtig, met witte, geele en zwarte plekken en aderen gemarmert, redelyk zwaar, doch liet zich ligt ſchrabben, gefatzoeneert regt als een Leidekkers hamertje; naar alle vermoeden heeft hy hier aan gelogen, want men konde te klaarlyk zien, dat hy door 't ſchrabben en ſnyden met een mes aldus gefatzoeneert was, zynde miſſchien ten naaſten by in die gedaante gevonden: Zyn ſchrapzel is donkergeel als Rhabarber; aan de beide einden geeft hy witachtige melk, in de midden geelachtig, zoet van ſmaak, en hy is van reuk als de *Terra ſigillata*; waar uit ik beſluite, dat het een *Melitites* of Honingſteen moet zyn, hoewel hy wat te hard daar toe is; en naderhant heb ik bevonden, dat diergelyke Steenen in groote en kleine klompen in de rivier *Waytommo* gevonden worden: Waar van zommige zoo week zyn, dat ze qualyk den naam van een Steen mogen voeren, maar moeten voor een *Marga indurata* gehouden worden, waar van hier na. Deze ſlaaf wilde wonderlyke konſtjes met dezen Steen bedryven, hy wilde zich vaſt daar mede maken zyn meeſter, een Duitſch Kapitein *des Armes*, van een langduurige longe-ziekte genezen; waar toe hy water, by nacht van een Moorſche Tempel gehaalt, moeſt hebben, doch na lang quynen ſtierf de meeſter: Hy zeide, dat de Steen gelukkig was voor die tuinen, maakten, 't welk eenigzins zyn reden heeft, want wie dezen Steen by zich draagt, die heeft altyd aard-vrucht by zich: vermits de vruchten in 't Maleitſch, *Boatana*, dat is, Aardvrucht hiet: Hy had hem zoodanig met çivet beſmeert, dat men hem den zelven niet benemen konde, niet tegenſtaande, wel 10 jaaren na 's meeſters doodt, ik hem dikwyls in water gelegt hebbe.

De Melitites beſchreven.
Zyn gedaante.
Waar die gevonden word.
Bygeloof van een Slaaf met den zelven.

Voeg hier by den *Galactites* of Melkſteen, dewelke men van de kuſt *Coromandel* brengt, in 't Portugeeſch *Lama de Coſta* genaamt, hy is witachtig, zeer week en bros, ligt en aan de lippen kleevende: Hy word door Indien vervoert tot dienſt van de zogende vrouwen, dewyl hy de melk vermeerdert, en verhitte oogen verkoelt: Men brengt hem te koop in vierkante ſtukjes geſneden.

De Galactites of Melkſteen.
Waar toe die gebruikt word.

LXXIX. HOOFTDEEL.

Satſchico. Alabaſtrites & Lichnites Chinenſis.

De Satſchico of Chineſche Alabaſt.

SAtſchico of *Satſcheo* is een ſlach van alabaſt in *Sina* zoo verſcheiden van koleuren, dat men alle de ſtukken en veranderingen qualyk voor een ſteen houden kan.

De eerſte ſoort, is verſcheidentlyk van koleur.

D'eerſte en gemeenſte is geelachtigwit, aan ſubſtantie en hardigheit het regte alabaſt gelyk, niet eenparig van koleur, want de eene helft des ſteens is geelachtig of vuilwit, d'andere helft bleekrood, daar hy ook wel zoo hard is; zommige ook wel uit wit en lichtrood gemengt als beelde waſch: Men ziet 'er ook plekken in van zwarte adertjes als takken van een doornboom; andere ſtukken zyn eenparig geel als bleek waſch, en zoo die eenparig van koleur zyn worden ze gebruikt tot ſignetten voor den gemeenen man, want wy hebben boven gezegt, dat de ſteen *Joc* of *Onyx* alleen tot des Keizers-wapen genomen word: Uit de ſtukken, uit roodgeel en wit gemengt, worden ſchoone gebeelde ſchaaltjes en kopjes geſneden, dewelke men in *Sina* onder huisraad rekend, en die met reden voor de *Myrrhina* der Ouden mogt houden.

Waar toe die gebruikt worden.

De tweede ſoort ten onregte voor Jaſpis gehouden.

Men vind noch eenen anderen ſteen in *Sina* van den zelfden naam, doch by d'onze voor een ſoort van *Marmor* of *Jaſpis* gehouden, myns oordeels ten onregte, dewyl hy noch de hardigheit noch den glans van die beide heeft. Men vind ſtukken daar van vierkant als een Leye ingevat, donkergroen met veelderlye aderen door malkander lopende, ende eenige Landſchappen bergen en rivieren vertoonende: deze in dunne tafeltjes geſneden en ingevat, hangen de Sinezen op in hunne huizen in plaats van ſchilderyen.

Tot welk gebruik die zyn.

't Gevoelen van Boëtius over de Alabaſtrites en Alabaſtrum.

Boëtius in zyn *Gemmarium Lib.* 2. *Cap.* 269. is van die menig, dat 'er een onderſcheit behoorde te zyn tuſſchen *Alabaſtrites* en *Alabaſtrum*, ſtellende het laatſte eenen weeken ſteen te zyn; dien men gemakkelyk ſnyden kan, die het ingegote water niet wel houd, en den welken men tot gyps gebruiken kan gelyk meeſt alle alabaſt is, dat men in Duitsland vind, en daarom *Spath* genaamt word. *Alabaſtrites* daaren tegen hard en niet zoo gemakkelyk om te ſnyden, geene vochtigheit in zich drinkende, doch noch al weeker dan marmer, en daarom bequaam tot zalfdoozen. Hy oordeelt dan dat *Alabaſtrum* een beginnende ſteen zy, die uit zyn klei eerſt begint hard te worden en metter tyd de hardigheit van *Alabaſtrites* bekomt, gelyk deze in 't vervolg tot marmer word; maar dewyl ik zulk eene onderſcheit by *Plinius* en d'Ouden niet vind, dewelke altyd *Alabaſtrum* voor eene zalfdooze houden, en *Alabaſtrites* voor eenen ſteen, waar van ze gemaakt worden; zoo ſtel ik *Alabaſtrites* tot eenen gemeenen naam tot alle weeke en veelverwige ſteenen, dewelke aan hardigheit en glans den marmer wyken. By den zelven *Boëtius* op de voornoemde plaats vind men noch een ander ſoort van *Alabaſtrites* omtrent de ſtad *Menz* groeijende, aan veelheit van verwen en aardig lopen van aderen zen *Jaſpis* gelyk, en daarom van *Boëtius* voor eenen onvolmaakten *Jaſpis* gehouden, waar onder men brenge kan den voornoemden Sineſchen gemarmerder Tafelſteen, doch ik vertrouwe, dat de geleerde onder de Sinezen een onderſcheit maken tuſſchen den gemarmerden Tafelſteen en den eerſten *Satſchico*, dewelke immers in hardigheit en ſchilderyen merkelyk verſchillen.

Een andere ſoort, by Boëtius met den voorgaanden vergeleken.

De derde ſoort, Lychnites Sinenſis.

Noch een derde ſoort van *Satſchico*, in 't jaar 1671. uit *Sina* in *Amboina* gebragt, zoude ik houden voor den *Lychnites* van *Plinius*, 't welk een ſoort van Alabaſt of witte marmer wezen zal, aldus genaamt, als of men Kaerze-Steen zeide, dewyl hy in de holle bergen by het licht der kaerzen gekapt, en miſſchien ook geformeert word: Uit dezen Steen quamen omtrent 40 ſtuks in *Amboina*, tot kopjes, ſchaaltjes en bekertjes ge-

geformeert, met draken, bloemen en loofwerk aardig uitgesneden. De Steen zelfs was weeker van substantie dan de voorschreve soorten, zoo dat men hem voor gyps zoude aanzien; zy zyn veelverwig, doch de meeste waschgeel, aan zommige hoeken blauwachtig, voorts met hooggeele en roode aderen, waar van zommige breede banden uitmaakten, en zommige t'zaamen liepen in een wervel; aan zommige kopjes was 't meest blaauw met purpere plekken, geele en rosse aderen, in 't kort, men konde geen twee onder die 40 vinden, die malkander gelyk waren van koleur: Op eenen steen met water gewreeven wierden ze tot eene dikke pap, al *Marga*, en op 't minste stooten of drukken braken ze aan stukken. Zy quamen uit het Landschap *Quantung* alwaar omtrent de stad *Saukinhoe* een berg is, van binnen uitgeholt met een ingank ter zyden, alwaar de gravers in gaan met brandende kaerssen, en achter hen word de deur toegesloten, blyvende slegts een vierkantig gat open, waar door ze lucht scheppen. Deze elendige gravers gaan hier in zeer diep, daar ze eindelyk dezen Steen uitkappen, en, dewyl hy onder de aarde heel week is als kryt, straks formeeren en uitsnyden, zoo als zy begeeren en de Steen lyden wil, 't welk zeer gemakkelyk toegaat, zelfs de takken van de Festoenen, het lichaam van draaken en andere dieren met doorgebroken of doorluchtig werk uitbeeldende: Als ze nu aan den dag in de lucht gebragt worden, krygen ze eerst hun behoorlyke hardigheid, en worden dan noch wat glad geschrapt of gepolyst. Zy vallen mede in het Landschap *Quancy*: Als men ze vervoeren wil, moet men ze tusschen rys-kaf inpakken. Alhier word 't stuk voor 1 Ryxdaalder verkocht, daar het, zoo ik hoorde, in *Sina* geen zesje koste, en zomtyds veel minder als men ze eerst van de berglieden koopt, zoo dat het te verwonderen is, dat menschen voor zoo een geringe prys hun leven wagen, om zoo diep onder de aarde desen Steen uit te halen. Deze soorte, waar van de gebeelde kopjes gemaakt worden, scheen met eenige vogtigheit gesmeert of daar mede gepolyst te zyn, want vogtigheit daar in gegoten wilde aan de kanten niet kleeven; zoo bleek 't ook dat 'er eenige gaatjes in geweest, en met stukjes van den zelfsten Steen gestopt, en met eenig lym vast gemaakt waren: De Steen is zoo week, dat men hem met den nagel schrabben kan, en daarom worden ze daar naar niet meer geacht; doch het recht rype *Satschico* laat zich zoo niet schrabben, maar daar uit maken zy Slypsteenen met lystjes omvat, waar op zy de Sineche inkt wryven als zy schryven willen, zynde in 't midden wat uit geholt in een delle.

Zyn hoedanigheit. *Waar die gevonden,* *En waar van veel zeltzame figuuren gemaakt worden.* *Hoe de rechte Satschico moet zyn.*

Het schynt dat de Sinezen, allerhande marmer *Satschico* noemen; doch zy hebben maar vier Landschappen, die het zelve uitleveren. 1. *Hokien*, omtrent de stad *Hocscheu*, geeft het meeste en beste, gemengt met geel, wit, en lichtroodt, zomtydts ook aschblauw, alle met zwarte aderen in eenen wervel of takjes geformeert, en daarom *Siusan* of *Susantschen*, dat is, veelverwig genaamt. 2. Dat van *Quantung* levert mede veelverwig marmer, waar van ook weeker is gelyk Alabast, 't welk jong of onrype steen is, waar van de gebeelde kopjes zyn: Van beide maken de Sinezen tafelbladen, en de groote Heeren verstrekkense tot vloeren, ook schilderyen met lysten ingevat, als ze vol landschappen zyn. 3. *Huquan* geeft geel en halft doorschynend marmer. 4. *Leautung* geeft zwart en half doorschynend marmer: Alle deze zoorten worden den naam van *Satschico* of *Satscheo* genoemt.

Worden op vier plaatzen gevonden. De eerste plaats. De tweede. De derde. De vierde plaats.

LXXX. HOOFTDEEL.

Amianthus Ambonicus. Batoe Ramboe.

De Amianthus Ambonicus. *Zie de plaat* LVII. *by letter* H.

EEn flach van den *Amianthus*, 't welk onze Apothekers t'onrecht *Alumen plumosum* noemen, vind men in *Ambon* op *Leytimor*, inzonderheit in de valleye der riviere *way-hau* of *Batou gantong*, by d' onze den *Alf* genaamt, waar in men geheele klippen vind van dezen bastaart *Amianthus*, buiten hard en zwartgrauw, doch schilfferig, en als men 2 of 3 van de buitenste korsten afneemt, zoo vind men den *Amianthus* als gryze haairen, dog vast aan malkander klevende en met veele zeegroene schilfferen op malkanderen leggende, dewelke beter het *Talcum* gelyken, waar voor hy ook in *Europa* aangezien is; Hy splintert ligt, zoo wel in haairtjes als in schubben, dewelke op de huid een jeuken veroorzaken, gelyk de gestotene *Amianthus*, of Krevelkruid pleegt te doen. Men kan egter met zagt slypen groote stukjes daar van krygen, dewelke uit den zwartgroenen en gryzen mooi blinken, ook in de lucht harder worden: Doch aan den Amboinschen is het gryze altyd meest, en die veel groen heeft, gelykt met zyne schilfferen beter naar het *Talcum*. Uit de voornoemde rivier d' *Alf* en der zelver kind *Waynitoe* worden veele zoodanige stukjes een vinger lang en kleinder uitgedreven, die men dan verstrooit vind langs den geheelen hoek *Oevitetto*, by d' onze genaamt de Galghoek, daar ze dan eenen langen tyd in de zon liggende de groenigheit verliezen en uit den gryzen grauw worden, en zulke kleeverige of aantrekkende krachten bekomen, dat ze aan natte lippen gehouden vast daar aan kleeven en schier het vel af haalen, als men ze weder aftrekt; doch een tyd lang in huis bewaart vermindert deze aantrekkende kracht allenkskens: Een weinig van dit kleeven word men ook gewaar aan die stukken, die men varsch uit de klippen kapt, als men ze eenige dagen in de zonne legt; dewelke daarenboven ook eenen aardachtigen reuk en smaak behouden, en als men ze met water op eenen steen wryft, zoo worden ze tot een witachtig papje. De geheele strand van *Waynitoe* tot voorby Oud *Amahoessoe* heeft verscheide rivieren; ook zwartachtige klippen, dewelke brokkelig en schilfferig, zwartgroen en loodverwig zyn, mede naar het *Lalcum* aardende, waar in zommige Sinesche bergkenners my verzekerden loot te steeken, 't welk door middel van ander loot moeste uytgetrokken worden, doch het is tot noch toe niet onderzocht. In de riviere de Oliphant staan diergelyke klippen, ook brengt zy voort noch andere Steenen van groen, bruin en zwart gemarmert, die men ook voor groene marmer zoude aanzien, zoo ze niet te brokkelig waren. Egter vind men zoodanige harde massive stukken, dat men kleine mortieren en schaaltjes daar van maken kan.

Wat het is omstandig beschreven.

Waar die gevonden word, beneffens hun eigenschappen aangetoont.

Word in Duitsland *mede gevonden.*

Diergelyke klippen van bastaart *Amianthus* en *Talcum* heugt my gezien te hebben in Duitsland, in dat gedeelte van den berg *Melibocus*, 't welk het *Rhyngouw* uitmaakt, en de hoogte (*de Höhe*) genaamt word, omtrent het overoude Stamhuys van *Catzenellebogen*, wiens vervallene muuren meest van dezen Steen gemaakt zyn en de gryze oudheit vertoonen, en vier mylen daar van daan het Kasteel Koninksteen; doch alle deze houd men voor een aart van Leijen of Schilfersteen.

Heeft gelykenis met de Pedra de Cananoor.

De Amboinsche *Amianthus* heeft mede grote gelykenis met den *Lapis Cononorensis*, in 't Portugeesch *Pedra de Cananoor* genaamt, by andere voor den *Lapis Armenus* gehouden, dewelke groenachtig is met grys gemengt, doch 't groene is hier aan het meeste, langdraadig en splinterig, harder dan d' Amboinsche, en zoo aardachtig niet van reuk, maar een hoornachtig en met water gewreeven, 't zelve wit verwende. Andere stukken zyn donkergroen, breedschilfferig als de Amboinsche, doch nog al harder dan *Talcum* behoort te zyn, anders van den zelfsten reuk en smaak. Deze Steen word door geheel Indien vervoert tot eenig medicinaal gebruyk, en men moet hem op

Word in de medecynen voor

Bata-

Batavia tegens half zilverwigt te betaalen; een weinig daar van in water gewreeven, 't welk zachtjes moet geschieden dat ze niet splinteren, en dan gedronken, word treffelyk goed bevonden in de kinderpokken om dezelve uit te dryven, als mede den brand in de koortzen door sweeten te blussen en den Oeryn sterkelyk te dryven: Wy hebben onder den Amboinschen zoodanige stukken gevonden, die de Cananoorsche zeer naby kwamen, ook by gebrek van dezelve gebruikt wierdien, byzonderlyk om te verkoelen, hoewel hy slapper werkt. Het is geloofiyk, dat het een koude Steen moet zyn, die uit de klippen van den *Alf* gekapt word, zynde de koudste rivier van geheel *Amboina*, en de klippen staan altyd in 't water. *Veele quaalen gebruikt.* *Inzonderheit om te verkoelen.*

Van *Cananoor* komt noch een andere Steen van den voorschreven niet veel verschillende, langdradig, groengeel met witte of gryze aderen, mede een witte melk van zich gevende met water gewreeven, tot onderscheid van den voornoemden word hy *Pedrafria*, dat is, Koudsteen genaamt, om dat men hem meest gebruikt om te verkoelen in de koortzen, en voor de verhitheit der oogen; hier onder loopen stukken, die zwart groen zyn met weinig geel, niet langdradig maar breedschilfferig, beide naar 't zeggen der Mallabaaren in een en den zelfsten berg groeijende, zoodanig dat *Pedrafria* het buitenste zy, maar *Pedra Cananoor* 't binnenste van een klip, 't welk ook waarschynlyk en aan den Amboinschen *Amianthus* mede zoo te zien is. *Een ander soort, Pedrafria genaamt.*

Indien *Creagus* geen byzonder Steen zy, den naam hebbende van vleesch trekken, om dat hy aan de lippe blyft kleeven en quansuis het vleesch aan zich trekt, anders by d' Autheuren onder de soorten van den Magneetsteen getekent, zoo weet ik geenen anderen Steen, waar aan die eigenschap klaarlyker te vinden zy, dan aan onzen Amboinschen *Amianthus*, die een tyd lang op strand in de zon gelegen heeft. *De Creagus, wat Steen hy zy.*

Wy hebben hier weder de afbeelding van een stuk Amianthus *Mineraal bygevoegt, daar in het onderste bruin, en vervolgens de witte streep, die 'er doorloopt, harde steen, en de bovenste ader, met opgaande streepjes aangewezen, de stof is, daar men zegt dat het onverbrandbaar linnen van gemaakt word; altans het laat zig handelen en pluizen of het zyde ware; zie het op de plaat* LVII *by de letter* H. *afgebeelt: Die begeerig is, om meer van diergelyke te weeten, leeze* Kircherus *Onderaardtsche Waereld, het 2*[de] *Hoofdstuk in 't 8ste Boek.*

LXXXI. HOOFTDEEL.

Lapis Tanassarensis.

VAn *Malacca* is my gebragt een Steen, die men in 't eerst voor een *Hæmatites* of Bloetsteen zoude aanzien, langdradig als een stuk vermolzemd hout, dog van koleur is hy donkerblauw, met weinige witte streepen; hy word gevonden op *Tanassary*, in de gedaante van Schilfferssteen of Ley, met water gewreeven verft hy lichtblauw; 't zal buiten twyffel een hout van zekeren boom zyn, 't welk in de rivieren aldaar vallende in steen verandert word: Hy is bevonden goet te zyn tegens den bloedgang, met water gewreeven en ingenomen; Men vind hem te koop op *Malacca*, aldaar aangebragt van *Tanassari*; verder kennis heb ik 'er noch niet van, dewyl ik maar een stuk gezien heb omtrent een hand lang en 1 duim dik, 't welk zich door de midden ligt doorzaagen liet, waar van ik de helft behouden heb. Tegens den rechten *Hæmatites* gehouden, bevind men dat de *Hæmatites* vry wat zwaarder en harder is, aan d' einden root uitslaande, maar daar hy gebezigt word, (gelyk by de zwaartvegers by het bruineeren,) glad en donkerpaars, blauw als gebruineert staal, maar de *Tanassaryn* is lichter met meer en grovere draaden in de lengte gestreept, uit den blauwen naar 't grauwe trekkende gelyk de Leye doet, ook ver- *De Lapis Tanassarensis wat die zy.* *Verft lichtblauw.* *Is goet tegen de roeloop.* *Dezelve met een Hæmatites vergeleken, en het onderscheit daar van aangewezen.*

verschilt hunner beide zap merkelyk; die ze met water gewreeven van hun geeven, dewelke in den *Hæmatites* root is, in den *Tanassaryn*, blauwachtig.

Hoewel hy als gezegt tot *Malacca* te koop is, zoo moet men hem egter onderscheiden van den *Lapis Malaccensis* by *Garcias Lib.* 1. *Aromat. Cap*..... beschreven: dewelke anders niet is dan de *Histrisitis* of Yzervarkens-steen, waar van boven in het LII. Hoofdeel.

LXXXII. HOOFTDEEL.

Dominees Steen.

De Dominees Steen beschreven.

IN de Rivier *Waytommo* achter 't Kasteel *Victoria* in *Ambon* vind men zekere steenen van een ei of een vuist groot, van buiten vol bulten en kuilen, niet te min glad, zacht in 't aantasten, van eene fyne substantie; zy zyn zoo week, dat men ze gemakkelyk snyden en slypen kan, en die in 't wryven en kleeverig papje van zich geeven, waar van zommige stukken zoo mooi geadert en geplekt zyn, dat men ze voor een kostelyk marmer af Serpentynsteen zoude aanzien, zoo ze meer hardigheit en glans hadden; maar nu bevind men, dat deze Steen maar een beginnende *Marga lapidescens* is: Zy verschillen egter onder malkander in hardigheit, van zommige zyn zoo hard als een gemeene Steen, zommige zoo week en brokkelig, dat men gemakkelyk daar van byten kan, en in 't slypen vallen de stukken dikwyls van malkanderen. Van buiten vertoont hy geene mooijigheit, zynde gemeenlyk met een moschachtig slym bedekt, maar in 't slypen vertoonen haar eerst de koleuren en schilderyen; zyn meeste koleur is ros, grauw en leververwig, maar de geslepene vertoont veelderleye figuuren, wolken en plekken, van groen, aschblauw, root en zwart met veele fyne adertjes, waer in men zomtyds verscheide beelden kan beschouwen, doch in de meeste niet met al, of donker: Zommige zyn byna in 't gemeen groenachtig van koleur als wier of zeegras, die men niet qualyk voor den *Phycites* van *Plinius* houden mag.

Word met de Marga Lapidescens vergeleken.

Heeft verscheide koleuren, plekken en aderen.

Proef van dezelve.

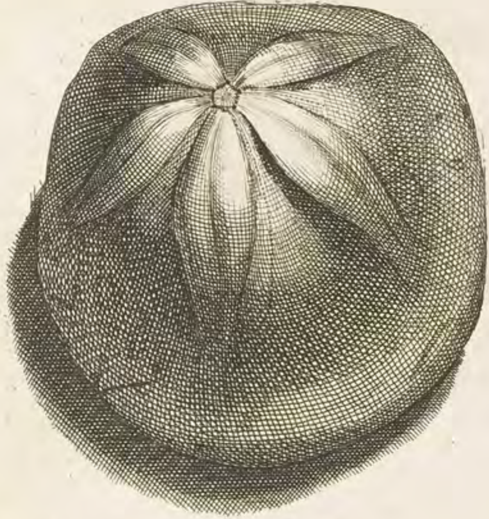
Men kan ze daar aan van de andere Steenen onderscheiden, dat ze van buiten glad zyn als zeep, wanneer men ze een weinig tegens eenen anderen Steen wryft: Zy hebben hun naam bekomen van een zeker Prædikant, die ze in de *Waytommo* eerst gevonden en veel werk daar van gemaakt heeft, daar ze te voren veracht lagen, behalve de weekste stukken; die met fyn zand vermengt en week zyn, knappen ze op en eeten ze als *Batoe poean* of *Terra sigillata*: waar van ze deze Steenen voor mede soorten houden, die in der daat niet anders zyn dan eene veelverwige *Marga* allenkskens versteenende: Indien ze harder waren en die foute niet hadden, dat ze in 't slypen brokkelden, men zoud 'er fraaije werken van konnen maken zoo wel als van het *Marmor Zeplicium* of Serpentynsteen, dewelke niet veel harder is dan de hardste van deze Steenen: De voornoemde Domine wist door 't slypen fraaije hoekige mes-steelen en gebeelde tafeltjes daar van te maken, hoewel hem in 't slypen veel mislukte, want indien 'er geene fraaije beelden, plekken en wolken zich op doen, zoo zyn zy geene moeite waardig.

Is eene veelverwige versteende Marga.

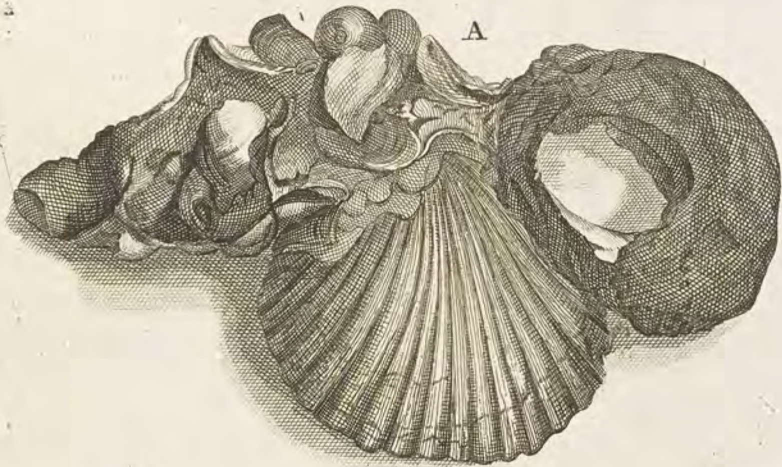
H

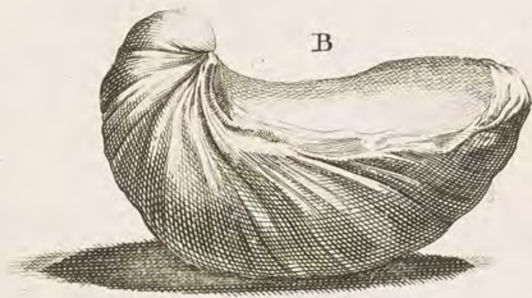
D

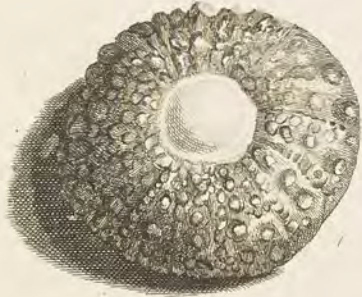
A

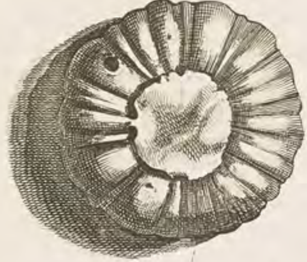
B

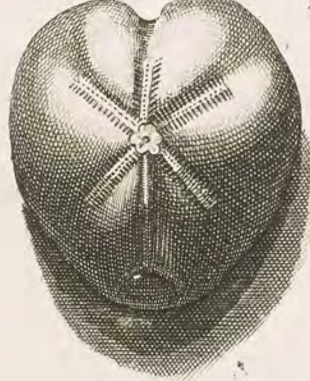
C

E

F

G

LXXXIII. HOOFTDEEL.

Coticula. Batoe Udjy.

De Coticula zyn Toetſteenen, verſcheide van koleur.

Waar die gevonden, en hoe die gebruikt moeten worden.

TOetſteenen worden in *Amboina* ook gevonden, zwarte donkergroene en bruine, waar van alleen de zwarte d'oprechte zyn: De beſte vind men tuſſchen de dorpen *Loricque* en *Waccaſihu* op eenen ſteenigen hoek van 't ſtrand, dewelwe ſeer ſwart en glad zyn, doch niet grooter dan een hoender-ei, en de meeſte als knikkers: Op andere ſtranden van *Ambon* en *Keram* vind men ze veel groter, doch die zyn blauwzwart, en vertoonen 't goud bleeker dan het is, 't welk beter voor den koper dan verkoper is: De groene en bruine zyn maar kleine ſtukjes, en worden zelden gevonden, toetzen ook zoo wel niet als de zwarte. De goudſmeden hebben de manier, dat ze de grote ſtukken plat ſlypen als tafeltjes of ſlypſteenen, maar ik heb dit aan de Amboinſche niet goed bevonden, dewelke van hun buitenſte en zwartſte korſt berooft verre zoo wel niet toetzen als te voren, daarom men ze laten moet zoo als ze van natuur zyn. Het onderſcheit, dat zommige maken tuſſchen d'onderſte en bovenſte zyde des ſteens, daar hy van de zon geraakt word en beter toetſt, is aan de Amboinſche niet te merken, dewelke op ſtrant leggen en gedurig omgerolt worden. De zwarte donderſteen is van den zwarten Toetſteen aan koleur en toetzen niet te onderſcheiden, behalven dat de donderſteen de gedaante van eene ſtompe byl, beiteltje, en vinger heeft, ook in 't aanzien gladder en blinkender is.

De Toetſteen van de kuſt zynde een ander ſoort.

Toetſteenen van de Kuſt zyn zwarte ruige ſteenen, zonder glans en gekartelt, met rood koper ingevat, hier op ſtrykt men 't gout wat hard, en drukt het daar na af op een klontje waſch door kolen heet gemaakt, wanneer nu veel gout op de klontjes ſtaat, zoo word het zelve geſmolten, en hier door krygt iemant, dewelke veel gout toetſt, zonder moeite een meinigte gout: By nader onderzoek word bevonden, dat deze ſlypſteen gemaakt word van den Malabaarſchen Amaril, waar van zie boven in 't XXXI. Hooftdeel.

LXXXIV. HOOFTDEEL.

Cancri Lapideſcentes.

Cancri lapideſcentes, verſteende Krabben, zie de plaat LX. by No. 1, 2, en 3.

Gevoelen van P. Martinus. Hoe dezelve in Steen veranderen.

DEwyl voor eenige jaaren de Heer Dr. *Andreas Cleijer* ſommige krabben my toegezonden heeft, uit *Sina* gebragt, naar zyn ſchryven onder water levendig, en nu in ſteen verandert, zoo heb ik deſelve alhier onder de ſteenen willen plaatzen; want het zyn harde maſſive ſteenen, behoudende de gedaante van eenen gemeenen Krab, omtrent 2 dwarsvingers breed en lang, behalven dat ik dit byzonder daar in aangemerkt heb, dat het ſchild (*thorax*) ter weêrzyden een dik aanwas heeft, gelyk vlerken, doch aan 't ſchild vaſt, daar aan de pooten ſtaan, van koleur als een halfgebakken ſteen, doch de pooten zyn donkerbruin, gelyk ookt 't lapje onder den buik; Zy gelyken wel eenen harden ſteen, laten zich egter gemakkelyk tot poeijer ſtooten. *P. Martinus* in zyn Sineſ. Atlas. *pag.* 138. in de beſchryving van *Kaochieu* de 8ſte Hooftſtad van *Quantung* zegt, dat ze op den grond van de zee leven tuſſchen gemelde ſtad en 't Eiland *Hainam*, als meede in een zeker (*lacus*) meir op 't zelfſte Eiland; deze, zoo lang ze onder water zyn, zyn levendig, maar als ze in de lucht komen, veranderen in een harden ſteen, behoudende de vorige gedaan-

te,

te, hoewel men aan die men vervoert altyd eenige pooten afgebroken ziet. Hy noemt ze *lapide schentes Cancri*: De Portugezen *Grangejo de Pedra*.

Hun kracht en gebruik in de geneeskonst. Onze Handelaars brengen ze van *Maccou* en *Canton*: Van hunne krachten heb ik 't volgende uit een (MS.) geschreven boek genomen.

1. Voor alle gezwellen met azyn gewreeven.

2. Voor den bloedgank met water gewreven.

3. Voor allerhande kamergang met wyn gewreeven, doch zoo 't niet helpt met water gewreeven en ingenomen.

4. Zoo de Koorts met eenige gezwellen begint, waar dezelve mogten voorkomen met azyn gewreeven en daar op gestreken.

5. Pyn aan 't hooft met azyn gewreeven, en aan het slag van 't hooft daar mede gestreken.

6. Voor alle kortazemheit of benautheit voor de borst met water gewreeven.

7. Voor eenige gezwellen, die op de schouder of rug veroudert zyn, en met geen andere geneesmiddelen konnen geneezen worden, met azyn gewreven en daar op gebruikt.

8. In 't gemeen worden ze gebruikt om de brand in de koortzen te blusschen, gelyk ook *P. Martinus* schryft, met water gevreeven en ingenomen.

Verhaal van Mr. Christiaan Gerards. Uit het verhaal van meer gemelden Mr. *Cristiaan Gyrarts* heb ik verstaan, dat tusschen de Stad *Boacheu* en 't Eyland *Eynam* Zeekreeften gevangen worden, dewelke, zoo haast zy uit het water komen, in steen veranderen en houden hun gestalte; diergelyke Kreeften worden ook in zeker Meir op het Eiland *Eynam* gevangen. Men heeft daar omtrent plaatzen, als de kleine Sad *Cium*, daar noch ebbe noch vloed is, maar het water vloeit den eenen halven Maanschyn naar 't Oosten, en d'andere halve Maan naar 't Westen; 't welk de Sinezen alhier ook bekrachtigen.

Wy hebben voor heen, in 't aanhangzel van 't LXVI. *Hooftdeel, eenige aanmerkingen gegeeven, rakende de versteende Hoorens en Schulpen, die in de rotssteenen of aarde gevonden worden; en alzo dit Hooftdeel van versteende* Krabben *spreekt, hebben wy nodig geacht eenige andere, namelyk Zeeappels van verscheide soorten daar by te voegen, nevens vissen en planten van welke wy wel eene heele reekze zouden konnen vertonen, indien 't bestek van dese ons niet weerhiel. Te willen seggen, dat de sulke mede steengewassen zyn, is tegen de reden en ondervinding; redenen zyn 'er hier voor van gegeeven: Daar by wy nog voegen, en vragen, waar ooit de natuur steenen heeft voortgebragt, met leden, scharen, poten, ruggen, buik, schorssen en andere hoedanigheden meer, alle overeenkomende met de selfde dieren die leven en voedsel, in het water en op zeestranden hebben? zulks kan men noch naakter zien aan de inwendige deelen, die (gelyk) wy voor heen van de versteende Hoorens en Schulpen gesegt hebben) ook veel weker bevinden te zyn, dan de buitenste schors of hoornachtige huid, en dat de Steensappen alle de deelen door dringen; en sommige geheel versteenen; of ook wel maar alleen de uiterlyke, door aansetting, met Steen-korsten omvangen. Zulk tonen overvloedig de* Zee-Heesters *en* boomtjes, *die in de Kabinetten der Liefhebberen bewaart worden, en van veelerlei gedaante en koleuren zyn, daar men de steenschorssen van kan afbreken, en alzoo de* Heesters *volkomen in haar houtgewas of natuurlyken staat herstellen, gelyk ze gegroeit zyn, eer ze met steen omzet wierden: Doch wy zullen ons niet verder inlaten, om van alle die zaken met en onderscheidelyk te schryven, alzo daar toe wel een heel werk zou vereischt worden; maar voortgaan met het vertonen van diergelyke zaken als de Hr.* Rumphius *heeft beschreven, en daar van zyn Ed. aan ons gene afbeelding geeft; dieshalven hebben wy, gelyk voor heen meermaals hebben gedaan, onze toevlucht moeten neemen tot de bezitters van diergelyke zeldzaamheden; en om deze* Amboinsche Steen-Krabben *te verbeelden, heeft ons de* Ed. Gr. Achtb. H. Burgemr. Witzen; *de gunst van ze te laten aftekenen, bewezen; zie de plaat* LX. *en aldaar* No 1. *de bovenste, en* No. 2 *de onderste zyde, vertoont: Op* No. 3. *word eene andere soort, my uit de West-Indien toegekomen, verbeeldt: Wy bezitten 'er noch meer andere doch vertonen die niet, om het bestek der plaate niet voor by te springen, om dat ook noch meer, namelyk de* Zee-Appels, *afgebeeldt moesten vertoonen, die, zoo veel de binnenste vischdeelen aangaat, groote overeenkomst hebben met de* Krabben, *zie de afbeelding op de plaat* LIX. *Die by de letter* C. *is zyn schorts, steenhard, doch het binnenste veel weker en geheel wit: Zoo ook de andere soort, by de letter* D.

De

N. LX.

A

N. 1

N

K

I

B

F

H

G

N. 2

N. 1

C

N. 3

M

D

E

L

ooo

De afgetekende, by letter E. *is geheel vuurſteenhard, bruiner van koleur dan de voorgaande, en uit een Bergſteen gehaalt: Die by de letter* F. *is een andere ſoort,* 't Dootshooft *genaamt, en mede van geſteltheit, als by letter* C. *Nu volgen de Viſch-ſteenen of verſteende Viſſchen, waar van my verſcheide ſoorten zyn voorgekomen, doch ik ben deze twee maar machtig geworden; zie d'eene by de letter* G. *verbeelt, deze zit in eenen vaſten zwarten Steen, en d'andere by* H. *zyn twee viſſchen met alle hare graten, rosachtig van koleur, in eenen witten, doch wekeren Steen, dan de voorgaande. Ik zal alle de verſcheide ſoorten van Houten, Vruchten, en andere Steen gewordene zaken, voorbygaan; om dat de veelheit der zelver wel een heele verhandeling vereiſcht; doch tot beſluit noch aanwyzen een ſtukjen op de plaat* LVII. N°. 1. *verbeeldt, het is een takje met bladeren en een vruchtje van den* Egelantierboom, *geheel tot Steen geworden, my overhandigt door den* Hr. Doctor Scholts *tot Rotterdam, groten Liefhebber van zulke en andere dergelyke zeldzaamheden, waar van zyn Ed. noch een veel groter ſtuk by hem heeft, nevens verſcheidene takken en bladeren, met de vruchten daar aan: Dit verbeelde is 'er maar een klein ſtukjen van.*

LXXXV. HOOFTDEEL.

Sal Ambonicus: Garam Ambon.

HOewel de Amboinezen door 't bywoonen der Europeërs van goed en opregt zout genoegzaam konnen voorzien worden, zoo blyven ze doch by hun oude gewoonte een grof en ongezien zout te maken, by hun *Saſſi* genaamt, gelykende beter, harde, donkere, en aſchgrauwe ſteenen dan zout, behalven dat het altyd vochtig is: 't Zelve word aldus toebereidt. Sal Ambonicus *beſchreven.*

Zy zoeken zoodanige houten, die langen tyd in zeewater gedreven, en van haar ſchorſſe ganſch ontbloot zyn, deze kloven zy in lange ſtukken omtrent 2 ellen lank, ſtapelen ze op kleine hoopen, en ſtooken vuur daar onder; onder 't branden ſprengen ze dezelve geduurig met zeewater, zoodanig dat even de vlam niet uitgaat, zoo lang tot dat het niet meer branden wil: Dit verbrande hout vervalt dan in roſſe en ruige Steenen, den *Lapis Calaminaris* byna gelyk, daar aan men alrede zien kan het zout blinken; daar na nemen ze korfjes uit groene bladeren ſlegt gevlogten, daar in ze de verbrande klompen doen, eerſt boven eenige holle bakken gezet, gieten al weder zeewater daar op, 't welk als een loog in de ondergezette bakken druipt, en dat zoo lang tot dat de klompen in aarde en aſch vervallen: Dan zetten ze veele potſcherven of halve potten, die ze *Ulen* en *Lamam* noemen, zoodanig dat men gemakkelyk vuur daar onder ſtooken kan. In deze potſcherven gieten zy de voornoemde loog en koken ze zoo lang, tot dat ze in een harde ſteen verandert, behoudende de forme van potſcherven als kleine koeken, die ze dan in den rook opgehangen bewaaren. Dit is hun gemeen Zout, 't welk zy in al hun koſt gebruiken, inzonderheit by 't eeten van *Papeda*, waar by het ſmakelyker is dan ons gemeen zout, hoewel het merkelyk naar loog riekt. Men ſlaat de koeken in ſtukken van een ei groot, en wryft daar mede de koſt, die men eeten wil, zoo lang tot dat ze genoeg gezouten is: Buiten den rook kan men dit zout niet wel bewaren, om dat het ſmelt en de plaats vochtig maakt; zoo deugt het ook niet tot inpekelen, om dat het niet ſcherp genoeg is. Dit Zout is ook goet voor die den kinkhoeſt hebben, veroorzaakt door eenige dikke en ſcherpe fluimen, die in de keel ſteeken en een moeilyk jeuken veroorzaken, als men zomtyts daar aan lekt, waer door de fluim verdunt en het jeuken eenigzins overgaat. De dryfhouten tot dit werk dienſtig krygen ze genoegzaam in de regenmaanden, wanneer geheele boomen in zee dryven in zulk eene menigte, dat ze dikwyls geheele ſtranden bedekken; inzonderheit in 't jaar 1664. wierden alle de ſtranden van *Ambon*, *Keram*, *Manipa* en *Boero*, die naar 't Ooſten leggen, met zoo zwaare en veele boomen bedekt, dat men den

Hoe en waar van het gemaakt word ontſtandig beſchreven.

Hoe 't zelve tot ſpys en geneesmiddelen gebruikt word.

Het hout, waar uit dit Zout komt, word in zee en op ſtrand gevonden.

den ſtrand niet bekennen konde; deze alle wierden van hun baſt gezuivert, van de takken berooft, en daar door zo glad gemaakt als of ze geſchuurt waren: Men heeft tot noch toe niet eigentlyk ervaren konnen, van waar al dit hout kwam, zynde voor en na dien tyd diergelyk niet meer gezien; behalven dat men voor zeker weet, dat in de bocht van *Kelkepoeti* of *Elipa Poeti* op *Kerams* Zuidzyde, een groot ſtuk landts, dat met hooge boomen bezet was, gezonken is, ook dat alle groote Rivieren van *Keram* door den geweldigen regen in dat jaar veele ſtukken landts met boomen en al hebben uitgedreven: Toen waren de zoutbranders in hun ſchik, dewelke dit hout ophaalden en kloofden, zoo wel tot het zoutbranden als tot de keuken. Nopens het zoutbranden, het is een moeilyk en verdrietigen arbeid, om dat het zoo geweldig rookt, als men 't zoutwater daar op ſprengt; hoewel het gekloofde hout een tyd lang te voren in de zon moet gedroogt zyn: Dewyl ze ook geen onderſcheid maken en ook niet wel maken konnen tuſſchen 't een en 't ander dryfhout, maar door malkander nemen zoo als 't hun voorkomt, zoo kan men wel denken, dat het een zout ook beter zy als 't ander, inzonderheit dienden zy daar op te letten, dat ze geen melkhout, 't welk eene ſchadelyke en bytende melk heeft, hier toe nemen, 't welk een ſchadelyk zout voor de tanden geeft; gelyk ook de kalk, die men van koraalſteen met zoodanig hout brand, en zomtyds tot het *Pinang*-eeten gebruikt, bevonden word het tandvleeſch los te byten.

En komt van 't weg ſpoelen der landen en boſſchen.

Doch allerlei hout is niet even bequaam.

LXXXVI. HOOFTDEEL.

Lapis Cordialis.

De Lapis Cordialis *beſchreven. 't Gevoelen van den Schryver, waar uit hy gemaakt word.*

DEze is een gemaakte Steen door de Portugezen te *Goa*, doch nu door geheel Indiën vervoert wegens zyne goede krachten; doch waar van hy gemaakt word is my onbekent, behalven dat naar oogenſchyn en ſmaak zyne voornaamſte ingredienten zyn, gemalen gout, Bezoar, Ambra en Muſcus. Hy heeft de grootte en gedaante van een duiven-ei of van een klein hoender-ei, van buiten ſchynt hy vergult, van binnen donkergrauw met goude puntjes blinkende, zacht om te wryven, en klaarlyk naar *Muſcus* en *Ambra* riekende; van zyn gebruik en krachten heb ik 't volgende uit een (MS.) geſchreven Boek, van *Goa* gezonden, uit het Portugeeſch aldus overgezet:

Vertaling uit het Portugeeſch nopens de kracht en werking van dezen Lapis Cordialis.

Deze Steen is het uitnemenſte en werkzaamſte Cordiaal, dat 'er tot noch toe gevonden is, en daar is geen ander dezen gelyk: De Bezoar of eenig ander Cordiaal kan by dit niet vergeleken worden; die het onderzoekt zal de uitwerkinge van het zelve vinden, gevoelen, en meer, als ik zegge ofte aanwyze, bevinden.

1. De quantiteit die men van dezen Steen inneemt, zal 't gewigt van 6 gerſte korrels zyn, doch wat meer of min doet geen quaad.

2. In de brandende heete koortzen, wanneer de zieke met groten dorſt bevangen is, zoo mag men hem alle uuren iets van dezen Steen met water ingeeven, want hy doet niet alleen geen quaad of ſchade, maar verſlaat ook de groote hitte en dorſt, en maakt dat de quaadheit van de ziekte niet aan 't hart ſlaat, daar by verſterkt en verheugt hy op een wonderlyke wyze.

3. Zoo 't gebeurde dat de kranke tot wyn genegen is, zoo zal men hem een weinig van dezen Steen met wyn ingeeven.

4. Wanneer iemand geen koorts hebbende, zich bedroeft en zwaarmoedig bevoelt, dat hy neeme van dezen Steen met wyn, en hy zal zich terſtont verligt gevoelen.

5. Koorts met zwaarmoedigheit hebbende zal men van den zelven met water inneemen, en indien de koorts klein is en de droefheit aandringt, zoo mag men den zelven met gewaterden wyn inneemen.

6. De

6. De Perzoon aan de beterende hand of gezond zynde, en eenige zwaarmoedigheit gevoelende, moet den zelven als te voren gebruiken, want hy verheugt en verfterkt alle leden des lichaams.

7. Ingenomen als voren is een werkzaam middel tegen alle foorten van vergift, 't zy door den mond, 't zy op een andere manier ingenomen; als mede tegen de beeten van Slangen met brillen, in 't gemeen *Cobra Capelo* genaamt.

8. Desgelyks tegen de beeten van Adders.

9. Ook tegen de fteeken van Scorpioenen, en het neemt terftont de pyn en vergift weg; en 't is nodig, na dat men van den genoemden Steen gedronken heeft, een weinig van den zelven tot ftof te maken, en op de fteeken te leggen.

10. Iemant alle dagen 's morgens noch nuchteren zynde van dezen Steen met water of wyn innemende, mag zich verzekert houden dien dag voor alle foorten van Venyn bevrydt te zullen zyn, zoo van beeten, als van iets, dat door den mond ingenomen is.

11. Met water ingenomen dient het om 't bloed der borft te ftoppen als mede der neuze; het is nodig een weinig ftof van dezen Steen op de wyze van fnuiftabak in te fnuiven en 't overige in te drinken.

12. Ook is 't nut voor inwendige gezwellen met water ingenomen.

13. Desgelyks bewaart het gezicht als voren gebruikt.

14. Ook bewaart het voor bedorven lucht, gebruikt als voren.

15. Met wyn gebruikt bewaart iemant voor de vierdedaagfche koorts.

16. Als voren gebruikt maakt een goede memorie.

17. Als voren gebruikt verdryft de derdedaagfche koorts.

18. Gebruikt als voren bewaart iemant voor de befmettelyke quade Melaatsheit of Lazerye.

19. Met water is dienftig voor de kinderpokjes.

20. Met wyn of water verwekt luft, en verquikt de zwakke en verflaaude door ziekte.

21. Met water doodt de buikwormen.

22. Als voren gebruikt is goed voor de ineetende zweeren of omloop.

23. Met wyn tegen 't graveel en fteen.

24. Desgelyks tegen de beeten van een dolle hond.

25. Is mede dienftig, als voren ingenomen, tegen alle venyn uit de quetzuuren der pylen of eenig vergiftig geweer, en hier toe is noodzaakelyk den gequetften eerft van den Steen te drinken te geeven, en daar na 't ftof in de wonden te ftrooijen.

26. Met wyn ingenomen is goet voor den afgank, die uit koude ontftaat.

27. Met water voor den afgank, die uit hitte ontftaat.

28. Met wyn is dienftig en helpt, die niet wateren kan.

29. Met wyn maakt een open lichaam.

30. Desgelyks met wyn of water is goet tegen de vallende ziekte of *Apoplexia*, wanneer de perzoon, die deze ziekte onderhavig is, een, twee of meermaals 's daags van dezen Steen moet inneemen.

Dit alles met toeftemminge der Onderzoekers en van de geftelde in de vergadering van St. *Paulus*, het nieuw gezelfchap der Jefuiten te *Goa* 1655.

Men verkoopt ze te *Goa*, *Coetfchyn* en op *Ceylon* by 't gewigt, komende een, die zoo groot is als een eend-ei, 12 *Pagodis* of 24 Ryksdaalders te ftaan. *Hun waarde.*

LXXXVII. HOOFTDEEL.

Succinum Terreſtre.

Het Succinum Terreſtre, *waar 't gevonden word.*

NAar 't verhaal der Sinezen vind men een *Succinum* diep landwaar in, uit de aarde gegraven, meeſt in de groote boſſchen van pynbomen in het Landſchap *Sukuen* en de naaſt omgelegene. De Sinezen zeggen, dat deze Bernſteen anders niet zy dan het hers van gemelde pynboomen, 't welk omtrent 1000 jaaren in de aarde leggende in zulk eenen ſteen verandert; het is donkerder en rooder dan het Europiſch *Succinum*, en daarom veel ſlechter, blyvende het Europiſche by zyn hooge prys zoo wel in *Sina* als in *Japan*; de Sineezen noemen het *Houpek*; De Maleijers *Alambir*: Zoo verſta ik ook dat een *Succinum foſſile* uit de bergen van *Pegu* komt.

Haar benaming in verſcheide taalen.

Een ſoort van Hers den Amber gelyk.

De proef daar op.

Het Hers, in ons kruidboek *Dammar Selam* genaamt, langen tyd in zeewater dryvende word den Bernſteen mede zoo gelyk, dat men het daar voor aanzien zoude, inzonderheit als 't klaare en roſſe ſtukjes zyn, buiten ruig en witachtig, binnen klaar en doorſchynende: Het onderſcheid word men terſtont gewaar aan den reuk, als men het op koolen legt; ook ſpringt en knerſt de *Dammar Selam* te veel. Op 't Eilandt *Mauritius* word mede op ſtrand gevonden een zeker Hers, 't welk men aldaar voor Bernſteen houd, doch of het uit boomen of uit de zee komt is noch niet beſchreven.

Waar van zie boven het XXXV. Hooftdeel, van *Ambra Gryſea* in 't verhaal van *Hubert Hugo.*

BLAD-

BLAD-WYSER.

DER

VOORNAAMSTE SAAKEN

in dit Werk begrepen: N. betekent Neêrduitsch: M. Maleitsch: A. Amboinsch.

--- *Hoe*

Au-

--- *Haar*

BLAD-WYSER.

D.

--- *Hoe*

Ge-

--- *Waar*

H.

Ham-

I.

M.

--- *Waar*

N.

--- *Waar*

P.

BLADWYSER.

--- *Hoe*

S.

--- *Heb-*

BLAD-WYSER.

--- Hun

T.

--- *Haar*

--- Hier

--- *Word*

X.

Y.

Z.

EINDE.

